ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

XXIX

1992

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P-124

COLEGIUL DE REDACȚIE

L. BOICU

I. CAPROȘU

VENIAMIN CIOBANU

ȘTEFAN S. GOROVEI (redactor șef)

GH. PLATON, membru corespondent
al Academiei Române

LEON ȘIMANSCHI

D. ȘANDRU

D. VITCU

AL. ZUB, membru corespondent al
Academiei Române
(președinte)

Adresa redacției :

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol"
Bd. Lascăr Catargi nr. 15
Iași

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL"

Tom XXIX, 1992

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA Nr. vol. 1405

SUMAR

ÎNCHINARE LUI ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÎNT LA 535 DE ANI DE LA ÎNCORONAREA SA

P. P. PANAITESCU, Ștefan cel Mare. O încercare de caracterizare . 1
CONSTANTIN REZACHEVICI, A fost Ștefan cel Mare „ales" domn în aprilie 1457 ? 19
VENIAMIN CIOBANU, Idee și faptă politică la Ștefan cel Mare . 35
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, „Dixit Waywoda" . . . 43
SERGIU IOSIPESCU, Contribuții la istoria Moldovei lui Ștefan cel Mare 53
ȘERBAN PAPACOSTEA, Moldova lui Ștefan cel Mare și genovezii din Marea Neagră 67
ȘTEFAN S. GOROVEI, 1473 : Ștefan, Moldova și lumea catolică . 75

*

NICOARĂ BELDICEANU-NĂDEJDE, Știri otomane privind Moldova ponto-dunăreană (1486—1520) 85
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, EMIL IOAN EMANDI, Aspecte din evoluția economico-socială și urbană a orașului Suceava. II. Perioada 1786—1815 119
D. SUCIU, Alexandru Sterca-Șuluțiu și mișcarea națională românească (V) 135
DUMITRU VITCU, 11 februarie 1866 : hermeneutica unei pretinse revoluții 159
D. ȘANDRU, Legislația privitoare la cooperația românească interbelică 189
GH. ONIȘORU, P.C.R. — evoluția programului și practica guvernării 1944—1947 215

*

PAUL CERNOVODEANU, O operă cantemiriană mai puțin cunoscută : Istoria lui Brâncoveanu și a Cantacuzinilor . . 239

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA Cota P-124

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

N. A. URSU, Un cronicar braşovean necunoscut, din secolul XVIII : Simeon Hîrs 251

CONSTANŢA COSTEA, Referinţe livreşti în pictura murală moldovenească de la sfîrşitul secolului XV 277

VENIAMIN CIOBANU, Idei politice la Nestor Ureche : determinări, surse, motivaţii 285

EPIFANIE COZĂRESCU, Ultimii doi colaboratori ai *Lexiconului de la Buda* : Ioan Theodorovici şi Alexandru Theodori . 301

VASILE DOCEA, Din activitatea lui C. A. Kuch, consul al Prusiei în Moldova (1833—1842) 307

DISCUŢII

DUMITRU VELCIU, Constantin Căpitanul Filipescu redivivus ? 323

GHEORGHE I. FLORESCU, N. Iorga : omul politic . . 357

DOCUMENTE

D. IVĂNESCU, VIRGINIA ISAC, Documente franceze despre desăvîrşirea Unirii Principatelor Române (1860—1861) (I) . 363

STUDII DOCUMENTARE

SORIN ANTOHI, Timp şi naraţiune. Tendinţe noi în teoria istoriei 385

VENIAMIN CIOBANU, Din istoriografia raporturilor politice internaţionale ale Ţărilor Române din secolul XVII : realizări şi perspective (II) 395

MIRCEA CIUBOTARU, Toponimia bazinului hidrografic Rebricea (jud. Iaşi — jud. Vaslui). Oiconimele. Perspectivă istorică (II) 419

RECENZII

ISTORIA ROMÂNILOR

M. EMINESCU, *Iubirea de patrie*, ed. D. VATAMANIUC (Gheorghe I. Florescu) 453

JESÚS PARDO, *Conversaciones con Transilvania (Viaje a través de quince siglos)* (Eugen Denize) 455

ALEXANDRU I. GONŢA, *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV—XVII (1384—1625). Indicele numelor de locuri*, ed. I. CAPROŞU (Mircea Ciubotaru) . 457

IOAN CAPROŞU, *O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea* (Bogdan Murgescu) . 459

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Documente din arhive ieşene, III, ed. D. IVĂNESCU (Lucian Nastasă) 463
CAROL IANCU, *L'émancipation des Juifs de Roumanie (1913—1919). De l'inégalité civique aux droits de minorité. L'originalité d'un combat à partir des guerres balkaniques et jusqu'à la Conférence de paix de Paris* (Gh. Platon) . . . 466
EPIFANIE NOROCEL, *Ctitorii voievodale în eparhia Buzăului* (Paul Mihail) 473

ISTORIE UNIVERSALĂ

MARIJA GIMBUTAS, *The Language of the Goddess* (Adrian Poruciuc) 475
JOHN BOARDMAN, *Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu*, trad. MARIA ALEXANDRESCU VIANU şi PETRE ALEXANDRESCU, ed. PETRE ALEXANDRESCU (Raluca Verussi, Sergiu Iosipescu) . . 478
FERNAND BRAUDEL, *Grammaire des civilisations* (Alexandru-Florin Platon) 481
GEORGES DUBY, *Mâle Moyen Âge. De l'amour et autres essais* (Alexandru-Florin Platon) 482
Bürgertum und Bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa, I-II, ed. VERA BÁCSKAI (Alexandru-Florin Platon) . . 484
Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen vergleich I-III, ed. JÜRGEN KOCKA (Alexandru-Florin Platon) 485
Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert, ed. JÜRGEN KOCKA (Alexandru-Florin Platon) 486

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Profesorul Neagu Djuvara la 75 de ani *(Ştefan S. Gorovei)* . . 489

ARHIVA GENEALOGICĂ

Al III-lea Simpozion „Genealogie şi istorie" 491
PAUL PĂLTĂNEA, Precizări în legătură cu originea familiei lui Miron Costin 493
ŞTEFAN S. GOROVEI, Urecheştii — model de ascensiune socială . 501
Recuperări, restituiri... 509
G. BEZVICONI, Cercetări genealogice româneşti (I) 511
RADU CREŢEANU, Genealogii ţărăneşti 521
I. C. MICLESCU-PRĂJESCU, Contribuţii la biografia poetului Matei Millo (1756—1801) 529
ALEXANDRU PERIETZIANU-BUZĂU, Consideraţii asupra valorii genealogice a *Arhondologiei Moldovei* de C. Sion . . 537
ŞTEFAN S. GOROVEI, Un plan de lucru : „Corpus Genealogiarum" 545

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ACADEMIE ROUMAINE

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE „A. D. XENOPOL"

Tome XXIX, 1992

SOMMAIRE

HOMMAGE À SAINT ÉTIENNE LE GRAND — 535 ANS DEPUIS SON SACRE —

P. P. PANAITESCO, Etienne le Grand. Un essai de portrait . . 1
CONSTANTIN REZACHEVICI, Etienne le Grand fut-il „élu" prince en avril 1457 ? 19
VENIAMIN CIOBANU, Idée et action politique chez Etienne le Grand 35
MARIA MAGDALENA SZÉKELY, „Dixit Waywoda" 43
SERGIU IOSIPESCU, Contributions à l'histoire de la Moldavie d'Etienne le Grand 53
ŞERBAN PAPACOSTEA, La Moldavie d'Etienne le Grand et les Gênois de la mer Noire 67
ŞTEFAN S. GOROVEI, 1473 : Etienne, la Moldavie et le monde catholique 75

*

NICOARĂ BELDICEANU-NĂDEJDE, Informations ottomanes concernant la Moldavie ponto-danubienne (1486—1520) . 85
MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, EMIL IOAN EMANDI, Aspects de l'évolution socio-économique et urbaine de la ville de Suceava, II. 1786—1815 119
D. SUCIU, Alexandre Sterca Şuluţiu et le mouvement national roumain (V) 135
DUMITRU VITCU, 11 février 1866 : l'herméneutique d'une prétendue révolution 159
D. ŞANDRU, La législation concernant la coopération roumaine durant l'entre-deux-guerres 189
GH. ONIŞORU, P.C.R. — l'évolution du programme et la pratique du gouvernement 1944—1947 215

*

PAUL CERNOVODEANU, Une oeuvre moins connue de Démètre Cantemir : l'Histoire du prince Brâncoveanu et des Cantacuzène 239

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

N. A. URSU, Un chroniqueur inconnu de Braşov au XVIII-e siècle : Simeon Hîrs 25

*

CONSTANŢA COSTEA, Références livresques dans la peinture murale moldave à la fin du XV-e siècle 27
VENIAMIN CIOBANU, Idées politiques de Nestor Ureche : déterminations, sources, motivations 28
EPIFANIE COZĂRESCU, Les deux derniers collaborateurs du *Lexicon de Buda :* Ioan Theodorovici et Alexandru Theodori . 30
VASILE DOCEA, L'activité de C. A. Kuch, consul de Prusse en Moldavie (1833—1842) 30

DISCUSSIONS

DUMITRU VELCIU, Le capitaine Constantin Filipesco redivivus ? . 32
GHEORGHE I. FLORESCU, N. Iorga : l'homme politique . . 35

DOCUMENTS

D. IVĂNESCU, VIRGINIA ISAC, Documents français concernant le parachèvement de l'Union des Principautés Roumaines (1860—1861) (I) 36

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

SORIN ANTOHI, Temps et narration. Nouvelles tendances dans la théorie de l'histoire 38
VENIAMIN CIOBANU, L'historiographie des rapports politiques internationaux des Pays Roumains au XVII-e siècle (II) . 39
MIRCEA CIUBOTARU, La toponymie du bassin hydrographique Rebricea (dép. de Iaşi — dép. de Vaslui). Les oïconymes. Perspective historique (II) 41

COMPTES-RENDUS

HISTOIRE DES ROUMAINS

M. EMINESCU, *L'amour de la patrie,* éd. D. VATAMANIUC (Gheorghe I. Florescu) 45
JESÚS PARDO, *Conversaciones con Transilvania (Viaje a través de quince siglos)* (Eugen Denize) 45
ALEXANDRU I. GONŢA, *Documents concernant l'histoire de la Roumanie. XIV-e — XVII-e siècles (1384—1625). Index des noms de lieux,* éd. I. CAPROŞU (Mircea Ciubotaru) 45
IOAN CAPROŞU, *Une histoire de la Moldavie à travers les relations de crédit jusqu'au milieu du XVIII-e siècle* (Bogdan Murgescu) 45

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Documents des archives de Iaşi, III, éd. D. IVĂNESCU (Lucian Nastasă) 463
CAROL IANCU, *L'émancipation des Juifs de Roumanie (1913—1919). De l'inégalité civique aux droits de minorité. L'originalité d'un combat à partir des guerres balkaniques et jusqu'à la Conférence de paix de Paris* (Gh. Platon) . . 466
EPIFANIE NOROCEL, *Fondations princières de l'éparchie de Buzău* (Paul Mihail) 473

HISTOIRE UNIVERSELLE

MARIJA GIMBUTAS, *The Language of the Goddess* (Adrian Poruciuc) 475
JOHN BOARDMAN, *Les Grecs d'outre-mer. La colonisation grecque et le commerce des vieux temps*, version roumaine : MARIA ALEXANDRESCU VIANU et PETRE ALEXANDRESCU, éd. PETRE ALEXANDRESCU (Raluca Verussi, Sergiu Iosipescu) 478
FERNAND BRAUDEL, *Grammaire des civilisations* (Alexandru-Florin Platon) 481
GEORGES DUBY, *Mâle Moyen Âge. De l'amour et autres essais* (Alexandru-Florin Platon) 482
Bürgertum und Bürgerliche Entwicklung in Mittel- und Osteuropa, I-II, éd. VERA BÁCSKAI (Alexandru-Florin Platon) . 484
Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen vergleich, I-III, éd. JÜRGEN KOCKA (Alexandru-Florin Platon) 485
Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert, éd. JÜRGEN KOCKA (Alexandru-Florin Platon) 486

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le professeur Neagu Djuvara à l'âge de 75 ans (Ştefan S. Gorovei) . 489

ARCHIVES GÉNÉALOGIQUES

Le III-e Symposion „Généalogie et Histoire" 491
PAUL PĂLTĂNEA, Des mises au point concernant la famille du chroniqueur Miron Costin 493
ŞTEFAN S. GOROVEI, Les boyards Ureche — un modèle d'ascension sociale 501
Récupérations, restitutions... 509
G. BEZVICONI, Recherches généalogiques roumaines (I) 511
RADU CREŢEANU, Généalogie des paysans 521
I. C. MICLESCU-PRĂJESCU, Contributions pour servir à la biographie du poète Matei Millo (1756—1801) 529
ALEXANDRU PERIETZIANU-BUZĂU, Considérations sur la valeur généalogique des „mémoires" de C. Sion *(Arhondologia Moldovei)* 537
ŞTEFAN S. GOROVEI, Un plan de travail : „Corpus Genealogiarum" 545

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

P. P. PANAITESCU

ŞTEFAN CEL MARE. O ÎNCERCARE DE CARACTERIZARE *

Problema lui Ştefan cel Mare [1]. Marile figuri ale trecutului stau adesea, bogate de înţeles, dar închise încă, în faţa noastră. Nu este o întrebare absurdă aceasta : cine a fost cu adevărat Ştefan cel Mare ? Figură din amurgul Evului Mediu oriental, la trecere între vremi, nu e uşor de înţeles şi de cuprins cu mintea cu care cunoaştem oamenii de mai tîrziu. Unii au văzut în Ştefan cel Mare pe „atletul lui Christ" [1], luptătorul pentru credinţa creştină, cruciatul cuprins de marea sete de ideal a începuturilor mistice medievale, a cavalerilor cu cruce pe umăr. Alţii, dimpotrivă, l-au înţeles ca pe un oştean al pămîntului său moldovenesc, prieten la nevoie şi cu Păgînul. Schimbînd alianţele după împrejurări şi vremi, idealul său a fost mai mic, dar mai real, am zice mai modern : păstrarea întreagă a ţării şi a supuşilor încredinţaţi lui de către Dumnezeu.

---

* La vreme de închinare în faţa amintirii aureolate a Marelui Domn, vede lumina tiparului acest studiu cvasi-inedit al lui P. P. Panaitescu. Cvasi-inedit, deoarece cîteva fragmente prelucrate au fost tipărite de revista „Magazin Istoric" (nr. 6, 1968, p. 2—8). De această dată, este introdus în circuitul ştiinţific *textul integral*, transcris după manuscrisul original autograf, aflat în păstrarea lui Ştefan S. Gorovei. În forma originară, manuscrisul era alcătuit din 21 de file, la care au mai fost adăugate 3 file şi 16 fişe cu diferite completări şi note.

Am intervenit în text doar în cazurile strict necesare, reactualizînd ortografia, îndreptînd tacit unele greşeli de punctuaţie, numerotînd notele şi întregind titlurile citate în indicaţiile bibliografice.

Pentru comparaţie, am redat în note şi citatele reproduse din memorie (P. P. Panaitescu şi-a redactat studiul în închisoare !), eliminate ulterior de autor şi înlocuite cu cele exacte.

Restituirea lucrării lui P. P. Panaitescu în *Anuarul* din 1992 nu este întîmplătoare. Ea constituie un omagiu cu dublă destinaţie : lui Ştefan cel Mare, la 535 de ani de la încoronare şi la recunoaşterea sa în rîndul sfinţilor, şi autorului, de la a cărui trecere în veşnicie s-au scurs două decenii şi jumătate *(Maria Magdalena Székely)*.

[1] Titlul de „atlet al lui Crist" fusese dat şi ceva mai înainte de către papa Calixt III (1455—1458) eroului albanez Scanderbeg (H. Pirenne, A. Renaudet, L. Halphen, *La fin du Moyen Age*, II, p. 131).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Oricît de contradictorii sînt aceste două feluri de a înţelege pe Ştefan cel Mare, ele au, amîndouă, o parte de adevăr. Desigur, domnul Moldovei n-a fost un cruciat în sensul unei *dezlipiri* de ţara sa, aşa cum au fost cavalerii din veacurile dinainte. Dar, pe tărîmul solid şi restrîns al ţării sale dintre Carpaţi şi Nistru, a încercat mai mult decît o apărare. Scrisorile sale către Papă, către dogele Veneţiei, către regii vecini, dovedesc că avea o concepţie a unităţii politice creştine, datoare să lupte solidar împotriva turcilor. Cînd contemporanul său, cronicarul polon Dlugosz, îl propune pe Ştefan drept căpitan de oaste al întregii creştinătăţi, pentru o nouă cruciată, el ştia, desigur, că un asemenea gînd ar fi plăcut domnului, ar fi fost încununarea strădaniilor lui [2]. Dar, pe de altă parte, Ştefan a plătit tribut turcilor în prima parte a domniei, a chemat chiar pe turci în ţară, în ajutor, în vremea luptelor cu polonii, la sfîrşitul domniei sale. A făcut-o, credem, cu durere. Căci, îndată scrie marelui cneaz litvan, Alexandru, cerîndu-i să se împace cu Ivan cel Mare de la Moscova. E datoria lui s-o facă, scrie Ştefan, să lăsăm certurile, să ne unim împotriva Turcului. Solii lui Ştefan către Ivan III îi spun : „Ion Ştefan voievod ne-a mai poruncit să-ţi vorbim : toţi craii şi toţi domnii creştini, cîţi sînt, şi toate părţile Apusului şi toate ţările Italiei se unesc şi se gătesc şi ar dori să meargă împotriva păgînilor. Ar fi bine să ai şi tu pace cu creştinii şi să te scoli, împreună cu toţi domnii creştini împotriva păgînătăţii" [2] [3].

Această intervenţie diplomatică a domnului Moldovei între două ţări depărtate arată, mai mult ca alte dovezi, o linie de politică internaţională creştină în gîndul lui. Am numi pe Ştefan un cruciat realist, om de la sfîrşitul Evului Mediu, vreme de burghezi şi de stăpînitori practici.

Domnia şi boierii. Mai este şi o altă latură a politicii lui Ştefan, puţin observată, dar care luminează şi explică multe. Ea înfăţişează lupta dinastiei domnitoare, a puterii domneşti, cu boierimea care se ridică prin stăpînirea pămîntului, luptă socială plătită cu multe capete tăiate, dar şi cu aducerea străinilor în ţară : a ungurilor, a leşilor, a turcilor. Boierii ridicau mereu pretendenţi la tronul domnesc şi aveau pentru aceasta sprijin din afară. De aci, ca o urmare a luptei neîncetate a lui Ştefan pentru păstrarea puterii domneşti celei vechi împotriva boierilor, se trag şi luptele cu duşmanii din afară, chemaţi de slăbiciunea structurii sociale a acestei ţări bogate. Dar, tot de aci urmează şi lupta de întărire socială a temeliilor domniei, prin marea operă de colonizare

[2] Dlugosz, *Historia Polonica*, II, Leipzig, 1712, col. 528 : „Meo iudicio dignissimus, cui totius mundi Principatus et imperium, et praecipue munus Imperatoris et Ducis contra Turcum, communi Christianorum consilio, consensu et decreto, aliis Regibus et Principibus Catholicis in desidiam et voluptates, aut in bella civilia resolutis, commiteretur" („După părerea mea, este cel mai demn să i se încredinţeze primul rang şi conducerea lumii întregi şi mai ales demnitatea de comandant şi conducător al comunităţii creştine împotriva Turcului, de vreme ce ceilalţi regi şi principi catolici sînt dedaţi desfrîului şi petrecerilor, sau sînt divizaţi prin războaie civile").

[3] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 411.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

a „curtenilor", răzeşi de oaste, în sate domneşti de ţară, ce trebuiau să fie sprijinul pe care să se poată bizui Ştefan în lupta lui cu boierimea.

Desigur, acest aspect al lucrurilor nu lămureşte nici el întreaga politică a lui Ştefan. Războaiele cu turcii nu erau războaie de pretendenţi (deşi, la moartea lui Ştefan, au adus şi ei pe pretendentul lor), ci dorinţa sultanilor de a pune mîna pe porturile Mării Negre şi pe o ţară ce prezenta o poziţie strategică însemnată în coasta Poloniei şi, mai ales, a Ungariei, cu toate că Moldova era cam excentrică faţă de linia generală a înaintării otomane spre centrul Europei. Lupta cu turcii a fost pentru Ştefan o luptă de apărare, pe care nu el a provocat-o. Dar, în afară de aceste consideraţii, explicaţia socială, internă, a cauzei luptelor lui Ştefan lămureşte totuşi multe lucruri. Cum am spus, Moldova atrăgea pe duşmani nu numai din pricina bogăţiei ei, ci şi prin instabilitatea structurii sale interne. Era o vreme cînd se forma o puternică boierime teritorială ; încă din vremea lui Alexandru cel Bun, de pildă, boierul Mihail de la Dorohoi avea 52 de sate în toată ţara. Latifundiile nu sînt, cum se crede îndeobşte, o apariţie tîrzie a istoriei noastre, ele se ivesc din primele veacuri. Erau mulţi boieri foarte bogaţi, cu mulţi supuşi şi pămînturi ca ale unui domn.

Ştefan a fost adesea nevoit să se roage de boierii plecaţi peste graniţă să se întoarcă în ţară : de pildă, de vestitul Mihu logofătul, căruia i-a trimis în Polonia trei salv-conducte, făgăduindu-i moşii şi cinste, dar toate în zadar. Mihul, împreună cu alţi boieri, rămaseră la Liov şi, pe Evangheliarul slavon scris de dînşii, cu cap de zimbru, înseamnă ca stăpîn al lor numai pe craiul leşesc [4].

Boierii pribegi, poate şi cei din ţară, încercau schimbarea domnului prin pretendenţi. Petre Aron, domnul răsturnat, stătea cînd în Ungaria, cînd în Polonia, aproape de graniţă ; fiul său, Ilie, era în Polonia, unde a fost ucis, iar fiul acestuia se afla încă în Ţara Leşească la moartea lui Ştefan, ca o ameninţare. Fiul lui Alexăndrel, domnul cel tînăr, mort la Cetatea Albă, era şi el în Polonia ; Hroiot, cel învins la Şcheia, unde Ştefan era să-şi piardă viaţa, era un pretendent care venea din Ardeal sub scut unguresc, unde se mai afla şi un oarecare Berindei, care tot la scaunul Moldovei rîvnea. În oştile lui Matei Corvin, ale polonilor, erau mereu asemenea pretendenţi. În ţară, Isaia vornicul, comandantul oştirii, care avu o însărcinare de încredere în vremea luptei de la Baia cu craiul unguresc, îşi pierdu peste cîţiva ani capul sub paloşul călăului [5] ; asemenea Negrilă paharnicul şi Alexa stolnicul şi alţii mulţi, care uneltiseră dinăuntru surparea domnului [6].

Ştefan a învins totuşi, timp de 47 de ani, pe toţi duşmanii lui dinăuntru şi din afară. Pe ce puteri se întemeia trăinicia domniei lui, căci personalitatea sa, oricît de genială, nu explică înfrîngerea boierimii, cît şi a duşmanilor din afară, mai mari şi mai puternici ca Ţara Moldovei ?

---

[4] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în „Ac. Rom., Mem. secţ. ist.", seria III, tom XV, 1934, p. 17.

[5] O. Górka, *Cronica epocii lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1937, p. 113.

[6] *Letopiseţul de la Bistriţa*, la I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare la istoria românilor*, Bucureşti, 1895, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Am vorbit de o luptă a lui Ştefan cu boierimea, adică cu clasa proprietarilor de pămînt. Lupta aceasta se repetă în cursul istoriei noastre ca şi a altor ţări, între puterea monarhică şi aristocraţie. Ea nu trebuie înţeleasă însă *ad litteram*, ca o luptă dusă de o clasă unită şi unitară, cu scopul bine aşezat de a răsturna puterea domnului. În boierime erau oameni mîndri şi bogaţi, plini de ambiţii individuale, care credeau că pot să se joace cu domnul, să-l schimbe, cum fusese cazul sub urmaşii lui Alexandru cel Bun, pentru că alţii aveau mai multă trecere şi onoruri. Era o clasă anarhizată prin esenţa ei. Dar se vede bine din istoria lui Ştefan cel Mare că boierimea era divizată. Erau unii boieri foarte puternici şi bogaţi, care se perindau în dregătorii înalte sub diferiţi domni, fără ca schimbările de domnie să-i poată clinti. Ştefan a păstrat o parte din dregătorii lui Petre Aron, ucigaşul tatălui său, şi chiar pe unii a căror credinţă era îndoielnică, cum a fost cazul lui Arbore, portarul de Suceava, bănuit, se pare pe drept, de ambiţii domneşti. Dar şi foarte multe figuri mai apar între dregătorii cei mari ai lui Ştefan. De unde şi-i alegea el ? Arbore, de pildă, fusese pîrcălab la Neamţ şi e adus la Suceava, să apere cetatea de scaun. Tăutul fusese un simplu scrib de slavonie şi e ridicat în fruntea cancelariei ca logofăt. Printre dregătorii lui Ştefan erau şi foarte multe rude ale domnului, dotaţi în chip darnic cu moşii : Vlaicul, unchiul domnului, se pare după mamă, Şandru, cumnatul domnului, cel căzut în lupta de la Rîmnic. Ştefan urmăreşte să-şi formeze o boierime a lui, înzestrînd-o cu moşii şi dîndu-i comande militare.

Colonizarea satelor de curteni. Dar sprijinul cel mare al domnului este *curtea*. Armata lui Ştefan cuprindea prea puţini lefegii ; nu era încă epoca de aur a mercenarilor specialişti, căci armele de foc nu jucau, pe atunci, un rol precumpănitor. Nici „oastea cea mare" a ţăranilor de pe tot întinsul ţării nu pare a fi fost hotărîtoare în războaiele marelui domn, căci adunarea oamenilor din toate unghiurile ţării era în practică foarte anevoioasă şi înceată.

Fapt puţin cunoscut, oastea lui Ştefan, oastea de strînsură, era alcătuită mai ales din tîrgoveţi, ce reprezentau aglomeraţii mai mari şi se puteau mai uşor aduna la ceasuri de nevoie. Numeroşi armeni din Cetatea Albă şi din Suceava au luptat sub steagurile moldoveneşti, atît la Baia, cu ungurii, cît şi la Vaslui, cu turcii, fapt dovedit documentar [7].

Dar oastea permanentă, dacă putem s-o numim aşa, o forma *curtea*. „Curtenii", instituţie de origine bizantină, erau mici proprietari militari, ca şi plăieşii de mai tîrziu sau roşii de ţară din Muntenia. Ei stăteau pe pămînt domnesc, scutiţi de dăjdii şi prestaţii, în schimbul îndatoririi de a fi gata oricînd sub arme. Satele de curteni erau răspîndite în toată ţara, dar ţineau de cîte un steag din cetatea cea mai apropiată [8]. Aceşti proprietari oşteni erau socotiţi în rîndurile boierimii

[7] Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, ed. I. Ursu, Bucureşti, 1909, p. 89. 90. Cf. şi St. Kutrzeba, *Comerţul Poloniei cu Orientul în Evul Mediu* (în l. pol.), Cracovia, 1903, p. 85, pentru Laţcu, armeanul de la Cetatea Albă, căzut în lupta din Moldova de la 1467.

[8] Document inedit.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mici, sau ca o clasă intermediară deosebită. Li se zicea *viteji* şi dintre dînşii s-au ridicat şi mulţi dregători ai sfatului domnesc (*viteaz* înseamnă la origine oştean nobil, iar sensul de azi e cel derivat, la fel cu *voinic*, care înseamnă om de oaste în general). După izbîndele împotriva muntenilor şi aceea de la Codrii Cosminului, cronica slavonă contemporană scrie despre Ştefan : „şi mulţi *viteji* făcu atunci şi cu daruri scumpe îi dărui, pe fiecare după destoinicia lui [3] [9]. Cînd zice cronica despre lupta de la Valea Albă că Ştefan a dat drumul acasă gloatelor ţărăneşti şi a rămas numai cu 10 000 de „boieri" ale căror oase „au albit" pămîntul codrilor, e vorba, bineînţeles, de aceşti „curteni" [10].

Puterea lui Ştefan vodă a stat în „curtea" lui, în această oaste de ţară, am putea zice în oameni de arme *sădiţi* de el pe tot întinsul ţării. Căci acesta a fost actul politic mai însemnat, care lămureşte puterea şi politica marelui domn. El a fost un mare colonizator de oşteni. Toate „locurile pustii", adică fără proprietar, erau de drept ale domniei şi domnul coloniza pe ele oşteni-plugari. Aceştia au format puterea de neînfrînt a domnului, înăuntru şi în afară. Pe cîmpiile de lîngă Nistru, aproape de cetăţile de piatră ale Hotinului, Sorocii, Tighinei şi Cetăţii Albe, ca şi în regiunile păduroase nedesţelinate, peste tot, domnul a aşezat proprietatea militară. Ştefan neavînd încredere deplină în boieri, nu ne îndoim că această colonizare a format un ţel bine înţeles al politicii lui sociale şi, poate, opera cea mai de seamă de consolidare a ţării pentru veacuri [4]. Domnul dăruieşte locuri „în pustiu", „ca să-şi întemeieze sat şi să-şi facă prisacă de albine" [11], sau : „loc în pustiu la fîntîna de la obîrşia Largei, pe care i l-am dat pentru slujba lui" [5] [12]. Chiar de peste graniţă aducea colonişti, ruteni din Pocuţia şi din Podolia, unde trimite într-un rînd oşteni să „aducă" de la Braclaw oameni, ca să-i aşeze în ţară.

Cred că păstrarea numelui lui Ştefan în popor pînă azi, pe cînd numele altor domni s-a şters din lumina tradiţiei, se datoreşte, în mare parte, acestei opere de colonizare.

În mic, în proporţii mult mai reduse, s-a întîmplat în Moldova lui Ştefan un fenomen istoric, pe care istoricii ruşi l-au recunoscut în mare, în trecutul ţării lor. Toată lumea cunoaşte lupta seculară dusă de ţarii ruşi împotriva boierilor şi a cnejilor, mari proprietari de pămînt, care a culminat prin „grozăviile" lui Ivan cel Groaznic. Şi acolo boierimea a fost înfrîntă prin politica de colonizare a ţarilor. Puterea boierilor sta în stăpînirea pămîntului şi a supuşilor de pe el ; împotriva lor, ţarul luptă cu colonizări de noi pămînturi, ceea ce îi asigură oameni de oaste credincioşi [13]. Absolutismul ţarist, care s-a prelungit anacronic pînă în 1917, pe cînd un asemenea regim nu mai dăinuia de mult în

---

[9] *Let[opiseţul de la] Bistr[iţa]*, la I. Bogdan, *Cronice inedite...*, p. 57 şi 62.

[10] Baltazar de Piscia în „Columna lui Traian", 1876, p. 376—380 şi observaţia lui Hasdeu la p. 382, despre cei „15. 000 nobili" ai lui Ştefan.

[11] I. Bogdan, *Doc[umentele] lui Ştefan cel Mare*, I, p. 113 ; cf. şi p. 130 ; „loc în pustiu pe Şimlea".

[12] *Ibidem*, p. 136 ; cf. şi p. 287 : „loc pustiu pe Bâc".

[13] Plehanov, *Introduction a l'histoire sociale de la Russie*, Paris, 1926, p. 82 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Europa, se explică prin numărul nesfîrşit de pămînturi de colonizat, pe care le avea la îndemînă ţarul. Soloview a caracterizat istoria Rusiei ca „istoria unei colonizări".

Din nefericire pentru domnii ei, Moldova avea graniţe strîmte şi, în veacul al XVI-lea, aproape că nu mai erau în ţară pămînturi fără stăpîn, aşa că politica lui Ştefan n-a putut fi continuată, şi secolul ce urmează va vedea stăpînirea aristocraţiei şi decăderea domniei.

Ştefan era într-o situaţie pe care n-au avut-o domnii de după dînsul. Oastea lui de ţară avea atunci întreaga ei valoare. Tragedia lui Mihai Viteazul a fost că eroica sa epopee s-a desfăşurat în vremea oştilor de mercenari, cînd soldaţii de ţară n-aveau valoare pentru război, iar domnul muntean n-avea întotdeauna cu ce să-şi plătească lefegiii. Ştefan, dimpotrivă, a avut în mîna lui puterea ce venea din seva adevărată a ţării ; lui Mihai, acest sprijin din adîncimi i-a lipsit. De aci rezistenţa dîrză a unuia, ca şi căderea repede a celuilalt.

Bogăţiile lui Ştefan cel Mare. Dar mai este o latură a problemei, pe care nu trebuie s-o pierdem din vedere. Ştefan a fost un domn foarte bogat, pentru că ţara sa era foarte bogată pe vremea lui. Îşi putea îngădui să-şi cumpere săbii scumpe pe comandă, tocmai de la Genua, brocarturi roşii de la Veneţia, să aducă în ţară meşteri pentru zeci de biserici şi mănăstiri, pline de podoabe bogate. Patruzeci şi şapte de biserici ar fi zidit Ştefan vodă ; pentru aceasta i-au trebuit cufere pline de galbeni.

Mercenari propriu-zişi, adică specialişti în arme de foc, care-şi vindeau ştiinţa pe bani, am arătat că n-a avut mulţi, dar nu ne îndoim că cele cîteva mii de secui care l-au urmat în mai toate luptele, trecuseră munţii în leafă ; asemenea şi polonii ce au luptat la Vaslui împotriva turcilor.

Mii de lucrători ridică în vremea lui Ştefan vodă cetăţi de piatră : la Roman, unde lucrul fu însă oprit de „o ploaie de sînge" [14], la Cetatea Albă, la Hotin şi la Suceava, adesea cu meşteri străini.

Moldova era o ţară bogată încă dinainte de Ştefan cel Mare. Cînd Vladislav Iagello, regele polon, îşi amaneta părţi din ţară ca să găsească bani — Ţara Dobrzyinska, Cavalerilor Teutoni şi Pocuţia, Moldovei —, de la Petru al Muşatei, voievodul de Suceava, împrumută el suma de 3000 de livre de argint italienesc, o sumă foarte mare pentru vremea aceea. Cînd Mengli Ghirei, hanul tătar, avu nevoie de „bani turceşti", pe care nu-i avea, se împrumută din Moldova lui Ştefan cu 40 000 de bani turceşti [6] [15].

Încă de la sfîrşitul veacului al XIV-lea, domnii Moldovei băteau monetă proprie de argint, cu zimbru şi inscripţie slavonă, semn de înflorire şi autonomie economică. Primele monete polone nu sînt decît cu cîteva decenii mai vechi [16]. În Moldova, Cetatea Albă, cel mai bogat şi probabil cel mai populat oraş al ţării, avea moneta sa proprie.

[14] Górka, *op. cit.*, p. 130.

[15] *Sbornicul Societăţii istorice din Moscova*, XL, p. 446, sub 1501, noiembrie.

[16] Epoca în care domnii Moldovei au bătut monetă corespunde cu epoca de înflorire economică a acestei ţări. Primele monete sînt ale lui Petru Muşatin (1374—1391) şi ultimele, ale lui Ştefan cel Tînăr (1517—1527). C. Moisil, *Istoria monetei în România*, în „Cronica numismatică", I, 1921, p. 75 şi III, 1923, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Se cunosc originile acestor bogăţii. Corăbii italiene, genoveze mai ales, cu prora înaltă de lemn, cu pînze vopsite în roşu, veneau la Chilia şi la Cetatea Albă şi aduceau acolo mărfuri din Orient, vinuri, mirodenii, piper, fructe, stofe. La Cetatea Albă, ca şi la Suceava, erau capitalişti italieni cu casa lor de comerţ, în frunte cu un consul. Ei se întîlneau cu negustorii armeni şi germani, al căror centru de afaceri era mai ales la Liov. „Drumul moldovenesc" trecea peste Iaşi, Suceava, Liov şi de acolo se unea cu drumul ce ducea la oraşele hanseatice de la Marea Baltică şi la cele din Flandra. Postavurile de Ypres, Louvain, Colonia veneau prin Moldova şi erau oferite în schimbul mărfurilor levantine. Drumul moldovenesc era o parte dintr-o mare arteră de comunicaţie continentală şi vămile lăsau vistieriei domneşti bogate venituri.

De aceea a luptat Ştefan cu atîta înverşunare pentru Chilia şi Cetatea Albă, porturile lui. El ştia că acolo stă puterea ţării sale şi o spune lămurit în solia trimisă Papei şi dogelui Veneţiei : „Queste do terre sono tuta la Valachia, et la Valachia cum queste do terre sono un muro del Hungaria et Pollona" [7] [17]. Pierderea lor a însemnat sfîrşitul înfloririi economice a Moldovei.

Aşadar, în lupta cu boierimea, Ştefan cel Mare nu s-a găsit în situaţia domnilor de mai tîrziu, cînd singurul venit mai însemnat din ţară era rodul pămîntului, şi acesta era în mîna boierilor. Veniturile vămilor şi iarmaroacelor erau mult mai însemnate decît veniturile în natură ale boierilor noştri. Din punct de vedere economic, Ştefan stătea mult mai bine ca boierii.

Alături de boieri, era pe vremea lui şi o burghezie bogată, ce e drept, mai mult străină, germană în primul rînd (municipalitatea din Baia şi cea din Suceava dau acte în limba germană în secolul al XV-lea), apoi armenească, dar care putea fi economiceşte un sprijin al domniei. Am văzut că şi ca militari au luat parte aceşti tîrgoveţi străini la luptele lui Ştefan cel Mare.

Numai mai tîrziu, cînd drumul de negoţ se închide, burghezia străină decade, se românizează şi sărăceşte.

Ştefan în cadrul vremii sale. În lumina acestor fapte sociale şi economice, înţelegem mai bine întrebările puse la începutul acestui studiu. Ştefan este o figură a vremii sale, nu un cruciat din vremea cînd mizeria cumplită şi duhul de aventură suflau asupra Europei. Om al unui veac realist, întemeiat pe puteri reale, el este unul din stăpînitorii sfîrşitului Evului Mediu, vreme de bogăţie şi de planuri practice. Contemporanul său din Franţa este Ludovic XI, monarhul cel şiret, care ştiu să refacă unitatea ţării împotriva nobilimii, sprijinindu-se pe burghezia bogată. Două trăsături de caractér în contrast reies din această figură : cruzime şi credinţă. Le vom regăsi şi în figura lui Ştefan.

Istoricii şi mai ales romancierii au crezut că evlavia lui Ludovic XI era o faţadă hipocrită, cruzimea singură — adevăratul fond al sufletului său. Cine cunoaşte sufletul medieval ştie, însă, că amîndouă merg împreună şi se completează ca o stranie armonie.

[17] I. Bogdan, [*op. cit.*], II, p. 346.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Dar Ludovic XI este departe de Ştefan cel Mare, cu toată civilizaţia şi împrejurările istorice ce-i despart. Un alt stăpînitor contemporan, o mare figură a Orientului european, are puncte de asemănare cu domnul Moldovei : e vorba de Ivan III al Rusiei, căsătorit cu o principesă bizantină, ca şi Ştefan vodă. Prinţ ortodox, se trăgea din eroicul luptător împotriva păgînilor tătari, Dimitrie Donskoi, pe care-l preamăresc legendele şi cîntecele bătrîneşti. Ivan era un om practic şi bogat. Foarte evlavios, a folosit evlavia sa ca să atragă spre dînsul pe toţi ruşii ortodocşi şi de aceea a fost poreclit „adunătorul pămîntului rusesc". Bogat prin cuprinderea oraşelor comerciale de pe fluviile ce duceau la Marea Baltică, mai ales a Novgorodului, a luptat în interior împotriva boierilor, în afară împotriva colonilor şi a tătarilor. Diplomat abil, a ştiut să-şi atragă cînd pe unul, cînd pe celălalt dintre rivalii săi, ca să nu-i aibă niciodată pe toţi uniţi împotriva lui. Cu Ştefan, cuscrul său, a fost pînă aproape de sfîrşit, bun prieten şi aliat — îi apropia doară duşmănia împotriva Poloniei. Ivan a împiedicat, de altfel, pe Alexandru al Litvaniei să vie în ajutorul lui Ioan Albert în luptele împotriva Moldovei care s-au terminat prin înfrîngerea regelui în Codrii Cosminului : „Cu Ştefan voievodul avem noi lege şi jurămînt, noi pe Ştefan voievod nu-l vom lăsa singur. Dacă te ridici împotriva lui, şi noi vom porni cu război asupra ta ; dacă vrei pace, şi noi vrem" [8] [18].

Politica lui Ştefan, de pildă lupta pentru Pocuţia, ţară de mică nobilime ortodoxă, nu se înţelege bine decît în legătură cu aceea a lui Ivan III, care căuta şi el să puie mîna pe provinciile locuite de credincioşi ai Bisericii Răsăritului din Polonia şi din Litvania. Acelaşi simţ practic în politică, aceeaşi politică de întărire a temeliilor interne la ambii domnitori.

Sînt figuri ale vremii, dar, desigur, fiecare cu individualitatea sa. Ştefan are ceva mai mult din credinţa pură a vremilor curate, el încearcă să împace spiritul de cruciată cu vremea aceasta a socotelilor egoiste. Pentru că el, spre deosebire de ceilalţi, este „în calea răutăţilor". Nici Ludovic XI, nici Ivan III n-au dat vreo bătălie mai mare în toată domnia lor, pe cînd Ştefan n-a lăsat o dată sabia din mînă. O spune el însuşi : „Ivan al Moscovei nu se bate niciodată cu duşmanii şi *cuprinde mereu ţinuturi şi cetăţi noi, iar eu o zi nu pot lăsa sabia din* mîini şi abia izbutesc să-mi păstrez ţara întreagă" [9] [19].

Domnul Moldovei se găsea în faţa Turcului, puterea militară cea mai mare din cîte au ameninţat viaţa economică şi culturală a Europei. Ivan era departe, ferit ; cu atît mai mult erau stăpînitorii din Apus.

Situaţia geografică îl făcea pe Ştefan să fie luptător pentru credinţă, dar ea îi dădea putinţa şi să înţeleagă mai bine ca alţii că între creştini este, trebuie să fie, o comunitate în lupta împotriva păgînilor. „Ţara noastră e poarta creştinătăţii, pe care Dumnezeu a ferit-o pînă

---

[18] *Sbornicul Societăţii istorice din Moscova*, XLI, p. 243 : din 27 noiembrie 1497.

[19] Cuvinte atribuite lui Ştefan cel Mare de către Herberstein, istoric şi diplomat german care a trăit în Rusia la mijlocul veacului al XVI-lea (Herberstein, *Rerum moscovit[icarum] comentarii*, ed. Starczewski, St. Petersburg, 1871, p. 9 ; cf. Rambaud, *Hist[oire] de Russie*, p. 187.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

acum. Dar dacă această poartă a creştinătăţii care e ţara noastră va fi pierdută, Dumnezeu să ne ferească de aşa ceva, atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie" [10] [20], scrie el în scrisoarea de izbîndă de la 1475. De aceea, în sufletul său învie vechi ecouri ale cavalerilor purtători de cruce, ale lui Ioan Corvin şi ale lui Mircea cel Bătrîn.

Cruzime şi credinţă. Poate că şi această luptă neîncetată, înăuntru împotriva boierilor necredincioşi, în afară împotriva leşilor, ungurilor, tătarilor, turcilor şi muntenilor, ce aduceau mereu pretendenţi şi stricau ţara, l-a făcut pe Ştefan aspru şi crud. Sîngele de pe cîmpiile de bătaie, trupuri sfîrtecate, sate arzînd erau priveliştele pe care se coborau prea adesea ochii lui. Pentru ţara lui, pentru dreptul ce-l avea în sînge ca domn stăpînitor al ţării, s-a făcut neîndurător.

Dar n-avem nevoie de aceste lămuriri speciale, căci sîntem în vremea cruzimilor cumplite şi a credinţei celei mai adînci, totdeodată. Ludovic XI ţinea pe nobili închişi în cuşti şi-i chinuia îngrozitor. Vlad Ţepeş, cel ce prînzea în miros de hoit duşman, fusese doar prietenul lui Ştefan cel Mare. Erau cumplite vremi, fără îndurare pentru suferinţa omenească, de vreme ce fiecare avea partea lui de suferinţă : Ştefan ştiu să îndure fără a crîcni arderea rănii lui cu fierul roşu (fapt istoric relatat de medicul veneţian care l-a îngrijit), dar ştia \să ardă şi pe duşmanii lui. Nu trebuie să judecăm vremea lui cu sensibilitatea noastră modernă, căci sensibilitate nu era în creştinismul medieval, al oamenilor ce aveau mereu prezente în minte chinurile iadului pentru păcătoşi.

Zice cronica germană a lui Ştefan cel Mare, scrisă la curtea lui : „În februarie 1470, a trimis Ştefan vodă asupra Brăilei, în Ţara Muntenească, şi a vărsat mult sînge şi a ars tîrgul cu totul şi a poruncit să nu rămînă copil în pîntecele maicei sale şi spinteacă sînul mamei şi spînzură pe copii de el" [11] [21], iar în altă luptă cu muntenii, „Dumnezeu îi ajută [lui Ştefan] să-i ucidă pe toţi. Pe cei care îi prinse îi trase în ţeapă prin buric, vreo 2 300 [...] şi oastea sa porni cu pradă mare şi cu bucurie la Suceava [...] şi lăudă pe Dumnezeu cu vlădicii şi arhiereii şi diaconii săi [...] căci cu sprijinul lui Dumnezeu a izbutit atît de bine" [12] [22]. *Această frîntură de cronică, cu amestecul divinităţii* [13] e mai caracteristică decît un comentariu istoric cît de lung.

O meritau „păgînii de munteni" (expresia este a cronicii), pentru că se daseră de partea turcilor. Şi Ştefan vodă voia să aducă în scaunul Ţării Româneşti pe Mircea pretendentul, pe care-l ţinea ca pe un fiu. Dar boierii munteni din judeţele de la margine scriu domnului Moldovei, marelui Ştefan, o scrisoare cu termeni puternici : „Ai tu, oare, omenie, ai tu minte, ai tu creier, de-ţi prăpădeşti cerneala şi hîrtia pentru un fiu de curvă, fiul Călţunei, de spui că-ţi este fiu ? Dacă-ţi este fiu [...], pe mumă-sa ia-ţi-o şi păstreaz-o să-ţi fie doamnă, cum au ţinut-o în ţara noastră toţi pescarii Brăilei. Nouă nu ne trebuie, căci avem pe domnul nostru, bun şi mare" [14]) [23].

[20] I. Bogdan, *Doc [umentele] lui Ştefan cel Mare*, II, p. 321.
[21] I. Bogdan, *Cronice inedite...*, p. 56.
[22] *Ibidem*. p. 119.
[23] I. Bogdan, *Relaţiile Ţărilor Române cu Braşovul*, I, Bucureşti, 1905, p. 282.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Așa erau moravurile aspre ale vremii, vreme de foc și sînge. Nu era Ștefan vodă om cu frica lui Dumnezeu ? Desigur că era. Biserica ținea în sufletul său de creștin, tot atîta loc ca și războiul. Războiul era pentru lege, pentru Biserică, dușmanii lui erau dușmanii lui Dumnezeu și pe aceștia numai El îi poate ierta.

Cronicarul polon Dlugosz spune că, după izbînda asupra turcilor, Ștefan vodă „nu a fost cuprins de trufie, ci a postit patru zile numai cu pîine și apă și în toată țara a dat de veste ca nimeni să nu se laude cu această izbîndă, ci s-o atribuie numai lui Dumnezeu și numai lui să i se aducă laudă" [15] [24].

Spusa cronicarului român, că după fiecare luptă domnul ridica o biserică, e adevărată. Și la Reuseni, unde a fost ucis tatăl său, și la Valea Albă, unde inscripția arată cum „cu voința lui Dumnezeu biruiți au fost creștinii de Păgîn și au căzut atuncea mare mulțime de ostași moldoveni" [16] [25], la Vaslui, la Iași, la Piatra, la Bacău, la Putna, la Suceava, la Hotin, pretutindeni se ridicau biserici cu ziduri de piatră, ca brațe ce se înalță în rugăciune spre cer, pe tot întinsul țării.

Chenare sculptate în stil gotic, pietre noi înflorate pe vechile morminte domnești, Evanghelii pe pergament, cu miniaturi pe fond de aur pe cîte o pagină întreagă, ferecături de argint lucrat, țesături și brocarturi împodobeau lăcașurile sfinte. Peste tot, în frescele de pe ziduri ca și în miniaturi, domnul era înfățișat în genunchi, adorînd puterea cea de sus, care nu și-a luat mîna ocrotitoare de deasupra țării.

Banii grei, ce ar fi fost de mare folos pentru oaste, erau dați Bisericii, căci ea stăpînea oștile cele de sus, mai mari și mai răzbunătoare decît bietele puteri omenești. Și zice cronica lui Ureche vornicul : „Zic unii să se fi arătat lui Ștefan vodă sfîntul mucenic Procopie, îmblînd deasupra războiului călare și întrarmat ca un viteaz, fiind întru ajutoriu lui Ștefan vodă și dînd vîlhvă oștii lui, ci este de a și credere acest cuvînt, că dacă s-au întors Ștefan vodă cu toată oastea sa, cu mare pohfală, ca un biruitoriu, la scaunul său, la Suceava, au zidit biserică pre numele sfîntului mucenic Procopie la sat la Badeuți" [17] [26].

Ca sprijinitor al ortodoxiei de pretutindeni, nu numai din țara sa, Ștefan voievod a înzestrat lăcașurile de credință pravoslavnică din țara *supusă Păgînului. El stă, astfel, la începutul operei de salvare a culturii* și credinței răsăritene, întreprinsă în decursul veacurilor de domnii noștri. În lipsa dărniciei domnilor noștri, ortodoxia părăsită și părăginită ar fi pierit în tot Orientul cuprins de turci. Această operă care face strălucirea domnilor de mai tîrziu, Neagoe Basarab și Constantin Brâncoveanu, este un merit nepieritor al operei românești în Răsărit.

---

[24] Dlugosz, *Hist[oria] Polonica*, II, ed. Leipzig, col. 526.

[25] Melchisedec, *Inscripția de la mănăstirea Războieni*, în „Anal. Acad. Rom." VII, seria II, p. 171—172. Amintind de înfrîngerea sa de la Valea Albă, în scrisoarea către dogele Veneției, Ștefan spune cu umilință creștină : „Io, cum la mia corte, ho fato quel che puti, et [...] la qual cossa zudego sia sta volunta de Dio, per castigar me come peccator ; et laudado sia el nome suo" (I. Bogdan, *Doc[umentele] lui Ștefan cel Mare*, II, p. 344).

[26] [*Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron vodă*, întocmit după Grigore] Ureche [vornicul, Istratie logofătul și alții de Simion Dascălul], ed. Const Giurescu, [București, 1916], p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Ştefan dăruieşte, repară şi zideşte lăcaşurile de la Muntele Athos. Hrisoavele lui de danie, icoane şi steaguri moldovene, manuscrise de cărţi se află la Zografi, la Hilandar [27]. Apeductul de la Sf. Paul, portul şi turnul de la Vatopedi, icoanele de la Zografi sînt opera lui Ştefan. Chipul său se află sculptat la Vatopedi [28]. Cronicarul veneţian contemporan lui Ştefan, Marino Sanuto, vorbind de Sf. Munte, numeşte această republică „loc în care înfloreşte tot binele şi creştinătatea, loc favorizat de «Carabogdan» (adică de domnul Moldovei)" [18] [29].

Ideea dinastică. Dinastia, aşa cum era înţeleasă la noi, era tot în legătură cu credinţa. Dinastia însemna că o familie era lăsată de sus să cîrmuiască ţara, indiferent, însă, de ordinea naşterii ; ajungea să fii os de domn în linie bărbătească (chiar nelegitimă), ca să ai drept la scaunul domnesc. Desigur, la origine, această idee dinastică medievală n-a avut în Europa nimic religios în sine. Familia şefului militar care descălecase ţara şi apăra pe oamenii lui forma dinastia. Dar, după aşezarea ţărilor, originile ei s-au cufundat în legende ; stăpînitorul era lăsat de Dumnezeu să-şi păzească oamenii şi să fie ascultat de ei. Ideea dinastică nu era abstractă, ca ideea de stat, nu era o idee socială ca cea naţională, ci, pur şi simplu, domnul era stăpînul, cum e stăpînul de moşie cu supuşii lui. De aceea, Ştefan n-a încercat niciodată să unească Muntenia cu stăpînirea lui, deşi a cucerit-o în mai multe rînduri. Acea ţară era moşia altei familii, se putea pune acolo cel mult un pretendent mai docil decît domnul răsturnat. Pentru Ştefan, Muntenia trebuia să fie un zid de apărare, o barieră care să-l despartă de turci, cu un domn al său şi al creştinilor. La aceasta s-au mărginit toate strădaniile sale în Ţara Românească.

Dinastia era, în veacul al XV-lea, o realitate ; boierii nu cutezau încă, aşa cum au făcut-o peste un veac, să puie în fruntea ţării pe unul dintre dînşii. Arbore trebuie să fi fost înrudit cu familia domnitoare, dacă în adevăr s-a gîndit la domnie pentru el.

Un fapt care arată grija lui Ştefan pentru dinastia sa, dorinţa de a ţine strînsă legătura cu neamul domnitor, este înnoirea şi „înfrumuseţarea" mormintelor strămoşilor lui. La Rădăuţi, în mica biserică domnească plină de morminte, a pus de s-au cioplit pietre noi pentru „străbunici", începînd cu „bătrînul" Bogdan, întemeietorul ţării [30]. La Putna, la mănăstirea ce trebuia să fie veşnic locaş al trupului trudit al marelui

---

[27] Praxiul lui Ştefan cel Mare de la Hilandari (1463), descris de L. Stoianovici, *Vechi însemnări şi inscripţii sîrbeşti* (sîrb.), IV, p. 32 ; evangheliarul lui Ştefan de la Zografi (1502) se află azi la Viena (Idem, *Vechi hrisoave şi pomelnice*, sîrb., IV, 1890, p. 208).

[28] Cf. G. Balş, *Notiţă despre arhitectura Sf. Munte*, în „Bul. Com Mon. Ist.", VI, 1913, p. 39—41 ; M. Beza, *Urme româneşti în răsăritul ortodox*, Bucureşti, 1935, p. 36, 39, 42. Hrisovul lui Ştefan pentru bolniţa (spitalul) de la Zografi, la I. Bogdan, *Doc[umentele] lui Ştefan cel Mare*, I, p. 161. Acest hrisov fu adus şi arătat la Moscova ţarului, la 1625, de arhimandritul Zografului ca dovadă că mănăstirea merită să fie ajutată (Muraviev, *Legăturile Rusiei cu Orientul creştin*, (rusește), Moscova, p. 24).

[29] M. Sanuto, *Diarii*, IV, col. 311.

[30] Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, Wien, 1903, p. 102 şi 110.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

domn, a adus, transportînd-o cu totul, o biserică de lemn din sat de la Volovăţ, unde era mormîntul lui Dragoş vodă, primul domn al Moldovei, cel ce vînase zimbrul în codri : „Înţeles-am şi noi din oameni bătrîni, locuitori de aici din ţară, cum se trage cuvîntul din om în om, că o biserică de lemn la Olovăţ să fie făcută de Dragoş vodă şi acolo zic să fie îngropat Dragoş vodă. Şi acea biserică de lemn au mutat-o Ştefan vodă de o au clădit la mănăstirea Putna, unde stă pînă acum" [19] [31]. Această simbolică aducere a mormîntului lui Dragoş, cu biserica lui de lemn, cu tot, la Putna, în mănăstirea lui Ştefan, unde era pregătit şi mormîntul lui, ridicarea unei inscripţii şi pentru acest „strămunic" [32], este una din faptele cele mai luminoase pentru a înţelege ideea politică dominantă a vremii : legătura tare de sînge a familiei menite să stăpînească ţara pe vecie.

Şi căsătoriile lui Ştefan cel Mare, trei la număr, sînt caracteristice pentru politica lui dinastică. Unii domni ai Moldovei au căutat, prin alianţe cu familia Iagellonilor catolici, să se apropie de suzeranii lor. Astfel a fost căsătoria lui Alexandru cel Bun cu Rimgaila, sora lui Vitold, marele cneaz al Litvaniei şi vara regelui Vladislav, precum şi căsătoria lui Ilie, fiul bunului Alexandru, cu Maria „ducissa", cumnata aceluiaşi rege Vladislav. Alte căsătorii domneşti, dimpotrivă, au fost în lumea boierimii de ţară, strîngînd legăturile cu aristocraţia turbulentă şi nesigură.

Ştefan, însă, prezintă un caz particular : toate trei soţiile lui sînt principese ortodoxe din ţări vecine : Evdochia, fiica lui Simeon Olelkovici de la Kiev, Maria din Paleologii de la Mangup, în Crimeia, Maria, fiica lui Radu cel Frumos din Ţara Românească [33]. Pare a fi din partea domnului român o politică de alianţe familiale urmată consecvent, căci şi pe fiica sa, Olena, o căsătoreşte cu fiul marelui cneaz Ivan III de la Moscova, iar pe fiul său, Alexandru, îl căsători cu fiica voievodului român al Maramureşului, Bartolomeu Dragffy (al lui Dragoş).

Se pare că Ştefan se considera un dinast ortodox, menit să strîngă legăturile cu celelalte dinastii pravoslavnice şi în special cu cea bizan-

[31] N. Costin, *Cronica*, în *Cronicele Moldovei* de M. Kogălniceanu, I, p. 132.

[32] Despre o inscripţie ridicată de Ştefan cel Mare în cinstea lui Dragoş a vorbit d. Górka într-o comunicare la Acad. Rom. în nov. 1939, comunicare ce nu s-a tipărit încă. Inscripţia ridicată de Ştefan cel Mare în mai 1473 la Putna, în amintirea lui Dragoş, azi pierdută, a fost publicată, probabil greşit, de Sev. Georgiescul, eclisiarh Putnei, în „Arhiva Românească", II, ed. a II-a, p. 316.

[33] Cf. şi Damian Bogdan, *Pomelnicul de la Bistriţa şi rudeniile de la Kiev şi Moscova ale lui Ştefan cel Mare*, în „Ac. Rom., Mem. secţ. ist.", seria III, tom XXII, 1940 şi idem, *Mangupul în lumina unor noi cercetări*, Bucureşti, 1940, extras din „Arhiva Românească". Pentru Mangup, cf. şi *Dicţionarul geografic statistic al imperiului rusesc* (rusește), St. Petersburg, 1867, III, p. 1651 şi *Dicţionarul enciclopedic* (rus.), St. Petersburg, 1896, XVIII, p. 528. E o localitate la 51 vierste de Simferopol, pe o stîncă înaltă, unde se mai văd şi azi ruinele a două biserici şi ale unei sinagoge precum şi ale unei curţi domneşti cu două etaje, împodobite cu reliefe săpate în piatră. Francezul Peyssonnel scria la 1765 : „Mankoup est une forteresse presqu'entièrement ruinnée mais qui parait avoir été autrefois très importante. Elle est située sur une roche d'une prodigieuse hauteur presque inaccessible. La plupart des habitants sont juifs et il n'y a qu'un très petit nombre de tartares" (M. Peyssonnel, *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares*, Paris, 1765, p. 107).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tină, în vederea unei colaborări politice pe dublul temei al dreptului de moştenire şi al credinţei Răsăritului [20].

Diplomaţie şi război. Ştefan nu trebuie să fie socotit ca un stăpînitor local, mărginit la datinile şi la orizontul ţării sale. El era un principe al Europei, care cunoştea lumea şi toate rosturile şi legăturile ei. Nu numai legături bisericeşti cu călugării ce veneau de la Muntele Athos sau din părţile ortodoxe mai îndepărtate, dar solii veneau şi se întorceau din ţări îndepărtate. E destul să amintim că legătura dintre împăratul Maximilian de Habsburg şi ţarul Ivan III, prima legătura diplomatică a Rusiei cu Europa apuseană, s-a făcut prin mijlocirea lui Ştefan cel Mare [21] [34].

În cancelaria domnească erau scribi care traduceau destul de bine în latina medievală epistolele domnului, ba chiar şi în nemţeşte şi în italieneşte. Unii „diplomaţi" nu erau prea destoinici, pildă este acel sol de la sfîrşitul domniei lui Ştefan vodă, trimis la Veneţia, care, după o cale lungă, sosi în faţa consiliului serenissimei republici şi recunoscu cu umilinţă şi ruşine că a uitat pe drum obiectul soliei sale [35]. Să nu uităm că soliile erau secrete, solul primea o scrisoare de acreditare, iar solia urma s-o înveţe pe de rost, ca să nu rămîie nimic scris, ce ar putea cădea în mînă duşmană. Despre un alt sol al lui Ştefan, acelaşi cronicar veneţian spune că a citit o scrisoare a domnului Moldovei, în limba latină, *ma gran barbarie.* Solii înşişi „nu erau oameni distinşi", erau prost îmbrăcaţi, după gustul scriitorului din Veneţia, şi stăteau în picioare, vorbind prin interpreţi. Erau găzduiţi în hanul de la San Giorgio *(sono alegati a l'hostaria di San Zorzi),* şi la plecare cumpără stofe ţesute cu aur *(panni d'oro)* [36]. Cînd, însă, la 1502, veni un sol mai de seamă al lui Ştefan, dogele nu pregetă să-l ridice la rangul de cavaler şi să-l îmbrace în haine de aur *(fu fato cavaliere vestito d'oro)* [22] [37].

Ştefan vodă, el însuşi, era prea natural ca să aibă maniere diplomatice. Cînd un sol polon veni în faţa scaunului domnesc şi arătă pe temei de argumente istorice, pe hrisoave şi pe tratate, că Pocuţia e ţara craiului leşesc şi se cuvine ca să i-o dea înapoi, domnul Moldovei, în loc de a înfăţişa pe larg drepturile sale, răspunse scurt şi brutal : „Să-mi spui de ce ar trebui să las acea ţară pe care am luat-o cu sabia. Am luat acea bucată de pămînt, vreau să-mi rămînă mie". Şi, cu indignare, se adresează solului polon : „Văd că nu vrei să-ţi aminteşti că sprijiniţi de mine v-a fost vouă bine şi eu v-am fost scut şi apărare din toate părţile păgîneşti. Acum cum vă veţi apăra şi cîte aţi pierdut după ce eu nu vă mai duc pe umeri, cred că nu ştii sau ştii şi nu vrei să ştii". Şi cum solul insista, domnul se răsti la el : „Ai acum răspuns la solia ta, pleacă !" [23] [38].

Şi totuşi, cînd voia să expuie lucrurile pe larg şi temeinic, o făcea. Un model de solie este aceea trimisă de Ştefan cel Mare dogelui Vene-

[34] *Pamiatniki diplomaticeski,* I, p. 90—91.
[35] Marino Sanuto, cronicar veneţian.
[36] Sanuto, *Diarii,* III, col. 1467—1468 şi V, col. 150.
[37] *Ibidem,* IV, col 248.
[38] I. Bogdan, *Doc[umentele] lui Ştefan cel Mare,* II, p. 476, 479, 480.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ţiei şi Papei prin grecul Ioan Ţamblac. Ea înfăţişează foarte clar rostul Moldovei, lupta purtată împotriva turcilor, interesul Europei de a sprijini această barieră împotriva păgînătăţii. Mai ales se arată importanţa Chiliei şi a Cetăţii Albe, principalele obiective ale turcilor, rolul lor pentru negoţ şi ca cetăţi de apărare, mai ales pentru Polonia şi pentru Ungaria.

Cînd domnul bătu pe munteni la Soci şi pe unguri la Baia, el scrise cîte o scrisoare regelui polon, cu expunerea amănunţită a campaniei şi cu dojană, pentru că n-a fost ajutat de suzeranul său [39]. Iar după biruinţa de la Vaslui împotriva turcilor, alcătui el acea vestită scrisoare-proclamaţie către toţi principii creştini, în care arăta datoria tuturor de a veni în ajutorul lui [40].

Diplomaţia se judecă după rezultate, şi rezultatele diplomaţiei lui Ştefan sînt minunate. La 1462—1465 se luptă cu muntenii şi e în pace cu turcii, ungurii şi polonii ; la 1467 se luptă cu ungurii, e bine cu turcii şi polonii intervin în favoarea lui, protestînd la Buda ; la 1469—1479 e în luptă cu muntenii — ungurii şi turcii nu intervin ; la 1475—1476 [24] luptă cu turcii — polonii şi ungurii îi trimit mici ajutoare ; la 1477—1480 luptă cu muntenii, ajutat de unguri ; la 1481—1487 luptă cu turcii, fără intervenţie polonă şi ungurească ; la 1497—1499 luptă cu polonii — ungurii, turcii şi ruşii intervin în favoarea lui Ştefan. Chiar cu tătarii lui Mengli Ghirei a avut mult timp relaţii bune, cu solii reciproce şi am amintit de solia de pace trimisă de domn ca să împace Litvania cu Moscova, solie care a avut un sfîrşit favorabil.

E aci o adevărată ştiinţă, care ştie să se folosească de împrejurări, de rivalităţile şi invidiile vecinilor. Nici un domn român nu l-a egalat în această privinţă pe bătrînul stăpînitor al Moldovei. Aci e merit personal, geniu politic. Şi acelaşi geniu se dovedeşte pe cîmpul de luptă. Nu e puţin lucru ca acelaşi stăpînitor al unei ţări mici să învingă pe rînd pe *toţi* vecinii lui : munteni, unguri, poloni, tătari, turci. Şi nu e vorba de cine ştie ce oşti provinciale : Matei Corvin, Ioan Albert, Mahomet II au năvălit în Moldova cu toate oştile marilor lor ţinuturi şi toţi s-au întors ruşinaţi.

Războaiele lui Ştefan au fost, se înţelege, defensive. El ştia să prindă pe duşman la loc primejdios şi să-l nimicească. Două erau temeiurile acestei defensive armate : cetăţile şi codrii. Cetăţile au jucat un rol militar hotărîtor în Evul Mediu ; acel care stăpînea cetăţile unei ţări, o avea în mîna lui. Sistemul de cetăţi ale Moldovei, în mare parte clădite sau reclădite de către Ştefan, cuprindea apărarea graniţelor la vadurile Nistrului, apărarea locurilor de trecere (Neamţul, Romanul), capitala Suceava. Apărarea Neamţului, a Sucevii şi a Hotinului a determinat retragerea lui Mahomet II, la 1476, iar apărarea Sucevii, la 1497, a determinat retragerea regelui polon Ioan Albert.

Dar dacă *cetatea* era un sistem de apărare specific în tot Evul Mediu, apărarea în *codri* era un fel de luptă care deosebea pe români [41].

---

[39] P. P. Panaitescu, *Contrib[uţii] la ist[oria] lui Ştefan cel Mare* ; I. Bogdan, *Doc[umentele] lui Ştefan cel Mare*, II, p. 311 şi urm.

[40] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 319 şi urm.

[41] Cf. R. Rosetti, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ştefan cel Mare*, în „Ac. Rom., Mem. secţ. ist", seria III, tom IV, 1925, p. 61 (427).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În codrii Crasnei luptase Ştefan tînăr, alături de tatăl său, împotriva polonilor. La Vaslui, cu turcii, s-a luptat în codru, la Valea Albă, în codrii Neamţului, de asemenea, şi mai ales în marea izbîndă din Codrii Cosminului, împotriva leşilor. Codrii acopereau pe atunci o mare parte a ţării, erau locuri sigure, necunoscute de duşman, loc ideal de luptă în care o oaste mai mică putea surprinde pe una mai mare şi s-o nimicească.

Sistemul de luptă al lui Ştefan cel Mare era, deci, legat de aspectul pămîntului moldovenesc, nu era învăţat de la străini. Putem spune, cu drept cuvînt, că oştile marelui domn au învins mereu pentru că s-au înfrăţit cu pămîntul ţării.

Caracterul lui Ştefan cel Mare. În Moldova, pentru populaţia de religie catolică, germani şi ciangăi, erau şi călugări catolici, adesea veniţi din ţări depărtate. Ei n-aveau dreptul să strecoare învăţătura lor şi românilor pravoslavnici, ci trebuiau să se mărginească la sufletele de aceeaşi credinţă cu dînşii. Dar odată, în vremea lui Ştefan, nişte călugări de neam ceh se apucaseră să convertească la religia Romei şi pe cîţiva dintre moldovenii noştri. Aflînd de această încălcare a datinei şi a poruncii sale, Ştefan vodă cheamă în faţa lui pe călugări şi le porunceşte ca pe dată să părăsească ţara. Atunci, unul dintre călugări îi spuse domnului : „Dacă noi n-am fi în această ţară, voi de mult aţi fi pierit de pe urma turcilor", înţelegînd că Dumnezeu îşi va lua mîna ocrotitoare de deasupra ţării. Domnul răspunse scurt şi tăios : „Vom vedea dacă Dumnezeu nu ne va apăra de turci şi fără voi. Acum vreau ca voi să ieşiţi pe dată, cu toţii, din ţara mea !" [25] [42].

Încredere adîncă în puterile sale şi ale ţării, asprime de oştean, legătură cu datina ortodoxă, toate acestea se răsfrîng în această scurtă întîmplare caracteristică. Este şi o scrisoare în care sufletul domnului se dăruieşte — scrisoarea trimisă craiului Cazimir al Poloniei după izbînda asupra lui Matei Corvin la Baia. E o scrisoare de izbîndă şi de dojană [43]. Izbînda e povestită în cuvinte scurte, foarte precise ; cînd vorbeşte de atacul decisiv, domnul spune : „Am luat nădejdea în Dumnezeu cu mine". Şi apoi vin cuvintele de dojană : de ce n-a fost ajutat de suzeranul său ? „Să-şi amintească Dumnezeu şi Măria Ta de cîte ori am arătat Măriei Tale, prin scrisori şi soli, că aceasta trebuie să se întîmple şi se pregăteşte de poloni şi unguri. Şi Măria Ta şi domnii Măriei Tale n-au vrut să ne creadă [...]. Polonii sînt oameni greoi şi nu se mişcă decît îndemnaţi dinainte şi de cu vreme", scrie el regelui [26]. Solii lui, trimişi în Polonia, fuseseră opriţi de nobilii de la margine şi maltrataţi : „Cu ce îmi veţi răscumpăra cinstea ce mi-a fost călcată ?". Şi apoi : „Cu ce mai voi putea plăti tributul la turci, dacă ţara mi-a fost sărăcită prin prădăciunile ungureşti ?". Însă pe rege (Matei Corvin) „l-au pus pe targă, precum şi pe alţi domni şi au fugit cu el peste munţi" [27].

---

[42] I. Macurek, *Husiţii în ţările române* (în l. cehă), Praga, 1927, p. 64.

[43] P. P. Panaitescu, *Contr[ibuţii] la ist[oria] lui Ştefan cel Mare*, p. 3—8 (63—68).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În această scrisoare este ceva din sufletul unui om credincios şi sigur de sine, care pentru dreptatea lui cutează să înfrunte pe oricine, un luptător realist, cu o conştiinţă a drepturilor sale. Şi mai mult decît atîta : e glasul istoriei noastre, al unui neam viteaz şi nedreptăţit. Se vede bine cît de mult se confundă Ştefan cu liniile mari ale trecutului nostru.

Ştefan cel Mare şi Moldova. Între Ştefan cel Mare şi Moldova este o legătură pe care studiile istorice n-au adîncit-o îndeajuns. Dacă o personalitate a fost vreodată reprezentativă pentru ţară, atunci, desigur, Ştefan a fost aceea.

Moldova, între marile provincii cu caracter sufletesc deosebitor, care toate laolaltă formează unitatea neamului, e ţara în care înţelepciunea predomină asupra voinţei. E ţara oamenilor prudenţi, care a dat pe cei mai mari bărbaţi de geniu, dar prea puţini aventurieri. Spirite critice şi creatoare, moldovenii au dat pe Eminescu, pe cînd muntenii pe Tudor Vladimirescu răsculatul şi pe Mihai cuceritorul. E o dragoste adîncă a pămîntului, a omului statornic şi socotit, la răzeşul moldovean, ca şi la boierul de viţă veche.

Ştefan cel Mare a fost toate acestea. El n-a pornit peste Dunăre şi peste munţi să cucerească ţări străine, s-a folosit la maxim de putinţele ce i le da pămîntul ţării sale, mai ales codrii. Spirit creator, a colonizat şi a întărit, a ştiut să surprindă pe duşman cu mişcări iscusite, a fost un diplomat genial. Era omul pămîntului şi al neamului său. Mai mult decît toate, Ştefan a ştiut să se menţie, să reziste timp îndelungat cu tărie, cu şiretenie, cu înţelepciune.

În figura lui Ştefan e ceva din destinul de totdeauna al neamului nostru. Destin de apărare: sentinelă înaintată a civilizaţiei spre stepele barbare, la marginea Europei, am apărat această civilizaţie veacuri de-a rîndul. Cel mai însemnat apărător român al Europei a fost, desigur, Ştefan. Rolul său istoric trece, astfel, peste importanţa unei personalităţi, el devine un instrument al istoriei, uh simbol al destinului, urmat de noi în toate veacurile. N-a fost un cuceritor. Lupta lui a fost luptă defensivă, de rezistenţă. Apărarea aceasta, adesea anonimă, vitejia românească care stă în menţinere pe loc, în răbdare înfiptă în solul strămoşesc, e personificată de Ştefan.

Şi prin altă latură a politicii lui, Ştefan este pe linia destinului românesc : apărarea culturii ortodoxe. Legătura lui cu Biserica, alianţa cu casele domnitoare ortodoxe, sprijinul dat marii republici drept-credincioase de la Sf. Munte, aplecat sub viforul păgîn, anunţă pe un Neagoe şi pe un Brâncoveanu. Destinul nostru a fost şi acesta : noi am salvat şi am ţinut cu cultura şi sprijinul nostru, cultura Răsăritului şi avem s-o mai ţinem şi în viitor, căci rolul nostru istoric nu s-a terminat în acest colţ al lumii. Destinul unui neam este, de obicei, împlinit de mari forţe anonime şi rareori de mari personalităţi care-l întruchipează : una din ele este Ştefan cel Mare, omul din Moldova [28].

Nu ştiu dacă se poate vorbi şi de influenţa inversă, a personalităţilor asupra sufletului popular. Dacă Ştefan a crescut în Moldova, cre-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

dem totuşi, că şi el şi-a lăsat urma asupra ţării. Cîntecele, legendele, proverbele vorbesc şi azi de dînsul.

Ţara, pînă la el, nu era statornicită, cumplite lupte pentru tron o sfîşiaseră, domnii se schimbau repede, unul după altul. Nu era înţelepciune politică, nu era conştiinţa continuităţii politice. Dar, după luptele pentru tron şi domniile scurte, a urmat o epocă de maturitate. Atunci a venit Ştefan şi, timp de 47 de ani, a stat, a luptat şi a consolidat ţara, cetăţile, tîrgurile şi bisericile pentru veacurile viitoare. Şi urma sa a rămas asupra ţării, ca o pecetie asupra unui hrisov [29].

[1] În versiunea originară, studiul conţinea o mică introducere la care autorul, revenind asupra textului, a renunţat. Redăm, după manuscris, cele cîteva rînduri pe care, dintru început, P.P. Panaitescu le-a aşezat în fruntea acestei „încercări de caracterizare" :

«„Şi dăruiesc slugii mele un loc în pustiu, ca să-şi facă sieşi curte şi sat, iar hotarul acelui sat să fie de toate părţile, cît trebuie unui sat ca să trăiască", zice Ştefan vodă în hrisov scris cu cerneală roşcată pe piele, cu slovă slavonă. Erau atunci în Ţara Moldovei locuri pustii, mai ales spre malurile Nistrului şi prin codrii mari, ce urmau să fie deşţelinaţi pentru descălecare de aşezări noi omeneşti.

Aşezări noi în vreme de furtună. Căci mai zice domnul : „Pe duşmanii lui Christos i-am călcat în picioarele cailor şi pe fiul lui Isac paşa l-am prins, căci a căzut viu în mîinile noastre". Scrisoarea de biruinţă după lupta cu Păgînul la pîrîul Racovăţului, lîngă Vaslui, în dimineaţa rece de 10 ianuarie 1475, străbătu în lume, tălmăcită în limba latină, italiană şi germană. „Şi se bucurară toţi domnii şi craii creştini de prin prejur de biruinţa lui Ştefan vodă asupra păgînilor", zice cronica cea veche scrisă la curtea domnească».

[2] Citat introdus după terminarea redactării textului.

[3] Frază introdusă ulterior în manuscris.

[4] În varianta iniţială : «Aşa zice şi Ureche cronicarul, peste un veac şi jumătate, păstrînd tradiţia ţării : „Multe ocine au împărţit Ştefan vodă la viteji şi multe sate au descălecat cu dînşii" ».

[5] Adăugire pe una din fişele care însoţesc manuscrisul.

[6] Pasaj adăugat ulterior.

[7] Citat introdus printre rînduri : în versiunea originară : „Chilia este poarta a toată Ţara Ungurească iar Cetatea Albă este poartă a toată Crăiia Leşească".

[8] Citat notat pe una din fişele-anexă.

[9] Cuvinte reproduse din memorie.

[10] *Fragment adăugat pe o fişă.*

[11] Citat introdus deasupra altuia, reprodus din memorie : „Cînd a prădat Ştefan vodă Brăila, a tăiat pe copii la sînul maicii lor şi pe prinşi, bărbaţi şi femei, i-a tras în ţeapă pînă la buric, cu ajutorul lui Dumnezeu".

[12] Adăugat pe o fişă.

[13]Urmează cuvintele „în cruzimele comise de Ştefan", eliminate de autor.

[14] Textul original înlocuieşte un fragment reprodus din memorie : „Mircea este fecior de curvă şi dacă spui că-ţi este fiu, ia-ţi pe mamă-sa doamnă şi o ţine, cum au ţinut-o toţi pescarii Brăilei. Nouă nu ne trebuie, căci avem pe domnul nostru, bun şi mare".

[15] În versiunea originară, pasajul de cronică era parafrazat astfel : „Ştefan vodă, împreună cu toţi oştenii lui au făcut un pelerinaj desculţi, ca mulţămire umilită adusă lui Dumnezeu. Mi se pare că aceste obiceiuri se depărtează de cele obişnuite de către credincioşii Bisericii Răsăritului".

[16] Citatul iniţial : „cu voia lui Dumnezeu, au fost cotropiţi oştenii drept credincioşi de către păgîni".

[17] Reproducerea textuală a fragmentului citat a fost făcută de autor pe o fişă. În manuscris, P. P. Panaitescu scrisese : „Şi zice cronica lui Ureche vornicul că odată, în luptă, s-a arătat un călăreţ oştean cu puteri nemăsurate şi a luptat în frunte, ducînd la biruinţă pe luptătorii lui Ştefan cel Mare. Era Sfîntul

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Procopie, sfîntul soldat, care venea să apere pe ai lui. Oștile nevăzute ale cerului se amestecau cu cele ale drept-credincioșilor".

[18] Paragraf adăugat, în întregime, într-o anexă.

[19] Citat introdus ulterior, printre rînduri.

[20], [21] Partea despre căsătorii precum și această din urmă frază au fost adăugate pe două foi anexate manuscrisului.

[22] Informațiile lui Sanudo notate pe o fișă.

[23] Pasaj reprodus astfel: „Această țară este a mea și nu o dau odată cu capul *(ad meum guttur* traduce polonul, ceea ce ar însemna *chiar de mi s-ar tăia gîtul)*". Citatul din textul original a fost adăugat printre rînduri.

[24] În manuscris, data este greșită: „1476—1476".

[25] Dialog redat din memorie, în forma următoare: «„Noi, cu rugăciunile noastre, apărăm această țară. Dacă ne alungi, Dumnezeu își va lua mîna ocrotitoare de deasupra țării". Domnul răspunse scurt și tăios: „De țară voi avea grijă eu. Plecați!"».

[26] Citatul inițial, redat din memorie: „Nu m-ați crezut cînd am spus că primejdia se apropie, toți m-ați bănuit [și] m-ați lăsat singur în fața dușmanului meu".

[27] În varianta originară: „Regele (Matei Corvin) a fugit și cred că nu va putea scăpa cu viață".

[28] Ultimele două alineate scrise pe o foaie alăturată.

[29] Manuscrisul este semnat de autor („P. P. Panaitescu") și datat: „1—14 februarie 1941. Scris în închisoare". Urmează o *Nota bene*: „Citatele din diferite cronici și documente, chiar dacă sînt între ghilimete, nu reprezintă textul literal, ci numai înțelesul, întrucît sînt făcute din memorie". În colțul din dreapta al paginii finale, istoricul a mai notat, cu creionul: „De adăugat: Destin românesc, Muntele Athos, maturitate (față de sec. XIV)".

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

CONSTANTIN REZACHEVICI

A FOST ŞTEFAN CEL MARE „ALES" DOMN ÎN APRILIE 1457 ?

Un vechi „scenariu istoric" : de la „tradiţia" imaginară la realitate

„În primăvara anului 1457, pe cîmpia căreia i se spunea Direptate, nu departe de cetatea de scaun a Sucevei, un vlăstar al familiei domnitoare a Moldovei înapoiat din pribegie pentru a-şi revendica moştenirea părintească era aclamat domn, potrivit tradiţiei, de o mare adunare a ţării, alcătuită din reprezentanţii boierimii de toate treptele şi ai clerului". Aşa începe ultima micromonografie dedicată lui Ştefan cel Mare, una dintre cele mai temeinice şi bine documentate lucrări de acest fel, privitoare la marele domn [1]. Ea înregistrează de fapt părerea mai veche că „marea adunare a ţării" (instituţie care în realitate, în evul mediu românesc, nu apare sub acest nume şi avînd conţinutul care i s-a atribuit de către majoritatea istoricilor !), a „aclamat", a „recunoscut" sau chiar a „ales" pe Ştefan cel Mare pe „cîmpia Direptate". Deşi s-a observat mai demult că „pînă la această dată, nu se întîlnesc în actele noastre interne menţiuni despre alegerea domnilor moldoveni... S-ar părea deci că Ştefan cel Mare ar fi primul domnitor care a fost ales sau cel puţin recunoscut de o parte a clasei dominante" [2].

E adevărat că o ciudată caracteristică a istoriografiei româneşti alătură adesea date şi fenomene minuţios analizate ştiinţific, cu altele din domeniul legendei, crezînd în egală măsură în ambele. Iar o dată legenda pătrunsă în lucrările ştiinţifice, purtînd girul unor nume prestigioase, cu greu mai poate fi recunoscută ca atare şi înlăturată. Căci pare mai frumoasă ca realitatea, mai atractivă, uneori chiar mai „patriotică". Am avut adesea prilejul să separ legenda de realitatea recuperată ştiinţific [3], şi ştiu cît de grea e în optica diferitelor medii despărţirea de cea dintîi, din inerţie, din interes, din ignoranţă chiar. Dar adevărul istoric trebuie mai devreme sau mai tîrziu să iasă la lumină !

---

[1] Şerban Papacostea, *Ştefan cel Mare domn al Moldovei 1457—1504*, Bucureşti, 1990, cu ediţii anterioare în diferite limbi europene.

[2] N. Grigoraş, *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare (1457—1459)*, în *S.C.S.I.*, istorie, Iaşi, nr. 1, p. 50.

[3] Cf. în acest sens lucrări ale autorului acestor rînduri, în *AIIAI*, XXIV [1] (1987), p. 71, nota 2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Şi în cazul urcării în scaun a lui Ştefan cel Mare, în aprilie 1457, se îngemănează neobservat două elemente distincte : unul ştiinţific analizat şi rezolvat abia în ultimele decenii, problema luptelor lui Petru Aron cu pretendentul, apoi cu domnul Ştefan, celălalt, provenind îndeosebi dintr-o consemnare cronicărească cu iz de legendă din secolul XVII, acceptată ca atare, referitor la rolul unei adunări a stărilor privilegiate laice şi religioase, în proclamarea ca domn a lui Ştefan cel Mare, peste care se suprapune aproape întotdeauna ceremonia ungerii cu mir, încoronarea, arătată ca petrecîndu-se tot pe acel cîmp faimos „Direptate". Deşi e vorba de o cu totul altă ceremonie, mai bine cunoscută din izvoarele istorice, şi care nu se putea petrece decît într-o biserică, iar nu pe un cîmp !

Intotdeauna m-am întrebat — şi nu am fost singurul — de ce a fost nevoie de „aclamarea" sau „recunoaşterea" lui Ştefan de către o mare adunare a ţării, mai bine zis a stărilor privilegiate, cînd în aprilie 1457 acesta era un pretendent fără probleme (fusese chiar asociat la domnie de către tatăl său, Bogdan II, cu titlul de „voievod", document cel puţin de la 11 februarie 1450) [4], în plus era singurul competitor după alungarea lui Petru Aron. De ce o astfel de practică nu apare în cazul ridicării în scaun a altor domni din Moldova în secolul XV ? Iar în Ţara Românească se întîlnesc doar două cazuri de acest fel, în secolul XVI şi la începutul celui următor, atunci cînd, cum vom vedea, pretendentul nu era sigur os domnesc, respectiv cînd s-a schimbat dinastia, în ambele cazuri simţindu-se nevoia unei legitimări. Nu cumva această aşa zisă adunare a ţării din aprilie 1457 a fost confundată cu o altă ceremonie ? Un răspuns am schiţat doar în 1982 [5], reiau deci analiza.

*

Se ştie astăzi că tînărul pretendent Ştefan, cu oastea sa (nu tocmai mică, cum se afirmă de obicei, de vreme ce număra pînă la 6000 de oameni, un efectiv însemnat la acea vreme) [6], concentrată cu sprijinul lui Vlad Ţepeş la hotarul muntean în martie 1457, a înaintat la începutul lunii următoare de-a lungul Siretului spre Suceava. Petru Aron nu a fost surprins ca atare, cum se crede îndeobşte ; cunoştea acţiunile pretendentului şi-l aştepta. Dar, observ cu această ocazie, îl aştepta mai tîrziu, după 1 mai sau chiar după 30 iunie [7]. Surprinzătoare pentru el a fost doar iuţeala cu care a înaintat Ştefan, căruia în consecinţă nu i-a putut

[4] *DRH*, D, I, Bucureşti, 1977, p. 411 ; A, II, Bucureşti, 1976, p. 12, 14, 16.

[5] Constantin Rezachevici, *Familia lui Ştefan cel Mare. Împrejurările ocupării tronului*, în *RA*, LIX (1982), nr. 2, p. 117.

[6] *Cronica moldo-germană* spune : „cu putere mică, cu muntenii, cu ţările de jos, ca la 6 mii de oameni *(Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 28), dar 6000 de oameni erau o „putere mică" în ultima parte a domniei lui Ştefan, cînd a fost scrisă cronica, nu la 1457.

[7] Nu s-a observat pînă acum că la 1 aprilie 1457, din Suceava, Petru Aron fixează pentru returnarea unei pagube, făcute fraţilor Móźilo şi Bartosz Buczacki, stăpînii Pocuţiei şi a Podoliei, ziua sfîntului Filip (1 mai la catolici, 30 iunie la ortodocşi) Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 808—814), deci nu se aştepta ca cel puţin pînă la una din aceste date să fie înlăturat din scaun.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

opune decît o oaste strînsă în grabă. Nu e de mirare astfel, că la 12 aprilie 1457, tînărul pretendent a înfrînt această oaste a lui Petru Aron lîngă satul Dolješti (Dolheşti), la sud-est de cetatea de scaun a Sucevei, aproape de vărsarea Şomuzului Mocirlos (locul zis şi Hreaţca = „tină") în Siret, care pe atunci se făcea în dreptul satului Dolhàsca (apărut mai tîrziu) [8], adică, după cronica moldo-germană : *„la o gîrlă sau apă cu numele Hreasca, lîngă Dolješti"* [9]. Învins, Petru Aron a fugit spre Cameniţa, unde îşi asigurase, doar cu mai puţin de două săptămîni în urmă, refugiul, cu dreptul de a folosi veniturile oraşului, pentru sine şi boierii însoţitori, mari şi mijlocii (*„panii şi slugile noastre"*), printr-un tratat întărit cu jurăminte de credinţă, încheiat cu Mózilo şi Bartosz Buczacki, adevăraţii stăpîni ai Pocuţiei şi Podoliei [10]. Îl însoţeau destui boieri, chiar dintre vîrfurile sfatului domnesc, căci se străduise mereu să-i atragă, ca şi pe exponenţii clerului [11].

Următorul moment pentru biruitorul Ştefan, l-a constituit ridicarea la domnie, îndată după 12 aprilie 1457. Letopiseţele din vremea lui Ştefan cel Mare nu amîntesc nimic despre vreo adunare legată de acest moment. Pentru cronica moldo-germană, după înfrîngerea şi alungarea lui Petru Aron, Ştefan Voievod *„a rămas stăpîn cu putere"* [12]. Iar pentru letopiseţul anonim al Moldovei, care reproduce cel mai apropiat cronica de curte a lui Stefan cel Mare, după acelaşi moment, învingătorul *„a luat schiptrul Moldovei"* [13]. Atît ! Nu s-a simţit nevoia nici unui comentariu, nici unei justificări. *Pentru că totul s-a petrecut firesc, în tiparele*

---

[8] Acum vărsarea Şomuzului Mocirlos sau Mic în Siret se face lîngă satul Rotunda (com. Dolješti, jud. Suceava). adică puţin mai la nord decît în secolul al XV-lea (C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei : Hindău, Direptate, Crăciuna si Roşcani*, în *AIIAI*, XIX. (1982), p. 626 — 628. Discutarea unor detalii de teren. la N. Grigoraş, *Cînd a intrat Ştefan cel Mare în Moldova ?*, extras din „Anuarul Liceului Naţional Iaşi, pe anii 1942 — 1945", p. 5—7 ; idem, *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare*, p. 49—50 ; idem, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1982, p. 36—38 ; Al. I. Gonţa, *O problemă de geografie istorică. Locul unde s-a dat bătălia dintre Ştefan cel Mare şi Petru Aron*, în „Studii", XI (1958), nr. 6, p. 189—201 ; Emil Diaconescu, *Precizări cu privire la lupta lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, în *AIIAI*, XIV (1977), p. 277—283 ; Alexandru V. Boldur, *Ştefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457—1504)*, Madrid, 1970, p. 13—14. Cei amintiţi sînt de acord că o a doua luptă a lui Ştefan cel Mare cu Petru Aron, la Orbic, n-a mai avut loc la 14 aprilie 1457. Ea a fost plasată pe la 1470, cînd Petru Aron intrînd în Moldova a fost învins la Orbic — Buhuşi (jud. Neamţ) şi executat (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 626 ; idem : *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474*, în *SCSI*, istorie, nr. 1, p. 14—15). Aflarea unei seliști Orbic, lîngă Doljestii din judeţul Neamţ, tot în vecinătatea Siretului, dar pe partea stîngă, tot lîngă o localitate Rotunda, şi încă aflată în proprietatea boierilor Dereptate, *coincidenţe într-adevăr tulburătoare*, l-au făcut pe Costin Merişca, *„La locul ce se chiamă Direptate"*, în „Magazin istoric", XI (1977), nr. 7, p. 29, să admită localizarea luptelor de la Dolješti (ca în istoriografia interbelică) şi Orbic (aceasta la 14 aprilie 1457) în judeţul Neamţ. Şi tot în această zonă plasează şi „locul numit Direptate, după vechii săi stăpîni" (ipoteză care mai fusese susţinută în 1889 şi 1933 (cf. C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei*, p. 629, nota 30).

[9] *Cronicile slavo-române*, p. 28.

[10] Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti*, II, p. 808—814, 1 aprilie 1457, Suceava.

[11] *Ibidem*, p. 814—815. N. Grigoraş, *Din istoria diplomaţiei moldoveneşti (1432—1457)*, Iaşi, 1948, p. 197, 205, 225.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

obişnuite ale înscăunării unui domn al Moldovei, prin nimic deosebit la vremea sa de alţi urmaşi ai lui Alexandru cel Bun, care după moartea acestuia şi-au dobîndit în acelaşi fel domnia. Abia în secolul XVI, probabil, în vremea domniei lui Ştefan cel Tînăr (1517—1527), pe la 1517—1519, deci la aproape şase decenii după evenimente, în letopiseţele redactate la mănăstirea Putna, pornind de la aceiaşi cronică de curte din secolul trecut [14], se adaugă (cel puţin la formele păstrate astăzi), pe baza unor informaţii orale, ştirea despre o a doua biruinţă a lui Ştefan cel Mare asupra lui Petru Aron, la Orbic, îndată după cea de la Doljeşti, cînd de fapt în intervalul dintre aceste lupte se scurseseră aproape 13 ani [15]. Iar între această ştire şi luarea schiptrului, anonimii călugări din ctitoria-necropolă a marelui Ştefan, adaugă în acelaşi fel, în două variante păstrate, părîndu-li-se desigur prea săracă în ştiri cronica de curte a binefăcătorului lor : *„După aceea s-a adunat toată ţara cu prea sfinţitul mitropolit, chir Theoctist şi l-a uns pentru domnie, pe Siret, unde se numeşte Dereptate pînă în ziua aceasta"* [16]. Iar traducerea unei alte variante, fără a mai aminti nimic despre adunarea a toată ţara, inserează în schimb ştirea interesantă că ungerea lui Ştefan a avut loc *„la Seret, în satul Dreptate"* [17], ceea ce constituie un element de bază în descifrarea acestui toponim. Aceste ştiri apar aşadar doar în letopiseţele alcătuite la mănăstirea Putna, puternic legată de personalitatea ctitorului ei, şi reprezintă amplificarea unor ştiri transmise oral, cu toate dezavantajele acestui mod de comunicare. Cronica moldo-polonă redactată la 1564—1565, în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu, după un izvor intern se pare tot de la Putna, nu mai e interesată în relatarea înscăunării lui Ştefan, ca atare consemnînd sec doar că în *„Anul domnului 6965 (1457) august 12, în joia mare, a venit din Ţara Muntenească Ştefan voievod, fiul lui Bogdan voievod"* [18].

Urcînd pe firul vremii, în al doilea sfert al veacului XVII, deci după aproape două veacuri de la întîmplările din aprilie 1457, Grigore Ureche sporeşte, am putea spune chiar creează „scenariul" acestora, înserînd în cronica sa capitolul întitulat : *„Cîndu s-au strînsu ţara la Direptate"*. Observ însă că pornind de la datele „letopiseţului cel moldovenesc", care în acest caz este unul din cele redactate la Putna, el preia ştirile acestuia, şi după obiceiul său (pe care îl surprindem bine în cazul folosirii ştirilor din cronicile polone cunoscute) [19], le detaliază, sporind doar pe această cale textul acestora, şi adăugînd, cum vom vedea, numai un amănunt nou. Ca atare, în loc de *„toată ţara"* a letopiseţului de la Putna,

---

[12] *Cronicile slave-române*, p. 28. Ion Const. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel)*. Bucureşti, 1942, p. 36—37, 59 (Traducerea lui P.P. Panaitescu este însă fidelă sensului real al textului).

[13] *Cronicile slavo-române*, p. 7, 15.

[14] Cf. şi Leon Şimanschi, *Istoriografia româno-slavă din Moldova. II. Lista domnilor din prima jumătate a secolului XV*, în *AIIAI*, XXII² (1985), p. 578.

[15] Cf. nota 8.

[16] *Cronicile slavo-române*, p. 14, 49, 56, 61.

[17] *Ibidem*, p. 70.

[18] *Ibidem*, p. 168, 178.

[19] Exemple prin prezentarea în paralel a textelor polone şi a traducerilor lui Ureche, la P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, în *ARMSI*, s. III, t. IV, 1925, p. 282—339.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Ureche înșiră categoriile sociale care o compuneau după concepția sa [20], iar în loc de *„schiptru"* folosește echivalentul potrivit : *„steagul țării Moldovei". „Deciia Ștefan vodă strîns-au boierii țării și mari și mici și altă curte măruntă dimpreună cu mitropolitul Theoctistu și cu mulți călugări, la locul ce se cheamă Direptate și i-au întrebatu pre toți : ieste-le cu voie tuturor să le fie domnu ? Ei cu toții au strigat într-un glas : „În mulți ani de la Dumnezeu să domnești". Și décii cu toții l-au rădicatu domnu și l-au pomăzuitu spre domnie mitropolitul Theoctistu. Și de acolea luo Ștefan vodă steagul țării Moldovei și să duse la scaunul Sucévii"* [21].

Introducînd dialogul amintit mai sus, inexistent în letopisețul de la Putna, care trebuie să fi fost o reminiscență a unui ceremonial mai vechi, anterior epocii sale, cînd domnii erau numiți de către Poartă, sau cel puțin stabiliți la Constantinopol dintre mai mulți candidați, susținuți de grupări boierești, Grigore Ureche precizează astfel limpede că interpretează textul „letopisețului moldovenesc" (de la Putna), ca o „ridicare" (alegere) de domn, urmată de ungerea acestuia : *„l-au rădicatu domnu și l-au pomăzuitu"*.

Istoricii care s-au referit într-un fel sau altul la luarea domniei de către Ștefan începînd din a doua jumătate a secolului XIX, au trecut foarte rar, de pildă A.D. Xenopol [22], peste actul petrecut după 12 aprilie 1457, ori s-au referit doar la ungerea lui Stefan ca domn, fără a preciza cadrul în care aceasta s-a desfășurat [23]. E drept că unii s-au mulțumit să citeze fără comentarii relatarea letopisețelor de la Putna (uneori sub numele eronat de „letopisețul lui Azarie") [24], sau cronica lui Ureche [25]. Mai des însă au urmărit ambele categorii de izvoare [26] sau, în

---

[20] Pentru componența instituției sociale „țara", cf. părerile lui P. P. Panaitescu, *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în țările române*, în „Studii", X (1957), nr. 3, p. 154—157 ; C. Cihodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova (secolele XV—XVIII)*, în *AIIAI*, I (1964), p. 76—85 („Termenul de „Țară" sau de „Mare adunare a țării" s-a întrebuințat în mod greșit, țară însemnînd alte pături sociale în afară de boierime", p. 77) ; Alexandru Gonța, *Adunarea țării din primăvara anului 1574 în Moldova*, în *RdI*, XXVII (1974), nr. 6, p. 891—895.

[21] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 91.

[22] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. a IV-a, București, 1986, p. 250.

[23] N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*, București, 1904, p. 66 ; idem, *Istoria românilor*, IV, București, 1933, p. 125 ; Manole Neagoe, *Ștefan cel Mare*, Bucuresti, 1970, p. 17 ; I. Ionașcu, *O domnie — o epocă*, în „Magazin istoric", V (1971), nr. 2, p. 45.

[24] I. Ursu, *Ștefan cel Mare domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 22 iulie 1504*, București, 1925, p. 12—13 ; Horia Ursu, *Ștefan cel Mare (1457—1504)*, în *Ștefan cel Mare, 500 de ani de la înscăunarea sa ca domn al Moldovei*, București, 1957, p. 9 ; Gh. Duzinchevici, *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București, 1973, p. 8—9.

[25] I. Lespezeanu, L. Marcu, *Nebiruitul Vodă Ștefan. 47 de ani gloriosi*, ed. a II-a, Bucuresti, 1962, p. 8. Cf. și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 76 (subliniază însă că „organul căruia istoricii mai noi, dintr-o interpretare eronată a izvoarelor, i-au dat denumirea de „Țară" sau „Marea adunare a țării"... ar rezulta dintr-un pasaj al cronicii lui Grigore Ureche care, vorbind despre alegerea lui Ștefan cel Mare ca domn al Moldovei, întrebuința în titlul capitolului respectiv expresia : „Cînd s-au strîns *țara* (s.n.) la Direptate").

[26] N. Grigoraș, *Începuturile domniei lui Ștefan cel Mare*, p. 50—52 ; idem, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, p. 39—43, explică prezentarea ungerii și „alegerii"

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ceea ce priveşte cronicarul din secolul XVII, prelucrînd şi amplificindu-i relatarea ca atare, pînă la literaturizare [27]. Alţii însă, pornind de la „scenariul" aceluiaşi Ureche, s-au referit mai precis la alegerea sau aclamarea ca domn a lui Ştefan de către o mare adunare a ţării, cuprinzînd toate, sau aproape toate, categoriile sociale [28], mai nou vorbindu-se de înălţarea lui Ştefan „în cîmp, pe drumul Siretului, într-o adunare a stărilor" [29]. Scena putînd fi chiar vizualizată în cunoscutul tablou al lui D. Stoica, „Aclamarea lui Ştefan cel Mare ca domn al Moldovei", reprodus în multe lucrări [30], în care îl putem vedea pe noul voievod călare cu spada ridicată, avînd alături grupuri de ţărani-oşteni şi în faţă cete de boieri împreună cu mitropolitul, unul dintre aceştia oferindu-i coroana pe o pernă, totul pe fundalul turnurilor cetăţii Suceava. Sau în pictura mai puţin cunoscută a lui V. Ştefan, de o factură asemănătoare [31].

P. P. Panaitescu, studiind în 1957 instituţia marii adunări a ţării, credea că cea de la Direptate prezenta în versiunea lui Grigore Ureche „descrierea scenei alegerii domnului în cîmp, cînd adunarea este întrebată dacă este de acord şi răspunde prin aclamaţii. Se arată compoziţia socială a adunării ; însuşi faptul că ea s-a ţinut în cîmp este o dovadă a numărului mare al celor care au participat, neputînd încăpea între zidurile unei clădiri". Totuşi, în legătură cu atribuţia marii adunări a ţării în alegerea domnului, autorul nu-şi poate reprima îndoiala dacă la Direptate „a fost vorba acolo de o alegere adevărată sau de o recunoaştere

---

lui Ştefan de către letopiseţele de la Putna şi Grigore Ureche, prin prisma intereselor clerului, respectiv ale boierimii. Cf. şi P. P. Panaitescu, *Marea adunare a ţării*, p. 155 ; Al. I. Gonta, *O problemă de geografie istorică*, p. 201 ; *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 322—324, 490.

[27] Dimitrie Bolintineanu. *Viaţa şi faptele lui Ştefan vodă cel Mare*, ed. a II-a, Bucureşti, 1870, p. 10 ; P. Ispirescu, *Istoria lui Stefan Vodă cel Mare şi Bun*, Bucureşti, 1908, p. 10 ; Alex. Lapedatu, *Ştefan-cel-Mare*, Bucuresti, 1904, p. 24 ; Alexandru V. Boldur, *Stefan cel Mare*, p. 16 (crede că e vorba de *„unanimitatea impusă de învingător !"*. Şi de *„comedia alegerii"* pentru a căpăta consimţămîntul ţării) ; Ion Cupşa, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1974, p. 16 („alegere, mai de voie, mai de nevoie") ; Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p. 59 ; Al. Gh. Savu, *Ştefan cel Mare. Campanii*, Bucureşti, 1982, p. 22. Cf. şi Mihail Sadoveanu, *Viaţa lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1934, p. 75—76.

[28] I. Ionaşcu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1955, p. 10 ; Eugen Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 36—37 ; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 238 (afirmă însă : „Nu se ştie cît de veridică poate fi această relatare a lui Gr. Ureche...") ; C. Căzănişteanu, V. Zodian, A. Pandea, *Comandanţi militari. Dicţionar*, Bucureşti, 1983, p. 304 („a fost ales domn de către Adunarea ţării, la Direptate") ; Mircea Voiculescu, Leon Şimanschi, *Ştefan cel Mare în conştiinţa europeană. „Fiecare este ţinut să-şi apere ţara"*, în „Magazin istoric", XXI (1987), nr. 9, p. 5. („Pe cîmpul de la „Direptate", din apropierea luptei abia încheiate, în faţa mulţimii de osteni şi ţărani din partea locului, Ştefan a fost proclamat domn, înscăunarea fiind consfintită de o adunare largă a poporului, în spiritul vechilor tradiţii") ; Cf. şi Leon Şimanschi, *Politica internă a lui Stefan cel Mare*, în *RdI*, XXXV (1982), nr. 5—6, p. 586 ; *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, Bucureşti, 1988, p. 7—8 ; Şerban Papacostea, *Ştefan cel Mare*, p. 5.

[29] *Istoria militară a poporului român*, II, Bucureşti, 1986, p. 294.

[30] La I. Focseneanu, *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei, glorios comandant de oşti 1457—1504*, Bucureşti, 1957 (album nepaginat) ; I. Lespezeanu, L. Marcu, *op. cit.*, p. 8, etc.

[31] La N. Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

festivă a domnului nou, care cucerise tronul cu armele" [32]. Pentru ca ulterior să conchidă că „la ungerea lui Ștefan, la Direptate, s-a adunat toată țara, deci a fost o alegere" [33]. Criteriu de apreciere formal, care acceptă *ad-litteram* afirmația letopisețelor de la Putna.

Deși nu îl citează, vorbind de „scena alegerii domnului în cîmp", P. P. Panaitescu făcea, desigur, aluzie la articolul lui Aurel H. Golimas, *Un vechi obicei în Moldova : ceremonia întronării domnilor în cîmp,* publicat în 1944 [34], care a influențat și pe alți cercetători [35]. Autorul acestuia pornind de la datele raportului vicebailului venețian de la Constantinopol din 24 aprilie 1562, în care se menționează scrisoarea lui Ferhat aga, trimisul sultanului pentru învestirea lui Despot vodă cu domnie asupra Moldovei (*„la investitura della Moldavia"*), prin care trimisul turc se plîngea că domnul nu a ieșit din fortăreața în care se afla *„pentru a face această ceremonie în cîmp cum este obiceiul acelei țări"* [36], aduce ca mărturie a obiceiului întronării domnilor „în cîmp", tocmai textul lui Grigore Ureche, referitor la „momentul solemn, glorios dar și tradițional al înscăunării din cîmpia Dreptate ori Dereptate" a lui Ștefan cel Mare. „Întronarea în cîmp" fiind considerată un obicei „venit direct" din Roma eternă, „ca o mărturie a latinității și continuității noastre pe meleagurile Daciei Traiane". Iar toponimul „Cîmpul lui Dragoș" ar aminti întronarea în cîmp a lui Dragoș vodă, deși se știe că existența „cîmpurilor" (Lung-i, al lui Neag etc.) în țările românești și de asemenea în Italia, Elveția, Franța, Germania, Serbia [37], a fost determinată de forme geografice în care s-a dezvoltat, în ceea ce privește spațiul românesc, un grup de sate alcătuind o obște, sau chiar o formațiune politică, purtînd uneori numele unui conducător sau mai tîrziu, a unui proprietar.

Numai că raportul vicebailului de la Constantinopol, la care pot fi adăugate și informația din 15 aprilie 1562 a unui trimis imperial la Poartă, care menționează aceleași relatări din scrisoarea lui Ferhat aga, după care Despot *„nu a vrut să vină personal în cîmp pentru a fi îmbrăcat cu caftan și a primi steagul după obicei"* [38], ca și descrierea întregii ceremonii petrecute la curtea de la Iași, de către agenții imperiali Ioan Belsius și Marc Berkovith, la 8 aprilie 1562, conform căreia Ferhat aga *„a dat lui Despot steagul sultanului pe care îl numesc sanceac și l-a îmbrăcat cu caftanul sultanului, cu mari strigăte de bucurie"* [39], se referă la *ceremonia investirii domnului de către*

[32] P. P. Panaitescu, *Marea adunare a țării*, p. 155—156 ; și în *NEH*, III, București, (1965), p. 121—122.

[33] Idem, în *Cronicile slavo-române*, p. 54. Cf. și idem, în *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, p. 339—340.

[34] În volumul *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 271—275.

[35] Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, p. 15—16 ; Corina Nicolescu, *Le couronnement — «Incoronatia». Contribution à l'histoire du cérémonial roumain*, în *RESEE*, XIV (1976), nr. 4, p. 656—657.

[36] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, p. 210.

[37] Teodor Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 7 și urm.

[38] Hurmuzaki, Documente, II[1], p. 417, nr. CCCLXXXVI.

[39] *Ibidem*, p. 404—405, nr. CCCLXXIX ; *Călători străini despre țările române*, II, București, 1970, p. 132—133.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

sultan şi nicidecum la cea a întronării domnilor în cîmp, care nu a existat la români.

Este adevărat că teoretic, în ţările române, „sfatul de obşte" sau „adunarea stărilor", numite adesea de unii istorici cu un termen care nu apare în izvoare, pornind tocmai de la pasajul din cronica lui Ureche referitoare la înălţarea în scaun a lui Ştefan, „marea adunare a ţării" [40], putea alege pe domn [41] în realitate însă, practic acesta era ales în cadrul familiei domnitoare, după principiul „osului domnesc" (*„fii legitimi ca şi cei nelegitimi urmează la domnie fără nici o deosebire"* — Georg Reicherstorffer, 1541) [42], de către membrii sfatului domnesc, iar în momente tensionate de către reprezentanţii unor grupări boiereşti. Iar pentru a asigura alegerea urmaşului, domnul în scaun îl asocia la domnie pe fiul cel mare, sau unic, încă din timpul vieţii, aşa cum a făcut Bogdan II cu Ştefan, care a primit titlul de „voievod", nu mult după începerea scurtei domnii a tatălui său, cum am amintit mai sus. Şi în cazul desemnării unui candidat la domnie rolul hotărîtor îl aveau tot marii boieri, uneori şi cuvîntul mitropolitului sau dorinţa domnului defunct, cum s-a întîmplat în cazul desemnării şi alegerii lui Petru Rareş, care a cunoscut trei etape între 14 şi 20 ianuarie 1527 : adunarea electivă („boierii şi ţara", „sfatul obştesc") pentru desemnarea candidatului, aflarea în ţară şi întîmpinarea acestuia, şi în sfîrşit, ridicarea la domnie [43]. Iar înălţarea la aceasta a lui Iliaş Rareş în 1546 s-a făcut *„după sfatul episcopilor şi al întregului sfat"* [44]. Rolul „ţării", prin care în cadrul adunărilor generale elective se înţelegeau boiernaşii şi curtenii, însă niciodată ţăranii (liberi), aşa cum se întîmpla în cazul noţiunii de „oaste", era foarte redus în ceea ce priveşte alegerea domnului. La 1705 Dimitrie Cantemir mărturiseşte că aceste categorii erau convocate doar pentru a lua cunoştinţă despre deciziile adunării elective [45].

O însemnătate ceva mai mare o aveau boierii mici şi curtenii în cadrul adunărilor elective, desfăşurate în împrejurări deosebite, de

---

[40] C. Cihodaru, *Sfatul domnesc şi sfatul de obşte din Moldova*, p. 76.

[41] *Ibidem*, p. 76—79 ; P. P. Panaitescu, *Marea adunare a ţării*, p. 155—156 ; şi în *NEH*, III, (1965), p. 121—122 ; Valentin Al. Georgescu, *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVIIe et XVIIIe siècles)*, în *RRH*, V, (1966), nr. 5, p. 784 ; idem, *Types et formes d'Assemblées d'états en Droit féodal roumain*, în *Liber memorialis Georges de Lagarde*, Londra, 1968, p. 118—119 ; idem, *Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1980, p. 50, 152 ; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, p. 237—238 ; *Istoria dreptului românesc*, I, Bucureşti, 1980, p. 268, 271.

[42] *Călători străini despre ţările române*, I, Bucureşti, 1968, p. 199. La fel Anton Verancsics : *„La domnie urmează copiii legitimi, precum şi cei nelegitimi"*, (*ibidem*, p. 405).

[43] *Grigore Ureche, Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 147—148 ; *Cronicile slavo-române*, p. 81, 95.

[44] *Cronicile româno-slave*, p. 88, 103. Ştefan Rareş primeşte „shiptrul" din partea sfatului de obşte (*ibidem*, p. 89, 104—105), în vederea legitimării, el ajungînd de fapt la domnie prin răsturnarea în urma unui complot a fratelui său Iliaş Rareş (Constantin Rezachevici, *Prima încercare a lui Ion Vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei, ca urmare a „turcirii" lui Iliaş Rareş (iunie 1551), după un izvor polon inedit*, în *RA*, LII (1975), nr. 4, p. 384—385).

[45] P. P. Panaitescu, *Marea adunare a ţării*, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

criză politică sau dinastică. Astfel, în Țara Românească, alegerea lui Radu de la Afumați în 1522 a avut loc în condițiile în care Mehmud bei obținuse domnia din partea sultanului. *„Iar Stoica logofătul, fiind într-acea vréme la Poartă în Țarigrad, curînd au trimis aice în Țara Românească, la toții boiarii, ca să rădice domn cum mai curînd, pre Radul vodă din Afumați, pentru că piiare țara de turci. Într-acéia curînd s-au adunat boiarii toți și mari și mici și toată curtea și au rădicat domn pre Radul vodă din Afumați, ginerile lui Băsărab vodă, la leat 7030"* [46]. În acest caz de ce a trebuit convocată o „mare adunare electivă", de vreme ce Radu de la Afumați, trecea drept fiu nelegitim al lui Radu cel Mare ? Probabil pentru că această descendență a sa era discutabilă, astfel că i se recunoștea necondiționat titlul de ginere a lui Neagoe Basarab, în condițiile în care trebuia totuși să fie ales, pentru a conduce lupta antiotomană.

O astfel de „mare adunare a țării" a mai avut loc în Țara Românească cu prilejul schimbării în fapt a dinastiei, în toamna anului 1601, cînd tot din rațiuni militare și politice imperiale, la Cîrstienești, județul Argeș, unde se afla oastea boierilor proimperiali, a trebuit să fie ales Radu Șerban, din familia Craioveștilor [47], primul domn care nu făcea parte din neamul domnesc al urmașilor lui Basarab I.

Niciuna din aceste condiții deosebite nu s-au pus cu prilejul ridicării la domnie a lui Ștefan cel Mare. Era „os domnesc" recunoscut și în plus, biruitor asupra rivalului său care fugise spre Camenița. Pentru ce ar fi fost nevoie să fie aclamat sau recunoscut de o mare adunare a țării, care se și convoca greu, prin trimiterea de „alergători în toate olaturile" pentru a da de știre, urmată de deplasarea celor vizați etc. [48]. Apoi, ar fi fost și greu să fie adunați toți reprezentanții marii boierimi, dintre care o parte îl însoțiseră pe Petru Aron, care, cum am amintit, a fost extrem de favorabil marii boierimi și clerului. Dacă mitropolitul Teoctist s-a alăturat lui Ștefan după biruință, la făcut-o pentru că un înalt ierarh în scaun nu-și putea părăsi țara, turma pe care o păstorea. Din suita sa făceau parte într-adevăr mulți călugări, dar aceștia *nu participau la marea adunare a țării, cum se credea pînă acum,* prezența lor fiind legată de ceremonia religioasă a ungerii domnului.

Pentru că în fond, „în satul Dreptate", nu a avut loc nici o „mare adunare electivă a țării". Se vor fi aflat aici reprezentanți din toate categoriile sociale, fie în oastea lui Ștefan, fie veniți să-l întîmpine în

---

[46] *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopisețul Contacuzinesc*, ed. C. Grecescu, D. Simonescu, București, 1960, p. 43—44. *„Radu de la Afumați, carele zic să fi fost ginere lui Neagoe vodă"*, la Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Const. Grecescu, București, 1963, p. 38.

[47] Ion Ionașcu, *Unde a fost satul Cîrstienești*, în *RIR*, XIV (1944), nr. 1, p. 40—56 ; Constantin Rezachevici, *Radu Șerban și epoca sa*, (în mss). Cf. și Paul Ion Cruceană, *Unde au fost Cîrstieneștii cei de la 1602* (sic) ?, în „Studii și comunicări", Curtea de Argeș, III (1990), p. 66—70. În chip ciudat, P. P. Panaitescu, *op. cit.* p. 163, nu amintește această „mare adunare a țării".

[48] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 163, după relatările lui Dimitrie Cantemir.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

frunte cu mitropolitul, şi să asiste la ceremoniile ce se desfăşurau cu prilejul ridicării unui nou domn, chiar în vecinătatea Sucevei. Iar prima *ceremonie* trebuie să fi căpătat caracterul de *întîmpinare şi de închinare înaintea viitorului domn*. Sînt cunoscute astfel de ceremonii, din nefericire *de multe ori confundate cu cele ale marilor adunări elective*, din pricina participării la ambele a „ţării" sau a „poporului". Astfel, Alexandru Lăpuşneanu, aflat într-o situaţie similară în parte cu cea a lui Ştefan în aprilie 1457, deşi *„a fost ales şi ridicat la domnie"*, de numeroşii boieri care îl însoţiseră în Polonia, în 1552, după înfrîngerea rivalului său Joldea, la Şipote, a fost întîmpinat de toate stările : *„făcîndu-se* — spune cronicarul Eftimie — *adunarea întregului popor, au căzut de s-au închinat lui Alexandru voievod cu mare bucurie şi multă veselie"* [49]. Ne amintim că în acelaşi fel prezintă şi letopiseţele de la Putna adunarea de la Direptate : *„După aceea s-a adunat toată ţara cu prea sfinţitul mitropolit, chir Theoctist şi l-a uns pentru domnie"*, adunarea ţării şi ungerea fiind două momente consecutive. Iar faptul că Grigore Ureche introduce şi dialogul lui Ştefan cu boierii, după adunare şi înainte de ceremonia ungerii, aceasta trebuie să fi fost, cum aminteam, o tradiţie, probabil reală înaintea veacului XVII, pe care cronicarul, care nu avea scrupulele lui I. Neculce, în ceea ce priveşte introducerea tradiţiilor în cuprinsul manuscrisului cronicilor predecesorilor săi [50], nu ezită să o înregistreze la locul potrivit. Altfel „scenariul" venirii la domnie a lui Ştefan cel Mare îi va fi părut prea simplu cronicarului, mare admirator al domnului.

La „întîmpinări" participa într-adevăr şi poporul, ceea ce nu înseamnă că avem de-a face cu „mari adunări elective ale ţării". Astfel, Neculce consemnează tradiţia că după alegerea lui Petru Rareş : *„au trimis boiarii şi mitropolitul haine scumpe domneşti şi carîta domnească cu slujitori, unde l-ari întîmpina, să-l aducă mai în grabă la scaon, să-l puie domnu* [...]. *Şi cînd s-au pogorît în vadul Docoli<ni>i, l-au întîmpinat gloata, şi au început a i să închina şi a-l îmbrăca cu haine domneşti"* [51]. În 1561, *„după ce sosi la Suceavă* — menţionează cronica lui Nicolae Costin, referitor la Despot vodă —, *eşitu-i-au întimpinare mitropolitul ţării cu episcopii şi cu tot nărodul, de-l petrecură pînă în cetate"* [52].

„Marile adunări ale ţării" nu se ţineau în „cîmp". Cea de la satul Cîrstieneşti, judeţul Argeş, din Ţara Românească, a fost o excepţie, determinată de situaţia militară internă, din vremurile tulburi de după moartea lui Mihai Viteazul, cînd reşedinţa domnească nu era accesibilă. Cuprinzînd de obicei vîrfurile clerului şi ale boierimii ele *aveau loc la curţile domneşti*. Astfel, în 1552, după întîmpinarea deja amin-

[49] *Cronicile slavo-române*, p. 114. 123.

[50] „Cuvintele" sau „istoriile" lui I. Neculce se referă, după cum am mai observat, la textele cronicilor lui Ureche şi Miron Costin, fiind aşezate ca o anexă la sfîrşitul celei din urmă, în cadrul unui manuscris care le cuprindea în ordine cronologică pe toate (Constantin Rezachevici, *Un alt „cuvînt" al lui Neculce confirmat de documente din veacul al XVII-lea şi cîteva relatări în legătură cu „istoriile" sale*, în RdI, XXVII (1974), nr. 4, p. 582 şi nota 113).

[51] Ion Neculce, *Opere*, ed. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 169—170.

[52] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ed. Ioan Şt. Petre, Bucureşti, 1942, p. 453.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tită, Alexandru Lăpușneanu a fost înălțat în scaun de „adunarea generală" ținută în palatul curții de la Hîrlău. Cronica lui Azarie arată în chip expres că, *„s-a adunat tot poporul și căpeteniile oștilor împreună cu episcopii și boierii și tot sfatul și au ridicat pe Alexandru la demnitatea domniei, la Hîrlău, în palatul domnesc"* [53]. Firește, mulțimea care avea rolul doar de a asista, a rămas doar în preajma palatului, în biserica căruia a avut loc desigur ungerea și încoronarea lui Lăpușneanu.

După închinarea boierilor și sosirea mitropolitului Teoctist cu călugării săi, *următorul moment (ceremonie)* în ridicarea la domnie a lui Ștefan a fost *„ungerea" („pomăzuirea")*, prin care domnului i se transmitea harul divin, era „consacrat", devenind o persoană inviolabilă. Din motive pe care nu le cunoaștem, dar care țin desigur de strategia momentului, Ștefan a grăbit desfășurarea ceremoniei, care nu a avut loc la mitropolia din Suceava, după obicei [54], ci chiar *„în satul Dreptate"*, după unul din letopisețele de la Putna [55], mai precis în *biserica* acestuia. De altfel, nici cronicile de la Putna, nici Grigore Ureche nu amintesc de vreun „cîmp" cu acest nume, în realitate o creație a istoriografiei românești moderne, care în plus, pornind de la această premiză falsă, a inventat ceremonia „alegerii" sau „aclamării" domnilor „în cîmp", după modelul germanic (!), fără legătură cu realitatea românească.

Satul Dreptate sau Direptate, stăpînit de boierii cu acest nume din a doua jumătate a secolului XV și prima jumătate a secolului următor, iar apoi de mănăstirea Pobrata, se afla pe atunci chiar la sud de locul luptei cu Petru Aron, pe aceiași parte dreaptă a Siretului, între actualele localități Dolhasca și Heciu. Satul a dispărut între timp [56] (de aceea nici nu e amintit ca atare în majoritatea letopisețelor de la Putna și la Grigore Ureche), el reprezentînd locul lîngă care s-a aflat tabăra viitorului domn în vremea bătăliei. Desigur, nici cronicarul călugăr de la Putna, și nici Ureche, care l-a urmat, scriind despre *„locul* [nu cîmpul ! — *n.n.] ce se chiamă Direptatea"*, nu și-au închipuit că va veni o vreme cînd oamenii nu vor mai înțelege de la sine că ungerea unui domn de către mitropolitul țării, *nu se putea face* decît într-o biserică, iar nu pe un „cîmp" pustiu. Și totuși așa s-a întîmplat, majoritatea istoricilor vorbind pînă nu de mult de ridicarea la domnie a lui Ștefan cel Mare pe cîmpul Direptatea ! A contribuit la aceasta desigur și magia acestui nume, neobișnuit în semnificația sa ca topic, nume interpretat pînă astăzi în fel și chip : de la cîmpie lîngă Suceava, unde „se țineau poate judecățile cele mari de către voievozii ieșiți la cîmp, sub cort" [57], și se alegeau domnii, în legătură cu care s-a pus chiar

[53] *Cronicile slavo-române*, p. 130, 140.

[54] *Ibidem*, p. 78, 92. În 1517 Ștefan cel Tînăr „a primit binecuvîntarea ungerii cu mîna preasfințitului mitropolit chir Theoctist în cetatea cea preaslăvită a Sucevii".

[55] *Ibidem*, p. 70.

[56] C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei*, p. 628—629 ; Al. I. Gonța, *O problemă de geografie istorică*, p. 201.

[57] N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

un jilţ de piatră cu stema ţării (aflat însă în alt loc)[58], pînă la înţelesul şi mai ciudat de amintire „a marelui act de domnie «dreaptă», legiuită, care se săvîrşise acolo" prin alegerea lui Ştefan[59], de unde prin suprasolicitare, înălţarea acestuia în scaun a devenit „un act considerat de contemporani *de justitio* — de unde perpetuarea numelui „Direptate" dat de atunci locului —"[60].

Realitatea a fost însă mult mai simplă. În biserica satului Direptate Ştefan a fost uns cu untdelemn sfinţit, în cadrul unei ceremonii pe care o cunoaştem după relatările lui Dimitrie Cantemir, Axinte Uricarul şi Gheorgachi logofătul, ceremonie de tip bizantin, aproape neschimbată în esenţă, în Moldova cel puţin, de-a lungul întregului ev mediu. În cadrul acesteia, noul domn era întîmpinat la uşa bisericii de către mitropolit, sărutînd crucea şi evanghelia prezetate de acesta, îngenunchia în faţa uşilor împărăteşti şi-şi rezema capul de sfînta masă (pristol). Mitropolitul îi punea omoforul pe cap şi-i citea rugăciunile de încoronare (*„molitva de domnie"*)[61], ungîndu-l apoi pe frunte cu sfîntul mir. Domnul săruta apoi sfînta masă şi icoanele, iar mitropolitul îi punea pe cap coroana de aur cu pietre scumpe (care la români în secolul al XV-lea era coroana regală deschisă cu fleuroane, care se folosea în Europa centrală şi apuseană, după cum rezultă de altfel din toate portretele lui Ştefan)[62]. După care, sprijinit de supţiori, domnul se îndrepta spre tronul domnesc aflat în partea dreaptă a bisericii. Cu aceasta ceremonia se încheia în mijlocul cîntărilor bisericeşti şi noul voievod ieşea, încălecînd, pentru a porni spre reşedinţa sa[63]. *Evident o astfel de ceremonie tradiţională nu se putea desfăşura în cîmp.*

Deşi s-a considerat că ea ar fi putut avea loc numai la mitropolia din Suceava[64], prezenţa mitropolitului Teoctist şi a călugărilor care îl însoţeau şi care aveau un rol bine determinat în cadrul ceremoniilor, face perfect posibilă pe cea a ungerii şi încoronării lui Ştefan în bise-

---

[58] Rudolf Gassauer, *Două sculpturi în piatră cu stema Moldovei din Muzeul oraşului Suceava*, în *Miscellanea*, I (Suceava, 1940), p. 17—26.

[59] N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 125. Crede şi faptul că letopiseţele de la Putna „pomenesc întîia suire în scaun cu forme bisericeşti bizantine". Cunoaşte, după M. Costăchescu, că topicul în cauză ar fi moşia familiei Dereptate şi că s-ar găsi lîngă Doljeşti.

[60] *Istoria militară a poporului român*, II, p. 294.

[61] Cf. şi Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 174.

[62] Reprezentările lui Ştefan cel Mare, la N. Iorga, *Portretele domnilor români*, Sibiu, 1930, p. 12—20. Cf. şi P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc*, în „Studii", XIV (1961), nr. 1, p. 64; Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, p. 17—20.

[63] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 154—155; Paul Mihail, I. Caproşu, *Despre ceremonialul domnesc*, în *AIIAI*, VIII (1971), p. 397—399. Cu neînsemnate modificări, acest ceremonial s-a păstrat, prin puterea tradiţiei, şi în veacul XVIII, fiind consemnat şi în condica lui Gheorghachi din 1762 (Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, Bucureşti, 1939, p. 265—266). Cf. şi Corina Nicolescu, *Le couronnement — «Incoronatia»*, p. 657—663.

[64] N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 125; N. Grigoraş, *Inceputurile domniei lui Ştefan cel Mare*, p. 50—52; idem, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, p. 38—43; Alexandru V. Bodur, *Ştefan cel Mare*, p. 16; Constantin Rezachevici, *Familia lui Ştefan cel Mare*, p. 117; Gheorghe Duzinchevici, *Contribuţii la o mai bună cunoaştere a lui Ştefan cel Mare în cadrul legăturilor moldo-polone*, în *RA*, LXI (1984), nr. 2, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

rica de la Direptate. De altfel, Ureche indică limpede succesiunea evenimentelor următoare, care plasează drumul la Suceava, după ceremoniile de la Direptate : *„de acolea luo Ștefan vodă steagul țării Moldovei și să duse la soaunul Sucévii"* [65], ceea ce corespunde formulării *„Și a luat schiptru țării Moldovei"* [66] din letopisețele putnene și formulei *„a rămas stăpîn cu putere"* [67] din cronica moldo-germană.

Într-adevăr „schiptru", care în această perioadă însemna foarte probabil steagul cel mare al țării [68] (mai degrabă decît sceptru („regal"), care nu e figurat niciodată pe frescele, monedele sau sigiliile cu reprezentările domnilor români din secolele XV—XVI [69], fiind înfățișat ca atare din secolul XVII [70], deși „sceptrul aurit" *(auratum sceptrum)* e amintit între însemnele domnești ale lui Despot vodă [71], învestea pe domn cu puterea militară (legat de atributul său de voievod, comandant suprem al oastei), ulterior el însuși împărțind steaguri unităților create prin mobilizare în vreme de război [72]. Preluarea „schiptrului" a rămas de altfel legată de ceremonia „ungerii la domnie" chiar și atunci cînd acest steag venea ca învestitură a sultanului, în secolul XVI [73].

[65] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 91.

[66] *Cronicile slavo-române*, p. 44, 49, 56, 61, 70.

[67] *Ibidem*, p. 28.

[68] Cf. și Marcel Romanescu, *Despre schiptru*, în *RIR*, XVI (1947), nr. 3, p. 288—294.

[69] Chiar Mircea cel Bătrîn și fiul său Mihail I, singurii domni români care sînt figurați pe monedele lor cu un însemn „regal", țin în mîna stîngă un „glob cruciger", iar nu un sceptru (George Buzdugan, Octavian Lnchian, Constantin C. Opresco, *Monede și bancnote românești*, București, 1977, p. 25—28 ; Pavel Chihaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, fig. 82, 83, 85, 87, 89, p. 178, 180, 183, 187, 188, 189).

[70] „Șteptru" ca atare, însoțit de reprezentare, apare în pisania slavonă și stema lui Vasile Lupu din biserica Sf. Paraschiva (Sf. Vineri), ctitorie a acestuia din Liov, la 1643—1644 (Pavel Balan, *Icoana sufletului nostru*, Chișinău, 1992, p. 42), apoi în stema Moldovei din *Cazania* lui Varlaam *(ibidem*, p. 90), sau în *Psaltirea* lui Dosoftei, tipărită la Uniev (1673) (*ibidem*, p. 79, 86). Este însă un element nou introdus în cimierul stemei în vremea lui Vasile Lupu, astfel că Dosoftei descriind în versuri „herbul" tradițional al Moldovei, se referă doar la capul de bour încoronat și anturat de soare, lună și luceafăr *(Opere*, I, ed. N.A. Ursu, București, 1978, p. 3). Ulterior, la sceptru se referă Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 319 : *„schiptrul, adecă toiagul crăesc"*, și p. 312—313. Cf. și Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, p. 20, pentru „schiptrul" lui Mihnea cel Rău (†1510). Pînă în secolul al XVI-lea, domnii români foloseau și buzduganul ca însemn al puterii, dar și ca armă, Ștefan Tomșa I executînd pe Despot cu „buzduganul ghintuit" (de fapt „țintuit", *ferrata clave)* (Christianus Schesaeus, *Ruinele panonice*, la Johannes Sommer, Christianus Schesaeus, *Scrieri alese*, ed. Traian Diaconescu, Iași, 1988, p. 176—177).

[71] Johannes Sommer, Christianus Schesaeus, *op. cit.*, p. 126—127, 176—177.

[72] *Cronicile slavo-rom*ânt, p. 45, 50, 57, 63, 71.

[73] Referitor la Ștefan, fiul minor al lui Petru Șchiopu, cronica murală din biserica Sf. Gheorghe din Suceava consemnează că *„in anul 7098 (1590) februarie 2, cu ajutorul lui Dumnezeu, i-au adus lui steagul* (schiptro) *de la împăratul turcesc și a fost uns la domnie cu mîna preasfințitului părintele nostru, chir Gheorghe Movilovici, mitropolitul a toată Țara Moldovei" (Cronicile slavo-române*, p. 162—163). În 1551 boierii complotiști care l-au ridicat în scaun pe Ștefan Rareș în condiții deosebite, i-au acordat întîi „schiptrul" deoarece Iliaș, domnul încoronat, era la Constantinopol, înainte de abdicare, și abia după aceasta din urmă a urmat ceremonia ungerii și încoronării lui Ștefan *(ibidem*, p. 85, 105 ; Constantin Rezachevici, *Prima încercare a lui Ion Vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei*, p. 384—385, 389).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Această învestire cu steagul cel mare al țării *(„schiptru")* reprezenta *cea de-a treia ceremonie,* cea mai scurtă, din succesiunea celor care alcătuiau în secolul XV ridicarea la domnie a unui pretendent acceptat (după întîmpinarea-închinare și ungere-încoronare). De-abia ulterior, în secolul următor, cînd „schiptrul" trimis de sultan va deveni obiectul principal al învestiturii domnilor de către împăratul otoman [74] (alături de „cuca" înlocuitoare a coroanei și de sabie), ceremonia întîmpinării ceaușului care îl aducea, desfășurată cu mult fast și participare, abia acum într-adevăr „în cîmp", înaintea curții domnești, va ocupa un rol însemnat în cadrul ridicării în scaun a unui domn, fiind urmată de ungerea și încoronarea în biserica mitropoliei (de obicei), în cadrul unei ceremonii mai restrînse, marcată, cel puțin după o mărturie din vremea lui Despot, de obiceiul de a se face daruri noului cap încoronat [75].

*

În concluzie, învingător asupra lui Petru Aron la 12 aprilie 1457 la Doljești, în apropierea Sucevei, *întîmpinat și primind închinarea* boierilor și a altor categorii sociale, după obicei (ceremonie prin nimic deosebită de cele cu care erau întîmpinați toți noii domni la acea vreme !), în tabăra sa de lîngă satul Direptate (simplu nume de sat, intrat în istorie doar cu acest unic prilej *conjunctural !),* la sud de locul luptei, *uns la domnie* de către mitropolitul Teoctist în biserica satului Direptate, și fiind *învestit cu „schiptrul"* („steagul cel mare al țării) înainte de a-și face intrarea triumfală în cetatea Sucevei, aceasta trebuie să fi fost desfășurarea reală a înălțării la domnie a lui Ștefan cel Mare, corespunzător obiceiului din acea vreme, în lumina izvoarelor din secolele XV—XVI.

Dacă desfășurarea ceremoniilor ca atare nu se abate de la tradiție, în schimb momentele ungerii și învestirii cu steagul cel mare al țării au fost hotărîte (cu oarecare grabă) de Ștefan din rațiuni strategice personale, îndată după biruința asupra lui Aron Petru, chiar în tabăra de lîngă locul luptei, și faptul trebuie consemnat ca atare, deși nici aceasta nu constituie un eveniment de excepție. Încercările ulterioare, pornind de la ceremonialul prezentat de Grigore Ureche în secolul XVII (fără a se observa pînă acum că în realitate acesta doar detaliază știrile unui letopiseț de la Putna), de a transforma cele *trei momente obișnuite* ale înălțării în scaun a unui domn în veacul XV într-un „scenariu" grandios, implicînd o așa-zisă „mare adunare a țării", eventual însoțită de „comedia alegerii", prin „unanimitatea impusă de învingător", sau chiar un fantezist și inexistent vreodată ceremonial al alegerii domnilor, chipurile *„în cîmp"* (!), doar pentru că se refereau la persoana celui care a devenit ulterior Ștefan cel Mare, față de care ceremonia tradițională reală părea prea simplă, *nu au nici un temei istoric și, în lumina adevărului, trebuie părăsite.*

---

[74] Constantin Rezachevici, *Steagurile militare ale Țării Românești și Moldovei în veacul al XVII-lea,* în *Rd I,* XXIX (1976), nr. 8, p. 1207—1208.

[75] Johannes Sommer, *Elegia III. La încoronarea lui Despot,* în Johannes Sommer și Christianus Schesaeus, *Scrieri alese,* p. 48—53.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În realitate, în aprilie 1457, Ştefan, un pretendent ca toţi ceilalţi din neamul lui Bogdan I, care şi-a cucerit tronul cu spada, a fost ridicat formal la domnie doar după obişnuitele ceremonii tradiţionale ale vremii sale, poate puţin grăbite, după înfrîngerea rivalului său, trebuind de-acum înainte să-şi dovedească marile sale calităţi în conducerea ţării. Ceea ce a şi făcut vreme de 47 de ani, în ciuda tuturor greutăţilor şi adversităţilor, ridicînd treptat Moldova la rangul de adevărată putere europeană.

15 aprilie 1992

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

VENIAMIN CIOBANU

IDEE ŞI FAPTĂ POLITICĂ LA ŞTEFAN CEL MARE

După cum se ştie, domnia lui Ştefan cel Mare a debutat în condiţiile unei situaţii internaţionale cu totul deosebită, în comparaţie cu cea în care evoluase Moldova, în prima parte a secolului XV. Ele sînt, deja, foarte bine cunoscute, aşa încît consider că nu mai este necesară reinventarierea lor. În schimb, consecinţa lor directă, *de natură juridică,* în planul raporturilor internaţionale ale Moldovei, şi anume instituţionalizarea unui nou sistem al suzeranităţii — adică *suzeranitatea colectivă* — merită toată atenţia, deoarece avea să constituie *ideea centrală* a politicii externe a lui Ştefan cel Mare.

Formula, ca mijloc de stabilizare a situaţiei politice interne şi de consolidare a poziţiei internaţionale a ţărilor române, fusese prefigurată de omagiul de vasalitate depus de Vlad I, Domnul Ţării Româneşti, regelui şi reginei Poloniei, la 28 mai 1396, deşi el îşi datora domnia sprijinului efectiv al armatelor sultanului [1], apoi de un act de factură economică, determinat, însă, de o evidentă motivaţie politică. Este vorba de privilegiul comercial pe care domnul de atunci al Ţării Româneşti, Vlad Dracul, l-a acordat negustorilor din Lwów, în luna septembrie 1439. Or, după cum s-a remarcat, *măsura constituia expresia aderării necondiţionate* a domnului muntean la „linia politică turco-poloneză" [2], faţă de Ungaria, la adăpostul căreia spera să se poată opune cu mai mult succes avansului politicii expansioniste ungare.

Totuşi, Vlad Dracul nu a putut, atunci, să menţină un echilibru între forţa otomană şi cea ungară, în duelul cărora, Polonia s-a limitat, doar, la rolul de „martoră". De altfel, incapacitatea lumii creştine de a opune o rezistenţă organizată expansiunii celei islamice, incapacitate manifestată, în toată amploarea ei, la Dunărea de Jos, l-a adus şi pe succesorul lui Vlad Dracul, Vladislav II, în acelaşi impas. Cel care a

---

[1] Cf., pentru detalii de interpretare, Veniamin Ciobanu, *Cauze politice şi implicaţii juridice ale stabilirii raporturilor româno-polone la sfîrşitul secolului XIV (1387—1396),* în *AIIX,* XXVII, 1990, p. 118—119.

[2] Virgil Ciocîltan, *La campagne ottomane de Transilvanie (1438) dans le context politique internationale,* în *RRH,* 1976, nr. 3, p. 443.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

reuşit să asigure Ţării Româneşti o poziţie de *neutralitate* în raporturile ungaro-otomane, singura capabilă să garanteze interesele ungare în zonă, a fost, însă, Iancu de Hunedoara. Iar mijlocul la care a recurs nu a fost altul decît plasarea Ţării Româneşti sub regimul juridic al *suzeranităţii colective exercitată*, concomitent, de Ungaria şi de Imperiul otoman.

Bazele juridice ale noului sistem au fost puse în acordul de armistiţiu încheiat de Iancu de Hunedoara cu sultanul Mehmed II la 20 noiembrie 1451. Între alte prevederi, reţin atenţia, mai ales, măsurile punitive, care se stipulau a fi luate împotriva domnului muntean, în cazul în care şi-ar fi încălcat obligaţiile faţă de una din părţile contractante. Iar motivaţia lor nu putea fi alta, decît interesul comun în evitarea declanşării, din această cauză, a unui conflict între Imperiul otoman şi Ungaria, înainte de expirarea armistiţiului [3]. Şi, tot cu aceeaşi finalitate, a fost inserată şi clauza, potrivit căreia, în cazul în care Vladislav II ar fi decedat, *„nici o parte să nu poată să numească domn în Ţara Românească, decît pe acela pe care acea ţară l-ar alege (s.ns.)* [4], noul domn urmînd să beneficieze şi el de acelaşi *regim juridic* al *suzeranităţii colective* asupra Ţării Româneşti.

Termenii în care a fost redactat actul în discuţie reliefează, aşadar, paritatea perfectă în exercitarea *suzeranităţii colective* asupra Ţării Româneşti. Or, ea a fost determinată de necesitatea stringentă, resimţită de cei doi parteneri, de a asigura pacea în acea zonă, pentru ca fiecare dintre ei să aibă răgazul de a rezolva alte priorităţi din politica lor internă sau externă. De altfel, acea necesitate obiectivă a fost ilustrată, între altele, şi de faptul că sub acelaşi regim al *suzeranităţii colective* a fost plasată şi Serbia, tocmai în *spiritul* şi *litera* aceluiaşi acord de armistiţiu din 20 noiembrie 1451 [5].

Regimul juridic experimentat, cu succes, în anul 1451, avea să devină, şi, poate, tocmai de aceea, nu peste mult timp, o componentă permanentă şi esenţială a relaţiilor internaţionale ale Moldovei. Instituirea lui, la 5 iunie 1456, s-a concretizat în acceptarea, cu consimţămîntul *tacit* al Coroanei polone — suzerana, *de drept*, a Moldovei — de către cercurile conducătoare moldave, grupate în jurul lui Petru Aron, a obligaţiei de a plăti tribut Porţii otomane.

Aşadar, noua reglementare juridică a statutului politic al Moldovei trebuia să acţioneze în mai multe direcţii. În primul rînd, ea avea menirea să protejeze interesele polone din spaţiul est-carpatic atît faţă de presiunile maghiare, care s-ar fi putut materializa, chiar şi cu concursul unei părţi a boierimii moldovene, cît şi faţă de cele otomane, ce puteau să aibă acelaşi rezultat, datorită forţei considerabile de care dispunea Poarta. Apoi, să aibă un efect identic şi pentru interesele otomane la Dunărea de Jos, ce erau periclitate, la acea dată, de forţa de şoc a Regatului maghiar. I s-a mai atribuit, totuşi, fără îndoială, încă o direcţie de acţiune care nu intra, însă, în calculele celor care

[3] *DRH*, D, 1, p. 20.
[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

au iniţiat-o, ci, doar, în ale celor care au acceptat-o, adică ale cercurilor conducătoare moldave. Am în vedere faptul că acestea din urmă au putut sesiza că noua formă de suzeranitate în care intra ţara *putea* şi, mai ales, *trebuia* să conserve entitatea politico-statală a Moldovei. Or, aceasta era o necesitate cu atît mai stringentă, cu cît, la pericolele care o ameninţau, deja, se mai adăugase încă unul, reprezentat de o forţă în plină ascensiune pe planul raporturilor interstatale, dar care, în plus, venea dintr-o lume duşmană, *de drept*, întregii creştinătăţi şi sub *aspect confesional*, adică cea a colosului otoman.

Prin urmare, în această interpretare, acceptînd plata tributului către Poarta otomană, Moldova plătea, de fapt, o *poliţă de asigurare*. Preţul era, încă, rezonabil, dacă nu, chiar, simbolic, de vreme ce amintitul tribut avea, doar, semnificaţia de „răscumpărare a păcii" şi nu de supunere efectivă. De altfel, această semnificaţie i-a fost atribuită nu numai de cercurile conducătoare moldovene, ci şi de cele polone. Că aceasta a fost *esenţa juridică* şi *finalitatea politică* a aranjamentului de la Vaslui, din 5 iunie 1456, pe care l-au patronat cele din urmă, o dovedeşte reactualizarea lui de către diplomaţia polonă, ori de cîte ori a fost nevoie să se salvgardeze interesele Coroanei în Moldova [6].

Cu acest titlu a fost preluat şi de Ştefan cel Mare, pentru care atît Polonia, cît şi Imperiul otoman au putut avea, în primele două decenii ale domniei sale, doar rolul de *suzerane protectoare* ale ţării sale faţă de recrudescenţa politicii expansioniste maghiare, sub domnia regelui Matthias Corvin [7]. Înainte de a prezenta, firesţe, în linii foarte generale, modalităţile practice în care a înţeles el să fructifice această *idee de echilibru politic* între cele trei state competitoare la supremaţie politică la Dunărea de Jos, se impune o succintă analiză comparată a celor două acte care au introdus-o şi, apoi, au consacrat-o în practica relaţiilor internaţionale din Europa est-centrală, şi anume cel din anul 1451 şi cel din anul 1456.

Aşa cum am precizat, *suzeranitatea colectivă* ungaro-otomană instaurată asupra Ţării Româneşti a fost expresia naturii *raporturilor bilaterale* dintre Ungaria şi Imperiul otoman şi nu viza excluderea

---

[6] Concludent, din acest punct de vedere, este următorul paragraf din instrucţiunile întocmite de cancelaria regală, probabil în anul 1597, pentru uzul lui Stanisław Gulski, trimis, în acel an, în solie la Poartă: în discuţiile cu marele vizir, „îi va băga în ochi şi Ţara Moldovei, că a fost sub puterea şi suzeranitatea regilor poloni dar că atunci numai cînd regele Poloniei a avut război pe de o parte cu germanii în Prusia [adică cu cavalerii teutoni — *n. ed.*], iar pe de alta cu Moscova, înaintaşul împăratului [Mehmed II — *n.n.*] a venit asupra ei. *Într-adevăr sînt la noi şi scrisori despre aceasta şi un dulap plin de vechi privilegii, cu omagiul ţării Moldovei. Mai întîi regele Cazimir, fiind ocupat cu aceste războaie, a îngăduit voievodului Moldovei* [Petru Aron, în timpul ultimei domnii — *n. ed.*; *n. n.*] *să dea drept omagiu împăratului turcesc două mii de zloţi roşii ca să aibă pace. Pe urmă însă au fost aşezaţi acolo voievozi din partea Poloniei, pînă cînd, în sfîrşit, au început lotrii duşmani s-o precupeţească, din care pricină s-a distrus această ţară...*" (cf. Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 382) *(s. n.)*.

[7] Cf. Şerban Papacostea, *Ştefan cel Mare şi războiul Poloniei cu Ordinul Teuton (1454—1466)*, în *RdI*, 1973, 3, p. 479.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

unei terțe părți din competiția pentru controlul spațiului extracarpatic. Din această cauză, ea a fost consacrată, ca atare, în *cadrul juridic* reprezentat de acordul de armistițiu, din 20 noiembrie 1451, cu valabilitatea strict delimitată în timp. Încheierea lui a fost posibilă, desigur, și datorită precedentelor create în acest domeniu de politica de echilibru între cele două puteri rivale încercată de Vladislav II și de unii din predecesorii săi.

În cel de al doilea caz, *suzeranitatea colectivă* polono-otomană asupra Moldovei nu a fost rezultatul unei rivalități manifeste a celor două puteri ; din contra — cel al unei confluențe de interese la gurile Dunării, amenințate, în egală măsură, de o terță putere. Apoi, aceasta nu a căpătat *forma juridică* a unui *acord bilateral*, ci a fost concretizată în actul de omagiu față de Coroana polonă, depus de Petru Aron, la 1 octombrie 1455 [8], și de cel prin care, la Vaslui, se recunoștea, pe el și Țara Moldovei, firește, cu asentimentul Poloniei, ca tributari ai sultanului și ai Porții otomane.

Prin urmare, noua *formulă a regimului juridic*, aplicat Moldovei în raporturile polono-otomane, a fost acceptată, doar, *tacit* în *practica politică* a raporturilor Poloniei cu Imperiul otoman. De aceea, ea nu a fost condiționată de *principiul parității* în acel domeniu, din care decurgeau efectele actului din 20 noiembrie 1451. Din contra, tocmai pentru a consfinți *prioritatea* intereselor poloneze și a evita înclinarea, mai mult sau mai puțin voită, de către domnul moldav a balanței între cele două puteri în defavoarea Coroanei, Cazimir IV a ținut să-i reamintească lui Petru Aron că *sursa de drept a domniei sale emana, exclusiv, din acceptarea ei de către Coroană* care, se subînțelegea, trebuia să rămînă unicul *suzeran legal* al Moldovei ; ceea ce Petru Aron s-a grăbit să recunoască solemn, prin noul act de omagiu, subscris la Suceava, la 29 iunie 1456 [9].

Or, tocmai această *caracteristică* a *suzeranității colective* polono-otomane i-a oferit lui Ștefan cel Mare posibilitatea de a constrînge Polonia să-i recunoască *legitimitatea* domniei și să abandoneze cauza lui Petru Aron. Deoarece, nefiind obligat, în termeni preciși, ca cei inserați în armistițiul cu Iancu de Hunedoara, sultanul nu a intervenit împotriva lui, în perioada în care acesta a întreprins cunoscutele acțiuni militare și politice, în scopul amintit, încheiate cu acordul de la Overchelăuți, din 4 aprilie 1459 [10].

Noua formulă a *regimului juridic* sub care fusese plasată Moldova trecea, astfel, cu succes, primul *test de eficacitate*, în primul rînd din punctul de vedere al intereselor moldave. Ca urmare, acordul în discuție trebuia să contribuie, el însuși, la consolidarea noului *regim juridic*. În această interpretare, deci, actul materializa și decizia lui Ștefan cel Mare de a reactualiza *spiritul* actelor încheiate de predecesorul său

[8] Cf., pentru detalii, Veniamin Ciobanu, *Țările române și Polonia. Secolele XIV—XVI*, București, 1985, p. 61—62.

[9] *Ibidem*, p. 62—63 și notele.

[10] Vezi actul la Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 266—269.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

imediat cu Polonia şi cu Imperiul otoman, care constituia pavăza cea mai sigură a stabilităţii politice interne şi externe a ţării şi, deci, a domniei sale. Căci, procedînd astfel, domnul moldav se detaşa, net, de foştii săi aliaţi, cu sprijinul cărora preluase domnia, şi anume Ţara Românească şi Ungaria, şi lăsa, chiar, în suspensie litigiul Moldovei cu Coroana polonă, în legătură cu stăpînirea Pocuţiei [11].

Aşadar, restabilirea vechilor raporturi cu Polonia se producea într-un nou *cadru juridic*, mult mai larg, şi anume cel al *suzeranităţii colective* polono-otomane, sub protecţia căreia urma să dezvolte, în continuare, programul său de politică internă şi externă. De aceea, nu a reacţionat la pretenţiile de *suzeranitate restrictivă* emise de Coroana polonă, ci, din contra, le-a subscris, prin actul de omagiu, din 2 martie 1462 [12], deoarece, în caz contrar, ar fi contribuit, el însuşi, la subminarea colaborării polono-otomane, înainte de a fi obţinut tot ce îi putea oferi o astfel de colaborare. Or, următorul obiectiv de importanţă majoră pentru viitorul statutului politico-juridic al Moldovei îl constituia readucerea în graniţele ei a cetăţii Chilia. Ceea ce, în împrejurările de atunci, nu se putea realiza, decît sub scutul protector al *suzeranităţii colective* polono-otomane. Iată pentru ce amintita concesie făcută Poloniei era *expresia juridică* a „înţelegerii polono-moldo-otomane din anii 1455—1456" [13] şi trebuia să corespundă scopurilor urmărite de domnul Moldovei şi regele Poloniei în raporturile lor reciproce cu Ungaria.

Adjudecarea stăpînirii Chiliei, la sfîrşitul lunii ianuarie 1465, şi, mai ales, respingerea, în luna decembrie 1467, cu forţe proprii, a invaziei maghiare, ce fusese determinată tocmai de scoaterea Chiliei de sub controlul Ungariei, demonstrau că eficacitatea *suzeranităţii colective* polono-otomane putea fi utilizată de Ştefan cel Mare şi într-o direcţie contrară celei pe care i-o imprimase Coroana polonă, adică în implicarea ei într-un conflict militar cu Imperiul otoman, şi încă într-o perioadă total neindicată pentru o astfel de eventualitate, din cauza viguroasei relansări de către Cazimir IV a programului său dinastic [14]. Or, conflictul amintit se putea declanşa oricînd, tocmai datorită cuceririi Chiliei, la care contribuţia diplomatică a Poloniei fusese evidentă, pentru că şubrezea, *în primul rînd*, poziţiile Ungariei la gurile Dunării. Acţiunea se produsese, însă, în condiţiile în care Ţara Românească fusese integrată sferelor de influenţă ale Porţii şi a fost interpretată de către

---

[11] Cf. Ioan Nistor, *Die moldauischen Anschprüche auf Pokutien*, Wien, 1910, p. 44—45; Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziţia internaţională a Moldovei la sfîrşitul secolului al XV-lea*, în *RSI*, XVII, 1970, p. 526, 531; idem, *La Moldavie, Etat tributaire de l'Empire ottoman: le cadre international des rapports établis en 1455—1456*, în *RRH*, 1974, 3, p. 459.

[12] Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 286—288, 290—291, 293—294.

[13] Şerban Papacostea, *La Moldavie, État tributaire*, p. 460.

[14] Cf., pentru detalii, Marian Biskup, *Die Rivalität zwischen Jagiellonen und Habsburgen um die ungarische Krone im 15. und Anfang des 16. Jahrhunderts*, în *ÖO*, Jahrgang 32, Wien, 1990, Heft 2, p. 67 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

aceasta, în primul rînd ca un act de agresiune împotriva ei [15]. Încercarea diplomației poloneze de a înlătura pericolul, concretizat în *litera* și *spiritul* actului de omagiu pe care a fost nevoit să-l accepte Ștefan, la 28 iulie 1468 [16], a marcat și punctul culminant al regimului juridic al *suzeranității restrictive* a Coroanei polone asupra Moldovei. Deoarece, impunîndu-i domnului ei obligația de a nu întreprinde nici o acțiune pe plan extern, *fără consimțămîntul prealabil al lui Cazimir IV* [17], Moldova era încadrată, și *de facto*, în orbita politică a Coroanei polone. Ca urmare, Polonia nu numai că își consolida poziția de *preeminență* în cadrul sistemului juridic al *suzeranității colective* cu Poarta otomană, dar devenise incomodă și pentru evoluția ulterioară a poziției internaționale a Moldovei, de vreme ce-și însușise, integral, obiectivele și, mai ales, practicile politice ale feudalității maghiare față de această țară. Procedînd astfel, Polonia înceta de a mai constitui puterea capabilă să-i secondeze eforturile de creare a condițiilor necesare desfășurării unei politici externe cît mai conformă cu interesele Moldovei. Dispărînd motivația, domnul moldav a trebuit să recurgă la revizuirea, treptată, a *naturii juridice* a raporturilor sale de vasalitate-suzeranitate cu Coroana polonă, pentru a o pune de acord cu *realitatea politică* din Europa centrală și de est. Această *realitate politică* l-a determinat, deci, pe Ștefan cel Mare să pășească, cu mai multă hotărîre, pe calea reconcilierii cu Ungaria. Ea îi era necesară în perspectiva creării unui raport de forțe care să fi putut contribui și la stabilizarea poziției Moldovei în raporturile interstatale din această zonă.

Alianța antiotomană, îmbrăcată în haina *suzeranității protectoare*, încheiată cu Mathias Corvin, în anul 1475 [18], reprezenta, deci, și efectul poziției internaționale specifice a Moldovei. Pentru că, în concepția lui Ștefan cel Mare, așa cum poate fi ea sesizată din înlănțuirea faptelor sale politice, alianța ungară trebuia, pe de o parte, să înlocuiască cel de al doilea element al *cadrului juridic* al *suzeranității colective*, cu finalitatea enunțată în rîndurile anterioare, și anume pe cel reprezentat de Imperiul otoman ce alunecase la polul opus celui pe care îl ocupase în anul 1456 ; pe de altă parte, *suzeranitatea protectoare* a Ungariei trebuia să împiedice transpunerea în practica politică a *caracterului juridic* al *suzeranității restrictive* a Coroanei polone, așa cum fusese imprimat de *litera* și *spiritul* actului din anul 1468 ; cu alte cuvinte, să restabilească echilibrul a două din laturile *triunghiului de forțe* ce încadra, după anul 1453, Moldova și să-i asigure, astfel, *independența de fapt*.

Prin urmare, sistemul *suveranității colective* polono-otomană încetase să funcționeze, chiar și în limitele sale specifice, îndeosebi după

---

[15] Cf. Sergiu Iosipescu, *Conjunctura și condiționarea internațională politico-militară a celei de a doua domnii a lui Vlad Țepeș*, în *SMMIM*, 11, 1978, p. 183.

[16] Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 298—299, 303—304, 307—308.

[17] *Ibidem*, p. 304.

[18] Șerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare : puncte de reper*, în *RdI*, 1975, 1, p. 22 ; idem, *La Moldavie, État tributaire*, p. 460—461.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

anul 1470, anul declanşării conflictului Moldovei cu Ţara Românească. Or, în condiţiile în care, datorită evoluţiei situaţiei internaţionale din Europa, încercarea lui Ştefan de a-l înlocui cu unul polono-ungar a eşuat, fapt dovedit de atitudinea celor două puteri faţă de anexarea de către otomani a Chiliei şi a Cetăţii Albe, în anul 1484, Moldova rămăsese total descoperită în faţa puterii acestora. Singura ieşire din impas nu ducea, însă, decît către acceptarea, *de jure* şi *de facto*, a pretenţiilor de *suzeranitate restrictivă* ale Coroanei polone, care a şi fost restabilită, de altfel, de actul de *omagiu corporal* depus de Ştefan cel Mare la Colomeea, la 16 septembrie 1485. Cum Polonia nu manifesta, nici după această dată, cu decizia reclamată de gravitatea situaţiei internaţionale a Moldovei, interes pentru reactualizarea suzeranităţii colective cu Poarta otomană, în *spiritul* celei din anul 1456, pacea încheiată de Ştefan cel Mare cu sultanul, în luna aprilie 1486 [19], consecinţă directă a actului de la Colomeea, putea rămîne *literă moartă*. Într-o atare perspectivă, refacerea amintitului *cadru juridic* al relaţiilor internaţionale ale Moldovei trebuia întreprinsă prin eliminarea *iniţiatorului* ei, devenit, el de acea dată, incompatibil cu *finalitatea politică* înţeleasă şi subscrisă de cercurile conducătoare moldave în anul 1456. Or, poziţia geopolitică a Moldovei nu permitea decît o singură direcţie de acţiune în acest sens, şi anume revigorarea *suzeranităţii protectoare* a Coroanei ungare. Ea s-a concretizat în alianţa pe care a încheiat-o cu Matthias Corvin, în anul 1489. În consecinţă, nu numai că anula, astfel, *efectele juridice şi politice* ale omagiului de la Colomeea, dar punea relaţiile sale cu Poarta otomană, aşa cum fuseseră stabilite în anul 1486, „sub protecţia unei alianţe cu puterea europeană cea mai interesată în îndiguirea expansiunii otomane" [20]. Ca urmare, Moldova se sustrăgea controlului nemijlocit al Poloniei şi se angaja într-un sistem de alianţe ostil ei şi intereselor dinastiei jagiellone în Europa est-centrală, pentru că deveniseră deosebit de păgubitoare pentru cele ale Moldovei.

Aşadar, din ceea ce fusese *suzeranitatea colectivă* în anul 1456, Ştefan cel Mare a păstrat, în primul rînd, *valoarea ei ideatică* de *forţă de echilibru politic*, pe care a adaptat-o, cu binecunoscuta-i abilitate, la realităţile politice din Europa est-centrală, modificîndu-i parametrii, ori de cîte ori acestea au reclamat-o. Astfel că, dintr-un *mijloc juridic* de realizare, cu precădere, a unor obiective pornite din alte priorităţi, el a reuşit să-i imprime o eficienţă maximă, în primul rînd în serviciul intereselor imediate şi de perspectivă ale domniei sale şi ale ţării peste care domnea. Epilogul conflictului armat cu Polonia, din anul 1497, a conferit noi valenţe acestui tip de *suzeranitate* care avea să facă o lungă carieră în domeniul de *drept* al relaţiilor internaţionale din Europa est-centrală.

---

[19] Cf. Tahsin Gemil, *Quelques observations consernant la conclusion de la paix entre la Moldavie et l'Empire ottoman (1486) et la délimitation de leur frontière*, în *RRH*, 3, 1983, p. 235.

[20] Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului*, p. 535—536.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

MARIA MAGDALENA SZÉKELY

„DIXIT WAYWODA"

Țineți minte cuvintele lui Ștefan care v-a fost baci pînă la adînci bătrînețe...

DELAVRANCEA

De la Ștefan cel Mare și Sfînt „n-avem aproape deloc scrisori politice", observa cu regret N. Iorga, atunci cînd publica *Scrisori de boieri, scrisori de domni* [1]. Mai mult decît atît, nu dispunem nici de un memoriu ca acela numit, tot de Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși* [2], alcătuit chiar după dictarea domnului și care să păstreze formele lui proprii de exprimare. În aceste condiții, este posibilă reconstituirea *adevăratelor* cuvinte ale lui Ștefan, dezbrăcate de veșmîntul romantic al scriiturii lui Delavrancea sau Sadoveanu ? Putem afla, astăzi, cum răsunau vorbele lui în sala tronului sau pe cîmpul de luptă ? În fine, se poate însufleți icoana sa, atît de dragă sufletelor noastre ? Chiar dacă numai parțial, toate acestea sînt posibile; demersul recuperator din paginile de față constituind un exemplu și un început.

În lipsa unui repertoriu mai bogat de „scrisori politice", avem la dispoziție, însă, alte mărturii : fragmente din solii, din tratate de pace, din pisanii, din relatări ale călătorilor sau solilor străini. Rămîne de găsit calea prin care vorba voievodului să fie din nou adusă la viață, dincolo de litera scrisă a acestor documente. „Cheia" și punctul de pornire a cercetării au fost descoperite în consemnarea aproape stenografică a discuțiilor purtate la Cernăuți, în 1503, pentru teritoriul Pocuției, care păstrează dialogul lui Ștefan și al logofătului Tăutu cu solii polonii. Extinzînd analiza asupra celorlalte izvoare, prin comparație, am putut constata că unele formule se repetă, căpătînd aspect de clișee, că stilul descrierilor și narărilor este același, ca și logica discursului. Ele nu pot fi atribuite celor care, îndeobște, se îngrijeau de redactarea acestor

[1] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ediția a II-a, Vălenii de Munte, 1925, p. 170.

[2] Idem, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, extras din *ARMSI*, s. III, t. V, mem. 9, 1925.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

texte — marii logofeți — și, cu atît mai puțin, diecilor. Motivele sînt lesne de înțeles. Pe de o parte, materialul documentar avut în vedere acoperă *întreaga domnie* a lui Ștefan cel Mare, cu cei trei mari logofeți : Ioan Dobrul, Toma și Ioan Tăutu. Pe de altă parte, acest material este constituit din categorii diferite de izvoare, nu numai din acte de cancelarie, iar acestea din urmă nu alcătuiesc, la rîndul lor, un lot limitat prin una sau alta din caracteristici : sînt acte cu destinații și scopuri diferite, redactate în mai multe limbi, de persoane diferite. Prin urmare, atunci cînd în aceste texte regăsim, semănate peste ani, în slavă, latină, italiană sau germană anumite expresii din aceeași „plămadă" cu cele culese din povestirile unor soli străini, putem fi siguri că ele nu se datorează logofătului sau diacului și trebuie să acceptăm că aparțin lui Ștefan voievod, că el însuși dicta corespondența cu alte frunți încoronate ale Europei, că instrucțiunile pentru soli le dădea el singur și că textele tratatelor de pace se redactau sub directa lui supraveghere. Spre aceeași paternitate a textelor conduc și notele lor ironice, uneori de-a dreptul persiflante, la adresa *tuturor* principilor contemporani lui Ștefan (Ivan III al Moscovei, Alexandru al Lituaniei, domnii munteni, sultanul Mehmed II, Cazimir IV al Poloniei și Matias al Ungariei) — lucru care, în nici un caz, nu i-ar fi fost permis unui umil slujbaș la cancelaria domnească, nici chiar marelui logofăt. Apoi, bogăția de detalii din scrisorile sau pisaniile care descriu luptele purtate cu ungurii sau turcii, dovedește că ele au fost redactate după dictarea unui participant direct la *toate* momentele conflictului respectiv. Ar putea fi acesta altcineva decît principele însuși ?

Înlăturînd, astfel, orice posibilitate ca expresiile și cuvintele repetate în documente să fie atribuite altcuiva decît lui Ștefan cel Mare, adăugînd și observația că acestea nu se datorează nici cărturarilor de la curte (stilul simplu, aproape popular și vorbirea directă fiind dovezi în acest sens), să facem liniște deplină — *ne vorbește Măria Sa !*

*

În deja evocata întîlnire de la Cernăuți, Ștefan cel Mare s-a adresat în mai multe rînduri, direct delegației polone : *„Nu-ți voi da alt salv-conduct decît acela primit înainte, pe cînd Marcus Harwat era aici, la mine, și cu el Jacubowicz Jacobus, secretarul domnului tău, care au rînduit cu mine ca în Ziua Tuturor Sfinților, care este a doua zi din noiembrie, stăpînul tău, regele, să-și trimită sfetnicii ca să facă revizuirea de la pădurea haliciană de pe Nistru, pînă la Colacin. Și nimic altceva nu trebuia să facă [...]. Domnii poloni n-au venit, salv-conduct din partea stăpînului tău, domnilor mei nu s-a dat. Ce s-a făptuit pînă la urmă ?"* [3]. Iritat de propunerea polonilor de a continua tratativele la o altă dată și nu de a trece imediat la revizuirea graniței, principele le-a replicat cu ironie, dar și cu nerăbdare : *„Nu știu care este cauza de vă place așa de mult să veniți la Colacin, pe care îl aveți de dulce. Ai venit aici și ești delegat de acești domni și porți salv-conductul ;*

[3] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 472—473, nr. CXCI (în continuare, Bogdan, *Documente*, II).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

acum, mergi pe acest drum cu domnii mei şi, din acel loc, drept la Nistru, apoi deasupra rîului, pînă la Czeszybyeszy şi acei domni îţi vor ieşi înainte acolo şi, dacă cineva va rămîne la tratative, se va discuta în acelaşi loc ; şi nu va fi truda voastră să veniţi [încă o dată — n.ns] şi nici a acestor domni" [4]. Se pare că răspunsurile venite din partea poloneză nu numai că nu l-au satisfăcut pe Marele Ştefan, dar l-au supărat amarnic. O simţim din propriile cuvinte : *„...văd că nu vreţi să vă amintiţi că v-a fost bine cu mine şi că am fost pentru voi scut şi apărare din orice parte păgînească. Acum, de cînd am încetat să o mai ţin pe umerii mei — cum toate acestea au fost —, cum vă veţi apăra şi cît veţi mai pierde cred că nu ştii, sau ştii şi nu vrei să ştii"* [5], pentru ca în final să izbucnească : *„Să-mi spui mie pricina pentru care ar trebui să las această ţară pe care eu am luat-o cu sabia. Am luat această bucată de pămînt, vreau să-mi rămînă mie !"* [6].

Ironia care pigmentează discursul domnului era o trăsătură caracteristică a stilului său, prezentă şi în alte mărturii. De pildă, cînd Alexandru a devenit mare duce al Lituaniei (1493), Ştefan i-a trimis o scrisoare de condoleanţe pentru moartea tatălui şi de felicitare pentru încoronarea sa. Cine ar crede că o asemenea epistolă, foarte protocolară, se încheie cu o ironie ? Şi totuşi : *„Şi să dea Dumnezeu ca creştinătatea să nu se clatine şi să nu piară în zilele Milostivirii Voastre"* [7].

Mai tîrziu, la 1499, aceluiaşi Alexandru, domnul Moldovei îi va adresa o aspră mustrare, după primirea unor ştiri nu tocmai îmbucurătoare de la curtea cuscrului său, Ivan III (în acelaşi timp, socru al ducelui lituan) : *„Dar tu nu te ţii întru nimic de cartea de întăritură a ta şi de învoiala boierilor tăi cu dînsul [cu Ivan — n.ns.], ci sileşti pe fiica lui să treacă la legea latinească. Apoi numele lui către dînsul nu-l scrii aşa cum e scris în tratatele de pace dintre voi, şi trimiţi oameni la neprietenii lui, la fiii lui Ohmat, şi-i întăriţi împotriva lui, ba şi la alţi neprieteni ai lui trimiţi, spre răul lui, şi în alte multe lucruri nu te porţi faţă de el cum zice tratatul şi jurămîntul"* [8].

Acest curaj şi această putere erau date nu de stăpînirea unui uriaş spaţiu geografic ; ele veneau din lăuntrul principelui, din inteligenţa şi capacitatea lui de a duce o politică de anvergură. Prin acestea, ca şi prin prestigiul la care ajunsese spre sfîrşitul vieţii, după ani şi ani de domnie şi războaie, el, cîrmuitorul Moldovei, devenea egalul conducătorilor de state mari ale vremii, pe care îi numea *„fraţi şi prieteni"* [9]. Conştiinţa acestei egalităţi l-a ajutat să schimbe adesea un prieten într-un duşman şi un duşman într-un aliat. Şi tot ea l-a făcut să privească şi să vorbească cu detaşare, uneori cu ironie, de regii şi împăraţii timpului. *„Pînă acum strîngeam tributul şi plăteam turcilor, îmblînzindu-i în acest chip şi acum ungurii au ars toate acestea [...] şi*

[4] *Ibidem*, p. 474.
[5] *Ibidem*, p. 476.
[6] *Ibidem*, p. 479.
[7] *Ibidem*, p. 384—385, nr. CLXXI.
[8] *Ibidem*, p. 451, nr. CLXXX.
[9] *Ibidem*, p. 384, nr. CLXXI ; p. 393, nr. CLXXII.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

nu vom putea să umplem gurile acelora" [10], scria el regelui polon la 1 ianuarie 1468, după lupta de la Baia. Altă dată, îl caracteriza pe Ivan III : „*Ivan este un om ciudat ; el stă liniştit la el şi-şi învinge duşmanii, iar eu, veşnic pe cal, nu pot să-mi apăr ţara*" [11]. Pentru ca, privitor la relaţiile sale cu regele Poloniei şi cu sultanul, să spună: „*Acuma, însă, am aruncat un os între doi cîini, ca să se mănînce între ei. Eu vreau să văd care va învinge şi acela să fie stăpînul meu*" [12].

Importanţa pe care domnul o acorda iniţiativelor şi realizărilor sale politice decurgea din înţelegerea corectă a rolului Moldovei. Cu un an înainte de apusul său, Ştefan o numea „*scut şi apărare din orice parte păgînească*", dar conştiinţa acestei realităţi a avut-o dintru început. În scrisoarea adresată principilor creştini la 25 ianuarie 1475, după victoria de la Vaslui, Moldova era considerată „*poartă a creştinătăţii*", care, dacă „*va fi pierdută de mine, va fi în primejdie toată creştinătatea*" [13]. Aproximativ aceeaşi formulare va fi transmisă la Veneţia de Ioan Ţamblac : „*Nu vreau să spun cît de folositoare este această ţară a mea pentru treburile creştinătăţii : socotesc de prisos, pentru că lucrul este prea limpede, pentru că este cetatea Ungariei şi Poloniei şi straja acestor două crăii. Afară de aceasta, fiindcă Turcul s-a împiedicat de mine, de patru ani, au rămas mulţi creştini în linişte*". Şi mai departe : „*...aceste două ţinuturi [Chilia şi Cetatea Albă — n.ns.] sînt toată Valahia, şi Valahia cu aceste două ţinuturi este un zid pentru Ungaria şi Polonia*"[14].

Pocuţia, cea care i-a întunecat ultimele clipe, era desemnată cu formula „*o bucată de pămînt*" nu numai în timpul discuţiilor de la Cernăuţi, ci şi într-o solie trimisă, în acelaşi an, la Alexandru al Lituaniei : „*Şi atunci bucata de pămînt care se întinde de la bucovina Galiciului în jos, între Nistru şi Pinini, care de veacuri s-a ţinut de Ţara Moldovei şi a fost dezlipită de multă vreme şi cu sila de Ţara Moldovei, acea bucată de pămînt n-am cuprins-o nici în tratate, nici în jurăminte, ci am lăsat-o la o parte, pînă ce va fi cercetată*" [15].

Dialogul cu solii poloni constituie o dovadă că domnul Moldovei putea trece cu uşurinţă de la tonul blînd şi totuşi poruncitor, în spatele căruia se simţea vulcanul, la cel aprig, cînd lava ieşea la suprafaţă. Cu înţelegere şi calm s-a adresat el în seria de scrisori, din răstimpul 1457—1470, *către logofătul Mihu, fugit în Polonia* : „*Şi nu vom pomeni niciodată, în veci, cît vom trăi, de lucrurile şi întîmplările trecute*" [16] ; sau : „*Iar de lucrurile ce ar trebui uitate şi care se vor fi întîmplat în Ţara Basarabilor sau oriunde în altă parte, în orice vreme şi în orice zile, de acele lucruri şi de orice altă duşmănie nu ne vom aduce aminte niciodată, în vecii vecilor, cît vom trăi, nici noi înşine, nici boierii noş-*

---

[10] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în *ARMSI*, s. III, t. XV, mem. 2, 1934, p. 67.

[11] Alfred Rambaud, *Histoire de la Russie*, Paris, 1914, p. 187.

[12] L. Naker, *Tagebuch*, V, p. 307, apud Ion I. Nistor, *Campania lui Mihai Viteazul în Pocuţia*, în *ARMSI*, s. III, t. XXVI, 1943—1944, p. 36—37.

[13] Bogdan, *Documente*, II, p. 323, nr. CXLIII.

[14] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 23—25, nr. XXVII.

[15] Bogdan, *Documente*, II, p. 488, nr. CXCII.

[16] *Ibidem*, p. 259, nr. CXXIII.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tri" [17] ; sau : „*n-avem să le pomenim niciodată, în veci, întru nimic de nici una din faptele şi supărările trecute, că au stătut împotriva noastră*" [18] ; sau : „*şi cît vom fi în viaţă, nu-ţi vom pomeni de lucrurile trecute*" [19].

Dar în situaţiile-limită, cînd lua o hotărîre foarte importantă, Ştefan folosea un ton imperativ, care nu lăsa putinţa nici unui dubiu şi nici unei încălcări. De pildă, în 1462, cînd franciscanii i-au spus că fără prezenţa lor în ţară, Moldova ar fi fost robită de turci, domnul le-a răspuns : „*Am să văd eu dacă Dumnezeu n-o să mă păzească de turci şi fără voi ; eu vreau ca voi toţi, fără zăbavă, să ieşiţi din ţară mea !*" [20]. Aceeaşi poruncă avînd tărie de lege, va fi trimisă brăilenilor la 15 martie 1481 : „*...aşa să vă fie de ştire, că am luat domnia mea lîngă mine, pe fiul domniei mele, Mircea voievod, şi nu-l voi lăsa de lîngă mine, ci voi stărui pentru binele lui ca pentru al meu, eu însumi cu capul meu, şi cu boierii mei, şi cu toată ţara mea, pînă ce va fi în baştina sa, Ţara Românească, pentru că îi este dreaptă baştină, cum Dumnezeu o ştie şi o ştiţi şi voi. Drept aceea, vă grăiesc vouă : în ceasul în care veţi vedea această scrisoare a domniei mele, în acel ceas să vă întoarceţi la locurile voastre, fiecare pe unde aţi fost şi pe unde aţi şezut mai înainte, cu tot avutul vostru, cît va avea fiecare, şi să vă păstraţi avutul, şi să araţi pe unde aţi arat şi mai înainte, fără nici o frică sau grijă sau teamă*" [21]. Formula „*eu însumi cu capul meu*", cuprinsă în scrisoare, se întîlneşte şi în epistolele din 2 martie 1462 [22] şi 28 iulie 1468 [23], prin care Ştefan promitea regelui polon că va depune jurămîntul de vasalitate.

Că era bun politician şi diplomat o dovedesc nu numai faptele sale — prea bine cunoscute —, ci şi unele formule cuprinse în acte avîndu-i ca destinatari pe regii Poloniei. Astfel, în scrisoarea din 1462, amintită mai sus, Ştefan îi făgăduia lui Cazimir cel Mare că se va înfăţişa negreşit pentru depunerea jurămîntului de credinţă, după vechiul obicei al „prea puternicilor şi de fericită pomenire domnilor strămoşi ai noştri", că va îndeplini toate obligaţiile care decurgeau de aici, dar îşi lăsa, pentru orice eventualitate, o marjă de siguranţă : „*Iar dacă la ziua astfel hotărîtă ni se va întîmpla nouă şi Ţării noastre a Moldovei, vreo nevoie vădită, precum o luptă sau un război cu tătarii ori cu alţi vrăjmaşi ai noştri, sau dacă însăşi persoanei noastre s-ar întîmpla vreo neputinţă sau vreo altă nevoie, de care vom fi înştiinţat mai dinainte pe Domnia Sa, prea luminatul crai şi pe Sfînta coroană prin solii noştri, Domnia Sa va avea să amîne pentru altă vreme şi pentru alt loc potrivit [depunerea jurămîntului — n.ns.]*" [24]. Foarte asemănător, sub acelaşi aspect, este şi un pasaj din tratatul de pace încheiat cu Ioan Albert, la 12 iulie 1499 : „*...şi nu vom da nici un sfat şi nici un ajutor turcilor,*

[17] *Ibidem*, p. 271, nr. CXXVII.
[18] *Ibidem*, p. 307—308, nr. CXXXVI.
[19] *Ibidem*, p. 311, nr. CXXXVIII.
[20] Matei Cazacu, *Du nouveau sur le rôle international de la Moldavie dans la première moitié du XVe siècle*, în *RER*, t. XVI, 1981, p. 43.
[21] Bogdan, *Documente*, II, p. 363, nr. CLXII.
[22] *Ibidem*, p. 287, nr. CXXIX.
[23] *Ibidem*, p. 304, nr. CXXXV.
[24] *Ibidem*, p. 287—288, nr. CXXIX.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

afară doar dacă va veni vreo putere a împăratului turcesc, sau a sangiacului sau a supuşilor lui, care să ne silească să le dăm ajutor, şi le-am da ajutor fără voia noastră" [25].

Documentele contemporane dovedesc că Ştefan cel Mare şi Sfînt avea talent de povestitor. Descrierile luptelor purtate cu ungurii sau turcii impresionează prin precizia detaliilor, prin dinamism şi culoare. „*Cu puţine zile în urmă* — scria Ştefan craiului Poloniei, la 1 ianuarie 1468 — *a venit asupra noastră regele Ungariei, Matias, cu mare putere şi cu diferite oşti înarmate, cu mulţi domni şi a năvălit prin munţi şi peste munţi sau plaiuri, la Trotuş. Îndată ce am auzit aceasta, cu ajutorul lui Dumnezeu şi întemeindu-mă pe norocul Măriei Tale, am adunat oştile noastre şi le-am ieşit în cale şi i-am întîmpinat în apropiere de plaiuri şi am luptat cu dînşii la cîmp, la rîuri şi unde a fost cu putinţă, pentru că, iubite rege, era oaste puternică. Şi aceia, îndată ce au intrat în Trotuş, au înaintat în dreptul munţilor, prădînd ţara, nimicind şi arzînd cu cruzime, prefăcînd în cenuşă oraşele şi satele, ucigînd copii şi necinstind bisericile şi săvîrşind multe nelegiuiri, pe care nu se cuvine nu numai a le spune, dar nici a le gîndi şi pe care nu le-au făptuit în veci nici păgînii, nici turcii, nici tătarii, Şi au ars Trotuşul şi Bacăul şi Romanul şi au înaintat, iar noi i-am urmat şi am avut luptă cu ei, zi şi noapte, fără încetare, patruzeci de zile. Şi iarăşi au înaintat spre Neamţ şi Baia şi au ars Neamţul şi ţara noastră cea de folos, din care ne hrăneam şi din care plăteam tribut turcilor şi apoi au venit de-a dreptul pe sub plaiuri, într-un oraş numit Baia şi au început să ridice cetate. Şi noi am venit şi am năvălit asupra lor şi ne-am aşezat la o milă mai jos, între două rîuri, între Moldova şi Şomuz, şi la asfinţit, în ziua de cincisprezece decembrie, noi, cu ajutorul lui Dumnezeu şi cu norocul Măriei Tale, am poruncit tuturor călăreţilor noştri şi întregii oşti să descalece, de la mic pînă la mare, şi am pornit pe jos şi am năvălit asupra lor şi a început lupta între noi, de seară pînă în zori şi ne-am luptat piept la piept şi, mărite rege, mila lui Dumnezeu şi norocul Măriei Tale au fost de partea noastră. Şi astfel au căzut de sabie multe capete ale demnitarilor, ale căpitanilor oştirii, ale ostaşilor puternici, pe care nici măcar cu numele singur nu-i pot înşira. Şi chiar pe regele Ungariei l-am rănit cu trei răni mortale şi nu va scăpa cu viaţă [...]. Şi întreg oraşul Baia este ars*" [26].

Bogată în detalii militare este şi descrierea bătăliei de la Vaslui, pe care Ştefan o face în bine-cunoscuta scrisoare adresată principilor creştini, la 25 ianuarie 1475 : „*...la sărbătoarea Epiphaniei trecute, mai sus-numitul turc [Mehmed II — n.ns.] a trimis asupra noastră o mare oaste în număr de 120 000 de oşteni ; cu zisa oştire a trimis pe primul său căpitan, Soliman paşa, al doilea căpitan, beglerbegul cu toată curtea imperială, cu toată Romania, şi încă domnul Munteniei cu toată puterea sa, Asan-beg şi Ali-beg şi Scander-beg, Osu-beg, Valtival-beg, Serefaga-beg şi domnul din Sofia, Cusenra-beg, Piri-beg, fiul lui Isac paşa, cu toată puterea lui. Şi aceştia erau marii căpitani cu oştile lor. Şi noi,*

[25] *Ibidem*, p. 432—433, nr. CLXXVIII.
[26] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 65—66.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

auzind, ne-am înarmat cu toţii şi am mers împotriva lor, cu ajutorul lui Dumnezeu atotputernicul, împotriva duşmanilor creştinătăţii" [27].

Formula din final, în diferite variante, va reveni obsesiv în corespondenţa şi soliile lui Ştefan : *„vrăjmaşii creştinătăţii [...], necredincioşii turci*" [28] ; *„aceştia [turcii — n.ns.] se întăresc împotriva creştinătăţii*" [29] ; *„din toate părţile, păgînătatea tătărască şi turcească se întăreşte mereu împotriva creştinătăţii*" [30]. Decît să se ştie supus „necredincioşilor" şi obligat să-şi părăsească credinţa, domnul prefera *„de o sută de mii de ori moartea*" [31].

Cînd Ioan Ţamblac s-a prezentat, la 1477, în faţa senatului Veneţiei, prin gura solului vorbea, de fapt, cîrmuitorul Moldovei, reconstituind bătălia de la Valea Albă în tot tragismul ei : *„Cu toată nădejdea mea în ei, mi s-a întîmplat ce am spus, căci, dacă nu ar fi fost aşa, din două lucruri aş fi făcut unul : ori, cu adevărat, m-aş fi împotrivit vrăjmaşului la trecătoare şi nu l-aş fi lăsat să treacă, ori, cu adevărat, dacă aceasta nu mi-ar fi stat în putere, aş fi încercat să-i salvez pe oamenii ţării mele şi nu aş fi suferit atîta pagubă. Dar ei m-au lăsat singur şi mi s-a întîmplat cum am spus mai sus. Şi dacă vrăjmaşul ar fi fost singur, n-ar fi fost aşa de rău, dar el a poruncit să vie cealaltă Valahie, de o parte, şi tătarii de cealaltă, şi el însuşi, cu toată puterea sa, şi m-au înconjurat din trei părţi şi m-au găsit singur, cu toată oastea mea împrăştiată ca să-şi salveze familiile lor ; şi să se gîndească Excelenţa Voastră cu cît erau mai mulţi decît mine, cînd împotriva mea singur erau atîtea puteri. Eu, cu curtea mea, am făcut ce-am putut...*" [32].

În 1496, Ştefan cel Mare a poruncit să se dăltuiască în piatră, într-o formă mai concisă, filmul aceleiaşi bătălii. Pisania bisericii din Războieni îi înveşniceşte cuvintele : *„...s-a ridicat Mahmet, împăratul turcesc, cu toate puterile sale răsăritene şi încă şi Basarab poreclit Laiotă a venit cu el, cu toată Ţara sa Băsărăbească. Şi au venit să prade şi să ia Ţara Moldovei şi au ajuns pînă aici, la locul numit Pîrîul Alb. Şi noi, Ştefan voievod, şi cu fiul nostru, Alexandru, am ieşit înaintea lor aici şi am făcut mare război cu ei, în luna iulie 26, şi cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrînţi creştinii de păgîni. Şi au căzut acolo mulţime mare de oşteni ai Moldovei*". Iar în final : *„Atunci şi tătarii au lovit Ţara Moldovei din partea aceea*" [33].

Asemenea *„post-scriptum*-uri" se întîlnesc şi în alte izvoare. De exemplu, amintita scrisoare din 1 ianuarie 1468 către regele Poloniei, nu se încheie cu datarea topică şi cronologică, cum ar fi fost firesc, ci continuă : *„Şi de asemenea, iubite rege, dăm de ştire Măriei Tale că acum cîtăva vreme, în toamna trecută, după ce auzisem de la oameni că regele adună oşti împotriva noastră şi nu credeam, ziceam : «cum ar*

[27] Bogdan, *Documente*, II, p. 323, nr. CXLIII.
[28] *Ibidem*, p. 327, nr. CXLIV.
[29] *Ibidem*, p. 365, nr. CLXIII.
[30] *Ibidem*, p. 384, nr. CLXXI.
[31] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 25, nr. XXVII.
[32] *Ibidem*, p. 23—25, nr. XXVII.
[33] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 143 (în continuare, *Repertoriul*).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cuteza ei să facă aceasta împotriva regelui şi a Poloniei ?», dar pentru că aveam prietenie cu [regele Gheorghe al Cehiei], am trimis un sol prin ţara voastră la dînsul cu scrisori, cerîndu-i să ne dea de ştire despre aceste lucruri şi noi după aceea am fi vestit pe Măria Ta. Şi sluga noastră, după ce a fost în Polonia, atunci Choderowski, căpitanul de Stryi, şi Stanislav, căpitanul Cameniţei, l-au prins, l-au chinuit şi l-au aruncat într-un turn, cu lanţuri la picioare, pînă acum de curînd. Şi nu ştiu în ce chip acum, cu mila lui Dumnezeu, a fugit şi a venit la noi viu numai, dar aşa cum l-a născut mamă-sa. Deci, doamne rege, rugăm pe Dumnezeu şi pe Măria Ta să împărtăşească marea noastră durere şi ruşine [...]" [34]. Acelaşi lucru se întîmplă şi în epistola către solii moldoveni din Ungaria, în care Ştefan a mai adăugat, după încheierea textului : *„Să mai ştiţi că am trimis înainte pe sluga noastră Ilie, ca să însoţească pe solii care vin la noi de la craiul Matiaş"* [35]. Ce altceva ar putea însemna aceasta decît că, recitind sau, mai probabil, recitindu-i-se textul dictat, domnul cerea să fie adăugate nişte amănunte de care, mai înainte, uitase ?

După lupta de la Rîmnic, principele a înălţat ctitoria de la Milişăuţi, iar piatra pisaniei i-a consemnat cuvintele, în acel stil de neconfundat : *„În anul 6989, luna iulie, 8, în ziua Sf. Mare Mucenic Procopie, Io Ştefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, şi cu preaiubitul său fiu, Alexandru, a făcut război la Rîmnic, cu Basarab voievod cel Tînăr, domn al Ţării Româneşti, poreclit Ţapaluş. Şi a ajutat Dumnezeu pe Ştefan voievod şi a biruit pe Basarab voievod şi a fost pieire foarte mare printre Basarabi"* [36].

Că domnul Moldovei avea un stil propriu şi greu de confundat a observat încă acum două decenii I. C. Chiţimia, care, analizînd inscripţiile de pe pietrele tombale de la Rădăuţi şi Putna, precum şi forma celui mai vechi letopiseţ moldovenesc, ajungea la concluzia că „Ştefan cel Mare a iniţiat un stil istoriografic plin de sobrietate, concis" [37].

Dar, mai mult decît atît, consemnarea faptelor de arme în pisaniile bisericilor arată că domnul avea măsura justă a faptelor sale. Le considera exemplare şi demne de a fi cunoscute de urmaşi. Purtătoare ale mesajului, ctitoriile, erau destinate nu contemporanilor, ci posterităţii, *„pentru amintirea şi întru pomenirea tuturor dreptcredincioşilor creştini care s-au prăpădit aici"* [38].

Lupta sub semnul crucii a fost considerată de Ştefan, în tot timpul vieţii sale, o datorie a oricărui principe creştin. Încercînd să explice aceasta şi celorlalte frunţi încoronate ale Europei, el le-a cerut şi sprijinul. Iată-i cuvintele, culese din mai multe documente : *„Rugăm pe Dumnezeu şi pe Măria Ta [regele Poloniei — n.ns.] să nu ne lase aşa, ci să poruncească voievozilor şi căpitanilor şi demnitarilor săi din Ţara Rusiei, ca atunci cînd nevoia ne va sili să mergem împotriva duşmanilor*

[34] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67.
[35] Bogdan, *Documente*, II, p 327, nr. CXLIV.
[36] *Repertoriul*, p. 57—58.
[37] I. C. Chiţimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, cap. *Ştefan cel Mare, ctitor în domeniul istoriografiei*, Bucureşti, 1972, p. 26.
[38] *Repertoriul*, p. 143.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

creştinătăţii, ei să se ridice în ajutorul nostru, pentru apărarea împotriva duşmanilor" [39]; *„...împreună cu alţi principi ai creştinătăţii, să ne pregătim bărbăteşte contra otomanilor şi a groaznicei lor puteri [...], că noi, întotdeauna, cu toată puterea noastră pe care Dumnezeu atotputernicul ne-a dat-o nouă sîntem cu tot sufletul foarte pregătiţi să susţinem bătălia pentru creştinătate cu toate forţele noastre [...]*" [40]; *„toţi să ne trimiteţi ajutor împotriva duşmanilor creştinătăţii*" [41]; *„orice dar şi ajutor îmi veţi da, eu îl voi întoarce pe mai multe căi, cînd veţi cere şi veţi avea nevoie, doar împotriva necredincioşilor, şi unde veţi cere, fără nici o zăbavă*" [42]; *„Milostivirea Sa, craiul, să se gîndească la aceasta şi să ne ajute, de data asta, cu bani sau cu oameni sau cu avere, căci ce-am putut, am dat şi eu în viaţa mea, dar acum sînt în neputinţă de a da ceva, fără Milostivirea Voastră*" [43].

Să nu-şi fi dat seama Ştefan cel Mare că *respublica christiana* era o utopie ? Greu de crezut, mai ales după experienţa repetată a ajutoarelor promise dar neprimite. Rămas singur în acest colţ de lume, înconjurat de neprieteni şi de duşmani, n-a găsit sprijin nici măcar în Ţara Românească : domnii de la Bucureşti erau făuriţi din altă plămadă, mai slabi la fire şi mai repede înclinaţi spre concesii politice decît spre luptă pentru apărarea unui ideal. Această realitate l-a făcut pe Ştefan să exclame, cu amărăciune : *„Muntenii sînt pentru noi ca şi turcii*" [44]. Cîţiva ani mai tîrziu, relua formularea, extinzîndu-i aria : *„...în aceste părţi, unul, eu singur am rămas şi din două părţi (stă) păgînătatea grea, iar din trei părţi — creştinii, dar ei îmi sînt mai răi decît păgînătatea*" [45], pentru ca, în 1502, medicul Matteo Muriano să consemneze zisa prinţului moldav : *„...eu sînt înconjurat de duşmani din toate părţile*" [46].

Singurul sprijin sufletesc pe care l-a avut cu adevărat a fost credinţa în Dumnezeu şi viteazul oştean a afirmat-o de fiecare dată. Victoria de la Baia *„cu ajutorul lui Dumnezeu*" [47] a obţinut-o ; pentru biruinţa de la Vaslui, *„Domnul să fie lăudat*" [48] ; înfrîngerea de la Valea Albă *„a stat în voinţa lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcate şi lăudat să fie numele său*" [49] ; statele creştine din Europa *„Dumnezeu le-a supus păgînimii pentru păcatele noastre*" [50] ; în lupta de la Rîmnic *„a ajutat Dumnezeu pe Ştefan voievod şi a biruit*" [51] ; „Oştile cele de sus", dacă

[39] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67.
[40] Bogdan, *Documente*, II, p. 318, nr. CXLII.
[41] *Ibidem*, p. 323, nr. CXLIII.
[42] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 23—25, nr. XXVII.
[43] Bogdan, *Documente*, II, p. 365—366, nr. CLXIII.
[44] *Ibidem*, p. 327, nr. CXLIV.
[45] N. A. Kazakova, Ia. S. Lur'e, *Antifeodal'nye eretičeskie dviženiia na Rusi*, Moscova — Leningrad, 1955, p. 168. Pentru acest text, vezi şi P. P. Panaitescu, *Caracterele specifice ale literaturii slavo-române*, în vol. *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, ed. Silvia Panaitescu şi Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1971, p. 109.
[46] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 148—149. Textul original în Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 36—37, nr. 45.
[47] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare, passim.*
[48] Bogdan, *Documente*, II, p. 323, nr. CXLIII.
[49] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 23—25, nr. XXVII.
[50] N. A. Kazakova, Ia. S. Lur'e, *op. cit.*
[51] *Repertoriul*, p. 57—58.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

am folosi o frumoasă expresie a lui P. P. Panaitescu, erau „mai mari şi mai răzbunătoare decît bietele puteri omeneşti“ [52]. Iar dacă „puterile omeneşti“ nu i-au fost prea apropiate, „oştile cele de sus“ l-au ajutat la greu : pe *„duşmani i-am călcat în picioarele noastre, şi pe toţi i-am trecut prin ascuţişul sabiei“* [53]. Adevărat leit-motiv, această sintagmă va fi folosită şi în alte scrisori sau solii ale domnului : *„să dea Dumnezeu ca duşmanii noştri să ajungă sub picioarele noastre şi sub săbiile noastre“* [54].

Avea apoi principele Ţării Moldovei un anume fel de a jura, utilizat, cu modificări minime, în mai toate documentele care necesitau o asemenea formulă : *„Făgăduim pe cinstea noastră şi pe credinţa noastră creştinească, fără nici un gînd ascuns şi fără şovăire, fără înşelăciune şi fără viclenie“* [55].

* *

La capătul acestui succint inventar, nu mai poate fi nici o îndoială că expresiile şi cuvintele citate aparţin lui Ştefan cel Mare şi Sfînt. Acesta era el, *omul Ştefan*. Aşa vorbea în clipele de linişte, aşa — în momentele de mînie. Cunoscîndu-i cuvintele, mai lesne putem înţelege acţiunile *suveranului* şi mai drept interpreta una sau alta din faptele sale. Avea meşteşugul cuvîntului şi ştia ce şi cum să spună într-o scrisoare, la întîlnirea cu solii străini sau în mesajele pentru urmaşi, fiind capabil să vorbească, în acelaşi timp, şi ca oştean, şi ca diplomat, şi ca „mare voievod şi domn“ al ţării sale. Iar ironia era o notă caracteristică a personalităţii lui, moştenită, de altfel, şi de Petru Rareş. Un studiu comparativ al expresiilor folosite de cei doi principi ar fi nu numai interesant, ci şi util, atît pentru istorici, cît şi pentru orice pasionat de trecut [56].

Consemnarea evenimentelor deosebite în pisaniile bisericilor şi pietrele de mormînt, ca şi faptul că, la porunca sa, în Moldova se scria cel dintîi letopiseţ al ţării, mă îndreptăţesc să-l consider pe Ştefan cel Mare *creator de memorie istorică* [57].

Feluritele mărturii — cîteva epistole, fragmente din solii, din tratate, din pisanii, din relatări ale străinilor — pot forma materia unui volum, util cunoaşterii şi înţelegerii acestei personalităţi intrate în legendă. Şi pornind tot de la aceste izvoare se poate ţese, fie şi numai ***fragmentar, o Istorie a lui Ştefan cel Mare de el însuşi.***

---

[52] P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, în *AIIX*, XXIX, 1992, p. 10.

[53] Bogdan, *Documente*, II, p. 323, nr. CXLIII.

[54] *Ibidem*, p. 404, nr. CLXXIV.

[55] *Ibidem*, p. 294, nr. CXXXI ; p. 259, nr. CVVIII; p. 271, nr. CXXVII; p. 308, nr. CXXXVI ; p. 311, nr. CXXXVIII ; p. 288, nr. CXXIX ; p. 323, nr. CXLIII ; p. 353, nr. CLV ; p. 429, nr. CLXXVIII ; p. 446, nr. CLXXIX.

[56] În acest sens, vezi I. Minea, *Vorbe atribuite lui Petru Rareş*, în *CI*, I, 1, 1925, p. 407 ; Maria Holban, *Accente personale şi influenţe locale în unele scrisori latineşti ale domnilor români*, în *RI*, XXIX, 1943, p. 85—86 ; Ştefan S. Gorovei, *Un maestru al genului epistolar — Petru Rareş*, în Almanahul *Ateneu*, 1986, p. 87—89.

[57] Pentru o situaţie similară la ţarii bulgari, vezi articolul lui Dimităr Anghelov din „Paleobulgarica“, an. V, nr. 1, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

SERGIU IOSIPESCU

CONTRIBUȚII LA ISTORIA MOLDOVEI LUI ȘTEFAN CEL MARE

Îndeobște privită cu suspiciune, dacă nu de-a dreptul negată, valoarea comemorărilor istorice, pentru a aduce noutatea sau măcar altă interpretare, a suferit aceeași depreciere pînă la nimicnicie, specifică mai tuturor lucrurilor în totalitarism. Sau, după cum remarcam tot mai des în ultimii ani, prefacerea în cenușă a tot ce atingea istoriografia oficială, sau chiar, în general, știința oficială. Căci ce s-a ales din marea comemorare ce ar fi trebuit să fie la 600 de ani de la începutul domniei lui Mircea cel Bătrîn, decît o „vînătoare de vrăjitoare", de cuvinte „compromițătoare" capturate în reportofoane și o listă neagră a istoricilor ce voiau „să toarne apă în vinul sărbătorii noastre".

Va trebui, de bună seamă, un mare efort ca să scuturăm zgura atîtor ani și să recăpătăm puritatea, candoarea vechilor comemorări. Pentru Ștefan cel Mare ele au început cîndva, în secolul XVIII, s-au continuat cu patrioticele accente ale lui Asachi, prin romantica și tulburătoarea, încă, Putnă eminesciană și inspiratele evocări ale lui Nicolae Iorga.

Dar *faima* lui Ștefan cel Mare este mult mai veche și, curios — oare numai întîmplător ? — ea întîmpină în pragul vremurilor lui Mihai Viteazul. Or, tocmai solia lui Andrei Taranowski prin Țările Române la 1574 consemna, prin Maciej Stryjkowski, difuziunea folclorică a faimei domnului Moldovei și știrea, uimitoare, a existenței unui portret pe lemn, asemeni unei icoane, al lui Ștefan cel Mare, în iatacul principelui Țării Românești de la curțile din București ale acestuia [1], rămas poate aici după plecarea spre Istanbul și apoi în exilul microasiatic a doamnei Chiajna, fiica lui Petru vodă Rareș.

Ceva mai tîrziu, și nu mai puțin surprinzător, faima lui Ștefan voievod revine în scrisul cunoscutului căpitan imperial din Ungaria Superioară, Valentin Prepostváry. Am avut ocazia în paginile revistei demnității istoriografiei românești sub dictatură — am numit „Anuarul" Institutului de istorie din Iași — să descopăr taina acestei rememorări în tradiția vie orală și, ceea ce este de subliniat, mai ales scrisă a epo-

[1] *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, 1970, p. 454.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

peei moldave la curtea Drăgoşeştilor din Beltiug. unde, pe timpul lui Mihai Viteazul ajunsese stăpîn Valentin Prepostvary [2].

Dar nu despre această istorie a mentalităţilor din secolul al XVI-lea şi pînă astăzi voiesc să vă întreţin, ci despre ştiri răzleţe, neştiute, nebăgate în seamă sau altminteri interpretate, pe care mai mulţi ani de frecventare a surselor mi le-au scos în cale.

I. *Campania regelui Matia Corvin în Moldova,* încheiată prin înfrîngerea de la Baia şi catastrofala retragere a armatei ungare de aproape urmărită de forţele moldovene, a fost pusă într-o lumină nouă graţie contribuţiilor înnoitoare ale profesorului Şerban Papacostea [3]. După zece sau poate chiar unsprezece ani de guvernare a lui Ştefan cel Mare, invazia ungară fusese capabilă să determine defecţiunea unei însemnate părţi a boierimii, ceea ce modifică drastic periodizarea didactică a domniei sale, periodizare debutînd cu etapa de consolidare a scaunului domnesc, centralizare etc., spre a putea trece, împăcaţi, la o altă etapă, a luptelor cu turcii. Realitatea istorică se arată, o dată mai mult, incapabilă să se muleze schematismului didactic. Dar sursa descoperită de profesorul Papacostea, punînd într-o lumină crudă iarna moldavă de la 1467/1468 şi preţuită cu predilecţie pentru dezvăluirea situaţiei interne, nu este mai puţin interesantă pentru descifrarea marii politici a lui Matia Corvin faţă de Dunărea maritimă şi marea Neagră. Căci regele Ungariei aducînd în carele sale expediţionare nu un singur pretendent la scaunul domnesc al Moldovei, ci doi — Berendei şi Petru Aron [4] — nutrea un plan mai complicat. Stăruitoare, vechile forme politice caută să capete contururi noi : din defecţiunile Ţării de Jos şi prezenţa celor doi pretendenţi transpare vechea pretenţie a regelui, mai apoi împărat, Sigismund de Luxemburg, de împărţire a Moldovei, inclusă în tratatul de la Lublau (1412), idee inspirată, la rîndu-i, de realitatea, încă discutată, a culoarului angevin de la Carpaţii de Curbură la Dunărea maritimă. Şi este firesc poate a ne întreba dacă realităţile şi competiţia dinastică între fii lui Alexandru cel Bun nu are o componentă externă mai precisă, alături de particularismele teritoriale.

Regele Matia nu face decît să continue politica marilor săi predecesori, Louis d'Anjou şi Sigismund de Luxemburg, ca şi a celui mai talentat interpret al acesteia, Iancu de Hunedoara însuşi.

A mai rămas încă neluată în seamă una dintre reacţiile principelui Moldovei faţă de invazia oastei ungare : incursiunea românească în Maramureş.

Sînt acum mai bine de nouă decenii de cînd Ioan Mihályi de Apşa a publicat, în diplomatariul său, mandatul regelui Matia, dat la Buda la 2 august 1472, prin care reîntăreşte libertăţile cetăţenilor şi locuitorilor celor cinci tîrguri ale comitatului Maramureş — Hust, Sighet, Cîmpulung

[2] Sergiu Iosipescu, *Inscripţii medievale transilvănene,* în *AIIAI,* XIX, 1982, p. 674—676.

[3] Vezi cu precădere Şerban Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XV-e siècle : la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite,* în *RRH,* VIII, 1969, 6, p. 967—979.

[4] Cf. Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. Const. A. Stoide şi I. Lăzărescu, Iaşi, 1976, p. 108 (după istorici poloni).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pe Tisa, Visc și Teceu — „tum vero percepta combustione ac devastacione ac desolatione eorundem oppidorum nostrorum, quas superioribus temporibus eadem penes fidelitatem ipsorum nobis observandam per Valachos et alios aemulos, nostros susceperunt“ [5]. Ar fi fost, unii, prea ispitiți altădată să scrie o pagină de istorie socială a Maramureșului, cu lupta dintre țărănimea română, asuprită, și oaspeții, alogeni, aduși de regii Ungariei și cuibăriți în așezările oppidane ale comitatului. Doar cît, într-o notă de subsol — cu mărunta literă și impecabila culegere a limbii române din tipografia Mayer și Berger din Sighetul de la 1900 — Ioan Mihályi prevenea că, în biblioteca liceului reformat din capitala comitatensă maramureșeană, se păstra un document din 1469, lămuritor al întîmplărilor [6]. Era vorba de incursiunea moldavă în Maramureș din anul 1468. Ea mai este invocată în diplomele din 14 octombrie 1499 și 7 aprilie 1500 [7], referitoare la pierderea cărților privilegiate ale nobililor români din Vad, Săpînța și Sărăsău : „Quando Stephanus Wayvoda Moldaviensis quosdam latrunculos miserat in hanc terram devastandam eadem, tunc plures posessiones et oppida huius districtus per ignem fuerunt combusta, et plures ex nobis sua perdiderunt privilegia et litteras et litteralia instrumenta“ [8]. De altfel, sub titlul „De prădarea Săcuilor“ „scrie letopisețul cel moldovenesc că *într-același an,* după războiul lui Ștefan vodă ce făcuse la Bae cu Mateiaș craiu, s-au rădicat Ștefan vodă cu toată puterea sa, vrînd să-și răscumpere strîmbătatea sa, ce-i făcusă Ungurii cînd venise cu Mateiaș craiu la Bae, s-au dus la Ardeal, de multă pradă și robie și ardere au făcut în Țara Săcuiască...“ [9] (subl. ns.). Intervenției în voievodatul Transilvaniei trebuie să i se adauge, deci, aceea în comitatul Maramureșului, episod militar și, în același timp, o interesantă filă de istorie psihologică. Pentru că, după cum este înfățișată, intervenția moldoveană a avut un caracter special, fiind și o represiune împotriva maramureșenilor care, sub steagurile Ungariei, fuseseră recunoscuți în cursul campaniei din Moldova. Pe de altă parte, se pare că intervenția moldoveană a fost susținută și de elemente locale, poate pe temeiul legăturilor de rudenie ale vitejilor descălecători.

Din unghiul de vedere al istoriei militare expediția războinică din Maramureș dovedește aceeași concepție largă de utilizare, poate simultană, a trecătorilor nordice și sudice ale Carpaților Orientali.

II. În mai multe rînduri m-am oprit asupra peripețiilor *războiului moldo-otoman din anii 1473—1486*, ale cărui substraturi pontice am încercat să le deslușesc. Ceea ce prefațează acest război — dezmințind încă o dată schematismele — sînt campaniile pentru cucerirea Chiliei și competiția pentru controlul unui esențial segment al Dunării de Jos, prin luptele cu Radu cel Frumos. Este de adăugat și căsătoria la 14

[5] *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, adunate și comentate prin Ioan Mihályi de Apșa, Maramureș—Sziget, 1900, p. 516.

[6] *Ibidem*, p. 517.

[7] *Ibidem*, p. 628—630.

[8] *Ibidem*, p. 630. Vezi și Hurmuzaki—Iorga *Documente*, vol. XV[1], p. 71 (doc. CXXIV din 29 iunie 1469) și nota 1 care trebuie însă amendată în noul sens.

[9] Grigore Ureche Vornicul și Simion Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Constantin C. Giurescu, Craiova, 1934, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

septembrie 1472 a principelui Moldovei cu Maria de Mangup, alianță matrimonială ce va aduce între colaboratorii lui Ștefan cel Mare pe Ioan Paleolog Tzamplakon (Țamblac) cumnatul domnului [10] și va determina acțiunea corpului expediționar moldav la Mangup, tocmai în anul decisiv pentru Crimeea creștină și chiar tătară — 1475.

A mai rămas ceva : măiestrul acoperământ de mormînt al doamnei de la Mangup, trecută dintre cei vii la 19 decembrie 1477. Descendentă prin mamă din Paleologi și Asănești, ale căror monograme au fost descifrate pe două dintre colțurile acoperământului, principesa era fiica domnului Mangupului, Ioan Olobei, din acea dinastie de Teodoro, cu începuturi încă nelămurite. Cert este că documentele de la începutul secolului al XV-lea conferă domnilor Mangupului titlul despotal, ceea ce îmi pare că explică vulturul bicefal [11] care pecetluiește alte două colțuri ale acoperământului de mormînt al principesei. Aici fie-mi îngăduită o paranteză. Originea legăturilor dintre Moldova și despoția Theodoro de la Mangup, legături firești prin marile drumuri comerciale pontice, poate scobori pînă în a doua jumătate a celui de-al XIV-lea veac. Cercetările arheologice și epigrafice ruse din primele decenii ale secolului nostru sintetizate de Alexandr Vasiliev în monografia sa *The Goths in Crimeea* (Cambridge — Massachussets, 1936) au argumentat aserțiunea că primul stăpînitor la Mangup a fost Dimitrie, identic acelui „princeps Tartarorum" înfrînt la Siniie Vodî la 1362 sau 1363 și retras în ținuturile pontice de la vest de Nistru. Era oare alianța matrimonială a lui Ștefan cel Mare o inovație ? Și cui va fi aparținut mormîntul de la Rădăuți în care s-a aflat inelul din aur cu invocația lui Allah [12] ?

III. Din aceleași vremuri ale războiului cu Imperiul otoman datează prea importanta șulh-name, carte de pace, acordată de sultanul Mehmed al II-lea lui Ștefan cel Mare însuși. Descoperită și publicată în 1945 [13] de marele turcolog ce a fost Aurel Decei, cartea de pace de la 1480/1481 părea să fie un monument singular, unica mărturie a unui moment neștiut, poate chiar dubios istoriografiei patriotice. Și totuși... Încă din 1929 Silviu Dragomir publicase un mănunchi de *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI* [14]. Între ele se află și o scrisoare a lui Basarab cel Tinăr, Țepeluș, către burgermeisterul Sibiului, Thomas, în martie-aprilie 1481 [15] : „Dar dintr-asta vine rău, căci nu ne părăsesc obiceiurile noastre rele, deoarece ne mîncăm creștinii între noi. Că mi-a spus însuși împăratul cu limba sa : «Cum ceri tu să faci pace veșnică cu ungurii, iar eu mă voi lupta cu ungurii, căci mi-au venit știri de la Ștefan voievod, că ungurii pornesc asupra țării

[10] Cf. N. Iorga, *„Unchiul" lui Ștefan cel Mare*, în *RI*, V (1919), p. 267—270.

[11] El nu este emblema imperială a Bizanțului, cum socoate Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, 1988, p. 270.

[12] Cf. Lia și Adrian Bătrâna, *O mărturie arheologică despre relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Bogdan I*, în *SCIVA*, 34, 1983, nr. 4, p. 326—333.

[13] Aurel Decei, *Tratatul de pace — Sulhnāme — încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479*, în *RIR*, XV, 1945, p. 465—494 și în Aurel Decei, *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 118—139.

[14] În *AIINC*, IV (1926—1927), p. 3—79.

[15] Pentru datare vezi N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1966, p.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mele, asupra Bosniei. Pe acolo merge regele, iar din partea astălaltă se vor coborî în / Ardeal / și Vadul Ungurilor, să vină să-mi prade țara. Așa ții credința către mine ?» Astfel mi-a spus însuși împăratul, iar eu am zis ce am știut. « Astfel (la urmă), dacă nu vor fi adevărate vorbele ce mi le-a trimis Ștefan vodă, te voi lăsa și te vei împăca ». De aceea fac de știre domniei-tale : vezi de unde îmi vine nevoia ! Căci de cînd e Ștefan vodă domn în Moldova nu iubește pe nici un domn al Țării Românești. N-a vrut să trăiască cu Radul vodă, nici cu Basarab cel Bătrîn, nici cu mine. Nu știu cine poate trăi cu el !" [16].

Iată deci în primăvara anului 1481 pe Ștefan cel Mare achitîndu-se de obligația sa de consilium față de sultanul Mehmed II, conform sulh-namelei amintite.

IV. *„Pax othomanica"* [17] *și Moldova lui Ștefan cel Mare.* În detaliile încă nescrise [18] ale istoriei economice a Mării Negre se află explicația variațiilor raporturilor moldo-otomane. Astfel s-ar înțelege de ce anul 1452 — în Moldova înlănțuire de danii ale lui Alexăndrel voievod în tăcerea deplină a cronicilor — a însemnat și pentru principatul românesc vest carpatic o răscruce. Închiderea Strîmtorilor — „Bogaz Kesen" — prin monstruoasele guri de foc otomane de la Rumili și Anadoli Hissar, desăvîrșită la 31 august 1452, a fost începutul procesului de acaparare musulmană a complexului mecanism economic al mării Negre [19]. Or Moldova, stat pontic, participantă la acest mecanism, intra într-o nouă fază politico-strategică.

Ceva mai devreme, la 20 noiembrie 1451 [20], Iancu de Hunedoara făcea bilanțul efortului său militar danubiano-balcanic. Mehemed al II-lea trebuia să admită controlul Ungariei, reprezentată atunci de nobilul român, asupra Chiliei și domeniului acesteia [21], și libertatea comerțului ungar pe mare și pe uscat. Pe de altă parte, pe drumul de la Chilia la Constantinopol, Iancu de Hunedoara a încercat chiar să obțină de la Bizanțul agonizant cetatea și portul Mesembria [22]. Cucerirea de către

---

[16] Silviu Dragomir, *op. cit.* (cf. *supra*, n. 14), p. 18—19.

[17] V. cel mai detaliat studiu asupra chestiunii Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 629—667, precum și idem, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observații pe marginea unor texte*, în *RdI*, t. 35, 1982, 7, p. 807—821.

[18] V. N. Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au moyen âge*, Paris, 1924 ; idem, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient à l'époque moderne*, Paris, 1925, idem, *Istoria comerțului românesc*, vol. I—II, București, 1925, idem, *Drumurile de comerț creatoare ale statelor românești*, București, 1928 și Gheorghe Brătianu, *La mer Noire*, Monachii, 1969.

[19] Pentru care vezi studiul sintetic al lui Șerban Papacostea, *Die politischen Voraussetzungen für die Wirtschaftliche Vorherrschaft des osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453—1484)*, în „Münchner Zeitschrift für Balkankunde", I (1978), p. 217—245.

[20] Nicolae Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III[1], p. 23—27, idem, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 106—107 ; *DRH*, D., vol. I, p. 418—421. În fond, avem de a face cu *sulh-nameaua* sultanului din 20 noiembrie 1451.

[21] *Documente turcești privind istoria României*, ed. Mustafa Ali Mehmed, vol. I (1455—1777), București, 1976, p. 10 ; Sergiu Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (secolele XIV—XVI)*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 282—283.

[22] Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului*, în „Studii", t. 18, 1965, 3, p. 619—638.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

otomani a Constantinopolei (29 mai 1453) și deplasarea aici a bazei navale militare de la Gallipoli deschidea perspectiva imediată a declanșării planului de cucerire a Mării Negre, impus de altfel Semilunei de axele economico-politice ale Imperiului de Răsărit. Și dacă în liniile sale generale, echilibrul militar realizat de Iancu de Hunedoara la Dunărea de Jos, consolidat de victoria de la Belgrad (iulie 1456), a menținut statutul Chiliei, nu aceeași a fost situația Moldovei.

Confruntată a doua zi după cucerirea Constantinopolelui cu cererea ultimativă de tribut (ante 10 septembrie 1453) — pentru a intra în Casa Păcii otomane — urmată curînd de presiunea navală (vara 1454), de akînurile devastatoare ale trupelor debarcate, Moldova lui Petru Aron s-a supus [23]. Coroana poloneză suzerană, preocupată de orizontul baltic al regatului, cu interese de durată mai degrabă confluente cu ale otomanilor, a susținut rezolvarea politică a conflictului. Marea solie polonă la Poartă a lui Stanislav Gulski la 1597 avea să reamintească împrejurările actului politic din 1456 : „mai întîi regele Cazimir, fiind ocupat cu aceste războaie [cu Ordinul Teuton în Prusia — *n. ns.*] a fost îngăduit voievodului Moldovei să dea drept omagiu împăratului turcesc două mii de zloți roșii, ca să aibă pace" [24]. Din sursele păstrate referitoare la acest moment — actul sultanului Mehmed II de la Saruhanbeyli din 5 octombrie, diploma de asigurare pentru negociatorul român, logofătul Mihul (5 ianuarie 1456, Vaslui) [25] și porunca imperială otomană de la 9 iunie 1456 (Ieni-Derbend) — caracterul legăturii Moldovei cu noul imperiu constantinopolitan se precizează. Actul lui Mehmed II nu este decît *ahd-nameaua*, confirmarea otomană scrisă a păcii legate între Poartă și Moldova : „Ai trimis solul tău, pe boierul logofăt Mihul, și prin el cuvintele domniei tale, în care am înțeles că vei trimite haraciu două mii ducați de aur domniei mele în fiecare an. Și astfel să fie pacea legată și sorocul [plății haraciului] să fie peste trei luni. Să se dea la acel capăt și astfel să fie pacea legată cu domnia mea ; iar dacă nu se va da atunci voi știți [ce va fi]" [26], scria sultanul lui Petru vodă Aron. Cum aplicarea amenințării finale nu a fost necesară, statutul politic al Moldovei în raport cu Imperiul otoman se modifica în anii 1455—1456 de la *dār al-harb* (starea conflictuală) la *dar al-ahd* (pacea legată). Folosită mai degrabă în subsidiar, spre rezolvarea datei primului haraci al Moldovei. porunca lui Mehmed II de la 9 iunie 1456 [27] din tabăra de la Ieni-Derbend este în fond un privilegiu comercial terestru și naval în Imperiul otoman

---

[23] Șerban Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'empire ottoman au XV-e siècle : le cadre international des rapports établies en 1455—1456*, în *RRH*, XIII, 1974, 3, p. 445—461.

[24] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 379, 382 (asupra mențiunii mi-a atras atenția cu aceeași bunăvoință dl. profesor Șerban Papacostea).

[25] Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii"*..., p. 638—639.

[26] Hurmuzaki—Kalužniacki, *Documente*, vol. II[2], p. 671, traducerea cea mai apropiată de sens, folosind și versiunea latină a lui Emil Kalužniacki la N. Iorga, *Privilegiul lui Mehmed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVI (1913), p. 13/81. Cea mai recentă ediție românească (Mustafa Ali Mehmed, *Documente turcești*, vol. I, p. 1) alterează înțelesul textului slavon.

[27] *Documente turcești*, vol. I. p. 2—3.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pentru locuitorii Moldovei și în primul rînd pentru cei de la Cetatea Albă.

Este astfel și aici evident efortul lui Mehmed II pentru a face să funcționeze mecanismul economic al Mării Negre, impunerea păcii otomanice asociindu-se cu restabilirea căilor comerciale cu debușee pontice. Simetria *ahd-name* — privilegiul comercial pontic [28], decisivă în 1455—1456, are o valoare exemplară și deschide o nouă perspectivă asupra relațiilor dintre Moldova și imperiul otoman în vremea domniei lui Ștefan cel Mare.

Ajuns în scaunul domnesc de la Suceava în conjunctura prielnică a victoriei creștine de la Belgrad, Ștefan cel Mare a menținut raporturile principatului cu Poarta stabilite de predecesorul său Petru Aron, raporturi al căror indicator sensibil rămîne haraciul Moldovei.

Coroborarea sulh-namelei sultanului Mehmed II din 1480/1481 cu un act otoman de la 1512—1520, sinteză a evoluției haraciului principatelor române extracarpatice [29], îngăduie reconstituirea probabilă a laturei financiare a raporturilor moldo-otomane. La încheierea primei faze a războiului dintre cele două state, sulh-nameaua amintită stabilea dublarea haraciului de la 3000 la 6000 de „bani frînceșți florini", dar notița din 1512—1520 indica o creștere la 1480 de la 5000 la 6000 de florini. Dacă mențiunea *dublării* haraciului nu este o simplă figură de stil a redactorului sulh-namelei, cum s-a și presupus [30], atunci se poate admite că înainte de declanșarea războiului (1473) și încetarea vărsării tributului, cuantumul acestuia fusese și 3000 și 5000 de florini. Faptul, la prima vedere paradoxal, se poate totuși explica.

După moartea lui Iancu de Hunedoara raportul de forțe la Dunărea de Jos evoluase în favoarea otomanilor. Încercarea de răsturnare a acestui curs prin războiul antiotoman condus în 1461—1462 de Vlad Țepeș, nesusținut însă de regele Matia Corvin, se soldase cu instalarea în scaunul domnesc al Țării Românești a lui Radu cel Frumos, candidatul sultanului. Deși regele pe jumătate român al Ungariei se iluzionase cu ideea recunoașterii noului domn în condițiile create prin pacea de la Adrianopol/Edirne (1451), desfășurarea ulterioară a evenimentelor a infirmat speranțele sale. Chilia — al cărui control de către Corvinești depinsese într-o atît de mare măsură de poziția Țării Românești — a intrat o dată cu aceasta în sfera economică otomană a Dunării de Jos. Afirmația lui Jan Dlugosz nu află încă argumente împotrivitoare : Chilia „per deditionem spontaneam, Hungaris exclusis ipse Radul occupaverat, *pro Turco tenebat*" [31] (subl. ns.). Cucerirea ei de către forțele lui Ștefan cel Mare la 26 ianuarie 1465, constituia o lovitură dată sistemului poli-

[28] V. Șerban Papacostea, *op. cit.* la n. 19.

[29] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 118—139 ; Mihail Guboglu, *Le tribut payé par les principautés roumaines à la Porte jusqu'au debut du XVI-e siècle d'après les sources turques*, în *REI*, 1/1969, p. 67—80 ; o nouă versiune în „Istanbul Universitesi Iktisat Fakültesi Mecmuasi", 41, 1—4 (1982—1983), p. 59—143.

[30] Mihail Guboglu, *op. cit.*, (1969), p. 69.

[31] Ioannes Dlugosius, *Historia Polonica*, t. II, Lipsiae, 1712, col. 344 ; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 128 ; Fr. Pall, *op. cit.*, p. 622—623, 636.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tico-economic otoman al Dunării [32]. Iminentul conflict a fost rezolvat însă politic, „cum tributo et muneribus" [33] (Dlugosz) — informație care nu poate fi ignorată. Acum se va fi înregistrat creșterea haraciului la 5000 de florini, evident ca o răscumpărare a reunirii Chiliei și a domeniului ei la Moldova, a includerii debușeului danubian în organismul economic al principatului românesc [34].

Posibila sporire a tributului la 5000 de florini în 1465 se raportase la cuantumul anterior, de 3000 de florini, determinat la rîndu-i de împrejurările politice ale schimbării de domnie din aprilie 1457.

Se poate conchide că haraciul *de bază* al Moldovei la începutul dompresia sulh-namelei de la 1480/1481 despre dublarea tributului —, din niei lui Ștefan voievod fusese de 3000 de florini — ceea ce explică ex-1465 adăugîndu-se 2000 de florini pentru Chilia.

Noua stare de lucruri a fost contestată de campania forțelor regelui Ungariei în Moldova (noiembrie—decembrie 1467) [35]. Instaurarea controlului ponto-danubian al regelui Matia — anevoie de prevăzut în ce raporturi cu Poarta — s-a spulberat o dată cu fuga regelui și a trupelor ce-i rămăseseră după lupta de la Baia (14—15 decembrie 1467).

*

Prima fază a marelui război pontic purtat de Moldova împotriva Imperiului otoman — prefațat de atacurile oastei lui Ștefan voievod asupra Brăilei (1470), Flocilor și Ialomiței (1473) [36] — s-a încheiat la 1480. O nouă ahd-name a sultanului Mehmed — al doilea act de acest fel cunoscut pînă astăzi — restabilea pacea între Imperiul otoman și Moldova, nivelul haraciului — 6000 de florini — fiind dublul celui de la începutul domniei lui Ștefan voievod, sau cu 1000 de florini mai ridicat decît cuantumul total plătit după 1465 și pînă la 1473.

După intervenția comună transilvano-moldavă în Țara Românească în contextul prielnic al cruciadei de la Otranto [37] și al succesiunii la tronul otoman, Ștefan cel Mare a putut impune Porții reducerea haraciului la 5000 de florini [38] (3 Ramazan 886 = 31 octombrie 1481). Era astfel anulat întreg efortul politico-militar al sultanului Mehmed II din anii 1473—1479, noul cuantum al tributului reprezentînd numai ceea ce acceptase anterior domnul Moldovei.

Dar Moldova rămăsese singura mare putere creștină stăpînitoare la țărmul Mării Negre prin debușeele pontice Chilia și Cetatea Albă.

[32] V. Sergiu Iosipescu, *Ștefan cel Mare — coordonate de strategie pontică*, în *RdI*, t. 35, 1982, 5—6, p. 645—646.

[33] Ioannes Dlugosius, *op. cit.*, col. 345.

[34] În negocierile solilor Moldovei la Poartă se va fi susținut și versiunea luării Chiliei de la unguri, versiune propagandistică pătrunsă incidental și în unele cronici (v. *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959. p. 161, 178).

[35] Șerban Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise...*, p. 967—979.

[36] Redatarea se face pe temeiul analizei arheologico-numismatice (v. Paraschiva Stancu, *Notă preliminară asupra tezaurului de aspri din secolul al XV-lea descoperit la Piua Petrii, județul Ialomița*, în *Sesiunea științifică de numismatică, heraldică, sigilografie, gliptică, metrologie. Muzeul de istorie al României, 26—27 februarie 1982, București).*

[37] Ștefan Andreescu, *Cu privire la ultima fază a raporturilor dintre Moldova și Genova*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 210—217.

[38] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 77, 79.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Campania sultanului Baiazid al II-lea pentru cucerirea celor două cetăți [39] și desăvîrșirea controlului otoman asupra Mării Negre a reușit prin aplicarea unui gigantic clește strategic otomano-tătar, închis în vara anului 1484 peste Moldova pontică.

Eșecul încercării românești de recucerire a Cetății Albe (primăvara — începutul verii 1485) [40] a determinat pe Ștefan cel Mare să recurgă la actul de omagiu de la Kolomijia (15 septembrie 1485). Deși ajutorul militar polon (3000 de ostași sub Jan Krnkowski) a avut un rol însemnat în victoria trupelor române la Cătlăbuga (16 ianuarie 1485) speranța reluării cetăților pierdute prin angrenarea regatului Poloniei în războiul cu Poarta s-a dovedit zadarnică. La o analiză atentă continuarea participării Poloniei la războiul moldo-otoman după Cătlăbuga nu se confirmă. Itinerariul lui Jan Olbracht, principele moștenitor polon rămas comandantul frontierei sud-estice a regatului, ca și peripețiile popasurilor și deplasările sale în bazinul Niprului mijlociu — luptele cu tătarii Hoardei de Aur și ai hanatului Crimeii [41], întăresc impresia sustragerii Poloniei din conflictul moldo-otoman. Mai mult chiar. În anul 1486, preocupată de alcătuirea unei alianțe împotriva regelui Ungariei, Coroana polonă solicita Senatului Veneției bunele sale oficii pentru mijlocirea păcii cu Imperiul otoman [42]. Victoria greu obținută de Ștefan cel Mare la Scheia (6 martie 1486) a fost ultima confruntare în vremea războiului pontic.

Conjunctura și condiționarea internațională, politică și militară [43], par astfel a plasa în a doua jumătate a anului 1486 încheierea războiului ce peste un deceniu confruntase Moldova cu Imperiul otoman.

Încă de acum mai bine de șase decenii, într-o permanentă reacție față de noile contribuții istoriografice, în acest caz aceea a lui Friedrich Giese, *Die altosmanischen anonymen Chroniken* (Breslau, Leipzig, 1922, 1925), Nicolae Iorga atrăgea atenția asupra pasajului acestor cronici referitoare la sosirea la Poartă a solului Moldovei „care după încheierea păcii, plecă înapoi" [44]. Omitea însă continuarea, esențială pentru plasarea în timp a soliei moldovene : „Davud paşa a mers cu măreție în Țara Arăbească" [45]. Dar succesiunea evenimentelor fusese înfățișată de Hans Löwenklau în marea sa compilație latină de cronici otomane : „erat enim iam compositum certis intervenientibus pactis, bellum Carabogdanicum, quo prius in Europa Turci destinebatur ; hoc modo Dauudes bassa nu-

[39] Nicoară Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, în Nicoară Beldiceanu, *Le monde ottoman des Balkans* (1402—1566), Variorum Reprints, London, 1976, VI, p. 36—90.

[40] *Ibidem*, p. 85—86.

[41] Frederyk Papée, *Jan Olbracht*, Kraków, 1936, p. 232—234 ; *Monumenta Medii Aevi Historica*, t. XIV. *Codex Epistolaris saeculi decimi quinti*, t. III, ed. A. Lewicki, W Krakowie, 1894, p. 341—342, 347, Caspar Weinreich, *Danziger Chronik*, în *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. IV, p. 756, 766, 767.

[42] Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului (Poziția internațională a Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea)*, în *Rsl*, XVII (1970), p. 535.

[43] Pentru situația Imperiului otoman v. S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 649—651.

[44] N. Iorga, *Cronicile turcești ca izvor pentru istoria românilor* (1928), în N. Iorga, *Despre cronici și cronicari*, ed. Damaschin Mioc, București, 1988, p. 286 (v. *Cronici turcești*, vol. I, p. 187).

[45] *Cronici turcești*, vol. I, p. 187.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

meroso cum exercitu contendit adversus Aegyptios [...]" [46]. Întemeindu-se şi pe un pasaj din Tadj-üt-Tevarih, opera lui Sa'adeddin, potrivit căreia chiar în zilele plecării lui Davud paşa, marele vizir, a sosit solia Moldovei cu „haraciul pe doi ani şi a plecat primind răspunsul de pace" [47], Joseph von Hammer-Purgstall conchidea că restabilirea relaţiilor moldo-otomane s-a produs în 1486—1487 [48]. Menţiunea lui Sa'adeddin îngăduie, cred, să se reducă intervalul la singur anul 1486 : cum ostilităţile reîncepuseră în vara anului 1484, prin campania sultanului împotriva Chiliei şi Cetăţii Albe şi continuaseră în anii 1485—1486, tributul adus ar reprezenta tocmai aceşti doi ani din urmă neachitaţi. Dacă plata tributului se făcea la 26 octombrie, de Sf. Dumitru (Küz-i Kasim) [49], atunci încheierea păcii se va fi produs în jurul acestei date.

Ceea ce confirmă datarea păcii în 1486, este chiar expresa indicare a acestui an în cartea a VIII-a din *Heşt Behişt*, încă inedită a lui Idris Bitlisi, cronicarul oficial al lui Baiazid II [50]. De bună seamă orice dibuire în privinţa datei se va curma o dată cu publicarea versurilor persane din Heşt Behişt relative la eveniment.

*

Speranţele de publicare exprimate mai sus nu s-au împlinit, în România cel puţin. Iată, însă, că între timp ne-au parvenit, cu oarecare întîrziere, cercetările domnilor Nicoară Beldiceanu, Jean-Louis Bacqué-Grammont şi Matei Cazacu referitoare la Moldova ponto-dunăreană între 1484 şi 1520 [51]. Potrivit acestor cercetări, sosirea trimisului Moldovei la Poartă pentru încheierea păcii s-a produs înaintea venirii la Istanbul a ambasadorului regelui Matia, Yahşioglu. Într-o anterioară luare de poziţie (1969) ca şi în teza sa de doctorat susţinută la München (1955), profesorul Nicoară Beldiceanu — sprijinindu-se pe data furnizată de manuscrisul turc, supliment 1047, ca şi pe acelea din fondurile turceşti vechi nr. 98 (f. 63 v) şi 117 (f. 119), suplimentele 154 (f. 132) şi 922 (f. 26), analizate şi de Hans Joachim Kissling (1967) [52] — precizase că pacea se încheiase la mijlocul lunii Şevval 891 (14 octombrie 1486) [53].

[46] Johannes Leunclavius, *Historia Musulmana Turcorum*, Francofurti, 1591, col. 597.

[47] *Cronici turceşti*, vol. I, p. 329.

[48] De Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, trad. M. Dochez, vol. I, Paris, 1844, p. 368.

[49] V. Mihail Guboglu, *op. cit.* (1984), p. 107, n. 192.

[50] Vezi semnalarea din *Turk Silahli Kuvvetleri Tarihi*/Istoria forţelor armate turceşti/, vol. II (1451—1566), Ankara, 1977, p. 563 (datorez traducerea d-nei Anca Radu Popescu).

[51] Nicoară Beldiceanu, Jean-Louis Bacqué-Grammont et Matei Cazacu, *Recherches sur les ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520*, în *BSOAS*, XLV[1] (1982), p. 48—66.

[52] H. J. Kissling, *Eine anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bâyezid II*, în *Der Orient in der Forschung. Festschrift für Otto Spies zum 5 April 1966*, Wiesbaden, 1967, p. 409—433 ; idem, *Die anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bâjezid II*, în *Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des nahen Orients*, II (1967), p. 128—166.

[53] Nicoară Beldiceanu, *La Moldavie ottomane à la fin du XV-e siècle et au début du XVI-e siècle*, în *REI*, 2/1969, p. 244—245. Ms. fond turc supliment 1047 (fost turc vechi 99) fusese cercetat de S. Buluc, *Untersuchungen über die altosmanische anonyme Chronik der Bibliothèque Nationale zu Paris, Suppl. turc 1047, anc. fonds turc 99*, Leipzig, 1938.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Manuscrisul supliment turc 1047 — păstrat, ca și celelalte, la Biblioteca Națională de la Paris — indică într-adevăr precis, la fila 96, sosirea ambasadei ungare în a doua decadă a lunii Sevval 891 (11—20 octombrie 1486) [54]. Cu mențiunea doar a lunii Șevval 891, sosirea ambasadei ungare era cunoscută însă istoriografiei europene încă de la finele secolului XVI, o dată cu Istoria musulmană a lui Löwenklau [55]. Data este menționată și de cronicile osmane anonime publicate de Friedrich Giese în 1922 [56]. Dar ea *nu este decît un termen ante-quem pentru momentul reintrării Moldovei în Casa Păcii.*

La o privire atentă cronistica otomană anonimă înregistrează, cum era firesc, prezența și gestaele sultanului, între descrierile acestora introducîndu-se narațiuni ale celorlalte evenimente și desfășurări istorice, de obicei nedatate. Marea și valoroasa compilație a lui Leunclavius înregistrează sosirea trimisului Moldovei la Poartă în anul 891 al Hegirei, printre evenimentele desfășurate între începutul lunii Rebi ül-evvel și revenirea sultanului la Edirne în luna Șevval [57].

O determinare mai amănunțită se va putea face, așa cum remarcam și mai de mult (1982), doar o dată cu reconstituirea în detaliu a desfășurării luptelor între forțele otomane și cele ale Egiptului mameluc al sultanului Qâ'it Baj în campania anului 1486. După o primă fază de reversuri, otomanii au încheiat mai întîi războiul cu Moldova pentru ca să-și poată concentra, sub comanda marelui vizir Davud pașa, toate forțele contra Egiptului [58].

După o opinie de curînd reafirmată (1991), pacea moldo-otomană s-a încheiat în aprilie 1486 [59], deci aproape imediat după bătălia de la Șcheia (6 martie 1486). Momentul pare, totuși, prea apropiat, pentru ca primele contacte și apoi negocierile să se fi putut desfășura pînă la normalizarea relațiilor dintre principatul românesc și Imperiul sultanilor. Doar dacă bătăliei de la Șcheia nu i se acordă un alt sens politic ; pentru ea războiul moldo-otoman constituind un important factor favorizant iar iminența încheierii conflictului — unul de disuasiune. Un argument în această direcție ar fi enigmatica mențiune a letopisețului lui Grigore Ureche despre acțiunea lui „Hroiot cu oaste de la ungur" [60], campania din primăvara timpurie a anului 1486 ieșind astfel din cadrul războiului moldo-otoman. Astfel confruntarea cu Poarta se va fi încheiat cu acțiunile militare ale anului 1485, urmate de negocieri de pace.

---

[54] Nicoară Beldiceanu, Jean-Louis Bacqué-Grammont et Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 51. Manuscrisul cu respectiva datare fusese deja utilizat de R. F. Kreutel, *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481—1512) nach den altosmanischen Chroniken des Oruç und des Anonymus Hanivaldanus*, Graz/Wien/Köln, 1978, p. 43.

[55] Johannes Leunclavius, *op. cit.*, col. 597.

[56] Friedrich Giese, *Die altosmanischen anonymen Chroniken*, I, Breslau, 1922, p. 118—119, II, Leipzig, 1925, p. 157.

[57] Johannes Leunclavius, *op. cit.*, col. 596—597.

[58] Sergiu Iosipescu, *Ștefan cel Mare — coordonate de strategie pontică*, p. 650.

[59] Tahsin Gemil, *Quelques observations concernant la conclusion de la paix entre la Moldavie et l'Empire ottoman (1486) et la délimitation de leur frontière*, în *RRH*, 1983, 3, p. 225—238 ; idem, *Românii și otomanii în secolele XIV—XVI*, București, 1991, p. 33.

[60] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1978, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Istoriografia marxistă a insistat asupra „crizei centralizării statului moldovenesc" din anii 1484—1486 [61], al cărui principal aspect, cu totul tulburător indiferent de interpretare, ar fi încetarea activității cancelariei princiare în perioada iunie 1484—septembrie 1486 [62]. Declanșarea campaniei sultanului Baiazid II în Moldova și urmările sale par să fi întrerupt viața normală a principatului pînă în toamna anului 1486. Jurămîntul de la Colomeea și actele acolo încheiate, ar sugera mai degrabă o curte în exil ; dar, departe ca domnul să fie înconjurat de cîțiva credincioși, el este secondat acolo de reprezentanții unei adevărate adunări de stări [63], firesc pentru însemnătatea actului politic. Ar fi însă, în plus, dezmințirea pretinsei crize a „centralizării statale".

În fapt însă, împrejurările din Moldova acelor doi ani tragici rămîn în exclusivitate în domeniul restituirilor de istorie militară. Destrămarea administrației principatului, dezorganizarea vieții economice și sociale au fost provocate de război. De aceea încheierii conflictului moldo-otoman trebuie să i se asocieze un semn indubitabil de restaurare a normalității. Cel dintîi act păstrat după criză a fost redactat în cancelaria domnească la 14 septembrie 1486, în Suceava. Dar încă mai înainte se produsese un eveniment capital pentru datarea încheierii stării de beligeranță și reintrarea principatului românesc în normalitate : începutul construirii curților domnești de la Hîrlău.

Pisania, descoperită în 1871 și publicată mai întîi de Alexandru Odobescu, are următorul conținut : „Binecinstitorul și de Hristos iubitorul, Io Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a făcut aceste case, care s-au început a se zidi în anul 6994 (1486), luna (vătămare a inscripției) 20, și s-au sfîrșit în același an, septembrie 15" [64]. Deși tocmai luna nu a putut fi descifrată, ținînd seama de viteza de construcție a edificiilor laice în vremea lui Ștefan cel Mare — cetatea Chiliei fusese înălțată la 1479 între 22 iunie și 26 iulie [65], se poate presupune că nici la Hîrlău lucrările să nu fi durat cu mult mai mult [66]. Dar și în acest caz numai noi cercetări arhivistice, epigrafice și arheologice vor aduce dorita lămurire.

*

Încheierea stării de beligeranță cu Moldova era însă numai un pas în intenția Porții de a realiza, cît mai repede o „pax othomanica" largă, condiție a realizării climatului favorabil funcționării sistemului economic al Mării Negre. Pacea cu Ungaria în 1488, apoi cu Polonia (1489) au desăvîrșit acest proces. Nu este exclusă totodată prezența cu ocazia acestor

[61] Cf. Barbu T. Câmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 11—111.

[62] *DRH*, A, II, ed. Leon Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, p. 401—407 și observațiile lui Leon Șimanschi.

[63] Cf. Victor Eskenasy, *Omagiul lui Ștefan cel Mare de la Colomeea (1485). Note pe marginea unui ceremonial medieval*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 257—267.

[64] *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 234.

[65] *Letopisețul anonim al Moldovei*, în *Cronicile slavo-române*, p. 10, 18.

[66] Deosebiri există de bună seamă în volumul edificiilor și în faptul că la Chilia — „Nouă" — materialul de construcție putea fi adus cu înlesnire pe apă de la vechiul Lycostomo (cf. N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1966, p. 155—156).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

negocieri globale cu Poarta a logofătului Moldovei Ioan Tăutu [67] la Istanbul. În derularea raporturilor moldo-otomane în a doua jumătate a secolului XV, marcată de ahd-namelele din 1455, 1480/1481, de suspendările stărilor iminent conflictuale, precum aceea din 1465, asociate cu reașezări ale haraciului, anului 1486 i se poate atribui valoarea suspendării stării de război și de repunere în vigoare a ahd-namelelor anterioare.

Restabilirea păcii legate la 1486 va fi fost asociată și unei reglementări de haraci al Moldovei. Temeiul ei a fost sesizat de Goga Husein (cca. 1570—1649/1650) în prețioasa sa compilație de cronici *Beda'iul-Veka-i :* „Domnul Moldovei, vrînd-nevrînd, a renunțat la cele două cetăți [...] *dar pentru restul țării sale s-a obligat să dea în fiecare an haraciu și avuții*" [68] (subl. ns.). Astfel s-a ajuns la fixarea unei sume de 4 000 de ducați, pe care Ștefan cel Mare o plătea Porții și la 1503 [69]. Pierderea debușeelor pontice corelată cu decăderea comerțului italian în Marea Neagră determinase schimbarea monedei tributului, în locul florinilor frînceșți — „pe care nu-i mai găsesc" — el achitîndu-se în bani „ungurești" [70].

Restabilirea păcii a permis, totodată, reluarea vieții și funcției normale a Chiliei și Cetății Albe. Este semnificativ faptul că primul haraci al Cetății Albe a fost impus de Poarta otomană, în noile circumstanțe, tocmai în anul 892 de la Hegira (28 decembrie 1486—16 decembrie 1487) [71].

Evoluția simetrică a raporturilor moldo-otomane cu avatarurile sistemului economic pontic se menținea, astfel, pînă la sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare.

---

[67] Pentru care, vezi Ștefan S. Gorovei, *Activitatea diplomatică a marelui logofăt Ioan Tăutu*, în „*Suceava*. Anuarul Muzeului județean", V, 1978, p. 237—251.
[68] *Cronici turcești*, p. 462.
[69] N. Iorga, în *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 219.
[70] Mihai Guboglu, *Le tribut*, p. 77—79.
[71] Nicoară Beldiceanu, *La Moldavie ottomane*, p. 263, 244—245.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ȘERBAN PAPACOSTEA

MOLDOVA LUI ȘTEFAN CEL MARE ȘI GENOVEZII DIN MAREA NEAGRĂ

Legăturile moldo-genoveze în secolele XIV și XV, pe cît de însemnate prin manifestările lor comerciale și prin consecințele lor politice, pe atît de puțin cunoscute sunt încă, în primul rînd dar nu în exclusivitate din pricina materialului documentar foarte lacunar care le atestă. Pentru a înțelege diferitele episoade ale acestor legături se impune, în lipsa unor mărturii masive și multiple, considerarea ansamblului desfășurării lor, din vremea cînd Moldova, devenită putere pontică, a intrat în contact cu genovezii, pînă la sfîrșitul prezenței genoveze în bazinul pontic, în urma expansiunii otomane pe țărmul nordic al Mării Negre.

Raporturile moldo-geoveze care au fost alternativ de cooperare și înfruntare s-au desfășurat în funcție de cele două mari artere continentale ale comerțului euro-asiatic care au străbătut teritoriul românesc începînd din secolul XIV. Centrul de legătură al celui dintîi drum comercial continental, anume cel prin mijlocirea căruia se realiza contactul între bazinul pontic și Țara Românească, regatul ungar și alte zone ale Europei centrale, se afla la Chilia, în apropierea imediată a punctului de joncțiune între mare și Dunăre. Centrul care asigura legătura între Marea Neagră, Moldova și regatul polon se afla la Cetatea Albă (Maurocastrum, Moncastro), pe limanul Nistrului. Principalii mijlocitori pontici ai acestui comerț foarte intens au fost genovezii, a căror hegemonie asupra țărmului nord-pontic s-a instaurat solid la mijlocul secolului XIV [1].

Locul însemnat, covîrșitor chiar, vreme îndelungată, al genovezilor în activitatea celor două așezări și în asigurarea funcției lor de centre de legătură obligatorie ale comerțului pontic cu vaste arii ale Europei central-răsăritene explică și intensitatea relațiilor moldo-genoveze în secolul XV, relații de cooperare dar și, tot mai mult, pe măsura trecerii timpului, de ostilitate și antagonism.

Pe baza mărturiilor disponibile, puține la număr, se pot face cîteva constatări învecinate cu certitudinea cu privire la Maurocastrum:

[1] Ș. Papacostea, *„Quod non iretur ad Tanam". Un aspect fondamental de la politique génoise dans la mer Noire au XIVe siècle*, în *RESEE*, XVII, 1979, 2, p. 201—217.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1. oraşul a ieşit de sub puterea Hoardei de Aur spre mijlocul secolului XIV, ca dealtminteri mai toate porturile însemnate de pe ţărmul nordic al Mării Negre şi de la gurile Dunării, în urma marelui război genovezo-tătar din această vreme ; 2. pînă la extinderea Moldovei la mare, Maurocastrum s-a aflat sub stăpînire genoveză ; 3. spre sfîrşitul domniei lui Petru I sau la începutul domniei lui Roman I, oraşul a intrat în stăpînirea Moldovei ca entitate autonomă, iar comunitatea genoveză a beneficiat de un statut privilegiat care i-a asigurat preponderenţa în activitatea comercială a aşezării ; 4. una din componentele principale ale situaţiei privilegiate a genovezilor decurgea din excluderea veneţienilor din activitatea comercială a oraşului ca grup organizat autonom şi deci rival (trăsătură comună cu regimul impus de genovezi în ansamblul segmentului de ţărm mai înainte menţionat).

Mijloacele ne lipsesc pentru a confirma sau infirma afirmaţia lui B. P. Haşdeu, care pretinde a fi văzut privilegiul acordat lui Alexandru cel Bun genovezilor de la Cetatea Albă [2]. Sigur este, însă, că genovezii au avut la Cetatea Albă un regim privilegiat pe care, ca pretutindeni dealtminteri, au ştiut să-l consolideze în detrimentul puterii locale, situaţie generatoare de tensiuni şi conflicte îndelungate.

Al doilea punct de contact însemnat între Moldova şi genovezii din Pont a fost la Chilia cu anexa sa strategică Licostomo. Tentaţia de a exploata şi această arteră cu intensă circulaţie a comerţului internaţional, de a devia spre Moldova şi Polonia fluxul de mărfuri vehiculat pe acest drum sau măcar de a beneficia de taxele vamale percepute în acest punct strategic au alcătuit mobilul principal al celor doi parteneri de a smulge Chilia-Licostomo controlului Ţării Româneşti şi, respectiv, al Ungariei.

Înfruntarea celor două blocuri de putere şi interese a dat naştere unui compromis care asigura libera folosire a gurilor Dunării de către Ţara Românească şi Ungaria şi lăsa legătura cu Marea Neagră prin Cetatea Albă în folosul Moldovei şi al Poloniei. Compromisul a fost consacrat printr-un tratat internaţional polono-ungar în 1412, după o criză acută, la limita războiului, în relaţiile între cele două grupări de state, declanşată ca urmare a ocupării fortului Licostomo de către Alexandru cel Bun [3]. Cînd compromisul a părut ameninţat, după desfacerea uniunii dinastice polono-ungare din 1440—1444, regatul ungar a ocupat, din iniţiativa lui Iancu de Hunedoara, fortul Licostomo în 1448, fapt care a dat naştere la curtea polonă proiectului de ocupare directă a Cetăţii Albe, proiect abandonat însă de teama unei reacţii otomane [4]. Cu intermitente provocate de tensiuni şi conflicte între cele patru puteri continentale beneficiare ale celor două drumuri comerciale, sistemul a funcţionat din plin îndeplinind o funcţie majoră în relaţiile comerciale interaţionale.

---

[2] B. P. Haşdeu, apud I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV.XV., und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 184.

[3] Ş. Papacostea, *La fin de la domination génoise à Licostomo*, în *AIIAI*, XXIII, 1, 1985, p. 33—34.

[4] N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la Ştefan cel Mare (1359—1457)*, Iaşi, 1978, p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Cucerirea Chiliei de către Ştefan în 1465 a periclitat grav funcţionarea legăturii între Marea Neagră, Ţara Românească şi regatul ungar. Genovezii din Caffa, verigă importantă a acestei legături, reacţionaseră negativ încă din 1462 faţă de pregătirile lui Ştefan de atac împotriva Ţării Româneşti unde domnea, la acea dată, Vlad Ţepeş [5]. Reuşita celei de a doua acţiuni a domnului Moldovei la gurile Dunării avea să-i antreneze în angrenajul general al reacţiilor ostile din partea puterilor prejudiciate de iniţiativa lui Ştefan care a produs o însemnată mutaţie în sistemul de relaţii internaţionale ale regiunii. Cea dintîi a intrat în acţiune Ungaria, în 1467. Eşecul încercării lui Matias Corvin de a readuce Moldova în aria de hegemonie ungară şi de a rezolva pe această cale problema Chiliei, a lăsat loc celei de a doua încercări, a lui Radu cel Frumos, domnul Ţării Româneşti, sprijinit, măcar formal, de turci, într-o primă etapă [6]. Ostilităţile declanşate de Radu cel Frumos împotriva Moldovei cel mai tîrziu în 1469 [7] au dat naştere unui îndelungat război, prelungit pînă în 1473, cînd conflictul armat dintre cele două state româneşti a lăsat locul unui mare război moldo-otoman, devenit el însuşi un segment al unei mari conflagraţii mediteraneano-pontice în cadrul căreia o parte însemnată a revenit luptei pentru regimul comercial al Mării Negre.

Imediat după cucerirea Chiliei de către Ştefan, Caffa, încunoştiinţată asupra evenimentului de o solie moldoveană, l-a felicitat pe domn [8]. Act diplomatic, de curtoazie, care avea însă să rămînă fără efect căci, curînd, genovezii aveau să constate că la gurile Dunării avusese loc nu numai o schimbare de stăpînire dar şi una de direcţie politico-comercială. Într-adevăr, linia comercială a Dunării, legătura cu Ţara Românească şi Ungaria care, cu scurte intermitenţe, funcţionase de un secol şi mai bine, a fost acum obstrucţionată spre marele dezavantaj al beneficiarilor ei tradiţionali între care se aflau şi genovezii. Mai mult însă, cucerirea Chiliei de către Ştefan în 1465 pare a fi fost semnalul unei întregi noi orientări a politicii comerciale a Moldovei, orientare care i-a afectat direct şi masiv şi pe genovezii din Marea Neagră.

Raporturile moldo-genoveze au cunoscut tensiuni şi înainte de vremea lui Ştefan cel Mare. Încă din deceniul al patrulea al secolului XV, Moldova a încercat să pună capăt regimului exclusivist instaurat de genovezi la Cetatea Albă, în secolul precedent. Folosind o conjunctură favorabilă — o răscoală generală antigenoveză în Marea Neagră în anii 1433—1434 — „domnul din Maocastro" („dominus Maocastri") a intrat în contact cu bailul veneţian din Constantinopol solicitîndu-i să instituie un contoar veneţian la Cetatea Albă în frunte cu un vice-bail şi să includă oraşul în itinerariile pontice ale vaselor comerciale veneţiene [9].

---

[5] A. Viena, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell'Ufficio di S. Georgio (MCCCCLIII—MCCCCLXXV)* Genova, 1879, p. 470.

[6] J. Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XII*, ed. Al. Przezdziecki în *Opera omnia*, XIV, Cracoviae, 1878, p. 408—409.

[7] Ş. Papacostea, *Relaţiile internaţionale ale Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, în *RdI*, XXXV, p. 612—613.

[8] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, III, Bucureşti, 1897, p. 43.

[9] N. Iorga, *Noi descoperiri privitoare la istoria românilor*, în vol. *Studii asupra evului mediu românesc*, Bucureşti, 1984, p. 226—227.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Restaurarea hegemoniei genoveze în Marea Neagră în urma unei mari expediţii navale a provocat în cele din urmă eşecul iniţiativei moldovene. Comerţul pe linia Cetatea Albă—Lvov nu numai a continuat viguros dar pare chiar să-şi fi intensificat pulsaţiile şi a-şi fi extins ramificaţiile. Acum, în al cincilea deceniu al secolului XV, comerţul genovez pătrunde masiv în interiorul ţării. Lezaţi în interesele lor în Moldova, negustorii din Lvov au obţinut din partea regelui Vladislav în 1444 un decret care interzicea negustorilor de peste mare, în primul rînd însă celor italieni („mercatores italici"), prin care se înţeleg mai ales genovezii, de a trece cu mărfurile lor dincolo de oraşul lor — aşadar obligaţia de a respecta dreptul de depozit al marelui emporiu — şi în acelaşi timp de a mai vinde mărfurile achiziţionate la Lvov în interiorul Moldovei [10]. Decretul prevedea sancţiuni pentru încălcătorii clauzelor sale. Textul e un indiciu al libertăţii anterioare de care se bucurase comerţul genovez în Moldova şi semnalizează probabil prima reacţie polonă în scopul îngrădirii acesteia. Un document din aceiaşi ani atestă confiscări de bunuri genoveze de mare valoare în Moldova de către „domnul Ştefan voievod" [11]. Foarte probabil măsura a fost urmarea aplicării hotărîrii de îngrădire a comerţului genovez în interiorul ţării. Cîţiva ani mai tîrziu, în 1448, autorităţile din Genova au instituit o recompensă în favoarea unui concetăţean al lor, „pentru acţiunile sale benefice la Moncastru" [12], intervenţie care a pus probabil capăt conflictului dintre autorităţile Moldovei şi genovezi. Oricum, poziţia şi rostul genovezilor la Cetatea Albă erau atît de solide şi însemnate în această vreme încît un trecător prin regiune, care nu e altul decît cruciatul Waleran de Wavrin, afirma în 1445 că portul „e un oraş genovez" [13].

Tensiunea dintre Moldova şi genovezi a sporit în 1453/1454 din pricina ocupării de către moldovenii din Cetatea Albă a fortificaţiei genoveze de la Lerici cu asentimentul domniei ; acţiune provocată de intensul comerţ de sclavi care se desfăşura în ambele aşezări şi de rivalitatea pe care o genera [14].

Caracter mult mai grav şi mai general a avut conflictul moldo-genovez în vremea lui Ştefan cel Mare. Blocarea comunicaţiei pe Dunăre după 1465 a fost grav resimţită de genovezi pentru care „calea terestră" („*via terrestris*") *a căpătat o însemnătate vitală după cucerirea Con*stantinopolului de către turci şi, practic, închiderea pentru ei a „căii maritime" („via maritima"). Dar, după 1465, politica lui Ştefan le-a închis circulaţia pe calea Dunării deschisă comerţului lor de mai bine de un secol.

Detalii cu privire la iniţiativele care au reactualizat conflictul moldo-genovez şi la înlănţuirea lor nu ne sunt cunoscute. Suntem însă în măsură să reconstituim din informaţii disparate şi pe temeiul cunoaşterii cadrului

[10] *Akta grodzkie i ziemskie z csasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardynskiego we Lwowie*, V, Lemberg, 1875, p. 133—134.

[11] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 16—21.

[12] N. Bănescu, *Vechi legături ale ţărilor noastre cu genovezii* în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 35.

[13] N. Iorga, *Cronica lui Wavrin şi Românii*, în *BCIR*, VI, 1927, p. 104.

[14] Şt. Andreescu, *Cu privire la ultima fază a raporturilor dintre Moldova şi*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

politic general evoluţia conflictului, să-i înţelegem semnificaţiile şi să-i sesizăm amploarea.

Ne lipsesc date cu privire la atitudinea Caffei în timpul campaniei ungare în Moldova. Sigur e însă că încă din această vreme, dacă nu chiar dinainte, relaţiile moldo-genoveze au cunoscut o bruscă deteriorare. În ianuarie 1468, la numai cîteva săptămîni după sfîrşitul expediţiei lui Matias Corvin, Gregorio de Reza, fost consul al Caffei, ales în 1464, relata autorităţilor genoveze suferinţele la care fusese supus cu prilejul trecerii sale prin Moldova, pe drumul de înapoiere spre Genova după încheierea mandatului său. Toate bunurile sale şi ale asociaţilor săi fuseseră confiscate ; aduşi în faţa domnului, Gregorio de Reza şi asociaţii săi au fost supuşi la diverse umilinţi [15].

Peripeţiile fostului consul al Caffei în Moldova nu au fost un incident izolat. Oricum, colonia genoveză din Crimeea nu a tratat-o cu uşurinţă. Dimpotrivă, conducerea Caffei a trimis o solie la hanul tătar şi alta la domnul Moldovei cu cererea ultimativă de restituire integrală a bunurilor confiscate şi cu ameninţarea că, în caz contrar, ar fi urmat starea de război între Moldova de o parte, şi „zisul nostru împărat şi cu ai noştri din Caffa", de altă parte [16]. Conflictul moldo-genovez din aceşti ani s-a împletit strîns cu cel moldo-muntean care bătea acum din plin. În primăvara anului 1470, răspunzînd fără îndoială unui atac din partea lui Radu, din anul precedent, Ştefan a lovit necruţător în cel mai de seamă centru comercial al Ţării Româneşti, Brăila, unde se încrucişau mărfurile vehiculate pe Dunăre de oamenii mării cu cele aduse din direcţia Europei centrale de braşoveni [17]. Concomitent, el a lovit şi un alt centru comercial al Ţării Româneşti, Cetatea de Floci [18]. Nicolae Iorga a evidenţiat sensul de rivalitate comercială care s-a aflat la originea acestui război prelungit timp de mai mulţi ani [19]. Genovezii nu au rămas străini de acest conflict care inevitabil avea să influenţeze poziţia lor în nordul bazinului pontic. Cum în ciuda promisiunilor sale dilatorii, Ştefan a rămas inflexibil faţă de presiunile genovezilor din Caffa, autorităţile tutelare din Genova au acordat la începutul anului 1471 celor din urmă libertatea de a trece la măsuri de represalii cu concursul tătarilor pentru a impune Moldovei să-şi modifice atitudinea [20]. Şi, într-adevăr, în primăvara aceluiaşi an, cînd Ştefan era angajat într-un război greu cu adversarul său din Ţara Românească, „domnul Radul voievod, domnul celeilalte Valahii", — informau genovezii din Caffa —, Moldova a fost lovită de o puternică oaste tătară care a prădat nordul ţării pînă în regiunea tîrgului Siret şi a tras după sine numeroşi robi şi vite în număr mare [21]. Cu drept cuvînt recomandau acum autorităţile

---

Genova, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 208.

[15] N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 42—45.

[16] *Ibidem*, p. 44.

[17] M. Costăchescu, *Arderea Tîrgului Floci şi a Ialomiţei în 1470. Un fapt necunoscut din luptele lui Ştefan cel Mare cu Muntenii*, Iaşi, 1935, p. 1—9.

[18] *Ibidem*.

[19] N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, *Cavalerii*, Bucureşti, 1937, p. 158.

[20] A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, II, Genova, 1871, p. 724—725.

[21] *Ibidem*, 779.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

din Caffa locuitorilor oraşului să nu se mai aventureze prin Moldova date fiind pericolele mari la care s-ar fi expus [22].

De fapt starea de război se instalase deja la data aceasta în rapor-turile moldo-genoveze. Prin regimul impus genovezilor, Ştefan a suprimat vechiul lor privilegiu care le asigurase libera circulaţie prin Moldova. Cînd, cîţiva ani mai tîrziu, el a reluat tratativele cu genovezii într-o nouă conjunctură internaţională, între condiţiile oferite de domn s-a aflat şi restaurarea libertăţii de circulaţie a genovezilor prin Moldova [23]. Oferta lui Ştefan urmărea, ne informează un text genovez referitor la demersul domnului, să restabilească pacea între cele două părţi, stare care urma să succeadă celei de război din anii precedenţi.

Încercarea lui Ştefan de reconciliere cu Caffa e un aspect derivat al orientării sale politice net antiotomane, orientare evidentă la sfîrşitul anului 1473 cînd l-a alungat din scaunul domnesc pe Radu cel Frumos. Atrăgînd Ţara Românească în sfera sa de influenţă, Ştefan a provocat puterea otomană care nu putea să rămînă indiferentă faţă de această iniţiativă extrem de primejdioasă pentru poziţiile ei la Dunărea de Jos. Cunoscînd urmările inevitabile ale acţiunii sale, Ştefan s-a pregătit de război pe plan militar şi diplomatic.

Una din direcţiile de seamă ale iniţiativelor sale diplomatice a fost Crimeea şi a vizat atît pe tătari cît şi principatul de Mangup şi Caffa. În aprilie 1473, noul consul al Caffei numit de Genova, Antoniotto de Cabella, a sosit la destinaţie trecînd prin Moldova, „nu fără piedici puse de acel Ştefan voievod", ne informează un text genovez [24]. Atitudine care reflectă starea de tensiune care subsista încă la această dată în raporturile dintre cele două puteri. Dar acelaşi text, datat 17 noiembrie 1473, semnalează şi sosirea la Caffa a unui sol („orator") al aceluiaşi „domn Ştefan", cu oferta „de a încheia pacea" cu genovezii din Caffa. Nu cunoaştem condiţiile puse de genovezi pentru realizarea acestui obiectiv ; sigur e însă că negocierile au continuat şi în cursul anului următor. La 14 septembrie 1474, autorităţile din Caffa anunţau forurilor tutelare din Genova că trimiseseră un sol la Ştefan cu mandatul de a restabili pacea cu domnul în condiţiile restaurării libertăţii depline de circulaţie a cetăţenilor lor în Moldova [25].

În ciuda acestor intense şi prelungite negocieri, reconcilierea nu s-a produs pentrucă Ştefan a condiţionat-o de adeziunea genovezilor la acţiu-nea sa antiotomană. La 10 februarie 1475, Genova era informată de Caffa asupra stadiului negocierilor : „zisul voievod — transmiteau autori-tăţile din Caffa — a trimis aici în zilele precedente pe solul său pen-tru a încheia pace cu noi, oferind să restituie 1 300 ducaţi veneţieni pentru daunele provocate de el alor noştri pe care (însă) nu am vrut să-i acceptăm deoarece pretindea să încheiem zisa pace în condiţiile în care urma să fim duşmani ai domnului rege al turcilor şi ai domnului Isaico domnul din Theodoro şi al Goţiei" [26]. Pentru a nu se expune

[22] *Ibidem.*

[23] A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, III, Genova, 1879, p. 124.

[24] *Ibidem*, p. 56.

[25] *Ibidem*, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mâniei sultanului, genovezii au respins așadar oferta lui Ștefan. Dar, cinci luni mai tîrziu, în ciuda precauției genovezilor, turcii au cucerit Caffa și, una după alta, cele mai însemnate poziții strategice și comerciale de pe țărmul nordic al Mării Negre, preîntîmpinînd astfel acțiunea lui Ștefan în aceiași direcție. Prăbușirea sistemului pontic genovez ca urmare a acțiunii otomane din 1475 a pus capăt marelui capitol al relațiilor dintre Moldova și genovezii din Marea Neagră.

Ștefan nu s-a resemnat cu situația creată de ocuparea Caffei și a celorlalte poziții genoveze și venețiene de către turci, situație care amenința grav și pozițiile pontice ale Moldovei. Marea solie pe care a trimis-o la Veneția în primăvara anului 1477 a comunicat conducerii Signoriei intenția sa de a elibera Caffa și întreaga Crimee de sub dominația otomană [27]. Dar abea patru ani mai tîrziu, în împrejurările aparent favorabile create de moartea sultanului Mehmet II, s-a întrevăzut posibilitatea realizării acestui plan în cooperare cu genovezii și cu tătarii din Crimeea. Acest plan de restaurare explică poate reținerea în Moldova a grupului de tineri genovezi din Caffa scăpați de pe o corabie turcească în Moldova și, mult mai probabil, refuzul lui Ștefan de a permite lui Zaccaria de Ghizolfi, seniorul genovez al așezării de la Matrega, ocupată de turci mai tîrziu decît celelalte poziții nordpontice, de a se înapoia la Genova prin țara sa. Domnul i-a oferit în schimb posibilitatea de a se instala împreună cu supușii săi în Moldova, neîndoielnic în așteptarea unei situații favorabile care ar fi făcut posibilă restaurarea vechii situații pe țărmul nordic al Mării Negre [28]. Dar inegalul duel dintre Moldova lui Ștefan și Imperiul otoman s-a încheiat în 1484 cînd, pentru a pune capăt nesiguranței din această zonă, Baiazid II a ocupat Chilia și Cetatea Albă, eliminînd astfel principala sursă de primejdie pentru dominația otomană în Crimeea. Seria fluctuantelor relații moldo-genoveze s-a încheiat acum definitiv.

[26] *Ibidem*, p. 194—195.
[27] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 346.
[28] N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ŞTEFAN S. GOROVEI

1473: ŞTEFAN, MOLDOVA ŞI LUMEA CATOLICA

Acum 13 ani [1] urmînd o sugestie a bizantinistului D. Nastase, am subscris la definirea anului 1473 drept un „an-cheie pentru domnia lui Ştefan cel Mare" [2]. Pentru istoricii foarte riguroşi, foarte „pozitivi", este anul cînd Ştefan a pus popreală pe haraciul datorat Porţii [3] — cîndva, în primăvară — şi a făcut, în noiembrie, expediţia împotriva lui Radu cel Frumos [4]. Pentru istoricii atenţi şi la alte întîmplări, anul 1473 este deopotrivă anul cînd Ştefan cel Mare este chemat, pentru prima dată, cu titlul de *ţar* (cezar, basileu, împărat) [5]; este şi anul care, după toate probabilităţile, marchează o etapă în redactarea finală a cronicii de la curtea lui Ştefan, cronică în care nu numai lui Ştefan i se spune *ţar*, dar şi toţi domnii de după 1400 — adică *începînd numai cu Alexandru cel Bun* [6] — sînt trecuţi sub numele generic de *ţari : ŢARII MOLDOVENI* [7]. În fine, pentru istoricul atent şi la semnalele pornite din zonele mai umbrite ale trecutului, nu este imposibil ca tot la 1473 să se fi produs strania trans-

---

[1] Cf. Ştefan S. Gorovei, *1473 — un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 145—149 (aici, p. 148).

[2] Dumitru Năstase, *Ideea imperială în Ţările Române. Geneza şi evoluţia ei în raport cu vechea artă românească (secolele XIV—XVI)*, Atena, 1972, p. 10.

[3] Cf. izvoarele citate în mai vechiul meu studiu *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 629—667 (aici, p. 640).

[4] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 8 (17).

[5] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 388.

[6] După cum a observat, încă acum două decenii, Dumitru Nastase *op. cit.*, p. 18). Pentru datarea acestei etape din redactarea cronicii, sînt concludente cercetările publicate de Leon Şimanschi şi Ştefan Andreescu.

[7] *Cronicile slavo-române*, cit., p. 6; traducerea editorului — *Ţarii Moldovei* — păstrează o ambiguitate care se regăseşte şi în intitulaţia documentelor, unde „gospodar Zemli Moldavskoi" se traduce, de obicei, prin „domn al Ţării Moldovei", şi nu „domn al Ţării Moldovenesti". În cazul de faţă, însă, primesc explicaţia lui Dumitru Năstase, pentru că mi se pare logică în contextul avut în vedere. Alte observaţii asupra anului 1473 la: Matei Cazacu, Ana Dumitrescu, *Culte Dynastique et images votives en Moldavie au XV-e siècle. Importance des*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

formare din stema purtată de Ştefan cel Mare, păstrînd în scutul plin, de culoarea cerului, doar dubla cruce de aur în dreapta şi dubla floare de crin, tot de aur, în stînga [8] : într-o dublă simetrie perfectă, principele Moldovei pare că vrea să sugereze aflarea unui echilibru nou, a *singurului echilibru care i se potrivea,* egal cu sine însuşi. (E locul potrivit pentru a avertiza încă o dată, fie şi în graniţele unei paranteze, că, măcar pentru Evul Mediu, dacă nu vom avea un ochi deschis şi către simbolismul heraldic, nu vom înţelege mare lucru din ceea ce *a fost.* Trebuie, de pildă să se observe — cel puţin cu uimire — că, în stema lui Ştefan cel Mare, o roză surmontată de o cruce apare la 1486, adică la un an după presupusa moarte a misteriosului presupus fondator al Ordinului Rosacrucienilor, Christian Rosenkreutz. Şi repet ceea ce am spus şi alteori : în ultimul deceniu al domniei sale, Ştefan lasă să se întrevadă, tot prin stema sa, ceea ce era el şi ceea ce gîndea el despre sine şi despre ţara sa : jumătatea de soare — Soarele născînd — din mijlocul, din *inima* scutului care-i forma stema, aşa frumos fixată pe un clopot de la mănăstirea Bistriţa şi pe un tetraevangheliar aflat azi la Viena. Este o lectură a imaginilor heraldice, îndeaproape înrudită cu aceea propusă de D. Nastase în ultimele două decenii [9] şi de V. Lovinescu, în studiile-i tipărite postum [10]).

Întrebarea care se punea atunci, şi care a rămas, era aceasta : pe ce s-a întemeiat vodă Ştefan atunci cînd a declanşat vasta acţiune care se va încheia după 13 ani, cu scurta întrerupere din 1480—1481 [11]. Vastul proiect antiotoman care avusese ca un pilon central pe Uzun Hassan al Persiei nu mai era de actualitate după zdrobirea acestuia, în august 1473. Şi totuşi, Ştefan nu modifică planurile sale şi atacarea Ţării Româneşti se produce în noiembrie, act de neascunsă ostilitate faţă de Sultan într-un moment în care e imposibil să credem că vestea înfrîngerii lui Uzun Has-

modèles serbes, în „Cahiers balkaniques", 15, Paris, 1990, p. 13—102 (aici, p. 47—48) ; Tereza Sinigalia, *Entre l'Orient et l'Occident. Les problèmes des premières miniatures votives des Pays Roumain,* în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art", série Beaux-Arts, t. XXVII, 1990, p. 3—18 (aici, p. 8, 13—14).

[8] Cf. Ştefan S. Gorovei. *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes régnants (XIV-e—XV-e siècles),* în *Recueil du XI-e Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique, Liège, 29 mai — 2 juin 1972,* Braga (Portugal), 1973, p. 263—270 (aici, p. 268) ; idem, *1473 — un ancheie al domniei lui Ştefan cel Mare,* cit., p. 148. Alţi specialişti nu acordă nici un fel de atenţie acestei posibilităţii — cf. Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România,* Bucureşti, 1977, p. 98 ; Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, *Unele consideraţii cu privire la stema dinastică a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare,* în *AIIAI,* XXIV/1, 1987, p. 99—114 (aici, p. 102—103, 106—107) ; în acest ultim studiu, tabelul „centralizator" al imaginilor (p. 114) putea fi deosebit de grăitor dacă în alcătuirea lui s-ar fi ţinut seama de anumite criterii.

[9] Dumitru Năstase, *Ideea imperială...,* cit. supra, n. 2 ; idem, *L'idée impériale dans les Pays Roumains et „le crypto-empire chrétien" sous la domination ottomane. État et importance du problème,* în „Symmeikta", 4, 1981, p. 201—250 ; idem, *La survie de „l'empire des chrétiens" sous la domination ottomane. Aspects idéologiques du problème,* în *Popoli e spazio romano tra diritto e profezia (De Roma alla terza Roma. Documenti e studi,* III), Roma, 1983, p. 459—471.

[10] Vasile Lovinescu, *Monarhul ascuns,* Iaşi, 1992.

[11] Cf., chiar în acest tom al *Anuarului.* studiul lui Sergiu Iosipescu, *Contribuţii la istoria Moldovei lui Ştefan cel Mare,* p. 56—57, completînd ceea ce am putut da în *Moldova în „Casa Păcii",* cit., p. 640—641.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

san nu-i ajunsese la urechi. Care era temeiul acestei siguranţe din care-şi trăgea el curajul şi încrederea ?

Fără să fi urmat, din 1979 încoace, o linie de cercetări speciale pentru acest subiect, diferite alte căutări şi lecturi mi-au scos în faţă detalii şi precizări — mai cu seamă colaterale — care ţin, însă, de acelaşi „dosar". Aşa, mi se pare îndreptăţită revenirea de azi.

Cele mai multe amănunte care să îndemne — şi să conveargă, în acelaşi timp — spre căutarea unor explicaţii mai limpezi le-am aflat într-un studiu al marelui istoric polon Oscar Halecki, tipărit acum aproape trei decenii, despre *Sixt IV şi creştinătatea răsăriteană* [12]. De la aceste amănunte voi porni, ele îngăduindu-mi să afirm de la început că *acţiunea lui Ştefan cel Mare, declanşată în 1473, trebuie văzută ca o parte din proiectele papei Sixt IV.*

E important de precizat că Sixt IV — fostul Francesco della Rovere, călugăr franciscan, profesor la Padova, Bologna, Pavia, Sienna, Florenţa şi Perusa, superior general al Ordinului franciscan (1464), al cărui nume se află înveşnicit în Capela Sixtină [13] — a ocupat tronul pontifical de la 9 august 1471 pînă la 12 august 1484. Astfel, printr-o întîmplare (întîmplare ? !), pontificatul său corespunde aproape exact cu durata războiului antiotoman al lui Ştefan cel Mare. Pe urmele lui Pius II — celebrul Enea Silvio Piccolomini, *cel mai strălucit şi mai sfînt papă al Renaşterii* [14] — Sixt IV a fost acela care, „încă de la începutul pontificatului său, s-a interesat de un proiect capabil să modifice situaţia aproape disperată a creştinătăţii orientale" [15]. Papa nu excludea concursul acelor musulmani aflaţi în opoziţie cu Poarta — îl vedem pe Uzun Hassan, şi e cunoscut şi rolul lui Ştefan cel Mare în aceste legături — gîndind, în acelaşi timp, un adevărat „congres al puterilor catolice", care să examineze situaţia [16]. Spre sfîrşitul anului 1471, era deja luată hotărîrea de „a se purcede imediat la o vastă acţiune antiotomană care să folosească toate posibilităţile deschise în Apus şi să facă apel la toate bunele-voinţe din lumea occidentală. Pregătirile au fost încredinţate la cinci legaţi pontificali, fiecare primind misiunea sa specială" [17].

Rezultatul acestei prime etape a desfăşurării planurilor lui Sixt IV a fost destul de descurajator : în Europa Centrală se aprinsese conflictul iscat de moarte regelui ceh Gheorghe Podébrady, chiar în 1471, şi care a absorbit o vreme interesul şi forţele celor trei regate (Ungaria, Polonia şi Boemia) ; în Orient, Uzun Hassan sufere, în vara anului 1473, o înfrîngere de pe urma căreia nu-şi va mai reveni niciodată în întregime [18]. Între aceste evenimente, s-a mai petrecut unul, care a trebuit să fie o lovitură tot aşa de puternică pentru planurile lui Sixt IV : „schimbarea la

[12] Oscar Halecki, *Sixte IV et la Chrétienté orientale*, în *Mélanges Eugène Tisserant*, II. *Orient Chrétien*, Città del Vaticano, 1964 (Studi e testi, 232), p. 241—264.

[13] Cf. Jean Mathieu-Rosay, *Chronologie des papes*, Paris, 1988, p. 350—352.

[14] *Ibidem*, p. 346.

[15] Oscar Halecki, *op. cit.*, p. 249.

[16] *Ibidem.*

[17] *Ibidem.* p. 250. Acreditiva unuia dintre legaţi, datată 23 decembrie 1471, în Hurmuzaki — Densuşianu, *Documente*, II, 2, p. 203—207.

[18] Oscar Halecki, *op. cit.*, p. 251.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

faţă" de la Moscova. Căsătoria marelui cneaz Ivan III cu moştenitoarea Paleologilor — căsătorie cu atîta grijă plănuită la Roma, încît s-a putut vorbi despre ea ca despre un „mariage d'un tsar au Vatican" [19] — era gîndită pentru a prefaţa trecerea ruşilor la uniatism. Sofia-Zoe Paeologa fusese crescută în spiritul Unirii florentine, sub ochii celebrului cardinal Bessarion, ultimul patriarh unit de Constantinopol care să fi fost grec adevărat [20]. Pe cînd se făcea căsătoria Sofiei-Zoe cu Ivan III, Bessarion trecea în lumea dreptilor ; pupila sa, însă, devenită mare cneaghină la Moscova, a uitat promisiunile şi s-a întors la confesiunea strămoşilor săi : în loc să aducă Moscova în tabăra Romei, ea a pus bazele transformării Moscovei în cea de-a treia Romă. „Cîmpul latin", reunind ce mai rămăsese din adepţii Unirii florentine, se găsea iremediabil restrîns. Moartea lui Bessarion şi a mitropolitului unit al Kievului, Grigorie — discipol al celebrului Isidor de Kiev [21] — a făcut posibilă ruperea formală şi definitivă, de către Biserica Răsăritului, a Unirii de la Florenţa, în chiar acest an 1472 [22].

Acestea sînt, iată, foarte în scurt, împrejurările în care, în proiectele papei Sixt IV, se face un loc lui Ştefan şi Moldovei sale.

Şi, din acest moment, încep şi petele albe. E ciudat să constaţi, citind studiul lui Oscar Halecki, cîte lucruri necunoscute, puţin cunoscute, rău cunoscute se amestecă în cercetarea acestor evenimente. Anumite temeiuri i se înfăţişează istoricului polon ca „insuficient studiate" [23], apare o „dificultate de a stabili cronologia exactă a evenimentelor" [24], cutare hotărîre „ar merita deopotrivă cercetări amănunţite" [25] (care, însă, nu s-au făcut...), cutare personaj are un rol care „rămîne destul de enigmatic" [26].

Solul papal la Moscova, Antonio Bonumbre, desperat de eşecul misiunii sale în Rusia, şi-a amînat întoarcerea la Roma şi a început o lungă călătorie prin Polonia şi Lituania — la 1 aprilie 1473, era la Vilno, acordînd indulgenţe ! În aceste împrejurări, el a cunoscut pe ruteanul Misail, care tocmai trecuse din scaunul episcopal de Smolensk în acela mitropolitan de Kiev. Prin Bonumbre, Misail a încercat să trimită papei Sixt un mesaj, care însă n-a mai ajuns la Roma, pentru că Bonumbre însuşi, *sub spaima eşecului său moscovit, nu s-a mai întors acolo ; abia* al doilea mesaj al lui Misail către Sixt a parvenit acestuia din urmă, în 1476. Apropierile de date sînt tulburătoare. „Şi multe lucruri tulburătoare — scrie Halecki — s-au petrecut" în intervalul dintre cele două mesaje [27], adică tocmai între 1473 şi 1476 !

---

[19] Titlu însuşi al unui capitol din cartea lui Pierling, *La Russie et le Saint-Siège* (I, Paris, 1896), după cum atrăgea atenţia Oscar Halecki (*op. cit.*, p. 248, n. 17).

[20] Oscar Halecki, *op. cit.*, p. 251—252.

[21] *Ibidem*, p. 252.

[22] *Ibidem*, p. 251.

[23] *Ibidem*.

[24] *Ibidem*, n. 22.

[25] *Ibidem*, p. 253, n. 28.

[26] *Ibidem*, p. 253 — despre Ludovic, patriarhul Antiohiei.

[27] *Ibidem* ; pentru tot acest paragraf — p. 252—253.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Opinia istoricului polon este că toate misiunile eclesiastice din vremea aceasta, toată forfota care se constată în Rutenia şi Lituania, ar putea fi „în raport cu un vast proiect de caracter diplomatic şi militar, care, în chiar aceşti ani, deschidea perspective absolut noi pentru creştinătatea orientală“ [28]. Şi acest proiect — spune Halecki — „ar merita un studiu special“ [29].

Proiectul era născut, se pare, în cetatea lagunelor, ai cărei soli au bătut de îndată drumurile spre Moscova (un Trevisano, la 1473) şi spre acelaş Uzun Hassan (un Contarini, la 1474) ; acesta din urmă, la întoarcerea din Persia, s-a oprit şi la regele Cazimir al Poloniei, pentru a sonda posibilitatea unei cooperări cu tătarii. Numai că discordia dintre Ivan al Moscovei şi Cazimir al Poloniei conducea, inevitabil, nu la folosirea tătarilor împotriva otomanilor, ci la strădania de a-i antrena într-una din taberele creştine ! Prind contur realităţile pe care le evocă, în scrisori şi solii, cuvintele lui Ştefan voievod [30]...

E de reamintit şi faptul că în acest an 1474 încă un sol al Veneţiei a mers la Uzun Hassan şi, la întoarcere, acest sol s-a oprit la Ştefan al Moldovei : e binecunoscutul Paolo Ognibene, prin care domnul Moldovei s-a adresat papei Sixt, la 28 noiembrie 1474. Cu aceasta, angrenarea principelui moldav în proiectele veneto-papale era desăvîrşită — *de nu va fi fost încă de mai înainte !* — şi peste numai o lună şi jumătate se va produce victoria de la Vaslui (Podul Înalt), la 10 ianuarie 1475.

Dar se mai produce ceva în acest misterios an 1473 ; anume, la Caffa, sub oblăduire genoveză încă, se revigora Societatea Fraţilor Peregrinanţi ; desfiinţată în 1456, „casa“ dominicanilor din Caffa a fost restabilită în 1464 iar Sixt IV a înnoit acest act în 1473. *Lucrurile nu pot fi fără legătură.* Doi ani mai tîrziu, Caffa cădea, ultimul vicar general al Fraţilor Peregrinanţi de acolo, Giovanni-Battista Fattinanti, fiind dus în robia turcească [31]. Fattinanti fusese cel care obţinuse de la papa Sixt bula *Apostolicae servitutis,* din 1 aprilie 1473, pe baza căreia a încercat, *în răstimpul 1473—1475,* „să recupereze pentru congregaţia sa mănăstirile din Rutenia *şi Moldova*“ [32].

Acestea sînt sugestiile pe care le oferă studiul lui Oscar Halecki şi două contribuţii ale eruditului istoric al Ordinului dominican, Raymond Loenertz.

Trei puncte se cuvine să fie privite mai îndeaproape.

În primul rînd, trebuie să vedem dacă sugestia care se desprinde din studiul lui Halecki are o acoperire în domeniul raporturilor lui

[28] *Ibidem,* p. 253.

[29] *Ibidem,* p. 254.

[30] Cf., chiar în acest tom al *Anuarului,* studiul Mariei Magdalena Székely, *„Dixit Waywoda“,* p. 43—52 (aici, p. 49).

[31] R. Loenertz, *Les missions dominicaines en Orient au quatorzième siècle et la Société des Frères Pérégrinants pour le Christ,* în „Archivum Fratrum Praedicatorum“, II, 1932, p. 1—83 (aici, p. 22).

[32] Idem, *La Société des Frères Pérégrinants de 1374 à 1475. Étude sur l'Orient dominicain,* II, în „Archivum Fratrum Praedicatorum“, XLV, 1975, p. 107—145 (aici, p. 143—144 ; subl. mea).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Ştefan cel Mare cu papa Sixt IV : documentele azi cunoscute sugerează ele *relaţii de un caracter mai deosebit* ?

În al doilea rînd, trebuie să vedem dacă o anumită afirmaţie a lui Halecki este întemeiată sau nu ; anume, istoricul polon, constatînd că Ştefan a trimis papei Sixt steagurile otomane capturate la Podul Înalt, dă această explicaţie : „Căci principele Moldovei, care nu respinsese niciodată Unirea de la Florenţa, considera, în ciuda tuturor influenţelor ortodoxe care predominau în ţara sa, pe papă ca şef natural al Occidentului“ [33].

În al treilea rînd, în conexiune cu toate cele expuse pînă aici şi în lumina lor, trebuie examinată şi căsătoria contractată în 1472 de Ştefan cel Mare.

La primul punct, atenţia se va opri asupra setului de scrisori din 1476—1477 [34] ; din analiza lor, se desprind concluzii deosebit de interesante şi pentru cercetarea echilibrului dintre *Stat, Biserică* şi *confesiuni*, în Moldova lui Ştefan cel Mare. Pe la 1472, murise episcopul catolic de Baia — probabil acel franciscan Ioan, care fusese numit în chiar anul încoronării lui Ştefan, anume la 8 iulie 1457 [35] ; spre sfîrşitul anului 1475 ori pe la începutul lui 1476 — oricum, după reluarea bunelor raporturi cu regele Matia al Ungariei — Ştefan însuşi a cerut Sfîntului Scaun să-i sfinţească un episcop nou pentru Baia şi el a indicat pe omul său, un ardelean din satul Cristian de lîngă Braşov. Documentele din 1476 îl desemnează clar drept *om al lui Ştefan ;* astfel, în scrisoarea papei către regele Ungariei se menţionează primirea solilor lui Ştefan, trimişi la Vatican „circa promotionem *illius sui* ad ecclesiam Moldaviensem“ [36] ; adresîndu-se lui Ştefan însuşi (20 martie 1476), papa îl anunţa că îl va face pe Petru păstor al bisericii Moldovei *(Moldaviensis ecclesiae,* adică episcop la Baia) *după dorinţa sa :* „ex... desiderium tuum“ [37].

Candidatul lui Ştefan cel Mare pentru scaunul de la Baia e cunoscut sub numele de *Petrus de Insula* (Insula Christiani, Cristian) [38] ;

---

[33] Oscar Halecki, *op. cit.*, p. 255 : „Car le prince de Moldavie, *qui n'avait* jamais rejeté l'Union de Florence, considérait, malgré toutes les influences orthodoxes qui prédominaient dans son pays, le pape comme chef naturel de l'Occident“.

[34] Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, nr. XVI (20 martie 1476), p. 13—14 şi nr. XVII (3 aprilie 1476), p. 14—15 ; I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I. *Documente bisericeşti*, Bucureşti, 1914, p. 70—71 : două documente din 29 martie 1476 ; Hurmuzaki — Densusianu, *Documente*, II, 2, nr. CCXV (9 aprilie 1476), p. 237—240 şi nr. CCXVI (13 ianuarie 1477), p. 241—243). Dosarul ar trebui refăcut cu minuţiozitate, din toate vechile ediţii (n-am putut vedea *Monumenta Vaticana Hungariae*, seria I, tom VI, p. 118, unde este o scrisoare a papei către regele Ungariei).

[35] K. Eubel, *Hierarchia catholica Medii Aevi*, II (1431—1503), Münster, 1914, p. 194 ; I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 53.

[36] *Monumenta Vaticana Hungariae*, cit. *supra* (n. 34) — — apud : Aloisie L. Tăutu, *Spirit „eucumenic“ între papalitate şi români pe vremea lui Ştefan cel Mare (1476)*, în „Bună Vestire“, XIV (1975), *(Omagiu canonicului Aloisie Ludovic Tăutu, Opere*, vol. I, *Istorice)*, p. 336—337.

[37] Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 14.

[38] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 71, nota ; Aloisie L. Tăutu, *op. cit.*, p. 336.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

fusese recomandat, deopotrivă, şi de regele Ungariei. Numit la 29 martie [39], a fost sfinţit la Roma, două zile mai tîrziu, de episcopul Benedict de Mytilene [40].

Iată-l, astfel, pe principele ortodox al unei ţări ortodoxe adresîndu-se Suveranului Pontif pentru a-i cere sfinţirea unui episcop catolic în ţara sa şi recomandînd el însuşi un candidat *al său* pentru acest scaun.

Dar nu numai cu această cerere se adresase Ştefan lui Sixt IV : cererea de ajutoare nu putea să lipsească. Şi atunci se petrece un lucru dintre cele rare — ar fi de văzut cîte cazuri similare mai sînt cunoscute : Suveranul Pontif hotărăşte să lase în mîinile lui Ştefan banii şi bunurile care s-ar aduna prin vizitarea de către credincioşi — fie moldoveni, fie străini — o dată a „bisericii celei mari a Moldovei" (catedrala din Baia) şi a doua oară prin vizitarea catedralelor din Cetatea Albă. Aceste două bule papale [41] — *Pastoris aeterni*, din 9 aprilie 1476 şi *Redemptor noster*, din 13 ianuarie 1477 — înfăţişează, oricum, *un caz unic* în istoria raporturilor Moldovei cu Sfîntul Scaun : Suveranul Pontif ceda unui prinţ ortodox veniturile pe care catedralele catolice mai importante din ţara sa urmau să le obţină prin acordarea iertărilor în cursul aşa-zisului An Jubiliar ! În cel de-al doilea document, Ştefan este calificat drept „adevărat atlet al credinţei creştine" *(verus christiane fidei athleta)* [42] — aceasta este formula, şi nu aceea de *atlet al lui Hristos (athleta Christi)*, [43] cum circulă îndeobşte în literatura de specialitate (şi nu numai...). Felul în care papa Sixt se exprimă în legătură cu Ştefan nu lasă loc pentru nici o îndoială cu privire la raporturile dintre ei ; prima concedare a veniturilor Anului Jubiliar s-a făcut „luînd în considerare şi smerita cerere a sus-numitului Ştefan" (mai sus, el era numit „iubitul fiu Ştefan voievod, principele ţărilor Moldovei" [44]) ; a doua cedare este justificată mai amplu : „Cum, deci, precum o ştiu toate naţiile pămîntului, neamul fără de lege al turcilor nu încetează a unelti în contra credinţei ortodoxe şi contra acelora care au primit sfîntul botez al renaşterii şi *mai ales în contra iubitului fiu, nobilul bărbat, Ştefan voievod, ducele Moldovei*, şi a stăpînirilor sale, care se află în regiuni învecinate cu turcii [...] şi deşi sus-numitul Ştefan, ca un adevărat atlet al credinţei creştine, e dispus să reziste perfidiei şi atacurilor turcilor înşişi, totuşi, pentru susţinerea unei poveri atît de grele şi pentru a o duce la bun sfîrşit, singurele lui puteri nu sînt suficiente..." [45].

---

[39] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 70—71.

[40] K. Eubel, *loc. cit.* ; Aloisie L. Tăutu, *op. cit.*, p. 336—337.

[41] Publicate de A. Theiner, *Monumenta historiam Hungariae illustrantia*, II, nr. 634 (p. 449—451) şi 631 (p. 452—453) ; Hurmuzaki — Densusianu, *Documente*, II, 2, cit. *supra* (n. 34) ; traducerile la Aloisie L. Tăutu, *op. cit.*, p. 338—341 şi 341—343.

[42] Hurmuzaki — Dessuşianu, *Documente*, II, 2, p. 241.

[43] Asupra acestui aspect a atras atenţia părintele Aloisie L. Tăutu, *op. cit.*, p. 335—336.

[44] Urmez traducerea dată de Aloisie L. Tăutu, *op. cit.*, p. 339.

[45] *Ibidem*, p. 341—342.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Pe baza acestor documente, care ar trebui supuse unei analize mai strînse, *cred* că n-a fost deloc întîmplătoare cererea pe care Ştefan a adresat-o Sfîntului Scaun, pentru numirea unui episcop la Baia, tocmai la trei-patru ani după moartea ultimului titular : momentul trebuie să coincidă — sau să succeadă — aceluia în care papalitatea îi acordat un rol sporit Moldovei şi lui Ştefan în proiectele antiotomane.

Dar, pe baza acelorași documente — care au îngăduit să se vorbească despre un *spirit „ecumenic"* în vremea lui Ştefan cel Mare [46] — se poate trage concluzia că acest principe nu respinsese încă Unirea de la Florenţa ? Aici, am impresia că există îndreptăţiri pentru a ne despărţi de Oscar Halecki. Alungarea lui kyr Joachim — mitropolitul „florentin" al Moldovei — în vara anului 1453, după căderea Constantinopolei [47], a însemnat revirimentul ortodox, prăbuşirea definitivă a spiritului florentin şi ruperea relaţiilor cu Patriarhia Ecumenică, ruptură care se va menţine vreme de un secol (şi aici ne aflăm la obîrşia statutului de cvasi-autocefalie a Bisericii Moldovei, spre deosebire de cea a Ungrovlahiei, care a rămas în dependenţă de scaunul din Constantinopol). Ceea ce nu a însemnat — mă grăbesc să adaug — ruperea relaţiilor cu lumea ortodoxă : patronajul asupra Muntelui Athos este o mărturie elocventă [48] şi deosebit de sugestivă pentru politica lui Ştefan cel Mare în această direcţie. Dar tocmai acest patronaj arată şi el, pe de altă parte, că Moldova se detaşase de spiritul Florenţei. Mai mult : dacă sinodul antiunionist din 1443 — despre care se zice că s-ar fi reunit la Ierusalim sub preşedinţia celor trei patriarhi ai Orientului (ai Antiohiei, Alexandriei şi Ierusalimului) — a existat în realitate şi a emis proclamaţia prin care s-a respins Unirea [49], atunci e posibil că mişcarea antiflorentină avusese încă înainte de 1453 aderenţă în Moldova : o copie după traducerea în slavă a acestei „proclamaţii" din 1443 s-a păstrat într-un manuscris alcătuit în Moldova un veac mai tîrziu [50].

---

[46] *Sintagma* se află în titlul studiului părintelui Tăutu.

[47] Acest moment, al alungării lui Joachim, nu poate fi fixat decît *atunci*, în vara anului 1453, imediat după căderea Ţarigradului, în condiţiile cunoscute ; pe de altă parte, păstoria de 25 de ani a lui Teoctist I sfîrşindu-se la 1478, nu poate avea începutul decît la 1453. Discuţiile asupra acestui aspect de cronologie sînt inutile.

[48] Cf. Ştefan Andreescu, *Ştefan cel Mare ca protector al Muntelui Athos*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 653. Asupra acestui punct, cercetarea trebuie adîncită, luîndu-se în calcul şi raporturile Moldovei cu Imperiul otoman, conform cu observaţiile profesorului Nicoară Beldiceanu, *En marge d'une recherche concernant les relations roumano-athonites*, în „Byzantion", L (1980), 2, p. 617—623.

[49] Joseph Gill, *Le Concile de Florence*, Tournai, 1964 (Bibliothèque de Théologie, vol. 6), p. 317 ; idem, *Personalities of the Council of Florence*, Oxford, 1964, p. 213—221 (The Condemnation of the Council of Florence by the Three Oriental Patriarchs in 1443).

[50] Radu Constantinescu, *Un sermon anonyme et l'activité littéraire de Grégoire Camblak en Moldavie*, în „Etudes balkaniques", XII (1976), 2, p. 105, V, şi idem, *Manuscrise de origine românească din colecţii străine. Repertoriu*, Bucureşti, 1986, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Dar mai avem un argument care pledează pentru respingerea Unirii de către Ştefan cel Mare : este cunoscutul episod din 1462 [51], cînd Ştefan a alungat din Moldova o misiune franciscană, condusă de ardeleanul Sebastian Jánosi ; părinţii franciscani cutezaseră să boteze catolic o femeie pe care o mîntuiseră de diavol : prin aceasta, „negau, implicit, orice valoare a botezului ortodox" [52] ; or, se ştie, un *„aspect* principal al înfruntărilor între Apus şi Răsărit pe terenul ritualului" era tocmai botezul [53] ; pornind de la asemenea „erori" ale schismaticilor români încercase Bartolomeu de Alverna să-şi desfăşoare activitatea misionară şi printre românii supuşi lui Ludovic cel Mare. Iar Bartolomeu de Alverna fusese, de la 1367 la 1407, vicar al provinciei Bosnia ; de aici veneau şi franciscanii alungaţi la 1462 de Ştefan cel Mare. Este o continuitate care nu poate fi, desigur, întîmplătoare.

Iată, deci, răspunsul care cred că se poate da la a doua chestiune : Ştefan nu mai ţinea de spiritul florentin. Şi aceasta pune într-o lumină încă şi mai interesantă legăturile sale cu Sfîntul Scaun.

În fine, cu privire la căsătoria lui Ştefan cel Mare. Vechea cronică arată că „în anul 6980, luna septembrie 14, şi-a luat Ştefan voievod doamnă, pe cneghina Maria de la Mangop" [54]. *Dar este tocmai vremea cînd şi Ivan III se gătea de nuntă :* căsătoria lui cu Sofia-Zoe, fiica despotului Toma Paleologul, este datată 12 noiembrie 1472 [55] ! Dar pe cînd cneazul de la Moscova se lăsa îmbiat de făgăduieli şi lua pe moştenitoarea basileilor, mieluţă rătăcită pe coridoarele Vaticanului, Ştefan lua pe urmaşa Paleologilor-Asani, care nu avusese nici o atingere cu mişcarea unionistă. *Nu era el cel îndreptăţit să se considere urmaşul legiuit al basileilor ortodocşi, atunci cînd ultima mlădiţă a acestora crescuse în umbra Unirii florentine ?* Aici, la curtea lui Ştefan, trebuia să se edifice „a treia Romă", şi nu înspre marginile Asiei, sub oblăduirea unei prinţese care de două ori şi-a renegat credinţa.

Am impresia, încheind, că toate aceste elemente, adăugate acum la dosarul anului 1473, mai mult îl încurcă decît îl luminează. Dar poate ele vor fi folositoare celor care vor gîndi la continuarea cercetărilor.

---

[51] Textul povestirii a fost publicat de mai multe ori, în diverse locuri şi timpuri : N. Iorga, *O ştire inedită despre Ştefan cel Mare*, în *RI*, X, 1924, p. 183—184 ; P.P. Panaitescu, tot în *RI*, XIV. 1928, p. 406 ; Matei Cazacu, *Du nouveau sur le rôle international de la Moldavie dans la seconde moitié du XV-e siècle*, în *RER*, XVI, 1981, p. 36—46 (aici, p. 43).

[52] Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 43.

[53] Şerban Papacostea, *Întregiri la cunoaşterea vieţii bisericeşti a românilor în Evul Mediu (secolul XIV)*, 1981, în *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 211.

[54] *Cronicile slavo-române*, cit., p. 17.

[55] Wl. Dworzaczek, *Genealogia*, Varşovia, 1959, pl. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

NICOARĂ BELDICEANU-NĂDEJDE

ŞTIRI OTOMANE PRIVIND MOLDOVA PONTO-DUNĂREANĂ (1486—1520)

Piae memoriae magistri carissimi Victor Papacostea

I. INTRODUCERE

Dedicăm acest studiu neuitatului profesor de la Facultatea de Litere din Bucureşti, Victor PAPACOSTEA ; dacă zile năpraznice şi de urgie nu s-ar fi abătut asupra lui, ar fi văzut că prelegerile şi sfaturile lui nu s-au irosit în pustiu. Poate că n-a publicat mult, dar a luptat pentru crearea nu numai a studiilor balcanice în ţara noastră şi a unei şcoli pentru însuşirea acestor limbi, dar, mai mult, a înţeles importanţa majoră a cercetărilor otomane (şi turceşti, în general) pentru o mai adâncă, mai temeinică şi mai bună cunoaştere a trecutului nostru. Într-un moment de răscruce pentru mine — alegerea căii de specializare la începutul anului universitar 1940—1941 — el m-a îndemnat să mă închin studierii lumii otomane prin începerea învăţării limbii sultanilor Ţarigradului. Datorită lui Victor Papacostea am putut pleca la Istanbul ; în momentul despărţirii, într-o seară posomorâtă de octombrie, el mi-a arătat că ţara este în preajma intrării în bezna teroarei, că pentru decenii cultura şi spiritul nostru nu vor pâlpâi decât datorită acelora ce se vor jertfi dăinuirii lor. Cu fierbinte tărie m-a rugat să nu revin în ţară, ci, indiferent de greutăţile întâlnite, să duc mai departe pregătirea mea, atunci cînd alţii, în ţară subjugată, desigur mai vrednici şi mai buni, îşi vor pierde viaţa, neavând norocul de a fi prins o disciplină ce îngăduia plecarea. I-am urmat sfatul, rămânând credincios îndemnului, şi, dacă azi există o turcologie românească peste hotare, absolut întreg meritul revine neuitatului meu magistru al anilor studenţiei. Această închinare, prinos de profundă recunoştinţă, o socotesc o sfântă datorie pentru ctitorul studiilor otomane în România, deschizător de noi căi ale cunoaşterii ; ţin, în fine, să precizez că el mi-a pus în mână pana, m-a învăţat să descurc iţele cercetării şi să o duc la liman.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

*

În paginile următoare *, vor fi înfăţişate mai multe informaţii privind trecutul moldovenesc în cursul ultimelor decenii ale veacului XV şi primele ale celui următor, deci şi o scurtă privire asupra încheierii păcii între Bayezid II şi Ştefan cel Mare, în octombrie 1486. Ştirile provin din Doc. 1, 2 şi 3 păstrate la *Arhivele Palatului dela Topkapi* (Istanbul) şi recensăminte otomane de la *Arhivele Preşedinţiei Consiliului de Miniştri (Istanbul)*. Precizăm de la început că, pentru a nu complica tipărirea, nu vom folosi transliteraţia ştiinţifică, dar nici pe cea a turcei actuale, care nu se pretează scrierii arabe. Vom reda „gim" prin „dj", „cim" prin „ce/ci/cea", „hî" prin „kh", „je" prin „j" şi „gayn" prin „gh". Mărturisim că soluţia este departe de a fi ideală, dar că imperative tipografice, repetăm, nu autorizează transliteraţia ştiinţifică. Termenii notabili sînt explicaţi în notele care însoţesc studiul.

O excepţie pentru *qanun/qanunname*. Regulamentul este adresat adesea unei persoane care ocupă o dregătorie. Acest tip de document conţine dispoziţiile care sunt de observat în domeniul în care padişahul legiferează. El fixează raporturile dintre administraţi şi administraţie şi cere autorităţilor locale să ajute persoanele cărora actul este înmânat, La aceste dispoziţii, se adaugă o clauză penală privind pe acei care ar îndrăzni să încalce poruncile împărăteşti. Adesea, aceste genuri de regulamente se inspiră din legislaţia cutumieră a provinciei anexate şi prea puţin din dreptul coranic.

*

În cursul studiului sînt puse la contribuţie nu numai acte promulgate de cancelaria stambuliotă, dar şi recensăminte otomane ; întrucât istoriografia românească nu cunoaşte acest tip de document al administraţiei imperiale, ne vom opri pentru a da cîteva lămuriri asupra defterelor alcătuite de recenzorii Porţii.

Recensământul cel mai vechi cunoscut este acela realizat înainte de 1402 în provinciile Ankara şi Kütahya din Asia Mică, amintit de surse posterioare. În ordinul de recensământ promulgat pentru o provincie, suveranul numea un recenzor *(emin, yilyazîdjî)* şi un diac *(kiatib)* ; aceştia trebuiau să parcurgă întreaga provincie *(sandjiaq)* şi să întocmească un defter de recensământ. Fiecare din aceşti dregători primea

* SIGLE :

DPK... N. BELDICEANU, Irène BELDICEANU-STEINHERR, Déportation et pêche à Kilia entre 1484 et 1508, în *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, t. XXXVIII/1, Londra, 1975, p. 40—54.

KCA... N. BELDICEANU, Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottomans, în *Revue des études islamiques*, t. XXXVI/2, Paris, 1968, p. 215—262.

MO... N. BELDICEANU, La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle et au début du XVIe siècle, în *Revue des études islamiques*, t. XXXVII/2, Paris, 1969, p. 239—266.

MOB... N. BELDICEANU, *Le monde ottoman des Balkans (1402—1566). Institutions, société, économie*, Londra, 1976, cap. VII.

ROM... N. BELDICEANU, J.-L. BACQUÉ-GRAMMONT, M. CAZACU, Recherche sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520, în *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, t. XLV/1, Londra, 1982, p. 48—66.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

o leafă de un aspru de fiecare casă (khane) [1] înscrisă în catastif. Registrul trebuia să cuprindă toate localităţile provinciei, numele locuitorilor (şefii de familii, celibatarii şi văduvele), toate impozitele percepute (pentru fiecare dijmă era indicată natura ei), numărul de măsuri de cereale sau de alte feluri de produse ridicate, cât şi contravaloarea lor fiscală şi, bineînţeles, totalul pentru fiecare localitate. Recenzorul înscria de fiecare dată numele timarioţilor, beneficiari vremelnici ai unor venituri în bună parte de origine fiscală [2], acelea ale bunurilor de plină proprietate *(mülk)* [3], cât şi fundaţiile de binefacere *(vaqî)* [4]. Registrele erau alcătuite în mai multe exemplare, din care unul era păstrat în arhiva imperială ; în genere, pentru unele cazuri operaţia era realizată în faţa locuitorilor. Un articol al legii privind recensământul prevedea că adunarea trebuia să aibă loc în faţa recenzorului, a cadiului local şi, practic, în faţa întregii populaţii a localităţii. Recenzorul n-avea să ţină seamă de situaţia materială a persoanelor recenzate, indiferent de erau bogate sau sărace. Un recensământ oglindeşte natura producţiei, valoarea ei fiscală, cantitatea, structura etnico-religioasă, importanţa numerică a gospodăriilor, statutul diverselor categorii sociale etc. [5]. Defterele de recensământ sunt, de asemenea, o sursă esenţială pentru studierea geografiei istorice [6].

În cursul pregătirii tezei noastre de doctorat (1953—1955) asupra cuceririi Chiliei şi Cetăţii Albe, la München sub direcţia prof. F. Babinger, am constatat că se făcea o problemă acolo unde nu era nici una. Otomanizanţii, asemenea tuturor orientaliştilor, transpun datele erei musulmane în cea creştină luând drept punct de plecare ziua de 16 iulie 622 ; or, cancelaria Porţii socotea începutul la 15 iulie 622 [7]. Este adevărat că otomanizantul nu poate constata acest fapt decât atunci când diacul indică numele zilei, ceea ce în practică este destul de rar, adesea nefiind înscris decât anul şi locul promulgării. Hammer şi L. Forrer au săvârşit asemenea greşeli, neobservând lipsa de concordanţă între numele zilei săptămânii şi cifra datei (MOB. V, 73, n. 2) ; aceeaşi eroare se află, de pildă, în traducerea unor paragrafe din cronica lui Neşri privind cele două aşezări negustoreşti româneşti [8]. În aceste pagini,

[1] Pentru o gospodărie creştină, coeficientul este de patru persoane sau, cel mult, patru şi jumătate.

[2] N. BELDICEANU, *Le timar dans l'Etat ottoman (début XIVe — début XVIe siècle)*, Wiesbaden, 1980, 122 p.

[3] Termenul, de origine arabă este aplicat bunurilor care sînt de plină proprietate : MOB, XII, p. 29 şi n. 6.

[4] *Op. cit.*, p. 29—30 şi n. 11—13.

[5] Irène BELDICEANU-STEINHERR, N. BELDICEANU, Règlement ottoman concernant le recensement (première moitié du XVIe siècle), în *Südost-Forschungen*, t. XXXVII, München, 1978, p. 1—40.

[6] Irène BELDICEANU-STEINHERR, La géographie historique de l'Anatolie centrale d'après les registres ottomans, în *Compte rendus de l'Académie des Inscriptions & Belles Lettres*, séances de l'année 1982, juillet-octobre, Paris, 1982, p. 443—503.

[7] MAYER, Probleme der islamischen Zeitrechnung, în *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, t. II/3—4, Hanovra, 1926, p. 298.

[8] M. GUBOGLU, M. MUSTAFA, *Cronici turceşti privind Ţările Române; extrase*, t. I, Bucureşti, 1966, p. 131. La pagina citată, am remarcat o greşală de tradueere ; redarea termenului „emin" prin „credincioşi". *Emin*-ul este un

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

datele vor fi transformate socotind hegira nu la 16 iulie 622, ci la 15 iulie din același an.

La sfârșitul articolului se vor găsi reproducerile celor patru acte traduse în secțiunea VI.

*

Doc. nr. 1. — Actul l-am aflat la Istanbul în cursul verii 1972, în Arhivele palatului Topkapî, clasat sub cota E 8938. Este vorba de un firman [9] adresat de Poartă cadiului [10] Chiliei, emis la Constantinopol la 14 Safer 914 H. (13 iunie 1508) (DPK, 4, 54). El cuprinde elementele următoare : un protocol inițial, un text și un protocol final (DPK, 40 și n. 1). În protocolul inițial intră invocația, care nu apare pe reproducerea noastră, tughraua împărătească *(Bayezid ibn Mehmed khan musaffier da' ima* (Bayezid fiul lui Mehmed khan veșnic victorios) [11], adresa (DPK, 51—52 § 1) [12] și salutul *(zida fasluhu, virtutea să-i fie mărită)* (DPK, 40). Textul este compus din expunere (DPK, 52 § 2) și dispoziție (DPK, 52 § 3, 4). Lipsește clauza finală [13], dar nu formula de validare (DPK, 54 § 5). Protocolul final cuprinde data și locul de emitere a firmanului (DPK, 54 § 6, § 7). Actul numără, fără invocație și tughra, 15 linii scrise cu cerneală neagră într-o bună scriere *divani.*

Firmanul este adresat cadiului Chiliei : sultanul poruncește dregătorului deschiderea unei cercetări în legătură cu o plîngere adresată Porții de către pescarii surghiuniți la Chilia. Documentul privește două aspecte interesante ale comunității pescarilor surghiuniți la Chilia.

Doc. nr. 2. — Este un act păstrat în Arhivele palatului Topkapî din Istanbul sub cota E 12.355. Este întocmit în slavă și adresat de viitorul

---

dregător cu atribuții de inspector fiscal (N. BELDICEANU, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle*, Paris, 1973, p. 63 sq.). În realitate, Nesri vorbește de un „emin" însărcinat foarte probabil de sultan cu alcătuirea unui catastif al robilor luați printre târgoveți în vederea ridicării *pendjyek*-ului ; Irène BELDICEANU-STEINHERR, En marge d'un acte concernant le pengyek et les aqıngı, în *Revue des études islamiques*, t. XXXVII/1, Paris, 1969, p. 21—47.

[9] Asupra firmanelor : N. BELDICEANU, *Actes de Mehmed II et de Bayezid II du ms., fonds turc anc, 39*, t. I, col. Documents et recherches sur l'économie des pays byzantins, islamiques et slaves et leurs relations commerciales au moyen âge, t. III, direction P. LEMERLE, Paris, La Haye, 1960, p. 42, 50—54 ; citat *infra :* N. BELDICEANU, *Actes*, t. I.

[10] Cadiul era un judecător aflat în fruntea unei circumscripții judecătorești, numit printr-o diplomă împărătească. În calitate de cadiu, trebuia să distribuie dreapta potrivit dreptului islamic, fără să țină seamă de rangul social al împricinaților ; rolul său era mult mai întins decît acela al judecătorului din sistemul juridic european ; unii cadii primeau veniturile fiscale și producția rezervei timariale : N. BELDICEANU, *Recherche sur la ville ottomane*, p. 115—119 ; *IDEM, Le timar dans l'Etat ottoman (début XVe — début XVIe siècle)*, p. 40—41).

[11] Cf. F. KRAELITZ, *Osmanische Urkunden in türkischer sprache aus der zweiten Hätife des 15 Jahrhundert. Ein Beitrag sur osmanischen Diplomatik*, Viena, 1921, p. 17—23. 65 st. urm. ; P. WITTEK, Notes sur la tughra ottomane, în *La formation de l'Empire ottoman*, Londra, 1981, chap, IV ; cf. un album al tughralelor sultanilor otomani ; S. UMUR, *Osmanlı padişah tugraler* (Tughralele împăraților otomani), Istanbul, 1980, 327 p.

[12] N. BELDICEANU, *Actes*, t. I, p. 50.

[13] Cf. *op. cit.*, p. 52—53 ; în genere, suveranul cere respectarea ordinelor conținute de firman.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

sultan Selim I de la Cetatea-Albă la 25 ianuarie 1512 lui Bogdan III (ROM, 60—61), trei luni înainte de urcarea pretendentului otoman pe tronul Ţarigradului (24 aprilie 1512) [14] (MO, 257—258, pl. XVIII ; ROM, 48—50). Pretendentul la tron foloseşte tughraua, dar se intitulează „şah" (Selim şah), nefiind încă suveran ; odată ce va înlocui pe părintele său, Bayezid II, titlul de „şah" dispare din tughra şi se revine la formularea tradiţională „Selim fiul lui Bayezid khan veşnic victorios" [15]. Firmane de la alţi fraţi ai lui Selim, emise în timpul domniei părintelui lor, nu conţin termenul „şah" după numele prinţului [16].

Matei Cazacu, traducătorul actului, remarcă pe drept cuvânt că acesta este un *unicum*. Tughra prinţului nu lipseşte, actul începe direct cu adresa, aceasta fiind intitulaţia lui Bogdan III. Din punct de vedere diplomatic, restul documentului urmează şartul obişnuit al cancelariei împărăteşti : adresă, salut, expunere, dispoziţie, clauze finale şi formule de validare, în fine, protocolul final, care cuprinde data şi locul de emitere (ROM, 50). În afară de tughra, firmanul cuprinde 16 linii. El priveşte două aspecte ale relaţiilor din regiune : ţăranii de la Obluciţa, care lucrau ţarine aflate în Moldova, trebuiau să verse domniei moldoveneşti dijma potrivit înţelegerii relative la frontiera între cele două state (ROM, 60). Este de subliniat că, deşi supuşi otomani, ei puteau să-şi păstreze pământul ce-l aveau pe teritoriul moldovenesc, în schimb, erau datori să verse dijmele domnului moldovean. Situaţia era aceeaşi pentru oile din imperiu care veneau la păşunat în Moldova. O altă problemă evocată de act este pescuitul domniei în lacuri lăsate în folosinţa domnului Bogdan III de către Bayezid II (ROM, 60—61).

*

Doc. nr. 3. — Este vorba de un firman adresat tot de viitorul sultan Selim I comandantului *(dizdar)* cetăţii Chilia. Actul este emis la Tulcea în ultima decadă a lunii Zi-l qa'de 917 H. (8—17 februarie 1512) (ROM, 61). Din punct de vedere diplomatic, el urmează formularul cancelariei Porţii, asemenea Doc. nr. 1. Tughraua este identică aceleia a Doc. 2. Firmanul interesează un litigiu între autorităţile fiscale moldoveneşti şi otomane, privind perceperea gorştinei de către agenţii domnului moldovean, pe oile soldaţilor garnizoanei Chiliei. Poarta va trimite un dregător pentru a cerceta la faţa locului, urmând ca acesta să impună respectarea regimului anterior favorabil garnizoanei otomane (ROM, 64).

---

[14] Asupra sultanului Selim I : S. TANSEL, *Favuz sultan Selim*, Istanbul, 1969. 266 p + 76 pl. în af. textului.

[15] Elizabeth A. ZACHARIADOU, *Romania and the Turks (c. 1300 — c. 1500)*, Londra, 1985, cap. XVI, p. 8—12.

[16] IDEM, Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ νοτιοανατολικοῦ Αἰγαίου (μὲ ἀφορμὴ τὰ πατμιακὰ φιρμάνια τῶν ἐτῶν 1454—1522), în Σύμμεικτα, I. Atena, 1966, p. 215—219, 223—225. H. I. MAJER, Ein Nišân des Osmanenprinzen Ahmed, des Statthalters von Amasya, für die Zâviye des Schejch Bahâ ed-Din vom Jahr 906/1501, în *Südost-Forschungen*, t. XXXI, München, 1972, p. 321.

[17] Asupra sultanului Bayezid II : S. TANSEL, *Sultan II. Bayezit in siyasi* (La vie politique du règne du sultan Bayezid II), Istanbul, 1966, VIII, p. + pl. în text.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

*

Doc. nr. 4. — Dispozițiile sunt extrase dintr-un raport adresat la 14 aprilie 1520 Porții de cadiul de Aqceaqazanlîq [18]. Darea de seamă se află în manuscrisul, *fonds turc anc. n°. 85* păstrat la *Bibliothèque Nationale de Paris* (MOB, VII, 91). Cartonajul turcesc măsoară 30×20,5 cm, paginația nu este de origină turcească. Raportul este copiat pe pagini care cuprind între 16 și 21 linii. Scrierea este un *neskhi* influențat de *divani* de destul de bună calitate. Primele cuvinte ale fiecărui paragraf sunt scrise cu cerneală roșie. Hârtia, de o calitate acceptabilă, este de origine venețiană din a doua jumătate a veacului XVI. Manuscrisul cuprinde acte emise de sultanii Bayezid I, Mehmed II, Bayezid II, Selim I și Süleyman Legislatorul [19]. Mai multe piese ale acestui manuscris parizian au fost publicate de noi sau de soția noastră, D-na Irina Beldiceanu-Steinherr, cît și de o orientalistă bulgară [20].

Paragrafele raportului reeditat sunt în legătură cu documentele nr. 1 și nr. 2 privind lacurile lui Bogdan III și gorștina pe oi. (ROM, 61—62). De asemenea, dăm paragrafele care poruncesc ciobanilor și pescarilor întrebuințarea sării importate din Moldova.

II. PESCUIT, AGRICULTURĂ, PĂȘUNAT

A) Pescuitul. — Bayezid II, după cucerirea celor două așezări negustorești de la gurile Dunării și limanului Nistrului, promulghează din împrejurimile Obluciții (22/23 august 1484) un regulament *(qanunname)* pentru reorganizarea pescuitului la Chilia (KCA, 237—239). Nu vom relua studiul unde am editat regulamentul din 22/23 august 1484. Nu dăm aici decît un paragraf care se referă la pescarii aflați la Chilia în momentul anexării la Poartă (KCA, 237) :

„Dunărea se împarte la Chilia în șase brațe (boghaz) în care se pescuiește. (Brațele) sunt următoarele : în brațul Yvan pescuiau Andrye (Andrei), Qali Yorghi Gheorghe și Khrtu (Hărțu) ; în brațul Tapyadjaq pescuiau Dmtri (Dumitru) și Andryas (Andreiaș sau Andreas ?) ungurul, cumnatul lui Hrs (Hirș). Amintitul Dimitri plecase în Moldova, dar fiul și soția lui rămăseseră aici ; brațul Nitek era în folosința (tasarruf) amintitului Dimitri et al cumnatului lui Andryas ungurul ; în brațul Tatar pescuiau Vasl (Vasile), Tyman, Buny (Bunea), Lasv (Laslo) ungurul și Tomaș ungurul ; în brațul Trbus pescuiau Cozman (Cozma ?), Alik (Alecu) și Tuni Istfan (Ștefan) ; în brațul Klhșn/Kldjșne pescuiau amintitul Gorqu ungurul și Vartvlvi (Vartoli) valahul ; în brațul Yardvan pescuiau Tuduran (Tudoran), Astaqv (Astoicăi) și Pup (Pop) ; în brațul Rusqa pescuia Blaș (Balaș) ungurul“.

---

[18] Localitate în Bulgaria, Aldja Qazanlîq : G. D. GALABOV, *Die Protokollbücher des Kadiamtes*, ed. H. W. Duda, München, 1960, p. 319 doc. nr. 1055.

[19] Pentru o descriere mai amănunțită : N. BELDICEANU, *Actes*, t. I, p. 38—39.

[20] N. BELDICEANU, *Les actes des premiers sultans...*, t. II, *Règlements miniers*, 1390—1512, Paris, 1964, p. 51—52 ; I. BELDICEANU-STEINHERR, *Recherches sur la province de Qaraman au XVI-e siècle*, Leyde, 1968, p. 114—129 ; Bistra A. CVETKOVA, Sur les droits de vente, les péages et les taxes portuaires de certaines cités bulgares au XVI-e siècle, în *Bulletin de l'Institut d'Histoire*, Académie des Sciences de Bulgarie, t. 13, Sofia, 1963, p. 233—257.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

S-a încercat o identificare a acestor nume geografice ; unele par veridice, altele pun probleme, ceea ce nu este surprinzător, nedispunând de hărţi de la sfîrşitul veacului XV [21]. Paragraful de mai sus arată că, în ciuda invaziei otomane, unii pescari au preferat să părăsească locurile care le asigurau traiul. O întrebare : cum vom vedea mai jos, Poarta a colonizat 120 de familii de pescari, or paragraful citat nu înşiră decât 20, din care numai 13 par a fi moldoveni. Este foarte posibil că un mare număr de pescari moldoveni să fi părăsit Chilia atunci când s-a aflat că urdiile otomane se îndreaptă asupra sudului Moldovei.

Trimitem la un studiu (MO) unde am subliniat importanţa comunităţilor pescăreşti de la Chilia, înainte de sosirea otomanilor (MO, 250—260). Amintim că, la vremea căderii celor două aşezări româneşti, dijma pe peşte ridicată la Chilia şi butoaiele de peşte date domniei şi pârcălabilor cetăţii se urca la cantitatea aproximativă de 12 296 kg de peşte (MO, 259). Spre aceeaşi epocă, Moldova exporta, numai la Braşov, în zece luni, 308 825 kg de peşte de o valoare aproximativă de 5 000 florini sau 17,500 kg aur (DPK, 41).

Caviarul este amintit în două regulamente ale lui Mehmed II, în legătură cu vama şi curtajul la Galata şi Constantinopol ; un altul (1493), privitor la vama de la Adrianopol enumeră printre articolele impuse, caviarul [22]. Este evident că o parte din peştele exportat la Braşov provenea de la Chilia ; de altfel, un act din 22/23 august 1484 înscrie printre alte drepturi dijma ridicată pe caviar (KCA, 236 § 8). Poarta, odată stăpână pe regiunea Chiliei răşluită Moldovei, nu putea trece cu vederea această imensă sursă de venituri. Regulamentul din 22/23 august 1484, citat mai sus, este o vie mărturie a interesului economic manifestat de otomani. Într-un registru privind vama Chiliei, cât şi alte taxe, diacul notează diversele mărfuri şi taxe încasate de autorităţi [23]. Cîteva fragmente ale unor documente emise între 26 februarie şi 3 mai 1505, aflate într-un registru publicat de un mare otomanizant maghiar, înşiră numele a peste 20 de pescari de la Chilia [24] ; unii dintre ei erau musulmani din garnizoana Chiliei, un oarecare Iskender era ienicer, dar majoritatea lor erau creştini. printre ei notăm un Petruţ şi un Petre originari din Brăila [25]. Acestor ştiri trebuie adăugate altele, înscrise

[21] M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpînirii otomane, în *Peuce. Studii şi comunicări de istorie, etnografie şi muzeologie*, Tulcea, p. 267—282.

[22] N. BELDICEANU, *Actes*, t. I, p. 117, 118 ; IDEM, *Recherche sur la ville ottomane au XV-e siècle ; Etude et actes*, col. Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul, t. XXV, Paris, 1973, p. 178. În acest volum, Capitolul VI interesează Chilia şi Cetatea Albă, p. 121—141. În afară de actele emise în august 1484, volumul publică o serie de dispoziţiuni privind cetatea de la limanul Nistrului promulgate după 1 martie 1502, *op. cit.*, p. 182—184. Printre aceste dispoziţii, una se referă la taxa pe sclavii care ajungeau la Chilia şi Cetatea Albă, drept dat de Poartă în arendă.

[23] Registrul vamal privind Chilia şi Cetatea Albă (1486—1508), Başvekalet Arşivi (Arhivele Preşedinţiei Consiliului), Istanbul, fondul maliyeden müdevver, n° 6 fol. 246 v°—247 r°, 249 v° sq.

[24] L. FEKETE, *Die Siyakat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung, Beitrag zur türkischen Paläographie, mit 104 Tafel*, t. I. Col. Biblioteca orientalis hungarica, VII, Budapesta, 1955, p. 138—145.

[25] *Op. cit.*, t. I, p. 141, 142, 145.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

într-un registru conservat în Arhivele din Istanbul. Printre veniturile înşirate, sunt şi acelea aduse de dalianurile de la Chilia şi Cetatea Albă între 1488 şi 1508 [26]. Registrul citat, *maliyeden müdevver nr. 6*, notează pentru perioada lunilor Redjeb-Şaban 901/15 martie—12 mai 1496, 20 dalianuri abandonate la Chilia, ceea ce arată că, la data de mai sus, Poarta nu era capabilă să asigure punerea în valoare a tuturor pescăriilor [27]. În acelaşi registru, este înscris că un oarecare Qosta a luat în arendă dalianurile Chiliei la data de 24 aprilie 1496 [28]. Două decenii mai târziu, în 1518, dalianurile şi lacurile care ţineau de Chilia erau arendate anual pentru 23 333 aspri [29], or această sumă nu reprezintă decât a opta sau a zecea parte a taxelor percepute pe produsul pescuitului.

În august 1484, regulamentul lui Bayezid II enumeră 20 de pescari care-şi împărţeau mai multe braţe din jurul Chiliei, aflăm printre ei nu numai moldoveni, dar şi un muntean şi mai mulţi unguri (KCA, 237), dar în acest caz este mai probabil vorba de transilvăneni, supuşi ai Coroanei Sf. Ştefan. În realitate, numărul pescarilor trebuia să fie mai important, odată ce Poarta a surghiunit nu mai puţin de 120 de familii (DPK, 52) pentru a înlocui pe acei ce fugiseră în Moldova.

Un articol al Doc. nr. 4 interzice persoanelor care sărau peşte în regiunea dunăreană să întrebuinţeze sare marină, ei trebuiau să-şi procure sarea cumpărând-o în schelele din regiune ; este neîndoios că motivarea este în raport cu interesele fiscale ale Porţii.

Un regulament din anul 1570, privind arendările *(muqataa)* de la schela Chiliei, menţionează existenţa dalianurilor care aparţineau fiscului ; un regulament din acelaşi an, privind Cetatea Albă, aminteşte peştele care venea de la Chilia [30].

*

b) Agricultura. — Un paragraf din Doc. 2 (25 Ianuarie 1512) conţine o dispoziţie interesantă. Ţăranii de la Obluciţa, deci supuşi Porţii, şi care aveau ţarine în teritoriul moldovenesc, pot continua să le pună în valoare, dar dijmele pe recoltă revin domniei moldovene (ROMI, 60). *Apare limpede* că anexarea unui teritoriu moldovean n-a însemnat pentru populaţia românească o rupere totală de Moldova : sultanul nu obligă pe oameni să părăsească bunurile, ei le pot lucra, iar impozitul pe rodul muncii revine administraţiei moldoveneşti.

---

[26] Registru privind veniturile Chiliei şi Cetăţii Albe (1488—1508), Başvekalet Arşivi, Istanbul, fondul maliyeden müdevver, n° 6, f. 255 v° sq.

[27] Registrul citat, fol. 242 v°.

[28] Registrul cit. fol. 255 v°—256 r°. Data este în raport cu Sf. Gheorghe (23 aprilie) una din cele două zile tradiţionale de încheiere sau expirare a contractelor, cealaltă fiind Sf. Dumitru (26 octombrie).

[29] Registru rezumativ al provinciei Silistra (6—15 septembrie 1518), Başvekalet Arşivi, Istanbul, fondul tapu ve tahrir, n° 65, p. 13—14.

[30] M. BERINDEI, G. VEINSTEIN, Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman, în *Cahiers du Monde russe et soviétique*, t. XXII/2—3, Paris, 1981, p. 254, 267.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

*

c) Păşunatul. — Actele au, de asemenea, paragrafe care privesc probleme puse de păşunatul oilor. Doc nr. 2 citează vechi privilegii acordate de Poartă lui Bogdan III ; în virtutea lor, voievodul moldovean ridica un drept pe oile venite să pască în teritoriul moldovenesc, indiferent că erau din Dobrogea [31], din alte oraşe sau aparţineau *azab*-ilor [32] (ROM, 60). Doc. 3 prevede că soldaţii garnizoanei Chiliei n-au de vărsat gorştina pe oi Coroanei moldovene, dar că abuziv perceptorii domneşti o ridică în natură (ROM, 61) ; actul nu lămureşte unde anume păşunau turmele, este probabil o confuzie sau un abuz, nu o putem şti. Doc. 4 interesează un alt aspect al relaţiilor frontaliere otomano-moldovene : problema turmelor de oi care veneau din Moldova şi Ţara Românească la iernat, trecând Dunărea îngheţată în Dobrogea. În aceste împrejurări, fiscul împărătesc ridică o gorştină de trei oi pentru o sută de capete de ovine (ROM, 62). În plus, un alt articol prevede că ciobanii trebuiau să se aprovizioneze cu sare nu în Moldova, ci la schela de la Isaccea ; motivul nu poate fi decât de natură fiscală.

Actele privesc următoarele aspecte ale relaţiilor frontaliere :

a) oi care păşunează în Moldova ;

b) un conflict între fiscul moldovenesc şi garnizoana Chiliei privitor la oile soldaţilor :

c) regimul fiscal al turmelor celor două principate româneşti care iernează în teritoriul otoman.

*

d) **Pescarii în surghiun la Chilia.** — Un alt aspect se desprinde din aceste documente privind problemele fiscale existând între cele două ţări. Doc. nr. 1 aminteşte o serie de acte privind regimul pescarilor surghiuniţi la Chilia (DPK, 52) ; este clar după acest firman că mai multe porunci (firmane) au fost promulgate de Poartă în raport cu pescuitul în regiunea dunăreană a cetăţii ; acestea nu pot fi decât posterioare regulamentului din 22/23 august 1484, interesând organizarea pescuitului la Chilia (KCA, 237—239). Este de presupus că aducerea de noi pescari a avut loc în jurul epocii când a fost perceput primul haraci, 892 H. (1486/87) (MO, 263). Un alt aspect este de scos la lumină : Doc. 3 vorbeşte de regulamente anterioare (ROM, 61) (*...mezkürlerün qadimden olan qanunnamelerine... :* ROM, 65, 66, linia 11), natural, promulgate înainte de Doc. nr. 1 (1508). Dar acest firman ne descopere un aspect inedit al problemei : neputinţa Porţii de a stăvili părăsirea dalianelor şi deci o anumită dificultate în asigurarea punerii în valoare a pescăriilor.

---

[31] Asupra numelui Dobrogei : Maria-Mathilda ALEXANDRESCU-DERSCA. L'origine du nom de la Dobrudja, în *Contributions onomastiques, VI-e Congrès International des Sciences Onomastiques*, Bucureşti, 1958, p. 97—114.

[32] Existenţa acestor trupe este atestată la turci înainte de descălecarea statului otoman. Azabii formau o pedestrime întrebuinţată în mine şi în garnizoanele cetăţilor. Codul de legi cutumiere al lui Mehmed II prevede recrutarea de un azab pentru 20 în mediul orăşenesc : N. BELDICEANU, *Recherche sur la ville ottomane*, p. 291—292.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Subliniem că lupta Moldovei s-a terminat nu numai printr-un simplu tratat de pace, dar că cele două țări au trebuit să rezolve o serie de probleme ale relațiilor lor, care automat s-au concretizat în documente scrise — avem unele din acelea date de Poartă, dar cancelaria moldovenească a trebuit de asemenea să aștearnă pe hârtie dispozițiile prevăzute pentru a le aduce la cunoștința dregătorilor ei.

Doc. nr. 1 se referă nu numai la pescuit, dar și la deportarea de pescari la Chilia. Este limpede că Bayezid II, deplin conștient de importanța economică a regiunii, a încercat să determine pe patronul unei pescării, care fugise în Moldova, să revină, asigurându-i putința de a relua pescuitul ; este curios, dar numai pescarul a fugit, în vreme ce soția și fiul lui au rămas la Chilia (KCA, p. 237—239). Faptul că Poarta a adus noi pescari pune în lumină câteva fapte :

a) numărul celor fugiți era mult mai important decât s-ar putea crede, odată ce Poarta a transplantat la Chilia nu mai puțin de 120 familii (DPK, 52) ;

b) apelul la întoarcerea bejănarilor a fost lansat zadarnic de autoritățile otomane, a rămas fără urmare.

Un firman adresat inspectorului fiscal *(emin)* [33] și cadiului Chiliei la 7 aprilie 1491 vorbește de pescarii surghiuniți la Chilia, originari din Silistra, regiunea din jurul orașului și din alte locuri. În lumina firmanului, este limpede că transplantarea este anterioară anului 1491 (MO, 261—262). Data exactă a deportării la Chilia ne rămâne necunoscută. Într-un firman din 11 aprilie 1491, adresat cadiului Cetății Albe, administrația centrală se plânge de întârzierea vărsării haraciului. Cercetarea întreprinsă a arătat că primul haraci, după cucerire, a fost cerut în 1486/87 și că Poarta a primit sumele pentru 1488/89 și 1489/90. Dat fiind că Chilia a fost cucerită (14 iulie 1484) puțin înaintea Cetății Albe (7/8 august 1484) (MOB, 65), este probabil că primul haraci a fost ridicat la Chilia tot în 1486/87. Trebuie ținut seamă de mai multe elemente. Este cunoscut că Poarta n-avea obiceiul să întârzie proiectele de deportare de populații dintr-o regiune proaspăt cucerită (DPK, 48 n. 65) [34]. Dată fiind căderea Chiliei în iulie 1484 și ținând seamă că Poarta trebuia să trimită ordine de surghiun în ținuturile de unde voia să aducă pescari, cât și de toate formalitățile de îndeplinit, este probabil ca pescarii luați cu hapca de la Silistra și din împrejurimile ei n-au putut sosi la pescăriile de la Chilia decât cel mai devreme în vara lui 1485. Pe de altă parte, știm că starea de război continua între Poartă și Ștefan cel Mare, în ciuda căderii celor două centre negustorești moldovenești [35]. Mărturisim că, ținând seama de data încheierii păcii, în jurul lui 14 octombrie 1486, și de perceperea primului haraci în 1486/87, datarea ne pare nesigură, atâta vreme cât nu va fi întărită de aflarea unui nou act otoman. O întrebare : dacă ridicarea primului haraci în 1486/87 se verifică, faptul n-ar arăta că Poarta a așteptat pacea din 1486 pentru a-și exercita

[33] Dregător însărcinat de Poartă cu controlul gestiunii bunurilor sau unor venituri date în arendă : *pp. cit.*, p. 63—73 ; cf. *infra* Doc. n° IV § 3.

[34] Asupra surghiunului în lumea otomană : *op. cit.*, p. 36—44.

[35] I. URSU, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 190—210.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

deplina autoritate asupra celor două cuceriri ? Nu este cu neputinţă, Poarta având în genere tendinţa unui anumit formalism juridic.

Rezumăm : în faza actuală, nu putem şti cu exactitate la ce dată Poarta a decis să valorifice în deplin posibilităţile oferite de cucerirea cetăţilor, probabil că data este *ante quem* lui aprilie 1491 (MO, 261—262).

În cele din urmă, politica de deplasare de populaţie la Chilia s-a dovedit stearpă, din cele 120 de familii deportate, nu se mai aflau decât 30 în iunie 1508 (DPK, 52). Care au fost pricinele bejeniei masive a pescarilor ? Firmanul din 1508 le arată destul de sumar. Motivul principal a fost de natură fiscală, cancer care a contribuit la năruirea imperiului, Poarta nefiind niciodată în stare să sesizeze problemele economice şi raportul strâns dintre activitatea economică, sănătatea monetară şi fiscalitate. La origine, darea pentru iarbă era de 5 aspri de gospodărie, deci un total de 600 de aspri pentru ansamblul pescarilor surghiuniţi. Dat fiind sistemul otoman de arendare *(muqataa)* a veniturilor fiscale şi a altor diverse bunuri, arendaşul *(amil)* trebuia să perceapă anual totalitatea dăjdiilor. Era obligat să o facă, nerespectarea vărsării arendei la datele stabilite risca să aducă la neputinţa respectării clauzelor contractului de *muqataa*. Poarta nu putea îngădui nerespectarea condiţiilor prevăzute; într-un asemenea caz nefericit, arendaşul şi garanţii *(ketil)* lor riscau pierderea vieţii [36]. Rezultatul era că acesta, indiferent de numărul de contribuabili rămaşi, trebuia să încaseze, *nolens volens*, totalul de 600 aspri prevăzut în actul de luare în arendă. În cazul care ne interesează, arendaşul nu ridică decât 15 aspri [37] pe gospodărie de la cele 30 de familii rămase (DPK, 52), probabil că diferenţa o completa tot ilegal, din alte capitole ale veniturilor închiriate. De altfel, firmanul citează încasarea samavolnică a capitaţiei pe tinerii neajunşi la vârsta adultă şi chiar pe persoanele decedate *(ibidem)*. Suveranul otoman porunceşte încetarea abuzurilor, cercetări pentru aflarea fugarilor, iar în caz că nu pot fi regăsiţi, deportarea altor pescari la Chilia (DPK, 53—54) ; poruncile sunt caracteristice comportării administraţiei Porţii.

Un element poate fi de asemenea pus în legătură cu fuga pescarilor, cauză care nu apare în firman şi deci e necunoscută nouă. Să nu uităm condiţiile statutului de surghiunit şi cum se săvârşea surghiunul. Persoanele transportate pierdeau bunurile posedate la locul de origine, în plus la locul deportării nu primeau totdeauna casele în deplină proprietate ; această nedreptate a provocat mari conflicte la Istanbul în vremea lui Mehmed II [38]. La Chilia, dughenele confiscate în 1484 au fost închiriate (KCA, 239—240) ; un regulament pentru Cetatea Albă este mai limpede, casele nelocuite erau date cu chirie în beneficiul haznalei împărăteşti *(beylik)* (KCA, 244). Este probabil că regimul administrativ introdus de Poartă în cele două aşezări negustoreşti a fost mai mult sau mai puţin asemănător. În asemenea condiţii, nu este surprinzător că exilaţii de la

[36] Problema dării în arendă a veniturilor fiscale priveşte un întreg capitol din lucrarea citată : N. BELDICEANU, *Les actes des premiers sultans...* t. II, p. 141—145.

[37] Piesă de argint otomană ; în vremea lui Bayezid II, asprul avea o greutate de aproximativ 0,737 g.

[38] N. BELDICEANU, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle...*, p. 37—38.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Chilia nu erau mulţumiţi de soarta lor şi că au ales fuga în zdrobitoarea lor majoritate, în proporţie de 75%. Acest element era cu totul indiferent administraţiei otomane, a cărei concepţie de guvernământ era cu totul de tradiţie asiatică. Nu ştim cum sultanul a descurcat ţtele problemei, dar trebuia să-i afle o soluţie, era obligat ; nu este de uitat că era ţinut să asigure buna aprovizionare a centrelor urbane, ale căror populaţii erau într-o continuă creştere, pentru a evita pricina a tot soiul de tulburări provocate de o proastă aprovizionare : actele privind respectarea preţurilor la Istanbul, Adrianopol şi Brusa, promulgate de Bayezid II în 16—25 iunie 1502, o dovedesc pe deplin [39].

În Doc. 4, un paragraf interzice pescarilor întrebuinţarea sării de origine marină ; ei erau obligaţi să o cumpere la schelele dunărene, deci nu poate fi vorba decât de sarea extrasă din ocnele româneşti. Motivul presupunem că este de ordin fiscal.

Secţiunea aceasta a tratat diverse aspecte ale relaţiilor otomano-moldovene, privind probleme fiscal-economice, urmare a pierderii de către Ştefan cel Mare a celor două centre negustoreşti de la Dunăre şi Nistru, în special problema pusă de păşunatul oilor şi de politica otomană de repunere în valoare a pescăriilor prin transplantarea de pescari la Chilia.

III. SURGHIUNUL

Doc. nr. 1 prezintă un aspect deosebit al administraţiei Porţii, surghiunul. Am văzut în secţiunea precedentă problemele puse de o deplasare masivă de pescari dintr-o regiune în alta. Acum vom privi această metodă otomană de guvernare mai de aproape. Termenul tehnic aplicat acestei politici de transplantare este otomanul „sürülmüş dūr", la temelia căruia se află verbul „sürmek" (a deporta). Cuvântul este atestat în unul din cele mai vechi dicţionare ale limbii turceşti, alcătuit în cursul celui de al treilea sfert al veacului XI de Mahmud al-Kaşghari [40], deci mult înaintea descălecării statului otoman. Adăugăm că termenul este cunoscut şi în cumană [41]. Ne putem întreba dacă acest cuvânt n-a intrat în română din cumană şi nu din otomană, deşi în limba noastră nu este atestat decât în 1645 [42].

Înainte de a intra în miezul subiectului, dăm câteva informaţii asupra surghiunului la otomani. Potrivit cronicilor, primele deportări au avut loc sub Orkhan (1324—1362) (DPK, 44 şi n. 38). Trebuie făcută o distincţie între diversele feluri de surghiun amintite de cronici. Primele deplasări de populaţie menţionate privesc triburi, cauza era fie dorinţa de a mări efectivele armatei, fie controlul unor populaţii care contestau autoritatea Porţii. Versurile lui 'Aşiqpaşazade, care comentează stră-

[39] *Op. cit.*, p. 185—265.

[40] Mahmut KAŞGHARLI, *Divanü lûgat-it-turk dizini* (Index du dictionnaire turc), ed. B. ATALAY, t. I Ankara, 1986, p. 551 : *sürmek*, MOB. XI, p. 74. Asupra monedelor otomane din domnia lui Bayezid II : cu un titlu de 85% de argint : I. şi Djevriye ARTUK, *Istanbul arkeoloji müzeleri teşhirdeki islâmî sikeler kataloğu* (Catalogul monedelor islamice de la muzeele de arheologie din Istanbul), Ankara 1974, p. 487—494 ; asupra lui Kasgharlî : Sir G. CLAUSON, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972, p. XVIII.

[41] K. GRONBECH, *Komanisches Wörterbuch*, Copenhaga, 1942, p. 227.

[42] H. TIKTIN, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, ²Wiesbaden 1989, p. 557.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mutarea unor triburi rebele din valea fluviului Menermen din Asia Mică în împrejurimile oraşului Filipopol în vremurile lui Bayezid I (1389—1402), arată că deportarea era prevăzută de lege (DPK, 44). Murad II (1421—1451), odată cucerit Salonicul, a transplantat în noua cucerire turci din regiunea Varda Yenidjesi, distribuind surghiuniţilor în plină proprietate casele părăsite de creştini (DPK, 44). Este caracteristic că aceste cartiere poartă nu numele de „mahalle" ci de „djemaat" (trib comunitate)[43]. Mehmed II (1451—1481) a urmat politica părintelui său. Pentru popularea Constantinopolului nereuşind să atragă pe nimeni, în ciuda chemărilor adresate, a recurs la forţă. Astfel, oraşul a fost colonizat cu oameni transplantaţi din toate colţurile împărăţiei ; această politică a dat loc la profunde nemulţumiri, dar nu este aici locul să vorbim despre aceste evenimente[44]. Bayezid II (1481—1512) a continuat politica lui Mehmed II : în urma unei răzvrătiri a unor triburi musulmane heterodoxe din Anatolia, a deportat vinovaţii în Moreea (DPK, 45—46).

Ajungem la sensul instituţional al termenului ; în otomană, are un conţinut politico-administrativ mult mai complex decât s-ar putea crede. El nu priveşte numai o persoană obligată să-şi părăsească locul de baştină pentru a se stabili, *nolens volens*, într-o altă regiune, cum s-a putut sugera[45]. Noţiunea de *surghiun* implică un statut particular. Documentaţia otomană din veacurile XV şi XVI dă o imagine destul de completă[46] a cuprinsului noţiunii de *surghiun*. Un regulament privind provincia Silistra, din vremurile domniei lui Süleyman Legislatorul (1520—1566), şi *Codul de legi cutumier al lui Mehmed II* (1451—1481) oferă o vedere asupra conţinutului termenului de „surghiun". Firmanul privind ridicarea haraciului la Chilia arată că legislatorul face o diferenţă între pescarii deportaţi şi acei indigeni (MO, 261—262), ceea ce este, de altfel, normal. Un registru privind provincia Trapezundului (sf. veacului XV)[47] citează adesea termenul studiat în raport cu deportarea clasei

---

[43] Registre de recensământ amănunţit al Macedoniei orientale, Başvekalet Arşivi Istanbul (1478—1479), fond tapu ve tahrir, n° 7 p. 524—536 ; cf. H. L. LOWRY, Portrait of a City : the Population and Topography of Ottoman Selânik (Thessaloniki) in the Year 1478, dans Ἱστορία, Atena, 1980—81, p. 258.

[44] N. BELDICEANU, *Recherche sur la ville ottomane*... p. 41—42 ; cf. DPK, p. 44—46.

[45] H. J. KISSLING, Einige Bemerkungen zur Eroberung Kilia's und Aqkerman durch die Türken (1484) în *Beiträge sur Südosteuropa-Forschung*, München, 1969, p. 243 n. 1. Autorul a pus în acest studiu la îndoială sensul termenului „surghiun" (*art. cit.*, p. 335). O sursă bizantină confirmă că persoanele transplantate la Istanbul din diverse oraşe cucerite de Poartă, erau numite de Turci *sourgounides* : G. PHRANTES, ed. Bonn, 1838, cartea III, 11 p. 308. Pasajul se află în cronica îmbogăţită compusă după 1571 de mitropolitul Melissenos de Monemvasia ; G. SPHRANTZES, *Memorii, 1401—1477*, ed. V. GRECU, Bucureşti, 1966, p. XIII—XIV.

[46] Ö. L. BARKAN, *XVve XVI-inci asırlarda osmanlı imparatorluğunda siraî ve ekonominin hukukî ve mali esaslari* (Les bases juridiques et financières de l'économie agricole dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siècle), Istanbul, 1945, p. 273 § 5, 274 § 8. 275 § 14 ; N. BELDICEANU, *Code de lois coutumières de Mehmed II, Kitab-i qavanin-i 'osmani*, Wiesbaden, 1967, f. 51 r°.

[47] Registru de recensământ amănunţit al provinciei Trapezund, Başvekalet Arşivi, Istanbul, fondul maliyeden müdevver n° 828 ; registrul priveşte un recensământ efectuat după 30 ianuarie 1484 dar înainte de 5—14 mai 1487. Manuscrisul măsoară 30,7×11 cm şi cuprinde 749 p. ; cf. N. BELDICEANU, P. Ş. NĂSTUREL,

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

conducătoare a imperiului Marilor Comneni după cucerirea acestuia de către Mehmed II [48]. Termenul apare şi în alte registre otomane de recensământ (DPK, 36). Nu numai documentele ieşite din cancelaria împărătească pomenesc aceste operaţii de transplantare forţată de populaţii. În lumina surselor, transmutarea apare a fi o metodă otomană normală de repopulare a unui oraş sau regiuni. Ea nu tinde numai la mărirea populaţiei, sistemul îngăduie de asemenea dislocarea unor elemente care puteau unelti împotriva cuceritorului. Este de remarcat că surghiuniţii proveneau tot atât de bine din lumea musulmană cât şi din cea creştină [49].

Care era statutul unei persoane surghiunite ? Este limpede, în lumina izvoarelor otomane, că transplantările de populaţie pentru diverse pricini erau profund împământenite în sistemul politico-administrativ otoman. Cauzele care se aflau la temelia lui sunt multiple. Iată câteva dintre ele :

a) factorul economico-fiscal constituia un element de netăgăduit, asigura importanţa presiunii pentru vistieria imperială ; se putea cere ca persoanele deportate să nu practice o altă meserie decât aceea din locul de baştină, cazul pescarilor de la Chilia (DPK, p. 52—54) ;

b) decapitarea păturii conducătoare a unei aşezări, pentru a curma putinţa ca vechea clasă diriguitoare să unelteasscă izgonirea cuceritorului otoman ;

c) un element care provoca surghiunirea putea fi dorinţa cuceritorului musulman de a stabili într-o regiune creştină elemente care nu-i puteau fi decât credincioase, uneori chiar triburi în totaltatea lor, deci *factorul militar* este implicit.

Surghiunitul avea un statut deosebit de restul populaţiei. Un deportat n-avea dreptul să-şi exercite meseria decât în locul unde era surghiunit de autorităţi şi nu putea păstra bunurile avute la locul de origine ; natural că nu avea dreptul să-şi părăsească domiciliul unde era transplantat. Un regulament privind provincia Silistra prevede că rudele unui surghiunit, venite să locuiască cu el, erau cuprinse în categoria persoanelor deplasate [50] ; este mai caracteristic faptul că fata unei persoane deportate nu se putea mărita decât cu un deportat [51].

Rezumăm : surghiunul este un vechi obicei otoman, care permitea autorităţilor nu numai să îndepărteze de anumite centre o populaţie care nu inspira încredere, dar permitea colonizări forţate, uneori prin transplantarea unor populaţii musulmane, alteori operaţia era dictată de cerinţe pur economice. Amintim că otomanii n-au inventat această metodă de guvernare : romanii şi mai târziu bizantinii au practicat, de asemenea, pe scară întinsă, deplasările de populaţie.

Biens du monastère Sainte-Sophie de Trébizonde dans plusieurs bandons du pays à la charnière de la conquête (1461), în *Byzantion*, Bruxelles, 1990 sub presă. Asupra datei cuceririi Imperiului de Trapezund în septembrie 1461 : *art. cit.* Autorii citaţi, Le monastère de la Théosképastos à la lumière d'un recensement ottoman de Trébizonde, în *Byzantion*, t. LV/1 p. 289, 300, 301, 302, 307, 320, 323, 325.

[48] Cf. *supra*, n. 47.

[49] N. BELDICEANU, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle...*, p. 36—42.

[50] O. L. BARKAN, *op. cit*, p. 27.

[51] N. BELDICEANU, *Code de lois coutumières...* f. 51 r°—v°.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

IV. RELAŢIILE OTOMANO-MOLDOVENEŞTI

Trecem la prezentarea Doc. 3, 4 şi 5 în funcţie de lumina care o pot arunca asupra relaţiilor dintre Poartă şi domnia moldovenească. Natural, nu vom relua vechile cercetări şi ne vom mulţumi să trecem repede asupra evenimentelor desfăşurate după căderea celor două aşezări negustoreşti ponto-dunărene.

Amintim zadarnica încercare moldovenească de recucerire a Cetăţii Albe de către domnul moldovean, asupra căreia nu ne oprim în acest studiu (MOB, VI, 84—86). Nu ştim dacă este o simplă întâmplare, dar remarcăm că între 29 mai 1484 şi 14 septembrie 1486 nu avem nici un hrisov de la Ştefan cel Mare [52]. Această absenţă poate fi legată, parţial, de campania lui Bayezid II, de pregătirile nereuşitului atac împotriva cetăţii de la limanul Nistrului şi insuccesul lui urmat de reacţiunea otomană. Amintim campania beylerbeyului Rumeliei, 'Ali şi lupta de la Cătlăbuga (16 noiembrie 1485) [53]. Anul următor, Poarta hotărăşte o nouă razie. Guvernatorul Silistrei, Bali bey, construieşte un pod peste Prut şi pătrunde în Moldova. Am putut stabili următoarea cronologie a atacului din 1486, prin analogie cu ştirile privind campania otomană din 1538 împotriva lui Petru Rareş [54]. Datele ar putea fi următoarele, pentru această campanie de iarnă, fapt puţin curent în politica militară otomană :

a) porunca împărătească de a purcede la atac, 15 ianuarie 1486 ;
b) trecerea Dunării la Isaccea pe la 19 februarie 1486 ;
c) sosirea trupelor otomane la Prut pe la 24—25 februarie 1486 ;
d) lupta de la Şcheia, 6 martie 1486 [55].

Pierderea celor două aşezări negustoreşti, raziile otomane şi dispariţia oricărei nădejdi de a fi ajutat efectiv de lumea creştină au trebuit să hotărască pe Ştefan cel Mare să pună capăt nesfârşitelor lupte cu Poarta, să încheie un tratat cu fiul cuceritorului Ţarigradului. În teza de doctorat susţinută la München în semestrul de vară al anului 1955, sub direcţia prof. Franz Babinger ,am datat tratatul moldo-otoman la mijlocul lunii octombrie 1486 [56], mai precis la 14 octombrie 1486 (MO, 244). Mai multe cronici, aflate în manuscris la Biblioteca Naţională de la Paris cât şi alte surse, întăresc această datare (MO. 244 n. 8). Cronicile otomane semnalează sosirea unui sol moldovean la Istanbul pentru încheierea păcii înainte de a doua jumătate a lunii Şevval 891 (11—20 octombrie 1486), moment când ajunge în oraşul de scaun otoman şi un ambasador al craiului unguresc Matei Corvin, fiul lui Yahşi (Dimitrie

---

[52] L. ŞIMANSCHI, G. IGNAT, D. AGACHE. *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. II. (1449—1486). Bucureşti, 1976, p. LVI.

[53] I. URSU, *op. cit.*, p. 116 ; N. BELDICEANU, *Feldsug Bajezid's II, gegen die Moldau und die Schlachten bis zum Frieden von 1486*, teză de doctorat susţinută la München în 1955, sub direcţia prof. Franz BABINGER, p. 58—64.

[54] N. BELDICEANU, G. ZERVA, Une source ottomane relative à la campagne de Süleyman le Législateur contre la Moldavie (1538), dans *Acta historica, Societas academica daco-romana*, t. I, Rome, 1959, p. 8 sq. ; cf. A. ANTALFFY. Münşa'at al-selatin al lui Rukhsanzade Ahmed Feridun ca izvor pentru istoria Românilor, în *Buletinul Comisiei Istorice*, t. XIII, Bucureşti, 1934, p. 3—23.

[55] N. BELDICEANU, *Feldzug Bajezid's II...*, p. 64—67 ; cf. asupra evenimentelor. I. URSU, *op cit.*, p. 198—199.

[56] N. BELDICEANU, *Feldzug Bajezid's II...*, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Jakšic)[57]. Prezența unui sol unguresc la curtea otomană a trebuit să constituie un element important pentru solia moldovenească. Ținem să precizăm că sursele otomane citate sunt unanime pentru fixarea datei păcii în octombrie 1486, când la Istanbul se afla și ambasadorul ungur sus amintit, cum am arătat mai sus. Care putea fi conținutul tratatului încheiat între cei doi beligeranți ? Cele două state au trebuit, înainte de toate, să pună capăt stării de război, să stabilească importanța tributului, care ar fi fost de 5 000 piese de aur[58], ceea ce corespunde cu 17,85 kg de aur, un florin având greutatea de 3,57 g[59]. Solii moldoveni căzând la înțelegere cu Poarta, au stabilit, de asemenea, șarturile privind hotărnicirea noii frontiere în regiunea ponto-dunăreană, în urma căderii Chiliei și Cetății Albe. Un ecou se află în cronica lui Ibrahim Pecevi[60]. Existența tratatului este întărită de un act promulgat la 10 Ša'ban 989/8 septembrie 1581, adresat de Poartă beyului de Tighina și cadiului Cetății Albe. Documentul privește soluționarea unui litigiu asupra traseului exact al graniței moldo-otomane și formarea unei comisii mixte de anchetă. Moldova era reprezentată de Qujuqura/Qoqoqora, *ceașnigar* al domnului Iancu Sasul. Este vorba, fără doar și poate, de stolnicul Grigore Cocorea sau Cucurea[61]. Cu prilejul cercetării de mai sus, a fost înfățișat un act privind noua frontieră *(sinurname)*, text redactat în vremile lui Qodjea Istefan, deci a lui Ștefan cel Mare. Termenul „qodjea" are înțelesul de „bătrân", dar și pe acela de „mare, enorm"[62]. Nu încape nici o îndoială că actul este o urmare a clauzei din tratatul de pace din octombrie 1486, interesând trasarea noii frontiere moldo-otomane (ROM, 52).

Revenim asupra tributului. Ce reprezenta suma de 5000 florini ? Un registru de contabilitate al palatului împărătesc de la Istanbul pentru perioada 1488—1489 înscrie prețul cumpărării unei cantități de 120

---

[57] Intre timp, unul din izvoare a fost publicat în traducere prin osârdia regretatului orientalist austriac R. F. KREUTEL, *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481—1512) nach den altosmanichen Chroniken des Oruc und Anonymus Hanivaldanus*, Graz, Viena, Colonia, 1978 p. 43. Asupra păcii din 1486 și ambasada ungurească : Șt. S. GOROVEI, Moldova în „Casa păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane, în *Anuarul Inst. de Istorie și Arheologie „A. D Xenopol"*, t. XVII, Iași, 1980, p. 643—645. În raport cu relațiile dintre Poartă și Moldova în 1486 : T. GEMIL. Un izvor referitor la moartea lui Dimitrie Jaakšič solul lui Matia Corvin la Bayezid II, în *Anuarul Inst. de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"*, t. XXII/2, Iași, 1985, p. 597—604.

[58] M. GUBOGLU, Le tribut payé par les principautés roumaines à la Porte jusqu'au debut du XVIe siècle d'après les souces turques, în *Revue des études islamiques*, t. XXXVII/1 Paris, 1969, p. 70.

[59] N. BELDICEANU, *Actes*, t. I, p. 175.

[60] I. PECEVI, *Ta'rikh-i-Pečevi* (Cronica lui Pecevi), t I, Istanbul, 1281/1864, p. 204.

[61] Basvekalet Arșivi, Istanbul, Muhimme deftereri, n° 46, p. 69, doc. n° 134. Actul a fost citat de M. MAXIM, Le statut de la Moldavie et de la Valachie à l'égard de la Porte ottomane dans la seconde moitié du XVIe siècle, în *Nouvelles études d'histoire*, VI, I, București, 1980, p. 241. Asupra stolnicului amintit ; N. STOICESCU, *Dicționarul marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971, p. 300.

[62] T. X. BIANCHI, J. D. KIEFFER, *Dictionnaire turc-français*, t. II, Paris, 1850 p. 517. In propria noastră limbă avem turcescul „cogemitea" H. TIKTIN, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*[2], t. I, Wiesbaden, 1986, p. 601.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ocale (153,936 kg) de sare muntenească, 288 aspri[63] şi a 16 356 oi, 422 043 aspri[64]. Ocaua de sare muntenească revenea deci la 2,53 aspri şi oaia la 25,80 aspri în 1488. Suma de 5 000 florini corespundea, la această dată, în aspri, la totalul de 245 000, un florin fiind schimbat pentru 49 aspri[65], deci tributul echivala la 96 837 ocale de sare sau 9 496 capete de oi. Aceste cifre nu sunt decât indicative, florinul fiind schimbat în momentul încheierii păcii (1486) la aproxmativ 45,5 aspri ; de asemenea, nu este de uitat că Poarta nu practica preţurile târgului liber ; subliniem că acest sistem arbitrar, care ignora jocul cererii şi ofertei, a dus la continua depreciere a monedei şi, în cele din urmă, la distrugerea economiei imperiului, invadat de monedele statelor străine care respectau principii riguroase în emisiunile lor şi ţineau seama de jocul liber al forţelor economice.

În România a fost reluată problema aşa-ziselor „capitulaţii", care au făcut să curgă multă cerneală fără să se poată aduce nimic pozitiv, poate de vină este nu numai o anumită lipsă de metodă, dar şi voinţa de a face din „dovedirea" existenţei unor tratate un „cal de bătaie" politic ; citarea lui Marx şi Engels este fără obiect, nu dovedeşte absolut nimic din punct de vedere istoric. Plăsmuirile fără valoare nu sunt autentificate de lipsa de formaţie istorică a celor mai sus citaţi ; lipsa lor de veracitate a fost pe deplin dovedită de C. Giurescu la începutul acestui veac[66]. În fond, doritorii dovedirii cu orice preţ a unui tratat au arătat că nu se pot plăsmui capitulaţii, când în arhive, cel puţin până acuma, nu s-a găsit nici o urmă.

Documentele editate aici sunt probabil în raport cu unele şarturi ale tratatului dintre Poartă şi Moldova. Care este baza acestei supoziţii ? Rezumăm : tratatul din 14 octombrie 1486 trebuia să cuprindă dispoziţii privind hotărnicirea noilor graniţe între cele două părţi contractante, fixarea importanţei tributului vărsat de domnia moldovenească, cât şi clauzele interesând natura relaţiilor dintre cele două state şi, în fine, articole referitoare la problemele de tot felul provocate de noul hotar pentru populaţiile frontaliere şi bunurile ei. În plus, prezenţa ciambururilor tătărăşti, mânate de setea lor de pradă, era o sursă periodică de probleme, dar, odată pacea încheiată, nu mai au loc campanii împărăteşti (ROM, 52). Încercarea noastră de a reconstitui cuprinsul tratatului nu se bazează decât pe ştiri extrase din diverse izvoare, dar nu avem nici un act oficial otoman promulgat de cancelaria Porţii care să ne fi parvenit. Până acum, singurul text, o copie nedatată, este acela

---

[63] Ö. L. BARKAN, Istanbul saraylarına ait muhasebe defterleri (Registre de contabilitate ale palatelor din Istanbul), în *Belgeler*, t. IX/13, Ankara, 1979, p. 92 n° 71.

[64] *Op. cit.* p. 91 n° 30.

[65] N. BELDICEANU, *Actes*, t. I, p. 175.

[66] Trimitem la două studii reprezentative pentru eforturile depuse : M. MAXIM, V. PANAITE, Pax ottomanica et les Pays roumains (I), în *Analele Universităţii Bucureşti, Istorie*, anul XXXV, 1986, Bucureşti, p. 11—18 ; (II), anul XXXVI, 1987, Bucureşti, p. 95—99 ; M. MAXIM, Din nou pe urmele vechilor tratate ale Moldovii şi Ţării Româneşti cu Poarta otomană, în *Revista de Istorie*, t. 40 n° 2 Bucureşti, 1987, p. 157—172.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

descoperit şi publicat de regretatul A. Decei [67]. Acest tratat nu putea ridica aceleaşi probleme ca textul din octombrie 1486, când Moldova pierdea un teritoriu de mare importanţă. Din această pricină, este cu putinţă ca textul principal referitor la fixarea tributului să fi fost însoţit de convenţii interesând soluţionarea diverselor probleme dintre cele două ţări, dar avansăm pe un teren nesigur, numai noi descoperiri vor aduce un răspuns. Nu trebuie uitat că numai Arhivele din Istanbul conţin în jurul a o sută de milioane de documente catalogate în proporţie infimă şi că acelea de la Topkapi posedă de asemenea fonduri enorme neinventariate [68] ; în asemenea condiţii, orice speranţă nu este pierdută.

Solia moldovenească nu putea fi condusă decât de marele logofăt Tăutul, omul de credinţă al domniei (ROM, 51 şi n. 14). De solia venită la Ţarigrad, mai târziu, cu prilejul preparării succesiunii lui Ştefan cel Mare şi viitoarei urcări pe tron a lui Bogdan III, se leagă episodul relatat de Ion Neculce într-o „samă de cuvinte" [69]. Marele vizir ar fi oferit trimisului la Poartă un feligean de cafea turcească. Cine a fost mare vizir cu această ocazie nu o putem şti cu precizie : în 1504 Ahmed Hersekzade şi Kodja Mustafa au ocupat succesiv dregătoria [70].

Necunoscutul autor al istorioarei privind cafeaua marelui logofăt s-a înşelat, este ştiut că tabietul cafelei nu ajunge la Istanbul decât la sfârşitul secolului XVI, în timpul lui Selim II, documente editate de Ahmed Refix privind viaţa la Istanbul în veacul X al hegirei sunt mărturie, deci Tăutul nu putea sorbi o cafea „turcească". Tradiţia culeasă de Neculce este oare o simplă născocire ? Celor ce s-au oprit asupra acestui episod le-a scăpat din vedere un element important, necunoscând unele obiceiuri străvechi ale lumii orientale, tradiţii care pot arunca o nouă lumină asupra „cafelei" marelui logofăt. Diverse mărturii arată că şi azi în Turcia orientală este oferită musafirilor o infuzie, nu de cafea ci de cardamon (plantă din familia zingiberecilor), după cum ne-a asigurat colegul nostru J.-L. Bacqué-Grammont, actualul director al Institutului de studii anatoliene de la Istanbul. Vărul soţiei mele, ing. dr. Herbert Tiedeman, un bun cunoscător al vieţii Orientului Mijlociu, ne-a confirmat servirea, în semn de ospitalitate, a unei infuzii de cardamon la Bagdad, iar altă sursă — în emiratul de Oman [71]. Existenţa acestui produs apare într-un regulament din 1571 privind schela libaneză de la Tripoli ; aceasta era un loc important de trecere a tot felul de mărfuri, fiind frecventat de negustori veniţi din Cipru, Chios şi Veneţia ; francezii aveau un reprezentant, portul ţinând un loc important în negoţul

[67] A. DECEI, Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed II şi Ştefan cel Mare la 1479, în *Revista istorică română*, XV, Bucureşti, 1945, p. 465—496.

[68] Am lucrat în arhivele de la Istanbul numeroşi ani, îmi amintesc că uneori mi-au fost aduse, din eroare, deftere necerute de mine şi *care nici nu erau cuprinse în cataloagele consultate !*

[69] I. NECULCE, Letopiseţul Ţării Moldovei şi o samă de cuvinte, ed. I. Iordan, Bucureşti, 1955, p. 109.

[70] Hedda REINDL, *Männer um Bayezid. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezid II. (1481—1512)*, Berlin, 1983, p. 359.

[71] Cl. BEZIAU, J. DUCANGE, Oman c'est la nouvelle destination, soleil d'hiver, dans *Le Figaro magazine*, samedi 12 décembre 1987, n° 13463, Paris, 1987, p. 211.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

lor cu Orientul. Un paragraf înşiră diverse mirodenii, printre care cardamonul *(habb-ül-hal)* [72]. Atragem atenţia că regulamentele în vigoare în Siria şi Liban sub otomani nu sunt decât preluarea legislaţiei anterioare cuceririi de Selim I [73]. Cardamonul se înfăţişează sub aspectul unor boabe negre aflate în sâmburii asemănători ca formă acelora de portocală. Băutura are o savoare puţin pipărată şi mentolată, cu o nuanţă de eucalipt. Este cu putinţă ca marele vizir să fi oferit solului moldovean o infuzie de cardamon : în acest caz, istorioara culeasă de Neculce nu este nicidecum o născocire, asemenea altora din „O samă de cuvinte". Era firesc ca sosirea cafelei să fi contribuit la confuzie, cardamonul fiind necunoscut moldovenilor noştri.

Prezenţa soliei la Istanbul este confirmată şi de un alt amănunt : un registru de cheltuieli ale palatului împărătesc, din perioada cuprinsă între 26 iunie 1503 şi 13 iunie 1504, înscrie darurile în valoare de 1 000 aspri făcute de sultan soliei moldovene la 3 iunie 1504 [74], aproximativ 18,18 florini [75] (64,90 g aur). Registrul otoman permite cunoaşterea datei aproximative când Tăutul a sorbit prima infuzie de cardamon, sursă a confuziei la temelia inexistentei cafele din „O samă de cuvinte". Termenul „cafea" nu este atestat la noi decât mult mai târziu, spre 1694 [76], deci tabietul trebuie să fie anterior cu mai multe decenii.

După această lungă paranteză revenim la Doc. 2 din 25 ianuarie 1512. Actul reînnoieşte, desigur, o înţelegere anterioară privind ţarinele deţinute de moldoveni în teritoriul luat de Poartă, cât şi pe aceea referitoare la ciobanii care veneau la păşunat cu turmele lor la sud de noul hotar moldavo-otoman. Actul dat de viitorul Selim I citează, de altfel, vechile „cărţi" promulgate de Bayezid II lui Bogdan III folosind termenul „knigi" (ROM, 62). Este de reţinut că diacul întrebuinţează termenul slav „tokmili", care implică ideea unei discuţii, a unei târguieli între cele două părţi. Atunci cînd se vorbeşte de tratatele cu otomanii, repetăm, nu trebuie să se facă referinţă la acte plăsmuite, ci ar fi de dorit să se consulte mai de aproape actele ieşite din cancelaria împărătească. Din nefericire, în „studierea" acestui episod nu investigaţia obiectivă a fost la temelia unei întregi serii de „cercetări".

Doc. 3 (7—17 februarie 1512) vorbeşte de probleme privind păşunatul şi ridicarea samavolnică de către moldoveni a unei dări pe oi. Sultanul trimite un dregător în Moldova, probabil în regiunea împricinată, pentru a cerceta la faţa locului şi a soluţiona neînţelegerile, interzicând moldovenilor ridicarea unei dări pe ovine potrivit hotărârilor unor vechi regulamente *(qanunname)* (ROM, 61, 66).

Doc. 4 din 14 aprilie 1520 evidenţiază punerea în valoare, de către domnia moldovenească, a două lacuri aflate în teritoriul răşluit de otomani ; actul nu face decât să întărească unul din paragrafele firmanului din ianuarie 1512 (ROM, 60), decizie care nu indică nici numele şi nici

---

[72] R. MANTRAN, J. SAUVAGET, *Réglements fiscaux ottomans, Les provinces syriennes*, Paris, 1951, p. 60—61, nota 4, p. 65 şi nota 2.

[73] *Op. cit.*, p. IX sq

[74] Ö. L. BARKAN, Istanbul saraylarına..., p. 379, n° 400.

[75] În 1500 o piesă de aur era schimbată pentru 53—55 aspri ; N. BELDICEANU, *Actes*, t. I, p. 175.

[76] H. TIKTIN, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, t. I, p. 414.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

numărul lacurilor (ROM, 60). Textul din aprilie 1520 afirmă, ceva mai jos, că Moldova exploata şi celelalte lacuri fără să verse vama şi dijma (ROM, 61—62). Este cert că autorităţile otomane nu puteau îngădui acest abuz, prevăzând confiscarea celor două lacuri domneşti, dacă moldovenii nu ar ţine seama de dispoziţiile Porţii. Această stare de lucruri, socotită ilegală de autoritatea imperială, nu poate fi, la origine, pricinuită de interpretări greşite ale convenţiilor încheiate între Poartă şi Coroana moldovenească ? Repetăm, firmanul din ianuarie 1512 nu precizează numărul de lacuri acordate de Bayezid II lui Bogdan III (ROM, 60). Doc. 4 arată, de asemenea, că ciobanii moldoveni şi munteni, profitând de perioada când Dunărea era îngheţată, veneau cu turmele lor de oi în Dobrogea (ROM, 61, 62).

V. CONCLUZII

Studiul cuprinde mai multe acte care îngăduie o mai bună cunoaştere a legăturilor dintre Moldova şi Poartă în epoca dintre 1486 şi 1520, deşi documentaţia principală este din perioada 1512—1520. Rândurile noastre privesc unele probleme fiscalo-economice izvorâte din răpirea unei fâşii de pământ românesc din Moldova ponto-dunăreană în urma campaniei otomane din vara lui 1484, cuceriri consfinţite de pacea din octombrie 1486.

Nout orânduire otomană, în ciuda mijloacelor ei de o putere fără de comparaţie cu aceea a Coroanei moldovene, nu reuşea să soluţioneze unele probleme. Una era cea a ţăranilor de la Obluciţa, care aveau bunuri funciare în Moldova : deşi raiele ale Porţii, numai domnul moldovean era îndrituit să ridice dijmele pe recoltele lor. Regimul fiscal este acelaşi pentru oile care, venite din teritoriul otoman, păşteau în Moldova ; oieritul aparţinea lui Bogdan III. De asemeni, străvechiul obicei al ciobanilor moldoveni sau munteni de a-şi duce turmele de oi la păşunat în teritoriul otoman, la nord sau sud de Dunăre, isca zavistie, discuţii, într-un cuvânt, tot soiul de probleme şi cercetări ale dregătorilor sultanului. În fine, domnul Moldovei continua să aibă lacuri în Moldova otomană. Este vizibil că tratatul de pace n-a însemnat decât o transferare de suveranitate politică, dar nu şi o confiscare automată a unor bunuri particulare sau domneşti. este limpede că Poarta nu s-a atins întotdeauna de acestea din urmă ; rezerva care o facem este pricinuită de statutul dalianelor, dughenelor şi caselor din cele două aşezări negustoreşti, care sunt preluate de noii stăpânitori. Totuşi, unele fricţiuni au existat între cele două părţi : este caracteristică problema încasării unor drepturi pe un număr de lacuri de către domnia moldovenească, drept negat în parte de administraţia sultanului.

Legat de una din soliile lui Tăutul la Istanbul este mult discutatul episod al cafelei. Îl amintim deoarece avem impresia netă că era vorba de o infuzie de cardamon, cafeaua intrând în tabieturile otomane mult mai târziu, în cursul ultimului sfert al veacului XVI ; este cert că în ţările noastre ajunge încă şi mai târziu, termenul „cafea“ nefiind atestat decât la sfârşitul veacului următor.

Un alt aspect nu este de trecut cu vederea : existenţa nu numai a unui tratat de pace, dar chiar a mai multor texte, urmare a seriei de

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tractaţiuni duse pentru descâlcirea iţelor create de schimbarea de suveranitate adusă de campania din vara anului 1484. Astfel de discuţii nu puteau sfârşi decât prin emiterea de firmane, alcătuite de cancelaria Porţii, iar în Moldova, mai mult decât probabil, de promulgarea unor hrisoave ; este adevărat că mărturii moldoveneşti n-au ajuns până la noi, actele publicate privesc în marea lor majoritate diverse bunuri, donaţii, procese, afaceri legate de boierime, mănăstiri sau răzeşime. Din păcate, urgia vremurilor nu ne-a îngăduit să păstrăm arhivele domneşti, mărturii ale trecutului nostru mult prea zbuciumat. Terminăm afirmând existenţa unor *convenţii scrise* între Moldova şi Poartă, dar atrăgând atenţia că textele care au făcut să curgă atâta cerneală nu sunt altceva decât falsuri, aşa cum cu prisos a dovedit-o, la începutul veacului ce se încheie, C. Giurescu.

Din fericire, câteva acte salvate de vitregia veacurilor şi peste 40 de ani de cercetare în domeniul turcesc, consultarea a mii de pagini de acte emise de sultani şi parcurgerea a mai multor sute de registre de recensământ şi de alt tip, aruncă o lumină inedită asupra unei alte realităţi otomane. Acest lung demers descoperă o caracteristică funestă, în cele din urmă, lumii sultanilor. Am arătat în acest scurt studiu practica surghiunului, unealtă de dominare, instrument curent în sistemul de guvernământ al Porţii. Este limpede că suveranii ignorau total, fără de limite, atât interesele, cât şi drepturile cele mai sacre ale individului, omul nu era, în fond, altceva decât un sclav, era o simplă unealtă neînsufleţită a intereselor împărăteşti ; sistemul este un guvernământ de făptură total asiatică, un despotism fără limite, în faţa lui omul era lipsit de orice armă legală de apărare. Natural că se pot cita unele texte care vorbesc de grija Porţii pentru a asigura dreptatea şi moralitatea, dar realitatea de toate zilele arată că, în fond, responsabilii socoteau că statul ştie mai bine ce este just, că acesta este îndrituit a lua orice măsură, chiar dacă aceasta lezează o comunitate sau un individ. Totuşi, supusul otoman nu era total dezarmat — afirmaţia poate părea stranie. Pentru a rezista, nu-i rămâneau prea multe arme ; una era fuga, cum au făcut-o pescarii în surghiun la Chilia. Din alte aspecte ale istoriei acestei împărăţii, cunoaştem şi alte metode : nemulţumitul putea lua armele, căuta adăpost peste hotarele sistemului, dar cel mai adesea folosea pervertirea (cu bani grei a acelor ce deţineau o cât de mică autoritate sau putere de decizie. Sclavii sultanilor, prinşi într-un sistem asiatic care ignora opinia publică, încercau cel mai adesea arma mituirii unei clase conducătoare care nu putea să-şi însuşească legile economiei ; actele de control al preţurilor, citate mai sus, sunt caracteristice acestei mentalităţi impermeabile total jocului liber al legilor economice (sect. II § d). Această neputinţă congenitală a sistemului asiatic de guvernământ, credinţa că viaţa economică poate fi dirijată cu firmane, harapnice şi ascuţişul hangerelor, guvernare care nu ţine seamă de legile pieţii, a dus în cele din urmă la cancerizarea organismului statal, la dezagregarea şi prăbuşirea lui, spre nenorocirea a însăşi clasei conducătoare. Dacă lumea otomană nu s-a descompus mai repede, aceasta a fost urmarea dezunirii Europei creştine, a ignoranţei şi egoismului orb al suveranilor creştini. Exemplul ar trebui meditat, dar din păcate *lecţiile trecutului rămân totdeauna literă moartă.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

VI. TRADUCEREA DOCUMENTELOR

1

Constantinopol, 13 iunie 1508

Bayezid, fiul lui Mehmed khan, veşnic victorios

1) Gloriei cadiilor şi magistraţilor, puţ de virtute şi de elocvenţă, seniorului nostru *(mevlana)*, cadiul [77] Chiliei „virtutea să-i fie mărită".

2) La primirea acestei înalte porunci împărăteşti, veţi lua ştiinţă de cele ce urmează : în trecut, un mare număr de pescari a fost surghiunit, în virtutea împărătescului meu firman, pentru a sluji la dalianurile *(talyan)* [78] de la Chilia. Dat fiind că cea mai mare parte din pescari au fugit, am trimis de mai multe ori porunci eminente, ordonându-vă să readuceţi pescarii fugari pentru a-i obliga să-şi îndeplinească slujba lor. Acum, pescarii au trimis un om *(adam)* [79] la Poarta mea *(Qapuma)* ; acesta mi-a adus la cunoştinţă (cele ce urmează) : dintr-o sută douăzeci de case *(khane)* o parte dintre locuitori au fugit iar alţii au murit ; acum, nu mai numărăm decât treizeci de case. Noi (cei rămaşi) îndeplinim slujba a o sută douăzeci de case. Pe vremuri, noi vărsam 5 aspri [80] pentru (darea) ierbăritului *(otluq)* [81], acum (perceptorii) ridică 15 aspri ; ei iau haraciul [82] de la fiii noştri, care n-au ajuns la vârsta pubertăţii şi chiar pentru persoanele decedate [83].

---

[77] Cf. *supra*, secţ. I, doc. 1.

[78] Cuvânt de origină grecească : δαλίανειον, cf. H. et R. KAHANE, A. TIETZE, *The Lingua Franca in the Levant : Turkish nautical Terms and Greek Origin*, Urbana, 1958, p. 477—481. Pentru descrierea diverselor tipuri de dalianuri : K. DEVEDJAN, *Pêche et pêcheries en Turquie*, Constantinople, 1926, p. 302—318.

[79] Cf. infra, doc. 3.

[80] Asprul este o piesă de argint al cărei titlu a fost scăzut în vremea lui Bayezid II de la 90% la 85%. La începutul domniei sultanului amintit, greutatea asprului variază între 0,75 şi 0,70 g : I. şi Djevriye ARTUK, *Istanbul arkeoloji müzeleri teşhirdeki islâmi sikkeler kataloghu* (Catalogul monedelor islamice păstrate la muzeele de arheologie de la Istanbul), t. II, Istanbul, 1974, p. 488 sq. În 1510, o piesă de aur era schimbată pentru 54 de aspri ; N. BELDICEANU, *Actes*, t. I, Paris, La Haye, 1960, p. 175.

[81] Dare din categoria impozitelor cutumiere *(reum-i 'örfiyye)* ridicată pe fân : N. BELDICEANU, *Les actes des premiers sultans ottomans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, t. II : *Règlements miniers, 1390—1512*, p. 208.

[82] Este vorba de capitaţia impusă supuşilor nemusulmani, purta numele de *„kharadj"* sau *„djizye"*. În principiu era ridicată direct de perceptorii sultanului, sub vegherea cadiului local, în profitul fiscului statului. Din trei în trei ani, avea loc o verificare generală a registrelor capitaţiei ; erau retrase din ele numele persoanelor decedate. Copiii, femeile şi persoanele lipsite de resurse nu erau impuse [N. BELDICEANU, *Actes*, t. I index : *kharadj* ; op. cit., t. II, p. 124—125 ; H. INALCIK, *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar* (Studii şi documente privind epoca Cuceritorului), Ankara, 1954, p. 176—179]. În cursul cercetărilor noastre, în defterele păstrate în Arhivele din Istanbul am putut constata că uneori capitaţia era cedată de sultan unui înalt dregător.

[83] Capitaţia unui contribuabil decedat era ridicată pe bunurile lăsate moştenire. În cazul că nu rămânea decât un ogor, impozitul era perceput pe el. Când nu rămânea un ogor, dar rămâneau alte bunuri, capitaţia era luată pe acestea. Dacă bunurile rămase nu acopereau totalul haraciului, suma rămasă era percepută de la ţăranii din sat, şi abia după aceea numele persoanei dispărute era retras din registru : N. BELDICEANU, *Actes*, t. I, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

3) Anul următor fiind acela în care se înregistrează noile persoane impozabile *(nev yafte)* [84], vă poruncesc să deschideţi o cercetare împreună cu perceptorii de haraci *(kharadji)* [85]. Să fiţi cu băgare de seamă (la următoarele) : veţi şterge din registre toate persoanele decedate şi nu le veţi lăsa să figureze fără ca numele lor să nu fie barate. Nu veţi îngădui să se ia haraciul de la fii impuberi ori ca aceştia să fie înscrişi pentru (vărsarea) haraciului. Veţi veghea la ridicarea asprilor pe ierbărit potrivit sumei vechi. Nu veţi autoriza încasarea în manieră ilegală a unei sume mai importante (decât a celei prevăzute). Veţi dispune să fie înapoiate toate sumele în aspri pe care arendaşul *('amil)* [86] şi alţii le-au ridicat (peste ceea ce era stabilit) de către lege *(qanun)*.

4) Poruncesc (de asemenea) să aflaţi spre ce regiuni s-au îndreptat fugarii. Veţi trimite soldaţi din garnizoana fortăreţei (Chiliei) în stare să oblige (fugarii) să se întoarcă. Veţi înregistra numele persoanelor răposate şi pe acelea ale pescarilor negăsiţi, pentru a fi aduşi (alţi) pescari.

5) Să luaţi cunoştinţă (de porunca mea) şi să vă purtaţi potrivit cu ceea ce a fost hotărât. Aveţi încredere în ilustra carte împărătească.

6) Scris în a 14-a zi a lunii Safer victorioasă printre (celelalte) luni, în anul 914.

7) (Firman promulgat) în reşedinţa din Constantinopol.

2

Cetatea Albă, 25 ianuarie (1512) [87]

Selim şah, fiul lui Bayezid, veşnic victorios

1) (Lui) Bogdan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al întregii Ţări a Moldovei, aducem spre cunoştinţă Domniei Tale că marele împărat Bayezid khan v-a dăruit gârlele care curg din Dunăre şi umplu lacurile şi gârlele la locul unde ele se varsă în Dunăre, până la celălalt mal, pentru a pescui [88].

2) De asemenea, unele persoane venind de la Obluciţa lucrează (ţarine) dincolo de hotarul vostru (în Moldova) ; ei trebuie să vă plă-

---

[84] *Op. cit.*, t. I, p. 150.

[85] Un regulament din 19 decembrie 1476 se opreşte îndelung asupra rolului perceptorului de haraci. Pentru contribuabilii fugari, perceptorul ridica jumătate de la timariotul locului şi cealaltă jumătate de la săteni. El înscria numele fugarilor şi le aducea la cunoştinţa administraţiei, pentru ca aceasta să încerce să-i găsească. Perceptorul avea patru luni pentru a-şi îndeplini obligaţiile care-l priveau. Fugarii găsiţi erau surghiuniţi şi fii lor luaţi în corpul ienicerilor. Perceptorul ridica, în afară de haraci, un drept de secretariat *(resm-i kitabet)*: *op. cit.*, t. I, p. 148—150.

[86] *'Amil*, termen de origină arabă aplicat unei persoane care, dispunând de capitaluri importante, eventual în asociaţie cu altele, arendau diverse surse de venit (fiscal sau nu). Arendaşul trebuia să aducă unul sau mai mulţi garanţi *(Ket'il*, Întreaga activitate era supravegheată de cadiul local şi de un intendent de finanţe *(emin)*. O arendă era acordată pentru trei ani. În a doua jumătate a secolului XV, arendaşii proveneau adesea din câteva mari familii bizantine, de exemplu, Paleologi, Khalqaqondili, Comneni, etc. De asemenea, unii arendaşi erau italieni sau de alt neam : N. BELDICEANU, *Actes*, t. II p. 145.

[87] MO, p. 257.

[88] Cf. ROM, p. 60 n. 78 privind 15 lacuri aparţinând Moldovei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tească desetina (десетину) şi darea (доход)[89], potrivit tocmelii (токмїли) pe care o aveţi asupra frontierei.

3) Pentru oile (care vin din afara Moldovei) pentru a paşte dincolo de hotarul vostru, (ciobanii) să vă plătească darea cum aceasta este drept, fie că vin din Dobrogea, fie că vin din oraşe, fie că sunt *azap*-i[90], în fine, indiferent din ce ţară ar veni pentru a paşte oile la voi.

4) Toate acestea au fost acordate lui Bogdan voievod de către marele împărat Bayezid khan prin cărţi (книги) ; noi am întărit şi autentificat aceste cărţi prin actuala carte pe care noi am promulgat-o.

5) Aşa cum a fost până acuma, să fie şi mai înainte.

6) Acela care nu se va supune şi nu va arăta încredere cărţii noastre, cât şi documentului nostru, va fi pedepsit şi căznit.

7) Că Dumnezeu să dea ani Domniei tale.

8) Scris la Belogorod (Cetatea Albă) în luna ianuarie a 25-a zi (1512)[91].

3

Tulcea, 9—18 februarie 1512.

Lui[92]

Selim şah, fiul lui Bayezid khan, veşnic victorios

1) Mândrie a egalilor şi celor deopotrivă, comoara cea mai ilustră a notabililor, acela care primeşte ajutor din partea Suveranului plin de bunătate, comandantului[93] Chiliei, că renumele lui să fie veşnic[94].

2) Când înaltul şi augustul document îţi va sosi, să ştii (cele ce urmează) : tu ai trimis, pe lângă Poarta mea, adăpostul fericirii, o scrisoare în care-mi aduceai la cunoştinţă că, potrivit (unui obicei din timpuri) străvechi *(qadimden)*[95], nu este obişnuit să se ridice de la soldaţii

---

[89] Cf. ROM, p. 60 n. 81.

[90] *Azab*, pedestrime neregulată întrebuinţată pentru recunoaşteri şi lucrările de sapă în asediile fortăreţelor. Începând din veacul XIV, această miliţie apare şi în garnizoanele fortăreţelor. În vremea lui Mehmed II (1451—1481), efectivul lor *s-ar fi ridicat la 12 000 de oameni pentru întreg imperiul. 'Azab-i* erau recrutaţi printre târgoveţi în proporţie de unul pentru 20 de case, numele celor recrutaţi erau înscrise în două registre, unul rămânea în păstrarea cadiului locului, al doilea era trimis la Poartă : N. BELDICEANU, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle*, p. 291—292.

[91] MO, p. 257.

[92] Pentru formula de invocare : F. KRAELITZ, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache...*, p. 12.

[93] Asupra comandantului *(dizdar)* unei fortăreţe otomane şi compunerea comandamentului ei : N. BELDICEANU, Le commandement de la forteresse de Qayseri en 1498, în *Bulletin d'études orientales*, vol. XXIX, Damas, 1977, p. 25—31 ; acest dregător aparţinea categoriei timarioţilor *(art. cit.*, p. 27 ; Irène BELDICEANU-STEINHERR, M. BERINDEI, G. VEINSTEIN La Crimée ottomane et l'institution du „timar", în *Annali dell'Institute orientale di Napoli*, vol. 39 (N. S. XXIX), Napoli, 1979, doc. nr. 2, 14, 32, 34).

[94] Asupra formulei de salutaţie în actele otomane : F. KRAELITZ, *op. cit.*, p. 23—25.

[95] Termenul „qadim" indică un eveniment care a avut loc destul de departe în trecut ; în cazul de faţă, legislatorul se poate referi la regimul stabilit în epoca anexării Chiliei de Poartă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

garnizoanei (Chiliei) nici dreptul pe oi şi nici *goştina (gorştina)* [96], aceştia deţinând o poruncă ilustră în această privinţă. (În ciuda acestui fapt), cum ei (soldaţii garnizoanei) aveau oi, (perceptorii) necredinciosului (domn) din Moldova vin şi duc cu ei cu titlul de *goştina* un nenumărat număr (de ovine ; din această pricină oamenii garnizoanei) au de suferit pierderi. S-a luat cunoştinţă (de acest fapt).

3) În prezent, cu voia Domnului, un om *(adam)* [97] va fi trimis în Moldova. Problema (de mai sus) va face obiectul unor discuţii. A fost hotărât ca (perceptorii moldoveni) să fie împiedicaţi să săvârşească acţiuni contrare legii *(qanun)*.

4) Nu există nici un motiv pentru a nu se potrivi regulamentelor în vigoare din vechi timpuri *(...ve mezkürlerün qadimden olan qanunnamelerine...)* (privind pe soldaţii garnizoanei) mai sus amintită. Problemele (pomenite) vor fi cercetate şi se vor aplica regulamentele în vigoare din străvechi timpuri, (dispoziţiile lor) nu vor fi încălcate în nici un fel, pentru ca populaţia să fie mulţumită şi satisfăcută.

5) Să fie ştiut (şi) să se aibă încredere în cartea ilustră.

6) Scris în ultima decadă a lunii Zi-l qa'de a anului 917.

8) (Firman promulgat) în reşedinţa de la Tulcea [98].

4

Bibl. Nat. Paris, ms. fond. turc anc. 85, 276v—277r [99].

15 aprilie 1520

1) În Moldova în faţa (I)saqdji (Isaccea) [100], între hotarele otomane, se aflau 15 lacuri. În trecut, două din aceste lacuri au fost date [101], în

[96] Asupra termenului „gorştina" : ROM, p. 56—57 În Moldova, această dare este amintită într-un act din 8 iulie 1453 ; *art. cit.*, p. 56 n. 52.

[97] Termenul „adam" are sensul de „om", dar practica ne arată că Poarta îl folosea pentru un dregător trimis în misiune ; cf. § 4 al documentului.

[98] Spre mijlocul veacului XVI, Tulcea era un important punct de trecere pentru vasele care navigau pe Dunăre : unul din veniturile cele mai importante îl constituiau taxele ridicate pe diversele tipuri de nave, sumele fiind, natural, fixate în raport de tonaj. Printre articolele citate de regulament găsim pastrama, vinul, postavul, oile şi peştele : Hadiye TUNCER, *Osmanlı imparatorlughunda toprak hukuku arazi kanunları ve kanun aciklamaları* (Dreptul privind pământul în Imperiul otoman, legile agrare şi lămurirea lor), Ankara 1962, p. 210—211. Din nefericire, această importantă ediţie de regulamente otomane suferă de lipsa de pregătire paleografică a autoarei : pe fiecare pagină se află nenumărate erori de lectură.

[99] MOB, p. 111—112.

[100] În 1518, Isaccea număra 256 case creştine : Registru rezumat de recensământ (6—15 septembrie 1518), Arhivele Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, Istanbul, fond. tapu ve tahrir, n° 65, p. 14. Un regulament din timpul domniei lui Suleyman Legislatorul (1520—1566) arată importanţa economică a aşezării, portul era plin de vase venite din Marea Neagră ; pe piaţa oraşului se găseau vite cornute, oi, vin, postavuri şi cherestea. Peştele constituia, de asemenea, un izvor important de venituri (Registru amănunţit de recensământ al provinciei Silistra, (domnia lui Suleyman Legislatorul, poartă tughraua acestui suveran), Arh. Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, fondul tapu ve tahrir, n° 483, p. 24—25. Actul a fost editat de Hadiye TUNCER, *op. cit.*

[101] Textul nu ne pare prea clar ; avem impresia că prinţul a primit numai dreptul de posesiune *(tasarrul)* şi nu plină proprietate *(mülk)*. Asupra acestor două noţiuni juridice : MOB, XII, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

urma unei porunci *(hükm)* [102] împărăteşti, voievodului Moldovei *(Boghdan voyvodası)*, în calitate de posesiune a Coroanei. Din această cauză, (Moldovenii) exploatau cele cincisprezece lacuri fără să verse vama şi dijma. Din cauza acestei stări de lucruri, a fost poruncit, potrivit legii *(qanun)*, ca dijma şi restul drepturilor *(rusum)* să fie ridicate în celelalte (lacuri cu excepţia acelor două lacuri ale) domnului Moldovei. În caz de refuz de a plăti (dijma şi celelalte drepturi, cele două lacuri) nu vor mai aparţine Moldovei. Ea va trebui să renunţe la (ele).

2) În împrejurimile schelelor amintite *(iskelerde)* [103] se află lacuri şi ostroave. Necredincioşii moldoveni şi munteni îşi trec iarna turmele la iernat, (în regiunea lacurilor şi ostroavelor) atunci când Dunărea este prinsă de gheţuri. Este ridicată pentru fisc *(miri) ghorştina* în proporţie de trei oi pentru o sută de capete. În ultimii doi ani, oamenii *(adamları) sandjaqbey*-ului [104] au ajutat la ridicarea (dreptului amintit). Aceştia au păstrat ilegal două treimi (din suma percepută) nedând-o *emin*-ilor [105]. Potrivit adetului şi legii *('adet ve qanun üzere)*, (darea de oi) va fi încasată pentru fisc *(miri)*, iar *sandjaqbey*-ul nu-şi va însuşi nimica. Acum, noua hotărâre prevede că (numai) o treime va reveni *sandjaqbey*-ului, iar fiscului două treimi.

3) Populaţia Dobrogiei din faţa schelei de la Isaccea dispunea de 100 de oi. Ea aproviziona în furaj şi hrană partea otomană, dar îşi adu-

---

[102] Termen de origină arabă pentru persanul *firman*.

[103] Termenul este la locativ plural, dar articolul anterior nu aminteşte decât Isaccea (ROB, p. 111). Este oare vorba de schela Chiliei, a Brăilei ? Actul nu pare prea limpede.

[104] Imperiul era împărţit în provincii *(sandjaq)* guvernate de *sandjaqbey* ; aceştia aparţineau categoriei marilor timarioţi. Ţinem să subliniem că acest mare dregător, asemenea oricărui timariot, nu era ereditar în bunurile cedate în mod vremelnic. Exemple de numiri dintr-un tinut al imperiului în altul : Irène BELDICEANU-STEINHERR, M. BERINDEI, G. VEINSTEIN, La Crimée ottomane et l'institution du „timar", p. 340, 347, 348, 353, 354, 355—357. Era, înainte de toate, un şef militar, dar, de asemenea şi un dregător administrativ, care dispunea şi de unele atribuţii judecătoreşti ; veniturile care-i erau acordate aveau două surse : diverse impozite ale provinciei îi erau cedate de Poartă ; aceasta îi dădea, de asemenea, diverse bunuri ca rezervă *(khassa)*. Între 1464/5 şi 1486/87, venitul anual al unui guvernator de provincie varia între 240 000 şi 600 000 de aspri, deci se ridica la mai multe mii de florini ; în raport cu importanţa veniturilor anuale, acest dregător trebuia să se prezinte în caz de mobilizare cu mai mulţi călăreţi echipaţi de cuirase simple, cu un număr mai mic de cavaleri, atât cal cât şi călăreţ fiind purtători de armuri grele ; în plus aduceau un anumit număr de corturi : N. BELDICEANU, *Recherche sur la ville ottomane*, p. 55—57 ; IDEM, *Le timar dans l'Etat ottoman (début XIVe — début XVIe siècle)*, Wiesbaden 1980, p. 51—70—77, 90—93.

[105] Dregător însărcinat de administraţia centrală cu controlul gestiunii impozitelor şi a altor venituri date în arendă. Poarta numea, printre alţi funcţionari pentru administrarea unui teritoriu cucerit, un *emin* ; după misiunea care le era dată pot fi clasaţi, în lumina regulamentelor otomane, în cinci categorii : cf. N. BELDICEANU, *Recherche sur la ville ottomane...*, p. 63—73.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cea sarea pentru oi din Moldova [106]. A fost poruncit (populaţiei amintite) să se aprovizioneze cu sare la schela mai sus (pomenită) şi nu în altă parte.

4) A fost ordonat persoanelor care sărează peştele în regiunea dunăreană să nu se folosească de sare marină [107], (trebuie) să o cumpere la schelele (dunărene).

[106] În Moldova, sarea era extrasă de la Târgul Ocna şi din munţii Vrancei : Const. C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, t. II/2 (a III-a ediţie), Bucureşti, 1940, p. 540.

[107] Un act otoman, pe care-l datăm din domnia lui Bayezid II (1481—1512) reglementează extragerea sării din ghilurile dobrogene : Regulamente otomane, Bibl. Nat. Paris, ms. fond. tuc anc., n° 35, fol. 142r*—v*. O descriere a acestui manuscris, de unde am publicat mai multe acte : N. BELDICEANU, *Actes*, t. I, p. 36—37, 60—62 ; t. II, p. 41 ; N. BELDICEANU, *Recherche sur la ville ottomane...*, p. 15—16, 33.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

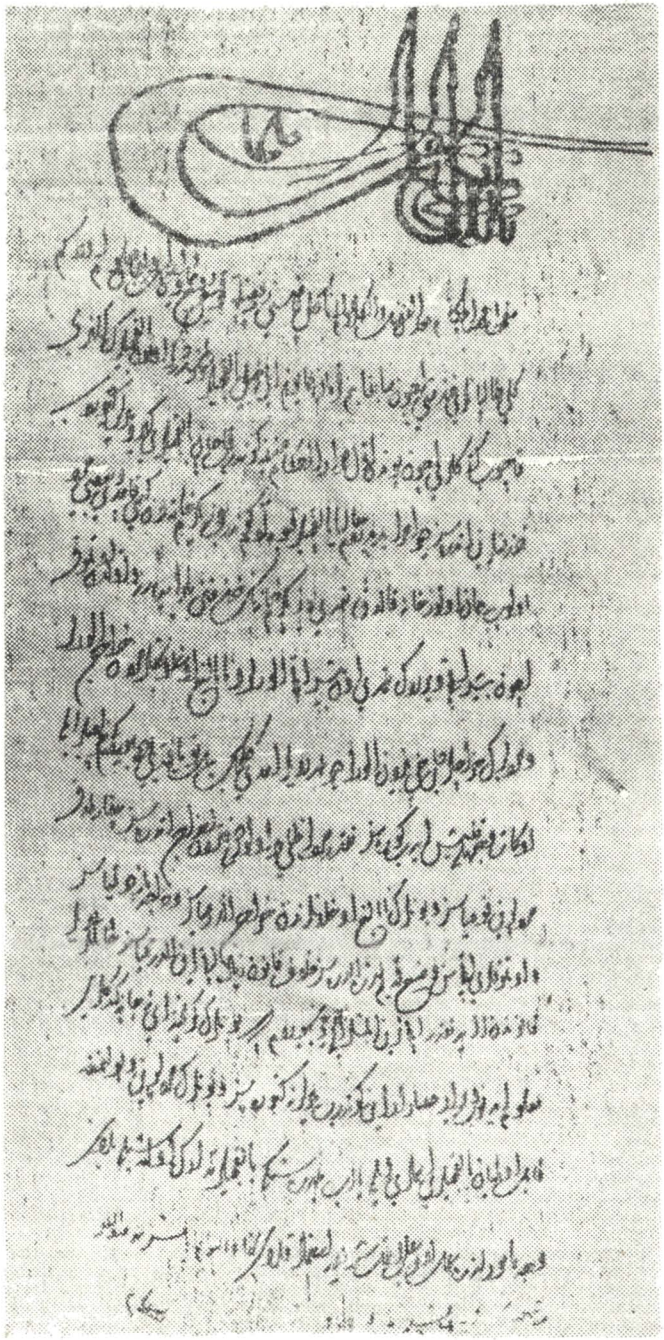

Documentul nr. 1

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

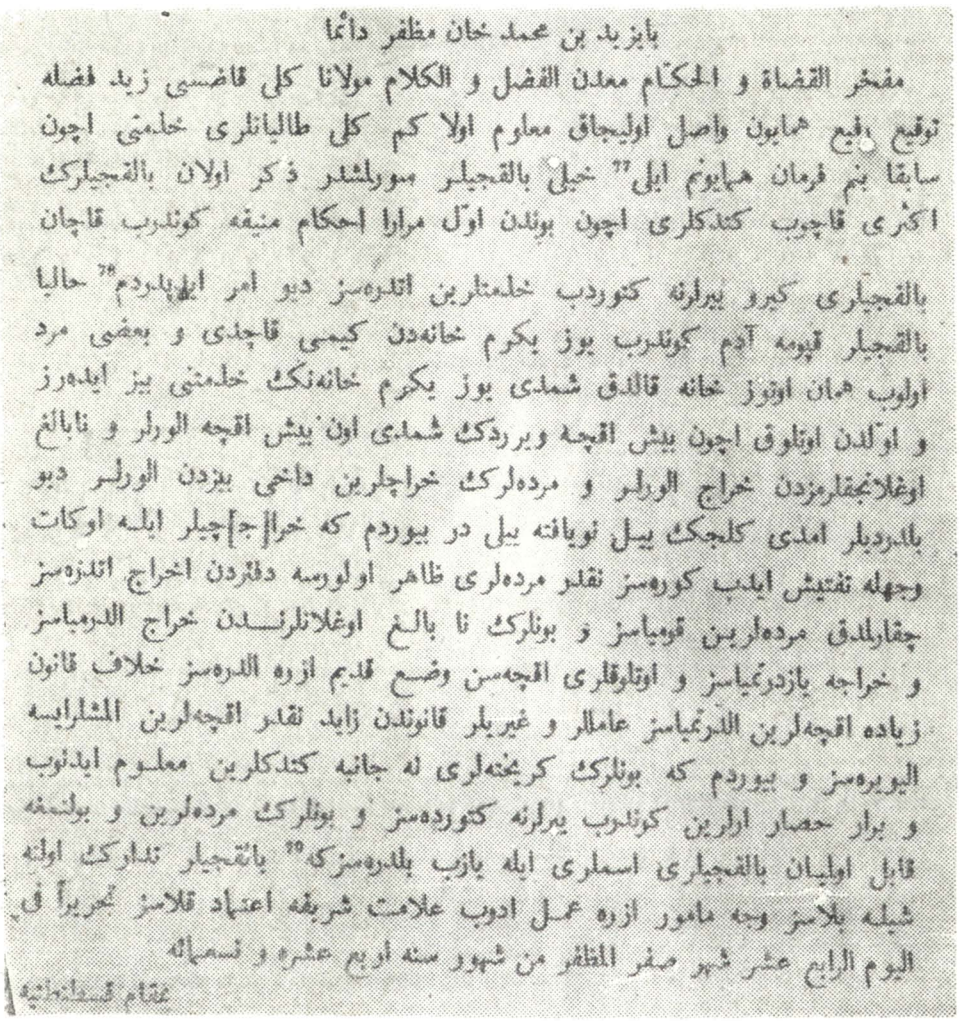

بايزيد بن محمد خان مظفر دائما

مفخر القضاة و الحكام معدن الفضل و الكلام مولانا كلى قاضسى زيد فضله
توقيع رفيع همايون واصل اولجاق معلوم اولا كم كلى طالياناري خلمتى اچون
سابقا بنم فرمان همايونم ايلى[77] خيلى بالقجيلر سوريلمشدر ذكر اولان بالقجيلرك
اكثرى قاچيب كتدكلرى اچون بوندن اوّل مرارا احكام منيفه كوندرب قاچان

بالقجيلرى كيرو بيرلرنه كتوردب خلمتلرين اتدرمسز ديو امر ايلهيدردم[78] حاليا
بالقجيلر قپومه آدم كوندرب يوز بكرم خانه‌دن كيمسى قاچدى و بعضى مرد
اولوب همان اوتوز خانه قالدق شمدى يوز بكرم خانه‌نكك خلمتى بيز ايده‌رز
و اوّلدن اوتلوق اچون بيش اقچه ويررديكك شمدى اون بيش اقچه الورلر و نابالغ
اوغلانجقلرمزدن خراج الورلر و مرده‌لركك خراجلرين داخى بيزدن الورلسر ديو
بلدردىلر امدى كلجكك ييل نويافته ييل در بيوردم كه خرا[ج]چيلر ايله اوكات
وجهله تفتيش ايلب كوره‌سز نقلر مرده‌لرى ظاهر اولورسه دفتردن اخراج اتدره‌سز
چقارلدق مرده‌لرين قويماسز و بونلركك نا بالغ اوغلانلرنسدن خراج الدرمياسز
و خراجه يازدرمياسز و اوتلوقلرى اقچه‌سن وضع قديم ازره الدره‌سز خلاف قانون
زياده اقچه‌لرين الدرمياسز عاملر و غيريلر قانوندن زايد نقلر اقچه‌لرين المشلرايسه
اليوره‌سز و بيوردم كه بونلركك كريخته‌لرى له جانبه كتدكلرين معلوم ايدنوب
و براز حصار اولرين كوندرب بيرلرنه كتوره‌سز و بونلركك مرده‌لرين و بولنمغه
قابل اوليان بالقجيلرى اسملرى ايله يازب بلدره‌سزكه[79] بالقجيلر تداركك اولنه
شيله بلاسز وجه مامور ازره عمل ادوب علامت شريفه اعتماد قلاسز تحريراً فى
اليوم الرابع عشر شهر صفر المظفر من شهور سنه اربع عشره و تسعمائه

بمقام قسطنطنيه

Documentul nr. 1 (transcriere)

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

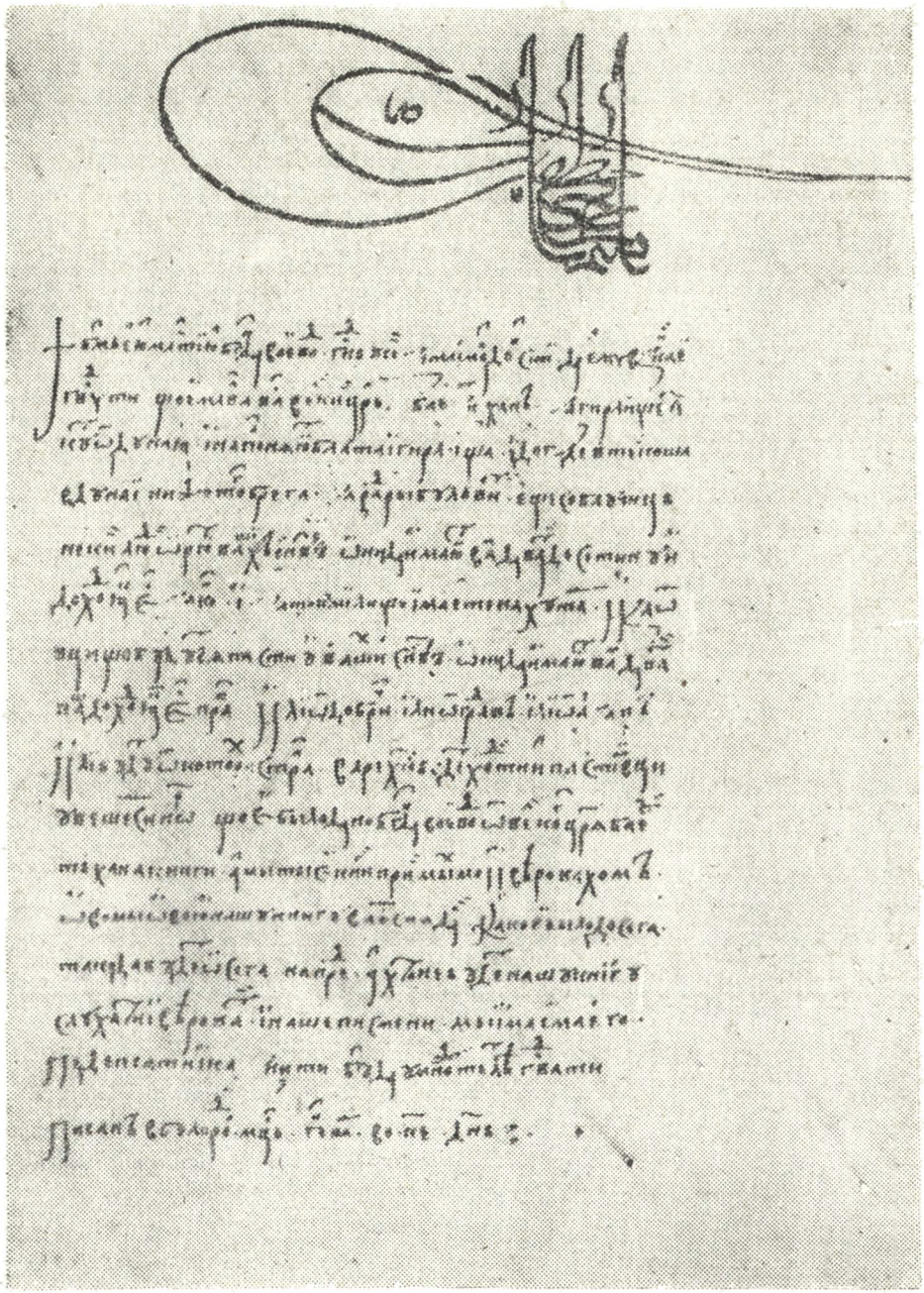

Documentul nr. 2

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

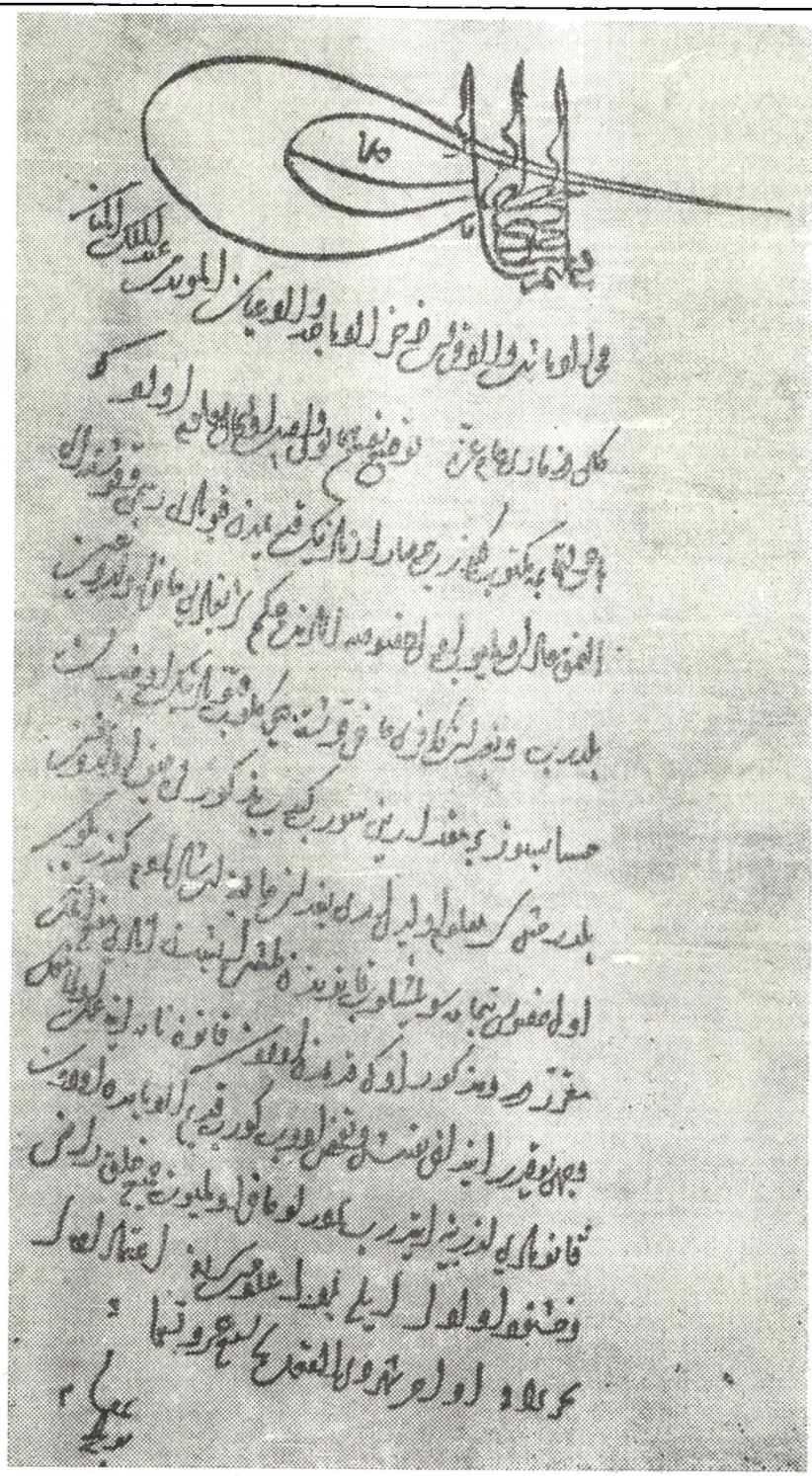

Documentul nr. 3
https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

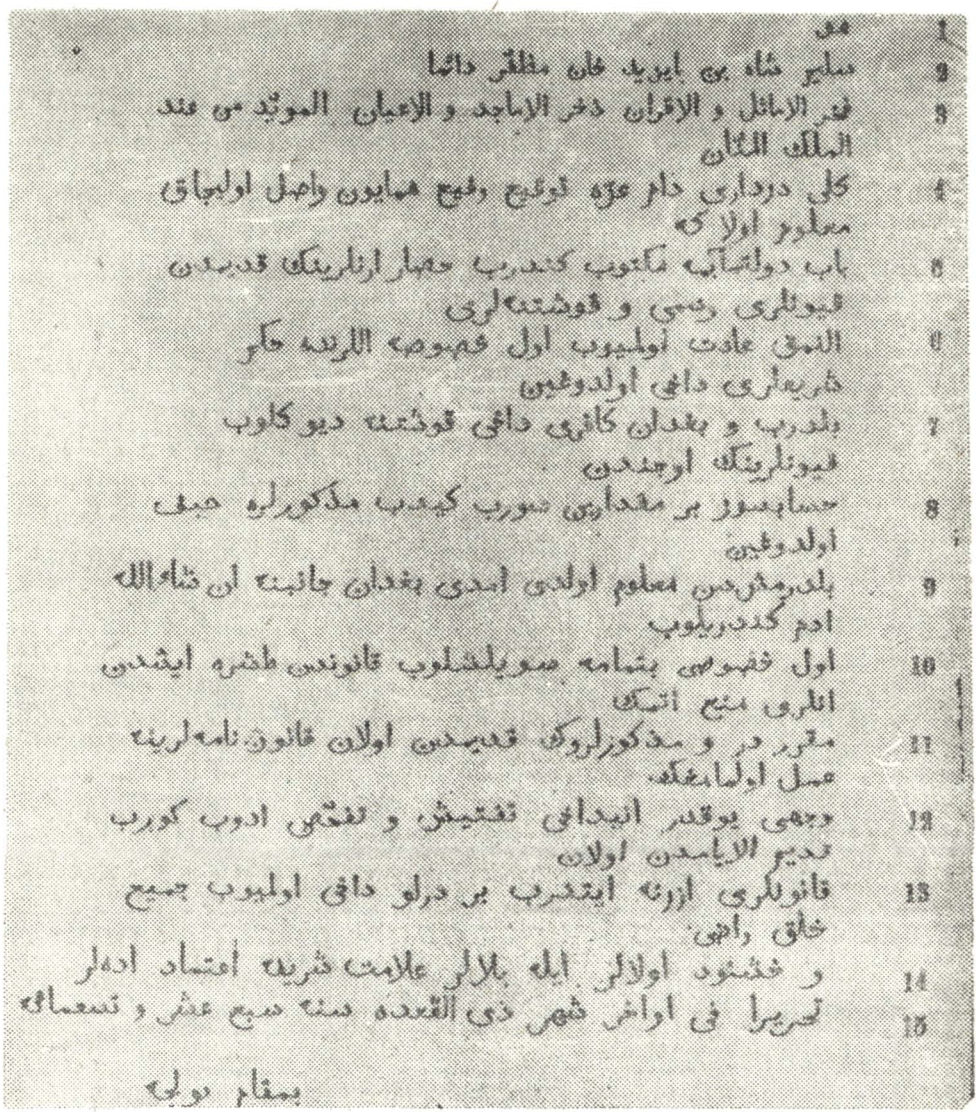

Documentul nr. 3 (transcriere)

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

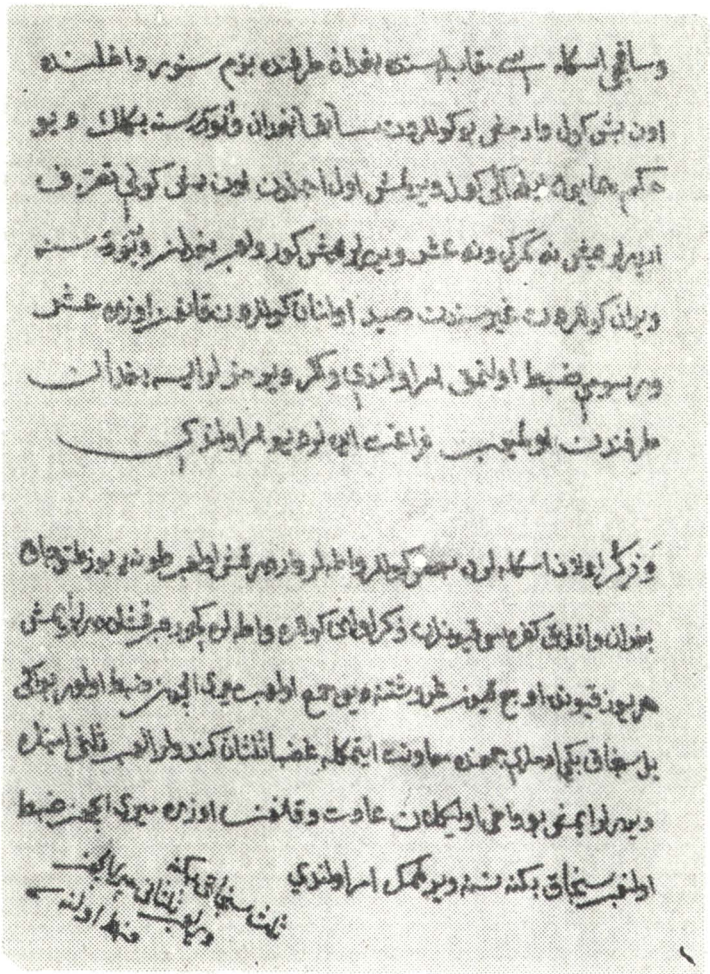

Documentul nr. 4

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU
EMIL IOAN EMANDI

ASPECTE DIN EVOLUŢIA ECONOMICO-SOCIALĂ ŞI URBANĂ A ORAŞULUI SUCEAVA. II. PERIOADA 1786—1815 *

În intervalul enunţat, evoluţia Sucevei poate fi studiată prin cercetarea modului de organizare şi administrare a oraşului, a vieţii sale economice, sociale, demografice şi culturale.

În anul 1786, organizarea administrativ-teritorială a oraşului Suceava, ca şi a întregii Bucovine de altfel, a fost pusă în tipare noi, nu numai în ceea ce priveşte forma, ci şi fondul.

Ca urmare a rescriptului imperial din 25 august 1785, guvernatorul Bucovinei, generalul Enzenberg, a instituit la 14 decembrie 1785 printr-un regulament de reorganizare administrativă orăşenească : magistratul [1], instituţie administrativă introdusă în Principate mai tîrziu prin Regulamentul organic.

Rezultat al ideologiei reformiste iosefiniste, noua instituţie administrativă avea tendinţe politice de egalizare, uniformizare, unificare şi încadrare în normele generale de administrare a Imperiului Habsburgic, răspunzînd totodată cerinţelor epocii, dictate de necesităţile dezvoltării social-economice. Magistratul Sucevei se rupe de tradiţia administrativă orăşenească medievală [2], constituindu-se într-o formă nouă de organizare administrativă cu multe elemente de drept burghez, avînd atribuţii decizionale si executive, judecătoreşti, fiscale si poliţieneşti.

Dată fiind importanţa acestui act de reorganizare administrativă, pentru evoluţia ulterioară a oraşului, considerăm necesară o prezentare

---

* Prima parte a acestui studiu s-a publicat în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 75—96.

[1] Arh. St. Bucureşti, fond Consiliul Aulic Război, pachet XX, doc. nr. 95, f. 1—35 şi Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militär-Verwaltung*, VI, Czernowitz, 1900, p. 55.

[2] Pentru organizarea administrativă a oraşului medieval v. D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII)*, în *AIIAI*, II, 1965, p. 186 ; idem, *Date şi sublinieri privind Suceava în sec. XV—XVIII*, în *AIIAI*, III, 1966, p. 195—200 ; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul sec. al XVI-lea*, Bucureşti, 1967 ; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, 1971 şi Ştefan S. Gorovei, *Note de istorie medievală suceveană*, în „*Suceava*. Anuarul Muzeului judeţean", X, 1983, p. 187—227.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

a sa, fie şi rezumativă. Planul pentru introducerea constituţiei magistratuale în cele trei oraşe bucovinene, întocmit de Enzenberg, conţinea trei capitole. Primul capitol, intitulat „Despre constituţia celor trei oraşe şi a magistraţilor lor", stipula în cele 14 capitole ale sale, prevederi referitoare la alcătuirea populaţiei orăşeneşti, unitatea comunei urbane, noii orăşeni, dreptul orăşenesc, libertatea cetăţenilor, jurămîntul de cetăţean, alegerea magistratului, numirea sindicului şi problema salarizării [3]. Cele trei oraşe — Cernăuţi, Siret şi Suceava erau declarate oraşe libere, iar locuitorii lor, cărora li se conferea dreptul orăşenesc, erau socotiţi cetăţeni liberi, restul fiind priviţi ca locuitori liberi fără drept de cetăţenie (§ 1). Se sublinia cu energie că cetăţenii celor patru „naţiuni" care locuiau în oraş, anume : moldovenii şi armenii băştinaşi, coloniştii germani şi evrei alcătuiau o comunitate inseparabilă, un *corpus*. Pentru liniştea oraşului şi pentru aplanarea conflictelor dintre orăşeni de diferite naţionalităţi „nu se vor forma comune deosebite germane, moldoveneşti, armeneşti ş.a., ci toate la un loc vor constitui o singură comună urbană fără deosebire de naţie sau religie" [4]. Dacă transpunerea în practică a acestei idei iosefiniste de desfiinţare a naţiunilor politice şi de transformare a tuturor locuitorilor în cetăţeni egali, indiferent de „naţiune" sau religie, a reprezentat în cazul Transilvaniei un pas important în înlăturarea unei seculare inegalităţi juridice şi sociale făcute românilor [5], în cazul oraşelor bucovinene această prevedere a creat premisa pentru punerea în stare de inferioritate naţională, economică şi socială a românilor băştinaşi. Favorizarea străinilor rezultă şi dintr-o stipulaţie a paragrafului 3 care prevedea că „este de avut în vedere ca să se atragă încoace meşteşugari germani, buni şi învăţaţi şi sporirea cetăţenilor germani să fie favorizată pe cît posibil" [6].

În fruntea magistratului era primarul (judele) şi cei patru consilieri municipali, care erau aleşi din trei în trei ani, de totalitatea cetăţenilor. din mijlocul lor, prin majoritatea voturilor. Libertatea alegerilor era asigurată de comisarii imperiali. Se recomanda ca în consiliul municipal să fie reprezentate toate grupurile etnice ale oraşului. Din personalul magistratului Suceava mai făceau parte sindicul, care trebuia să cunoască bine dreptul şi limba ţării, supraveghetorul de poliţie, uşierul, patru *slujitori judecătoreşti şi doi paznici de noapte* [7].

În privinţa noilor cetăţeni, planul lui Enzenberg şi hotărîrea Consiliului Aulic de Război din 8 februarie 1786 [8] de aprobare a acestuia. stipula că tuturor negustorilor, artizanilor şi meseriaşilor (maiştri şi calfe) străini de religia ortodoxă, armeană, catolică, evanghelică sau reformată să li se acorde încuviinţarea de a se aşeza în oraş. dacă vor dovedi Auditoriatului districtual cu documente încredinţate că sînt stă-

[3] Arh. St. Bucureşti, fond Consiliul Aulic de Război, pachet XX, doc. nr. 94, f. 2—7 şi Zieglauer, *op. cit.*, p. 62—67.

[4] *Ibidem*, f. 3.

[5] D. Prodan, *Suplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967, p. 239 ; Gh. Platon. *Geneza revoluţiei române de la 1848*, Ed. Junimea, 1980, p. 88.

[6] Arh. St. Bucureşti, fond Consiliul Aulic de Război, pachet XX, doc. nr. 94, f. 4.

[7] *Ibidem*, f. 6—7.

[8] *Ibidem*, pachet XXI, doc. nr. 24/1786, f. 4 şi Zieglauer, *op. cit.*, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pînă asupra meșteșugului lor, ca maiștri sau calfe cunoscătoare și că au o ținută morală corectă. Totodată ei trebuiau să explice dacă doresc să întreprindă o construcție cu mijloace proprii sau cu ajutorul cuiva, sau dacă din lipsa de posibilități doresc să-și cîștige existența din arendășie sau din închirierea forței lor de muncă.

Cel de-al doilea capitol, „Despre constituția juridică", delimita competența magistratului în probleme juridice, dînd indicații în privința razei de acțiune a jurisdicției orășenești, a căii ierarhice de rezolvare a speselor judiciare, a jurisdicției penale, a zilelor de judecată etc. [9].

Veniturile orășenești erau reglementate în capitolul următor, „Despre veniturile orașelor, administrarea și decontarea acestora". Se întocmea astfel un buget al orașului, căutîndu-se a se stabili un echilibru între cheltuieli și venituri. Orașul urma să-și realizeze veniturile din taxele de piață și chiria pentru tarabă, taxele de barieră orășenească, taxele de arendare a balanței publice și a unităților de măsură și greutate, taxele pentru acordarea dreptului cetățenesc și a licențelor de muzică. Cea mai bogată sursă de venituri după acest plan al lui Enzenberg o formau taxele anuale percepute pentru dreptul de a produce și a vinde bere și rachiu în interiorul orașului, ca și impozitul pe cîrciumărit. Aceasta va da un anumit profil al dezvoltării economice ulterioare a orașului.

Casieria orășenească putea cheltui banii pentru plata personalului magistratului, pentru întreținerea clădirilor municipale și a străzilor de pe teritoriul orașului și pentru întreținerea orășenilor săraci. În cazuri excepționale puteau fi făcute cheltuieli pentru construcția unui local al primăriei sau a unui spital, sau pentru curățenia și securitatea orașului [10].

Planul stabilea în cel de-al patrulea capitol, întitulat „Despre constituția polițienească", măsuri de poliție orășenească, reglementîndu-se atribuțiunile acesteia în probleme de poliție sanitară, stingerea incendiilor, regulamentul de construcție, de asigurare a securității orașului pe timp de zi și de noapte, de combaterea cerșitoriei și alcoolismului. Organele de poliție orășenească erau obligate să supravegheze modul de frecventare a școlilor de copii, ora închiderii hanurilor și cîrciumilor, poliția pieții și a tîrgurilor săptămînale, prețurile maximale etc. [11].

Ultimul capitol, „Împărțirea agendelor magistratuale", stabilea atribuțiile primarului, alegerea a doi din consilierii municipali în funcție și de casieri, delimitîndu-se sfera lor de activitate, funcționarea celui de-al treilea consilier municipal ca supraveghetor al șefului poliției și a celui de-al patrulea în funcția de conducător al fiscului. Consiliul orășenesc trebuia să se întrunească în sesiune săptămînal pentru a dezbate problemele magistratuale [12].

Această organizare administrativă orășenească a fost aprobată, cu unele modificări, prin hotărîrea Consiliului Aulic de Război din Viena, din 8 februarie 1786 [13].

---

[9] Arh. St. București, fond Consiliul Aulic de Război, pachet XX, doc. nr. 94, f. 8—11.
[10] *Ibidem*, f. 12—16.
[11] *Ibidem*, f. 17—33.
[12] *Ibidem*, f. 34—35.
[13] *Ibidem*, pachet XXI, doc. nr. 24, f. 1—12.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Hotărîrea împăratului Iosif II din 6 august 1786, de reorganizare administrativă a Bucovinei, a dus la lichidarea Administraţiei militare create în 1775, şi apoi a oricărei umbre de autonomie a acestei provincii.

Prin includerea Bucovinei ca simplu ţinut administrativ în provincia Galiţia şi punerea sa, o dată cu introducerea administraţiei civile sub autoritatea directă a Guvernămîntului galiţian din Lemberg [14], noua provincie şi-a pierdut individualitatea politică de care se bucura de la ocupare încoace, creîndu-se posibilitatea ruperii *statu quo*-ului naţional românesc, fapt cu implicaţii dramatice în evoluţia istorică ulterioară a acestei provincii. Vreme de şapte decenii, Bucovina cunoaşte una dintre cele mai negre perioade [15], ceea ce a determinat nemulţumirea tuturor stărilor sociale de aici şi ampla mişcare (revoluţionară) revendicativă naţională românească de la 1848.

În privinţa organizării orăşeneşti, raportul consilierului aulic Franz Georg von Keess, din septembrie 1786, de reorganizare a justiţiei şi administraţiei în Bucovina, în noua conjunctură propunea unele schimbări în structura personalului magistratului orăşenesc şi îndeplinirea de către acesta a funcţiei de judecătorie locală în condiţiile desfiinţării Auditoriatelor districtuale militare [16].

Modificările propuse nu au fost acceptate. Guvernămîntul Galiţiei notifica în acest sens, la 31 ianuarie 1787, Administraţiei ţinutului Bucovina că magistratele orăşeneşti nu vor fi reorganizate, ci vor fi lăsate „în *statu quo*-ul organizării aprobate pentru ele" [17].

Justiţia a continuat să fie administrată de instanţele de drept militare (auditoriatele), conform deciziei imperiale din 12 noiembrie 1786 [18], pînă la sfîrşitul lunii februarie 1787, cînd se introduc instanţele de drept civile. Auditoriatul militar districtual Suceava se transformă după această dată în Judecătoria districtuală Suceava [19].

Dezvoltarea economico-socială a oraşului Suceava în această perioadă a purtat amprenta specificităţii rezultate din conferirea la 31 august 1786 a rangului de *oraş comercial liber* [20], fiind influenţată şi de cele două evenimente politice deosebite de la sfîrşitul secolului XVIII, în a căror desfăşurare a fost implicat Imperiul Habsburgic : războiul ruso-austro-turc din 1787—1791 şi războaiele antinapoleoniene.

Intrarea Austriei în război împotriva otomanilor, la începutul lunii februarie 1788, şi participarea armatelor austriece la operaţiunile militare de pe teritoriul Moldovei, a stînjenit mult comerţul făcut de negustorii din Suceava, împiedicînd chiar desfăşurarea unei vieţi economice

---

[14] Johanna Polek, *Die Vereinigung der Bukowina mit Galizien im Jahre 1786*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes Museums", VIII, 1900, Czernowitz, 1900, p. 49—114.

[15] Acest fapt a fost recunoscut chiar de istoricii austrieci din perioada monarhiei habsburgice ca : Polek, *op. cit.*, Zieglauer, *op. cit.*, IX, p. 113 ş.a.

[16] Johann Polek, *op. cit.*, p. 103—104.

[17] *Ibidem*, p. 88.

[18] *Ibidem*, p. 84.

[19] Arh. St. Suceava, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, f. 23.

[20] *Continuatio Edictorum et Mandatarum universalium in Regnis Galiciae et Lodomerie a die 1 Januarii et ultimam Decembris 1786 aemanetorum*, Leopoli, Typis Josephi Piller, nr. LXXI.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

și sociale orășenești normale [21], datorită existenței sentimentului de insecuritate. Naturalistul de origine franceză Hacquet, vizitînd Bucovina, nota în vara anului 1788 că a găsit orașul pustiu, populația fiind refugiată în zona muntoasă a Ilișeștilor de frica unei invazii tătare [22], după înfrîngerile suferite de armatele imperiale în Moldova [23]. Consemnăm ca un moment din desfășurarea acestui război, episodul trecerii prin Suceava, la sfîrșitul lui aprilie 1788, a fostului domn al Moldovei, Alexandru Ipsilanti, luat prizonier de austrieci, în drumul său spre Austria [24].

Activitatea economico-socială se va normaliza către sfîrșitul războiului, cunoscînd o perioadă de avînt mai ales după încheierea păcii de la Sistov (1791). În această perioadă se va amplifica procesul de acumulare primitivă a capitalului, început anterior, ceea ce va accentua procesul de formare a noii clase, a burgheziei.

Cămătăria a constituit pentru această perioadă unul din mijloacele importante de acumulare a capitalului. „Camăta — arăta Karl Marx — are o influență revoluționară asupra tuturor modurilor de producție precapitaliste prin faptul că distruge și dizolvă formele de proprietate, pe a căror temelie solidă și reproducție continuă sub aceeași formă se sprijină alcătuirea politică", apărînd astfel „ca unul din mijloacele de formare a noului mod de producție capitalist" [25].

Nevoia de credite din ce în ce mai simțită de negustori, arendași, meșteșugari, face ca împrumuturile de capital în această perioadă să crească.

Posesorii de capital din orașul Suceava, ce intră în rîndul elementelor componente ale noii burghezii în formare [26], sînt marii negustori, meșterii înstăriți, unii funcționari imperiali ș.a. Capitalul posedat era rezultatul negoțului lor și în special al comerțului extern, al cametei, al veniturilor rezultate din producția lor de mărfuri sau din funcția pe care o îndeplineau.

Împrumuturile erau acordate în majoritatea cazurilor în condițiile perceperii unor dobînzi ce variau între 6 și 12% și chiar mai mult. La aceasta se adăugau comisioanele și alte cheltuieli pe care le suportau datornicii. De notat este faptul că toate împrumuturile se făceau contra unor polițe cambiale. De pildă, negustorul sucevean Nicolae Capri împrumuta în august 1786 de la colonelul von Scherz 811 ducați imperiali și 239 ducați noi în monede „Souverains d'or", cu 6% dobîndă pe un an

[21] În perioada 1788—1789, în registrul de înscrierea ipotecilor nu se consemnează decît un singur împrumut de capital cu ipotecare (v. Arh. St. Suceava, loc. cit., f. 24).

[22] Balthasar Hacquet, *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen Karpathen*, Nürnberg, 1790, I. p. 133.

[23] N. Iorga, *Istoria Românilor*, *VIII* (Revoluționarii), București, 1938, p. 56.

[24] Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIX/1. București, 1922, p. 444—445, nr. CCCXLIX ; v. și *ibidem*, nr. CCCLXVII, raportul lui Metzbourg către prințul de Coburg din iunie 1788, revelator asupra locului Sucevei, ca punct de staționare, trecere și aprovizionare al armatei austriece.

[25] I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Universitatea „Al. I. Cuza", Iași, 1985, p. 162—163.

[26] C. C. Giurescu, *Contribuții la studiul originilor și dezvoltării burgheziei pînă în 1848*, București, 1972, p. 168.

[27] Arh. St. Suceava, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, f. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

de zile [27]. Tot de la același creditor, negustorul Constantin Grec lua 150 ducați imperiali cu aceeași dobîndă [28]. În 1790 negustorul evreu Pinkes Seelig Küschübel împrumuta de la comisarul ținutal Gregorius Georgievici 100 ducați imperiali pe un an cu 12% dobîndă [29].

Pentru siguranța împrumuturilor acordate de posesorii de capital, cambiile date de datornici pentru sumele luate erau transcrise de Judecătoria Suceava la cererea creditorilor ca ipotecă asupra averilor mobile și imobile ale datornicilor. Dacă împrumuturile nu erau înapoiate la termenele stabilite, cămătarii puteau trece, în baza zapiselor încheiate, la confiscarea bunurilor ipotecate sau acestea puteau fi vîndute la licitație publică pentru a se recupera banii împrumutați. Citățm pentru ilustrare cîteva exemple. În 1786, Cozma Bacal, cu soția și copiii, împrumutînd de la negustorul armean Luca Botoșan 300 de guldeni în monedă turcească cu 10% dobîndă pe două luni de zile, punea în ipotecă bolta sa de brutărie din Suceava și casa din Botoșani [30]. Maistrul berar sucevean Georg Meixner, prezentînd Judecătoriei Suceava la 18 iunie 1790 o cambie pentru 1457 florini renani dați lui Johann Rottenbacher, maistru berar din Iacobeni, cerea transcrierea acesteia ca ipotecă asupra fabricii de bere recent construită de datornic în Iacobeni [31]. La 17 noiembrie 1792 era înscrisă ca ipotecă asupra casei brutarului Anastasie Ludi (vel Grigore Cercel), cambia sa pentru 200 florini imperiali luați de la un evreu din Zaleșcic (Galiția), dată la mîna giranților săi, meșterii brutari Toader Cîrste, Dumitru Nicolau, Panaite Pan și Tanasi Iani. Datornicul împuternicea pe giranți, ca în caz de neplată la timp a datoriei (o lună), aceștia să-i vîndă casa din tîrg și să-l mulțumească pe creditorul evreu [32].

Constatăm în același timp faptul că, acționînd în spiritul politicii mercantiliste de sprijinire a meseriașilor și a întreprinzătorilor capitaliști, Casieria orașului Suceava, cu aprobarea Administrației Bucovinei, acorda acestora credite pe termen lung cu dobînzi mici sau chiar fără. Astfel, la 23 aprilie 1790, Casieria orășenească acorda maistrului berar Andreas Frank un împrumut de 700 florini renani [33]. În 1792, meșterii fierari Michael Riedel și Bartholomeus Leitz împrumutau de la aceeași casierie, primul 300 de florini renani pe trei ani cu 3% dobîndă, iar cel de-al doilea 100 de florini pe doi ani cu 6% dobîndă [34]. Cîțiva ani mai tîrziu, maistrul de poștă Christophor Schüller, care se ocupa și cu camăta [35], arendînd de la Administrația galițiană a tabacului desfacerea tutunului în Suceava [36], fiind și proprietarul unei velnițe în tîrg [37], a împrumutat de la Casieria orașului Suceava 2 400 de florini pe cinci ani cu o dobîndă anuală de 5% [38].

---

[28] *Ibidem*, f. 19.
[29] Ibidem, f. 18.
[30] *Ibidem*, f. 28.
[31] Arh. St. Suceava, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, f. 27, nr. 11.
[32] *Ibidem*, f. 51, nr. 39.
[33] *Ibidem*, f. 26, nr. 10.
[34] *Ibidem*, f. 50, nr. 38 și f. 51, nr. 40.
[35] *Ibidem*, f. 66, nr. 79.
[36] *Ibidem*, f. 71, nr. 97.
[37] *Ibidem*, f. 106, nr. 164.
[38] Arh. St. Suceava, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, f. 85, nr. 128.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

La sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, arendășia crește în amploare și se diversifică. Apare acum o formă nouă, aceea de arendare a veniturilor orășenești și ale statului. Ca venituri orășenești erau arendate prin licitație publică taxele de pășunat pe imașul orașului, taxele rezultate din dreptul de producere și desfacere a băuturilor alcoolice pe teritoriul orașului, taxele de desfacere a vinului și rachiului din import, taxele pentru mărfurile vîndute în tîrg și chiria pentru tarabele închiriate etc. Contractul încheiat la 2 decembrie 1801, prin care Primăria Sucevei arenda lui Nicolae Apriham încasarea taxei de pășunat pe imașul orașului, pe trei ani consecutiv, contra unei arenzi anuale de o sută de guldeni renani 30 creițari, stipula că arendașul era îndreptățit să perceapă pentru pășunatul de zi al vitelor străine în trecere sau pentru vitele comercializate local, o jumătate de creițar ,iar pentru pășunatul de noapte, un creițar și jumătate de bucată, avînd asigurată pentru aceasta „toată asistența posibilă din partea primăriei". Cetățenilor orașului li se asigura păscătoarea gratuită pentru 12 vite, iar măcelăriilor orășenești li se asigura aceeași gratuitate pentru o sută de vite de tăiere [39]. În perioada 1 noiembrie 1811—31 octombrie 1814, Primăria orașului Suceava a realizat din taxele pentru producerea băuturilor alcoolice 4 349 florini 5 kr., din taxele pentru desfacerea vinului și a rachiului 4 573 florini, din taxele pe bere 574 florini 30 kr., iar din taxele de vînzare în tîrg și chiria pentru tarabe 677 florini 12 kr.[40]. Se poate vedea de aici o dezvoltare atît a comerțului cu băuturi cît și a producției, acestea devenind principala sursă de venit orășenesc. Această creștere a fost influențată și de faptul că în această perioadă a războaielor antinapoleoniene, a răscoalelor antiaustriece din Galiția și a războiului ruso-turc (1806—1812) purtat pe teritoriul Moldovei vecine, în Suceava sau în împrejurimi au staționat un timp mai îndelungat sau mai scurt numeroase unități militare imperiale, ceea ce a dus la accentuarea cererii de asemenea produse cu implicații directe asupra ofertei și producției.

În perioada luată în studiu crește numărul orășenilor ce devin temporar sau permanent arendași de moșii. Aceștia iau moșiile în întregime în arendă, urmărind ca printr-o intensificare a exploatării să cîștige cît mai mult peste suma pe care o plăteau ca arendă stăpînilor moșiilor respective. Astfel, în 1803, Nicolae Petrovici și tovarășii săi din Suceava arendează pe 10 ani de zile moșiile Mitropoliei Moldovei, Bosanci și Udești, aflate în Bucovina, cu 11 000 de piaștri anual și achitarea tuturor impozitelor către stat. În 1805 arendașul plătise deja 22 000 piaștri stăpînului de moșie [41].

Din punct de vedere al apartenenței sociale a arendașilor, în rîndurile acestora intră acum nu numai negustorii posesori de capital ca Mihai Iovi, care lua în arendă în 1792, prin licitație publică, de la Fondul Bisericesc, moșia Zlătăroaia din ținutul Hîrlăului pe trei ani de zile cu

[39] *Ibidem*, fond Primăria orașului Suceava, dosar nr. 5/1800, f. 23, v. și V. Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ion Caproșu, Gavril Irimescu, *Suceava file de istorie, Documente privitoare la istoria orașului 1388—1918*, vol. I, București, 1989, p. 556—558, nr. 347.

[40] Ibidem, fond Primăria orașului Suceava, dosar nr. 89/1813, f. 1.

[41] *Ibidem*, colecția de Documente, pachet V, doc. nr. 85, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

o arendă anuală de 262 florini [42], ci și posesori de titluri nobiliare, meșteșugari și liber profesioniștii. Citățm astfel pe baronul Vartires von Capri, care arenda în 1796 de la Direcția economică din Sfîntu Ilie, cinci sate din Moldova cu 1 099 florini anual [43]. Cojocarul sucevean Manolache Nicșoi punea la 1 martie 1797 drept cauțiune a plății arenzii de 361 florini anual pentru moșiile Sarafinești și Mitești din Moldova, casa sa din lemn cu pivniță de piatră și curte aflată pe Ulița Mare și prețuită la 750 florini [44]. Un arendaș din categoria liber profesioniștilor a fost chirurgul ținutal Tiberius Gutter, care lua în arendă în 1793 moșiile aerariale din Moldova cu 900 florini anual [45].

Orașul Suceava, devenit oraș comercial liber, cunoaște în perioada 1786—1815 o dezvoltare ca centru comercial-meșteșugăresc. Această dezvoltare, cu sinuozități și particularități datorate stăpînirii străine și conjuncturii externe, se înscrie într-o evoluție națională mai largă, aceea a lărgirii pieții interne la sfîrșitul secolului XVIII și în prima jumătate a secolului XIX, cu tendințe spre formarea pieții naționale [46], cît și într-o alta, datorată politicii mercantiliste și expansioniste promovate de Austria în această perioadă.

Imperiul Habsburgic, așa după cum am arătat în lucrarea anterioară. se afla în acea vreme în plină expansiune economică către Principatele Române, ca primă etapă în atingerea țelului său de acaparare a comerțului cu Orientul Apropiat. Avînd nevoie de negustori experimentați, buni cunoscători ai relațiilor orientale, care să-i permită valorificarea posibilităților ce-i erau oferite prin senedul otoman din 24 februarie 1784 [47], ce conferea Habsburgilor clauza națiunii celei mai favorizate și dreptul de a face comerț în Marea Neagră, Austria descoperă și în negustorii suceveni, ca și în cazul negustorilor „greci" transilvăneni [48], elementele cele mai potrivite acestui scop.

Buni cunoscători ai realităților din Moldova și Imperiul Habsburgic, negustorii suceveni bucurîndu-se de avantajele rezultate din statutul lor de sudiți austrieci și fiind ocrotiți de autoritatea consulară de la Iași (creată în 1783), au desfășurat o activitate comercială vastă, cuprinzînd în aria lor o bună parte din teritoriul românesc : Bucovina, Moldova și Transilvania. ceea ce a reprezentat un puternic factor de coeziune și unitate, dar și de dizolvare a relațiilor feudale. Totodată, făcînd un comerț extern activ, de export-import și tranzit, vizitînd piețele de aprovizionare și desfacere din Austria, Ungaria, Galiția și Rusia, ei au contribuit la includerea comerțului românesc în circuitul internațional al

---

[42] Ibidem, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, f. 41, nr. 26.

[43] *Ibidem*, f. 92, nr. 145.

[44] *Ibidem*, f. 98, nr. 157.

[45] *Ibidem*, f. 61, nr. 64.

[46] A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, București, 1977, p. 98.

[47] *Ibidem*, p. 33—34.

[48] Vezi pentru companiile grecești din Transilvania : N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1929, E. și D. Limona, *Catastihul casei comerciale Ioan Marcu din Sibiu*, în RA, nr. 2, 1959, p. 225—243, ibidem, *Aspecte ale comerțului brașovean în veacul al XVIII-lea*, *Negustorul aromân Mihail Țumbru*, în *SMIM*, IV, București, 1960; și A. Oțetea, *op. cit.*, p. 118—139.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

capitalismului, la crearea unei piețe internaționale în regiunea care leagă Europa Centrală de cea Răsăriteană.

Prin oficiile de vamă erau trecute an de an în Moldova însemnate cantități de stofă de lînă, postavuri, flanele, pînzeturi și alte produse manufacturate, aduse din provinciile ereditare ale Casei de Austria, precum și diverse produse ale meșterilor locali și ale industriei alcoolului. Erau importate numeroase animale, produse animaliere, cereale, vin, pește, haine etc.

Negoțul cu vite importate din Moldova devine una din activitățile comerciale cele mai rentabile. Cererile tot mai mari de pe piața din interiorul monarhiei, în condițiile războaielor austro-franceze, ca și nevoile sporite legate de aprovizionarea trupelor staționate în Bucovina, la care se adaugă creșterea populației din provincie, au determinat negustorii suceveni să achiziționeze un număr sporit de vite atît din tîrgurile de vite ținute în orașe, cît și prin satele [49] Moldovei. Astfel, în 1793 suceveanul Ioan Luca cumpăra de la negustorul Ștefan Missir, armean din Roman, 148 de vaci cu 748 de ducați imperiali de aur, tocmindu-se cu 10 ducați perechea [50]. Luca von Pruncul vizitînd tîrgul de vite din importantul centru comercial al Botoșanilor [51], cumpăra de la negustorul botoșănean Panaite fiul Savei Duca, 144 de boi cu suma de 10 835 lei, bani turcești, plătind boul cu 76½ lei. Asistăm cu acest prilej la un interesant caz de comerț compensator : Panaite, fiind un negustor intermediar de vite, cumpără de la Pruncul, pentru întreținerea vitelor achiziționate de el pentru negoț, 160 stoguri de fîn, aflate pe moșia Gîrbești, ținutul Hîrlău, cu 1 120 lei (7 lei de stog), care bani se scad din suma datorată de negustorul sucevean pentru boii cumpărați [52]. Neputînd achita pe loc toți banii, Luca Pruncul dădea vînzătorului o poliță de 7 300 lei, pe care urma să-i achite în 70 de zile. Polița aceasta a fost înscrisă ca ipotecă asupra casei datornicului la 8 mai 1802 pînă la achitarea sumei totale. În prealabil, pînă la această dată, Pruncul achitase creditorului, la 5 octombrie 1801, 750 de lei, apoi, la 5 decembrie, 372 de galbeni, din care „62 galbeni împărătești nemțești și 310 holandesi", iar la 23 decembrie 3 254 lei „bani nemțești în banco țedule" (Bancozettel) [53] cu scăderea lor pînă la 11½ lei la sută [54]. Pentru întreținerea vitelor cumpărate, care staționau un timp la Suceava, înainte de a fi revîndute,

[49] În sate existau stăpîni de moșie care creșteau un număr mare de animale destinate pieții externe, ca de exemplu : Tudorache Ciurea din Tîmpești, ținut. Suceava, care solicita în 1812 un pașaport pentru a trece în Bucovina 480 de boi și 300 ialovițe, spre a le vinde la tîrgul din Suceava (v. Arh. St. Suceava, colecția de Documente, p. XXI, nr. 41).

[50] Arh. St. Suceava, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, f. 92, nr. 146.

[51] Vezi în privința locului și rolului orașului Botoșani în această perioadă, articolul lui Ștefan Dragomir, *Contribuții la cunoașterea procesului de formare a burgheziei botoșănene (Sfîrșitul secolului al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX)*, în *SAI*, XIV, 1969, p. 237—246.

[52] Arh. St. Suceava, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, f. 156—157, nr. 204.

[53] Aceste bancnote, datorită greutăților financiare determinate de războaiele austro-franceze, au fost emise de Wiener Stadtbank în cantități foarte mari, ceea ce a determinat o gravă inflație monetară în imperiu (v. Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1964, p. 126—127).

[54] Arh. St. Suceava, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 429, f. 15.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

negustorii aveau nevoie de păşune. De aceea ei s-au situat în primele rînduri ale luptei cu Mitropolia Moldovei, pentru dreptul de păşunat pe moşiile mitropolitane, odată orăşeneşti, Areni şi Tătăraşi [55]. În 1811, atunci cînd Primăria oraşului Suceava dă tîrgoveţilor o bună parte a imaşului spre a-l folosi ca arătură, negustorii de vite protestează, adresînd memorii chiar împăratului, în care revendică această păşune ca punct obligatoriu de staţionare a vitelor cumpărate din Moldova, spre a le vinde în Ungaria şi alte provincii ale imperiului [56].

Negustorii suceveni intră în această perioadă în relaţii de comerţ cu Casele comerciale din Braşov, Timişoara şi Viena, fie pentru a desface mărfurile furnizate de acestea, fie pentru a le tranzita în Moldova. În februarie 1790, Hagi Trandafir Gheorghiu şi compania din Timişoara, anunţau pe Mihail Ţumbru şi compania din Braşov că, în curînd, le va trimite marfa care sosise de la Triest prin Dimitrie Cătanu din Viena [57], rugîndu-i ca aceasta, de îndată ce va fi luată în primire la Braşov, să fie trimisă prin tranzit către Mihali Hagi Osap, armeanul din Suceava, pentru a fi predată lui Manoli Ioan Alivruli, turnavitul [58] din Bucovina, care se afla la Suceava [59]. La 8 martie, Hagi Trandafir Gheorghiu trimitea lui Mihail Ţumbru patru baloturi cu ciorapi şi un balot cu mătase spre a fi expediate la Suceava [60]. Două zile mai tîrziu trimitea cu aceeaşi destinaţie, 6 baloturi de marfă, cuprinzînd ciorapi şi mătase, în cantitate de 9 chintale, prin căruţaşi, plătindu-le 6 florini chirie la chintal [61], iar pe 11 martie, alte 4 baloturi cu ciorapi şi unul cu mătase [62], urmînd ca aici să se vîndă cu 27—28 florini oca.

Înfiinţarea în 1797 a unei fabrici de sticlă la Putna [63], pe domeniul Fondului Bisericesc, a pus la îndemîna negustorilor suceveni o nouă marfă pentru afacerile lor comerciale. De la această fabrică, în 1798, Solomon Rorlach lua anual ca marfă pe credit 1 000 bucăţi de sticlă sinuoasă (Hohlglas) [64] şi sticlă plană (Tafelglas), pentru care urma să achite la fiecare trimestru cîte 500 florini renani [65]. O cantitate din sticla produsă la Putna era exportată, în 1799, de un negustor sucevean în Galiţia răsăriteană la Tysmeniz unde era desfăcută cu amănuntul [66].

---

[55] Arh. St. Suceava, colecţia de Documente, p. VI, doc. nr. 35, 36, 97; p. VII, doc. nr. 18; fond Primăria oraşului Suceava, dosar nr. 1/1793.

[56] Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, dosar nr. 14/1814, f. 1—4 şi 1/1812, f. 1—10.

[57] *Catalogul documentelor greceşti din Arhivele Statului Braşov*, vol. I, Bucureşti, 1958, p. 135, nr. 47.

[58] Turnavit=originar din oraşul Tîrnovo (v. D. Limona, Natalia Trandafirescu, *Documente economice din arhiva casei comerciale Ion Stamu (1718—1876)*, I, Bucureşti, 1983, p. 1077).

[59] *Catalogul documentelor grecești...*, vol. I, p. 134, nr. 476.

[60] *Ibidem*, p. 135, nr. 480.

[61] *Ibidem*, p. 136, nr. 482.

[62] *Ibidem*, p. 136, nr. 483.

[63] *Die Bukowina*, Czernowitz, 1899, p. 219.

[64] În această categorie, intră: paharele, cănile de apă, de bere, tot felul de recipiente etc. (v. *Brockhaus Conversations-Lexicon*, VIII. Leipzig, 1884, p. 80).

[65] Arh. St. Suceava, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, f. 117, nr. 176.

[66] *Ibidem*, f. 124, nr. 188.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În această perioadă asistăm la fenomenul de asociere a negustorilor în întreprinderile lor comerciale, cu clauze de solidaritate : „...și sîntem unul pentru altul platnic" declarau, în 1799, în fața Magistratului Sucevei, Peter Müller și Arsenie Zgriban cu ocazia emiterii unei polițe pentru cei 63 de boi luați de la Măgărdici Garabet cu 4 410 lei, bani turcești [67].

Acordurile de tovărășie, ca acela încheiat la 2 aprilie 1802 între Georg Englert pe de o parte și popa Marcu cu fiul său Bogdan Popovici, apoi Bogdan Ciuntu pe de altă parte, prin care primul da ultimilor 2 000 florini renani pentru a-i cumpăra vite de tăiere [68], conțin clauze și obligații contractuale precise.

Obligații contractuale precise și sancțiuni severe pentru nerespectarea acestora conțin și contractele încheiate în 1791 și 1797 de Tiberius Gutter, chirurgul ținutal, în calitatea sa de negustor de fier, cu Gleiss von Freudenhein, în calitate de administrator [69] și apoi cu Anton Manz von Mariensee, în calitate de proprietar [70] al Minelor, topitoriilor și forjelor din Iacobeni. Astfel, se pedepsea cu 100 de ducați mărirea prețului de desfacere față de tariful fixat de 8 florini 48 kr. centnerul pentru fierul brut sau prelucrat (pînze de gater și fierăstrău, bandaje pentru roțile căruțelor, cuțite de plug etc.). Prețurile trebuiau să fie afișate pe o tablă mare în limbile română, germană și polonă în fața bolții negustorului [71].

Nevoia de credit, diversitatea monedelor și necesitatea efectuării plăților în anumite monede, sînt realități ce fac ca negustorii să folosească frecvent în operațiunile lor comerciale un nou instrument de schimb, polița. atît în interiorul Bucovinei sau al Imperiului, cît și pe teritoriul Moldovei sau al Poloniei (Galiția) [72], observîndu-se chiar un început de comerț cu aceste noi instrumente de schimb [73].

Numeroși negustori apar în epocă ca proprietari de velnițe. Numărul acestora crește în perioada 1786—1815, ceea ce atestă o dezvoltare a industriei alcoolului în zonă. În 1793 sînt consemnate velnițele lui Ioniță Archip [74] și a lui Seeling Küssübel din mijlocul tîrgului [75]. O velniță în suprafață de 3 952 stînjeni pătrați, era ridicată în 1794, din piatră de carieră, pe pîrîul Areni în partea de sus a Tîrgului vitelor. Această velniță cu cinci cazane, o cameră de locuit și un depozit era prețuită, în 1797, la 1 727 fl. 45 kr.[76]. Pe teritoriul Iței Vechi, care intraseră în componența orașului prin cumpărare de la Fondul Bisericesc în 1796 [77],

[67] *Ibidem*, f. 130, nr. 198.
[68] *Ibidem*, f. 151, nr. 196.
[69] *Ibidem*, f. 37—38.
[70] *Ibidem*, f. 107—109, nr. 165.
[71] *Ibidem*, f. 108.
[72] *Ibidem*, *passim*
[73] *Ibidem*, f. 61, nr. 65.
[74] *Ibidem*, f. 55—56, nr. 47.
[75] *Ibidem*, f. 56, nr. 48.
[76] *Ibidem*, f. 106, nr. 164 și f. 111. v. și Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ion Caproșu, Gavril Irimescu, *op. cit.*, p. 540—542, nr. 333.
[77] *Ibidem*, fond Primăria Suceava, dosar nr. 3/1796, f. 1—2 și Mihai-Ștefan Ceaușu. *Un aspect din istoria orașului Suceava : cumpărarea moșiei Iței Vechi la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „Buletinul științific al Institutului de învățămînt superior Suceava. Lucrările laboratorului de cercetări istorice", Suceava 1983, p. 99—110 ; V. Gh. Miron, M. Șt. Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 534—540 ; nr. 332.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

existau în perioadă trei velniţe : una cu patru cazane de cupru aparţinînd negustorului Solomon Rorlach [78], alta a negustorului Abraham Haltner, preţuită la 500 de florini [79] şi ultima, a orăşeanului Johann Trausch evaluată la 950 florini [80]. Rachiul fabricat în aceste velniţe era desfăcut de proprietari sau de negustorii intermediari ca Teodor Grigore Droglio [81], în interiorul Bucovinei sau în Moldova [82].

Fabricarea berii cunoaşte şi ea o extindere în această perioadă. Pe lîngă fabrica de bere din Iţcanii Vechi [83] a maistrului berar Georg Meixner, apare, în 1793, o alta, aparţinînd lui Ioniţă Archip [84]. La 26 septembrie 1800, Primăria oraşului Suceava încheia un contract cu meşterii berari Johann Leibel şi Andreas Kraft pentru distribuirea berii fabricate de ei, în oraşul Suceava, contra unei taxe de 15 kr. pentru fiecare butoi de bere [85]. Fabrica de bere cu cinci cazane de fierbere, aparţinînd negustorului Berl Moldauer, era evaluată, în 1802, la 6 263 de florini [86].

Comerţul cu rachiu, bere şi vin devine foarte prosper, înregistrîndu-se de la un an la altul o dublare a volumului afacerilor [87].

Acest fapt, conjugat cu factorul demografic în creştere, determină o sporire a numărului cîrciumilor şi implicit a cîrciumarilor. Apare în acest domeniu, în 1789, profesiunea de cafegiu, în persoana lui Hagi cafegiul, care avea în cafeneaua sa şi un biliard [88].

În peisajul urban al Sucevei apar acum, ca elemente noi, dictate de raţiuni de ordin economic, hanurile. Mai întîi, în 1796, hanul de piatră al meşterului berar Johann Leibel [89], apoi, către începutul secolului XIX, cel al marelui negustor sucevean, Nicolae Capri. Hanul făcut din piatră şi cărămidă a fost ridicat pe locul unor mici cîrciumi aflate pe Uliţa Mare, iar construcţia sa între 1805 [90] şi 1808, după ce în prealabil proiectul a fost verificat şi aprobat de inginerul ţinutal von Ioanelli, a costat peste 8 000 de galbeni imperiali de aur. Impozanta clădire cu un etaj a hanului cuprindea o sală mare de cîrciumă, o sală de dans, o sală de biliard, 10 camere de dormit la etaj, două magazii de mînă, boltite, pentru băuturi, 5 bucătării, o boltă (prăvălie) cu 2 camere învecinate, o cameră pentru servitori, un grajd de zid, boltit, pentru 14—20 de cai, 2 şoproane zidite pentru caleşti, 2 magazii de lemne zidite, fîntînă din piatră, o curte pavată cu pietriş şi 2 pivniţe boltite, din zid, cu o capacitate de peste 5 000 găleţi noi austriece de vin [91].

---

[78] Arh. St. Suceava, fond Judecătoria Suceava, dosar 1/1783, f. 117, nr. 176.
[79] *Ibidem*, f. 149—150, nr. 194.
[80] *Ibidem*, f. 150, nr. 195.
[81] *Ibidem*, f. 18, nr. 28.
[82] A. Oţetea, *op. cit.*, p. 63—64.
[83] Arh. St. Suceava, fond Primăria oraşului Suceava, dosar nr. 3/1796, f. 2.
[84] Idem, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, f. 55, nr. 47.
[85] *Ibidem*, f 145, nr. 186. Andreas Kraft venea din Fălticeni (Moldova), f. 65, nr. 77.
[86] *Ibidem*, f. 149, nr. 192.
[87] *Ibidem*, fond Primăria oraşului Suceava, dosar 89/1813, f. 1.
[88] *Ibidem*, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, f. 24.
[89] *Ibidem*, f. 92—93, nr. 147.
[90] Arh. St. Suceava, fond Primăria oraşului Suceava, dosar nr. 2/1805, f. 1.
[91] *Ibidem*, dosar nr. 6/1839, f. 12—13 şi 2/1842, f. 1—4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În această perioadă de sfîrșit și început de veac, meșteșugurile cunosc o dezvoltare accentuată, reflectată atît în creșterea numerică a meșteșugarilor cît și în accentuarea specializării producției meșteșugărești.

Măcelăria, ca meșteșug alimentar tipic orășenesc, necesar unei existente urbane normale [92], se extinde o dată cu creșterea populației stabile și a celei flotante. Locul de tăiere se află în general la marginea orașului, separat de locul de vînzare a cărnii. Măcelăriile sînt dispersate în cuprinsul orașului ,atît în centru, cît și în zonele periferice [93].

În acest meșteșug, la sfîrșitul secolului XVIII, apare fenomenul de cooperație capitalistă simplă. Astfel, în 1792, măcelarii asociați: Ion Neghină, Constantin Chițescu, Georg Schmiedl, Ștefan a Cristinii și Toma a Bogdănesei, arendează pe trei ani consecutivi de la Direcția bunurilor statului din Sf. Ilie, dreptul de tăiere și vînzare a tuturor sorturilor de carne pe moșia Iței, cu 10 ducați aur anual. Măcelarii se obligau contractual să nu vîndă oca de carne de vită militarilor (în epocă aici au fost cantonate multe unități militare austriece) și civililor, mai scump de 7 1/2 kr., sub pedeapsa de a plăti o amendă de 30 ducați [94].

Măcelarii din Suceava, fiind nemulțumiți de faptul că nu cîștigau din tăieri, cer la 18 februarie 1796 Administrației Bucovinei, ridicarea prețului de desfacere a cărnii. Ca urmare a ordinului Comisariatului ținutal Suceava, la 6 martie, în ziua de tîrg săptămînal (joia), măcelarii suceveni, în prezența reprezentanților comunităților române, armene și germane, au tăiat 4 feluri de animale (un bou, juncan, vițel și o vacă), cumpărate în tîrg cu 41 de florini 9 kr., obținînd în urma vînzării și a pieilor 37 florini 13 1/2 kr. Comisia a constatat că se realiza o pierdere de 3 florini 55 1/2 kr. [95], fără a se putea acoperi plata impozitului pentru scaunul de măcelărie, salariile calfelor și că măcelarii nu realizează cîștigul legiuit [96]. La 19 iunie, comisarul Sabo încheia un protocol cu proprietarii de scaune de măcelărie Cristea Moise, Ion Neghină, Constantin Chițescu, Dumitraș a Cristinii, David Ropotă, Ienachi a Sandii, prin care stabilea ridicarea prețului la oca de carne cu un kr. Prețul de desfacere pentru oca de carne era fixat la 3 kr., valută imperială, pentru militari, 4 kr. pentru publicul civil și 6 kr. pentru comunitatea evreiască. În cazul în care foloseau unități de măsură incorecte, vindeau carne veche sau necomestibilă sau „dacă militarii sau publicul ar fi lăsați numai o jumătate de zi fără carne", meșterii măcelari erau pasibili de o amendă polițienească de 6 ducați [97]. Protocolul confirmă între altele dreptul măcelarilor de a fa-

[92] Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969, p. 361.
[93] Arh. St. Suceava, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, passim.
[94] *Ibidem*, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, f. 44.
[95] *Ibidem*, fond Primăria orașului Suceava, dosar nr. 1/1796, f. 2.
[96] *Ibidem*, f. 8.
[97] *Ibidem*, f. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

brica şi comercializa lumînări de seu şi săpun, obţinut prin ordonanţa Administraţiei Bucovinei din 2 septembrie 1789 [98].

În rîndul brutarilor întîlnim meşterii : Anastasi Ludi (Grigore Cercel), Dumitru Nicolau, Panaite Pan, Tanasi Iovi, pe maistrul brutar moldovean Toader Cîrste [99] şi pe franzelarul Johann Dörffler [100]. Pîinea produsă de aceştia era desfăcută în regie proprie sau de negustorii intermediari, în bolţi de brutărie, ca aceea a lui Cozma Bacal [101].

În perioada analizată se înregistrează o creştere a numărului meşterilor ciubotari, pantofari, blănari, cojocari, tăbăcari şi fierari. Apar meşteşuguri noi ca : solonarii [102], în persoana lui Agopşa, armeanul şi fiilor săi Bogdan, Mihai şi Grigore [103], care aduceau „gălbinele" (vopsea naturală galbenă) din Moldova pentru trebuinţa „merşterşugului soloneriei".

Unii meşteri, ca Toader Cîrste, acumulînd un anumit capital, împrumutau sume de bani cu dobîndă [104], în timp ce alţii, ca Antohi Doroşcan ciubotarul [105], luau bani cu împrumut pentru necesităţile practicării meşteşugului respectiv („pentru trebuinţa merşterşugului meu de ciubotărie") sau alte necesităţi, punînd în ipotecă pentru susumele împrumutate, bunurile lor.

Această dezvoltare a meşteşugarilor şi anumite considerente de ordin economic şi social au dus la organizarea profesională a meşteşugarilor în bresle. Ca urmare a diplomei imperiale din 10 iunie 1804 [106] au fost instalate în mod festiv la 30 septembrie 1804 [107] breslele reunite ale croitorilor, cizmarilor, fierarilor, măcelarilor, olarilor, blănarilor ş. a. din Suceava. Fiecare breaslă avea un steag al său propriu [108], un sigiliu [109], o cutie sau ladă în care erau păstrate privilegiile, arhiva şi banii berslei [110] şi o făclie. În fruntea fiecărei bresle se afla un staroste de breaslă (Zunfmeister) [111] ales dintre maiştrii breslaşi.

Dezvoltarea meşteşugurilor şi a comerţului era îngreunată de faptul că Suceava nu putea ţine un tîrg anual, deoarece nu avea privilegiu, ci trebuia să se mulţumească cu tîrgurile săptămînale [112], deşi în trecut avusese 4 tîrguri anuale (de Anul Nou, la sărbătorirea celor 40 de mucenici, la Rusalii şi de Sf. Dumitru) [113]. Acest privilegiu îl

[98] *Ibidem*.
[99] *Ibidem*, fond Judecătoria Suceava, dosar nr. 1/1783, f. 51, nr. 39 şi f. 59.
[100] *Ibidem*, f. 26, nr. 10.
[101] *Ibidem*, f. 15.
[102] Nu sîntem de acord cu Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939, p. 270—271, care îi considera negustori de pielărie, ci socotim că sînt meşteri tăbăcari producători de teletin.
[103] Arh. St. Suceava, loc. cit., f. 132—133, nr. 232—233.
[104] *Ibidem*, f. 51. nr. 39.
[105] Arh. St. Suceava, fond Judecătoria Suceava, dosar 1/1783, f. 143, nr. 182.
[106] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 343—344.
[107] Arh. St. Suceava, fond Primăria oraşului Suceava, dosar 1/1804, f. 1.
[108] *Ibidem*.
[109] Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 344.
[110] *Ibidem*, p. 347.
[111] Arh. St. Suceava, fond Primăria oraşului Suceava, dosar 1/1804, f. 1.
[112] *Ibidem*, dosar nr. 20/1813, f. 5.
[113] Zieglauer, *op. cit.*, p. 86.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

primea orașul după multe eforturi în anul 1815 [114]. Privilegiul împăratului Franz I acorda orașului libertatea de a ține anual 6 tîrguri anuale și de vite, care fiecare, urmau să aibă o durată de 6 zile. Datele începerii acestor tîrguri anuale erau fixate în prima zi de după Anul Nou ortodox, în prima joi după Rusalii și în zilele de Sfîntul Procopie, Sfîntul Samuil, Sfînta Cruce și Sfîntul Dumitru [115]. Locurile de desfășurare a acestor tîrguri erau desemnate în așa-numitul Tîrg al vitelor din oraș, din apropierea pîrîului Areni, unde existau „cinci fîntîni pentru adăpatul vitelor și pentru trebuințele omenești, avînd o suprafață de 19 pînă la 20 de iugăre, pe care pot sta 10 pînă la 15 000 de vite și deci poate fi suficient pentru cele mai bune tîrguri anuale", iar pentru piața de lemne și fîn urma să „se ofere 1 iugăr și 900 stînjeni pătrați și pieții de făină și pieții de păsări peste un iugăr, pe care locuri este suficient spațiu pentru dughene, tabere și căruțe" [116].

Dezvoltarea economică (în 1786, orașul obține dreptul de *oraș comercial liber*) [117], stabilitatea fiscală și politică, ordinea care începe să se facă simțită în administrația și justiția orașului au contribuit în largă măsură, nu numai la înmulțirea și statornicirea populației locale, dar și la o atentă înregistrare a acesteia. În acest scop, în Bucovina au funcționat între anii 1781—1788, mai multe comisii de delimitare a proprietăților orașelor. Cea din orașul Suceava și-a început activitatea la 13 decembrie 1784, sub conducerea căpitanului J. Pitzelly, ea activînd în localitate pînă în 1787 [118]. Ridicarea terenurilor și caselor din vatra orașului au constituit baza registrului funciar de mai tîrziu. În timpul delimitărilor s-a trasat ca sarcină comisiei să se facă o nouă repartizare a populației, pe ocupații, limitînd sfera „crîșmăritului" și lărgind-o pe cea a meseriașilor și agricultorilor; aceste măsuri au dus la o puternică emigrare a evreilor din oraș.

În funcție de datele oferite de cele 3 registre funciare [119], ce consemnau fiecare imobil în parte, s-au înregistrat pentru orașul Suceava la 1785, 485 de case, cu o populație ce poate fi evaluată la circa 2 500 de locuitori. Străinii sînt consemnați în 55 de case (evrei, armeni, greci, polonezi și sîrbi). Sub raport profesional sînt consemnate 19 profesiuni, practicate de 12 negustori și 23 de meșteșugari.

Statisticile efectuate după 1785 de către autorități, axate în special pe structura militară și administrativă a orașului, au avut drept scop mărirea numărului de contribuabili și a celor care să întrețină și să aprovizioneze armata austriacă încartiruită în oraș. În sensul

[114] Arh. St. București, Microfilme Austria, rola 173, cadrele 273—297, v. și Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 602—605, nr. 367—368.

[115] Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, I. Caproșu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 604—605, nr. 368.

[116] *Ibidem*, p. 602—604, nr. 367.

[117] *Continuatio Edictorum et Mandatarum universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a die 1 Januarii et ultimam Decembrie 1786 aemanetorum*, Lviv, Typis Josephi Piller, nr. LXXI.

[118] Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 4/1785.

[119] V. și prima parte a acestui studiu în vol. XXV/1 al acestui anuar.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

acesta, oraşul avea obligaţia de a plăti contribuţii în bani la visteria imperială (impozite impuse pe anumite categorii — stări), de a răscumpăra claca oraşului (munca pe care o datora oraşul) şi de a întreţine armata.

Puţin înainte de obţinerea dreptului de *a ţine târg anual* în 1815, autorităţile din Viena au cerut să se prezinte o informare generală asupra situaţiei populaţiei şi economiei oraşului. Astfel s-a întocmit, între altele, prima conscripţie militară, la 29 martie 1813, de către primarul oraşului, Pleterschnig [120]. Conscripţia consemnează un număr de 865 de case, cu 4 133 de locuitori. Edificatoare sînt şi datele, sub aspectul categoriilor social-profesionale, — redactate în tabelul de mai jos — ceea ce reprezintă o populaţie ocupată de circa 30% şi respectiv 60% din totalul celei existente. De asemenea este menţionată şi populaţia neocupată a oraşului (tot capi de familie) sub numele de locuitori „mai puţin folosibili" (150) şi „nefolosibili" (271). Aceeaşi conscripţie militară ne redă şi principalele structuri demografice ale oraşului : astfel, din totalul de 4 133 de locuitori, 2 051 erau persoane de sex feminin (o proporţie foarte echilibrată între sexe); structura populaţiei de sex masculin, după starea civilă, se compunea din 728 de căsătoriţi şi 1 354 de văduvi şi necăsătoriţi ; sub aspectul structurii pe vîrste este redată numai „generaţia tînără" (de la naştere pînă la 14 ani, 880 şi de la 15 la 17 ani, 85), ceea ce reprezintă un procent destul de mic, de circa 23% (965 de indivizi) în raport cu populaţia activă şi inactivă. Interesante sînt şi datele oferite privind mobilitatea geografică a populaţiei ; astfel, sînt consemnaţi 49 de orăşeni plecaţi fie în „alte districte" sau în „străinătate" ; dintre străinii veniţi în oraş, sînt consemnaţi un număr de 36 de locuitori.

Conscripţia militară din 1813		Statistica din 1813 [121]	
Capi de familie	Categ. socio-profesionale	Capi de familie	Categ. socio-profesionale
152	orăşeni, proprietari de ateliere, artizani	3 49	arendaşi
10	clerici	96	mari negustori
51	nobili şi notabilităţi	160	meseriaşi (adevăraţi şi cîrpaci)
18	ţărani	225	ţărani
10	colibaşi, grădinari şi ocupaţii amestecate	18	mici negustori sudiţi (negustori străini)
241	total	551	total

Putem concluziona că în perioada 1786—1815 se conturează o pătură de negustori şi meseriaşi înstăriţi, ce vor constitui principalele componente ale burgheziei sucevene, care, prin activitatea lor, vor contribui la subminarea vechii economii feudale şi vor pregăti terenul în vederea trecerii la economia capitalistă.

[120] Arh. St. Suceava, fond Primăria oraşului Suceava, dosar 113/1813, f. 1, v. şi V. Gh. Miron, M. Şt. Ceauşu, I. Caproşu, G. Irimescu, *op. cit.*, p. 580—584, nr. 361.
[121] Arh. St. Suceava, fond. Primăria oraşului Suceava, dosar 29/1813, f. 1—24.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

D. SUCIU

ALEXANDRU STERCA ŞULUŢIU ŞI MIŞCAREA NAŢIONALĂ ROMÂNEASCĂ (V) *

La 4 decembrie 1865, Şuluţiu a vorbit în Dieta de la Cluj, dar nu în numele naţiunii române, de la care nu primise nici un mandat şi pe care nu o vedea reprezentată în sală, ci în calitatea lui de regalist care, potrivit legilor, avea dreptul să protesteze împotriva încălcării doleanţelor naţionale şi individuale. După ce se scuză pentru lipsa lui de experienţă parlamentară, Şuluţiu declară că invidiază ţările unde domneşte liniştea şi înţelegerea internă, deoarece acolo se asigură toate condiţiile pentru dezvoltarea industriei, artelor, ştiinţelor, oraşelor şi satelor şi ele insuflă teamă şi respect chiar şi inamicilor din afară. Dar adevărata prietenie nu putea exista între stăpîni şi servi, între naţiuni dominante şi naţiuni dominate, ci doar în cadrul unui stat care le situează pe toate pe piciorul deplinei egalităţi politice. Românii au umblat multă vreme după dreptate, şi nu la Nord, sau peste Carpaţi, cum ziceau unii şi alţii, ci au cerut-o în patrie, de la naţiunile conlocuitoare surori şi mai ales de la „nobila naţiune maghiară", care i-a respins însă mereu, sub acuzaţia că erau separatişti sau că făceau jocul Camerilei imperiale. Românii au solicitat înţelegere timp de 200 de ani de la forurile dietale maghiare, dar nu au fost niciodată vinovaţi că nu şi-au atins scopurile, aşa cum s-a întîmplat la 1744, 1791, 1848. În 1744, împotriva episcopului Ioan Micu Klein s-a declanşat o campanie de pîri şi uneltiri, în urma cărora a fost exilat la Roma, iar în 1791 era gata ca Bob şi Gherasim să fie traşi în judecată, deoarece toţi trei au îndrăznit să ceară ca românii să constituie a patra naţiune politică în ţară. În 1848, la Blaj a fost aleasă o Delegaţie română, care a venit la Dieta din Cluj pentru a cere acelaşi lucru şi abia după aceea noua dietă democratică să treacă la dezbaterea şi votarea uniunii, dar statusurile ţării au rămas iarăşi surde la cererea dreaptă a naţiunii sale. În concluzie, ungurii au pierdut trei ocazii mari de a se împăca cu românii.

---

* Primele patru părţi ale acestui studiu s-au publicat în *AIIAI*, XXV/2, 1988, p. 75—90; XXVI/1, 1989, p. 285—301; XXVII, 1990, p. 51—72; XXVIII, 1991, p. 123—142; numerotarea notelor urmează în continuare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Şuluţiu nici nu voia să pomenească războiul sîngeros ce a urmat în 1848—1849, dar se referea la absolutismul care a ţinut 12 ani, lungi ca 12 secole, în timpul căruia toţi erau ameninţaţi cu germanizarea. Şuluţiu echivalează magistral acest absolutism cu o şcoală de 12 profesori eminenţi, doctori în filozofie şi drept, care ar fi trebuit să înveţe naţiunile cum să se comporte şi cum să se iubească unele pe altele. Românii au sperat că ungurii, după şcoala politică aspră din vremea lui Bach, au învăţat ce simte o naţiune cînd este dispreţuită şi apăsată de altă naţiune, care, pe deasupra, vrea să o şi absoarbă şi să o contopească în corpul ei. Ungurii puteau să spele păcatele strămoşilor, dacă în 1863 ar fi colaborat la înarticularea constituţională a naţiunii, limbii şi confesiunilor române de către Dieta Transilvaniei, dar boicotul ei i-a convins pe români că s-au înşelat a patra oară în privinţa lor. Cu toate acestea, legislaţia sibiană a fost sancţionată şi românii erau mulţumiţi, dar acum erau surprinşi de schimbările politice bruşte şi de convocarea Dietei clujene. El era convins că scopul Dietei era de a lucra în spiritul legilor din 1848, dar totuşi românii nu şi-au pierdut pe de-a întregul speranţa că naţiunea maghiară va consimţi, în sfîrşit, să se împace cu ei şi abia pe urmă să treacă la reglementarea legii I din 1848, privind unirea Transilvaniei cu Ungaria.

Dar, din nefericire, românii s-au înşelat a cincea oară, deoarece în timp ce ei se ataşau de legile din 1863—1864, ungurii se bazau strict pe cele din 1848, declarînd că tot ce s-a întîmplat între 1848—1865 era *tabula rasa* şi *fixio juris*. Uniunea de la 1848, pe care o declarau legală ungurii şi ilegală românii şi unii saşi, s-a votat la Cluj sub presiunea terorismului şi tot astfel s-au petrecut lucrurile şi cu sancţionarea ei de către împăratul Ferdinand la Innsbruck, unde fugise de frica revoluţiei din Viena, Şuluţiu aflîndu-se şi el atunci în acelaşi oraş, împreună cu alţi membri ai Delegaţiei române. Mitropolitul combate aserţiunea contelui Bethlen Farkas, care susţinuse că inarticularea românilor era superfluă, deoarece la 1848 s-a decretat egala îndreptăţire civică, s-au desfiinţat naţiunile politice vechi şi s-a proclamat o singură naţiune liberă. Dar legile V § 3 şi VII § 1. 3 şi 5. votate în Dieta Ungariei, demonstrau limpede că naţiunea maghiară nu s-a şters pe sine şi nici nu s-a amalgamat pe poziţie de egalitate cu românii, saşii, slavii într-o naţiune politică, ci s-a scos singură şi s-a consolidat doar pe ea ca naţiune dominantă, efectuînd uniunea în sens maghiar, cu maghiara ca singura limbă oficială şi diplomatică, şi urmărind să-i contopească pe nemaghiari. În legea uniunii nu s-a amintit nimic de români, ci doar de privilegiaţii vechi, cărora li se rezervau locuri numeroase pe băncile parlamentului pestan. Şuluţiu crede că naţiunea română nu se temea de uniune, dar cerea să fie egal îndreptăţită, atît în Ungaria cît şi în Transilvania, şi înzestrată cu dreptul limbii în viaţa publică. Dacă ungurii ar fi duşi în alte patrii, şi ei ar pretinde să rămînă şi să fie recunoscuţi naţiune maghiară, fie în Spania ori Franţa, fie în Germania.

Românii nu doreau să-i împiedice pe unguri în lupta pentru revalidarea constituţionalismului lor, ci luptau numai şi numai pentru

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

a nu pierde dreptul de naţiune şi limbă pe care nu l-au primit în 1848, ci în 1863, şi de aceea ei acţionau pe baza proverbului „ce-i în mînă nu-i minciună". Adunarea Naţională din Blaj şi hotărîrile ei din 1848 erau legale — şi nu ilegale cum afirmase Bethlen — deoarece s-au ţinut cu aprobare oficială şi în faţa a doi comisari imperiali. Este adevărat că Adunarea nu a putut emite hotărîri valabile şi pentru neromâni — cum ar fi fost în drept să facă o dietă — dar era în măsură să fixeze programul şi conduita politică a naţiunii române pe care o reprezenta.

Era înţelept ca Dieta din 1848 să fi acceptat cererile unei Delegaţii aleasă de 40 000 de oameni, care reprezentau, la rîndul lor, o naţiune de 1 200 000 de suflete, deoarece în acest caz s-ar fi evitat multe consecinţe dureroase şi neplăcute. Tisza László susţinuse că, în momentul votării uniunii Transilvaniei cu Ungaria, naţiunea română nu era acceptată între naţiunile politice regnicolare şi din acest motiv românii nu se puteau lamenta că uniunea s-a făcut fără ei, întrucît nici nou-născutul nu se putea plînge că popa l-a botezat fără voia lui. Dar Şuluţiu răspunde că noul născut nu are dorinţe şi grai, lucru care nu se poate spune despre naţiunea română, care demonstrase în 1848 că avea şi unele şi altele, ceea ce însemna că asemănarea cu pruncul botezat de popă fără voia lui nu era bună. Oricum, nu trebuia uitat faptul că şi acel copil, dacă ajunge la maturitate, este capabil să strice actul popii şi să treacă la altă religie.

Tot Tisza pretindea că era deputatul ţării, al românilor, saşilor şi maghiarilor, dar Şuluţiu susţine că potrivit legii XI din 1791 reprezenta acele „statuum et ordinum trium nationum regnicolarium". Puţinii români din Dieta clujeană erau acolo nu ca fiii unei naţiuni egal îndreptăţite, ci ca apendici ai celor trei „naţiuni" privilegiate. Acelaşi deputat ungur a spus răspicat că toate măsurile luate după 1848 erau ilegale, toate legile Dietei sibiene erau nule, neavenite şi neobligatorii şi a invitat pe români să-şi trimită pretenţiile la dieta din Pesta, unde speră că vor găsi audienţă şi înţelegere, dar personal nu garanta acest lucru şi nici nu dorea să oblige în această privinţă parlamentul Ungariei. Şuluţiu îi apreciază sinceritatea, faptul că n-a „vîndut pisica din sac", a vorbit pe faţă şi speră că unionistul român Iosif Hossu, care alăpta cu speranţe mari pe români şi îi atrăgea spre Pesta, s-a convins, după audierea lui Tisza, că nici în dieta Ungariei nu exista siguranţă pentru naţiune şi toate lucrurile zăceau într-o incertitudine profundă. Dar românii se vor baza pe terenul legal din 1863—1864 şi nu vor căuta milă şi pomană la Pesta. Era cu totul altceva dacă naţiunea română ar fi fost recunoscută politică şi mergea ca atare la Pesta ; în acest caz, el însuşi va merge, fiind convins că uniunea va consolida întregul corp naţional, dar nu va intra în dietă ca cerşetor sau dus într-o turmă de oi necuvîntătoare. Pentru el, libertatea individuală nu constituia o despăgubire sau o mîngîiere deoarece aceasta o avea orice cerşetor şi fără libertate politică era un veritabil mormînt pentru orice naţiune.

În concluzie, Şuluţiu se pronunţă pentru principiile promovate de mitropolitul Şaguna, care declarase dieta clujeană incompetentă de a

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

elabora modificări în statutul Transilvaniei. Legea XI din 1791 excludea naţiunea română şi tocmai cînd ungurii doreau uniunea Transilvaniei cu Ungaria a nesocotit legea V, § 2, lit. *a* a Dietei Ungariei care prevedea un cens de cinci florini pentru alegători şi cu o inimă egoistă au pretins pentru alegerile la Dieta clujeană opt florini dare directă (fără capitaţie), în timp ce nobililor nu li s-a pretins nici un fel de cens. Din cauza acestor prevederi, cei 13 deputaţi aleşi şi 34 regalişti români nu puteau reprezenta 1 200 000 de suflete, ci erau puşi în situaţia umilitoare de a fi lipituri „ad status et ordines" din 1791. În schimb, 530 000 de unguri erau reprezentaţi de 193 de deputaţi şi regalişti.

Cu excepţia unioniştilor Iosif Hossu, Augustin Ladai şi Ioan Boeriu, care au votat cu majoritatea maghiară ce nega, pe baza legilor din 1848, competenţa dietei clujene şi transfera uniunea la Dieta Ungariei, toţi ceilalţi 29 de deputaţi şi regalişti români în frunte cu cei doi arhierei, neagă şi ei competenţa dietei clujene, deoarece era o adevărată satiră parlamentară şi cer ca uniunea să fie discutată de o nouă dietă democratică, cu majoritate românească. Aceasta ar fi putut condiţiona uniunea de decretarea constituţională a egalei îndreptăţiri politice între români şi unguri. În cinstea lui Şaguna, Şuluţiu, Alduleanu (revenit, ca şi Lazăr şi Dunca, în tabăra naţională după rătăcirile din 1861) etc. s-au organizat manifestaţii de simpatie la Sibiu, şi Blaj iar deputaţilor li s-au trimis la Cluj numeroase adrese de adeziune politică, ceea ce demonstrează că în pofida divergenţelor privind alegerea tacticilor de luptă, fruntaşii au acţionat relativ unitar în apărarea intereselor fundamentale ale poporului român din Transilvania. Unii gînditori politici contemporani au considerat că ar fi fost oportun ca la Cluj să vină şi deputaţii sau regaliştii români pasivişti, chiar dacă nu intrau în dietă. Aceştia trebuiau să le explice celorlalţi motivele şi argumentele lor, dar mai ales să stabilească o înţelegere, într-o conferinţă comună referitoare la acţiunile concrete de rezistenţă naţională, pe care le efectuau şi unii şi alţii în afara sau în interiorul dietei. Conspectarea terenurilor de luptă, distribuirea sarcinilor ar fi fost de natură să intensifice mişcarea naţională, dar, concomitent, puteau atenua, prin consultări şi schimburi de experienţă, directe şi nemijlocite, conflictele interne dintre activişti şi pasivişti, care deveneau din ce în ce mai intense şi se vînturau periculos de mult în presa şi opinia publică românească [99].

În anii 1865—1866, Şuluţiu este confruntat, pe lîngă chestiunile politice, şi cu alte probleme religioase sau culturale şi chiar financiare, care, luate la un loc, îi făceau multe griji şi îi subminau sănătatea şi aşa destul de şubredă. După multe emoţii şi intervenţii Şuluţiu abia scapă de plătirea unei sume de 44 000 florini către fiscul imperial, rugîndu-l pe Monarh să dispună urgent suspendarea achitării sumei către Ministerul de Finanţe, pentru a putea vedea cauza isprăvită pînă mai trăia. Vestea bună i-a venit prin consilierul aulic Iacob Bologa, pe care l-a întîlnit la băi în Elöpatak (Vîlcele) şi i-a

[99] Păcăţianu, *op. cit.*, vol. III, p. 795-805 ; D. Suciu, *Antecedentele dualismului...*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

spus că cererea lui a fost avizată favorabil de Cancelaria aulică. Mitropolitul îi cere lui D. Moldovan să sprijine candidatura lui Dionisie Sterca Şuluţiu pentru postul de vicedirector la Tabla regală şi îşi exprimă îngrijorarea faţă de veştile politice triste referitoare la războiul nefericit cu prusacii, peste care se suprapuneau ravagiile făcute de holeră şi recolta proastă de pe domeniile Blajului, cu excepţia vinului [100].

În 1865, vicarul Mihail Pavel şi consistoriul român unit din Maramureş îi scriu lui Şuluţiu că scopul lor fundamental era de a asigura progresul românilor marmaţieni în educaţia morală şi religioasă şi în promovarea cauzei naţionale. Ei nu vor înceta lupta pentru ca parohia Sighetului, centrul romanităţii marmaţiene, să fie ruptă de dioceza unită a Muncaciului şi unită cu episcopia Gherlei. Un alt scop nobil al consistoriului era înfiinţarea unei preparandii în Sighetul Marmaţiei pentru a pregăti învăţători români, care să acopere toate necesităţile de cadre din comitat. Prima dorinţă nu s-a realizat, însă s-au înregistrat cîteva succese în problema a doua. Trebuia făcut tot posibilul pentru reuşită, deoarece poporul şi clerul cheltuiau şi osteneau mult şi în ultimul timp propăşirea culturii naţionale era împiedicată de faptul că, în pofida tradiţiei, acum comitatul nu avea în fruntea lui un comite suprem român. Ei cereau ca Iosif Man să fie iarăşi numit în această funcţie, deoarece era omul dorinţelor lor. În primii ani ai vechiului regim schmerlinghian, Man a înfiinţat un fond preparandial şi a construit şcoala în Sighet, care acum era întreţinută numai din contribuţia clerului şi poporului român din zonă. Cu toate acestea, în acea şcoală învăţămîntul preparandial a înregistrat succese incontestabile. În 1864, regimul recunoscuse că Man este dorit de toţi inteligenţii români din Maramureş şi prin el se puteau concilia interesele lui cu cele ale poporului. În primăvara anului 1864, Man fusese întrebat de autorităţile mai înalte dacă nu dorea să reprimească administrarea comitatului. Deşi a acceptat propunerea, nu a fost numit din nou pînă la acea dată. În concluzie, consistorul îl solicită pe Şuluţiu să intervină la forurile superioare pentru ca guvernarea comitatului să fie redată lui Man şi poporului să i se deschidă calea în vederea satisfacerii tuturor dorinţelor şi deziderateloг [101]. Într-adevăr, Man a redevenit comite suprem şi a deţinut această funcţie pînă în 1875. Acest nobil român era iubit de popor, deoarece în 1848—1849 a intervenit, împreună cu Gavril Mihalyi, pe lîngă autorităţile militare maghiare pentru a-i proteja pe români de vexaţiuni şi jafuri. Autorităţile imperiale l-au închis cîteva luni la Muncaciu, bănuindu-l de colaborare cu ungurii. Ulterior, a contribuit la întemeierea unei Asociaţii culturale româneşti în zonă şi a protejat învăţămîntul naţional, folosindu-se tocmai de raporturile lui — se pare relativ bune — cu autorităţile maghiare. Dar parohia Sighetului se va uni cu episcopia Gherlei abia în 1871, deci după moartea lui Şuluţiu.

[100] Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. D. Moldovan, nr. 337.

[101] Arh. Stat. Alba Iulia, f. Mitrop. Rom. Unită, Cab. Mitrop., nr. 791/1865, f. 1-3.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În iulie 1865, eminentul profesor Grigore Silaşi îi scria din Viena că Biserica Unită avea nevoie de un jurnal care să-i apere interesele. În secolul XIX, orice asociaţie politică sau religioasă avea nevoie de instrumente solide care să-i promoveze dorinţele şi să-i consolideze situaţia, dacă nu dorea să rămînă în urmă, să fie respinsă de peste tot şi să fie călcată în picioare. Aceasta era o dorinţă obiectivă şi o caracteristică specială a timpului. În consecinţă, Silaşi publică „Sionul românesc" şi speră că Şuluţiu i-a citit programul tipărit în primul număr şi îl aprobă, atît el cît şi ceilalţi prelaţi şi fii ai Bisericii Unite şi ai naţiunii române. Silaşi pune foaia sub scutul puternic al mitropolitului, asigurîndu-l că „Sionul românesc" va fi întotdeauna credincios Bisericii Unite cu Roma, îi va ţine ridicat stindardul, fără a prejudicia cauza naţiunii ai cărei membri erau toţi. Se pare că Silaşi a intervenit pe lîngă consilierul Sommaruga pentru rezolvarea cauzei fiscale a lui Şuluţiu, pe care-l sfătuieşte să trateze problema şi cu baronul Reichenstein şi Ladislau Basiliu Pop, primul vicecancelar şi al doilea preşedintele Tribunalului Suprem al Transilvaniei şi îl previne că propunerea finală către Împărat va fi făcută de Cancelaria aulică [102].

În vara anului 1865, Alexandru Dobra reproşează lui Şuluţiu şi Szilaghyi că fiecare şi-a propus cîte un candidat propriu la scaunul episcopal din Gerla, deşi le-a făcut cunoscut amîndurora care era preferinţa Împăratului şi a lui proprie în această privinţă. Dacă propunerea lui va cădea, se alătură episcopului orădean şi îl va sprijini pe candidatul acestuia, Ioan Vancea, ceea ce însemna, implicit, că respinge categoric candidatura lui Ioan Fekete Negruţiu, susţinută de Şuluţiu [103].

Mitropolitul, pus în faţa opoziţiei regimului şi a propriilor săi episcopi, nu reuşeşte să-l instaleze pe Negruţiu la Gerla, unde va fi

---

[102] Ibidem, nr. 805/1865, f. 1-2. George Bariţiu a trimis materiale la Viena pentru „Sionul românesc" şi s-a interesat dacă revista avea o bază materială solidă care să-i garanteze continuitatea. În 4 mai 1866, Silaşi îl încuraja pe Bariţiu şi îi scria că avea mai mulţi abonaţi decît era nevoie pentru editarea revistei. Cheltuielile le scotea de la 360-400 de abonaţi, dar în semestrul în curs numărul lor era de 450, majoritatea fiind ardeleni. Românii din Ungaria erau mai indiferenţi şi în această treabă. Silaşi era nemulţumit, deoarece primea din părţile vestice scrisori româneşti în care limba era mai torturată şi mai stricată decît în gura personajului Pista din revista „Umoristul". Un protopop din Baia Mare i-a scris ungureşte şi a cerut să i se trimită „Sionul românesc" în maghiară. Dar rolul revistei era şi de a deschide şi aici drumul propăşirii naţionale. Era bine ca revista să fie scoasă o dată pe săptămînă, dar pentru aceasta lipsea Mecenatul bisericesc care să depună o cauţiune de 4000 de florini. Silaşi primea mai multe articole de la clerul sătesc şi mai puţine de la cel din consistoriile diecezane şi, în pofida defecţiunilor de stil şi de ortografie, ţinînd cont de trecutul ostil şi dureros care a ţinut poporul în întuneric şi de data relativ recentă a empancipării lui umbrită acum şi de împrejurările sociale şi materiale neprielnice, prelatul unit ajunge la concluzia că şi în privinţa susţinerii literaturii naţionale şi a ziaristicii românii dovedesc un zel şi o putere de viaţă demne de admiraţie; vezi Bibl. Acad., Bucureşti, mss. rom., nr. 1002, f. 166—167. Probabil că Silaşi s-ar fi aşteptat ca Şuluţiu să depună cauţiunea în cauză, dar bietul mitropolit avea destule necazuri şi emoţii financiare provocate de Ministerul de finanţe, pentru a putea să se lanseze şi în această întreprindere.

[103] Ibidem, nr. 809/1865, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

numit Vancea. În 4 decembrie 1865, vicarul Sălajului, Demetriu Coroianu, îl informa pe Şuluţiu că manuscrisele nemuritorului Simion Bărnuţiu erau la nepotul acestuia, Ioan Maniu, devenit acum ginerele său. Vicarul a copiat un pasaj din manuscrise care trata problema constituirii naţionalităţii române şi îl trimite mitropolitului pentru a-l folosi în lupta curentă, Coroianu fiind convins că Şuluţiu era conştient de nevoile imperative ale naţiunii, care trebuia să fie mereu vie, egal îndreptăţită cu „naţiunile" conlocuitoare, să-şi atingă scopul dorit pentru ca românii să nu fie „morţi trăind" şi nici să nu fie trataţi ca lipituri sau vite de către veneticii lor veniţi în patria română străbună. Dar Coroianu realizează că, în măreaţa luptă în care s-a angajat şi s-a evidenţiat în mod deosebit, Şuluţiu avea mulţi adversari şi de aceea doreşte ca materialul trimis să-i furnizeze un argument solid în combaterea inamicilor politici ai naţiunii române. Vicarul îi atrage atenţia că marele bărbat Bărnuţiu, demn de recunoştinţa întregii naţiuni, a tratat problema constituirii naţionalităţii române şi în nr. 42—43 din „Foia pentru minte, inimă şi literatură" din 1861 [104].

Întrucît în 1865 activiştii şi pasiviştii nu se străduiesc să caute elemente şi terenuri comune de acţiune, ce i-ar fi apropiat unii de alţii, ci mai degrabă îşi aruncă jigniri şi acuze neîntemeiate, conflictele interne din sînul mişcării naţionale se adîncesc şi mai mult în 1866. Acum survin neînţelegeri în privinţa conţinutului unui Memoriu către Împărat şi a persoanelor delegate să-l ducă la Viena, unii susţinînd că actul ar fi trebuit să fie redactat şi dus de Şaguna, în care caz s-ar fi salvat unele drepturi politice româneşti şi mitropolitul n-ar fi „antichambrat" zadarnic pe la uşile miniştrilor, cum a făcut Raţiu. Acesta şi Bariţiu acţionează la început separat de Şaguna, pe care-l considerau prea „angajat" faţă de Curte şi încep să organizeze comitete pentru adunarea semnăturilor şi a banilor necesari pentru drum. Alţii consideră acţiunea lor ca pe o simplă întreprindere privată, deoarece singurul for conducător de drept era Comitetul Naţional Permanent din 1861. Pasiviştii vor, dimpotrivă, sau să pună mîna pe el, sau să-l declare caduc şi să-şi asigure singuri accesul la conducerea mişcării naţionale. După ce au acţionat fără Şaguna, căruia nu i-au arătat Memoriul, Bariţiu şi Raţiu încearcă, prin intermediul lui Şuluţiu, să-l determine pe mitropolitul ortodox să contribuie materialiceşte la susţinerea cheltuielilor sau să se pună în fruntea acţiunii şi să meargă la Viena împreună cu „colegul" din Blaj, ca şefi aleşi ai naţiunii.

Mitropolitul, convins de inutilitatea acţiunilor petiţionariste şi de utilitatea parlamentarismului, refuză şi una şi alta, fapt care atrage asupra lui acuzaţii şi reproşuri grave din partea contemporanilor, care nu i-au înţeles exact poziţia şi mentalitatea. Unii, însă, mai realişti, îi părăsesc pe Bariţiu şi Raţiu, îşi şterg semnăturile de pe Memoriul lor şi susţin tactica luptei parlamentare, promovată de Şaguna, pe care-l declară mai valoros ca 100 de Bariţiu. Dar cei ce au sperat că,

[104] Ibidem, nr. 816/1865, f. 1-3 ; conceptul lui Bărnuţiu în Ibidem, nr. 816/1865, f. 5-38.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în cazul plecării lui Şaguna la Viena, s-ar fi salvat unele drepturi politice se înşelau amarnic, deoarece acest lucru nu depindea nici de mitropolitul ortodox, nici de Împărat, ci, aşa cum am văzut, singurul factor decizional real, în afacerile interne de dincoace de Leitha, era clasa conducătoare maghiară, care însă n-a vrut să corecteze şi să cedeze nimic din politica ei pașoptistă, ostilă slavilor şi românilor. Tot aşa s-au înşelat pasiviştii sau alţi gînditori politici care au crezut că Memoriul lui Bariţiu şi Raţiu ar putea modifica mersul politicii oficiale şi ar fi în măsură să salveze autonomia Transilvaniei şi legislaţia sibiană. Realitatea crudă şi limpede era că atît activiştii cît şi pasiviştii au fost înfrînţi *împreună* de ofensiva guvernamentală austro-ungară şi de aceea n-ar fi fost cazul să adîncească certurile publice, deoarece din aceste incidente şi convulsii interne politicienii unguri trăgeau multe cîştiguri iar românii — numai necazuri şi ponoase. Dar ei erau dezorientaţi, dezolaţi şi cei mai puţin lucizi n-au intuit din timp fragilitatea politicii oficiale şi posibilitatea de a interveni schimbarea bruscă a atitudinii Vienei.

Îndureraţi de perspectiva pierderii drepturilor cîştigate în mod legal şi a autonomiei pămîntului strămoşesc, fruntaşii români se învinuiesc reciproc sau acuză pe ierarhi — îndeosebi pe Şaguna — iar alţii se îngrijorează profund, nu numai de politica oficială de împăciuire austro-ungară, ci şi de apariţia conflictelor între mitropoliţi şi liderii politici importanţi ai naţiunii tocmai în momentele de primejdie, cînd era mai mare nevoie de coeziune internă. Unii gînditori politici contemporani au reflectat asupra situaţiei politice din 1866 şi au ajuns la concluzia că ar fi fost preferabil ca mitropoliţii şi fruntaşii laici să nu se fi certat şi să nu se fi etichetat cu epitete dure, cî să fi mers umăr la umăr la Pesta, unde Împăratul ducea ultimele tratative cu politicienii unguri. Ei sperau că o solidaritate şi o Delegaţie de asemenea factură şi prestigiu ar fi putut smulge cîteva concesii politice înainte ca lucrurile oficiale să se clarifice pe deplin obţinîndu-se astfel unele uşurări după modelul croaţilor.

În 1866—1867, Şuluţiu, deşi adept al parlamentarismului, sprijină acţiunea memorandistă a lui Bariţiu şi Raţiu şi de fapt. Blajul face o cotitură radicală şi se situează pe linia pasivismului. Sibiul ortodox rămîne prin excelenţă activist şi intră în conflict cu Blajul, respectiv între Şuluţiu şi Şaguna se schimbă scrisori dure. Dar, de fapt, arhiereii sînt folosiţi ca steaguri de luptă între activişti şi pasiviști, care aspirau la întîietate în sînul mişcării, deoarece scrisorile lui Şuluţiu erau redactate de Ioan Fekete Negruţiu şi Ioan Bob, fost activist dar metamorfozat în pasivist fanatic şi cele ale lui Şaguna erau inspirate de Ioan Puşcariu, fost pasivist şi devenit acum un activist convins. Oricum, însă, existau numeroase excepţii şi nu era obligatoriu ca toţi uniţii să fie pasiviști sau toţi ortodocşii să fie activişti [105].

În ianuarie 1866, Ioan Pamfilie îi relata lui Şuluţiu ştiri referitoare la lectura solemnă în Dieta clujeană a rescriptului imperial, care convoca deputaţii Transilvaniei la Dieta de încoronare de la Pesta.

[105] D. Suciu, *Antecendentele dualismului...*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În rescript se aflau anumite recomandări pentru Dieta Ungariei, privind reglementarea uniunii cu recunoaşterea unor drepturi politice şi confesionale ce lipsiseră din legislaţia maghiară precedentă. Această împrejurare a fost interpretată de unii fruntaşi ca o consecinţă a adresei dietale româneşti înaintată Împăratului în numele mitropolitului Şaguna. Dar Dieta Ungariei nu va da curs recomandărilor privind recunoaşterea drepturilor politice, ci va vota doar egalitatea şi autonomia confesională a celor două biserici româneşti. Rescriptul i-a fost trimis lui Şuluţiu de consilierul şcolar Ioan Maior şi, dacă nu l-a primit încă, îl putea citi în „Korunk". Maghiarii s-au pregătit să organizeze manifestaţii de stradă pentru a-şi exprima bucuria şi satisfacţia, dar guvernatorul Creneville a interzis acţiunile şi a dispus ca patrulele militare să circule pe străzile Clujului. Ungurii interpretau rescriptul în favoarea lor, dar cu toate acestea nu erau pe deplin mulţumiţi. Deputaţii români regalişti din oraş, cei aleşi din afara Clujului, plus Ladai, Hossu şi Boeriu, au hotărît să aleagă deputaţi pentru Pesta; majoritatea a hotărît să lupte legal pe terenul acordat de Maiestate pentru salvgardarea unor drepturi naţionale, după procedura folosită în Dieta clujeană. Ultimii trei au continuat să susţină uniunea, Hossu manevrînd zadarnic pentru o lege electorală democratică. De la şedinţa deputaţilor au lipsit cei ce lucrau la Tabla regală şi aici doar Ioan Maior s-a pronunţat pentru pasivitate. Deşi s-a propus să se mai ţină o şedinţă după închiderea Dietei clujene, deputaţii, nu s-au mai întrunit, aşa că, în lipsa altor conferinţe naţionale, cea a deputaţilor din Cluj era singura organizată de aleşii poporului şi de cei numiţi de şeful statului şi se putea considera unica îndreptăţită să-şi spună cuvîntul în conduita politică a naţiunii pînă la iniţierea altor acţiuni publice generale.

Pamfilie regretă că Şuluţiu şi Şaguna n-au fost la Cluj, deoarece în şedinţa deputaţilor s-a simţit lipsa conducătorilor. El îl informa pe mitropolit că la Cluj a sosit un înalt funcţionar de la Ministerul de Război, Hirsch, pe care Belcredi l-a trimis să sondeze sentimentele locuitorilor Transilvaniei. Hirsch va pleca la Sibiu, Braşov, Tîrgu Mureş poate şi la Blaj, iar la Cluj a fost la Casa Magnaţilor şi l-au vizitat şi saşii, dar Pamfilie nu ştia dacă s-a întreţinut şi cu românii, excepţîndu-l, probabil, pe consilierul gubernial Alexandru Lazăr. Pamfilie îl anunţă că Şaguna coresponda cu Mikó şi n-a venit la Cluj deoarece se pregătea să meargă la Casa Magnaţilor din Pesta, ţinta supremă a aspiraţiilor sale [106]. Activistul Şaguna va pleca la Pesta, ca şi pasivistul Ladislau Basiliu Pop, care va intra în Curtea Supremă de Justiţie a Ungariei, dar fiecare va acţiona din locurile oficiale la care au ajuns, prin demnităţile şi pósturile deţinute, pentru salvgardarea unor drepturi româneşti politice, confesionale, culturale sau sociale. În 1866 războiul cu Prusia bătea la uşă şi, după declanşarea lui, unii fruntaşi ar fi dorit să adune bani şi voluntari pentru a-l ajuta pe Împărat, în speranţa vană că acesta nu-i va lăsa pe români la discre-

[106] Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. Şuluţiu, nr. 227.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ţia şi batjocura ungurilor. Nu este exclus ca sondajul făcut de Hirsch să fie legat de conspectarea fidelităţii şi sentimentelor populaţiei în vederea susţinerii războiului cu Prusia.

În octombrie 1866, Bariţiu îl informa pe Şuluţiu că el şi Raţiu se pregăteau să plece la Viena cu Memoriul, dar după ce au aflat că Împăratul s-a dus la Ischl din cauza holerei, au amînat plecarea. Pe de altă parte, era nevoie să se aştepte revenirea lui Creneville pentru ca, potrivit datinei, să i se ceară asentimentul pentru audienţă şi delegaţie. Bariţiu şi Raţiu s-au străduit să obţină, pentru cauza românilor, sprijinul unei rude a Împăratului, care şi-a dat cuvîntul că va pregăti cărările la Viena. Memoriul va fi trimis pentru revizie şi la Blaj iar Raţiu a acţionat în interesul lui şi al delegaţiei la Sibiu, Blaj, Tîrnăveni şi Tîrgu-Mureş. Conceptul actului se afla la Cluj, unde textul a fost văzut, netezit şi îmbunătăţit. (În acea perioadă, la Guberniu lucra şi consilierul gubernial Ilie Măcelariu, căruia nu este exclus să-i aparţină intervenţia asupra Memoriului din 1866, ceea ce pare să confirme afirmaţia că actul a fost redactat în mare de acest fruntaş activist). Memoriul a fost copiat în şapte coli pentrtu redacţia „Gazetei" şi a fost pluralizat prin caligrafi. Bariţiu solicită semnături de aderiuni şi bani din sudul districtului Blajului, sperînd la o contribuţie de 100 de florini. Actul va fi tipărit în 2 000 de exemplare româneşti şi 500 germane, iar dintre cele româneşti cîte unul va fi distribuit fiecărui semnatar. S-au stabilit legături cu profesorul Silaşi, care aduna şi el bani pentru delegaţie şi Memoriu. Călătoriile lui Raţiu la Cluj, Blaj, Sibiu, Tîrgu Mureş, telegramele, corespondenţele, copierile şi multiplicările ca şi viitoarea călătorie şi staţionare la Viena costau bani mulţi şi mitropolitul este solicitat să spijine şi din acest punct de vedere acţiunea.

După ce întîmpină anumite dificultăţi, Bariţiu şi Raţiu preferă ca ambii mitropoliţi să ia iniţiativa în mîna lor şi să plece ei cu Memoriul la Împărat. Acceptînd propunerea, Şuluţiu îl roagă pe Şaguna să i se alăture şi să meargă amîndoi în capitală, împreună cu Raţiu şi Bariţiu. Şuluţiu îl informează pe mitropolitul ortodox că s-a cerut *aprobarea pentru audienţă prin intermediul lui Creneville şi îl solicită* să nu se despartă în problemele politice, deoarece nici certurile confesionale nu au reuşit să-i divizeze. Şuluţiu aminteşte de acţiunile politice ale vechilor episcopi, de eforturile coordonate ale uniţilor şi ortodocşilor Bob, Gherasim, Lemeni şi Moga sau chiar de luptele susţinute de ei doi de la 1860 încoace. Era necesar să prevină împreună pericolul invalidării legislaşiei sibiene, să nu se certe între ei doi şi să nu se despartă de naţiune. Dacă totuşi nu pleca la Viena, Şuluţiu îl solicita să facă măcar atîta cît a făcut el, adică să le dea împuternicire şi plenipotenţa lui Bariţiu şi Raţiu, să organizeze în favoarea lor colectă de bani, deoarece el cu uniţii lui le-au dat 300 de florini bani de drum [107].

Fiind convins de inutilitatea acţiunii petiţionariste şi de capcanele şi relele ce puteau surveni din adoptarea pe o durată nedeterminată

[107] Ibidem, nr. 188, 198.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

a pasivismului, Şaguna refuză să sprijine acţiunea lui Raţiu şi Bariţiu. Aceasta a fost susţinută în schimb de Silaşi şi alţi fruntaşi. Dar conţinutul Memoriului din 1866 era de fapt asemănător cu cel al adresei activiste din 1865, pe baza căreia şi pasiviştii cereau reactivarea unei diete democratice a Transilvaniei. Atît Şaguna cît şi alţi activişti acţionau pe aceleaşi coordonate şi urmăreau salvgardarea statutului politic al naţiunii române şi deci conflictele au survenit nu din cauza unor probleme de conţinut sau de fond, ci au fost provocate mai mult de aspectele formale şi de mijloacele de a susţine lupta politică, generală şi comună în esenţa ei. Nu ştim cu ce rudă a Împăratului a tratat Bariţiu, dar este sigur că fratele Monarhului l-a sfătuit să se înţeleagă cu ungurii şi nu cu românii.

Memoriul lui Bariţiu şi Raţiu a fost trimis de Guberniu Cabinetului Imperial iar Raţiu a fost primit în audienţă privată de Împărat la sfîrşitul lunii decembrie 1866 (Bariţiu n-a plecat la Viena, fiind bolnav). Acţiunea pasivistă s-a soldat cu un eşec total, în pofida speranţelor şi cheltuielilor investite în ea, aşa cum se va întîmpla de altfel şi cu eforturile activiste desfăşurate în parlamentul Ungariei în anii 1865—1868. Cabinetul Imperial trimite Memoriul Cancelariei aulice a Transilvaniei, care-şi trăia ultimele zile, fără nici un aviz favorabil şi fără nici o intervenţie scrisă, iar Împăratul a rostit cîteva cuvinte goale în faţa lui Raţiu. Totuşi Silaşi „a auzit" că actul a făcut o oarecare senzaţie la Cancelarie, unde s-a susţinut că în spatele lui Bariţiu şi Raţiu ar sta baronul Reichenstein, omul vechiului regim decedat al lui Schmerling. Aici s-au făcut cinci copii de pe original, dintre care una a fost trimisă cancelarului Ungariei, Majláth, iar alta, însoţită de original, a fost expediată acasă lui Creneville ca să zacă în praful Arhivei Guberniului. Silaşi este conştient că acţiunea lui Bariţiu şi Raţiu era privată şi reflecta doar o fracţiune a mişcării, dacă nu era adoptată şi legitimată de forul conducător legal ce nu a fost încă înlocuit, Comitetul Naţional Permanent. În acest sens, spera că se putea acţiona prin publicitate şi, după ce se va consulta cu Pop şi îi va sosi broşura românească pentru „Albina", el va publica textul german în „Presse", pentru ca Memoriul să devină obiect de dezbatere publică şi să se prevină accentuarea certurilor interne survenite în această problemă între români, pe care dorea să le alimenteze în mod intenţionat regimul.

Se pare că Bariţiu, convingîndu-se de faptul că acţiunea nu va avea rezultate concrete şi reale, ar fi preferat să sisteze tipărirea Memoriului, dar Silaşi îl anunţa că acţiunea era în curs şi nu mai putea fi oprită, el primind în dimineaţa zilei de 10 ianuarie 1867 colile de corectură. Erau tipărite deja 500 de exemplare, din care 50 vor fi trimise lui Bariţiu şi 150 lui Drotleff iar altele vor fi expediate mitropoliţilor, episcopilor şi consistoriilor româneşti. Unele vor fi înmînate lui Hurmuzachi, pentru a fi distribuite fraţilor din Bucovina. Bariţiu a trimis un extras din scrisoarea lui Silaşi, expediată la 10 ianuarie 1867, şi mitropolitul Alexandru Sterca Şuluţiu, pentru a se lua măsuri în vederea împărţirii broşurilor. Silaşi va reveni ulterior la necesitatea convocării Comitetului Naţional Român, în vederea aprobării

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Însă în martie 1867 conflictele dintre Şuluţiu şi Şaguna se prelungesc şi polemica publică se continuă în „Telegraful român", „Concordia" şi „Gazeta Transilvaniei", ultimele două sprijinindu-l pe mitropolitul unit. Parafrazînd un citat biblic, Şaguna îi scrie direct că Alexandru mitropolitul greco-catolic i-a făcut multe rele prin atacurile şi reproşurile neîntemeiate din presa ce-l slujea şi că Dumnezeu îl va „răsplăti" după faptele lui. Şuluţiu pretinde în schimb că Şaguna ar lucra ca să-l răstoarne din scaunul mitropolitan. La Cluj îl aştepta comisarul regal Emanuel Péchy, trimis al lui Iuliu Andrássy, ministrul-preşedinte al Ungariei, cu scopul de a veghea la realizarea uniunii şi la revalidarea legilor din 1848. Şuluţiu realiza că, fiind arhiepiscop şi de Transilvania (Blaj, Gherla) şi de Ungaria (Oradea, Lugoj), eticheta şi situaţia politică îi impunea să-l viziteze pe comisar ; îl consultă pe Bariţiu dacă ar fi nimerit să-i ţină un discurs în care să pledeze pentru interesele naţionale sau să rostească doar cîteva cuvinte de politeţe. Şuluţiu ar prefera să vorbească în română, dar comisarul nu l-ar fi înţeles iar dacă va cuvînta în maghiară îl va înţelege dar în acest caz se temea să nu dea apa de pe albia română pe cea maghiară. Oricum, apostolul spunea că un cuvînt înţeles era mai bun ca o mie fără înţeles. Mitropolitul regretă certurile interne, lipsa de solidaritate, dar consideră că „este de datoria unui bărbat curajos să nu deznădăjduiască niciodată cînd soarta este potrivnică". Recomandă lui Bariţiu prudenţă în politică, ataşament şi loialitate faţă de Împărat, evitarea unor demonstraţii sau provocări şi conflicte serioase cu naţionalităţile conlocuitoare, cu care românii să se comporte după principiul „prietenul persoanei şi duşmanul cauzei" şi crede iarăşi că ungurii nu vor putea distruge legislaţia sibiană.

În mai 1867, Şuluţiu s-a dus la Cluj şi a discutat probleme politice cu comisarul Péchy Mano şi i-a spus în maghiară că românii vor rămîne loiali Maiestăţii şi trimisului ei şi subliniază că Monarhul dorea susţinerea valorii legilor din 1863—1864. Péchy s-a bucurat că a avut prilejul să-l cunoască personal, dar Şuluţiu i-a răspuns că despre el a căpătat mai multe informaţii rele decît bune, dar timpul va dovedi dacă ele erau sau nu întemeiate. Şuluţiu îi spune comisarului că îşi iubea din suflet naţiunea şi de aceea i-a apărat şi îi va apăra peste tot drepturile politice, folosindu-se de mijloacele legale ce-i stăteau la îndemînă. El era român iar demnitatea şi funcţia bisericească le purta numai pentru naţiunea lui, cu care trăia sau murea.

În ziua următoare a avut loc o convorbire, sau mai bine zis o luptă, de două ore. Comisarul i-a reproşat că numai el şi uniţii lui fac opoziţie regimului şi intenţiilor Împăratului. În Viena, se credea că Şuluţiu, ca şef politic al naţiunii sale, putea să intervină pentru ca românii să nu se opună organizării ţării şi comitatelor şi comisarului i-ar fi convenit să raporteze Împăratului că mitropolitul acţionează în acest sens şi că zvonurile contrare sînt simple minciuni. Péchy îl îndeamnă pe Şuluţiu să aibă încredere în regim, care ar fi bine intenţionat faţă de români, şi, în acest caz, şi ei ar cîştiga mai mult decît procedînd altfel şi pe alte căi. Şuluţiu răspunde că nici el, nici naţiunea nu se opuneau fizic la organizarea ţării şi comitatelor. El şi toţi

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

românii, indiferent de confesiune, ţin cu sfinţenie la legile din 1863—1864, sancţionate de Maiestatea Sa Monarhul comun. Pentru a se convinge că grăieşte adevărul, îl sfătuieşte pe comisar să convoace o conferinţă generală a uniţilor şi neuniţilor din Transilvania ; el a cerut de şase-opt ori aprobare pentru conferinţă, dar n-a putut-o obţine. Mitropolitul nu se considera conducătorul întregii naţiuni şi de aceea nu o putea conduce după voia lui sau a altora şi considera că ar fi timpul ca drepturile ei politice să-i fie garantate şi situate pe terenul dreptăţii şi al egalei îndreptăţiri naţionale, pentru a face pe această cale posibilă instituirea păcii şi frăţietăţii între naţiunile patriei.

În discuţie a survenit şi problema uniunii Transilvaniei cu Ungaria. Comisarul îi spune că din moment ce Împăratul a restituit legile din 1848, inclusiv cele ale uniunii, şi va depune jurămînt că le va respecta şi aplica, nu avea rost ca românii să spere că prin opoziţia lor vor reuşi să paralizeze uniunea. Şuluţiu afirmă că unitatea putea fi interpretată în două sensuri — sau *fuziune* sau *uniune*, cum a existat înainte de desprinderea Transilvaniei de Ungaria sub regii unguri şi voievozii transilvăneni, cînd Transilvania îşi avea „dietele" şi tribunalele proprii şi înşişi regii veneau de la Buda în Transilvania pentru a prezida „dietele" de la Turda şi toate cazurile se judecau în tribunale transilvănene ale voievozilor şi doar ultima *appellata* era la rege. El este de acord cu o asemenea uniune, dar, dacă va fi vorba de *fuziune*, susţine că nu numai românii, ci şi ungurii se vor opune. Şuluţiu vorbeşte de dietele Transilvaniei înainte de 1541, dar ele erau mai degrabă „congregaţii generale" ale stărilor şi ordinelor sociale şi religioase din voievodat. Mitropolitul propune să se convoace de urgenţă o dietă democratică a Transilvaniei, care să fie întrebată dacă doreşte sau nu uniunea şi în ce condiţii o primea. Dacă se asigurau dinainte drepturile politice ale naţiunii române, ea ar accepta mai uşor uniunea. Şuluţiu subliniază faptul că opinia aceasta era personală şi în aparţinea numai lui şi de aceea nu vorbea în numele naţiunii. Comisarul şi mitropolitul s-au despărţit fără să fie mulţumiţi de rezultatele convorbirilor.

De altfel, Şuluţiu credea că Péchy era uman, şi inteligent, manevrînd cu cuvinte dulci şi promiţînd de toate ; dar era clar şi firesc că trăgea focul la oala maghiarilor. Comisarul i-a promis că îl va vizita şi la Blaj şi Şuluţiu îl informa pe Bariţiu că reprezentantul şi împuternicitul guvernului unguresc urmărea să pipăie pulsul românilor din Transilvania. În mod sigur va vizita şi Braşovul sau alte oraşe, aşa că românilor ortodocşi li se oferea un prilej bun pentru a-l lămuri pe Péchy că apără şi ei autonomia patriei şi legile din 1863—1864 care au aşezat naţiunea în drepturile ei politice şi confesionale. În concluzie, uniţii şi neuniţii făceau opoziţie oricărei forţe care le ataca aceste drepturi fundamentale, deoarece cel ce afirma că numai uniţii erau în opoziţie era vînzător şi trădător de naţiune. Pătimaş şi polemic, lăsîndu-se iarăşi înrobit de furia şi ura că nu a reuşit să-i impună „colegului" din Sibiu vederile proprii şi părerile sale privind căile şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

procedeele de acţiune politică, Şuluţiu susţine că era uşor de ghicit că trădătorul ar fi Şaguna [111].

Şaguna n-a fost trădător, el a apărat în 1848—1849 ca şi în 1865 autonomia Transilvaniei şi legile sibiene, un deputat ungur din Dieta clujeană cerînd chiar arestarea şi condamnarea lui. Mitropolitul ortodox i-a îndemnat pe deputaţii români să apere poziţiile şi drepturile naţiunii române în parlamentul de la Budapesta şi îşi va exprima acordul pentru acţiunile pasiviste de rezistenţă politică şi naţională din 1869 şi 1872, inclusiv pentru reafirmarea ataşamentului faţă de autonomia Transilvaniei şi legislaţia sibiană, indiferent că cererile proveneau din sursă activistă sau pasivistă. Răspunsul său „pot să plîng dar nu pot să ajut" exprima doar durerea pentru soarta vitregă a naţiunii şi regretul că era prea slab pentru a opri mersul evenimentelor politice nefaste pe care nu l-au putut împiedica, de fapt, nici pasiviştii. Fiind realist, el personal îşi va concentra eforturile pentru salvgardarea autonomiei şi impunerea Statului Mitropoliei Române Ortodoxe din Transilvania şi Ungaria, şi trecerea lor în legalitatea parlamentară ungară, fără de care acestea erau pierdute iar votarea legii privind acordarea acestor drepturi, ce salvau poziţiile învăţămîntului naţional ortodox, a constituit un precedent constituţional favorabil şi pentru recunoaşterea autonomiei Mitropoliei unite şi a şcolilor româneşti greco-catolice. Instituţiile de învăţămînt, cele de cultură şi îndeosebi *Astra*, în înfiinţarea căreia Şaguna a avut un rol determinat, au constituit pîrghii de rezistenţă şi de acţiune politică a românismului din Transilvania. De aceea calificăm drept regretabile toate acuzaţiile tendenţioase şi neîntemeiate aruncate de Şuluţiu, Bariţiu sau alţi pasivişti asupra merituosului mitropolit ortodox Andrei Şaguna, pe care şi marele geniu poetic şi politic Eminescu l-a considerat nemuritor. Dar, după trecerea timpului şi domolirea pasiunilor, şi Bariţiu, devenit mai înţelept, va explica corect poziţia politică a lui Şaguna, îi va recunoaşte meritele incontestabile în viaţa naţională şi culturală a românilor din Transilvania şi va intui oportunitatea şi posibilitatea adoptării activismului parlamentar în luptele politice viitoare împotriva regimului dualist.

În timpul călătoriei lui Péchy în Transilvania, românii din Braşov, Sibiu, Beclean, Făgăraş etc., indiferent că erau activişti sau pasivişti, uniţi sau ortodocşi, i-au cerut respectarea strictă a legislaţiei sibiene şi a autonomiei patriei, comisarul trecînd în cîteva locuri la ameninţări că va recurge la forţa cu care era investit de guvern pentru a curma agitaţiile împotriva uniunii şi a constituţiei maghiare. El a tras atenţia românilor că, în noile condiţii politice, a fi loial Împăratului echivala cu a fi supus şi ascultător faţă de guvernul unguresc şi parlamentul de la Budapesta. La 31 mai 1867, comisarul a vizitat Blajul, unde, la intrarea în oraş, un profesor a pledat pentru respectarea politică a naţiunii şi a drepturilor ei naturale, fireşti şi echitabile iar la orele 16 a fost primit în Mitropolie de Şuluţiu, canonicii şi dascălii Blajului, Iniţial, elevii şi studenţii blăjeni erau îngrijoraţi de zvonul

[111] Ibidem, p. 401-403.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

că ungurii, mobilizaţi de comitele suprem Pogány György, vor veni la Blaj cu arme şi cu steagurile lor naţionale, pe care va fi deviza „Unio vogy halál" (Uniune sau moarte), pentru a-l întîmpina pe trimisul lui Andrássy şi a-i intimida pe români. În urma unor agitaţii şi sfaturi periculoase, cîţiva studenţi au umblat prin Blaj şi prin satele înconjurătoare, încercînd să răscoale poporul şi să-i cheme pe ţăranii români la Blaj înarmaţi cu furci şi îmblăcii pentru a-i domoli ei pe unguri. Liceenii şi studenţii români au deteriorat parţial pavoazarea pregătită de autorităţile locale maghiare. Cîţiva studenţi români, care circulau prin sate, erau gata să fie prinşi de oamenii magnaţilor unguri şi nu se ştia care ar fi fost soarta lor dacă doi preoţi români nu-i domoleau pe tineri sau nu i-ar fi potolit pe nobilii unguri cu o minciună fină. Toate aceste incidente, provocate de I. M. Moldovan, au fost raportate de I. Fekete Negruţiu lui Şuluţiu cu menţiunea că ele ar fi trebuit evitate, pentru a nu stîrni represiunile autorităţilor şi ar fi fost oportun ca lucrurile să se fi mărginit la cuvîntarea pregătită contelui la intrarea în oraş. Negruţiu cere înlăturarea din Blaj a autorului moral al dezordinilor şi incidentelor iscate cu ocazia vizitei lui Péchy în Blaj [112].

Certurile politice dintre pasivişti şi activişti s-au manifestat şi în Adunarea Generală a *Astrei,* ţinută la Cluj în august 1867. Se pare că Şuluţiu sau Raţiu s-au înţeles cu pasiviştii şi alţi cîţiva uniţi (Bariţiu în special) să-l răstoarne pe activistul şi ortodoxul Şaguna din funcţia de Preşedinte şi să-l aleagă în locul lui pe Ladislau Basiliu Pop, alt greco-catolic şi adept al boicotului parlamentar şi al petiţiilor deşarte către Tron. În august 1867, Raţiu îi scria lui Bariţiu că „am reuşit după cum ne-am înţeles". El îi descrie dedesupturile bătăliei de la Cluj, unde părerile şi preferinţele erau împărţite între Şaguna, Pop şi cei mai mulţi participanţi îi preferau pe Cipariu sau pe mitropolitul unit. Cipariu era sprijinit îndeosebi de Ioan Maior şi I. M. Moldovan, care s-a reîntors repede din Bucureşti pentru a sosi la Cluj, şi de toată popimea cu excepţia canonicilor din Blaj — Vlassa, Mihali, Fekete, şi aceasta fiindcă Maior i-a lămurit că eminentul filolog şi cărturar era părintele literaturii şi se bucura de stima bucureştenilor. Raţiu, văzînd că i se dejoacă planurile, i-a convocat la o consultare preliminară la Ioan Pamfilie, unde le-a spus că Şuluţiu refuză să fie Preşedinte al *Astrei,* dar sprijină candidatura lui Pop şi i-a invitat pe toţi uniţii să facă la fel. Cei mai mulţi au acceptat să asculte vocea şi dorinţa mitropolitului dar „ciparişti" au protestat şi au afirmat că, printr-o astfel de procedură, s-ar da vot de neîncredere lui Cipariu, care a făcut mult pentru literatura română. Raţiu a replicat că alţii au făcut şi mai mult şi în ultimii ani nu filologia ci altceva a contribuit la ridicarea poporului. Maior îl acceptă pe Pop, dar numai în speranţa că acesta va refuza şi tot Cipariu va rămîne Preşedinte. Acordul s-a stabilit în 25 august la orele 18,30 şi întrucît la 18 trebuia făcută alegerea şi la 19 era programat un concert, Raţiu a propus şi Adunarea Generală a acceptat să se voteze prin alegerea nominală

[112] Ibidem, p. 403-404 ; Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. Şuluţiu nr. 224.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

orală. Rațiu a urmărit să evite votarea secretă deoarece ea s-ar fi terminat tîrziu ; de asemenea, se temea că cei cîștigați îl vor înșela și îl vor părăsi și dorea să știe de cîți oameni dispunea Șaguna iar alegerea nominală, orală și deschisă nu contravenea statutului *Astrei,* care nu specifica modalitatea alegerilor. Rațiu presupune că ar fi reușit să-l aleagă pe Pop și prin votare secretă, dar, ca să fie sigur, a impus alegerea directă și orală. „Șaguniștii" s-au abținut și au boicotat votarea, unii din ei i-au votat totuși pe Pop sau pe Hania ; Moldovan și Rusu s-au abținut, dar nu ca „Șaguniști", ci în calitatea lor de „Cipariști" și majoritatea a votat pentru Pop, care a vrut să renunțe, dar, fiind presat, a acceptat mandatul de Președinte al *Astrei.* Adepții lui Șaguna erau nemulțumiți și Rațiu credea că se vor răzbuna pe el folosind alte căi și procedee. Lucrările Adunării au fost prezidate tot de un pasivist, Iacob Bologa, care, deși ortodox, era adversar al lui Șaguna în controversata problemă a tacticii de luptă politică, fapt ce a provocat o deteriorare a tuturor raporturilor dintre cei doi funtași. Potrivit unor informații contemporane, cînd Șuluțiu a aflat că Șaguna nu mai era președinte al *Astrei* s-a bucurat foarte mult și a dat un banchet în cinstea lui Pop, unde, contrar obiceiului său cumpătat — documentele arată că ținea regim bazat îndeosebi pe becinalduri de vițel și de pui — a consumat prea multă băutură și mîncare, s-a îmbolnăvit și a murit în scurtă vreme [113]. Decesul a survenit la 7 septembrie 1867.

Pînă în ultimii ani ai vieții, Șuluțiu s-a îngrijit de modernizarea învățămîntului liceal din Blaj și a mijlocit cu cîțiva ani înainte de moarte un ajutor de stat în valoare de 18.000 florini anual pentru cler. El a cumpărat pentru Mitropolie domeniul Bucerdea grînoasă iar din veniturile domeniului personal al Șpringului și din averea sa proprie s-au administrat de-a lungul anilor — conform testamentului — ajutoare pentru văduvele preoților, studenți, scopuri culturale și dorința lui fierbinte ar fi fost ca banii agonisiți de el să servească și pentru o Universitate românească, care nu va fi însă obținută niciodată sub administrația de stat a Austro-Ungariei. Din banii testați de Șuluțiu, care a lăsat un fond remarcabil, Mitropolia va cumpăra ulterior dementile Vidrașău, Cenade, Someș Odorhei. În ultimele luni de viață, Alexandru Stercea Șuluțiu a redactat, în colaborare cu George Barițiu și Ioan Rațiu, un material politic important intitulat *Memorialul transilvan,* o copie a manuscrisului românesc purtînd semnăturile autorilor și data de 15 iunie 1867. Exemplarul a fost trimis la București, probabil în două copii pentru a fi tradus în franceză și tipărit. Într-adevăr, varianta franceză apare la București în „L'Etoile d' Orient", I, 1868, nr. 19 din octombrie, prefațată de redactori în felul următor : „nous sommes heureux de pouvoir mettre sous les yeux de nos lecteurs un document important, qui a été rédigé par des Roumains éminents de la Transylvanie, pour etre communiqué aux puis-

[113] Keith Hitchins, Liviu Maior, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu 1861-1892,* Cluj, 1970, p. 151—153, 154 156—157 ; Ioan Pușcariu, *Notițe despre întîmplări contemporane,* Sibiu, 1913, p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

sants protecteurs de la cause roumaine". În 1868, Memorialul a fost tipărit în limba română şi de „Românul", „Gazeta Transilvaniei", „Albina", „Federaţiunea" etc, dar s-au tipărit cîteva extrase din el şi în presa germană. Nu este exclus ca traducerea şi tipărirea în franceză să fie legată de informarea exactă a opiniei publice europene despre cauza românilor ardeleni şi, în mod concret, de planul lui Şuluţiu, care dorea să călătorească în străinătate şi să recurgă la ajutorul Romei şi Parisului, proiect întrerupt de moartea sa neaşteptată.

În *Memorandum Transylvain* se menţionează că publicul european ignora Transilvania numai fiindcă nenorocirile ei au ajuns la culme. În acea lume crudă, nenorocitul era repede uitat. Transilvania (sau Ardealul) era identică cu Dacia centrală traiană, se situa între 40—44 grade longitudine şi 45—48 grade latitudine pe o suprafaţă de 1102 mile geografice şi avea o populaţie de peste 2,5 milioane de locuitori. Dar, prin trecutul şi configuraţia sa geografică, ea era chemată să joace un rol important în soluţionarea problemei orientale. Poziţia şi terenul muntos o asemăna cu Elveţia. În antichitate, Transilvania a fost sediul legiunilor romane, aici s-au constituit şi s-au fondat cele mai importante colonii şi municipii latine. După furioasele jafuri barbare efectuate de-a lungul secolelor, în Transilvania s-au descoperit pînă atunci majoritatea din cele 752 de inscripţii latine şi din alte 1235 de monumente şi obiecte care atestă stăpînirea Romei imperiale în acest teritoriu. Acest lucru dovedeşte că romanii ştiau că Dacia centrală era destinată să domine toate celelalte platouri din jur. Cînd turcii au invadat această parte a Europei, Ungaria a fost cucerită şi transformată în paşalîc, dar Transilvania şi-a salvat autonomia şi instituţiile. Turcii au devastat două secole văile şi munţii Transilvaniei, dar după aceea trupele lor se retrăgeau nu numai de aici dar şi din cîmpiile Banatului şi ale României, deoarece armata lor, neputînd staţiona în munţii Transilvaniei, nu se mai simţea în siguranţă nici în aceste părţi şi era nevoită să se retragă la sudul Dunării.

Transilvania, obosită de luptele necurmate suferite din partea Orientului şi văzînd că puterea otomană era frîntă la Buda, a renunţat la dreptul său de a-şi alege Principele şi s-au supus Casei de Habsburg, păstrîndu-şi însă garanţii solide inserate în Diploma leopoldină, rezoluţia alviţiană, Sancţiunea Pragmatică etc. Transilvania a devenit „bulevardul" de apărare a Imperiului la Nord şi la Est, bastionul de operaţii împotriva rebeliunilor repetate ale ungurilor, într-un cuvînt s-a transformat într-o condiţie de existenţă şi de viaţă împotriva pericolului rus sau maghiar. Acest lucru a fost recunoscut în trecut de cei mai talentaţi militari austrieci. Se putea presupune că Transilvania s-a bucurat de un statut deosebit, de o atenţie şi de favoruri speciale din partea guvernului austriac. Dar faptele dovedeau tocmai contrariul, deoarece ea a fost tratată într-o manieră vitregă, lucru ştiut de celelalte popoare din Imperiu şi recunoscut chiar de guvernul austriac, care-l scuza însă prin condamnabila constituţie feudală pe care Împăraţii erau nevoiţi să jure în calitatea lor de Principi ai Transilvaniei cînd se urcau pe tron. În Europa n-a existat o aristocraţie mai opresivă, încarnată, mai prinsă şi ataşată de privilegiile sale ca cea

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

maghiară. Formele despotismului asiatic se combinau cu brutalităţile europene ale Evului Mediu şi toate s-au putut vedea codificate şi introduse în practică prin dreptul public şi privat al Transilvaniei, iar ca prin minune constituţia ei feudală n-a fost alterată nici măcar de propagarea rapidă a marilor principii franceze din 1789 sau de progresele iluministe.

Dimpotrivă, Dieta din 1791 şi toate celelalte care i-au urmat pînă în 1847 au consolidat-o, spre ruşinea şi degradarea umanităţii europene. În Marele Principat trăiau 1 300 000 români, circa 600 000 de maghiaro-secui, 175 000 saşi evanghelici, restul fiind alcătuit din germani catolici, armeni, evrei, ţigani etc. Aristocraţia maghiară, aliată cu birocraţia şi patriciatul săsesc şi cu ajutorul Ungariei şi al regilor săi, a decretat prin lege, şi de mai multe ori într-un răstimp de 300 de ani, un fel de exil politic total al naţiunii române şi al religiei sale, declarînd-o în unele articole : „natio tolerata usque ad bene placitum principis et regnicolarum". Cîţiva Împăraţi din dinastia de Habsburg au încercat să îndulcească tirania prin decrete unilaterale, dar s-au lovit întotdeauna de rezistenţa dietelor aristocratice maghiare. În aceste condiţii, Împăraţii au atras pe românii din Transilvania la unirea religioasă cu Roma, lăsîndu-le ritul greco-oriental şi gîndindu-se că reuşesc astfel să sustragă măcar confesiunea lor de la proscrierea dictată de dietă. Rezultatul a fost că naţiunea română s-a divizat în două confesiuni şi avantajul a fost doar că uniţii au putut frecventa mai uşor şcolile şi că au fost toleraţi să ocupe funcţii publice.

Aristocraţii şi nobilii unguri, intuind în secolul XIX că nu mai puteau întîrzia emanciparea naţiunii române, au stabilit altă tactică, şi anume s-au gîndit să dea românilor drepturi civile şi politice cu condiţia să renunţe şi să-şi renege naţionalitatea pentru a deveni maghiari şi, pentru ca lucrurile să fie mai sigure, au urmărit să distrugă autonomia Transilvaniei şi s-o fuzioneze cu Ungaria, unde se putea şi mai uşor paraliza dezvoltarea naţionalităţii române. În mai 1848, Dieta a votat uniunea dar, după cîteva luni, românii au luat armele şi au apărat autonomia patriei şi naţionalitatea lor, pînă cînd unguri au fost învinşi la Vilagos (Şiria), în august 1849. După multe suferinţe şi după căderea sistemului absolutist, naţiunea română s-a situat pe programul ei din 1848 şi a obţinut de la Împărat o Dietă mai umană în 1863.

În *Memorandum transylvain* se susţine că Monarhul a sancţionat mai multe legi, dintre care unele au asigurat integritatea Imperiului (prin acceptarea Diplomei şi Patentei) iar altele au salvgardat autonomia Marelui Principat şi existenţa naţiunii române, prin restaurarea drepturilor sale civile, politice şi confesionale. Legile pregăteau o regenerare dorită de secole. Dar sistemul conservator din 1865 a dizolvat dieta sibiană şi a convocat o nouă dietă aristocratică a Transilvaniei, care a votat uniunea, compromiţînd totodată sancţiunile Monarhului pe legile din 1863—1864 şi inaugurînd măsuri antiromâneşti. În faţa acestei situaţii, s-a înaintat „foarte umila petiţie" din 1866 care, bazată pe diplomele şi sancţiunile vechi sau pe legile din 1863—1864, respingea uniunea Transilvaniei cu Ungaria şi cerea reconvocarea unei diete democratice ; dar totul a fost în zadar, deoarece uniunea s-a re-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

validat în pofida celor mai legitime proteste ale românilor şi saşilor. Péchy, trimisul Ungariei, a făcut o călătorie oficială în Transilvania, a afirmat că uniunea era un fapt împlinit şi că, dacă cineva se va opune, va înăbuşi acţiunea încă în faşă. În *Memorandum transylvain*, atitudinea comisarului este calificată „teroristă" în raport cu naţiunea română care era cu atît mai mult şocată cu cît legea VII din 1848 a Dietei Ungariei prevedea că autonomia Transilvaniei va fi conservată în acele compartimente care nu afectau unitatea Coroanei şi Regatului Ungariei. Re gele a jurat în 8 iunie 1867 pe această lege şi pe altele. Era deci evident că dacă Péchy vorbea de o uniune reală cunsumată, el anticipa viitorul şi îi lasă pe români să înţeleagă că nici nu putea fi vorba de acordul liber consimţit al Transilvaniei, care ar fi fost prevăzut totuşi în Patenta din 20 septembrie 1865. Era clar că Marele Principat era tratat de unguri ca o ţară cucerită, în care românii deveneau un fel de hiloţi politici, aşa cum au fost şi înainte de 1848.

Şuluţiu, Bariţiu şi Raţiu mărturisesc însă că atitudinea tiranică a partidului adus în fruntea afacerilor politice nu i-a surprins prea mult, deoarece prevederea şi presentimentele lor nu i-au înşelat. Încă în petiţia din 1866 s-a scris negru pe alb că partidul unionist sau fuzionist lucra pentru distrugerea formală a Marelui Principat, a autonomiei lui şi prin aceasta urmărea să se folosească de toate mijloacele posibile în vederea disoluţiei sau anihilării naţiunii române. Chiar dacă Patenta din 26 februarie 1861 fusese destul de avară cu autonomiile provinciale, totuşi ea lăsa în fiecare o dietă şi o oarecare sferă de acţiune locală. Dar ungurii vor să distrugă pînă şi umbra autonomiei Transilvaniei, deoarece şefii lor politici erau conştienţi că printr-o dietă ardeleană, bazată pe o lege electorală umană şi democratică, se deschideau porţile pentru dezvoltarea politică a naţiunii române. 1 600 000 de români din Banat şi Ungaria trăiau amestecaţi cu ungurii şi participau împreună la alegeri, dar ungurii veneau înarmaţi în toate cercurile electorale şi, dacă vedeau că n-aveau majoritatea, îi băteau, îi ucideau şi îi dispersau pe românii neînarmaţi. Astfel se dă exemplul de la Pecica, comitatul Arad, cu menţiunea că s-au dat cazuri asemănătoare şi în Memoriul din 1866 ; la Pecica, *maghiarii, conduşi de un avocat şi un* preot reformat, în ziua de 5 iunie 1867, cînd s-a reales un deputat, au ucis doi români, au rănit grav 11 şi uşor încă 10. A trebuit să intervină repede un detaşament de cavalerie imperială pentru a restabili ordinea şi a preveni pericolul unui masacru teribil, aşa cum s-a mai întîmplat în 1861, 1865, 1866.

Maghiarii vor să-şi centralizeze statul după metodele franceze folosite de la Richelieu şi Mazarin pînă la 1790, acest lucru fiind dovedit de sprijinul legilor lor elaborate după 1836, care urmăreau consolidarea naţionalităţii ungureşti pe un teritoriu care constituia 52,5% din Imperiu. Europa luminată să judece dacă în secolul XIX se puteau aplica planuri din zilele lui Richelieu şi Mazarin pe un spaţiu în care trăiau 5 milioane de unguri şi mult mai mulţi slavi, români şi germani care nu doreau să treacă drept naţiuni bastarde. Toate guvernele europene care ţineau sincer la Imperiul habsburgic doreau ca în interiorul lui să fie rezolvată problema naţională. Dar suprimînd autonomia

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Transilvaniei, chestiunea naţionalităţii române nu era rezolvată, ci înveninată, căci raporturile politice şi sociale ardelene erau încă cele mai complicate din toată Europa. Ele nu putea fi reglementate decît de transilvăneni între ei şi într-o dietă proprie, şi nu de o dietă a Ungariei. Elementul unguresc predominant în Ungaria era prea interesat şi orbit de predilecţia lui pentru ungurii ardeleni, pentru a putea fi drept faţă de naţiunea română. Pretutindeni se vorbea de idei cosmopolite, dar nu în Ungaria şi teritoriile revendicate de ea, unde era cunoscută deviza contelui nebun Széchenyi „trebuie să scoatem chiar şi din piatră unguri".

Pînă în 1848, Europa a uitat de Ungaria şi îndeosebi de Transilvania. Nimeni nu ştia ce se întîmplă în cele două ţări şi ce foc mocnea sub cenuşă şi de aceea chiar generaţiile actuale rămîneau surprinse şi dezinformate de cele ce se petreceau în aceste locuri. Astfel, opinia publică europeană credea în mod eronat că războiul civil din Ungaria a fost creat de intrigile Camarilei, iar greşala s-a putut răspîndi deoarece nu s-au cunoscut antecedentele acestei ţări sau în special cele din Transilvania. Izvorul cel mai fecund al războiului civil din 1848—1849 a fost tirania proverbială a oligarhiei maghiare, persecuţiile barbare efectuate împotriva românilor, tendinţa aristocraţilor, manifestată încă din 1847, de a-i deposeda pe ţăranii români sau unguri de o bună parte din pămînturile lor. Consolidarea Imperiului, rezolvarea problemei orientale erau legate şi de Marele Principat al Transilvaniei şi autorii Memorandumului credeau că, dacă nu se clarificau lucrurile, puteau surveni surprize neaşteptate şi chiar mai neplăcute ca cele din 1848. Fără Transilvania, nici Viena nu mai era sigură în rostul ei de capitală a Monarhiei. Dar nici cu o Transilvanie maltratată şi deposedată de drepturile ei, aşa cum era nefericita Polonie chinuită de ruşi, nu se putea asigura securitatea şi viitorul întregii Monarhii.

Tratamentul neomenos şi dur aplicat Transilvaniei se datora urii naţionale vechi şi ardente, nutrită faţă de români şi orice se opunea acestui adevăr nu era decît frazeologie, chiar dacă era ruşinos de spus pe faţă că aici era vorba de o ură de rasă. Ea nu putea fi stinsă decît pe calea începută în 1863, prin înlăturarea grijulie a dominaţiei unei naţiuni asupra alteia şi prin deschiderea unor terenuri largi pentru dezvoltarea în plină libertate a naţiunilor română şi maghiară. Marile puteri europene şi îndeosebi guvernul lui Napoleon III făceau eforturi considerabile pentru a consolida noua ordine de lucruri în România autonomă de peste Carpaţi, dar scopul n-a fost încă atins. Şuluţiu, Raţiu, Bariţiu nu doreau să fie profeţi, dar se temeau că pînă ce nu va fi mulţumit şi satisfăcut Marele Principat al Transilvaniei, România unită însăşi nu-şi va găsi odihna, ci va fi agitată şi va reacţiona la fiecare mişcare de nemulţumire politică şi socială care va izbucni din timp în timp în Transilvania, iar consecinţele ulterioare le putea întrevedea fiecare. Cei trei autori au elaborat Memorandul în calitatea lor de patrioţi care doreau binele guvernului şi al statului şi din datorie faţă de naţiunea română, ale cărei suferinţe au umplut deja paharul şi trebuiau curmate. Era posibil ca vocea lor să răsune ca a

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

aceluia care strigă în pustiu, dar autorii se consolau prin conştiinţa datoriei împlinite, care îi absolva de orice responsabilitate [114].

Diplomaţia imperială franceză prefera, însă, în această perioadă, o Austrie împăcată cu Ungaria, pentru ca Imperiul austro-ungar să fie mai puternic pe această cale a compromisului dualist şi să poată contrabalansa puterea Rusiei şi a Prusiei. Preferinţa era însă greşită, deoarece numai federalizarea Imperiului şi făurirea unei asociaţii sau confederaţiii de naţiuni egale ar fi fost de natură să realizeze în acel timp un stat adevărat viabil sau puternic. Oricum, însă, acel *Memorandum transylvain*, redactat de Şuluţiu, Raţiu, Braţiu şi tradus în franceză la Bucureşti, a constituit un document de mare valoare al mişcării antidualiste româneşti din Transilvania şi a contribuit la cunoaşterea cauzei naţionale de către opinia publică europeană. Acest Memorand din 15 iunie 1867 continuă, de fapt, Memoriul din 1866, la care face ample referiri, ultimul act fiind redactat tot de Bariţiu, Raţiu, probabil şi de Ilie Măcelariu şi sprijinit din toate puterile de mitropolitul Şuluţiu. Cerinţa reconvocării unei diete democratice a Transilvaniei pe baza legii electorale din 1864, formulată în cele două elaborate pasiviste din 1866 şi 1867, continuă, de fapt, revendicarea inserată în adresa dietă românească de provenienţă activistă din decembrie 1865, semnată şi susţinută şi de Raţiu şi de Şuluţiu, ceea ce demonstrează că, în pofida conflictelor interne, activiştii şi pasiviştii serveau aceeaşi cauză, dar prin procedee diferite şi că toate trei trebuie interpretate ca documente programatice de bază, care deschid lupta antidualistă. De aceea, considerăm că, în pofida unor greşeli şi exagerări survenite în chestiunile tactice şi a acuzaţiilor neîntemeiate proferate împotriva lui Şaguna, Şuluţiu rămîne o personalitate cheie, de prim rang, în mişcarea naţională a românilor din Transilvania de la începutul regimului dualist.

[114] Exemplarul francez din „L'Étoile d'Orient". I, 1868, nr. 19, la Bibl. Acad., Bucureşti, mss. rom. 975, f. 388—389; două copii româneşti după originalul din Transilvania se află la aceeaşi cotă, f. 311-314 şi 361-372 pe versoul ultimei copii aflîndu-se adnotarea: „Memorialul transilvan din 15 iunie 1867 publicat în ses. II 1868 şi în ziarele „Românul", „Gazeta", „Albina". Federaţiunea" etc., dat şi în extrase de cîteva foi germane".

Despre activitatea lui Şuluţiu, vezi şi: James Niessen, *Metropolitan Alexeadru Sterca-Şuluţiiu în the National Movement*, în *SUBB*, XXXII, 1987, p. 25-33. Corespondenţa Şuluţiu—Moldovan, la I. Botezan, *Corespondenţa lui Alexandru Sterca-Şuloţin cu Dimitrie Moldovan între anii 1860-1866*, în *AIIAC*, XXVII, 1985-1986, p. 423-424 (I) şi XXVIII, 1987-1988, p. 531—557 (II).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

DUMITRU VITCU

11 FEBRUARIE 1866 : HERMENEUTICA UNEI PRETINSE REVOLUȚII

„Oricine a lucrat pe lume — scria Nicolae Iorga în anul intrării României în războiul pentru întregire, cînd apelul la istorie și la vrednicia înaintașilor devenise imperativ — nu scapă de judecată ; de o judecată pe care orice epocă o reia potrivit cu alte norme de drept și în altă rază de vedere. De la o vreme însă, se impune o sentință care rămîne, deși revizuiri parțiale, aducînd după ele modificări ale condițiilor unei reputații, mai sînt cu putință" [1]. S-au scurs de atunci trei sferturi de veac, care, adăugate altor două, cîte distanțau în acel moment pe istoric de evenimentul și personajul supuse judecății, se constituie într-o perspectivă suficient de convenabilă, cel puțin sub raportul realizărilor istoriografice, pronunțării sentinței definitive, firește, în măsura în care aceasta poate fi concepută astfel încît să accepte ori să tolereze reconsiderările segmentare impuse de viziunea proprie fiecărei generații.

Paradoxală, cel puțin în aparență, ni se pare maniera în care a fost receptată de posteritate, pe de o parte, imaginea „neuitatului părinte și binefăcător" care a fost Cuza Vodă pentru țara și poporul lui și, pe de alta, caracterul și semnificația actului istoric din 11 februarie 1866, prin care întîiul domn al Principatelor Unite a fost împins în afara scenei politice românești, după un mandat ce ar fi pretins oricum mai multă înțelegere, dacă nu și recunoștință din partea infidelilor săi colaboratori. Cum, în privința locului și a rolului (conturînd dimensiunea personalității) domnitorului Unirii în procesul inițierii și dezvoltării structurilor moderne ale statului național român, opiniile și judecățile exprimate de analiști, de-a lungul vremii — exceptîndu-le bineînțeles pe cele pătimașe, menite a șterge, motiva ori diminua culpabilități — converg, nuanțat, spre aceleași concluzii, rîndurile de față le consacrăm momentului final al mandatului său politic, interpretat felurit, atît de către contemporani, cît și de urmași.

[1] N. Iorga, *Învățăminte din viața și domnia lui Cuza Vodă*, în vol. *Oameni care au fost*, I, București, 1967, p. 237.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Previzibil după aceea „falsă revoluţie populară“ [2] sau „încăierare de piaţă [3] din 3/15 august 1865 din Bucureşti, cu efecte speculative mai mult pe plan extern, grăbit prin dezamăgirile politice şi, implicit, predispoziţiile defetiste din toamna aceluiaşi an, epilogul domniei personale instituită de Cuza devenise iminent la începutul anului 1866. „Voi reintra bucuros în viaţa privată — îşi asigurase confidenţial protectorul, încă de la 1 octombrie 1865, cu amărăciune dar şi sinceritate — părăsind un tron pe care nici nu l-am visat, nici nu l-am căutat, pe care nu l-am datorat decît stimei compatrioţilor mei şi pe care nu l-am acceptat din prima zi decît ca o grea sarcină“ [4]. Intenţia abandonării tronului a dezvăluit-o şi public, în cuprinsul mesajului de deschidere a Camerei din 5/17 decembrie, declarînd solemn că, „fie în capul ţării, fie alături“ se angaja să respecte „marile interese ale României“, cu asigurarea fermă că niciodată propria-i persoană „nu va fi o împiedicare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui aşezare am fost fericit a contribui“ [5]. Hărţuit tot mai insistent de agresivitatea unei opoziţii ce unise împotrivă-i toate personalităţile proeminente, exceptîndu-i pe Kogălniceanu, Alecsandri şi Negri, rău consiliat şi servit de cei care-l înconjurau, ponegrit printr-o campanie internă şi externă fără de scrupule, dezgustat de maschiavelismul unora, ca şi de indiferenţa altora, cu sănătatea serios şubrezită, Cuza era profund îngrijorat de viitorul ţării, „de luptele şi poftele cè se pot întîmpla după moartea sa“ [6], după cum consemna unul dintre ultimii săi colaboratori. Gîndul retragerii începuse a-l obseda şi aştepta parcă un impuls exterior pentru a-l şi înfăptui. E drept că, afirmată cu prilejuri anterioare, aceeaşi intenţie părea de circumstanţă, nesinceră, vizînd dobîndirea anumitor concesii din partea puterilor garante, îndeosebi a Franţei.

La începutul anului 1866 însă, decizia lui era irevocabilă, telegrafiind în acest sens la Paris agentului său diplomatic să fie asigurat împăratul că paragraful final din Mesajul adresat Camerei în decembrie reprezenta „expresia unei hotărîri nestrămutate“ [7]. Unul dintre puţinii prieteni credincioşi, V. Alecsandri nota într-o corespondenţă particulară ceea ce ştia probabil din sursă directă, cum că domnitorul „era decis să abdice la 8 mart“ [8] (cînd se împlineau exact şapte ani de la intrarea sa în Bucureşti). Pînă şi adversarii cei mai înverşunaţi se arătaseră încrezători de astă dată în angajamentul cuprins în Mesaj, împăr-

[2] Idem, *100 de ani de la naşterea lui Cuza Vodă. Cuvîntare comemorativă ţinută la Ateneul Român în ziua de 1 april 1902*, Bucureşti, 1920, p. 54.

[3] T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale*, Bucureşti, (1944), p. 582.

[4] R. W. Bossy, *Agenţia diplomatică a României în Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, Bucureşti, 1931, p. 386.

[5] „Monitorul oficial“, nr. 270, 5/17 decembrie 1865, p. 1179.

[6] Al. Papadopol-Calimah, *Amintiri şi istorie. 1853—1888*, Mss. rom. la Bibl. Acad. Rom., nr. 864, f. 438.

[7] *Ibidem*, f. 440.

[8] Il. Chendi, *Corespondenţa lui V. Alecsandri cu bucovinenii*, în *CvL*, XL (1906), p. 955—959.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tăşind finalmente convingerea că principele Cuza nu se încleşta cu orice preţ de domnie [9].

Faţă de asemenea atitudine, care, moralmente, îl propulsa pe domnitor mult deasupra contemporanilor săi, unii dintre aceştia neîncetînd încă a-i pune în seamă intenţia „întemeierii unei dinastii adulterine pe ruinele României" [10], stăruie parcă o întrebare pe care analiştii şi-au mai pus-o : de ce făptuitorii actului din 11 februarie 1866, fruntaşii şi părtaşii acelei efemere totuşi „coaliţii mostruoase" n-au aşteptat şi n-au acceptat sfîrşitul „natural", benevol, al acestei greu încercate dar rodnice domnii, sfîrşit a cărui iminenţă se conturase şi mai mult la finele lui ianuarie, cînd, din guvernul demisionar N. Kretzulescu, domnitorul a acceptat înlocuirea doar a titularilor de la Interne şi Război (generalii Ioan Em. Florescu şi Savel Manu), adică tocmai a celor mai hotărîţi şi mai devotaţi dintre miniştrii săi ?

Este în afară de orice îndoială faptul că, în atmosfera vindicativă a epocii, au existat numeroase motive personale, adversarii politici ai domnului Unirii nutrind de mai multă vreme planuri de răzbunare împotriva celui care-i ţinuse departe de exerciţiul puterii sau îi lovise în interesele individuale ori de clasă. Şi în Moldova natală, unde tindea spre generalizare convingerea că de la înfăptuirea Unirii aceasta nu încetase a fi sacrificată în profitul exclusiv al provinciei surori, resentimentele şi vanitatea oamenilor alimentau acel „duh de răzvrătire" ce-l îndreptăţea pe Riker să afirme că „obiceiul de a unelti nu fusese niciodată mai vădit ca acum" [11]. Aserţiunea se întemeia, desigur, şi pe observaţiile cuprinse într-unul din rapoartele diplomatice transmise în februarie 1866 de consulul prusian la Iaşi, Goering, lui Bismark, referitoare la conduita morală (mai ales) şi politică a localnicilor, supuşi de fapt unui veritabil rechizitoriu din partea-i. [12] Cu toate acestea, motivele sau adversităţile personale, nu puţine, nici lipsite de temei, par să fi avut o pondere nedeterminantă [13] în precipitarea evenimentelor. Altceva îi va fi îndemnat pe conspiratori să se grăbească.

---

[9] Al. Lapedatu, *11 februarie 1866 în perspectiva istorică a trei sferturi de veac*, în *ARMSI*, s. III, t. XXIII (1940—1941), p. 325.

[10] N. Blaranberg, *11 fevruarie revelat*, în „Ordinea", Bucureşti, I, nr. 29, 23 octombrie 1866.

[11] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 617.

[12] „Moldoveanul are o aplecare firească spre uneltiri şi găseşte plăcere în gîlcevile politice. Pornirea lui către indolenţă şi către confort spiritual şi trupesc îl fac să se ferească de munca serioasă şi de o activitate încordată. Vanitatea şi trufia lui îl împing să joace, cel puţin în aparenţă, un rol plin de importanţă. Lipsit de vigoare şi de energie, fără de principii şi de virtute, fără un zel şi o rîvnă mai înaltă, nu-şi pune puterea în serviciul unor ţeluri nobile şi măreţe, nici nu se avîntă în lupte mari. Egoismul cel mai meschin îl stăpîneşte, împreună cu zgîrcenia, lipsa de seriozitate şi adeseori pasiunea pentru intriga ca atare, precum şi speranţa de a pescui în ape tulburi. Pentru un asemenea caracter, vremuri ca cele de azi sînt foarte bine venite. Ele îi spun : «Sînt partide de creat, proiecte de formulat, contraproiecte de zădărnicit, şiretenie, înşelăciune şi minciună de opus aceloraşi însuşiri la adversari». Se socoteşte plin de importanţă pentru că alţii se străduiesc să-l cîştige şi atunci se gîndeşte să tragă cît mai mult folos din acest prilej" *(ibidem)*.

[13] G. Mârzescu, *Martirii de la '48 şi salvatorii de la '66*, Bucureşti, 1878 : Deplîngînd conduita politică dominată de interese şi patimi meschine ale guver-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Tratativele începute în toamna anului 1865 și declarația din decembrie demonstrau clar înțelegerea lui Cuza — confirmată și de informațiile transmise de consulii străini din București după întrevederile din ianuarie 1866 cu domnitorul [14] — pentru necesitatea rezolvării cehstiunii succesiunii prin aducerea unui prinț străin. Numai că, în noile împrejurări, nu mai putea fi vorba de o acțiune concertată a tuturor factorilor politici interni (incluzînd deci opoziția) în vederea realizării acelui obiectiv restant al programului național, așa cum fusese el formulat de adunările ad-hoc în 1857. Trecînd peste legitimitatea și sinceritatea dezideratului readus în actualitate, după ce unii dintre cei mai aprigi partizani, precum C. A. Rosetti, se disociaseră spectaculos, cu numai cîțiva ani mai înainte, de ideea domniei străine [15], vom spune că prea mari erau divergențele de opinii, contradicțiile de interese sociale și resentimentele spre a mai permite reconcilierea și cooperarea sub stindardul ultimului din cele patru postulate naționale ale vremii. Prin urmare, problema urma să fie soluționată acum doar de una din părți, care, singură, avea să aleagă momentul și metoda traducerii în fapt a scopului urmărit.

Paul Henry, care ne-a lăsat cel dintîi studiu analitic profund asupra cauzelor și împrejurărilor ce au condus la abdicarea silită a lui Cuza, motiva graba conspiratorilor prin teama lor că, printr-o retragere din proprie inițiativă, domnitorul și-ar fi asigurat o popularitate sporită, „o aureolă care, dacă nu le-ar fi putut zădărnici planurile mai apropiate, le-ar fi putut în schimb încurca aceste planuri mai încolo, după cîtva timp de exil benevol." [16] Spre deosebire de el, Al. Lapedatu aprecia că altele ar fi fost rațiunile determinante ale săvîrșirii loviturii de stat din 11 februarie ; succesiunea deschisă voluntar, cu aceiași oameni, „incapabili de a învinge dificultățile ce s-ar fi ivit" ar fi provocat „haosul și primejdia" pentru țară, compromițînd astfel împlinirea voinței naționale, cum fusese aceasta exprimată în 1857. Ideea a fost reluată, chiar dacă în alți termeni și împărtășită nuanțat în studii de dată recentă. „Nu era suficient ca Al. I. Cuza să abdice ; abdicarea —

---

nanților, responsabili de destinele țării după 1866 pînă la zi, el afirma că „răsturnarea lui Cuza a fost mai mult un act de răzbunare decît un act comandat de principiile cele mari de onestitate, egalitate, libertate. Mai toți martirii de la '48 și salvatorii de la 11 februarie, venind sub Vodă Carol, au comis cu ipocrizie tocmai faptele imputate ministrilor lui Cuza Vodă, surpînd din temelie regimul constituțional și corupînd astfel moravurile poporului român" (p. 10—11).

[14] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 601.

[15] C. A. Rosetti, ca și alți liberali radicali din jurul „Românului", se situau clar, în 1861, pe poziția susținerii domniei pămîntene, respingînd ideea prințului străin : „Nu avem noi a ne ocupa de făgăduințele ce a dat Camerilor, la 1859, colonelul Cuza sau chiar Alexandru Ioan I, căci acele făgăduințe au fost contractate cu oameni care n-aveau mandatul de la națiie de a alege domn străin, ci încă din contra, erau trimiși a alege domn român [...] Crede d-l Catargiu, sau chiar Alexandru Ioan I că națiunea voiește acum un principe străin precum l-au voit în 1857 ? Ei bine, să convoace națiunea a subscrie un plebiscit, precum a convocat-o comitetul național în 1857 [...] Pînă atunci însă, sînt afară de lege și contra voinței naționale toți cîți cer un principe străin" (cf. N. Blaramberg, *op. cit.*, p. 126).

[16] Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 236.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

afirmă un reputat specialist, asociindu-se argumentației lui P. Henry — nu trebuia să se producă atunci cînd domnitorul ar fi dorit-o, ci în momentul în care actul nu putea pune în primejdie interesele și securitatea națională. Plecarea voluntară a lui Cuza ar fi îngăduit restabilirea stării de lucruri anterioară «anului 1859»" [17]. În esență, deci, motivația bruscării evenimentelor e reductibilă la grija conservării Unirii, a eliminării factorilor de risc pe care i-ar fi generat retragerea benevolă a alesului națiunii din 1859 și, în fine, la împlinirea acelui ideal desprins din „persistența românilor într-un principiu, stăruința lor deliberată în revendicarea principelui străin" [18].

Acest ultim argument, prea insistent vînturat de făptuitorii actului din 11 februarie în contemporaneitate și prea adesea reluat *tale quale* de analiști în posteritate, ne îngăduie cîteva observații. Așadar, acțiunea, avînd un pretins caracter revoluționar — nu ne grăbim a o numi revoluție, deși a fost astfel considerată, nu numai de părtașii la evenimente — s-a desfășurat după un plan prestabilit [19], un scenariu i-am putea spune azi, care va fi cuprins ori ar fi trebuit să cuprindă soluții precise pentru ipostaze posibile. Se înțelege că inițiatorii vor fi gîndit, deopotrivă, ambele faze ale mișcării, distructivă și constructivă, etape comune — am zice — tuturor convulsiilor politice de acest gen, spre a înlătura ori măcar a reduce la minumum efectele nedorite ale hazardului.

Dacă pentru cea dintîi fază, cheia problemei consta în detronarea cu orice preț a lui Cuza, semnificînd — în concepția făptuitorilor — eliminarea cauzei esențiale a neîmplinirilor și a erorilor politice ale vechiului regim, pentru cea de a doua, soluția propovăduită ca firească și logică, întemeiată pe „dorința și voința națională", era aducerea dinastiei străine pe tronul României. Pentru prima etapă, preparativele fuseseră făcute în țară sub îndrumarea discretă a lui C. A. Rosetti, pentru următoarea, desfășurată mai ales în afara granițelor, răspunderea și-a asumat-o Ion C. Brătianu, beneficiind și unul și celălalt de sprijinul consistent al lui Ion Ghica, Dim. A. Sturdza, Dim. Ghica, I Cantacuzino, Ion Bălăceanu ș.a. Cum s-au petrecut lucrurile în noaptea detronării ca și ulterior se știe astăzi foarte bine. Acționînd în manieră strict conspirativă, cu concursul decisiv al celor cîteva unități militare ale garnizoanei capitalei atrase de partea lor, care, cu numai patruzeci de zile mai înainte cîntaseră la palat, în numele tuturor ostașilor români, acel *Imn Măriei Sale Principelui Domnitor Alexadru Ioan I* [20], complotiștii au izbutit, mai ușor poate decît s-ar fi așteptat, să înfăptuiască cel dintîi obiectiv. Deloc revoluționar în formă, ostilitățile consumîndu-se la adăpostul nopții, fără știrea, necum participarea ma-

[17] Gh. Platon, *1866 — Începutul „revoluției pentru independență". Ecouri în presa europeană*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 443—444.

[18] Gr. Chiriță, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale*, în *RdI*, nr. 12, 1978, p. 2198 ; idem, *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza vodă*, în *RdI*, nr. 3, 1976, p. 367—368.

[19] N. Blaramberg, *op. cit.*, p. 116—117.

[20] „...Oastea întreagă e-n picioare/ Și, prin noi, la al său Domn/ Ea trimite salutare/ Și credință pentru tron" (cf. „Trompeta Carpaților", IV, nr. 1, 1/13 ianuarie 1866, p. 2).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

selor [21], ba în condiţiile unei discreţii totale, sugerată şi de înfăşurarea cu fîn a roţilor tunurilor [22], momentul a fost depăşit cu bine, graţie şi reacţiei nonviolente a captivului, îndreptăţind mai tîrziu observaţia că „era prea mare patriot pentru a nu ceda cu eleganţă" [23]. La acelaşi cavalerism năzuia probabil şi Ion Ghica, atunci cînd explica Adunării că arestarea lui Cuza fusese făcută „pentru cuvîntul ca nu cumva vreun om rău crescut să-şi permită a insulta o persoană care guvernase ţara şi căreia trebuia să i se dea respectul ce i se cuvine celui ce este pus sub ocrotirea şi paza guvernului" [24]. Cu acel prilej, fusese desemnată şi comisia de trei împuternicită cu cercetarea arhivei ex-domnitorului : Cr. Tell, V. Boerescu şi Nicu Catargiu.

În opoziţie declarată cu ceea ce propovăduia justificativ ziarul „Românul" imediat după eveniment, că „naţia întreagă şi armata erau indignate de purtarea domnitorului şi doreau a lui răsturnare", Xenopol afirmă că „dacă lovitura a izbutit, s-a întîmplat numai datorită ghibăciei cu care conjuraţii au ştiut să pună mîna, în acea noapte, pe toate elementele cărora domnul încredinţase paza lui personală" [25]. Asupra motivaţiei şi caracterului acelui „spectacol sublim al unei naţiuni conduse de drepturile şi datoriile ei" care ar fi fost, după C. A. Rosetti, „măreţul act din 11 fevruariu," [26] pretins efect al unor „porniri spontanee şi nerezistibile ale poporului indignat" [27], N. Kreţulescu îşi întîmpina preopinenţii cu o întrebare rămasă fără răspuns : „Dacă, într-adevăr, autorii lui 11 fevruarie erau convinşi de acea ură, de acea disperare, de acea indignare a poporului şi a armatei, pentru ce să se ascundă în întunericul nopţii şi să nu se pună la lumina soarelui în capul acelui popor şi să facă o revoluţie" ? [28] Mînuită de către făptuitori cu abilitatea firească, reclamată de împrejurări, atît în interior cît şi în afară, termenul calificativ de „revoluţie" era doar un element de scenariu, nicidecum scenariu însuşi, menit a cîştiga adeziuni la ceea ce a fost în fapt lovitura de stat. Sugestiv în privinţa uzanţei termenului în epocă, în accepţiunea protagoniştilor de atunci, este şi episodul întrevederii lui I. C. Brătianu — aflat în drum spre Paris în binecunoscuta-i misiune conspirativă — cu un mai vechi amic, Galhan, care, cunoscînd, se pare, antecedentele şi predispoziţiile voiajorului,

---

[21] Alex. V. Beldiman, *11 februarie 1866. O pagină de istorie*, în „Adevărul", III, nr. 739, 11 februarie 1891.

[22] N. Blaramberg, *op. cit.*, p. 117. Potrivit mărturiilor unuia dintre militarii protagonişti ai momentului istoric consumat în noaptea de 11 februarie 1866, Alexandru Candiano-Popescu, mărturii publicate postum, secvenţa este contestată (dar de pe poziţie partizană), plasînd-o în sfera legendei şi a imaginaţiei poporului (vezi Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viaţă-mi*, vol. I, Bucureşti, 1944, p. 104). Numai că, relatarea evenimentului şi a impresiilor nocturne circumscrise, datorată lui N. Blaramberg, venea doar la cîteva luni de la consumarea lor şi era făcută tot de pe poziţia conspiratorilor, deci mai credibilă.

[23] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 607.

[24] „Progresul", Iaşi, nr. 12, din 16 februarie 1866, p. 1.

[25] A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, Iaşi, 1903, vol. II, p. 87.

[26] „Românul", din 17 februarie 1866 (apud C. C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Bucureşti, 1966, p. 377).

[27] A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, p. 83.

[28] N. Kretzulescu, *11/23 februarie 1866*, Bucureşti, 1866, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

l-ar fi întrebat : „Iar ai făcut vreo revoluție ? Nu încă — răspunse Brătianu — dar am venit tocmai fiindcă trebuie să facem una și mă duc la Paris pentru a obține învoirea Împăratului“ [29]. Din cîte știm, însă, consultarea lui Napoleon al III-lea nu viza încuviințarea anticipată a „revoluției“ de la București, oricum stînjenitoare Franței în contextul internațional dat, ci prospectarea reacțiilor posibile la detronarea lui Cuza (a faptului împlinit, deci) și, mai ales, soluționarea succesiunii la tronul României, prin aducerea prințului străin, chestiune aflată abia în faza desemnării candidatului.

Este absolut surprinzător — și explicabil totodată, dar în altă manieră decît cea împărtășită majoritar pînă azi — faptul că înlocuirea domnului ales de țară în 1859 cu un altul străin, figurînd ca obiectiv esențial pentru etapa constructivă a acțiunii conspiratorilor, nu a fost sincronizată cu momentul detronării, ceea ce pune sub semnul întrebării sinceritatea demersului colectiv. Nu-i mai puțin adevărat că, în întreprinderile politice, mai mult poate decît în oricare lucrare omenească, năzuințele mari se amestecă de-a valma cu interese meschine și pasiuni personale, care, cu timpul, se risipesc și dispar, rămînînd doar rezultatele complete și durabile ale celor dintîi [30]. Se pare însă că în scenariul de care aminteam mai sus, reluarea vechiului deziderat exprimat de divanurile ad-hoc în 1857, dinastia străină, nu mai semnifica decît doar la suprafață „voința națională“, în realitate acest obiectiv constiuindu-se într-un paravan menit a ascunde interesele disjuncte de grup, a diminua tensiuni și a întreține speranțe între forțele vremelnic asociate. Cum altfel ar putea fi interpretată declanșarea complotului, înainte ca făptuitorii să se fi asigurat de viabilitatea și credibilitatea unei candidaturi străine la tonul presupus vacant, spre a elimina astfel riscurile provizoratului politic ? Aceste riscuri, lesne previzibile, atît în interior cît și în afară, nu ocoleau însăși realizarea cea mai de preț a vechiului regim, Unirea, încît — în ideea conservării și a fortificării ei — formularea unei opțiuni asupra candidatului străin la tronul românesc s-ar fi impus ca imperativ înainte de 11 februarie.

Să presupunem că stricta conspirativitate în care s-a acționat pînă în acea noapte era incompatibilă cu demersurile externe prealabile, centrate aflării și desemnării viitorului domn al țării, ori să admitem că alegerea acestuia în persoana contelui Filip de Flandra — la propunerea lui Ion Ghica — în aceeași zi, reprezenta soluția „ideală“ a problemei, convenită de comun acord. Se ivesc însă cîteva semne de întrebare care țin de logica elementară și anume : nu știuseră, oare, conspiratorii (cei mai mulți dintre ei obișnuiți cu culisele europene și în orice caz inițiați în manevrele politice oficioase cu incidențe românești) că Filip de Flandra era în acel moment potențial moștenitor al tronului Belgiei, în condițiile în care regele Leopold n-avea încă urmași direcți ? Numele său era, dealtminteri, binecunoscut în Principate încă din perioada circumscrisă Congresului de pace de la Paris, cînd ideea candidaturii lui la tronul viitorului stat național românesc fusese aban-

[29] *Lui Ion C. Brătianu. 1821—1921*, București, 1921, p. 580.
[30] Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 19—20.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

donată ca urmare, atunci, a protestelor Porții [31]. Oricum, lesne de înțeles că pentru tînărul conte preferabilă era moștenirea unui tron sigur, ca rege într-o societate considerată exemplu de democrație burgheză, decît dobîndirea unei demnități mai mici, de principe domnitor, minată și aceasta de statutul de vasal al Imperiului otoman. În al doilea rînd, nu cunoscuseră, oare, făptuitorii apartenența aceluiași candidat, proclamat ca domnitor al României, la familia d Orléans, pe care împăratul Franței avea toate motivele să n-o agreeze ? Greu de conceput ca acest „detaliu", de notorietate totuși, să nu fi fost știut de intelectuali de rasă precum I. C. Brătianu, Ion Ghica, C. A. Rosetti, Ion Bălăceanu ș.a., după cum este de domeniul fanteziei să se creadă că românii puteau săvîrși un asemenea afront la adresa lui Napoleon al III-lea, singurul lor sprijinitor încă, într-o Europă frămîntată de interese, adversități și vrăjmășii ascunse, gata să tulbure prea scurta perioadă de pace. De altfel, judecînd după corespondența diplomatică prilejuită de decizia noilor autorități de la București, luată în numele poporului, regele Belgiei s-a arătat surprins de opțiunea guvernului provizoriu român și, protocolar, și-a detașat fratele de spectrul aventurii, motivînd că acesta se afla deja în drum spre Italia, într-o călătorie proiectată de mai multă vreme și, deci, în neputința de a accepta oferta românească [32]. Iată deci un voiaj ce valora mai mult decît o coroană !

În consecință, sîntem înclinați să acordăm creditul cuvenit însemnărilor din epocă ale unuia dintre protagoniștii evenimentelor, potrivit căruia „alegerea unei asemenea persoane «Filip de Flandra» dovedea lămurit că majoritatea guvernului plecase numai din gură după alegerea unui principe străin, iar prin fapte lucra să nu-l găsească, cu scopul de a se întoarce din nou la domnia pămînteană [...]. Deci contele de Flandra fusese ales domn ca să nu vină în țară, ceea ce se și întîmplă" [33]. Ideea a fost subliniată cîndva de un analist al epocii și explicată prin persistența gravelor disensiuni în sînul grupărilor politice ce participaseră la răsturnarea lui Cuza [34], dar argumentația, suficient de temeinică după opinia noastră, se pare că n-a convins.

Între cei direct vizați de fariseism — în condițiile în care detronarea lui Cuza fusese urmată, la scurt interval, de o tot mai acută criză a vîrfurilor politice conducătoare, alimentînd numeroase zvonuri despre potențiale comploturi menite a înlătura guvernul provizoriu [35] — se afla, neîndoielnic, însuși șeful noului cabinet ministerial, Ion Ghica, apreciat ca fiind „probabil cel mai abil om politic din Principate", sau ca un veritabil „Warwick al României" [36]. De altfel, în ședința

[31] Gh. Platon, *Le diplomate belge Edouard Blondeel van Cuelebroeck dans les Principautés Roumaines (1856—1857)*, în *RRH*, XVI, (1977), nr. 1, p. 43—66; Paul Henry, *op. cit.*, p. 45—46.

[32] Gh. Platon, *1866. Începutul...*, p. 444—445.

[33] Al. Candiano-Popescu, *op. cit.*, p. 118.

[34] V. Russu, *Instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii*, A S U „Al. I. Cuza", fasc. 2, 1970, p. 151.

[35] Paul Henry, *op. cit.*, p. 337; Gr. Chiriță, *România și Conferința de la Paris. Februarie — iunie 1866* (II), în *RdI*, 11/1985, p. 1075.

[36] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 608—609.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

comună a Locotenenței Domnești și a guvernului, din 12/24 martie, el a și fost atacat frontal de către colonelul N. Haralambie pentru ipocrizia de a fi propus proclamarea ca domn al României a unui principe nedispus a accepta, urmărind în acest chip el însuși dobîndirea tronului. Colonelul, marcat întrucîtva de povara participării sale la o acțiune pe care nu va ezita mai tîrziu să o considere nedemnă [37], se arătase atunci „extrem de nervos și surescitat", amenințînd cu pistolul pe acei care s-ar fi arătat adversarii aducerii pe tron a principelui străin [38]. Spre a se disculpa, Ion Ghica se grăbea să transmită în aceeași zi, emisarilor săi la Paris, deslușirile și recomandările reclamate de moment și anume că „nu am ales pe contele de Flandra candidat în contra Franței", că „sîntem hotărîți și doritori a susține pe orice candidat ce ne-ar propune", ori că „garantăm succesul" [39].

Dacă cea dintîi precizare echivala cu o posibilă scuză dictată, deopotrivă, de acuzele din interior și de sensibilizările externe, următoarele două generează un nou semn de întrebare : cît de sincere și, mai ales, cît de realiste erau aceste asigurări ? Pentru că, nici amestecul lui Napoleon al III-lea în problema succesiunii la tronul Mexicului, aspru criticat în corpurile legiuitoare și în presa franceză de opoziție, nici controversatele candidaturi ale generalilor Bourbaki și Ladmirault avansate de același împărat pentru tronul de la București (chiar dacă varianta amintea de o mai veche dorință a lui Cuza, formulată în 1863), în sfîrșit, nici dificultățile politico-diplomatice de ultimă oră în care fusese antrenat, redezvăluindu-i disponibilitățile — altminteri mai vechi — de a sacrifica interesele Principatelor în profitul Austriei și Italiei [40], nu erau în măsură să recomande „soluția" franceză ca oricînd și oricum ideală. Mai mult, garantarea succesului pentru „orice candidat" cu aviz parisian semnifica în egală măsură naivitate și risc, în sfera politicului desigur, din partea noilor autorități române, pentru care următoarea „mutare" era serios grevată de necunoscut, ca și de criza de timp tot mai greu suportabile.

Precipitarea acțiunilor lor în cadrul și cu concursul cercurilor politice filoromâne din capitala Franței, în direcția aflării altui candidat care să corespundă jocului de interese implicate, a încurajat reacțiile conservatoare înterne (din perspectiva noului regim politic), materializate prin inițierea unei consistente campanii de presă, desfășurată sub lozinca de rezonanță liberală „prin noi înșine". Campania, întreținută în principal de „Trompeta Carpaților" a lui Cezar Bolliac, își afla motivația formală în tăcerea desăvîrșită, nefirească, ce înconjura două din direcțiile prioritare de acțiune ale guvernului provizoriu : prima, dez-

[37] „Am fost înșelat, sînt un trădător", i-ar fi mărturisit N. Haralambie lui Alex. V. Beldiman, după deschiderea biroului și aflarea corespondenței secrete a lui Cuza (cf. Alex. V. Beldiman, *11 februarie 1866. După detronare*, „Adevărul", III, 25 februarie 1891).

[38] Gen. Th. Văcărescu, *Venirea în țară a regelui Carol*, în *CvL*, XLVIII (1914), nr. 10, p. 976.

[39] D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 871.

[40] N. Corivan, *Principatele Unite în combinațiile politice internaționale ale lui Napoleon al III-lea în 1866*, în „Studii și materiale de istorie", III, Suceava, 1973, p. 195—215 ; Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 977.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

văluirea conținutului, pretins compromițător al arhivei „trădătorului Cuza", de către comisia parlamentară special instituită, spre a justifica astfel, ba chiar glorifica „patriotica faptă din 11/23 februarie" și a doua, comunicarea oficială a refuzului lui Filip de Flandra de a accepta oferta ce i se făcuse de la București [41]. Și într-un caz și în celălalt, tăcerea era interpretată ca vinovăție. Zadarnică a fost scotocirea pripită și pătimașă a arhivei secrete a ex-domnitorului, anulîndu-se în acest chip unul din principalele capete de acuzare ale conspiratorilor împotriva lui Cuza, trădarea intereselor naționale, după cum neinspirată s-a dovedit și „soluția belgiană" a succesiunii, care, în loc să limpezească, tulburase și mai mult cadrul politic.

Alternativa — la care se vor fi gîndit nu puțini chiar dintre oamenii lui 11 februarie, angajați mai mult din circumstanță decît din convingere sub stindardul „prințului străin" — rămînea reîntoarcerea la spiritul (dacă nu și la litera) Convenției din anul 1858, respectiv, alegerea unui domn pămîntean. „Țara Românească este a românilor și numai a românilor" [42] sublinia, cu accente naționaliste inspirate parcă din celebra doctrină Monroe, amintitul ziar, în coloanele căruia erau reproduse sau rezumate pasaje din presa europeană („Wanderer", „L' Europe", „L' echo du Parlament", „La Patrie" ș.a.) ce slujeau propriei orientări politice. Relevînd, bunăoară, faptul că puterile garante obținuseră pe diverse canale certitudinea refuzului din partea lui Filip de Flandra cu mult înaintea oficializării acestuia pentru București, ziarul „L'Europe", din 16/28 februarie, consemna insidios : „Rămîne de știut ce vor face românii acum. Vor da ei o a doua reprezentațiune a tristei comedii jucată de către greci, plimbînd din curte în curte oferirea unei coroane refuzată, lepădată, sau vor avea încredere în propriile lor forțe ca să urmărească îndeplinirea destinelor lor" [43].

Fermi pe poziția obstrucționistă direcției oficiale, partizanii soluției „prin noi înșine" adresau, la sfîrșitul lunii februarie și în prima decadă a lui martie 1866, un ciclu de „scrisori deschise" pe adresa „grăbitului negociator" [44], cum îl numea N. Iorga pe I. C. Brătianu, la Paris, încercînd a-l determina să-și abandoneze misiunea și să renunțe *la implicarea străinilor în chestiunea pacificării noastre politice*. „Nu ar fi bine — se sublinia într-una dintre acestea, cu argumente deloc neglijabile — să ne mai umilim iarăși, dibuind în necunoscut. România are toate elementele unei puteri de al doilea ordin : are o populație de 5 milioane de locuitori pe o întindere pe care s-ar putea desfăta 20 milioane ; are Marea Neagră, are cea mai frumoasă jumătate a Dunării, are cei mai frumoși, mai avuți și mai fertili munți din Europa și are astăzi un buget de 150 milioane lei, care, foarte curînd, s-ar putea îndoi (dubla — n.ns.) printr-o bună administrație, fără ca poporul să simtă cea mai mică apăsare. Cu o asemenea avere stabilă, cu un asemenea viitor — conchidea expeditorul — bela fiică a Romei n-are

[41] „Trompeta Carpaților", nr. 410, 22 martie 1866, p. 61.
[42] *Ibidem*.
[43] Idem, nr. 12, din 24 februarie/8 martie 1866, p. 46.
[44] N. Iorga, *Istoria românilor*, X, *Intregitorii*, București, 1939, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

nevoie a-și peți cu orice preț un soț" [45]. Îngrijorarea sporea în intensitate, iar argumentația era direcționată corespunzător, pe măsură ce prospecțiunile emisarilor români în lumea germană, efectuate în paralel cu manevrele oficiale și de culise ale diplomației europene reunită în cadrul Conferinței de la Paris, alimentau necontenit știrile și zvonurile din țară.

Progresul incontestabil înregistrat de societatea românească în cursul celor peste patru decenii de la abolirea regimului turco-fanariot și reinstituirea domniilor pământene, răstimp în care, între altele, „obligasem conștiința europeană a recunoaște drepturile noastre naționale" [46], se constituia în atu greu de contracarat de cei care, din convingere sau oportunism, vedeau acum chestiunea prințului străin — așa cum o înfățișa bunăoară I. Bălăceanu ministrului francez de externe, sau cum o afirma A. N. Lahovari în „declarația de principii" din numărul inaugural al „Desbaterilor" sale — ca o „condiție indispensabilă a menținerii Unirii Principatelor" [47]. Exemplul Greciei, invocat adesea de către aceștia din urmă, ca un precedent demn de urmat și de români, se dovedise nu prea inspirat ales și, firește, neconvingător. Pentru că, în afara împrejurărilor politice cu totul deosebite în care se trecuse acolo de la regimul republican al lui Capodistria la cel monarhic, reprezentat de prințul bavarez Otto I, se ignora faptul că „alesul" puterilor protectoare (Anglia, Franța și Rusia) al regatului grec fusese constrîns, printr-o amplă mișcare populară, să promulge o nouă constituție și, tot ca urmare a unei acțiuni revoluționare de anvergură, silit să abdice în 1862 în favoarea unui alt prinț, de stirpe daneză de astă dată, Georg de Glüksburg (George I) [48]. Or, eșuarea — fie ea și după trei decenii — a acestui prim experiment monarhic bavarez în Balcani alimenta și întreținea susceptibilități sporite în rîndul adversarilor soluției „prințului străin", cu atît mai mult cu cît acesta era căutat în același spațiu german.

De aceea, apreciindu-se realist capacitatea civilizatorie a expansiunii politice și economice germane în orientul european, unde fanariotismul și bizantinismul se înfățișau ca maladii incurabile la nivelul factorilor de decizie, nu treceau neobservate, ci dimpotrivă, scoase în evidență, chiar supralicitate, multiplele interese germane în zonă [49],

---

[45] „Trompeta Carpaților", nr. 407, din 27 februarie/11 martie 1866, p. 49.
[46] Idem, nr. 409, din 6/18 martie 1866, p. 57—59.
[47] Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 981.
[48] Ed. Driault, et M. L'Hèritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, II, Paris, p. 94 și urm.; Veselin Traikov, *Curente ideologice și programe din mișcările de eliberare națională din Balcani pînă în anul 1878*, București, 1986, p. 195—196.
[49] În parte, acestea erau punctate și în cuprinsul scrisorii din 23 martie/4 aprilie 1866 a principelui Carol Anton de Hohenzollern, tatăl viitorului domnitor al României, adresată regelui Wilhelm al Prusiei, în scopul dobîndirii înaltei încuviințări: „Prusia, al cărei viitor nu e încă bine limitat, trebuie, în afară de orice motive politice, să aibă un interes eminent a-și asigura amiciția Principatelor dunărene. De nu ar fi altceva, dar viitoarele relații comerciale, asigurarea unei oarecare influențe în regiunile mărețe ale Dunării de Jos, în fine, necesitatea ce se resimte în țările românești de a avea în Prusia un reazim spiritual, vor forma legăminte care, în mod nesilit și natural, vor stabili între

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

incompatibile, după opinia lor, cu promovarea unei politici naţionale proprii. Germanizarea întregului bazin dunărean, obiectiv constant al politicii externe promovată la Berlin, putea periclita chiar, în aceeaşi viziune, însăşi naţionalitatea prin „deznaţionalizarea spiritului" local, încît, pentru conservarea acesteia şi asigurarea progresului naţional, reclamînd deopotrivă eliminarea intereselor şi interferenţelor externe, era de preferat unui principe străin, oricît de apreciat, unul pămîntean, chiar mai puţin dotat [50]. „De ce vă îndărătniciţi atîta a numi un principe străin ?" sînt cuvinte puse de redacţia aceleiaşi gazete pe seama unui corespondent francez filoromân, atent la disputele interne româneşti ale momentului, dar şi la reflexia lor exterioară şi care adaugă : „Oare un principe din afară nu va avea în juru-i o colonie de străini tot atît de periculoasă, tot atît de hoţească ca şi coteriile atît de temute ale hospodarilor voştri indigeni ? Aceştia, cel puţin, au meritul de a vorbi limba voastră, a profesa religia voastră, a căuta să onoreze trecerea lor la putere, pe cînd străinii vă vor aduce o mîndrie fără urbanitate şi fără patriotism". [51] Cazul Greciei oferea un bun exemplu în direcţia voitei demonstraţii, iar detronarea lui Otto I, în urmă cu numai patru ani, se voia argument şi avertisment, deopotrivă. Şi dacă mîndria ori lipsa de patriotism a prinţului străin, oricare avea să fie acesta, erau sau puteau fi simple speculaţii introduse în cuprinsul demonstraţiei, ţinînd de intuiţii ori de imaginar, în schimb limba şi credinţa lui, aprioric străine românilor, constituiau elemente concrete cu pondere considerabilă în sensibilizarea coardei naţionale. În plus, aşa după cum s-a observat deja, încă din anii luptei pentru unire existau temeri că un pricipe de rasă germană la tronul Pricipatelor avea să sprijine politica tradiţională a austriecilor — asupritorii românilor de peste Carpaţi — de a substitui Imperiul otoman în regiunea Dunării de Jos şi a Balcanilor [52]. Şi chiar dacă conflictul austro-prusac din 1866 părea să infirme acele îngrijorări, evoluţia ulterioară a raporturilor bilaterale, în contextul politici generale europene, avea să le confirme.

Între timp, ceilalţi emisari români în Apus ai autorităţilor politice provizorii de la Bucureşti (V. Boerescu, L. Steege şi Sc. Fălcoianu), urmînd indicaţiile lui Ion Ghica, precum şi sugestiile ministrului francez de externe, s-au deplasat la Bruxelles, unde, abia la 17/29 martie, au primit confirmarea oficială a regelui Leopold al II-lea privind refuzul fratelui său de a accepta tronul României, răspuns comunicat şi pe canal diplomatic în ziua imediat următoare. Pe de o parte, acest răspuns demonstra fără putinţă de tăgadă cît de pripit fusese gestul noilor guvernanţi români de a depune, imediat după răsturnarea lui Cuza, jurămînt de credinţă unui străin, investit în chip artificial cu o demnitate ce nu-l interesa [53] şi, pe de alta, simplifica acţiunea „negocia-

amîndouă ţările relaţiunile cele mai intime" (cf. D. A. Sturdza, *Autoritatea faptului îndeplinit executat în 1866 de cei îndreptăţiţi*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXIV, 1912, p. 888).

[50] „Trompeta Carpaţilor", nr. 409 din 6/18 martie 1866, p. 51.

[51] Idem, nr. 410, 10/22 martie 1866, p. 70.

[52] Gr. Chiriţă, *op. cit.*, p. 1077.

[53] Adversarii noului regim politic instituit la 11 februarie au şi calificat jurămîntul de credinţă dat lui Filip I ca un „atentat la suveranitatea naţională".

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

torilor" și intermediarilor lor, focalizată pe o nouă combinație princiară, respectiv pe varianta germană deja prospectată pînă atunci cu discreția impunsă de împrejurări.

Cunoscute fiind circumstanțele candidaturii lui Carol de Hohenzollern la demnitatea refuzată de prințul belgian, ca și rolul lui Napoleon al III-lea în nominalizarea acestuia, cu toate controversele istoriografice degajate (de la afirmarea desemnării pretendentului de către împărat și susținerea lui în ascuns, pînă la negarea oricărui amestec, inclusiv a consimțămîntului său tacit)[54], este de notat graba cu care Ion C. Brătianu a revenit în țară — anticipînd probabil acceptul necondiționat al principelui Carol — spre a convinge Locotenența domnească și guvernul provizoriu să facă pasul hotărîtor, alegerea de către țară a noului domnitor, adică, cum scria N. Iorga, „să facă din candidatura Hohenzollernilor același usagiu ca din al contelui de Flandra"[55]. Se pare că nu i-a fost prea greu să realizeze acest lucru, de vreme ce, întruniți în cadrul unei ședințe extraordinare în noaptea de 29 martie/10 aprilie, reprezentanții puterii (guvern și Locotenență) au decis — după ce au audiat relatările și argumentația emisarului — ca alegerea principelui Carol să fie supusă aprobării populare printr-un plebiscit. A doua zi, în timp ce I. Bălăceanu primea telegrafic împuternicirea de a oferi în mod oficial tronul țării principelui Carol, solicitîndu-i-se urgent răspunsul acestuia, chiar și în situația unei atitudini potrivnice a Conferinței de la Paris, Locotenența Domnească se și grăbea să emită „Proclamația către popor" și decretul pentru instituirea plebiscitului, programat pentru perioada 2/14 — 8/20 aprilie[56]. Prin „proclamație", opinia publică românească era înștiințată oficial, cu nepermisă întîrziere, despre neputința (în fapt refuzul !) lui Filip de Flandra de a accepta oferta ce i se făcuse la 11/23 februarie 1866, „din cauze de familie". În consecință, aceiași ofertanți se adresau țării cu aceleași responsabilități și asigurări solemne, dar cu alt candidat, care, la acea oră nu era încă sustras incertitudinilor : „autorizați de *voința națională*, conduși de datoria ce avem de a pune frîu tuturor intrigilor și uneltirilor ce au drept scop sugrumarea naționalității noastre și, siguri că de astă dată voința națiunii va fi încoronată cu cea mai deplină izbîndă, supunem la alegerea directă a națiunii, ca domnitor al Ro-

---

Acuzînd pe făptuitori de naivitate ori imprudență politică, „Trompeta Carpaților" îi interpela : „Pentru ce n-ați ținut suveranitatea românilor în România, sau să vă fi investit chiar voi, despoteste, cu dînsa, spre a putea face autoritate în numele ei măcar cît de arbitrar ? [...] Pînă cînd jurămîntul nostru de credință este dat domnitorului nostru Filip I, pînă atunci Dvs. nu puteți exercita nici una din prerogativele proprii ale suveranului, fără mandat special semnat de dînsul !" („Trompeta Carpaților", nr. 412, 20 martie / 1 aprilie 1866, p. 69).

[54] Emile Ollivier, *La première candidature Hohenzollern (1866)*, în „Revue des deux mondes", Paris, IX (1902), p. 768-802 ; Paul Henry, *op. cit.*, p. 60-73 ; Marcel Emerit, *Madame Cornu et Napoleon III d'après les lettres de l'Empereur et d'autres documents inédits*, Paris, 1937, p. 58-70 ; T. W. Riker, *op. cit.*, p. 648-649 ; Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 1076-1078.

[55] N. Iorga, *op. cit.*, p. 21.

[56] D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 891-893.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mâniei, pe principele Carol Ludovic de Hohenzollern, care va domni sub numele de Carol I" [57].

Două observaţii se impun de la sine : mai întîi, acel reazim al legitimităţii invocate, voinţa naţională, era cel puţin discutabil cîtă vreme exista o consistentă opoziţie declarată şi un electorat încă neconsultat, ca să nu mai vorbim de persistenţa şi chiar accentuarea disensiunilor în rîndul elementelor guvernante [58]. Invocarea dorinţei neîmplinite a divanurilor ad-hoc, afirmată în împrejurările istorice specifice anului 1857 şi obiectiv politic în numele căruia acţionaseră conspiratorii la 11 februarie, nu conferea automat noilor autorităţi provizorii reprezentativitatea invocată şi legitimitatea înfăptuirii unei asemenea iniţiative. În al doilea rînd, după eşuarea candidaturii lui Filip, act care, teoretic, ar fi avut mai multe şanse de izbîndă ca *fapt împlinit,* decurgînd din neagitarea prealabilă a cercurilor politico-diplomatice europene, în speţă a puterilor garante, în noile circumstanţe — cînd în ţară intrigile pretendenţilor la tron se asociau cu unele acţiuni separatiste, iar în afară Conferinţa diplomatică de la Paris se postase deja pe poziţia adversă iniţiativei politice româneşti, fapte ce puteau descuraja pe noul candidat — garantarea reuşitei se înfăţişa ca simplă demagogie partizană, ori speranţă fără temei, afară doar de cazul asigurării unei eficiente complicităţi externe. Dar, în această ultimă ipoteză, spre care de altfel s-au şi îndreptat eforturile — nu fără folos în cele din urmă — ale autorităţilor de la Bucureşti, mai poate fi vorba de independenţa deciziei, de promovarea politicii faptului împlinit urmată de atîtea ori pînă atunci şi care imprima caracter revoluţionar actului politic astfel săvîrşit ? Cîtă vreme unele dintre puterile garante şi avem în vedere, îndeosebi, Prusia, Franţa şi Anglia — în pofida poziţiilor lor oficiale exprimate prin declaraţia finală a Conferinţei de la Paris [59] — au încurajat într-o formă sau alta, fie şi prin toleranţă tacită, demersul românesc, succesul avea să fie de natură diplomatică,

---

[57] „Monitorul oficial", nr. 71, 2/14 aprilie 1866, p. 317.

[58] După întoarcerea în ţară, la încheierea periplului său apusean, Ion C. Brătianu *a solicitat locotenenţilor domneşti să i se încredinţeze portofoliul* Ministerului de Externe, cumulat atunci de preşedintele cabinetului, Ion Ghica, pe care l-a acuzat că „trădează interesele guvernului provizoriu", Incidentul s-a considerat închis prin intervenţia energică a colonelului Haralambie, care, într-un antur aj cuprinzînd şi pe ceilalţi membri ai guvernului, ar fi declarat : „Aţi jurat că veţi aduce principele străin şi văd că dezertaţi acest drapel. Mă voi duce la Cameră şi voi destăinui toate certele dintre noi şi Camera va hotărî dacă trebuie să mai stăruim în venirea principelui străin, sau va aduce pe Cuza înapoi sau va alege domn pe unul dintre d-voastră, dar eu vă declar un lucru ; că prin intrigi şi prin surprinderi nu va pune mîna nimeni pe tron şi că am atîta sprijin din partea armatei că voi zdrobi pe oricine ar cuteza să ia o asemenea cale" (cf. Al. Candiano-Popescu, *op. cit.*, p. 134—135).

[59] Sugestivă, în acest sens, ni se pare poziţia Prusiei, exprimată prin purtătorul ei de cuvînt la acea întrunire, cancelarul Bismarck. În cursul unei întrevederi avută în ziua de 7/19 aprilie cu Carol de Hohenzollern, îl înştiinţa pe aceasta că „am de gînd să dau de lucru Austriei pentru cîtva timp", spre a o sustrage astfel de la urmărirea chestiunii româneşti. Totodată, îl sfătuia cum să procedeze în noile împrejurări, avertizîndu-l prietenește că, în cadrul Conferinţe de la Paris, „voi trebui, ca ministru-preşedinte prusian, să mă pronunţ în contra voastră, oricît de greu mi-ar veni aceasta, căci n-aş putea în momentul de faţă să provoc o ruptură cu Rusia". Recomandîndu-i să plece în România, spre a pune

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în primul rînd, realizat prin mijloace care nu întotdeauna au urmărit să afirme sau să conserve demnitatea națională.

Avem în vedere, între altele, acel amplu memoriu din 3/15 aprilie, prezentat cîteva zile mai tîrziu Conferinței diplomatice de la Paris de către emisarii români V. Boerescu, L. Steege și Sc. Fălcoianu, în cuprinsul căruia erau expuse argumentele de ordin intern și extern în favoarea înscăunării la București a principelui străin. Motivația, altminteri logică și convingătoare, slujind ideea de ordine și de stabilitate politică asigurate în țară prin instituirea monarhiei constituționale ereditare, cu domn străin echidistant față de partide, ambiții și interese, aluneca din păcate pe panta unei autodefăimări stînjenitoare, chiar condamnabile. Supralicitînd virtuțile viitorului domn, ca „element nou, pentru că are prestigiul numelui și autoritatea ce i-o dă nașterea sa și, mai ales, rudirea sa cu alți suverani", semnatarii memoriului afirmau că „în Principate nu e nici o familie care să aibe destul prestigiu și autoritate morală pentru a putea fonda o dinastie [...]. Numele e adeseori garanția puterii. Deci, o repetăm încă o dată într-un mod formal : nu e în Principate nici un nume destul de strălucitor pentru a da unei dinastii forța și autoritatea morală de care ar trebui să fie încongiurată" [60]. Așadar, în timp ce puterile europene încercau a-i convinge pe români să-și aleagă un domn pămîntean, sugerîndu-le uneori anumite preferințe, precum N. Bibescu (din partea Franței), prințul Știrbei (din partea Rusiei) sau Ion Ghica (preferatul Turciei și Angliei) aceștia, prin reprezentanții lor conjuncturali, țineau parcă să confirme și să întărească aprecierea confidențială despre România, făcută la 4/16 aprilie 1866 de domna Hortensia Cornu, într-o corespondență cu viitorul domn Carol de Hohenzollern : „Imoralitatea, aceasta e rana mare a acelei țări și urma îndelungatei ei atîrnări de turci" [61]. Încît, pentru unii, întemeierea unei dinastii cu un principe german era privită, nu doar ca o soluție politică menită a scoate țara din criza prelungitului provizorat, ci și ca o speranță a purificării morale, ca un antidot al fanariotismului comportamental încă epidemic în societatea românească. Aceeași credință în efectul benefic al întronării prințului străin (gîndindu-se însă la Filip de Flandra) împărtășea și diplomatul belgian la București, Jacques Poumay, care, după

pe celelalte puteri în fața faptului împlinit, aprecia că „această soluție poate să vă dea foloase incalculabile" (cf. D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 906-907). În privința Franței, ministrul de externe austriac, Mensdorff, transmitea, o lună mai tîrziu, ambasadorului său la Paris, că atitudinea noului consul francez din București, baronul Adolph d-Avril, era incompatibilă cu efortul concertat al Conferinței diplomatice, că el aproba la București ceea ce Drouyn de' Lhuys condamna la Paris (cf. Paul Henry, *op. cit.*, p. 380). În sfîrșit, Cowley, ambasadorul Angliei la Paris, scria lui Layard, la 9 aprilie : „Nu pledez pentru un domnitor străin, dar cu cît mă gîndesc mai mult la această chestiune, cu atît mai mult încep să mă împac cu o atare idee, căci tot ce pot spune este că nu o puteți împiedica de a trăi" (T. W. Riker, *op. cit.*, p. 646).

[60] D. A. Sturdza, *Însemnătatea europeană a realizării definitive a dorințelor rostite de Divanurile ad-hoc în 7/19 și 19/21 octombrie 1857*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXIV (1911—1912), București, 1912, p. 819—833 ; „Trompeta Carpaților", nr. 420, 4/16 mai 1866, p. 1679.

[61] D. A. Sturdza, *Autoritatea*...., p. 900.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

o experienţă de 16 ani petrecuţi în Principate, nota spre finele lui februarie 1866 : „Am convingerea că un om inteligent, cinstit şi generos (aceste trei condiţii sînt necesare) va sfîrşi prin a crea aici o naţiune“ [62]. Cu alte cuvinte, românii, pînă la acea dată, nu reprezentau încă, în viziunea lui Poumay, o naţiune modernă, acel stadiu al evoluţiei realizabil — să înţelegem exclusiv ? — prin concursul unui principe străin întrunind însuşirile enunţate.

De aici şi reacţia, firească am spune, a opoziţiei constituită din partizanii fostului domnitor, care nu admiteau nici cea mai mică legătură, ba încercînd chiar să elimine speculaţiile făcute, mai ales în exterior, circumscrise ideii că soarta unirii depindea de împlinirea *integrală* a dorinţelor exprimate de divanurile ad-hoc în 1857. „Dacă nu puteţi menţine unirea pe care a făcut-o Cuza, dacă nu este nici unul dintre Dvs. capabil a menţine numai ceea ce a săvîrşit Cuza — li se adresau aceştia conspiratorilor din februarie — şi dacă într-adevăr voiţi unirea, pentru ce aţi gonit pe eroul care a făcut unirea ?“ După detronarea lui Cuza, se arăta în continuare, „unirea era întreagă în Cameră şi Senat. Pentru ce nu aţi ţinut expresiunea unirii, Camera şi Senatul, pînă cînd să vă înţelegeţi asupra domniei ?“ Raţiunea dizolvării Camerei şi a prorogării Senatului trebuia însă căutată în eliminarea neplăcutei eventualităţi a dizolvării Adunării la cererea Conferinţei de la Paris (cum se discutase deja în reuniunea ei din 6/18 martie), care ar fi echivalat cu o încălcare a unor drepturi deja cîştigate ale Principatelor. În acelaşi timp, nu se poate nega că prin alegerea unei noi Adunări, pretendenţii pămînteni la tron căutau fiecare să strecoare în noua Cameră un număr cît mai mare de susţinători, pe care — în cazul defecţiunii prinţului străin — să poată conta în materializarea proiectelor personale. Acuza opoziţiei ţintea în particular conduita morală a autorităţilor, care, spre a-şi atinge scopul, acceptaseră „a ni se feşteli şi numele de naţiune şi a mărturi în faţa lumii — prin emisarii oficiali — minciuna că nu se găseşte nici un român capabil a guverna România întreagă“ [63].

În această atmosferă confuză, dominată de agitaţii ori dispute şi încertitudini, declanşarea acţiunii plebiscitare, în loc să asigure necesara şi sperata limpezire a situaţiei, a alterat-o şi mai rău prin manifestarea de stradă separatistă de la Iaşi, în ziua de 3/15 aprilie. Izbucnită, nu întîmplător, în chiar prima zi a plebiscitului, în fosta capitală a Moldovei, oraş ce simboliza însăşi ideea şi leagănul Unirii, manifestarea celor cîteva sute de „elemente dubioase şi slugi boiereşti“ instigate şi manevrate de tînărul dar ambiţiosul N. Rosetti-Roznovanu, ar fi fost influenţată decisiv, atît de refuzul Conferinţei de la Paris de a lua în considerare cererea Principatelor privind principele străin, cît şi de atitudinea marilor puteri vecine, care se străduiau să impună poporului român o revenire la situaţia anterioară alegerii lui Cuza Vodă [64]. Disociindu-ne de prima parte a motivaţiei, pentru simplul

[62] Gh. Platon, *1866 — Începutul...*, p. 445—446.
[63] „Trompeta Carpaţilor“, nr. 414, din 7/19 aprilie 1866, p. 76—77.
[64] Gr. Chiriţă, *op. cit.*, p. 1080.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

fapt că dezbaterile de la Paris nu depășiseră încă stadiul preliminar la acea dată, și împărtășind-o pe cea de a doua, adăugăm propriile observații circumscrise momentului.

Inițiată și pregătită conspirativ, manifestația de stradă de la Iași nu trebuie privită simplist, ca o acțiune spontană, „avînd drept scop satisfacerea unor ambițiuni personale" ale fruntașilor ei, cum o tălmăcea cîteva zile mai apoi Ion Ghica, în fața decanului corpului diplomatic din București, baronul Eder [65], ci, ca o atitudine politică generată de persistența unor credințe și sentimente separatiste (reale și nu închipuite) în rîndul categoriilor sau grupurilor sociale afectate de continua degradare a stării materiale și spirituale a fostei capitale moldave după înfăptuirea Unirii. Partizanii separatismului, organizați precum se știe încă din 1856 în jurul gazetei „Nepărtinitorul" a lui Nicolae Istrati, nu s-au pulverizat nici după victoria istorică a unioniștilor din 1859, nici chiar după moartea stegarului lor, survenită în anul 1861, deși forța lor politică și capacitatea de influență în rîndul maselor scăzuseră considerabil în vremea mandatului lui Cuza. Întreținute latent, ori încorporate în revendicări de ordin material și administrativ în anii din urmă, nesocotite cel mai adesea de autorități, vechile sentimente separatiste puteau fi, și au fost, lesne reactivate în momentele de convulsie politică. Un astfel de moment a fost și cel imediat următor detronării lui Cuza, cînd, prin supralicitarea „patriotismului" local, cîțiva indivizi cu oarecare priză în societatea ieșeană, precum : N. Rosetti-Roznovanu, C. Moruzi, Nicu Aslan, Teodor Lățescu, Panaite Cristea, Alecu Cernea, Alecu Spiru, Sandu Bonciu ș.a. — cei mai mulți dintre ei avocați de profesie — au izbutit să adune sub același stindard separatist „o mulțime de oameni" [66], provenind din rîndul micilor comercianți și meșteșugari, al servitorilor și al străinilor „fără căpătîi" (lipoveni, polonezi și evrei). Aceștia, în număr de circa 500 de persoane după estimarea oficială a prefectului de Iași [67], și avîndu-l în frunte pe Teodor Lățescu, umpluseră „curtea Mitropoliei și locul dinaintea casei Roznovanu", în duminica de 3/15 aprilie 1866 pînă către orele 10,30 dimineața, cînd, după încheierea liturghiei, l-ar fi înconjurat pe mitropolitul Calinic Miclescu la ieșirea din biserică și l-ar fi „provocat" *să meargă împreună la Palat și „să gonească pe* Locotenenți" [68]. Versiunea, aparținînd unui pretins „martor ocular" al evenimentelor și circumstanțiind întrucîtva participarea lui Calinic Miclescu, este mai bogată în detalii decît rapoartele și informările autorităților, apărute în „Monitorul oficial" și preluate apoi de presa vremii.

Acestea din urmă și, îndeosebi, raportul din 3/15 aprilie al lui Ștefan Golescu, în calitatea-i de prefect de Iași, încriminau atitudinea mitropolitului, care, ar fi „asistat în mai multe rînduri la ședințele unui comitet prezidat de d-l N. Roznovanu" [69], autorul unei „publicații răzvrătitoare" răspîndită în oraș cu o seară mai înainte.

[65] „Progresul", Iași, nr. 28, 20 aprilie 1866, p. 1.
[66] „Trompeta Carpaților", nr. 417, 15/27 aprilie 1866, p. 85.
[67] Idem, nr. 414, din 7/19 aprilie 1866, p. 78 ; „Progresul", Iași, nr. 25, 6 aprilie 1866, p. 1.
[68] „Trompeta Carpaților", nr. 417, 15/27 aprilie 1866, p. 85.
[69] Idem, nr. 414, 7/19 aprilie, 1866, p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Cîteva elemente de amănunt din relatarea martorului ocular reţin atenţia. Mai întîi, lozincile strigate de mulţimé („Jos Unirea", „Revoluţie", „Nu vă temeţi, ţineţi-vă numai cîteva ceasuri, vin rușii în ajutorul nostru") reconfirmă complicitatea diplomaţiei ţariste, prin mijlocirea consulilor şi agenţilor ei din Principate [70], în pregătirea şi declanşarea acţiunii. Apoi, disocierea pe care o face, în rîndul participanţilor, între o „majoritate" gălăgioasă alcătuită din „străini plătiţi şi îmbătaţi" [71] şi „o parte din oameni" care s-a retras în liniște spre casele lor după o primă intervenţie a forţelor locale de ordine. Conform aceloraşi relatări, mitropolitul n-ar fi fost rănit în timpul tulburărilor care au urmat, ci, înspăimîntat doar şi adăpostit „în pivniţa unui rachioar", la ieşirea din refugiu ar fi fost interceptat de o ordonanţă a locotenenţei şi „poftit" la Palat. Atunci şi acolo ar fi avut loc o întrevedere „fără martori" a înaltului prelat cu unul dintre locotenenţii domneşti, moldoveanul Lascăr Catargiu, necesar dar încă neştiut prilej de explicaţii, evocat doar accidental mai tîrziu în „Trompeta Carpaţilor". Condamnînd campania promonarhistă a „Românului", amintita gazetă folosea ca argument, între altele, şi replica mitropolitului dată reprezentantului puterii provizorii, la Palatul domnesc din Iaşi, în ziua de 3/15 aprilie : „Noi nu ne-am dat muntenilor ca să ne vîndă la nemţi ! Noi n-am făcut Unirea ca să aducem pe tronul străluciţilor domni români ortodocşi, prinţi nemţi catolici !" [72].

De vor fi fost exacte sau doar aproximate, de vor fi fost rostite cu adevărat ori numai închipuite, cuvintele acestea readuc în judecarea faptelor petrecute atunci un element esenţial, invocat altminteri şi de Ion Heliade Rădulescu în epocă, dar trecut în subsidiar de analişti : ofensarea ortodoxismului românesc, a credinţei generale tradiţionale, printr-o formulă plebiscitară, care, concepută fără alternativă (domn român ortodox ori domn străin catolic ?) avea menirea de a asigura victoria unui principe de altă confesiune decît cea a poporului peste care era chemat să domnească. Desigur, nu intoleranţa religioasă, ci conservarea tradiţiei româneşti reclamînd alegerea domnilor de credinţă ortodoxă, îl va fi determinat pe mitropolit să iasă în stradă, iar pe Heliade să aprecieze plebiscitul ca „ilegal şi păgînesc". Dezvoltîndu-şi *motivaţia prin invocarea trecutului, aceasta din urmă scria : „Cînd toată* românimea de la Bug pînă la Ţisa şi de la Ţisa pînă la golful Salonik tresărea de bucurie privind împreunarea noastră în catedrala României,

[70] La 24 februarie/8 martie 1866, cancelarul rus Gorceakov îl instruia pe baronul Offenberg, agentul său diplomatic la Bucureşti, să încurajeze elementele separatiste din ţară, cu discreţia, tactul şi prudenţa necesară (cf. Gr. Chiriţă, *op. cit.*, p. 1080). Iar în cadrul Conferinţei de la Paris, ambasadarul rus Budberg se considera îndreptăţit să susţină, încă de la 6/18 martie, că „marea majoritate a moldovenilor doreşte serios separaţiunea" (cf. D. A. Sturdza, *Însemnătatea*... p. 805—806 ; Vezi şi Gh. Çristea, *Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol I în România (aprilie—mai 1866)*, în „Studii", nr. 6, 1967, p. 1079—1086).

[71] Potrivit relatărilor sale, în timpul tulburărilor, în faţa casei Roznovanu se striga „doi galbeni de om pentru cine ne ajută !" şi se împărţeau vedre de vin. iar T. Lăţescu era „înţeleptul cu gura cea mare" („Trompeta Carpaţilor", nr 417, din 15/27 aprilie 1866, p. 85—86).

[72] Idem, nr. 419, 1 mai 1866, p. 1673.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în Mitropolia din București, vedeau ei măcar cu mintea vreun principe străin de altă gintă, de altă limbă și de altă lege care are să se ungă cu mirul cu care s-a uns Mircea în biserica lui din Curtea Veche ? Se întrevedea pe atunci că domnul României întregi are să îngenunche la un alt altar decît acela la care îngenunche toată suflarea românească, are să asculte Evanghelia și perceptele lui Christ în altă limbă decît aceea în care le ascultă toți românii ?" [73].

Fără a generaliza reacția asupra tuturor manifestanților — majoritatea lor covîrșitoare constituind totuși masă de manevră — și fără a elimina celelalte elemente de calcul (ambiții, interese, nemulțumiri, iluzii ș.a.) cu pondere diferențiată în exprimarea atitudinii politice din 3/15 aprilie, credem că obîrșia germană și catolicismul prezumtivului domn vor fi incitat mai mult, poate chiar decisiv, spiritele decît ar fi realizat-o perspectiva conservării Unirii sub domn pămîntean. Altfel, admițînd că nu candidatura principelui catolic german, ci dorința exclusivă a separației Principatelor ar fi provocat gravele tulburări de la Iași, soldate cu 17 morți și circa 40 de răniți [74], raționamentul generează noi semne de întrebare și anume : de ce partizanii separatismului nu au acționat imediat după detronarea lui Cuza ? Sau, de ce nu au făcut-o după dizolvarea Parlamentului, care încă simboliza Unirea ? De ce nu au reacționat la înlocuirile operate în funcțiile administrative ori în cele din departamentul ordinii publice a moldovenilor cu muntenii ? În sfîrșit, de ce au acționat în chiar ziua declanșării plebiscitului, al cărui unic chestionar privea nu Unirea, ci principele străin ? Dincolo de orice alte speculații interpretative, răspunsurile converg spre aceeași concluzie de fond, anume că mișcarea separatistă din 3/15 aprilie de la Iași nu poate fi și nu trebuie disociată de rațiunea organizării plebiscitului, acel moment politic controversat, care, în loc să tempereze spiritele deja încinse, le-a agitat și mai mult fără a periclita însă rezistența Unirii. Nicolae Iorga a oferit încă o explicație, nu lipsită de interes, evenimentelor de la Iași. „Dacă s-a mers pînă la procesiunea plecată de la Mitropolie, după vechea datină, cu vlădica în frunte și la o adevărată luptă cu armata — scria istoricul — era pentru altceva :

[73] „Dacă puterile garante — continua I. H. Rădulescu — ar fi impus românilor condiția ca Unirea se va putea face numai sub domn străin, de altă gintă, de altă limbă, de altă lege, lupta ar fi fost mare în adîncurile fiecărui român, pentru că *ortodoxia și românismul sînt una* în inima și în mintea oricărui român, de cînd s-a fondat statul lor, pentru că tot românul cînd zice român înțelege ortodox" (idem, nr. 418, 24 aprilie, p. 1669—1670).

[74] Potrivit unei versiuni cuprinsă într-o broșură separatistă, vădit exagerată, „masacrul a durat în acea zi mai bine de cinci ceasuri și omorînd mai mult de 300 moldoveni (...] pe care i-au îngropat poliția și armata noaptea prin șanțuri, ca să nu să cunoască a doua zi de popor, spălînd și trotuarele de sînge ; iar rănițiii din popor au fost în acea zi peste 200 de moldoveni, vîrîți prin spitaluri și prin alte locuri ascunse" (cf. Ion Moraru, din ocolul Moldovei, *Expunire situațiunii Moldovei de la 1859 și pentru tristele evenimente din Iași de la 3/15 april anul curent 1866*, prelucrat după adevăr de ~, 1866, p. 14). Dacă ar fi să dăm credit surselor diplomatice invocate de T.W. Riker ar trebui să alegem între : 22 de morți și peste 60 de răniți (consulul francez (Tillos) ; 150 de răsculați + 60 de soldați morți și 50—60 de răniți (consulul german Goering) ; 30—40 de morți și vreo 80 de răniți printre răsculați în afară de pierderile soldaților (consulul austriac Eder) (*op. cit.*, p. 621).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pentru detronarea lui Cuza Vodă (subl. ns.), care era pentru Moldova jertfită o mîndrie şi o mîngîiere. Acea zi tristă de la Iaşi reprezintă astfel *pedeapsa pentru noaptea din februarie a aceluiaşi an*" (subl. ns.) [75].

Oficial, referendumul a dat cîştig de cauză opţiunii guvernamentale cu o mare majoritate de voturi (685 969 pentru, 124 837 abţineri şi 224 contra) [76] din totalul celor exprimate. Numai că, în condiţiile votului cenzitar, acest total reprezenta mai puţin de 20% din populaţia celor două Principate. În plus, se ştie prea bine că numărul celor ce votaseră împotrivă, probat prin numeroase informaţii documentare [77], a fost în realitate mai mare şi că perspectiva prezenţei unui principe german în fruntea statului român n-a fost agreată în proporţia sugerată de acele cifre. Şi dacă observaţia lui L. Castaing, secretarul consulatului francez din Iaşi, potrivit căreia în Principate „nu există nici o simpatie pentru germani" [78], putea fi catalogată ca influenţă a opoziţiei din mediul ieşean, în schimb, impresia vice-consulului francez din Brăila, Maurin Rié, comunicată Parisului la 31 mai, e lispită de echivoc : „Principele Carol nu pare a avea mare simpatie în popor (pentru că) : 1. el este catolic ; 2. german, şi pentru oamenii de aici german este sinonim cu austriac, rasă detestată aici" [79]. Conştiinţa populară a unităţii neamului românesc, exprimată prin aversiunea împotriva austriecilor, asupritorii fraţilor de peste Carpaţi, s-a împletit cu persistenţa unor puternice sentimente pro-cuziste în lumea satelor, mai ales, eludate însă cu grijă de autorităţi. Sugestiv în acest sens este şi cazul comunei Căiuţul (Bacău), al cărei proprietar, Răducanu Rosetti, fusese un simpatizant declarat al prinţului străin, dar ai cărei locuitori (mai puţin slujbaşii curţii) refuzaseră să dea votul necunoscutului pentru ei *Hopînţol*, pe motivul că nu aveau temei de nemulţumire împotrica binefăcătorului lor, ex-domnitorul Cuza. Şi, reluînd cuvintele memorialistului, „comuna Căiuţu a fost departe de a fi singura din ţară care a manifestat asemenea simţăminte cuziste" [80].

Realizat, aşadar, în manieră şi prin mijloace obişnuite unui asemenea sondaj de opinie în epocă, legale în teorie, dar nelipsite de abuzuri în practică, între acestea I. Heliade Rădulescu incluzînd şi presiunea morală exercitată de autorităţi asupra *electoratului* [81], *plebiscitul* nu şi-a atins decît parţial obiectivele urmărite. Dacă pentru Carol putea semnifica o certitudine a consensului naţional în jurul opţiunii guvernamentale, iar pentru oficialităţi un argument în plus al direcţiei politice urmate, pentru reprezentanţii diplomatici ai puterilor garante

[75] N. Iorga, *În amintirea zilei de 24 ianuarie 1859* Bucureşti, 1937 (apud Ion Lupaş, *Istoria unirii românilor*, Bucureşti, 1937, p. 288).

[76] „Românul", X, 4316 aprilie 1866, p. 193.

[77] Gh. Cristea, *op. cit.*, p. 1077—1078 ; Gr. Chiriţă, *România în 1866...*, p. 2206. „Reducerea drastică a numărului acestor voturi — sublinia Gr. Chiriţă într-un studiu relativ recent — concomitent cu înmulţirea celor favorabile era menită, în concepţia cercurilor politice româneşti, să dobîndească semnificaţia unei sancţiuni supreme, de extracţie populară, în sprijinul opţiunii lor politice" (cf. *România la Conferinţa de la Paris...*, p. 1081).

[78] *Ibidem*, p. 1096, nota 153.

[79] *Ibidem*.

[80] Radu Rosetti, *Amintiri prin prima tinereţe*, Bucureşti, 1927, p. 5—6.

[81] „Trompeta Carpaţilor", nr. 421, 8/20 mai 1866, p. 1681.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

întruniți la Paris, acest referendum românesc n-a avut valoarea și ponderea sperate de organizatori. Respingînd candidatura principelui german și ignorînd rezultatul plebiscitului, declarația finală a Conferinței, adoptată în unanimitate la 20 aprilie/2 mai și transmisă guvernului român două zile mai tîrziu, printr-o notă colectivă a consulilor de la București, pe de o parte, lăsa în sarcina viitoarei Adunări decizia de a menține sau nu Unirea celor două Principate și, pe de alta, încadra alegerea domnului în cuprinsul articolului XIII al Convenției din 1858, cu precizarea că „nu trebuie să se facă decît dintre pămînteni" [82]. Încheierea se prefigurase de altfel în timpul dezbaterilor, ceea ce alimenta în continuare atitudinea șovăielnică a Hohenzollernilor, chiar și după anunțarea rezultatului referendumului.

Prudența lor excesivă, coroborată cu precedenta experiență nereușită a nominalizării prințului belgian, a avut drept consecință revigorarea crizei politice în țară, întreținută atît de pretendenții autohtoni la tron și de simpatizanții lor, cît și de forțele conservatoare externe, încît aproape că se generalizase opinia — consemnată aidoma de baronul d'Avril, consulul francez din București, la 12/24 aprilie — că un refuz al lui Carol va produce în Muntenia o „revoluție" militară sau radicală [83]. Spectrul „catastrofei" [84] apărea tot mai clar și guvernanților, care, au retrimis la Düsseldorf, în misiunea obținerii acordului domnului nou ales, pe Ion C. Brătianu și pe dr. Carol Davila. Lor li s-a adăugat intervenția epistolară circumscrisă aceleiași cauze a doamnei Hortensia Cornu, prin mijlocirea filoromânului J. A. Ubicini, asiguratoare că „inițiativa Franciei n-are de obiect decît *faptele împlinite* și nu fapte de împlinit" [85]. Aluzia, preluată dintr-o notă oficioasă publicată în „Memorial Diplomatique", din 16/28 aprilie, era încurajatoare, iar interesele disjuncte ale puterilor europene, cunoscute mai cu seamă la nivelul culiselor, vor fi influențat finalmente decizia de principiu a lui Carol, pusă însă sub rezerva aprobării regelui prusian Wilhelm I și cu o discreție publicitară impusă pentru o perioadă de maximum 20 de zile.

Tensiunea în interior va fi atins cote maxime în această ultimă etapă a negocierilor purtate de Brătianu, etapă ce coincide și cu epilogul Conferinței diplomatice de la Paris. În cuprinsul scrisorii transmise Locotenenței domnești, prin intermediul lui Davila, în chiar ziua elaborării declarației finale a Conferinței, el comunica rugămintea principelui pentru menținerea ordinei în țară pe durata celor 20 de zile, „iar eu adaug — încheia Brătianu — ca s-o mențineți *cu orice preț* (subl. ns.) fără ca să fiți ca, pînă acum, îngrijorați de amenințările d'afară, căci în orice caz *avem asigurarea că invaziune nu va fi*" (subl. ns.) [86]. Comentariile și discuțiile centrate pe reacția Europei oficiale, cu-

[82] D. A. Sturdza, *Autoritatea*...., p. 943.

[83] Paul Henry, *op. cit.*, p. 335 ; Gr. Chiriță, *pp. cit.*, p. 1085.

[84] Dacă la 15/27 aprilie membrii Locotenenței domnești scriau celor doi Hohenzollerni (tatăl și fiul) că ezitarea lor „ar putea da loc la dificultăți reale", șase zile mai tîrziu, Ion Ghica mărturisea emisarului său în Prusia, I. Bălăceanu, că „refuzul lui Carol ar fi o catastrofă" (cf. D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 925—926).

[85] *Ibidem*, p. 929.

[86] Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 1085 și 1098.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

prinse în actul final de la Paris, îi întărise convingerea că „puterile amice au primit acea deciziune ca să cîştige timp" pînă la sosirea lui Carol în ţară. Într-adevăr, atitudinea binevoitoare a lui Napoleon al III-lea şi a diplomaţiei franceze în chestiunea română, asociată cu poziţia şi interesele germane în zonă, eliminau nu numai posibilitatea unei intervenţii armate conjugate a puterilor garante în Principate, ci şi încuviinţarea unilaterală a unei asemenea acţiuni pentru Turcia. Se adevereşte astfel observaţia lui T. W. Riker, potrivit căreia, după ce-şi dovedise neputinţa în faţa naţionalismului italian şi german, concertul european recidiva în a nu păstra unitatea frontului vis-à-vis de noua situaţie critică a principatelor româneşti [87]. Complicitatea factorului extern în soluţionarea unei crize politice ce putea avea şi alt deznodămînt pentru români fiind astfel, nu doar subînţeleasă, ci şi mărturisită, meritul celui intern nu este exclusiv, dar nici lipsit de importanţă şi trebuie apreciat ca atare.

Se înţelege că la adăpostul unor astfel de asigurări, următorii paşi ai oficialităţilor româneşti au dobîndit un plus de curaj şi de fermitate. Paralel cu tipărirea în „Monitorul oficial" a declaraţiei finale a Conferinţei de la Paris [88], semnificînd deferenţă pentru puterile garante, în ziarul guvernamental „Românul" se putea citi, în ajunul deschiderii Adunării deputaţilor, că „este aici o voinţă constantă, conştientă, care nu se ştie pleca la toate vînturile, ci care ţinteşte la mîntuirea naţională" [89], materializată prin Unirea sub prinţ străin. Sporul de curaj era şi mai evident, dar cu motivaţie explicită, într-un număr următor al aceluiaşi ziar, care declara că „diplomaţia nu poate impune popoarelor voinţa sa prin baionete ; cu atît mai puţin atunci cînd ea *nu este unanimă*" (subl. ns.) [90].

În aceste împrejurări liniştitoare şi precedată de o întrunire secretă a circa 80 deputaţi (întrunire patronată de liderii formaţiunilor politice conservatoare şi radicală, respectiv Dim. Ghica şi C. A. Rosetti), noua Adunare a deputaţilor, compusă aproape în exclusivitate din partizanii autorităţilor provizorii, şi-a inaugurat lucrările în Bucureşti, la 28 aprilie/10 mai, avînd menirea — înscrisă în mesajul de deschidere din partea Locotenenţei şi a guvernului — de a chibzui „chestiunile cele mai vitale pentru existenţa noastră politică şi naţională", de a afirma în faţa Europei şi a naţiunii că „s-a deschis o viaţă nouă pentru România" [91]. Citit de Lascăr Catargiu, dar redactat de Ion Ghica, mesajul învedera preocuparea obsesivă a guvernanţilor de a conferi legitimitate regimului politic instaurat în ţară la 11 februarie 1866 şi de a generaliza convingerea că propria lor opţiune reprezenta expresia voinţei naţionale. Perspectiva din care erau abordate acele chestiuni „vitale", în esenţă : continuitatea Unirii şi principele străin, nu putea fi însă identică. Cîtă vreme Unirea fusese, într-adevăr, o veche şi adîncă

[87] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 625.
[88] „Monitorul oficial", nr. 90, 26 aprilie/8 mai 1866, p. 393.
[89] „Românul" X, 27 aprilie 1866, p. 225.
[90] Idem, 8 mai 1866, p. 261.
[91] D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 945—951.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

aspirație generală românească și intrase la 1859 ca „fapt în dreptul ginților", nefiind periclitată, necum cotestată, ci dimpotrivă, consolidată, prin reformele structurale realizate de Al. I. Cuza, ideea înscăunării unui principe ereditar dintr-una din familiile suverane ale Europei era de dată recentă [92] și — cum observa Al. Lapedatu — menținută la suprafață, „fie din spirit patriotic (ca în cazul lui Cuza, bunăoară — n.ns.), fie din spirit de opoziție față de domn" [93]. În noile împrejurări, create chiar de cercurile politice acum conducătoare, chestiunea domnului străin — inclusă ca obiectiv în programul național abia în 1857 — era prezentată ca „o pavăză în contra aspirărilor și ambițiunilor hrănite de speranțe nesocotite" sau ca „garanția cea mai asiguratoare în contra vicisitudinilor ce am încercat pînă azi" [94]. De notat că decizia puterilor garante adoptată în cadrul Conferinței diplomatice de la Paris nu era privită în mesaj a fi în dezacord cu interesele politice enunțate, atît timp cît se preservau drepturile suverane ale Principatelor și se păstrau neatinse legăturile lor cu Poarta.

Dezbaterile care au urmat pe marginea proiectului de răspuns la mesajul Locotenenței domnești au scos în evidență un adevăr ce nu mai trebuia demonstrat, ci poate reafirmat, anume că Unirea și continuitatea ei intraseră deja în conștiința publică și că desfacerea ei era exclusă ; totodată, au relevat transparența strategiei politice a guvernanților de a asigura înfăptuirea unui obiectiv încă controversat (aducerea principelui străin) prin corelarea acestuia, pînă la intercondiționare, cu un țel de mult atins. Intervenția lui Nicolae Ionescu, inițiatorul viitoarei „Fracțiuni liberale și independente", susținută și de alți deputați moldoveni (precum D. Tacu, T. Lateș, I. Lecca, I. Negură) ori munteni (I. Heliade Rădulescu), chiar dacă în final n-a fost împărtășită de Adunare, a marcat perceperea manevrei guvernamentale și persistența unei opoziții post-plebiscitare la ideea prințului străin. „Unirea s-a făcut și va fi pentru totdeauna — afirma el ; noi înșine chiar n-o mai putem desface, necum o intervenție străină. În punctul acesta, nu e român, de la Gorj pînă la Dorohoi, de la un capăt al țării la altul, care să n-o dorească și să n-o mănție". Dar, pentru evitarea dificultăților de ordin extern și pentru rațiuni dictate de propriile convingeri politice, cerea ca de Unire, care era un „fapt irevocabil și îndeplinit", să nu fie legată „nici o altă chestiune" [95], numind astfel fundarea dinastiei în România. De aceeași parte a baricadei s-a situat principial

[92] Vlad Georgescu, în a sa ultimă sinteză consacrată istoriei românilor, afirmă în paragraful dedicat domniei lui Cuza că „încă din 1802 programele politice ale partidei naționale ceruseră alegerea unui domn străin" (cf. *Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre*, ed. a II-a, ARA Publications 1989, p. 181). Dar într-un capitol anterior, abordînd "reformismul boieresc" în secolul XVIII, relevase că „principala preocupare a programelor pămîntene a fost problema formei de guvernămînt a Principatelor ; între 1716 și 1821, boierimea a cerut de 40 de ori înlocuirea fanarioților cu *domni aleși de țară*, repetîndu-și cererea la Constantinopol, Petersburg, Viena sau Paris aproape stereotip, ori de cîte ori înlăturarea domnilor străini li se părea probabilă sau posibilă" (*ibidem*, p. 118).

[93] Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 11.

[94] D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 946—947.

[95] *Ibidem*, p. 961—962.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

şi I. Lecca, care a declarat că se disocia de cei care voiau a desfiinţa „instituţiunea cea mai veche a ţării mele : domnia pămînteană“ [96]. Mai plastic, fostul tribun de la 1848, I. Heliade-Rădulescu, credincios statornic jurămîntului făcut la Islaz pentru domn pămîntean, nu accepta acum ideea ca „două corpuri în care curge sîngele românesc să fie sub un cap în care curge sînge străin“ [97].

Grupul minoritar al deputaţilor moldoveni împărtăşea, într-un fel sau altul, opiniile politice exprimate de la înălţimea catedrei universitare ieşene de profesorul transilvănean Simion Bărnuţiu, care aprecia domnia străină drept o „apucătură diplomatică“ externă, menită a compromite independenţa românilor chiar şi după dispariţia Turciei ca putere suzerană. În viziunea sa, „domnia cu drept de moştenire“, adică revenirea la tradiţia dinastică, semnifica o nedreaptă obligaţie impusă de o generaţie asupra celorlalte următoare, consfinţind proprietatea domnului asupra „majestăţii naţionale“ [98].

Dar, pe cît de aprinse, de motivate şi aparent ireconciliabile au fost poziţiile şi pledoariile celor care au disociat chestiunea Unirii de cea a principelui străin, proslăvind-o în desăvîrşită armonie pe cea dintîi [99] şi respingînd-o pe aceasta din urmă, pe atît de palidă şi de diplomatică a fost atitudinea lor în momentul decisiv al votării. În faţa votului deschis, oportunismul a avut cîştig de cauză asupra intransigenţei, pentru că cei care pledaseră împotriva domnului străin, în număr de şase, au preferat doar să se abţină ; încît, cu cele 109 voturi pentru şi fără vreunul contra, Adunarea a consacrat oficial proclamarea ca domn al României a principelui Carol de Hohenzollern, neomiţînd a exprima puterilor garante protocolara gratitudine, însoţită de speranţa că „de la dînsele atîrnă salvarea naţiunii noastre“ [100]. Formula finală nu era totuşi gratuită ori lipsită de temei, de vreme ce primejdia unei intervenţii armate din partea Turciei — lezată moral şi politic mai mult decît celelalte puteri, prin atare decizie — avea să sporească în intensitate în prima decadă a lunii mai, pe fondul unor reacţii nedescurajante pentru ea ale diplomaţiei europene. Pînă şi ministrul francez de externe, Drouyn de Lhuys, pentru care intervenţia militară a Porţii la nord de Dunăre i se părea improbabilă, declarase agentului român la Paris, I. Bălăceanu, că guvernul francez nu-şi va da consimţămîntul *„decît în cazul cînd ţara va aluneca pe panta anarhiei“* (subl. ns.) [101]. Prin urmare, nici chiar Franţa nu excludea o asemenea eventualitate, care putea fi lesne materializată printr-un refuz sau altă „defecţiune“ de ultimă oră a nou proclamatului domnitor.

N-a fost aşa, pentru că, pe de o parte, reuniunea diplomatică de la Paris, reluată la începutul lui mai şi consacrată situaţiei din România (în cadrul căreia, declaraţiile formale ale unora au alternat cu

[96] *Ibidem*, p. 972—973.
[97] *Ibidem*, p. 977.
[98] Ion Lupaş, *op. cit.*, p. 294.
[99] Vădit impresionat de unanimitatea acordului moldo-muntean în privinţa menţinerii Unirii, consulul englez din Bucureşti consemna că „numai forţa ar fi putut împiedica această manifestaţie naţională“ (T. W. Riker, *op. cit.*, p. 667).
[100] D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 981.
[101] Gr. Chiriţă, *op. cit.*, p. 1092.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ambiguitățile altora) a convenit — cum raporta atît de sugestiv Goltz cancelarului Bismarck — „să nu facă nimic din ceea ce ar putea pune capăt actualului provizorat“ [102], reamintind Turciei cuprinsul articolului 27 al Tratatului din 1856 și, pe de altă parte, Carol de Hohenzollern a eliminat zvonurile și incertitudinile încă persistente, hotărîndu-se să plece spre București pentru a-și prelua tronul. În drum spre țară, din Zürich, el a transmis, la 1/15 mai, prin mijlocirea emisarilor speciali, cunoscutele mesaje destinate suveranilor care jucaseră sau puteau juca încă un rol însemnat în evoluția situației din România, respectiv Napoleon al III-lea, Alexandru al II-lea și Abdul Aziz, prilej de afirmare a mîndriei prusace [103], dar și de asigurare a respectării obligațiilor cuprinse în „tratatele seculare“. Peste exact o săptămînă, la 8/20 mai 1866, noul principe al României cu însoțitorii săi debarca la Turnu Severin, fiind întîmpinat de cele mai înalte oficialități românești, de unde, urmînd împreună itinerariul Craiova-Pitești-Golești, a ajuns la București în ziua de 10/22 mai. Salutat la intrarea în capitală de primarul acesteia, Dimitrie Brătianu, și, pe străzi, de „o mulțime mai mult curioasă decît entuziastă“ [104], alaiul domnesc s-a îndreptat spre dealul Mitropoliei, unde, după oficierea unui *Tedeum* — în incinta clădirii parlamentului și în prezența membrilor acestuia, a Locotenenței, a guvernului și a unei numeroase asistențe — Carol a ascultat textul jurămîntului (citit de N. Haralambie) făcut noii sale patrii : „Jur a fi credincios legilor țării, a păzi religiunea românilor, precum și integritatea teritoriului și a domni ca domn constituțional“ [105], întărindu-l prin rostirea în limba română a primului cuvînt învățat, „Jur“.

În felul acesta, s-a împlinit și ultimul punct din programul unionist formulat în 1857 de adunările ad-hoc ale Principatelor, instituindu-se dinastia de Hohenzollern-Sigmaringen, care avea să conducă destinele României vreme de 81 de ani. Constituția țării, al cărei proiect avea să fie luat în dezbaterea Adunării în cursul lunii iunie, a consfințit noile realități politice odată cu promulgarea sa la 1/13 iulie 1866. Între alte amendamente impuse proiectului, ca urmare a dezbaterilor din Constituantă, a fost și cel cuprins în ultimul alineat din art. 82, cap. II secția I : „Puterile constituționale ale domnului sînt ereditare în linie coborîtoare directă și legitimă a Măriei Sale Principele Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen, din bărbat în bărbat, prin ordinul de primogenitură și *cu excluziunea perpetuă a femeilor și coborîtorilor lor. Coborîtorii Măriei Sale vor fi crescuți în religiunea ortodoxă a Răsăritului*“ (subl. ns.) [106]. Coroborată și cu decizia guvernului — considerată de opoziție pripită, chiar absurdă [107] — de a i se acorda principelui cetă-

[102] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 670.

[103] N. Iorga aprecia că cele trei scrisori nu erau tocmai potrivite pentru a cîștiga simpatia împăratului, țarului și sultanului, pentru că „mîndria făcuse pe noul domn să greșească tonul“ *(op. cit.*, p. 27).

[104] Gr. Chiriță, *op. cit.*, p. 1093.

[105] *Ibidem*, p. 1099, n. 248 ; D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 1008.

[106] „Trompeta Carpaților“, nr. 436, 15 iulie 1866, p. 1743.

[107] De regulă, dreptul de „naturalizare“ sau „împămîntenire“ fusese atribuit pînă atunci unor cetățeni străini, ca recompensă pentru merite ori servicii deosebite aduse Principatelor. Beneficiase de acest drept, bunăoară, G. Vegezzi-Ruscala ori

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ţenia română (naturalizarea) imediat după sosirea sa la Bucureşti, noua prevedere constituţională relevă atenţia sporită a autorităţilor în direcţia refacerii propriei credibilităţi naţionale prin impunerea ortodoxismului drept credinţă obligatorie pentru moştenitorii Coroanei. Necuprinsă în proiect, precizarea s-a impus, luînd formă de amendament, în cadrul dezbaterilor Constituantei, poate şi ca urmare a gravelor tulburări de la Iaşi din 3/15 aprilie, care dovediseră că biserica şi oamenii ei constituiau un element cu pondere deloc neglijabilă în elaborarea şi afirmarea programului naţional. De acest adevăr va fi fost pătruns însuşi principele Carol atunci cînd, ajuns pe pămînt românesc, îşi punea semnătura pe cel dintîi act oficial al său, graţierea mitropolitului moldovean Calinic Miclescu, în speranţa nemărturisită că gestul putea contribui la eliminarea sau diminuarea suspiciunilor de natură confesională şi la realizarea acelei concordii politice între grupările rivale, menită a scoate ţara din criză.

Intenţia era generoasă, dar, pînă la înfăptuire, drumul se va dovedi lung şi anevoios. Scoaterea ţării din criză fusese obiectivul declarat şi al conspiratorilor din februarie 1866, care n-au ezitat să-şi califice fapta, atunci ca şi mai apoi, drept revoluţionară. Două dintre documentele lor şi anume circulara din 20 februarie a Ministerului Treburilor din Afară către agenţii puterilor garante şi, respectiv, Mesajul Locotenenţei domneşti şi al guvernului, din 28 aprilie, pentru deschiderea noii Adunări, dimensionînd critic „fărădelegile" vechiului regim, justificau acţiunea ca fiind impusă de „nemulţumirea generală", de faptul că „naţiunea" se simţea umilită şi dezonorată în faţa Europei, că românii, popor şi armată, „se aflau setoşi de a scăpa ţara de o stare de lucruri ucigătoare" [108]. Acceptarea motivaţiei şi validarea de plano a tuturor argumentelor invocate recomandau, desigur, ori chiar îndreptăţeau calificarea actului de la 11 februarie 1866 ca *revoluţionar*, fie şi numai din perspectiva poziţiei României faţă de puterile garante. Înlocuirea unui domn indigen, Al. I. Cuza, recunoscut de acestea, printr-un principe străin, refuzat în principiu, dar şi expres (după nominalizarea lui Carol) avea semnificaţia unei sfidări, nu doar a deciziei Conferinţei *diplomatice de la Paris, ci a însăşi protectoratului european. Judecat* astfel şi lăsînd la o parte aprecierile protagoniştilor ori speculaţiile presei partizane, gestul a îngăduit unora dintre analişti să vorbească despre „*actul de autoritate* «al românilor», bine chibzuit, bine executat şi la timp venit" [109], despre „*revolta naţională* hotărîtoare împotriva acestui protectorat în 1866" [110] sau, mai simplu, despre „revoluţia din 1866 consacrată de concertul european" [111].

Saint Marc Giradin, cunoscuţi propovăduitori ai culturii şi ai intereselor naţionale româneşti în Europa. Or. din această perspectivă, singurul „merit" al lui Carol, remarcat de opoziţie consta în a fi fost amic cu Ion C. Brătianu (idem, nr. 419, 10 mai 1866, p. 1674).

[108] N. Kretzulescu, *11/13 februarie 1866*, în „Trompeta Carpaţilor", nr. 456, 4 oct. 1866.

[109] Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 21.

[110] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 661 ; Paul Henry, *op. cit.*, p. 97—100.

[111] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 448.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Dar, pe cît de artificiale fuseseră unele dintre acuzele la adresa regimului politic ilustrat de Al. I. Cuza, din partea foștilor colaboratori și pretinșilor acum revoluționari, și de discutabile justificările acțiunii lor conspirative, pe atît de formală, chiar iluzorie, era și sfidarea protectoratului colectiv al puterilor prin actul politic săvîrșit la București. Căci, așa precum poporul, deși confruntat cu o prelungită criză agricolă în ultimii ani, nu fusese părtaș în acțiunea de detronare a lui Cuza, ci dimpotrivă, ținut cu grijă la distanță [112], sau precum armata în întregul ei, deși afectată de neplata soldei ostășești pe mai multe luni, nu a fost implicată în complot decît prin cele două subunități ale garnizoanei București, corpul ofițeresc în frunte cu generalii Ion Em. Florescu și Savel Manu, desolidarizîndu-se public de „mișelia cîtorva militari" [113], tot așa nici instaurarea monarhiei ereditare străine pe tronul României nu trebuie înțeleasă ca un act de bravură patriotică exclusiv intern, săvîrșit fără concursul factorilor politici externi, ba înfruntînd voința comună a protectorilor și chiar ostilitatea împrejurărilor.

Se știe prea bine că jocul intereselor politice ale puterilor, în perspectiva iminentelor conflicte armate și a modificării echilibrului de forțe impus de Congresul de la Paris, a dictat atitudini duplicitare și reacții ascunse ale unora dintre „garanți", în detrimentul altora, în singura chestiune care, teoretic, ar fi putut să-i apropie atunci, chestiunea română. Departe, așadar, de a-i defavoriza pe autorii lui 11 februarie 1866, împrejurările externe s-au arătat prielnice acțiunilor lor, iar unele dintre puterile europene, precum am văzut, le-au și oferit concursul cu discreția și limitele necesare. Singură Turcia și, în mai mică măsură, Rusia și Austria, s-a văzut pusă cu adevărat în fața faptului împlinit, încercînd fără succes, la sugestia lui Gorceakov, să substituie principiul acordului tuturor membrilor Conferinței prin dreptul puterilor învecinate cu România de a urma calea ce o considerau nimerită.

Condițiile pretinse de oficialii turci în cadrul negocierilor purtate la Constantinopol cu Ion Ghica, în iunie 1866, pentru recunoașterea lui Carol și a noilor realități politice din România, dezvăluie însă, în afara strădaniilor firești ale Porții de a-și conserva statutul de suzeran, nefireasca și totuși obișnuita de acum conduită politică a emisarului român, care și-ar fi încredințat partenerii de acceptarea, în ansamblu, a acelor cereri la București [114], semnificînd un evident rabat la demni-

---

[112] Pe lîngă nedumerirea, consemnată documentar, a colonelului Haralambie, din noaptea detronării, cînd l-a întrebat pe C. A. Rosetti în Piața Teatrului : „unde e poporul ?", sugestivă în direcția prudenței conspiratorilor e și mărturia tăierii funiilor de la clopotele bisericilor bucureștene în aceeași noapte („Trompeta Carpaților", nr. 456, 4 octombrie 1866 ; „Adevărul", III, nr. 139, 11 februarie 1891).

[113] I. G. Valentineanu, *Din memoriile mele. Alegerea, detronarea și înmormîntarea lui Cuza Vodă. 1859, 1866, 1873*, București, 1898, p. 115—117 ; Radu I. Vasile, *Implicațiile militare ale abdicării lui Al. I. Cuza aglindite în documente de arhivă*, în *RA*, nr. 1/1989, p. 35—41.

[114] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 686. Între altele, Poarta pretindea ca instituția domniei să rămînă sub regim electiv, angajamentul ca Principatele să concure la apărarea drepturilor și intereselor generale ale Imperiului otoman, interdicția întreținerii unor relații politice oficiale interstatale, sporirea tributului, diminuarea efectivului armatei naționale, reprezentarea curții suzerane la București printr-un rezident turc etc. Asemenea pretenții, menite a agrava statutul internațional al

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tatea națională. Or, respingerea lor de plano și formularea contraproiectului românesc, în cuprinsul căruia nici o condiție n-a fost aprobată în forma-i inițială, echivala practic cu descalificarea negociatorului, cunoscut pentru abilitatea sa diplomatică, însușire ce-l determinase pe Carol să consemneze în jurnalul său că Ghica era „cel mai potrivit și cel mai în măsură a duce la bun sfîrșit această afacere, cea mai importantă pentru moment dintre toate“ [115]. De altfel, noul domn s-a și grăbit a-i răsplăti „efortul“ prin rechemarea sa la șefia guvernului, în locul lui Lascăr Catargiu, demisionat la 13/25 iulie. Neputînd fi acuzat de naivitate ori de imprudență în cursul amintitelor negocieri, la care s-a prezentat în ținută vestimentară menită a sensibiliza interlocutorii [116], vicleanul Ghica își arătase și atunci disponibilitatea renunțării la unul dintre principiile fundamentale fluturate de conspiratorii din 11 februarie și anume la caracterul ereditar al domniei străine, reclamat astfel de adunările ad-hoc în 1857, ca element politic stabilizator pentru Principate.

N-a fost prima și n-avea să rămînă nici ultima dovadă a unei conduite politice cel puțin derutante dacă nu chiar machiavelice, care — conjugată cu nu puținele ambiguități ce au particularizat cariera politică a celorlalți „salvatori“ de la 1866 — oferă posibilitatea optimizării analizei, cu sporul de profit concluziv circumscris acelui moment istoric. Cît de imprevizibile au fost reacțiile protagoniștilor, în funcție de conjuncturi, de calcule și interese îmbrăcate mereu în haine naționale și cît de mult țineau ei la principiile proclamate de adunările ad-hoc în 1857 a demonstrat-o cu prisosință C. A. Rosetti, cel care, în paginile „Românului“, din iunie 1861, luînd apărarea lui Al. I. Cuza împotriva uneltitorilor săi, ce născociseră „ideea *adoptată de nevoie atunci* (în 1857 — n.ns.) *de noi, a principelui străin*“, avea să-și schimbe în mai puțin de 4 ani convingerile politice, declarînd în cuprinsul primului număr al „Revistei Dunării“, publicație aparținînd opoziției : „În teorie, credințele mele nu sînt monarhice. În practică, sînt silit a mă conforma totdeauna cu spiritul zilei dominator în Europa“ [117]. Cameleonismul politic, fără să fi fost motivat, era în schimb mărturisit.

Disponibilități subite spre republicanism manifestaseră, mai cu seamă în acea perioadă de provizorat politic prelungit de negăsirea candidatului pentru tronul vacantizat, și alți reprezentanți ai liberalilor radicali ; sursele diplomatice consultate îi îngăduiau lui Riker să afirme că aceștia aveau de gînd să proclame republica condusă de N. Golescu și I. C. Brătianu, proiect la care s-a renunțat abia în momentul în care Franța și-a exprimat opțiunea pentru Carol de Hohenzollern.

României și ignorînd drepturi deja cîștigate, au produs la București o „impresie penibilă“, după cum raporta consulul d'Avril, la 5/17 iulie 1866 (Gr. Chiriță. *România in 1866*..., p. 2217).

[115] *Notes sur la vie du roi Charles de Roumanie*, București, 1894, I, p. 36.

[116] „Aflu din izvor sigur — scria la 1 iulie 1866 V. Alecsandri lui Al. I. Cuza, la Viena — că fostul meu vechi prieten, Ion Ghica, trimis extraordinar al Alteței Sale pe lîngă Sublima Poartă, a găsit cu cale să-și puie pe cap un fes. Poate e ceva foarte fin și diplomatic din parte-i, deși amoriul propriu național nu-i prea mulțumit“ („Arhiva“, 1905, nr. 9, p. 385).

[117] N. Blaremberg, *op. cit.*, p. 126—127.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Asemenea conduite, ce generară destul de repede nemulțumiri sau neliniști la nivelul primului eșalon politic, cu reverberații și implicații corespunzătoare asupra stabilității noului regim, îndreptățea observația caustică a lui Nicolae Ionescu, formulată în cadrul Constituantei, la 1/13 mai 1866, pe adresa noii majorități parlamentare, potrivit căreia „în politică erorile nu sînt nimica, inconsecvențele sînt totul“ [118]. Iar consecvența nesinceră, am adăuga noi, distanțînd gîndul și vorba de faptă în cazul aceluiași individ sau grup, este tot inconsecvență și trebuie judecată ca atare.

Prin urmare, deloc revoluționar în formă, actul politic de la 11 februarie 1866 n-a avut nici în conținut radicalismul propovăduit de făptuitori, chiar dacă epilogul consumat la 10 mai semnifica curmarea unei tradiții, domnia pămînteană electivă, și debutul alteia, monarhia străină ereditară. Trăsăturile esențiale ale vieții politice interne românești aveau să fie definite, ca și pînă atunci, de aceeași dispută aprigă pentru putere între „partidele“ sau grupările rivale, deloc stînjenite de prezența „arbitrului“ străin, ori de rigorile autoimpuse ale noului cadru constituțional. Moraliștii, adversarii și criticii domnitorului înlăturat, beneficiind și de lipsa oricărei forme de rezistență din partea acestuia, ori a foștilor săi apropiați colaboratori, au transformat deîndată — potrivit observației unui contemporan — „războiul principiilor“ într-un „război al portofoliilor“, cu rezultatele cunoscute în planul mult trîmbițatei stabilități politice. Păcate mai vechi aveau să fie săvîrșite, în noile condiții, tocmai de cei care le condamnaseră cu mai multă vehemență, diferența între discursul și practica politică (definind demagogia) se va adînci, iar alianțele circumstanțiale, ori „strategice“ (de felul acelei survenită între Dim. Ghica și M. Kogălniceanu) vor întregi tabloul general.

Privită dintr-o altă perspectivă, răsturnarea lui Cuza, urmată de întronarea prințului străin, chiar dacă pentru moment a tulburat raporturile României cu puterile garante, generînd adversități declarate, proiecte coercitive, dar și atitudini duplicitare, sau complice, n-a modificat statutul politico-juridic internațional al țării față de trecutul apropiat. Garanția colectivă europeană măcinată cu timpul de interesele, orientările și acțiunile disjuncte ale puterilor alcătuitoare, a continuat să rămînă și după 1866 instanța politică tutelară, de exigența și de rolul căreia în formularea propriului discurs românii au trebuit încă să țină cont. Este drept, prin abila exploatare a contradicțiilor lăuntrice din cadrul numitei garanții, ei au și continuat să-i submineze autoritatea, în profitul programului național, în manieră și prin mijloace consacrate deja de domnul Unirii. Dar, s-au menținut limite peste care, oricît de curajoasă va fi fost angajarea noilor forțe și factori politici, nu s-a putut trece. Ilustrativ rămîne momentul martie 1867 — noiembrie 1868, cînd, încercînd a da expresie practică principiilor de guvernare cuprinse în cunoscutul program de la „Concordia“ [119], liberalii radicali s-au văzut

[118] D. A. Sturdza, *Autoritatea faptului indeplinit...*, p. 97.

[119] V. Russu, *Din lupta politică în anii instabilității guvernamentale. Înțelegerea de la „Concordia“ (februarie 1867)*, în *AȘUI*, s. III, t. XVII, 1971, fasc. 1, p. 73—91 ; Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985, p. 212—213.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

confruntați, nu numai cu vehemența opoziției conservatoare interne, dar și cu duritatea replicii externe, acea demonstrație de forță a puterilor garante menită a convinge Bucureștii că ele nu mai erau dispuse să admită eludarea de către români a clauzelor tratatelor internaționale. Îngrijorate de „vocația revoluționară" a liberalilor radicali, cabinetele europene s-au dovedit atunci, *toate*, pătrunse de convingerea că, pentru readucerea politicii României „dans ses voies naturelles", era obligatorie înlăturarea guvernului I. C. Brătianu [120], obiectiv realizat de altminteri în urma intervenției ultimative a consulului prusian Keyserling pe lîngă Carol, la 16/28 noiembrie 1868. Faptul reliefează măsura în care imixtiunea externă a continuat și după 1866 să prejudicieze interesele naționale românești, garanția colectivă — în condițiile prevalenței forțelor conservatoare la scară continentală — dovedindu-se nu mai puțin păgubitoare pentru români decît suzeranitatea otomană.

Judecat, așadar, din dublă perspectivă, internă și externă, cu determinările de ordin obiectiv dar și subiectiv ce i s-au circumscris, cu suma împlinirilor raportate proiectelor formulate sau urmărite de protagoniști și, în sfîrșit, cu structura și dimensiunea forțelor combatante, actul politic de la 11 februarie 1866 rămîne pentru noi ceea ce a fost în realitate, lovitură de stat, nicidecum o revoluție, cu atît mai puțin națională. A-l eticheta altfel și a-i supradimensiona caracterul, înseamnă a diminua în aceeași măsură semnificația binecunoscutelor *fapte împlinite* înscrise în calendarul istoriei românilor începînd cu 24 ianuarie 1859, dintre care, cel puțin unele rezistă oricărei comparații — în planul afirmării demnității naționale — cu actul politic ce a însemnat materializarea ultimului obiectiv din programul adunărilor ad-hoc, întronarea prințului străin.

[120] Pentru detalii, vezi Gh. Cliveti, *România și puterile garante, 1856—1878*, Iași, 1988, p. 103—143.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

D. ŞANDRU

LEGISLAŢIA PRIVITOARE LA COOPERAŢIA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ

Desăvîrşirea unităţii naţionale a ţării, la 1 Decembrie 1918, a impus în mod necesar modificarea legislaţiei cooperatiste a Vechiului Regat şi extinderea ei la teritoriul României întregite. Prin decretul-lege nr. 3 922, din 3 ianuarie 1919, ratificat de art. 158 din legea agrară din 17 iulie 1921 pentru Muntenia, Oltenia, Moldova şi Dobrogea, s-a înfiinţat, pe lîngă Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, Casa Centrală a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor, ca instituţie autonomă mixtă rezultată din colaborarea statului cu mişcarea cooperatistă. Ea s-a născut din lărgirea cadrului şi atribuţiilor Casei Centrale a Băncilor Populare şi a Cooperativelor Săteşti. Decretul din 3 ianuarie 1919 nu aducea nici o modificare în normele care reglementau societăţile cooperative şi federalele lor, care rămîneau guvernate mai departe de legea băncilor populare; în schimb, partea referitoare la îndrumare, control, finanţare şi la amestecul statului era complet schimbată [1].

Casa Centrală a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor avea în componenţă cinci secţii, din care trei cu misiuni de coordonare a cooperaţiei. Secţiile cooperative : Centrala Băncilor Populare, Centrala Cooperativelor Săteşti de Producţie şi Consum şi Centrala Obştilor Săteşti şi a Exploatărilor Agricole aveau sarcini similare cu cele ale vechii Case Centrale a Băncilor Populare şi a Cooperativelor Săteşti, cu deosebirea că erau împărţite pe categorii de cooperative. Dintre ele, singura cu funcţii multiple de finanţare era Centrala Băncilor Populare, care avea obligaţia să coordoneze şi să finanţeze cooperativele şi federalele, în primul rînd pe cele de credit, şi obştile pentru cumpărări de pămînt [2].

Pentru a-şi asigura un control mai larg asupra cooperaţiei de credit, statul a sporit capitalul depus la Centrala Băncilor Populare, de la 12 000 000 lei cît era în 1919, la 25 000 000 lei, în 1920. Federalele şi băncile populare trebuiau să completeze capitalul social autorizat pînă la

[1] I. Finţescu, *Legislaţia cooperativă*, în *Enciclopedia României*, IV, p. 623.
[2] „Monitorul oficial", nr. 225, 3.I.1919 ; nr. 82, 17.VII.1921 ; Gr. Mladenatz, *Probleme de politică cooperativă românească*, în „Independenţa economică", XXIV, 1941, 3—5, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

concurența sumei de 50 000 000 lei, dar pînă la bilanțul de lichidare a centralei, din 31 decembrie 1929, ele nu au vărsat decît 8 509 677 lei [3]. În noul cadru juridic pe care l-a primit Centrala Băncilor Populare imediat după război, aceasta era o organizație de credit cu putere financiară destul de modestă, comparativ cu sarcinile ce-i stăteau în față, ea situîndu-se, din punctul de vedere al valorii capitalului social, în categoria băncilor mijlocii. De aici a rezultat o dependență a centralei față de Banca Națională a României, de la care a fost nevoită să-și procure în permanență credite de reescont pentru a finanța cooperația rurală [4].

Centrala Băncilor Populare a pus la dispoziția agricultorilor credite în cont curent, pe termen scurt de pînă la un an, prin intermediul federalelor, a băncilor populare sau a diferitelor tipuri de cooperative, a finanțat, în baza art. 32 al legii din 17 iulie 1921, în numele Casei Centrale a Împroprietăririi, operația de cumpărare a pămîntului de către obști, care s-a efectuat prin exercitarea dreptului de preemțiune al statului, a acordat credite pentru cumpărare de pămînt unui număr de 296 de obști, a finanțat 217 cooperative agricole de producție, a organizat operația de valorificare a cerealelor, în colaborare cu Centrala Cooperativelor Sătești de Producție și Consum, și a creditat-o, cu rezultate destul de modeste însă, a finanțat cooperativele de producție, aprovizionare și consum și, în fine, a creditat o serie de bănci comerciale mici a căror clientelă era formată în mod prioritar din agricultori [5]. La bilanțul de lichidare, din 31 decembrie 1929, plasamentele centralei, sub toate formele, se ridicau la suma de 3 035 903 050 lei [6].

Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole avea funcția de a ajuta pe țărani la îmbunătățirea culturii agricole de pe loturile lor, prin îndrumarea și controlul tehnic al exploatărilor agricole, să procure, la nevoie, creditul necesar obștilor și să organizeze, eventual cu Centrala Cooperativelor Sătești de Producție și Consum, chiar vînzarea în comun a cerealelor produse de obști, precum și să le aprovizioneze cu mașini și cu inventar agricol. Această centrală a servit și ca organ de finanțare a reformei agrare în perioada intermediară, adică pînă la punerea în posesie a țăranilor împroprietăriți, încasînd de la săteni arenda stabilită prin lege, pentru a o plăti proprietarilor expropriați [7]. Centrala, neavînd capital propriu, a efectuat operațiile financiare legate de aplicarea reformei agrare dintr-un credit de rulment de 50 000 000 lei, ce i-a fost pus la dispoziție, în 1920, de către stat, prin Centrala Băncilor Populare. Ea a finanțat, pe de altă parte, din acest fond sau din credite obținute de la

[3] „Monitorul oficial", nr. 225, 3.I.1919; Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 8/1930, f. 1—8.

[4] Detalii în Banca Națională a României, *Legi — Statute. Dispoziții monetare, convenții financiare etc.*, București, 1939, p. 427—428; Victor Slăvescu, *Istoricul Băncii Naționale a României (1880—1924)*, București, 1925, p. 294—295.

[5] Detalii în Gabriel Giurgea, *Situația României de după război*, București, 1926, p. 61; Const. Moldoveanu, *Organizarea agriculturii prin cooperație*, București, 1935, p. 205—206; Ioan N. Țuțuianu, *Contribuțiuni la organizarea cooperației agricole în România*, Buzău, 1930, p. 27; Arh. St. București, fond Banca agronomilor, dosar 301/1929.

[6] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 8/1930.

[7] Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Centrala Băncilor Populare, un număr restrîns de obști de arendare ori de cumpărare. În 1927, centrala a început, în colaborare cu Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, colectarea cerealelor în vederea aprovizionării armatei [8]. La 31 iulie 1928, data lichidării ei, Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole avea plasamente de 10 351 257 lei la 13 obști de cumpărare și 3 232 109 lei la 13 obști de arendare [9].

Centrala Cooperativelor de Producție și Consum avea misiunea de a sprijini cooperativele de producție, aprovizionare și consum, prin îndrumarea, controlarea și finanțarea lor. Ca și Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole, ea a colaborat, cu începere din 1927, cu Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, la operația de desfacere a fructelor ,legumelor, vinurilor, cărnii și a altor produse agricole și a facilitat aprovizionarea cooperativelor afiliate ei cu mărfuri furnizate de prăvăliile ce și le crease în acel an Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din București [10].

După desăvîrșirea unității statului național român, pe măsura reorganizării cooperației, cercurile conducătoare din România au încercat să-i asigure, pe cale legislativă, un cadru mai favorabil de activitate. În 1920, ministrul muncii și ocrotirilor sociale din guvernul generalului Al. Averescu, Grigore Trancu-Iași, a inițiat pregătirea unui proiect de reorganizare a cooperației, invitînd reprezentanții tuturor partidelor politice ce avuseseră legături cu această instituție să colaboreze la conceperea lui. Președintele comisiei de redactare a fost numit, contrar uzanțelor politice ale vremii, nu un membru al partidului de guvernămînt, ci un fruntaș al Partidului Național Liberal, I. Gh. Duca, autorul decretului-lege de reformă agrară din decembrie 1918. Proiectul, care avea să îi poarte numele, reprezenta un prim pas spre autonomia cooperației [11], dar el nu a devenit lege.

După această tentativă de reorganizare atotcuprinzătoare a cooperației, prin decretul-lege din 26 septembrie 1920, dispozițiile legii băncilor populare sătești și a Casei Centrale a Băncilor Populare din 29 martie/ 11 aprilie 1903 și cele ale decretului din 3 ianuarie 1919 au fost extinse de către același guvern asupra societăților cooperative de orice tip din provinciile unite. Ca urmare, începînd din 1921, unele bănci populare cu capital românesc din întreaga țară au adoptat principiile ei, dar majoritatea zdrobitoare a cooperativelor minoritare nu au renunțat la vechiul lor sistem de organizare. Pe această bază, o parte din cooperativele românești de credit din Bucovina au înlocuit principiile Raiffeisiene cu răspunderea socială limitată la capitalul social subscris [12]. Ele au continuat însă să rămînă neafiliate centralei din București pînă în 1924, adică chiar

[8] Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 15/1928—1929, f. 16—17.

[9] Idem, fond Centrocoop, Obștile de arendare și cumpărare, dosar 119/921/ 1921—1925, f. 2—6 ; Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 209—211.

[10] Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosarele 12/1927—1928, f. 11—12 ; 15/1928—1929, f. 16—17 ; 44/1936, f. 28.

[11] Gheorghe V. Selten, *Viața și opera lui I. G. Duca*, București, 1935, p. 47.

[12] Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 30 ; I. Fințescu, *op. cit.*, p. 630 ; Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *Întreprinderile cooperative*, în *Enciclopedia României*, IV, p. 639.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

şi după promulgarea legii pentru unificarea cooperaţiei din 15 martie 1923. Imediat după Unire, centralele din Bucureşti şi-au creat servicii oficiale regionale în Basarabia, la Chişinău. Unele cooperative ce s-au constituit acum au adoptat statutele tip din Vechiul regat, dar şi aici, ca şi în Bucovina, cooperaţia românească a continuat vreme de cîţiva ani să se dezvolte independent de cea din România [13]. Cooperaţia săsească din Transilvania, cea şvăbească din Banat şi cea minoritară din Basarabia şi-a păstrat nealterată structura organizatorică antebelică. După Unire, în Bucovina cooperaţia şi-a reconstituit centralele pe principii naţionale, iar în Transilvania, în 1920, maghiarii şi-au fondat două centrale : „Alianţa", la Cluj, ce unea 702 cooperative de credit, şi „Furnica", la Aiud, pentru dirijarea activităţii asociaţiilor de consum [14], toate organismele de conducere ale cooperaţiei minoritare refuzînd să recunoască funcţia de organe de îndrumare a centralelor româneşti.

Organizarea, în 1919 ,a Casei Centrale pe secţii de cooperative, cu autorizaţia dată fiecărei secţii de a constitui anumite tipuri de cooperative, a avut ca efect crearea multor unităţi slabe, în loc de mai puţine şi mai viabile, întrucît ţăranilor cărora li se refuza de către o secţie constituirea în cooperativă li se dădea aprobare de către cealaltă. Aşa s-a întîmplat că acolo unde funcţiona deja o cooperativă agricolă s-a mai constituit una de consum sau de alt profil, deşi ţelul imediat putea fi satisfăcut prin cooperaţia agricolă, dar cazul s-a petrecut invers [15].

În acelaşi timp, cooperaţiei urbane i se stabilea un regim special. Decretul din 3 ianuarie 1919 nu încorpora cooperaţia orăşenească în structura organizatorică a Casei Centrale a Băncilor Populare din Ministerul Agriculturii şi Domeniilor. Ea a fost inclusă, în baza decretelor din 10/23 februarie şi 14/27 mai 1919, în Casa Centrală a Meseriilor din Ministerul Industriei şi Comerţului, ca Direcţie Generală a Cooperaţiei Orăşeneşti, apoi, prin legea din 30 aprilie 1920 pentru organizarea Ministerului Muncii şi Ocrotirilor Sociale, această direcţie a fost trecută la Ministerul Muncii. Ulterior, Direcţiunea Generală a Cooperaţiei Orăşeneşti a fost transferată la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, pe lîngă Casa Centrală a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor. Prin legea pentru unificarea cooperaţiei din 15 martie 1923 cooperaţia urbană este încorporată într-o administraţie comună cu cea rurală. Direcţia Generală a Cooperaţiei Orăşeneşti fiind desfiinţată, iar atribuţiile ei preluate de Centrala Băncilor Populare şi de Centrala Cooperativelor de Producţie şi Consum. În fine, legea din 1 aprilie 1923 abrogă întreaga legislaţie specială a cooperativelor orăşeneşti şi de meseriaşi [16].

După reinstalarea, în ianuarie 1922, la guvern, liberalii au supus dezbaterii Parlamentului proiectul legii pentru modificarea cooperaţiei, care a fost promulgat la 15 martie 1923. Pe baza noii legi — care nu aducea modificări substanţiale legii din 29 martie/11 aprilie 1903 — coope-

[13] Virgil N. Madgearu şi Gr. Mladenatz, *Reforma cooperaţiei*, Cultura naţională, p. 14—15, 19—20.

[14] Gheorghe Dragoş, *Cooperaţia în Ardeal. Istoric — Situaţia actuală — Perspective*, Oficiul Naţional al Cooperaţiei Române, 1933, p. 166—167.

[15] T. Mîndru, *Cooperaţia agricolă*, în „Viaţa agricolă", XVI, 1925, 2, p. 7.

[16] I. Finţescu, *op. cit.*, p. 623 ; Virgil N. Madgearu şi Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 13 ; Gr. Mladenatz, *Politica cooperativă*, în *Enciclopedia României*, IV, p. 628.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

rația din întreaga Românie primea o administrație și un mod de organizare unitare, iar mișcarea cooperatistă de la orașe, inclusiv băncile populare respective, trecea sub auspiciile Centralei Cooperative de Producție și Consum și ale Centralei Băncilor Populare [17]. Prin legea din 4 noiembrie 1923 două din cele trei centrale și anume : Centrala Băncilor Populare și Centrala Cooperativelor de Producție și Consum au trecut de la Ministerul Agriculturii și Domeniilor la Ministerul Muncii, Cooperației și Asigurărilor Sociale, iar Centrala Obștilor Sătești și a Exploatărilor Agricole și-a continuat operațiile pe lîngă Ministerul Agriculturii și Domeniilor, sub denumirea de Centrala Obștilor și a Cooperativelor Agricole, păstrîndu-și vechile funcții [18].

Extinderea legii băncilor populare din 1903 la cooperația din întreaga țară reprezenta o măsură provizorie, căci ea nu răspundea decît parțial noilor și multiplelor cerințe ale diverselor tipuri de asociații din România întregită. Din această cauză, după Unire, s-au întocmit mai multe studii și proiecte, unele din inițiativa guvernelor, altele din inițiativa unităților cooperative ori a unor economiști [19], care au constituit un îndreptar pentru legea ce avea să fie promulgată cîțiva ani mai tîrziu [20]. Convins de o asemenea necesitate, președintele Consiliului de Miniștri, Vintilă Brătianu, a încercat, în 1928, să readucă în actualitate ideile proiectului de lege a cooperației redactat în 1920 de I. Gh. Duca. Victor Slăvescu și I. N. Fințescu au alcătuit, după indicațiile primului ministru, un ante-proiect de lege ce încerca reorganizarea cooperației prin realizarea unei mai mari descentralizări și prin acordarea independenței față de stat. Proiectul, revăzut și îmbunătățit de I. Gh. Duca, a devenit *Codul cooperației din 1928* [21], sau *Codul Lupu,* cum i s-a mai spus, după numele ministrului muncii, cooperației și asigurărilor sociale din guvernul liberal ce l-a propus Parlamentului.

Codul cooperației, din 12 iulie 1928, desființează Centrala Obștilor și a Cooperativelor Agricole și constituie Centrala Cooperativelor și Centrala Băncilor Populare. Pe baza art. 198 din codul cooperației, această centrală a fost pusă în lichidare, iar activul și pasivul său au trecut asupra Centralei Cooperativelor [22]. Centrala Băncilor Populare era o instituție cooperativă mixtă, bazată pe cooperarea statului și a unităților cooperative, cu 200 000 000 lei capital social autorizat, din care 50% era depus de stat, restul de către asociațiile de gradul I și II, avînd sarcina de a finanța întreaga mișcare cooperativă. Centrala Cooperativelor avea același caracter de instituție mixtă. Ea nu putea finanța, dar în sarcina sa cădeau controlul și îndrumarea tehnică a cooperației de credit, care se efectuau prin Centrala Băncilor Populare. Tot în baza legii din 12 iulie 1928 se crea un Consiliu Superior al Cooperației, cu misiunea de a în-

[17] Gr. Mladenatz, *Probleme de politică...*, p. 30 ; Virgil N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 14.
[18] Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 30 ; Const. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 144.
[19] Vezi ante-proiectul lui Madgearu și Mladenatz (Virgil N. Madgearu și Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 47—69).
[20] I. Fințescu, *op. cit.*, p. 624.
[21] Gheorghe V. Selten, *op. cit.*, p. 48.
[22] „Monitorul oficial", nr. 151, 12.VII.1928.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

druma şi controla cele două centrale şi de a îndruma întreaga mişcare cooperativă [23].

Codul cooperaţiei din 1928 realiza parţial principiul autocontrolului prin dreptul ce îl dădea cooperativelor de producţie şi de consum de a se constitui în reuniuni de control, principiu ce fusese introdus în 1920 în proiectul coordonat de I. Gh. Duca, dar care nu putuse fi transformat în lege [24]. Astfel, spiritul ostil tutelei statului, care începuse să se manifeste tot mai ferm după 1920, s-a dezvoltat continuu, sub influenţa propagandei naţional-ţărăniştilor care, solicitînd înlăturarea ei, găsea în revendicarea autonomiei un serios punct de critică la adresa liberalilor [25] — principalii lor adversari politici — şi o platformă pentru propriul partid în lumea satelor, ducînd la autonomia ei legală odată cu promulgarea codului cooperaţiei la 12 iulie 1928 [26]. În scurta sa viaţă, de numai opt luni, *Codul Lupu* a avut puţine efecte asupra organizaţiilor cooperative, singurul mai important fiind tocmai acela al creşterii controlului direct al statului [27], ce venea în contradicţie totală cu spiritul legii.

La puţin timp după venirea la guvern, naţional-ţărăniştii au restructurat instituţiile centrale ale cooperaţiei ce le creaseră liberalii cu numai opt luni mai înainte. Legea pentru organizarea cooperaţiei, din 28 martie 1929, elaborată de ministrul muncii, cooperaţiei şi asigurărilor sociale din guvernul Iuliu Maniu, Ion Răducanu, a pus în lichidare Centrala Băncilor Populare şi Centrala Cooperativelor şi a creat în locul lor Banca Centrală Cooperativă, ca organ de finanţare a întregii mişcări a cooperaţiei, iar ca organ de control Oficiul Naţional al Cooperaţiei [28]. În privinţa constituirii, funcţionării, dizolvării şi lichidării societăţilor cooperative legea reproducea, în mare măsură, codul cooperaţiei. Deosebirile vizau controlul, îndrumarea şi finanţarea societăţilor cooperative. Legiuitorul din 1929 separa finanţarea de controlul legal, instituţia care finanţa fiind privată de dreptul de a controla. Controlul cădea în sarcina uniunilor sau a Oficiului Naţional al Cooperaţiei ce înlocuia vechiul Consiliu Superior al Cooperaţiei [29], iar finanţarea în sarcina Băncii Centrale Cooperative.

Concepută ca o societate de economie mixtă cooperativă, Banca Centrală Cooperativă a fost organizată, potrivit legii din 1929, ca o asociaţie cu participarea statului, a cooperativelor şi a federalelor. Capitalul social autorizat a fost de un miliard de lei, din care participaţia statului era de jumătate. Dotaţia statului, de 500 000 000 lei, era insuficientă, comparativ cu cerinţele unei ţări agrare de mici proprietari, iar această realitate

---

[23] I. Finţescu, *op. cit.*, p. 624.

[24] Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 30.

[25] Vezi DAD, şedinţa din 9.XII.1926, p. 262 (Cuvîntarea lui Ion Răducanu); Ioan Scurtu, *Din viaţa politică a României, 1918—1926*, Bucureşti, 1975, p. 109—110.

[26] Raymond Polin et J. G. Charon, *Les Coopératives rurales et l'état en Tchécoslovaquie et en Roumanie*, Paris, 1934, p. 111; Alexandre M. Chabert, *La Coopération en Roumanie*, Paris, 1940, p. 73.

[27] Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1969, p. 127.

[28] „Monitorul oficial", nr. 71, 28.III.1929. Legii i-au fost aduse modificări ulterioare (idem, nr. 77, 4.IV.1930; nr. 82, 7.IV.1933; nr. 144, 27.VI.1933; I. I. Tatos, *Rolul federalelor de cooperative din România în valorificarea produselor agricole*, în „Independenţa economică", XXII, 1939, 6, p. 38.

[29] I. Finţescu, *op. cit.*, p. 625. Mai tîrziu, Oficiul Naţional al Cooperaţiei Române a fost subordonat Ministerului Agriculturii şi Domeniilor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

a recunoscut-o însuși autorul proiectului de lege în timpul discutării lui în corpurile legiuitoare [30]. Inițial, nici măcar această sumă nu a fost alocată în totalitate. Statul a vărsat Băncii Centrale Cooperative doar 250 000 000 lei din capitalul social subscris, restul fiind depus în cursul anilor 1931—1933 în mai multe tranșe [31]. O sumă de 500 000 000 lei din capitalul autorizat trebuia acoperită de cooperative și federale. La sfîrșitul anului 1929 centrala avea 1 595 de asociate, cu un capital subscris de 59 270 000 lei și un capital vărsat de numai 23 967 488 lei. Dar normele interne ale consiliului de administrație al Băncii Centrale Cooperative au îngrădit participarea unităților neviabile în calitate de membre ale ei și, ca urmare, centrala a înregistrat un spor destul de lent în capitalul său prin participarea cooperativelor. Astfel, de la 1 595 de societare, cu 59 270 000 lei capital subscris și 23 967 488 lei capital vărsat, la 31 decembrie 1929, s-a ajuns la bilanțul din 1933 la 2 150 asociate, cu un capital subscris de 82 040 000 lei și cu 63 456 309 lei capital vărsat, procentul asociatelor reprezentînd mai puțin de 50% din totalul cooperativelor existente atunci în România [32]. Mai importante decît capitalul au fost fondurile de rezervă. De la 576 230 791 lei, cît înregistrau ele la primul bilanț, din 31 decembrie 1930, împreună cu rezervele centralelor lichidate, ele au sporit la bilanțul din 1933 la 649 000 000 lei [33]. În structura mijloacelor de lucru ale Băncii Centrale Cooperative depunerile spre fructificare au ocupat o pondere redusă. De la 69 000 000 lei, maximul atins de acesta la bilanțul din 1930, ele scad, la 31 decembrie 1933, la 15 472 096 lei [34].

Banca Centrală Cooperativă, preluînd sarcinile Centralei Băncilor Populare, avea misiunea de a distribui, direct sau prin intermediul sucursalelor, credite de întreținere, de exploatare și de investiție. Cel dintîi se acorda băncilor populare pentru a fi repartizat producătorilor rurali în sume de la 3 000 la 50 000 lei, pe termen de șase luni, pînă la cel mult un an, în vederea completării inventarului agricol, acoperirii cheltuielilor de întreținere ale familiei, pentru a se plăti datoriile contractate cu dobînzi cămătărești și în alte scopuri. Creditul de exploatare putea fi distribuit fie cooperativelor, fie, prin intermediul acestora, societarilor spre a se procura mărfuri, materiale, mașini și inventar agricol, a căror amortizare necesita mai mult de doi ani, precum și pentru plata arenzilor și pentru exploatări forestiere. Creditul de investiție — singurul garantat cu ipotecă — era distribuit obștilor pentru cumpărări de moșii și cooperativelor de orice fel care doreau să execute diferite

[30] Vezi „Dreptatea". 21.III.1929.

[31] O parte din capital a fost acoperit cu 30 000 de acțiuni ale B.N.R., a 5 325 lei bucata, pentru care centrala a fost nevoită să amortizeze o diferență de curs de 30 000 000 lei, pe care a suportat-o din beneficiul ei net realizat în 1931 și din rezervele ei statuare (cf. Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosarele 4/1931 ; 8/1933 ; f. 9 ; 9/1934—1935, f. 163).

[32] Idem, dosar 8/1933, f. 5 ; idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosarele 226, f. 2 ; 456, f. 16 ; Constantin I. Oprescu, *Cooperația*, în *Aspecte ale economiei românești*, Consiliul Superior Economic, 1939, p. 496.

[33] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosarele 9/1930, f. 15 și 31 ; 8/1933, f. 5.

[34] Idem, dosarele 4/1931 ; 8/1933, f. 9 ; Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 526.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

construcții. Amortizarea lui se putea face în termen de 15 ani. În realitate, centrala nu a distribuit decît împrumuturi pe termen scurt [35].

Codul cooperației din 12 iulie 1928 încercase să rezolve problema creditului ipotecar țărănesc pe calea cooperației, prevăzînd crearea, pe lîngă Centrala Băncilor Populare, a unei secții de credit pe termen lung și a uneia de credit pe termen mijlociu, dar secțiile nu au intrat în funcțiune [36]. Legea din 28 martie 1929 pentru organizarea cooperației a renunțat la secția de credit pe termen lung prevăzută a se înființa pe baza codului cooperației din 1928, deoarece creditul pe termen lung, chiar și cel țărănesc, urma să fie contractat la noile instituții de credit agricol. Justificarea acestei intenții a legiuitorului s-a făcut atît în expunerea de motive a legii cooperației, cît și în proiectul lui Ion Mihalache, devenit legea pentru organizarea Creditului Funciar Rural și a Creditului Agricol din 20 august 1929, în care se arăta că Banca Centrală Cooperativă este alcătuită ca o instituție de credit pe termen scurt. Rezolvarea creditului imobiliar și de amenajare a exploatărilor țărănești este lăsată în sarcina unei noi organizații pe care o avem acum și care va avea să lucreze cu micul agricultor prin intermediul organizațiilor sale cooperative [37].

Spre deosebire de vechile centrale, Banca Centrală Cooperativă a finanțat numai unitățile afiliate ei. La scurtă vreme după constituire, consiliul ei a hotărît, în vederea scurtării circuitului creditului și ieftinirii lui, să aleagă dintre băncile asociate pe cele mai însemnate prin numărul membrilor, prin valoarea capitalului, prin localitatea sau regiunea unde funcționează și prin destoinicia conducerii, pentru a lucra direct cu ele, fără mijlocirea federalelor. Dar, după controalele întreprinse pînă în primăvara anului următor — așa cum rezulta din circulara nr. 10 727/6.III.1930 a Băncii Centrale Cooperative trimisă băncilor populare — din cele aproape 4 800 de unități cooperative de credit existente în România au fost preferate să lucreze direct cu centrala numai cîteva sute [38]. Legea din 28 martie 1929 încredința Băncii Centrale Cooperative și alte sarcini. În baza art. 91 ea avea calitatea să exercite dreptul de preempțiune al statului la cumpărarea pămîntului moșieresc scos la vînzare. Paralel, centrala putea să îndeplinească o serie de funcții comerciale, lăsîndu-i-se pe această cale posibilitatea de a face concurență întreprinderilor capitaliste profilate pe desfacerea anumitor mărfuri [39].

[35] Arh. St. Buzău, fond Bănci populare din județul Buzău, Banca populară „Providența", comuna Viperești, dosar 2/1931—1932, f. 13. De regulă, se dădeau împrumuturi pe nouă luni (cf. Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 148, f. 82).

[36] Idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934, f. 43—45 ; „Monitorul oficial" nr. 151, 12.VII.1928.

[37] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934, f. 45 ; Raymond Polin et J. G. Charon, *op. cit.*, p. 112.

[38] Arh. St. Slatina, fond Banca populară „Protopopescu", comuna Priseaca, județul Olt, dosar 31/1930.

[39] Vezi Ioan N. Țuțuianu, *op. cit.*, p. 29 ; Gromoslav Mladenatz, *Comerțul cooperativ de produse agricole*, în „Independența economică", XVIII, 1935, 9—10, p. 207 ; Arh. St. Oradea, fond Banca Națională a României, sucursala Oradea, dosar 77/1931—1940, f. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În 1929, în primul an de activitate, activul și pasivul Băncii Centrale Cooperative, în care intrau și cele ale centralelor puse în lichidare și operațiile din aprovizionări, se ridicau la 8 609 224 322 lei [40]. Principala preocupare a consiliului de administrație al centralei din primii ani de activitate a fost aceea de a lichida patrimoniul inițial al fostelor centrale, de circa 5 miliarde de lei, și portofoliul din aprovizionări, care era, în 1929, de 1 631 092 000 lei, și de a-și reduce activul și pasivul valoarea de circa un miliard de lei, cît reprezentau fondurile proprii statutare ale Băncii Centrale Cooperative. De aici a rezultat o prudență excesivă din partea centralei față de acordarea de noi credite. Banca a diminuat de la un an la altul numărul și valoarea împrumuturilor distribuite. De la 598 380 049 lei credite acordate în anii 1929—1930, acestea au scăzut pînă la 16 953 737 lei, în 1933. S-a ajuns astfel ca la bilanțul din 1933 totalul angajamentelor centralei să nu depășească 252 000 000 lei. Nici aceste credite nu au fost însă utilizate în întregime pentru finanțarea directă a exploatărilor agricole. În 1929, de pildă, o sumă de 247 000 000 lei a fost dată cu împrumut statului pentru a achita datoria contractată la Dresdner Bank, din Berlin, pentru aprovizionarea cu cereale a regiunilor lipsite ; un altul, de 32 000 000 lei, a fost distribuit tot statului pentru avansurile coloniștilor, care se angajau să-și construiască locuințe [41].

În primii ani de activitate, conducerea Băncii Centrale Cooperative s-a abținut de la a contracta credite de reescont de la Banca Națională a României, de teamă să nu se ajungă la o subordonare a centralei față de institutul de emisiune. În aceeași perioadă, Banca Centrală Cooperativă a primit oferte de împrumuturi, în special din străinătate, dar și în această privință conducerea ei a fost rezervată, motivînd scadențele propuse ca fiind prea scurte și nesiguranța recuperării sumelor în intervalul dat. Această poziție a consiliului centralei a făcut ca banca să nu poată satisface decît o mică parte din cererile de credit ale cooperației. Astfel, în 1931, față de 879 743 618 lei solicitați, ea a distribuit numai o sumă de 206 956 676 lei [42], adică mai puțin de un sfert. De altfel, la primul bilanț, încheiat la 31 decembrie 1930 pe o perioadă de 21 de luni, în care erau incluse și activul și pasivul Centralei Băncilor Populare preluate de noua centrală, plasamentele Băncii Centrale Cooperative la federale și la băncile populare însumau 1 657 046 456 lei [43].

În condițiile agravării crizei economice, la începutul anului 1931, Banca Centrală Cooperativă s-a văzut însă nevoită să solicite statului un credit de 1,200 miliarde lei din care să restituie depuneri spre fructificare și un altul de 400 000 000 lei pentru valorificarea cerealelor. La insistențele ministrului Const. Argetoianu, centrala a reușit să contracteze de la Casa Generală de Economie un împrumut, cu garanția statului,

[40] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosarele 4/1931 ; 3/1932, f. 12 și urm. ; 8/1932, f. 1.

[41] Detalii în idem, dosarele 8/1933, f. 5—6 ; 9/1934—1935, f. 311—313 ; National Archives of the United States of America, Washington, D. C. Record Group Number 59, Decimal File 1910—1929, document 871.51, Cereals/1.

[42] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 4/1931.

[43] Banca Centrală Cooperativă, „Buletin lunar", III, 1931, 1—3, p. 6—7.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în valoare de numai 50 000 000 lei, pe termen de un an şi jumătate, cu dobîndă de 7% pe an, spre a restitui din el depunerile spre fructificare. Întreaga sumă a fost pusă la dispoziţia băncilor populare în vederea achitării de către acestea a economiilor solicitate de agricultori din contul menţionat [44].

În pofida reticenţei conducerii naţional-ţărăniste a centralei faţă de institutul de emisiune, aflat sub controlul liberalilor, la începutul anului 1931 banca s-a văzut, totuşi, nevoită, din lipsă de fonduri, să contracteze credite de reescont de la Banca Naţională a României pentru a fi distribuite federalelor sub formă de credite de rulment, pe efecte, cu dobînzi de 7% pe an, care urmau să le folosească în operaţiile proprii în vederea finanţării unităţilor de gradul I [45]. În anii următori însă valoarea creditelor scontate la Banca Naţională s-a menţinut în jurul limitei de 18 000 000 lei [46]. Poziţia rezervată a conducătorilor centralei faţă de colaborarea cu institutul de emisiune a creat o situaţie nefirească în finanţarea cooperaţiei româneşti, care nu a beneficiat în aceşti ani de credite de reescont mai mari de 20 000 000 lei, în vreme ce cooperaţia săsească din Transilvania a luat, prin mijloace normale, credite de peste 100 000 000 lei de la Banca Naţională, cu toate că ea avea şi alte izvoare de credit din străinătate [47].

Pînă la bilanţul din 1932 centrala s-a degajat de sarcina operaţiilor de mandat pentru aprovizionarea cu cereale de hrană şi sămînţă şi a terminat lichidarea centralelor desfiinţate. Pentru a micşora activul şi pasivul său şi a lichida vechile obligaţii, Banca Centrală Cooperativă a început, chiar din primul an de activitate, să urmărească federalele pentru creditele nerambursate, fapt ce a dus la întreruperea colaborării cu acestea şi chiar la lichidarea unora dintre ele. Atmosfera de suspiciune creată în jurul federalelor s-a repercutat asupra băncilor populare care deţineau credite de la unităţile de gradul II [48].

În anul cînd Banca Centrală Cooperativă a încheiat lichidarea vechilor centrale şi a operaţiilor din aprovizionări ea s-a lansat în operaţii de warantare, pe care le-a efectuat în contul Casei Autonome a Monopolurilor Statului [49]. Astfel, într-o perioadă în care pentru ţărănime lipsa de credit devenise generală, centrala, care fusese creată de naţional-ţărănişti cu principalul scop de a asigura micilor producători capitalurile necesare, n-a oferit agricultorilor decît sume derizorii. Refuzînd să sprijine pe ţărani, sub pretextul unei prudenţe excesive faţă de recuperarea plasamentelor, centrala s-a aliniat la politica de finanţare a exportului unor produse agricole în care a investit mari capitaluri. Aşadar, noul organism creat de naţional-ţărănişti prin legea cooperaţiei din martie 1929 nu a corespuns aşteptărilor ţărănimii.

În condiţiile agravării crizei creditului, Banca Centrală Cooperativă s-a bucurat de un larg sprijin din partea statului. Prin Convenţia din

[44] Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosarele 4/1931 ; 5/1932—1942, f. 82 şi 131 ; 8/1932, f. 1.
[45] Idem, dosarele 4/1931 ; 9/1934—1935, f. 141.
[46] Idem, dosarele 4/1931 ; 8/1933, f. 10 ; 9/1934—1935, f. 141.
[47] Idem, dosar 9/1934—1935, f. 141.
[48] *Ibidem*, f. 139.
[49] Idem, dosarele 6/1932—1935, f. 1 şi urm. ; 8/1932, f. 56 ; 8/1933, f. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

17 august 1933, încheiată între Ministerul de Finanțe și centrală, acesta i-a cedat, în numele statului, o creanță de 981 886 747 lei pentru reduceri de datorii sau cesiuni de portofoliu ale cooperativelor care sufereau pierderi din conversiune [50]. Ajutorul statului nu a fost de natură să producă un reviriment în volumul operațiilor de finanțare efectuate de centrală, deși, chiar în același an, Banca Centrală Cooperativă a procedat la modificări substanțiale în vechiul regim de creditare [51]. Operațiile de finanțare s-au menținut, de fapt, la nivelul anilor anteriori, întrucît, pe de o parte, începînd din 1933, Banca Națională a României a redus în mod consistent creditele de reescont, iar pe de altă parte, din cauza datoriilor vechi ce trebuiau să intre atunci în conversiune, cei mai mulți dintre țărani erau excluși de la creditul centralei.

Capitalul Băncii Centrale Cooperative nu a fost diminuat prin aplicarea conversiunii, din cauza cotei mari subscrisă de stat, ba chiar a sporit pînă la bilanțul din 31 decembrie 1934, față de anul anterior cu suma de 240 000 lei prin noi subscripții făcute de băncile populare, adică la 582 280 000 lei. În schimb, fondurile statuare de rezervă și de amortisment s-au redus, în aceeași perioadă, de la 649 000 000 lei la 232 000 000 lei, prin acoperirea unei părți din pierderile suferite de centrală prin conversiune. Totalul fondurilor proprii, formate din capital și rezerve, se ridica, la bilanțul aceluiași an, la o valoare mai mare, de 1 248 865 153 lei [52]. Insuficiența fondurilor proprii a obligat conducerea Băncii Centrale Cooperative să-și revizuiască poziția față de colaborarea cu institutul de emisiune și să facă apel la creditul de reescont al Băncii Naționale. Cum nu a putut obține decît sume foarte mici și cum nici debitorii nu au lichidat în cursul anilor 1934—1935 decît părți neînsemnate din obligațiile lor față de centrală, consiliul băncii a căutat și a realizat împrumuturi la Casa Națională de Economii și Cecuri Poștale și la Casa Autonomă a Monopolurilor Statului. O altă sursă utilizată pe scară din ce în ce mai largă după conversiune pentru finanțarea agricultorilor au constituit-o depunerile spre fructificare, care au sporit cu începere din 1934 prin economisirea la centrală a rentei de împroprietărire ce o obținuseră unele composesorate urbariale de pășuni. Creditele puse la dispoziția cooperației marchează un oarecare spor valoric, comparativ cu 1933, dar ele continuă să se mențină la un nivel extrem de redus în raport cu nevoile țăranilor. Astfel, ele au crescut de la 16 953 707 lei, în 1933, la 19 327 218 lei, în 1934 și la 47 649 928 lei, în 1935 [53]. Banca Centrală Cooperativă a distribuit împrumuturi numai cooperativelor de credit viabile, astfel că, de fapt, numărul unităților care au avut acces la fondurile centralei a fost mult diminuat comparativ cu perioada crizei economice [54].

---

[50] Arh. St. Pitești, fond Banca populară „Dîmbovnicu", comuna Bîrlogu, județul Argeș, dosar 7/1935, f. 37.

[51] Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 138, f. 27.

[52] Idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosarele 8/1933, f. 5; 6/1934, p. 11; Arh. St. Pitești, fond Banca populară „Dîmbovnicu", comuna Bîrlogu, județul Argeș, dosar 7/1935, f. 37.

[53] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosarele 36/1930—1948, f. 54 și urm.; 9/1934—1935, f. 311.

[54] Idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosarele 181, f. 2; 256, f. 23—24; 458, f. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Spre a-şi spori mijloacele financiare, Banca Cooperativă a încercat să-şi creeze întreprinderi proprii. Pe această linie se înscrie începerea, în anul 1937, a construcţiei topitoriilor de cînepă de la Vădeni, judeţul Gorj, şi Vaslui şi a topitoriei de in de la Feteşti [55]. Dar fondurile proprii ale centralei au scăzut, în urma promulgării legii cooperaţiei din 27 martie 1935, prin retragerea, în anul 1936, de către stat a sumei de 400 000 000 lei din capitalul subscris anterior la ea [56]. La ultimul bilanţ al băncii, din 1937, capitalul social era de 195 630 000 lei, din care participaţia statului era de 100 000 000 lei, restul aparţinînd cooperativelor. Fondurile de rezervă au sporit în mică măsură, ajungînd la 242 000 000 lei. Totalul fondurilor proprii ale Băncii Centrale Cooperative înregistrau o valoare de 687 237 966 lei, în această sumă fiind incluse şi preţurile unor imobile intrate în anii anteriori în posesia băncii. Mijloacele străine, de 312 481 703 lei, reprezentau însă, în totalitatea lor, împrumuturi mai vechi obţinute de bancă de la diferite instituţii [57]. Cu mijloace financiare din ce în ce mai reduse, cu credite de reescont relativ mici, în condiţiile în care centrala se lansa mai mult în operaţii de finanţare a valorificării producţiei decît a sprijinirii realizării producţiei propriu-zise, după conversiune ea nu a reprezentat o instituţie de credit de sprijinul căreia cooperaţia şi sătenii din România să se fi putut bucura în mod efectiv.

Legea pentru organizarea cooperaţiei din 28 martie 1929 lichida în acelaşi timp organismul de stat care dirija activitatea tuturor cooperativelor cu capital românesc, numit Centrala Cooperativă de Producţie şi Consum, lăsînd mişcării iniţiativa de a se organiza după propriile nevoi şi permiţînd, dacă este necesar, o concentrare a acestora. Aşa a luat fiinţă, la 25 mai 1929, din iniţiativa lui Ion Răducanu, Centrala Cooperativă de Import şi Export, exponentă a cooperaţiei pentru valorificarea produselor agricole, ca o unitate de gradul II, intitulată *federală*, cu 62 membri, cu 4 975 000 lei capital social subscris şi cu 1 404 000 lei capital social vărsat [58]. Centrala prelua, de drept şi de fapt, toate sarcinile fostei Centrale Cooperative de Producţie şi Consum, desfiinţată prin legea din 28 martie 1929.

Iniţial, ea şi-a fixat cadrul de activitate la valorificarea cerealelor, vinurilor, ouălor, păsărilor şi animalelor şi la aprovizionarea asociaţelor ei cu instrumente, maşini şi articole necesare producţiei agricole [59]. La scurtă vreme după constituire, centrala a achiziţionat docuri la Brăila, Galaţi, Reni şi Constanţa şi a înfiinţat sucursale în aceleaşi oraşe. În vara anului 1930 a lucrat ca mandatară a Băncii Centrale Cooperative la achiziţiile de cereale, colectînd grîu, secară, orz, ovăz, fasole, mei şi floarea-soarelui [60].

---

[55] Arh. St. Slatina, fond Banca populară „Protopopescu", comuna Priseaca, judeţul Olt, dosar 37/1936—1939.

[56] Cf. Mitiţă Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. II, Bucureşti, 1943, p. 81.

[57] *Ibidem*, p. 104 ; Arh. St. Slatina, fond Banca populară „Protopopescu", comuna Priseaca, judeţul Olt, dosar 37/1936—1939.

[58] „Monitorul oficial", nr. 71, 28.III.1929 ; I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 39 ; Arh. St. Bucureşti, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 2/1932, f. 10.

[59] I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 38 ; Arh. St. Suceava, fond Camera agricolă Cîmpulung, dosar 8/1931, f. 264.

[60] Idem, dosar 4/1930.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Prin legea pentru valorificarea produselor agricole, din 8 aprilie 1931, statul a fost autorizat să înființeze, împreună cu Banca Centrală Cooperativă, cu Centrala Cooperativă de Import și Export, cu orice alte unități cooperative, precum și cu Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, o societate anonimă, cu durată nelimitată, spre a întreprinde comerțul cu produse agricole pe piața internă. Statul se angaja să ajute noua societate printr-o participare prioritară la capitalul ei, prin punerea la dispoziție a întregului fond de rulment și prin acoperirea unei cote de pînă la 25% din „pagubele eventuale" ce le-ar fi suferit societatea în operațiile întreprinse. Din cauza dificultăților financiare ale perioadei, societatea nu s-a putut constitui [61], astfel că Centrala Cooperativă de Import Export a beneficiat în anii următori de privilegii sporite în privința dreptului de valorificare a cerealelor. Cu începere din 1932, pînă în anii celui de-al doilea război mondial, principala direcție spre care centrala și-a concentrat activitatea a fost aceea a colectării și vînzării cerealelor [62]. Centrala nu a avut însă mijloace financiare suficiente pentru a credita întreaga operație. Din această cauză, ea a fost nevoită să contracteze, prin Banca Centrală Cooperativă și cu garanția ei, credite din străinătate și direct de la Banca Națională a României și să asocieze unele bănci comerciale la acțiunile sale [63].

Pe de altă parte, încă din primii ani de activitate, centrala participă la capitalul social al diverselor societăți agricole care aveau de valorificat produsele lor, precum, în 1930, la „Societatea viticolă", cu 3 000 000 lei subscriși și vărsați, și la „Avicola" (pentru valorificarea ouălor), cu 1 500 000 lei, în 1932, la „Gospodăria cooperativă", cu 40 000 lei; apoi, în 1935, la S.A. „Bursa", din București, cu 250 000 lei subscriși și vărsați și la S.A. „Oficiul Comercial Româno-German", cu 900 000 lei [64].

În România nu se putuse crea multă vreme un magazin central de consum al cooperației, care să aprovizioneze cu mărfurile necesare unitățile cooperatiste, așa cum acestea activau în țările industrializate [65]. În februarie 1933, Centrala Cooperativă de Import și Export, împreună cu Oficiul Național al Cooperației și cu Uniunea Camerelor de Agricultură, a luat în studiu înființarea la București a unui mare *Magazin de engros și endetail* pentru desfacerea în comision a produselor agricole alimentare (unt, brînzeturi, ouă, păsări tăiate, legume, vinuri, țuică ș.a.). Oficiul Național al Cooperației a redactat chiar și un statut tip pentru cooperativele agricole ce ar fi cooperat cu acest magazin și care urmau a fi unite într-o federală specială [66], dar inițiativa nu a prins viață.

---

[61] Vasile Bozga, *Criza agrară în România între cele două războaie mondiale*, București, 1975, p. 194.

[62] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1932, f. 2—4; idem, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 10/1933, f. 29; Arh. St. Suceava, fond Prefectura Rădăuți, dosar 84/1941, f. 60.

[63] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 4/1932, f. 4 și urm.; idem, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosarele 2/1933, f. 1—3; 16/1933—1934, f. 131; 84/1934—1935, f. 2.

[64] Idem, dosar 25/1930—1938, f. 1—83.

[65] Gromoslav Mladenatz, *L'économie coopérative*, în „Revue des Études Coopératives", Paris, XII, 1933, 48—50, p. 97.

[66] Arh. St. Suceava, fond Camera agricolă Cîmpulung, dosar 3/1933, f. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Deşi nu a dispus de fonduri îndestulătoare, Centrala Cooperativă de Import şi Export a rămas, totuşi, principala instituţie care a finanţat în anii depresiunii economice operaţiile de valorificare. Prin intermediul cooperativelor, ea a colectat grîu, contribuind la menţinerea preţului acestei cereale [67]. Rezultatele activităţii centralei din perioada crizei economice pot fi apreciate, în linii generale, mulţumitoare. Dar, Centrala Cooperativă de Import şi Export a adoptat ulterior în operaţiile ei principiile de lucru ale societăţilor de comerţ capitaliste, îndepărtîndu-se de la scopul de bază pentru care fusese constituită, acela de a valorifica produsele agricole prin intermediul cooperaţiei.

În chiar anul înfiinţării, centrala a primit din partea Ministerului Agriculturii şi Domeniilor mandat pentru a distribui maşini agricole [68] şi din partea guvernului pentru valorificarea grîului. Ca urmare, ea a contractat credite de warante de la Banca Naţională, prin intermediul cărora a cumpărat grîu în contul statului [69]. Modul cum centrala a desfăşurat această operaţie după 1933 a produs însemnate pagube statului. În 1934, Comisariatul Guvernului pentru Valorificarea Grîului a avut un disponibil de export de 6 300 vagoane de grîu cumpărat cu suma de 35 000 lei vagonul. Exportul acestui grîu ar fi produs Ministerului Agriculturii şi Domeniilor o pierdere de 15 000 lei pe vagon sau o pagubă totală de aproape 100 000 000 lei. În aceste condiţii, între comisariat şi firma franceză Grosz — Cagero & Co, a intervenit o tranzacţie prin care aceasta din urmă cumpăra cele 6 300 vagoane de grîu, cu 40 000 lei vagonul, dar obţinea dreptul, pentru compensarea pagubei, de a face exporturi speciale cu plata în devize libere pentru suma de 120 000 000 lei. Firma a plătit comisariatului cîte 22 000 lei în plus peste valoarea fiecărui vagon cu grîu sau 138 600 000 lei per total. În schimbul acestei pagube, Grosz-Cagero a realizat o serie de cîştiguri din dreptul de a negocia liber devizele obţinute. Cele 6 300 vagoane vîndute în străinătate cu 20 000 lei vagonul au produs devize în valoare de 126 000 000 lei, după cursul stabilizării. Vîndute la cursul liber, care ofereau în acelaşi timp o plus-valută de 70%, devizele de mai sus i-au adus lui Eremie Grosz un beneficiu de 88 milioane lei. Prin tranzacţia încheiată, Grosz a mai avut posibilitatea să exporte, tot cu devize libere, mărfuri în valoare de 240 000 000 lei, din care prin plus-valută i-au adus un beneficiu de 154 000 000 lei. Aşadar, firma franceză a realizat, prin cele două exporturi ,un beneficiu net de peste 100 000 000 lei. Motivul pentru care s-ar fi aprobat afacerea a fost acela că Grosz ar fi împrumutat atunci statul român, cu ocazia unei plăţi urgente, cu suma de 5 000 000 franci francezi [70]. În 1935, centrala a vîndut lui Grosz — Cagero & Co. grîu care costa 55 000 lei vagonul, cu numai 32 000 lei vagonul. Stocul, în valoare de 600 000 000 lei, s-a scurs peste hotare la preţuri ce scăpau oricărui control. Ca o încununare, s-a aprobat grupului Cagero un import de

[67] Gromoslav Mladenatz, *Comerţul cooperativ...*, p. 208.

[68] Arh. St. Bucureşti, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 2/1932, f. 9.

[69] Idem, dosarele 26/1933—1934, f. 9—14 şi 124 ; 80/1934—1935, f. 59.

[70] Idem, dosar 81/1931—1936, f. 19 ; „Curentul", 2.XII.1935 ; „Universul", 29.I. 1936 ; „Credinţa", 15.III.1936.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1,5 miliarde lei pentru exportul de 600 000 000 lei, ceea ce a dus la devalorizarea leului [71].

Ca urmare a acestor tranzacții, în primăvara anului 1936, datorită unei campanii de presă, a fost inițiată o anchetă la Centrala Cooperativă de Import și Export. S-a constatat că centrala denaturase operațiile ce i le îngăduia legea cooperației. Inițial, centrala fusese încadrată în beneficiile legii cooperației, dar ea, prin tovărășiile cu firma Grosz pe linia valorificării grîului, a adus mai multe milioane de lei în casă și conducătorilor ei, în special lui I. Tatos, averi mari. Printr-o manevră abilă, statutele cooperativei fuseseră schimbate și ea devenise, de drept și de fapt, o firmă comercială de import și export. Organele fiscale nu au observat transformarea și centrala a continuat să funcționeze la adăpostul privilegiilor oferite de legea cooperației. Or, centrala ar fi trebuit să plătească impozite foarte mari, căci statul a fost păgubit de centrală de zeci de milioane de lei [72].

Descoperirea caracterului ilicit al afacerilor a îngustat sfera tranzacțiilor comerciale ale centralei în favoarea tinerei Centrale Cooperative de Valorificare și Producție Agricolă ce se constituise cu numai cîteva luni mai înainte. Ca urmare, la 25 mai 1936, la scurtă vreme după încheierea anchetei din primăvara aceluiași an, consiliul de administrație a convocat o adunare generală extraordinară a membrilor Centralei Cooperative de Import și Export unde a fost sever criticată legea cooperației din 27 martie 1935 pe motiv că înființase Centrala Cooperativă de Valorificare și Producție Agricolă (CECOPAVA), cu scop de a face concurență Centralei Cooperative de Import și Export și pentru că permitea imixtiunea statului în afacerile cooperației [73]. Amenințată însă de guvern cu punerea în stare de lichidare, cîteva luni mai tîrziu, la 20 septembrie 1936, o nouă adunare generală extraordinară a hotărît modificarea statutului și transformarea ei în „Federala Națională Cooperativă de Import și Export", sau „Cooperator" [74].

În decursul anilor, centrala a înregistrat sporuri continue în privința numărului de asociați și a capitalului. De la 62 cooperative societare, în 1929, ce acopereau un capital social de 4 975 000 lei, s-a ajuns, la bilanțul din 31 decembrie 1940, la 222 asociați cu 13 050 000 lei capital. Tranzacțiile centralei nu au urmat însă un curs similar. Cifra de afaceri a sporit de la 512 000 000 lei, în 1930, la 1 450 000 000 lei, în 1934, cînd ea a atins cota cea mai ridicată. În 1935, anul începerii activității Centralei Cooperative de Valorificare și Producție Agricolă, se înregistrează o scădere a cifrei de afaceri, la suma de 1 030 000 000 lei, iar după acest an diminuarea a fost continuă, Centrala Cooperativă de Import și Export avînd cea mai scăzută cifră de afaceri, de 200 000 000 lei, în 1938 [75]. Ca urmare a limitării sferei ei de acțiune prin legea cooperației

---

[71] Arh. St. București, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 81/1934—1936, f. 19 ; „Vestea", 21.III.1936.

[72] „Credința". 22.III.1936 ; Arh. St. București, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 81/1934—1936. f. 18.

[73] Idem, dosar 25/1930—1938, f. 92—93.

[74] *Ibidem*, f. 122.

[75] Idem, dosar 2/1932, f. 10 ; idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934 ; I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

din 1935, centrala și-a restrîns aria exportului în principal la grîu. În 1936 ea a exportat în plus în Germania, prin cooperativele asociate, 2 537 boi, în valoare de 28 262 400 lei"[76].

Proiectul noii legi a cooperației din 1938 preconiza punerea în lichidare a Centralei Cooperative de Import și Export. Pentru a preîntîmpina o asemenea situație, consiliul de administrație al centralei a încercat să convingă factorii de decizie de necesitatea păstrării ei, iar la 25 mai 1938 o adunare generală ordinară a membrilor ei a protestat împotriva proiectului, pe motiv că prevedea crearea unor instituții similare cu scop de a o distruge[77]. Centrala a reușit să supraviețuiască și după promulgarea legii cooperației din 23 iunie 1938, ca federală de profil, dar a trebuit să facă față unei concurențe crescînde a noilor secții ale Institutului Național al Cooperației cu funcții similare.

La bilanțul din 31 decembrie 1938 centrala poseda o sucursală la Brăila și reprezentanțe în Palestina, Malta, la Londra, Paris, Rotterdam, Marsilia, Lausanne, Zürich, Milano, Geneva, Atena, Pireu, Praga, Bratislava și în alte orașe[78]. În anii 1938—1939 ea a valorificat grîu și vin cu ajutorul federalelor județene, limitîndu-și activitatea numai la valorificarea acestor două produse[79]. În 1940—1941 a efectuat aprovizionarea cu grîu a armatei și a morilor din capitală. Colectarea s-a făcut prin intermediul a 71 de federale, prin 375 centre de colectare. Numai în 1940 operațiile proprii din mandat s-au ridicat la 2 269 019 936 lei. Centrala a organizat o serie de pivnițe, iar în anii 1938—1940 a valorificat din pivnițele proprii și de la cooperativele locale vin. În 1940, de pildă, a exportat în Germania 15 vagoane cu vin și a desfăcut pe piața capitalei 54 vagoane[80].

Legea pentru organizarea cooperației din 28 martie 1929 a operat modificări în activitatea de îndrumare și control. Ea a încercat să oprească amestecul statului în viața cooperativelor, dezvoltînd principiul autonomiei și autocontrolului, ce fusese înscris în legea din 12 iulie 1928, prin permisiunea ce o dădea cooperației de a-și crea organe regionale de control, numite *uniuni*[81]. Una din rațiunile legii fusese și aceea de a „oferi cooperativelor libertatea de mișcare necesară oricărei întreprinderi economice"[82]. În ciuda acestui fapt însă, statul a continuat să rămînă prezent, și chiar cu un cuvînt hotărîtor, atît la Banca Centrală Cooperativă, cît și la controlul efectuat prin Oficiul Național al Cooperației[83]. În 1930, un observator străin nota în această privință că, deși noul regim național-țărănesc se străduise să asigure mișcării o mai largă autonomie și chiar o independență legală, el nu abandonase ideea că

[76] I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 43.

[77] Arh. St. București, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosarele 23/1930—1938, f. 184 ; 2/1932, f. 32.

[78] Idem, dosar 2/1932, f. 9 și 23.

[79] I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 39.

[80] Arh. St. București, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 2/1932, f. 23 și 37.

[81] Alexandre M. Chabert, *op. cit.*, p. 75—78 ; Raymond Polin et J. G. Charon, *op. cit.*, p. 112 ; Gr. Mladenatz, *Probleme de politică cooperativă...*, p. 30.

[82] Cf. David Mitrany, *The Land and the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917—21)*, New York, 1968, p. 409.

[83] I. Fințescu, *op. cit.*, p. 625.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

instituțiile cooperației reprezentau în totalitate o muncă a statului [84]. Ca urmare, în 1930, au fost create opt uniuni de cooperative, cu sedii în principalele orașe ale țării (Ardealul, la Cluj, Banatul, la Timișoara, Basarabia, la Chișinău, Dunărea de Jos, la Galați, Moldova, la Iași, Moldova de Nord, la Cernăuți, Muntenia, la București, și Oltenia, la Craiova), care dirijau, la nivelul unor grupe de județe, activitatea de îndrumare și control a tuturor unităților de gradul I și II [85]. Astfel, de la 1929 pînă în 1935, conducerea cooperației românești a fost concentrată în trei secții : a) pentru operațiile comerciale ale gospodăriilor agricole în Centrala Cooperativelor de Import și Export; b) pentru finanțare și credit în Banca Centrală Cooperativă ; c) pentru îndrumare, organizare și control în Oficiul Național al Cooperației Române [86].

Mulți contemporani au fost înclinați să vadă în legea cooperației din 28 martie 1929 și în legea pentru organizarea creditului funciar rural și a creditului agricol o dovadă de netăgăduit a grijii național-țărăniștilor față de interesele majore ale țărănimii. În practică însă, foarte puține din scopurile pentru care fuseseră promulgate au fost atunci realizate, iar mai tîrziu chiar și acestea au fost complet ruinate de marea depresiune economică [87].

Legea din 27 martie 1935 modifică structura instituțiilor centrale ale cooperației. Banca Centrală Cooperativă și Centrala Cooperativă de Import și Export continuau să ființeze în baza noii legi, ultima însă ca federală, dar acum se crea de către stat, cu participarea delegaților lui, Casa Centrală a Cooperației, cu două organisme : Consiliul Superior al Cooperației și Comitetul Național Cooperatist, care avea misiunea de a îndruma, controla și coordona întreaga cooperație. Atît centrala păstrată de lege, cît și cele trei noi organisme cooperative centrale, din care două cu funcții economice, cu atribuții de federale naționale cooperative : Centrala Cooperativă de Valorificare și Producție Agricolă (CECOPAVA) și Centrala Cooperativă de Consum (magazin de gros), iar a treia Centrala Cooperativelor de Îndrumare, Organizare și Control, cu funcții morale, erau supuse, prin Casa Centrală a Cooperației, în întregime, controlului statului [88]. Uniunile de control au fost păstrate prin lege, dîndu-li-se, de către Centrala Cooperativelor de Îndrumare, Organizare și Control, sarcina de a urmări și activitatea obștilor de moșneni sau de răzeși și a composesoratelor și a comunităților de avere ale fostelor regimente grănicerești din Transilvania [89], dar, din cauza neînscrierii obligativității afilierii la ele, acestea nu s-au mai putut menține și au lichidat [90].

Prin lege, aportul social al statului la Banca Centrală Cooperativă a fost redus de la 500 000 000 lei la 100 000 000 lei. Din diferența de 400 000 000 lei statul urma să doteze Casa Centrală a Cooperației cu suma

---

[84] Vezi Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 158.

[85] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 7/1930, f. 1—8.

[86] Idem, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 10/1935, f. 29.

[87] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 158.

[88] Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 31 ; I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 40 ; I. Fințescu, *op. cit.*, p. 625.

[89] Mitiță Constantinescu, *op. cit.*, p. 112.

[90] Constantin I. Opreșcu, *op. cit.*, p. 521.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

de 200 000 000 lei şi Centrala de Organizare, Îndrumare şi Control cu celelalte 200 000 000 lei, dar întreaga sumă urma să rămînă la dispoziţia Băncii Centrale Cooperative şi să fie retrasă în mod eşalonat, în decurs de 30 de ani [91]. În realitate, cele 400 000 000 lei i-au fost reluate şi virate celorlalte centrale după numai un an, în 1936 [92]. Caracterul straniu al acestei măsuri consta în faptul că unor instituţii centrale cu funcţii morale şi cu caracter pur birocratic li se punea la dispoziţie o sumă de patru ori mai mare decît organismului central de finanţare al întregii organizaţii cooperatiste româneşti.

Pe baza legii pentru organizarea cooperaţiei din 27 martie 1935 cîteva din funcţiile cu caracter pur comercial ale Băncii Centrale Cooperative au fost încredinţate Centralei Cooperativelor de Producţie, Aprovizionare şi Valorificare Agricolă [93]. CECOPAVA s-a constituit în acelaşi an, 1935, prin afilierea unor unităţi de gradul I şi II, care au subscris 3 275 000 lei şi au vărsat 1 275 250 lei şi prin participarea statului, la început cu numai 5 000 000 lei [94]. Fondurie de lucru ale centralei deşi au sporit prin majorarea capitalului subscris de stat la suma de 50 000 000 lei, au continuat să rămînă mici, căci statul nu a vărsat tot capitalul subscris. La bilanţul din 31 decembrie 1937 participau la capitalul ei doar 174, din totalul de 985 de cooperative agricole şi economice existente, cu 2 809 265 lei capital vărsat, iar statul cu 6 450 000 lei, astfel că ea avea doar 9 259 265 lei capital vărsat, faţă de 54 525 000 lei capital subscris [95].

Această creaţie a legii din 1935, pusă sub conducerea unor membri ai Partidului Naţional Liberal, a coordonat şi finanţat în special comercializarea cerealelor şi aprovizionarea armtei [96], operaţie pe care Banca Centrală Cooperativă o efectuase, de altfel, în ultimii ani pe scară restrînsă. Împreună cu Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului — un organism de stat înfiinţat la cîteva luni după CECOPAVA şi condus de cîţiva fruntaşi liberali interesaţi în agricultură şi în comerţul cu cereale — noua centrală a făcut concurenţă asiduă Centralei Cooperative de Import şi Export, a cărei activitate era dirijată atunci de un grup de membri influenţi ai Partidului Naţional Ţărănesc, concurenţă soldată cu rezultate păgubitoare atît pentru stat, care le-a finanţat pe toate trei, cît, mai ales, pentru producătorii care au vîndut produse agricole prin intermediul acestor organizaţii [97].

În 1936, această centrală a luat în exploatare de la stat opt bălţi şi patru păduri pentru a le arenda cooperativelor special constituite, dar ea le-a administrat direct, prin funcţionarii săi. Pe de altă parte, CECOPAVA a întreprins foarte puţine acţiuni pentru sprijinirea produc-

[91] Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. I. Tatos şi Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 653.

[92] Mitiţă Constantinescu, *op. cit.*, p. 81.

[93] Vezi I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 39—40.

[94] Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 526.

[95] *Ibidem.*

[96] Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. I. Tatos şi Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 669.

[97] Detalii în Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosarele 25/1930—1938, f. 83 şi urm.; 41/1930—1950, f. 31 şi urm.; idem, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 81/1934—1936, f. 21 şi urm.; „Argus", 10.VII.1935; „Curentul", 2.XII.1935; „Universul", 21.I.1936.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ției cooperativelor țărănești, limitîndu-se în mod practic la valorificare [98]. De altfel, CECOPAVA s-a dovedit a fi — așa cum s-a evidențiat în presa timpului — o improvizație a lui Mihail Negură, care a pus-o sub conducerea rudelor și a prietenilor. Aceasta, în loc de a efectua operațiunea de cumpărare a grîului, s-a transformat în societate exportatoare de cereale, păgubind statul, numai în campania de valorificare a anului 1935, de o sumă de 46 000 000 lei [99] și suprapunîndu-se celeilalte centrale ce era specializată în asemenea operații : Centrala Cooperativă de Import și Export [100]. Astfel, ca urmare a unor operații ilicite, la bilanțul din 31 decembrie 1936 ea a realizat un beneficiu net de 12 380 703 lei, disproporționat de mare, comparativ cu fondurile ce le poseda, superior chiar capitalului social vărsat al centralei [101].

Centrala Cooperativă de Consum s-a creat în 1935, prin asocierea cooperativelor de gradul I și II, a unor centrale și a statului, cu scop de a servi ca magazin central de aprovizionare și consum, de a controla, îndruma și finanța operațiile de acest gen ale unităților cooperative și de a participa, în asociație cu statul, alte instituții publice sau private și cu cooperativele de orice grad la înființarea, exploatarea sau preluarea în concesiune a oricărei instalații ce interesa producția articolelor ce urmau a fi desfăcute prin această centrală și altele. La constituire, statul avea 5 000 000 lei capital subscris, iar cele 166 cooperative, 35 federale și 2 centrale fondatoare 5 210 000 lei, din care au fost vărsați 3 938 053 lei. Ca și în cazul CECOPAVEI, creșterea capitalului și a numărului de asociați a fost lentă, centrala avînd la bilanțul din 31 decembrie 1937 doar 241 cooperative de consum și bănci populare federale, într-o perioadă cînd funcționau 817 cooperative de consum și 354 de aprovizionare. În mod practic, ea trebuia să aprovizioneze rețeaua de cooperative de consum cu alimente, băuturi, produse agricole și industriale, încălțăminte, articole de uz casnic și altele. Principalele ei operații au avut în vedere comercializarea bumbacului, a zahărului și a altor cîtorva articole necesare agricultorilor. Dar centrala a vîndut unităților sale mărfuri la prețuri scumpe și nu rareori bumbacul destinat cooperativelor a fost comercializat de către negustorii privați. Ea a subscris o sumă de 300 000 lei la cooperativa de sticlărie „Gheorghe Lazăr", din Avrig, județul Sibiu, a participat la exploatarea fabricii de bomboane „Astra", din Sibiu, pe care ulterior a cumpărat-o și a organizat alte cîteva întreprinderi proprii de producție : exploatarea unor bălți cu pește și industrializarea peștelui, înființînd în acest scop birouri la Galați, Vîlcov și Ismail și magazine de desfacere la București și Galați [102]. Centrala nu și-a concentrat, de fapt, atenția asupra sarcinilor principale ce i le încredințase legiuitorul, iar întreprinderile pe care le-a patronat au adus cooperației de consum foloase minime.

[98] Mitiță Constantinescu, *op. cit.*, p. 90—91.

[99] *Ibidem*, p. 93.

[100] Arh. St. București, fond Oficiul Central pentru Valorificarea Grîului, dosar 81/1934—1936, f. 21 ; „Curentul", 2.XII.1935.

[101] „Economia națională", LXIV, 1937, 5, p. 52—53.

[102] Detalii în Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 527—528 ; Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos și Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 668 ; Mitiță Constantinescu, *op. cit.*, p. 102—104 ;

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Rămîne de necontestat faptul că instituţiile centrale create pe baza legii din 27 martie 1935 nu şi-au exercitat atribuţiile pentru care fuseseră constituite şi că prin activitatea desfăşurată o parte din ele nu au făcut decît să compromită ideea de cooperaţie. Şi, ca şi cum pluricefalia greoaie a conducerii cooperaţiei realizată prin legea din 1935 nu ar fi fost suficientă, la 31 august 1936 a mai fost înfiinţată o altă instituţie de dirijare a mişcării : Ministerul Cooperaţiei.

Experienţa încercată prin legea pentru organizarea cooperaţiei din 27 martie 1935 cu noile centrale nu a reuşit, astfel că, în faţa unei stări de lucruri nesatisfăcătoare, ele au fost desfiinţate trei ani mai tîrziu. Pe baza decretului-lege din 23 iunie 1938 — operă a ministrului economiei naţionale, Mitiţă Constantinescu — s-a constituit, cu participarea statului, a cooperativelor şi a federalelor, prin fuziunea celor patru organizaţii naţionale cooperative : Banca Centrală Cooperativă, Centrala Cooperativă de Îndrumare, Organizare şi Control, Centrala Cooperativă de Producţie, Aprovizionare şi Valorificare Agricolă şi Centrala Cooperativelor de Consum şi prin desfiinţarea Casei Centrale a Cooperaţiei, care patrona activitatea tuturor centralelor de mai sus, Institutul Naţional al Cooperaţiei, care prelua toate atribuţiile fostelor centrale şi primea sarcina de a finanţa, organiza, îndruma şi conduce întreaga mişcare cooperatistă a ţării [103]. Era, de fapt, o reîntoarcere la unitatea de finanţare şi control ce o avusese Casa Centrală a Băncilor Populare cu începere de la crearea sa, din 1903 [104].

Deşi în anii următori legea din 23 iunie 1938 a suferit modificări succesive, ele nu au adus schimbări profunde în sistemul de organizare a instituţiilor cooperaţiei. Noile prevederi aveau în vedere extinderea unor atribuţii ale centralelor, în principal, şi ale unităţilor de gradul I şi II şi adoptarea activităţii lor la conjunctura economică dată şi, mai cu seamă, detalierea funcţiilor statului în cadrul acestei instituţii. De altfel, trebuie notat că toate legile privitoare la cooperaţie promulgate între cele două războaie mondiale s-au ocupat îndeosebi de organismele centrale, care au fost supuse unor restructurări continue, şi într-o mai mică măsură de unităţile de gradul I şi II, care, cu cîteva excepţii, şi-au păstrat formele de organizare şi regimul juridic dobîndite în perioada antebelică [105].

Legea pentru organizarea cooperaţiei din 23 iunie 1938 a menţinut dreptul de control al statului, ce fusese reintrodus prin legea din 27 martie 1935 [106], fapt ce a dus la întreruperea autonomiei cooperaţiei şi la reinstaurarea tutelei statului [107]. Acest principiu a fost lărgit prin modificările aduse decretului-lege din 23 iunie 1938 la 20 ianuarie 1939, la 18 octombrie 1940 şi la 22 februarie 1941 [108]. Dreptul de control asupra

[103] Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 31 ; Aurel Vişan, *Viaţa cooperativă în România*. în „Economia naţională", LXVI, 1939, 1, p. 22.

[104] I. Finţescu, *op. cit.*, p. 625.

[105] Gr. Mladenatz, A. G. Galan, I. Tatos şi Mircea V. Pienescu, *op. cit.*, p. 659.

[106] În 1935 el se efectua prin intermediul unor comisari ai guvernului (cf. Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 31).

[107] *Ibidem* ; Raymond Polin et J. G. Charon, *op. cit.*, p. 111 ; Alexandre M. Chabert, *op. cit.*, p. 79—81 ; Aurel Vişan, *op. cit.*, p. 22.

[108] Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cooperației a fost încredințat, cu începere din 1938, Ministerului Economiei Naționale, căruia i-a fost subordonată instituția cooperației [109]. El se exercita atît prin intermediul acestui departament, cît și prin funcționarii numiți de către stat în consiliul de administrație al Institutului Național al Cooperației. Astfel, principiul neutralității politice a cooperației, experimentat cu succes în alte țări, a avut, în mod teoretic, o scurtă existență în România, din iulie 1928 pînă în martie 1935.

Robert Lee Wolff observa că într-o țară ca România, cu mase de țărani slabi economicește, care aveau cel mai mult nevoie de efort cooperativ, era greu de imaginat realizarea scopurilor urmărite fără ajutorul statului sau prin refuzarea ofertei acestuia și a unor privilegii [110]. Dificultatea principală care stătea în calea independenței cooperației era aceea că țăranul sărac — adică românul de condiție socială medie — putea să ofere foarte puțin unei mișcări cooperatiste. Pînă cînd nivelul de trai al țărănimii nu se ridica deasupra limitei de subzistență — nota Henry L. Roberts — cooperația rămînea mai degrabă o noțiune decît o realitate și ea trebuia, în mod necesar, să depindă totalmente de sprijinul financiar și de îndrumarea statului [111].

Controlul și amestecul puterii executive în viața cooperației a fost justificat de necesitatea urmăririi modului în care cooperația utiliza fondurile avute, dintre care o cotă mai mică sau mai mare reprezenta aportul statului, iar o alta creditul de reescont oferit de Banca Națională a României. Dar tutela statului a însemnat amestecul factorului politic în activitatea cooperației și generarea unei inepuizabile surse de abuzuri, toleranțe și impunități. Neîndoielnic că cel puțin o parte din măsurile privitoare la cooperație votate de Parlament, chiar dacă reflectau punctele de vedere ale partidului politic aflat la guvern, vizau ameliorarea activității acestei instituții, însă modul în care administrația locală le-a tradus în fapt făcea ca România să i se potrivească proverbul „Statul sprijină, funcționarii stînjenesc" [112]. Amestecul statului și a factorilor politici în afacerile cooperației a fost resimțit chiar și în anii în care cooperația s-a bucurat de autonomie legală, dar el a rămas omniprezent și s-a manifestat în forme dintre cele mai variate în tot timpul în care cooperația s-a aflat sub tutela statului. Adeseori, dorința de cîștig a dus la afaceri necurate în dosul cooperativelor paravan și sub protecția interesată a omului politic influent, în dauna avutului public și a categoriilor muncitoare. Ambiții și diferite alte interese, sprijinite pe forța publică și unite adesea cu motive electorale, au putut duce la discreditarea și înlocuirea de la conducere a unor persoane destoinice cu elemente nepregătite și adesea incorecte dar susținute de un club politic. Prin influența politică s-a impus, de multe ori, voința unei minorități partizane și profitoare, unor comunități cooperative intimidate și exploatate. Adunările generale au fost adeseori paralizate în acțiunea lor, cînd interesul politic era în joc. Salarizări, acordări de credite, fixări de remu-

[109] *Ibidem.*

[110] Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Cambridge, Massachusetts, 1956, p. 176.

[111] Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 158.

[112] M. Gormsen, *Studiu critic asupra cooperației românești*, în „Independența economică", XXIII, 1940 3—4, p. 47—62.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

neraţii şi alte diferite avantaje s-au stabilit de prea multe ori după criterii politice [113].

Pe de altă parte, amestecul destul de des al factorilor din afară şi predominarea proastei conduceri au deziluzionat pe săteni în privinţa „aventurii cooperatiste". Cînd statul a început să domine această mişcare, ţăranul individual putea deveni tot mai suspicios, mai ales dacă întreprinderea nu era condusă spre a-i apăra în mod esenţial interesele. Pentru ţăran ea devenea un alt exemplu precis al lumii dinafară care încerca să obţină bani din propriile sale scopuri, astfel că atunci cooperaţia nu mai reprezenta mişcarea sa. Ea devenea ceva visat de cămătarii care au încercat totdeauna să-l jecmănească. În aceste condiţii, nimic altceva nu a putut convinge mai repede pe ţărani că întreaga idee de cooperaţie era o fraudă [114]. La rîndul său, danezul Marius Gormsen, care a studiat cooperaţia românească la faţa locului, găsea că aşa-numita cooperaţie din România nu era o cooperaţie adevărată, ci o instituţie cu un caracter mai mult sau mai puţin oficial, întrucît, în practică, ea era finanţată, dirijată şi controlată de stat, cu ajutorul unei întregi armate de funcţionari. Or, chiar dacă România a avut oameni de bună credinţă, cei din conducerea cooperaţiei au fost nepotriviţi. Rolul real al ţăranilor în conducerea acestor instituţii a fost aproape inexistent, iar folosul adevărat al acestei „cooperaţii", ca o instituţie permanentă, foarte restrîns. În anumite perioade, rolul ei a fost chiar îndoielnic sau negativ [115].

Independenţa acordată fostelor centrale — deşi mijloacele lor financiare proveneau mai mult din participarea statului — a dus la o acţiune de îndrumare, control şi finanţare din partea lor lipsită de unitatea, coordonarea şi supravegherea necesară. Decretul-lege din 23 iunie 1938, înlocuind aceste centrale cu un singur Institut Naţional al Cooperaţiei, pornea de la nevoia unităţii de comandament şi a controlului de stat — care lipseau — precum şi de la aceea a unei raţionalizări a funcţiilor cooperatiste în organismul central, a reducerii cheltuielilor şi obţinerii unui maximum de randament. Legea pentru organizarea cooperaţiei din 1938 a conceput Institutul Naţional al Cooperaţiei ca o puternică instituţie financiară, cu un capital social autorizat de un miliard de lei. *Institutul şi-a început activitatea la 1 iulie 1938, cu 2 886 cooperative* asociate, din totaul de 4 618 existente, care participau cu un capital subscris de 102 550 000 lei şi cu 74 378 197 lei capital vărsat. La suma de mai sus se adăuga participaţia statului, de 512 650 000 lei capital subscris şi vărsat, provenită din fondurile ce le avuseseră centralele desfiinţate. Împreună cu rezervele, fondurile noii bănci se ridicau la suma de 911 044 955 lei [116]. În prima lună de activitate, Institutul Naţional al Cooperaţiei a lichidat gestiunea fostei CECOPAVA, prin intermediul unei comisii speciale, care a descoperit mari nepotriviri între actele Centralei Cooperative de Valorificare şi Producţie Agricolă şi cele ale fir-

[113] Constantin I. Opresçu, *op. cit.*, p. 538.

[114] Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 176.

[115] Marius Gormsen, *Principalele probleme structurale ale agriculturii în România*, în *Problema agrară*, Bucureşti, 1946, p. 62.

[116] I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 40; Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 31; Aurel Vişan, *op. cit.*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

melor sau persoanelor cu care ea efectuase operații și chiar litigii cu armata, cu asociații săi și cu Ministerul Agriculturii și Domeniilor, din care numai o mică parte s-au putut clarifica [117].

Principala direcție spre care și-a concentrat atenția Institutul Național al Cooperației a fost aceea a finanțării țăranilor prin intermediul băncilor populare, dar acțiunea sa a întîmpinat greutăți din cauza insuficienței capitalului. Valoarea mică a fondurilor de lucru de care dispunea institutul, în raport cu necesitățile țăranilor, explică incapacitatea acestuia de a satisface cererile de credit ale asociatelor sale și dependența tot mai mare a cooperației din România față de creditul de reescont al Băncii Naționale. În materie de finanțare, institutul s-a transformat în scurtă vreme după înființare într-un fel de mandatar al Băncii Naționale a României, care efectua plasamente către băncile populare, obștile de cumpărare și alte categorii de cooperative și de la care reținea cota de comision [118].

Trebuie precizat însă că și sporul cu care băncile populare au participat la capitalul centralelor a fost destul de lent. De la 1 ianuarie 1919 pînă la 22 februarie 1941, adică într-un interval de 22 de ani, s-au subscris 110 210 000 lei și s-au vărsat 87 359 325 lei [119]. În perioada dictaturii antonesciene, cînd fonduri însemnate din buget au fost alocate pregătirilor militare, guvernul a recurs la retragerea succesivă a unor părți din participația statului de la institut. Astfel, Institutul Național al Cooperației, care nu dispusese niciodată de un capital de un miliard de lei, cît fusese autorizat, a rămas, la începutul anului 1941 cu o participație a statului de numai 399 806 971 lei. În aceste împrejurări, la 22 februarie 1941, comitetul de direcție al băncii a făcut un nou apel la unitățile cooperative pentru a spori capitalul social subscris și vărsat la centrală, iar pe de altă parte, a procedat la retragerea participațiilor institutului de la diferite societăți cooperative. Acțiunea sa a dat rezultate parțiale, dar pe ansamblul tuturor cooperativelor creșterea a fost, totuși, relativ mare. De la 22 februarie 1941 pînă la 15 iunie 1943 unitățile cooperative au subscris un capital de 162 925 000 lei și au vărsat o sumă de 140 300 329 lei, astfel că la 15 iunie 1943 participațiile cooperativelor la institut au sporit la 273 135 000 lei capital social subscris și la 227 659 654 lei capital vărsat. Dar, pe de altă parte, după 1941, statul a retras succesiv și alte sume, astfel că la 15 iunie 1943 el mai deținea la Institutul Național al Cooperației un capital de numai 49 806 971 lei [120], sumă extrem de mică în raport cu valoarea reală de atunci a leului și cu nevoile de credit ale țăranilor.

În afară de operațiile de distribuire a creditelor, institutul a organizat, cu concursul federalelor și al băncilor populare mai viabile, acti-

[117] Arh. St. Slatina, fond Banca populară „Protopopescu", comuna Priseaca, județul Olt, dosar 37/1936—1939.

[118] Vezi Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosarele 45/1930—1950, f. 57—58 ; 8/1934—1946, f. 77 ; I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 40.

[119] Cf. Arh. St. Pitești, fond Banca populară „Dorința", comuna Dobrești, județul Muscel, dosar 11/1943, f. 1—3 și 88.

[120] Idem, dosar 10/1941, f. 36 și 63 ; Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 1/1931—1948 ; f. 84 ; Gr. Mladenatz, *Cooperația în lumina actualității*, în „Pagini agrare și sociale", XX, 1943, 4—5, p. 104.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

vitatea de colectare a diferitelor produse agricole și de aprovizionare a satelor cu cereale pentru însămînțări și hrană, cu produse monopolizate și de vînzare a unor mașini și unelte agricole [121]. La începutul anului 1939, institutul a deschis în cîteva orașe depozite regionale prin intermediul cărora el aproviziona cooperativele și federalele cu produse alimentare, îmbrăcăminte și încălțăminte, materiale de construcție, unelte agricole și efectua operațiile de valorificare a produselor lactate și a cerealelor [122]. După încheierea acordului economic dintre statul român și cel german, din 4 decembrie 1940, Institutul Național al Cooperației a jucat rolul de intermediar în operația de plasare a mașinilor agricole importate de la firmele germane către obștile sătești constituite în acest timp sau către cooperativele de producție [123].

Concomitent cu Institutul Național al Cooperației au continuat să activeze cîteva federale naționale ce dirijau activitatea unor ramuri speciale de asociații, subordonate însă în totalitate acestuia : fosta Centrală Cooperativă de Import și Export și-a păstrat vechea titulatură, dar ea a îndeplinit după 1938 funcția de federală a cooperativelor economice — avînd 206 cooperative asociate, cu un capital subscris de 11 190 000 lei și un capital vărsat de 7 518 080 lei — și trei federale naționale de specialitate : Federația Națională a Cooperativelor Viticole, creată în acel an, care avea, la încheierea primului bilanț, din 31 decembrie 1938, 44 asociați, cu un capital subscris de 1 670 000 lei și vărsat de 1 123 000 lei; Federația Națională pentru Industria Textilelor, creată în 1937, care avea în componență cooperativele specializate în producția sau colectarea plantelor textile indigene și care dirija în plus și activitatea diferitelor unități cooperative din alte ramuri de specialitate, și Federația Națională a Cooperatvelor de Pescuit *(Fenaco)*, constituită tot în 1937, cu 17 asociate [124].

Așa cum s-a menționat, centralele au avut, între altele, sarcina de a asigura un cadru prielnic desfășurării activității cooperativelor. Cu toate minusurile manifestate pe linia sprijinirii unităților de gradul I, ele au întreprins, totuși, o serie de acțiuni pozitive în vederea pregătirii cadrelor necesare cooperației. Cu începere din 1919 a funcționat o școală superioară de cooperație, înființată din inițiativa lui Ion Răducanu [125], care a eliberat, pînă în 1939, un număr de 301 diplome. Paralel, au fost create cîteva școli de contabili pentru cooperație, la Orșova, la Luduș, județul Mureș, și la Chișinău și o școală de controlori-revizori, la Satulung, județul Brașov. După război a funcționat, vreme de cîțiva ani, o școală practică de lăptărie pentru formarea de maiștri specialiști în pre-

[121] Arh. St. Slatina, fond Banca populară „Protopopescu", comuna Priseaca, județul Olt, dosar 37/1936—1939.

[122] Arh. St. Suceava, fond Prefectura Cîmpulung, dosarele 58/1938—1939, f. 51 ; 51/1942, f. 80.

[123] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 1/1931—1948, f. 81 ; Arh. St. Pitești, fond Banca populară „Dîmbovnicu", comuna Bîrlogu, județul Argeș, dosar 12/1941. f. 20.

[124] Institutul Național al Cooperației, *Raportul anual asupra situației generale a mișcării cooperative*, București, 1940, p. 10 ; I. I. Tatos, *op. cit.*, p. 40.

[125] Gheorghe V. Selten, *op. cit.*, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

gătirea derivatelor laptelui, care a fost redeschisă de Institutul Național al Cooperației abia în vara anului 1943 [126].

Pe ansamblu însă, desele schimbări survenite în legislația cooperatistă și în organizarea instituțiilor centrale din perioada interbelică, cu înființări și desființări repetate de centrale, cu modificarea atribuțiilor lor, cu trecerea totală sau a anumitor categorii de cooperative de la un minister la altul și readucerea după numai cîțiva ani la departamentul de unde plecaseră, toate aceste prefaceri, departe de a conduce la consolidarea mișcării dorită de legiuitori, au creat o stare de instabilitate și de nesiguranță puțin prielnică unei evoluții și continuități normale, precum și unei încrederi depline în cooperație. Din această cauză, cooperația românească s-a dezvoltat necoordonat, inegal, dispersat și pulverizat, cu neînțelegerea obiectivului primordial și a imperativelor de bază ale economiei naționale [127].

[126] Arh. St. Pitești, fond Banca populară „Dorința", comuna Dobrești, județul Muscel, dosar 11/1943, f. 87.

[127] Mitiță Constantinescu, *op. cit.*, p. 126 și 195.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

GH. ONIȘORU

P. C. R. — EVOLUȚIA PROGRAMULUI ȘI PRACTICA GUVERNĂRII 1944 — 1947

Motto : „Noi comuniștii ne spunem : poporul român sărac vrea să fie în țară bogată popor bogat". Ana Pauker[1].

Instrumentul politic principal cu care U.R.S.S. a acționat în spațiul românesc a fost P.C.R., factor determinant al instaurării unei dictaturi de aproape 45 de ani în România. Înființat la 8 mai 1921, minusculul partid s-a lansat de la început pe o traiectorie antinațională, realitate probată atît de programul și tezele adoptate, cît și de componența sa etnică. Prin preluarea în 1923 a tezei Cominternului, privind problema națională și dreptul la autodeterminare, în spatele căreia s-a aflat Buharin, s-a realizat atragerea în rîndurile partidului a factorilor ostili actului din 1918 [2]. În aceste condiții, cumulate și cu cele din 1924 de la Tatar Bunar, guvernul liberal condus de Ionel Brătianu, avîndu-l ca ministru de interne pe Gh. Tătărescu, a decis eliminarea P.C.d.R. din viața politică. Partidul și-a continuat activitatea în ilegalitate și în exil la Moscova, acționînd cu consecvență pe linia contrară intereselor fundamentale ale poporului român, fapt explicabil și numai dacă avem în vedere că, în afara lui Gh. Cristescu, toți ceilalți secretari generali, care i-au urmat, au fost străini. De altfel, în 1930, la un procent al românilor de 71,9 % din totalul populației, ei nu reprezentau decît 22,65% din totalul comuniștilor ; cei mai mulți erau unguri (26,58 %), procente însemnate fiind din rîndurile evreilor (18,12%), al rușilor și ucrainienilor (10,27%) și al bulgarilor (8,45%) [3]. Efectivele în sine erau, însă, destul de reduse, potrivit chiar surselor comuniste, partidul fiind într-o continuă pierdere de aderenți, de la 40. 000 de membri anunțați la Congresul din 1921 la circa 500 în 1923 [4]. În mod cert, cvasiunanimitatea surselor indică cifra de 1. 000 de membri pentru anul 1944, cînd comuniștii au reintrat în legalitate.

---

[1] *Comuniștii și proprietatea particulară*, Ed. P.C.R., 1946, p. 5.

[2] Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre*, ed. II, revăzută și adăugită, Los Angeles, 1989, p. 231—232.

[3] *Romania*, Boulder, Colorado, Publishers Inc., p. 26.

[4] Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, 1990, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Mai ales după 1943, în condiţiile generate de situaţia de pe frontul sovietic, liderii opoziţiei din România, în frunte cu Iuliu Maniu, s-au decis să-i atragă şi pe comunişti în rîndurile mişcării organizate ce viza răsturnarea lui Ion Antonescu de la putere. Întrucît Ana Pauker şi Vasile Luca erau la Moscova, iar Gh. Gheorghiu-Dej era închis la Tg. Jiu, singurul membru marcant disponibil era Lucreţiu Pătrăşcanu. Între el, aflat în domiciliu forţat la Poiana Ţapului, şi Iuliu Maniu s-au realizat în toamna lui 1943 primele contacte la locuinţa lui Nicolae Penescu. Cu acest prilej, liderul P.N.Ţ. l-a informat pe Pătrăşcanu despre existenţa unui front comun al partidelor democratice, oferindu-i un loc pentru P.C.d.R. în schimbul unor demersuri ale comuniştilor pe lîngă guvernul sovietic în problema Basarabiei [5]. În cursul discuţiilor, fruntaşul comunist n-a făcut nici o promisiune certă, dar a insistat ca Gheorghiu-Dej să fie eliberat de la Tg. Jiu.

Conştienţi de poziţia favorabilă creată pentru ei de avansarea trupelor sovietice, comuniştii, încercînd să se erijeze în exponenţii rezistenţei române, au pus, la 23 mai 1944, bazele Coaliţiei Naţional-Democrate. Era, în fapt, un organism dominat de ei, în care au fost cuprinse o serie de organizaţii politice, partide şi dizidenţe aflate în sfera lor de influenţă sau care erau prosovietice ; mai făceau parte Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioţilor, MADOSZ, Partidul Socialist Ţărănesc, rămăşiţele P.N.D.-Iorghist condus de dr. P. Topa, gruparea Tătărescu şi P.S.D. [6]. Atunci cînd, la 20 iunie 1944, a fost creat Blocul Naţional Democrat, pe baza parităţii între P.N.Ţ. — P.N.L. şi P.C.d.R. şi P.S.D. [7], comuniştii au încercat să introducă, în acest organism, o parte din aliaţii lor, ceea ce le-ar fi dat o anumită predominanţă în caz de reuşită, dar acţiunea lor s-a soldat cu un eşec. În B.N.D. din partea comuniştilor au intrat L. Pătrăşcanu, P. Constantinescu-Iaşi şi V. Bîgu, moment ce semnifica recunoaşterea de către marile partide democratice a revenirii P.C.d.R. în legalitate, într-un cadru în care elementul principal l-a constituit sporirea presiunii armatelor sovietice.

Un alt efect al actului de la 20 mai a fost înlesnirea evadării lui Gh. Gheorghiu-Dej, care era închis din 1933 la Tg. Jiu, alături de el fiind şi alţi lideri comunişti ca Gh. Apostol, Chivu Stoica, Alexandru Drăghici. Cel care s-a ocupat de evadare a fost Emil Bodnăraş, revenit clandestin în ţară, evenimentul petrecîndu-se în noaptea de 9/10 august 1944 [8]. Bineînţeles că ulterior istoriografia oficială a avut grijă să arate că „partidul a fost cel care a organizat această evadare după un plan dinainte stabilit" [9], fără a sublinia înlesnirile serviciilor secrete româneşti şi sprijinul dat în conformitate cu înţelegerea Maniu — Pătrăşcanu.

---

[5] Nicolas Penesco, *La Roumanie de la democratie au totalitarism 1938—1948*, Edition Contrepoint (S.E.R.C.), 1981, p. 58.

[6] *23 August 1944. Documente*, vol. II, Bucureşti, doc. 605, n. 1.

[7] *Ibidem*, doc. 601.

[8] *Scânteia*, 24 august 1945.

[9] Mihail Roller, *Istoria R.P.R. Manual pentru învăţămîntul mediu*, Bucureşti, 1952, p. 667—668.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Actul de la 23 august găsea astfel P.C.d.R., cu un efectiv pe care unii autori îl fixează la 802 membrii [10], alții la 820, din care jumătate agenți ai poliției [11], în situația de a fi pentru prima dată reprezentat în guvern. Astfel, prin decret regal [12], L. Pătrășcanu, în calitate de ministru fără portofoliu și interimar la justiție, devenea primul comunist membru al unui guvern român. Bineînțeles că Iuliu Maniu și Dinu Brătianu sperau ca această prezență să fie pasageră și fără efecte negative, mai ales că Radio Moscova a difuzat la 24 august o nouă declarație a lui Molotov în spiritul celei din 2 aprilie 1944. Documentul sublinia că „guvernul sovietic socotește că nu este inutil să confirme declarația sa făcută în luna aprilie a acestui an. În această declarație s-a precizat că Uniunea Sovietică nu are de gînd să dobîndească vreo parte din teritoriul român sau să schimbe ordinea socială existentă în România sau în felul acesta să aducă vreo atingere independenței României" [13].

Primele manifestări oficiale ale P.C.d.R. după 23 august au fost constituite de declarația C.C. publicată de *România Liberă* pe 24 august 1944 care sublinia că „Politica sa de Bloc Național, ca și aceea de Front Național Patriotic, nu a răpit și nu răpește independența sa organizatorică, ideologică și politică, el păstrîndu-și deplina libertate în rezolvarea problemelor de bază ale României de azi și de mîine" [14], ca și de apelul intitulat *Către toată muncitorimea de la orașe și sate ! Către întregul popor român* unde se arată că „P.C.d.R. este partidul muncitorimii și reprezentantul întregului popor muncitor, inițiatorul și elementul cel mai activ al F.N.P." [15]. Astfel, demara opera de distrugere a democrației românești cu cuvinte mari și cu o echipă în care de la început s-au înfruntat două curente, interior și exterior, ierarhia fiind stabilită abia la Conferința Națională din octombrie 1945. Curentul celor care rămăseseră în țară cuprindea în special pe : Lucrețiu Pătrășcanu, fiul lui D. D. Pătrășcanu, cu studii în Germania, care se pare că n-a fost niciodată agreat la Moscova ; Gh. Gheorghiu-Dej, născut la 8 noiembrie 1901 la Bîrlad în familia muncitorului Gh. Tănase, condamnat în 1933 la 12 ani închisoare [16], „om cu o oarecare personalitate, dar dur și foarte indicat pentru aplicarea metodelor staniliste în România" [17] ; Constantin Pîrvulescu, care în septembrie 1944 semna un comunicat în calitate de secretar general al P.C.d.R. [18] ; Teoharie Georgescu — născut la 31 ianuarie 1908 și arestat în 1941 [19] ; Chivu Stoica, Gh. Apostol, Ion Gheorghe Maurer, cărora li s-a alăturat și Emil Bodnăraș, fost dezertor din armata română, care reușise să fugă

[10] G. Dumitrescu, *Demascarea*, München, 1978, p. 10.
[11] D. Bacu, *Pitești. Centru de reeducare studențească*, Madrid, 1963, p. 20.
[12] *Monitorul oficial (M.O.)*, partea I, nr. 197 bis, 24 august 1944, p. 6199.
[13] *Curentul*, 27 august 1944.
[14] *23 August 1944. Documente*, vol. II, doc. 667.
[15] *Ibidem*, doc. 742.
[16] *Gheorghe Gheorghiu-Dej. Schiță biografică*, București., 1951.
[17] N. Penesco, *op. cit.*, p. 154—155.
[18] *Universul*, 11 septembrie 1944.
[19] *Teohari Georgescu. Schiță biografică*, Ed. P.M.R., 1951.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în U.R.S.S. de unde s-a întors clandestin [20]. Acestora li s-a opus grupul Ana Pauker — Vasile Luca venit odată cu armata sovietică. Personalitate de tristă celebritate, ce a desfăşurat o activitate nefastă şi antinaţională, Ana Pauker, „tovarăşa Ana" cum era supranumită „Passionaria" României, s-a născut la 13 decembrie 1893 în comuna Codăeşti din Moldova [21], în familia unui măcelar de carne Caşer (Rabinsohn), a fost profesoară de ebraică la Şcoala primară a Comunităţilor Evreilor din Bucureşti „Fraternitatea — Zion", din curtea Templului Coral [22], fiind condamnată la 10 ani închisoare în urma procesului de la Craiova din 1936, din care n-a efectuat decît patru, în 1940 plecînd în U.R.S.S. în urma unui schimb de prizonieri. Principalul ei aliat, Vasile Luca, în fapt un secui pe numele său real László Lukás născut în 1898 în judeţul Trei Scaune, a fost între 1940-1941 deputat la Cernăuţi, prilej cu care a sprijinit acţiunea de deportare a românilor din Bucovina, merite pentru care a fost recompensat cu gradul de maior în Armata Roşie [23]. Ceea ce a legat aceste două fracţiuni, dincolo de disputa acerbă pentru putere care le-a separat, a fost efortul conjugat pentru realizarea planului conceput de Kremlin de stalinizare a României.

Un plan, evident de altfel pentru tot teritoriul supus de armatele sovietice, care a respectat, cu unele diferenţe insignifiante, aceleaşi caracteristici principale, urmărea conform viziunii lui Stalin o integrare gradată a acestor state într-un sistem comun, cu ajutorul unor echipe conduse de comunişti indigeni [24]. Ţelul său final viza integrarea economică, politică, socială şi culturală a acestor popoare în urma a trei etape principale. Aceste trei faze, vizibile în tot răsăritul Europei, pot fi urmărite la nivelul executivului prin succesiunea guvernelor de coaliţie autentică, coaliţie aparentă — în care comuniştii erau predominanţi, cazul guvernului Groza de la noi — şi în final unul pur comunist [25]. Unii autori percep în cadrul acestui sistem al sovietizării că lovitura de stat politică este urmată de cea economică, corolarul fiind cea socială concretizată prin lupta de clasă [26]. Aceste fapte au fost pregătite din timp de Stalin, care încă din 1945 i se confesa lui Tito în timpul unei întîlniri la Moscova : „Acest război nu seamănă cu cel trecut : cine ocupă un teritoriu, îşi impune propriul sistem social. Toată lumea îşi impune sistemul său atît de departe cît pot avansa armatele sale" [27].

Ofensiva pe care au declanşat-o comuniştii români, sprijiniţi în mod constant şi eficient de către trupele sovietice de ocupaţie, a găsit un spaţiu propice într-o ţară a multor inegalităţi sociale, măsurile de sovietizare fiind înlesnite şi de dezastrul produs de război, ca şi de

[20] Robert Lee Wolff, *The Balkans in our Time*, New York, p. 278—279.
[21] *Ana Pauker. Schiţă biografică*, Bucureşti, 1951.
[22] Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, Hasefer, 1990, p. 108.
[23] R. L. Wolff, *op. cit.*, p. 278.
[24] François Fejtö, *Histoire des démocraties populaires*, vol. I, *L'ère de Staline 1945—1952*. Paris, Seuil, 1971, p. 117.
[25] J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, 1962, p. 553—554.
[26] Constantin Dumitrescu, *Cetatea totală. Comunismul despuiat de legende*, München, 1982, p. 100—101.
[27] Milovan Djilas, *Conversations avec Staline*, Paris, 1971, p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

starea deplorabilă a sistemului de comunicații [28]. În aceeași ordine de idei se poate alătura comportamentului armatelor sovietice, caracteristic pentru trupe de ocupație și nu aliate, precum și întreținerea unei stări de neliniște relative la Transilvania și Moldova.

În toamna anului 1944, principalele dificultăți erau generate, pe lîngă dereglarea sistemului de circulație prin lărgirea ecartamentelor unor tronsoane de cale ferată din Moldova, și de inflația apărută prin includerea în circuitul monetar intern a rublei sovietice și a leului comandamentului militar al trupelor sovietice, paritatea de schimb fiind de 100 lei rubla, leul sovietic fiind cotat la rîndul său la valoarea de 500 lei românești [29]. Imixitiunea rusească în administrația internă a României a avut la rîndul ei darul de a mări haosul, necesar de altfel pentru mascarea intereselor sovietice în țară, oamenii instalați în Moldova, de unde administrația românească fusese evacuată de Antonescu, fiind obedienți față de noii stăpîni. Relevantă în acest sens este și următoarea notă aflată la Ministerul de Interne în care se arată : „Prefecții și Primarii «desemnați de popor» și numiți cu agrementul Comandantului sovietic, în mare parte nu îndeplinesc condițiunile legale de numire, mai ales în ceea ce privește studiile" [30]. Acolo unde funcționarii loiali guvernului central au încercat să îndeplinească hotărîrile Bucureștiului, au fost împiedicați de intervențiile directe ale Comandamentelor Sovietice, cum a fost și cazul Legiunii de Jandarmi din Rădăuți care nu și-a putut reinstala secțiile și posturile de jandarmi în urma unei astfel de intervenții [31].

Starea de nesiguranță nu numai că a fost întreținută, dar a fost și accentuată de abuzurile săvîrșite de unități izolate ale armatei sovietice care ridicau bunuri din gospodăriile țăranilor, motiv pentru care aceștia refuzau să mai execute arăturile și însămînțările de toamnă, la fel ca și podgorenii care nu mai adunau recolta [32]. Mai mult, în județul Tecuci cerealele au fost considerate pradă de război de către Comandamentul sovietic care a refuzat să elibereze și cantitățile necesare pentru însămînțări [33]. În alte zone, autoritățile sovietice au trecut la demontarea de instalații industriale ce au fost transportate în Rusia [34], un *alt fenomen îngrijorător constituindu-l deportările semnalate* în județele Neamț și Iași [35]. Toate aceste fapte conjugate au contribuit la timorarea populației și întreținerea unei stări de neliniște favorabilă pescuitorilor în ape tulburi.

Factorul extern, respectiv abandonarea României de către democrațiile occidentale legalizată la 9 octombrie 1944 în urma înțelegerii secrete dintre I.V. Stalin și W. Churchill, a influențat decisiv caracterul dur al sovietizării țării noastre. De altfel, în memoriile sale, premierul

[28] Sherman D. Spector, Rene Ristelhueber, *A History of the Balkan Peoples*, New York, 1971, p. 356.
[29] *Viitorul*, 2 septembrie 1944.
[30] *Arhivele Statului București (A.S.B.)*, fond Ministerul de Interne (M.I.), direcția Administrației de Stat (d.A.S.), dosar 22/1944, f. 8.
[31] Ibidem, fond M.I., d. 13/1944, f. 4.
[32] *Ibidem*, f. 4.
[33] *Ibidem*, f. 5.
[34] *Ibidem*, f. 5.
[35] *Ibidem*, f. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

britanic recunoaşte că „totul a fost reglat în mai puţin timp decît ne-a trebuit pentru a scrie“ [36], ceea ce confirmă încă o dată că în raporturile dintre marile puteri, statele mai mici constituie, de cele mai multe ori, doar un obiect de schimb, soarta a milioane de oameni fiind decisă cu un cinism greu de imaginat.

Sub faţada F. N. D., comuniştii au început din septembrie 1944 ofensiva pentru schimbarea raportului de forţe în cadrul guvernului Sănătescu. Primul pas a fost făcut la 6 septembrie odată cu semnarea protocolului de constituire a Grupului Patriotic Antihitlerist de către C. Agiu şi P. Constantinescu-Iaşi pentru P.C.d.R., Şt. Voitec şi T. Iordăchescu din partea P.S.D., dr. D. Bagdasar împreună cu Gh. Vlădescu-Răcoasa pentru Uniunea Patrioţilor, M. Ralea şi Stanciu Stoian ca reprezentanţi ai P.S.Ţ. şi Gh. Miclea reprezentantul Frontului Plugarilor [37]. Se încerca astfel acreditarea imaginii conform căreia comuniştii erau purtătorii de cuvînt ai unui larg front popular, realitatea fiind că partidele respective nu aveau o activitate însemnată şi erau lipsite de sprijinul populaţiei. Momentul oficial al afişării pretenţiilor de guvernare l-a constituit publicarea în *Scânteia* din 26 septembrie 1944 a Proiectului de platformă a F.N.D., în 15 puncte, ce reprezenta în fapt primul program politic coerent al comuniştilor lansat după 23 august. Dintre problemele enunţate cu acest prilej principalele se referau la o reformă agrară prin exproprierea suprafeţelor de peste 50 ha (pct. 5), naţionalizarea B.N.R. şi a celorlalte 18 bănci mai mari (pct. 11), adoptarea unei noi constituţii (pct. 14), Adunarea Constituantă urmînd a fi aleasă prin vot universal, egal, direct şi secret [38]. Ca noutate apărea propunerea de acordare a dreptului de vot de la vîrsta de 18 ani pentru civili de ambe sexe, ca şi pentru militari.

Publicarea acestei platforme a fost urmată imediat de un şir de adeziuni din partea P.S.Ţ. (pe 26 septembrie), a Partidului Popular-Ţărănesc (28 septembrie) şi a Frontului Plugarilor pe 29 septembrie 1944 [39], iar ulterior, pe 6 octombrie, s-a alăturat MADOSZ-ul [40]. Baza F.N.D. a fost pusă însă în urma şedinţei comune din 2 octombrie 1944 a Comitetelor Centrale ale P.S.D. şi P.C.d.R., cînd s-a discutat proiectul comuniştilor şi propunerile social-democraţilor. Rezoluţia semnată de T. Ionescu, L. Rădăceanu şi Şt. Voitec din partea P.S.D., iar din partea P.C.d.R. de C. Pârvulescu, V. Luca, Ana Pauker şi Dej, arăta dorinţa comună de acţiune în cadrul F.U.M., cerîndu-se un guvern al F.N.D. [41]. Interesantă apare mai ales în perspectiva anilor '46—'48, declaraţia făcută cu acest prilej de L. Rădăceanu : „În privinţa Frontului Unic mai există în opinia publică oarecare confuzie. Unii cred că este vorba aici de o fuziune. Dimpotrivă. Ambele partide îşi păstrează individualitatea

[36] Winston Churchill, *Mémoires sur le deuxiéme guerre mondiale*, vol. VI, *Triomphe et tragédie*, part. 1, *La Victoire (6 iunie 1944 — 3 feb. 1945)*, Paris, 1948—1952, p. 235.
[37] *România liberă*, 9 septembrie 1944.
[38] *Scânteia*, 26 septembrie 1944.
[39] *Universul*, 2 octombrie 1944.
[40] *Scânteia*, 8 octombrie 1944.
[41] *Ibidem*, 5 octombrie 1944.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

distinctă, organizatorică și programatică. Frontul Unic înseamnă numai încetarea vechii învrjbiri care sfîșia clasa muncitoare și colaborarea strînsă în toate problemele mari ale clasei muncitoare și ale țării" [42]. Reacția celor două partide mari (P.N.Ț. și P.N.L.) a fost promptă față de acest act de diversiune care era platforma F.N.D. Astfel, *Dreptatea* din 7 octombrie publica articolul *Cîteva cuvinte în chestiunea agricolă. Cu prilejul publicării Proiectului de platformă al comuniștilor* [43], în care luîndu-se în discuție așa-zisa noutate lansată prin pct. 5 ce prevede exproprierea suprafețelor de peste 50 ha, era făcută precizarea că în programul P.N.Ț. figurau suprafețe mai mici.

Susținîndu-și public platforma, F.N.D. a organizat, pe 8 octombrie pe stadionul A.N.E.F., un miting, ocazie cu care L. Pătrășcanu, atacînd guvernul sprijinit de B.N.D. se întreba retoric : „A rezistat Blocul acestui nou examen ?", găsind un răspuns „clar și hotărît : Nu" [44]. Soluția oferită preciza că „fără nici o clipă de întîrziere, în acest moment de criză, care paralizează toate energiile poporului român, să pășim la formarea Comitetului de Organizare a F.N.D. Acest comitet trebuie să ia ființă imediat" [45]. Faptul că această acțiune a avut un oarecare efect în rîndul populației este confirmat de un comentator neutru, corespondentul ziarului londonez *News Chronicle* : „F.N.D. format din P.C., P.S.D., Sindicatele Unite, Frontul Plugarilor și Uniunea Patrioților a organizat o mare manifestație care se desfășura în ordine în București, cu succes. Frontul a cerut ca actualul guvern să fie schimbat cu un guvern reprezentînd unitatea tuturor forțelor sau dacă nu este posibil atunci formarea unui guvern al Frontului" [46].

Evoluția fenomenului politic de la noi a arătat însă destul de limpede că toată propaganda în jurul formării unui guvern, pompos numit de largă concentrare democratică, sub egida F.N.D. în cadrul căruia să fie admiși într-o primă fază și reprezentanți ai marilor partide ce au girat conducerea țării în perioada interbelică n-a fost decît o falsă cortină pentru mascarea intențiilor reale, respectiv eliminarea completă a adevăratei opoziții anticomuniste. Confirmarea este oferită de colaborarea la cel de al doilea guvern Sănătescu și la cel prezidat de generalul N. Rădescu.

Pe baza sprijinului nemijlocit acordat de sovietici a fost înlocuit guvernul de la 23 august cu unul nou, cu o reprezentare mai largă, în cadrul căruia deși F.N.D. a reușit să-și consolideze pozițiile, obținînd postul de vicepreședinte pentru dr. P. Groza, nu obținuse încă predominanța. Noul cabinet, instalat la 4 noiembrie și prezidat tot de generalul Sănătescu [47], avea rezervate pozițiile cheie de la interne, unde titular era N. Penescu, externe, portofoliul aparținînd unui vechi colabo-

[42] *Ultima Oră*, 12 octombrie 1944.
[43] *Dreptatea*, 7 octombrie 1944.
[44] Lucrețiu Pătrășcanu, *Scrieri, articole, cuvîntări, 1944—1947*, București, 1983, p. 19—20.
[45] *Ibidem*, p. 21.
[46] *A. S. B.*, fond Ministerul Propagandei Naționale (M. P. N.), presa externă, dosar 1369, f. 49.
[47] *23 August 1944. Documente*, vol. III, d. 977.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

rator de al lui Titulescu — C. Vișoianu, economia națională și finanțe tot pentru reprezentanții democrației autentice și nu ai celei declamate. Cele mai importante ministere ale F.N.D. erau deținute de comuniștii L. Pătrășcanu și Gh. Gheorghiu-Dej, respectiv justiția și comunicațiile. Departe de a fi un succes al comuniștilor, așa cum au susținut ei, formarea noii echipe ministeriale a probat încă o dată „abilitatea politică reală" a tînărului suveran [48]. Raportul de forțe a fost menținut și în cadrul guvernului condus de generalul N. Rădescu, principala noutate constituind-o preluarea departamentului de interne de către primul ministru și nu de către Teohari Georgescu [49], așa cum ar fi dorit comuniștii.

Bineînțeles că această situație nu putea fi tolerată, astfel că, anul 1945 marchează intrarea în a doua fază a planului comunist de preluare a puterii. Intenția de a guverna într-o nouă formulă a fost dezvăluită clar pe 29 ianuarie 1945 prin lansarea programului de guvernare al F.N.D. [50]. Programatic platforma nu aducea noutăți importante referindu-se la continuarea războiului alături de aliați, respectarea Convenției de armistițiu, legături sincere și durabile cu vecinii și mai ales U.R.S.S. Suportul popular era scontat mai ales prin enunțarea punctelor 4 și 6. Astfel, referitor la situația Transilvaniei se consemna : „Înfăptuirea unei politici democrate și de înfrățire între națiunile conlocuitoare ale țării, politică ce ne va asigura încadrarea Transilvaniei de nord, despărțită astăzi de restul țării din pricina politicii șovine și reacționare a elementelor fasciste din guvernele care s-au succedat de la 23 august 1944", în timp ce pct. 6 prevedea înfăptuirea imediată a reformei agrare. O altă noutate de rău augur era reprezentată de precizările privind reorganizarea armatei și purificarea ei de elementele „fasciste". Referindu-se tocmai la măsurile preconizate în această platformă de către partidul comunist, Petre Constantinescu-Iași arăta în cadrul unui miting desfășurat la Giurgiu că „Partidul comunist — în septembrie 1941 — a renunțat la programul luptei de clasă, pentru a realiza un program general al revendicărilor tuturora, generale, ale țării întregi. În întreg programul F.N.D. nu există revendicări socialiste-comuniste ci numai democratico-naționaliste" [51]. Remarca liderului comunist, deosebit de semnificativă, acoperă două aspecte principale, și anume, acela al unei politici în trepte cuprinzînd cereri pragmatice în funcție de momentul acțiunii, dar mai ales existența certitudinii că prezentarea unui program tipic comunist ar fi produs o reacție prea violentă din partea populației, care nu putea fi contrabalansată cu ușurință, avînd în vedere că rușii erau în plină ofensivă pe toate fronturile și nu-și puteau permite o defecțiune în spate. În altă ordine de idei, declarația lui Constantinescu-Iași apare ca o prelungire a gîndirii lui Stalin, care în același an 1945 îi preciza lui I. B. Tito că „Astăzi, socialismul este posibil, chiar sub regimul monarhic englez. Revoluția nu mai este necesară nicăieri" [52].

[48] *A.S.B.*, fond M.P.N., presă externă, d. 1369, f. 72.
[49] Idem, fond Casa regală Mihai (C. R. M.), dosar 56/1945, f. 12—13.
[50] *23 August 1944. Documente*, vol. III, doc. 1123.
[51] *Timpul*, 31 ianuarie 1945.
[52] M. Dijlas, *op. cit.*, p. 152.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Speranța evitării unei revoluții comuniste în România o găsim exprimată și la liderii social-democrați, chiar la cei care au contribuit la subordonarea completă față de comuniști a P.S.D. Astfel, L. Rădăceanu arăta că „Odată cu creșterea rolului politic al U.R.S.S. a crescut și importanța și rolul partidului comunist, fapt care nu poate fi neglijat în nici o țară. Rezultă deci, că în procesul de trecere la democrație și apoi la socialism, vom putea avea mai multe zone : — una în care trecerea la socialism se va face în forme specifice bolșevice ; — alta în care trecerea se face prin metode specific apusene și social-democrate ; — și, în sfîrșit, zone în care trecerea se va face prin colaborarea între partidele muncitorești, prin o sinteză a curentelor istorice ale mișcării muncitorești, care va putea servi apoi drept pildă întregii muncitorimi internaționale“ [53].

Luna martie 1945 a debutat sub semnul unei grave crize interne, mai ales după ce generalul N. Rădescu a fost demis în urma intervenției brutale a lui A. I. Vâșinski. În fața poziției ferme a sovieticilor, după ce au eșuat diferitele formule de compromis, mandatul pentru formarea unui nou guvern a fost încredințat lui P. Groza. Cum regele încerca încă să amîne inevitabilul, refuzînd să semneze lista noului guvern, din noaptea de 4/5 martie trupele sovietice au început să-și manifeste deschis ostilitatea patrulînd în jurul Palatului regal. [54] În aceste condiții, abandonat de aliații occidentali și fără posibilitatea unei rezistențe eficiente din interior, pe 6 martie regele a trebuit să capituleze în fața evidenței. Reprezentanții partidelor democratice naționale, trecute din acest moment în opoziție, au considerat pe bună dreptate că după 6 martie 1945 a început era comunistă a României [55], aceasta în timp ce *Scânteia* prin pana lui Miron Constantinescu publica articolul *O victorie a poporului* [56], remarcînd faptul că într-adevăr data respectivă este o cotitură în istoria națională. Noul guvern [57], în componența căruia au intrat și partizanii lui Gh. Tătărescu, folosiți pentru fațada aparent democratică în speranța recunoașterii sale în Occident [58], era dominat de comuniști. Punctul lor de vedere a fost literă de lege și a prevalat întotdeauna în problemele cheie, una din acestea constituind-o dezlănțuirea terorii contra adversarilor politici, chiar de pe 6 martie fiind interzisă apariția oficiosului național-țărănist *Dreptatea*.

Pentru a obține sprijinul popular, guvernul a trecut de urgență, cu largul concurs sovietic, la reglementarea situației Transilvaniei de nord. Astfel, la 8 martie printr-o scrisoare semnată de Groza și Tătărescu i s-a solicitat lui Stalin să permită reinstalarea administrației românești

---

[53] Lotar Rădăceanu, *Temeliile politicii de F. U. M. și perspectivele ei*, București, 1946, p. 24.

[54] Radu Câmpeanu, C. Cesianu, L. M. Nicola, L. Boițeanu, D. Zamfirescu, *6 Martie 1945. Aservirea*, München, 1983, p. 26.

[55] N. Penesco, *op. cit.*, p. 121.

[56] *Scânteia*, *8* martie 1945.

[57] Lista în *M. O.*, partea I, nr. 54, 7 martie 1945, p. 1702.

[58] Maxime Mourin, *Histoire des nations européennes*, vol. III, *Depuis la deuxiéme guerre mondiale* (1945—1962), Paris, 1962—1963, p. 403

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în această zonă [59], răspunsul prompt și afirmativ sosind a doua zi [60]. A fost aceasta o metodă ieftină de acumulare de capital politic, pierdut însă la fel de repede. Un al doilea act important, prezentat la rîndul său ca o mare realizare, a fost legiferarea reformei agrare. Se urmărea în special obținerea încrederii țăranilor și spulberarea zvonurilor referitoare la colhozuri, dar mai ales, subminarea bazei electorale a P.N.Ț. De altfel, complicata problemă agrară a fost agitată de comuniști încă de la începutul lui 1945, cînd folosindu-se de Frontul Plugarilor au lansat ideea realizării reformei pe cale revoluționară. Lansarea chemării F. P. pe 10 februarie 1945 a avut în mare parte efectul scontat, în multe părți ale țării, țăranii trecînd la împărțirea arbitrară a pămîntului, subminînd astfel autoritatea guvernului și în special a generalului Rădescu care se opusese public ideii de reformă înainte de terminarea războiului. În esență, legea nr. 187 pentru înfăptuirea reformei agrare [61], după ce sublinia necesitatea ei națională, economică și socială, prevedea la articolul 3 exproprierea suprafețelor de peste 50 ha și confiscarea pămîntului unor anumite categorii ale populației (colaboraționiști, criminali de război, absenteiști etc.). Erau exceptate de la expropriere orezăriile, bunurile mănăstirilor, Domeniile Coroanei, Academiei Române ș.a.m.d. Astfel, guvernul Groza dominat de comuniști, nepierzînd nici un prilej de a reaminti populației marile sale realizări, a creat iluzia existenței unei baze de masă a guvernării sale. Prezența în guvern, conjugată cu alți factori subiectivi și obiectivi, a dus la o umflare a P.C.d.R., istoriografia oficială subliniind că în luna martie numărul membrilor de partid s-a dublat, atingînd cifra de 35 800 [62].

Eforturi similare au fost întreprinse pentru ameliorarea imaginii externe, dar cu excepția U.R.S.S., nici una din marile puteri n-a recunoscut guvernul român. Cum însă și în acest domeniu trebuiau prezentate mari succese s-a făcut un deosebit tapaj în jurul acordului de la 8 mai 1945 cu U.R.S.S. și al reluării relațiilor diplomatice cu aceeași țară la 6 august. Sfidînd realitatea și mințind cu nerușinare guvernul a prezentat cele două acte ca fiind mari înfăptuiri datorate generozității ruseștí, adevărul fiind că „întregul surplus economic al României merge în U.R.S.S. și companii speciale sovieto-române au fost formate pentru a opera în industriile principale ale României" [63].

Sursele diplomatice anglo-americane prezintă în preajma deschiderii conferinței de la Potsdam cu claritate realitatea din România : guvernul Groza era unul impus de sovietici și, în consecință, era considerat „un guvern minoritar nereprezentativ" [64]. Adevărata față a „generozității" U.R.S.S. este prezentată în lumina reală atunci cînd este abor-

[59] *Frontul Plugarilor*, 11 martie 1945.

[60] Ibidem.

[61] *M.O.*, partea I, nr. 68 bis, 23 martie 1945, p. 2205—2208.

[62] *6 Martie 1945. Masele populare — forța hotărîtoare în instaurarea puterii revoluționar-democratice a muncitorilor și țăranilor*, București, 1982, p. 221.

[63] *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Posdam Conference), 1945*, United States, Governement Printing Office, Washington, 1960, vol. I, p. 373.

[64] *Ibidem*, vol. I, p. 371.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

dată situația economică a țării. Astfel, se arăta că „grelele cereri sovietice din armistițiu plus obligațiile asumate prin recentul acord economic cu U.R.S.S. vor avea ca efect probabil prăbușirea economiei României, subjugînd economic România U.R.S.S. și excluzînd relațiile comerciale și financiare cu alte țări și făcînd imposibilă pentru interesele americane acțiunea în România". [65] De altfel, însuși președintele F. D. Roosevelt, cunoscut admirator al dictatorului de la Kremlin, constata cu doar trei săptămîni înainte de moartea sa că „nu putem face treabă cu Stalin. Și-a încălcat toate promisiunile făcute la Yalta" [66].

Revenind la situația internă a României din vara lui 1945 se poate constata ca o caracteristică principală creșterea rezistenței populației în fața politicii de impunere forțată a noilor guvernanți, ca și față de actele guvernului și ale P.C.d.R., care era în spatele său. Astfel, chiar organele de securitate sesizau această stare de spirit, într-un raport al șefului Siguranței Rm. Vîlcea către, *nota bene*, P.C.d.R., datat 3 iulie 1945, consemnîndu-se că „un curent ostil a început să-și facă loc între țărani contra Guvernului și Partidului Comunist" [67]. Neconcordanța dintre discursul oficial și realitate a fost surprinsă și de reprezentantul american în Comisia Aliată de Control, C.V.R. Schuyler după calculele căruia guvernul dominat de comuniști nu se bucura de sprijinul a nici 10% din totalul populației, care respingea atît guvernul cît și orice altă formă de comunism, în ciuda faptului că „partidul utilizează toate mijloacele de care dispune pentru a pune mîna pe pîrghiile mașinii guvernamentale" [68].

Pe acest fond intern și profitînd de situația apărută după Conferința de la Potsdam (17 iulie — 2 august), a fost declanșată în a doua jumătate a lunii august acțiunea regelui Mihai vizînd înlăturarea guvernului. La 19 august, tînărul suveran, invocînd poziția S.U.A. și Marii Britanii care nu recunoșteau guvernul român, a cerut primului ministru să demisioneze. În fața refuzului lui P. Groza, care a replicat că are sprijinul U.R.S.S. care-l va ajuta în cadrul proiectatei conferințe de pace, Mihai a încercat să obțină suportul occidentalilor, informîndu-l pe Roy Melbourne despre demersul său [69]. A doua zi, el a adresat o scrisoare C.A.C. din România prin care cerea asistență pentru formarea unui guvern reprezentativ, recunoscut de toate părțile [70]. Bazîndu-se pe sprijinul promis de C. Titel-Petrescu, pe 21 august l-a demis pe Groza și echipa sa ministerială [71], declanșînd o criză pentru aplanarea căreia a făcut eforturi, printre alții și Lucrețiu Pătrășcanu care a discutat cu Grigore Niculescu-Buzești, Victor Rădulescu-Pogoneanu, C. Vi-

[65] *Ibidem*, vol. I, p. 370.

[66] John Lewis Gaddis, *The long Peace, Inquiries into the History of the Cold War*, New York-Oxford, 1987, p. 30.

[67] *A. S. B.*, fond M. I., d. A. S., d. 7/1945, f. 64.

[68] Harry S. Truman, *Mémoires*, vol. I, *L'année des decisions*, p. 1, *L'Amérique continue 1945*, Paris, 1955—1956, p. 216—217.

[69] Paul D. Quinlan, *Clash over Romania, British and American Policies towards Romania : 1938—1947*, Los Angeles, 1977, p. 142—143.

[70] Nicolae Baciu, *Agonia României*, München, 1987, p. 164.

[71] P. Quinlan, *op. cit.*, p. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

șoianu și I. Mocsony-Stârcea [72], fără a fi obținute rezultatele scontate. Speranțele regale s-au prăbușit însă în fața poziției ferme a generalului Susaikov, care a ținut să-i reamintească că guvernul său oferea întreg suportul pentru Groza, dar și în fața poziției neașteptate adoptate de Gh. Tătărescu pe al cărui sprijin se contase, dar care s-a solidarizat cu guvernul [73]. Astfel, avînd din nou siguranța că trupele de ocupație ale U.R.S.S. îi vor oferi tot sprijinul, pe 24 august 1945 Consiliul de Miniștri s-a reunit în ședință pentru a discuta situația, titlul comunicatului oficial scutindu-ne de orice alte comentarii : *Guvernul este hotărît să rămînă neclintit la postul său pentru a continua și desăvîrși opera constructivă* [74]. Deși factorul constituțional și-a continuat acțiunea pînă la începutul anului 1946, cînd au fost puse în aplicare hotărîrile Conferinței de la Moscova, guvernul și-a continuat neclintit opera distructivă. Mergînd la Moscova între 4—13 septembrie 1945, cu ocazia primei vizite a unui prim ministru în U.R.S.S., P. Groza a ținut să aducă cele mai călduroase mulțumiri marelui său protector, asemenea domnitorilor fanarioți ce obțineau firmanul în urmă cu două secole.

Evenimentul major al toamnei anului 1945 a fost, fără îndoială, Conferința Națională a comuniștilor, prilej de schimbare a numelui din P.C.d.R. în P.C.R. și de adoptare a unui nou program, dar și ocazie de stabilire fermă și oficială a ierarhiei superioare a partidului. Ea a fost precedată de conferințele regionale, cea mai importantă fiind cea de la București dintre 10 și 12 august, nou prilej de constatare a diferenței flagrante între vorbele și faptele comuniștilor, dar și a propagandei ieftine. Un singur exemplu în acest sens este, credem, suficient și el reprezintă afirmația lui Emil Bodnăraș în cadrul conferinței regionale Moldova (ținută la Iași în perioada 19—21 august) : „Nu poate fi țăran liber fără pămînt, după cum nu poate exista libertate acolo unde țăranii sunt la discreția boierului" [75]. Desfășurată la București în perioada 16—21 octombrie 1945, prima reuniune legală de după Congresul al II-lea de la Ploiești din 1922 a forului superior comunist, a fost o nouă ocazie pentru o grandioasă punere în scenă. Așteptat cu un interes deosebit, raportul politic prezentat de Gh. Gheorghiu-Dej a ținut să sublinieze din start că „partidul nostru a devenit principala forță politică care sprijină cu hotărîre regimul instaurat la 6 martie 1945 și guvernul de concentrare democratică a domnului Petru Groza" [76], în continuare fiind atinse principalele probleme ce se găseau în obiectivul comuniștilor. Astfel, referindu-se la politica de cadre, raportul arăta că „prima mare lipsă a Partidului nostru constă în aceea că influența sa politică întrece cu mult cadrele sale organizatorice. În același timp creșterea ideologică și politică a cadrelor noastre nu ține pas cu creșterea

[72] Andrei Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic. A doua versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, București, 1991, p. 68—69.

[73] N. Penesco, *op. cit.*, p. 139.

[74] *Scânteia*, 5 septembrie 1945.

[75] *Discursul tovarășului Emil Bodnăraș*, Iași, 1945 p. 10.

[76] *Conferința Națională a P. C. R. Raportul politic al C. C. expus de tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej*, București, 1945, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Partidului“ [77]. Cu o abilitate vizibilă a fost tratată relația cu monarhia, vina pentru disensiunile existente fiind aruncată în spatele opoziției care ar fi urmărit „pentru năzuințele lor de clică, să compromită poziția factorului constituțional și să nesocotească principiul independenței și suveranității noastre“ [78]. Postulînd că refacerea și dezvoltarea industriei grele constituie cheia de boltă a refacerii și reconstrucției, a fost pus în discuție un program ce prevedea dezvoltarea ei accentuată, raportorul precizînd „împotriva acelor teoreticieni reacționari, care căutau să facă din țara noastră un apendice al marilor state industrializate, ne-am ridicat dintotdeauna noi, marxiștii, comuniștii, susținînd că progresul țării noastre este în directă și mijlocită legătură cu progresul industrializării țării și că de tăria industrială a țării depinde în mare măsură însăși independența statului nostru“ [79]. În continuare erau stabilite obiectivele prioritare în economie, din care reținem grăbirea trecerii de la industria de război la cea de pace, refacerea și dezvoltarea sistemului de transporturi, electrificarea, desăvîrșirea reformei agrare [80]. Erau evitate cu grijă, după cum lesne se poate observa, aluziile referitoare la cooperativizare sau naționalizare, vorbindu-se dimpotrivă de încurajarea inițiativei particulare și chiar de acceptarea capitalului străin [81].

Sarcinile organizatorice au constituit un capitol aparte, de mare importanță, prevăzîndu-se ca măsură de strictă necesitate lichidarea diferenței existente între influența politică și situația organizatorică a partidului. Alte probleme importante au fost constituite de „întărirea organizatorică în rîndul muncitorilor, țăranilor și intelectualității. Bătălia în sectorul țărănesc. Deosebită atenție pentru atragerea femeilor în Partid“, controlul riguros al organelor de conducere, organizarea muncii pe bază de plan, „rezolvarea colectivă a problemelor de bază ale Partidului“, „întărirea disciplinei de Partid. Lupta fără cruțare împotriva curentului anarho-sindicalist și a devierilor sectante“, iar ca metode de lucru — convingerea, critica și autocritica [82]. Nu erau omise nici alte sectoare importante, cum ar fi învățămîntul și sănătatea. Astfel, în domeniul învățămîntului era prevăzută lichidarea analfabetismului și reorganizarea lui completă, iar în cel al sănătății erau preconizate acțiuni pentru înlesnirea activității medicilor la țară și înființarea aici de dispensare [83].

Trasarea sarcinilor politice generale ale partidului nu aducea noutăți de esență, precizîndu-se în special că se va intesifica lupta pentru înfăptuirea unității politice a clasei muncitoare [84]. Atenția era însă reținută de obiectivul imediat — cîștigarea alegerilor parlamentare, pentru pregătirea cărora L. Pătrășcanu prevedea o campanie electorală care să cuprindă „nu numai fiecare fabrică și atelier ci și fiecare sat, fiecare cătun, fiecare birou“ [85]. Scrutinul electoral era privit cu

[77] *Ibidem*, p. 42.
[78] *Ibidem*, p. 40.
[79] *Ibidem*, p. 73.
[80] *Ibidem*, p. 90—91.
[81] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 282—283.
[82] *C. N. a P. C. R.. Raport politic...*, p. 94—95.
[83] *Ibidem*, p. 91—92.
[84] *Ibidem*, p. 93—94.
[85] L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

încredere, raportul politic pronosticînd ferm că „alegerile care vor avea loc, vor însemna o mare bătălie între forțele democratice și reacțiune, și în această bătălie reacțiunea va trebui zdrobită“ [86]. În continuare, pe un ton aproape melodramatic și plin de ipocrizie se arăta că „de rezultatul alegerilor depinde ca țăranii să poată lucra în liniște și culege roadele de pe ogorul lor, ca muncitorii să-și mențină libertățile și depturile cucerite și să-și poată îmbunătăți traiul, ca meseriașii și micii comercianți să-și poată consolida proprietatea, ca intelectualitatea să poată valorifica din plin capacitatea sa de creațiune, să aibă o viață demnă și să poată lucra pentru dezvoltarea culturii noastre naționale ; ca întreprinzătorii, care se încadrează în opera de refacere a țării, să-și asigure rentabilitatea“ [87], afirmații care s-au dovedit a fi simple formule propagandistice. În fine a fost aleasă noua conducere, formată dintr-un C. C. cu 27 de membri și 8 supleanți, un Birou Politic alcătuit din 7 persoane (primele două fiind, în ordine, Dej și Pauker) și un secretariat format din Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. În urma ședinței plenare Dej a fost ales secretar general al P. C. R., reușind să tranșeze astfel definitiv rivalitatea cu Ana Pauker.

Conferința miniștrilor de externe de la Moscova, desfășurată între 15 și 26 decembrie 1945, a consfințit din nou faptul că România aparținea sferei de influență sovietică. Lărgirea componenței guvernului hotărîtă acum a fost o operațiune pur cosmetică, cei doi noi titulari reprezentînd P. N. Ț. și P. N.L. (Hațieganu și Romniceanu) fiind ținuți într-o inferioritate evidentă și permanentă, echipa ministerială situîndu-se pe vechea linie politică. Semnalul a fost suficient pentru comuniștii români pentru a-i determina să treacă la pasul următor, respectiv la legitimizarea guvernului prin falsificarea alegerilor. Rolul conducător al comuniștilor în cadrul alianței guvernamentale a fost relevat din nou la plenara C. C. a P. C. R. din 27—29 ianuarie 1946, o ocazie cu care a fost precizată tactica electorală, preconizîndu-se ca partidele și forțele politice participante la guvernare să se prezinte pe liste comune [88]. Principalul obstacol ce trebuie eliminat era *Constantin Titel Petrescu — președintele P.S.D. —, condiție fără care s-ar fi* prăbușit edificiul comunist, cunoscută fiind poziția tot mai clară a lui Titel Petrescu de a se opune subordonării P. S. D. față de P. C. R. Pentru îndeplinirea obiectivului a fost declanșată o acțiune viguroasă avînd ca finalitate schimbarea raportului de forțe în cadrul conducerii social-democrate.

Pentru membrii P. S. D. era destul de greu de conceput subordonarea față de comuniști, cu atît mai mult cu cît încă din 1945 unul din liderii lor subliniase cu claritate că F. U. M. nu înseamnă unificarea, ci doar colaborarea. Mai mult, Lotar Rădăceanu, căci despre el este vorba, ținea să precizeze că : „Nu tăgăduiesc că social-democrația de la noi ca și din alte țări a făcut greșeli și uneori chiar greșeli mari.

[86] *C. N. a P. C. R. Raportul politic...*, p. 46.
[87] *Comuniștii și proprietatea particulară*, p .21.
[88] *Semnalul*, 1 februarie 1946.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Dar acestea au fost singurele greșeli din tabăra muncitorească ? Slavă Domnului, n-avem decît să răsfoim dările de seamă ale congreselor internaționale și naționale comuniste pentru a culege un buchet de greșeli, oficial mărturisite, care poate sta cu toată cinstea alături de greșelile social-democrate" [89]. De altfel, în dezacord cu hotărîrile Conferinței Naționale a P. C. R., conducerea P. S. D. a adoptat sub influența lui Titel-Petrescu, care din august 1945 manifesta o opoziție tot mai intransigentă în fața comunismului, pe 25 octombrie 1945 o rezoluție prin care „C. Ç. al P. S. D. constată că în condițiile actuale realizarea partidului unic muncitoresc rămîne un deziderat al viitorului" [90]. Cu ocazia Conferinței Generale a P.S.D. ținută între 1—2 decembrie 1945, prezentînd raportul referitor la tactica în alegeri a partidului, el argumenta că „mergînd singur, partidul își continuă tradiția sa, prezentîndu-se în fața alegătorilor cu programul propriu... Un cartel electoral ar putea să întunece programul P.S.D.R., să provoace pierderi mari de voturi și o scădere a influenței sale interne și externe" [91], din motive lesne de înțeles ținînd să arate totuși că indiferent de rezultatul alegerilor el este favorabil continuării colaborării cu P.C.R.

Poziția adoptată în decembrie 1945 de către P.S.D. a avut ca efect creșterea popularității și implicit aceea a numărului aderenților, partidul fiind creditat la începutul lui 1946, de către surse ale opoziției, ca avînd circa o jumătate de milion de membri, cei mai mulți înscriindu-se dintr-o reacție anticomunistă [92]. În urma presiunilor făcute la nivelul conducerii partidului ședința C.C. al P.S.D. din 9—10 februarie 1946 a hotărît cu 19 voturi contra 10 convocarea congresului extraordinar al partidului [93], care avea menirea de a fixa definitiv poziția față de alegeri. Schimbarea raportului de forțe la nivel central a fost pusă în evidență de recomandarea adoptată cu acest prilej, respectiv participarea pe liste comune, deci în contrast cu decizia din decembrie. Cu toate acestea, C. Titel-Petrescu se credea încă stăpîn pe situație, fiind convins că are sprijinul majorității partidului, după cum reiese din declarația pe care a făcut-o ziariștilor după ședința menționată : „am convingerea fermă, bazată pe curentul mare și irezistibil ce există în toate organizațiile din capitală și din întreaga țară că va birui teza consființită și de conferința din decembrie : mergem singuri în alegeri cu programul și oamenii noștri. Noi, cei rămași în minoritate în improvizatul C.C. actual, dar care suntem în asentimentul majorității partidului, considerăm că nici comunicatul de la Moscova al celor trei mari puteri, nici punerea sa în aplicare, nici propunerea vagă și inconsistentă a partidului comunist, nu constituie motive sau elemente care să ne determine să revenim asupra hotărîrii luate la conferința din 1945" [94]. Atitudinea intransigentă a lui Titel-Petrescu a stîrnit

[89] L. Rădăceanu, *op. cit.*, p. 6.
[90] *Jurnalul de dimineață*, 27 octombrie 1945.
[91] *Libertatea*, 5 decembrie 1945.
[92] N. Penesco, *op. cit.*, p. 165.
[93] *Scânteia*, 14 februarie 1946.
[94] *Jurnalul de dimineață*, 16 februarie 1946.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

furia comuniștilor, care prin glasul autorizat a lui Gheorghiu-Dej au ținut să precizeze că tactica listelor separate însemna sprijinirea reacțiunii, motivînd că în condițiile existente adoptarea unei poziții independente era imposibilă [95].

Congresul P.S.D. din 10 martie 1946, marcat de presiuni și șantaje, a culminat cu prezentarea unui fals grosolan ca fiind document autentic. Este vorba de o scrisoare, reprodusă de ziarul *Victoria* din 12 februarie 1946, prin care Maniu și Brătianu îi propuneau sprijin lui Titel-Petrescu dacă adoptă poziția listelor independente, scrisoare prezentată de Tudor Ionescu în plenul congresului [96]. La aceasta s-au adăugat metodele prin care s-a decis adoptarea votului deschis și nu a celui secret, după cum erau uzanțele și după cum susținea Titel-Petrescu, care după Congres a ținut să demonstreze că votul deschis a invalidat lucrările forului social-democrat „fiindcă s-au exercitat presiuni asupra votanților, care din această cauză nu au avut putința unei libere exprimări" [97]. În aceste condiții rezultatul votului (232 voturi pentru liste comune contra a doar 29 împotrivă și 60 abțineri) [98] i-a determinat pe Titel-Petrescu, Adrian Dimitriu și simpatizanții lor să se retragă din P.S.D. și să pună bazele P.S.D.I., care a trecut în opoziție. Noul C.C. al P.S.D. i-a eliminat de altfel în urma ședinței din 16 martie pe Titel-Petrescu, Adrian Dimitriu, I. Jumanca și Ilie Dumitru din partid [99], deschizînd astfel calea aservirii partidului în fața comuniștilor, de acum înainte hotărîrile P.S.D. nefiind decît un lung șir de concesii și de acte de servilism. Prezentată ca un mare succes contra reacțiunii, sciziunea a fost urmată de mari frămîntări în teritoriu. Astfel, spre exemplificare, raportul Inspectoratului General Administrativ Sibiu consemna: „Congresul P.S.D. de la 10 martie 1946, care a hotărît mergerea pe liste comune a produs mari agitații în rîndurile socialiștilor din județele Sibiu, Făgăraș, Târnava Mare și Alba. Datorită măsurilor energice luate de centru, agitațiile au încetat în cea mai mare parte" [100]. După cum lesne se poate observa, vremea cuvintelor frumoase a fost înlocuită de aceea a măsurilor energice.

După asigurarea sprijinului P.S.D. și al F.P., care răspunsese afirmativ chemării comuniștilor încă din 17 februarie 1946 [101], ultimele emoții au provenit din tabăra lui Tătărescu. Acesta, deși conștient de faptul că, potrivit declarației sale de la radio din 27 aprilie, „lupta se va da între două concepții, între două orientări de viață politică, economică și socială" [102], a cerut C.C. al P.N.L. să aprobe participarea la cartelul propus de P.C.R. Cererea sa a fost satisfăcută în ședința din 29 aprilie, cînd cu 102 voturi pentru, 31 contra și 2 abțineri s-a

[95] Gheorghe Gheorghiu-Dej, *O politică românească de realizări democratice*, București, 1946, p. 261.
[96] *Scânteia*, 13 martie 1946.
[97] *Era Nouă*, 12 martie 1946.
[98] *Scânteia*, 13 martie 1946.
[99] Ibidem, 18 martie 1946.
[100] *A. S. B.*, fond M I., d. A. S., d. 12/1946, f. 60.
[101] *Semnalul*, 21 februarie 1946.
[102] *România liberă*, 29 aprilie 1946.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

decis să se meargă pe liste comune [103]. În consecință pe 17 mai a luat ființă B.P.D. format din P.C.R., F.P., dizidențele Tătărescu și Alexandrescu și P.N.P., după trei zile fiind publicat și programul electoral. Cu această ocazie a fost subliniat din nou că va fi respectată proprietatea individuală, vor fi asigurate drepturile și libertățile fundamentale, menționîndu-se într-o manieră vagă și propagandistică și alte promisiuni generale privind politica internă și externă [104]. Noua lege electorală, care a stîrnit numeroase controverse, a adus unele inovații importante, cum ar fi reorganizarea Reprezentanței naționale într-un singur corp prin desființarea Senatului și acordarea dreptului de vot femeilor [105], a marcat ultima fază dinaintea alegerilor. Campania electorală a debutat pe 2 iunie, în urma discursului rostit de primul ministru la Iași, [106] și a fost un nou prilej de afirmare a demagogiei comuniste, toate promisiunile făcute cu acest prilej fiind încălcate în mai puțin de trei ani. Relevantă pentru spiritul în care s-au angajat comuniștii în campania electorală este conferința ținută de Constantin Doncea, unul din liderii P.C.R., în cadrul căreia a precizat ferm : „Guvernul Groza nu e un guvern ce vrea să plece. El nu a venit la guvernare pe un an, pe doi, sau pe mai mulți ani. El a venit la guvernare pe viață" [107]. Prin sloganele electorale abile s-a urmărit prezentarea opoziției ca o sperietoare, prin pronosticuri de genul „Ei vă vor moșiile înapoi. Vă veți apăra pămîntul votînd Soarele" [108], erijîndu-se astfel în campionii luptei pentru drepturile țăranilor. În acest sens V. Luca era foarte categoric într-un discurs la Cluj : „Împărțirea titlurilor de proprietate spulberă legenda răspîndită de clica moșierească reacționară și agenții ei cum că Partidul nostru ar avea intenția de a vă băga în colhoz" [109]. poziția sa fiind identică cu discursul oficial „Partidul Comunist, pe care dușmanii îl prezintă ca distrugător al proprietății, a apărat și apără cu îndîrjire proprietatea țăranului" [110]. Totuși, în chiar cadrul acestor declarații propagandistice au apărut și semne de inflexibilitate, cum ar fi recomandările făcute la 3 iulie 1946 de Gh. Gheorghiu-Dej, cu ocazia Conferinței Uniunii Sindicatelor C.F.R., de a nu apela la grevă pentru reglementarea conflictelor, întrucît aceasta nu mai era considerată un mijloc de apărare a intereselor muncitorești în noile condiții, secretarul general al P.C.R. lămurind muncitorii că „noi recomandam greva cînd în fruntea guvernului erau acei care nu luau în considerație cererile salariaților" [111]. De o atenție specială a beneficiat armata, cunoscut focar al rezistenței anticomuniste,

---

[103] *Drapelul*, 1 mai 1946.

[104] ***Documente privind istoria militară a poporului român. 13 mai 1945 — 31 decembrie 1947***, București, 1988, d. 143.

[105] *Legea electorală. Cu un scurt cuvînt introductiv*, 1946, p. 6—9.

[106] ***Scânteia*, 6 iulie 1946.**

[107] ***Dreptatea*, 10 martie 1946.**

[108] *Scânteia*, 4 noiembrie 1946.

[109] *Semnalul*, 9 octombrie 1946.

[110] *Comuniștii și proprietatea particulară*, p. 20.

[111] Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 302.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

prin instrucțiuni ferme stabilindu-se că ofițerii și trupa aveau dreptul de a participa în cadrul campaniei electorale doar la întrunirile B.P.D.[112].

Astfel, împletindu-se declarațiile fără acoperire cu promisiunile și presiunile, au fost atrase unele grupuri ce au fost folosite apoi ca o masă de presiune și manevră. Abilitatea de care au dat dovadă comuniștii a avut darul de a înșela chiar și străinătatea, fapt ce este demonstrat de atragerea unui capital străin destul de consistent în cadrul economiei naționale, ce a atins, în 1946, 62,7 md. lei, din care 43,4 md. lei în industrie[113]. În țară însă, deși propaganda oficială a trîmbițat neîncetat suportul popular la politica partidului, aceasta nu s-a produs în fapt niciodată, după cum recunoștea în 1990 unul din liderii comuniști I. Gh. Maurer: „Propriu-zis o adeziune mare nu s-a produs, dar numărul membrilor de partid a crescut, unii venind și din diferite interese"[114]. Afirmația, care nu mai are nevoie de nici un comentariu, este susținută și de documentele perioadei, creșterea fiind provocată, după cum reiese din note informative ale Siguranței, de înscrierea formală a chiar unor membrii din P.N.Ț. și din P.N.L. în B.P.D., pentru a nu fi împiedicați astfel să voteze[115]. Tot în scopul racolării de noi membri au fost folosiți și o parte a participanților la fosta Mișcare legionară, unele surse[116], încă insuficient susținute de documente, vorbind chiar de încheierea unui pact în vederea alegerilor, cert fiind faptul că acei care au refuzat colaborarea au fost din nou închiși, în special la Aiud[117]. O parte a legionarilor s-au încadrat însă în aparatul P.C.R., mai ales la nivel județean și local, spre exemplu Gh. Sidorovici, secretarul organizației P.C.R. din jud. Cîmpulung[118], sau Toader Balahura, primarul com. Breaza[119], pentru a prezenta doar două cazuri. Rîndurile partidului au fost lărgite și de reprezentanții minorităților etnice, masive infiltrări ale ungurilor și evreilor fiind semnalate în zona Timișoara[120], în timp ce la Tulcea predominau rușii și lipovenii[121], iar din cei 36 de membri de partid din organizația de la Prefectura jud. Mureș doar doi erau români[122]. Presiuni au fost exercitate și asupra funcționarilor publici, astfel, la Suceava „în unele servicii publice conduse de elemente P.C.R. s-au făcut presiuni *asupra funcționarilor* în subordine, obținîndu-se înscrierea lor în partid (cazul funcționarilor oficiului economic județean, C.F.R., P.T.T. etc.)"[123], aceasta în totală neconcordanță cu declarațiile ministrului de interne Teohari Georgescu potrivit cărora guvernul și ministerul

[112] *Documente privind istoria militară...*, doc. 171.
[113] *Dezvoltarea economiei R. P. R. pe drumul socialismului 1948—1957*, București, Ed. Academiei R. P. R., 1958, p. 14.
[114] *Tineretul liber*, 1 martie 1990.
[115] *A. S. B.*, fond M. I., d. A. S., dos. 14/1946, f. 77.
[116] Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, București, 1990.
[117] Gheorghe Mazilu, *În ghiarele securității*, 1990, p. 166.
[118] *A. S. B.*, fond M. I., d. A. S., dos. 46/1946, f. 39.
[119] Idem, dos. 46/1946, f. 39.
[120] Idem, dos. 13/1946, f. 11.
[121] Idem, dos. 19/1946, f. 15.
[122] Idem, dos. 55/1947, f. 104.
[123] Idem, dos. 46/1946, f. 85.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pe care îl conduce nu erau preocupate de apartenența politică a funcționarilor [124].

Apropierea datei alegerilor a dus la creșterea tensiunii și la înăsprirea terorii, împotriva reprezentanților opoziției luîndu-se măsuri de forță. Acestea n-au contribuit la intimidarea populației într-un grad atît de mare, majoritatea ei covîrșitoare sprijinind în continuare pe Iuliu Maniu, considerat atît în interior cît și în exterior ca un veritabil lider al rezistenței naționale. Cu toată conjunctura existentă, președintele P.N.Ț. declara pe un ton optimist la 13 noiembrie că în condițiile unor alegeri libere guvernul n-ar putea atinge nici 10% din voturi [125]. Rezultatele oficiale ale alegerilor trucate au întors însă balanța în favoarea guvernului, afișarea lor producînd o puternică impresie în interior și întărind convingerea că U.R.S.S. domina țara complet[126].Pe baza rezultatelor, în urma cărora comuniștii s-au mulțumit cu doar 69 de mandate, cu cîteva mai puține decît P.S.D., P.N.L. — Tătărescu și F.P. [127], a fost reorganizat guvernul pe baza participării acestor patru partide, P.C.R. deținînd patru ministere (prin Gheorghiu-Dej, T. Georgescu, L. Pătrășcanu și Profiri) și trei subsecretariate [128]. Odată cu prezentarea mesajului regal pe 1 decembrie în fața Adunării Deputaților au fost validate și recunoscute oficial rezultatele alegerilor falsificate [129], fiind deschisă calea în fața ultimei etape a planului comunist.

În condițiile în care opoziția, respectiv P.N.Ț. și P.N.L., a boicotat lucrările Adunării Deputaților a fost etatizată B.N.R. pe 20 decembrie 1946 [130], acesta fiind primul act legislativ important al noului corp legiuitor, rezultatul votării consemnînd 282 voturi pentru și doar șapte împotrivă. Acest prim pas, preconizat încă de la Conferința Națională din octombrie, a fost urmat de alții ce aveau același scop, preluarea pîrghiilor economice ale statului. În acest context, mai ales cu prilejul discutării legii oficiilor industriale, apar primele disensiuni puternice în sînul B.P.D. reprezentate de opoziția grupului Tătărescu. O importantă confruntare s-a desfășurat la tribuna parlamentară între I. Gh. Maurer (subsecretar de stat), reprezentantul P.C.R. și Petre Bejan din partea P.N.L., care a afirmat că oficiile industriale duc spre „o organizare etatistă" [131], aluzie la o posibilă naționalizare. Aflați în minoritate, liberalii au fost obligați să se supună majorității, deputatul P.N.L. N. Trestioreanu fiind nevoit să precizeze că grupul său parlamentar se abține de la vot [132]. Concomitent cu propunerile P.C.R. privind măsurile de redresare a țării, prezentate la 14 și 15 iulie 1947, a fost instituită o comisie pentru pregătirea stabilizării monetare.

[124] *Momentul*, 21 februarie 1946.
[125] *Dreptatea*, 17 noiembrie 1946.
[126] G. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 90.
[127] *Națiunea*, 27 februarie 1948.
[128] *Semnalul*, 1 decembrie 1946.
[129] N. Penesco, *op. cit.*, p. 187.
[130] *M. O.*, partea I, nr. 298, 28 decembrie 1946, p. 13 158—13 166.
[131] *Drapelul*, 8 aprilie 1947.
[132] *România liberă*, 26 mai 1947.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Aceasta s-a produs pe 15 august 1947 [133], schimbul monetar făcîndu-se la paritatea de un leu nou contra 20 000 lei vechi cu plafonarea sumei ce putea fi schimbată. Caracterul reformei este clar precizat de economiştii noului regim care au recunoscut că „reforma monetară a fost efectuată de pe poziţiile clasei muncitoare, împotriva claselor exploatatoare" [134].

Pentru a putea coordona acţiunile de comunizare din Estul Europei, în septembrie 1947, I. V. Stalin a procedat la revizuirea Cominternului sub o formă mai restrictivă şi cu un nume nou, Kominform[135], bazele fiind puse la reuniunea de la Szklanska Poreba (Polonia), unde au participat reprezentanţii a nouă partide comuniste. A fost o ocazie pentru ideologul P.C.U.S. Jdanov să precizeze clar că lumea este împărţită în două blocuri, context în care U.R.S.S. era decisă să controleze nemijlocit anumite ţări din Est [136], printre care s-a numărat şi România. În aceste condiţii ofensiva comuniştilor români, avînd ca finalitate eliminarea completă a adversarilor şi preluarea puterii absolute, a atins cotele maxime spre finalul anului 1947. Cu acest prilej s-a putut observa că agresiunea faţă de P.N.Ţ. ce a fost vizibilă încă din toamna anului 1944 şi a fost menţinută continuu printr-o campanie neobosită de presă, a marcat trecerea de la vorbe la fapte. De altfel, conştient de faptul că partidul comunist va încălca toate regulile democraţiei, liderul opoziţiei naţionale Iuliu Maniu l-a contactat pe reprezentantul american la Bucureşti, Burton Berry, cerîndu-i clarificări în legătură cu poziţia S.U.A. şi Marii Britanii în cazul în care ar încerca răsturnarea prin forţă a guvernului Groza. Din păcate răspunsul, sosit pe 19 martie 1947, preciza prin glasul autorizat al secretarului de stat Dean Acheson că deşi Statele Unite erau în contradicţie cu politica dictatorială a guvernului român nu puteau sprijini o acţiune de forţă la opoziţiei[137], constituind o nouă deziluzie pentru români.

Dacă anglo-americanii se găseau departe, în schimb ruşii erau în ţară cu o armată numeroasă ce constituia suportul noilor guvernanţi care puteau duce o politică deschisă de cenzurare a tuturor influenţelor şi ideilor occidentale, după semnarea tratatului de pace de la Paris fiind abandonată şi faţada propagandistică, astfel încît, cu excepţia unor periodice inocente de modă, şi acestea vechi de şapte săptămîni, nici un ziar britanic nu mai pătrundea în România [138]. Începutul arestărilor masive în rîndurile opoziţiei, mai ales printre membrii P.N.Ţ. au debutat încă din martie 1947, pe baza unor simple ordine ale ministrului de interne, cei arestaţi fiind trimişi la închisoarea

[133] *M. O.*, partea I, nr. 159, 15 iulie 1947, p. 6 022—6 023.

[134] *Economia României între anii 1944—1959*, Bucureşti, 1959, p. 531—532.

[135] Brian Crozier, *Since Stalin. An Asserment of Communism Power*, New York, 1970, p. 36—37.

[136] Victor S. Mamatey, Radomir Luza (ed.), *La république Tchéocoslovaque 1918—1948. Une expérience de dèmocratie*, Paris, 1987, p. 388—389.

[137] N. Baciu, *op. cit.*, p. 218.

[138] *A. S. B.*, fond C. R. M., dos. 133/1947, f. 1—3.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Pitești [139]. Aceste arestări, ce au fost extinse și asupra membrilor de rînd sau conducătorilor P.N.L. și P.S.D.I., se bazau pe un scenariu simplu, aproape invariabil — un pistol ruginit aruncat în curtea celui indezirabil era descoperit a doua zi în urma unei percheziții inopinate [140]. Motivul real al acestor abuzuri era de natură pur subiectivă fiind în disonanță cu discursul oficialităților — crimă împotriva siguranței statului, după cum relevă și un raport al prefecturii Buzău : „au fost ridicați de poliție și trimiși Siguranței statului un număr de circa 12 persoane din partidele de opoziție, socotite ca indezirabile și răspînditoare de știri false și alarmante contra Guvernului și care prin manifestarea lor periclitează siguranța statului" [141]. În aceste condiții, nu mai constituie nici un fel de surpriză măsurile speciale aplicate în urma episodului din 14 iulie 1947 de la Tămădău, ocazie cu care au fost arestați pe loc Ion Mihalache, Nicolae Penescu, Ilie Lazăr, N. Carandino și alți lideri ai P.N.Ț. Simptomatică pentru evoluția evenimentelor și pentru demonstrarea indubitabilă a amestecului deschis și brutal al rușilor în aceste evenimente este mărturia unuia din cei implicați în acest caz — Nicolae Penescu. În memoriile sale, el relatează [142] că, după arestarea și trimiterea la Malmaison, în după-amiaza aceleiași zile, arestații au fost readuși la Tămădău pentru reconstituire, întreaga operație fiind dirijată de Avram Bunaciu și supervizată de un consilier rus. Ocazia oferită de „cazul Tămădău" a fost exploatată la maximum de comuniști, prin Jurnalul Consiliului de Miniștri numărul 1027 din 29 iulie 1947 [143], P.N.Ț. fiind dizolvat, după care Iuliu Maniu și ceilalți conducători național-țărăniști încă liberi au fost arestați și judecați între 29 octombrie — 11 noiembrie în cadrul unui proces public, unde n-a fost realizată decît legiferarea unei hotărîri luate de mult și în urma căreia Iuliu Maniu și Ion Mihalache au fost condamnați la închisoare pe viață.

După înlăturarea opoziției, următorul obiectiv a fost Gh. Tătărescu și dizidența sa, ei nemaifiind acum folositori cauzei. Conflictul a fost deschis oficial în urma memoriului din 6 mai 1947 ce a fost înaintat de Tătărescu șefilor partidelor din B.P.D. și amplificat în urma discutării sale în Consiliul de Miniștri din 15 iunie [144], și a votării legii oficiilor industriale, despre care am amintit deja. El a fost înlăturat din guvern pe 6 noiembrie în urma „dezvăluirilor senzaționale" de la procesul P.N.Ț. și închis ulterior, locul său în guvern fiind luat de Ana Pauker, odată cu ea fiind numit și Vasile Luca în calitate de ministru de finanțe, act ce a relevat clar dorința comuniștilor de a prelua direct posturile ministeriale cele mai importante. O soartă asemănătoare a avut-o și C. Titel-Petrescu, care în urma descinderii Siguranței pe 25 aprilie 1947 la sediul P.S.D.I. din Calea Victoriei, nr. 45, cînd bineînțeles au fost

[139] N. Penesco, *op. cit.*, p. 190.
[140] G. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 11.
[141] *A. S. B.*, fond M. I., d. A. S., dos. 56/1947.
[142] N. Penesco, *op. cit.*, p. 196.
[143] *A. S. B.*, fond M. I., d. A. S., dos. 56/1947.
[144] *Timpul*, 15 iunie 1947.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

descoperite materiale subversive [145], a fost şi el implicat într-un proces şi arestat.

Ultimul obstacol în calea transformării revoluţiei democrat-populare în revoluţia socialistă a fost constituit de regele Mihai I, el fiind ultimul cap încoronat din ţările aflate sub control sovietic ce a fost înlăturat, suita fiind începută în Iugoslavia la 9 noiembrie 1945 şi continuată în Bulgaria la 15 septembrie 1946. Întîrzierea înlăturării sale este explicabilă avînd în vedere imensul prestigiu de care se bucura tînărul suveran privit de poporul său ca o certitudine într-o vreme deosebit de tulbure. Este aici momentul să subliniem din nou poziţia deosebit de flexibilă a comuniştilor de după 23 august 1944 vis-à-vis de monarhie, ei renunţînd într-o primă fază la atacarea acestei instituţii, mai mult, încercînd chiar să se folosească de rege pentru consolidarea poziţiilor proprii. De altfel, pe 25 august 1946, pe cînd se afla la Paris, Gheorghe Gheorghiu-Dej declara în acest sens corespondentului agenţiei Reuter, Harold King : „Noi comuniştii ne dăm seama că cea mai mare parte a populaţiei româneşti are puternice simţăminte de dragoste faţă de Coroană şi simţim că putem să ne servim mai bine ţara colaborînd cu regele şi cu monarhiştii patrioţi" [146]. După numai un an, timp în care comuniştii şi-au consolidat suficient poziţia şi au făcut operativ un imens aparat coercitiv, declaraţiile secretarului general al P.C.R. şi-au pierdut complet valabilitatea.

Actul abdicării forţate [147], făcut public la ora 18 de Radio Bucureşti, a produs stupefacţie în ţară, dar nu a surprins Apusul, decît doar prin faptul că s-a produs aşa de tîrziu. Astfel, a doua zi *Manchester Guardian* comentînd evenimentul sublinia : „Abdicarea regelui Mihai, care a fost mult timp amînată, a venit în cele din urmă ca o surpriză. După ce a fost folosită de conducătorii comunişti ca faţadă, monarhia a devenit o anomalie într-o ţară comunistă" [148]. Dacă pentru statele apusene abdicarea regelui a fost doar un previzibil fapt divers, în ţară vestea a produs consternare, după cum atestă din observaţiile diplomaţilor acreditaţi la Bucureşti — care consemnau prezenţa unui „sentiment de şoc şi durere larg răspîndit la vîrsta abdicării. Bărbaţii plîngeau pe stradă, un simţămînt de totală deznădejde este foarte evident la Bucureşti" [149] —, cît şi de rapoartele organelor interne. Astfel, de la Inspectoratul General Administrativ Oradea se transmitea la 7 ianuarie 1948 : „În general la ţară abdicarea regelui Mihai a provocat o consternare, iar proclamarea republicii în sînul ţărănimii este primită cu rezervă deoarece circulă svonul că de la înfiinţarea Republicii pînă la contopirea în Uniunea Sovietică nu este decît un pas" [150], un raport din Galaţi indicînd fapte similare [151].

---

[145] *Libertatea*, 22 noiembrie 1947.

[146] Ibidem, 27 august 1947.

[147] Pe această temă, cele mai recente materiale publicate în *România literară* din 3 ianuarie 1991 de Dinu C. Giurescu.

[148] *Manchester Guardian*, 3 ianuarie 1948.

[149] Telegrama 356/31 decembrie 1947 a Legaţiei americane din Bucureşti, republicată în *România literară*, 3 ianuarie 1991.

[150] *A. S. B.*, fond M. I., d. A. S., dos. 43/1947, f. 52.

[151] Idem, dos. 17/1948, vol. I. f. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Indiferentă, însă, la glasul poporului, noua putere comunistă anunța țării, prin intermediul legii 363/1947 [152], că are o nouă denumire — Republica Populară Română — și o dată cu aceasta trecerea oficială la construirea socialismului. Proclamația guvernului anunța că „prin înlăturarea monarhiei, se deschid democrației noastre populare căi noi de măreție înfăptuiri" [153]. În locul instituției monarhice a fost instalat ca organ suprem Prezidiului R.P.R., puterea efectivă fiind însă exercitată de P.C.R. Noile condiții permiteau ridicarea vălului și satisfacerea mai vechii dorințe a comuniștilor — asimilarea P.S.D., care fusese destul de slăbit în urma congresului din 10 martie 1946. Ca un preambul la ultimul congres social-democrat desfășurat între 4—9 octombrie 1947 la București, pe 27 septembrie în urma unei ședințe comune a Birourilor Politice ale P.C.R. și P.S.D., a fost dat publicității un comunicat ce anunța hotărîrea celor două partide de a întări F.U.M. și a discuta mijloacele practice pentru unitatea politică, organizatorică și ideologică a mișcării muncitorești [154]. Membrii de rînd ai P.S.D. se arătau însă a fi destul de indiferenți la ideea unirii, așa cum arată și un raport informativ din Craiova [155], dar trecînd peste aceste evidențe în cadrul congresului Ștefan Voitec accentua necesitatea unirii cu comuniștii [156]. Rezoluția adoptată de Congres n-a adus de altfel nici o surpriză, C.C. al P.S.D. fiind împuternicit „să discute cu C.C. al P.C.R. mijloacele practice pentru realizarea unității politice, organizatorice și ideologice a mișcării noastre muncitorești [157]. Astfel, Congresul din 21—23 februarie 1948 a venit firesc, finalizînd ultima etapă a planului comunist de eliminare completă a adversarilor. Asimilarea social-democraților este destul de evidentă la nivelul organelor centrale ale noului partid al clasei muncitoare, P.M.R. Astfel, în secretariatul ales la 24 februarie 1848 intrau patru membri provenind din P.C.R. (Dej, Pauker, Luca, Georgescu) și doar unul din P.S.D. — Lotar Rădăceanu, iar în Biroul Politic zece din 13 membri erau comuniști [158].

Congresul din 1948 a statuat printre altele și eliminarea oficială a lui Lucrețiu Pătrășcanu din elita partidului, a doua zi după încheierea lucrărilor sale el fiind înlocuit și din postul de titular al Ministerului de Justiție. Înlăturarea lui Pătrășcanu, care nu este singulară în țările proaspăt socialiste, vezi și cazurile Slansky în Cehoslovacia sau Rajk în Ungaria, era și o dovadă a forței partidului în noile condiții ce puteau permite declanșarea răfuielilor interne. Lucrețiu Pătrășcanu, intelectual și reprezentant al „aripei naționale" a P.C.R., a intrat în conflict deschis cu conducerea partidului în urma discursului rostit în iunie 1946 la Cluj în cadrul căruia a făcut aprecierea că guvernul și C.C. al P.C.R. resping „orice formă de compromis în problema Transilvaniei" [159]. Ul-

[152] *Documente privind istoria militară...*, doc. 252.
[153] *Proclamarea R. P. R.*, București, Dacia Traiană, 1948, p. 9—11.
[154] *Scânteia*, 29 septembrie 1947.
[155] *A. S. B.*, fond M. I., d. A. S., dos. 41/1947, f. 3.
[156] *Libertatea*, 11 octombrie 1947.
[157] *Documente privind istoria militară*, doc. 239.
[158] *Scânteia*, 26 februarie 1948.
[159] *România liberă*, 13 iunie 1946.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

terior, în cadrul unei ședințe a Comitetului Central, el a fost criticat de Gheorghiu-Dej pentru că atacînd revizionismul maghiar nu a subliniat îndeajuns răspunderea partidelor politice „istorice“ [160]. A fost momentul din care a început o cădere în dizgrație al cărei final logic a fost înlocuirea sa la 24 februarie 1948 cu Avram Bunaciu [161], care se făcuse remarcat în timpul eliminării din viața politică a P.N.Ț. Înlăturarea lui Pătrășcanu din conducerea partidului a dus însă la creșterea prestigiului său de profesor universitar, fapt subliniat și de o notă informativă a Siguranței Statului din martie 1948 : „În jurul fostului ministru Pătrășcanu s-a creat o polarizare a unei părți din studenții de la Facultatea de Drept, care îl consideră pe fostul ministru drept o personană proeminentă, care s-a opus prin atitudinea adoptată activității partidului comunist. Atunci cînd apare în sala de cursuri este primit cu puternice aplauze de grupurile de studenți“ [162]. Posibilele complicații ce puteau fi generate de acest caz au fost însă rapid preîntîmpinate prin arestarea fostului ministru pe 28 aprilie 1948, mai tîrziu fiind condamnat la moarte pe 14 aprilie 1954 și executat în noaptea de 16—17 aprilie a aceluiași an.

Astfel, în mai puțin de patru ani beneficiind de sprijinul continuu și ferm al armatelor sovietice, folosind cu succes tactica declarațiilor lipsite de acoperire, uzînd de minciună ca instrument politic, cu ajutorul șantajului, terorii și presiunii, insignifiantul Partid Comunist Român a ajuns stăpînul absolut al României. Prin aplicarea planului diabolic al Moscovei cu o scrupulozitate demnă de invidiat, comuniștii au urcat ierarhia politică treaptă cu treaptă. Tactica P.C.R. din anii 1944—1947 a fost fără îndoială abilă și de multe ori a avut succes într-o Românie debusolată, dar concluzia firească a studiului nostru nu poate să nu sublinieze încă o dată discrepanța totală dintre vorbele și faptele comuniștilor, discrepanță pe care timpul a confirmat-o dureros de repede.

[160] *Adevărul*, 9 iulie 1946.
[161] *M. O.*, partea I, nr. 46, 29 februarie 1948, p. 1 635.
[162] *A. S. B.*, fond M. I., d. A. S., dos. 23/1948, f. 167.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

PAUL CERNOVODEANU

O OPERĂ CANTEMIRIANĂ MAI PUȚIN CUNOSCUTĂ: ISTORIA LUI BRÂNCOVEANU ȘI A CANTACUZINILOR

Primind sarcina de a publica scurtul opuscul cunoscut pînă în prezent în istoriografia noastră sub numele de *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor* în ediția *Operelor complete* ale lui Dimitrie Catemir, de la început am întîmpinat dificultăți pentru restituirea textului original. După cum se știe amintita lucrare a fost tradusă în românește de George Sion, după tălmăcirea grecească a lui Gheorghios Ioannes Zaviras intitulată Συμβεβηκότα ὧν ἐυτῆ Βλαχίᾳ Καντακυζηνῶν ἡ Βραγκοβάνων Viena, 1795) și a fost publicată în *Operele Principelui Demetriu Cantemiri* tipărită de Societatea Academică Română, tom V, partea I-a, București, 1878, p. 1—32 ; textul grecesc mai avusese parte de o traducere românească mai veche, datorată lui Vasile Vîrnav și editată în tomul II al revistei „Arhiva Românească" a lui Mihail Kogălniceanu (Iași, 1845) sub titlul de *Întîmplările Cantacuzineștilor și Brâncovenilor în Valahia*, la p. 283—322.

La rîndul său textul lui Zaviras constituia o tălmăcire după versiunea germană a acestei lucrări datorată învățatului Hartwig Ludwig Christian Bacmeister, tipărită în vol. VIII, p. 147—184 al publicației *Russische Bibliothek zur Kentniss der gegenwärtigen Zustandes der Literatur in Russland* (Riga — St. Petersburg — Leipzig 1783) cu titlul *Wunderbare Fügungen der göttlichen Rache an der Familie der in der Wallachey berühmten Kantakuzenen, wie auch Brankowanischen Familie.* În sfîrșit și această versiune germană constituie traducerea unui text anonim rus Дивныи революции праведнаго божия отмщения на фамилю Кантакузиных в Валахии славных, и Бранкованову (Uimitoarele revoluții ale dreptei răzbunări a lui Dumnezeu împotriva familiei Cantacuzinilor, vestiți în Țara Românească și a lui Brâncoveanu) publicat ca anexa a VII-a, din cele XXII ale vol. II din Журналь ... императора Петра Великаго (Jurnalul... împăratului Petru cel Mare), St. Petersburg, 1772, p. 291—313, slujind ca documentare suplimentară pentru istoricul campaniei de la Prut, tratat în vol. I al *Jurnalului...* St. Petersburg, 1770, p. 314—315.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Sarcina editării academice a unei lucrări de Cantemir presupune însă obligatoriu recurgerea la originalul manuscris şi nu la un text tipărit. Din darea de seamă făcută de Grigore Tocilescu, în urma misiunii sale ştiinţifice în Rusia în 1877— 1878, rezultă că el a descoperit în arhiva Ministerului Afacerilor Externe din St. Petersburg un manuscris rus al cărui titlu îl redă rezumativ în traducere românească *Istoria Cantacuzinilor şi a Brâncoveanului* [1]. Din nefericire, istoricul şi arheologul amintit nu i-a mai acordat atenţia cuvenită după achiziţionarea într-un bazar din Moscova în noiembrie 1877 a textului tipărit din *Jurnalul lui Petru cel Mare* [2], renunţînd la o analiză comparativă şi o atentă colaţionare între cele două versiuni, manuscrisă şi edită.

De atunci nimeni n-a mai cercetat pînă în prezent amintitul manuscris iar semnalarea sa a fost complet trecută cu vederea atît în bibliografiile sovietice de referinţă privitoare la viaţa şi opera lui Dimitrie Cantemir, cît şi în cele româneşti [3].

O asemenea omisiune a creat inerente dificultăţi exegezei numitei scrieri cantemiriene şi s-a resfrînt negativ asupra investigaţiilor indispensabile în această direcţie.

După stăruitoare cercetări şi pornind de la indicaţia aflată în *Jurnalul lui Petru cel Mare* asupra provenienţei amintitului opus Из кабинетской архивъи no. 14. [Din arhiva cabinetului ⟨ţarului⟩, ⟨cartea⟩ no. 14] am reuşit, cu mare dificultate, să localizez prezenţa sa în Arhiva Centrală de Stat a Actelor vechi (ЦГАДА) din Moscova, fond 9, Кабинет Петра I Великаго (Cabinetul lui Petru cel Mare), отдел (secţia) II, книга (cartea) 14, filele 32—48. După insistente dar inutile cereri pe lîngă membrii Institutului de slavistică şi balcanistică din Moscova, am izbutit să obţin prin amabilitatea cercetătoarei Valentina Pelin din Chişinău, la apelul Asociaţiei internaţionale de studii sud-est-europene, o copie fotografică după acel manuscris. El poartă un titlu abreviat la f. 32 : Краткое сказание об изкоренении Брановановои и Кантакузиных фамилии (Scurtă povestire despre stîrpirea familiilor lui Brâncoveanu şi a Cantacuzinilor) şi altul mai dezvoltat la p. 33 : Дивные революции праведнаго божия отмщения на фамилию Бранкованову и Кантакузиных, в валахии (в мунтянской земли) славных *[Uimitoarele revoluţii ale dreptei răzbunări a lui Dumnezeu asupra familiei lui Brâncoveanu şi a Cantacuzinilor vestiţi în Ţara Românească (Muntenia)]* după care urmează conţinutul. Textul cuprinde în 64 de puncte o scurtă istorie a împrejurărilor luării domniei de către Constantin Brâncoveanu în 1688 după moartea lui Şerban vodă Cantacuzino, a rivalităţii acerbe care l-a opus rudelor sale apropiate din fami-

[1] *Anexa E — Raportul general al d-lui Gr. Tocilescu, despre misiunea sa în Rusia*", în „Analele Societăţii Academice Române", tom. XI, sesiunea anului 1878 — Secţiunea I — Partea administrativă şi dezbateri, Bucureşti, 1878, p. 62.

[2] Biblioteca Academiei Române, *Arhiva Gh. Gr. Tocilescu*, III, varia I — *Corespondenţă*, f. 44—44 v°; vezi şi ediţia Ecaterina Ţarălungă, *Restituiri: Grigore Tocilescu*, în „Manuscriptum", anul XIX (1988), nr. 2 (71), p. 165.

[3] Printre care amintim pe Ivan Konstantinovici Madan, *Дмитри Кантемир (1673—1723). Указатель литературы*, Chişinău, 1973, 102 p., sau Mariana Iova, *Dimitrie Cantemir, domnitor român şi savant de reputaţie mondială — Bibliografie selectivă*, Bucureşti, 1973, 80 p. + pl.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

lia Cantacuzinilor, a pretinsului rol „perfid" jucat atît de domn, cît și de nelipsiții săi sfetnici Constantin stolnicul și Mihai spătarul în timpul campaniei de la Prut (1711) cînd l-ar fi „trădat" pe țarul Petru I și tristul sfîrșit al voievodului în 1714, vîndut turcilor de neamurile sale, cînd a pierit la Istanbul de securea gîdelui împreună cu cei patru fii și cămărașul averii personale Ianache Văcărescu (f. 33v° — 47 v°); ultima parte a lucrării intitulată Не щасливое состояние княжества не щасливейшаго Стефана Кантакузина и плачевный Кантакузиных конец (Soarta nefericită a domniei prea nefericitului Ștefan Cantacuzino și sfîrșitul jalnic al Cantacuzinilor) (fo. 47 v°), se referă în 6 puncte la scurta domnie a lui Ștefan Cantacuzino (1714—1716) și a dramaticului sfîrșit al vieții sale, alături de membrii cei mai apropiați ai familiei — artizanii nimicirii lui Brîncoveanu — căzuți la rîndul lor, victime propriilor uneltiri și executați la Istanbul și Adrianopol (fo 47 v° — 48 v°).

Transcrierea și traducerea textului din limba rusă au fost efectuate de către colegii mei slaviști soții Alvina și Emil Lazea, cu care am pregătit împreună editarea academică a opusului cantemirian. Totodată versiunea greacă a fost examinată de paleograful Mihail Caratașu de la Biblioteca Academiei Române. Mie mi-a revenit sarcina întocmirii analizei operei (geneza, caracterul și datarea scrierii, receptarea etc.), precum și aceea a alcătuirii notelor, identificărilor, observațiilor și comentariilor traducerii după originalul rus, precum și transcrierea versiunii germane și comparării ei cu textul din *Jurnalul lui Petru cel Mare*.

Se pot formula foarte scurt următoarele observații :

Manuscrisul este scris caligrafic, fără îndoială, spre a fi citit cu ușurință de destinatarul său. Neavînd posibilitatea cercetării directe a manuscrisului nu pot determina o serie de amănunte : culoarea cernelii cu care a fost scris, dimensiunile sale și filigrana hîrtiei. Lucrarea nu poartă nici o mențiune a autorului.

Această scriere a văzut lumina tiparului la Petersburg, după cum am amintit în cuprinsul anexelor volumului II al *Jurnalului lui Petru cel Mare*, cu primul titlu eliminat iar subtitlul — după cum se poate vedea ușor — modificat. În ceea ce privește unele deosebiri dintre manuscrisul rus și ediția sa din *Jurnalul lui Petru cel Mare*, ele se datorează, desigur, intervenției editorului, kneazului Mihail Mihailovici Șcerbatov, care a eliminat sau a adăugat anumite pasaje în text, după cum se arată pe larg în studiul introductiv elaborat. Aici mă voi rezuma a menționa doar cea mai importantă omisiune din versiunea tipărită, prezentă doar în manuscris ; la fo 34 v° (§ 5) nota marginală : зри Историю Антон Марии де Хйаро флорентина, стр. 145, Istoria lui Anton Maria Del Chiaro, florentinul, p. 145), unde se făcea, așadar, o relevantă trimitere la faimoasa lucrare a secretarului florentin al lui Constantin Brâncoveanu, Anton Maria Del Chiaro, anume *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* (Venezia, 1718). Ca și în manuscris, nici în textul tipărit rus nu se face nici o mențiune asupra autorului său.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

În această privinţă căpătăm lămuririle necesare numai în tălmăcirea lui Bacmeister care publică separat lucrarea extrasă din contextul *Jurnalului lui Petru cel Mare,* apreciind interesul ei deosebit. Iată ce spune în versiunea germană, la p. 148 : „Für den Verfasser desselben wird der bekannte Fürst von der Moldau Demetrius Kantemir gehalten, der zuletzt in Russisch Kaiserlichen Diensten im J. 1723 starb. Es wird auch in seiner Lebensbeschreibung, die seiner Geschichte des Osmanischen Reiches angehängt ist, gesagt, dass er eine „Geschichte der beyden Häuser Brankovan und Kantakuzenus in moldauischer Sprache" handschriftlich hinterlassen habe" (Drept autor al aceluiaşi ‹opus› este considerat cunoscutul principe al Moldovei, Dimitrie Cantemir, care pînă la urmă a murit în anul 1723, ‹fiind› în serviciul imperial rus .Se spune că şi în descrierea vieţii sale, anexată la a sa *Istorie a Imperiului otoman,* că ar fi lăsat în manuscris „Istoria celor două case Brâncoveanu şi Cântacuzino în limba moldovenească").

Atestarea paternităţii lui Cantemir — şi încă în româneşte ! — asupra *Uimitoarelor revoluţii,* răspîndită în acest mod în cercurile largi ale cititorilor de pe continentul european, datorită biografiei sale tipărită în versiunea engleză a *Istoriei Imperiului otoman* datorată reverendului Nicholas Tindal (Londra, 1734—35), a fost, în chip firesc, unanim acceptată. După Bacmeister ştirea a fost preluată în tălmăcirea acestei scrieri în limba greacă de către Gheorghios Ioannes Zaviras în prefaţa sa [4] şi de aici receptată — prin tălmăcirea în limba noastră — de către istoriografia română [5], ca şi în biografiile alcătuite în rusește de Nikolai Nikolaevici Bantîş Kemenski [6] şi Dimitri Nikolaevici Bantîş Kamenski [7].

Şi totuşi — independent de filiera Tindal-Bacmeister — învăţatul ban Mihail Cantacuzino din Ţara Românească, emigrat în Rusia în 1776, după încheierea războiului ruso-turc din 1760—1774, a avut cunoştinţă de paternitatea *Uimitoarelor revoluţii...* anexată *Jurnalului lui Petru cel Mare,* pe alte căi. Documentîndu-se pentrtu istoria neamului său, pomenitul dregător a consultat textul amintitei scrieri tipărite în 1772 recunoscîndu-l pe Dimitrie Cantemir drept autorul ei. Acest lucru Mihai banul l-a aflat, desigur, din cercurile oficiale de la St. Petersburg pe care le frecventa şi de la rudele fostului domn al Moldovei ce mai

---

[4] Gheorghios Ioannes Zaviras, *Către cititori,* prefaţă la Συμβεβηκότα τῶν εὐτῆ Βλαχία Καντακυζηνῶν ἢ Βραγκοβάνων (Întîmplările cele mai vrednice de amintit ale Cantacuzinilor şi Brâncovenilor din Ţara Românească), ‹Viena›, 1795, p. 6.

[5] Vasile Vîrnav, *Către cetitor,* prefaţînd *Întîmplările Cantacuzineştilor şi Brâncovenilor în Valahia,* în „Arhiva românească", II, Iaşi, 1845, p. 282 şi G. Sion, Prefaţa traducătorului grec, *La lectori,* înaintea lucrării *Evenimentele Cantacuzinilor şi Brâncovenilor,* în *Operele principelui Demetriu Cantemir,* tipărite de Societatea Academică Română, tom. V, Bucureşti, 1878, p. VI. G. Sion se îndoieşte însă, printr-o motivaţie eronată şi superficială, de paternitatea lui Cantemir asupra acestei scrieri, argumentele sale puerile fiind lesne de combătut.

[6] *Illustrations de la Russie ou gallerie des personnages les plus remarquables de cet empire sous le règne de Pierre le Grand,* Paris, 1829, p. 350.

[7] Victor C. Gervescu, *Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei,* Bucureşti, 1902, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

trăiau încă [8], tălmăcind pentru prima oară în românește largi extrase sau rezumînd pasaje din opusul cantemirian după originalul rus și înglobîndu-le în lucrarea sa *Ghenealoghia familiei Cantacuzinilor*, încheiată în 1787 [9]. Din nefericire, această lucrare a rămas în manuscis pînă la editarea ei defectuoasă în 1863 în „Buciumul" lui Cezar Bolliac și corectă în 1902 de către Nicolae Iorga [10] și n-a jucat nici un rol în discuția recunoașterii paternității lui Cantemir asupra *Uimitoarelor revoluții*.

Analizînd în toată complexitatea sa cadrul în care a fost zămislită scrierea *Uimitoarele revoluții*... sînt de remarcat următorii factori de impact : a) fondul de frustare izvorît din eșecul repetatelor intervenții ale lui Cantemir pe plan politic făcute pe lîngă țar în perioada războiului austro-turc din 1716—1718 în favoarea țărilor române [11] ; b) apariția lucrării lui Anton Maria Del Chiaro *Istoria delle moderne revoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, relevînd în fața posterității pregnanta personalitate a lui Brâncoveanu și a eminenților săi sfetnici, frații Cantacuzini, Constantin stolnicul și Mihai spătarul, ce au jucat cu toții un rol de seamă în destinele Principatelor, ba chiar al întregului spațiu sud-est european mai bine de două decenii și jumătate pînă la 1716 și pe care fostul domn al Moldovei a încercat să-l minimalizeze după stabilirea sa în Rusia, în fața lui Petru I și a guvernanților acestuia ; c) refugierea la Curtea din St. Petersburg a familiei răposatului domn Ștefan Cantacuzino, pierit împreună cu tatăl său stolnicul Constantin, de mîna călăilor, la Poartă, adică a Păunei, văduva lui, cu cei doi fii, Radu și Constantin, de a căror veleități și ambiții Cantemir s-a temut, spre a nu-i stînjeni propriile planuri de regenerare a țărilor române, manifestînd un reflex de apărare.

Erau, oare, justificate aprehensiunile principelui cărturar față de intențiile tinerilor Cantacuzini ? După toate aparențele, sosirea lor la Curtea țarului complicau, într-o anumită privință, intențiile lui Cantemir, care, în 1719, nu beneficia de un statut recunoscut oficial și privilegiat în administrația de stat a imperiului rus, bucurîndu-se doar de aprecierea și protecția personală a lui Petru I.

---

[8] Ne referim, în primul rînd, la Nikolai Nikolaevici Bantiș-Kamenski (16 dec. 1737 — 20 ian. 1814), coborîtor din familia mamei lui Dimitrie Cantemir, istoric, bibliograf și arheolog, administrator al Arhivelor din Moscova ale Colegiului (Ministerului) Afacerilor Externe între 1783—1814 și principalul donator de manuscrise cantemiriene către această instituție la 1783 ; cf. *Советская историческая энциклопедия*, vol. 2, Moscova, 1962, p. 115, dar și la nepoata de fiu a domnului Moldovei, Elena Alfimova, fiica naturală a principelui Șerban sau Serghei Cantemir (11 aug. 1706 — 24 aug. 1780), care a sprijinit din punct de vedere material tipărirea în limba rusă a cunoscutei lucrări *Vita Constantini Cantemyrii*, în ediția prelucrată de Gottfried (Theophil) Siegfried Bayer și apărută postum la Moscova în 1783, cf. Ștefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, București, 1925, p. 73 și 76.

[9] Biblioteca Academiei Române, ms. rom. 5313, f. 137 v°—139 și f. 160 v°—168.

[10] Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor* (ed. N. Iorga), București, 1902, XI + 422 p. (extrasele și pasajele rezumative comentate din *Uimitoarele revoluții*, p. 251—254, p. 294—312, 314—415, 316—318).

[11] Vezi textul memoriilor adresate de Cantemir lui Petru I după 3 februarie 1717 și în 1718 la Șt. Ciobanu, *op. cit.*, pp. 130—134, doc. LXIII și pp. 135—137, doc. LXIV.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

De sosirea Cantacuzinilor la Curtea lui Petru cel Mare în iarna 1718—1719 trebuie legată — oricum — introducerea în Rusia a proaspăt apărutei monografii a lui Del Chiaro despre principatul muntean, obținută de Doamna Păuna și fii ei poate chiar de la autor, ce fusese preceptorul tinerelor vlăstare domnești și cu care s-au reîntîlnit, probabil, în timpul ședерii lor la Veneția în toamna anului 1718 [12]; în lucrarea fostului secretar florentin — cum este cunoscut — se aduceau elogii nu numai lui Constantin Brâncoveanu, dar și familiei Cantacuzinilor, numărînd la rîndul ei, doi domni în Țara Românească, ca și alți sfetnici de vază și se deplîngea, în final, tragicul destin al tuturora, considerați ca adevărați mucenici ai creștinătății și victime ale tiraniei otomane.

Apariția cărții lui Del Chiaro a fost, fără îndoială, adusă la cunoștința lui Petru cel Mare de chiar cei interesați, deoarece contribuia la legitimarea ambițiilor tinerilor Cantacuzini și mai ales ale lui Radu, plin de ifose și de „fumuri" domnești și, desigur, a stîrnit interesul eruditului Dimitrie Cantemir — din primele luni ale anului 1719 — dornic în egală măsură — ca istoric și om politic — să-i cunoască conținutul. Lectura cărții lui Del Chiaro — și, în special, a capitolelor de istorie contemporană din partea a II-a a trebuit să-l tulbure mult pe Cantemir și să-i sporească aprehensiunile față de atitudinea rezervată și ambiguă adoptată de țar față de țările române, după usturătoarea înfrîngere suferită în campania de la Prut din 1711.

Sensibilizat de drama suferită de Cantacuzini în 1716 și în special de moartea năpraznică a domnului Ștefan, a tatălui său Constantin stolnicul și a fratelui acestuia Mihail spătarul, cu care Petru I și sfetnicii săi avuseseră vechi și tainice legături, este posibil ca țarului să nu-i fi displăcut ideea ca, în eventualitatea ivirii unui moment favorabil, să sprijine, dacă îi era cu putință, revenirea în scaunul de domnie al Țării Românești a unuia din fiii lui Ștefan vodă.

Ori tocmai această perspectivă — chiar și teoretică — l-a nemulțumit profund pe Dimitrie Cantemir, simțindu-se nedreptățit și frustrat în pretențiile sale ca numai familia lui să obțină domnia ereditară în *ambele principate, deoarece avusese ca socru pe Șerban vodă Cantacuzino*, considerat singurul domn „legitim" al Munteniei, urmașii săi în scaun, atît Brâncoveanu, cît și Ștefan Cantacuzino, spre a nu mai vorbi de fanarioți, fiind în optica cantemiriană doar niște „uzurpatori"; de aceea nici odraslele lui Ștefan vodă Cantacuzino, proaspăt aciuite la Curtea țarului, tinere și fără experiență, n-aveau nici un drept în

[12] Vezi amănunte pentru ședерea lui Del Chiaro la Veneția din primăvara anului 1717 pînă în iarna 1718—1719, cînd a plecat la Londra pentru aproape șase ani, la C. Boroianu, *Nouvelles données sur Del Chiaro*, în „Revue des études sud-est européennes", X (1972), nr. 1, p. 58 și 60. Foarte interesantă sugestia Mariei Holban, care este de părere că, scriind favorabil în cartea sa despre țar, Toma Cantacuzino și Dimitrie Cantemir, Del Chiaro „oare se gîndea să pomenească și el despre acel refugiu nordic spre care îl va îndrepta și Doamna Păuna cu fiii săi...? Dar dacă el nu a ajuns pe malurile Nevei, Istoria sa a adus acolo ecoul «revoluțiilor» din Țara Românească", cf. *Călători străini despre țările române*, vol. VIII, București, 1983, p. 368.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

plus la tronul muntean și nici vreun alt merit în afara aceluia de a fi urmașii unui domn ucis de otomani. Așadar, *primordială* a devenit la Cantemir nu numai *ideea* de a combate *legitimitatea* drepturilor Cantacuzinilor la domnie, dar a și demonstra *perfidia* lor și *infidelitatea* manifestată *de totdeauna* față de Rusia, împotriva aparențelor înșelătoare.

Primirea tînărului Constantin Cantacuzino în regimentul de gardă al țarului, refugierea în Rusia a mamei sale Doamna Păuna și mai ales a ambițiosului său frate Radu, și în sfîrșit lectura cărții lui Del Chiaro, au creat un reflex de apărare la Cantemir și nevoia absolută și imediată de ripostă prin combaterea pretențiilor acestora. Și cum putea, oare, Cantemir, cărturar, om al condeiului, istoric, dar și fost domn al Moldovei, adînc implicat în evenimentele din 1711, să nu aleagă calea scrisului ? La cele afirmate în cartea lui Del Chiaro, serios alcătuită, bazată pe o temeinică documentație și capabilă să dea naștere unui curent de opinie potrivnic intereselor sale, Cantemir s-a gîndit în prima parte a anului 1719, să dea o *replică* într-o lucrare destinată mai întîi lecturii confidențiale a țarului, factorul de decizie și arbitrul situației țărilor române — în optica principelui cărturar — și de aici necesitatea de a fi alcătuită direct în limba rusă. Ceea ce a urmărit inițial Cantemir a fost distrugerea prestigiului Cantacuzinilor, demascîndu-le spiritul partizan de intrigă, perfidie și trădare manifestat față de domnii din țările române, inclusiv față de ruda lor apropiată Brâncoveanu, înfierat la rîndul său pentru caracterul versatil și duplicitar, favorizînd în ultimă instanță Poarta otomană.

Odată fiind luată hotărîrea de a scrie o lucrare — ca replică la Del Chiaro — se punea întrebarea pentru autor ce caracter să aibă scrierea sa ? Firesc ar fi fost ca principele autor să adreseze țarului un memoriu documentat în această problemă și să-și argumenteze, pe larg, pledoaria.

Dar Cantemir a cunoscut prea bine soarta memoriilor înaintate lui Petru I în timpul războiului austro-turc din 1716—1718 : neluarea lor în considerație și îngroparea în arhivele imperiale. De data aceasta Cantemir a încercat să adopte o altă cale și anume aceea a redactării unui pamflet cu caracter politic, destinat publicității, în care, combătînd nu afirmațiile veridice ale lui Del Chiaro, ci răsturnînd doar optica în care au fost prezentate, să-și expună părerile și să le fundamenteze temeinic. Plănuit, în primă fază, a fi redactat în limba rusă spre a se obține aprobarea țarului, pamfletul urma, probabil, a fi tipărit bilingv — în rusă și latină — așa cum a procedat Cantemir și cu *Panegiricul* închinat lui Petru cel Mare și publicat în această formă la St. Petersburg în 1714. Numai că trebuind neapărat să implice propria-i persoană în lucrare, constituind o pledoarie *pro domo* menită a justifica atitudinea și acțiunile sale față de Poarta otomană — și mai ales — față de țar, în contrast cu cele ale lui Brâncoveanu și ale Cantacuzinilor și pentru ca demonstrația să apară cititorilor cît mai convingătoare și în același timp spre a nu leza susceptibilitățile contemporanilor încă în viață și mai cu seamă a Cantacuzinilor refugiați în Rusia, oaspeții lui Petru I, Cantemir a socotit oportun să n-o semneze și să vorbească

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

despre sine la persoana a treia, creînd ficţiunea unui autor străin de identitatea lui, deci imparţial şi obiectiv, aşa cum de regulă se proceda pe plan intelectual european, pamfletele politice apărînd — în majoritatea cazurilor — fie anonim, fie sub un pseudonim. Clarificîndu-şi intenţiile şi urmărind cu prioritate capacitarea ţarului la propriile-i idei, Cantemir — în strînsă colaborare cu Ivan Ilinski, ce trebuia să-l ajute la traducerea textului în limba rusă — a trecut, deci, în prima jumătate a anului 1719, la elaborarea noii şi imperioasei, potrivit concepţiei sale, scrieri politico-literare, întrerupîndu-şi, temporar, lucrul la perfectarea *Sistemului religiei muhammedane*, aflat în faza pregătirii pentru tipar [13].

Cantemir nu avea răgazul necesar şi nici posibilitatea de a da o replică monografiei lui Del Chiaro printr-o lucrare de aceleaşi proporţii. Dată fiind graba cu care a procedat la redactare spre a o încheia cît mai repede, el a trebuit să se limiteze doar la o scriere de dimensiuni restrînse, însă menită să corespundă scopurilor urmărite. Conţinutul programatic al lucrării reiese chiar din titlul ei şi anume : *Uimitoarele revoluţii ale dreptei răzbunări a lui Dumnezeu asupra familiei lui Brâncoveanu şi a Cantacuzinilor, vestiţi în Ţara Românească (Muntenia)*. Din analiza titlului se pot constata următoarele : 1) Folosirea termenului de революции adică „rivoluzioni", ca şi autorul florentin, indicînd, astfel, cu toată claritatea nu numai sursa de inspiraţie, dar şi intenţia de a contrapune expunerii lui Del Chiaro propriile sale opinii ; 2) Direcţia principală a atacurilor lui Cantemir — ilustrînd cu certitudine scopul lucrării — este îndreptată împotriva Cantacuzinilor „vestiţi în Ţara Românească", supuşi, cu precădere, „dreptei răzbunări" divine, cărora le alătură pe Brâncoveanu — personaj central al *Istoriilor*... lui Del Chiaro, spre a plăti vechi poliţe, dar şi a ponegri în plus, pe cei amintiţi, artizanii căderii şi pieirii voievodului muntean.

Autorul nu se preocupă de familia lui Brâncoveanu — pe ai cărei membri îi şi ignoră în cuprinsul lucrării, exceptînd finalul — deoarece nu o socotea de viţă aleasă [14] şi nu mai prezenta în 1719, din punct de vedere politic, nici un pericol pentru sine. De aceea, lucru demn de reţinut, Cantemir foloseşte în titlul scrierii sale numele lui Brâncoveanu doar la *singular*, ca individ, iar familia sa doar în *subsidiar*, ceea ce n-a fost redat corect în traducerile defectuoase prin care ne-a parvenit această lucrare, acreditîndu-se, astfel, în istoriografia română părerea greşită că autorul a pus pe picior de egalitate pe Cantacuzini cu Brâncovenii, ceea ce este fals. De altminteri chiar şi Grigore Tocilescu cînd a descoperit manuscrisul în limba rusă a opusului, în arhivele imperiale din St. Petersburg, acum mai bine de un veac, a notat

[13] Versiunea latină a cărţii era încheiată în 1719 şi tot atunci s-a trecut şi la traducerea ei în rusă în colaborare cu Ilinski (cf. V. Cândea, *Studiul introductiv* la *Sistemul religiei muhammedane*, în D. Cantemir, *Opere complete*, VIII, tomul II, Bucureşti, 1987, p. X), fiind elaborată astfel cu întreruperi, în mai multe etape.

[14] Vezi notiţa sa dedicată voievodului muntean în *Incrementorum et decrementorum Aulae Othomannicae libri tres*, în trad. engleză a lui N. Tindal, *The History of the Growth and Decay of the Othoman Empire...*, part II, London, 1735, book IV, chap. II, pp. 371—373, nota 25.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mai mult sau mai puțin corect, pe scurt, titlul său *Istoria Cantacuzinilor și a Brâncoveanului.*

În ceea ce privește forma dată scrierii sale, Cantemir a împărțit-o pe puncte, și anume 64, care conțin tratarea subiectului de la uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino de către Grigore I Ghica în 1662 pînă la uciderea lui Brâncoveanu și alte șase puncte privind trista soartă a lui Ștefan vodă Cantacuzino și a familiei acestuia, ce s-a refugiat în Rusia, la cumpăna anilor 1718—1719.

Discutînd problema redactării pe puncte, dacă opusul ar fi constituit un raport sau memoriu oficial înaintat țarului sau cabinetului imperial, ar fi trebuit să îndeplinească două condiții absolut indispensabile : să fie *datat* și *semnat,* așa cum a procedat *totdeauna* — și în mod logic — Cantemir în prezentarea de acte, cu un astfel de caracter, autorităților de rigoare. Apoi, un raport oficial nu ar fi fost intitulat *Uimitoarele revoluții ale dreptei răzbunări a lui Dumnezeu* etc. etc., — un titlu, evident, *literar* și nu de nuanță administrativă — și nu ar fi fost prezentat *anonim* adresanților, dacă s-ar fi urmărit satisfacerea unor doleanțe de ordin practic. Pe de altă parte, nu numai din titlu, dar și din examinarea conținutului *integral* al scrierii — luînd în examinare textul autentic rus și nu cel al traducerilor ulterioare, incomplete și defectuoase din germană, greacă și română — rezultă că el avea un caracter *istoric,* exprimat într-o formă literară, nefiind amplasat într-o perspectivă imediată, analizînd fapte de ultimă oră și urmărind soluții de moment, așa cum a fost cazul memoriilor adresate de Cantemir țarului în timpul războiului austro-turc din 1716—1718. În sfîrșit, tot din studierea cuprinsului — redat sec și schematic în traduceri și descărnat, în mare măsură, de întreaga sa încărcătură emoțională — se disting clar calitățile stilului colorat cantemirian, întîlnit nu numai în *Istoria ieroglifică,* cu care *Uimitoarele revoluții* se aseamănă într-o privință, dar și în *Sistemul religiei muhammedane,* la care tocmai lucra Cantemir în acel moment : înfloriturі retorice, imprecații biblice, citate din *Psalmi,* povestioare moralizatoare cu tîlc ș.a.

Și, în sfîrșit, nu trebuie nici un moment scăpat din vedere impactul major al monografiei lui Del Chiaro exercitat asupra acestei scrieri cantemiriene ; dacă principele cărturar n-ar fi avut cunoștință de lucrarea secretarului florentin n-ar fi scris niciodată *Uimitoarele revoluții,* care — repetăm — se doreau o *replică pro domo* la opera scriitorului italian. De aceea Cantemir a și ales calea pamfletului politic deschis și nu aceea a romanului alegoric criptic ca în cazul *Istoriei ieroglifice,* nedestinată publicității și scrisă, de altfel, și în limba română, de circulație mai restrînsă. Forma pamfletului politic îi îngăduia autorului, rămas în umbră, să ofere un plus de credibilitate și imparțialitate pledoariei sale, precum și posibilitatea de a-și combate pe față adversarii, expunîndu-și clar ideile și căutînd să atragă de partea persoanei lui — aparent neimplicată în alcătuirea lucrării — simpatia și aprobarea cititorilor. Fostul domn al Moldovei a dorit să-și publice această scriere și pentru aceea avea nevoie neapărat de autorizația țarului, deoarece opusul său constituia nu numai un rechizitoriu îndreptat împotriva Cantacuzinilor și a lui Brâncoveanu, ci și o pledoarie

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

şi o justificare a întregii sale politici de alianţă cu Rusia ; de aici, necesitatea stringentă de a o prezenta lui Petru I în limba rusă cu ajutorul colaboratorului său Ilinski, traducîndu-şi desigur, într-o formă articulată, notiţele de lucru, însemnările şi ciornele, alcătuite probabil în latină.

Ceea ce ţarul — în primul rînd — şi cititorii lucrării trebuiau să reţină erau două probleme esenţiale : 1) Cantacuzinii s-au arătat tot timpul versatili şi trădători uneltind mereu împotriva domnilor ţării, fie că a fost vorba de Grigore I Ghica, Gheorghe Duca, Constantin Brâncoveanu, sau chiar Şerban vodă din propria lor familie, pedepsită din tată în fiu, pentru nelegiuirile ei prin morţi violente (Şeitanoglu, Constantin postelnicul, Constantin stolnicul, Mihai spătarul, Ştefan vodă). Totodată, Cantacuzinii s-au arătat nevrednici faţă de ţar, pe care l-au înşelat şi minţit şi de aceea Petru I nu trebuia să le acorde nici o încredere. În ceea ce priveşte pe Brâncoveanu, Cantemir socotea că acesta a plătit pentru faptele lui şi lasă să se înţeleagă că primejdia pe care a reprezentat-o cîndva pentru dînsul era acum îndepărtată, deoarece domnul fusese executat împreună cu toţi fiii săi la Poartă, iar unicul nepot, copil încă, ce se întorsese din pribegie în Ţara Românească cu restul familiei nu prezenta nici o importanţă din punct de vedere politic ; 2) Numai Cantemir s-a arătat de un devotament fără margini faţă de Petru cel Mare : încheind alianţa cu dînsul, în urma eşecului campaniei de la Prut, şi-a pierdut scaunul domniei şi toate bunurile din ţară, pribegind cu familia în Rusia. De aceea el — în mod subînţeles — şi urmaşii săi — care au sacrificat totul —, erau singurii îndreptăţiţi să aspire şi — în chip firesc — să dobîndească conducerea Principatelor.

Pledîndu-şi cauza, Cantemir a făcut-o în cadrul unei scrieri cu caracter istoric, nelipsită, însă, de obişnuitul său talent literar şi cu etalarea cunoştinţelor lui teologice. Stilul lucrării lui, în general sobru, devenea totuşi, pe alocuri, viu şi colorat, fiind presărat cu exclamaţii oglindind starea afectivă a autorului, imprecaţii şi apelarea la divinitate, trimiteri la *Psalmi* şi *Noul Testament,* alegorii mitologice, jocuri de cuvinte şi istorioare cu tîlc.

Subiectivitatea lucrării este evidentă, dar această trăsătură este caracteristica oricărui pamflet politic constituind o pledoarie pentru cauza apărată de autorul ei ; succesul unei asemenea categorii de scrieri este judecat în funcţie de concepţie şi redactare şi mai ales de puterea sa de convingere. De aici izvorăsc şi carenţele acestui opus ; pamfletul lui Cantemir constituie, fără îndoială, pînă la un punct, o reuşită, dar o reuşită parţială, lipsindu-i tocmai dimensiunea esenţială şi anume aceea a puterii de convingere. În iureşul pasiunilor politice dezlănţuite şi a încercării de a nega orişice merit Cantacuzinilor şi lui Brâncoveanu, prezentaţi într-o lumină negativă excesivă, contrastînd cu onorabilitatea propriilor acţiuni ireproşabile — adevărul fiind, în realitate, mult mai nuanţat — Cantemir a comis o eroare de apreciere prin suprasolicitare, pledoaria sa căpătînd — pe alocuri — voit sau nu, un caracter difamator. Această scădere a fost fatală, credem, soartei pamfletului *Uimitoarele revoluţii,* ce n-a putut fi încredinţat tiparului în timpul vieţii

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

autorului, deoarece cu toate precauțiile de anonimat pe care și le-ar fi luat, paternitatea sa reieșea în mod prea evident, iar pledoaria apărea prea străvezie.

Ori, în eventualitatea tipăririi ei, apariția lucrării, cu tot anonimatul, fie în ediție bilingvă, sau chiar numai rusă, ar fi stîrnit scandal și nemulțumiri în rîndul Cantacuzinilor și partizanilor lor, dînd naștere la conflicte și disensiuni nedorite printre refugiații aflați la Curtea din St. Petersburg, la Moscova, Kiev sau în alte părți, de care monarhul avea tot interesul să se ferească. De aceea țarul, lăudînd, probabil, zelul prin care Cantemir și-a manifestat credința și atașamentul față de persoana sa în această scriere, ca și modul, mai mult decît favorabil pentru ruși, în care a prezentat desfășurarea campaniei de la Prut, trebuie să-i fi temperat entuziasmul și să-i fi explicat rațiunile pentru care el nu putea încuviința tipărirea unei asemenea scrieri.

Cantemir a primit, probabil, asigurări de la țar că vlăstarele lui Ștefan vodă nu prezentau nici un pericol la adresa sa, nepunînd în discuție nici privilegiile și prerogativele lui și nici drepturile dobîndite la scaunele de domnie ale Principatelor. Așa că, măcar din acest punct de vedere, Cantemir va fi primit o satisfacție constatînd că pretențiile Cantacuzinilor — aureolați cu cununa de martiri în monografia lui Del Chiaro — nu mai prezentau o primejdie pentru sine ; putem presupune că, la îndemnul țarului, principele cărturar a fost îndrumat să se întoarcă la încheierea lucrării *Sistemul religiei muhammedane*, considerată de Petru I mult mai importantă pentru susținerea ideologică a viitoarelor sale acțiuni în Orient. Țarul n-a mai restituit însă autorului manuscrisul său, considerîndu-l un dar prețios, pe care l-a depus în arhiva cabinetului său.

Și, într-adevăr, s-a dovedit prețios pentru Petru cel Mare, dar nu așa cum și-a închipuit și dorit Cantemir, pentru că monarhul lipsit de scrupule și-a însușit, fără prea multe remușcări, esența textului cantemirian, transplantînd-o în jurnalul său.

După cum se știe, nici țarul n-a apucat să-și vadă tipărit *Jurnalul* în timpul vieții, rămînînd păstrat, în mai multe cópii, împreună cu întreaga documentație aferentă — în care era inclus și pamfletul cantemirian — în arhivele sale de cabinet. Numai în urma inițiativei împărătesei Ecaterina a II-a, *Jurnalul* a beneficiat de lumina tiparului, apărînd în două volume sub îngrijirea kneazului Șcerbatov de abia în 1770 și 1772 la St. Petersburg, cînd protagoniștii evenimentelor erau trecuți, de mult, în lumea umbrelor.

Printr-un fel de justiție postumă, pamfletul *Uimitoarele revoluții* a fost, totuși, publicat, după cum și-a dorit-o autorul, chiar dacă — cu mici modificări — sub forma uneia dintre anexele volumului al II-lea a *Jurnalului lui Petru cel Mare*, monarh care s-a inspirat din cuprinsul său. Scrierea principelui cărturar s-a individualizat, însă, prin caracterul ei aparte și a atras, de timpuriu, atenția celor interesați atît în istoria țărilor române, cît și a creației cantemiriene, restituindu-i-se paternitatea de către învățatul german Bacmeister și cărturarul ban Mihail Cantacuzino.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

N. A. URSU

UN CRONICAR BRAȘOVEAN NECUNOSCUT, DIN SECOLUL XVIII: SIMEON HÎRS

1. Investigația filologică ale cărei rezultate le prezentăm în acest studiu are ca punct de plecare curiozitatea de a afla cine este (sau ar putea fi) autorul așa-numitei *Cronici anonime a Brașovului pentru trecutul românilor din Șchei*, pe care a publicat-o N. N. Statie (= N. Sulică), în anul 1906, sub titlul *Înștiințări. Cîteva capitole din trecutul românilor din Șcheii Brașovului*, după un manuscris aflat atunci în posesia lui N. Sulică, iar în prezent la filiala din Brașov a Arhivelor Statului [1]. Pentru elucidarea problemei paternității acestei cronici, a trebuit, firește, să o comparăm cu alte două cronici brașovene de după anul 1742, dată la care se oprește cunoscuta cronică a lui Radu Tempea, și anume: așa-numitul *Codex Kretzulescus*, editat în anii 1910—1911 de Em. E. Kretzulescu după un manuscris aflat atunci în posesia sa [2], și *Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului*, editate de N. Iorga în anul 1933, după un manuscris primit de el de la văduva lui Andrei Bîrseanu, iar după anul 1940 aflat la Biblioteca Academiei Române [3].

Între timp, mai mulți cercetători au remarcat faptul că aceste trei texte au strînse legături între ele și că toate trei conțin nu numai prețioase informații locale, privitoare la orașul Brașov și la românii din Șchei ori din întreaga Țară a Bîrsei, ci și informații despre evenimente contemporane petrecute în Țara Românească și în Moldova, în Banat sau chiar în unele țări vecine. Așadar, textele fiind cunoscute și co-

[1] Sub nr. de inv. A.b.VII.2. Vezi descrierea acestui manuscris la I. Crăciun, *Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului. Considerații preliminare*, în *AIIAC*, I—II, 1958—1959, p. 134—136, descriere reprodusă în *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV—XVIII, privind istoria României*, întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș, București, 1963, p. 402—404. Textul cronicii a fost editat de N. N. Statie mai întîi, parțial, în cîteva numere ale gazetei brașovene „Deșteptarea", II, 1906, nr. 1 și urm., sub titlul *Pagini din trecut*, apoi în broșura cu titlul menționat, apărută tot la Brașov, în același an.

[2] Vezi Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus*, în *RIAF*, XI, 1910, partea I, p. 17—36, partea a II-a, p. 265—281, și XIII, 1911 ,partea I, p. 52—88.

[3] Sub cota ms. rom. *1416*. Vezi N. Iorga, *Însemnări de cronică...*, în „Buletinul Comisiei istorice a României", XII, 1933, p. 57—99, I. Crăciun și A. Ilieș, *op. cit.*, p. 396—397, și G. Strempel, *Catalogul manuscriselor românești*, B.A.R., 1—1 600, vol. I, București, 1978, p. 322.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mentate în istoriografia noastră, ne vom ocupa aici doar de problema *paternității* lor, care — după cum vom vedea — a rămas pînă în prezent nesoluționată.

1.1. Editînd textul aflat acum la Arhivele Statului din Brașov, N. N. Statie face, într-o notă, următoarele observații asupra lui : „Reproducere după însemnări făcute de un *cărturar mirean* la anul 1780. Aceste însemnări sînt cuprinse într-un voluminos sbornic, care, pe lîngă partii de istorie universală, fragmente din istoria celor 2 principate române și studii calendaristice, cuprinde și o serie de capitole din istoria poporului român din Șcheii Brașovului. Părțile sbornicului privitoare la trecutul românilor din Șchei sînt parte reproducere sau compilație după însemnări și cronici mai vechi, parte însemnări contimporane făcute de *diferiți* croniști. Nu încape nici o îndoială că toate fragmentele de cronici ce le cunoaștem (pînă astăzi cele mai multe în posesiune privată : cele mai multe la prof. N. Sulică, una, cea publicată de prof. dr. St. Stinghe, în posesiunea bisericei Sf. Nicolae, alta în posesiunea prof. A. Bîrseanu, alta în biblioteca Academiei Române etc.) se reduc la o singură cronică mai veche, amplificată mai tîrziu cu notițe contimporane de diferiți croniști. Colectarea și publicarea acestor cronici și un studiu comparativ asupra lor ar fi obiectul unei interesante lucrări" [4].

Observația lui N. N. Statie că autorul anonim al cronicii a fost „un *cărturar mirean*" se va dovedi justă, iar propunerea sa privitoare la „colectarea și publicarea acestor cronici" de la Brașov și la alcătuirea unui „studiu comparativ asupra lor" este mai ales astăzi demnă de reținut. Rezultatele studiului comparativ al acestor cronici, care — după cum vom vedea — a fost deja efectuat, și identificarea autorului lor, pe care o facem în studiul de față, impun, într-adevăr, republicarea textelor respective într-o ediție critică.

1.2. Textul editat de Em. E. Kretzulescu în anii 1910—1911 se afla scris pe toate cele 41 de foi de „hîrtie gălbuie, avînd ele ca semn de fabricațiune marca orașului Brașov", adăugate la sfîrșitul unui exemplar din *Divanul* lui Dimitrie Cantemir (Iași, 1698). Codicele astfel constituit a ajuns în proprietatea familiei Kretzulescu încă din anul 1834. Pe prima pagină a manuscrisului respectiv, pe care Em. E. Kretzulescu a reprodus-o și în fotocopie, autorul (sau copistul) însemnărilor aflate pe acele 41 de foi afirmă următoarele : „Anul 1766, iunie 10. Fiind această carte ce să numește *Divanul* dezlegată, de iznoavă s-au dat de s-au legat. Fiind această carte a iubitului mieu frate Micul *Hiară*, pre carele Dumnezeu din lumea aceasta l-au chemat la anul 1746, septemvrie 22, care au viețuit la această lume ani 31, fără zile 15, Dumnezeu să-i odihnească sufletul întru împărăția sfinției sale, această carte mi-au rămas mie, Simeon *Hiară*" [5]. Am reprodus numele *Hiară* (sublinierea din textul citat ne aparține) așa cum a fost citit de Em. E. Kretzulescu și cum a intrat el în literatura privitoare la această cronică. Lectura corectă a grafiei numelui respectiv este însă *Hîrs*, nu *Hiară*, așa cum au arătat, în anul 1973, Aurora Ilieș și Marieta Adam : „numele de Hîrs

[4] „Deșteptarea", II, 1906, nr. 1, p. 3, nota 2. Sublinierile sînt ale autorului.

[5] Vezi Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus*, în *loc. cit.* la nota 2, XI, 1910, partea I, p. 18 și 19.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

este o rectificare a noastră, conform cu documentele timpului, pentru numele de «Hiară» [...] Nu am găsit în actele timpului vreun personaj numit *Hiară*. Apar în schimb numele lui Simion *Hîrs* și Micu *Hîrs*, care corespund aproape perfect ca epocă și ani de viață cu cei doi frați, posesori ai *Divanului*" [5bis].

După un mic comentariu cu caracter moralizator, autorul însemnării citate mai sus semnează din nou, în partea de jos a aceleiași pagini, de data aceasta cu un fel de monogramă alcătuită din litere latine, în care se disting clar literele *H* și *S*, suprascris, încadrate la stînga și la dreapta de cifrele arabe *1766* (vezi fotocopia alăturată, fig. 1). Vom vedea mai departe că semnătura aceasta în chip de monogramă cu litere latine apare și pe alte texte scrise de aceeași persoană, de *Simeon Hîrs*.

Constatînd că în manuscrisul pe care-l poseda „materialul este amestecat, făcîndu-se sărituri și intercalări în scris, așa încît el nu se poate publica la rînd, ci numai în urma unei oarecări coordonări", Em. E. Kretzulescu a conchis că „din așezarea materialului se vede bine că Simeon Hiară a fost numai un simplu scriitor [= copist, n.n.], care a cules, pentru el, ceea ce-l interesa, din diferite manuscrise originale sau din traduceri făcute de alții. În special sînt probe că acest scriitor a utilizat, copiind poate pe de-a-ntregul, lucrări alcătuite de Radu Duma" [6].

După ce afirmă faptul că „numele lui Radu Duma se află chiar pe întâia pagină a manuscrisului, alături de numele lui Simeon Hiară, însă numai prescurtat, și anume : «Radu, robul lui Dumnezeu»" [7], Kretzulescu aduce în sprijinul părerii că Simeon Hiară a copiat în manuscrisul său mai ales „lucrări alcătuite de Radu Duma", cunoscutul cîntăreț, dascăl și traducător de la biserica Sf. Nicolae din Șchei, următoarele dovezi : „Întîi, în textul manuscrisului de față se află un canon de pocăință [...] Acest canon se regăsește neschimbat în manuscrisele lui Radu Duma de la Academia Română" [8] ; „Al doilea, autorul cunoaște cu de-amănuntul întîmplările bisericii românești Sf. Nicolae din Brașov, pe care le povestește [...] El *cunoaște* [sublinierea autorului, n.n.] arhiva bisericii și povestește, precum vom vedea, suferințele pe cari le-au îndurat românii greco-orientali din partea episcopilor români uniți. Acest fapt mai ales ne indică pe Radu Duma, care a lucrat la Istoria Bisericii Sf. Nicolae din Brașov —, scriere atribuită lui Radu Tempea și publicată

[5 bis] Vezi Aurora Ilieș și Marieta Adam, *Date noi despre circulația și cititorii operei lui Dimitrie Cantemir*, **Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea**, în „Studii", XXVI, 1973, nr. 5, p. 1002. Autoarele adună din documente cîteva date privitoare la viața și preocupările culturale ale lui Simeon Hîrs, dar cred că „partea manuscrisă din exemplarul *Divanului* [aflat în posesia prof. Virgil Cândea, n.n.] nu a fost copiată de Simeon Hîrs, ci, probabil, de un Radu, al cărui nume apare în cartuș pe prima pagină".

[6] Vezi Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus*, în *loc. cit.* la nota 2, XI, 1910, partea I, p. 17.

[7] *Ibidem*, p. 18. Vezi și fotocopia alăturată, fig. 1.

[8] *Ibidem*. În notă autorul trimite la ms. rom. *1314* de la BAR, care conține cartea lui Ioan Moshos, *Rai nou*, tradusă și copiată de Radu Duma în anul 1774.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

de dr. Sterie Stinghe“ [9]. „Dar, oricine ar fi autorul scrierilor — conchide Kretzulescu —, manuscrisul conține fără îndoială știri prețioase, pe cari le publicăm sub titlul general de «Codex Kretzulescus», deoarece nu putem ști cît a alcătuit autorul lor la început și ce a lăsat la o parte sau a adăugat pe urmă Simeon Hiară“ [10].

În introducerea la partea a doua a materialului publicat, Em. E. Kretzulescu încearcă să aducă noi dovezi, la fel de neconvingătoare însă, în sprijinul paternității lui Radu Duma asupra acestei cronici, autorul ei părîndu-i-se „un cărturar cu vederi mult mai largi decît predecesorii săi, care îmbrățișează, după cum am spus la începutul părții I, atît istoria locală a bisericii și a românilor din Șchei, cît și suferințele celorlalți români greco-orientali din Ungaria și Transilvania, precum și luptele și izbînzile rușilor, de peste hotare, contra turcilor, și altele“ [11]. Aflînd dintr-o însemnare de pe un hrisov moldovenesc din arhiva bisericii din Șchei că „Acest hrisov s-au înnoit prin a doua oară mergere a dumnealui Radu Duma la Iași cu destulă osteneală“, înainte de 1783, Kretzulescu crede că „în vederea unei asemenea misiuni, Radu Duma a căutat fără îndoială de mai înainte să traducă și să copieze vechile acte și hrisoave din arhiva bisericii Sf. Nicolae, ca să alcătuiască o scurtă relațiune despre trecutul acestei biserici, ținînd seamă atît de acte și inscripțiuni, cît și de compilațiunile de cronici de mai înainte. În acest sens se prezintă cronica ce urmează, care însă nu reprezintă decît un extras redus, scos de Simeon Hiară de pe originalul lui Radu Duma“ [12].

Într-o notă la afirmațiile citate mai sus, Em. E. Kretzulescu raportează cronica din codexul său la cea publicată de N. N. Statie în 1906, cu care prilej comunică constatarea lui că „o variantă mai completă decît cronica din codexul nostru se află tipărită în gazeta «Deșteptarea» din Brașov, anul II“, iar după ce reproduce aproape în întregime textul notei lui N. N. Statie citată de noi mai sus (1.1.), el încheie astfel : „Din comparația codexului nostru cu varianta publicată în «Deșteptarea» s-ar părea de altfel că originalul n-a fost complet terminat de autor, deoarece în codexul nostru se întîlnesc, precum vom vedea, datări în ani numai cu cifrele pentru mii și sutimi, fără zecimi și unimi. De aici nepotriviri de date și greșeli, datorate compilatorilor posteriori. Codexul nostru reprezintă dar un extras mai redus, însă mai aproape de original“ [13].

Am prezentat mai pe larg observațiile lui Em. E. Kretzulescu privitoare la manuscrisul pe care l-a editat în anii 1910—1911, pentru că, după cum vom vedea, în acest text se află cheia soluționării problemei

[9] *Ibidem*, p. 18—20. În notă Kretzulescu citează următorul pasaj din prefața lui Sterie Stinghe la ediția sa din 1899 a *Istoriei bisericii Șcheilor Brașovului* a lui Radu Tempea : „Manuscriptul se pare a fi o încercare a protopopului Radu Tempea de a scrie o istorie a bisericii la care servea, pe baza documentelor aflătoare în arhiva bisericii, și pe care, după moartea lui (1742), după cum se vede din ultimele date, a încercat s-o continuie Radu Duma, a cărui scrisoare mi-e cunoscută din alte manuscripte ale lui“.

[10] *Ibidem*, p. 20—21.

[11] *Ibidem*, partea a II-a, p. 266.

[12] *Ibidem*.

[13] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

care ne-a preocupat, aceea de a afla cine este autorul așa-numitei *Cronici anonime a Brașovului pentru trecutul românilor din Șchei.*

Atribuirea lui Radu Duma a unei cronici necunoscute din care Simeon Hiară ar fi extras o parte din însemnările aflate în manuscrisul pe care l-a editat a fost făcută de Kretzulescu cu argumente care nu rezistă criticii. În însemnarea de pe prima pagină a manuscrisului : „Radu, robul lui Dumnezeu", nu avem de ce să vedem în mod neapărat numele lui Radu Duma. Apoi, nu numai Radu Duma putea fi un bun cunoscător al „întîmplărilor bisericii românești Sf. Nicolae din Brașov" în acea perioadă. Pe de altă parte, însemnările de la sfîrșitul manuscrisului cronicii lui Radu Tempea, aflat în arhiva bisericii Sf. Nicolae din Șchei, nu sînt ale lui Radu Duma, așa cum a afirmat, înșelîndu-se, Sterie Stinghe, în 1899, ci — cum a observat N. Iorga [14] — ale preotului Radu Tempea III, fiul cronicarului, care într-una din ele consemnează astfel moartea tatălui său : „1742, mai 14, la 11 1/2 ceas din zi, s-au pristăvit taica părintele protopop Radu Tempea și s-au îngropat în 16 zile" [15]. De altfel, scrisul acestor însemnări de la sfîrșitul manuscrisului lui Radu Tempea seamănă (pînă la identitate !) cu scrisul mai multor pagini din cuprinsul aceluiași manuscris. Nu este deci exclus să se constate, la o comparație mai atentă a grafiei manuscrisului cu grafia însemnărilor respective, că preotul Radu Tempea III și-a ajutat tatăl la transcrierea pe curat a însemnărilor care alcătuiesc cronica sa. În fine, din faptul că în *Codex Kretzulescus* se găsește un canon de pocăință copiat dintr-o traducere a lui Radu Duma nu se poate conchide că însemnările de cronică aflate în același codice au fost extrase dintr-o cronică necunoscută a acestuia, atîta vreme cît nu avem încă dovada peremptorie că o atare cronică a lui Radu Duma a existat. Deși neîntemeiată, atribuirea lui Radu Duma a cronicii editate de Em. E. Kretzulescu a fost acceptată însă, aproape fără nici o rezervă, de istoriografia și istoria noastră literară, încît astăzi toate lucrările de referință îl consideră pe el drept cronicarul brașovean care a continuat istoria lui Radu Tempea [16].

1.3. Așa cum a arătat N. Iorga, „însemnările de cronică" aflate în actualul ms. *1416* de la BAR sînt făcute de două persoane : prima, *necunoscută,* care a întocmit manuscrisul, probabil în anul *1780,* a consemnat în el diferite evenimente și a copiat unele texte pînă în anul 1784 ; a doua persoană, pe nume Antonie Constantin, în posesia căruia se găsea acest manuscris în primele decenii ale secolului trecut, a făcut, pe paginile albe din diverse locuri, alt rînd de însemnări, privitoare la

[14] Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești,* ediția a II-a, vol. III, partea I, București, 1933, p. 162. Cf. și Candid C. Mușlea, *O dinastie de preoți și protopopi Radu Tempea,* Brașov, 1939, p. 16.

[15] Vezi reproducerea fotografică a paginii cu această însemnare la Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului,* ediție de Octavian Șchiau și Livia Bot, București, 1969, p. 160—161. Editorii cred (p. 17—18) că mai plauzibilă este opinia potrivit căreia aceste însemnări aparțin lui Radu Duma.

[16] Vezi, de exemplu, I. Crăciun și A. Ilieș, *op. cit.,* p. 479 ; *Istoria literaturii române,* vol. I, București, 1964, p. 701—702, capitolul intitulat *Radu Duma și alții,* redactat de I. Pervain ; *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900,* București, 1979, p. 306, articolul *Duma Radu,* redactat de Constantin Teodorovici.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

evenimente dintre anii 1806—1837. Însemnările acestuia au fost editate de N. Iorga, în anul 1932, sub titlul *Cronica vice-notarului companiei greceşti : Antonie Constantin* [17], iar pe cele mai vechi, intitulate de Iorga *Însemnări de cronică ale clericilor din Şcheii Braşovului,* le-a publicat, parţial, în anul 1933.

După ce descrie sumar manuscrisul şi arată că extrage din el „toată partea inedită, largă şi importantă, care se adauge pe lîngă o prelucrare a primei părţi din Cronică [a protopopului Vasile — *n.n.*], aşa cum a refăcut-o Tempea şi a publicat-o d. Sterie Stinghe" [18], Iorga încearcă astfel să-l identifice pe autorul necunoscut al cronicii : „Cine a putut alcătui această cronică, prelucrare şi prelungire, şi aceste însemnări climatologice, statistice şi istorice ? Un şcheian desigur, un foarte necruţător şi exclusivist ortodox, dar şi un cunoscător al imprejurărilor din Principate, ba chiar şi din Constantinopol, căci pomeneşte de uciderea lui Grigore-Vodă Ghica, de tăierea, de către succesorul acestuia, Constantin Moruzi, a boierilor moldoveni Bogdan şi Cuza şi de surgunul unui complice, Dărmănescu, de focul cel mare din Constantinopol. A văzut şi admirat biserica episcopală din Argeş şi pomeneşte de icoana adusă de Vodă-Neagoe din Constantinopol. Dar lucrurile din Rusia le ştie : dovadă larga expunere a întrevederii dintre Împăratul romanilor şi Ecaterina. E şi un cărturar, care laudă lucrările preoţilor Teodor şi Ştefan, ale lui Radu Tempea şi ale dascălului Dimitrie [sic ! = Radu — *n.n.*] Duma. Un preot nu poate fi, căci el vorbeşte, cu libertate, de cei cinci preoţi de la Sf. Nicolae în acela moment, nici acest dascăl [Radu Duma — *n.n.*], prezintat cu aceleaşi elogii. Ar rămînea deci, *cu toate că aici nivelul e mai jos* [sublinierea noastră], Dimitrie Eustatievici, autorul Gramaticei şi al multor altor lucrări". După o scurtă biografie a lui D. Eustatievici, Iorga încheie : „Avem o scrisoare a lui către jupîneasa Mariţa, văduva lui Gheorghe Carcalechi, datată 25 mai 1789, cînd el era acum director al şcolilor [ne]unite, care se potriveşte în stil, ca şi testamentul lui, cu aceste texte" [19].

Identificarea autorului acestei cronici în persoana lui Dimitrie Eustatievici, la care Iorga a ajuns, cum am văzut, doar prin eliminare, fără *să aducă vreo dovadă documentară în sprijinul ei, a fost primită cu* rezerva cuvenită de către cei mai mulţi cercetători, atît istorici cît şi filologi. Noi înşine am respins-o, în studiul introductiv al ediţiei gramaticii lui Eustatievici, unde afirmam, reluînd de fapt o observaţie făcută în treacăt de însuşi N. Iorga : „Felul în care sînt înregistrate şi comentate unele evenimente şi anumite particularităţi lingvistice ale însemnărilor respective ne determină să credem că ele nu aparţin lui Eustatievici, ci altui intelectual braşovean, cu mai puţină cultură" [20]. Că „pare puţin probabil să-i aparţină" a conchis şi Algeria Simota, în articolul consacrat lui D. Eustatievici din *Dicţionarul literaturii române*

[17] Vezi N. Iorga, *Acte româneşti şi cîteva greceşti din arhivele companiei de comerţ oriental din Braşov,* Vălenii de Munte, 1932, p. XXXV—XLI.

[18] Vezi N. Iorga, *op. cit.* la nota 3, p. 59.

[19] *Ibidem,* p. 61—62.

[20] Vezi Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, *Gramatica rumânească.* 1757. *Prima gramatică a limbii române,* Bucureşti, 1969, p. IX—X.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

de la origini pînă la 1900 [21]. Alte lucrări de referinţă îl consideră însă pe D. Eustatievici drept autor al cronicii pe care i-a atribuit-o N. Iorga [22].

Principalul neajuns al studiului lui N. Iorga din 1933 consacrat acestei cronici îl reprezintă faptul că el nu a raportat textul pe care l-a editat la textele publicate de N. N. Statie, în 1906, şi de Em. E. Kretzulescu, în 1910—1911. Este aproape de neînţeles cum au putut să-i scape lui Iorga din vedere tocmai aceste două ediţii mai vechi, atît de strîns legate de textul pe care-l publica el. Căci raportarea „însemnărilor de cronică" din manuscrisul pe care-l primise de la văduva lui Andrei Bîrseanu la cele publicate de N. N. Statie i-ar fi oferit lui N. Iorga prilejul să constate că textul publicat de N. N. Statie în 1906, după manuscrisul aflat acum la Arhivele Statului din Braşov, este o copie tîrzie a manuscrisului pe care-l edita el, iar raportarea aceloraşi însemnări din manuscrisul său la textul publicat de Em. E. Kretzulescu în 1910—1911 i-ar fi arătat că ambele texte sînt scrise de aceeaşi persoană, fapt care l-ar fi putut duce la soluţionarea problemei paternităţii acestei cronici. Comparaţia acestor trei texte braşovene cu însemnări de cronică de după istoria lui Radu Tempea, pe care nu a efectuat-o N. Iorga în 1933, a fost făcută abia peste patru decenii, cu unele rezultate notabile, de tînărul cercetător clujean Ioan Aurel Pop.

2. Rezultatele comparaţiei textului din actualul ms. rom. *1416* de la BAR, editat de Iorga, cu textul aflat acum la Arhivele Statului din Braşov, editat de N. N. Statie, au fost comunicate de Ioan Aurel Pop într-un judicios studiu publicat în anul 1977 [23]. În urma unui atent examen al celor două manuscrise şi al ediţiilor respective, autorul ajunge la următoarea concluzie esenţială : „Cu toate deosebirile de succesiune a capitolelor (atît în cele două manuscrise, cît şi în cele două texte publicate), compararea conţinutului a demonstrat că textul manuscrisului «Cronicii anonime...» este identic cu cea mai mare parte a manuscrisului «Cronicii» atribuite de N. Iorga lui D. Eustatievici [...] Studiul comparativ al conţinutului celor două texte pledează deci pentru considerarea lor ca reprezentînd aceeaşi cronică, şi nu două cronici deosebite" [24]. În continuare, pe baza unor dovezi incontestabile, I. A. Pop conchide că „aşa-numita «Cronică anonimă a Braşovului pentru trecutul românilor din Şchei» este o copie fidelă după manuscrisul publicat parţial de N. Iorga şi atribuit incert lui D. Eustatievici" şi că „textul publicat de N. N. Statie poate fi considerat o variantă de secol XIX (dar copiată în întregime după manuscrisul cercetat de N. Iorga) a acestei «Cronici anonime a Braşovului...» scrisă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea" [25]. Ca atare, manuscrisul aflat la Arhivele Statului din Braşov, editat de N. N. Statie, care ne-a stîrnit curiozitatea

[21] Vezi *op. cit.* la nota 16, p. 340.

[22] Vezi, de exemplu, I. Crăciun şi A. Ilieş, *op. cit.*, p. 396—397.

[23] Vezi Ioan Aurel Pop, *Raportul dintre »Cronica« atribuită lui D. Eustatievici şi aşa-numita «Cronică anonimă a Braşovului pentru trecutul românilor din Şchei»*, în *AIIAC*, XX, 1977, p. 313—319.

[24] *Ibidem*, p. 316.

[25] *Ibidem*, p. 317—319.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

să-i aflăm autorul, are o valoare documentară mult mai mică decît se credea şi nu mai prezintă nici un interes în problema stabilirii paternităţii cronicii pe care o conţine.

3. Într-un studiu similar, publicat în anul 1978, Ioan Aurel Pop a comunicat rezultatele comparaţiei făcute între textul editat de Em. E. Kretzulescu şi cel din ms. *1416* de la BAR, editat de N. Iorga [26]. Autorul a avut la dispoziţie şi manuscrisul editat de Kretzulescu, care nu s-a pierdut între timp, cum se credea, ci se găseşte acum în proprietatea profesorului Virgil Cândea. Comparînd deci şi în acest caz cele două manuscrise şi ediţiile respective, I. A. Pop remarcă în ele prezenţa mai multor pasaje comune, uneori intitulate la fel, precum şi a unor informaţii din ms. Kretzulescu care sînt reluate mai pe larg în ms. *1416*. Aceste constatări îl determină să conchidă că „*Codex Kretzulescus*, cel puţin parţial, a servit drept izvor pentru «Cronica anonimă a Braşovului...»", pe care a editat-o Iorga [27].

După ce demonstrează dependenţa cronicii din ms. *1416* de cea din ms. Kretzulescu, I. A. Pop abordează astfel problema paternităţii cronicii din *Codex Kretzulescus* : „Foarte spinoase şi greu de rezolvat sînt şi problemele legate de atribuirea cronicii publicate de Em. E. Kretzulescu, mai ales azi, cînd manuscrisul original, scris de Radu Duma, s-a pierdut. Materialul publicat este într-adevăr foarte eterogen şi nu pare a alcătui o cronică unitară. Em. E. Kretzulescu oscilează mult în concluziile sale, pentru că este foarte greu de stabilit în ce măsură codexul e un extras dintr-o unică cronică a lui Radu Duma, sau şi din alte cronici" [28]. I. A. Pop adoptă deci opinia lui Kretzulescu potrivit căreia *Codex Kretzulescus* ar fi, în bună parte, un extras dintr-o cronică necunoscută a lui Radu Duma, făcut de Simeon Hiară, şi încearcă să acrediteze această părere. „Prezenţa pe prima pagină a manuscrisului, alături de numele lui S. Hiară, a cuvintelor «Radu, robul lui Dumnezeu»" şi „formulele dintr-un canon de pocăinţă din cuprinsul codicelui, identice cu cele din manuscrisele cunoscute ale lui Radu Duma" i se par lui I. A. Pop „probe destul de concludente", dar „celălalt argument pe care-l aduce Em. E. Kretzulescu, anume cunoaşterea amănunţită a întîmplărilor bisericii Şcheilor, nu este hotărîtor, pentru că mai erau în aceeaşi perioadă mulţi cărturari braşoveni, unii chiar cronicari, care cunoşteau asemenea amănunte" [29]. În schimb, autorul aduce încă două probe în sprijinul paternităţii lui Radu Duma asupra cronicii aflate în *Codex Kretzulescus*. Prima : elogiul lui Radu Duma, aflat în cronica din ms. *1416* (şi în copia ei din manuscrisul de la Braşov), lipseşte din *Codex Kretzulescus*, probabil „tocmai pentru că Radu Duma este autorul". A doua probă : „cunoaşterea [de către Radu Duma — *n.n.*] a mai multor limbi străine a putut fi un preţios ajutor pentru parcurgerea lucrărilor necesare alcătuirii largilor părţi de istorie universală din cronică [...] Toate sînt indicii — conchide I. A. Pop — care ar pleda pen-

[26] Vezi Ioan Aurel Pop, *„Codex Kretzulescus" şi locul său în istoriografia din Şcheii Braşovului*, în *AIIAC*, XXI, 1978, p. 401—410.
[27] *Ibidem*, p. 404.
[28] *Ibidem*, p. 405.
[29] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tru Radu Duma ca autor al cronicii, deşi ele nu pot demonstra că întreg *Codex Kretzulescus* este copiat dintr-o scriere a lui Radu Duma. Aceasta este şi raţiunea pentru care editorul a ezitat în atribuire şi a oferit lucrării titlul de faţă" [30].

Spre deosebire însă de Em. E. Kretzulescu, I. A. Pop acordă o mai mare importanţă contribuţiei lui Simeon Hiară la alcătuirea cronicii din *Codex Kretzulescus*. „Din studiul comparativ al cronicilor româneşti ale Braşovului — observă I. A. Pop — nu reiese că scrierea cunoscută sub numele de *Codex Kretzulescus* ar fi, în părţile sale esenţiale, doar o copie a altor cronici braşovene. Stadiul actual al cercetărilor, ca şi pierderea manuscrisului original al lui Radu Duma, nu ne îngăduie să atribuim cu certitudine *Codex Kretzulescus* în întregime lui Radu Duma ori să precizăm cît a compilat Simeon Hiară din alte surse" [31]. Constatînd că în ms. Kretzulescu „apar adesea, după anumite pasaje (ex. p. 10, 11), lacune (pînă la aprox. o jumătate de pagină mărime), înainte de a începe altă idee, ca şi cum S. Hiară ar fi vrut uneori să completeze cele spuse cu alte date care nu-i erau în momentul respectiv accesibile şi care se refereau la aceeaşi problemă" şi că „unele din aceste lacune au fost completate ulterior de aceeaşi mînă (culoarea lichidului folosit pentru scris e, în aceste cazuri, mai închisă)", I. A. Pop conchide că „faptul ar putea fi un indiciu că scrierea lui Radu Duma nu a fost singura sursă pentru *Codex Kretzulescu*, că Simeon Hiară nu era doar un simplu copist" [32].

După ce constată că în lucrarea lui G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti pînă la 1800* (Bucureşti, 1959), „nu este amintit Simeon Hiară drept copist de cronici" [33], I. A. Pop crede că „sub iniţialele *S.H.* — legate de copierea unei cărţi religioase tradusă de R. Duma în româneşte — se ascunde tot numele lui Simeon Hiară" [34]. Identificarea este corectă. Într-adevăr, traducerea lui Radu Duma din ms. *2481* de la BAR, menţionată de G. Ştrempel în *Copişti...*, p. 237—239, al cărei copist semnează cu iniţialele *S.H.*, este scrisă de aceeaşi persoană care a întocmit aşa-numitul *Codex Kretzulescus*. În consecinţă, I. A. Pop consideră că „faptul că S. Hiară a copiat această carte tălmăcită în româneşte de R. Duma pledează pentru o bună cunoaştere de către cel dintîi a scrierilor învăţatului cronicar şi traducător braşovean, deci şi pentru eventuala copiere în *Codex Kretzulescus* a unei lucrări istoriografice a lui Radu Duma" [35]. „De aceea — încheie I. A. Pop —, neavînd dovezi referitoare la un alt autor al însemnărilor istoriografice de faţă, ele rămîn legate în întregime de două nume, în ceea ce priveşte paternitatea : Radu Duma şi Simeon Hiară [...] *Codex Kretzulescus* se cuvine consemnat în întregime (fie global, fie compartimentat pe fragmente) alături de unul din cele două nume (Radu Duma, Simeon Hiară), ori mai degrabă alături de amîndouă, şi datorită faptului că din analiza

[30] *Ibidem*, p. 405—406.
[31] *Ibidem*, p. 407.
[32] *Ibidem*, p. 407—408.
[33] G. Ştrempel menţionează însă numai manuscrise aflate la Biblioteca Academiei Române.
[34] *Ibidem*, p. 408.
[35] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

comparativă de mai sus a reieşit anterioritatea cronologică a realizării acestei lucrări faţă de «Cronica anonimă a Braşovului...»"[36].

4. Deşi a avut în mînă manuscrisul Kretzulescu, I. A. Pop nu a observat faptul deosebit de important (pe care-l putea vedea chiar şi numai în fotocopia primei pagini a *Codexului* publicată de Kretzulescu) că ms. *1416* de la BAR *(Cronica anonimă a Braşovului...)* şi *Codex Kretzulescus* au grafia *identică* (compară fotocopiile alăturate, fig. 1 şi 2), iar persoana care a scris ambele texte îşi dezvăluie identitatea pe prima pagină a *Codexului :* Simeon *Hîrs* (nu *Hiară,* cum a citit Kretzulescu grafia acestui nume). Dacă ar fi observat identitatea grafiei acestor două manuscrise, I. A. Pop ar fi abandonat, probabil, opinia lui Kretzulescu potrivit căreia aşa-numitul *Codex Kretzulescus* „nu reprezintă decît un extras redus, scos de Simeon Hiară de pe originalul lui Radu Duma", căci este mai greu de crezut că şi însemnările aflate în cel de-al doilea manuscris al lui Simeon Hîrs au fost extrase de el tot din cronica necunoscută a lui Radu Duma, a cărei existenţă este, după cum am văzut, doar presupusă, nu şi dovedită.

Grafia identică a acestor două manuscrise ne oferă adevărata explicaţie a comunităţii parţiale a conţinutului lor. Ele conţin însemnări personale ale lui Simeon Hîrs, ştiri diverse şi cunoştinţe folositoare adunate de el, ca într-o agendă, din variate surse româneşti şi străine. Faptul constatat de I. A. Pop că ms. Kretzulescu are mai multe pagini incomplet scrise, „ca şi cum S. Hiară ar fi vrut uneori să completeze cele spuse cu alte date care nu-i erau în momentul respectiv accesibile şi care se refereau la aceeaşi problemă", se constată şi în ms. *1416,* în care, de asemenea, între unele însemnări sau grupuri de însemnări ori alte texte scrise de Simeon Hîrs se aflau cîte una sau mai multe pagini nescrise, rezervate de el pentru eventuale completări. Pe aceste pagini albe şi-a scris mai tîrziu însemnările sale noul posesor al acestui manuscris, Antonie Constantin.

Înainte de a arăta că „însemnările de cronică" aflate în aceste două manuscrise sînt nu numai *scrise* de Simeon Hîrs, ci şi *redactate* de el, vom încerca să reconstituim împrejurările în care au fost (au putut fi) întocmite manuscrisele respective. *Din însemnarea de pe prima* pagină a ms. Kretzulescu, citată de noi mai sus *(1.1.),* rezultă că Simeon Hîrs şi-a început însemnările, în anul 1766, pe foile adăugate la sfîrşitul unui exemplar din *Divanul* lui Cantemir, care îi rămăsese de la un frate al său, mort în anul 1746. Kretzulescu ne informează că aceste foi erau în număr de 41, toate avînd pe ele diverse însemnări. Cu data cea mai nouă este însemnarea de la „anul 1781, mart 15"[37]. În ms. *1416* însemnările sînt făcute între anii 1780—1784. Rezultă deci că Simeon Hîrs, după ce a umplut cu însemnări şi alte texte foile adăugate exemplarului respectiv din *Divan,* şi-a confecţionat, probabil în anul 1780, un nou caiet, în care el a continuat să facă însemnări similare şi să copie (sau să traducă) din diverse surse texte mai mari sau mai mici care îl interesau. De asemenea, Simeon Hîrs a reluat în noul

[36] *Ibidem,* p. 408—409.

[37] Vezi Em. E. Kretzulescu, *loc. cit.,* XII, 1911, partea I, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

caiet unele însemnări din manuscrisul său mai vechi, întregindu-le datele şi îmbogăţindu-le informaţia. Astfel s-a născut şi s-a dezvoltat, în caietele lui Simeon Hîrs, această nouă cronică a Braşovului, care o continuă pe cea adusă de Radu Tempea pînă la anul 1742. Nu avem deci trei cronici diferite (a lui Radu Duma, copiată şi îmbogăţită de Simeon Hiară, a lui Dimitrie Eustatievici şi una anonimă), aşa cum s-a crezut la început şi cum ne informează lucrările de referinţă mai vechi sau mai noi, nici doar două cronici (una a lui Radu Duma şi Simeon Hiară şi alta anonimă), cum a conchis I. A. Pop, ci *o singură cronică, alcătuită între anii 1766—1784 de modestul cărturar braşovean Simeon Hîrs* şi aflată în cele două manuscrise autografe ale sale. Cercetătorul care îşi va asuma sarcina de a ordona însemnările lui Simeon Hîrs într-o ediţie critică va beneficia deci de condiţia ideală, mai rar oferită de istoriografia noastră, de a lucra numai cu texte autografe.

5. Faptul că însemnările cu evident caracter original aflate în ms. Kretzulescu *sînt redactate de Simeon Hîrs,* nu doar copiate de el, după o cronică necunoscută a lui Radu Duma sau a altcuiva, aşa cum au crezut Em. E. Kretzulescu şi I. A. Pop, rezultă mai ales din analiza particularităţilor lingvistice şi stilistice ale acestor însemnări, care se dovedesc a fi comune şi însemnărilor similare din ms. *1416*. Este vorba în primul rînd de anumite clişee stilistice, care apar nu numai în „însemnările de cronică" din cele două manuscrise, ci şi în comentariile lui Simeon Hîrs la unele extrase făcute de el din diverse surse, cum sînt, de exemplu, în ms. *1416,* cele privitoare la prefeţele *Mineielor* de la Rîmnic şi la copia fragmentului din *Letopiseţul de la zidirea lumii* al lui Nicolae Costin, iar în ms. *2481,* însemnările sale de copist al traducerii menţionate mai sus a lui Radu Duma.

Particularităţile lingvistice şi stilistice ale „însemnărilor de cronică" din cele două manuscrise autografe ale lui Simeon Hîrs diferă în mod evident de particularităţile lingvistice şi stilistice ale traducerilor lui Radu Duma (dintre care unele sînt păstrate tot în manuscrise autografe). Limba lui Simeon Hîrs este mai greoaie, mai puţin cultivată, iar stilul său este marcat de un pronunţat ton didactic şi moralizator.

Citărn, spre exemplu, o serie de particularităţi stilistice comune celor două manuscrise cu însemnări autografe ale lui Simeon Hîrs şi, în unele cazuri, însemnărilor sale de copist al traducerii lui Radu Duma din ms. *2481* de la BAR. Pentru *Codex Kretzulescus* folosim sigla *CK* şi trimitem la anii şi paginile „Revistei pentru istorie, arheologie şi filologie" în care a fost editat acest text :

— frecvenţa substantivului *lucru* determinat de adjectivul *(ne)cuvios.* În *CK :* „am văzut multe **lucruri necuvioase** de mulţi făcute [...], că unde au aflat hîrtie nescrisă s-au apucat de au scris multe **lucruri necuvioase**" (1910, I, p. 19), „începîndu-să a să scorni multe **lucruri** rele şi **necuvioase** asupra obiceiurilor..." (1910, II, p. 280), „au mers împăratul la multe cafenele şi crîşme [...], văzînd multe **lucruri necuvioase**" (1911, I, p. 64), „acest erţog, făcînd multe **lucruri necuvioase** la ţara lui, la anul..." (1911, I, p. 75), „cei cari au fost sfătuitori acestui **lucru necuvios**" (1911, I, p. 77). În ms. *1416 :* „îndemnători la acest **lucru cuvios**" (f. 29^{r}), „poate socoti fieştecine că s-au făcut **lucru cuvios**" (f. 29^{v}),

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

„văzînd juraţii biserecii acest **lucru necuvios**, au scris la vicarişul" (f. 38r), „căci mai nainte vremi aceste **necuvioase lucruri** nu au fost" (f. 45v), „văzînd aceste **lucruri necuvioase**, i-au chemat înaintea Sfatului" (f. 49r—49v), „aflînd toate **lucrurile** lui cele rele şi **necuvioase**, l-au scos de aici" (f. 50v), „acesta **lucru necuvios** s-au început la anul..." (f. 53r), „şi alţii din negoţătorii locului de aici s-au îndemnat la aceste **lucruri necuvioase**" (f. 53r), „nu este **cuvios lucru** a defăima istoriile" (f. 145v), „care şi eu, văzînd acest **lucru cuvios** şi vrednic de laudă, am scris" (f. 195v). În ms. *2481* : „Şi eu, citind la această carte şi văzînd **lucru** prea **cuvios**, m-am îndemnat şi o am scris" (f. 128v), „Nu este **lucru** mai **cuvios** şi mai vrednic de laudă decît a iubi oarecine învăţătura" (f. 128v), „să vede un **lucru necuvios** la neamul nostru..." (f. 128v) ;

— locuţiunea verbală *a fi (a se afla) cu viaţă* „a trăi", determinată, în mod obişnuit, de locuţiunea adverbială *la această lume*. În *CK* : „au murit împăratul Leopoldus, stăpînind ani 47, **fiind cu viaţă la această lume** ani 65" (1911, I, p. 56), „au răposat împărăteasa şi crăiasa Maria Terezia, care **au fost cu viaţă la această lume** ani 63 şi 7 luni" (1911, I, p. 66). În ms. *1416* : „prot[opopul] Florea [...], care **au fost cu viaţă la această lume** ani 78" (f. 15r), „acest împărat **au fost cu viaţă la această lume** ani 56 [...] S-au încoronat şi au stăpînit ani 20, şi **au fost cu viaţă la această lume** ani 56 şi 7 luni" (f. 27r), „cît **au fost cu viaţă** la stăpînirea sa, această mult milostivă împărătească şi crăiasă..." (f. 28r), „după aceea, fiind acest popă Petru, încă **fiind cu viaţă**, au venit oameni de la Răşinari..." (f. 42v). În ms. *2481* : „păr[intele] Ştefan Ioanovici, care acum **să află cu viaţă**" (f. 129v) ;

— locuţiunea verbală *a avea (multă) silinţă* „a se sili". În *CK* : „Şi aşa, **avînd multă silinţă** ca să scape această ţară din primejdie, s-au arătat către moscali cu mare credinţă" (1910, I, p. 30), „Şi asupra Bucureştilor **avînd multă silinţă**, ca doar ar putea să între să-l arză şi să-l robească" (1910, I, p. 31). În ms. *1416* : „fiind învăţat, **au avut multă silinţă** de s-au înfrumseţat sfînta biserecă cu multe podoabe" (f. 37r), „**au avut silinţă** de s-au tipărit cărţi sîrbeşti şi rumâneşti aici la Braşov, şi **au avut silinţă** şi asupra norodului cu învăţătura" (f. 37r), „acesta încă **au avut multă silinţă** la sfînta biserecă" (f. 37v), „Şi pentru acest oraş **au avut multă silinţă**, că viind..." (f. 39r), „**Multă silinţă au avut** aceşti doi preoţi la sfînta biserecă..." (f. 42v), „să nu defăimăm, citind istoriile, ci mai bine să lăudăm pre unii ca aceia care **au avut silinţă** şi le-au scris" (f. 146r), „care acest dumnezeiesc lucru rămîind nesăvîrşit, s-au rugat ca **să aibă silinţă** a-l săvîrşi" (f. 195v). În ms. *2481* : „şi aşa, **avînd silinţă**, au strîns o sumă mare de cărţi [...], şi **avînd multă silinţă**, s-au isprăvit..." (f. 128v), „că foarte puţini sînt care **au avut** şi **ar putea avea silinţă** a învăţa pe alţii la cele folositoare" (f. 129r) ;

— propoziţia *a chemat Dumnezeu de la această lume* „a murit". În *CK* : „a iubitului mieu frate [...], pre carele **Dumnezeu din lumea aceasta l-au chemat** la anul..." (1910, I, p. 18—19), „După ce **au chemat Dumnezeu de la această lume** pe vlădica Dionisie..." (1910, II, p. 278). În ms. *1416* : „după ce **au chemat Dumnezeu de la această lume** pe această mult milostivă împărătească şi crăiasă..." (f. 28v), „Acum, **chemînd Dumnezeu** pă împărăteasa mumă-sa Maria Terezia **de la această lume** şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

rămîind fiiul său..." (f. 31^{v}), „după ce **au chemat Dumnezeu de la această lume** pe păr[intele] Gheorghie Hîrs..." (f. 36^{v}) ;

— propoziţia *Dumnezeu va şti* (în loc de *Dumnezeu ştie*). În *CK* : „Ce pricină va fi, nu să ştie, **Dumnezeu va şti,** pe urmă se va arăta lucrul cum va rămînea" (1910, I, p. 35), **„Dumnezeu va şti** după aceasta cum va mai fi" (1910, II, p. 273), „După aceasta **Dumnezeu va şti** ce va mai fi" (1910, II, p. 281), „Ce să va mai întîmpla în urmă pentru această ţară, **Dumnezeu va şti,** că pînă acum..." (1911, I, p. 61), **„Dumnezeu va şti** ce să va alege în urmă" (1911, I, p. 75). În ms. *1416* : „Iară după aceasta unul şi milostivul **Dumnezeu va şti** şi cum va mai fi" (f. 28^{v}) ;

— propoziţia *poate socoti fieştecine*. În CK : **„Poate socoti fieştecine** că ar fi fost de un bun semn" (1910, II, p. 270), **„Poate socoti fieştecine** cu ce răutate s-au pornit sasii asupra şcheilor" (1910, II, p. 273), **„Numai fieştecine poate socoti** că Dumnezeu i-au ajutat" (1911, I, p. 60), **„Poate socoti fieştecine,** cît au ţinut această oaste ani 7, cîtă sumă de oameni să vor fi prăpădit" (1911, I, p. 61), **„Fieştecine poate socoti** că cel ce să înalţă, să smereşte" (1911, I, p. 70). În ms. *1416* : **„Poate socoti fieştecine** că cei proşti şi săraci mai tari şi întăriţi sînt în credinţă decît cei bogaţi şi să ţin înţelepţi" (f. 19^{v}), „Adevărat, **poate să socotească fieştecine** că [...] această mult milostivă împărătească şi crăiasă au fost..." (f. 28^{r}), „iar acum făcîndu-să, **poate socoti fieştecine** că s-au făcut lucru cuvios" (f. 29^{v}), **„Poate socoti fieştecine** că această mergere a împăratului de s-au întîlnit cu împărăteasa [...] poate să fie de mare bucurie" (f. 31^{r}), **„Poate socoti fieştecine** că acest prot[opop] au fost om vrednic" (f. 37^{r}), **„Poate să socotească fieştecine** precum au fost sasii cătră ticăloşii şchei, avîndu-i la cinste şi dragoste, pentru multe lucruri bune ce avea de la şchei" (f. 45^{r}), **„Poate socoti fieştecine** ce lucrează zavistia şi pizma" (f. 50^{v}) ;

— folosirea frecventă, la sfîrşitul unor relatări sau comentarii, a unor fraze în care este invocat ajutorul lui Dumnezeu, prin formulări şi în contexte similare. În *CK* : „Numai **Dumnezeu să-i lumineze** şi să le dea gînduri bune..." (1910, II, p. 272), „Numai **Dumnezeu cel mult milostiv să fie cu milă** spre noi păcătoşii" (1910, II, p. 278), **„Dumnezeu cel mult milostiv să ne ferească** de această urgie" (1911, I, p. 57), **„Dumnezeu să-i lungească viaţa** întru mulţi ani cu pace şi sănătate şi **să-l ferească...**" (1911, I, p. 64), **„Să ferească Dumnezeu** toată lumea de această urgie dumnezeiască" (1911, I, p. 66), **„Dumnezeu să-i lungească viaţa** cu fericire" (1911, I, p. 66), **„Dumnezeu să lumineze** tot neamul omenesc spre cunoştinţa adevărului" (1911, I, p. 73), **„Să ne ferească Dumnezeu** de urgie ca aceasta" (1911, I, p. 79), **„Dumnezeu să ne ferească** de această pedeapsă" (1911, I, p. 84), „Numai **Dumnezeu să fie milostiv,** să nu mai fie aşa" (1911, I, p. 85), „Numai **milostivul Dumnezeu să ne ferească** de urgie ca aceasta" (1911, I, p. 85), „Numai **Dumnezeu cel mult milostiv să facă milă** cu săracii oamenii" (1911, I, p. 86), **„Să ne ferească Dumnezeu** de iarnă ca aceasta" (1911, I, p. 86), „Numai **să ferească Dumnezeu** de urgie ca aceasta" (1911, I, p. 87). În ms. *1416* : **„Dumnezeu să-i lungească viaţa** cu fericire şi **să-l lumineze** să fie cu milă spre noi supuşii săi" (f. 31^{v}), „Numai **Dumnezeu cel mult milostiv să fie milostiv** spre pravoslavnicii creştini" (f. 36^{r}), „Numai **Dumnezeu să-i lungească viaţa şi să-l**

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

lumineze spre toate cele bune și folositoare" (f. 38^{v}), „Numai **Dumnezeu cel mult milostiv să ne lumineze** ca să punem părăsire la toate lucrurile cele nefolositoare și rele" (f. 53^{v}), „să cuvine a ne ruga la **Dumnezeu** pentru învățătorii și păstorii noștri ca **să-i lumineze** cu Duhul său cel Sfînt" (f. 194^{r}), „Numai **milostivul Dumnezeu să ne lumineze** cu mila și darul sfinției sale" (f. 196^{r}). În ms. *2481* : „**Dumnezeu** [...] **să-i lumineze** și să-i întărească întru pravoslavnica credință [...], **să-i lumineze** cu Duhul său cel Sfînt..." (f. 129^{v}) ;

— folosirea unor fraze similare sau identice prin care cititorul este trimis la alte surse de informație ori la alte pagini din manuscris. În *CK* : „Pentru poncturile păcii [...], nu am putut să le aflu toate, ca să le fiu scris. Numai **cine va avea voie să le afle, va căuta la** cronica care să va fi scris de cînd s-au început oastea...". (1910, I, p. 35), „precum să află scris la multe cronice și istorii, care, **cine va avea voie să le caute, le va afla**" (1911, I, p. 71). În ms. *1416* : „De aici înainte, **să caute, cine va avea voință,** la fața nu. 21, **că va afla scris** pentru protopopii care au mai fost la această biserecă..." (f. 50^{v}), „De aici înainte, **cine va avea osirdie a mai căuta și a mai afla** la alte istorii pentru neamurile care aici s-au scris, poate a mai scrie..." (f. 145^{v}).

6. Simeon Hîrs era membru al unei familii de negustori români din Șcheii Brașovului. Diverse surse de informație conțin date referitoare la viața și activitatea unor membri ai acestei familii (în documentele latinești și germane, precum și în cele românești cu litere latine, numele lor este scris *Hertz, Hercz* sau *Hers*). De exemplu, din cronica lui Radu Tempea aflăm că un Gheorghe Hîrs a fost multă vreme, pînă prin anul 1736, jurat al bisericii din Șchei [38]. În monografia bisericii Sf. Nicolae din Șchei, a lui Candid C. Mușlea, este menționat ca donator, prin anii 1717—1720, un Pătru Hîrs, iar ca gociman, în anul 1753, un Dumitru Hîrs [39], al cărui fiu Gheorghe a fost preot al bisericii, între anii 1764—1774 [40]. Cele mai numeroase și mai variate informații privitoare la membrii acestei familii de negustori se găsesc însă în cataloagele documentelor aflate la Arhivele Statului din Brașov [41].

Nu am putut totuși afla pînă acum al cui fiu a fost Simeon Hîrs și nici datele exacte ale nașterii și morții sale. Se pare să a trăit între anii 1710—1788 și era, ca și Dumitru Hîrs, fiul lui Gheorghe Hîrs, juratul bisericii din Șchei. Ocupația lui a fost negustoria. Sintetizînd unele informații aflate în documente, autorii primului volum al catalogului documentelor românești din Arhivele Statului de la Brașov arată că „o mare tovărășie cu marfă de Lipsca și de Viena se leagă prin 1767

[38] Vezi Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*, ediția citată la nota 15, p. 146, 149, 159, 160, 164.

[39] Vezi Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. I (1292—1742), Brașov, 1943, p. 157, 385, 387.

[40] *Ibidem*, vol. II (1743—1837), Brașov, 1946, p. 100—102, 371.

[41] Vezi *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului Brașov*, vol. I (1521—1799), București, 1955, vol. II (1800—1825), București, 1975 (indicii ambelor volume se află la sfîrșitul volumului al II-lea), și *Arhiva Magistratului orașului Brașov. Inventarul actelor neînregistrate*, vol. I, București, 1959, vol. II, București, 1961. Cf. și Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei (1700—1783)*, vol. I, Brașov, 1901, p. 2, 173, 175, 179, 188, 202, 207, 254.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

între negustorii Simion Hîrs, Antonie Constantin [care moare înainte de 6 octombrie 1782 — *n.n.*] şi Şandru Iorga"[42]. Un tabel oficial al negustorilor greci şi români din Braşov, întocmit la 20 iunie 1769, îl menţionează şi pe „Simeon Hertz", cu următoarele date : „Ex Valachia effert vina. Sub Instantia Magistratus Coronensis degit. Oriundus ex Bolgárszeg natione Valachus"[43]. Afacerile lui sfîrşesc însă printr-un dramatic faliment. Într-o reclamaţie a sa din 5 februarie 1787, scrisă cu litere latine, Simeon Hîrs cere „cinstitului comision" de judecată să-i facă dreptate, eliberîndu-l din închisoare, unde era ţinut pe nedrept de doi ani şi trei luni, să i se restituie creditul şi să-i fie redate lucrurile vîndute fără preţ[44]. Pentru încurcături comerciale stătuse puţin la închisoare şi în anul 1752[45]. După anul 1788 numele său nu mai apare în documente.

În anul 1770 a făcut parte, alături de preoţii bisericii Sf. Nicolae din Şchei, din delegaţia care a asistat la ceremonia instalării episcopului Sofronie, la Sibiu[46], de unde se vede că era, ca şi alţi membri ai familiei sale, un apropiat al acestei biserici.

7. Activitatea literară a lui Simeon Hîrs, care îi va înscrie de acum numele în istoria culturii româneşti din secolul XVIII, nu se rezumă la cele două manuscrise autografe în care se găsesc însemnările sale de cronică şi diverse alte texte.

Am văzut mai sus că I. A. Pop a identificat în iniţialele *S.H.* cu care este semnată copia din anul 1777 a traducerii cărţii lui Ioan Moshos, *Rai nou*, făcută de Radu Duma în anul 1774, numele aceluiaşi „Simeon Hiară" care a scris aşa-numitul *Codex Kretzulescus* şi care a copiat în acest codice canonul de pocăinţă aflat la sfîrşitul traducerii respective. Într-adevăr, ms. *2481* de la BAR este copiat de Simeon Hîrs, care, la sfîrşitul unei însemnări de pe f. 121^{v}, semnează cu aceeaşi monogramă alcătuită din litere latine pe care am întîlnit-o şi pe prima pagină a ms. Kretzulescu (compară fotocopiile alăturate, fig. 1 şi 3). După o altă însemnare, pe f. 129^{v}, copistul semnează tot cu iniţialele *S.H.*, dar cu caractere chirilice. Semnificativ este faptul că o referinţă din această a doua notă a copistului Simeon Hîrs la trei preoţi de la biserica Sf. Nicolae din Şchei care au tradus şi au scris cărţi în limba română („cel dintîi, protopop[ul] Radul Tempea, ce s-au pristăvit la anul 1742, mai 14 ; al doilea, păr[intele] Teodor, fiiul protopop[ului] Florea Bără, ce s-au pristăvit la anul 1742, ianuarie 5 ; al treilea, păr[intele] Ştefan Ioanovici, care acum să află cu viaţă") are corespondent într-o însemnare din ms. *1416*, f. 37^{v}—38^{v}, unde este adăugat şi dascălul Radu Duma.

Tot Simeon Hîrs a copiat, în anul 1727, *Pravoslavnica mărturisire* din ms. *3811* de la BAR, la sfîrşitul căreia face următoarea însemnare :

---

[42] Vezi *op. cit.* în nota precedentă, p. XXV.

[43] Vezi Bartolomei Baiulescu, *Monografia comunei bisericeşti gr. or. române a Sfintei Adormiri din Cetatea Braşovului*, Braşov, 1898, p. 54.

[44] Vezi *Catalogul documentelor româneşti...*, citat la nota 41, vol. I, p. 315, fişa nr. 1901.

[45] Vezi *Arhiva Magistratului...*, citată la nota 41, vol. I, p. 222—223, fişele nr. 1140—1144.

nr. 1140 şi 1144.

[46] Vezi Candid C. Muşlea, *op. cit.*, vol. II, p. 346.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

„Să să ştie că această carte ce să cheamă Pravoslavnica mărturisire este a mea, a lui Simeon Hîrs ot Braşov. Şi o am scris eu, cînd am învăţat la părintele Radu Tempea, în anul de la Hristos 1727, luna lui fevruarie, dni 13. Anno 1727, feb[ruarii] die 13" (f. 80r ; vezi fotocopia alăturată, fig. 4). Numele lui din această însemnare a fost citit de G. Ştrempel întîi „Simeon Hrîstea" [47], apoi „Simeon Hiară", considerînd „greşită" lecţiunea iniţială [48]. Aflăm de aici că în copilărie, sau poate în adolescenţă, Simeon Hîrs a fost elevul lui Radu Tempea II, autorul *Istoriei sfintei besereci a Şcheilor Braşovului.*

Un alt text copiat de Simeon Hîrs este ms. 77 (fond Blaj, nr. 81) de la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, care conţine cronica Moldovei pentru anii 1709—1716, extrasă din actualul ms. *II-22* de la Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi (respectiv ultima parte din cronica anonimă a Moldovei pentru anii 1661—1709, cu relatarea bătăliei de la Poltava, cronica lui Nicolae Costin şi cea a lui Axinte Uricariul) [49]. Copia este datată „1780, martie 15" şi are aceeaşi semnătură în chip de monogramă cu litere latine a lui Simeon Hîrs, ca şi *Codex Kretzulescus* şi copia din 1777 a traducerii cărţii *Rai nou* făcută de Radu Duma (compară fotocopiile alăturate, fig. 1, 3 şi 5). O însemnare de pe prima foaie a ms. *II-22* de la BCU Iaşi (care cuprinde cronica anonimă a Moldovei pentru anii 1661—1709 şi cronica lui Nicolae Costin pentru anii 1710—1712, ambele copiate de Axinte Uricariul în anul 1715, iar în continuare cronica celei de-a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat în Moldova, scrisă de Axinte Uricariul, dar copiată de altă persoană) atestă prezenţa acestui manuscris la Braşov, în anul 1779. Aici manuscrisul a ajuns şi la dispoziţia lui Simeon Hîrs, care şi-a extras din el partea menţionată mai sus.

După cum se vede, Simeon Hîrs era un amator de istorie şi de literatură cu caracter instructiv. Amintim faptul că în ms. *1416* el a copiat prefeţele episcopilor Chesarie şi Filaret la *Mineiele* de la Rîmnic (1776—1780), cărora le aduce mari laude, precum şi o bună parte de la începutul *Letopiseţului de la zidirea lumii* al lui Nicolae Costin, care îi oferă prilejul să facă, într-o notă finală, următorul comentariu naiv, dar interesant, privitor la rolul educativ al istoriei şi la cinstirea cuvenită istoricilor : „De aici înainte, cine va avea osîrdie a mai căuta şi a mai afla la alte istorii pentru neamurile care aici s-au scris, poate a mai scrie, că eu ce am aflat, am scris. Adevărat, nu este cuvios lucru a defăima istoriile care mulţi istorici înţelepţi s-au silit şi au scris multe istorii pentru neamurile care mai nainte vremi au vieţuit, şi cu ce fapte au fost. Carii şi în vremile de acum împăraţii, craii şi alţi domni stăpînitori, din istorii citind, să silesc ca să fie lucrurile stăpînirilor sale spre bună stare şi întemeiere. Adevărat, multe istorii sînt în Sfînta Scriptură, şi în cele din afară, care, citindu-le cei înţelepţi şi priceputi,

[47] Vezi G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti pînă la 1800*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 101.

[48] Vezi G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, B.A.R., 3101—4413, vol. III, Bucureşti, 1987, p. 253.

[49] Vezi descrierea acestui manuscris la Nicolae Comşa, *Manuscrisele româneşti din Biblioteca centrală de la Blaj*, Blaj, 1944, p. 84—85.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

poate socoti a fi folositoare. Pentru aceea, noi cei ce sîntem mai fără pricepere, să nu defăimăm, citind istoriile, ci mai bine să lăudăm pre unii ca aceia care au avut silință și le-au scris“ (f. 145v—146r).

De bună seamă, modestul nostru cronicar avea lecturi bogate și variate, atît în românește cît și în limbi străine. Informațiile de istorie universală adunate în manuscrisele sale presupun folosirea unor cărți în limbile latină și germană. De altfel, în toate textele aflate în cele două manuscrise autografe ale sale apar numeroase neologisme de proveniență latină și germană. Știa probabil și grecește, căci acel *Calendari tălmăcit de pe limba elinească pre limba rumânească* aflat în ms. *1416* (f. 58—72) pare a fi tradus de el. Studiul amănunțit și sistematic al cronicii sale, care va avea, în mod firesc, drept obiectiv și determinarea principalelor ei izvoare interne și externe, va oferi desigur date noi pentru mai buna cunoaștere a orizontului cultural al lui Simeon Hîrs și pentru o cît mai potrivită situare a operei lui în istoriografia națională.

8. În sfîrșit, să vedem cum se explică grafia χѧр[с] din însemnarea de la 1766 a lui Simion Hîrs, care a prilejuit lecțiunea ei drept *Hiară*. Documentele arată că Simeon Hîrs și alți negustori și intelectuali brașoveni din secolul al XVIII-lea scriau românește și cu alfabet latin. Într-un asemenea text, sunetele *ă* și *î* sînt notate de el cu litera *e* : *fere* „fără“, *iare* „iară“, *mena* „mîna“, *pletit* „plătit“, *remas* „rămas“, *zelog* „zălog“, *vendut* „vîndut“ și altele, iar numele *Hîrs* este scris *Hertz* (vezi fotocopia alăturată, fig. 6), așa cum îl scria Simeon Hîrs și în monograma alcătuită din litere latine pe care o desena el pe diferite manuscrise ale sale. Se pare că, de la o vreme, Simeon Hîrs a început să-și pronunțe numele cu *e* (*Hers* sau *Herț*), scriindu-l în chirilică Χѧр[с], așa cum, în ms. *1416*, de exemplu, scria și numele χѧлтнер (f. 83v), χѧнрнχ (f. 30v), χѧрберт (f. 86r), χѧрман (f. 84v, 86v), прѧжмер (f. 35r), тѧмпѣ (f. 15r, 15v, 37v, 38r) și altele. Este posibil totuși ca grafia χѧр[с] să nu reprezinte o pronunție, ci doar un reflex în chirilică al scrierii acestui nume cu litere latine. Pentru că slova ѧ din textele vechi românești este citită în mod obișnuit *ia* (deși ea nu reprezintă în toate cazurile acest diftong), grafia χѧр[с] din însemnarea de la 1766 a lui Simeon Hîrs a fost transliterată de Em. E. Kretzulescu în forma *Hiară*, nume sub care a intrat acest cronicar în istoriografie și în istoria noastră literară. În tinerețe însă, cînd Simeon Hîrs nu începuse, probabil, să scrie românește și cu alfabet latin și cînd nu era obligat ca, în unele acte, să-și scrie numele *Hertz*, el și-l scria χрѣс (vezi fotocopia alăturată, fig. 4) sau χѫрс (vezi fotocopia alăturată, fig. 7). În ms. *1416*, f. 36v, numele rudei sale, preotul Gheorghe *Hîrs* de la biserica Sf. Nicolae din Șchei, este scris χъpc.

Deosebit de interesantă este și evoluția scrisului cu caractere chirilice al lui Simeon Hîrs. În raport cu grafia obișnuită, de învățăcel,

[50] Aducem și aici calde mulțumiri doamnei Elisabeta Marin de la Arhivele Statului din Brașov pentru deosebita amabilitate și promptitudine cu care ne-a trimis la Iași xerocopiile unor documente autografe ale lui Simion Hîrs aflate în arhivele de acolo.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

din manuscrisul copiat de el în anul 1727, în care apar totuşi unele particularităţi ale scrisului său de mai tîrziu (vezi fotocopia alăturată, fig. 4 ; însemnarea cu numele lui de pe această pagină pare însă mai tîrzie [51]), scrisul lui Simeon Hîrs din *Codex Kretzulescus* (început în anul 1766) este mult evoluat, avînd deja majoritatea trăsăturilor specifice scrisului său din textul copiat în anul 1777 şi din manuscrisele lui de mai tîrziu (compară fotocopiile alăturate, fig. 1, 2, 3 şi 5). O fază semnificativă în această evoluţie este atestată de grafia actului scris de Simeon Hîrs la 17 martie 1737 (vezi fotocopia alăturată, fig. 7). În mod surprinzător, scrisul lui Simeon Hîrs capătă un aspect oarecum nou în manuscrisele sale din anul 1780 (vezi fotocopiile alturate, fig. 2 şi 5). La prima vedere, s-ar putea crede că în manuscrisele din 1780 avem chiar alt scris decît în manuscrisele din 1766 şi 1777. În realitate însă, grafia acestor patru manuscrise este a unei singure persoane, cum atestă, în toate patru, desenul particular şi *identic* al majorităţii slovelor, precum şi prezenţa în trei dintre manuscrisele respective a aceleiaşi semnături a lui Simeon Hîrs cu monograma menţionată, alcătuită din litere latine, care era gravată şi pe sigiliul său, cum atestă pecetea aplicată pe un act scris de el la 1 septembrie 1773 (vezi fotocopia alăturată, fig. 8).

9. Identificarea în persoana lui Simeon Hîrs a celui mai important dintre cronicarii braşoveni care au continuat însemnările făcute pînă în anul 1742 de Radu Tempea II impune, firește, reeditarea neîntîrziată a cronicilor publicate de Em. E. Kretzulescu şi de N. Iorga sub numele adevăratului lor autor. Ar trebui de asemenea reeditate, eventual în acelaşi volum, şi însemnările celor care l-au continuat pe Simeon Hîrs, şi anume : Antonie Constantin [52], Nicolae Grid, Voina Pitiş, Bonifatie Pitiş, Dimitrie Orghidan şi alţii [53]. S-ar întregi astfel imaginea unei cronici locale unice în istoriografia naţională, alcătuită din modeste însemnări făcute timp de aproape două secole de unii clerici şi apropiaţi ai bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, unde a fost mereu vie flacăra culturii şi a rezistenţei româneşti.

[51] Şi mai tîrzie este nota de pe prima foaie a acestui manuscris, în care Simeon Hîrs a reprodus comentariul său cu caracter moralizator de pe prima pagină a ms. Kretzulescu.

[52] Vezi N. Iorga, *op. cit.* la nota 17.

[53] Vezi Ion Muşlea, *„Însemnările" popii Nicolae Grid despre Şcheii de altădată şi biserica lor*, în „Ţara Bîrsei", III, 1931, p. 341—352, şi *„Însemnările" preoţilor de la biserica de pe Tocile (1815—1861)*, în aceeaşi revistă, V, 1933, p. 311—324.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

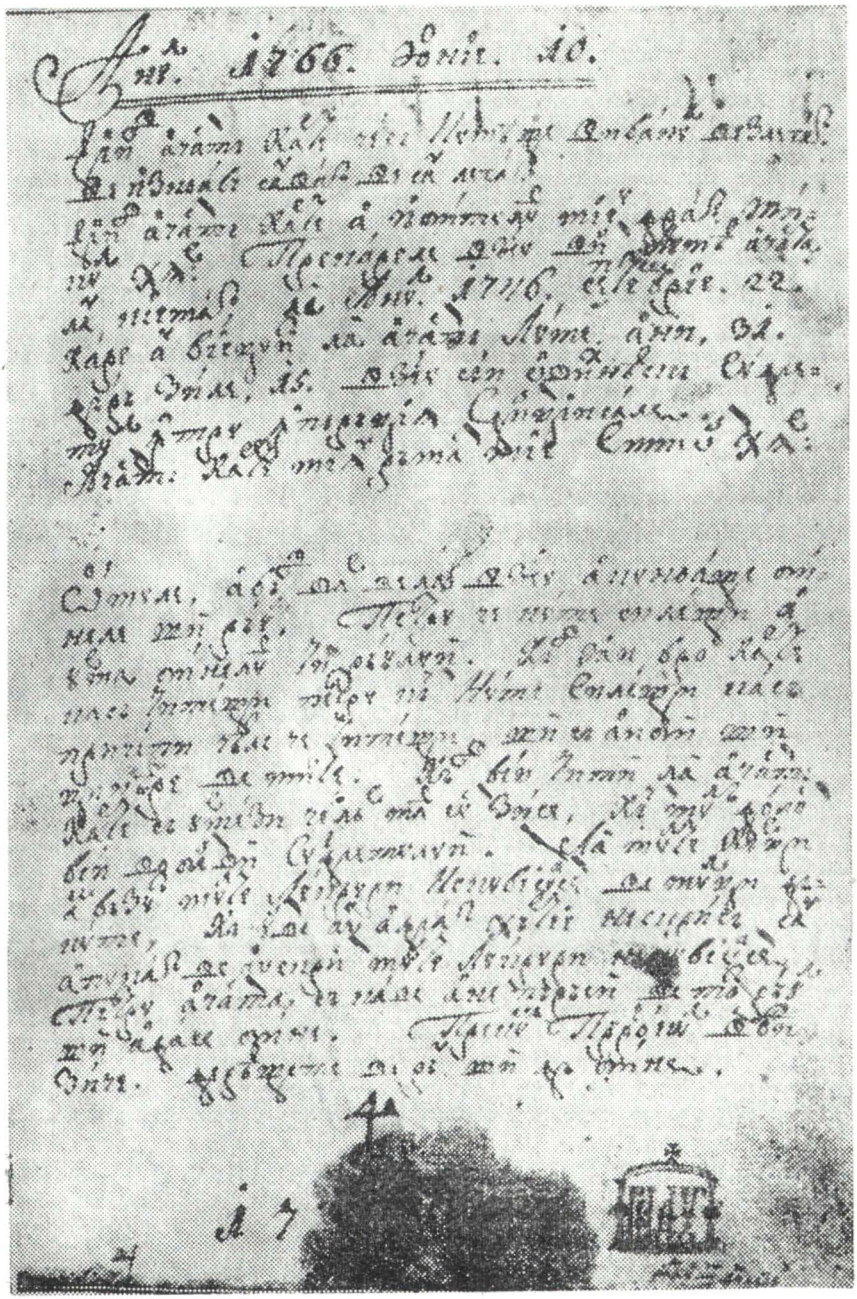

Fig. 1. Prima pagină din *Codex Kretzulescus*, scris de Simeon Hîrs între anii 1766—1781. (După fotocopia publicată de Em. E. Kretzulescu)

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

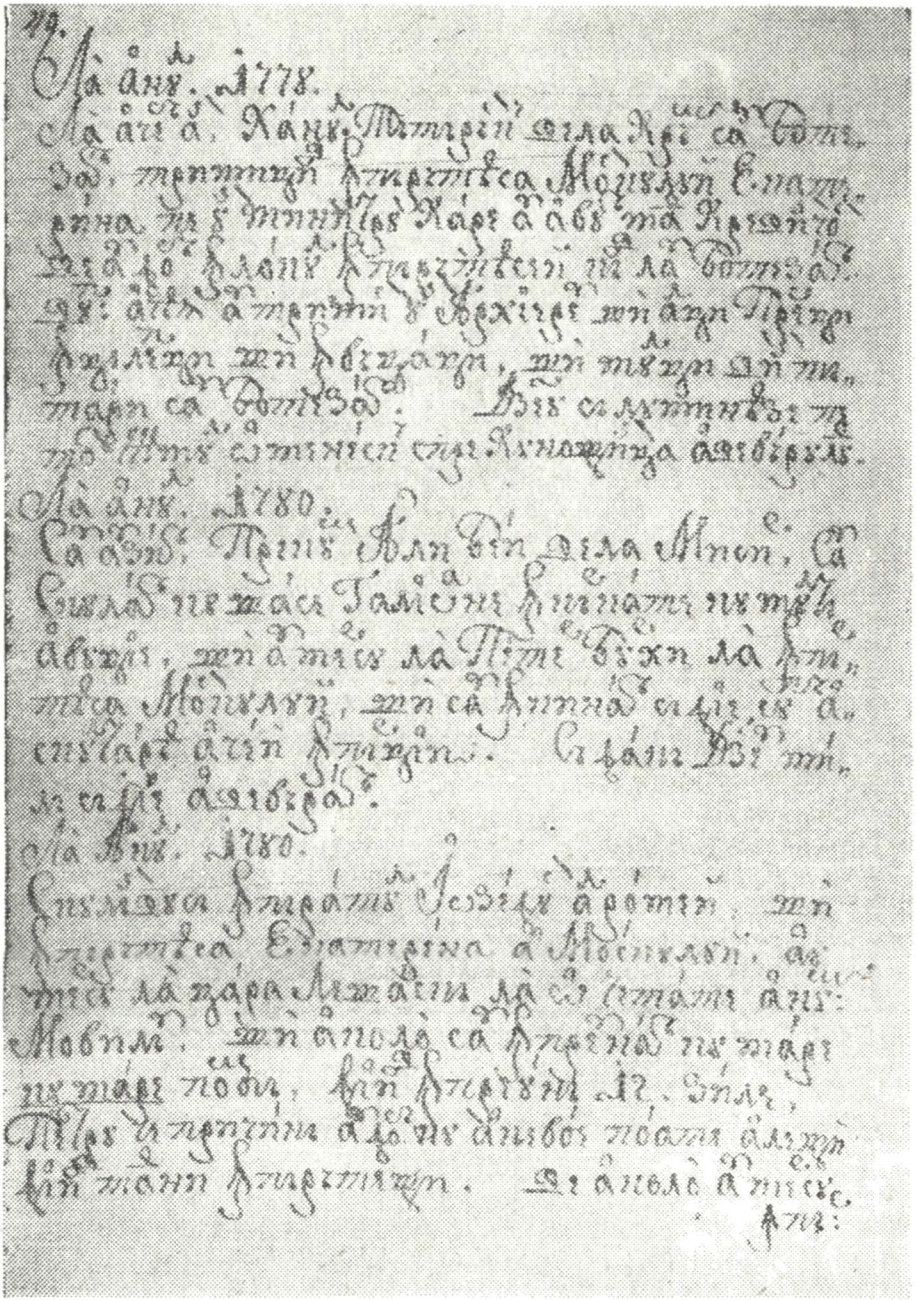

Fig. 2. Foaia 26v din ms. *1416* de la Biblioteca Academiei Române, scris de Simeon Hîrs între anii 1780—1784.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

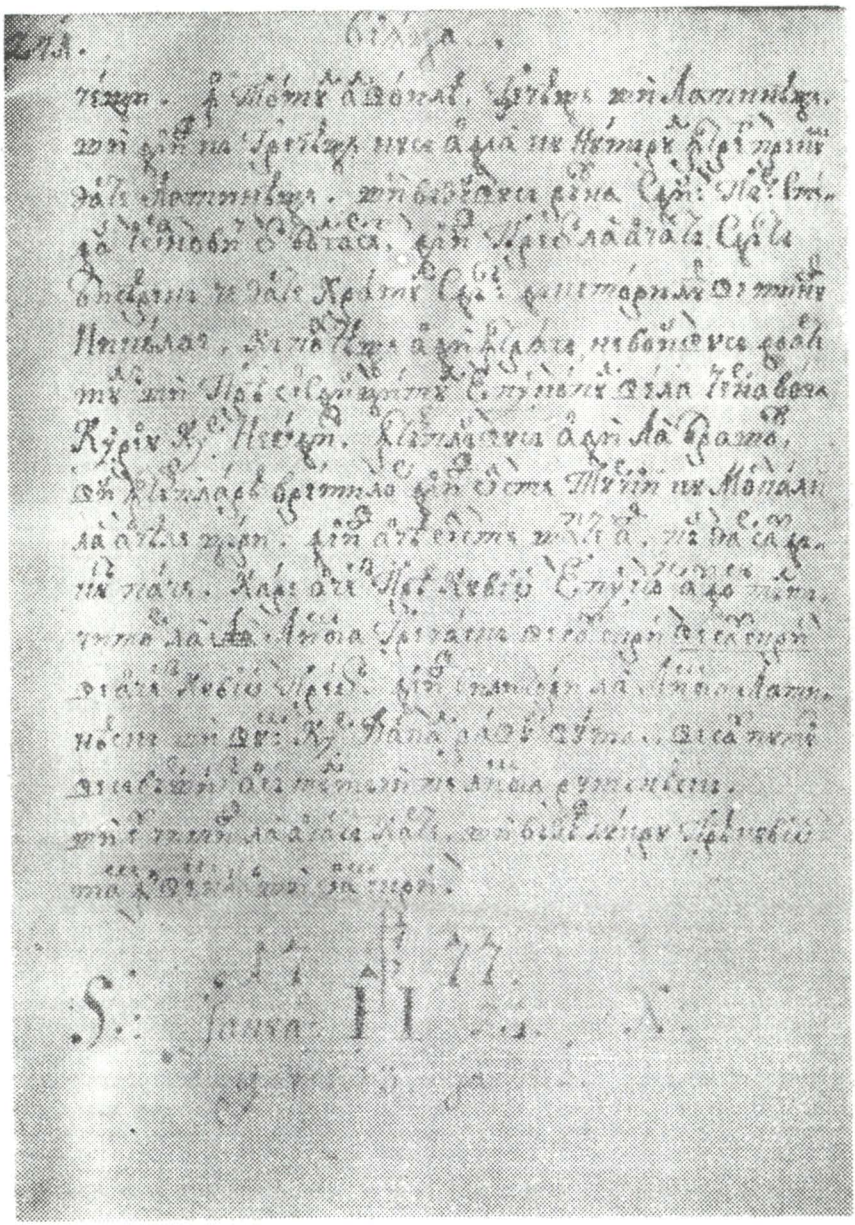

Fig. 3. Foaia 121v din ms. *2481* de la Biblioteca Academiei Române, copiat de Simeon Hîrs în anul 1777.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

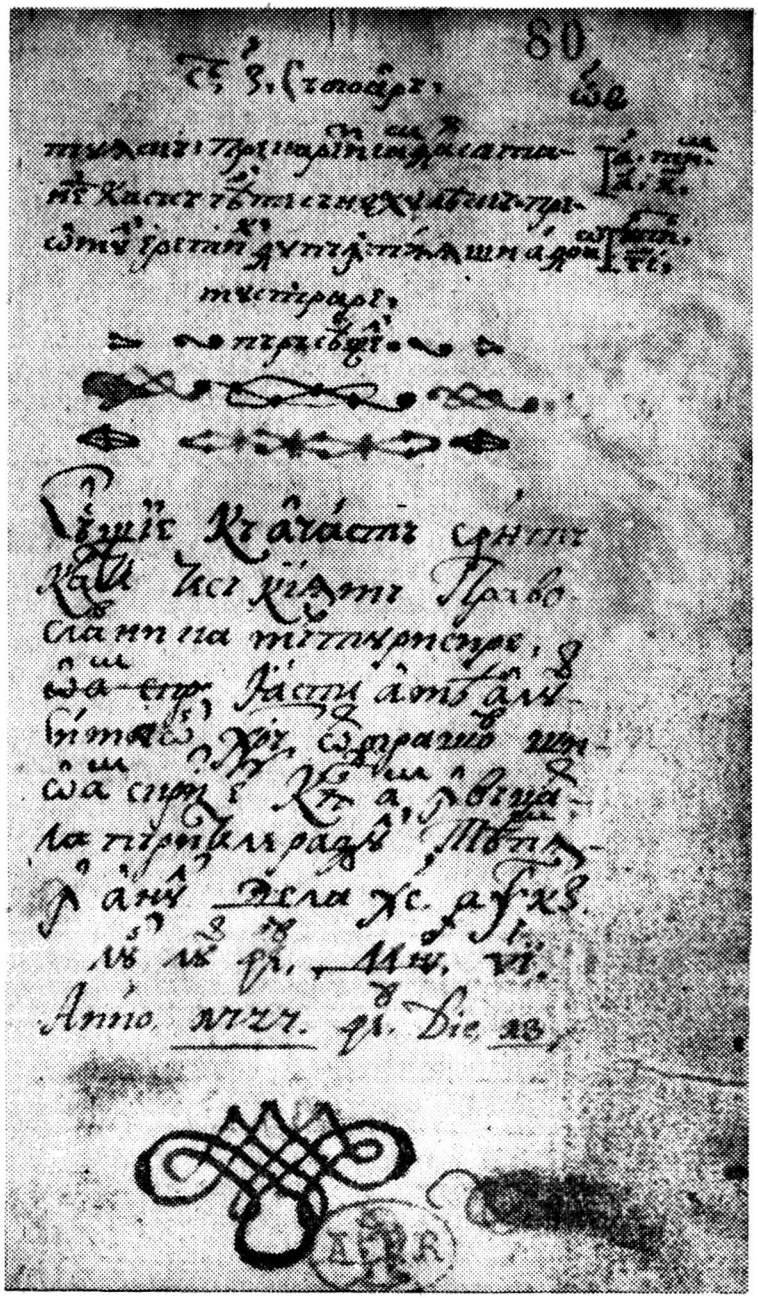

Fig. 4. Foaia 80r din ms. *3811* de la Biblioteca Academiei Române, copiat de Simeon Hîrs în anul 1727.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

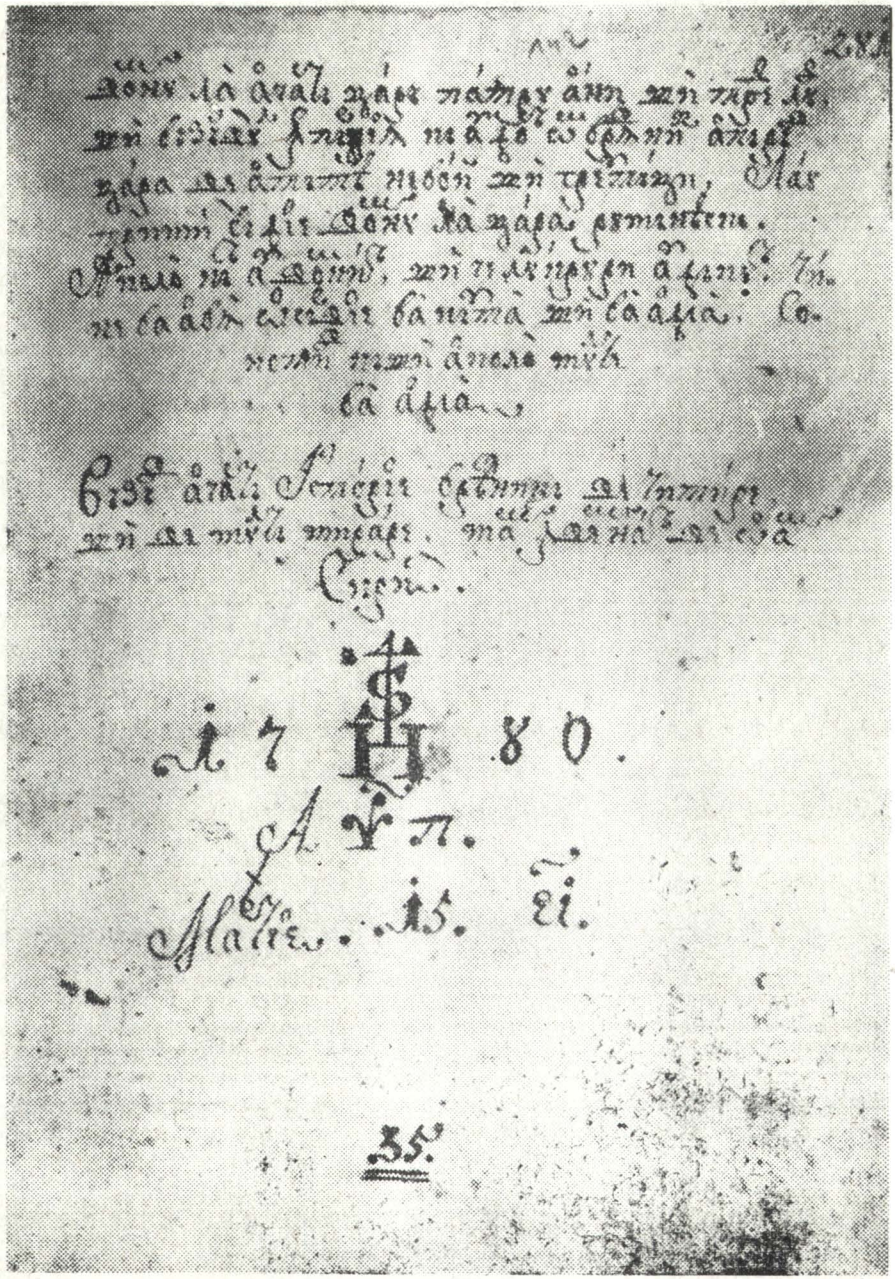

Fig. 5. Pagina 281 din ms. 77 de la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române copiat de Simeon Hîrs în anul 1780.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

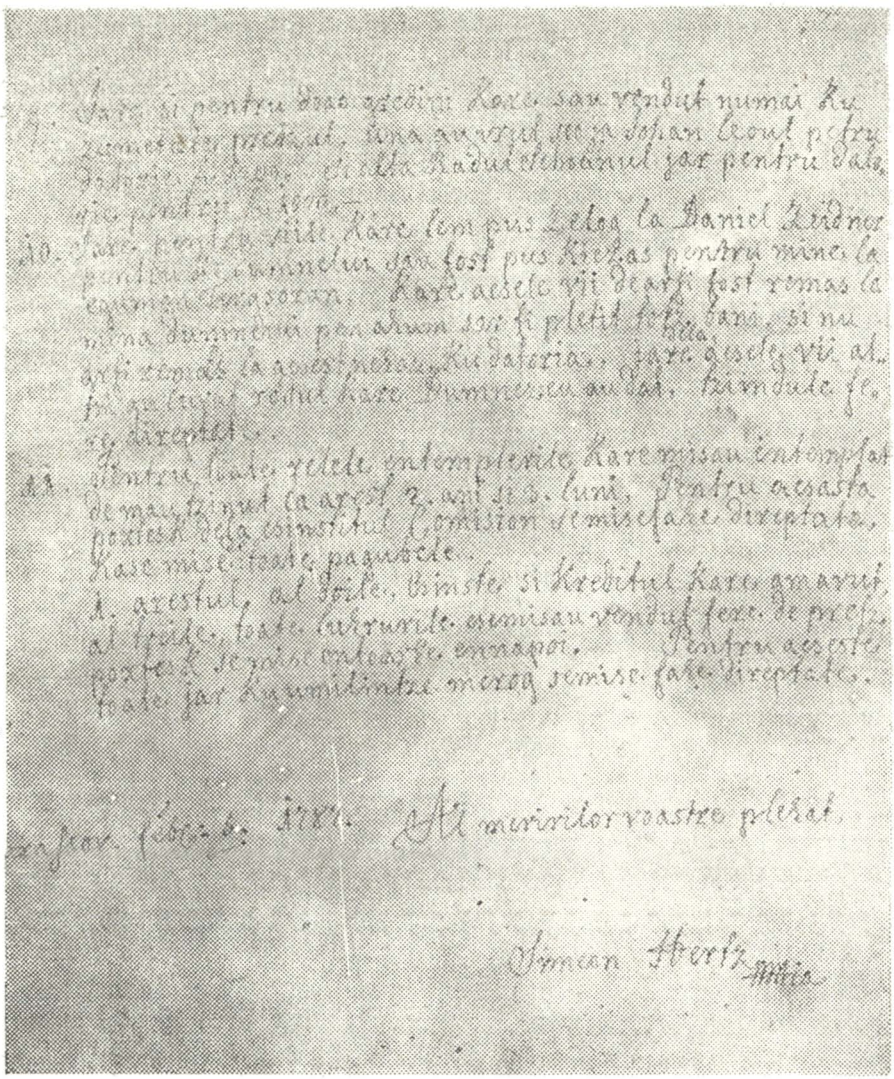

Fig. 6. Pagină din memoriul adresat de Simeon Hirs „Cinstitului Comision", la 5 februarie 1787, prin care cere să fie eliberat din închisoare, unde este reținut pe nedrept, în urma unui faliment. Arhivele Statului Brașov, fondul *Primăria Brașov. Registre diverse*, U, 10, f. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

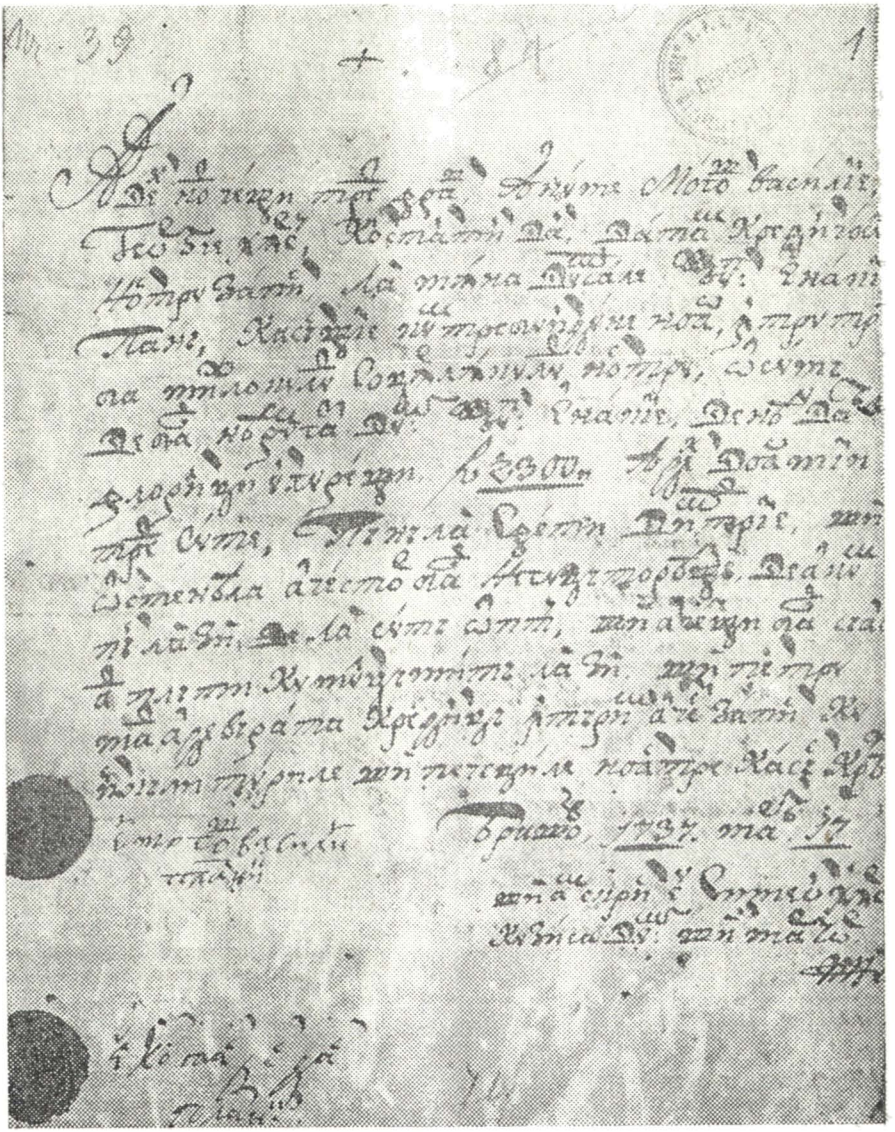

Fig. 7. Act scris de Simeon Hîrs la 17 martie 1737. Arhivele Statului Braşov, fondul *Gavril Hristea*, f. 84.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

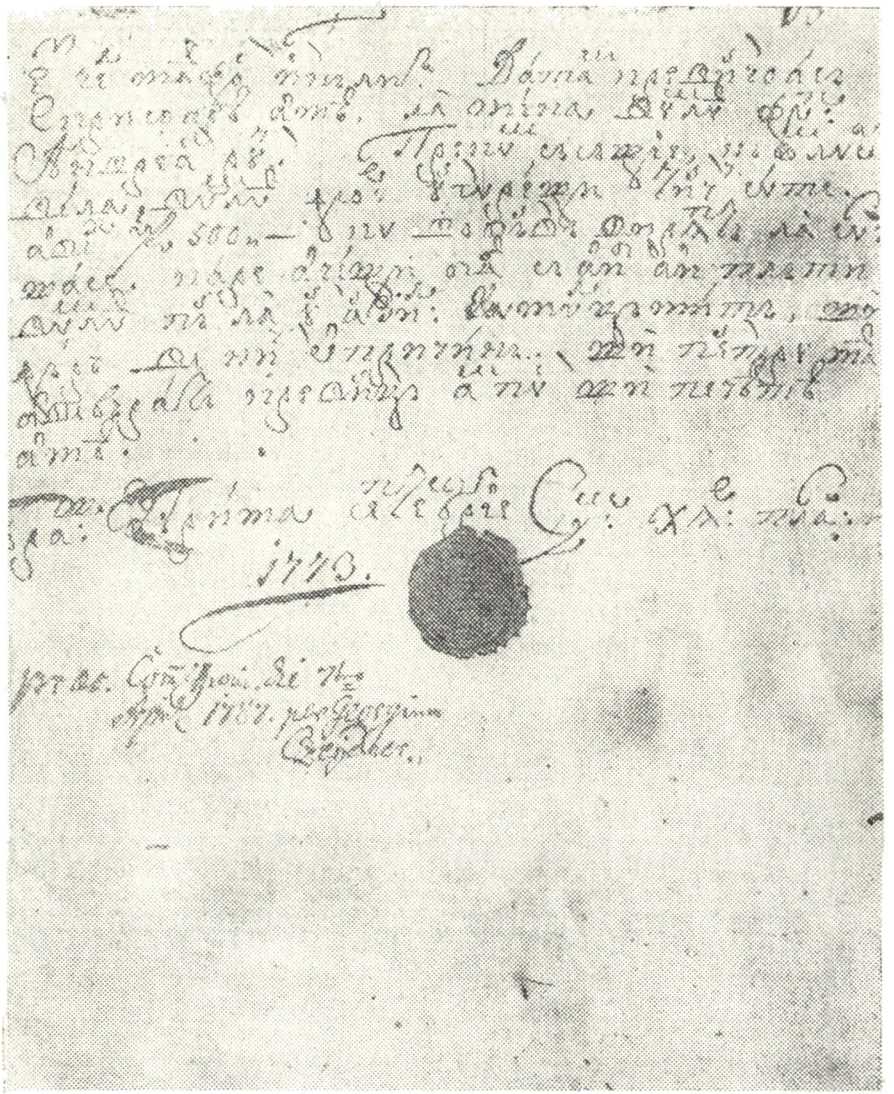

Fig. 8. Act scris de Simeon Hîrs la 1 septembrie 1773 și întărit cu pecetea lui. Arhivele Statului Brașov, fondul *Primăria Brașov. Registre diverse*, U, 10, f. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

CONSTANȚA COSTEA

REFERINȚE LIVREȘTI ÎN PICTURA MURALĂ MOLDOVENEASCĂ DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI XV *

Arta sacră este fundamental livrescă, raţiunea existenţei sale fiind, în creştinism, Scriptura, în ultimă instanţă Logosul.

Vorbind însă de „referinţe livreşti" avem în vedere un sens mai apropiat imaginii medievale, care priveşte contactele speciale între miniatură şi pictura murală.

În studiile referitoare la iconografia bizantină s-au consumat discuţii ample privind rolul ilustraţiei de carte în constituirea unor imagini sau cicluri murale.

Un caz particular îl întîlnim în pictura moldovenească din secolele XV—XVI, ale cărei surse iconografice şi stilistice în organismul complex al artei paleologe rămîn încă de identificat.

Cert este că în prelungirea tendinţelor secolului XIV spre speculaţia teologică rezultînd în „teme speciale", întîlnim în perioada lui Ştefan cel Mare reprezentări murale neobişnuite, neidentificate pînă acum sau complet necunoscute : sînt variante ale temei *Genealogiei lui Hristos*.

Pînă acum se cunoştea în iconografia moldovenească o singură redactare a *Genealogiei*, cea conţinută în *Arborele lui Ieseu*, care şi-a asumat, pe lîngă „rolul liturgic" şi de „tip profetic al Fecioarei" din toate variantele est-europene (secolele XIV—XVII) şi unele sensuri eshatologice, care îl particularizează [1].

În pictura moldovenească din timpul lui Ştefan cel Mare apare o variantă iconografică ignorată de bibliografia românească : ascendenţa lui Hristos, fără programul promisiunii conţinut în *Arbore* este prezentată ca argument istoric al firii umane a Fiului lui Dumnezeu, prin grupuri de strămoşi, incluzînd regii Iudeii.

---

* Lucrare susţinută la Sesiunea Naţională de Carte, Iaşi, 1991 ; un fragment din acest text a fost publicat, fără note şi ilustraţii, în *Valori bibliofile* (12), Cercetare—Conservare—Restaurare—Valorificare. Culegere de rezumate. Iaşi, 23—26 mai 1991, p. 101—103.

[1] Michael D. Taylor, *A Historiated Tree of Jesse*, în *DOP*, 35 (1981), p. 163, 165, 171 ; particularităţi iconografice româneşti : idem, *Three Local Motifs in Moldavian Trees of Jesse with an Excursus on the Liturgical Basis of the Exterior Mural Programs*, în *RESEE*, XII (1974), nr. 2, p. 267—275.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Astfel, în naosul Voroneţului, a cărui pictură a fost datată în 1496 de Maria Ana Musicescu [2], este figurat pe timpanul de NE de la baza turlei naosului, un grup de personaje sfinte, avînd alături un rege în picioare, lîngă care un alt grup de sfinţi încoronaţi încadrează un rege tînăr pe tron *(fig. 1)*. Imaginea a fost numită de M. Musicescu „Robia Babilonului" şi considerată a ilustra un pasaj din genealogia evanghelistului Matei, alăturat unuia din Cronici [3]. Lectura exactă, conform inscripţiei, este „Ieseu a născut pe David regele" (Mat. 1 : 6) şi „Iosia a născut pe Iehonia şi pe fraţii lui la strămutarea în Babilon" (Mat. 1 : 11) [4].

Redactarea de la Voroneţ, în care predomină regii, este o variantă concentrată a celor patru scene ale *Genealogiei* regăsite pe intradosul arcului triumfal al bisericii din Bălineşti, a cărei frescă este databilă în jurul lui 1500 [5] *(fig. 2)*. Ele au fost considerate „necunoscute" de P. Henry [6] şi numite de Corina Popa „Iisus în mijlocul învăţătorilor", „Iisus predicînd apostolilor", „Iisus citind în templu" şi „scenă neidentificată" [7] (împăratul pe tron flancat de două grupuri de regi).

Identificarea neechivocă o oferă confruntarea cu ilustraţiile „genealogice" ale capitolului 1 din Evanghelia lui Matei (1 : 1—17), conţinute în manuscrisul slav din colecţia British Museum Add. 39627, fost Curzon 153, de redacţie medio-bulgară, executat la 1356 pentru ţarul bulgar Ivan Alexandru [8] *(fig. 3, 4)*. Este un Tetraevanghel din familia Parisinus graecus 74 de la Bibliothèque Nationale din Paris, lucrat în secolul XI la mănăstirea Studion de lîngă Constantinopol [9].

Figurile *Genealogiei*, în cele două codice înrudite, sînt concentrate în cinci secvenţe, în jurul unor personaje centrale, „axiale" : Iacob, patriarhul Israelului, Iuda fiul său, David, Solomon şi un alt Iacob, a cărui identitate este încă discutată [10].

---

[2] Maria Ana Musicescu, *Consideraţii asupra picturii din altarul şi naosului Voroneţului*, în „Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare". Culegere de studii îngrijită de M. Berza, Bucureşti, 1964, p. 370.

[3] *Ibidem*, p. 380.

[4] David şi „strămutarea în Babilon" sînt cele două repere care în genealogia Evanghelistului Matei, împart neamurile, de la Avraam la Hristos, în trei mari grupe de paisprezece.

[5] Corina Popa, *Bălineşti*, Bucureşti, 1981 p. 35—37, datează pictura între 1500—1511 ; consider al doilea termen prea îndepărtat, caracteristicile stilistice atasînd inechivoc ansamblul de grupul „Ştefan cel Mare".

[6] Paul Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVI-e siècle. Architecture et peinture. Contribution à l'étude de la civilisation moldave*, Paris, 1930, I. p. 5.

[7] Corina Popa, *op. cit.*, p. 17.

[8] Bogdan Filov, *Les miniatures de l'Evangile du roi Jean Alexandre à Londres*, Sofia 1934 ; Liudmila Jivkova, *Cetveroevanghelieto na ţar Ivan Alecsandăr*, Sofia, 1980.

[9] H. Omont, *Évangiles avec peintures byzantines du XI-e siècle*. Reproduction des 361 miniatures du manuscrit grec 74 de la Bibliothèque Nationale, I—II Paris (1908) ; bibliografie amplă la Suzy Dufrenne în Cah. Arch. XVII (1967), p. 177—178.

[10] Shigebumi Tsuji, *The Headpiece Miniatures and Genealogy Pictures in Paris. gr. 74*, în *DOP*, 29 (1975), p. 165—203 ; autorul remarcă similitudinea formală (compoziţii simetrice) cu scenele *Misiunii Apostolilor*, *"the most prominent and popular Theophany picture"* (p. 191) Această similitudine explică identificările de la Bălineşti.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

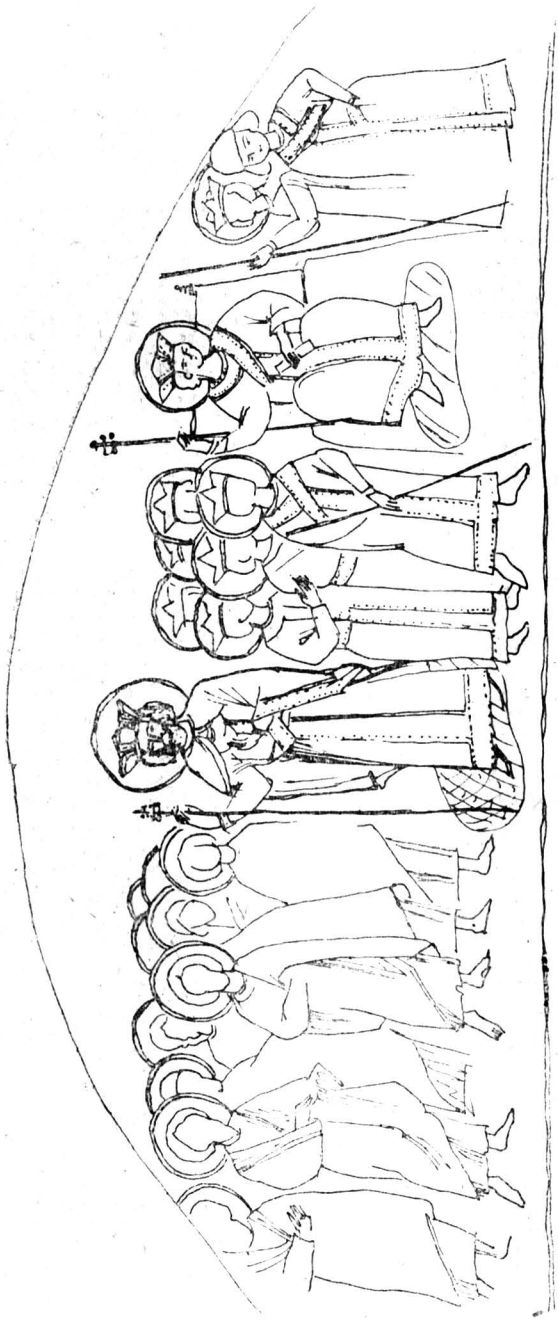

1. *Voronț*. Strămoșii lui Hristos, David, Solomon și regii Iudeii

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

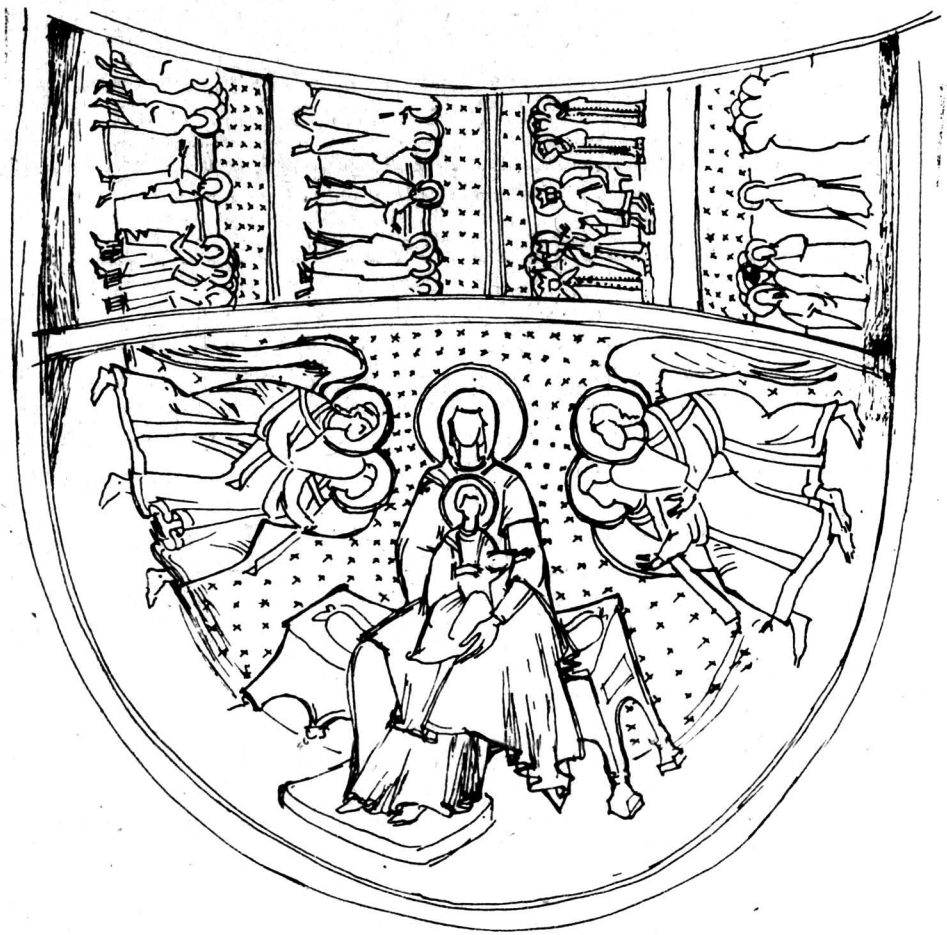

2. *Bălinești.* Strămoșii lui Hristos, Solomon și regii Iudeii

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

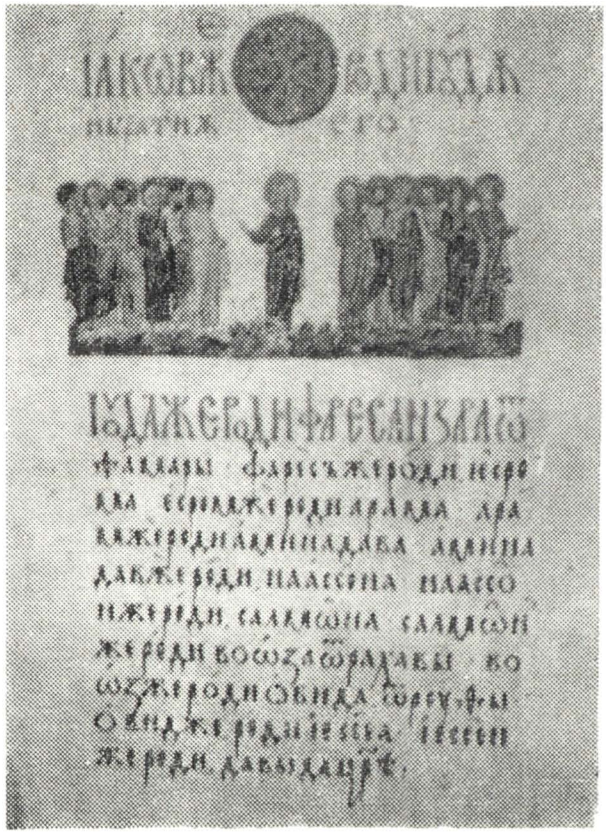

3. *Tetraevanghelul lui Ivan Alexandru, fol. 6 v.* Iacob și cei doisprezece fii

4. *Tetraevanghelul lui Ivan Alexandru, fol. 7 r.* Iuda și frații săi, David, Solomon și regii Iudeii

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Tetraevanghelul lui Ivan Alexandru a circulat în Moldova, conform inscripției de pe fol. 5 : „(Fiul lui Ștefan Voevod) / Ioan Alexandru întru Hristos Dumnezeu credincios voevod și domn al întregii țări a Moldovei / răscumpără acest Tetraevanghel care a fost / în zălog. Dumnezeu să-l ierte și să-i / dăruiască viață veșnică în cer și aici viață / întru mulți ani" [11].

Disputa asupra identificării voievodului moldovean a fost lungă și a rămas, cumva, nedecisă. Posibilitățile erau : Alexandru cel Bun — în ipoteza celebrilor Uspenski, Scholvin, Gudev, Sîrcu, Filov ; Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare — în argumentația lui N. Iorga ; Alexandru Lăpușneanu — în opinia lui Emil Turdeanu [12].

Cum nu există argumente suficiente pentru a considera, cum presupunea prof. Turdeanu, glosa suprascrisă „fiul lui Ștefan Vv." ulterioară, grafia fiind identică, identificarea făcută de N. Iorga în favoarea lui Alexandru fiul lui Ștefan cel Mare [12a] (lectura în acest caz făcîndu-se „Ioan Alexandru fiul lui Ștefan Voevod întru Hristos...") se vede consolidată de un argument inechivoc : iconografia picturii murale moldovenești de la sfîrșitul secolului XV.

Precizarea „titlului" fiecărei scene la Bălinești nu este, în stadiul actual al conservării frescelor posibilă, pentru lipsa inscripțiilor care să identifice grupurile. Teoretic, reprezentările moldovenești trebuie să urmeze secvențele genealogice din codexul țarului Ivan Alexandru și, în ultimă instanță, din manuscrisul constantinopolitan.

În studiul Tetraevanghelului bulgar de la Londra, Bogdan Filov, urmîndu-l pe H. Omont, cercetătorul manuscrisului Par. gr. 74, recunoaște grupurile „genealogice" ca reprezentînd pe „Iacob și cei doisprezece fii" (B. Filov, *Les miniatures...* fig. 4, fol. 6 v), „Iuda și frații săi" (Ibidem, fig. 5, fol. 7[r]), „Iacob tatăl lui Iosif și cei zece fii" (Ibidem, fig. 8, fol. 7[v]). Vorbind despre „the flanking figures în Paris, gr. 74", cel mai recent comentator S. Tsuji constată : „curiously, however, most of these figures cannot be identified" [13], cu o excepție pe care o vom comenta mai jos, cea a ascendenței regale. În privința figurilor centrale, acceptînd identificările anterioare, Iacob patriarhul și Iuda fiul său, din primele două secvențe, S. Tsuji propune pentru ultimul grup, în loc de Iacob tatăl lui Iosif (care n-a avut zece fii), pe Iacob „fratele Domnului", construind demonstrația de „rudenie" pe argumente liturgice : „Christ entrusted to James the first episcopal see. (...) the bishops of the Jerusalem church for some generations were elected from among the descendents of Christ... Since both Christ and James belonged to the house of David, the bishop's see of the Jerusalem church was not only the highest see in all Christendom but also represented the continuation of the genealogy of the house of David... According to this tradition then, the davidic genealogy of Christ continued through the first bishop

[11] *Apud :* Emil Turdeanu, *Miniatura bulgară și începutul miniaturii românești*, București, 1942 p. 409.

[12] *Ibidem*, p. 410.

[12a] Acesta ar fi putut răscumpăra ms. în perioada șederii la Constantinopol, ca ostatec ; N. Iorga, recenzie la B. Filov, *Les miniatures...*, în *RHSEE*, 1934, p. 208.

[13] S. Tsuji, *op. cit.*, p. 193.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

of the church of Jerusalem..." [14]. Continuarea simbolică a genealogiei, dincolo de nașterea lui Hristos, prin Iacob episcopul, este o explicație care se poate susține în interiorul secolului XI, în care iconografia este dominată de rațiuni liturgice [15].

Identificarea lui B. Filov „Solomon și curtea sa", pentru grupul regilor, trebuie să suporte o corectură : demnitarii aulici nu pot fi încoronați. Este vorba de descendența regală a lui Hristos : regii Iudeii (numiți, probabil generic, sau greșit „ai Israelului" de S. Tsuji [16]), de la David la căderea Babilonului [17]. Același sens este prezent în Moldova la sfîrșitul secolului XV, cînd pe timpanul *Genealogiei* de la Voroneț inscripțiile delimitează ascendența regală : „Iosia a născut pe Iehonia și pe frații lui la strămutarea în Babilon".

Iconografia *Genealogiei* întîlnită la Voroneț și Bălinești devansează celebrul *Arbore al lui Ieseu*, membru fundamental al programelor murale de exterior din timpul lui Petru Rareș.

Cum această din urmă temă are un prototip bine stabilit de cercetările lui M. Taylor [18] în Arborele de la Orvietto, din secolul XIII, nu putem vorbi de *Genealogia* transferată din Tetraevanghelul slav în pictura moldovenească, ca de un precursor al *Arborelui lui Ieseu*. Este o variantă paralelă, livrescă.

Existența ei dovedește că la sfîrșitul secolului XV miniaturile codexului aflat astăzi la British Museum erau familiare mediului cărturăresc de la curtea lui Ștefan cel Mare și interesul pentru „referința istorică" a Evangheliei atît de special încît să rezulte în imagini genealogice decorînd două importante ctitorii, ale voievodului și logofătului său, Tăutu.

Considerînd contextul în care apar aceste reprezentări (între *Buna Vestire* și *Botezul* pe timpanele turlei la Voroneț și introducînd pe *Maica Domnului cu Pruncul pe tron* în absida altarului, la Bălinești), putem asuma pentru Moldova secolului XV implicația teofanică atribuită miniaturilor manuscrisului bizantin prototip : „the ancestors were not mere historical figures but were witnesses of the mystery of the Incarnation of Christ, ὁ ἄναρχος" [19].

Conservatorismul sensului în iconografia bizantină și post-bizantină pare axiomatic, în realitate este el însuși misterios. Pentru perioada tîrzie, a reactualizării memoriei (secolele XV—XVI) cartea (manuscrisul) a jucat un rol insuficient cunoscut în literatura domeniului.

„Impactul" miniaturilor Tetraevanghelului țarului Ivan Alexandru asupra „procesului iconografic" moldovenesc nu se va opri aici ; el își va atinge apogeul în frescele unui monument-cheie din prima jumătate a secolului XVI : Dobrovățul [20].

[14] *Ibidem*, p. 195.

[15] Kurt Weitzmann, *Byzantine Miniature and Icon Painting in the Eleventh Century*, în „Studies in Classical and Byzantine Manuscript Illumination", Chicago and London, 1971, p. 313.

[16] S. Tsuji, *op. cit.*, p. 193.

[17] S. Der Nersessian a recunoscut descendența regală din Iudeea, în *Une nouvelle réplique slavone du Paris. gr. 74 et les manuscrits d'Anastase Crimcovici*, „Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga" Paris, 1933, p. 695—725.

[18] M Taylor, *A Historiated Tree*...

[19] S. Tsuji, *op. cit.*, p. 191 : v. supra, n. 10.

[20] Constanța Costea, *Narthexul Dobrovățului*, în „Revista monumentelor istorice", LX, (1991), nr. 1, p. 10—22.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

VENIAMIN CIOBANU

IDEI POLITICE LA NESTOR URECHE: DETERMINĂRI, SURSE, MOTIVAȚII *

Recunoașterea de către Poarta otomană a domniei lui Constantin Movilă nu avea să contribuie la stabilitatea politică internă și, cu atît mai puțin, la clarificarea statutului politico-juridic al Moldovei în raporturile polono-otomane. Actul de confirmare, emis, probabil, la sfîrșitul lunii ianuarie sau în primele zile ale lunii februarie 1608, constituia o recunoaștere a unui *fapt împlinit,* în fața căruia fusese pus sultanul de către mercenarii ginerilor poloni ai mamei sale, Elisabeta Movilă, care i-au înfrînt la Ștefănești, pe Prut, în luna decembrie 1607, pe susținătorii lui Mihăilaș Movilă, favoritul Porții și al unei părți a boierimii moldovene, ostilă politicii propolone promovată de Ieremia Movilă. Războiul cu Iranul, răscoalele din Anatolia și, mai ales, refuzul imperialilor de a ratifica actul păcii de la Zsitvatorok, din anul 1606, au constituit tot atîtea motive care au determinat divanul imperial să recomande padișahului acceptarea noii domnii, pentru a se evita un nou și prematur conflict militar cu Polonia. Soluția a fost, însă, acceptată, sub rezerva îndeplinirii de către domn a două obligații esențiale, a căror strictă respectare trebuia să anuleze *efectele juridice* ale victoriei politice obținută de către polonezi, și anume cea a reluării plății anuale a tributului către Poartă și a scoaterii din țară a tuturor celor care contribuiseră, sub egidă poloneză, la impunerea lui în scaunul domnesc. Deoarece, Polonia urma a fi privată, astfel, de cele două mijloace eficace cu care își putea susține pretențiile *de preeminență* în cadrul sistemului *suzeranității colective* cu Poarta otomană asupra Moldovei ; adică de dreptul de a percepe tributul țării, pentru obținerea căruia, *tocmai în acest scop,* făcuse, pînă atunci, multă risipă de diplomație, și de posibilitatea de *control efectiv* asupra situației politice interne a Moldovei, de vreme ce era interzisă prezența acolo a oricărui *oficial polonez,* civil sau militar. Ca urmare, sistemul *suzeranității colective* polono-otomane, reinstituit asupra Moldovei în anul 1595, trebuia să redevină o simplă *ficțiune juridică,* fără nici o acoperire reală în *practica politică.* Iată pentru ce Poarta otomană avea să supraveghe-

* Comunicare prezentată la Simpozionul *Nestor și Grigore Ureche* (Iași, 22 mai 1992).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ze, îndeaproape, toate acțiunile polonezilor, susceptibile de a imprima o altă evoluție, decît cea dorită de ea, statutului politico-juridic al Moldovei. Iar, cînd a considerat că se creaseră condițiile pentru a pune capăt acestei crize politice, agravată, și mai mult, de Constantin Movilă, care nu a respectat nici una din cele două condiții în care îi fusese concedată domnia, l-a înlocuit cu Ștefan Tomșa II [1].

Într-adevăr, așa cum avea să consemneze, cîteva decenii mai tîrziu, și cronicarul moldav Miron Costin, Constantin Movilă nu a îndreptățit nici măcar speranțele tuturor celor ce îi deschiseseră calea către scaunul domnesc [2]. Căci, minoratul și lipsa sa de maturitate politică au oferit condiții optime comiterii celor mai grave abuzuri atît de exponenți ai boierimii moldave, cît și de către polonezii aflați, sau nu, în slujba domniei, în special a mercenarilor. Din această cauză, reclamațiile adresate Porții ale celor lezați se succedau aproape fără întrerupere, contribuind la grăbirea deciziei acesteia de a pune capăt unei domnii a cărei prelungire, în condițiile în care otomanii erau decișI să-și restabilească supremația la nordul Dunării, în detrimentul Imperiului habsburgic și al Poloniei, constituia un adevărat balast [3].

Așadar, la sfîrșitul anului 1611, criza politică internă și externă a Moldovei atinsese parametri deosebit de periculoși. În consecință, principalii artizani ai reînnodării firului continuității dinastice la domnia Moldovei în familia lui Ieremia Movilă și, firește, și principalii ei beneficiari, au încercat să găsească soluții menite să-i pună la adăpost de consecințele ei firești și asupra propriilor lor poziții politice și economice. Iar cel mai marcant exponent al acestei grupări era marele vornic al Țării de Jos a Moldovei, Nestor Ureche.

La acea dată, Nestor Ureche se afla la apogeul unei bogate cariere politice și diplomatice pe care o începuse în timpul primei domnii a lui Petru Șchiopul. Pe lîngă experiență, care i-a asigurat un rol de prim rang în conducerea treburilor publice, i-a înlesnit și ascensiunea în rîndul înaltei aristocrații moldovene, loc pe care și l-a consolidat, însă, nu numai ca urmare a numeroaselor și generoaselor recompense primite din partea domnilor pe care i-a slujit, sau prin cumpărări, ci și prin alte mijloace mult mai puțin oneste, adică prin acapararea cu forța a numeroase proprietăți [4].

Deși se bucura de o poziție importantă, — deținea dregătoria de mare logofăt, ce-i fusese încredințată de Aron Vodă — el i-a preferat-o, la un moment dat, pe cea de pribeag. Motivația esențială a gestului

[1] Pentru detalii referitoare la împrejurările în care a început și s-a derulat domnia lui Constantin Movilă, vezi Veniamin Ciobanu. *Succesiunea domnească a Movileștilor — un litigiu politic internațional*, în *AIIAI*, XXVII/1, 1988, p 281 și urm.

[2] Cf. Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, în Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 58.

[3] Cf., pentru detalii, Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomație în secolul al XVII-lea (Țările române în raporturile polono-otomano-habsburgice 1601—1634)*, *mss.*

[4] P. P. Panaitescu, *Introducere* la Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 8—9; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 332—333 și notele; *DIR*, A, XVII, 3, p. 45, 62—63.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

său a putut-o constitui înclinarea către ideea menţinerii aceluiaşi raport de forţe dintre domnie şi marea boierime care funcţionase în vremea domniei lui Petru Şchiopul. Or, experienţa pe care o dobîndise în slujba lui Aron Vodă nu-i putea lăsa nici măcar iluzia că o astfel de idee s-ar fi putut concretiza sub mîna forte a acestuia. De aceea, nu a mai aşteptat revenirea în capitală a lui Aron Vodă, repus în domnie de Poartă, la 8 iulie 1592, după ce îl mazilise, în luna mai a aceluiaşi an [5]. După ce s-a aflat în siguranţă, pe malul polonez al Nistrului, el a luat, fără întîrziere, legătura cu „alţi boieri pribegi strînşi de aştepta sfîrşitul lucrului" [6]. Or, „sfîrşitul lucrului" nu putea fi, cred eu, altul decît finalizarea cu succes a demersurilor cercurilor conducătoare poloneze care urmăreau determinarea Porţii să aducă în scaunul domnesc de la Iaşi un domn favorabil lor, în persoana pretendentului Petru Cazacul [7]. Ca urmare, se poate presupune că Nestor Ureche, dacă nu încurajase o astfel de orientare politică, în timpul cît fusese omul de încredere al lui Aron Vodă, cel puţin nu se manifestase ca ostil ei. Aceasta i-a putut înlesni accesul în rîndul partizanilor altui pretendent, asupra căruia şi-au îndreptat privirile polonezii, după eşuarea tentativei lor de a-l impune, prin forţa armelor, pe Petru Cazacul [8], şi anume Ieremia Movilă.

Nu ştiu în ce măsură cei trei ani de pribegie, pe care i-a petrecut în Cameniţa, l-au putut pune în contact cu realităţile politice poloneze. Mai verosimilă pare ipoteza că le-a cunoscut, mai îndeaproape, şi le-a apreciat, după revenirea lui din ţară, în anul 1595, o dată cu noul domn, Ieremia Movilă, instalat la Iaşi de marele hatman şi mare cancelar al Coroanei, Jan Zamoyski. Împrejurările în care preluase domnia Moldovei, ca şi, mai ales, noua ei *sursă de drept*, poloneză de această dată [9], l-au putut convinge că viitorul politic al Moldovei avea să fie determinat mai mult de la Varşovia şi mai puţin de la Istanbul. Aşa s-ar putea explica ataşamentul total faţă de domnia lui Ieremia Movilă şi a urmaşilor acestuia. O devoţiune pe care noul domn a apreciat-o cum se cuvine, încredinţîndu-i importanta dregătorie de mare vornic al Ţării de Jos, calitate în care s-a remarcat, îndeosebi, în domeniul raporturilor cu Polonia.

Oricît de paradoxal ar părea, aceasta era, totuşi, zona cea mai „fierbinte" a situaţiei internaţionale a Moldovei. Căci, urmărind realizarea integrală a obiectivelor politice ale Coroanei polone la Dunărea de Jos, marele hatman şi mare cancelar Jan Zamoyski îi impusese lui Ieremia Movilă, la 27 august/6 septembrie 1595, ca preţ al accedării la domnie, un act omagial ai cărui termeni trădau intenţia înglobării Moldovei între statele Coroanei, ceea ce, firește, ar fi dus la dispariţia a însăşi *raţiunii de a exista* a domniei sale. Pentru a evita pericolul, fără, însă,

[5] Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri (Ţările române în contextul politicii poloneze la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului XVII)*, Iaşi, 1991, p. 75.

[6] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 233.

[7] Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri*, p. 76.

[8] *Ibidem*, p. 76—77.

[9] Pentru detalii, *ibidem*, p. 114 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

a se modifica *natura* raporturilor Moldovei cu Polonia, care constituia singura garanție a stabilității domniei sale, Ieremia Movilă avea nevoie de colaboratori nu numai devotați, ci, în egală măsură, și apți să mențină raporturile moldo-polone, cel puțin pe o „linie de plutire". Or, faptul că Nestor Ureche era „un om instruit pentru acea epocă", care, între altele, poseda cunoștințe de limba latină [10], constituie un argument în plus, pentru motivarea opțiunii domnului său.

Acestei preocupări, înainte de toate, i-a putut fi, deci, subordonat demersul domnesc pe lîngă cele mai înalte instanțe politice și instituționale ale Republicii Nobiliare — rege, dietă, senat, voievodul de Vilna — pentru a i se acorda lui Nestor Ureche indigenatul Coroanei polone. Căci, pe lîngă numeroasele și substanțialele avantaje personale pe care le conferea o atare calitate, nu trebuie neglijată nici *valoarea ei politică*, ce sporea șansele de realizare a propriului program politic al domniei. Ca urmare, era de dorit ca un număr cît mai mare dintre colaboratorii săi cei mai apropiați să o poată dobîndi. Așa s-ar putea explica, deci, că, în cererea adresată amintitelor oficialități, la 19 martie 1598, alături de Nestor Ureche figura și celălalt mare vornic, cel al Țării de Sus, adică Gligorcea Crăciun (Crăciunovici) [11].

Contrar părerii lui P. P. Panaitescu [12], la seimul general, ale cărui lucrări erau în plină desfășurare în luna martie 1598, singurul organ care, potrivit constituției din anul 1578, era abilitat să acorde titluri nobiliare, dar numai în timpul sesiunii acestuia sau în timp de război [13], cei doi nu au fost admiși în rîndul nobilimii polone. Cel puțin acesta poate fi cazul lui Nestor Ureche, a cărui diplomă de înnobilare poartă data de 13 iulie 1607 [14]. Totuși, refuzul pare a nu fi fost determinat de *motive de fond*, ci, doar, *de procedură*, ale cărei prevederi nu fuseseră îndeplinite, de vreme ce candidații nu au ajuns, în timp util, la dietă. Absența lor a provocat nemulțumirea lui Jan Zamoyski, deoarece a fost interpretată ca o abatere nepermisă de la obligatia de a fi reprezentat la lucrările dietei, în calitatea ce i se atribuia de palatin al Coroanei polone. Pentru a evita consecințele, la 15 aprilie 1598, cînd cei doi nu ajunseseră, încă, la dietă, Ieremia Movilă s-a văzut nevoit să-i dea explicații. Cu acel prilej, el îl asigura pe Jan Zamoyski că întîrzierea incriminată „nu s-a întîmplat decît din cauză că pan Ureche a fost reținut de anumite afaceri în Moldova de Jos și că să-

[10] P. P. Panaitescu, *loc. cit.*, p. 10.

[11] Cf. *ibidem*, p. 9 ; idem, *Documente privitoare la domnia lui Mihaih Viteazul*, București, 1936, p. 43—44, 46—47 ; Elena Eftimiu, *Cîteva scrisori de la Ieremia Movilă*, în *RI*, XVIII, 1932, p. 142—143, 144—145, 145.

[12] P. P. Panaitescu, *Introducere*, p. 9 ; acceptată, ca atare de Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 333, 309.

[13] Cf. Henryk Olszewski, *Reflections on the Theory and Practice of Seym Debate in Poland from the 16th to the 18th Centuries*, în „Acta Poloniae Historica", XLVIII, 1983, p. 65 ; *Liberum veto-eine demokratische Institution im Dienste des oligarchischen Staates*, în „Acta Poloniae Historica", LX, 1989, p. 209.

[14] Eugeniu de Barwiński, *Știri nouă asupra familiei Ureche*, în volumul *Prinosul lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, p. 200 ; Constantin Rezachevici, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din țările române*, în, *RdI*, 7/1975 p. 1097.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

nătatea nu i-a permis să plece mai repede“ [15]. În consecință, îl ruga „să nu ne ia în nume de rău“ [16].

Înfrîngerea lui Mihai Viteazul de către oștile polone comandate de Jan Zamoyski, în toamna anului 1600, și scoaterea celui dintîi de pe scena politică de la Dunărea de Jos au avut drept consecință degradarea considerabilă a statutului politico-juridic al Moldovei. Ieremia Movilă a reușit, ce-i drept, și de acea dată, să evite încorporarea Moldovei în granițele Coroanei polone. În schimb, nici el și nici fratele său, Simion Movilă, impus de același Zamoyski domn în Țara Românească, nu s-au putut sustrage prestării omagiului de vasalitate ce trebuia să consacre, pe *plan juridic*, triumful politicii marelui cancelar, cel puțin în spațiul extracarpatic. Căci, *în termenii* și în *spiritul* acestui act, Coroana polonă dobîndea prerogative deosebit de largi care îi permiteau exercitarea unui *control efectiv și multilateral*, asupra celor doi domni români. Începînd de la acea dată, ei încetau de a mai fi tributari Porții ; în schimb, erau obligați să depună, ce-i drept, o singură dată pe an, o sumă de 40.000 de ducați, în contul visteriei Republicii Nobiliare. Această îndatorire era cumulată cu cea a întreținerii, pe cont propriu, a unei armate poloneze, cu un efectiv de 3000 de soldați, în fiecare țară, a căror misiune era și aceea a supravegherii, îndeaproape, a voievozilor. Intenția era trădată, de altfel, și de stipulația potrivit căreia comandanții tuturor cetăților moldovene și muntene trebuiau să fie ofițeri polonezi, dar nu subordonați domnului, ci, direct, regelui, căruia urmau să-i jure, în exclusivitate, credință. De sub jurisdicția domnilor erau sustrași, în egală măsură, și toți supușii polonezi care aveau să se stabilească sau numai să dobîndească bunuri imobiliare în țările lor, și toți supușii moldoveni și munteni ce puteau să capete indigenatul polon [17].

În aceste condiții, calitățile de negociator ale lui Nestor Ureche au devenit și mai utile. De aceea, i s-au atribuit, și în anii următori, misiuni diplomatice destul de dificile, atît în Polonia, cît și în Țara Românească și în Transilvania. În primul caz, trebuia să obțină, între altele, eșalonarea sumelor ce trebuiau achitate în contul „tributului“, cum s-a întîmplat, de exemplu, în luna ianuarie 1603, cînd a fost însoțit de logofătul Iocșa Petriceico [18]. În cel din urmă, Nestor Ureche trebuia să contribuie la consolidarea domniei lui Simion Movilă în Țara Românească. Un obiectiv ce era vizat, în egală măsură, deși din motivații cu totul deosebite, atît de Jan Zamoyski, cît și de Ieremia Movilă. Dacă pentru marele cancelar ea semnifica înfăptuirea unei părți însemnate a planurilor politice ale Coroanei la Dunărea de Jos, pentru domnul moldav ea avea, în primul rînd valoarea îndepărtării din Moldova a unui virtual pretendent la scaunul ei. Apoi, odată în-

[15] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, II_1, p. 450 (CCXXXIX).

[16] *Ibidem*.

[17] Cf. pentru alte detalii, Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri*, p. 275 și urm.

[18] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment II_2, p. 254—255 (CXXV), 256 (CXXVI) ; pentru unele infomații despre însoțitorul său, vezi Nicolaie Stoicescu, *op. cit.*, p. 425—426, n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

scăunat în Ţara Românească, se crea şi posibilitatea realizării, în timp, a unei uniuni dinastice moldo-muntene, cu toate urmările benefice, în primul rînd pentru dinastia Movileştilor, dar şi pentru evoluţia istorică a celor două ţări româneşti. Iată pentru ce, după eşecul, din vara anului 1599, al tentativei de a-l introduce în Ţara Românească, imediat după revenirea sa la Suceava, de la Cameniţa, unde se refugiase din faţa lui Mihai Viteazul, Ieremia Movilă i-a reamintit lui Sigismund III că era timpul să dea consistenţă practică speranţelor de domnie ale fratelui său [19].

Dar, oricît de „deprins în negociaţii" s-a dovedit Nestor Ureche, şi în acele împrejurări, nu le-a putut fi de nici un folos acestor „oameni cu mai multă ambiţie decît putere şi noroc" [20], cum foarte plastic îi caracteriza Nicolae Iorga pe cei doi Movileşti.

Opţiunea lui Nestor Ureche a rămas, însă, statornică în favoarea lui Ieremia Movilă şi a familiei acestuia, ale căror interese le-a servit şi atunci cînd s-a pus la dispoziţia lui Simion Movilă în Ţara Românească sau în Transilvania. De aceea, se subînţelege că el s-a aflat în tabăra partizanilor celui dintîi şi în prima fază a crizei dinastice din Moldova, declanşată în urma decesului lui Ieremia Movilă, în vara anului 1606, dar, în mod cert, şi în cea de-a doua, cînd, în urma dispariţiei lui Simion, confruntarea de interese dintre grupările boiereşti i-a avut protagonişti pe fiul acestuia, Mihăilaş, şi pe vărul său, Constantin, fiul lui Ieremia.

De fapt, conflictul, dinastic din Moldova constituia, aşa cum am mai arătat, o formă de manifestare a rivalităţii polono-otomane pentru preponderenţă la Dunărea de Jos, victoria unuia dintre cei doi pretendenţi reprezentînd, în acest plan, victoria uneia sau alteia dintre cele două puteri rivale. Pentru a şi-o adjudeca, Republica Nobiliară s-a străduit să-şi sporească numărul partizanilor din Moldova, iar pe cei ce se ataşaseră, deja, de multă vreme, intereselor sale, să-i stimuleze să contribuie la înclinarea balanţei în favoarea acesteia. Or, unul dintre cei mai preţioşi colaboratori se dovedise ar fi fost Nestor Ureche care, prin *„virtus meritaque ergo nos atque Rempublicam* [...] *non nostrum solum, sed universorum etiam regni nostri Ordinum amorem atque benevolentiam"*, cum se menţiona în expunerea de motive a diplomei de acordare a indigenatului, datată 13 iunie 1607 [21].

Astfel că, după victoria de la Ştefăneşti, la obţinerea căreia partea sa de contribuţie va fi fost pe măsura perspectivelor care i se deschideau, el deveni, alături de Elisabeta Movilă şi hatmanul Isac Balica, şi cu consimţămîntul, dacă nu, chiar, în urma unei dispoziţii exprese

[19] Cf. Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri*, p. 253—254, 275.

[20] Nicolae Iorga. *Studii şi documente cu privire la istoria românilor. IV. Legăturile Principatelor Române cu Ardealul. De la 1601 la 1699*, Bucureşti, 1902, p. LIII ; vezi şi p. LII.

[21] Eugeniu de Barwinski, *op. cit.*, p. 204—205 ; că acesta era obiectivul urmărit, înainte de toate, o demonstrează şi faptul că, tot în anul 1607, au mai primit indigenatul polon şi hatmanul Orăs, logofătul Gheorghe Mauroţi, fraţii Isac şi Gheorghe Balica, precum şi Gheorghe Lozinschi, socrul lui Ieremia Movilă (cf. Constantin Rezachevici, *op. cit*, p. 1097 şi n. 3, 4).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

a regelui polon, coregent al minorului Constantin Movilă [22]. Şi nu, doar, un simplu coregent, ci un veritabil *factotum*, de vreme ce se intitula, într-o scrisoare adresată din Cameniţa, la 1 februarie 1612, lui Sigismund Forgach, comandantul armatei imperiale din Ungaria, nici mai mult, nici mai puţin, decît *„gubernator Moldaviae"* [23].

În această calitate, profitînd, desigur, şi de ascendentul pe care îl avea faţă de Isac Balica, al cărui socru era şi alături de care contribuise, cum s-a văzut, la înscăunarea lui Constantin Movilă [24], el s-a îngrijit mai mult de rotunjirea propriei averi [25], ceea ce a determinat, fără îndoială, crearea acelei stări de tensiune politică internă, agravată, cum aminteam la începutul acestor rînduri, de spectrul tot mai ameninţător al pierderii domniei de către Constantin Movilă. Or, singura direcţie în care se mai putea acţiona atunci, cu speranţe de a se obţine sprijinul necesar ieşirii din impas, îl constituia apelul la autoritatea şi protecţia regelui şi ale Republicii Nobiliare. De aceea, Nestor Ureche a întreprins, în acest scop, demersuri pe cale oficială, adică în numele domnului, dar şi pe cale particulară ; în cel din urmă caz, cu vădite nuanţe atît de motivaţie, cît şi de finalitate, prilej cu care şi-a dezvăluit şi opţiunile sale în domeniul organizării instituţionale a Moldovei.

Înainte de a le analiza, este necesară, însă, măcar o foarte succintă trecere în revistă a unor elemente constitutive ale sistemului politico-instituţional al Republicii Nobiliare. Deoarece, amintitele idei au fost puternic impregnate de ideologia nobiliară poloneză şi au avut ca *finalitate propusă* asigurarea şi pentru acea pătură a boierimii moldave, care o împărtăşea, a avantajelor ce decurgeau din calitatea de indigen al Coroanei polone.

Gravele defecţe ale monarhiilor absolutiste, bine cunoscute de vîrfurile intelectualităţii nobilimii poloneze, ca şi lipsa de apetenţă la orice modificare radicală în structura politico-instituţională a statului, fundamentată ideologic încă de publiciştii secolului XVI, au contribuit la consolidarea convingerii că sistemul ideal pentru societatea polono-lituaniană îl constituia *„respublica mixta* — republica mixtă, în care se leagă, în mod chibzuit, elementele monarhiei, aristocraţiei şi democraţiei" [26]. Simbolul acestui tip de stat îl constituia, însă, regele [27]. De aceea, pînă către sfîrşitul secolului XVII el a reprezentat, într-o manieră specifică realităţilor, *„cheia de boltă"* care susţinea edificiul statului

---

[22] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1983, p. 63 ; vezi şi n. 24.

[23] Hurmuzaki, *Documente* IV$_1$, p. 466—467 (CCCXCIV) ; vezi şi P. P. Panaitescu, *Introducere*, p. 9.

[24] Cf. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 340—341.

[25] Vezi şi acuzaţiile de abuz în administrarea Moldovei pe care i le-a adus Elisabeta Movilă, la Eugeniu Barwinski, *op. cit.*, p. 208 (an. VII).

[26] Wladyslaw Czaplinski, Josek Dlugosz, *Zycie codzienne magnaterii polskiej nr. XVII wieku*, Warszawa, 1976, p. 178.

[27] „Eu nu o separ pe Majestatea Voastră Regală de Republică — îl asigura, în anul 1605, Jan Zamoyski pe regele Sigismund III — *deoarece acestea trebuie să fie una şi să meargă mereu împreună, şi cine vrea să le separe, rău face (subl ns) (ibidem)* ; cîţiva ani mai tîrziu, Stanislaw Zólkiewski, succesorul lui Jan Zamoyski în demnitatea de mare hatman al Coroanei, afirma că regele şi Republica erau *„două părţi ale unei singure realităţi"* (cf. *ibidem*).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

feudal", de vreme ce, „fără rege, exista pericolul prăbuşirii Republicii Nobiliare" [28]; sau, altfel spus, *„primus inter pares"* care, nu o dată, s-a bucurat chiar şi de stima opozanţilor săi [29].

Această regalitate era, însă, privată de dreptul de succesiune ereditară, fiind electivă, dreptul de alegere a suveranului aparţinînd fiecărui nobil în parte, precum şi celor mai mari oraşe regale. Cu toate acestea, regii poloni se intitulau *„din mila lui Dumnezeu"*, iar în cei peste două sute de ani de existenţă a Republicii Nobiliare, numai în două cazuri prinţii regali au fost excluşi de la tron ; şi anume, în anul 1679, cînd, în locul lui Jakob Sobieski, fiul lui Jan Sobieski, tronul a fost ocupat de Friedrich August, electorul de Saxa, cu sprijinul direct al Rusiei şi al Imperiului habsburgic, şi în anul 1764, cînd Ecaterina II a reuşit să-l impună pe Stanislaw August Poniatowski, în urma decesului lui August III [30].

Aşadar, pînă în prima parte a secolului XVIII regele a întruchipat, în doctrina nobiliară, *raţiunea de stat* [31]. În această calitate, prerogativele sale erau pe cît de largi, pe atît de eficiente. În primul rînd, el era prima dintre cele trei *stări deliberative* ale seimului, celelalte două fiind senatul şi camera deputaţilor. Dacă se ia în considerare şi faptul, deosebit de important, că, *în litera* şi *în spiritul* Actului Uniunii de la Lublin, din 1 iulie 1569, monarhul era liantul care lega cele două părţi ale Republicii Nobiliare — Coroana polonă (adică Polonia propriu-zisă) şi Marele Ducat al Lituaniei, el îndeplinea, în acelaşi timp, şi o funcţie „reprezentativă" şi una „organică" [32]. Ce-i drept, nu avea iniţiativă legistativă, dar *el* era cel care avea dreptul de a convoca seimul general, ale cărui decizii dobîndeau putere executorie *numai* în urma aprobării sale, iar *constituţiile* seimului erau publicate *doar* în numele lui. O altă prerogativă, deosebit de importantă, care oferea regelui posibilitatea de a influenţa cursul vieţii politice a Republicii Nobiliare, era dreptul de a distribui aproape toate funcţiile şi demnităţile, atît ale Coroanei, cît şi ale Lituaniei. Dar, odată atribuite, monarhul nu-i mai putea revoca pe titularii lor, aceştia fiind *inamovibili*. Singura posibilitate care exista era aceea a promovării celui devenit indezirabil pe o funcţie superioară, dar şi într-un astfel de caz era *indispensabil acordul celui* vizat [33]. Să reţinem, în această ordine de idei, şi faptul că regele nu avea dreptul să poarte *„bella offensiva sine scitu et consensu Reipublicae"* [34], în speţă a seimului, şi că era lipsit de mijloace legale de a-i constrînge pe cancelari — ai Coroanei şi ai Lituaniei, care îi datorau, în exclusivitate, demnităţile, — să legalizeze, prin aplicarea sigiliului statului, actele pe care aceştia le considerau ca fiind „contrare cu drep-

[28] *Ibidem*, p. 180.
[29] *Ibidem*.
[30] Henryk Wisner, *Najjasniejsza Rzeczpospolita. Szice z dziejów Polski szlacheckiej XVI—XVII wieku*, Warszawa, 1978, p. 81 şi urm.
[31] Henryk Olszewski, *Reflections*, p. 64 ; idem, *Über die Träger der Suveränität in Polen in der Ära der Wasa-Könige, 1587—1668*, în *JGO*, NF, Bd. 36, 1988. Heft 4 ; p. 499.
[32] Henryk Wisner, *op. cit.*, p. 15, 65.
[33] *Ibidem*, p. 28, 87—88, 99 şi urm.
[34] Henryk Olszewski, *Über die Träger*, p. 497.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

turile şi spiritul Republicii Nobiliare" [35]. Cum „sigiliul cameral" sau „inelul pecete" al monarhului putea fi folosit numai pentru autentificarea actelor particulare, care nu aveau „putere obligatorie pentru Republica Nobiliară" [36], se poate afirma că regele „era puternic, numai atunci cînd acţiona în conformitate cu voinţa societăţii" ; căci, „el *completa* starea nobiliară, era *suveranul* Republicii Nobiliare, *şi nu ea însăşi*" (subl. ns.) [37]. Iar în plan ideologic, această stare *de drept* a fost sintetizată, la sfîrşitul deceniului patru al secolului XVII, de Lukasz Opalinski, castelan de Poznan, şi, apoi, mareşal al Curţii, care a afirmat răspicat că *„regele* este dat cetăţenilor, şi nu *cetăţenii* regelui" (subl. ns.) [38].

Prin urmare, pînă la jumătatea secolului XVII, Republica Nobiliară a rămas o „monarhie aristocratică şi democratică temperată" [39], în care puterea supremă au dobîndit-o seimurile districtuale, sau *seimicurile*, constituite la 30 decembrie 1565. Ele aveau dreptul exclusiv de decizie în absolut toate domeniile de activitate din teritoriul dat sau ale statului, pe care îl exercitau fie direct, în plenul lor, fie indirect, prin intermediul solilor (deputaţilor) aleşi să le reprezinte şi să acţioneze, conform instrucţiunilor pe care le primeau în seimurile generale sau în alte forme de dezbateri politice [40]. De aceea, seimul general a rămas „cel mai înalt organ al puterii" în Republica Nobiliară [41]. Numai el avea dreptul de a emite legi, de a fixa impozite, de a decreta mobilizarea generală a şleahtei *(pospolite ruszenie)* ; avea, cum am mai menţionat, dreptul de control asupra ridicării la starea nobiliară, asupra demnitarilor şi asupra politicii externe ; numai seimul era competent să acorde graţierea şi amnistia. Astfel că, la jumătatea secolului XVII, seimul constituia „principalul purtător al suveranităţii" şi simboliza „unitatea naţiunii politice, în care erau încorporaţi membrii parlamentului : regele, senatorii şi deputaţii" [42]. În cadrul lui s-a consumat conflictul *„inter maiestatem ac libertatem"* care, pe de o parte, a contribuit la subminarea vigorii statului şi, chiar, a seimului însuşi, dar, pe de alta, a jucat rolul unui *„ventil de siguranţă"* [43]. Deoarece, datorită compromisurilor care se realizau în cadrul lui, a făcut posibilă menţinerea „păcii interne" [44].

Factorul cel mai activ al sistemului politico-instituţional al Republicii Nobiliare îl constituia şleahta, în totalitatea ei, ale cărei drepturi se exercitau prin intermediul seimicurilor şi ale seimului general Această opinie, dominantă în societatea poloneză, a fost sintetizată în sintagma *„Romanus sum"*, înţeleasă în sensul de „şleahtic al liberei

[35] Henryk Wisner, *op. cit.*, p. 88.
[36] *Ibidem.*
[37] *Ibidem*, p. 103.
[38] *Ibidem.*
[39] Henryk Olszewski, *Über die Träger*, p. 503.
[40] Henryk Wisner, *op. cit.*, p. 20—21.
[41] *Ibidem.* p. 22.
[42] Henryk Olszewski, *Liberum veto*, p. 210.
[43] *Ibidem.*
[44] *Ibidem* ; vezi pentru alte detalii, idem, *Reflections*, p. 57 şi urm. ; idem, *Über die Träger*, p. 497 şi urm. ; Henryk Wisner, *op. cit.*, p. 22 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Republicii Nobiliare“ [45]. În această calitate, fiecare membru al *naţiunii politice* a Republicii Nobiliare, de la şleahtic la marele magnat, putea, teoretic, să concureze pentru ocuparea oricărei funcţii sau demnităţi în stat, inclusiv pentru cea de rege. Dreptul de participare, cu vot deliberativ, la lucrările seimicurilor şi, prin intermediul deputaţilor, la cele ale seimului general, asigura „şleahtei posibilitatea de a lua decizii în aproape toate problemele vieţii statale a Republicii Nobiliare. Legile, pe care ea însăşi le iniţia şi le adopta, îi asigurau libertatea cuvîntului, inclusiv dreptul de a-l critica, public pe rege, libertatea credinţei, inviolabilitatea persoanei [46]. Faţă de rege, adică faţă de Republică, avea, într-adevăr, obligaţia de a plăti impozitele, dar numai în cazul în care ea însăşi le votase şi tot sub această rezervă putea fi determinată să se supună ordinelor de mobilizare generală. Nici pedeapsa cu confiscarea averii, în cazul în care era pronunţată pentru delicte riguros dovedite, nu-l afecta prea mult pe nobilul polonez, indiferent de rangul său, deoarece bunurile treceau în posesiunea rudelor, „pînă la a opta spiţă“ [47].

Firește, abuzurile, distorsiunile au constituit şi în acest domeniu, ca în oricare altul din sistemul politico-instituţional al Republicii Nobiliare, o regulă generală. Divergenţa tendinţelor politice a provocat sciziuni şi, chiar, conflicte armate, cum au fost de exemplu, cele din anii 1606—1607. Tendinţele absolutiste ale lui Sigismund III, pe care urmărea să le materializeze printr-o strînsă colaborare cu Habsburgii austrieci, au declanşat o vie agitaţie în rîndul şleahtei, în fruntea căreia s-a plasat voievodul Cracoviei, Mikolaj Zebrzydowski [48]. Opoziţia din seim a devenit tot mai puternică, încît a cerut detronarea regelui şi a votat, în anul 1607, renumita constituţie — *„articulus de non praestanda oboedientia“* — care reglementa cazurile în care supuşii erau derogaţi de la obligaţia de a da ascultare monarhului [49]. Reacţia viguroasă a regelui a pus, însă, capăt planurilor confederaţilor care vizau înlocuirea lui cu principele transilvănean Gabriel Báthory. Înfrîngerea armatei confederate de către cea regală, comandată de marele hatman al Coroanei, Stanislaw Zólkiewski, la 6 iulie 1607, nu a însemnat, totuşi, si o victorie politică. De teama consolidării puterii monarhului, magnaţii au părăsit tabăra regală care a trebuit să renunţe definitiv la orice tentativă de reformă instituţională. În plan ideologic, ascendentul nobilimii faţă de rege poate fi surprins şi din unele comentarii ale constituţiei din anul 1609, în care, între altele, se afirma că „starea no-

[45] de către Krzystof Radziwll, într-o scrisoare adresată, la 4 decembrie 1624, episcopului de Vilno, Eustachy Wollowicz, (cf. Henryk Wisner, *op. cit.*, p. 223).

[46] În acest din urmă caz, nimeni nu putea fi arestat, decît dacă era surprins în flagrant delict de *lèse majesté*, omucidere, viol sau incendiere (cf. *ibidem*) ; principiul opoziţiei faţă de rege a fost formulat de Jerzy Zbaraski care avertiza că «ceea ce i se cedează o dată — ... —, succesorul o ia drept lege si *eadem ratione* porunceşte să fie modificate şi bulversate toate celelalte legi» (cf.Wladyslaw Czapliński, Jan Dlugosz, *op. cit.*, p. 179).

[47] Henryk Wisner, *op. cit.*, p. 223—224.

[48] Andrzej Wyczański, *op. cit.*, p. 238 şi urm.

[49] Cf. Henryk Olszewski, *The Essence and Legal Foundations of the Magnat Oligarchy in Poland*, în „Acta Poloniae Historica“, LVI, 1987, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

biliară în acest regat este o moştenire, este *haereditas regni, seminarium regum*" [50]. În plan politic, el s-a concretizat în faptul că, alături de politica regală, deci oficială a Republicii Nobiliare, a început să se manifeste, tot mai pregnant, politica „personală a familiilor de mari magnaţi Wisniowiecki, Potocki, Lubomirski, Radziwill şi a altor principi teritoriali sau lituanieni" [51], fapt ce avea să se repercuteze direct şi asupra statutului politico-juridic al Moldovei. Or, efectele negative ale fenomenului lezau, în egală măsură, înseşi interesele şi poziţia politică ale lui Nestor Ureche şi ale partizanilor săi.

Deschiderea, la Varşovia, la 26 septembrie 1611, a lucrărilor sesiunii anuale a seimului general, în prezenţa regelui Sigismund III, a fost considerată de Nestor Ureche, firește, din motivele enunţate, ca prilejul cel mai potrivit atît pentru reglementarea situaţiei politice din Moldova, cît şi pentru salvgardarea intereselor pe care le reprezenta. Ca urmare, este de presupus că el a fost cel care l-a sfătuit pe Constantin Movilă să trimită o solie la rege, din care urmau să facă parte el însuşi şi paharnicul Constantin Bucioc (Coste Băcioc) [52]. Instrucţiunile soliei, datate 16 octombrie 1611, al căror autor principal a fost, desigur, tot Nestor Ureche, deoarece toate ideile din acest document se regăsesc, unele detaliate, în alte două, subsemnate de el, fixau ca prim obiectiv consolidarea poziţiei interne şi externe a lui Constantin Movilă. Or, în viziunea lui Nestor Ureche şi în a celor care îl secondau, această consolidare nu se putea realiza, cu urmările directe şi benefice pe care le scontau şi pentru poziţia lor în ţară, decît în *spiritul* sistemului politico-instituţional al Republicii Nobiliare. Ca urmare, trebuiau revigorate, mai întîi, prestigiul şi autoritatea de *indigenat polon* ale domnului moldav, calitate moştenită de la tatăl său care îl obţinuse în anul 1593. De aceea, se solicita lui Sigismund III să renunţe la practica jignitoare de a nu semna, *manu propria,* scrisorile pe care i le adresa, de vreme ce avea dreptul să fie tratat altfel nu numai ca un „supus credincios" al regelui, ci şi ca unul care *„se împărtăşeşte din libertăţile Republicii şi ale Coroanei"* [53].

Dar, nu toate „libertăţile" ce decurgeau din acel sistem erau conforme cu interesele, *de atunci,* ale grupării boiereşti aflată la conducerea statului. Una dintre acestea, şi anume cea de a se întreţine de către particulari, în timp de pace, cete înarmate, venea în contradicţie cu „datina ţării", deoarece *„o astfel de grămadă nu e voie nimănui să o aibă, decît domnului"* [54]. Este adevărat că, evidenţiind această diferenţă între sistemul politico-instituţional polonez şi cel ce guverna Moldova, Nestor Ureche, care şi-l asociase pe Isac Balica, cosemnatar al documentelor ce constituie sursa acestor investigaţii, incrimina un

[50] *Ibidem.*

[51] Andrzej Wyczański, *op. cit.*, p. 246.

[52] Informaţii în legătură cu aceasta din urmă, la Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 347; din textul documentului, publicat, cu această dată, de Ilie Corfus (*op. cit.*, p. 56 şi urm.), reiese că, din motive care pot fi puse pe seama necesităţii prezenţei în ţară a celor doi, impusă de gravitatea situaţiei şi a reponsabilităţilor pe care le aveau, în Polonia au plecat alte persoane, şi nu ei.

[53] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 62 şi n. 15.

[54] *Ibidem*, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

grav abuz, comis de unchiul domnului, Vasile Lozinschi, care punea în pericol atît poziţia sa politică, cît şi viaţa lui şi a celor cu care colabora în conducerea Moldovei. Deoarece, uzurpînd acest prerogativ domnesc, Vasile Lozinschi îşi dezvăluise intenţia de a acapara domnia, de vreme ce îşi atribuise şi „semne domneşti, ca tobe, trîmbiţe, steaguri", poruncind „să fie ascultat" [55]. Or, el era, în viziunea lui Nestor Ureche, cel mai puţin indicat să aspire la domnie, întrucît era lipsit nu numai de cultura cea mai elementară, ca unul care, *„din anii tinereţii sale, nu a fost nicăieri la învăţătură"*, ci şi de orice experienţă în treburile publice, căci *„fără a sluji nimănui, a trăit după voia sa"* [56]. Fără îndoială, reliefarea acestor carenţe nu era, doar, o simplă constatare, ci cred că a avut pentru el valoarea unui *argument* capabil să sporească adversitatea celor cărora li se adresa, *ei înşişi oameni cultivaţi*, faţă de... să-i zicem, un „analfabet" cu astfel de pretenţii. Cu atît mai mult, cu cît ele puteau constitui o explicaţie a înclinării lui Vasile Lozinschi către o tiranie de care nu au dat dovadă nici măcar „cei mai tirani voievozi" [57]. Cum pericolul exacerbării crizei interne, deosebit de periculoasă, în condiţiile situaţiei critice în care se afla Moldova, era evident, Nestor Ureche s-a adresat regelui, lui Stanislaw Zólkiewski, voievod de Kiev şi mare hatman al Coroanei, altor înalţi demnitari ai Republicii, precum şi rudelor poloneze ale domnului cu rugămintea de a lua măsurile care se impuneau. Deoarece, Lozinschi fiind unul din membrii Casei domnitoare, împotriva lui nu se putea acţiona, decît pe această cale [58]. Or, însăşi această din urmă afirmaţie sugerează, o dată în plus, ipoteza că Nestor Ureche nu se opunea ideei scoaterii domniei şi a familiei domnitoare de sub controlul factorilor politici autohtoni şi plasarea lor sub jurisdicţia Coroanei polone. Dar, procedînd astfel, el lua, de fapt, *o măsură de precauţie*, menită să evite crearea unui *precedent* ce ar fi putut sluji, în viitor, ca pretext de *rebeliune* împotriva Domniei.

Cerîndu-i sprijinul, Nestor Ureche sugera, totodată, regelui şi mijloacele prin care se putea spera lichidarea crizei. Aşa se explică formularea, *în premieră*, s-ar putea spune, a unei alte idei, a cărei transpunere în *practica politică* avea menirea de a *instituţionaliza* o formulă de introducere şi în Moldova a sistemului politico-instituţional al Republicii Nobiliare, *dar numai în sectoarele care garantau exercitarea acelor drepturi şi privilegii ce decurgeau din calitatea de nobil al Coroanei*, şi anume cea a *protectoratului*.

Preferatul grupării reprezentate de Nestor Ureche pentru această misiune a fost Stanislaw Zólkiewski, desigur, tocmai pentru că era partizan al regelui, cel a cărui protecţie o solicitau. El, sau, în caz de indisponibilitate, unul din membrii familiei Danilowicz, plasaţi în aceeaşi categorie, în calitate de comisar regal, trebuia să ancheteze starea de tensiune din ţară şi să „aprecieze cine este credincios m. s. regelui, cine ia veniturile măriei sale domnului, cine pradă ţara noastră, cine dă pricină pentru dezbinări şi cine nu, cine s-ar găsi vinovat să fie osîndit

[55] *Ibidem*, p. 64. [56] *Ibidem*, p. 68. [57] *Ibidem*, p. 74 ; vezi şi p. 70.
[58] *Ibidem*, p. 62 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

la moarte“ [59]. Cum o astfel de anchetă nu-i putea fi favorabilă, Lozinschi s-a străduit, cu sprijinul starostelui de Felin, Ştefan Potocki, soţul Mariei, una din fiicele Elisabetei, deci, nepot al său, prin alianţă, să facă să eşueze demersurile adversarilor săi. De aceea, Ştefan Potocki, încălcînd *dreptul ginţilor*, a exercitat, „în mod ilegal“ [60], presiuni asupra solilor moldoveni, purtători şi ai scrisorilor din partea lui Nestor Ureche şi a colaboratorilor săi către rege, cu scopul de a-i determina fie să renunţe la misiune, fie, mai ales, să prezinte în cu totul alţi termeni situaţia din Moldova. Cu toate acestea, regele a fost, în cele din urmă, informat şi a decis, în consens cu senatul, ca voievodul de Kiev *„să cîrmuiască atît Ucraina Coroanei“*, cît şi pe domnul Moldovei şi însăşi *„această săracă provincie“* [61]. Or, o astfel de decizie constituia expresia gradului deosebit de avansat al deteriorării statutului politico-juridic al Moldovei în raporturile cu Coroana polonă. Căci, în cazul în care Stanislaw Zólkiewski şi-ar fi exercitat atribuţiile, conducerea Moldovei, în fruntea căreia ar fi rămas, probabil, pentru un timp mai mult sau mai puţin îndelungat, un *domn nominal*, ar fi intrat în competenţa unui înalt demnitar al Coroanei care cîrmuia, deja, o provincie a acesteia, şi anume Ucraina. Stanislaw Zólkiewski era, însă, cum am menţionat, unul din principalii susţinători ai Curţii regale. De aceea, se poate presupune că Sigismund III a putut fi determinat, intenţionat sau nu, să dea curs cererilor partizanilor săi din Moldova, şi din dorinţa de a-şi lărgi baza de sprijin a politicii sale. În acest caz, încercarea lui Ştefan Potocki de a obţine, *el*, calitatea *de protector* al Moldovei [62] a putut avea ca motivaţie nu numai dorinţa de a înlătura consecinţele, uşor de imaginat, pentru protejatul său, Vasile Lozinschi, ci ar putea fi interpretată şi ca o altă formă de manifestare a tendinţei magnaţilor poloni de a limita, cît mai mult posibil, cîmpul de acţiune a puterii regale.

Cert este că Vasile Lozinschi, alarmat de ceea ce urma să i se întîmple, şi-a înteţit eforturile, în vederea compromiterii duşmanilor săi, chiar în ochii regelui, manifestîndu-şi, totodată, fără echivoc, intenţia de a-i lichida fizic. Cum ascendentul pe care îl avea asupra minorului Constantin, ca membru al familiei domnitoare, îl putea aduce pe acesta în situaţia de a-i de cîştig de cauză, Nestor Ureche şi cei vizaţi, ca şi el, au dorit să se pună la adăpost şi într-o astfel de eventualitate. Ca urmare, s-a grăbit să dezmintă acuzaţiile lui Lozinschi, a căror falsitate a dovedit-o cu ajutorul unei scrisori interceptate a acestuia către cazacii zaporojeni, din care reieşea că punea la cale cu aceştia *„alte planuri subversive“* [63]. Totodată, a reiterat cererea ca regele să facă uz de prerogativele sale, în scopul garantării funcţionării şi în Moldova a principiilor care reglementau statutul nobilimiii poloneze. Căci, în concepţia lui Nestor Ureche, regele era cel care întruchipa, în ultima instanţă, autoritatea supremă a Moldovei, deoarece constituia, alături de voinţa divină, cealaltă *sursă de drept* a domniei acesteia. Pentru că, doar *„din mila lui Dumnezeu şi cu voia Măriei Voastre Regeşti* această

[59] *Ibidem*, p. 63. [60] *Ibidem*. [61] *Ibidem*, p. 70.
[62] *Ibidem*, p. 64. [63] *Ibidem*, p. 71.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

domnie a Moldovei a ajuns acum din nou în mîinile Măriei Sale, domnului nostru" *(subl. ns.)* [64]. De aceea, avea *dreptul legal* de a-i sustrage pe toţi cei ce beneficiau de indigenatul Coroanei *jurisdicţiei nemijlocite* a domniei. În acest scop, solicita *„o carte deschisă"* pentru fiecare dintre ei, în care să se specifice că domnul nu avea puterea de a-i osîndi la moarte, *„ca unii ce suntem primiţi ca cetăţeni ai Coroanei şi asemănaţi în toate libertăţile cu ceilalţi supuşi ai Măriei Voastre din Regat şi ca fii şi membri ai acestei nobile Coroane polone"* [65]. Într-o atare eventualitate, trebuia, deci, să li se permită să facă apel la rege, *„ca la cel mai înalt stăpîn şi judecător al nostru, după cum este îngăduit şi nobililor poloni care se bucură de libertatea nobiliară"* [66].

Dar, Nestor Ureche considera că ataşamentul lor total faţă de interesele regelui şi ale Republicii Nobiliare îi îndrituia să beneficieze şi de principiul *inamovibilităţii funcţiilor*. De altfel, acest principiu dobîndise, deja, potrivit opiniei sale, o bază legală şi intrase în uzul *practicii instituţionale* a Moldovei, întrucît fusese acceptat ca una din condiţiile în care Jan Zamoyski îl instalase în scaun pe Ieremia Movilă, în anul 1595, şi, din nou, în anul 1600, condiţie pe care fostul domn o respectase cu sfinţenie. În consecinţă, o dregătorie, odată atribuită, domnul nu mai trebuia să aibă puterea să o retragă, decît în cazul în care era înlocuită cu alta mai înaltă [67]. Măsura era imaginată, totodată, şi ca un foarte eficace mijloc de propagandă în favoarea sistemului politico-instituţional al Republicii Nobiliare [68]. Un motiv în plus, deci, ca prevederile statutului nobilimii să fi fost observate faţă de această categorie de boieri moldoveni, inclusiv pe teritoriul Coroanei, în toate cazurile şi fără excepţie [69].

Dar, cum demersurile în discuţie puteau fi interpretate de adversari ca un atentat la autoritatea domniei, Nestor Ureche şi partizanii săi declarau că nu urmăreau să se sustragă *„de sub ascultarea şi suzeranitatea Măriei Sale domnului"* [70], astfel spus, să se constituie *stat în stat*. Din contra, datorită convingerilor lor „legaliste", observate, deja, şi în rîndurile anterioare, ei considerau ca o datorie a lor respectarea autorităţii domneşti, *„după judecăţile, legile şi vechile obiceiuri ale acestei ţări"* [71]. De aceea, acţiunea lor era prezentată ca fiind unul din mijloacele de care se putea dispune, în acele împrejurări, pentru consolidarea autorităţii domneşti. Deoarece, odată asiguraţi faţă de orice

[64] *Ibidem*, p. 73. [65] *Ibidem*, p. 73—74. [66] *Ibidem*, p. 74.

[67] Să fie întăriţi „atît în cinstea noastră, cît şi în dregătoriile puse asupra noastră, ca să nu fim scoşi din ele, ci, *dacă nu vom ajunge la altele mai înalte, să rămînem cu acestea pînă la moarte*, căci aceasta a fost hotărîrea, din porunca Măriei Voastre, a răposatului de slăvită memorie cancelar al Coroanei (Jan Zamoyski — *n. ed.*] cu Măria Sa domnul Ieremia, răposatul nostru stăpîn, hotărîre pe care el a împlinit-o" *(subl. ns.)* (cf. *ibidem*, p. 74 şi n.3).

[68] „Pentru ca străinii, văzînd marea îndurare a Măriei Voastre arătată nouă, să aibă consideraţie faţă de noi, *să-şi plece capetele în faţa Maiestăţii Măriei Voastre Regeşti şi a întregii Coroane şi să-şi încredinţeze slujbele lor credincioase" (subl. ns.) (cf. ibidem).*

[69] *Ibidem.*

[70] *Ibidem.*

[71] *Ibidem*, p. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pericol, ei puteau acţiona nestingheriţi, în vederea ţinerii departe a lui Constantin Movilă de orice influenţă nefastă atît pentru el, cît şi pentru instituţia pe care o reprezentau, şi, în ultimă instanţă, pentru Moldova. Totodată, ei deveneau, o dată în plus, garanţii siguri ai menţinerii ţării în limitele statutului politico-juridic stabilit prin amintitele acte de omagiu din anii 1595 şi 1600, tocmai ca *beneficiari necontestaţi* ai drepturilor şi privilegiilor conferite de calitatea de „cetăţeni" ai Republicii Nobiliare [72].

Aşadar, din datele analizate, Nestor Ureche nu pare să fi urmărit *modificarea organică* a sistemului politico-instituţional al Moldovei. Mai curînd, el dorea punerea la adăpost de pericolul unor abuzuri, determinate de *factori externi* puterii domneşti, a unei categorii restrînse a marii boierimi, beneficiara unui statut privilegiat şi care, în acest temei, se considera singura îndreptăţită să se afle la cîrma ţării. Cu alte cuvinte, crearea unei *situaţii de fapt, sui generis,* şi nu a uneia *de drept,* de vreme ce viza doar protecţia celor care au dobîndit *indigenatul polon* şi nu a *stărilor moldovene, în întregul lor,* aşa cum erau şi în măsura în care puteau să se manifeste pe planul raporturilor instuţionale. Deci, nu diminuarea poziţiei domnului în sistemul politico-instituţional al statului, ci, doar, limitarea drastică a prerogativelor acestuia, *numai în raport cu cele decurgînd din calitatea de nobil polon,* care trebuiau extrapolate din sistemul politico-instituţional autohton. Indiferent, însă, de cît de restrînsă ar fi fost dorită sfera de acţiune în Moldova a sistemului politico-instituţional al Republicii Nobiliare, ea nu putea avea ca rezultat, date fiind ţelurile politice ale acesteia din urmă, decît pierderea *personalităţii juridice* a Moldovei, în raporturile cu Coroana polonă, şi încorporarea ei în acel sistem.

Dar, la data cînd formula aceste postulate, soarta domniei lui Constantin Movilă şi, deci, şi a lui, în calitate de „guvernator" *de facto* al Moldovei, fusese, deja, decisă. Nu, însă de Vasile Lozinschi sau Ştefan Potocki sau de alţi adversari din această categorie, ci de cel care deţinea nu numai calitatea, *de drept,* ci şi mijloacele de a dispune de statutul politico-juridic al întregului spaţiu carpato-danubian, adică sultanul. Retras în Cameniţa, împreună cu grupul de boieri partizani ai lui Constantin Movilă, din faţa lui Ştefan Tomşa II, adus în domnie de oştile sultanului, el nu şi-a pierdut, totuşi, speranţa de a reveni în fruntea ţării. Îndelungata-i experienţă politică şi diplomatică i-a dat posibilitatea de a cunoaşte bine şi *psihologia mulţimilor.* Or, tocmai acestei cunoaşteri i-a datorat salvarea propriei sale vieţi, poate, refuzînd să dea curs imboldurilor celor care au pus la cale expediţia din Moldova, cu scopul reînscăunării lui Constantin Movilă, încheiată cu binecunoscutul dezastru de la Cornul lui Sas, din luna iulie 1612. Or, aşa cum avea să consemneze Miron Constin, principalul argument cu care Nestor Ureche a încercat să-i descurajeze pe iniţiatorii acţiunii a fost cel al necesităţii de a lăsa „să să mai vechiască domnia lui Ştefan

[72] *Ibidem* ; această intenţie s-ar putea desprinde şi din cererea ca regele să dispună întărirea cetăţii Suceava, al cărei pîrcălab şi hatman, Isac Balica, „*boierul cu indigenatul Coroanei polone*", urma să se angajeze, prin jurămînt, să nu o predea nimănui, fără ordinul expres al monarhului polon (cf. *ibidem*, p. 63).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

vodă [Tomşa — *n. ns.*], *că* acum fiind domnia noaă, *moldovenii sintu den hire pururе la domnie noaă lacomi" (subl. ns.)* [73]. Iar, cînd a considerat că şi domnia lui Ştefan Tomşa II se „învechise" şi că moldovenii erau, din nou, doritori de „domnie noaă", nu a ezitat să-i însoţească pe alţi doi gineri poloni ai Elisabetei Movilă ai căror mercenari au pus capăt prin lupta de la Tătăreni, din 21 noiembrie 1615, domniei aceluia, înscăunîndu-l pe celălalt fiu al lui Ieremia, Alexandru. Prestigiul şi meritele pe care şi le cîştigase faţă de familia acestuia, dar, în acelaşi timp, şi faţă de rege şi Republica Nobiliară, au fost desigur, tot atîtea cauze care i-au asigurat, din nou, rolul de *factotum* în cîrmuirea Moldovei. Deoarece, deşi ambiţioasa doamnă a lui Ieremia Movilă se afla şi ea în imediata vecinătate a puterii, pe care a rîvnit-o atît de mult, totuşi, *„toate divanurile era pre Nistor Ureche"* cum constata acelaşi bine informat Miron Costin [74].

Prezenţa dinastiei lui Ieremia Movilă avea să se încheie, totuşi, definitiv, după doar cîteva luni de cîrmuire a Moldovei, adică la 3 august 1616, cînd, la Drăcşani, în apropiere de Hîrlău, trupele noului ales al Porţii, Radu Mihnea, le-au înfrînt pe cele ale Movileştilor. Odată cu aceasta, lua sfîrşit şi cariera politică a lui Nestor Ureche. Revenit în Moldova, după o nouă pribegie în Polonia, el nu şi-a mai putut afla, în domnia lui Radu Mihnea, un rost politic de anvergura celui avut sub domniile celor trei Movileşti. În noile împrejurări politice din Moldova şi în condiţiile în care raportul de forţe din Europa est-centrală se modificase, din nou, în favoarea Porţii otomane, nu mai putea fi imaginată transpunerea, *fie chiar şi trunchiată,* a unui sistem politico-instituţional care-şi dovedise eficacitatea, îndeosebi pe planul menţinerii uniunii polono-lituaniene. [75]. Or, amintita eficacitate fusese asigurată de comuniunea de interese a *naţiunii politice* a Republicii Nobiliare şi favorizată de „lipsa unei permanente ameninţări a existenţei ei independente" [76]. Căci, aşa cum s-a remarcat, „timp de peste două sute de ani, din momentul distrugerii puterii cruciaţilor, pînă la sfîrşitul secolului XVII, existenţa Coroanei nu a fost nici un moment ameninţată" [77] în dezvoltarea ei independentă. Ceea ce nu a fost cazul ţărilor române, statutul lor politico-juridic, cu totul diferit de cel al Republicii Nobiliare, constituind cauza esenţială, din care au derivat multe altele, pentru care un astfel de sistem nu putea fi introdus, *sub nici o formă,* în Moldova, nici măcar, la începutul secolului XVII, cînd influenţa polonă a cunoscut perioada celei mai ample manifestări.

[73] Miron Costin, *op. cit.*, p. 60.
[74] *Ibidem*, p. 63 ; P. P. Panaitescu, *Introducere*, p. 9.
[75] Cf. Veniamin Ciobanu, *Politică şi diplomaţie în secolul al XVII-lea*, *mss.*
[76] Henryk Wisner, *op. cit.*, p. 225.
[77] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

EPIFANIE COZĂRESCU

ULTIMII DOI COLABORATORI AI LEXICONULUI DE LA BUDA: IOAN THEODOROVICI ŞI ALEXANDRU THEODORI

Într-o vitrină a Muzeului medico-istoric al Spitalului din Roman, pe lîngă unele mărturii relative la trecutul medicinii româneşti, se află şi cîteva care privesc istoria noastră literară. Ne referim la vitrina familiei Theodori, unde se văd figurile celor doi ultimi colaboratori la Dicţionarul poliglot de la Buda, şi anume Alexandru Theodori şi Ioan Theodorovici.

Precum se ştie, Alexandru Theodori, doctor în filosofie şi în medicină, a venit la Roman în 1829, angajîndu-se ca medic la Spitalul mănăstirii Precista din localitate. Concomitent, a lucrat şi ca „fizic" al Departamentului III sanitar (Roman, Bacău şi Neamţ), apoi, cînd a sporit numărul cadrelor medicale, a rămas „fizic" doar al ţinutului Roman. Muncind cu devotament, atît în spital cît şi pe teren, el a găsit timpul necesar pentru a se dedica şi ridicării nivelului cultural al noilor săi concetăţeni. În acest scop, a obţinut fondarea în Roman, în anul 1832, a unei „şcoli publice", pe care a dirijat-o vreme de 30 de ani ca inspector (onorific) al ei. Prin toată acţiunea lui, el a devenit o figură legendară a acestei urbe, stimat şi apreciat atît pe plan local, cît şi la centru, în capitala Moldovei. După stingerea lui din viaţă, la 6 august 1876, în deceniile ce au urmat, dar mai cu seamă în anii de după al doilea război mondial, noile generaţii de locuitori ai Romanului l-au uitat cu desăvîrşire, înlăturînd pînă şi tăbliţele de pe casele unei stradele ce îi purta numele. Din această cauză, a fost nevoie să-l redescoperim şi să-l „reabilităm". N-a fost uşor, deoarece se pierduseră orice legături cu eventualii urmaşi ai săi. Totuşi, mergînd pe cărări nebătătorite, în anul 1961 am dat peste o comoară de informaţii privind familia lui, atît la Biblioteca Academiei Române (Fond corespondenţa Theodori), cît mai ales la d-na Sofia Theodori (născută Urbeanu), văduvă a colonelului Alexandru Theodori, fiu al profesorului-fondator al Facultăţii juridice din Iaşi, Octav Theodori, iar acesta din urmă — unul din fii doctorului nostru. Aici (str. Ştirbei Vodă nr. 53, Bucureşti), pe lîngă multe alte relicve familiale, am găsit portretul doctorului Alexandru Theodori (fotografie originală) şi pe cel al tatălui său, preotul Ioan Theodorovici — litogravura în culori, realizată de Jos. Szat-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mary, după un portret în ulei semnat de pictorul Chladek. Pe verso, o inscripție cu litere chirilice cursive desvăluie identitatea persoanei reprezentate : „IVAN THEODIROVICI THEODIRI, la beserica greco-romanească în Pesta întîiul romanesc paroh și C. C. Konsistorii din Buda și Verșeț assessor" (vezi imaginile alăturate).

Din întregul complex de informații și documente descoperite atunci, a rezultat fără urmă de îndoială că ne aflam în fața imaginilor inedite ale celor doi colaboratori de la urmă ai *Lexiconului* de la Buda. Așadar, preotul Ioan Theodorovici (licențiat în teologie la Karlowitz) și Alexandru Theodori — doctor „al filozofiei și [al] învățăturilor frumoase" la Buda, doctor în medicină (cu teza și diploma din 1826) la Viena.

Înainte de a aborda opera capitală a vieții lor, ei s-au exersat mai întîi în redactarea unor texte mai puțin dificile. Astfel, preotul Ioan a publicat, în 1813, o traducere intitulată *Moralnice sentențiĭ sau folositoare pilde,* iar în 1824, tot la Buda, *Istoria universală sau toată lumea,* traducere după Kengyelacz Pavel. Mai trebuie ținut seama că, fiind cenzor și corector al cărților românești ce se imprimau în „Crăiasca tipografie a Universității din Buda", el a avut prilejul să parcurgă unele opere literare sau științifice, prin care și-a îmbogățit și diversificat cunoștințele. La rîndul său, Alexandru Theodori a realizat o lucrare de popularizare a anatomiei și embriologiei umane, intitulată *Scurtă arătare despre om și despre alcătuirile lui,* publicată în *Cartea de mînă împreună cu calendariul pre anul 1825,* a „ferlegherului" de la Buda, Zaharia Carcalechi. Așa cum relevă I. Georgescu, compilația lui Al. Theodori, pe lîngă rolul său iluminist, are importanță și prin faptul că în ea a schițat, pentru prima dată, o terminologie medicală românească [1]. În sfîrșit, printre criteriile după care a fost ales pentru a colabora cu tatăl său la terminarea *Lexiconului,* trebuie să fi tras în cumpănă și doctoratul în litere și filosofie, obținut la Universitatea din Buda.

Cu această experiență și calificare, ambii autori s-au înhămat la *Dicționar,* pe care, în curs de peste 20 de ani, S. Micu, V. Colosi, S. Vulcan, Crișan, I. Corneli și Petru Maior îl aduseră numai pînă la litera *H,* deci la mai puțin de jumătate. Ioan Theodorovici și Alexandru Theodori, după o prealabilă revizuire a manuscrisului, au reușit ca în numai patru-cinci ani să egaleze munca predecesorilor, încît *Lexiconul* a putut vedea lumina tiparului în anul 1825. Este ceea ce indică și foaia sa de titlu : LESICON ROMANESCU — LATINESCU — UNGURESCU — NEMȚESCU, *quare de mai mulți autori, în curs a trideci și mai multor ani s'au lucratu — Buda, Typis et Sumptibus Tipographiae Universitatis Hungaricae, 1825.*

Nu insistăm asupra contribuției acestor doi ultimi colaboratori la terminarea *Lexiconului,* deoarece e bine cunoscută. Am dori să relevăm, în schimb, doar confuziile comise în legătură cu numele lor, umbrindu-le identitatea.

---

[1] I. Georgescu, *Istoria medicinii. Studii și cercetări,* București, 1957, p. 350 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Cea mai regretabilă e a lui D. Popovici, care, în a sa *Literatura română în epoca luminilor*, susţine că alături de Alexandru Teodori, la terminarea *Lexiconului* de la Buda a cooperat „Ioan Teodorovici-Nica, preot neunit de la Pesta". Mai zice despre el că, pe cînd era încă student, în 1813 a publicat versificaţia *Cîntare despre începutul şi starea de astăzi a românilor* [2], după *Istoria* lui P. Maior. Dar se ştie că I. Teodorovici-Nica n-a slujit niciodată la biserica ortodoxă din Pesta, iar *Lexiconul* a fost străin de el, precum *Cîntarea* de veritabilul Ioan Theodorovici (fără — *Nica*, dar cu *h* în patronim !)

O altă confuzie, mai puţin gravă, s-a produs şi continuă a se face pe tema gradului de rudenie dintre cei doi ultimi colaboratori la *Dicţionar*. Cel dintîi care a lansat o ipoteză eronată în această privinţă a fost N. Iorga, prin afirmaţia că, după dispariţia lui P. Maior, „veniră la rînd, în lipsa altora mai pricepuţi, parohul român din Pesta, [Ioan] Teodorovici şi *fratele* acestuia, Alexandru, care prefera să se numească Teodori, după ce în 1816 îşi dădea numele tot pe sîrbie, de Alexandru Teodorovici, al frumoaselor învăţături şi al filozofiei doctor şi în crăiasca Universitate din Pesta candidat al medicinei" [3].

Preluînd această ipoteză, alţi cercetători au acreditat aceeaşi înrudire în diverse manuale didactice (pînă şi de grad superior), în tratate şi în lucrări de referinţă. Pentru a nu lungi, vom reda numai două exemple dintre acestea :

— Al. Piru, în *Istoria literaturii române...*, spune : „Programul lui I. Corneli era pus în aplicare parţial de *fraţii* (subl. n., ca şi mai sus) Ioan şi Alexandru Teodorovici" [4] ;

— *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, în articolul dedicat lui *Teodorovici Ioan* : „În domeniul lingvisticii, numele său e legat de tipărirea *Lexiconului* de la Buda (1825), alături de *fratele* Alexandru Teodorovici (Teodori)" [5].

Pentru a curma, pe viitor, şirul neconcordanţelor semnalate mai sus, înfăţişăm, din întregul volum de informaţii de care dispunem, numai două probe în sprijinul veritabilei înrudiri : tată şi fiu. Prima provine de la Gh. Asachi, care, într-o scrisoare din 18/30 august, 1826, adresată mitropolitului Veniamin Costache, îl *ruga să-i mijlocească* „d-lui Alexandru Teodori, doftor, de neam român drept credincios şi *fiu* a[l] parohului bisericii ortodoxe din Pesta", să obţină un loc de medic salariat în Moldova [6]. A doua mărturie provine chiar de la preotul Ioan

---

[2] D. Popovici, *Literatura română în epoca luminilor*, Cluj, 1972, p. 259 şi urm.

[3] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, III, 1, Bucureşti, 1933, p. 249 şi urm. Cît priveşte studiile medicale urmate de dr. Al. Theodori, ştim — din teza inaugurală şi din diplomă — că le-a terminat la Viena, 1826. Le va fi început la Pesta ? !

[4] Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1930*, Bucureşti, 1972, p. 259.

[5] *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 848.

[6] Gheorghe Asachi, *Opere*, II, ed. N. A. Ursu, Bucureşti, 1981, p. 806—807. Scrisoarea e trimisă din Viena, unde Asachi se afla ca agent diplomatic al guvernului Moldovei şi unde cunoscuse pe tînărul Theodori, cu care se împrietenise.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Theodorovici. E vorba tot de o scrisoare, prin care acesta din urmă îl felicita pe logofătul și cavalerul Iordache Ghica, la data de 19/31 decembrie 1840, pentru numirea lui în funcția de ministru al trebilor dinlăuntru ; totodată, îi solicita „protecție" pentru *fiii* săi trăitori în Moldova, doctorul Alexandru, spițerul Iosif și fiica Iulia (măritată Clucevici). La urmă semnează : „Ioan Theodori (sic !), paroch, Vicar, Assessor consistorial și a[l] cărților românești institutor, țenzor și revizor în Pesta" [7].

Sperăm că va prezenta interes predarea la lumină a portretelor figurilor istorice menționate și precizările ce se impuneau în legătură cu identitatea lor.

[7] Biblioteca Academiei Române, Fond corespondența Theodori, Mapa 1, scrisoarea 100. Precum se vede, I. Theodorovici, care iscălea peste tot numai astfel (Theodorovici), aici semnează *Theodori*, spre a nu distona cu numele purtat de copii săi din Moldova, provocînd nedumeriri „Excelenței Sale, Domnului Ministru", căruia îi solicita înaltul sprijin pentru ei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Preotul Ioan Theodorovici
(și însemnarea de pe spatele tabloului)

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

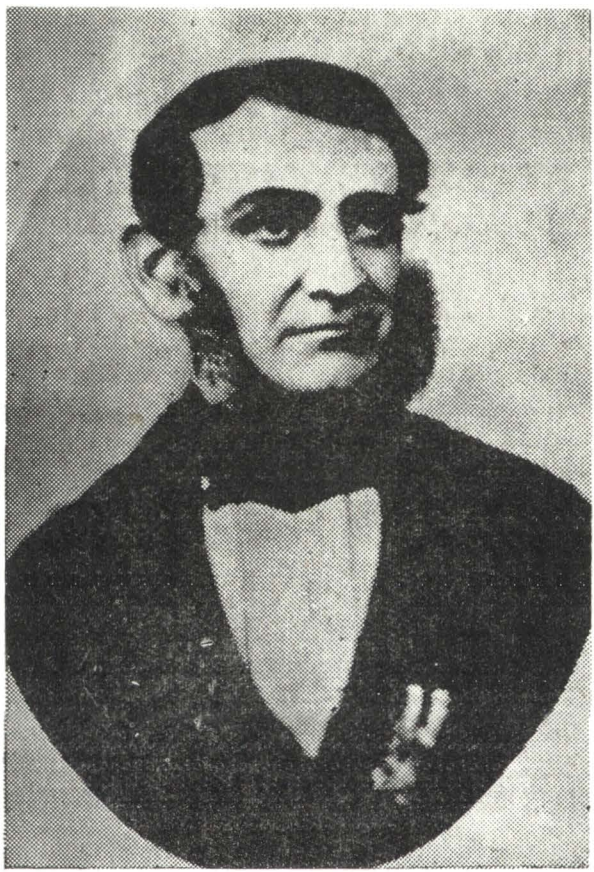

Dr. Alexandru Theodori

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

VASILE DOCEA

DIN ACTIVITATEA LUI C. A. KUCH, CONSUL AL PRUSIEI ÎN MOLDOVA (1833 — 1842)

Despre C.A. Kuch s-a scris neașteptat de puțin pînă astăzi. Autorii care totuși au făcut-o, s-au oprit aproape în exclusivitate asupra cărții sale despre români, *Moldauisch-walachische Zustände in den Jahren 1828 bis 1843* [1], în timp ce aspectele biografice și cele legate de activitatea sa consulară în Moldova au fost cu totul ignorate. Cu toate că volumul este citat destul de frecvent, ca sursă de informații, în diferite studii asupra societății românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, aprecierile asupra lui sînt sărace și uneori contradictorii.

A face o trecere în revistă a opiniilor exprimate pînă în prezent asupra lui Kuch înseamnă de fapt a inventaria părerile despre cartea sa. Aceasta a trezit un real interes încă din anul apariției. În februarie 1844, gazeta brașoveană în limba germană „Bläter für Geist, Gemuth und Vaterlandskunde" publica în întregime un capitol al cărții, despre miliția națională în Moldova [2]. În octombrie, același an, „Gazeta de Transilvania", care apărea tot la Brașov, amintea în termeni admirativi despre lucrarea lui Kuch, în contextul unui comentariu despre consulatele străine de la București și Iași [3]. După aproape jumătate de secol de la apariție, volumul s-a bucurat de o traducere în limba română, realizată de A.C. Cuza și publicată în revista „Convorbiri literare" [4]. Cîțiva ani mai tîrziu, în 1897, apărea un studiu al lui Nicolae Iorga despre re-

---

[1] *Moldauisch-walachische Zustände in den Jahren 1828 bis 1843*, von C. A. Kuch, vormals Königlich Preussischen Consul für das Fürstenthum der Moldau, Leipzig, Leopold Michelsen, 1844, V+218 p.

[2] *Die Nationalmilitz in der Moldau*, în „Blätter für Geist, Gemuth und Vaterlandskunde", VIII, nr. 9 (26 februarie 1844), p. 72—74.

[3] „D. C. A. Kuch, fostul consul prusian în Moldova, în cartea sa titulată: *Moldauisch-walachische Zustände*, Lipsia, 1844, dădu cu adevărat o descriere singulară și amănunțită a purtării diplomaților în principatele de la Dunăre." „Gazeta de Transilvania", VII, nr. 83, 16 octombrie 1844, p. 330.

[4] *Starea de lucruri din Moldova și Valachia pe la anii 1828 pînă la 1843.* De C. A. Kuch fost consul al Regatului Prusiei pentru Principatul Moldovei. Traducerea de A C. C., în Cv L, XXV, 1891—1892, nr. 1—10.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

laţiile româno-prusiene [5], în care este amintit şi consulul C.A. Kuch. Cîteva confuzii legate îndeosebi de împrejurările venirii lui Kuch la Iaşi — despre acestea se va discuta la locul potrivit — sînt explicabile, deoarece în timpul cercetărilor pe care le-a făcut în anii 1891—1892 la Arhiva Regală secretă din Berlin, istoricului român nu i s-a permis accesul la documentele posterioare anului 1830 [6]. În astfel de condiţii, N. Iorga a putut scrie despre Kuch, în studiul amintit dar şi într-o lucrare mai tîrzie — *Istoria românilor prin călători* [7] — doar raportîndu-se la cartea acestuia. Surprinzător este faptul că opiniile expuse în cele două lucrări sînt total opuse. Dacă în prima îl considera pe Kuch „un om de talent, ale cărui rapoarte ar fi de dorit să se publice cîndva", „spirit luminat" care „uneori găseşte chiar vorbe de simpatie pentru poporul în mijlocul căruia trăise", cartea sa fiind „bine scrisă, inteligentă şi spirituală" [8], în cea de-a doua socoteşte că acesta „acopere cu dispreţ şi stropeşte cu calomnii tot ce a cunoscut aici", iar volumul său nu este altceva decît „o culegere de anecdote picante, prezintate grosolan" [9]. Din păcate nu putem şti dacă un alt studiu al lui Nicolae Iorga, *Istoria consulatelor prusiene*, rămas în manuscris şi pierdut, conţinea mai multe informaţii despre problema care ne interesează aici [10]. Victor Papacostea, într-o lucrare din 1942 despre J.F. Neigebaur, s-a ocupat în cîteva fraze şi de predecesorul acestuia în funcţia consulară de la Iaşi, C.A. Kuch [11]. Deoarece, în această privinţă, autorul s-a folosit doar de studiul lui Nicolae Iorga din 1897, preluînd chiar unele inexactităţi, nu insistăm asupra sa. Într-un volum recent despre imaginea românilor în spaţiul germanofon, Klaus Heitmann acordă cărţii lui Kuch o importanţă deosebită. Pornind de la ideea că un rol determinant în formarea unei imagini exacte asupra românilor l-au avut autorii care au trăit o perioadă mai lungă de timp în spaţiul românesc, cunoscutul romanist german îl plasează pe Kuch în „grupul de vîrf" al acestei categorii, alături de Griselini, Sulzer, Zucker, Neigebaur, von Kotzebue, Kunisch şi alţii [12].

În cele ce urmează, ne vom limita la relevarea cîtorva aspecte ale activităţii lui Kuch în perioada în care acesta s-a aflat în Moldova. O

---

[5] N. Iorga, *Prefaţă* la *Documente privitoare la istoria românilor*, colecţia Eudoxiu Hurmuzachi, vol. X, *Rapoarte consulare prusiene din Iaşi şi Bucureşti (1763—1844)*, adunate, adnotate şi publicate de Neculai Iorga, Bucureţşi, 1897. (În continuare, colecţia va fi citată : Hurmuzaki, *Documente,...)*

[6] *Ibidem*, p. LXXXII. Idem, *Orizonturile mele. O viaţă de om, aşa cum a fost*, ediţie îngrijită, note, comentarii de Valeriu Râpeanu şi Sanda Râpeanu, Bucureşti, 1984, p. 147.

[7] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediţie îngrijită de Adrian Anghelescu, Bucureşti, 1981 (prima ediţie a lucrării a apărut în anul 1922).

[8] N. Iorga, *Prefaţă* la Hurmuzaki, *Documente*, X, p. LXII.

[9] Idem, *Istoria românilor prin călători*, ediţia citată, p. 501.

[10] Lucrarea *Istoria consulatului prusian*, redactată după încheierea studiilor din 1891—1892 din Germania, a fost — conform mărturiei lui Iorga — „sechestrată" de Gr. Tocilescu şi autorul nu a mai recuperat-o (N. Iorga, *O viaţă de om*, ediţia citată, p. 167).

[11] Victor Papacostea, *Un observator prusian în Ţările Române acum un veac*, Bucureşti, 1942, p. 21.

[12] Klaus Heitmann, *Das Rumänenbild im deutschen Sprachraum 1775—1918*, Köln/Wien, 1985, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

biografie completă este greu de conturat în stadiul actual al cercetărilor. De aceea, vom insista asupra problemelor pe care le-am considerat mai importante: împrejurările numirii lui Kuch în postul consular de la Iaşi şi evoluţia acestuia în perioada ocupării sale de către cel amintit; rolul său în înfiinţarea unei alte reprezentanţe consulare, la Galaţi; un memoriu al lui Kuch din anul 1840, care reflectă punctul său de vedere asupra relaţiilor economice dintre Moldova şi statele Uniunii Vamale germane; în sfîrşit, împrejurările părăsirii de către Kuch a consulatului de la Iaşi.

*

Prusia a instalat primul consul la Iaşi încă din anul 1784. Era al treilea consulat străin, în ordine cronologică, după cele ale Rusiei şi Austriei, înfiinţate în Principatele Române. Raţiunile pentru care guvernul prusian a socotit oportun să ia această măsură — despre care s-a scris pe larg în literatura de specialitate [13] — erau de ordin politic (supravegherea consulului austriac, cunoscută fiind rivalitatea prusiano-austriacă, dar şi necesitatea informării asupra evoluţiei politice din această zonă), economice (încurajarea comerţului prusian în Principate şi asigurarea aprovizionării cu cai din Moldova a cavaleriei prusiene), relative la protecţia supuşilor prusieni aflaţi aici şi cele legate de facilitarea corespondenţei diplomatice între Berlin şi Constantinopol. În 1817, reşedinţa consulatului a fost mutată la Bucureşti [14]. În capitala Moldovei a rămas un post consular cu un statut ambiguu. Din 1817 şi pînă la numirea lui Kuch în calitate de viceconsul, guvernul otoman nu a recunoscut nici un reprezentant prusian la Iaşi. În aceste condiţii — observa Ministerul afacerilor externe din Berlin în 1833 — „serviciul consular instalat acolo putea avea, faţă de Poartă, doar caracterul unei agenţii subordonate consulatului regal din Bucureşti". Cu toate acestea, ocupanţilor postului consular din Iaşi li s-a permis de către ambasada Prusiei din Constantinopol să poarte titlul de vice-consuli [15]. Aşadar, una şi aceeaşi instituţie era văzută de Poarta otomană ca o

[13] N. Iorga, *Prefaţă la* Hurmuzaki, *Documente*, X, p. XXXVIII—XLII; Stela Măries, *Supuşii străini din Moldova în perioada 1781—1862*, Iaşi, 1985, p. 34—35; Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaţionale (secolul al XVIII-lea)*, Iaşi, 1986, p. 233—234. Amintim aici şi o opinie diferită faţă de cele citate, în legătură cu data înfiinţării consulatului Prusiei în Principate. Klaus Heitmann, în subcapitolul *Contacte între lumea germanofonă şi Principatele Dunărene pînă la crearea statului naţional român* din volumul său citat (p. 33). consideră că „Prusia a devenit prezentă oficial în Valahia şi Moldova pentru prima dată în secolul XIX: în 1817 a fost întemeiat un consulat în Bucureşti, în 1819 o agenţie consulară la Iaşi, ambele transformîndu-se în consulat general în 1843". De fapt, consulatul prusian a fost *înfiinţat* în anul 1784, la Iaşi, iar în 1786 acesta a fost recunoscut oficial de guvernul otoman (N. Iorga, *op. cit.*, p. XLI).

[14] N. Iorga, *op. cit.*, p. LI.

[15] Arhivele Statului Bucureşti, Microfilme R. D. Germană, Rola 46, cadrele 484—485. Microfilmele citate în această lucrare au fost realizate după documente aflate la Deutsches Zentrales Staatarchiv Merseburg, Historische Abteilung, II, Acta des Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten betreffend die Königlich Preußischen Consulate in der Moldau und Wallachei. În continuare se va cita numai cota microfilmelor de la Arh. St. Bucureşti.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

simplă agenție consulară, în timp ce pentru guvernul Prusiei reprezenta un vice-consulat !'

Predecesorul lui Kuch la Iași a fost supusul sard Jean Margotti, numit provizoriu în funcție în 1825 [16], iar definitiv în 1827 [17]. Acesta demisionează în august 1831 — nu în 1828, cum presupunea N. Iorga [18] — pentru a pleca spre Italia, de teama holerei și pentru a-și „restabili sănătatea zdruncinată", după cum el însuși mărturisea [19]. Zece ani mai tîrziu, Margotti s-a întors la Iași, de unde solicita ministrului de externe prusian Bernstorf, într-o scrisoare din 21 ianuarie 1841, postul consular din care Kuch deja ceruse eliberarea, dar îl mai ocupa încă [20].

După retragerea lui Margotti, în 1831, vice-consulatul a fost administrat provizoriu de către Grigore Boțan [21], dragomanul cancelariei. În scurta sa funcționare interimară, acesta a reușit trista performanță de a nemulțumi atît administrația locală — prin acordarea de patente de protecție unui mare număr de supuși moldoveni, care s-au sustras astfel obligației de a plăti dările — cît și pe superiorii săi, datorită ignoranței și comportamentului abuziv. Consulul prusian din Odesa, Walther, raporta în iunie 1832 ambasadei din Constantinopol, că Boțan, „în afară de grecească și moldovenească nu mai cunoaște o altă limbă, iar prin comportamentul său nedrept a stîrnit nemulțumirea generală a supușilor prusieni, astfel încît aceștia, sătui de șantajele și nedreptățile sale, au de gînd să intre sub protecția consulatelor străine, dacă nu se va numi curînd un nou vice-consul" [22]. Aceasta era starea postului consular de la Iași în preajma ocupării sale de către Kuch.

---

[16] N. Iorga, *op. cit.*, p. LX și 334 (nota 4).

[17] Arh. St. București. Microfilme R.D.G., Rola 46, cadrul 331. Miltitz (ambasadorul Prusiei la Constantinopol) către Ministerul afacerilor externe din Berlin. Constantinopol, 25 februarie 1827.

[18] N. Iorga, *op. cit.*, p. 495 (nota 4).

[19] Din cererea de demisie a lui Margotti, în care se plînge că incendiul care a avut loc la Iași în anul 1827 i-a distrus „întreaga avere de două mii de ducați", aflăm că pleacă la San-Remo, în Italia, pentru a-și îngriji sănătatea zdruncinată, „y respirer l'air natal". Arh. St. București. Microfilme R.D.G., Rola 46, cadrele 365—368. Margotti către Brassier de St. Simon (însărcinatul cu afaceri al Prusiei la Constantinopol). Iași, 3 august 1831.

[20] Arhivele Statului București, Microfilme R.D.G., Rola 23, cadrul 95. Margotti către Bernstorf. Iași, 21 ianuarie 1841. Într-un raport din 18 ianuarie 1841, Kuch informa că Margotti „a sosit de cîteva zile" la Iași (*Ibidem*, Rola 23, cadrul 109). Într-o listă întocmită în februarie 1842 de consulul Sardiniei la Galați, Adolfo Castellinard, cuprinzînd supușii Sardiniei aflați în Principate, apare și Margotti, originar din Pt. Maurizio, cu domiciliul în Iași, „sosit de puțin timp și încă necunoscut" (D. Bodin, *Documente referitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și Regatul Sardiniei*, București, 1941, p. 82—83).

[21] Grigore Boțan era supus prusian deja de la 1821 (N. Iorga, *op. cit.*, p. LX). În 1834, după plecarea de la consulatul Prusiei, a fost numit dragoman al vice-consulatului englez din Iași („Buletin Foae Oficială", Iași, an. II, (1834), p. 375). Pentru a înlătura orice posibilă confuzie, arătăm că acest Boțan nu este aceeași persoană cu Teodor Boțan, paharnic, supus moldovean, ales în 12 august 1833 „mai mare staroste" al corporațiilor negustorilor din Iași (Arhivele Statului Iași, Fond Visterie, Tr. 875, op. 987, f. 45—45v.).

[22] Arh. St. București, Microfilme R.D.G., Rola 46, cadrul 516. Walther către Brassier de St. Simon, Odesa, 16/28 iunie 1832.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Originar din Breslau, în Silezia prusiană, Kuch a servit ca locotenent în Regimentul 23 de infanterie silezian. După cum aflăm dintr-o caracterizare oficială, acolo „s-a bucurat de aprecierea superiorilor săi, prin buna conducere a vieții, formația științifică, atenția și bunăvoința manifestate în prestarea serviciului“ [23]. Fără a fi trecut formal în rezervă, ci doar dispensat de serviciul în armată pentru perioada rămînerii în străinătate, Kuch pleacă din Breslau și ajunge la Iași în primăvara anului 1832. Aici lucrează, la început, „ca profesor la boierul moldovean Beldiman“. În septembrie, același an, se căsătorește cu fiica profesorului Chefneux, supus francez, director al pensionatului de la Miroslava și fost agent consular francez în Moldova [24]. În aceeași perioadă, activa și la vice-consulatul prusian din Iași, unde „redacta pentru dragomanul Boțan toate scrisorile în limbile germană și franceză“ [25].

La scurt timp după sosirea sa în Iași, luînd cunoștință de starea vice-consulatului de aici, Kuch a solicitat Ambasadei din Constantinopol numirea sa în postul vacant. În același scop, cere și consulului Prusiei la Odesa, în iunie 1832, să intervină în favoarea sa [26]. Walther, căruia de la retragerea lui Margotti îi revenea și sarcina să se ocupe de interesele supușilor prusieni din Moldova, trebuind adesea să intervină pentru pașapoarte, moșteniri și procese, îl recomandă pe Kuch, în iunie 1832, ca pe „un tînăr foarte talentat și extrem de instruit, care și-a cîștigat respectul tuturor celor care l-au cunoscut mai îndeaproape, pentru bunul său caracter moral“, fiind apt pentru ocuparea postului de la Iași prin „formația sa multilaterală, cunoașterea limbii franceze și rangul său militar de ofițer“ [27]. Iar în februarie 1833, același Walther scria despre Kuch că îi „este cunoscut în orice privință ca un om cinstit, care cu siguranță va conduce consulatul cu onoare“ [28]. Baronul de Martens, ambasadorul Prusiei în capitala Imperiului otoman, a fost de acord cu numirea lui Kuch, după ce a obținut informații favorabile

---

[23] *Ibidem*, Rola 46, cadrul 523. Departamentul pentru probleme personale către Ministerul afacerilor externe, Berlin, 21 ianuarie 1834.

[24] Despre pensionatul lui Chefneux, unde a învățat și Mihail Kogălniceanu, susținînd un examen în august 1832, în A.D. Xenopol și N. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, Iași, 1885, p. 131—132; Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dixneuvieme siècle*, Paris, 1905, p. 222; Stela Măries, *op. cit.*, p. 155. Chefneux a fost numit girant provizoriu al agenției consulare franceze din Iași după moartea, din cauza holerei, a fostului agent Mouton, în iulie 1831 (Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 254). În 1835 îl aflăm pe Chefneux luînd în arendă, împreună cu Iancu Ruset, moșia Dorna (Corneliu Istrati, *Lupta țăranilor dorneni împotriva stăpînirii boierești*, în *AIIAI*, Tom. IX, 1972, p. 201).

[25] Arh. St. București, Microfilme R.D.G., Rola 46, cadrul 515. Timoni (agentul austriac la București) către Martens (ambasadorul Prusiei la Constantinopol), București, 26 aprilie 1833.

[26] *Ibidem*, Rola 46, cadrele 516—517. Walther către Brassier de St. Simon, Odesa, 16/28 iunie 1832: „Ich empfange heute einen Brief meines Freundes des Herrn Lieut. Kuch aus Jassy, worin mich derselbe ersucht für ihn in einer Angelegenheit, in welcher er sich bereits direct an Sie gewandet hat bei Ihnen beizukommen“.

[27] *Ibidem*.

[28] *Ibidem*, Rola 46, cadrele 512—513. Walther către Martens, Odesa, 24 februarie/8 martie 1833.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

despre acesta [29]. Prin intermediul lui Buteniev, ambasadorul rus la Constantinopol, Martens îl acreditä pe Kuch pe lîngă generalul Kiselev, aflat încă în fruntea administraţiei Moldovei [30]. Ca urmare, la 3 septembrie 1833, numirea lui Kuch era publicată în „Buletin Foae Oficială" din Iaşi [31].

Cîteva luni mai tîrziu, ambasada Prusiei de la Constantinopol a încercat să-l acrediteze pe Kuch pe lîngă nou numitul domn al Moldovei, Mihail Sturdza. Încercarea nu a reuşit, domnul neputînd recunoaşte oficial un vice-consul neconfirmat de Poartă. În scopul amintit mai sus, un funcţionar al Ambasadei, Emil Wagner, îi face în iunie 1834 o vizită lui Mihail Sturdza, care se afla la Constantinopol pentru a primi investitura. Cu acea ocazie, Sturdza aprecia că „domnul Kuch este un om foarte stimabil sub raportul cunoştinţelor sale multiple, reunite cu un tact just. Eu însumi sînt în raporturi foarte apropiate cu el şi doresc să păstrez aceste relaţii şi în continuare". Totodată, domnul promitea să-l recunoască pe Kuch ca vice-consul, oricît de mult ar dura întîrzierea obţinerii de către acesta a confirmării din partea guvernului otoman [32]. Trebuie arătat aici că, în ciuda bunăvoinţei afişate de domnul Moldovei în acel moment, relaţiile dintre cei doi se vor deteriora peste cîţiva ani. Părerile lui Mihail Sturdza se vor schimba radical mai ales după apariţia cărţii lui Kuch, care conţine multe aprecieri defavorabile la adresa sa.

Deoarece Poarta s-a opus recunoaşterii reprezentanţei consulare de la Iaşi, ambasadorul Martens a fost nevoit să invoce articolul IV al tratatului de prietenie dintre Prusia şi Imperiul otoman din 1761, conform căruia „ministrul Prusiei rezident la Sublima Poartă are privilegiile pe care le au ceilalţi miniştri ai puterilor prietene şi poate numi consuli, vice-consuli şi dragomani în toate porturile, schelele şi insulele unde au şi alte puteri prietene ; el îi poate muta pe aceştia unde vrea şi îi poate substitui după voia sa" [33]. Tîrziu, după aproape doi ani, guvernul otoman a recunoscut reprezentanţa consulară prusiană de la Iaşi. Pentru Prusia, aşteptarea a fost compensată de faptul că Poarta încuviinţă, totodată, ridicarea reprezentanţei la rangul de consulat. În „Buletin Foae Oficială" din Iaşi se anunţa, la 24 mai 1836, numirea lui

[29] Printre alţii, de la Timoni, agentul Austriei la Bucureşti. Idem, Rola 46, cadrele 514—515. Timoni către Martens, Bucureşti, 26 aprilie 1833.

[30] *Ibidem*, Rola 46, cadrul 477. Martens către Buteniev, Buyuk-Déré, 13 august 1833.

[31] „Buletin Foae Oficială", Iaşi, 3 septembrie 1833, p. 85. „Ofiţia D. Viţe Prezident către Sfat No 1219 : Solul Rosienesc din Constantinopol au înştiinţat pe D. Plenipotent, că Ministrul Prusienesc de acolo au rînduit pe D-lui Leitnantul Kuch în postul de viţe-Consul Prusienesc la Eşi. Primind în această pricină predlojenia Ecs. Sale, cu No. 933, eu împărtăşesc aceasta Sfatului, carele va face cuviincioasa punere la cale, spre a fi cunoscut D. Kuch în acest post de către Ocărmuire".

[32] Arh. St. Bucureşti, Microfilme R.D.G., Rola 46, cadrele 569—571. Emil Wagner către Martens, Constantinopol, 3 iulie 1834.

[33] *Ibidem*, Rola 46, cadrul 539. Martens către Ministerul afacerilor externe din Berlin, Constantinopol, 1 august 1834.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Kuch în calitate de consul al Prusiei în Moldova, ca urmare a primirii firmanului împărătesc [34].

*

Interesul lui Kuch față de Galați, unicul port la Dunăre al Moldovei, a fost constatat de-a lungul funcționării sale în acest Principat. În rapoartele sale consulare, Kuch a încercat în repetate rînduri să atragă atenția superiorilor săi asupra însemnătății portului moldovean pentru comerțul german cu Principatele române în special, cu Orientul în general. Mai tîrziu, dar în același scop, el se adresa opiniei publice germane, arătînd în cartea sa că portul Galați, care „a devenit o piață de comerț foarte însemnată", se află „tocmai în drumul negoțului german către Orient" [35].

Inițiativa înființării unei reprezentanțe consulare în portul dunărean îi aparține lui Kuch. O primă încercare a făcut-o în anul 1835. Propunerea era legată de problema protecției supușilor prusieni aflați în acest oraș. Într-un raport din 21 aprilie 1835 [36], Kuch îi scria ambasadorului Martens la Constantinopol că agentul consular francez Sacchetti, care asigura și protecția supușilor prusieni din Galați, s-a făcut vinovat de diverse abuzuri, printre care acela de fi acordat ilegal pașapoarte, în schimbul unor sume de bani, unui mare număr de persoane care nu se aflau sub protecția sa, în special evrei autohtoni, pe care „i-a trimis la Constantinopol ca supuși prusieni". Numirea unui agent propriu la Galați — sugera Kuch — ar fi pus capăt acestor nereguli [37]. Propunerea a venit însă într-un moment nefavorabil. Cu un an în urmă, în 1834, Poarta a emis un firman prin care se permitea domnilor celor două Principate să desființeze stărostiile străine [38]. Informat despre existența firmanului și conștient că un demers în direcția satisfacerii propunerii lui Kuch s-ar solda cu un eșec, ambasadorul a preferat expectativa, „pînă la reglementarea definitivă a acestei situații" [39].

Un an mai tîrziu, Kuch și-a reînnoit propunerea. De acord cu aceasta, Königsmarck, noul ambasador al Prusiei în capitala Imperiului otoman, a transmis-o Ministerului afacerilor externe din Berlin, la 2 noiembrie 1836 : „Față de însemnătatea pe care a obținut-o portul Galați prin navigația cu aburi pe Dunăre, numirea unui staroste prusian (o slujbă la îndeplinirea căreia consimt numai persoane din stările inferioare) nu

[34] „Buletin Foae Oficială", Iași, an. IV, nr. 41, 24 mai 1836, p. 343.

[35] C. A. Kuch, *Starea de lucruri din Moldova și Valahia pe la anii 1828 pînă la 1843*, în *CvL*, XXV, 1891—1892, p. 775.

[36] Arh. St. București, Microfilme R.D.G., Rola 47, cadrele 36—38. Kuch către Martens, Iași, 21 aprilie 1835.

[37] Nu cunoaștem să fi existat pînă la această dată un reprezentant al Prusiei la Galați. Într-un raport din 8 decembrie 1827, Margotti scria despre „l'Agent consulaire de Prusse a Galatz (qui n'existe pas)" (Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 436).

[38] Textul firmanului, în traducere franceză, în Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 475—478. Vezi și I.C. Filitti, *România față de capitulațiile Turciei*, în vol. *Opere alese*, București, 1985, p. 9, cu un fragment din firman la p. 42—43.

[39] Arh. St. București, Microfilme R.D.G., Rola 47, cadrul 110. Königsmarck (ambasador al Prusiei la Constantinopol) către Ministerul afacerilor externe din Berlin, Constantinopol, 2 noiembrie 1836.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mai apare potrivită, ci, în împrejurările amintite şi în interesul supuşilor regali, ar putea fi mai adecvat să se numească la Galaţi un vice-consul regal sau un agent consular acreditat printr-o patentă a Legaţiei şi subordonat consulatului din Iaşi". În continuare se observa că, existînd precedentele Rusiei şi Austriei, care instalaseră deja consuli la Galaţi, investiţi cu firmane ale sultanului, un astfel de document nu ar fi greu de obţinut şi pentru eventualul reprezentant al Prusiei [40]. Decizia guvernului din Berlin — în care se sublinia că „mai ales datorită considerabilei dezvoltări a navigaţiei cu aburi pe Dunăre, apare potrivit să avem în Galaţi un reprezentant sigur al intereselor noastre" — a fost favorabilă propunerii lui Kuch [41]. Aşadar, cu toate că portul Galaţi a intrat în sfera de atenţie a economiei prusiene încă din a doua jumătate a secolului XVIII [42], abia în anul 1836 guvernul din Berlin a luat hotărîrea de a instala o reprezentanţă consulară în acest oraş. Principalul motiv a fost introducerea navigaţiei cu aburi pe Dunăre, care oferea posibilităţi sporite comerţului german în sud-estul Europei [43]. Meritul iniţierii demersurilor în vederea înfiinţării reprezentanţei îi aparţine lui C. A. Kuch.

Lui Kuch îi aparţine şi propunerea legată de persoana destinată să ocupe nou înfiinţatul post vice-consular : negustorul Friedrich Kraus, supus austriac stabilit la Galaţi, unde deţinea şi funcţia de agent al Societăţii vieneze de navigaţie cu vapoare pe Dunăre [44]. În vara anului 1837, Kuch s-a deplasat la Galaţi pentru a-l instala pe noul vice-con-

[40] *Ibidem*, Rola 47, cadrele 110—111.

[41] *Ibidem*, Rola 47, cadrele 115—116. Ministerul afacerilor externe către Köningsmarck, Berlin, 24 decembrie 1836.

[42] Paul Păltănea, *Comerţul Moldovei cu Apusul Europei prin Galaţi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Danubius", vol. IV, Galaţi, 1970, p. 216—217.

[43] La 23 aprilie 1834 ancora la Galaţi primul vas cu aburi, „Argo", al primei societăţi vieneze de navigaţie cu aburi pe Dunăre (Stela Măries, *Quelques aspects de l'histoire des transports en Roumanie au cours du XIX-e siècle*, în *RRH*, XXIV, nr. 1—2, 1985, p. 157). Numeroase mărturii de epocă arată că, de la acea dată, comerţul Leipzigului cu Moldova se făcea şi pe Dunăre, prin Viena şi Galaţi (N. Suţu, *Noţiuni statistice asupra Moldovei*, în vol. *Opere economice*, Bucureşti, 1957, p. 204 ; Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 774 ; *Ibidem*, XVII, p. 523). Din 1834, cînd Leipzigul intră, odată cu întreaga Saxonie, în Uniunea vamală germană, apărătorul intereselor sale comerciale devine guvernul din Berlin, care poate încheia tratate de navigaţie şi comerţ în numele Zollvereinului (Herman Kellerbenz, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, Band II, *Vom Ausgang des 18. Jahrhunderts bis zur Ende des Zweiten Weltkriegs*, München, 1981, p. 60—61).

[44] Arh. St. Bucureşti, Microfilme R.D.G., Rola 47, cadrul 111. În legătură cu Kraus, a se vedea Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 522, (unul dintre principalii negustori din Galaţi la 1835) ; D. Bodin, *op. cit.*, p. 46 (Kraus, asociatul în afaceri de comerţ al supusului sard Pasquale Lamberti, pînă în anul 1838, cînd firma lor dă faliment) ; Arhivele Statului Iaşi, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 554, 49 file (procesul între cei doi foşti asociaţi în legătură cu o sumă de bani cu care Kraus i-a rămas dator lui Lamberti) ; I. C. Filitti, *Domniile Române sub Regulamentul Organic 1834—1849*, Bucureşti, 1915, p. 582 (în 1846, Kraus era încă un însemnat negustor la Galaţi).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

sul [45]. Dar, doi ani mai tîrziu, Kuch a fost nevoit să intervină pe lîngă ambasadorul prusian de la Constantinopol pentru a-l schimba pe Kraus, deoarece acesta se făcuse vinovat de diverse abuzuri [46]. Apoi, tot Kuch a propus următoarea persoană care avea să ocupe postul din Galaţi [47].

•

Atenţia arătată de Kuch faţă de portul Galaţi constituia doar o latură a preocupărilor sale legate de relaţiile economice dintre statele germane şi Moldova şi de posibilitatea lărgirii acestora. În contextul acestor preocupări se înscrie şi un memoriu al său din august 1840, înaintat ambasadei de la Constantinopol şi prin aceasta, guvernului din Berlin [48]. Cîteva din ideile cuprinse în acest memoriu au fost dezvoltate în cartea sa publicată cîţiva ani mai tîrziu, mai ales în capitolul VIII, „Negoţ şi agricultură" ; altele au rămas inedite, fapt pentru care reproducem memoriul în întregime, în anexă.

Memoriul debutează printr-o serie de observaţii asupra realităţilor din Moldova. Este amintită „folositoarea ocupaţie a creşterii vitelor", ca şi „bogata producţie a pămîntului", care, potrivit aprecierii sale, printr-o repartizare mai judicioasă a proprietăţilor şi prin cultivarea mai îngrijită a ogoarelor, „poate încă să sporească mult bogăţia produselor naturale" ale Moldovei. Cu toate că unele afirmaţii se impun a fi nuanţate — cum este cea referitoare la inexistenţa totală în Moldova a preocupărilor pentru prelucrarea materiilor prime [49], sau la faptul că negustorii de aici ar fi în exclusivitate evrei, armeni şi greci [50]

[45] Arh. St. Bucureşti, Microfilme R.D.G., Rola 47, cadrul 117. Numirea lui Kraus, în urma primirii firmanului sultanului, a fost anunţată în „Buletin Foae Oficială", Iaşi, an. V, nr. 43, 3 iunie 1837, p. 177.

[46] Printre alte abuzuri, Kraus a vîndut cu mari profituri personale patente de protecţie, în ciuda faptului că distribuirea acestora îi fusese interzisă cu desăvîrşire şi paşapoarte prusiene unor persoane care nu se aflau sub protecţia Prusiei. Arh. St. Bucureşti, Microfilme R.D.G., Rola 47, cadrele 218—221.

[47] Este vorba despre negustorul german, originar din Achen, Wilhelm Stürtz. *Ibidem*, Rola 47, cadrele 239—249.

[48] *Ibidem*, Rola 23, cadrele 68—69. Vezi anexa 1. Kuch a mai trimis şi o completare la memoriul amintit, ca anexă la un raport către Königsmarck din 29 septembrie 1840, sub forma unui tabel statistic intitulat „Privire generală asupra activului şi pasivului comerţului Moldovei în anul 1839" şi cuprinzînd informaţii asupra valorii importului şi exportului prin punctele vamale ale Moldovei. *Ibidem*, Rola 23, cadrul 72 (vezi anexa 2).

[49] Chiar un deceniu mai tîrziu, la 1849, economistul N. Suţu declara că „industria manufacturieră e aproape inexistentă în Moldova, iar procedeele mecanice sînt aici necunoscute" (N. Suţu, *op. cit.*, p. 162). Totuşi, s-a observat că „în Moldova, primele manufacturi apar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea" (Leonid Boicu, *Despre stadiul manufacturier al industriei în Moldova*, în *SCŞI*, an. XI, fasc. 1, 1960, p. 129—130). Pentru manufacturile din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a se vedea şi C. C. Giurăscu, *Contribuţii la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, Bucureşti, 1972 ; D. Ciurea, *Civilizaţia în Moldova în perioada 1834—1849*, în *AIIAI*, XIII, 1976.

[50] Cu toate că în epocă au fost exprimate păreri asemănătoare, mai cu seamă de către străini (de exemplu, de către Huber, consul francez la Iaşi, într-un raport din 21 martie 1841, în Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 800, sau de Bartolomeo Geymet, consul al Sardiniei la Galaţi, într-un raport din 24 mai 1838, în D. Bodin, *op. cit.*, p. 32—33), nu sînt rare cazurile în care se întîlnesc şi negustori români (vezi, de exemplu, C. Giurescu, *op. cit.*, p. 107—109).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

— memoriul oferă cîteva prețioase informații despre produsele importate în Moldova în deceniul al patrulea al secolului trecut, ca și despre practicile negustorilor de aici. Negustorii din Moldova — scria Kuch — „vizitează de două ori pe an tîrgurile din Leipzig și se reîntorc prin Viena, unde de asemenea mai fac achiziții, mai ales țesături, produse de curelărie, tapiserie, oglinzi, mărfuri de sticlărie și altele. Postavul, alte produse din lînă, pînză și țesăturile vin din Prusia. În acest scop, evreii întrețin voiajori speciali, care colindă prin Berlin, Colbur, Görlitz, Breslau, Brieg și alte orașe și au grijă ca mărfurile comandate să fie confecționate ușor, dar cu aspect foarte strălucitor, încît să le poată obține cît mai ieftin și desigur să le poată vinde aici cît mai scump". Se mai aduceau, din Berlin și Breslau, produse de tîmplărie — „mobilierul lucrat acolo, mulțumită modului solid și plăcut de construcție, este preferat celui vienez" —, porțelanuri, iar din Glewitz și Berlin se importau produse din fier.

Nu lipsesc observațiile critice, mai ales la adresa contrabandei, datorată „defectuoasei și necredincioasei paze a frontierei", deoarece „guvernul a dat vămile în arendă și nu este deci păgubit de comerțul de contrabandă".

Mai sărace în informații sînt observațiile lui Kunch asupra exportului produselor din Moldova : „cea mai mare parte a acestora se încarcă pe vase la Galați, iar cantitatea mai mică ce se transportă pe uscat doar cu greu ajunge mai departe de provinciile învecinate, Transilvania, Bucovina și Basarabia".

Kuch prevedea largi perspective pentru comerțul german cu Moldova, considerînd că se putea depăși chiar concurența negoțului austriac. Tratatele încheiate de Prusia cu Imperiul otoman ar constitui cadrul juridic pentru aceste perspective. Dar, conform opiniei lui Kuch, garanții în acest sens nu se puteau obține decît printr-o reorganizare a consulatului de la Iași : „numai dacă consulul regal din Moldova, la fel ca și ceilalți consuli străini care funcționează aici, va fi plătit cu un salariu care să-l pună într-o poziție de independență a persoanei sale față de tagmele negustorești de aici și de asemenea, de instanțele juridice locale *și consulare, pentru a reprezenta în fața autorităților locale*, ca apărător public, negustorii care fac comerț între patrie și Moldova".

Ideea aceasta a căzut pe un teren fertil la Berlin. În 1842, consulatul din Iași era transformat în consulat general pentru amîndouă Principatele, cu plată. Dar cel care a beneficiat de aceasta nu a mai fost autorul memoriului, ci succesorul său în post, J. F. Neigebaur [51]. De altfel, se pare că C.A. Kuch nu a urmărit un interes personal atunci cînd a formulat propunerea de mai sus, din moment ce, în aceeași lună, la 31 august 1840, după ce primise o gratificație de 500 de taleri, a cerut eliberarea sa din funcție [52].

[51] Pentru Neigebaur, a se vedea Victor Papacostea, *op. cit.* ; Klaus-Henning Schröder, *J.F. Neigebaur in Rumänien (1843—1845)*, în „Dacaromania", Freiburg/München, 3, 1975—1976.

[52] Arh. St. București. Microfilme R.D.G., Rola 23, cadrele 647—648, Canitz către Königsmarck, Iași, 31 august 1840 ; *Ibidem*, Rola 23, cadrul 65, Königsmarck către Ministerul afacerilor externe din Berlin, Constantinopol, 13 octombrie 1840.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Kuch nu a părăsit imediat după cererea de eliberare din funcţie postul consular din Iaşi. În raportul amintit, din 31 august 1840, el transmitea ambasadorului Königsmarck la Constantinopol dorinţa de a mai rămîne în funcţie pînă la numirea unui înlocuitor. La scurt timp după aceasta, au apărut şi primii candidaţi : doi greci, Camille Barozzi şi Margaritti Ppanicolas şi supusul sard Jean Margotti, fost vice-consul al Prusiei, reîntors la începutul lunii ianuarie 1841 la Iaşi. Dar referinţele pe care Kuch le-a trimis lui Königsmarck în legătură cu aceştia au fost nefavorabile [53]. Nu cunoaştem cu exactitate data la care Kuch a părăsit postul consular din Iaşi. Dar putem presupune că acest lucru s-a petrecut după 12 octombrie 1842, cînd a fost numit J.F. Neigebaur drept consul general cu reşedinţa la Iaşi [54] şi înainte de 11 decembrie 1842, cînd consulatul avea ca girant provizoriu pe doctorul Kallman [55] (Neigebaur a ajuns la Iaşi abia în ianuarie 1843 [56]). După plecarea din Iaşi, Kuch a trecut prin Bucureşti, apoi, prin Serbia, a ajuns în Ungaria, unde îl aflăm în anul 1844, împreună cu fiul său, în oraşul Maria-Theresianopol. Acolo preda lecţii de limba franceză pentru a se putea întreţine [57]. De acolo solicita, în acelaşi an, ambasadorului Prusiei la Viena, o slujbă care să-i permită să iasă din dificila situaţie materială în care se afla. Ambasadorul Canitz ceru instrucţiuni la Berlin, în martie 1844 [58]. Dar între timp, a apărut la Leipzig volumul al cărui autor era fostul consul. Mihail Sturdza, simţindu-se lezat de unele aprecieri .defavorabile la adresa sa, conţinute de volumul lui Kuch, îi solicită consulului general Neigebaur să ceară satisfacţie guvernului din Berlin [59]. La 10 mai 1844, Ministerul afacerilor externe al Prusiei îi răspundea lui Neigebaur că nu poate lua nici o măsură împotriva lui Kuch, deoarece aces-

[53] Despre Camille Barozzi, Kuch informa că acesta a fost administrator al consulatului englez din Iaşi, avîndu-l ca dragoman pe Grigore Boţan. A deţinut această funcţie doar trei luni, fiind destituit împreună cu Boţan, datorită unor nereguli comise, retrăgîndu-i-se totodată protecţia engleză. Margaritti Papanicolas a fost şi el viceconsul al Angliei, dar a fost înlăturat după patru luni de funcţionare (*Ibidem*, Rola 23, cadrul 71, Kuch către Königsmarck, Iaşi, 29 septembrie 1840). Margotti s-a întors la începutul lunii ianuarie în Iaşi, unde s-a instalat la fostul său colaborator Boţan, care îl prezenta tuturor drept noul consul al Prusiei în Moldova, înainte chiar ca Margotti să fi solicitat celor în drept acordarea postului (*Ibidem*, Rola 23, cadrul 109, Kuch către Königsmarck, Iaşi, 18 ianuarie 1841).

[54] *Ibidem*, Rola 23, cadrele 234—235, Diploma prin care i se acordă lui J. F. Neigebaur titlul de consul general, semnată de regele Friedrich Wilhelm al Prusiei.

[55] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I, vol. IV, p. 248.

[56] Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 950 ; „Buletin Foae Oficială", Iaşi, an. XI, 1843, p. 89.

[57] Arh St. Bucureşti, Microfilme R.D.G., Rola 23, cadrele 647—648, Canitz (ambasadorul Prusiei la Viena) către Ministerul afacerilor externe din Berlin, Viena, 21 martie 1844.

[58] *Ibidem*.

[59] *Ibidem*, Rola 23, cadrul 683, Neigebaur către Ministerul afacerilor externe din Berlin, Viena, 28 aprilie 1844.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ta „nu se află în statele regelui, ci la Maria-Theresianopol, în Ungaria" [60]. O zi mai tîrziu, însă, de la acelaşi minister i se transmitea baronului Canitz la Viena instrucţiunea de a refuza cererea lui Kuch, principalul motiv fiind cartea sa, în care „se ridiculizează caracterul personal al principelui" Sturdza [61].

Acesta este punctul în care se încheie şirul informaţiilor pe care le-am putut afla despre C.A. Kuch. Se încheie, totodată, o pagină din istoria relaţiilor româno-prusiene.

ANEXE

1

Zustand des Handels in der Moldau

Der reichliche Ertrag des Bodens vereint mit gedeihlicher Viehzucht ist der einzige belebende Nerv dieser türkischen Provinz, welche bei angemessener Bevölkerung, bei mehr vertheiltem Grundbesitze und also auch bei sorgfältigerem Anbau der Felder, den Reichthum ihrer Naturerzeugnisse noch um vieles erhohen konnte.

Mit Gewerben und Fabriken ist hier noch gar kein Anfang gemacht und viele der eigenen Producte werden in rohem Zustande ausgeführt und verarbeitet, als theure Waaren vom Auslande wieder bezogen. Groß und dem Vermögenszustande der reichen Moldauer fast überlegen ist der Bedarf an ausländischen Waaren und Kunsterzeugnissen, die unbeschränkt und nur um einen 3. procentigen Eingangszoll von überall ins Land dürfen, auch bei der mangelhaften, untreuen Gränzbewachung zum großen Theile eingeschwärzt werden. Die Landesverwaltung hat die Zolle in Pacht gegeben, und wird also durch den Schleichhandel nicht selbst beeinträchtigt.

Der Handel wird hauptsächlich von hier wohnhaften Juden, weniger von Armeniern und Griechen betreiben. Diese besuchen jährlich zweimal die Messen von Leipzig, und kehren über Wien zurück, wo sie gleichfalls noch Einkaufe machen, haupsächlich an Wagen, Sattler- und Tapezier- Arbeit, Spiegel, Glaswaaren u. s. w. Tuch, andere wollene Zeuge, Leinwand und Kattun, kommt fast ausschließlich, und zwar in Folge ausdrücklicher Bestellungen, aus Preußen. Die Juden unterhalten zu diesem Zwecke besonders abgesandte Reisende, welche in Berlin, Colbur, Goerlitz, Breslau, Brig u. s. w. verweilen und darauf sehen, da die bestellten Waaren leich und von sehr scheinbaren Außere, d.h. so angefertigt wenden, wie sie selbige dort am billigsten haben,

[60] *Ibidem*, Rola 23, cadrul 643, Ministerul afacerilor externe din Berlin către Neigebaur, 10 mai 1840.

[61] *Ibidem*, Rola 23, cadrul 648, Ministerul afacerilor externe din Berlin către Canitz, 11 mai 1840.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

und doch hier am theuersten verkaufen können. Seit einigen Jahren werden von Berlin und Breslau bedeutende Quantitäten von Tischlerarbeiten hierher geliefert, weil man die dort verfertigten Meubles, ihrer gefälligen und soliden Bauart. wegen, den Wiener Meubles bei weitere vorzieht. Berliner Porzellanwaaren, welche zwar in Masse, Form und Verzierung die hier vorhandenen übertreffen, erscheinen bis jetzt noch in geringer Menge, da der Transport derselben zur Zeit noch zu theuer hällt. Bedeutender ist der Absatz von Berliner und Glewitzer Eisengußwaaren nach der Moldau.

Sowie nun einerseits die mit der Ottomanischen Pforte abgeschlossenen Verträge und die im hiesigen Lande noch gar nicht erwachte Gewerbthätigkeit den Preußischen Handel in seiner Fortdauer für sich allein, und in seinem bedeutende Antheile an dem Leipziger Handel mit der Moldau noch auf unabsehbare Zeiten verbürgen, ebenso dürfte er andererseits auch die Konkurrenz mit den Oesterreichischen Handel nach der Moldau beständig überwiegend aushalten, da ungeachtet aller ausgebotenen Mühe, die Oesterreichischen Fabrikate in Qualitat, Vielfältigkeit der Auswahl und im Preise den Preußischen Gewerb- und Kunsterzeugnissen nicht gleichkommen.

Die Einfuhr französischer und englischer Waaren ist kaum merklich da die deutschen Fabrikate den betreffenden Artikeln ziemlich gleichkommen und dem hiesigen Kaufmanne ihrer Wohlfeilheit wegen, im Verkaufe einen ungleich höheren Gewinn geben. Aus Frankreich werden hauptsächlich Seidenstoffe und Weine, aus England Stahlwaaren, doch beides in unbedeutender Menge bezogen.

Die Einfuhr der Russischen Waaren könnte, selbst unter allen nur denkbaren Begünstigungen von Seiten der Moldauischen Landesverwaltung, dem deutschen Handel hier keinen Abbruch thun, da selbige — mit Ausnahme roher Erzeugnisse — zum Binnenhandel geeigneter als zur Ausfuhr sind.

Obgleich nun nach den in anliegender Uebersicht angeführten Zahlen der Handel mit Preußen und den übrigen Staaten des Zollverbandes mit der Moldau schon recht bedeutend erscheint, so ist er dennoch effectiv um vieles höher anzuschlagen, da, wie schon erwähnt, ein großer Theil der fremden Waaren, als contrebande nach der Moldau eingeführt wird.

Auch würden diese Handelsverbindungen unglaublich an Umfang gewinnen, wenn der bis jetzt noch sehr schwache Credit der hiesigen Kaufleute im Auslande vermehrt und gehoben würde.

Dieses wichtige Ziel wäre aber bei dem schwankenden Gange der hiesigen Rechtspflege nur dann zu erreichen, wenn der Königliche Konsul in der Moldau, gleich allen übrigen hier fungirenden fremden Konsule, durch angemessene Besoldung, in einer vom hiesigen Handelsstande, und also auch von den Local- und Consular-Justizämtern, für seine Person unabhängige Lage gestellt würde, damit er als freier öffentlicher Anwald der aus der Heimath mit der Moldau verkehrenden Kaufleute vor den hiesigen Behörden auftreten, und die ihm übertragene fremde Gerechtsame kräftig wahrnehmen könne, ohne jedes-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mahl sein eingenes persönliches Geschäfts-Interesse dadurch zu gefähren.

Der Mangel an Besoldung da, wo alle Consule besoldet sind, verringert unstreitig den Einfluß des Preußischen Konsulates bei der Landsbehörde, dessen es so dringend zur befriedigenden Wahrnehmung der ihm anvertrauten Handelsinteressen bedarf. Der Mangel an Besoldung giebt dem Preußischen Konsul, seinen übrigen Colegen gegenüber, eine untergeordnete Stellung, welche gleichfalls dem Dienstesinteresse widerspricht; er zwingt ihn zur Betreibung von Privatgeschäften, durch welche er von der Landesbehörde und von den übrigen Konsulaten abhängig und außer Standgesetzt wird, ohne Scheu und Rücksicht für fremde Gerechtsame zu wirken.

Was die Ausfuhr moldauischer Producte betrifft, die im Geldbetrage der Einfuhr fremder Waaren ziemlich gleichsteht, so beschränkt sich diese größtentheils auf die Schiffsladungen in Gallatz, und der geringere Theil derselben, welche zu Lande bewirkt wird, gelangt nur selten weiter alst in die nächsten Gränzländer, Siebenbürgen, die Bukowina und Bessarabien.

Jassy den 3ten August 1840
/gezeichnet/ Kuch

(Arhivele Statului București, Microfilme R. D. Germană, Rola 23, cadrele 68—70 — Deutsches Zentralarchiv. Historische Abteilung, II, Merseburg. Acta des Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten betr. die Konigliche Preußische Consulate in der Moldau und Wallachei zu Jassy und Bukarest, Bd. IV, f. 47—48 v.)

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

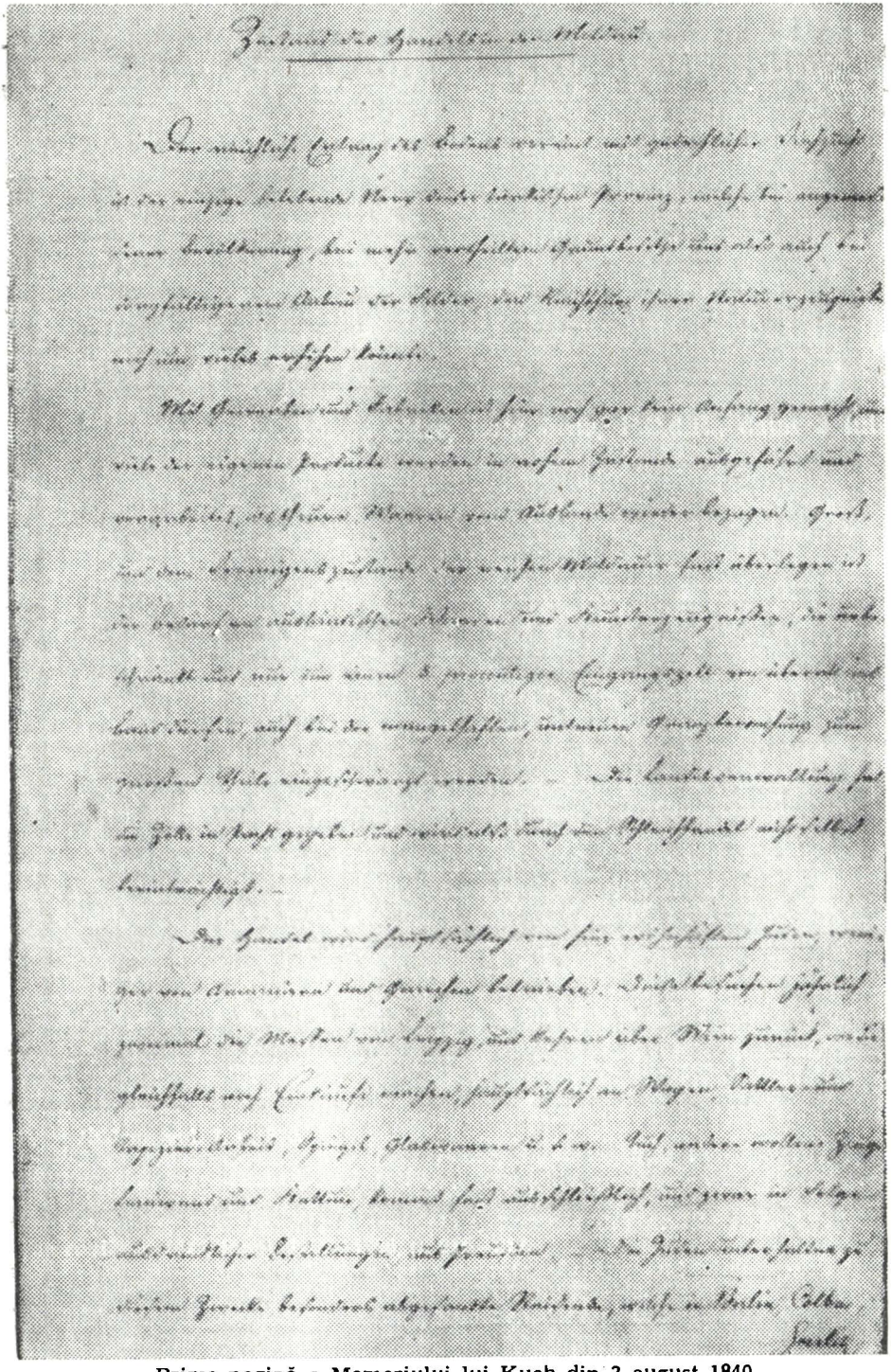

Prima pagină a Memoriului lui Kuch din 3 august 1840

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

UEBERSICHT DER MOLDAUISCHER AKTIV UND PASSIV HANDELS VON JAHRE 1839

EINFUHR *:

Name des Gränzzollamtes	Benennung der Waaren	Woher die Waaren kommen					Summa in türkische Piaster	AUSFUHR: Benennung der Artikel	Summa in türkische Piaster
		Leipzig	Preussen	Oesterreich	Russland	Turkey			
Mamornitza	Tuch, Leinwand, Pelzwerk, Glaswaaren	1857640	2244375	957690	—	—	5059705	Rohe, Haut, Wolle, Schweinborsten, Wachs, Kantheriden	1958440
Michaelești	— „ —	1049240	1362720	851780	—	—	3263940	— „ —	625000
Borduscheni	Tuch, Leinwand, Meubles, Leder, Pelzwerk	110720	89450	45375	—	—	245595	— „ —	271095
Grozeschti	Manufactur, Eisenwaaren, Bauholz-Wagen, Glas	—	—	1463210	—	—	1463210	— „ —	475640
Foltycyn	Tuch, Leinwand, Pelz-und Galanteriewaaren	185324	795320	458140	—	—	1438784	— „ —	412840
Komanesti	Manufactur, Eisen, Kupferwaaren, Papier	—	—	61390	—	—	61390	— „ —	36352
Prisakany	— „ —	—	—	39750	—	—	39750	— „ —	29464
Skuleni	Eisenwaaren, verarbeitetes Leder, Wachs, Pelzwerk	—	—	—	750580	—	750580	Schaffele, Borste, Salz, Mühlsteine, Baumfrüchte	520970
Leowa	— „ —	—	—	—	49975	—	49975	— „ —	79850
Lipkani	— „ —	—	—	—	120650	—	120650	— „ —	63540
Gallatz	Baumwolle, Schaffel, Manufactur, Kolonialwaaren	—	—	—	—	9875000	9875000	Getreide, Baum-und Hulsefrüchte, Schnaps, Wolle, Lein, Salz, Pelz, Wein, Käse	17676990
Fokschani	Gartenfrüchte u.a. Lebensmittel	—	—	—	—	150320	150320	Pelzwerk, Lebensmittel	584350
Summa		3202924	4491845	3877335	914205	10025320	22511629	Summa	22734831

* În piaștri turcești.

(Arhivele Statului București, Microfilme R.D.G., Rola 23, cadrul 72 — Deutsches Zentralarchiv, Historische Abteilung, II, Merseburg, Acta des Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten, Bd. IV, f. 51.)

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

DUMITRU VELCIU

CONSTANTIN CĂPITANUL FILIPESCU REDIVIVUS ?

Istoriile domnilor Țării Românești, 1290—1729 [1], scriere realizată în două etape (1290 — mai 1688 și mai 1688 — martie 1729), la un interval de cca. 12 ani una de alta, de către cronicarul Radu Popescu, a suscitat, de la prima ei publicare, în 1845 (prima parte) și 1847 (partea a doua), de către Nicolae Bălcescu și A. T. Laurian, în *Magazin istoric pentru Dacia,* numeroase discuții, cu puncte de vedere contradictorii între cercetătorii acestei valoroase scrieri, între care nume consacrate în domeniu (N. Iorga, I. G. Sbiera, Constantin Giurescu, Constant Grecescu, P. P. Panaitescu ș.a.), neîncheiate nici pînă în ziua de astăzi.

Aceste discuții le-am sintetizat în monografia noastră *Cronicarul Radu Popescu* (București), Ed. „Minerva", 1987) [2] cu concluzia, la care am ajuns după o documentare riguroasă, că și prima parte a *Istoriilor* (1290—mai 1688), atribuită de unii cercetători lui Constantin căpitanul Filipescu (argumentele principale N. Iorga), de alții lui Radu Popescu (argumente C. Giurescu și C. Grecescu) sau unui anonim (argumente P. P. Panaitescu), se datorește, în forma în care este cunoscută astăzi în manuscrisele păstrate și în edițiile integrale publicate (1961, 1963, 1984), lui Radu Popescu.

Avînd între obiective și combaterea punctului de vedere susținut de P. P. Panaitescu (autorul, *un anonim),* oarecum oficializat prin preluarea lui, din 1964, de Tratatul academic de istorie a literaturii române, lucrarea noastră a trezit interesul istoricilor literari și al unor istorici (Mircea Anghelescu, în „România literară", nr. 39/1987 ; Nicolae Manolescu, în „România literară", nr. 5/1988 : Z. Cârlogea, în „Luceafărul", nr. 50/1987 ; Cătălina Velculescu, în *Limbă și literatură,* nr. 2/1989, Virgil Cândea, în „Tribuna României", nr. 349 din 1987, ș.a.), de o atenție cu totul deosebită bucurîndu-se din partea multilaterialului și prodigiosului istoric Andrei Pippidi, într-un bogat și consistent studiu — *Pornind de la*

[1] În continuare vom cita, pe scurt, *Istoriile,* cu indicarea paginilor, unde va fi cazul, după ediția critică întocmită de Constant Grecescu, București, 1963.

[2] În continuare vom cita, direct din text, abreviat, RP și pagina, după caz.

[3] În citatele sau referirile directe la articolul pe care îl discutăm, vom indica în text, în paranteze, pagina din *Anuar.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

o carte nouă despre Radu Popescu (AIIAI, XXV/1, 1988, p. 425—444)[3], în care reia întreaga problematică creată, în decursul anilor, cu privire la paternitatea lui Radu Popescu asupra primei părți din *Istorii,* pornind chiar de la începuturile istoriografiei în Țara Românească. Articolul-studiu al lui A. Pippidi începe (p. 425—426) cu unele aprecieri generale pozitive asupra lucrării noastre, din care reținem și cîteva concrete (expunere sistematică, „demontarea" argumentelor lui P. P. Panaitescu și infirmarea „autorului anonim", prezentarea oarecum obiectivă și convingătoare a contradictoriei personalități a cronicarului, aprecierea anului de naștere a acestuia — 1653 — propus de noi, necunoscut din date documentare, drept „presupunerea cea mai apropiată de adevăr din cîte au fost făcute pînă acum") și se încheie (p. 444) cu o caracterizare excesiv favorabilă a lucrării și a modului în care a fost realizată : „D. Velciu [...] a studiat viața și opera lui Radu Popescu, ridicîndu-i cronicarului muntean un adevărat monument. Autorul își conduce investigațiile cu energie, cu putere de sinteză, cu profesionalism".

Între preliminariile și concluziile amintite, studiul lui A. Pippidi închide însă, după cîteva scurte dar neesențiale și nesemnificative completări — totuși binevenite — la biografia cronicarului și a familiei lui, precum și după unele corecturi ce stau sub același semn (între altele, lecțiunile eronate „Omariul" și „Isar logofăt Feților", îndreptate de autorul studiului în „Ocnariul" și „Isar logofețălul", nu ne aparțin, ele fiind preluate de noi din documente, *tipărite* de N. Iorga, respectiv de C. Giurescu, pe care nu le-am văzut în original), un volum impresionant de obiecții, observații, reveniri, cu unele revizuiri personale, la puncte de vedere mai vechi ale unor predecesori în studierea *Istoriilor* și a întregii dezvoltări a istoriografiei medievale a Țării Românești, adeseori cu noi, surprinzătoare și interesante ipoteze, denotînd intenția autorului, cum se afirmă în finalul articolului, de a deschide „un nou drum" în cercetarea și clarificarea, pe direcțiile sugerate în studiu, de fapt numai parțial înnoitoare, a spinoasei chestiuni pe care o reprezintă începuturile și evoluția istoriografiei medievale muntene pînă către finele celui de-al XVII-lea secol.

Fie ca urmare dorinței autorului de a spune cît mai mult în spațiul totdeauna prea restrîns al unui articol de revistă, sentiment pe care, în situații similare, l-am resimțit și noi de atîtea ori, fie, poate, grabei de a ajunge cît mai repede la tipar cu punctele proprii de vedere, studiul, foarte compact și nu deosebit de cursiv (ne referim la criteriul de ordonare a punctelor luate în discuție), necesită o atenție încordată și o intensă concentrare din partea cititorului. Ne-a surprins, din primele rînduri (p. 425) — desigur graba de care aminteam — un fragment de frază care, datorită punctuației greșite adoptate, referă la subsemnatul un amănunt, nu lipsit de importanță, subiectiv vorbind, care îl privea pe cronicar : «"Bătrîn foarte» — deci, explică biograful său, în vîrstă de 76 de ani — în aprilie..." (noi, la apariția articolului din *Anuar,* abia depășisem 65, dar, cu urarea implicită a autorului articolului, sperăm să-l ajungem și, poate, să-l depășim pe Radu Popescu !), după cum ne-au surprins și numeroasele erori de tipar, inclusiv pe coperta extrasului pe care, cu deosebită bunăvoință ni l-a oferit, fapt pentru care îi rămînem mult îndatorat.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

După lectura articolului, pe care ne-am străduit s-o ducem cu grijă şi atenţie încordată pînă la capăt — tulburată totuşi şi întîrziată, în acel timp, din cauza unor obligaţii editoriale cu termen — traversînd numeroasele meandre ale textului, am ajuns să ne formăm o idee de ansamblu asupra orientării şi, mai ales, asupra finalităţii urmărite de autor. Faţă de varietatea, multitudinea şi complexitatea aspectelor din articolul-studiu, pentru a nu pierde din vedere eventuale puncte importante din bogata argumentaţie pe care o cuprinde, am socotit că cea mai potrivită modalitate de a ne da concursul la cercetarea iniţiată de documentatul nostru preopinent, concurs la care, implicit, sîntem solicitaţi în finalul articolului său, este aceea de a lua în discuţie, *punct cu punct* afirmaţiile sale, pe măsură ce apar în expunere — cu excepţia bogatului excurs privind începuturile istoriografiei muntenești, pînă la Matei Basarab inclusiv, la care ne vom referi numai întrucît au legătură cu problema paternităţii lui Radu Popescu — metodă pe care am folosit-o cu succes, cum concede şi Andrei Pippidi, faţă de studiul anterior al lui P. P. Panaitescu, „autorul un anonim" ; observăm însă că A. Pippidi greşeşte cînd afirmă (p. 425) că P. P. Panaitescu consideră că „fragmentul de legătură" din *Istorii*, anii 1688—1699, a fost „compus de un alt anonim" ; P. P. Panaitescu acceptase acest „fragment de legătură", ca scris de Radu Popescu, în studiul său din 1962, *Începuturile istoriografiei în Ţara Românească*, republicat în *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1971, unde trimitem, pentru confirmare, la p. 453, iar în *Istoria literaturii române*, I (Bucureşti, 1964), în capitolul *Cronica Bălenilor* [4] (redactat chiar de P. P. Panaitescu) el precizează : „Radu Popescu [...] este autorul, care semnează, al unei cronici a lui Nicolae Mavrocordat (pe care a scris-o în continuarea *Cronicii Bălenilor*, legînd-o de această scriere *printr-un scurt text de racord)*" — p. 427 ; ed. a II-a, 1970, p. 397 — poziţie adoptată, după C. Giurescu, încă din 1961, de Al. Piru, de asemenea susţinător consecvent al anonimatului CB în toate ediţiile *Literaturii române vechi*, pînă la ultima, cea din 1977, cuprinsă în *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830* [5].

Trecînd, deci, pe rînd, la obiecţiile lui A. Pippidi, pe care nu le putem accepta, să ne referim, mai întîi, la observaţia sa că „l-am trimis" pe viitorul cronicar „fără nici o justificare" (p. 426) pentru studii la Marea Şcoală a Patriarhiei din Constantinopol. Deşi neconfirmată de vreun document sau de o ştire certă, părerea noastră că Radu Popescu a învăţat la o şcoală superioară în afara ţării a pornit de la sugestia lui N. Iorga — „Radu, ca şi contemporanul său Constantin Cantacuzino stolnicul, a învăţat undeva peste hotare" [6] (deşi el îl avea în vedere aici şi ca autor al „Cronicii anonime brâncoveneşti" !) — şi se baza pe cunoştinţele bogate şi instrucţiunea cronicarului (latina, greaca, turca, inclusiv istoria, geografia şi calendarul turc), pe faptul că în ţară, în acea vreme, nu existau şcoli de nivel superior, pe posibilităţile materiale ale

[4] Pentru *Cronica Bălenilor*, în accepţia lui P. P. Panaitescu şi a lui A. Pippidi, precum şi pentru partea din *Istorii* care precede intervenţia lui Radu Popescu, folosim sigla CB.

[5] Bucureşti, 1977, p. 245—246.

[6] N. Iorga, *Cronicele muntene. Întîiul memoriu*, Bucureşti, 1899, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

familiei şi conjunctura favorabilă Bălenilor, a domniei lui Grigore Ghica. În aceste condiţii de pregătire în afara ţării, pe care am limitat-o în timp pînă către sfîrşitul anului 1673 (mai puţin de doi ani), nu apare deloc lipsită de suport participarea lui în 1674, ca translator de limbă latină la convorbirile purtate în Transilvania de grupul pribegilor Băleni, din care făcea parte, cu principele Mihai Apafi ; cu atît mai mult ca redactor al scrisorilor, de asemenea în latineşte, prin care Bălenii au cerut azil în Transilvania, mai ales, cum recunoaşte şi A. Pippidi (p. 426), că „pasajul din *Istorii* (p. 162), referitor la acest exil, coincide cu scrisorile adresate lui Apafi de grupul emigranţilor". Că pasajul respectiv din *Istorii* „cuprinde şi detalii suplimentare" — e vorba de torturile suferite de Radu Dudescu şi execuţia unor boieri „dintre care Papa Greceanu era chiar unchiul lui Constantin Filipescu" (p. 426) — nu implică o „mînă străină" în *Istorii ;* pribegii, doritori să revină cît mai curînd acasă, erau în mod deosebit interesaţi de ceea ce se petrecea în ţară cu primii din grup care îndrăzniseră să se înapoieze (R. Dudescu şi Stroe Leurdeanu), şi este de aşteptat că destul de des „le mergeau scrisorile", chiar dacă „povestea" cu ascunderea lor într-un ciomag sfredelit, „descoperire" a Cantacuzinilor *(Istorii,* p. 162) care nu l-a putut induce în eroare pe Gheorghe Duca, de la care s-au ales şi cu „multe pedepse" pentru „mărturia [lor] mincinoasă) *(Istorii,* ibidem), nu era, după părerea noastră, decît o invenţie a lui Radu Popescu pentru a-i prezenta pe duşmanii Bălenilor într-o lumină cît mai nefavorabilă[7]. Intenţia lui A. Pippidi de a sugera că mare parte din pasajul în discuţie — „detaliile suplimentare" — s-ar datora lui Constantin căpitanul Filipescu, nu întăreşte, ci dimpotrivă infirmă de-a binelea o eventuală contribuţie a acestuia : nu Filipescu putea fi acela care, vorbind de omorîrea de către Duca a unchiului Papa Greceanu, îşi permitea să-l implice ca „pîrîtor", şi deci vinovat de delaţiunea care l-a costat viaţa pe acesta, pe celălalt unchi al său, Mihai, *fratele* lui Papa ; o frază ca „zic unii, care şi eu am auzit den gura unor oameni foarte dă credinţă, că pă Papa vistier, frate-său Mihai l-au pîrît, că va să fugă" *(Istorii,* p. 162), este tipică lui Radu Popescu, care nu avea nici un motiv să-l menajeze pe Mihai Greceanu spătarul, mai ales că Grecenii erau rude cu Brîncoveanu. Iar nedumerirea autorului articolului cu privire la „grija şi ploşenia" — expresia ne aparţine — cu care Bălenii duceau cu ei în exil în 1674 vechea şi incipienta formă a letopiseţului familiei, precum şi „nişte scurte însemnări vechi de numai 10—12 ani" (p. 426) se risipeşte dacă lămurim, potrivit celor afirmate şi în cartea noastră (p. 182), că era vorba, de fapt, de o *Cronică a Ţării Româneşti,* adusă pînă pe la 1659—1660, şi cîteva însemnări ce nu apucaseră a fi incluse în această cronică. Scrierea avea o vechime de cel puţin 15 ani şi o preţioasă valoare pentru drepturile familiei Bălenilor (A. Pippidi afirmă, p. 426, că Bălenii „se înrudiseră în secolul al XV-lea cu Basarabii") — de aici şi constanta preocupare a lui Radu Popescu de a anula, pe parcursul întregii prime

[7] Este probabil că ideea cu „ciomagul sfredelit" i-a fost sugerată de ceea ce auzise în vremea pribegiei din Moldova în legătură cu Nicolae spătarul [Milescu], episod redat mai tîrziu de Neculce în istorisirea XLI din cunoscutele sale „O samă de cuvinte" (ed. I. Iordan, Bucureşti, 1959, p. 27).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

părți a *Istoriilor*, sub diferite forme și modalități, descendența, contrafăcută, pe care o pretindeau adversarii lor, Cantacuzinii, din Basarabi.

„Luptele de pe cursul superior al Nistrului [...] sînt descrise de cineva care ar fi luat parte la campanie", susține A. Pippidi (p. 426) dar „nici tatăl, nici bunicul lui Radu Popescu, adaugă autorul, nu i-au putut povesti amănunțit expediția" deoarece în 1676 ambii erau la București, caimacami ai lui Duca. N-a fost prezent acolo, în 1676, credem noi, nici Radu Popescu, dar totul este redat din informații verbale ulterioare — „cum spuneau" (*Istorii*, p. 167) — luate de la participanți, dintre care vor fi fost destui din rîndul rudelor și apropiaților Bălenilor.

A. Pippidi repune pe tapet (p. 426) vechile susțineri din articolul lui Emil Panaitescu, lucrare studențească de seminar (1908), prin care se contesta exactitatea unor date concret calendaristice („cele 11 zile") prin care Radu Popescu prezenta împrejurările arestării și omorîrii tatălui său Hrizea ; deși argumentele fostului student al lui Dimitie Onciul fuseseră invalidate de mai multe ori (Al. A. Vasilescu, C. Grecescu, D. Velciu), autorul studiului apreciază că intervențiile acestora, „ingenioase, nu sînt totdeauna convingătoare", invocînd însă numai două palide obiecțiuni : mai întîi că e greu de crezut că actul de vînzare al lui Hrizea și al fiilor săi, din 17 aprilie 1680, conținînd semnăturile, ca martori, a douăzeci de mari dregători, „putea fi întocmit în închisoare", ceea ce ar presupune că Hrizea era liber în acel timp ; apoi faptul, care ar conduce la aceeași presupunere, că, în actul din 11 septembrie 1680, prin care cumpărătorul din 17 aprilie obținea de la Șerban Cantacuzino obișnuita întărire domnească pe ceea ce cumpărase, Hrizea nu este menționat ca „răposat" (ambele acte în anexă la articolul menționat al lui E. Panaitescu). Prima obiecție își pierde cu totul valoarea dacă avem în vedere că cumpărătorul era *aga* Matei Filipescu, în ale cărui atribuții intra și paza visteriei și a închisorii domnești din capitală ; nesigur în privința viitorului lui Hrizea — va fi omorît sau va reveni în divan ? — mai ales că acesta avea și doi fii care ulterior puteau ridica pretenții de răscumpărare a vînzării, prin calitatea și posibilitățile sale *aga* Matei Filipescu [8] a putut organiza, chiar în situația în care vînzătorul era în stare de arest, semnarea actului respectiv de cei douăzeci de martori ; nu este exclus ca cel puțin o bună parte din semnăturile de mărturie, dacă nu chiar toate, să fi fost obținute de cumpărător după ce a avut în mînă actul de vînzare iscălit, *manu propria*, de Hrizea și cei doi fii ai săi și întărit, în plus, prin pecețile lor. Cît privește cea de-a doua obiecțiune, ea cade de la sine în urma actului din 13 iulie 1680 [9] prin care „Radu și Gheorghiță, feciorii Hrizii vornic" *singuri* vînd părți din satul Glupari, cumpărătură și proprietate a lui Hrizea (nu a fiilor săi), a cărui semnătură nu apare pe act, cum apăruse în toate celelalte acte de vînzare pe care le făcuse pînă atunci. Concluzia : Hrizea fusese omorît înainte de 13 iulie 1680. Iar mențiunea „răposat" nu era obligatorie în actul de întărire din sept. 1680 pe care îl primea aga Matei Filipescu.

[8] Era efectiv în funcțiune în acel timp (cf. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, București, 1971, p. 179).

[9] I. C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, București, 1919, p. 171—172.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

A. Pippidi completează (p. 427) încercările de mai sus, de a infirma redactarea de către Radu Popescu a pasajului privitor la arestarea, chinuirea şi omorîrea lui Hrizea, prin „tonul impersonal" pe care i se pare că îl întrevede în unele părţi din acest pasaj — „într-o scrisoare a Hrizii vistier *s-au văzut...*" *(Istorii,* p. 175) — precum şi prin „concluzia surprinzător de banală" — „Unde nu va Dumnezeu să păzască, omul nu poate să strice" *(ibidem)* — intervenţii ale lui Radu Popescu cînd a revăzut *„la bătrîneţe"* (!) paginile scrise de un altul „bine informat, cu excepţia unor mici erori de cronologie" (p. 427), „erori" care, mai sus, şi, cu lux de amănunte, în cartea noastră pe care A. Pippidi şi-a propus s-o amendeze serios, am dovedit că nu există. Evident, după „revizorul" volumului nostru, cel ce a redactat atît de „neutru" episodul Hrizea ar fi acelaşi Constantin căpitanul Filipescu, implicat şi anterior, în acelaşi mod forţat, în scrierea primei părţi a *Istoriilor,* informat acum de ceea ce s-a petrecut de către fratele său aga Matei Filipescu, cumpărătorul din aprilie 1680 cu cei douăzeci de martori ai săi, şi de către Barbu Milescu, noul mare vistier, înlocuitorul lui Hrizea, şi el„ îndreptăţit a cunoaşte foarte bine situaţia" (p. 427). Nouă ni se pare în afară de orice îndoială, că nimeni altul nu putea fi mai bine şi mai corect informat asupra *cazului* Hrizea, decît fiul victimei, *interesat,* în acelaşi timp, *să dea cît mai multe date despre abuzurile şi cruzimile la care tatăl său fusese supus,* pînă la omorîrea lui în chinuri, de către Şerban Cantacuzino, personaj urmărit cu perseverenţă, sub aspect consecvent negativ, de la prima lui apariţie în *Istorii,* cu ecouri, de aceeaşi natură, *post mortem,* şi în partea ce constituie paternitatea necontestată a lui Radu Popescu *(Istorii,* p. 187, 219). Cît priveşte afirmaţia că Radu Popescu ar fi revăzut „la bătrîneţe" partea redactată de... Constantin căpitanul Filipescu, pe care A Pippidi o va relua, cu argumente personale, mai departe, o lăsăm şi noi, pînă atunci, în suspensie, mai ales pentru că aici nu se bazează pe nimic. Vrem însă să observăm că „banala" *concluzie* pe care o citează, reprodusă şi de noi mai sus, şi pe care o apropie, nu ne dăm seama prin mecanismul cărei erori, de „Anonimul brâncovenesc" [10] dar trimite, concret (p. 427) la Pseudo-Nicolae Costin, unde se şi găseşte [11], este unul din „ticurile" — am preluat termenul de la A. Pippidi (p. 444) — lui Radu Popescu ; se mai găseşte la el în partea necontestată a cronicii — „Unde nu iaste voia lui Dumnezeu, nu pot oamenii" *(Istorii,* p. 290) — adoptat de cronicarul muntean de la colegul său moldovean Grigore Ureche : „Unde nu va Dumnezeu, nu poate omul" (ed. P. P. Panaitescu, 1958, p. 81), a cărui cronică, cum se ştie, este repetat folosită în *Istoriile domnilor Ţării Româneşti.*

Trecem peste cîteva repetări ale lui A. Pippidi şi peste unele simple reluări fără obiecţii din lucrarea noastră şi sîntem de acord că, plecînd

[10] Este vorba probabil de ceea ce textologii numesc *bourdon,* un rînd sărit (aici la tipărire), pentru că, sub forma „unde nu va Dumnezeu, oamenii încă nu pot", aceeaşi reflecţie se găseşte şi în *Cronica anonimă brâncovenească (Cronicari munteni,* ed. M. Gregorian, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 350). În sens pozitiv — „Dar unde va Dumnezeu, pre lesne se pleacă inimele tuturor spre a tocmi lucrurile" — o aflăm în *Izvodul buhuşesc* (ed. C. Giurescu, 1913, p. 98 ; vezi *infra,* nota 16), de unde, schimbîndu-i sensul, a putut-o prelua şi Radu Popescu.

[11] M. Kogălniceanu, *Cronicile României,* ed. II, vol. II, Bucureşti, 1872, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

de la o afirmație a lui N. Iorga, am greșit identificîndu-l pe Radu Popescu cu „Radu logofăt de taină" de la care primea diverse știri secrete Mihai Băjescu care scria, în 1689—1690, unor pribegi munteni, antibrîncovenești din Transilvania. Logofătul de taină informator este, foarte probabil, Radu Greceanu, cum se arată în articol (p. 427).

Trecem din nou peste alte cîteva reluări, de asemenea fără obiecții dar cu ușoare completări ale lui A. Pippidi (p. 427—428) din episoadele vieții lui Radu Popescu, așa cum au fost expuse în cartea noastră, apreciind, în același timp, calificativele „claritatea și obiectivitatea", cu care recenzentul caracterizează scurta noastră prezentare a istoriografiei din Tara Românească pînă către sfîrșitul secolului XVII, pe care o completează, în mod îndreptățit (p. 428), cu cîteva contribuții de amănunt (D. Mioc, Cătălina Velculescu, A. Pippidi) pe care noi le omisesem.

Ne oprim însă la prima dintre *principalele probleme* pe care le ridică, cu o bogată argumentație, A. Pippidi împotriva vederilor noastre, și anume datarea primei părți a *Istoriilor* care, după opinia sa, „nu e o problemă ușor de rezolvat" (p. 429). În consecință, își propune să infirme mai toate argumentele noastre prin care localizăm în timp, între *anii 1696 și circa 1706* (RP, p. 68, 72, 153, 181, 195) redactarea de către Radu Popescu a primei părți a *Istoriilor,* așa cum o cunoaștem din manuscrisele care o conțin și din edițiile publicate. Le vom discuta pe rînd [12].

Se consideră, în studiul-recenzie, că observația autorului *Istoriilor* (p. 88), cu ocazia renunțării lui Moise Movilă la tronul Țării Românești pentru că nu voia să satisfacă poftele de bani ale turcilor — „Care iar asemenea lor [turcilor] de va fi domnul *iubitor de bani, rău, cumplit, să le dea den destul,* acela *poate domni și mult*" — pe care noi am interpretat-o ca o aluzie la Constantin Brâncoveanu, care în 1703 aproape a dublat haraciul plătit turcilor ca să-și păstreze domnia *(Istorii,* p. 200), ceea ce conducea la scrierea pasajului respectiv după 1703, confirmîndu-se datarea, „nu se leagă neapărat de împrejurările din 1703" [...], „ci, tot atît de bine, de situația identică în care Șerban Cantacuzino s-a găsit în 1684" (A. P., p. 429). Deși interpretarea lui A. Pippidi e verosimilă — apreciat de turci ca „viclean", primejduit să fie scos din domnie și dus la Poartă, Șerban Cantacuzino, „slujindu-i *norocul și banii,* nici un rău n-au pățit" dar și pentru că *se împrietenise* cu sarascherul însărcinat cu arestarea lui *(Istorii,* p. 182—183) — noi subliniam (RP, p. 147) și o identitate de formulare la autorul *Istoriilor,* în legătură cu

[12] Trecem peste discuția legată de data tipăririi și difuzării *Bibliei lui Șerban* (noiembrie 1688), invocată de noi, ca datare, și combătută în articol, care nu mai are obiect, atît noi (RP, p. 145) cît și A. Pippidi (p. 428—429) lăsîndu-ne înșelați de eroarea strecurată în unele manuscrise și ediții ale *Istoriei Țării Românești* — „toate cărțile și toate cetăniile pe slavonește *ne sînt*" *(Cronicari munteni,* ed. M. Gregorian, vol. I, p. 34), în loc de, corect, *„...le sînt" (Opercle lui Constantin Cantacuzino,* ed. N. Iorga, București, 1901, p. 109 — de fapt, nu o afirmație a stolnicului Constantin Cantacuzino, ci un citat al său din scrierea istoricului polon Martin Kromer, *De origine et rebus gestis Polonorum,* care trimitea la situația din țările noastre în secolul XVI, clarificare adusă ulterior de A. Pippidi, în articolul *Istoria Țării Românești, autorul și data ei,* în *RdI.,* tom 42, 1989, nr. 12, p. 1217.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Brâncoveanu, față de pasajul privitor la Gavril Movilă : după revenirea în țară, cu domnia reconfirmată, „s-au făcut *mai rău, mai cumplit (Istorii*, p. 200), fără nici o menţiune despre „noroc" sau „împrietenirea" cu mai marii Porţii. Cît despre întinderea domniei, în 1703 Brâncoveanu împlinea 15 ani de domnie, față de cei numai șase ai lui Șerban Cantacuzino din 1684. Situaţia celor doi domni, în vederile autorului *Istoriilor*, Radu Popescu, nu era, cum se vede, chiar „identică". Iar el scria sub Brâncoveanu, nu sub Șerban Cantacuzino.

Datarea noastră *după 1687*, în baza folosirii în *Istorii* a *Cronicii slovenilor* a lui Gheorghe Brancovici, nu oferă, într-adevăr, „un indiciu precis" (p. 429), dar nu trebuie uitat că Brancovici a scris la curtea lui Șerban Cantacuzino, inclusiv în anul 1687, în preajma fratelui acestuia stolnicul, și nu este deloc probabil că Radu Popescu a putut smulge din mîna Cantacuzinilor, imediat după încheiere, letopiseţul brancovicesc, pentru a-l putea folosi în chiar prima filă a scrierii sale (*Istorii*, p. 3 ; referirile la „Roma" și „Traian împăratul"), urmată de preluări din aceeași sursă la p. 7, 10, 12, 13, 14, 24 etc. Este de așteptat ca el să fi ajuns în posesia unei copii a *Cronicii slovenilor* între 1692 și 1696 cînd, ca mare clucer de arie și membru al divanului, avea contacte mai dese cu Cantacuzinii care făceau parte din divan sub Brâncoveanu.

În ceea ce privește manuscrisul BAR nr. 1445, copie munteană a cronicii lui Grigore Ureche, folosit în mare măsură în *Istorii*, cu toată neîncrederea lui A. Pippidi față de datarea „începutul secolului al XVIII-lea", pe care am preluat-o (RP, p. 149) după doi istorici, C. Giurescu și P. P. Panaitescu, editori de numeroase texte cronicărești, dar și după un *lingvist-filolog*, Liviu Onu, de asemenea editor de cronici, familiarizaţi cu grafiile timpului, noi o păstrăm în continuare, ca deplin întemeiată. Acesta din urmă, căruia, prin natura pregătirii sale, trebuie să-i acordăm, în acest caz, un plus de încredere față de istorici, aduce precizarea suplimentară că, în acest manuscris, *„mult mai tîrziu, tot în sec. XVIII, dar de către altcineva*, au fost scrise, în continuare, texte cu conţinut moral, religios etc." [13], pe care le menţionează, de altfel, și G. Ștrempel [14], și în baza cărora datează *manuscrisul întreg* „sec. XVIII (mijloc)". Însemnările concrete cronologice ale unor *deţinători tîrzii* ai manuscrisului, după care s-au orientat I. Crăciun și A. Ilieș [15], care, de fapt, nici nu au încercat, practic o datare, nu pot contribui la fixarea datei cînd s-a executat copia respectivă. Recenzentul nostru, care ni-i opune pe autorii *Repertoriului manuscriselor de cronici interne* și pe cel al *Catalogului de manuscrise românești al BAR*, nu propune însă nimic în schimb, chiar dacă îl are în vedere, ca autor al *Istoriilor*, folosind manuscrisul în discuţie, pe Constantin căpitanul Filipescu. Dacă, mai mult din dorința de a adăuga o notă în plus datării pe care o susţinem, am menţionat și părerea lui C. Rezachevici — porecla de „Conteș" dată

[13] L. Onu, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi*, București, 1973, p. 84. Se știe că L. Onu este autor, împreună cu Al. Rosetti și B. Cazacu, al unei *Istorii a limbii române literare*, vol. I, ed. a II-a, București, 1971.

[14] G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, BAR nr. 1—1600, București, 1978, p. 333.

[15] *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV—XVIII, privind istoria României*, București 1963, p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

lui Badea Bălăceanu, vornicul, după obținerea titlului de „graf", conte, de către fiul său aga Constantin Bălăceanu de la austrieci, prin 1688—1690 — pe care acesta o preluase după Hasdeu, reținută de noi cu toată rezerva (RP, p. 135 : „Dacă putem să ne încredem în cele susținute de C. Rezachevici..."), îi dăm dreptate lui A. Pippidi că am greșit considerînd posibilă o asemenea „explicație fantezistă" ; nu putem renunța, însă, la anul 1693, termen *post quem* pentru redactarea primei părți a *Istoriilor*, pe care l-am întărit prin două argumente : mențiunea morții lui Constantin Cantemir, față de care în articolul-recenzie nu se ridică nici o obiecție, și evasidentitatea, în prezentarea numirii aceluiași domn de către sarascherul turc Suleiman, între textul corespunzător din *Istorii* și cel din cronica lui Radu Greceanu ; ambele conțin aceeași greșeală — evenimentul s-ar fi petrecut la Baba(dag), nu la Oblucița cum dau corect cronicile moldovene — de unde concluzia că Radu Popescu a luat datele (întregul pasaj este aproape identic !) din respectiva cronică brâncovenească, Radu Greceanu (care și-a început redactarea cronicii prin 1693) precedîndu-l în prezentarea domniei lui Brâncoveanu. A. Pippidi nu acceptă cronica lui Greceanu drept izvor al lui Radu Popescu — „eroarea a fost comisă de ambii cronicari independent unul de altul" (p. 429) — dar undeva, către sfîrșitul articolului, semnalînd, în *Istorii*, expresia „mării sale", cu referire la Brâncoveanu (*Istorii*, p. 195), consideră că „frîntura de frază" în care se cuprinde această neobișnuită expresie pentru Radu Popescu este „poate împrumutată de la Radu Greceanu" (p. 443). Considerăm util să reamintim, ceea ce am menționat și în cartea noastră (p. 70, nota 25), că cei doi cronicari erau rude, Radu Greceanu fiind căsătorit cu fiica lui Ivașco Băleanu (II), vară primară cu Radu Popescu, fapt ce constituie un argument în plus pentru confirmarea legăturilor dintre ei și pentru a justifica dependența în bună măsură a scrierii lui Radu Popescu de cronica lui Greceanu, evidentă mai ales în partea a doua a *Istoriilor*, privind domnia lui Constantin Brâncoveanu.

O stăruință deosebită depune A. Pippidi pentru a încerca să neutralizeze argumentele noastre privind folosirea de către Radu Popescu a *letopisețului* sau *cronicii buhușești*, *1661—1705*, scriere publicată de C. Giurescu în 1913 [16], care conduce redactarea primei părți a *Istoriilor* pînă către anul 1706.

Simpla afirmație a recenzentului, că o comparație între cele două scrieri „dovedește absența oricărui împrumut direct" (p. 429) sau că locurile unde *cronica buhușească* și *Istoriile* „par să prezinte aceleași expresii și formulări sînt suprapuneri întîmplătoare" (p. 430), nu pot ține loc de argument, atîta vreme cît noi am subliniat *repetate apropieri numai între aceste două scrieri* pentru anumite momente din perioada sfîrșitului celei de-a treia domnii a lui Gheorghe Duca (perioadă relatată, cu amănunte, atît de *Pseudo-Amiras* cît și de *Izvodul lui Tudosie Dubău*), iar, mai mult decît atît, am pus față în față (cf. RP, p. 151—152) pasaje întregi care îndreptățesc *preluarea* de către autorul *Istoriilor*

[16] *Letopisețul țării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705*, ed. Constantin Giurescu, București, 1913.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

a unor cuvinte, sintagme, nume proprii concrete ce lipsesc la ceilalţi cronicari care au scris contemporan.

Pentru a ne infirma demonstraţia, A. Pippidi scoate în evidenţă că, „de exemplu" — un singur exemplu ! — la prezentarea cuceririi de către turci a Cehrinului în 1678, în *Istorii* se dă o altă explicaţie trădării comandantului rus care a condus la pierderea acestei cetăţi decît ceea ce se află în *cronica buhuşească* şi la Neculce, care a folosit-o mai tîrziu. Cine citeşte cu atenţie cele două relatări constată că în *Istorii* (p. 169—170) Radu Popescu, procedînd rezumativ, a reţinut esenţialul — trădarea şi banii primiţi de la turci (ceea ce apare şi în *cronica buhuşească*, p. 70) — şi a pus accentul pe urmarea trădării, aspectul spectaculos al pedepsirii de către ţar a trădătorului. Cît priveşte menţiunea (p. 430) că în *Istorii* comandantul rus venit în apărarea Cehrinului este numit Ramadanoschi iar în *cronica buhuşească* şi Neculce, Rămădan, observăm numai că în indicele la ediţia C. Giurescu (p. 110) figurează, în paranteză, şi Ramadanovschi, iar la Neculce (ed. I. Iordan, 1959, p. 62), pe aceeaşi pagină, găsim atît Ramadan cît şi Ramadanoschi ! Este chestiune de varianta sau variantele folosite de cei doi cronicari şi, mult mai tîrziu, de editorul C. Giurescu. Împotriva unor clarificări care nu mai lasă loc la echivocuri, A. Pippidi menţine şi implică în discutarea scrierii noastre vechea confuzie pornită de la V. A. Urechia şi reluată de N. Iorga dintre *Izvodul lui Vasile Demian* şi *Izvodul lui Tudosie Dubău.* Încă din 1914, C. Giurescu demonstrase [17] că e vorba de două lucrări distincte, care n-au nici o legătură între ele, publicînd, ca şi N. Iorga, *Izvodul lui T. Dubău*, dar corect, fără să-l amestece în scrierea lui şi pe V. Demian ; în legătură cu acesta din urmă, C. Giurescu avea în vedere un cu totul alt izvod, care nu s-a păstrat, dar care este inclus în cronica cunoscută astăzi sub numele de *Pseudo-Nicolae Costin (1661—1709).* În lucrarea noastră, *Cronica anonimă a Moldovei, 1661—1709 (Pseudo — N. Costin). Studiu critic* [18], am dus mai departe încercarea lui C. Giurescu, rămasă, din păcate, fără încheiere, dovedind existenţa unui izvod propriu, scris de către Vasile Demian. L-am delimitat în partea de început a amintitei cronici anonime, pînă în prima jumătate a domniei lui Constantin Cantemir — vezi lucrarea noastră mai sus amintită, p. 86—169 — după care intervine *Izvodul lui Tudosie Dubău*, ambele parţial prelucrate şi cu numeroase dar neesenţiale interpolări ale lui Sava Ieromonahul, *compilatorul* şi, în partea ce depăşeşte *Izvodul lui Tudosie Dubău, autorul* cronicii moldovene pe anii 1661—1709.

Punerea în comparaţie, de către mult prea atentul cercetător al lucrării noastre despre Radu Popescu (p. 429), a două pasaje care au o oarecare apropiere între ele — unul din „scurta cronică atribuită lui Vasile Dămian sau lui Tudosie Dubău" (pasaj citat după Iorga, *Studii şi documente*, III, Bucureşti, 1901, p. 18), de fapt *Izvodul lui T. Dubău*, şi celălalt din *Istoriile* lui Radu Popescu (p. 179) — pe ambele apropiindu-le de încă două pasaje, şi ele oarecum asemănătoare din *Letopiseţul cantacuzinesc* [19] (ed. Grecescu—Simionescu, p. 178 şi 183), ni se pare o

[17] C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul şi Vasile Dermian*, Bucureşti, 1914.

[18] Bucureşti, 1989.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

operație complicată dar cu totul gratuită, care nu are nici o legătură cu argumentele noastre privind folosirea de către autorul *Istoriilor a cronicii buhușești*. Noi am susținut că Radu Popescu a folosit și LC, în forma realizată la cîțiva ani după 1690, iar izvodul „lui V. Dămian sau T. Dubău" (!), implicat mai sus, datat de A. Pippidi, „în 1703" (p. 430), abia ne-ar întări argumentația noastră „către 1706" dacă realmente ar fi fost folosit în *Istorii*. Din păcate, acest lucru, nu se poate susține, chiar dacă, aici, am amesteca, cum se sugerează în articolul-studiu, și pe Nicolae Costin, cu cronica ce, în mod greșit, i se atribuie. Ceea ce se poate extrage din această quadruplă și inutilă comparație este că Radu Popescu a folosit aici în mod sigur LC (trimiterea de la p. 178, după înfrîngerea turcilor la asediul Vienei din 1683) ; în ambele scrieri muntene — și singurele din bogata istoriografie munteană și moldoveană contemporană evenimentului — se dă, ca în RP (p. 179), durata de *63 de zile* asediului turcesc al Vienei. *Izvodul lui T. Dubău* vorbește de „40 de zile", *cronica buhușească* în pasajul corespunzător (nefolosit aici de Radu Popescu) ajunge, prin însumare, la 54 de zile (ed. C. Giurescu, p. 74), *Pseudo-Amiras* [20], la „60 de zile", *Pseudo N. Muste* [21], la 89 de zile (e vorba, evident, de o greșeală în ediția Kogălniceanu ; se știe că Pseudo-Muste a folosit *cronica buhușească*), iar Neculce care, și el, o utilizează, la 59 de zile (ed. I. Iordan, 1959, p. 73). Nepotrivirea dintre *cronica buhușească* și celelalte două cronici care au folosit-o se datorește, cred, lui C. Giurescu, care, urmărind să editeze „arhetipul" cum susține (p. 47—50), a reținut din diferitele variante, ca început al asediului, 10 iulie, în loc de 5 iulie (la Pseudo-Muste, 5 *iunie*, greșeală de tipar), cum dau ceilalți doi, care au avut la dispoziție, în mod cert, o variantă „buhușească" mai veche, mai aproape de original decît tot ce i-a stat la îndemînă lui C. Giurescu în 1913. „Tipica imagine a unei derute", cum califică A. Pippidi (p. 430) cele patru citate asemănătoare pe care le-a prezentat, nu spune mai mult decît ceea ce, în mod fericit, a formulat însuși autorul studiului, caracterul ei „tipic" (confirmînd, în schimb faptul concret, verificabil, al *preluării directe* a lui Radu Popescu din LC). Searbăda povestire din *Izvodul lui T. Dubău*, al cărui autor nu este nici Dubău, nici V. Demian — noi l-am atribuit lui Axinte Uricariul, ca una dintre primele sale lucrări [22] — nu avea nevoie și nici nu justifică, pentru amănunte ce privesc în primul rînd Moldova, împrumuturi din cronici muntene, cum sugerează A. Pippidi (p. 430). Observăm că autorul articolului se contrazice în datări pe aceeași pagină (430) : după ce, cum am văzut mai sus, propune datarea *Izvodului lui V. Demian sau T. Dubău* „în 1703", cîteva rînduri mai jos, același izvod, pe care acum pare a-l atribui numai lui V. Demian, îl socotește redactat

[19] În continuare, vom cita abreviat LC, indicînd în text, după caz, la trimiterile noastre, paginile după *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I și II. București, 1961. Citatele date aici de A. Pippidi după ed. Grecescu-Simonescu se găsesc, într-o formă mai restrînsă, în ed. Gregorian, vol. I, p. 208, care a folosit alt manuscris.

[20] Ediția Dan Simonescu, București, 1975, p. 52.

[21] Ediția M. Kogălniceanu, ed. II, vol. III, București, 1874, p. 79.

[22] D. Velciu, *Noi considerații privind autorul izvodului lui Tudosie Dubău*, în *RdI*, tom. 34, 1981, nr. 9, p. 1669—1686.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

prin 1693—1694, după textul editat de N. Iorga, datare ce se potrivește cu titlul de „fost mare logofăt" pe care îl avea în acel moment... Tudosie Dubău. Concluzia din articol : „izvodul atribuit lui V. Demian n-a avut nici un rol în redactarea letopisețului Bălenilor, iar data cînd a fost scris, 1693—1694, nu constituie un termen *post quem* Bălenilor" (p. 430), ceea ce nici nu a intrat în vederile noastre ; acest izvod — al lui Demian sau Dubău ? — ar fi, după A. Pippidi, „sursa folosită atît de autorul *Letopisețului Cantacuzinesc*, cît și de diacul aflat în serviciul lui Dubău". Mărturisim că pătrundem cu greu argumentarea, plină de meandre și inconsecvențe, a autorului articolului.

Pe de altă parte, nu vedem ce valoare, ca argument pentru oponentul nostru, are afirmația că *Istoriile* au fost cunoscute și de Nicolae Costin, pentru că în *Cronica Moldovei pe anii 1662—1711* — (corect 1661—1709) — se spune, la un moment dat, în legătură cu Șerban Cantacuzino : „destul scriu letopisețele muntenilor cît au fost de *bătrîn* [N. Iorga a corectat acest calificativ, evident inadecvat aici, prin *tiran*] și lacom de sînge, că luînd domnia și acela pre mulți boieri mari și mici au omorît fără vină, cu multe feluri de morți" (Kog., vol. II, 1872, p. 18). De aici se trage concluzia că „letopisețul Bălenilor exista de cîțiva ani în 1711 ; unele extrase din el au intrat în textul lui N. Costin" (p. 430). Chiar dacă noi nu-l numim Nicolae Costin, ci Sava Ieromonahul, s-ar cuveni să-i mulțumim lui A. Pippidi pentru că aduce, în acest fel, o confirmare în plus termenului *ante quem* cu care datam încheierea scrierii primei părți a *Istoriilor*, mai puțin, se înțelege, acceptarea faptului, *nedovedit* și cu totul contrar realității, că numita cronică ar cuprinde extrase din *Istorii* ! Realizată în 1712, cum a dovedit C. Giurescu, în baza unei date calendaristice concrete pe care o conține, este ușor de înțeles că autorul ei putea să cunoască scrierea lui Radu Popescu (terminată, prima parte, prin 1706) și să facă o afirmație generală ca cea din citatul de mai sus. La circa șase ani de la încheierea primei părți a *Istoriilor*, aceasta putea fi cunoscută și în Moldova, în vremea domniei lui Nicolae Mavrocordat, atît de interesat de istoriografia românească contemporană, el care avea în vedere și obținerea domniei principatului mai bogat de la sud.

Așteptăm cu interes corectarea, inedită încă, promisă de A. Pippidi, prin care s-ar dovedi că Nicolae Costin care, potrivit citatului de mai sus, ar fi cunoscut (și folosit, desigur) *Istoriile* (prima parte), este autorul „narațiunii despre anii 1662—1711" din istoria Moldovei, aducînd, în sprijinul acestei ipoteze, studiul lui Al. V. Diță din 1979, despre care ne-am spus, pe scurt, părerea în amintita noastră carte apărută în 1989. Pînă atunci ne menținem, însă, argumentele noastre din volumul aici discutat, că Radu Popescu a cunoscut și folosit *Cronica buhușească*, ceea ce conduce la încheierea redactării primei părți a *Istoriilor*, în corelare și cu celelalte argumente invocate și susținute de noi, la datarea „către 1706". Că Radu Popescu a folosit această cronică numai pentru „evenimente anterioare anului 1685" (p. 429) nu-i anulează valoarea de argument, pentru că ceea ce putem preciza este *data închirierii* ei și deci a accesibilității pentru cronicarul muntean. De altfel, Radu Popescu, cum am arătat în cartea noastră, preia din numeroasele izvoare scrise pe care le-a cunoscut, într-un mod ce ar putea fi calificat chiar „capri-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cios", numai ceea ce consideră că întregește în mod potrivit relatarea sa despre istoria Țării Românești.

A. Pippidi găsește că prima parte a *Istoriilor* ar fi existat încă înainte de 1692 și, în acest sens, indică, la expunerea domniei lui Iliaș Alexandru, în Moldova, un amănunt care l-ar infirma pe Radu Popescu drept autor. În finalul prezentării acestei domnii în *Istorii* se menționează că Iliaș Alexandru, după mazilire, „în sărăcie au murit, rămîindu-i un făt și o fată, carii trăia din mila creștinilor" (p. 134), fără să se facă vreo aluzie la faptul, cunoscut de Radu Popescu, că „fătul" lui Iliaș a ajuns în 1692 ginerele lui Brâncoveanu, eveniment consemnat în partea a doua a *Istoriilor*, cu o caracterizare negativă a ginerelui.

Pentru că amănuntul privind existența celor doi copii, întreținuți la Constantinopol „din mila creștinilor", nu-l aflăm în nici o cronică moldovenească, înseamnă că această știre a obținut-o Radu Popescu din surse orale, în perioada pribegiei sale moldovene, și a făcut parte din lotul de informații de acest fel cu care s-a întors acasă. La redactarea primei părți a *Istoriilor*, preocupat de îmbogățirea povestirii sale, a pus la contribuție și aceste informații, mai ales că, în legătură cu domnia lui Iliaș Alexandru, nu a putut folosi *cronica buhușească*, căreia, cum am arătat cu altă ocazie [23], în exemplarul manuscris utilizat, îi lipsea începutul.

Completări de această natură, făcute oarecum în grabă și în mai multe etape, au condus la o seamă de greșeli și neconcordanțe, din care pe unele le-am și semnalat în cartea noastră (RP, p. 139—141, 185, 195, 200). Dacă fraza în discuție n-a fost scrisă de Radu Popescu, cum crede A. Pippidi, în aceeași situație s-ar fi putut afla și Constantin căpitanul Filipescu, mort în 1696, cu numele căruia, pe parcursul articolului (deși aici nu se afirmă concret), se încearcă înlocuirea adevăratului autor.

Și pentru a arăta, o dată mai mult, că sînt posibile astfel de situații, fără a implica obligat o „mînă străină" în textul autorului recunoscut, aducem un exemplu de aceeași natură dintr-un capitol al *Istoriilor* considerat, cel puțin începutul, și de către A. Pippidi (p. 439), ca ilustrativ pentru stilul și tonul lui Radu Popescu : „Domnia lui Șărban vodă, lt. 7187". Imediat ce a primit domnia, încă de la Adrianopol, Șerban „au trimis pă *Costandin Brâncoveanul, nepotu-său*, cu schimni-agă, ca să apuce scaunul și să ridice pă Duca vodă..." (p. 172). Relatînd, *după anul 1696, în plină domnie a lui Constantin Brâncoveanu*, întronarea lui Șerban Cantacuzino, Radu Popescu se mulțumește să-l menționeze pe domnul sub care scria numai ca „nepot" al celui despre care scrie, fără să simtă nevoia de a completa că „nepotul" va ajunge și domn [24]. O va face mai tîrziu, cînd a reluat lucrul la redactarea *Istoriilor*, continuînd relatarea domniei lui Șerban Cantacuzino, în partea a doua a scrierii sale, unde comentează și confirmă prezicerea lui Ieremia Cacavela, în urma descoperirii, cu ocazia unei vînători domnești, a puiului de iepure

[23] D. Velciu, *Un izvor nesemnalat al „Anonimului brâncovenesc*, în *RITL*, tom 34, 1984, nr. 3 ; cf. p. 92 și nota 19.

[24] De altfel, Brâncoveanu mai fusese menționat de două ori și anterior numai cu precizarea „ce fusese vtori logofăt mai nainte" (p. 170) și fără nici o completare suplimentară pe pagina următoare, unde i se dă din nou numele.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

„cu 2 capete şi cu 4 picioare dinainte" : „Şi aşa s-au întîmplat, că după moartea lui Şărban vodă s-au rădicat aceste 2 capete Costandin vodă despre turci şi Bălăceanul, ginerele lui Şărban vodă, despre neamţi..." (p. 186).

Ca şi în exemplul dat de A. Pippidi, mai sus, încercarea de a-l trece pe Constantin Filipescu drept autor al acestui pasaj nu ar aduce nimic util în sprijinul paternităţii lui.

În articol, se trece apoi brusc, fără nici un fel de argumente, la o altă chestiune : *„credem* (!) că se impune o răsturnare a raportului dintre Anonimul brâncovenesc şi *Istorii*" (p. 431), în sensul că Radu Popescu, contrar celor susţinute de noi, l-ar fi copiat, în unele din intervenţiile lui de prin... 1718—1723, admise de A. Pippidi (p. 436), pe autorul *cronicii anonime brâncoveneşti*. Concret, se afirmă că pasajul despre Azov *(Istorii,* p. 91—92) este împrumutat de la Anonim *(Cronicari munteni,* II, p. 340), fără să ţină seama de complexa argumentare pe care am expus-o în amintitul articol din 1984 [25], menţionat şi în monografia despre cronicar (p. 153, 162 şi 202), şi prin care documentam că Anonimul brâncovenesc a preluat date, sintagme, expresii şi cuvinte rare din prima parte a *Istoriilor.*

O largă extensie dă A. Pippidi problemelor pe care le ridică letopiseţul vechi pierdut, *izvorul* care, pentru partea anterioară momentului 1663—1665, a stat la baza ambelor letopiseţe, atît a celui al Cantacuzinilor, cît şi a celui al Bălenilor. Cu aceasta, însă, autorul studiului intră, cu unele păreri şi supoziţii proprii, în disputa largă privitoare la începuturile istoriografiei în Ţara Românească, unde se întîlnesc, în lipsa izvoarelor narative contemporane şi a unor elemente documentare, numeroasele şi contradictoriile puncte de vedere ale celor care au abordat această temă, începînd de la N. Iorga şi continuînd, după ediţia critică

[25] *RITL,* cit., p. 88—94. Între altele, un argument important îl constituia preluarea de către *Anonimul brâncovenesc* (ed. cit., p. 323) a menţiunii din *Istorii* (p. 91—92) că, în timpul domniei moldovene a lui Radu Mihnea, acesta, obligat sub ameninţări grave de către turci, a mijlocit prin trimişii săi ca ruşii să cedeze turcilor cetatea Azacul (Azovul), pe apa Donului, eveniment pe care noi l-am considerat „o gravă inadvertenţă cronologică", întrucît această intervenţie s-a petrecut vreo 20 de ani mai tîrziu, sub Vasile Lupu, cum menţionează Miron Costin în *Letopiseţul său (Opere,* ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 112), care dă şi numele solului moldovean, negustorul Isar. Istoricul Ştefan Andreescu, în articolul *Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei şi Ţării Româneşti (Rdl,* tom 39, 1986, nr. 1, p. 21—22 şi notele 76, 77 şi 80), deşi nu aduce date concrete cu privire la o intervenţie directă a lui Radu Mihnea pentru cedarea Azacului de către ruşi turcilor, în timpul domniilor acestuia, crede că informaţia lui Radu Popescu în această chestiune ar fi corectă şi că el ar fi putut-o obţine de la un membru al familiei Cantacuzino din Moldova, întrucît în domniile lui Radu Mihnea, Toma Cantacuzino era cunoscut drept principalul diplomat folosit de Poartă în contactele cu Moscova (prima lui deplasare în Rusia, în aprilie 1621). Chiar aşa fiind, deplasările lui la Moscova, în acel timp, nu probează şi intervenţii pentru Azac, dimpotrivă, alimentează posibila confuzie cu faptul confirmat documentar (M. Costin) sub Vasile Lupu. Lucru cert este că în 1637 cazacii de la Don cuceriseră, fără îngăduinţa conducerii moscovite, cetatea turcească Azac, ceea ce a uşurat, într-un fel, cedarea ruşilor la intervenţia din 1642 întreprinsă de Vasile Lupu (vezi şi *Istoria României,* vol. III, Bucureşti, 1964, p. 170). De altfel, Toma Cantacuzino făcea şi în timpul domniei lui Vasile Lupu oficiul de legătură cu Moscova, unde pleca în 1637 (N Iorga, *Studii asupra istoriei românilor în secolul al XVII-lea,* p. 43).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

din 1960 a *letopiseţului cantacuzinesc*, datorită lui C. Grecescu şi Dan Simonescu, şi a variantei publicate în 1961 de I. Georgescu, cu vederile lui P. P. Panaitescu (1962), G. Mihăilă (1967), Dan Zamfirescu (1967), Virgil Cândea (1970), Ştefan Andreescu (1973 şi 1982), Damaschin Mioc (1975 şi 1978), Cătălina Velculescu (1976 şi 1988), Sergiu Iosipescu (1980), N. Stoicescu (1981) ş.a.

Nu vom intra în discuţie pe această temă, mult prea largă pentru un simplu articol care şi-a propus altceva, dar vom răspunde cîtorva puncte unde afirmaţiile preopinentului nostru afectează şi tema majoră pe care am tratat-o în cartea despre Radu Popescu.

Am vrea numai să ne precizăm punctul de vedere asupra momentului în care vechiul, iniţialul letopiseţ al Bălenilor a adoptat o poziţie hotărît anticantacuzină. Acest moment este omorîrea postelnicului Constantin Cantacuzino. Pînă la acest eveniment nu au existat motive temeinice care să opună cele două mari familii boiereşti. Confruntarea celor două letopiseţe pentru perioada anterioară acestui moment, operaţie pe care A. Pippidi o face repetat dar cu concluzii diferite, nu poate duce decît la confirmarea faptului că s-au folosit două variante sau două traduceri diferite ale vechiului letopiseţ al ţării, astăzi pierdut, regăsit, rezumativ şi incomplet, în traducerea arabă a lui Macarie Zaim. Diferenţele, contradicţiile semnalate nu reprezintă opoziţie între Băleni şi Cantacuzini. Nuanţa „ideologică", politică, antibasarabească şi anticantacuzină, care străbate, totuşi, şi această parte de început, subliniată şi de noi în cartea despre cronicar (p. 130—132), se datoreşte lui Radu Popescu, care a reluat, după 1696. redacţia iniţială a CB, completînd-o totodată cu o seamă de date din numeroase şi variate surse româneşti şi străine, inclusiv LC, pe cele mai multe din aceste intervenţii punîndu-şi şi pecetea specifică, prin care îşi dovedeşte talentul pamfletar şi predilecţia pentru anecdote scandaloase şi insinuări infamante. Şi A. Pippidi se simte obligat să semnaleze, tocmai sub această lumină, cîteva din intervenţiile lui Radu Popescu (p. 437 şi 438).

Ne-a reţinut atenţia surprinderea lui A. Pippidi faţă de menţiunea noastră (RP, p. 182—183) că, la redactarea formei cunoscute astăzi a *Istoriilor*, Radu Popescu a dispus de unele însemnări contemporane din perioada domniei lui Antonie din Popeşti, păstrate în familie, alături de „Letopiseţul Bălenilor" abia iniţiat, şi purtate char în pribegiile la care Bălenii şi Radu Popescu însuşi au fost forţaţi de împrejurări. Cu aceeaşi surprindere este privită afirmaţia noastră (p. 187) că la revenirea în Ţara Românească din lunga sa pribegie prin Imperiul turcesc, Moldova şi Transilvania (1681—1688) cronicarul aducea cu sine diverse *informaţii*, culese de la localnici, în special din Moldova, pe care le va folosi la completarea şi îmbogăţirea *Istoriilor*. Observaţia sa ironică — „ideea că aceşti oameni [26] ar fi lucrat *cu fişe* este neaşteptată" (p. 432) — nu o

[26] Este în discuţie şi Nicolae Costin despre care am arătat (RP, p. 193) că în refugiul său în Ţara Românească din 1695—1700 venise şi cu unele scrieri ale tatălui său, a cărui operă, cum se ştie, a copiat-o, a prelucrat-o şi a amplificat-o. Este puţin probabil, cum înclină să creadă A. Pippidi, că un mare boier, prevenit, de regulă, asupra pericolelor ce-l aşteptau la o schimbare de domnie, „fugea" numai cu ceea ce avea pe el ! Nu în urma unei astfel de „fugi" a stat Nicolae Costin, cărturarul, cu braţele încrucişate, timp de cinci ani în Ţara Românească.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

adresează A. Pippidi şi scrierilor lui N. Iorga, marele istoric referindu-se, de pildă, de mai multe ori la astfel de „fişe" în des citatul său memoriu *Cronicile muntene* (indicăm paginile după recenta culegere a lui D. Mioc, *Despre cronici şi cronicari*, Bucureşti, 1988) ; cu referire la „compilatorul" *Letopiseţului cantacuzinesc* : „pînă la Grigore Ghica [...] compilatorul reproduce, dar, desigur, dîndu-le o formă nouă, *nişte notiţe* sau chiar *o cronică a familiei*" (p. 17) ; la traducerea operei lui Matei al Mirelor, introdusă în acelaşi letopiseţ, „fură adaose *notiţe*, poate, *după însemnări scrise*, de provenienţă nesigură, altele după tradiţiune" (p. 16) ; domnia lui Leon Tomşa, tot acolo, fusese „înjghebată şi ea după tradiţiune şi *ceva notiţe scrise*" (p. 16). Astfel de referiri întîlnim şi în lucrări recente. În *Continuitate şi sau în transmiterea variantelor „Letopiseţului cantacuzinesc"* de Cătălina Velculescu (*RITL*, nr. 1/1976 [27]), articol pe bună dreptate apreciat de A. Pippidi şi pe care ni-l şi recomandă, se spune că, în realizarea *Cronicii lui Matei Basarab*, legarea părţii a doua (1633—1653), scrisă în întregime imediat după lupta de la Finta, cu partea întîi, de la a cărei redactare trecuseră aproape 20 de ani, se face „din memorie şi cu ajutorul *unor însemnări sumare (RITL*, p. 53 ; vol. p. 39) ; tot acolo se apreciază că Gavril Protul, în redactarea *Vieţii lui Nifon*, pentru anii mai vechi a folosit *„informaţii date de oamenii ţării"*, ca şi autorul *Analelor Ţării Româneşti* care, pe lîngă astfel de *informaţii*, putea să dispună, pentru perioada mai veche, de *„însemnări contemporane cu evenimentele"* (p. 57, respectiv, 44).

Dar chiar A. Pippidi, în articolul său, ceva mai departe (p. 439), acceptă că Bălenii au putut păstra „în arhiva lor *copii* după corespondenţa politică importantă", pasaje din *Istorii* putînd fi regăsite în „textul original" al unor astfel de scrisori privitoare la demersurile întreprinse de Băleni, pribegi de frica lui Gheorghe Duca, pentru a obţine dreptul de aşezare temporară în Transilvania.

Bine venite, pentru completarea ipotezelor privitoare la constituirea letopiseţului lui Matei Basarab, amănuntele date în legătură cu posibila şi verosimila participare la realizarea acestui letopiseţ a lui Sima logofătul (p. 433—434), partea de contribuţie cea mai valoroasă din articolul-studiu al lui Andrei Pippidi, ce nu va putea fi neglijată în nici viitoare cercetare asupra acestei teme.

În schimb, nu putem aprecia în acelaşi mod încercările autorului de a stabili anumite raporturi, în diferite faze şi etape, între CB şi LC. Urmărind să demonstreze că letopiseţul Bălenilor l-a precedat pe cel al Cantacuzinilor, A. Pippidi procedează la o confruntare între cele două scrieri, *aşa cum le cunoaştem astăzi*, dar avînd în vedere modul în care a fost conceput, în viziunea sa, izvorul principal pe care ambele l-au folosit. Dacă şi noi, în cartea despre Radu Popescu, am convenit — documentînd acest lucru (precizia dregătoriilor deţinute de membrii familiei Bălenilor şi chiar de cei ai familiei Cantacuzinilor în CB, comparativ cu erorile comise în această privinţă în LC ; v. RP, p. 183—185) — că vechiul, iniţialul, letopiseţ al Bălenilor a precedat, pînă la o anumită dată (cca. 1659—1660), pe cel al Cantacuzinilor, definitivat ulterior, de Stoica Ludescu, nu am înţeles că tot ceea ce se cuprinde în paginile

[27] Republicat în volumul *Între scriere şi oralitate*, Bucureşti, 1988, p. 37—57.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Istoriilor pînă la cca. 1659—1660 reprezintă exclusiv redacţia anonimului „scriitor" folosit de Băleni pentru această parte din letopiseţ. Aici se includ, încă din primele pagini, numeroase intervenţii — bogate adăugiri, diverse omisiuni şi prelucrări — ale lui Radu Popescu, care reflectă, inclusiv în privinţa a ceea ce a folosit din LC, influenţa etapei sau momentului „post 1696", cînd Radu Popescu a reluat, dezvoltat şi continuat letopiseţul familiei, aducîndu-l la forma pe care i-o cunoaştem astăzi.

Socotim că *numai* sub acest aspect este corect să comparăm cele două letopiseţe. Pentru că ceea ce deosebeşte, în principal, scrierea Bălenilor de cea a Cantacuzinilor, mai ales pentru această primă etapă, sînt tocmai completările aduse de Radu Popescu din numeroase şi variate izvoare, care lărgesc considerabil orizontul cititorului şi dovedesc nivelul ridicat de cultură a autorului, paralel cu omiterea intenţionată a amănuntelor care ar fi favorizat îndreptăţirea Cantacuzinilor ca urmaşi ai Basarabilor şi cu excluderea unor amănunte care nu mai prezentau interes pentru cititorul ultimului deceniu al secolului XVII şi al primului din secolul XVIII. Văzînd lucrurile din această perspectivă, socotim drept gratuite amănuntele prin care A. Pippidi opune, pentru această etapă, cele două cronici muntene, dînd unora dintre aceste amănunte o semnificaţie forţată. Aşa, de pildă, lăsarea la o parte în textul *Istoriilor* (p. 93) a precizării din LC (p. 147), privitoare la Matei aga, viitorul domn Matei Basarab, „fecior Danciului vornecul, care *să trăgea din neamul băsărăbesc*", A. Pippidi o socoteşte, fără vreun argument, „adăugată" (p. 436) ulterior cronicii cantacuzine, deşi, cu cîteva pagini înainte, argumentase convingător că această etapă 1629—1633 fusese redactată de Sima logofătul, cu o încheiere „care se referă la situaţia din 1642" (p. 433). Nu mai menţionează însă că acelaşi Sima logofătul, realizatorul acestei prime părţi din *Cronica lui Matei Basarab*, este, fără îndoială, autorul alineatului în care se reproduce titlul pe care şi l-a luat fostul agă după ungerea lui ca domn de către Abaza-paşa : *„Io Matei Basarab voievod*, cu mila lui Domnezeu domn Ţării Româneşti..." (LC, p. 151), titulatură de asemenea omisă în *Istorii*, unde nu apare nicăieri, în întreaga expunere a domniei lui Matei Basarab, adaosul dinastic la care voevodul ţinea atît de mult. Sima logofătul, cronicarul, nu putea să omită din cronica pe care o redacta această completare dinastică pe care domnul o prevede cu regularitate în documentele pe care le emite începînd din 1632 (vezi ASB, *Catalogul documentelor Ţării Româneşti*, vol. IV şi vol. V) şi care apărea cu aceeaşi regularitate în titlurile sau predosloviile tipăriturilor realizate în timpul domniei sale (vezi A. Sacerdoţeanu, *Predosloviile cărţilor româneşti* I, Bucureşti, 1938, p. 68—115) sau în pisaniile bisericilor ctitorite de domn sau zidite de alţii în domnia lui. Pentru a da un exemplu familiar lui A. Pippidi, trimitem la pisania bisericii Filipeşti de Tîrg. ctitorită „în zilele lui Io Matei Basarab vvd" (N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, vol. II, Bucureşti, 1908, p. 263).

În continuare, punîndu-se în comparaţie, în articol, cele două letopisete şi descoperindu-se, pentru cel al Bălenilor, folosirea „acţiunii" de „selecţie şi amplificare" (p. 437), se trag concluzii complet arbitrare cu privire la raporturile dintre ele, potrivit cu ideea preconceputâ pe care autorul urmăreşte s-o impună. Astfel, deşi CB este mai veche decît LC

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

(cel puțin pentru etapa 1629—1633), ambele inspirîndu-se din același model, versiunea din LC ar fi mai apropiată de arhetip iar CB, deși mai veche, „actualizează", „rezumă" și „suprimă date și nume" (p. 436). Același arbitrar și cînd A. Pippidi efectuează comparația pentru etapa domniei lui Matei Basarab de după 1633, inclusiv după întoarcerea domnului din campania în Podolia alături de turci și moldoveni, etapă după care, în vechiul letopiseț al țării, povestirea este foarte săracă în date și amănunte pînă la lupta de la Finta.

Din acest moment, cînd autorul Bălenilor nu s-ar mai putea bizui pe vechiul letopiseț al țării, „anii următori ai domniei lui Matei — subliniază A. Pippidi — sînt ocupați cu evenimente externe, dacă nu cumva ele sînt o interpolare și mai tîrzie (!) a lui Radu Popescu" (p. 436). Nu se observă însă că în întreaga expunere din CB *nu lipsește nimic din ceea ce se află în LC* (cel mai adesea *în rezumat*, într-o expunere mai concisă, *lăsînd la o parte amănunte*, unele evidențiate chiar de A. Pippidi) și nici că *adaosul de evenimente externe nu este ceva nou pentru autorul CB*, ci continuă stilul și modul de redactare evident din primele pagini ale *Istoriilor*.

Se încearcă de a demonstra că LC „amplifică" uneori „retoric" (p. 436) textul din CB, exemplificînd prin „discursul" lui Matei vodă în lupta de la Finta — în realitate o prezentare mai sobră din partea autorului CB a textului ce va fi existat în izvorul comun — situație ce se repetă și cu „discursul" lui Matei Basarab, puțină vreme înainte de moarte, cu privire la intențiile sale de a-i zdrobi, cu ajutorul ungurilor și al tătarilor, pe semenii ce nu-l mai ascultau. Cît privește celelalte exemple de „amplificare", destul de „subțiri" și neconcludente din textul LC („trecînd Ialomița făr de vad", față de „i-au trecut apa Ialomiței", în CB ; „ajungîndu-l adîncile bătrînețe", față de „bătrînețele ajungîndu-l", în CB ; „au fugit care încotro au putut, unii peste Dunăre, alții au trecut muntele, alții au trecut în Moldova", față de „fugea care încotro putea", în CB ; „niște porci făr de nici o rușine", față de „niște porci obraznici", în CB ; sau *„precizările* de nume" în LC : „Ghinea *Țucala* și Radu *Vărzarul*", față de „Ghinea *vistierul* și Radu *armașul*", în CB — de observat că în LC se menționează și dregătoria de vel armaș a lui Radu, iar ceva mai departe și cea de vistier a lui Ghinea ; „Hrizea sin Dumitrașco ot Bogdănei ot sud Ialomița", față de „Hrizea spătar" în CB — dregătoria de spătar a lui Hrizea e menționată și în LC), este evident, pentru cine le citește fără idei preconcepute, că este vorba de fapt de o reducere, de o simplificare la autorul CB față de ce găsise în izvorul de bază comun sau — dacă îl avem în vedere pe Radu Popescu — față de ceea ce acesta găsise în LC la reluarea și definitivarea *Istoriilor*. Este evident, pe de altă parte, că formulările mai concise din CB dovedesc mai buna stăpînire a limbii din partea autorului, tendința spre un stil mai sobru, mai puțin deslînat, decît cel pe care îl oferea LC. Nici evidențierea faptului că în CB sînt apreciate cu calificativul „vitejește" două acțiuni ale lui Hrizea spătarul (*Istorii*, p. 115 și 118) devenit domn, ridicat de seimeni — cei care îl uciseseră pe Gheorghe Caridi, bunicul lui Radu Popescu — nu-l poate infirma pe acesta ca autor al pasajelor respective. Calificativul „vitejește" este o preferință a cronicarului și-l mai aflăm în *Istorii*, cel puțin de trei ori (p. 37, 169 și 197),

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cu privire la sultanul Misirului, la ruşi şi la austrieci, ultimul (p. 197) în partea din lucrare, pe care nici A. Pippidi nu i-o contestă lui Radu Popescu [28]. „Ce este în plus în CB — se mai spune în articol — şi n-a fost copiat de LC *lipsea* din *Istorii* la data cînd scria Stoica Ludescu. Sînt lucruri adăugate de Radu Popescu" (p. 437). Lăsînd la o parte exemplele date, în continuare, de autorul articolului, „lucruri" ce provin evident de la Radu Popescu, ne întrebăm de ce „complotul fraţilor Cartagea apare numai aici" [în CB — *n.n.*] şi de ce „numele acestor boieri *este sistematic evitat* (!) de LC" (p. 436), respectiv de Stoica Ludescu sau de cel ce l-a precedat în redactarea LC. A. Pippidi nu dă nici un răspuns în această privinţă şi, sincer vorbind, nici nu vedem semnificaţia acestei observaţii. După cum amănuntele, culese mai tîrziu şi de Neculce în *O samă de cuvinte*, cu privire la Gheorghe Ştefan, şi mai ales „bîrfa" privind abuzul lui Gheorghe Ştefan faţă de doamna lui Vasile Lupu luată prizonieră la asediul Sucevei, sînt lăsate pe seama necunoscutului sau încă... nenumitului „scriitor" al Bălenilor (p. 436), deşi ele sînt tipice pentru stilul şi genul lui Radu Popescu.

Dacă Stoica Ludescu *copia* sau numai *prelua* date şi nume din CB, cum susţine A. Pippidi, nu înţelegem de ce *Radul* Bîrsescu *(Istorii,* p. 123) — chiar dacă pe prenumele său adevărat se chema *Vladul,* cum corectează A. Pippidi (p. 437) şi susţine că aşa ar fi figurat corect în CB, dar a fost transcris greşit de copişti [29] — apare în LC sub *Preda* Bîrsescu (p. 174). Nici unul din argumentele şi exemplele aduse de A. Pippidi nu sprijină ideea sa că Stoica Ludescu a scris *după* realizarea *Istoriilor* lui Radu Popescu (forma pe care o cunoaştem astăzi), ci, dimpotrivă, că Radu Popescu a împrumutat foarte mult, reproducînd uneori propoziţii şi fraze întregi, fie din textul scris de înaintaşul lui Stoica Ludescu, fie din textul redactat de acesta din urmă. Cu totul gratuită ni se pare şi afirmaţia că „Stoica Ludescu polemiza nemărturisit cu un predecesor" (p. 435)—se înţelege autorul CB (probabil Constantin căpitanul Filipescu, în vederile lui A. Pippidi) — ceea ce ar rezulta din compararea textelor din LC şi CB privind momentul fugii în Moldova, în 1658, a postelnicului Constantin Cantacuzino cu familia, alături de care se afla şi Stoica Ludescu, cum reiese din descoperirea şi publicarea de către Liviu Onu [30] a unei însemnări a diacului cantacuzinesc, pe un manuscris slavon al *Cuvîntărilor* lui Ioan Gură-de-Aur, referitoare la acelaşi moment. Afirmaţia lui A. Pippidi s-ar sprijini pe o concluzie ce ar decurge din cele arătate de L. Onu, concluzie pe care acesta din urmă n-o formulează. Descoperirea lui L. Onu conduce, cum însuşi autorul acestei descoperiri subliniază, pe bună dreptate, la consolidarea punctului de vedere emis de N. Cartojan, că expunerea originală a lui Stoica Ludescu

[28] De altfel, calificativul „vitejeşte", la cronicarii noştri, nu se adresează totdeauna, în sens pozitiv, laudativ, numai „alor noştri"; în *Cronica anonimă racoviţeană* (Pseudo N. Muste), ed. M. Kogălniceanu, *Cronicele Românici,* III, p. 61, găsim, de pildă, formularea „catanele slobozind foc *vitejeşte* în tătari...", în care „catanele" erau duşmanii iar „tătarii" aliaţii, ajutoarele lui Mihai Racoviţă pentru înfrîngerea şi gonirea lor,. cele două părţi fiind văzute evident în aceste poziţii de anonimul cronicar de curte racoviţean.

[29] În aparatul critic al ediţiei C. Grecescu, nici unul din manuscrisele păstrate nu dă *Vladul,* ci toate *Radul.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

începe, în textul LC, „de la partea privitoare la domnia lui Mihnea III Radu (1658), dar cu o intervenţie substanţială în perioada cuprinsă între moartea lui Matei Basarab şi domnia lui Mihnea III Radu" (L. Onu, p. 26). La fel de neîntemeiată socotim categorica afirmaţie a lui A. Pippidi — „e sigur că în 1664, data aproximativă la care a fost scris *threnos*-ul pentru postelnicul Constantin Cantacuzino, nu exista un letopiseţ al Cantacuzinilor" (p. 425) — pe considerentul că sînt unele deosebiri între ceea ce se arată în letopiseţ şi ceea ce apare în *threnos ;* de pildă, între vinovaţii de moartea postelnicului nu figurează Stroe Leurdeanu, ci Costache Caragea, personaj, cum am arătat mai sus, pe care îl găsim în CB (p. 102 şi 103) uneltind, împreună cu fraţii săi, pentru Vasile Lupu împotriva lui Matei Basarab. E mult mai probabil că cele două scrieri au fost realizate cu totul independent una de alta, autorul panegiricului închinat postelnicului nefiind în cunoştinţă de ceea ce se scrisese, pînă la acea dată, în letopiseţul familiei, situaţie în care pare să se fi aflat Ignatie Petritzis, propus ca autor de A. Pippidi [31], laborios creator de versuri greceşti (între care imitator al lui Stavrinos şi Matei al Mirelor), dar fără vreo legătură cunoscută cu istoriografia contemporană de limbă română din Muntenia. Şi, oricum, pînă atunci se scrisese în LC, cum precizează chiar A. Pippidi : „detaliile despre persecuţia îndurată de Constantin Cantacuzino îi aparţin lui Ludescu, părtaş la aceste evenimente" (p. 437). Este cu totul arbitrară impunerea, fără argumente concludente şi convingătoare, a tezei că Stoica Ludescu a reluat, *destul de tîrziu,* un text cuprinzînd, ca ultimă parte, perioada 1653—1665, realizat de un „anonim" între anii 1667—1671 (p. 435). Încît „lovitura de teatru" (p. 437) — schimbarea atitudinii din LC faţă de Grigore Ghica, în 1663, după omorîrea postelnicului — nu trebuie neapărat văzută ca o primă intervenţie a lui Stoica Ludescu, cu totul deosebită de atitudinea „neutră" a „anonimului" care scrisese pînă atunci. Este firesc ca autorul letopiseţului familiei, Stoica Ludescu, să reacţioneze violent la cea mai gravă lezare a familiei : omorîrea silnică de către domn a mult apreciatului ei conducător.

Şi apoi, pe neaşteptate, o „săgeată" care l-ar impune ca autor al CB pe Constantin căpitanul Filipescu : menţionarea în *Istorii* a unui „Dumitraşco Buzăianul de la Căpăţăneşti", dus de „boiarii ţării, carii era pă acele vremi" (p. 132—133) la Constantinopol spre a fi propus ca domn în locul lui Grigore Ghica, fugit în Apus. Argumentul : „Căpăţîneşti nu e departe de Măteşti, unde-şi avea moşia Constantin Filipescu, cel care dobîndise prin căsătorie temeinice rosturi în mijlocul boierimii buzoiene" (p. 437). Dar în judeţul Buzău au avut proprietăţi şi Popeştii, în satul Stănceşti, pe care l-au deţinut aproape în întregime prin cumpărări repetate făcute atît de către Hrizea, cît şi de către Radu Popescu însuşi. Încît...

Iar în ce priveşte lupta de la Şoplea, din iunie 1655, nu este mare deosebirea, nici ca ton nici ca amănunte, între ceea ce se spune în *Istorii*

[30] *Date noi cu privire la Stoica Ludescu. Din nou problema paternităţii Letopiseţului cantacuzinesc*, în *LR*, an. XXI, 1972, nr. 1, p. 17—26.

[31] Andrei Pippidi, *O cronică muntenă şi un cronicar moldovean : o ipoteză*, în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, p. 546.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

şi în LC, pentru a se putea argumenta că sursa ar fi putut-o constitui, pentru Constantin Filipescu, neapărat tatăl său Pană, atunci mare spătar, comandantul armatei domneşti (p. 437). Din ambele cronici rezultă că, de fapt, victoria contra răsculaţilor au obţinut-o ungurii lui Rákóczi. Intervenţia lui Radu Popescu aici este marcată atît de modificarea ordinei în lista boierilor omorîţi de seimeni (*Istorii*, p. 113 ; Gheorghe Caridi, vistier al doilea şi clucer al doilea, bunicul cronicarului, este trecut primul între victime, deşi după el urmează unii cu dregătorii superioare, în timp ce în LC figurează al treilea), cît şi de menţiunea omorîrii lui aga Buliga de către Hrizea, conducătorul răsculaţilor, chiar pe cîmpul de luptă, lucru inexact, piatra sa de mormînt arătînd altă dată [32].

În sfîrşit, A. Pippidi concede din nou (p. 438) că se pot identifica în *Istorii* intervenţii ale lui Radu Popescu şi în domnia lui Radu Leon — deşi noi le-am văzut şi documentat, în cartea despre cronicar, din primele pagini ale cronicii — şi, mai mult decît atît, că Radu Popescu lucra „cu ochii pe cronica lui Stoica Ludescu". Ba chiar, „din cauza intervenţiei masive a lui Radu Popescu, care, scriind sub Nicolae Mavrocordat (!) suprapune cronicii Bălenilor replica lui la letopiseţul cantacuzinesc ale cărui date le foloseşte amplificîndu-le [atenţie ! ; o nouă etapă : nu mai amplifică LC redacţia din CB, ci acum *Istoriile* amplifică LC ! ; *n.n.*] şi imprimîndu-le o tendinţă opusă" (p. 438).

Întrebăm pe oscilantul nostru adnotator cine a folosit, *din primele pagini ale „Istoriilor", Letopiseţul brancovicesc* terminat în 1687 şi cronica lui Grigore Ureche în manuscrisul nr. 1445 BAR, datat „începutul secolului al XVIII-lea", iar ceva mai tîrziu *cronica buhuşească*, încheiată în 1705, ca să nu aducem înainte şi altele, pe care, cu toată străduinţa depusă, oponentul nostru n-a reuşit practic să le „demoleze" ca argumente „pro Radu Popescu". Nu trebuie uitat că, sub Radu Leon (1664—1669), Hrizea, tatăl cronicarului, era dregător, vistier II, şi că a participat, „martor ocular", la acţiunile boiereşti contra domnului, bucurîndu-se, la înlăturarea acestuia din scaun, de rangul de mare vistier în noua domnie a lui Antonie din Popeşti (RP, p. 14—15), faptele, mai puţin ştirile externe şi unele amintiri personale ale lui Radu Popescu [33] (în 1669 el avea 16 ani), fiind cuprinse în iniţialul, vechiul „letopiseţ al Bălenilor" (RP, p. 182—183). A stabili că primul „scriitor" al Bălenilor trăia şi, se înţelege, scria „sub domnia lui Brâncoveanu" (p. 438) — pentru a-l pune în opoziţie cu Radu Popescu care trăia pe aceeaşi vreme, dar nu scria decît pe vremea lui N. Mavrocordat ! — *înseamnă o flagrantă contradicţie* faţă de susţinerile de pînă aici că „anonimul bălean" l-a precedat nu numai pe Stoica Ludescu dar şi pe cel care scrisese pentru Cantacuzini înaintea lui (v. pp. 432, 435, 436, 437). Mărturisim că înţelegem cu greu acest gen de argumentaţie, dacă A. Pippidi, prin „adver-

[32] N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători*, p. 132.

[33] A. Pippidi recunoaşte, p. 438, nota 32, în afirmaţiile din *Istorii* cu referire la judecarea lui Stroe Leurdeanu, o reacţie tipică lui Radu Popescu — „acelea ce am văzut, ştim" — pe care o compară cu „noi ce-am văzut, scriem", din partea necontestată a operei cronicarului (*Istorii*, p. 191).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

sarul mai vechi al Cantacuzinilor", nu îl implică din nou aici pe Constantin căpitanul Filipescu.

Autorul articolului revine apoi brusc (p. 438) la o idee pe care o mai enunţase parţial anterior în p. 426 : relatarea campaniilor militare din 1673, 1676 şi 1678 (în *Istorii*, p. 154—158, 166—167 şi, respectiv, 169—170), vădeşte un martor ocular care, cum am fi susţinut noi (?!), nu putea fi Gheorghe Băleanu, crezut greşit de cronicar caimacam în Bucureşti (p. 158), caimacam efectiv în Bucureşti (p. 168) şi mort cînd a avut loc campania din 1678 (cucerirea Cehrinului). În fapt, noi am arătat (RP, p. 47—48) că Gh. Băleanu a putut fi „martorul ocular" şi informatorul ulterior al nepotului său, pentru că a participat la luptele de la Hotin (document, scrisoarea lui, din Orhei, din 23 noiembrie 1672, către pîrgariul sibian Crişţov Colman, unde vorbeşte de luptele cu polonii) ; pentru campania din 1676, în „Ţara Leşască", cronicarul dezvăluie singur că deţine relatarea de la martori la faţa locului — „cum spunea" (p. 167) —, iar în privinţa relatării celei de-a doua campanii împotriva Cehrinului (1678), pentru care n-am invocat, în nici un caz, informaţii de la bunicul Gh. Băleanu, cum pretinde A. Pippidi, datele şi faptele prezentate în *Istorii* au ca sursă posibilă participarea directă a lui Radu Popescu — avea acum vîrsta de 25 de ani, apt pentru o campanie militară — şi, în completare, cum am susţinut şi dovedit anterior, *cronica buhuşească*.

Urmează, tot brusc, o întrebare „cheie" : „de unde ştia autorul LC acuzaţiile îndreptate de Băleni împotriva Cantacuzinilor, pe care le reproduce ?" (LC, p. 196, „*zicea* că ei [Cantacuzinii] boieresc la toţi domnii..."), cu sugestia că le-ar fi aflat din CB — întrebare care ne întoarce, din nou, la împrumutul LC din CB (=*Istorii*). Răspunsul este foarte simplu şi, de bună seamă, A. Pippidi l-a lăsat de-o parte pentru a mai bloca încă o dată cursul normal, firesc, al desfăşurării lucrurilor : datele procesului în care au fost acuzaţi şi scoşi din funcţii principalii dregători Băleni, sub Antonie din Popeşti, proces descris chiar în LC pe aceeaşi pagină 196, în urma căruia a fost dată, de bună seamă, o hotărîre domnească, cuprinzînd acuzaţiile de rigoare, document de care autorul cantacuzinesc, probabil Stoica Ludescu, n-a putut fi străin. Se adaugă apoi amănunte care nu spun nimic în sensul urmărit în articol. La ce serveşte, mai mult decît ca simplă informaţie documentară, amănuntul că numai în *Istorii* se cunoaşte că Şerban Cantacuzino, bănuit de pretenţii la domnie, a fost „însemnat" la nas de Grigore Ghica (p. 131), cu ocazia pedepsirii cu moartea a lui Constantin Cantacuzino postelnicul. Este lucru de la sine înţeles că Radu Popescu nu putea să lase de-o parte un fapt atît de important, care îl condamna — cel puţin teoretic — pe fiul postelnicului de a nu mai încerca vreodată să obţină domnia, în timp ce autorul cantacuzin avea tot interesul ca acest blam, pentru un potenţial domn din familia pentru care scria, să fie cît mai bine ascuns. Introducerea acestui amănunt ni se pare chiar o stîngăcie din partea pătrunzătorului istoric A. Pippidi, care a dovedit, de atîtea ori, nu numai în acest mărunt articol, discernămînt, spirit critic, adîncime, dar şi supleţe.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Şi iarăşi se revine (p. 438—439) la o temă abordată anterior în p. 426 : scrisorile Bălenilor către Mihai Apafi, la refugiul lor în Transilvania în dec. 1673, după mazilirea lui Grigore Ghica şi numirea ca domn a lui Duca ; se remarcă asemănări convingătoare cu textul corespunzător din *Istorii*, nu fără întrebarea dacă Radu Popescu, prezent şi el în grupul imigranţilor, ar fi putut reţine, timp de 30 de ani (!?) — noi am calculat din 1673 pînă în 1696, cînd a început Radu Popescu redacţia proprie a *Istoriilor*, numai 23 de ani ! — asemenea date, dar şi cu recunoaşterea posibilităţii „ca Bălenii să fi păstrat în arhiva lor copii după corespondenţa politică importantă" (p. 439). În treacăt, preventiv, amintim că Constantin căpitanul Filipescu, în acea vreme stătea cuminte acasă, în Ţara Românească, străin cu totul de necazurile Bălenilor. Surprinde în articol atenţia ce se dă faptului că în LC nu se aminteşte nimic despre schingiuirile suferite, din partea lui Duca — evident la instigaţia Cantacuzinilor, aduşi de domn din exil — de către primii membri ai grupului bălean care au avut temeritatea de a se întoarce în Ţara Românească, pe cuvîntul de încredere al domnului, în timp ce asemenea amănunte abundă în *Istorii*, de altfel şi ele confirmate de scrisorile Bălenilor către Apafi prin care se insista pentru obţinerea azilului în Transilvania (p. 439). Mai este nevoie să subliniem că autorul LC nu avea nici un interes să vorbească despre „schingiuiri şi execuţii" împotriva Bălenilor şi partizanilor lor, din partea lui Duca, „cînd nu avea încă în jurul lui decît pe Cantacuzini", cum precizează chiar A. Pippidi (p. 439) ? După aceste „gratuităţi", urmează un alineat nou care începe cu : „Această parte de cronică" — nu înţelegem la care anume parte se referă autorul articolului — transfigurată de temperamentul continuatorului (!) Radu Popescu, şi-a pierdut într-o măsură culoarea proprie", „culoare" pe care nu ştim unde şi sub ce formă a definit-o autorul articolului. Ar fi vorba de ceea ce, în articol, se înţelege prin contribuţia „predecesorului" lui Radu Popescu, cel care scria sub Constantin Brâncoveanu (p. 438), desigur Constantin căpitanul Filipescu, adus din nou în prim plan. Lucrurile sînt expuse destul de timid şi confuz, ni se pare tocmai pentru a lăsa deschisă calea oricărei posibilităţi. Cam puţine şi prin nimic caracteristice şi convingătoare anodinele „indicii de autenticitate" pe care le-ar oferi unele „pasaje neutre", desigur datorate, în vederile lui A. Pippidi, lui Constantin Filipescu, extrase, cu greu, din partea „transfigurată" de temperamentul lui Radu Popescu, privitoare la domnia lui Şerban Cantacuzino, de genul : „Deci primăvara i-au venit poruncă să meargă la oaste..." sau „Întru acest an au venit poruncă lui Şerban vodă să meargă cu Suliiman paşa..." etc. (p. 439).

Şi mai puţin înţelegem amestecul aici al lui Nicolae Costin, „martor că imprecaţiile răzbunătoare [ale lui Radu Popescu (?) împotriva lui Şerban Cantacuzino] existau în original" (p. 439), „original", nu se spune clar de cine scris, dar se înţelege că este avut în vedere tot Constantin căpitanul Filipescu. Noi am arătat mai sus, la prima implicare, în articolul de faţă, a lui Nicolae Costin, că merituosul cronicar moldovean nu are nimic de-a face cu *Cronica Moldovei 1661—1709*, şi rămînem ferm la acest punct de vedere, pînă ce vom vedea promisa

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cercetare a lui A. Pippidi în legătură cu această cronică moldovenească pe care, după cîte am înţeles deocamdată, acesta o extinde pe intervalul 1661 (greşit 1662) — 1711.

Tot Constantin Filipescu este, bineînţeles, cel ce încheie această primă parte a *Istoriilor* cu căsătoria dintre fiica lui Şerban Cantacuzino şi Grigore Băleanu, lăudînd „frumuseţea şi înţelepciunea" domniţei Smaranda, ceea ce Radu Popescu, aprigul duşman al lui Şerban, nu putea face. (p. 439). Nouă ni se pare, însă, că principalele şi cele mai numeroase laude sînt aduse, în acest pasaj, ginerelui pe care şi-l dorea domnul, „de neam bun, frumos, înţelept", calităţi pe care le confirmă, prin „politiile şi frumuseţea şi înţelepciunea" lui, Grigore Băleanu, „cocon de boier de ţară, pribeag în Ardeal pentru frica lui Şărban vodă", unde era postelnic „în casa lui Apafi Mihai crai" (*Istorii*, p. 180).

Iar Grigore Băleanu era, cum se ştie, *văr primar* cu Radu Popescu, tatăl lui Grigore, Ivaşco (II) Băleanu, fiind frate cu mama cronicarului, o legătură mai directă, mai puternică decît cea invocată de A. Pippidi pentru înrudirea lui Constantin Filipescu cu Bălenii : sora lui Pană Filipescu, tatăl căpitanului, pe nume Slamna, a avut o fiică Marica, căsătorită cu Ivaşco (II) Băleanu ; Grigore, ginerele lui Şerban Cantacuzino, îi venea lui Constantin Filipescu abia *nepot de vară*. Şi menţionarea lui Constantin căpitanul Filipescu în pasajul din *Istorii* privitor la această căsătorie, ca delegat al domnului să-l aducă din Transilvania pe ginere[34], trimite tot la acesta din urmă, căpitanul „fiind văr cu mama lui Grigorie Băleanul" (p. 185). Pe Radu Popescu îl lega de această problemă a căsătoriei numai înrudirea sa cu ginerele domnesc şi, implicit, cu trimisul, din care cauză îl omite pe cel de-al doilea membru al delegaţiei, marele pitar Dumitraşco Poenaru, după cum, în LC, Stoica Ludescu, care n-avea ochi decît pentru mireasă, fiica domnului, îi omite pe amîndoi, dînd aproape o pagină (p. 214) despre funeraliile ocazionate de moartea fetei şi despre durerea părinţilor şi rudelor, în timp ce Radu Popescu îşi concentrează atenţia asupra soţului văduv „Gligorie postelnicul Băleanul, rămas întristat şi în cerneală cu tot neamul lui" (*Istorii*, p. 185).

După aceste cîteva întrebări, relativ timide, lipsite de curaj şi siguranţă, prin care încearcă a-l insinua pe Constantin căpitanul Filipescu drept continuatorul „anonimului" vechi scriitor bălean, peste redacţia anticantacuzină a căpitanului, în general cuminte, adăugîndu-se, ici şi colo, culoarea temperamentală a lui Radu Popescu, Andrei Pippidi aduce, spre final, cîteva noi argumente, ce se vor de natură peremptorie, care să-l confirme hotărît pe mult discutatul căpitan drept autor necontestat al *Istoriilor domnilor Ţării Româneşti* ; lui Radu Popescu, care nu poate fi eliminat cu totul, i se lasă, cu bunăvoinţă, unele intervenţii incidentale.

[34] Constantin Filipescu, rudă şi cu Cantacuzinii şi cu Bălenii, era persoana cea mai indicată să execute o asemenea misiune, dubla lui înrudire favorizîndu-i şansele de a apropia şi împăca, pe această cale a căsătoriei proiectate, cele două mari familii rivale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Mai întîi, afirmaţia surprinzătoare că Filipescu căpitanul nu era cantacuzin prin naştere[35] : „«Marica Filipeasca», sora lui Şerban Cantacuzino, pomenită o dată în cronica Bălenilor, dar cu o indiferenţă pe care C. Giurescu a relevat-o pentru a deduce şi de aici imposibilitatea identificării autorului cu fiul ei, *nu era mama lui Constantin căpitanul*" (p. 440 ; subl. ns.). Ea s-ar fi căsătorit cu Pană Filipescu, tatăl căpitanului, *„probabil* în 1653, cînd soţul ei intra în sfatul domnesc, ca mare stolnic" ; nu se dă, în afară de... „probabil", nici o altă dovadă cu privire la data acestei căsătorii. Se ştie însă că Pană Filipescu fusese căsătorit anterior cu Preda din Văleni, „(încă în viaţă în 1646)", precizează A. Pippidi, de la care „el avea fii în 1649", care ar fi fost Matei, aga din 1680, despre care am vorbit mai sus, şi Constantin, viitorul căpitan. Siguranţa lui A. Pippidi cu privire la ascendenţa maternă menţionată a lui Constantin Filipescu se bazează pe un document din 16 noiembrie 1649, folosit de N. Iorga în introducerea la ediţia din 1902 a *Istoriilor*[36], prin care Matei Basarab întăreşte lui Dumitraşco Filipescu, biv vel stolnic, şi lui Pană Filipescu logofătul, „cu fiii lor" — singurul citat dat de Iorga din respectivul document — a patra parte din satul Comarnic, care, cu ceea ce Filipeştii deţineau anterior, întregeşte la jumătate de sat stăpînirea lor acolo. Iorga indică drept sursă „Copie în Arhiva dlui G. Gr. Cantacuzino", dar documentul nu a apărut nicăieri, pînă în prezent ; nu-l aflăm nici în cunoscuta şi utila colecţie publicată, în 1919, de către I. C. Filitti din menţionata arhivă.

L-am descoperit, totuşi, prin bunăvoinţa lui Marcel-Dumitru Ciucă, de la Arhivele Statului din Bucureşti, căruia îi rămînem mult îndatorat pentru acest util serviciu ; este un document slavon. emis de cancelaria domnească, pierdut astăzi dar păstrat într-o traducere ulterioară în limba română în ms. nr. 1175, f. 19—20, de la ASB. Pentru clarificarea a ceea ce înseamnă „cu fiii lor", cum citează Iorga, şi, mai ales, cum interpretează A. Pippidi, dăm începutul actului în traducerea „pe rumânie" a lui „Lupul dascălul slovenesc ot Şcoala domnească din Bucureşti" : „...Io Matei Basarab, dat-am domnia mea această poruncă a domniei mele cinstitului boierului domniei mele jupan Dumitraşco Filipescu, biv vel stolnic, şi feciorului său Pană log. *şi feciorilor cîţi Dumnezeu le va dărui,* ca să le fie lor a patra parte din sat din Comarnic..." După cum se vede din acest fragment, în ceea ce priveşte „fiii" sau „feciorii", cum îi numeşte, în traducerea sa, Lupul dascălul, nu este vorba de altceva decît de *formula tradiţională* din actele de întărire domnească a proprietăţilor, cunoscută şi folosită atît în Ţara Ro-

[35] N. Iorga nu a încercat o asemenea supoziţie, rămînînd categoric la originea cantacuzină : „Mai tîrziu numai [după ridicarea bisericii din Filipeştii de Tîrg, în 7150 (= 1641—1642), de către postelnicul Constantin Cantacuzino, cu soţia Elena, Dumitraşco Filipescu, mare stolnic, cu soţia Voica, şi Pană (Filipescu) logofătul, cu soţia lui Preda (completarea ns., D.V.)] Cantacuzinii se încuscriră cu Filipeştii, *vecini de moşie,* prin acea căsătorie dintre Pană şi Marica lui Constantin postelnicul, *căsătorie din care s-a născut Constantin căpitanul cronicarul*". (*Inscripţii din bisericile Româneşti,* vol. II, Bucureşti, 1908, p. 263).

[36] N. Iorga, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti, cuprinzînd istoria munteană de la început pînă la 1688, compilate şi alcătuite de Constantin căpitanul Filipescu,* Bucureşti, 1902, p. IX.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mânească, cît şi în Moldova. Actul nu confirmă nici pe departe, cum interpretează istoricul A. Pippidi, existenţa la acea dată o copiilor lui Pană logofătul. Nu se vorbeşte nici de Preda din Văleni, soţia lui, care, desigur, murise la acea dată, fără să lase urmaşi. Pentru că N. Iorga cita „fiii", înseamnă că a cunoscut fie originalul slavon, fie o altă traducere şi ea pierdută. Deci îndrăzneaţa afirmaţie a lui A. Pippidi, lipsită de suport documentar, cade de la sine, o dată cu valoarea ei de argument pentru paternitatea lui Constantin căpitanul Filipescu. N. Iorga, care cunoscuse *de visu* documentul, respectînd adevărul, nu se încumetase să avanseze o asemenea probabilitate, credinţa lui, cum am văzut din comentariul la inscripţia de la biserica din Filipeşti de Tîrg, fiind aceea că presupusul său autor de cronică era fiul Maricăi Cantacuzino, ceea ce se confirmă şi pe altă cale. În prefaţa la ediţia *Istoriilor* din 1902 (p. XIV), N. Iorga menţionează acte de cumpărătură de pămînt în Păpeni ale Maricăi Filipescu, după moartea soţului, din 10 mai şi 30 sept. 1666, făcute împreună cu „*coconii dumneaei* Matei şi Constantin". Folosirea în acte a termenului de „coconi" înseamnă că la acea dată cei doi nu aveau nici o dregătorie, fapt ce presupune şi o vîrstă mică în ce-i priveşte, mai ales pentru Constantin, născut în urma lui Matei. Această situaţie ar putea conduce la invalidarea şi a anului 1650, ca an de naştere a viitorului căpitan, la care s-a oprit în cele din urmă Iorga [37], certificînd astfel, o dată mai mult, ascendenţa lui maternă cantacuzinească.

În consecinţă, faţă de toate acestea, cad, ca şi în alte cazuri, comentariile suplimentare ale autorului articolului (p. 440), legate de înrudirea căpitanului Filipescu cu boierii din Văleni şi, prin ei, cu Ghinea Brătăşanu vistierul, cel omorît de seimeni către sfîrşitul domniei lui Matei Basarab : „(de aceea, masacrarea acestuia este povestită cu compătimire printre scenele «terorii» din 1653)" (*Istorii*, p. 108—109) ; vorbind drept, noi nu vedem cîtuşi de puţin „compătimire" în pasajul respectiv, ci, mai degrabă, plăcerea lui Radu Popescu de a prezenta cititorilor săi încă o „scenă tare".

Se dau apoi o seamă de amănunte biografice privitoare la Constantin căpitanul Filipescu, *cele mai multe cunoscute din amintita introducere* a lui Iorga la ediţia *Istoriilor*, între care se intercalează „pe baza relatării lor în cronică", „bănuiala" că ar fi participat la campaniile militare dintre 1672—1678 (încă un „argument" specific pentru confirmarea paternităţii căpitanului !) ; nu i se ascunde, ce-i drept, nici lipsa de rezervă în lauda lui Constantin Brâncoveanu — „în zilele slăvitului domn Io Constandin Basarab" — din pisania ctitoriei sale de la Măteşti, din 1691, „ceea ce arată că se raliase, cel puţin formal, la noul regim", dar, adaugă precaut A. Pippidi, „oare fusese aşa din primul moment ?" (p. 440), după care urmează o sugestie programată să conducă la un nou argument tare. Faptul că în ultimii zece ani de viaţă, 1686—1696, presupusul autor al *Istoriilor* n-a primit nici o dregătorie *„pare* [din nou avansuri fără suport !] să indice *grave disensiuni* (subl.

[37] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1925, p. 359.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ns., D.V.), între Constantin Filipescu şi familia domnitoare. Natura acestor grave disensiuni : „după căsătoria postelnicului Cantacuzino cu Elena, fiica lui Radu-vodă Şerban şi moştenitoarea boierilor din Mărgineni, Filipeştii fususeră deposedaţi de partea lor din patrimoniul comun (Mărginenii de Sus şi de Jos, chiar moşia Filipeşti de la care-şi luaseră numele), deşi erau ei înşişi coborîtori din acelaşi neam ilustru [...]. În vremea lui Brâncoveanu, la Mărgineni îşi avea moşia Mihai Cantacuzino, ca succesor al mamei sale, la Filipeştii de Tîrg era Constantin stolnicul iar Filipeştii de Pădure îi reveniseră lui Toma Cantacuzino" (p. 440—441). Din păcate pentru valoarea de argument a celor arătate de A. Pippidi, lucrurile nu stau aşa. Elena Cantacuzino, soţia postelnicului, fiica lui Radu Şerban, nu a primit, prin moştenire, de la tatăl ei, decît *jumătăţi* din satele menţionate de A. Pippidi, aşa cum fostul domnitor le deţinuse în uriaşul său fond funciar. Din larg documentatul studiu al lui Constantin Rezachevici, *Domeniul boieresc al lui Radu Şerban*[38], reţinem, pentru cîteva din localităţile în discuţie sau susceptibile de discuţie, după tabelul publicat la p. 488—489 şi 490—491, elemente caracteristice edificatoare :

satul	judeţul	cît deţinea Radu Şerban	proveniența
Comarnic	Prahova	1/2 [39]	zestre de la boierii Mărgineni
Filipeşti	Prahova	1/2 [40]	zestre de la boierii Mărgineni
Mărgineni	Prahova	1/2	zestre de la boierii Mărgineni

Radu Şerban primise aceste jumătăţi de sate ca zestre prin căsătoria sa cu Elina din Mărgineni, fiica „răposatului Udrişte banul din Mărgineni", strănepoată a lui Drăghici vornic din Mărgineni. Boierii Mărgineni, urmaşi şi ei ai ramurei Drăghici ot Mărgineni (mare vornic sub Neagoe Basarab), din care se trag Filipeştii, au rămas, în continuare, în posesia celorlalte jumătăţi din fiecare sat, care au ajuns, prin moşteniri şi unele răscumpărări, pînă la Filipeştii contemporani lui Şerban Cantacuzino şi Brâncoveanu, vecini de moşie cu Cantacuzinii.

Dovadă că Elina Cantacuzino n-a primit ca zestre şi n-a deţinut decît jumătăţi din numitele sate, sînt actele ei de împărţire către copii, scrise de „bătrîna slugă a dumnealor Stoica Ludescul logofăt". Spicuim din acte ale bătrînei cantacuzine, publicate de N. Iorga în *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Bucureşti, 1902 : p. 43, act din 18 sep-

[38] „Studii", tom. 23, 1970, nr. 3, p. 469—491.

[39] Am văzut mai sus, din actul din 16 noiembrie 1649, că cealaltă jumătate o deţineau, pe vremea lui Matei Basarab, Filipeştii, bunicul şi tatăl căpitanului, căruia i-a revenit, în comun cu fratele Matei, după moartea tatălui.

[40] Nu întîmplător, în comentarea inscripţiei culese din biserica din Filipeşti de Tîrg, N. Iorga, vorbind de înscrierea Cantacuzinilor cu Filipeştii (căsătoria lui Pană cu Marica), îi numea pe aceştia din urmă „vecini de moşie" cu Cantacuzinii.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tembrie 1665 — „Satele şi moşiele ot sud (=judeţul) Prahova : ot Filipeşti *pol selo* [=jumătate de sat], ot Gormăneanii ot vad Prahova *pol selo*, ot dol (de jos) Mărgineani *pol selo* [jumătate de sat] [...[. Acestea toate să aibă a le ţinea 4 fraţi : Costandin, Mihai, Matei, Iordache ; însă moşia să le fie de obşte, să-şi facă case fieştecarele unde-i va plăcea, iar pimniţa, cu casele, cu grădina ot Prahova să fie numai a lui Iordache, căci ieste prîslea..." Alt act din 1 septembrie 1667 (*ibidem*, p. 86). Împărţeala satelor din jud. Prahova pe şase fraţi : „De sus din Mărgineni, jumătate de sat, vecini 100 ; de jos din Mărgineni, jumătate sat, vecini 148 ; din Filipeşti, jumătate sat, vecini 122 ; moşia Călineşti ş.a... Acestea toate să aibă a le ţinea cei patru fraţi Constantin, Mihai, Matei, Iordache. Drăghici primeşte vie la Bălţaţi, Şerban moşia Căzăneasca" (ultimii doi, ca cei mai mari dintre copiii postelnicului, primiseră anterior şi alte moşii). Semnează : Drăghici, Şerban, Mihai, Matei, Iordache. Lipseşte de la semnătură Constantin stolnicul, pe atunci plecat afară la studii. Despre faptul că Filipeştii şi Cantacuzinii erau vecini de moşie, în acelaşi sat, în judeţul Prahova, vorbesc clar şi cele două cronici muntene, din care citäm fragmente din pasajul referitor la fuga postelnicului, cu familia, în Moldova, în 1658, pentru a scăpa de primejdia de moarte ce-l ameninţa din partea lui Mihnea III Radu. Din LC (p. 174) : „Atuncea, pre acea vreme, era şi Costandin Cantacuzino stari-postelnicul cu toată casa lui şi cu *gineri-său, Pană Filipescu, biv vel spătar, iar cu casa lui, la satele lor de la munte*, pre apa Prahovei..." ; din *Istorii* (p. 123) : „Poruncit-au [Mihnea III] şi căpitanului Odor din Tărgovişte *de au mers la Filipeşti*, la Constandin postelnicul Cantacuzino şi la ginere-său Pană spătarul, să-i prinză, să-i omoare..."

Din întreaga perioadă de la căsătoria lui Constantin Cantacuzino postelnicul cu fiica lui Radu Şerban şi pînă pe vremea lui Constantin căpitanul Filipescu nu se cunoaşte nici un document, nici o ştire care să vorbească de încălcări de moşii ale Filipeştilor, de procese, de litigii care să fi condus la disensiuni între cele două familii. Dimpotrivă, sînt indicii în sensul că membrii lor erau în bune relaţii : Pană Filipescu, tatăl căpitanului, făcea cumpărături de pămînt, în Rădulești și în alte părţi, împreună cu Drăghici Cantacuzino, fiul cel mai mare al postelnicului, biserica din Filipeşti de Tîrg a fost ctitorită, în comun, cum am văzut din pisania ei, de Cantacuzini şi Filipeşti, iar postelnicul şi-a căsătoria pe cea mai mare dintre fiice, Marica, cu chiar tatăl căpitanului.

„De obicei — scrie N. Iorga în prefaţa ediţiei *Istoriilor* din 1902 (p. V) — familiile noastre boiereşti nu impun numele lor satului pe care ajung a-l stăpîni, ci-şi împrumută de la dînsul o numire deosebitoare. Satul Filipeşti ar fi fost deci acela după care s-ar fi început şirul boierilor Filipeşti. Primul Filipescu sigur : Dumitraşco de sub Matei Basarab". După documente îl aflăm „Dumitraşco comis *din Filipeşti*" încă de prin 1624—1625, păstrînd, în continuare, mulţi ani în şir, lîngă prenume, denumirea satului în care deţinea unele părţi. Potrivit unui document inedit, semnalat de A. Pippidi, aflat într-o colecţie particulară, Dumitraşco comisul a răscumpărat în 1632 de la negustorul epirot Ghinea Mustachi satul Filipeşti (probabil părţi de sat, după care, abia

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în urma acestei răscumpărări, şi-a luat numele de Filipescu [41]. În actele publicate, abia în 1643, 3 mai, îl întîlnim, pentru prima dată, sub numele „Dumitraşco Filipescul", deşi nu va respecta, consecvent, pînă la moarte, patronimicul cu care familia i-a rămas în istorie [42]. Iar nepotul său de fiu, căpitanul, în pisania bisericii sale din Măteşti, se intitula „Costandin biv vel căp. *Mărgineanu Filipescul,* fiul lui Pană spătar M[ărgineanu] F[ilipescu]" (N. Iorga, prefaţă la *Istorii*).

Iată, deci, că nici acest argument care s-ar fi vrut puternic, hotărîtor, — pe care N. Iorga, cunoscător al situaţiei, nu l-a ridicat niciodată — rămîne un simplu joc de cuvinte, ca atîtea altele din încărcata panoplie de argumente prezentate de A. Pippidi în articolul său.

Se aduce apoi „o mărturie, cea mai elocventă, în favoarea paternităţii lui Constantin Filipescu asupra cronicii Bălenilor", mărturie „respinsă de C. Giurescu şi D. Velciu" (p. 441). E vorba de o scrisoare din cca. 1689—1690 (nu e cunoscută data exactă), a unui grup de 19 boieri munteni refugiaţi la Sibiu, curînd după instalarea ca domn a lui Brâncoveanu, adresată consilierilor împăratului Leopold al Austriei, prin care cer audienţă pentru a solicita o promptă intervenţie împotriva domnului muntean. Scrisoarea, cunoscută atît în redacţia originală românească, cît şi în traducerea latină expediată la Viena [43], prezintă o critică deosebit de severă a stărilor din Ţara Românească, vinovaţii de dezastrul creat fiind Cantacuzinii, „Oameni striini, greci ţarigrădeni, cărora moşii şi strămoşii au fost adevăraţi turci", şi „a cărora tirănii, jafuri, prăzi şi sugeri de sîngere [sic] a săracilor, ce au făcut şi necontenit fac asupra săracii de ţări [...] limbă omenească a spune nu poate, iară vărsări de sînge şi omorîri nenumărate a boiarilor întocma ca Neron, şi în ce ne aflăm le putem asămăna cu ale iadului munci".

Această vehementă diatribă anticantacuzină şi, implicit, antibrâncovenească, atît de apropiată de tonul şi spiritul din *Istorii,* este atribuită, ca redacţie, lui Constantin Filipescu, pe temeiul că între cei 19 semnatari figurează şi un „Costandin căpitanul", ceea ce l-ar confirma pe numitul căpitan şi ca autor al cronicii bălene, mai ales că, subliniază A. Pippidi, „întreaga desfăşurare retorică a textului arată şi oarecare cultură clasică" (p. 441), impresie întărită şi de menţiunea despre „Neron".

Fără a putea emite o sugestie cît de cît întemeiată sau cel puţin verosimilă asupra persoanei care a redactat scrisoarea din 1689—1690, putem afirma, în mod hotărît, că *această persoană nu putea fi Constantin căpitanul Filipescu.* Nu numai pentru că numele atît de frecvent de Constantin trebuie să fi fost larg răspîndit în rîndul căpitanilor timpului (şi erau numeroase categorii de căpitani : de slujitori, de doro-

---

[41] A. Pippidi, *Pouvoir et culture en Valachie sous Constantin Brancovan,* în *RESEE,* tome XXVI, 1988, nr. 4, p. 287.

[42] Vezi *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Direcţia arhive-centrale* (ASB), vol. III (1978), IV (1981), vol. V (1985), passim, după indice.

[43] Hurmuzaki, *Documente,* V/1, Bucureşti, 1885, p. 363, 365.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

banţi, de călăraşi, de curteni, mari căpitani de margine etc.)[44], nici pentru că nu-şi adaugă numele de familie (care lipseşte, de altfel, şi la ceilalţi semnatari), şi nici pentru că, în acel timp, a existat un omonim, cunoscut pentru legături cu Transilvania şi semnalat chiar de A. Pippidi, ci pentru *amănuntul documentar* că cel puţin între 11 august 1688[45] şi 14 mai 1690[46] Constantin căpitanul Filipescu se afla în Ţara Românească, interval punctat la mijloc — 15 iunie 1689 — de A. Pippidi (p. 440, nota 44), cu un act prin care Constantin Brâncoveanu îi întăreşte stăpînirea unor moşii în judeţul Buzău. Închis între aceste date concret calendaristice ca prezent în ţară, nu-l vedem pe căpitanul presupus autor de cronică cînd a pribegit în Transilvania pentru a putea redacta vehementa şi grav acuzatoarea scrisoare anticantacuzină. Şi încă ceva. Dacă Constantin Brâncoveanu, deosebit de dur cu pribegii care urmăreau să-i obţină mazilirea, pe cîţi a reuşit să-i prindă i-a omorît (Staico Bucşanu, Preda Proroceanu) sau i-a trimis la ocnă (Radu Haţaghi, Iacşa căpitan, Preda Milcoveanul), putea să-şi îngăduie să-l menajeze pe Constantin Filipescu dacă ar fi cunoscut că făcuse parte din grupul duşmănos din 1689—1690 ? Şi, oricum, domnului muntean nu-i lipseau mijloacele prin care să se informeze amănunţit asupra persoanelor care acţionau făţiş sau ascuns împotriva lui. Nu pe un astfel de adversar îl putea numi el în actul din 14 mai 1690, amintit, „boiarinul domniei mele" şi nici acesta, dacă ar fi fost vinovat, nu ar fi avut liniştea sufletească şi răgazul material de a începe încă în 1690 zidirea ctitoriei sale din Măteşti, sfinţită, potrivit pisaniei, în 1691, în cuprinsul căreia, cum remarca şi A. Pippidi (p. 440), figurează deloc duşmănoasa închinare citată şi mai sus, „în zilele *slăvitului domn* Io Constantin Basarab", pentru ca, în continuare, să cumpere, netulburat, în mod repetat, părţi de moşie din Păpeni (11 mai şi 28 septembrie 1691, 5 decembrie 1692), urmate de cuvenita şi binevoitoarea întărire domnească brâncovenească[47].

Astfel că dacă modestul, ca rang dregătoresc, căpitan de margine, n-a primit, spre deosebire de Radu Popescu, cum se subliniază, vreme de zece ani — ultimii ai vieţii sale — nici o dregătorie, faptul, cum se vede din cele arătate de noi, nu se datoreşte invocatelor dar inexistentelor „grave disensiuni"[48] cu familia domnitoare, ci, după toate apa-

[44] N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori*, Bucureşti, 1968, p. 246—260 ; v. şi p. 248 : „În secolul al XVII-lea numărul căpitanilor amintiţi în documente este foarte mare ; în cele din Ţara Românească am întîlnit mai mult de 200", cu precizarea (p. 230—231) că numărul căpitanilor creşte spre al patrulea sfert al secolului.

[45] Cf. N. Iorga, introducere la ediţia *Istoriilor* din 1902, p. XIX—XX.

[46] Act prin care Constantin Brâncoveanu rînduieşte 12 boieri ca să hotărască moşia de la Pâtîrlagele a „boiarinului domnii mele Costandin căpitanul Filipescul", moşie de zestre (apud. C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul cronicelor muntene*, Bucureşti, 1906, p. 32).

[47] Cf. N. Iorga, *Istoriile...*, 1902, introducere, p. XXI.

[48] „Gravele disensiuni" sînt cu atît mai greu de acceptat şi de înţeles cu cît, din *documente cunoscute*, rezultă că Constantin Filipescu era apreciat cu căldură de către rudele sale cantacuzine şi se bucura, chiar pe vremea domniei lui Şerban Cantacuzino, de deplina încredere a acestuia. Într-o scrisoare din 14 decembrie 1686 a lui Constantin Brâncoveanu către cancelarul transilvan M. Teleki, publicată de A. Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

rențele, mult prea modestelor sale calități care nu l-au ajutat, ca pe Radu Popescu, de pildă — fiindcă s-a făcut această comparație ! — să se ridice în rîndul marilor dregători, ceea ce aduce după sine serioase și îndreptățite rezerve și în privința capacității lui de a fi scris o istorie a Țării Românești.

După toate acestea, se reia (p. 442) vechea — am spune chiar învechita — argumentație, susținută și de P. P. Panaitescu, în sensul că semnătura de pe ms. BAR nr. 439 — „Această carte s-au scris de Costandin căpit." — îl confirmă drept autor pe Constantin căpitanul Filipescu, notiță interpretată de cei mai mulți cercetători drept mențiunea și *semnătura* copistului din 1761, personaj, de altfel, identificat de Al. A. Vasilescu și cunoscut cel puțin ca *scriitor de zapise* [49]. Încercarea lui A. Pippidi de a infirma susținerea că „s-a scris" din ms. 439 a însemnat „s-a copiat", prin evidențierea notiței „De aicea sînt cele *ce au scris* chiar Rafail monahul, carele pre nume mirenesc l-au chemat Radu Popescu biv vel dvornic" (din mssele din grupa R a *Istoriilor),* nu constituie un argument de vreme ce, în numeroase alte cazuri, sintagma „s-au scris", „scriindu-să" etc., în titlul manuscriselor care cuprind și *Istoriile,* realizate de logofețelul Radu Lupescu ,nr. 100, 121 și 327 BAR, și nr. 59 de la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj, fond Blaj [50], înseamnă, fără echivoc, „s-au copiat".

Un exemplu cît se poate de elocvent îl prezintă, în Moldova, pe vremea aceluiași Nicolae Mavrocordat, copistul și cronicarul Axinte Uricariul. În cunoscutul manuscris II-22 (fost 6) de la Biblioteca «Mihai Eminescu» a Universității din Iași, după ce *copiază Cronica anonimă a Moldovei 1661-1709* (Sava Ieromonahul) și în continuarea ei, *Cronica primei domnii moldovene a lui N. Mavrocordat și domnia lui D. Cantemir,* de Nicolae Costin, încheie cu următoarele : „Pînă aice *am scris eu* Axintie Uricariul" [51]. Dacă „din biografia obscurului boiernaș [e vorba de copistul din 1761] n-a reieșit nici o dovadă că el ar fi copiat vreodată ceva", cum se accentuează în articol (p. 442), nu înseamnă că avem un argument împotriva lui ca copist. Considerînd că „obscurul boiernaș" nu și-a pus propriul nume pe „scrierea" căpitanului, rămînînd din modestie voit anonim, de unde știm cîte din manuscrisele de cronici din perioada respectivă (dintre care atîtea pierdute), rămase

---

Țării Românești, XI, București, 1939, p. 243—246, viitorul domn se referă la vărul său căpitanul cu calda și, credem, sincera formulare „... *frățiorul meu* Constantin Filipescu", iar mai departe, în aceeași scrisoare, confirmă cancelarului Teleki că știrile — desigur secrete — (dovadă de încredere politică), transmise prin Filipescu și D Poenaru pitarul, au fost comunicate direct lui Șerban Cantacuzino. Și unchiul căpitanului, Mihai Cantacuzino spătarul, într-o scrisoare către același Teleki, din 29 decembrie 1686 *(ibidem,* p. 247—248), îl numește și el „domnul *fratele nostru mai mic Constantin Filipescu...*". În astfel de aprecieri familiale, noi nu vedem nici un fel de „disensiuni", ci, dimpotrivă, o plăcută armonie și înțelegere.

[49] Al. A. Vasilescu, *Contribuții la biografiile cronicarului Radu Popescu și a compilatorului Constantin Căpitanul,* în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu...,* București, 1944, p. 533—546.

[50] I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor,* p. 149, 151, 158.

[51] Ms. II-22, Iași, fila 266v. Vezi și N. Costin, *Opere,* ed. C. A. Stoide și I. Lăzărescu, vol. I, Iași, 1976, p. 384

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

anonime, nu reprezintă osîrdia căpitanului Constantin, copistul din 1761 ? Dar cea mai elocventă dovadă că numele aflat pe ms. publicat de Bălcescu şi Laurian nu este al presupusului autor susţinut de A. Pippidi o constituie *faptul că îi lipseşte patronimicul Filipescu.* Nu există *act cert,* scris sau emis de Constantin Filipescu sau cu referire la el, în care să nu se specifice obligat „Filipescu" sau, în primii ani de activitate publică, „din Filipeşti". El *n-a semnat niciodată* fără adăugirea numelui de familie la care, după numele moşiei pe care o stăpînea, ţinea, se pare, foarte mult (excludem, se înţelege, semnătura, presupusă că-i aparţine, din actul emis de cei 19 pribegi din 1689—1690). Este de închipuit, în aceste condiţii, că pe cea mai mare realizare a vieţii lui — o cronică, o istorie a Ţării Româneşti — a putut omite tocmai acest patronimic care i-ar fi perpetuat numele peste veacuri ? Admiţînd că numele ar fi existat în originalul pe care l-a avut în mînă „anonimul" copist din 1761, putem crede că acesta a lăsat de-o parte tocmai ceea ce era mai caracteristic în numele autorului, mulţumindu-se cu banalul, frecventul şi anodinul „Costandin căpitanul", mai ales că neamul Filipescu era cunoscut, în acea vreme, prin cîteva nume ce nu puteau fi scăpate din vedere (Răducanu Filipescu, vel medelnicer 1751 ; Pană Filipescu, vel stolnic 1761, vel clucer 1765—1766 ; Dinu Filipescu, mare agă 1763, vel comis 1778 ; Constantin Filipescu, vel medelnicer 1755, vel stolnic 1768 ; Nicolae Filipescu, vel paharnic 1776 ş.a.)[52]. Ca să folosim chiar cuvintele lui A. Pippidi, socotim că „e timpul să se revină — şi în această privinţă — la o explicaţie mai firească" !

Se ia apoi drept document cert, scris de Constantin Filipescu, „pagina de mari însuşiri literare şi stăpînită de ură contra Cantacuzinilor" din 1689—1690, căreia i-am apreciat „valoarea" mai sus, pentru a se statua sentenţios: „Constantin Filipescu avea capacitatea şi îndreptăţirea de a scrie cronica Bălenilor". Astfel de „argumente", întărite, în continuare, cu a fost „*poate* în Moldova", în 1678—1679, şi cu „era *probabil* prezent în Moldova în sept. 1680", completate cu cîteva „credem", „nu pare" sau „pare-se", spre a-i asigura căpitanului Filipescu condiţiile, în timp şi în spaţiu, de a fi scris partea din *Istorii* ce i se atribuie, socotim — să ni se ierte — că nu constituie modalitatea cea mai indicată pentru o temeinică cercetare istorică.

Dacă Radu Popescu nu era într-adevăr prezent în Moldova în sept. 1680 cînd a avut loc complotul iniţiat de Vasile Gheuca, Gheorghe Bogdan şi Lupul sulger şi executarea complotiştilor, fapte prezentate în *Istorii* (p. 173—174), nu există nici un document, nici o garanţie că atunci se găsea acolo Constantin Filipescu. Datele principale ale acestui episod, chiar şi unele amănunte (scrisoarea lui Dumitraşcu Cantacuzino, acţiunea lui Gheorghiţă Ciudin ; judecarea complotiştilor înainte de execuţie etc.) se găsesc în amintita *cronică buhu-*

[52] După Theodora Rădulescu, *Sfatul domnesc şi alţi mari dregători ai Ţării Româneşti din secolul al XVIII-lea,* în *RA,* an XLIX, 1972, vol. XXXIV, nr. 4, după „indicele onomastic şi cursus honorum". Date asemănătoare la C. Sărăţeanu, *Neamul Filipeştilor,* în *Ilustraţiunea,* I, 1909, nr. 3—4, p. 55—57.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

şească (p. 72—73), folosită, cum am arătat, de Radu Popescu, completată de el cu informaţii culese ulterior, în vremea pribegiei moldovene, ca atîtea altele ce figurează în *Istorii*, fără „să datoreze nimic surselor scrise cunoscute" (p. 442). „Pecetea" lui Radu Popescu se vede în insinuarea că acest complot contra lui Duca s-a organizat „cu îndemnăturile lui Şărban vodă (precum pă urmă s-au dovedit)", dar şi prin adăugirea unui detaliu care ţine de „genul" lui : „Acolo, cînd vrea să-i tae, au zis cei doi : să tae întîi pe Ghioca, că el au făcut aceasta şi el vrea să fie domn, şi aşa au făcut, că întîi pe dînsul l-au tăiat, apoi pe acei doi" (p. 174). Cît despre foametea din Moldova din 1684 (*Istorii*, p. 180—181), în articol se recunoaşte, obligat (p. 442), cel puţin că pasajul a fost „interpolat" de Radu Popescu. Noi am arătat, mai sus, autorul şi sursa întregului pasaj.

„Întoarcerea" lui Filipescu în ţară (din Transilvania !) s-ar fi petrecut neapărat după 1690 (deşi, cum am văzut, dovezi că a lipsit în 1689—1690 nu sînt), spre a i se deschide calea pentru... a începe redactarea *Istoriilor*, după ce aşteptase pînă atunci, zadarnic, înlăturarea lui Brâncoveanu. Cronica n-a putut-o duce, însă, mai departe de 1688 (vremelnica împăcare dintre Băleni şi Cantacuzini), „împiedicat de a se apropia mai mult de prezent" din cauza represiunii din 1693 „împotriva celor alături de care uneltise !" (p. 442) E vorba de judecarea şi executarea lui Staico Bucşanu şi Preda Proroceanu şi de întemniţarea celorlalţi, ajunşi în mîna lui Brâncoveanu ; dar, afară de *presupunerile* lui A. Pippidi discutate, nici un document sau vreun izvor narativ contemporan ori de mai tîrziu nu vorbeşte despre vreo participare a lui Constantin căpitanul Filipescu la acţiuni antibrîncoveneşti cum, de altfel, nu se vorbise, mai înainte, de acţiuni ale lui împotriva lui Şerban Cantacuzino.

Şi scenariul imaginat continuă cu momente senzaţionale, pline de neprevăzut : cronica anticantacuzină a lui Constantin Filipescu (cuprindea domnia lui Alexandru Iliaş, 1627—1629, urmată de domnia lui Matei Basarab, de cronica privind perioada 1653—1664 şi se încheia cu memoriile autorului, 1664—1688) cade în mîna duşmanilor, unde o cunoaşte şi Nicolae Costin, dar este recuperată de gruparea Bălenilor şi pusă la dispoziţia lui Radu Popescu care, după 1704, moartea lui Radu Iliaş [53], „a urzit din ea *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*" (p. 442—443).

Că Radu Popescu n-a scris de la început pentru Nicolae Mavrocordat am susţinut şi noi, iar completările din articol (p. 443) abia ne vin în sprijin. Numai că un „precum aţi auzit" (poate şi altele) întîlnim în *Istorii* (p. 250) şi după *Viţa prea luminatului neam* [54].

Larga suită de explicaţii, inclusiv cronologice, din articol, urmînd *menţiunii materiale de neînlăturat* a unui exemplar al *Istoriilor* prins

[53] Noi am arătat, mai sus, valoarea reală a acestui punct din argumentaţia preopinentului nostru, pe care se pune un preţ deosebit.

[54] Forme de genul celor pe care A. Pippidi le apreciază ca adresate de Radu Popescu unui „auditor public", ca „spectacol" cu ocazia lecturii, fiindcă nu scria încă pentru Nicolae Mavrocordat, le găsim şi la alţi cronicari şi ni se pare că nu întîmplător în chiar *cronica buhuşească*, pe care a cunoscut-o şi folosit-o ; vezi, de pildă, *op. cit.*, p. 79 : *„auziţi* ce au păţit ţara...". Oare şi „anonimul buhuşesc" făcea „lecturi spectacol" ?

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în catalogul bibliotecii Mavrocordaților din iunie 1723 *sub numele lui Radu Popescu,* devine cu totul inoperantă și nu mai lasă un loc cît de mic pentru Constantin căpitanul Filipescu ; mai ales că și termenul „izvodit", din dedicația lui Radu Popescu către Nicolae Mavrocordat în manuscrisul *Istoriilor* pe care îl oferea domnului înainte de 20 martie 1722, nu înseamnă, cum încearcă să argumenteze preopinentul nostru, „copiat", ci dimpotrivă „scris", „redactat", „întocmit" [55]. Exemple concludente, de tipul „Letopisețul țării Moldovei [...] *izvodit* de Miron Costin ce-au fost vornic..." (ms. BAR nr. 115), în paralel cu altele ca „Letopisițul țării Moldovei [...] *scris* de Miron logofătul" (ms. BAR nr. 53), se găsesc numeroase în *titlurile originale* ale manuscriselor înregistrate în *Repertoriul* din 1963 [56].

Renunțînd să mai discutăm chestiunea „indiciilor stilistice", din ultima pagină a acestui lung și bogat în probleme articol-studiu, chestiune pe care am tratat-o larg și, credem, destul de convingător în cartea noastră despre cronicar (p. 158—168), vrem să rămînem cu plăcerea frumoasei comparații antitetice (p. 443) prin care sînt puși față în față cei doi „pretendenți" la paternitatea *Istoriilor.* Cu regret, însă, trebuie să mărturisim că nu-i putem aprecia, în aceeași măsură, potrivit tuturor celor expuse în materialul de față, și conținutul în adevăr istoric.

Constatin căpitanul Filipescu, despre care nu avem un cît de mic indiciu că ar fi cunoscut limba latină, limba și istoria turcă, poate greaca, dar fără nici o siguranță că s-ar fi putut aventura pînă la lecturi din scrieri bizantine, este departe, după datele personale și cultura ce i se pot atribui documentar, de capacitatea și posibilitatea materială de a fi scris istoria țării. În locul unei resuscitări care, cu tot multilateralul efort întreprins, pe urmele lui N. Iorga, de bineintenționatul său susținător și admirator, nu a condus la rezultate cît de cît concludente sau măcar încurajatoare, socotim că modestului și cumintelui căpitan i se cuvine un binemeritat și definitiv *Requiescat in pace !*

[55] DLR, sub voce, indică numeroase semnificații ; reținem din grupajul al doilea, „a izvodi (învechit)", semnificațiile : „a compune", „a scrie", „a alcătui" ; se dă și un citat din Miron Costin, cu indicarea în paranteze drepte a sensului : „scriitori *care izvodesc* [= sînt originali] puțini să afle".

[56] I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul...* p. 52, 59, 61, 62 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

GHEORGHE I. FLORESCU

N. IORGA : OMUL POLITIC

A apărut în această primăvară (1991) un volum pe care Petre Ţurlea îl anunţa de mai mulţi ani, ori de cîte ori avea ocazia, nu pentru că ar fi fost convins de valoarea lui — a volumului —, ci pentru a se şti că el — autorul — a scris o asemenea carte : *Nicolae Iorga în viaţa politică a României* *. Furaţi, cei mai mulţi dintre noi, de aventura vieţii politice actuale, am uitat sau pur şi simplu nu ne-am mai interesat, în ultimul timp, de realităţile politice ale primelor patru decenii ale secolului XX, interstiţiu în care a activat, ca om politic, şi N. Iorga. Dar dincolo de dezorientarea generală a momentului, apariţia unei cărţi despre „apostolul neamului ar fi trebuit să se constituie şi (ori mai ales) de această dată într-un eveniment. Nu s-a întîmplat aşa cu opul la care ne referim, chiar dacă autorul, de la înălţimea fotoliului pe care i l-a repartizat gruparea politică în care s-a înregimentat din mers, a beneficiat de reclama televiziunii române, care ne-a prezentat cartea ca pe o reuşită de excepţie. Atent la toate şi exploatînd o conjunctură pe care nici nu o visase vreodată, Petre Ţurlea nu a ezitat să încerce a-şi ventila puţin biografia, deşi nu avea şanse de a intra în rîndul aşa-zişilor disidenţi, pretinzînd totuşi că „studiul" său (numindu-şi astfel volumul el s-ar vrea modest !) a suferit rigorile cenzurii fostului regim. De ce oare, în virtutea prepotenţei parlamentare, debaterul prahovean nu i-a adresat o interpelare aceluia care a condus editura ce i-a cenzurat lucrarea ? O asemenea procedură ar fi fost una reparatorie şi mai ales obligatorie, cu atît mai mult cu cît preopinentul vizat de el îi este conmiliton politic, ajuns între timp lider al majorităţii senatoriale. „Cruciada" lui Petre Ţurlea cu totalitarismul, televizată, desigur, s-a redus la o aleatorie denunţare a cenzurii. E destul şi atît, fiind vorba de un demers ce-şi revendică restituirea adevăratului om politic N. Iorga. În simplitatea sa, „istoricul" Petre Ţurlea, cum îi place să se autoprezinte de la înălţimea tribunei parlamentare, asemeni marelui Iorga, nu a mai amintit nimic, cu ocazia apariţiei volumului în discuţie, de reacţiile declanşate de publicarea unui fragment al volumului, în 1986, cînd, înainte de a fi prea tîrziu, i s-a atras atenţia că excursul său nu are multe puncte comune cu cercetarea ştiinţifică (Cf.

* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1991.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

„Săptămîna", nr. 25, 19 iunie 1987, p. 7 ; idem, nr. 40, 2 octombrie 1987, p. 3 ; „Cronica", nr. 10, 4 martie 1988, p. 6. Eludînd observaţiile, Petre Ţurlea a răspuns, chipurile, publicînd două texte în „Săptămîna", nr. 36, 4 septembrie 1987, p. 7 şi în „Cele trei Crişuri", nr. 8, noiembrie 1990, p. 12, 15). Studiosul ploieştean îşi văzuse publicate rezultatele fortuitelor sale demersuri istoriografice, iar această ispravă l-a făcut să uite orice observaţie. Altceva nu-l mai interesa, cu atît mai mult cu cît, între timp, se erijase în ipostaza de „ales al neamului", acolo unde nimic şi nimeni nu-l mai poate atinge !

Pentru Petre Ţurlea, cercetător de ocazie, preocupat, în virtutea unor interese conjuncturale, de subiecte la modă, *N. Iorga* nu s-a constituit într-o temă predilectă, care să reprezinte obiectul unor obsedante şi terifiante investigaţii. Ajuns la N. Iorga contingental, el a publicat cîteva pagini ocazionale despre marele patriot, pagini lipsite de orice valoare ştiinţifică. L-a întîlnit apoi pe Andrei Pippidi, care, impresionat de „dragostea" unui ploieştean pentru ilustrul său antecesor, l-a propulsat printre „exegeţii" vieţii şi ai operei lui N. Iorga. Sugerîndu-i să consulte uriaşa corespondenţă a istoricului, îndrumîndu-l şi punîndu-i la dispoziţie o valoroasă arhivă de familie, Andrei Pippidi l-a metamorfozat pe Petre Ţurlea într-un pretins emul al celor pentru care restituirea integrală a adevăratului N. Iorga reprezintă o îndatorire de conştiinţă. Fără a se lua prea în serios şi surprins de perspectiva care i se deschidea, Petre Ţurlea, stimulat mereu şi cu cele mai bune intenţii de îndrumătorul său, a ajuns să se creadă cercetătorul potrivit pentru a pune ordine şi a elucida unul dintre capitolele viitoarei monografii totale N. Iorga. Copleşit de informaţia pe care i-o oferea corespondenţa savantului, el s-a crezut îndreptăţit să scrie o carte despre cel pe care abia îl descoperise. Treptat, însă, a renunţat la onestitatea reclamată de condiţia de istoric, transformîndu-şi demersul într-o robinsonadă justiţiară, a cărei pseudodemonstraţie avea ca punct de plecare o concluzie, care, chipurile, ajunsese să-l obsedeze. Pregătindu-şi cu migală ieşirea în scenă, facilitată — şi nu numai — de valorosul medievist Leon Şimanschi (!), ultimul exeget al celui ce s-a constituit în fermentul societăţii româneşti în perioada ei de maximă înflorire ne informa — fără a deconspira atunci (1986), fiindu-i încă teamă, existenţa unui op — că „activitatea politică desfăşurată de Nicolae Iorga este un subiect de care în general istoricii se feresc. În perioada socialismului, în cele mai multe lucrări referitoare la marele savant [...] activitatea politică este eludată sau se trece cu o temătoare grabă asupra ei. Aşa stînd lucrurile cu studiile consacrate chiar lui Nicolae Iorga, nu este de mirare că în lucrările de sinteză privitoare la viaţa politică a României în secolul XX, activitatea istoricului pe tărîmul respectiv este ocolită sau în cel mai bun caz prezentată succint. Se constată, de asemenea, că unii autori preiau şi transmit mai departe formule încetăţenite, care, supuse unei analize minuţioase — cu răbdarea celui ce nu acceptă valabilitatea unor teze numai pentru că au fost susţinute şi de alţii înaintea lui — adesea se dovedesc greşite". Fără a comenta, încă o dată, aceste elucubraţii, care se vor *credo*-ul unui studios extravagant, se impune a remarca faptul că asemenea decizii grave nu reprezentau nişte concluzii, ci introducerea unui studiu dedicat lui

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

N. Iorga. Opul său este plin de asemenea verdicte asertorice, care restabilesc adică adevărul într-un domeniu evitat de istorici, dar unde s-au impus totuşi „formule încetăţenite" ! Corectînd, pretinde el, vechiul limbaj şi clişeele, Petre Ţurlea ne informează că chiar „dacă *linia politică generală* urmărită de N. Iorga [...] *a corespuns aspiraţiilor majore ale întregului popor român,* situîndu-l printre *cei mai clarvăzători conducători de partid,* de cele mai multe ori ideile sale pozitive s-au ciocnit cu interese adverse, care au împiedicat transpunerea lor în practică sau *le-au modificat conţinutul* [...]. Tocmai de aceea, teza larg răspîndită a *incapacităţii sale în domeniul politic,* a soluţiilor considerate nerealiste pe care le dădea diverselor probleme, se impune a fi emendată şi reevaluată în contextul obiectiv al împrejurărilor" (subl. ns.). Unde sînt, oare, corectivele promise, întrucît aceste promisiuni sînt formulate în penultimul capitol al cărţii în discuţie ?

Petre Ţurlea şi-a structurat demersul în cinci capitole, în care nu este abordată, aşa cum lasă el să se înţeleagă, întreaga activitate politică a lui N. Iorga. Astfel, în prima secţiune a cărţii este tratată perioada de pînă la 1918, fără a se face delimitările necesare. Se ştie că N. Iorga se revendica a fi unul dintre continuatorii eminescianismului şi nu unul oarecare. Petre Ţurlea nu a auzit încă de un asemenea „detaliu", circumstanţă care se repercutează asupra valorii întreprinderii sale. El confundă viaţa publică dintr-o anumită perioadă cu cea politică. Îi sînt străine dimensiunile şi conţinutul noţiunii de *om politic.* Crede — şi avansează acest fapt ca pe o „descoperire" personală — că Iorga a intrat în viaţa politică odată cu publicarea primelor articole într-un ziar de partid. Nu ştie care este diferenţa între doctrina şi ideologia unei formaţiuni politice. Nu l-au interesat niciodată, deşi era obligat de ipostaza asumată, raporturile de ordin psihologic între o personalitate de talia lui N. Iorga şi realităţile politice ale unei epoci, atitudinea lui faţă de elementele străine românismului etc. Propunîndu-şi să demonstreze că N. Iorga a fost un mare om politic, Petre Ţurlea exagerează şi denaturează astfel unele momente ale activităţii savantului, pe care uneori le judecă în contextul vieţii politice, iar alteori le separă, nejustificat, pentru a părea mai relevante. În viziunea cercetătorului ploieştean, activitatea politică a lui N. Iorga dintre 1919 şi 1940 se reduce la funcţionarea sa ca preşedinte al Adunării Deputaţilor (decembrie 1918 — martie 1920), la pertractările partidiste şi tramele fuzioniste ale Partidului Naţionalist-Democrat din anii 1924—1931, la învestitura sa guvernamentală (aprilie 1931 — iunie 1932) şi la „lupta antifascistă şi pentru salvarea independenţei ţării". Pentru a lăsa impresia unei tratări monografice, autorul realizează un colaj, cu reveniri, intercalări şi pretinse tablouri de ansamblu. Cititorul va fi surprins să descopere în capitolul privitor la prezenţa lui N. Iorga în fruntea Camerei (1919—1920), bunăoară, că „istoricul s-a declarat categoric împotriva arestării participanţilor la Congresul de constituire a Partidului Comunist Român din mai 1921", pentru a afla apoi că „în perioada cînd era Preşedinte al Adunării Deputaţilor, istoricul era supus unei presiuni permanente din partea forţelor de dreapta, care doreau să-l influenţeze împotriva mişcării socialiste şi comuniste". Potrivit „elucidărilor" presupuse de Petre Ţurlea, impli-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

carea lui Iorga în viaţa politică din anii 1920—1931 s-a redus la obsedanta încercare de realizare a unor „alianţe nereuşite". Ajungînd la cabinetul Iorga, autorul nu înţelege circumstanţele în care s-a recurs la o asemenea soluţie ministerială, trecînd peste opera guvernamentală, dar nu şi peste poziţia mişcării muncitoreşti şi a Partidului Comunist din România faţă de cei aflaţi atunci în fruntea ţării, apelînd, pentru a-şi susţine această aserţiune, la autoritatea ştiinţifică a lui Ilie Ceauşescu ! Indiferent dacă are sau nu vreo legătură cu tema pe care o tratează, Petre Ţurlea reţine orice informaţie care, presupune el, relevă mişcarea comunistă ca pe o constantă a perioadei, ca pe un semn al progresului. După o asemenea „analiză", el conchide că *„guvernul Nicolae Iorga reprezintă un episod ieşit din comun în viaţa politică românească interbelică* [...]. În general — opinează el apoi —, părerea istoricilor este defavorabilă, consolidînd *tradiţia orală conform căreia guvernarea istoricului a demonstrat incapacitatea sa pe plan politic*" (subl. ns.). Aşadar, după ce a fost unul deosebit, guvernul Iorga ajunge, în finalul exegezei de faţă, „un episod ieşit din comun", cunoscut numai după „tradiţia orală" şi care învederează nu inaptitudinea istoricului pentru ipostaza de om politic, ci „incapacitatea sa pe plan politic". În sfîrşit, activitatea politică desfăşurată de N. Iorga între 1932 şi 1940 este nepermis de mult simplificată şi expediată fără nici o consideraţie. *Încheierea,* care ar fi trebuit să se reducă la cîteva pagini de concluzii, este o răfuială cu istoricii care au scris altfel de cum gîndeşte el : I. Ciupercă, Anastasie Iordache, I. Saizu, Al. Gh. Savu, D. Şandru, Dan Zamfirescu etc. Încercînd „a elucida" unele aspecte neabordate ori insuficient tratate, Petre Ţurlea ne semnalează că „atît Frăţia Bunilor Români, întemeiată în 1906, cît şi Partidul Naţionalist Democrat, întemeiat în 1910, *au fost indiscutabil conduse în mod autoritar* (subl. ns.) de către istoric. Dar, autoritarismul, în acest caz, trebuie înţeles în sensul acceptării benevole de către masa largă a membrilor a părerilor conducătorului, nu în sensul impunerii voinţei acestuia". Citind aceste afirmaţii, gîndul ne poartă numaidecît la celebrele replici ale personajelor create de I. L. Caragiale, cel mai ilustru ploieştean ! Şi pentru a rămîne în ton şi deci perseverent cu sine, formaţiunea partidistă condusă de N. Iorga a fost, după acelaşi autor, cînd mare, cînd mică, cînd importantă, cînd insignifiantă.

Cartea aceasta este una înjghebată de cineva a cărui nedisimulată veleitate a fost aceea de a-şi lega astfel numele de *N. Iorga* (aşa a semnat întotdeauna profesorul atîtor generaţii — deci şi al nostru — şi nimeni, inclusiv studiosul ploieştean, nu-şi poate permite să uziteze altă formă). Petre Ţurlea nu cunoaşte evoluţia vieţii politice româneşti din primele patru decenii ale acestui secol şi nici activitatea politică a lui N. Iorga. Şi totuşi a cutezat să scrie acest op ! Meritul unei asemenea tentative, dacă are vreunul, rezidă în „demonstraţia" că N. Iorga nu a fost un mare om politic, circumstanţă cunoscută şi unanim acceptată. Ajungînd să citească o parte din corespondenţa marelui cărturar, Petre Ţurlea s-a entuziasmat peste măsură, sfîrşind prin a crede că are obligaţia de a scrie ceea ce a aflat. A auzit el oare de diletantism ?

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Într-o *Precizare* tipărită cu cursive, de care autorul este, în sinea lui, foarte mîndru, ni se face favoarea destăinuirii că „manuscrisul acestei cărţi a fost încredinţat Editurii Ştiinţifice şi Enciclopedice în 1988. [...]. Textul este cel din 1988, fără modificări ; specialiştii pot, astfel, vedea de ce a întîmpinat rezistenţă din partea unor foruri conducătoare din acea perioadă". Am citit cartea, am revenit chiar asupra unor pagini, şi ne-am întrebat cum de Editura Enciclopedică a publicat-o ? „Rezistenţa" iniţială a fost provocată, evident, de provizoratul opului, nu de considerente ideologice. În loc de a-şi face un merit din nerevizuirea textului — prezentîndu-şi gestul ca o atitudine „disidenţială" faţă de fostul totalitarism ! —, Petre Ţurlea avea obligaţia unei revizuiri radicale a limbajului, a documentării, a structurii întregului demers, aprofundînd în acelaşi timp analiza, pentru a evita concluziile hazardate, ce contravin adevărului istoric.

Cele 402 pagini migălite de Petre Ţurlea, ascunse într-o supracopertă neagră, pe care numele lui Iorga apare trandafiriu (!), se constituie, dincolo de orice intenţie a autorului, într-un gest de impietate, care, în loc de a respecta memoria aceluia care reprezintă geniul naţional românesc în conştiinţa umanităţii, o maculează.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

D. IVĂNESCU, VIRGINIA ISAC

DOCUMENTE FRANCEZE DESPRE DESĂVÎRŞIREA UNIRII PRINCIPATELOR ROMÂNE (1860—1861) (I)

Am arătat şi cu alte prilejuri [1] că există în arhive şi biblioteci, atît în ţară cît şi în străinătate, un imens material documentar referitor la modul în care s-a înfăptuit şi desăvîrşit Unirea Principatelor Române, cît şi la cei şapte ani de domnie ai lui Al. I. Cuza. Cunoaşterea şi publicarea lui integrală rămîne, încă, un nesperat deziderat al celor care se ocupă de această perioadă atît de importantă, prin semnificaţii şi urmări, pentru istoria modernă a României. Din acest motiv credem că orice contribuţie documentară nouă la chestiunea aflată în discuţie e binevenită, mai ales cînd — este cazul textelor de faţă — avem de-a face cu surse existente în afara graniţelor ţării. Cercetarea informaţiei pînă la detaliu poate oferi, dacă nu modificări substanţiale ale viziunii noastre globale, infinite nuanţări asupra locului şi rolului jucat de români în soluţionarea „chestiunii orientale", asupra interesului de care s-a bucurat „problema românească" în contextul internaţional al vremii şi ponderea pe care a avut-o, la un moment dat, în cadrul echilibrului european, asupra disputelor diplomatice între cele două tabere, pro şi antiunionistă. De asemenea, izvoarele inedite puse în circulaţie contribuie la o mai bună cunoaştere a epocii lui Alexandru Ioan Cuza cînd, în condiţii internaţionale dificile, s-au pus bazele statului român modern, s-a întărit autonomia ţării şi s-au deschis căi largi spre cucerirea independenţei de stat. De altfel, nu mai constituie pentru nimeni o noutate că întreaga domnie a lui Cuza şi, implicit, formarea statului român modern, stau sub semnul luptei pentru unitate şi independenţă, aşa după cum şi izvoarele pe care le publicăm acum o probează.

Înainte de a evalua procentul de noutate pe care documentele aflate în discuţie, provenite din arhivele franceze, îl prezintă, o observaţie cu caracter general se impune. Ea se referă la atitudinea diferită manifes-

[1] D. Ivănescu, Virginia Isac, *Alexandru Ioan Cuza. Acte şi scrisori*, Iaşi, 1973, XXXIX+458. D. Ivănescu, *Diplomaţi străini despre Alexandru Ioan Cuza şi Unirea Principatelor*, în „Românii în istoria universală", vol. III_1, Iaşi, 1986, p. 215—242; idem, *Diplomatul francez Adolph d'Avril despre Unirea Principatelor şi Al. I. Cuza*, în „Românii în istoria universală", vol. III_3, Iaşi, 1988, p. 197—228; idem *Informaţii din arhivele franceze despre Unirea Principatelor Române*, în *AIIA*, vol. XXVI_1 1989, p. 87—94; idem *Unirea Principatelor Române*, în *MMS* nr. 1, ianuarie—februarie, 1989, p. 6—17.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tată de istoriografia noastră față de baza documentară a celor două chestiuni distincte : lupta pentru realizarea Unirii Principatelor Române și România sub Cuza Vodă în cei șapte ani de domnie. Dacă cei mai mulți dintre istoricii care s-au ocupat de aceste probleme au îmbrățișat formula lui A. D. Xenopol, că „Unirea este cu neputință de înțeles fără Vodă Cuza", cu atît mai bizar pare modul în care specialiștii au găsit de cuviință să trateze chestiunea editării izvoarelor acestei perioade istorice. Volumele de documente publicate pînă în prezent, cuprinzînd informații interne sau străine, au ca obiect, îndeosebi, lupta românilor pentru realizarea Unirii Principatelor, mai ales din anii 1855—1859. Cu puține excepții se depășesc aceste limite cronologice, avansîndu-se, în cel mai bun caz, pînă la finele lui 1861, anul desăvîrșirii Unirii. Așa se întîmplă cu toate colecțiile noastre de documente inițiate pînă în prezent, fie că e vorba de cele 10 volume din *Acte și documente relative la istoria renașterii României, Documente privind Unirea Principatelor,* 7 vol. sau *Românii la 1859,* 2 vol. Fără a fi exclusiviști, trebuie să spunem că nenumărate articole și studii, aparținînd vechii sau noii istoriografii, conțin, în anexe, și documente referitoare la Al. I. Cuza și domnia sa. Dar e tot atît de adevărat că pînă în prezent nu avem un volum de izvoare interne sau străine care să fie dedicat celor șapte ani cînd în fruntea țării s-a aflat domnitorul Unirii. Nici mărturii scrise de primă importanță, cum este cazul „Arhivei Al. I. Cuza" de la Biblioteca Academiei Române, nu au văzut lumina tiparului *. Documentele de față, ca și cele ce vor urma în viitoarele numere ale „Anuarului", se doresc o pledoarie pentru editarea unor volume, în cadrul corpusului național de izvoare, care să cuprindă și atît de însemnații ani ai administrației Cuza. Revenind la documentele pe care le publicăm acum, așa după cum bine se poate observa, ele emană de la reprezentanții Franței la Iași, București și Constantinopol și sînt rapoarte diplomatice din anii 1860—1861, ani în care principalul obiectiv al politicii externe românești a fost consolidarea și desăvîrșirea Unirii realizate în 1859.

Convenția de la Paris, din 7/19 august 1958, impusese Principatelor Române, așa după cum este cunoscut, un sistem de administrație greoi, cu două guverne, două Camere și o Comisie centrală la Focșani. Proiectele de legi, elaborate de această Comisie trebuiau cercetate de ambele guverne, votate de ambele Camere, sancționate și promulgate separat de Alexandru Ioan Cuza. În plus, legea electorală care era anexată la Convenție, redactată pe principiul sistemului cenzitar, censul fiind foarte ridicat, acorda drepturi electorale unei părți reduse din populația țării, în mod deosebit moșierimii, mai puțin interesată în introducerea unor măsuri reformatoare. Atitudinea forțelor naționale față de noul statut internațional și principiile de organizare internă a Principatelor Române cuprinse în Convenția din 7/19 august 1858, mai ales după recunoașterea dublei alegeri a lui Cuza, era total diferită de cea a Puterilor care semnaseră documentul amintit. În timp ce ultimele erau hotărîte să nu mai accepte nici o încălcare a Convenției, primele considerau dubla alegere

* La data întocmirii studiului nu apăruse volumul de *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza,* I (1859—1861), volum întocmit de Dan Berindei, Elisabeta Oprescu și Valeriu Stan.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

doar un prim pas pe calea desăvîrşirii unirii administrative, politice şi economice a Principatelor Române.

Situaţia internă cît şi cea externă nu era deloc simplă. Potrivnice la orice transformări ce aveau loc în Principatele Române, imperiile conservatoare vecine nu doreau decît să-şi apere mai vechile interese pe care le aveau asupra românilor : suzeranitatea în cazul Turciei şi stăpînirea unor teritorii în cazul celorlalte două. Într-o măsură asemănătoare şi marile Puteri susţinătoare a principiului Unirii nu erau dispuse să renunţe la regimul anacronic al capitulaţiilor ce le aducea, prin amestecul constant în chestiunile interne ale Principatelor Române, un important beneficiu economic. Nici în interior lucrurile nu aveau o înfăţişare mai roză. Încercînd să pună în aplicare un complex program de reforme, Cuza şi colaboratorii săi au întîmpinat mai multe greutăţi. Una, şi nu cea mai lipsită de importanţă, era, aşa cum arătam mai sus, caracterul incomplet al Unirii din 1859. De asemenea, nu-i mai puţin adevărat că domnitorul s-a văzut obligat să colaboreze cu Adunări alese pe baza legii electorale impuse de Convenţie, lege care împiedica accesul acelor forţe hotărîte să introducă în societatea românească înnoiri sociale şi politice. Semnificativ, în sensul afirmaţiei noastre, e raportul pe care reprezentantul Franţei la Iaşi, L. Castaing, îl trimite, la 8 martie 1860, ministrului său de externe, Thouvenel. „Alegerile pentru noua Adunare legislativă a Moldovei, — scrie el — ce a înlocuit pe aceea dizolvată în decembrie trecut, tocmai s-au terminat în întreg Principatul. Ele au dat rezultate de care guvernul alteţei sale nu are motiv de a fi prea satisfăcut. Aproape toţi şefii vechii opoziţii au fost realeşi“ [2]. Atitudinea refractară la nou a partidei conservatoare avea mai multe motivaţii, pe care Castaing încearcă să le explice în documentul amintit mai sus ; „dar motivul cel mai serios — afirma el — rezidă în respingerea generală printre marii proprietari de a face vreun sacrificiu pentru ameliorarea soartei ţăranilor“ [3]. Această „eroare considerabilă“, cum o caracterizează diplomatul, era previzibilă dacă se avea în vedere atitudinea moşierimii în timpul dezbaterilor dramatice din Divanul ad-hoc al Moldovei. „Dorinţele pe care şi le-au exprimat în sesiunea Divanului ad-hoc din 1857 lăsa deja să se întrevadă că vor fi intratabili în această chestiune atît de gravă totuşi şi atît de plină de pericole. Dar, — continuă Castaing — cum ei cunosc, sau aproape cunosc, propunerile pe care ministerul actual contează să le supuie viitoarei Adunări în interesul ţăranilor, ei şi-au dat astăzi votul acelor proprietari care sînt cunoscuţi a fi cei mai ostili oricărei tranzacţii. Rezultatele alegerilor acestei clase de electori pot fi deci considerate ca un protest contra oricărei propuneri care ar vrea să-i constrîngă la vreun sacrificiu oarecare în favoarea ţăranilor“ [4].

N-a trebuit să treacă prea mult timp ca oamenii politici, diplomaţii, în genere cei care urmăreau evoluţia evenimentelor în Principatele Române, 'să-şi dea seama că Al. I. Cuza nu va putea conduce respectînd regimul impus de Convenţie. Cu toate eforturile depuse de domnitor

[2] Arh. St. Bucureşti, Colecţia Microfilme Franţa, rola 43 (Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatique, C.P.C. Turquie — Iassy, vol. 10, f. 21—23 r.).
[3] *Ibidem.*
[4] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pentru a unifica şi moderniza structurile administrative ale statului — în această direcţie se înscrie unificarea celor două ministere de război, a urmat unificarea administrativă a Poştelor şi Telegrafului, apoi a vămilor şi a serviciului sanitar, toate avînd sediul în Bucureşti, ca şi dispoziţiile şi legile privind funcţionarea Justiţiei, organizarea evidenţei statistice, înfiinţarea Universităţii din Iaşi, instituirea impozitului funciar, măsurile cu privire la secularizarea averilor unor mănăstiri şi schituri, care au anticipat legea din 1863 ş.a. — problemele fundamentale ale ţării, cea agrară şi cea lectorală, continuau să rămînă nesoluţionate. Împotriva acestei situaţii s-au ridicat unele personalităţi politice române care doreau desăvîrşirea cît mai grabnică a Unirii prin încălcarea prevederilor Convenţiei şi ignorarea hotărîrilor Puterilor garante, ceea ce ar fi pus Europa, din nou, în faţa unui fapt împlinit. Domnitorul, dînd dovadă de mult simţ politic, conştient de implicaţiile unei asemenea atitudini necugetate, înţelegînd că pentru a realiza Unirea deplină trebuie făcută o pregătire metodică, a ales calea negocierilor. Pentru aceasta Al. I. Cuza a alcătuit, în iunie 1860, un proiect de memoriu, destinat Porţii şi reprezentanţilor la Constantinopol ai Puterilor garante, în care se demonstra necesitatea unirii instituţionale şi unde, cu mult tact, nu uita să sublinieze că acest act, „Convenţia din 19 august, fiind rezultatul unui compromis între opinii şi interese diferite, nu este lipsită de contradicţii şi permite, în multe puncte, interpretări contrarii“ [5]. Pentru a obţine adeziunea Porţii, domnitorul a hotărît să facă o vizită sultanului, vizită stabilită cu mult înainte dar amînată, urmînd ca acest prilej să fie folosit şi pentru discutarea memoriului.

În acest document, asupra căruia merită să ne oprim, Cuza evidenţia inconvenienţele sistemului de guvernare existent, care nu satisfăcea speranţele manifestate de români în Adunările ad-hoc şi, de asemenea, nu răspundea prevederilor Tratatului de la Paris ; „sentimentul naţional — afirma domnitorul — s-a simţit oprit şi încătuşat în elanul său“ [6]. El nu uita să-şi avertizeze destinatarii că se bucură de sprijinul întregului popor, că „votul din 24 ianuarie n-a fost decît reacţia imperioasă a instinctului naţional“ şi că dubla alegere reprezenta „rezultatul unei mişcări naţionale“. Puţin a lipsit ca desăvîrşirea Unirii să fie înfăptuită în 1859, mai ales după conflictul franco-italo-austriac, cînd „mişcarea spirituală [din Principatele Române — *n.n.*] — declara domnitorul — a împins atunci violent pe români să înainteze pînă la capăt pe calea unirii şi ei au fost încurajaţi în această tendinţă de complicaţiile survenite în Italia, care păreau a încuraja dorinţele lor mai mult ca niciodată“ [7]. Evenimentele din Italia au stimulat pe români în direcţia consolidării statului naţional, domnitorul fiind hotărît să desăvîrşească unitatea şi să cucerească independenţa. Consulul Austriei la Bucureşti, Eder, îi comunica omologului său rus, Giers, la 30 aprilie 1859, că „prinţul Cuza nu vizează nimic altceva decît să profite de circumstanţele critice în care se află Austria, pentru a încuraja pretenţiile populaţiei româneşti din

[5] *Ibidem*, rola 72. (Mémoires et documents, Roumanie, vol. 3, f. 187—194).
[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Transilvania și Bucovina"[8]. Un țel pe care Cuza și-l propusese și pe care îl declara fără nici o rezervă. „Ca domnitor, îi scria el lui V. Alecsandri, sînt convins de necesitatea de a acționa cu vigoare și hotărît să trag tot profitul posibil pentru fericirea și independența poporului meu"[9].

Al. I. Cuza a înțeles foarte bine că națiunea îi încredințase un mandat, iar dubla sa alegere s-a datorat patriotismului și convingerilor sale, lucru pe care îl mărturisește și în memoriul de care aminteam: „eu eram, pentru a spune astfel, și sînt în continuare legat pe cuvînt să fac să învingă aceste convingeri"[10]. Chemat să organizeze țara pe baza principiilor Convenției, domnitorul se află în situația, deloc de invidiat, de a nu putea pune în aplicare năzuințele concetățenilor, desăvîrșirea Unirii în primul rînd, și, implicit, de a pierde încrederea celor care-i acordaseră investitura. Colaborînd cu adunări a căror majoritate e formată din „foști privilegiați, regretînd trecutul și conduși, de obicei, de foști aspiranți la tron" și „îndepărtînd astfel de la reprezentanța națională aproape pe toți cei care au avut mai mult de sperat de la reformele sociale", „încredințînd dezvoltarea organică a marilor principii ale Convenției acelor pe care ea în mod just îi lipsește de avantajele exclusive de care s-au bucurat pînă în prezent"[11] este evident, susține Cuza, că aplicarea practică și onestă a tot ce constituie pentru români meritul Convenției este greu compromisă. Ori, în această situație, unirea celor două guverne era imperios necesară, impusă și de logica dublei alegeri, recunoscută de semnatarii Convenției. „Ea este indispensabilă — afirma, pe bună dreptate, Cuza — pentru a face guvernul mai puternic și unit și pentru a-l pune astfel chiar să stăpînească ambițiile individuale, mai mult sau mai puțin agitate și să îndeplinească reorganizarea țării, în ciuda intereselor exclusive și îndîrjite". Unirea celor două guverne aducea, inevitabil, unirea celor două camere, căci unitatea guvernamentală nu putea fi concepută altfel. Dar cel mai convingător argument în favoarea unificării celor două guverne și a celor două adunări era, în viziunea domnitorului, „utilitatea și necesitatea de a da, în sfîrșit, dorințelor poporului român satisfacția pe care el se crede în drept să o aștepte după Tratatul de la Paris", împlinirea aspirațiilor naționale ale unui popor care nu gravitează către nici o Putere străină și care voiește numai să fie român.

În fine, ultima chestiune importantă pe care memoriul lui Cuza o lua în discuție și care era în strînsă legătură cu precedentele două, o constituia lărgirea bazei electorale, fără de care orice reformă era exclusă, acum cînd țara le aștepta cu o „nerăbdare febrilă și neliniștită"[12].

Acesta era documentul care-l determinase pe domnitor să întreprindă, la finele lui septembrie 1860, vizita la Constantinopol, vizită ce trebuia să constituie un omagiu adus suzeranului, dar care, în acea con-

[8] D. Ivănescu. *Informații din arhivele franceze despre Unirea Principatelor Române*, p. 92.

[9] R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă*, București, 1931, p. 165—167.

[10] Arh. St. București, Colecția Microfilme Franța, rola 72 (Mémories et documents, Romanie, vol. 3, f. 187—194).

[11] *Ibidem*.

[12] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

junctură, se dovedea foarte folositoare demersului său. Că lucrurile stăteau așa ne asigură, la 28 iunie, girantul Consulatului general al Franței, la București, Hory, într-un raport adresat ministrului său de externe, unde afirma că „prințul Cuza mi-a dat a înțelege că voiajul său la Constantinopol este subordonat, mai ales, succesului cererii modificărilor ce trebuiesc aduse Convenției din 19 august" [13]. Același, încercînd să sprijine inițiativa lui Cuza, își informa superiorul asupra conținutului memoriului trimis Puterilor garante, uneori folosind, după cum se va vedea mai jos, expresii identice cu textul acestuia. „Prințul Cuza — scria Hory — în această piesă diplomatică expune Puterilor garante, cu o luciditate remarcabilă și o exactitate scrupuloasă, toate inconvenientele și toate dificultățile pe care le întîlnește în aplicarea Convenției din 19 august și alteța sa, condus de necesitatea și urgența de a remedia această stare de lucruri periculoasă pentru țară, vrea să-i acorde Unirea administrativă, adică un singur minister și o singură adunare pentru amîndouă Principatele, cu o lege electorală pe baze mai largi, pentru a asigura țării o reprezentare cu adevărat națională, Camerele actuale nefiind și neputînd niciodată fi, cu sistemul actual de organizare, compusă în mare majoritate din privilegiații de ieri, regretînd trecutul și interesați a provoca în mod constant, cu o aparență de legalitate, greutăți guvernului" [14]. De altfel, la sfîrșitul raportului diplomatul afirma, tranșant, adeziunea sa la poziția adoptată de domnitor, asociindu-se „întru-totul dorințelor exprimate prin memorandumul său, adăugînd că o experiență de optsprezece luni au pus în evidență cu prisosință imperfecțiunile Convenției" [15]. O atitudine similară adoptă și ambasadorul francez la Constantinopol, Lavalette, care, la 9 iulie 1860, îi scria lui Thouvenel că „Prințul Cuza nu ar vrea să vină aici [la Constantinopol — *n.n.*] decît după ce ar fi obținut certitudinea de a repurta un succes politic însemnat" [16]. Subliniind justețea modificărilor solicitate de Cuza în memoriul său pentru evoluția viitoare a României, diplomatul se simțea obligat să arate că atît timp cît baza sufragiului nu va fi mai larg stabilită, cîștig de cauză vor avea acele forțe ce sînt ostile oricăror reforme, „mai ales pentru condiția populației agricole" [17].

Fără îndoială că domnitorul își făurise destule iluzii în privința rezultatului acestei vizite. El conta pe sprijinul unora dintre Puteri pentru a vedea realizate năzuințele naționale, în primul rînd pe Franța. Primirea plină de fast ce i s-a făcut la Constantinopol trebuie să-l fi măgulit, dar numai în măsura în care ea îi era acordată pentru că reprezenta un popor hotărît să-și apere unitatea și să-și cucerească independența. Pentru că cei care l-au cunoscut pe Cuza i-au remarcat „excesul său de simplicitate" și „puțina importanță pe care o acordă ceremoniilor oficiale" [18]. Oricum, la Constantinopol lăsase o foarte bună impresie. Lavalette remarca „bunele sentimente pe care miniștrii sultanului i le-au

[13] *Ibidem*, rola 8 (C.P.C. Turquie — Bucharest, vol. 20, f. 316—321 r.).
[14] *Ibidem*.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*, rola 264 (C. P. Turquie, vol. 345, f. 182—184).
[17] *Ibidem*.
[18] *Ibidem*, rola 8 (C. P. C. Turquie. Bucharest, vol. 20, f. 22—27).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

dovedit după plecarea sa“ [19], iar istoricul american T. W. Riker avea multă dreptate cînd spunea că „deşi era încă un principe vasal, Alexandru Ioan Cuza ajunsese a avea o însemnătate aproape egală cu aceea a unui domnitor neatîrnat“ [20].

Rezultatele prezenţei lui Cuza în capitala Imperiului otoman s-au concretizat în dialoguri, dovedite ulterior fructuoase, cu reprezentanţii politici ai Porţii şi diplomaţii Puterilor garante. Cu aceştia din urmă, mai ales, s-au discutat inconvenientele Convenţiei din 19 august 1858 şi necesitatea de a se modifica unele din prevederile ei, diplomaţii recunoscînd, în genere, oportunitatea acestor modificări. După pregătirea unui teren favorabil la Constantinopol, Cuza a trimis, în decembrie 1860, oficial, Puterilor garante memoriul asupra căruia am insistat. Nerăbdarea unei părţi a opiniei publice româneşti, ce dorea ca Unirea să se desăvîrşească din interior, a pus la grea încercare tactul diplomatic al lui Cuza, hotărît, la un moment dat, să se aşeze în fruntea naţiunii, indiferent de riscuri, pentru a realiza acest deziderat. În acest sens, la 11 decembrie 1860, Lavalette îl informa pe Thouvenel că unele „persoane atribuie prinţului Cuza intenţia de prevenire a atacurilor opoziţiei din Camerele sale, luînd el însuşi iniţiativa hotărîrilor, care ar aduce o încălcare directă a Convenţiei din 19 august“ [21]. Situaţia din Principatele Unite va căpăta accente mai grave, după ce, în cursul lunii aprilie 1861, Camera munteană şi Camera moldoveană au votat reunirea lor într-o sesiune extraordinară la Bucureşti, pentru a analiza chestiunea rurală. Cuza a fost obligat să nu sancţioneze acest vot pentru că existau toate condiţiile ca odată reunite, camerele să discute şi chestiunea Unirii depline, anticipînd, astfel, asupra hotărîrii conferinţei Puterilor garante. Sensul exact al acestei iniţiative este intuit şi de Lavalette care, la 24 aprilie 1861, îi scria ministrului său de externe : „Dar este clar, cum am fost înştiinţat de altfel, că acest act este, în adevăr, un prim pas pe calea măsurilor extralegale şi este destinat a fi urmat de multe altele în cazul unui succes fericit şi dacă Poarta ar întîrzia mai mult timp să satisfacă cerinţa Principatelor“ [22]. Răspunzînd deputaţilor care i-au adus rezoluţia Camerei moldovene, Al. I. Cuza le-a adresat următoarele cuvinte : „Sînt conştient de întreaga gravitate a demersului dumneavoastră. Pot să vă asigur de întreaga bunăvoinţă a sublimei Porţi şi a Puterilor garante ; dar este totuşi incontestabil că noi avem nevoie pe lîngă patriotism şi de multă prudenţă şi de înţelepciune“ [23].

La 1 mai 1861, Poarta a trimis o scrisoare circulară tuturor reprezentanţilor turci de pe lîngă Curţile garante în care arăta că sînt necesare unele modificări ale Convenţiei din 19 august 1858, impuse de noile nevoi ale Principatelor Române. Cu două săptămîni mai înainte, la 16 aprilie 1861, Lavalette comunica lui Touvenel, surprins de modul cum

---

[19] *Ibidem*, rola 264 (C. P. Turquie, vol. 347, f. 367—370).

[20] T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale, 1856—1866*, Bucureşti, 1940, p. 333.

[21] Arh. St. Bucureşti, colecţia Microfilme Franţa, rol 364 (Ministère des Affaires Etrangèrs, Archives diplomatiques, C. P. Turguie, vol. 348, 367—370).

[22] *Ibidem*, rola 265 (C. P. Turquie, vol. 349, f. 148—150).

[23] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

evoluează evenimentele, că Poarta, luînd în consideraţie situaţia creată în Principatele Române prin dubla alegere a lui A. I. Cuza, loialitatea ultimului şi greutăţile întîmpinate în administrarea ţării, propunea cabinetelor semnatare şi garante ale Convenţiei din 19 august 1858 de a se reuni într-o conferinţă pentru a modifica acest act conform dorinţelor exprimate în memoriul trimis de domnitor [24]. Hotărîrea guvernului turc, „puţin de bănuit" după expresia lui Lavalette, ca şi limbajul folosit de exponentul nr. 1 al acestuia, Aali Paşa, ce „i-a găsit nepregătiţi" pe diplomaţi, după cum susţine acelaşi ambasador francez menţionat mai sus, erau sugestive pentru atitudinea adoptată de Poartă, obligată să folosească un „ton de resemnare binevoitoare" [25]. Anticipînd succesul de care se va bucura demersul domnitorului român, Lavalette era de părere că viitorul Principatelor Unite depindea doar de ele însile, „dacă prinţul Cuza, care este tînăr încă, va reuşi să guverneze în linişte şi cu folos ţara timp de 12 sau 15 ani, de exemplu, la adăpostul Convenţiei, amendată, din 19 august 1858, nu va depinde decît de Principatele Unite de a-şi asigura în mod irevocabil beneficiile cîştigate prin Unire" [26].

Bun cunoscător şi fin observator al realităţilor româneşti, Victor Place, consulul francez de la Iaşi, remarca, încă de la mijlocul lunii mai a anului 1861, că „prinţul [Cuza — *n.n.*] nu ignoră deloc faptul că realizarea Unirii nu va pune capăt dificultăţilor misiunii sale. Chestiunea politică este stabilită, dar cea organizatorică abia abordată. Totul este de refăcut în această ţară, de la bază pînă la vîrf, şi din nefericire doi ani de încercări şi cinci ani de provizorat au dat populaţiei o nerăbdare care o face exigentă faţă de ocîrmuirea lor. Prinţul Cuza ştie mai bine ca oricine şi deja de mai multe săptămîni pregăteşte primele elemente ale reorganizării, spre a le pune în aplicare fără întîrziere, imediat după proclamarea Unirii" [27]. Pentru a remedia situaţia din ţară, după afirmaţia lui Place, domnitorul a ajuns la concluzia că administraţia franceză este aceea al cărei tip s-ar potrivi mai bine nevoilor, aptitudinilor şi resurselor poporului român. În acest sens au fost chemaţi specialişti din Franţa pentru armată, finanţe şi lucrări publice, urmînd să fie aduşi şi pentru alte domenii, interne şi justiţie, iar într-un timp scurt îşi propunea să aplice sistemul monetar francez, ca şi pe cel de măsuri şi greutăţi [28]. Din convorbirile pe care le are cu Al. I. Cuza, diplomatul ajunge la concluzia, firească am spune noi, de a nu fi întîlnit un al doilea om în Principatele Române „care să poată fi comparat cu alteţa sa ca pregătire practică în administraţie" [29].

Cu toate sfaturile primite, în special din partea Franţei, să nu precipite lucrurile, să fie ponderat, Cuza, care îşi dădea seama de toate riscurile amînării desăvîrşirii Unirii, a fost, în două rînduri, prima dată în mai şi a doua oară în august 1861, în situaţia de a proclama Unirea, pe baza unui vot dat de ambele Camere reunite pentru aceasta. Într-o scri-

[24] *Ibidem*, f. 88—93.
[25] *Ibidem*.
[26] *Ibidem*.
[27] Ibidem, rola 43 (C. P. C. Turquie. Iassy, vol. 10, f. 203—206).
[28] *Ibidem*.
[29] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

soare adresată lui Victor Place, din 15 mai 1861, domnitorul îi mărturisea că manevrele întreprinse de partidele politice exploatează ingrijorarea reală pentru Unire și teama pentru chestiunea proprietății ; care par amînate la infinit și provoacă agitație în țară. Din această situație domnitorul nu găsea decît o singură ieșire : sesiunea ordinară a Adunărilor trebuia închisă și, pe de altă parte, pentru data de 10 iulie acestea să fie convocate în sesiune extraordinară la București ca să discute chestiunea rurală. În acest fel miniștrii erau satisfăcuți, proprietarii liniștiți, iar Conferința de la Constantinopol avea timpul necesar să se pronunțe asupra memoriului trimis de Cuza și acceptat de Poartă" [30]. Era acesta un mod delicat de a avertiza Puterile garante că Unirea putea fi proclamată și fără asentimentul lor. A doua zi, la 16 mai, Place, în raportul trimis către Thouvenel, se vedea nevoit să recunoască că nimic nu pare „a fi exagerat în ceea ce spune prințul Cuza despre pericolele ce amenință situația. Agitația spiritelor este mare : vechii candidați la tron, simțind că ultimele șanse le vor scăpa, se pregătesc să încerce un suprem efort pentru a face să eșueze Unirea și a compromite totul" [31].

Nu-i mai puțin adevărat că s-a încercat și o altă cale, folosită cu prilejul trimiterii, în iulie 1861, a unei delegații românești la noul sultan, Abdul Asiz, căruia trebuia să-i înmîneze scrisoarea de felicitare a lui Al. I. Cuza. Cu această ocazie s-a încercat să se obțină consimțămîntul Porții la intenția domnitorului de a proclama Unirea din interior. La 17 iulie, A. de Lallemand informa Ministerul de Externe francez asupra intențiilor domnitorului român, manifestîndu-și scepticismul asupra rezultatului, la care se asocia, de altfel, și C. Negri, pentru că „Poarta este prea timidă să încurajeze vreodată o ilegalitate din care n-ar ști cum să iasă" [23] și, de asemenea, era convins că atît Rusia cît și Austria ar fi în stare, în această situație, să apeleze la măsuri de constrîngere împotriva Principatelor Unite. Trebuie spus că în vara anului 1861, oamenii politici turci nu excludeau posibilitatea ca Unirea să fie desăvîrșită de români fără asentimentul Porții și al Puterilor garante. „Ni s-a arătat atît de lămurit posibilitatea de a se înfăptui Unirea, îi spunea marele vizir diplomatului austriac la Constantinopol, fără concursul nostru și experiențele trecutului m-au încurajat atît de puțin în nădejdea de a găsi în Puteri un sprijin înțelept împotriva unei eventualități de acest fel, încît mi s-a părut mai înțelept să atenuăm primejdiile [...] reglementînd-o printr-o bună înțelegere" [33].

Unele evenimente internaționale au făcut ca deschiderea Conferinței ambasadorilor de la Constantinopol, care trebuia să decidă asupra doleanțelor românești exprimate în memoriul lui Cuza, să fie amînată pînă la 25 septembrie 1861. Cu o zi înainte ca acest eveniment să fi avut loc, H. Tillos, consulul Franței la București, își începea raportul adresat ministrului său de externe cu un avertisment : „Prințul [Cuza — *n.n.*] este foarte preocupat de întîrzierea chestiunii Unirii" [34]. El menționa că unii

[30] *Ibidem*, f. 207—209.
[31] *Ibidem*.
[32] *Ibidem*, rola 265 (C. P. Turquie, vol. 350, f. 322—324).
[33] R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés Unies*, București, 1938, p. 325.
[34] Arh. St. București, colecția Microfilme Franța, rola 8 (C. P. Turquie. Bucharest, vol. 22, f. 15—18).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

funcţionari moldoveni, în fruntea acestora fiind, după părerea sa, Anastasie Panu, şi-au dat demisia pentru că guvernul nu se hotărăşte să proclame Unirea fără asentimentul Puterilor. De aceea, orice întîrziere din partea Puterilor garante de a lua o decizie nu putea avea decît rezultate nefaste : se va generaliza starea de agitaţie, ar putea fi înlăturat Cuza, iar Unirea n-ar mai putea fi amînată decît cel mult pînă în prima duminică a lunii decembrie, cînd cele două Camere reunite la Bucureşti o vor proclama [35].

Este cunoscut faptul că după dezbateri lungi şi sterile Puterile garante, renunţînd la o serie de clauze ce ar fi rănit orgoliul naţional al românilor, dar acceptînd, la insistenţele Austriei, recunoaşterea Unirii depline numai pe durata domniei lui Al. I. Cuza, au fost de acord cu modificarea Convenţiei din 19 august 1858 şi, implicit, cu Unirea administrativă şi legislativă. În acest fel Unirea Principatelor Române căpăta o recunoaştere internaţională. Un firman al Porţii trebuia să confirme adeziunea Turciei şi a celorlalte Puteri garante la proiectul lui Cuza. El a ajuns la Bucureşti prin intermediul secretarului agenţiei române la Constantinopol, Theodor Callimachi. La 3/15 decembrie 1861, cînd s-au deschis Adunările celor două Principate, Al. I. Cuza, fără să le aducă la cunoştinţă textul firmanului, a anunţat că se realizase deplina lor unificare şi că „Înalta Poartă, precum şi Puterile garante au aderat la Unirea Principatelor". Prin expresia „au aderat", domnitorul evidenţia rolul naţiunii în realizarea Unirii. În acelaşi mesaj, dorind să sublinieze dorinţa de neatîrnare a statului român, domnitorul afirma : „Unirea va fi aşa cum România o va simţi şi o va dori".

Cum era şi de aşteptat, poziţia adoptată faţă de firman, în fond faţă de hotărîrile Puterilor garante, nu a trecut neobservată. H. Tillos, de la Bucureşti, îi scria lui Thouvenel, la 23 decembrie, că „e regretabil că prinţul nu s-a hotărît să proclame imediat Unirea şi să promulge firmanul", ca în ziua imediat următoare să anunţe cu stupoare proclamarea evenimentului aşteptat, dar fără să fi fost citit firmanul [36]. Amănunte mult mai concludente se află în raportul colegului său de la Iaşi, V. Place, adresat aceluiaşi Thouvenel, dar trimis pe 26 decembrie 1861, asupra căruia merită să insistăm.

După ce îşi anunţă destinatarul că „numai de trei zile prinţul Cuza s-a decis să facă uz de facultatea ce i-a fost conferită de firman", V. Place descrie, cu lux de amănunte, atitudinea independentă a domnitorului care *„la fiecare ocazie vorbeşte de Unire ca de un fapt îndeplinit de ţară singură* [subl ns.]. Excelenţa voastră poate judeca aceasta din prima invitaţie (anexa nr. 4) care a fost adresată corpului consular de ministrul afacerilor străine moldav şi în care nu este vorba nici de firman, nici de Puteri, nici de Poartă" [37]. Afectat de modul în care corpul diplomatic a fost primit de domnitor, consulul Franţei la Iaşi se arată, iarăşi, foarte sceptic, în finalul raportului său, asupra viitorului Moldo-Valahiei şi a elementelor ce trebuiau să contribuie la refacerea ţării.

[35] *Ibidem.*
[36] *Ibidem*, rola 43 (C. P. C. Turquie. Iassy, vol. 10, f. 329—332).
[37] *Ibidem*, rola 9 (C. P. C. Turquie—Bucharest, vol. 22, f. 50—55).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Scepticismul consulului nu era fondat, faptele ce au urmat au demonstrat, fără putinţă de tăgadă, că în procesul de constituire a României moderne realizarea Unirii depline a însemnat un moment esenţial. În acest fel cadrul legal al aplicării reformelor de care avea nevoie ţara, al cuceririi independenţei şi al constituirii statului naţional unitar, era pregătit. Din acest moment Puterile garante vor manifesta o atenţie şi mai accentuată faţă de români, unele din dorinţa de a-i sprijini pe calea reformelor — în mod special Franţa şi Italia —, altele în măsura în care propriile interese erau convergente cu ale noului stat — Prusia şi Anglia mai ales — pentru ca imperiile din jur să le arate, îndeosebi, adversitate şi neîncredere.

După realizarea unirii depline, domnitorul şi principalii săi sfetnici s-au străduit, şi de cele mai multe ori au reuşit, să stabilească României, în relaţiile diplomatice, un statut care făcea abstracţie, în egală măsură, de suzeranitatea faţă de Turcia cît şi de garanţia marilor Puteri. Semnificative în acest sens sînt demersurile finalizate cu înfiinţarea de agenţii diplomatice la Paris şi Belgrad, fără avizul Porţii, încheierea de convenţii comerciale de pe poziţia unui stat suveran, modul deliberat de a face abstracţie de jurisdicţia consulară, sprijinirea mişcărilor de emancipare naţională, încurajarea speranţelor româneşti pentru rezolvarea unităţii integrale prin interesul manifestat faţă de soarta românilor din Transilvania şi Bucovina. Informaţii revelatoare la toate aceste chestiuni va găsi lectorul şi în documentele pe care le publicăm acum. Ne vom referi doar la două din ele : problema agenţiilor diplomatice şi atitudinea faţă de destinul românilor aflaţi sub stăpîniri străine.

La 30 iunie 1860, Hory, reprezentantul Franţei la Bucureşti, îi comunica lui Thouvenel că Al. I. Cuza s-a decis să-l desemneze pe Iancu Alecsandri ca agent oficios al Principatelor Române la Paris şi că orice intervenţie în favoarea lui Constantin Şuţu, pentru a ocupa acest post, e neavenită. „România — a afirmat domnitorul — nu mai poate fi reprezentată de fanarioţi“ [38]. Cuza a înţeles exact şi a pus în practică ceea ce Kogălniceanu spuse la 5 ianuarie 1859 : „la legi noi, oameni noi“. Încurajarea mişcărilor de emancipare naţională, sprijinirea italienilor, polonezilor, ungurilor etc. au fost făcute de către Cuza cu scopul, mărturisit, de a vedea, într-un viitor apropiat, pe toţi românii în graniţele aceluiaşi stat. Cînd cele două vase sarde, *Unione* şi *Mathilde*, au început să descarce arme la Galaţi, nimeni nu s-a îndoit că acest lucru se face cu asentimentul domnitorului. Nici ambasadorul Franţei la Constantinopol nu gîndea altfel. În raportul pe care Lavalette îl trimitea, la 11 decembrie 1860, ministrului său de externe, se spunea, printre altele : „Nimeni nu se îndoieşte aici că încărcătura acestor nave, compusă din arme şi muniţii de război, nu a fost destinată înarmării unei insurecţii în Transilvania şi Ungaria şi pare greu de crezut că descărcarea navelor şi expediţia armelor peste teritoriul Moldovei s-ar fi putut face, sau numai proiecta, fără să se fi asigurat de concursul, cel puţin pasiv, al domnitorului“ [39]. „Preţul“ acestei colaborări, cerut de domnitorul român, ar

[38] *Ibidem*, rola 8 (vol. 20, f. 324—327 r).
[39] Ibidem, rola 264 (C. P. Turquie, vol. 347, f. 367—370).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

fi fost, după părerea diplomatului francez, „reluarea Bucovinei", pentru că această „mică provincie este populată aproape în întregime de români" [40].

Procedînd cu înţelepciune, aşa după cum am văzut, Cuza a determinat Puterile să sancţioneze, prin intermediul unei conferinţe internaţionale, doleanţele naţionale ale românilor şi, implicit, să confere un cadru legal acestei importante realizări, etapă pe drumul constituirii României moderne. Cu sprijinul poporului, aşa după cum avea să o sublinieze în dese rînduri, el a reuşit să impună punctul de vedere românesc unor Puteri cu poziţii şi atitudini diferite. Desăvîrşirea Unirii Principatelor Române este, în realitate, un fapt împlinit, de data aceasta, prin „persuasiune politică şi diplomatică" [41], rezultat al patriotismului, inteligenţei şi tactului diplomatic demonstrate de Cuza şi colaboratorii săi.

1

Bucharest, le 6 Février 1860

Monsieur le Ministre,

A l'occasion du premier anniversaire de l'élection du prince Couza en Valachie, le 24 Janvier/5 Février, le Gouvernement a ordonné des réjouissances publiques.

Le samedi, 4 Fevrier, le Conseil Municipal de la ville de Bucharest a donné un grand bal dans la salle du théâtre. Hier, dimanche, à 10 heures du matin, un te Deum a été chanté à l'église de la Métropole. De midi, à 2 heures, récéption des autorités locales, à la suite de laquelle devait avoir lieu la réception du corps diplomatique et consulaire. A 4 heures grand dîner donné par les officiers de l'armée valaque. Le soir, théâtre et illuminations des édifices publics.

Le Prince Couza, qui depuis 15 jours avait retardé son voyage, était enfin parti de Iassy le 2 février, et était impatiemment attendu ici le 3 au soir.

Arrivée seulement à Fokchani le 3, S.A. prévoyant l'impossibilité d'être à Bucharest le lendemain, chargea, par une dépêche télégraphique, le Président du Conseil. Mr. Ion Ghika, et ses collègues de le représenter au bal et aux solennités de lendemain, dans le cas où Elle ne pourrait pas arriver à terme.

Une seconde dépêche, datée de Bouzéo, 4 Février, et arriveé dans la soirée ota tout espoir de voir le Prince Couza assister au fêtes préparèes en son honneur. En annonçant son arrivée pour le lendemain, au soir, S. A. envoya au Conseil des Ministres le décret d'amnistie qu'Elle venait de rendre ayant pour objet d'arrêter toutes poursuites contre les

[40] Ibidem.

[41] Dan Berindei. *Puteri garante şi acţiune naţională în procesul de făurire a României*, în *Unirea Principatelor şi Puterile europene, Bucureşti*, 1984, p. 189.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

fauteurs de la démonstration séditieuse du 10 Octobre dernier, et de relever divers journaux des avertissements qu'ils avaient encourus depuis le 12 Octobre, époque de la mise en vigueur de l'ordonnance sur la presse.

La nouvelle du retard dans l'arrivée du Prince Couza, répandue aussitôt dans le bal, a produit sur le public un très mauvais effet. Les ministres étaient visiblement contrariés. M. Alecsandri, en déplorant la conduite du Prince, a dit à une personne : „Je passe pour avoir quelque influence sur l'esprit de S. A. et cependant il m'a été impossible de lui faire comprendre qu'il était de son intérêt de se montrer au public dans de pareilles occasions et de ne pas avoir l'air de faire ni de l'enthousiasme populaire. Si je n'étais pas si attaché a sa personne, je serais tenté, plus d'une fois, de donner ma démmission".

Votre Excellence sait déjà, par la correspondance de Mr. Béclard, que le Prince Couza pèche souvent par un excès de simplicité qui, dans ce cas-ci, ne pouvait guère être interprété que par le désir d'éviter la fatigue et les ennuis inhérents à ces circonstances, et de plus, le peu d'importance qu'il attachait aux cérémonies officielles.

Par une note que mr. Alecsandri avait adressée la veille aux Agents Etrangers, il les conviait à assister au Te Deum du 5 février, et les prevenait que S. A. serait heureuse de recevoir leurs félicitations à l'occasion de cette fête nationale.

Mais si le public a été peu satisfait du peu de cas que le Prince faisait de ses hommages, les Agents Etrangers, tous présents au bal de la ville, ont cru voir dans cette circonstance un manque de procédé à leur égard, et ils ont unanimement résolu qu'ils n'iraient plus faire du visite aux Ministres délégués par S. A. pour recevoir les félicitations.

Cette décision, dont les ministres ont eu connaissance dans la soirée même du 4, été, comme j'ai lieu de le croire, transmise aussitôt à Bouzéo, dans l'espoir qu'elle contribuerait à faire revenir le Prince Couza sur sa détermination, en le mettant à même, dans ce cas, d'arriver à temps, sinon pour le Te Deum du lendemain, au moins pour les réceptions. Mais il n'en fut rien ; S.A. n'est arrivée à Bucharest qu'hier à 7 heures 1/2 du soir. Peu après, Elle s'est rendue au théâtre où l'on représentait une pièce valaque de circonstance, et où son entrée a été saluée de vives acclamations.

Tout le corps consulaire, à l'exception de mr. le baron de Meusebach, retenu chez lui pour cause d'indisposition, a assisté, en uniforme, au Te Deum, et le soir au banquet des officiers présidé par le Ministre de l'Intérieur, mr. le Prince Ion Ghika.

Parmi les nombreux toasts qu'ont été portés, je n'en citerai que deux, le premir par mr le baron d'Eder, Agent et Consul Général d'Autriche, qui, par l'absence de son collègue de Prusse, se trouva être le doyen du corps consulaire : „Au nom du Corps Consulaire tout entier, dont je suis heureux d'être l'organe dans cette circonstance, je porte ce toast à la santé de S. A. le Prince Couza et à la prospérité des Principautés Réunies".

Mr Alecsandri, Ministre des Affaires Etrangères, a répondu : „En remerciant Mr le baron d'Eder des voeux exprimés par lui au nom de ces collègues pour le chef de l'État et pour la prospérité des Princi-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pautés Unies, je propose un toast aux Puissances Etrangères, dont les dignes représentants se trouvent réunis à ce banquet".

Ces deux toasts ont été accueillis par des acclamations prolongées.

La gaîté la plus cordiale a présidé à ce banquet. Tout le monde s'est retiré à la nouvelle de l'arrivée du Prince Couza à Bucharest.

L'anniversaire de l'élection du Prince Couza en Moldavie a été célébré ici le 17 janvier dernier, par un te Deum auquel ont assisté tous les hauts fonctionnaires valaques et le corps consulaire, à l'exception de M. M. les agents d'Autriche et d'Angleterre.

Agréez [...]

Hory

Arhivele Statului Bucureşti, Colecţia microfilme, Franţa, rola 8 (Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques, C. P. C. Turquie—Bucharest, vol. 20, f. 22—27).

2

Iassi, le 8 Mars 1860

Monsieur le Ministre,

Les élections pour la nouvelle Assemblée législative de Moldavie, en remplacement de celle qui a été dissoute en Décembre dernier, viennent d'être terminées dans toute la Principauté. Elles ont donné des résultats dont le Gouvernement de S. A. ne doit pas avoir lieu d'être trop satisfait. Presque tous les chefs de l'ancienne opposition ont été réélus.

Le Ministre de l'intérieur m'a cependant affirmé que sur les 64 députés dont se compose l'Assemblée et qui viennent d'être élus, il en compte 40 qui lui sont favorables et qu'il espère encore en ramener encore quelques uns sur les 24 qui passent pour lui être hostiles.

Voici, d'après les idications que je tiens de ce ministre, comment se décomposent les résultats qu'ont donné les élections des trois classes d'électeurs.

La classe des petits propriétaires a élu [...].

C'est donc la classe des grands propriétaires qui s'est montrée la plus hostile au Cabinet actuel. Quels peuvent être les motifs de cette hostilité ? Il sont bien divers. Les uns puisent leur source dans le dépit provoqué par la dissolution de la dernière Assemblée ; les autres dans de mesquines rivalités et ambitions personnelles, mais le motif le plus vrai réside la répugnance générale parmi les grands propriétaires à faire aucun espèce de sacrifice pour améliorer le sort du paysan. Les voeux qu'ils avaient exprimés dans la session du Divan ad-hoc en 1857, laissent déjà entrevoir qu'ils seraient intraitables dans cette question si grave cependant et si pleine de dangers. Or, comme ils connaissent, ou à peu près, les propositions que le Ministère actuel compte soumettre à

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

la future Assemblée dans l'intérêt des paysans, ils ont donné aujourd'hui leurs voix à ceux des propriétaires qui sont connus pour être les plus hostiles à toute transaction. Les résultats des élections de cette classe d'électeurs peuvent donc être considérés comme une protestation contre toute proposition qui voudrait les contraindre à des sacrifices quelconques en faveur des paysans. C'est là de leur part un aveuglement déplorable, mais qui n'est malheureusement que trop réel.

Il est donc fort à souhaiter à tous égards, que les appréciations du Ministre de l'Intérieur sur la majorité qu'il espère avoir dans la nouvelle Assemblée soient exactes, et que les manoeuvres des grands propriétaires ne parviennent pas à entraîner à leur remorque quelques esprits indécis ou sans principes arrêtés, comme il y en a un peu partout, mais beaucoup trop dans ce pays [...].

Agréez [...]

L. Castaing

Arhivele Statului București, Colecția microfilme Franța, rola 43 (Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques C. P. C. Turquie—Iassy, vol. 10, f. 21—23 v).

3

Iassi, le 19 Mars 1860

Monsieur le Ministre,

Le Prince régnant a fait hier en personne l'ouverture de l'Assemblée législative de Moldavie. Il a prononcé à cette occasion un discours qui a produit un excellent effet et qui a été accueilli par des marques d'assentiment général. J'ai l'honneur d'en adresser ci-joint à Votre Excellence une traduction manuscrite.

Ce discours est, m'assure-t-on, le même que celui que le Prince a prononcé la semaine dernière à Bucharest à l'ouverture de l'Assemblée Valaque. Mais il n'y a pas à espérer qu'il aura ici, comme à Bucharest, pour résultat de rallier au Ministère actuel la plus grande partie des membres de la nouvelle Assemblée. Il faudrait pour cela qu'il y eût au sein du Cabinet Moldave la même entente qui a existé depuis plusieurs mois et qui existe encore entre les Ministres Valaques. Or, cette harmonie ne règne point dans le Cabinet Moldave. Depuis quelques temps déjà les rapports entre Mr Rolla, ministre de l'intérieur, et quelques uns de ses collègues étaient empreints d'une méfiance assez prononcée. Sa conduite à leur égard et la tactique qu'il a employé pendant les dernières élections ont amené entre eux un scission tellement évidente qu'un changement de ministère, ou tout au moins une modification partielle dans sa composition, sont devenus indispensables. Aussi. plusieurs des membres du Cabinet ont ils offert avant hier déjà leur demission, mais le Prince ne l'a pas acceptée et les a engagés à conserver leurs porte-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

feuilles jusqu'à ce que d'Assemblée se soit constituée et qu'ils lui aient rendu compte de leur gestion pendant l'intervalle qui s'est écoulé depuis la dernière session de la Chambre.

Avant de parler de la composition de la nouvelle Assemblée, je demande à Votre Excellence la permission de Lui donner quelques mots d'explication sur les causes de cette hostilité entre le ministre de l'intérieur et ses collègues. Pour s'en rendre compte, il est utile de savoir que Mr. Rolla, tout en ayant toujours été du parti libéral, appartient cependant à la cotérie que l'on désigne ici sous le nom de camarilla. Les hommes de cette cotérie, dont quelques uns ont des lieux de parenté avec le Prince, se sont fait depuis longtemps déjà une assez mauvaise réputation, et par la manière dont ils mettent à profit leur position à la Cour, ils se sont attiré l'animadversion générale ; ils sont même en grande partie la cause de la sourde hostilité qui s'est produite dans le pays contre le Prince lui-même. Mr. Rolla, qui n'est pas plus que les autres à l'abri de tous ces reproches, ne tarda pas à s'apercevoir que ses amis politiques lui avaient retiré leurs sympathies. A peine donc arrivé au pouvoir, Mr Rolla, poussé un peu peut-ètre par son dévouement pour le Prince, mais sans contredit, beaucoup par ambition et par intérêt personnel, conçut le projet de se créer dans la nouvelle Assemblée un parti puissant en même temps que docile. C'est pour arriver à ce but qu'il combina ses manoeuvres électorales. Mais, soit que ses combinaisons ne fûssent pas assez habiles, soit qu'il ne fût pas bien secondé par les agents sur lequels il croyait pouvoir compter, il n'a pas obtenu, quoiqu'il en dire, les résultats qu'il attendait des élections. Afin d'avoir une Assemblée servile et dévouée, il fit combattre par les Préfets les candidatures non seulement de deux de ses collègues, Mr. M. Iépouriano, ministre des finances et président du Conseil, mais aussi celles de tous les libéraux dont-il pouvait redouter l'esprit d'indépendance. Il avait ensuite choisi dans les rangs des conservateurs et des libéraux modérés les hommes qui lui ont paru les plus propres à pactiser avec tout gouvernement et les fit patronner auprès des électeurs. Mais pour mieux réussir, il a dû nécessairement faire des concessions à ces deux partis en acceptant quelques uns de leurs candidats. Or, comme les conservateurs et les libéraux de toutes les nuances s'étaient coalisés cette fois contre les candidats ministériels, ils ont tiré parti de l'appui inespéré que leur offrait le gouvernement et l'ont battu avec ses propres armes. Ils ont, d'une part, profité du renfort qu'il leur donnait, et de l'autre, se sont entendus entre eux pour combattre ses candidats.

C'est ainsi que l'Assemblée actuelle se compose de trois partis bien distincts : les gouvernementaux, les conservateurs et les libéraux modérés. Chacun de ces partis compte un nombre à peu près égal de voix. Mais entre les conservateurs et les libéraux il y a plusieurs nuances : ainsi parmi les uns il en est qui sont systématiquement hostiles au Prince et à tout projet de loi, à toute proposition ou mesure qui pourraient atteindre en quelque ce soit leurs intérêts ; on en compte dix ou douze ; d'autres, sans êtres partisans aussi prononcés du statu quo, feront cependant de l'opposition par esprit de parti, ou bien seront tantôt avec le Ministère, tantôt contre lui, selon telles ou telles combinaisons ou con-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

venances personnels. C'est dans les rangs de ces derniers qu'un Ministère habile pourra trouver le plus de renfort.

Le Prince régnant ne m'a pas dissimulé son mécontentement de la conduite de Mr Rolla à l'occasion des dernières élections. Il m'a dit cependant qu'en somme, la Chambre actuelle n'est pas aussi mal composée qu'on l'a cru d'abord, et qu'elle offre au Gouvernement les éléments d'une assez forte majorité ; qu'il lui suffira de faire accepter le portefeuille de l'intérieur à un des grands boyards les plus influents du parti conservateur pour ramener au Ministère un certain nombre de voix de ce parti et que la retraite de Mr Rolla, en donnant satisfaction aux libéraux, détacheront également bien des voix de l'opposition que présente cette fraction de la Chambre. Cette tactique pourra peut-être réussir, mais il y a tant de versatilité dans le caractère des gens de ce pays, qu'il est assez difficile de rien prédire avec quelque apparence de certitude.

Les deux commissions qui ont été élues hier pour la vérification des pouvoirs se composent de membres pris dans les rangs des conservateurs et des ministériels. La gauche, c'est-à-dire le parti libéral de l'opposition, ne s'y trouve point représentée. Cette circonstance pourrait déjà servir de bon augure pour le ministère, sans pouvoir qu'on puisse la regarder comme décisive. La majorité ne se dessinera comme opposition ou comme appui au Gouvernement à l'occasion de la présentation du budget ou de toute autre question de réforme de quelque importance. Une circonstance qui contribuera certainement à rendre l'opposition moins agressive, c'est l'attitude imprévue prise par l'Assemblée Valaque. L'opposition moldave en a été déconcertée, comprenant bien que l'initiative ne venant pas de ce côté, ses efforts se trouveraient paralysés.

Les rapports de deux commissions de vérification devront être présentés à la séance du 22 de ce mois. Ils donneront lieu probablement à de fortes attaques contre Mr Rolla. „Cela n'est pas un mal, m'a dit à ce sujet le Prince, il est assez juste que Mr. Rolla porte la peine de ses iniquités et de sa maladresse".

Agréez [...]

L. Castaing

Arhivele Statului București, Colecția microfilme. Franța, rola 8 (Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques. C. P. C. Turquie—Iassy, f. 29—34).

4

Bucharest, le 22 Avril 1860

Monsieur le Ministre,

[...] Les votes d'annexion à la Sardaigne, émis par les divers États d'Italia, ayant été connues ici dans la soirée du 24 mars, une cinquan-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

taine de jeunes Valaques, auxquels se sont joints quelques Italiens, ont parcouru la ville, des torches en mains et musique en tête, en criant : „Viva l'Italie, Vive l'Union".

Le cortège, grossi par des curieux, se rendit ainsi chez Mr le Chevalier de Strambio, Agent et Consul général de Sardaigne, qui, averti à temps, rentra aussitôt chez lui pour remércier la foule de cette démonstration sympathique. Dix jours auparavant, à l'occasion de la fête de S. M. le roi Victor Emmanuel, une semblable démonstration avait déjà eu lieu.

Le Gouvernement valaque croyant voir dans ces démonstrations l'occasion de troubles, fait publier dans le Moniteur officiel du 28 Mars, une ordonnance rendue par le Ministre de l'Intérieur, qui défend toutes réunions de ce genre dans les rues et sur places publiques de la capitale. Cette mesure, basée sur le maintien de la tranquillité et du bon ordre, a été vivement attaquée par les feuilles de l'opposition.

Agréez [...]

Hory

Arhivele Statului București, Colecția microfilme, Franța, rola 8 (Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiquesi C. P. C. Turquie—Bucharest, vol. 20, f. 94—96 v.).

5

Thérapia, le 12 Juin 1860

Monsieur,

La Porte, informée que S. A. le Prince Couza avait demandé aux Chambres valaque et moldave un crédit applicable au frais de son voyage à Constantinople, m'en a *témoigné un sensible déplaisir, dont Elle m'a* prié de me rendre l'organe officieux auprès du Gouvernement de l'Hospodar. Le Gouvernement Ottoman n'entend pas que la visite du Prince Couza à Son Suzeraine et l'hommage qu'il lui rendra coûtent rien au trésor des Principautés.

L'intention expresse des ministres et des fonctionnaires turcs est de n'accepter du Prince Couza aucun présent d'aucun genre, et si S. A. vient à Constantinople, Elle y sera défrayée de toutes choses par la libéralité du Sultan.

Vous voudrez bien faire connaître cette résolution au Gouvernament du Prince Couza dans la forme que jugerez la plus convenable. Votre collègue d'Angleterre est chargé d'une semblable communication.

Je profite de cette occasion pour vous faire connaître mon opinion sur la question d'opportunité du voyage de l'Hospodar à Constantinople et sur les conséquences possibles de ce voyage. Votre collègue de Iassy avait été, si j'ai bien compris l'une de ses dépêches, chargé de pressentir

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mon opinion sur ces deux points. C'est à vous que j'adresse ma réponse, le Prince Couza étant maintenant à Bucharest. Vous voudrez donc bien dire, le cas échéant, mais sans en rechercher l'occasion, que le voyage du Prince Couza à Constantinople me semble opportun et que je suis porté à croire que S. A. pourra prendre ici un point d'appui utile contre les tracasseries dont Elle est l'objet de la part d'une opposition dépourvue de prévoyance et d'esprit politique.

Quant a obtenir un changement à la convention du 19 août, l'Hospodar, à mon avis, ne doit pas y penser. Cette convention n'est pas à la disposition de la Porte, ni de personne ici. Il n'appartient qu'aux Cabinets réunis de la modifier en commun accord.

Recevez [...]

signé : Lavalette

Arhivele Statului Bucureşti, Colecţia microfilme, Franţa, rola 8 (Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques, C. P. C. Turquie—Bucharest, vol. 20, f. 322—323. Copie).

6

Bucharest, le 28 Juin 1860

Monsieur le Ministre,

S. Ex. le marquis de Lavalette m'a chargé, par sa dépêche en date du 13 de ce mois, dont j'ai l'honneur de transmettre ci-joint copie à Votre Excellence, de faire connaître au Gouvernement du Prince Couza que la Porte a vu avec déplaisir que S. A. avait demandé aux Chambres Valaque et Moldave un crédit applicable aux frais de son voyage à Constantinopole.

En même tems, mr l'ambassadeur me chargeait de dire au Prince que le voyage de S. A. lui semblait opportun, et qu-elle trouverait à Constantinople un point d'appui contre les tracasseries dont Elle est l'objet ; mais que quant à obtenir un changement à la Convention, l'Hospodar ne devait pas penser.

Je me suis empressé de faire connaître le contenu de cette dépêche au Prince Couza.

C'est par erreur que la Porte a été informée que S. A. avait demandé aux Chambres Valaque et Moldave un crédit applicable aux frais de son voyage à Constantinopole. Aucune demande de ce genre n'a été faite jusqu'à présent aux Chambres. Dans l'entretien que j'ai eu à ce sujet avec le Prince Couza, S. A. m'a dit que, connaissant les dispositions peu favorables des assemblées à voter les fonds nécessaires à son voyage, Elle se proposait de n'en faire la demande qu'après son retour ; que cette dépense ne comprendrait d'ailleurs que ses frais de voyage et de

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

séjour à Constantinople, car S. A. n'entendait nullement profiter des libéralités du Sultan, dont les finances sont déjà si obérées. Ensuite S. A. a ajouté que dans les conjonctures actuelles, Elle comprenait fort bien que les hauts fonctionnaires de la Porte aient renoncé à l'usage des présents auquel les anciens Princes ont dû se conformer en se rendant à Constantinople pour recevoir l'investiture du Sultan. Ces frais, dont on a exagéré le chiffre à dessein, seront donc réduits au dixième environ de ce que l'investiture des Hospodars coutait anciennement aux Principautés ; et les Chambres ne feront aucune difficulté de voter un crédit aussi minime et aussi bien justifié.

Toutefois, monsieur le ministre, le Prince Couza m'a fait entendre que son voyage à Constantinople est essentiellement subordonné au succès de la demande de modifications à apporter à la Convention de 19 août, qui fait l'objet du Mémorandum que S.A. a adressé, il y a une dizaine de jours, sous forme de dépêche, a Mr. Negri, son agent à Constantinople, avec ordre d'en entretenir Mr. le Marquis de Lavalette et de lui en laisser copie.

Ce document, que S. A. m'a fait l'honneur de me communiquer, s'est croisé avec la dépêche de mr l'ambassadeur. Le Prince Couza, dans cette pièce diplomatique, exposé aux Puissances garantes, avec une lucicette pièce diplomatique, expose aux Puissances garantes, avec un luci- et toutes les difficultés que recontre dans son application de la Convention du 19 Àoût, et S. A. conduit par le nécessité et l'urgence de remédier à cet état de choses dangereux pour le Pays, en lui accordant l'Union administrative, c'est à dire, un seul ministère et une seule Assemblée pour les deux Principautés, avec une loi électorale sur des bases plus larges, pour assurer au pays une représentation vraiement nationale, les chambres actuelles n'étant et ne pouvant jamais être, avec le régim présent, composées en grande majorité que de privilégies d'hier, regrettant le passé et intéressés à susciter constamment, avec une apparence de légalité, des embarras au Gouvernement, dans des vues d'ambitions personnelles, auxquelles les différents partis n'ont malheureusement pas encore renoncé.

En rendant compte à Votre Excellence, ainsi qu'à S. E. mr. l'ambassadeur, de l'entretien que j'ai eu avec le Prince Couza, je ne puis que m'associer complètement aux voeux exprimés par son mémorandum, en ajoutant qu'une expérience de dix huit mois surabondamment mis en évidence les imperfections de la Convention, et justifie la nécessité des réformes sollicitées par S.A.

Je ne dois cacher à Votre Excellence que la communication que j'ai été chargé de faire au Prince, lui a causé beaucoup de peine, car il considère sa position actuelle comme n'étant pas tenable, et S. A. est décidée, m'a-t-Elle dit, à se retirer plutôt que d'attendre les graves complications qu-Elle appréhende dans un avenir prochain, si les cabinets réunis des Puissances garantes ne viennent à son aide.

Dans ces circonstances, S. A. considère son voyage à Constantinople comme inopportun en ce moment, et devant fournir une arme de plus aux partis qui divisent le pays, si Elle en revenait sans avoir obtenu les

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

concessions dont Elle démontre l'impérieuse nécessitée. Elle pense aussi que le point d'appui qu'Elle trouverait auprès de la Porte serait insuffisant à la garantir contre les tracasseries d'une opposition imprévoyante et impolitique qu'elle recontre partout et en toute chose.

L'agent et consul général d'Angleterre n'a pas encore été chargé de faire à S. A. une communication semblable à la mienne au sujet de son voyage à Constantinople, ainsi que mr. de Lavalette me l'avait annoncé.

Mr l'ambassadeur d'Angleterre a tenu à mr Balatchano, ami du Prince Couza, à son récent passage par Constantinople, un langage identique à celui de Mr le marquis de Lavalette, relativement aux modifications de la Convention dans le sens sollicité par S. A., mais sir Henri Bulwer a promis tout son appui dans un sens restrictif de la Convention en faisant espérer à S. A. que la Porte consentirait, peut-être, d'accord avec les autres Puissances, à autoriser l'Hospodar à gouverner momentanément les Principautés sans le concurs des Chambres.

Agréez [...]

Hory

Arhivele Statului Bucureşti, Colecţia microfilme, Franţa, rola 8 (Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques, C. P. C. Turquie—Bucharest, vol. 20, f. 316—321 v.).

7

Bucharest, le 30 Juin 1860

Monsieur le Ministre,

J'ai reçu la dépêche que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'écrire le 24 Mai dernier sous le nr. 3.

Mr Constantin Soutzo, informé à temps par des personnes qui approchent le Prince Couza, à pu s'assurer que S.A. ne consentirait jamais à la nommer Agent des Principautés à Paris, ainsi que je l'avais d'ailleurs prévu. Mr Soutzo a donc abandonné son projet et est reparti pour Paris sans avoir fait de démarche directe auprès du Prince. Dans l'entretien que j'ai eu à ce sujet avec S.A., Elle m'a dit que la Roumanie ne pouvait plus être représentée par des Phanariotes ; qu'Elle connaissait d'ancienne date les antécédents et l'esprit intrigant de mr Soutzo, et qu'au surplus, Elle avait déjà fait choix de mr Jean Alecssandri comme agent officieux des Principautés à Paris. Le Prince m-a assuré que Sa Majesté l'Empereur avait agrée ce choix, et que mr Alecsandri se rendrait prochainement à son poste. Mr Jean Alecsandri est moldave et frère de mr Basile Alecsandri, dernier ministre des Affaires Etrangères de Valachie, qui jouit de toute la confiance du Prince, et à qui Sa Majesté a déjà fait l'honneur de plusieurs entretiens sur les affaires des Principautés.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

L'Assemblée de Moldavie, dans sa séance du 26 de ce mois, sur la proposition de Mr Pano, député, a voté à l'unanimité que les Principautée Roumaines enverraient des agents diplomatiques auprès des sept Puissances garantes, à commencer par la Cour du Turin, et a fixé le traitement de ce dernier à 1250 ducats (environ 15·000 francs), pour la Moldavie. Ce vote a aussitôt été communiqué à l'Assemblée de Valachie, qui attend que le Gouvernement lui soumettre un projet de loi pour délibérer sur cette question. Je crois savoir que la Chambre valaque ne se hâtera pas, comme celle de Moldavie, à voter des fonds destinés, dit-elle, à favoriser quelques individus, en supposant, ce qui est fort douteux, que les Puissances veuillent bie admettre des agents des Principautés Unies.

Le Prince Couza a bien voulu me donner des explications sur ce vote étrange, en me disant qu'en effet il avait demandé aux chambres un crédit applicable à l'entretien d'agents officieux à Paris, à Londre et à Turin, mais que mr Pano dans son zèle avait outrepassé ses intentions en étendant cette mesure aux autres Puissances garantes. Puis, S.A. a ajouté qu'Elle avait préalablement fait des démarches à ce égard auprès du Cabinet des Tuilleries, où elles auraient réussi, et auprès du Cabinet de Londres, où elles ont echoué malgré l'assertion donné par mr Alecsandri que la France avait déjà agrée à cette demande. Le Gouvernement de la Reine aurait répondu : „Dans ce cas la demande doit venir de la Porte". Or, m'a dit le Prince, je préfère me passer d'un agent à Londres, que de faire intervenir la Porte dans cette question.

Quant à l'envoi d'un agent près la Cour de Turin, les Moldo-Valaques pensent que dans les conjonctures actuelles, leur demande ne peut manquer d'être favorablement accueillie par le Roi Victor Emmanuel. La surprise de Mr le Chevalier de Strambio, en lisant l'expression du voeu de la Chambre Moldave, pourrait bien ne pas être très sincère; aux relations intimes que je lui connais avec le Gouvernement actuel je ne serais pas éloigné de croire qu'il est suggestion de sa part.

Agrées [...]

Hory

Arhivele Statului Bucureşti, Colecţia microfilme, Franţa, rola 8 (Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques, C.P.C. Turquie — Bucharest, vol. 20, f. 324—327 v.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

SORIN ANTOHI

TIMP ŞI NARAŢIUNE. TENDINŢE NOI ÎN TEORIA ISTORIEI *

Printre fenomenele cele mai interesante ale dezvoltării ştiinţelor în secolul nostru, alături de cristalizarea unei epistemologii ce tinde să înlocuiască ansamblul disciplinelor filosofice în rolul de metadiscurs, întîlnim proliferarea epistemologiilor parcelare. Aceste epistemologii sînt în mare măsură inseparabile de contextul disciplinei în care au apărut (ca ambiţie profesională şi condiţie esenţială a cuceririi statutului de ştiinţă), dar pot avea marcate veleităţi de imperialism metodologic, pot folosi criza filosofiei pentru a se transforma în ideologie interdisciplinară. Spun „ideologie" şi nu „epistemologie", fiindcă răspîndirea unor metodologii domeniale în mai multe zone ale cîmpului ştiinţific nu asigură neapărat satisfacerea unor necesităţi irepresibile, ci impune, în maniera ideologiilor, „necesităţi" artificiale. Pe de altă parte, colonizarea metodologică nu afectează serios aparatul conceptual al disciplinei-ţintă, fiindcă avem de-a face cu export de discurs, nu de concepte. De cele mai multe ori, restructurarea epistemologică iniţiată sub presiunea de tip ideologic a unei metodologii se limitează la „cosmetizarea" (Barthes) jargonului profesional şi la crearea unui efect de dialog interdisciplinar prin simplă traducere intralingvistică. În rest, specialiştii domeniului colonizat rămîn la ale lor, mulţumindu-se cu note de subsol şi scurte paragrafe care plutesc în atmosfera ştiinţifică a vremii, asigurînd, asemeni unor parole, omologarea de către grupurile de presiune aflate în centrele influente ale lumii academice.

Totuşi, în vreme ce massa vrednică a specialiştilor îşi vede aproape netulburată de amănuntele tradiţionale ale meseriei, o minoritate confruntată cu probleme-limită — aflate de regulă în zonele de contact ale unor demersuri clasice — dezvoltă, aproape în acelaşi timp cu noul limbaj ştiinţific, un set de noţiuni şi teorii apte să răspundă întrebărilor din ce în ce mai insidioase pe care limbajul, singur, nu le poate reduce la ceva cunoscut. Desigur, orice decupaj este posibil în acest conglomerat de noţiuni şi teorii ; în consecinţă, mai ales în ultimele decenii, se constată un avans extraordinar al relativismelor, pluralismelor, relaţiilor de

* Reproducem, fără modificări, textul unei conferinţe ţinute la Institutul „A. D. Xenopol" în decembrie 1988.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

nedeterminare, situațiilor indecidabile, antimetodologiilor. Din punctul de vedere al raționalismului dogmatic, asemenea tendințe sînt inacceptabile, deoarece dizolvă sistemele intrate de multă vreme în uz, amenință violent valorile împămîntenite ale științei. Alarma lumii savante este cu atît mai de înțeles cu cît astăzi nici una dintre reprezentările efortului de cunoaștere umană moștenite din secolul XIX nu mai are curs : mitul progresului linear a fost deconstruit cu argumente irefutabile â modelul evolutiv, chiar admițînd rupturi și crize, catastrofe, *coupures épistémologiques* (Bachelard), *scientific revolutions* (Thomas S. Kuhn), se dovedește imperfect; chiar imageria crizei, *Untergang*-ului, apocalipsei — atît de răspîndită în primele decenii ale secolului XX — se perimează sub ochii noștri. Ce propuneri sînt formulate de criticii modelelor moștenite din deceniile anterioare ? Există într-adevăr răspunsuri care să merite un dezvăț rapid și — mai ales — atît de dureros ?

Am început în termenii rarefiați ai epistemologiei numai pentru a schița, în prea puține cuvinte, contextul în care modestele mele considerații asupra timpului și narațiunii trebuie receptate. În continuare, prin reduceri succesive ale problematicii, voi trece de la ansamblul teoriei istoriei la ultimele ei evoluții, pentru a distinge apoi cîteva poziții esențiale asupra narațiunii și, în fine, a găsi justificarea unui titlu poate strident în relația dintre timp și structurile narative, așa cum a fost ea conceptualizată în ultimii cincisprezece ani.

Într-un articol consacrat noilor direcții în studiile istorice, cunoscutul teoretician de la Universitatea Bielefeld, Jörn Rüsen, pornea de la observația că istorismul a reușit să impună, în a doua jumătate a secolului trecut, ideea unei istorii „as a universal, unique and dynamic connection of temporal change, constituted by mental forces which work in human actions and interactions as intentions" [1]. Acest triumf al istorismului nu este, cred, numai al său, fiindcă întreaga istoriografie de după Reformă, prin erodarea dogmei creștine a unei istorii ca antologie pedagogică a semnelor divine, a pregătit — conservînd dogma existenței unui sens al istoriei (o dogmă gnostică, în fond) și dogma asociată a unei teleologii — substituirea lui Dumnezeu cu Rațiunea, Progresul, Omenirea, Poporul, omul. Totuși, trebuie să admitem că imaginea istoriei ca lanț de evenimente într-un timp ordonat și dotat cu sens, conceptualizată prin categoria de *progres, evoluție, dezvoltare* (o categorie desemnată mereu de alte vocabule), a putut cunoaște o formă clasică, de un prestigiu încă sesizabil, prin istoriografia istoristă.

Urmîndu-l tot pe Jörn Rüsen, să reținem că istoriografia post-istoristă și-a lărgit enorm cîmpul de investigație (pentru a include viața anonimilor, factorii naturali, ciclurile de producție, mentalitățile etc.), ca urmare a interesului pentru condițiile structurale, pentru factorii ce determină activitățile umane. Pe această cale, istoria s-a putut integra mai bine în ansamblul științelor sociale (aflat în expansiune și reformă) — o

[1] Jörn Rüsen, „New Directions in Historical Studies", in *Storia della storiografia*, 1986, 10, p. 341. Întreg numărul conține, sub genericul „Narrative History and Structural History. Past, Present, Perspectives" (194 pagini), comunicări și intervenții din cadrul celui de-al 16-lea Congres Internațional de Științe Istorice, Stuttgart, 1985.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

integrare aducătoare de noi trăsături constitutive : conţinut teoretic sporit, rigoare (sau ambiţia ei), cult al raţionalităţii şi metodei, rafinarea discursului argumentativ în detrimentul formei de naraţiune evocatoare (1 : 343—344). Noile direcţii, oricît de numeroase şi diverse ar fi, pot fi grupate în patru mari clase : 1) cele care tind să refuze abordarea teoretică a experienţei istorice (sub motiv că astfel se pierde contactul cu lumea vie), îndepărtîndu-se de macro-istorie în direcţia micro-istoriei ; 2) cele care se îndepărtează de metodele analitice stricte, deplasîndu-se către metodele hermeneutice ; 3) cele care tind să renunţe la stilul istoriografic argumentativ (adesea numit „non-narativ"), căutînd prezentări mai persuasive şi mai expresive (adesea numite „narative") ; 4) cele ce se distanţează de explicarea muncii istoricului ca procedură ştiinţifică şi optează pentru înţelegerea istoriografiei ca artefact lingvistic (poezie, la limită).

Detalierea acestor tipuri-ideale (1 : 344—351) nu ne poate reţine acum. Ceea ce se cuvine însă a nota este o tendinţă generală a stilurilor şi metodelor istoriografice de a reflecta impactul post-modernismului, acest *Zeitgeist* controversat şi nesatisfăcător teoretizat căruia îi sîntem cu toţii debitori. Dintre toate elementele ce fuzionează în paradigma post-modernistă (dacă nu ar fi mai bine să înlocuim conceptul de „paradigmă", prea limitativ chiar în versiunea dată lui de Imre Lakatos, cu mai cuprinzătorul concept *Weltbild*, propus de antropologia influenţată de Paul K. Feyerabend [2], reconsiderarea tradiţiilor narative are cel mai spectaculos impact asupra teoriei recente a istoriei.

Unul dintre manifestele noului interes pentru naraţiune este articolul lui Lawrence Stone intitulat limpede „The Revival of Narrative : Reflections on a New Old History" (1979)[3]. Cam atunci, pe la finele deceniului opt, putem situa radicalizarea unei tendinţe de a reconceptualiza narativitatea istorică, influenţată de metodologia filologică europeană (în primul rînd franceză). Tendinţa amintită fusese deja ilustrată în Statele Unite de o carte foarte viu disputată a lui Hayden White, *Metahistory : The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Baltimore, 1973), în care sistemele istoriografice ale unor Michelet, Ranke ori Burckhardt erau explicate printr-un recurs la intuiţiile lor originare, recuperate de autor în urma unei analize naratologice. Prin apariţia ulterioară a unor noi lucrări, între care cele trei volume ale sintezei lui Paul Ricoeur, *Temps et récit* (1983—1985) [4], problematica naraţiunii a ajuns în centrul disputelor între teoreticienii istoriei, a dus la profilarea aproape completă a deja prestigioasei reviste de la Wesleyan

[2] V. în special Hans Peter Duerr, *Traumzeit. Ueber die Grenze zwischen Wildnis und Zivilisation*, Frankfurt am Main, 1978 ; *idem*, *Sedna oder Die Liebe zum Leben*, Frankfurt, 1985. Despre teoriile culturii avansate de Duerr, v. Ioan P. Culianu, „Civilization as a product of wilderness", în *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 40, 4, p. 305—311.

[3] Apărut iniţial în *Past and Present*, 85, 1979, p. 3—24. Acum în volumul său *The Past and the Present*, London, 1981, p. 74—96.

[4] Vol. I, 1983 ; vol. II, *La configuration du temps dans le récit et la fiction*, 1984 ; vol. III, *Le temps raconté*, 1985. Volumele traducerii americane au început să apară în 1984, la Chicago, exercitînd o considerabilă influenţă asupra teoriei americane a istoriei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

University, *History and Theory*, în organ de presă al narativiştilor, a început să afecteze teoria istoriei din Europa — astfel, printre corifeii narativităţii se numără, alături de Jörn Rüsen, deja amintit, F. R. Ankersmit, de la Universitatea din Groningen, şi Jerzy Topolski, de la Universitatea din Poznań [5].

Dar a spune că istoria povesteşte, că istoricul este narator, nu e oare un fel de a relansa, cu mofturi de inovaţie, un truism ? Ce este nou în vechea problemă a narativităţii ?

Mai întîi, să reproducem două definiţii dintre cele mai noi ale naraţiunii, datorate unor teoreticieni ai istoriei. Jörn Rüsen scria, într-un volum colectiv [6], că naraţiunea este un act semantic fundamental şi general prin care experienţele în timp sînt puse în legătură cu nevoile de orientare specifice prezentului şi, prin aceasta, capătă sens. Un alt autor german important, Jürgen Kocka (de la Universitatea din Bielefeld), înţelege prin naraţiune o formă de prezentare în care seriile temporale de evenimente ce pot fi descrise şi de acţiuni ce pot fi înţelese sînt centrale, în vreme ce analiza structurilor şi proceselor este secundară [7]. Definiţia lui Rüsen este foarte largă, făcînd din orice prezentare istorică o naraţiune, fiindcă orice scriere istoriografică se ocupă de schimbările realităţii umane în timp. Pentru ca toată discuţia relansării naraţiunii să aibă sens, definiţia mai restrictivă, de tip Kocka, este mult mai nimerită, deoarece face posibilă opoziţia euristică între *istoria narativă* şi *istoria structurală/teoretică*. Vom opera deci cu aceste tipuri-ideale.

În urmă cu puţine decenii, istoria narativă părea, cel puţin în forma tradiţionalei *histoire événementielle*, ameninţată — dacă nu de-a dreptul ucisă — de istoria structurală/analitică. Ceea ce se întîmplă acum nu e atît o relansare cantitativă a naraţiunii (statistic, ea rămăsese dominantă şi în vîrful de autoritate al istoriografiei structurale), ci o recuperare a naraţiunii ca modalitate istoriografică prestigioasă, însoţită de accentul post-modernist pus pe calitatea de *scriitor* a istoricului, de producător de texte literare, oricît de specifice ar fi ele [8]. Acest prestigiu nou, preponderent literar, este poate cea mai neaşteptată confirmare a teoriilor lui Hayden White şi Paul Ricoeur, dar el nu poate fi despărţit de interesul general al publicului pentru *fabula*. Nu voi intra în detaliile sociopsihologice ale cererii publice de naraţiuni, limitîndu-mă la constatarea tirajelor enorme ale unor cărţi de istorie narativă (doar două exemple :

---

[5] Pentru amănunte asupra programului publicaţiei *History and Theory*, v. recenzia unui supliment al ei, publicată de mine în *AIIAI*, XXV/1, 1988, p. 569—571. Un recent *Festschrift* omagiază şi analizează contribuţia lui Jerzy Topolski la teoria istoriei (şi la istoriografie, în general) : *Miedzy historia a teoria. Refleksje nad problematyka dziejów i wiedzy historycznej*, Praca zbiorowa pod redakcja Mariana Drozdowskiego, Warszawa-Poznań, 1988.

[6] V. Jörn Rüsen, „Geschichtsdidaktische Konsequenzen aus einer erzähltheoretischen Historik", in Siegfried Quandt, Hans Süssmuth (Hrsg.), *Historisches Erzählen. Formen und Funktionen*, Göttingen, 1982, p. 135.

[7] V. Jürgen Kocka, „Theory Orientation and the New Aquest for Narrative. Some Trends and Debates in West Germany", in *Storia della storiografia*, nr. cit., p. 170.

[8] Cf. Wolfgang J. Mommsen, „Foreword", in *Storia della storiografia*, nr. cit., p. 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Natalie Zemon Davis, *The Return of Martin Guerre,* Harvard University Press, 1983 ; Carlo Ginzburg, *Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del' 500,* Einaudi, 1976), şi la constatarea succesului de public şi de critică al romanelor (nu obligatoriu istorice) prin care metaficţiunea post-modernistă se manifestă ca structură narativă clasică (exemplul cel mai cunoscut : Umberto Eco, *Il nome della rosa,* Milano, 1980).

Dincolo de orice *plaisir du texte,* putem căuta explicaţii plauzibile ale „redescoperirii" naraţiunii în două conjuncturi epistemologice : 1) prevalenţa epistemologiei literar-lingvistice în ansamblul ştiinţelor sociale contemporane ; 2) funcţia cognitivă specifică a naraţiunii. Dacă punem astfel problema, depăşim discuţiile sterile pe marginea eternităţii naraţiunii, nu pierdem din vedere faptul că operăm cu tipuri-ideale (nu există istorii narative în formă pură, după cum nu există nici istorie analitică sută la sută), scoatem istoria narativă de pe terenul naratologiei propriu-zise şi facem dreptate unor particularităţi ireductibile ale istoriografiei.

Prima conjunctură epistemologică menţionată nu necesită, cred, prea multe comentarii. A devenit curentă constatarea situaţiei disciplinelor literar-lingvistice în ansamblul ştiinţelor socio-umane : vreme de mai multe decenii, lingvistica (fonologia în primul rînd) furnizează tuturor disciplinelor cuprinse sub eticheta de *humaniora* o metodologie care le face să-şi depăşească vechile complexe de inferioritate în raport cu ştiinţele naturii. Ştim de la Foucault că, de la începutul secolului XIX, umaniştii au fost sub imperiul a trei *regiuni epistemologice* (sintagma îi aparţine) : biologia, economia, filologia. Foucault nici nu le considera pe acestea discipline ştiinţifice (precum psihologia, sociologia, istoria culturii, ideilor, ştiinţei), ci, cum am spus, regiuni epistemologice, zone din care au provenit, succesiv, modelele de largă răspîndire în *humaniora.* Astfel, gramatica generală moştenită de la clasicism şi rafinată de *Aufklärung* pînă la dizolvare, s-a transformat treptat (prin abandonul concepţiei leg„turii post-babelice dintre cuvinte si (lucruri) într-o filologie istorică în care limbajul însuşi e o formă istorică. Prin urmare, o profundă istoricitate penetrează în natura lucrurilor, iar principiul inteligibilităţii lor trebuie căutat în transformările lor, nu în esenţe imuabile. Modelul filologic *stricto sensu* (care postulează existenţa unor sensuri ascunse ce trebuie descoperite şi interpretate), cu rădăcini antice şi o spectaculoasă evoluţie în hermeneutica postrenascentistă, se completează cu un model lingvistic (care consideră că există sisteme semnificante, le identifică structura şi le clarifică) [9]. E inutil să insist că aceste curente metodologice consună perfect cu impresionanta moştenire a hermeneuticii, cu situaţia culturii europene de *cultură a Cărţii* (Henry Corbin) — o cultură în care însăşi ştiinţa s-a născut ca exegeză a unui text. Pe de altă parte, dacă ţinem seama că istoriografia modernă continuă istorio-

[9] Cf. Michel Foucault, *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines,* Paris, 1966 ; *idem, L'archéologie du savoir,* Paris, 1969. Despre relaţia istoriografiei recente (istoria mentalităţilor, mai ales) cu metodologia filologică, v. Lawrence D. Walker, „Wanderer in Philology's Epistemological Region", în *Storia della storiografia,* 1987, 12, p. 3—16. Pentru raporturile lui Foucault cu teoria istoriei, v. Paul Veyne, „Foucault révolutionne l'histoire", în volumul acestuia, *Comment on écrit l'histoire,* Paris, 1978.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

grafia creştină, vom înţelege şi afinităţile genetice pe care metodologia filologică le are cu istoriografia — confluenţele dintre, de pildă, literatura comparată şi istoria mentalităţilor sînt doar una dintre marile zone de dialog între cele două domenii [10].

Să ne oprim acum la cea de-a doua conjunctură epistemologică răspunzătoare — cel puţin în parte — pentru „redescoperirea" naraţiunii : particularităţile cognitive ale acesteia. Nu e vorba de o simplă premisă întîmplătoare, ci de o evoluţie simptomatică în teoria contemporană a cunoaşterii, prin care prestigiul modalităţilor narative (li se recunoaşte din nou dreptul la existenţă în cadrul ştiinţei !) ca vehicul şi instrument de cunoaştere este restabilit. Miturile, tradiţiile orale, textele sacre, toate formele tradiţionale de fixare a cunoaşterii în structuri narative, sînt în atenţia noilor epistemologi, savanţii care au realizat cîtă obtuzitate pernicioasă ne-a trebuit pentru a crede că numai metoda, numai sistemul (pe scurt : numai modalităţile ştiinţifice post-carteziene) sînt valabile în procesul cunoaşterii. E o reconsiderare istorică, grea de consecinţe, ce deschide calea necesarei sinteze între metodologia dogmatică şi reducţionistă a cartezianismului şi preceptele cunoaşterii tradiţionale [11].

În lumina acestor consideraţii, conceptul de naraţiune istorică/istorie narativă se lărgeşte foarte mult, depăşind sfera reprezentării şi atingînd sferele cognitivă şi teoretică ; prin urmare, nu vom mai rămîne prizonierii distincţiei formale *istorie narativă* vs. *istorie structurală* (foarte problematică, atît din punct de vedere logic cît şi din punct de vedere istoric [12]) ; totuşi, nici nu vom aboli complet această distincţie între tipuri-ideale, pentru a ne preocupa de diferenţele dintre stilurile narative — lăsăm asta în sarcina poeticienilor. Ceea ce ne interesează în continuare este tot specificitatea cognitivă a naraţiunii. A naraţiunii în genere.

Problema nu a rămas exterioară demersului unor autori de naraţiuni, fiind abordată chiar de autorii de ficţiune : Milan Kundera şi-a făcut chiar un obicei din relevarea modificării epistemologice produse în naraţiunea europeană prin apariţia discursului romanesc. El observă o cezură în naraţiunea europeană, marcată de *Don Quijote*, acest *prototip al romanului modern prin care s-a trecut în etapa unei originale* instrumentalizări a naraţiunii : romanul spune ceea ce doar romanul poate să spună [13]. Avem de-a face cu o sistematizare a unei concepţii

---

[10] V. Alexandru Duţu, *Literatura comparată şi istoria mentalităţilor*, Bucureşti, 1982.

[11] V., pentru o sintetică argumentare a — să le spunem cu gîndul la cartezianismul dominant — „formelor alternative de cunoaştere", Paul K. Feyerabend. „Knowledge and the Role of Theories", in *Philosophy of the Social Sciences/Philosophie des sciences sociales*, 18, 1988, p. 157—178 (textul a apărut şi în volumul lui Feyerabend *Farewell to Reason*, London. 1987). Reabilitarea formelor alternative de cunoaştere este încă şi mai radicală, mergînd în sensul unei extensii a familiei purtătorilor şi producătorilor de cunoastere ce aminteşte „ecumenismul epistemologic" al informaticii. v. M. Polanyi, *The Tacit Dimension*. New York, 1966. Lărgirea noţiunii de cunoaştere ţine seamă de adevărul că numai o fracţiune a cunoaşterii poate fi articulată lingvistic ; restul e *cunoaştere tacită*.

[13] Milan Kundera, *L'Art du roman*, Paris, 1986. Cf. Sorin Antohi, „Metoda şi discursul. Note asupra utopiei narative", in *RITL*, 3—4, 1988, p. 63—68.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

mai vechi asupra romanului, datorită lui Hermann Broch (Kundera însuşi, urmînd *Mitteleuropa* sa ideală, recunoaşte prioritatea scriitorului austriac).

Din punct de vedere lingvistic, materialul care intră în compunerea unui roman istoric nu diferă de acela folosit la scrierea unei cărţi de istorie [14]. Totuşi, distincţia de bun simţ dintre istoriografie şi ficţiune rămîne utilă, ba chiar necesară, în ciuda tendinţei etimologice spre ambiguizarea terminologiei. Louis Mink, unul dintre precursorii americani ai folosirii metodologiei lingvistico-literare în teoria istoriei, readuce în atenţie faimosul criteriu enunţat de Coleridge, *the willing suspension of disbelief*. Într-adevăr, dacă suspendarea voită a neîncrederii este o convenţie naturală a receptării ficţiunii (unde, o ştim încă de la Aristotel, nici verosimilul nu e un criteriu foarte pertinent), aceeaşi renunţare la criteriile de adevăr (eventual urmată de înlocuirea lor cu efecte de adevăr, efecte de real, de proces de verosimilizare a naraţiunii) este absurdă în cazul istoriografiei. Fără idealul adevărului (oricît de iluzorie ar fi atingerea lui), ficţiunea şi istoriografia se confundă iar, ca la origini, cu mitul [15]. Aşadar, tocmai studiul diferenţelor cognitive dintre istorie şi ficţiune va aduce, mai lesne decît studiul formal al structurilor şi funcţiilor narative, dezlegarea unei confuzii străvechi. Jürgen Kocka era conştient de complexitatea relaţiei cunoaştere-reprezentare atunci cînd adăuga definiţiei naraţiunii pe care am evocat-o mai sus observaţia că atunci cînd naraţiunea e definită ca formă de (re)prezentare nu trebuie să uităm că prezentarea influenţează indirect şi procesul cercetării. Aceeaşi opinie e susţinută şi de Arthur C. Danto în cartea sa din 1968, *Analytical Philosophy of History*, la fel gîndeşte — judecînd după o lucrare din acelaşi an, *Explanation by Description. An Essay on Historical Methodology* — un alt important teoretician, F. D. Newman.

Cum ne-am putea izbăvi de obsesia naraţiunii ? Cu siguranţă, problematica narativităţii va mai fi obiect de dispute printre teoreticienii istoriei încă multă vreme. După ce şocul noutăţii — încă sesizabil în multe culturi — va fi amortizat, după ce fascinaţia descrierii textelor istoriografice cu ajutorul terminologiei naratologice va fi lăsat loc rutinei (naratologia propriu-zisă, ca studiu tehnic al structurilor, pare condamnată la desuetudine, asemeni tuturor structuralismelor), s-ar putea ca numai analiza epistemologică a narativităţii să mai prezinte interes pentru istoricii înşişi. Oricum, perspectiva unei metodologii integratoare, sintetice, ca în toate domeniile cunoaşterii, se întrevede. Pînă atunci, o sugestie a lui Ragnar Björk (de la Universitatea din Uppsala) pare să ofere

---

[14] V. Arthur C. Danto, *Analytical Philosophy of History*, Cambridge, 1968, p. 63.

[15] Louis Mink, „Narrative Form as a Cognitive Instrument", in H. Canary and Henry Kozicki, *The Writing of History : Literary Form and Historical Understanding*, Madison, 1978, p. 148—149. Cf. *idem*, „History and Fiction as Modes of Comprehension", in *New Literary History*, 1, 1970 ; Hayden White, *The Content of the Form : Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore, 1987. Filosofii analitici au absolutizat uneori specificitatea metodologică a ştiinţei istorice, mergînd (nu fără complexe pozitiviste) pînă la negarea particularităţii de discurs a textului istoriografic — cf. afirmaţia lui L. J. Goldstein din cartea sa *Historical Knowing* (p. xix) : „History is a way of knowing, not a mode of discourse".

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

o ieşire din criza actuală a polemicilor despre naraţiune : în locul unui lanţ de afirmaţii legate cauzal (cum cere Morton White), în locul unui subiect central omniprezent, purtător al poverii coerenţei şi continuităţii (eventual în forma unei teme specifice, cum propune Frederick J. Teggart), ar trebui să căutăm un *efect narativ în mintea cititorului.* Am putea concepe deci o schemă narativă oscilantă, o *naraţiune epistemică* (Ragnar Björk) aptă de a include într-o structură narativă laxă şi evenimente, şi date izolate, şi structuri [16]. Nici nu e atît de ciudat, acest efect de naraţiune : naraţiunile non-cronologice (la limită, dialogurile politice, tratatele etc.) se bazează tocmai pe nevoia naturală (sau doar culturală ?) de coerenţă şi unitate, pe timpul subiectiv al lecturii — din aceste necesităţi se naşte, fie şi numai în mintea cititorului, ca *efect,* naraţiunea.

Dacă revenim puţin la relevanţa cognitivă a naraţiunii, operaţia mentală a narării ne apare şi ca o procedură prin care conştiinţa umană atribuie un sens experienţei timpului. Intrăm astfel în ultima parte a acestei introduceri selective în problematica timpului şi naraţiunii, în care referinţa principală este marea lucrare a lui Paul Ricoeur deja citată, *Temps et récit.* [17].

Cu Paul Ricoeur, reflecţia asupra timpului şi naraţiunii îşi atinge nivelul maxim de elaborare intelectuală. Una dintre premisele hermeneutului este înţelegerea naraţiunii (fictive sau istorice) ca replică la adresa unor aporii ale filosofiei, şi anume aporiile temporalităţii. Din moment ce considerăm povestirea *(récit)* ca *gardien du temps* (în măsura în care nu ar putea exista un timp gîndit decît dacă e povestit — una dintre tezele radicale ale lui Ricoeur, v. III : 349), teoreticianul are de lucrat cu toţi cei trei termeni ai „conversaţiei triunghiulare" : 1) speculaţia filosofică asupra timpului ; 2) ficţiunea ; 3) istoriografia. Altminteri, teza naraţiunii ca ripostă în raport cu caracterul aporetic al speculaţiei asupra timpului (III : 17) îşi pierde înţelesul. Care sînt aporiile în chestiune ? Mai întîi, opoziţia dintre timpul cosmic şi cel psihologic. Apoi, dificultatea de a gîndi „singularul colectiv", „unicitatea timpului", de a recunoaşte ceea ce Ricoeur, cu un ecou din Heidegger, numeşte „la dissociation des trois ek-stases du temps" (viitor, trecut, prezent). În fine, caracterul mitic al timpului, ireprezentabilitatea sa.

Conştiinţa acestor aporii se formează la omul modern sub semnul crizei spirituale pe care o traversează. E o criză fără sfîrşit, o amînare tragică a unei scadenţe altădată ştiute. Este acea *Krisis* de care vorbea Husserl, cu deosebirea că Ricoeur nu pune, asemeni fenomenologului, accent pe o anumită eclipsă a Raţiunii (Horkheimer), ci urmăreşte implicaţiile unei *eclipse a Povestirii,* o dispariţie neprevăzută ce traduce eşecul modelului apocaliptic [18]. Linearitatea plină de sens a Bibliei — Nara-

[16] V. Ragnar Björk, „How to Narrate a Structure or How to Structure a Narrative", în *Storia della storiografia,* 10, 1986, p. 182—194.

[17] În continuare, trimiterile la volumele lucrării *Temps et récit* (ediţia pariziană amintită) se fac direct în text, punînd între paranteze cifra romană a volumului şi pagina.

[18] V. Olivier Mongin, „Face à l'éclipse du Récit", apărută iniţial în *Esprit,* août-septembre 1986, acum în volumul colectiv *Traversées du XXe siècle,* Paris, 1988, p. 225—243.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ţiunea exemplară —, în care Geneza implica Sfîrşitul, este abolită de naraţiunea modernă, în urma unui proces lent şi ineluctabil prin care *iminenţa* Sfîrşitului se transformă în *imanenţă* — ca să reluăm distincţia lui Frank Kermode [19]. Soarta tragică a cititorului naraţiunii este pecetluită : dacă iminenţa sfîrşitului provoca o angoasă contrabalansată de siguranţa finitudinii şi posibilitatea izbăvirii, sfîrşitul imanent, perpetuu amînat dar perpetuu prezent ca factor paradoxal al structurii naraţiunii moderne, e un supliciu fără ieşire. În *King Lear,* sfîrşitul se amînă mereu : „au-delà du pire, il y a pire encore ; et la fin elle-même n'est qu'une image de l'horreur de la Crise ; *King Lear* est ainsi la tragédie du sempiternel dans l'ordre du malheur" (II : 41).

Oare această lume a crizei fără sfîrşit nu exclude naraţiunea, începînd chiar cu naratorul, aşa cum credea Walter Benjamin în *Der Erzähler* ? Nu cumva arta de a povesti moare sub ochii noştri ? Nu cumva însuşi romanul e pe cale de a muri ca naraţiune ? (cf. II : 48) Ricoeur răspunde optimist acestor întrebări, luînd în calcul cererea de concordanţă care structurează şi astăzi aşteptarea cititorilor, crezînd în apariţia unor noi forme narative ; prin urmare, după hermeneutul francez, funcţia narativă, oricît s-ar metamorfoza, nu poate muri : „Car nous n'avons aucune idée de ce que serait une culture où l'on ne saurait plus ce que signifie *raconter" (ibid.).*

Optimismul lui Ricoeur — lucru surprinzător — nu derivă din convingerea că realitatea însăşi ar avea formă narativă (mulţi teoreticieni cred asta), ci din înţelegerea abilităţii umane indestructibile de a narativiza elementele esenţialmente „pre-narative" ale „lumii reale". Pe acest considerent, Ricoeur construieşte o fenomenologie a intrigii narative *(intrigue, plot)* ca esenţă a existenţei umane, pornind de la analiza unui element comun istoriei şi romanului : capacitatea de a configura eterogenitatea într-o formă unificată. Cheia genezei acestor forme unificate este tocmai esenţa narativă a timpului uman.

De tratarea narativă a timpului se leagă, mergînd mai în profunzime, geneza semnificaţiei, prezentată în *Temps et récit* sub forma unei triple relaţii mimetice : *mimesis I :* prefigurare ; *mimesis II :* configurare ; *mimesis III :* refigurare, în care configurarea are rolul de mediator. Aici distingem ecoul teoriilor lecturii din zona esteticii receptării (în primul rînd, influenţele vin de la Hans Robert Jauss şi Wolfgang Iser — acesta din urmă important prin cartea sa de mare succes, *Der Akt der Lesens):* cititorul şi actul lecturii asigură unitatea parcursului între cele trei tipuri de *mimesis.* Pentru Ricoeur, plasarea în perspectivă a dinamicii punerii în intrigă *(mise en intrigue, emplotment ;* în aceşti termeni, *intrigue* şi *plot* sînt sinonime cu *mythos* — uşurez astfel raportarea la *Poetica* lui Aristotel) este rezolvarea problemei raportului dintre timp şi povestire (I : 87).

Autorul nu escamotează chestiunea iniţială a medierii între *timp* şi *naraţiune* prin introducerea înlănţuirii celor trei stadii mimetice, ci, aşa cum el însuşi ne previne *(ibid.),* foloseşte clarificarea triplei *mimesis*

[19] Cf. Frank Kermode, *The Sense of an Ending,* London—Oxford—New York, 1966. Kermode se ocupă în această carte de tragedia elisabetană.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pentru a explica medierea sus-amintită. Să recurgem în continuare chiar la cuvintele lui Paul Ricoeur, care sintetizează cel mai bine miza lucrării *Temps et récit* : „l'argument du livre consiste à construire la médiation entre temps et récit en démonstrant le rôle médiateur de la mise en intrigue. Je me propose de les désimpliquer de l'acte de la configuration textuelle et de montrer le rôle médiateur de ce temps de la mise en intrigue entre les aspects temporels préfigurés dans le champ pratique et la refiguration de notre expérience temporelle par ce champ construit. *Nous suivons donc le destin d'un temps préfiguré à un temps refiguré par la méditation d'un temps configuré*" (*ibid.*, s.m.).

Una dintre cele mai şocante consecinţe ale argumentului cărţii amintite este deplasarea, mai exact : răsturnarea, vechii discuţii a naraţiunii dintr-un registru semiotic (secvenţele epistemologice consacrate configurării — *mimesis II* — puneau accent pe „sens", pe logica internă a operei) într-un registru ontologic (prin *mimesis III*, refigurarea, relansarea acţiunii prin povestire, reflectăm asupra „realului"). Cu alte cuvinte, nu mai interesează cum se înscrie timpul în povestire, ci cum se inserează povestirea în timp [20]. Sub acest unghi, timpul istoric este un *timp terţ* („le tiers temps" e preferabil, pentru sfera sa conotativă), un timp care mediază între timpul trăit şi timpul cosmic (III : 147). Pe de altă parte, istoria filosofiei este împărţită între o reprezentare cosmologică, fizică (insistînd asupra momentului ca măsură a timpului) şi o reprezentare intuitivă, psihologică, idealistă (care sfîrşeşte cu meditaţia fenomenologică asupra timpului) ; analiza făcută de autor în continuare stabileşte trei elocvente opoziţii succesive : Augustin *vs.* Aristotel, Husserl *vs.* Kant, Heidegger *vs.* simţul comun.

Am urmărit împreună, fără intenţia de a reduce în puţine cuvinte bogăţia formidabilă a cercetării relaţiei dintre timp şi naraţiune, maniera în care cîţiva teoreticieni ai istoriei, filosofi şi epistemologi încearcă să depăşească impasul evident al reflecţiei asupra istoriografiei. Deocamdată, zisul impas se manifestă ca o proliferare alexandrină a articolelor, studiilor, volumelor colective şi monografiilor de teoria istoriei, aflate — unele, fără premeditare — în căutarea nivelului fundamental pe care teoria întîlneşte realitatea. Discursul partizan al cîtorva autori se încrucişează cu sintezele altora, marginaliile teoretice ale unor proiecte pragmatice se întîlnesc cu impunătoare sisteme conceptuale aflate în căutarea vieţii. Din toată pletora de asemenea texte — pentru unii, doar un lux inutil şi o şaradă decadentă —, sînt sigur, deceniile viitoare îşi vor constitui un discurs nou, integrator. Acest discurs al viitorului e singurul în măsură să readucă în centrul cunoaşterii umane experienţele fragmentare şi gîndurile răzleţe, cazurile-limită, excepţiile, bizareriile.

Mi se pare neîndoielnică gravitatea acestei mize teoretice. Dacă sinteza spre care tind ele eşuează, toate măruntele noastre achiziţii parcelare sînt ameninţate de marasmul non-sensului.

[20] V. Olivier Mongin, *loc. cit.*, p. 232—233.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

VENIAMIN CIOBANU

DIN ISTORIOGRAFIA RAPORTURILOR POLITICE INTERNAȚIONALE ALE ȚĂRILOR ROMÂNE DIN SECOLUL XVII: REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE (II) *

În deceniile patru-cinci ale secolului XVII, poziția internațională a țărilor române a fost „esențial influențată de evoluția crizei otomane și de politica europeană reticentă a Porții în acea vreme" [88]. Profitînd de această conjunctură favorabilă, conducătorii politici ai românilor au urmărit, deși pe căi și mijloace diferite, același obiectiv, adică „cîștigarea neatîrnării depline pe baza unității lor de acțiune și cu sprijinul unei largi coaliții creștine" [89]. Politica lor externă, „ce atingea atributele independenței efective" [90], a mai fost, însă, marcată de două elemente noi ce și-au pus amprenta asupra peisajului politic din sud-estul Europei. Este vorba, pe de o parte, de rolul determinant jucat de hanatul Crimeii, ca mandatar al Porții în problemele europene, ale cărui interese au fost, nu o dată, fățiș opuse celor ale Imperiului otoman, iar pe de alta, de afirmarea cazacilor în situația politică generală din răsăritul Europei, nu ca un element anexă al „politicii orientale polone și ca un factor turbulent în relațiile internaționale, ci ca un element politic organizat, de sine stătător, și cu un rol capabil să contribuie la modificarea întregului sistem politic de alianțe din estul și sud-estul Europei" [91].

Un loc aparte în economia acestui capitol al monografiei lui Tahsin Gemil îl ocupă, însă, cum era și firesc, de altfel, datorită marii importanțe a acestui factor în cunoașterea și explicarea direcțiilor de dezvoltare și a caracterului raporturilor internaționale ale țărilor române din acea perioadă, *relațiile interromânești*.

Arătînd motivele pentru care Poarta s-a opus cu hotărîre încercărilor Poloniei de „a-și impune coautoritatea asupra tronului Moldovei" [92] prin înlocuirea lui Vasile Lupu cu un pretendent din familia Movilești-

---

* Prima parte a acestui studiu s-a tipărit în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, p. 509—524 ; numerotarea notelor urmează în continuare.

[88] Tahsin Gemil, *Țările Române în contextul politicii internaționale*. p. 88.

[89] *Ibidem*.

[90] *Ibidem*.

[91] *Ibidem*.

[92] *Ibidem*, p. 90.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

lor, autorul constata că menținerea acestuia la conducerea statului moldav nu semnifica numai consolidarea succesului otoman înregistrat în anul 1634 pe planul raporturilor cu Polonia, ci avea „și menirea de a contrabalansa eventualele tendințe potrivnice intereselor otomane ale lui Gheorghe Rákóczy I și ale lui Matei Basarab care se înscăunaseră nesocotind voința Porții" [93]. De la început, s-a realizat, deci, o comunitate de interese munteano-transilvăneană ce decurgea, înainte de toate, din „natură comună a puterii celor doi principi, izvorîtă din afirmarea voinței forțelor interne și, ca atare, ea a avut, înainte de toate, un caracter defensiv față de acțiunile de contestare ale domniilor lor de către Poartă" [94].

Ca urmare, nu poate fi vorba de o coaliție munteano-transilvăneană, așa cum se afirmase în unele lucrări precedente referitoare la această epocă. Din contra, autorul a semnalat, chiar, deosebiri de obiective și între cei doi aliați. Căci, dacă Matei Basarab urmărea dobîndirea „neatîrnării depline a Țării Românești pe baza înfăptuirii unei coaliții general-europene în jurul acțiunii unite a celor trei țări române" [95], Gheorghe Rákóczy I a „conceput însă alianța sa cu domnul Țării Românești ca o măsură de apărare a propriului său scaun ; iar realizarea planului mai vechi al coalizării celor trei țări române sub conducerea Transilvaniei a avut pentru el valoarea unui mijloc necesar atingerii obiectivelor apusene care fuseseră urmărite de predecesorii săi, inclusiv cu sprijinul Porții" [96].

Pe de altă parte, într-o situație oarecum asemănătoare se afla și Vasile Lupu, a cărui domnie era contestată tot din exterior, dar din partea Poloniei. Pentru a contracara efectele ei, și, îndeosebi, o eventuală înțelegere polono-otomană împotriva sa, domnul Moldovei era direct interesat în colaborarea cu ceilalți doi conducători, în vara anului 1636 realizîndu-se chiar o strînsă colaborare între ei, în vederea apărării în comun a pozițiilor pe care le dețineau. Totuși, în cele din urmă, Vasile Lupu s-a detașat net de ceilalți doi, datorită faptului că a încercat să profite de situația deosebit de favorabilă pe care o avea la Poartă pentru a-și înfăptui propriul său plan politic de coalizare și chiar unirea efectivă a celor trei țări române dar sub conducerea sa „monarhică" [97]. Or, planurile sale păreau a fi fost favorizate de agravarea raporturilor Transilvaniei și ale Țării Românești cu Poarta otomană care nu putea tolera prezența unor domni ce nu-i datorau ei, în exclusivitate, scaunele pe care se aflau.

Lovitura a fost îndreptată, inițial, împotriva lui Gheorghe Rákóczy care a parat-o, însă, pe cîmpul de luptă cu ajutorul lui Matei Basarab, amenințat, implicit, de același pericol. În acel context, a sporit rolul lui Vasile Lupu de garant al pozițiilor otomane în spațiul carpato-danubian cu atît mai mult, cu cît cei doi aliați urmăreau declanșarea unui conflict polono-otoman, prin atacarea și înlocuirea de către

[93] *Ibidem.*
[94] *Ibidem.*
[95] *Ibidem.*
[96] *Ibidem.*
[97] *Ibidem*, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

poloni a domnului sprijinit de Poartă. Planurile lui Matei Basarab de înlocuire a lui cu Ioan Movilă și de creare a unei puternice coaliții antiotomane au fost, însă, zădărnicite de lipsa de interes manifestată de principele Transilvaniei, preocupat de ideea includerii în granițele sale a posesiunilor apusene ale fostului regat maghiar și de opoziția imperialilor și a polonilor față de orice tentativă de deteriorare a raporturilor celor din urmă cu otomanii ; primii, datorită conflictului cu Franța, ceilalți, datorită celui pe care îl aveau cu cazacii zaporojeni și a dorinței regelui polon de a interveni în Războiul de 30 de ani.

În acele împrejurări, Matei Basarab, ajuns, din cauza insuccesului planurilor sale, într-o stare de izolare pe plan extern, a acceptat reglementarea raporturilor dintre el și Vasile Lupu, acțiune mijlocită de Gheorghe Rákóczy I. Dar, apropierea realizată cu acel prilej era minată de divergențele de scopuri imediate și de perspectivă care au guvernat realizarea ei, scoase foarte limpede în evidență de autor. Rivalitatea cea mai accentuată a continuat să persiste între Moldova și Țara Românească, fiecare dintre cei doi domni pregătindu-se pentru o nouă confruntare. Autorul a pus în circuitul științific și noi date și concluzii legate de acest aspect al raporturilor internaționale ale țărilor române, între care și cele referitoare la demersurile lui Vasile Lupu pentru izolarea completă a lui Matei Basarab pe plan extern. O abordare cu atît mai necesară, cu cît ea a condus la noi demonstrații ale implicării totale a țărilor române în raporturile internaționale din Europa est-centrală a vremii, între exemplele care o confirmă numărîndu-se și reacția Casei de Austria la amintitele planuri ale lui Vasile Lupu. Pentru că, declanșarea unui conflict în spațiul carpato-danubian însemna intervenția directă a Imperiului otoman și, deci, războiul cu acesta, deosebit de periculos, în condițiile în care Habsburgii erau angajați în Războiul de 30 de ani [98].

Dar, autorul a mers mai departe cu analiza implicațiilor raporturilor dintre Moldova și Țara Românească pe plan internațional, ajungînd la o altă concluzie, deosebit de interesantă și revelatoare, în același timp. Este vorba de faptul că „raporturile conflictuale dintre cei doi domni români [Matei Basarab și Vasile Lupu — *n. ns.*] au constituit și o manifestare pe un plan particular, a crizei generale otomane, un efect concret al crizei la care ajunsese însăși dominația otomană în țările române din acea vreme" [99]. Prin urmare, victoria cîștigată de Matei Basarab la Nenișori împotriva lui Vasile Lupu „a fost mai mult decît o simplă înfrîngere militară a ambițiosului domn al Moldovei, reprezentînd în fond un adevărat act de afirmare a drepturilor Țării Românești, o respingere a însuși principiului politic al dominației otomane — exercitarea autorității arbitrare a sultanului asupra scaunului domnesc" [100], iar contraofensiva pe care domnul muntean intenționa să o declanșeze imediat împotriva Moldovei urmărea nu atît înlăturarea adversarului său de acolo, cît, mai ales, abolirea sistemului politic oto-

[98] *Ibidem*, p. 92—93, 101—104.
[99] *Ibidem*, p. 105—106.
[100] *Ibidem*, p. 106.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

man de dominație în țările române ; un obiectiv trădat, de altfel, și de eforturile sale de a implica în aceasta nu numai pe principele Transilvaniei, ci și pe Habsburgi și poloni. Planurile sale ar fi putut fi puse în aplicare în condițiile în care decesul lui Murad IV, în luna februarie 1640, a însemnat și o redeclanșare a crizei generale a Imperiului otoman stopată un timp de energia și autoritatea sultanului defunct. Deosebirile de interese dintre cei ce ar fi putut și ar fi trebuit să asigure succesul lor, analizate din nou cu competență de istoricul în discuție, au fost, însă, mai puternice decît clarviziunea domnului muntean, motiv pentru care au rămas și de acea dată doar în stare de proiect [101].

În deceniul patru al secolului XVII au apărut, însă, noi situații care nu numai că au implicat, ci au oferit țărilor române prilejul de a se afirma ca factori activi ai raporturilor interstatale în Europa est-centrală. Astfel, insuccesul campaniei otomane împotriva Azovului din anul 1641 a determinat conducerea otomană să încredințeze lui Vasile Lupu misiunea de a obține pe cale diplomatică ceea ce trupele padișahului nu reușiseră să dobîndească pe cîmpul de luptă. Retrocedarea de către Rusia a Azovului nu a fost urmată, însă, de o răsplată corespunzătoare a ambițiilor celui ce o determinase, dar faptul ca atare rămîne un cîștig al diplomației românești. Mai este vorba, apoi, de reactivarea de către Gheorghe Rákóczy I a colaborării sale cu tabăra antihabsburgică franco-suedeză, perfectată în luna septembrie 1643, desfășurată pe fondul întăririi pozițiilor sale în sistemul politic otoman, ca urmare a confirmării de către Poartă a hotărîrii dietei transilvănene din primăvara anului 1642 de a-l desemna ca succesor la domnie pe fiul său Gheorghe Rákóczy II. Mai mult chiar, perspectiva înfrîngerii Habsburgilor a determinat cercurile conducătoare otomane să încurajeze și chiar să aprobe oficial politica antihabsburgică a principelui transilvănean. Totuși, sultanul, dată fiind slăbiciunea manifestă a Imperiului său, s-a abținut de la implicarea sa directă în conflict, în pofida stăruințelor în acest sens ale taberei protestante și ale lui Rákóczy însuși. A acceptat, însă, cererea acestuia de a-i determina la acțiune pe ceilalți doi domni români. Nerealizarea acestei dispoziții, datorită faptului că ea contravenea intereselor urmărite de fiecare dintre cei doi conducători politici ai românilor [102] reflecta, însă, și gradul avansat de autonomie și în acțiunile pe plan extern pe care îl atinseseră țările române la jumătatea secolului XVII.

Pentru Matei Basarab, declanșarea războiului transilvano-habsburgic, la începutul anului 1644, însemna abandonarea de către Gheorghe Rákóczy I a ideii luptei antiotomane, idealul domnului muntean, ceea ce a determinat distanțarea sa expresă de fostul său aliat. La rîndul lui, Vasile Lupu vedea în apropierea transilvano-otomană, generată de politica antihabsburgică a principelui, un grav pericol pentru el însuși, ca domn al Moldovei, și pentru planurile sale de unire sub sceptrul domniei sale ereditare a întregului spațiu românesc. Pusă în această lumină, cu deosebită competență, de autor, revizuirea tacticii politice

[101] *Ibidem*, p. 106—107.
[102] *Ibidem*, p. 109 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

de către Vasile Lupu apare în întreaga perspectivă a raporturilor internaționale ale țării Moldovei. Așa se explică apropierea și, apoi, chiar „înfrățirea dintre Matei Basarab și Vasile Lupu realizată în anul 1644 ce nu ar fi putut fi înțelese în alt context, după cum nu ar fi putut fi înțeleasă nici revizuirea politicii lui Vasile Lupu față de Polonia [102bis].

Încurajat de succesele dobîndite în acest domeniu, Vasile Lupu a revenit, însă, și asupra intenției de a ocupa tronul Țării Românești cu sprijinul Porții, tendință manifestată la începutul anului 1643. În contextul evenimentelor internaționale din anul 1645, între care se numără și ieșirea forțată, la ordinul Porții, a lui Gh. Rákóczy I din războiul antihabsburgic, el dorea realizarea ei cu spijinul Casei de Austria și al Poloniei. Această perspectivă i-a fost, însă, închisă de un factor ignorat de alți istorici ai perioadei, dar surprins cu toată claritatea de autorul monografiei în discuție, și anume cursul „rapid către reafirmarea pe un plan superior a rolului hanatului Crimeei în răsăritul Europei" [103].

În acele împrejurări, la care s-au adăugat și modificările survenite în raporturile interstatale din Europa centrală [104], diplomația lui Vasile Lupu a devenit, însă, unul din factorii cei mai activi în eforturile de realizare a unei largi coaliții europene antiotomane. Și tot în acel context și cu aceeași finalitate a fost refăcută și unitatea politică de acțiune a celor trei țări române, prin reconcilierea, realizată în primăvara anului 1646, între Vasile Lupu și Matei Basarab, pe de o parte, și Gh. Rákóczy I, pe de alta. Interesele divergente ale marilor puteri europene — Imperiul habsburgic, Franța, Polonia — precum și cele ale Rusiei, au zădărnicit, însă, și acel plan, determinîndu-l pe abilul diplomat Vasile Lupu să opereze o nouă și radicală orientare a politicii sale externe în favoarea Porții, de această dată, în cursul acelui an 1646 [105].

Raporturile de forță dintre țările române în răstimpul 1633—1653 au constituit, însă, obiectul de cercetare și a altor istorici care le-au abordat din diverse alte unghiuri. Astfel, Constantin Rezachevici și-a propus să descifreze contextul internațional în care au început domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu, dar limitat numai la raporturile cu Imperiul otoman, iar pe plan interromânesc la cele cu Transilvania [106]. Una din primele constatări ale autorului este aceea că, în condițiile crizei otomane și a conflictelor otomano-habsburgice și otomano-polono-cazace, poziția internațională a țărilor române a înregistrat, „grație unor domnii relativ lungi și a unor factori de stabilitate politică internă... o sporire de prestigiu în condițiile unor contacte strînse între ele" [107]. Cu toate acestea, în acele condiții, „doar aparent

[102bis] *Ibidem.*

[103] *Ibidem*, p. 119; vezi și p. anterioare; pentru amintitul ascendent al hanatului crimeean și a rolului său în dejucarea planurilor domnului moldav, vezi p. 119—121.

[104] Cf. pentru aceasta, *ibidem*, p. 121.

[105] *Ibidem*, p. 121—127.

[106] Constantin Rezachevici, *Începutul epocii lui Matei Basarab și Vasile Lupu în lumina relațiilor cu Imperiul otoman și cu Transilvania*, în *RdI*, 9/1982, p. 1 003—1 012.

[107] *Ibidem*, p. 1003.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

țările române par a beneficia de mai multă libertate de acțiune pe plan extern și de o certă înviorare pe planul organizării militare. În realitate, relațiile lor cu Poarta rămîn la coordonatele perioadei anterioare, iar existența unui beilerbei aproape independent de autoritatea centrală, de felul lui Abaza, pașa de Silistra, la hotarul lor, cu tendința de a deveni un fel de arbitru în relațiile dintre domnii români și chiar între aceștia și boieri, iar mai apoi politica internă activă a lui Murad IV nu fac decît să sporească influența Porții la începutul epocii de care ne ocupăm [adică la începutul celui de al patrulea deceniu al secolului XVII — *n. ns.*]. Acest fapt a declanșat intensa luptă pe plan diplomatic și în perspectivă chiar militar a lui Matei Basarab fie pentru a rezista efectelor acelei influențe, fie, în cazul lui Vasile Lupu, mai ales, pentru a o folosi în propriul interes" [108].

Natura raporturilor cu Poarta ale fiecăreia dintre cele trei țări române a fost, însă, diferită în detalii (ca o trăsătură generală constituind-o doar statutul lor de autonomie), datorită condițiilor diferite în care au obținut domnia protagoniștii vieții politice românești din această perioadă. Matei Basarab fusese ales de „țară" și se bucura de sprijinul principelui transilvănean Gheorghe Rákóczy I, pe lîngă care pribegise în toamna anului 1630 [109], precum și de cel al lui Abaza Mehmed pașa de Silistra. În legătură cu acest din urmă aspect, autorul a semnalat, însă, că sprijinul acordat de pașa de Silistra constituia, de fapt, „un act de nesupunere față de Poartă atît al lui Abaza pașa, cît și al lui Matei Basarab" [110]. În cele din urmă, sultanul Murad IV a fost nevoit să recunoască faptul împlinit ; o recunoaștere plătită, însă, foarte scump de țară căreia i s-a impus un haraci triplu față de cel plătit pînă atunci, dar a cărui semnificație acceptată de domn era aceea a răscumpărării autonomiei interne [111]. În ceea ce privește aportul lui Gheorghe Rákóczy I la luarea domniei de către Matei, el s-a datorat intenției acestuia de a dobîndi noi sprijinitori la Poartă pentru politica sa față de Habsburgi și chiar de a-și instaura tutela asupra Țării Românești [112]. Pentru Matei Basarab, însă, „alianța cu principii transilvăneni din familia Rákóczy a constituit în întreaga sa domnie, alături de politica de echilibru cumpănit între arme și diplomație față de Poartă, cei doi factori de bază pe care s-a sprijinit întregul sistem al alianțelor lui Matei Basarab, lupta sa pentru păstrarea domniei și a ființei de stat a Țării Românești" [113].

În schimb, domnia lui Vasile Lupu s-a plasat, încă de la începutul ei, la polul opus al celei a lui Matei Basarab. Fiind numit de Poartă, întreaga sa politică externă a rămas „constant legată numai de cea a Imperiului otoman", spre deosebire de cea a domnului muntean care

[108] *Ibidem*, p. 1 004.

[109] În legătură cu acest episod, vezi Nicolae Stoicescu, *Luptele lui Matei din Brîncoveni pentru ocuparea tronului Țării Românești*, în *RdI*, 9, 1982, p. 985—1 002.

[110] Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 1 005.

[111] *Ibidem*, p. 1 006.

[112] *Ibidem*, p. 1 004.

[113] *Ibidem*, p. 1 007.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

a fost, aprecia autorul, „mult mai nuanțată“ [114]. Deosebirile privind împrejurările ascensiunii la scaunele domnești s-au imprimat, deci, și în politica externă a celor doi domni români, soluțiile avansate pentru rezolvarea unor probleme majore din domeniul raporturilor interstatale din Europa est-centrală constituind, de fapt, reflexe ale situației interne a fiecăruia dintre ei. Și autorul a citat, chiar, un exemplu concret în acest sens. Este vorba de demonstrația de forță a lui Murteza pașa, ordonată de Murad IV în anul 1634, cu scopul de a exercita presiuni asupra Poloniei și a o determina, astfel, să se grăbească să încheie pacea cu Poarta. Acea demonstrație a pus, însă, „în nesiguranță tronul lui Matei Basarab, iar în perspectiva unui eventual război cu Polonia [al Porții — *n. ns.*] ruinarea Moldovei“ [115]. Ca urmare, Matei Basarab și-a intensificat demersurile pentru încheierea alianței cu Gheorghe Rákóczy I, a cărui domnie începuse tot împotriva voinței Porții [116], în timp ce Vasile Lupu făcea eforturi vizînd încheierea păcii otomano-polone. Ca urmare, aprecia autorul, „fiecare dintre cei doi domnitori a oferit, în fond, din punct de vedere intern, o soluție conflictului. Cel al Țării Românești încheierea unei alianțe de luptă, cel al Moldovei o încercare de încheiere a păcii, în fapt ambele soluții ducînd la aceeași finalitate: înlăturarea unui conflict turco-polon pe teritoriul țărilor române, cu tot cortegiul său de suferințe pentru acestea“ [117]. Această diferențiere a determinat, însă, o mai strînsă apropiere între Matei Basarab și Gh. Rákóczy I, dar i-a oferit, în același timp, celui din urmă și prilejul de a-și intensifica presiunile pentru subordonarea Țării Românești, zădărnicite, însă, de fermitatea domnului muntean care a reușit să încheie alianța *pe picior de egalitate,* cum aprecia autorul [118].

Dar, așa cum s-a remarcat și de către alți istorici, domniile contemporane ale lui Vasile Lupu în Moldova și Matei Basarab în Țara Românească, pe lîngă divergențele ce le-au caracterizat, au avut și unele trăsături comune. Una dintre cele mai importante poate fi considerată și tendința comună manifestată, la un moment dat, de coalizare împotriva Imperiului otoman, în contextul unui proiect similar pe plan european. O problematică ce a fost abordată și de istoricul Ștefan Andreescu, în cadrul unui studiu dedicat special acestuia în care a fost inclusă și Transilvania [119]. Este vorba de proiectul de alianță antiotomană făurit de Veneția, în urma declanșării de către otomani a războiului pentru Creta (Candia) ce avea să se încheie abia în anul 1659, cu pierderea ei de către venețieni. În cadrul acelui plan, un loc important a fost rezervat Poloniei și Rusiei în Europa răsăriteană, iar Iranului safavid în Asia. Cele mai importante succese le-a obținut diplomația venețiană în Polonia, unde regele Vladislav IV a fost repede cîștigat de acea idee. Consimțămîntul său a fost determinat, însă, și de

[114] *Ibidem*, p. 1 007.
[115] *Ibidem*, p. 1 010.
[116] Cf. Tahsin Gemil, *Țările române în context internațional*, p. 78, 93.
[117] Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 1 010.
[118] *Ibidem*, p. 1 010—1 012.
[119] Ștefan Andreescu, *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din anii 1645—1647*, în *AIIAI*, XXI, 1984, Iași, p. 147—168.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

faptul că el şi cercurile apropiate ale conducerii poloneze erau convinşi că atît Matei Basarab, cît şi Vasile Lupu nu aşteptau decît momentul favorabil pentru a declanşa şi ei răscoala antiotomană [120].

Tratativele pe această temă au fost înlesnite de festivităţile organizate cu prilejul căsătoriei lui Vladislav IV cu prinţesa franceză Marie-Louise de Gonsague, la 11 martie 1646, cînd la Varşovia s-a prezentat o delegaţie comună moldo-munteană. Pretextul oficial era cel al transmiterii felicitărilor şi darurilor către regină, de fapt, pentru a trata afilierea celor doi domni români la coaliţie [121]. Faptul că la o Curte străină se prezenta o *delegaţie comună* a celor două ţări, ai căror domni fuseseră, în repetate rînduri, pînă atunci, adversari ce păreau ireconciliabili, constituie un indiciu foarte important al păstrării, pe planul general, a comunităţii nealterate de interese dintre cele două state române în domeniul apărării statutului lor de autonomie internă şi, chiar, în perspectivă, de înlăturare a dominaţiei otomane ; o comunitate de interese ce a constituit, însă, pe numeroase alte planuri o caracteristică a societăţii româneşti şi în tot decursul deceniilor patru şi cinci ale secolului XVII [122].

În cazul în discuţie, prezenţa ei la Varşovia a fost considerată de autor ca „cea dintîi dovadă concretă a racordării ţărilor române la proiectul de cruciadă al regelui Vladislav IV" [123] al Poloniei. Vasile Lupu era convins că mediaţia papală avea să ducă la sfîrşitul lungului conflict ce-i opunea pe Habsburgi Suediei şi Franţei şi avea să conducă, chiar, şi la o alianţă a lor împotriva otomanilor ce-i atacaseră pe veneţieni. O convingere bazată, de altfel, pe realitatea politică din centrul Europei care s-a dovedit, totuşi, iluzorie, datorită divergenţelor funciare dintre părţile ce ar fi putut conlucra la realizarea unei ample coaliţii antiotomane. În cercurile conducătoare moldovene, cît şi în cele transilvănene, informate de ceea ce se punea la cale, se cunoşteau unele detalii ale pregătirilor aflate atunci în curs, ca, de exemplu, întîlnirea dintre regele polon şi împăratul habsburg, Ferdinand III, de la Breslau (Wroclaw-Vratislav) [124]. Iar autorul a conchis că „nu este deci exclus ca şi Matei Basarab să fi avut ştiinţă despre demersurile pentru o alianţă polono-rusă ce trezea speranţe baiului veneţian de la Poartă că ţarul l-ar fi putut atrage în coaliţie şi pe şahul Iranului, iar lui Gh. Rákóczy I credinţa în posibilitatea de a se alia cu polonezii, ruşii şi veneţienii împotriva Porţii. O perspectivă pe care principele transilvănean nu se grăbea, însă, să o fructifice, atîta vreme cît Poarta nu îl constrîngea să o facă" [125], din motive ce vor trebui pe larg discutate.

Autorul a prezentat, în schimb, tratativele purtate de solul regelui polon, care era, în acelaşi timp, şi ginerele lui Vasile Lupu, Janusz Ra-

[120] *Ibidem*, p. 147—149.
[121] *Ibidem*, p. 150.
[122] Cf. în acest sens Alexandru Ligor, *Din legăturile Moldovei cu celelalte ţări române în vremea domniei lui Vasile Lupu*, în *RdI*, 3, 1978, p. 433—444.
[123] Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 150.
[124] *Ibidem*, p. 153 ; vezi şi *ibidem*, p. 151—153.
[125] *Ibidem*, p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

dziwill, cu socrul și cu principele transilvănean în vara anului 1646 [126]. Cu acel prilej, s-au vădit, însă, din nou tendințele de hegemonie asupra spațiului românesc ce-l stăpîneau pe Gheorghe Rákóczy I, de vreme ce una din condițiile puse de el regelui polon pentru a participa la coaliția antiotomană era aceea ca Vladislav IV „să nu ridice pretenții asupra Țării Românești, ci ea să rămînă necontenit sub domnia noastră" [a lui Gh. Rákóczy — *n. ns.*] [127], iar alta stipula că „orice vom cîștiga de la turci să rămînă al nostru" [al principelui — *n. ns.*] [128]. „Așadar, conchidea autorul, după ce, mai devreme, în aceleași instrucțiuni [date delegatului său la tratative — *n. ns.*] principele transilvănean insistase ca voievodul Țării Românești să nu fie lăsat în afara confederației, acum, pentru cazul unei reușite a ofensivei creștine, care l-ar fi scos odată cu el și pe Matei Basarab din situația de tributar al Porții, Rákóczy prevedea și un nou statut politic pentru statul învecinat de la miazăzi. Implicit, Moldova era desigur rezervată polonilor, în virtutea vechilor pretenții ale acestora asupra ei" [129].

Un aspect asupra căruia discuțiile pot și trebuie să fie extinse. Dat fiind caracterul acestei tratări ne vom limita doar să semnalăm că el denotă reînvierea, în forme și în împrejurări noi, a vechii rivalități ungaro-polone în spațiul extracarpatic și că principele trasilvănean era purtătorul ideologiei magnatice transilvănene pe care se bazase întregul *eșafodaj dacic* al lui Sigismund Báthory din ultimul deceniu al secolului XVI. Ceea ce, de altfel, sesizase Nicolae Iorga, atunci cînd îl caracteriza pe acesta ca pe un «gen de președinte în această Dacie reînviată într-un anumit mod» ; Gheorghe Rákóczy I rămînea, însă, pentru marele istoric român «un transilvănean, un ungur din Transilvania, strict atașat pămîntului și rasei sale» a cărui domnie a avut pe plan intern «un incontestabil caracter regal» [130]. După opinia autorului, Gh. Rákóczy I a căutat să imprime aceeași atitudine regală și raporturilor cu Matei Basarab, trădată de acel tribut disimulat pe care îl pretindea domnului muntean, opinie întărită și de documentul analizat în care au fost inserate condițiile în discuție. Actul mai conține o formulare apreciată de Ștefan Andreescu, cu deplin temei, ca o dovadă a faptului că principele Transilvaniei era întrutotul „pătruns de ideea independenței politico-militare a Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești, în raport cu Imperiul otoman : «Transilvania este inaccesibilă turcilor, dătorită Țării Românești și Moldovei» [131].

Proiectul de alianță antiotomană a fost torpilat de însăși senatorii poloni care nu au vrut să-l autorizeze pe Vladislav IV să înceapă războiul cu Imperiul otoman. De aceea, și Vasile Lupu și Matei Basarab au fost nevoiți să fie foarte prudenți, condiționînd atitudinea lor viitoare, în vara anului 1646, de confirmarea de către Dieta polonă, ce

[126] *Ibidem*, p. 153—154.
[127] *Ibidem*, p. 154.
[128] *Ibidem*.
[129] *Ibidem*.
[130] Citat de autor la p. 154, după N. Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, București, 1980, p. 271.
[131] Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

urma a fi convocată în toamna acelui an, a acordului lor cu regele polon. Mai mult chiar, Vasile Lupu a devenit principalul inițiator al reluării contactelor diplomatice polono-otomane pentru confirmarea stării de pace dintre cele două puteri. O atitudine ce confirma „clarviziunea politică" a domnului moldav, de vreme ce Dieta polonă din toamna anului 1646 a dezavuat planurile de cruciadă ale regelui, obligîndu-l să renunțe la cea mai mare parte a trupelor de mercenari pe care le recrutase în acest scop [132]. Dar, deși proiectul a căzut, autorul a ajuns, totuși, la concluzia că „în ceea ce privește Moldova, Țara Românească și Transilvania, etapa 1645—1647 încadrează încă un moment de unitate politică în slujba vechii idei a eliberării de sub dominația otomană. De altminteri, a fost singurul în care cei trei cîrmuitori de atunci ai spațiului carpato-danubian s-au găsit, fără excepție, de aceeași parte a baricadei. Chiar dacă nu a fost tradus în viață, proiectul de cruciadă al regelui Vladislav IV prin însuși faptul că a fost rapid îmbrățișat în cercurile politice din statele de la Dunărea de Jos, demonstrează elocvent starea de spirit de aici [...]. Oricum, proiecte de felul celui discutat au alimentat și întreținut — după părerea noastră — în tot timpul secolului XVII, în chipul cel mai substanțial ideologia „partidului creștin" din sînul clasei politice de la noi" [133].

Planurile de război antiotoman ale lui Vladislav IV au fost, însă, cercetate și de cunoscutul medievist polonez Wladyslaw Czaplinski într-un capitol din monografia sa consacrată lui Vladislav IV și epocii sale [134]. Autorul a constatat că acele planuri nu au fost făurite nemijlocit în împrejurările anului 1645, ci că ideea îl preocupa încă din perioada tinereței sale, primele lui contacte cu problema otomană avînd loc în timpul campaniei de la Hotin din anul 1621. Un moment foarte prielnic pentru realizarea lor a apărut în anul 1637, cînd Imperiul otoman se afla în război cu Iranul și cînd exista posibilitatea formării unei coaliții polono-tătaro-iraniene împotriva otomanilor. El a fost nevoit, însă, din cauza opoziției șleahtei, complicațiilor ivite în raporturile Coroanei cu orașul liber Gdańsk și a proiectelor suedeze ale regelui să renunțe la ele [135]. Problema otomană a revenit în prim-planul *preocupărilor regale în anii 40 ai secolului XVII și a fost determinată*, așa cum demonstra autorul, de rațiuni de natură dinastică.

Teama de a deceda înainte de a fi reglementat problema succesiunii la tron l-a făcut să caute cu febrilitate un principat cu care să-l înzestreze pe fiul său, Sigismund, pentru a avea, apoi, cele mai mari șanse de victorie în viitoarea competiție pentru ocuparea tronului polon. Cum Silezia nu oferea condițiile cerute, deoarece ducatele Oppeln și Ratibor erau stăpînite de împărat, privirile regale s-au îndreptat spre Moldova. Pentru aceasta era, însă, inevitabil să poarte război cu otomanii [136]. O reactualizare, deci, a planurilor lui Ioan Albert și o *punere*

[132] *Ibidem*, p. 156—158.
[133] *Ibidem*, p. 159.
[134] Wladyslaw Czapliński, *Władysław IV i ego czasy*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1972.
[135] *Ibidem*, p. 353—354.
[136] *Ibidem*, p. 354.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în scenă a viitoarelor campanii moldovenești ale lui Ioan Sobieski ; două aspecte care, deși nu au fost interpretate ca atare de autor, aceasta nu scade cu nimic valoarea contribuțiilor sale, întregite de altfel, și de precizarea că Vladislav IV vedea într-un război victorios cu sultanul și mijlocul cel mai eficace al întăririi poziției și puterii regale, ceea ce ar fi sporit sorții de izbîndă ai fiului său în lupta pentru coroană. Este ceea ce îngrijora cel mai mult șleahta, a cărei opoziție față de războiul otoman izvora tocmai din posibilitatea consolidării puterii regale în detrimentul privilegiilor sale.

Regele spera, însă, să înlăture acest obstacol, mizînd pe starea de spirit antiotomană ce domnea în Europa, ca și în Polonia, unde au fost tipărite diverse lucrări ce scoteau în evidență, pe de o parte, slăbiciunea internă a Imperiului otoman, iar pe de alta, necesitatea eliberării popoarelor slave aflate sub stăpînirea Porții. Războiul cu otomanii mai era, însă, reclamat, aprecia autorul, de o serie de necesități reale, între care se număra și cea a îndiguirii invaziilor tătare care numai în timpul domniei lui Vladislav IV avuseseră loc de circa 10 ori, soldate cu mari pagube materiale și umane, îndeosebi în rîndul țărănimii, principala forță de producție. De aceea, regele sconta pe adeziunea șleahtei și a magnaților ce-și aveau domeniile în zonele răsăritene ale regatului, de vreme ce o victorie împotriva otomanilor însemna și eliminarea acelei plăgi. La aceasta se adăuga și problema ucraineano-cazacă, nerezolvată pînă atunci. Înăbușirea răscoalei căzăcești din anul 1638 nu înlăturase pericolul unei noi explozii, deoarece cazacii nu renunțaseră la tendințele lor de independență față de Republica nobiliară polonă, fără a mai vorbi de frămîntările din rîndul țărănimii ruse din voievodatele Volhinia, Braclaw și Kiev [137].

Autorul a prezentat, însă, și contraargumentele celor ce erau ostili războiului cu otomanii. În primul rînd, se plasa temerea șleahtei că înrolarea cazacilor pentru a fi utilizați în viitoarele operațiuni militare constituia un grav pericol pentru securitatea privilegiilor ei, de vreme ce puteau fi utilizați, apoi, ca mijloc pentru întărirea puterii regale. La aceasta se adăuga și indispoziția creată de necesitatea de a contribui *cu sume substanțiale la susținerea efortului de război al statului polon.* Mai existau, apoi, probleme ca cele legate de soarta teritoriilor ce ar fi fost eliberate de sub dominația tătară, ca și teama că, deși în declin, puterea otomană mai era, încă, capabilă să riposteze cu energie unui atac polonez ; un atac care, datorită stării precare a sănătății regelui, nu era exclus să nu fi putut fi dus pînă la capăt. Argumente nu suficient de consistente, însă, după părerea autorului, pentru a le fi pus în discuție pe cele ale regelui și ale anturajului său. De aceea, Vladislav IV a desfășurat acțiunea atît pe plan intern, cît și pe plan extern, la capătul căreia trebuia să aibă cîștig de cauză. Avansat încă în cadrul seimului din anul 1640, repetat în anii următori, proiectul războiului antiotoman a căpătat consistență deplină în anul 1644, sub impresia produsă de victoria din acel an repurtată de polonezi împotriva

[137] *Ibidem*, p. 354—357.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tătarilor şi de ştirile referitoare la preparativele de război ale otomanilor împotriva veneţienilor. În acele împrejurări, s-au făcut şi demersuri pentru alianţe externe cu Moscova şi Moldova. Autorul a găsit chiar informaţii potrivit cărora, în perspectiva războiului cu otomanii, Vasile Lupu şi-a trimis în anul 1644 o parte a tezaurului său în Polonia [138].

Direct, proiectul războiului cu tătarii, ceea ce semnifica şi războiul cu Imperiul otoman, a fost prezentat de rege în cadrul seimului ale cărui lucrări au început la 13 februarie 1645 şi s-au încheiat la 27 martie acelaşi an, dar fără a obţine aprobarea. Una din cauzele eşecului sugerate de autor a fost şi faptul că în Camera deputaţilor, dominată de şleahtă, se manifesta atunci o vie preocupare faţă de problema stabilizării graniţei polono-ruse deşi, *de drept,* chestiunea nu era de competenţa ei. Ca urmare, Vladislav IV a luat în considerare necesitatea declanşării războiului fără aprobarea seimului. El conta pe provocarea unei invazii tătare, în cazul neachitării de polonezi a darurilor anuale reclamate de han, ceea ce i-ar fi permis, apoi, să invoce necesitatea purtării unui război defensiv. În consecinţă, regele a reluat demersurile diplomatice pentru realizarea unei alianţe antiotomane la Veneţia, Roma şi Moscova. Avea să constate, însă, în curînd că speranţele sale erau prea optimiste, căci nici unul dintre potenţialii aliaţi nu s-au grăbit să vină în întîmpinarea proiectelor sale. Abia în anul următor, 1646, Veneţia s-a decis, în urma înfrîngerilor suferite de la otomani, să pună la dispoziţia Poloniei o subvenţie de 400 000 de taleri, dar numai după începerea efectivă a operaţiunilor militare. La scurt timp, au sosit la Varşovia pentru tratative delegaţiile română şi rusă, cea din urmă fără a avea, însă, depline puteri.

Decesul marelui hatman Stanislaw Koniecpolski a fost un alt motiv de amînare a începerii războiului. Sosirea delegaţiilor popoarelor din Balcani şi ştirile despre intenţia Franţei de a contribui la război l-au determinat, totuşi, pe rege să înceapă recrutările pentru armată în primăvara anului 1646. Vestea despre pregătirile de război antiotoman a nemulţumit, însă, marea majoritate a şleahtei şi a magnaţilor. Din această pricină, Vladislav IV a început să discute problema războiului *numai în cercurile diplomatice cele mai restrînse din capitala polonă,* ceea ce denotă, după părerea autorului, că el voia să aplice aceeaşi tactică pe care o aplicase tatăl său în anul 1611, în cazul războiului cu Rusia. Seimul, convocat pentru data de 25 octombrie 1646, a respins, însă, categoric ideea războiului, cerînd regelui să licenţieze armata. Aceasta semnifica, deci, o nouă victorie a şleahtei şi a magnaţilor împotriva puterii centrale ale cărei poziţie şi autoritate în stat au fost puternic zdruncinate [139].

Cu toate acestea, Vladislav IV nu a renunţat definitiv la planurile sale şi a continuat demersurile diplomatice, mai ales la Moscova şi în rîndurile cazacilor, pentru declanşarea unei expediţii împotriva tătarilor în primăvara anului 1647. Autorul nu a mai făcut, însă, nici o referire la rolul şi locul ţărilor române în planurile sale şi nici la atitu-

[138] *Ibidem,* p. 357—360.
[139] *Ibidem,* p. 360 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

dinea acestora față de ele. Oricum, decesul regelui, în noaptea de 19/20 mai, 1648 a pus capăt acestei revigorări a planurilor antiomane ale cercurilor regale polone [140]. Prezentarea evoluției lor evidențiază, însă, și caracterul și structura instituțiilor Republicii nobiliare polone care aveau să constituie una din cauzele prăbușirii statului polon la sfîrșitul secolului XVIII.

În deceniile șase-opt ale secolului XVII, raporturile internaționale ale țărilor române, în general, cele româno-polone în special, s-au derulat și au fost influențate de cadrul nou creat de ascensiunea Rusiei și regenerarea temporară a forței otomane.

„Începînd cu jumătatea secolului XVII, constata istoricul Tahsin Gemil, situația politică internațională în estul și sud-estul Europei a fost esențial înrîurită de afirmarea deschisă a puterii în creștere a Rusiei" [141]. În acest context, hotărîrea Rusiei din anul 1653 de a alipi Ucraina „a purtat semnificația exprimării voinței Rusiei de a se impune ca un element de bază și ca un factor activ în sistemul european. Acest act a dezvăluit, totodată, linia directoare a politicii țariste din acea vreme în răsăritul Europei : orientarea către problemele legate de Polonia" și numai după lichidarea influenței acesteia în Europa răsăriteană trebuia să urmeze confruntarea decisivă cu „tabăra otomano-crimeiană" [142]. În primul caz, succesul a fost consfințit de tratatul ruso-polon de la Andrussovo din 30 ianuarie 1667 care asigura preponderența rusă în estul continentului și i-a creat condițiile de dezvoltare ulterioară. Meritul istoricului este și acela că a continuat să acorde o atenție deosebită rolului hanatului crimeian în desfășurările de evenimente ale timpului și spațiului luate în considerare. Astfel, a subliniat faptul că, dată fiind poziția sa geopolitică, hanatul a fost „cel dintîi element din zona estică a continentului care a înțeles, încă înainte de a fi evidentă, primejdia pe care o reprezenta dezvoltarea puterii țariste" [143].

Polonia, măcinată de criza internă, nu a putut discerne iminentele pericole ce o pîndeau și dinspre răsărit, preocuparea sa de căpetenie constituind-o recuperarea Ucrainei. Cu toate acestea, concluziona istoricul, alianța polono-tătară din anul 1654, precedată de pacea din luna decembrie 1653, „a reprezentat un factor important în evoluția situației politice din estul continentului pînă în 1666, cînd o nouă înțelegere polono-rusă i-a pus capăt" [144]. Pe de altă parte, ascensiunea tot mai evidentă a Rusiei a determinat și Poarta să reconsidere rolul pe care trebuia să-l joace Polonia în nord-estul continentului. Această modificare de optică s-a concretizat în încercările de a o menaja, dar și de a o atrage în politica sa de menținere a *statu-quo*-ului politic din Europa răsăriteană. În ce privește celelalte state europene, implicate direct sau indirect în evoluția conjuncturii politice din această zonă, ca Suedia,

[140] *Ibidem*, p. 373—377.
[141] Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional*, p. 150.
[142] *Ibidem*.
[143] *Ibidem*, p. 150—151.
[144] *Ibidem*, p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Brandeburgul, Imperiul habsburgic şi Franţa au căutat să profite fiecare în interesul său de slăbirea Poloniei.

În acel context, Moldova şi Ţara Românească au început să dobîndească o valoare din ce în ce mai mare, îndeosebi după anul 1654, anul Radei de la Perejaslav, în politica est-europeană a Rusiei. Un fenomen ce a fost favorizat, pe de o parte, de incapacitatea Poloniei de a mai constitui un punct de sprijin împotriva puterii otomane, iar pe de alta, de „conjugarea năzuinţelor româneşti dintotdeauna către recîştigarea independenţei cu propaganda panortodoxă «eliberatoare» desfăşurată de Rusia încă din acea vreme“ [145]. Totuşi, constata autorul, Moldova şi Ţara Românească au evitat, pînă către sfîrşitul secolului, să treacă definitiv de partea Rusiei, deoarece nici aceasta nu se grăbea să declanşeze conflictul armat nemijlocit cu Imperiul otoman. De aici, a rezultat o altă concluzie, deosebit de valoroasă a istoricului, şi anume aceea că „tocmai în asemenea condiţii internaţionale, în care slăbiciunea Poloniei şi apropierea ei de tabăra otomano-crimeiană, persistenţa neîncrederii în potenţialul Rusiei şi politica reticentă a Austriei faţă de Imperiul otoman au lipsit ţările române de elementul extern al capacităţii lor de rezistenţă, s-a afirmat, nu întîmplător, cu o pregnanţă deosebită, coaliţia dintre Transilvania, Ţara Românească şi Moldova, ca singura posibilitate de apărare împotriva forţei otomane aflată atunci într-un rapid proces de revitalizare“ [146].

În acest context, autorul a pus în evidenţă şi deosebirile de orientare a politicii externe a celor trei conducători români, îndeosebi cea urmărită de Gheorghe Ştefan al Moldovei şi Constantin Şerban al Ţării Româneşti, generată, ca şi în cazul predecesorilor lor, de natura diferită a domniei lor. De data aceea, domnul Moldovei a fost de la început în raporturi critice cu Poarta, motiv din care a trebuit să stabilească strînse raporturi cu Polonia. Pe de altă parte, profitînd de războiul suedo-polon, declanşat în vara anului 1655, şi de faptul că o parte a nobilimii polone i-a oferit coroana regatului, principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczy II s-a angajat cu toate forţele pe această cale, antrenîndu-i şi pe ceilalţi doi domni români care se aflau atunci în raporturi de subordonare faţă de el, desigur tot din pricina împrejurărilor în care luaseră ei scaunele domneşti [147]. Tahsin Gemil a observat, însă, că „domnul Moldovei şi cel al Ţării Româneşti erau cu totul străini de aceste planuri externe ale lui Gheorghe Rákóczy II, iar interesele majore ale tuturor celor trei ţări române reclamau funcţionarea normală a coaliţiei dintre ele, adică orientarea ei către redobîndirea independenţei politice“ [148]. Gheorghe Rákóczy II nu a înţeles nici el acest lucru, ceea ce a lipsit ţările române de capacitatea de rezistenţă împotriva presiunilor otomane declanşate de marele vizir Köprölü Mehmed paşa care a reuşit la sfîrşitul deceniului şase al secolului să reinstaureze dominaţia Porţii asupra lor în formele existente înainte de domniile lui Matei Basarab şi Vasile Lupu.

[145] *Ibidem*, p. 152.
[146] *Ibidem*, p. 152—153.
[147] *Ibidem*, p. 153, 157, 159—162.
[148] *Ibidem*, p. 162

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Meritul autorului constă, însă, în faptul că nu s-a oprit doar la această explicare unilaterală a cauzelor fenomenului, a căror cercetare a extins-o, ajungînd la concluzia că el s-a datorat și modificărilor importante survenite pe planul raporturilor interne ale Moldovei și Țării Românești, „unde accentuarea contradicțiilor sociale a dus la slăbirea capacității lor de rezistență", precum și schimbărilor survenite pe plan internațional, dintre care se detașează revigorarea puterii otomane și contradicțiile de interese dintre puterile europene [149].

Duritatea cu care Köprölü Mehmet paşa a pus în aplicare planul readucerii țărilor române în cea mai severă stare de subordonare, adică sub regimul *suzeranității restrictive*, a declanșat, însă, o nouă mobilizare a forțelor populare din Transilvania și Țara românească, ducînd la refacerea coaliției antiotomane a țărilor române din vara anului 1659. De data aceasta, arăta autorul, coaliția ce trebuia desăvîrșită prin instalarea fostului domn muntean Constantin Șerban pe tronul moldav „era întemeiată pe egalitate deplină căci semnatarii ei aveau deopotrivă nevoie unul de celălalt, iar obiectivul ei principal viza aceleași interese majore" [150]. Lupta lor coalizată a fost, însă, înăbușită și de acea dată, la începutul anului 1662. Cu acel prilej, s-a remarcat, îndeosebi, Mihnea III al Țării Românești, al cărui portret politic a fost foarte bine surprins de către autor. Tot lui i se datorează și precizarea caracterului noii faze a dominației otomane asupra celor trei țări române. Căci, „dacă schimbarea esențială de conținut intervenită la jumătatea secolului XVI în raporturile româno-otomane a fost legată în primul rînd de politica expansionistă a Porții, înăsprirea de acum a regimului dominației otomane din țările române a fost dictată Porții mai mult de interesele sale defensive. Iată de ce modificarea de la jumătatea secolului al XVII-lea a purtat în primul rînd un caracter economic, pe cînd cea de după un secol a avut cu precădere un caracter politic" [151].

Așadar, secolul XVII se caracterizează, pe plan politic, printr-o susținută activitate pe plan extern a conducătorilor celor trei țări române care s-au succedat la intervale mai mult sau mai puțin scurte. O politică externă ce poate fi denumită ca *românească*, datorită obiectivelor pe care le-a urmărit, în general, și rezultatele obținute în unele perioade ale secolului ; o politică căreia bine cunoscutul istoric Florin Constantiniu i-a făcut o deosebit de competentă analiză în cadrul unui întins studiu, în paginile căruia a urmărit derularea ei de la sfîrșitul domniei lui Mihai Viteazul și pînă la instaurarea regimului fanariot (1601—1711) [152].

Obiectivul urmărit de autor a fost reconstituirea „principalelor direcții și etape ale gîndirii diplomatice românești — componenta gîndirii politice — a cărei evoluție, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, a fixat o nouă atitudine a factorilor de conducere de la Iași și București față de Poartă, determinînd, astfel, conducerea Imperiului otoman să mo-

[149] *Ibidem*, p. 170—172.
[150] *Ibidem*, p. 177.
[151] *Ibidem*, p. 182.
[152] Florin Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la fanarioți : observații asupra politicii externe românești*, în *SMIM*, VIII, 1975, p. 101—135.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

difice statutul de autonomie al celor două țări românești prin instalarea domniilor fanariote“ [153]. În prealabil, istoricul a analizat atitudinea boierimii române față de puterea otomană, dat fiind faptul că ea a constituit unul din „factorii fundamentali ai cadrului politic studiat“ [154]. Or, constata el, „poziția boierimii nu poate fi judecată decît dialectic prin raportarea la un anumit cadru istoric concret, prin înțelegerea intereselor sale de clasă în funcție de conjunctura internă și internațională. Tendința «maniheică» de a privi boierimea fie ca patriotă, fie ca trădătoare nu poate conduce, în ambele ipostaze, decît la false încheieri“ [155].

Din atitudinea boierimii față de puterea otomană și din relația de forțe dintre țările române, în parte sau în totalitatea lor, și Imperiul otoman a rezultat „un alt aspect al concepțiilor de politică românească: problema alianțelor“[156]. Sub acest aspect, reține în mod deosebit atenția reliefarea locului și rolului Transilvaniei în politica externă românească din secolul XVII, ca una ce a constituit „centrul de raliere al statelor românești“, calitate confirmată și consolidată de unificarea lui Mihai Viteazul și care avea să se perpetueze pînă la anexarea principatului de către Habsburgi, în anul 1693 [157].

Politica de compromisuri promovată de Poartă față de Polonia la sfîrșitul secolului XVI, cu precădere în ultimul său deceniu, a fost înlocuită cu una de forță la începutul secolului următor, odată cu modificarea cadrului internațional din Europa est-centrală, cu repercusiuni directe și de substanță și asupra poziției internaționale a țărilor române. O dată cu încheierea păcii de la Szitvatorok, din anul 1606, Poarta otomană a redobîndit mijloacele de a recontrola situația din spațiul carpato-danubian, iar angajarea Poloniei în războiul cu Rusia a permis otomanilor să pună capăt influenței polone în Moldova și a celei imperiale în Țara Românească, prin înlocuirea creaturii polone, Constantin Movilă, cu Ștefan Tomșa, și a omului imperialilor, Radu Șerban, cu Radu Mihnea. Dar, „readucerea Moldovei sub obediența otomană nu a însemnat o simplă restaurare prin arme a *statu-quo*-ului *ante*. Deosebirea izbitoare dintre caracterul domniei lui Ștefan Tomșa cu cel al domniei lui Radu Mihnea nu poate fi pusă numai pe seama firilor deosebite ale celor doi voievozi [...]. O examinare mai atentă a stărilor moldovene și a celor muntene dă la iveală că dincolo de personalitatea diferită a celor doi domni se aflau în realitate două *soluții politice* de restaurare a dominației otomane“ [158].

Această diferențiere de tratament aplicat celor două țări române a fost explicată de autor prin atitudinea boierimii față de raporturile cu Poarta, iar pe de altă parte, prin tendința Porții de a introduce un nou sistem de guvernare a țărilor române care, prin trăsăturile pe care le-a îmbrăcat domnia lui Radu Mihnea în Țara Românească, dar și a

[153] *Ibidem*, p. 102.
[154] *Ibidem*.
[155] *Ibidem*; pentru dinamica atitudinii boierimii, vezi p. 102—108.
[156] *Ibidem*, p. 108.
[157] *Ibidem*, p. 110.
[158] *Ibidem*, p. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

lui Ștefan Tomșa în Moldova și „poate chiar și a lui Gavril Movilă, ridică marea problemă a prefanariotismului în istoria românească“ [159]. Prin urmare, afirma Florin Constantiniu, *alura monarhică* a autorității exercitate de Radu Mihnea nu era rezultatul „firesc“ al evoluției interne a instituțiilor medievale din Moldova și Țara Românească, cum credea Nicolae Iorga. Căci, „atitudinea sa regală“ cu care îi impresiona pe contemporanii săi „nu era altceva decît expresia autorității sporite, rezultată din investitura sultanului și mai ales din misiunea încredințată de acesta de a readuce și păstra țările române în dependența față de Poartă, prin reprimarea oricărei tentative de felul celei pe care o făcuse Mihai Viteazul“ [160].

Deci, dacă și Radu Mihnea și Ștefan Tomșa aveau aceeași misiune, numirea celui dintîi în Țara Românească a constituit și o concesie făcută boierimii muntene ce-și manifestase deja dorința de a se reconcilia cu Poarta, în condițiile scăderii simțitoare a cuantumului, tributului, de teama prelungirii efortului de război care i-ar fi putut afecta îndeosebi puterea economică ; *o soluție conciliatoare*, în comparație cu cea din Moldova, unde a fost utilizată una „dură“, datorită faptului că aproape întreaga mare boierime era polonofilă. Prin urmare, „pentru a-i sancționa hainia față de suzeranul otoman Poarta a lăsat-o sub mîna de fier a Tomșei“ [161]. Ajuns în acest punct, autorul a făcut o reușită paralelă între domnia lui Ștefan Tomșa și cea a lui Nicolae Mavrocordat : „la distanța de aproape un secol, soldatul țăran din Otești [Ștefan Tomșa — *n. ns.*] și fiul Exaporitului [Nicolae Mavrocordat — *n. ns.*] vădesc o strînsă înrudire politică pe care «stilul» primei domnii moldovene a lui Nicolae Mavrocordat [...] o pune și mai bine în evidență“ [162]. Tomșa nu a reușit, însă, să se ridice la înălțimea misiunii încredințate, motiv pentru care a fost înlocuit cu Radu Mihnea ce-și etalase calitățile cerute în vremea cît domnise în Țara Românească.

Domnia lui Radu Mihnea a prefațat, însă, epoca fanariotă și sub alt aspect. Este vorba de pătrunderea masivă a elementului grecesc în țară ce avea să devină cel mai periculos adversar al boierimii autohtone în competiția pentru hegemonia economică și politică în stat. Iar consecința cea mai importantă pe planul evoluției poziției internaționale a Moldovei și Țării Românești a constat în aceea că „energia politică a acestei clase se va consuma ani de-a rîndul pentru a stăvili, dacă nu elimina, acest primejdios concurent. Politica externă care stătuse în legătură cu atitudinea boierimii față de schimbările petrecute în regimul dominației otomane, ceda acum locul politicii interne. Dușmanul cel mai de temut nu mai era în afara hotarelor țării, ci înlăuntru lor. Firește, că această invazie camuflată și lentă a grecității pe teritoriul românesc era ea însăși o consecință a dominației otomane, dar boierii nu voiau să combată cauza ci doar efectul“ [163].

---

[159] *Ibidem*, p. 117 ; vezi și p. 114—116.
[160] *Ibidem*, p. 117.
[161] *Ibidem*.
[162] *Ibidem*, p. 118.
[163] *Ibidem*, p. 122 ; vezi și p. 119—121.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Expresia reacţiei antigreceşti a boierimii autohtone a constituit-o, între altele, ridicarea în domnie a lui Matei Basarab şi Vasile Lupu. Dar, în timp ce primul „a rămas credincios curentului antigrecesc, care-l ridicase în domnie, cel de al doilea, care s-a voit urmaşul şi continuatorul basileilor bizanţului, a trădat originile puterii sale, integrîndu-se şi devenind unul din exponenţii cei mai reprezentativi ai Bizanţului după Bizanţ“ [164] ; de aici şi deosebirile din domeniul politicii lor externe. Ceea ce constituie însă o altă contribuţie a autorului la cunoaşterea raporturilor internaţionale ale ţărilor române din secolul XVII, este faptul că el a semnalat încercările lui Matei Basarab de a-l implica pe ţarul de la Moscova în lupta împotriva Porţii, ca un aliat al său. Acele tentative, conjugate cu relaţiile mult mai largi pe care le întreţinuse cu Moscova Vasile Lupu, datorită antrenării sale în problemele polone şi cele ucrainene, l-au condus pe autor la încheierea potrivit căreia „către mijlocul secolului al XVII-lea în politica externă românească îşi face apariţia o nouă idee : alianţa cu Rusia împotriva Porţii“ [165] ; ea a fost determinată de imposibilitatea de a se mai sprijini pe Polonia sau pe Imperiul habsburgic, ambele absorbite fie de tulburări interne sau luptele cu cazacii, fie de războiul de 30 de ani. În plus, pentru alinţa cu Moscova pleda şi faptul că ea avea aceeaşi religie cu ţările române, element care era considerat „ca garanţie de bună credinţă care lipsea papistaşilor“ [166].

Cucerirea Cameniţei de către Turci în anul 1672 a marcat şi sfîrşitul unei etape şi începutul uneia noi din istoria relaţiilor internaţionale ale ţărilor române, în general, din a celor cu Polonia, în special. Prima consecinţă a fost agravarea dominaţiei otomane asupra spaţiului românesc, strîns acum din toate părţile în cercul de fier al stăpînirilor Porţii, cu tot cortegiul de repercusiuni pe plan politic, economic, social şi cultural. De aici au rezultat planurile autohtone de înlăturare a stării de fapt cu sprijinul unei largi coaliţii antiotomane în care trebuia să intre şi Rusia şi Polonia. Noutatea din acest domeniu, pusă în evidenţă de autor, constă în aceea că, în perioada 1673, anul în care regele Poloniei Ioan Sobieski i-a înfrînt pe turci la Hotin, şi 1683 — cînd armata aceluiaşi rege i-a pus în derută *pe turci sub zidurile* Vienei — „boierii înşişi care nu apar, cum s-a văzut, sprijinitori ai planurilor de cruciadă, care, toate sînt de origine domnească, ies din rezerva lor, pentru a-şi expune punctul de vedere. Gestul este întru-totul firesc ; în jurul ţărilor române efervescenţa diplomatică făcea şi desfăcea alianţe şi proiecte în cadrul cărora ţările române erau întotdeauna prezente“ [167]. Defecţiunea lui Petriceicu care, în anul 1673, a trecut împreună cu armata sa şi cea munteană de partea polonilor, grăbind, astfel, înfrîngerea otomanilor, a avut, însă, drept consecinţă hotărîrea sultanului de a înlocui definitiv pe domnii autohtoni cu greci din Fanar. Ca urmare, „este uşor de recunoscut aici prefigurarea a

[164] *Ibidem*, p. 122.
[165] *Ibidem*, p. 125 ; vezi şi p. 119—125.
[166] *Ibidem*, p. 125.
[167] *Ibidem*, p. 130 ; vezi şi p. 128—130.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ceea ce în secolul al XVIII-lea se va numi regim fanariot. Formula aleasă de Poartă era consecința directă a gestului politic al domnului moldovean ; astfel că episodul de la 1673 denotă că la originea regimului fanariot stă încercarea Porții de a stăvili lupta de eliberare a poporului român", Dumitrașcu Cantacuzino putînd fi deci considerat „drept protofanariot" deoarece inaugura „în împrejurări excepționale o nouă fază în raporturile de dependență ale Moldovei cu Poarta" [168]. În acel context s-a reafirmat, însă, și ideologia politică boierească care, pe lîngă eliminarea stăpînirii otomane, viza și slăbirea puterii centrale și instaurarea atotputerniciei politice și economice a boierimii. Deci, consideră autorul, „boierimea era dispusă să accepte o simțitoare limitare a suveranității de stat [de data aceasta de către Rusia sau Polonia — *n.ns.*], numai pentru a-și consolida poziția în detrimentul autorității domnești" [169].

Relațiile internaționale ale țărilor române din această etapă nu s-au circumscris numai la perimetrul Europei est-centrale, ci s-au extins pînă în nord-vestul continentului. Am în vedere, îndeosebi, interesul manifestat de diplomația engleză față de spațiul românesc, ale cărui cauze și efecte au fost surprinse de istoricii români Ludovic Demény și Paul Cernovodeanu în paginile unei valoroase contribuții monografice consacrată istoriei raporturilor politice ale Angliei cu țările române în secolele XVII—XVIII [170].

După cum constatau autorii, Moldova a fost provincia românească ce a reținut atenția cercurilor diplomatice engleze de la Istanbul și la începutul secolului XVII datorită importanței sale deosebite pentru afacerile Companiei Levantului. Cum singurul mijloc de a-i asigura interesele îl constituia plasarea pe scaunul domnesc a unei persoane devotate, diplomația engleză a fost implicată direct în luptele politice din această țară, prin susținerea candidaturii lui Ștefan Bogdan. Cu toate eforturile ambasadorului englez de la Istanbul, Glover, care a fost pe punctul de a declanșa o criză diplomatică în raporturile polono-engleze, datorită faptului că Polonia îl sprijinea pe Constantin Movilă, domnul ce ar fi trebuit să fi fost înlocuit cu Ștefan Bogdan, acesta din urmă nu și-a putut realiza aspirațiile [171]. Iar cauza sau cauzele care au determinat eșecul demersurilor diplomației engleze au fost explicate astfel de către autori : „în primul rînd turcii au privit cu bănuială eforturile insistente ale ambasadorului Glover și au nutrit de la început suspiciuni împotriva unui principe ce pribegise atît de mult în străinătate și de fidelitatea căruia erau destul de puțin convinși ; după experiența avută cu Mihai Viteazul, ce prin glorioasele sale fapte de arme pusese serios în primejdie dominația otomană în Țara Românească, Moldova și Transilvania, Poarta a manifestat multă prudență în numirile de domni în țările române. În al doilea rînd, Movileștii deși susținuți de poloni, au fost tolerați de turci, atîta vreme cît amestecul

[168] *Ibidem*, p. 130.
[169] *Ibidem*, p. 131.
[170] Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, București, 1974.
[171] *Ibidem*, p. 43 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Curții din Varșovia, n-a devenit prea vădit, indispunînd Poarta mai ales după 1611. În sfîrșit, eforturile financiare, ca și metodele de persuasiune ale ambasadorului englez la Constantinopol nu s-au dovedit în măsură a satisface pretențiile extrem de ridicate ale turcilor, supralicitați și de alți pretendenți la scaunele de domnie ale țărilor române [172].

Modificarea structurii raporturilor internaționale, începînd cu sfîrșitul celui de al doilea deceniu al secolului XVII, mai precis o dată cu încheierea războiului de 30 de ani, a determinat și deplasarea centrului de interes al diplomației engleze din spațiul extracarpatic în cel intracarpatic, adică în Transilvania. Interesat în victoria taberei protestante împotriva celei habsburgice, Anglia și-a căutat aliați peste tot, inclusiv în răsăritul Europei. Cum principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, era angajat în conflict împotriva imperialilor, el a devenit, implicit, un aliat virtual al Curții britanice [173]. În acel context, raporturile internaționale ale Transilvaniei s-au lărgit, însă, cuprinzînd în sfera lor și alte state, îndeosebi protestante, locul cel mai important continuînd a fi deținut de Poartă. Ca un element nou, poate fi, însă, considerată reluarea raporturilor transilvano-suedeze, precum și ideea avansată, la un moment dat, de ambasadorul englez de la Istanbul, Thomas Roll, de implicare în războiul de 30 de ani a Moldovei și a Țării Românești, alături de Transilvania, principelui acesteia rezervîndu-i-se un rol deosebit în concretizarea acelui plan [174]. Totuși, un moment de referință în raporturile transilvano-engleze din timpul lui Bethlen poate fi considerat tratatul din 10 decembrie 1626, prin care regele Angliei, Carol I, îl recunoaște pe principe ca membru al alianței de la Haga încheiată în anul 1625 între Anglia, Olanda și Danemarca, și promitea acordarea unui ajutor financiar în sumă de 10 000 lire sterline pînă în luna iulie 1627, pentru continuarea războiului cu imperialii. Cea din urmă clauză nu a fost, însă, executată, ceea ce, coroborată cu nevoia resimțită de Poartă de a avea liniște în Europa, datorită înfrîngerilor suferite în războiul cu Iranul, l-a determinat să încline definitiv spre pacea cu imperialii, oferindu-și chiar mediația între ei și otomani. Aceasta a contribuit, însă, la producerea unei grave încordări în raporturile transilvano-engleze și, deci, transilvano-protestante [175].

Cu toate acestea, contactele lui Bethlen cu diplomația engleză nu au fost întrerupte. Din contra, ele au continuat, dar pe alte coordonate, îndeosebi în cursul anului 1629, după încheierea păcii anglo-franceze, cînd a elaborat planul dobîndirii Coroanei polone cu ajutorul coaliției protestante [176]. Ele nu au mai fost, însă, dezvoltate în sensul și direcțiile preconizate de el, deoarece succesorul lui, Gheorghe Rákóczy I, a urmărit alte obiective. Deși a fost și el partizan al colaborării cu coaliția protestantă, demersurile sale în acest scop au fost îndreptate,

[172] *Ibidem*, p. 52.

[173] *Ibidem*, p. 55.

[174] *Ibidem*, p. 75 și urm.; ideea amintită a fost strecurată în scrisoarea ambasadorului englez de la Istanbul către Gabriel Bethlen din 18/28 februarie 1625 (cf. *ibidem*, p. 84).

[175] *Ibidem*, p. 89 și urm.

[176] *Ibidem*, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

însă, cu precădere către Suedia, prin ambasadorul ei de la Istanbul, datorită rolului preponderent pe care îl obținuse regele ei în cadrul coaliției, raporturile cu ambasadorul englez fiind de importanță secundară ; caracter ce a fost accentuat de evoluția evenimentelor politico-militare subsumate conflictului european în deceniul patru al secolului. Raporturile transilvano-engleze, îndeosebi, au continuat să se desfășoare în alt cadru, și anume cel al relațiilor transilvano-otomane, aspect ce constituie o altă contribuție adusă de autori la cunoașterea istoriei raporturilor politice internaționale ale țărilor române în secolul XVII [177].

O contribuție relevantă a fost adusă de autori în domeniul deslușirii împrejurărilor în care au fost cunoscute în Transilvania evenimentele petrecute în Anglia ca urmare a revoluției engleze și în cel al cunoașterii atitudinii pe care au adoptat-o cercurile conducătoare transilvănene față de revoluție în perioada 1640—1655, precum și a influenței revoluției engleze asupra vieții politice și ideologice din țările române la mijlocul secolului XVII. În legătură cu primul aspect, autorii constatau că în țările române ecoul și influența revoluției din Anglia nu s-a manifestat în mod egal [178]. Ele au fost mai marcante în Transilvania, datorită, în primul rînd, faptului că acolo „religiile protestante aveau o situație privilegiată fiind religii dominante", Transilvania întreținînd relații strînse cu Anglia încă din perioada anterioară, datorită participării la războiul de 30 de ani [179]. În al doilea caz, autorii au constatat că „în general, știrile despre revoluția din Anglia au provocat frămîntări în cercurile curții imperiale și în acelea apropiate ei" [180]. Sub cel de al treilea aspect, interesante sînt considerentele autorilor referitoare la atitudinea adoptată față de adepții transilvăneni ai protestantismului englez și cauzele ei [181].

Nu lipsite de interes sînt și rezultatele cercetărilor celor doi autori referitoare la raporturile Transilvaniei cu Anglia în timpul protectoratului lui Cromwell, deoarece ele sînt îndeosebi legate de planurile lui Gheorghe Rákóczy II de a lua tronul polon, planuri în care au fost amestecate și celelalte două țări române [182]. După restaurarea Stuarților și pînă la asediul Vienei, limita cronologică superioară a investigației mele istoriografice (1660—1683), autorii au constatat că „relațiile pe care le-au stabilit diferiți domni — mai cu seamă din Moldova — sau principele Apafi al Transilvaniei cu ambasadorii englezi de la Constantinopol și Curtea regelui Carol al II-lea au urmărit[...] două obiective : sprijin pentru obținerea scaunelor de domnie și protecție împotriva abuzurilor și încălcărilor dregătorilor Porții, în numele solidarității creștine. În schimb, se promiteau asigurarea securității negusto-

[177] *Ibidem*, p. 96 și urm.
[178] *Ibidem*, p. 102.
[179] *Ibidem* ; pentru cunoașterea căilor și a mijloacelor de pătrundere a știrilor, vezi p. 102 și urm.
[180] *Ibidem*, p. 119 ; pentru detalii, vezi p. 119—121.
[181] *Ibidem*, p. 121 și urm.
[182] *Ibidem*, p. 132 și urm. (cap. IV).
[183] *Ibidem*, p. 157—158 ; pentru detalii, vezi și p. urm.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

rilor englezi în ţările române şi libertatea de a-şi practica nestingheriţi comerţul în limitele stipulaţiilor prevăzute de capitulaţiile acordate Companiei Levantului de către Poarta otomană" [183].

Cu acest citat închei, însă, şi incursul în istoriografia problemei. După cum se poate constata atenţia mi-a fost reţinută *exclusiv* de literatura istorică postbelică, din două motive esenţiale : imposibilitatea practică, fie şi a unei simple enumerări a tuturor contribuţiilor existente pînă la această dată ; în al doilea rînd, pentru faptul că am urmărit să reliefez, îndeosebi, progresul înregistrat de istoricii contemporani, obiectiv posibil de realizat de vreme ce fiecare dintre ei sau măcar cea mai mare parte a lor a pornit de la punctul atins de predecesori. O primă concluzie o constituie constatarea că aceste progrese sînt sensibile, istoria raporturilor internaţionale ale ţărilor române din epoca abordată de mine fiind încadrată în istoria relaţiilor internaţionale din întregul continent european, uneori fiind chiar extinse şi dincolo de graniţele acestuia. Cu o singură excepţie, notabilă de altfel, şi anume lucrarea analizată aici a istoricului Tahsin Gemil, raporturile bilaterale româno-polone şi conexiunea lor cu cele generale europene sînt mai puţin ilustrate în paginile studiilor sau monografiilor pe care le-am reţinut în paginile anterioare. Acest fapt s-a datorat, firesc, înainte de toate obiectivelor urmărite cu prioritate de fiecare dintre autorii citaţi, iar golul poate fi umplut cu ajutorul numeroaselor informaţii cuprinse în tot atît de numeroase surse documentare edite. Este însă locul să se precizeze că ele nu sînt suficiente pentru stabilirea unor concluzii definitive, de vreme ce există numeroase alte informaţii de arhivă ce nu au fost încă explorate. În lipsa posibilităţilor de investigare în această direcţie, mă voi limita la o foarte sucintă trecere în revistă a unora dintre colecţiile sau documentele publicate izolat.

Firesc, între acestea se detaşează marea şi inepuizabila sursă de documentare pe care o reprezintă colecţia Hurmuzaki [184]. De aici se pot extrage numeroase date pe baza cărora se poate urmări evoluţia raporturilor româno-polone şi implicaţiile ei asupra raporturilor interstatale din Europa est-centrală, îndeosebi asupra celor polono-otomano-habsburgice. Un alt aspect ce poate şi trebuie să fie pus mai bine în evidenţă este cel al locului şi rolului pe care le-au avut raporturile interromâneşti în ansamblul relaţiilor internaţionale ale Moldovei, Transilvaniei şi Ţării Româneşti. Perioada interbelică a constituit, după cum se ştie, o epocă de înflorire şi pentru istoriografia română, datorită unor cauze şi ele bine cunoscute. Între realizările dobîndite atunci se înscrie şi investigarea arhivelor străine şi publicarea a numeroase şi importante surse documentare. Cele mai multe dintre ele au fost valorificate cu bune rezultate în epocă sau de istoricii din generaţiile următoare, în timp ce altele au fost parţial sau total ignorate. Este ca-

[184] Pentru ilustrare. a se vedea vol. IV_1, IV_2, V_1, V_2, IX_1, XII, Supliment II_2, etc.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

zul și al celor publicate de Nicolae Buta [185], Virginia Vasiliu [186] ș.a.. Mai puțin utilizate au fost și documentele publicate de A. Prochaska [187], și Ludvig Fekete [188]. Cu adevărat relevante pentru problematica abordată în paginile acestei monografii sînt documentele publicate de regretatul polonist Ilie Corfus [189], precum și cele culese din diverse surse otomane și puse în circuitul științific de turcologii Mihail Guboglu [190], Mustafa A. Mehmet [191] și Tahsin Gemil [192]. Ca și în cazul contribuțiilor istoriografice, lista izvoarelor documentare poate fi extinsă prezentarea valorii lor necesitînd încă multe pagini. Mă opresc, însă, aici, cu speranța că excursul istoriografic întreprins în prezentul studiu poate crea o imagine de ansamblu asupra realizărilor obținute, îndeosebi în perioada postbelică, în cercetarea raporturilor internaționale ale țărilor române din secolul XVII și a perspectivelor pe care le au aceste cercetări.

[185] Nicolae Buta, *I raguali de Claudio Rangoni vescovo di Reggio-Emilia e nunzio in Polonia dal 1549—1605*, în „Diplomatarium italicum", I, 1925, Roma; idem, *I paesi romeni in una serie di avvisi della fine del cinquecento*, în „Diplomatarium italicum", II, Roma, 1930.

[186] Virginia Vasiliu, *Miscelanea di piccole notizie riguardante la storria romena di seccoli XVI et XVII*, în „Diplomatarium italicum", I, 1925, Roma; *Il Principato moldavo et la Curia Papale fra il 1606—1620*, în *loc. cit.*, II, 1930.

[187] *Archiwum domu Sapiechów*. Wydano staraniem rodzinny, Tom. I. *Listy z lat 1575—1606*. Opracowal A. Prochaska, Lwów, 1892.

[188] Ludwik Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatinus Nicolaus Esterházy 1606—1645*, Budapest, 1932.

[189] Ilie Corfus, *Documente polone privitoare la domnia lui Simion Movilă în Țara Românească*, în „Codrul Cosminului", X, 1936—1939, Cernăuți, 1940; idem, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, 1983.

[190] Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I—IV, București, 1960; idem, *Cronici turcești privind țările române*, Extrase, vol. I—II (în colaborare cu M. A. Mehmet), București, 1980; idem, *Șapte documente turcești din arhivele Brașovului privind relațiile Transilvaniei cu Poarta otomană la începutul secolului al XVII-lea*, în *RA*, 1, 1965.

[191] Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II, 1455—1774, București, 1976.

[192] Vezi îndeosebi, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană în documente turcești, 1601—1712*, București, 1984.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

MIRCEA CIUBOTARU

TOPONIMIA BAZINULUI HIDROGRAFIC REBRICEA (JUD. IAŞI — JUD. VASLUI). OICONIMELE. PERSPECTIVĂ ISTORICĂ (II) *

CUHNEŞTII sau ROHOTEŞTII

1. În 1484 mai 13 [375] Oană Cuhne vinde ocina sa dreaptă, satul Cuhneştii, pe Rebricea Mare, amîndouă cuturile, lui Toader Rohat. Vînzătorul avea privilegiu pentru sat de la Iliaş şi Ştefan voievozi şi un alt privilegiu, de cumpărătură, de la Ştefan cel Mare (acte pierdute). Satul este aşadar mai vechi, are hotare din veac şi două cuturi, dovadă a unei judecii gemelare din secolul XV. Cuhneştii sînt întăriţi în 1515 decembrie 21 [376] de Bogdan voievod lui Sima şi Micotă Rohat, fiii lui Toader Rohat, şi rămîne în proprietatea urmaşilor acestora din secolele XVI—XVII. Pentru Rareş confirmă uricul lui Sima Rohat şi al nepoţilor lui de frate, fiii lui Micotă, pe cele două cuturi ale satului Cuhneşti, la 13 martie 1532 [377]. De pe la mijlocul secolului XVI satul începe să fie numit *Rohoteşti*.

Prima menţiune a numelui nou datează din 15 martie 1587 [378], cînd sînt consemnaţi Holea pîrcălab şi Uşearul ot Rohuteşti. Acelaşi (?) uşar din Rohoteşti, Vlăgea, şi un Mateuţ, un Ionaşco sînt martori sau beneficiari ai unor vînzări şi danii în 1618 şi 1619 [379]. Într-un document de la Ştefan [Lupu] voievod [380] şi în altul din 1659 [381] aflăm pe urmaşii Rohoteşti ai celor din 1515 stăpîni aici şi disputîndu-şi o jumătate de sat (un cut) cu răzeşi din Şcheia şi din Tatomireşti, descendenţi din Oană Cuhne. Între răzeşii de la Rohoteşti se impune un Costantin diac, apoi pitar, care pune stăpînire pe mai multe părţi ale moşiei [382].

---

* Prima parte a acestui studiu s-a publicat în tomul XXVIII (1991) al *Anuarului*; numerotarea notelor urmează în continuare.

[375] *DRH*, II, p. 394—395.

[376] *DIR*, XVI, 1, p. 99—100.

[377] *Ib.*, p. 345—346.

[378] Gh. Ghibănescu, *Surete...*, X, p. 11.

[379] *DIR*, XVII, 4, p. 276, 380.

[380] N. Iorga, *op. cit.*, p. 142 (nr. 11, doc. cu data ruptă).

[381] *Ib.*, p. 144 (nr. 13).

[382] *Ib.*, doc. din 1668 (nr. 16).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Satul începe să se risipească de la sfîrşitul secolului XVII. Răzeşii locuiesc în alte sate [383], la Scînteia, Hilimoneşti, Cotîrleşti sau la Iaşi (Costantin pitarul). Un cut este cu totul desfiinţat de marele vornic Iordache Ruset, care cumpără în 1701 şi 1719 [384] „toţi Rohoteştii deplin, făr decît au rămas un cut din gios nevîndut, unde sînt nişte pomeţi în deal". Cu prilejul alegerii a 50 de pămînturi ale vornicului, la 20 iunie 1719 [385], se indică locul lor între pîrîul Rebricea şi pîrîul Tatomireasca, 25 de funii. În 1709 [386], moşia Rohoteşti era menţionată în hotar cu Moiceştii.

Cea mai mare parte a moşiei este moştenită în secolul XVIII în familia Rosetti. În 1787 [387] era a vornicesei Catinca Roset, în 1796 [388] a serdarului Ioniţă Roset, care, la 19 iulie 1798 [389], dă Rohoteştii banului Arghir Cuza în schimb pe o jumătate de loc de casă din Iaşi. O parte nevîndută era în 1742 [390] a lui Mihalache sin Panaite, iar în 1773 [391] mai stăpînea părţi în Cuhneşti şi [sic !] Rohoteşti un Enache Sava. Pentru Rohoteşti are loc un lung proces, între 1805—1853, al răzeşilor din Crăciuneşti cu banul Arghir Cuza, apoi cu Iordache Cuza şi cu clironomii săi. Actele judecăţilor, din 1817 [391bis] şi îndeosebi practicaua Divanului domnesc din 24 iunie 1844 [392], dau cîştig Cuzeştilor. Răzeşii nu renunţau la pretenţiile lor nici în 1853 [393], susţinînd că Rohoteştii sînt un capăt al moşiei Crăciuneşti. Într-un plan din 1827 Rohoteştii apar între Cărbuneşti, Grauri şi Crăciuneşti, la apus pe pîrîul Rebricea. În secolele XIX—XX, fosta moşie Rohoteşti a fost înglobată în moşia Tatomireşti (numită uneori şi *Perieni* sau *Gura Văii*). Astăzi toponimul *Rohoteşti* denumeşte un loc de pe dealul dintre satele Crăciuneşti şi Rebricea.

Cele două cuturi ale Cuhneştilor (Rohoteştilor), dispărute în preajmaanului 1700, nu pot fi localizate.

Documentele dovedesc originea maghiară a antroponimului *Rohat* [394bis]. Toader Rohat era, probabil, rudă cu Groza Rohat, fiul lui Oanăş [Ianoş] Ungureanul şi nepotul lui Feair. Numele satului de pe Racova, din 1491, *Rohaţi*, un plural direct cu funcţie toponimică, *Rohatul*, fosta moşie lîngă Nămoloasa, în sec. XIX [395], atestă o acomodare a numelui maghiar la sistemul fonetic românesc. Forma *Rohoteşti* presupune o acomodare progresivă a vocalei *o* printr-o fază *Rohăteşti* (neatestată).

[383] *Ib.*, p. 148, 149 ; *CDM*, V, p. 224 ; Arh. St. Iaşi, Doc. 66/57 (doc. din 1696).
[384] N. Iorga, *op. cit.*, p. 153 (nr. 42, 43, 45, 46).
[385] *Ib.*, nr. 44.
[386] Arh. St. Iaşi, Doc., 425/48.
[387] N. Iorga, *op. cit.*, p. 167.
[388] *Ib.*, p. 170.
[389] *Ib.*, p. 170—171.
[390] *Condica lui Constantin Mavrocordat*, II, p. 279.
[391] Arh. St. Iaşi, Doc., 622/30.
[391bis] „Revista istorică", vol. XXXI, 1945, p. 191—193.
[392] Arh. St. Iaşi, Doc., 913/10. Opis de doc. ale Rohoteştilor, în 1844, *ib.* 66/57.
[393] *Ib.*, 66/118.
[394] Biblioteca Academiei, H 2393 DLXXV 27.
[394bis] N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 362. Etimologia ucraineană, propusă de Iorgu Iordan, în *Dicţionar al numelor de familie româneşti*, 1983, p. 397, nu se confirmă.
[395] *DRH*, III, p. 189 ; R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, I, 1907, p. 311.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1. 1. Cărbunești sînt partea de nord a moșiei Rohotești, în secolele XVII—XIX.

În 1695 mai 20 [395bis], Sanda, fata lui Dumitrașcu siiman, vinde vameșului Crăste mai multe pămînturi din Cărbunești. Într-o hotarnică din 1720 [396] în care se stabilește zarea dealului ca hotar între Crăciunești, Rohotești și Tatomirești, sînt menționați și Cărbunești. Pămînturile lui Crăstea vameșul sînt moștenite de Ioniță Cuza, care mai primește ca danie părți din Cărbunești de la Gheorghe izbașa, fiul dascălului Evloghie, și de la alții, în 1773 [397], și mai cumpără jumătate din satul Cărbunești de la Lupul Vicol căpitan, fiul lui Costantin Vicol postelnic, nepot serdarului Vicol, în 1775 [398]. La rîndul său, Ioniță Cuza face danie mănăstirii Golia părți din moșiile Tatomirești și Cărbunești, în 1773, întărite în 1774 și alese în 1778 [399]. În 1781 [400], mănăstirea Golia avea 24 de pămînturi în Cărbunești, alături cu cele 55 de pămînturi din Tatomireștii de Jos. În hotarnica Tatomireștilor, din 1791, se menționează „racla din mijloc, din hotarul Cărbuneștilor cel din șes, de peste drumul mare, din beșicuță în sus, pe pîrîul Tatomireștilor..." [401] Cele 24 de pămînturi ale Goliei vor fi arendate lui Hristodor Adamachi, în 1828 și 1830 [402], banului Anghelichi, care era împiedicat de Iordache Cuza să intre în posesie, din care pricină acesta din urmă se judecă, în 1835—1837 [403], cu mănăstirea Golia. În 1854 [404], în moșia Cărbunești aveau părți răzeși, clironomi ai lui Iordache Cuza și Golia. Trupul de moșie Cărbunești este reprezentat în plan din 1827 [405]. Partea familiei Cuza va intra în componența moșiei Tatomirești, iar partea Goliei, secularizată, a devenit proprietatea statului pe care s-au împroprietărit, în 1879 [406], locuitori din satul Gura Văii.

Cărbunești au fost o așezare a unor răzeși *Cărbune*, proprietari ai moșiei din secolul XVII, atestați în sate apropiate, la Comănești, Todirești, Iurcești, Răcești. Satul este localizat prin material arheologic din secolul XVII—XVIII [407] și atestat în 1859—1860 [408], ca un cătun cu 4 locuitori, și în 1861 [409], cu numele greșit, *Tatomirești-Cărbunari*. În 1871 [410], Cărbunești erau consemnați ca moșie nelocuită, dar vechea așezare este de fapt continuată de cătunul *Gura Văii*, atestat ca sat în

[395bis] Arh. St. Iași, Anaforale, cond. 13, f. 101.
[396] *Ib.*, Doc., 913/10.
[397] Arh. St. București, Doc. istorice, 105/227.
[398] *Ib.*, 106/1.
[399] *Ib.*, 106/64 ; Arh. St. Iași, Anaforale, cond. 13, f. 102.
[400] *Ib.*, f. 106r.
[401] N. Iorga, *op. cit.*, p. 167.
[402] Arh. St. Iași, fond. cit., f. 102.
[403] *Ib.*, f. 101—109 ; cond. 8, f. 151v — 158r.
[404] *Ib.*, Doc., 913/20.
[405] V. nota 394.
[406] C. Chiriță. *op. cit.*, p. 183.
[407] Ghenuță Coman, *op. cit.*, p. 220, punctele LV 1,2.
[408] *Din lucrările statistice ale Moldovei*, p. 168.
[409] *LISTE* (1861), p. 1172.
[410] D. Frunzescu, *op. cit.*, p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1876,[411] cu 25 de locuitori în 1889,[412] menţionat în toate indicatoarele de localităţi pînă în 1968[413], cînd va fi numit *Rebricea*, preluînd numele staţiei C.F.R.

PETREŞTII

La 24 august 1443, se întăreau lui pan Moica şi fratelui său pan Tador mai multe sate şi seliştі, printre care şi „Petrileştii, unde este casa lui Piatră"[414]. Satul avea hotare din veac şi pare foarte vechi, fiindcă inventar arheologic din secolele IV, V—VII, VIII—XI[415] dovedeşte o relativă continuitate a locuirii în perioada formării poporului român şi în feudalismul timpuriu. Este probabil că Petreştii au fost reşedinţa unei stăpîniri cneziale pe valea Rebricei, a familiei Piatră în secolele XIV—XV. Satul, întărit pentru vislujenie, a fost vîndut sau pierdut de Moica şi Tador, fiii popei Micu, devenind proprietatea lui Ivan Piatră în a doua jumătate a secolului XV. De la acesta şi de la Paturniche, ambii nepoţi ai Petreştilor (Iaţco şi Giurgiu Piatră), cumpără satul Duma Brudur şi Giurgiu Nimereală, cu uric de la Ştefan cel Mare, menţionat în 1521 aprilie 21[416], cînd Ştefăniţă voievod întărea Petreştii nepoţilor lui Duma Brudur. Timp de un secol Petreştii sînt ai urmaşilor lui Duma Brudur şi ai celor din 1521, pînă în 1628 noiembrie 25[417], cînd 17 răzeşi vînd seliştea, cu loc de moară pe Rebricea, mănăstirii Bîrnova, cu 800 taleri de argint. Pînă la secularizare Petreştii vor fi moşie mănăstirească, menţionată în 1662 iulie 19[418], cînd Bîrnovei i se întărea dreptul de a lua zeciuiala, în hotarnica Dămăcuşenilor, din 1709 ianuarie 12,[419] unde se menţionează hotarul Petreştilor şi obîrşia văii Sasovei. Aici este prima atestare a numelui *Sasova*, care va înlocui în sec. XIX oiconimul *Petreşti*.

Mănăstirea Bîrnova uneşte moşiile Petreşti şi Perieni cumpărate în acelaşi an (1628), într-o singură proprietate, fapt ce explică o referinţă din 1714 noiembrie 1 la satul „Chetreşti care se numeşte Perieni"[420]. Moşia Petreştii sau Sasova este adesea menţionată în prima jumătate a secolului XIX în legătură cu pricini de hotare cu vecinii şi cu arendarea ei.[421]

Satul Petreşti (1443) se va numi şi *Sasova* din 1831.[422] Schimbarea numelui se explică prin mutarea vetrei satului pe valea Sasovei, la în-

[411] *INDICE* (1876), p. 164.
[412] V. nota 406.
[413] *LEGEA* (1968), p. 1659.
[414] *DRH*, I, p. 341.
[415] Ghenuţă Coman, *op. cit.*, p. 221.
[416] *DIR*, XVI, 1, p. 176 şi *CDM*, I, nr. 320, doc. cu o formă mai completă şi datare precisă.
[417] *DRH*, XIX, p. 599.
[418] *CDM*, III, nr. 860.
[419] V. nota 311.
[420] *CDM*, V, nr. 1270.
[421] Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 78, f. 97—100, Tr. 1137, op. 1290, dos. 111, f. 11; FOS, 1843, ad. 21 şi 22, p. 89, 1845, ad. 15 şi 16, p. 80; Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Bîrnova, dos. 18/1844.
[422] Arh. St. Iaşi, Tr. 885, op. 1011, nr. 144, f. 74 v.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ceputul secolului XIX. Satul nu este recenzat în catagrafiile visteriei de pînă în 1820,[423] cînd apar 21 de bejenari fără bir, aşadar de curînd aşezaţi în noul sat. Cele două nume alternează pînă în 1887,[424] cînd denumirea oficială devine *Sasova*. Toponimul, probabil unic, este un derivat : *Sas* cu sufixul *-ova*. O probabilă colonizare, din secolul XV (?), este o ipoteză pentru etimologia toponimului.

PERIENII

Prima atestare a satului şi a moşiei Perieni datează din 1628 noiembrie 5[425], cînd răzeşii, strănepoţi ai Anei şi Marinei, aceiaşi care vindeau în aceeaşi zi şi moşia Birceşti, dădeau pentru 650 de taleri mănăstirii Bîrnova patru părţi din moşie. Satul fusese cumpărat, ca şi Ostăşeştii (Birceştii), de Ana şi Marina de la Dragotă, fiul lui Ivan Petrescu, nepotul lui Iaţco Piatră, dar uricul de la bătrînul Ştefan vodă nu s-a păstrat pînă în 1628. Satul Perieni exista aşadar în secolul XV, probabil cu acelaşi nume.

Este suspectă afirmaţia din actul de vînzare că satul (moşia) Perieni se împărţea în 1628 în patru părţi, toate vîndute, în timp ce Ostăşeştii mergeau pe cinci părţi, una rămînînd nevîndută. Este probabil o vînzare incorectă a răzeşilor, fapt frecvent, care explică pricinile ulterioare ale mănăstirii cu alţi răzeşi, desigur pentru a cincea parte din Perieni. Astfel, un răzeş Fărîmă avea un iaz pe locul unei mori de pe Rebricea, pe care mănăstirea avea dreptul să-l strice, cu carte domnească din 1714 noiembrie 1[426], tocmai fiindcă deţinea actul de cumpărare integrală a moşiei.

Alte menţiuni : în 1662[427] Eustraie Dabija nu acorda mănăstirii privilegiul de a avea scutelnici la Perieni ; în hotarnica Dămăcuşenilor din 1709 un reper este valea Perienilor, aceeaşi care apare în harta Tufeştilor de pe la 1820[428] ; un Ion Şchiopul din Popeşti vînduse ante 1748 o parte din Perieni, care era însă a mănăstirii Bîrnova[429] ; în 1766, Matei Bantăş, cupeţ din Iaşi, se jeluia domniei că mănăstirea i-a cuprins o bucată de loc şi că nişte Fărîmeşti „se acolisăsc de moşia Perieni zicînd că ar fi a lor“[430] [trupul Crăciuneşti din moşia Draxeni] ; în 1780, fetele lui Draxin armaş vindeau şetrarului Costandin Tufescu o parte din Perieni, ajunsă apoi în proprietatea Saftei Tufasca, în 1814—1815, şi a banului Ioan Iosipescu, în 1836—1837, cînd era vîndută la licitaţie[431]. Între 1805—1861[432], răzeşii Fărîmeşti din Crăciuneşti au un lung şi neterminat proces cu Arghir Cuza, cu Iordache Cuza şi cli-

[423] *Ib.*, Tr. 166, op. 184, nr. 13, f. 216.
[424] IND. (1887), p. 305.
[425] *DRH*, XIX, p. 567—568.
[426] V. nota 420.
[427] *CDM*, III, nr. 867.
[428] V. nota 319.
[429] Arh. St. Iaşi, Doc., 622/27.
[430] *Ib.*, 418/36.
[431] *Ib.*, 622/32, 425/231, 237, 246 ; D.G.A.S. *Isprăvnicia ţinutului Iaşi*, 1984, dos. 2452.
[432] *Ib.*, Doc., 66/118, 432/212, 913/13 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ronomii săi pentru părți din Perieni și din alte trupuri de moșii vecine. În secolul XIX, numele *Perieni* desemnează și părți din moșiile Hilimonești, Golăiești, Gura Văii (fostă Rohotești), fiindcă proprietarii Cuzești au unit într-o singură moșie trupuri din stînga și din dreapta Rebricei [433]. Toponimul *Perieni* se păstrează astăzi ca nume al dealului de la S de Sasova, pînă la Bolați.

Perienii (1628) erau încă sat în 1662, dar dispar pe la sfîrșitul secolului XVII. În 1889, exista (?) un cătun Perieni, fără locuitori, numai cu casele proprietății [434], ținînd de Tatomirești. Nu poate fi însă documentată o continuitate de așezare între vechiul sat Perieni și cătunul (?) din secolul XIX.

Sufixul *-eni* al oiconimului indică originea locală a primilor săteni (veniți din Peri ?). Cf. satele Perieni de lîngă Bîrlad și din com. Probota, jud. Iași.

CRĂCIUNEȘTII

1. În 1598 ianuarie 27 [435], cu uric de la Ieremia vodă, Eremia Băseanul vel vătag de Vaslui cumpără de la Dumitru Trușco, fiul Oltii, nepot lui Trifin, o parte din satul Crăciunești de la obîrșia pîrîului lui Golîia, jumătatea de către Stavnic, din trei părți o jumătate. Moșul vînzătorului, Trif, avusese drese de la Bogdan voievod, iar Oltea de la Petru vodă cel Bătrîn [Rareș]. Satul este deci mai vechi, cel tîrziu de la începutul secolului XVI. În acest veac moșia Crăciunești avea două părți, de sus, spre Stavnic, și de jos. Partea de sus se împărțea, la rîndul ei, în trei părți. După 1598, Eremia Băseanul mai cumpără cu trei ispisoace restul jumătății de sus, întărite cu un mare uric de la Radu vodă [436].

În secolul XVII pol sat Crăciunești este boieresc, al lui Băisan, și pol sat, de jos, este moșie răzeșească. Pe ambele părți erau vecini. Ștefan Tomșa dădea o carte de urmărire unui Petrea din Crăciunești, care locuia la Scînteia, să caute zece fugari din Crăciunești cărora le plătise cisla [437].

Jumătatea de sus a moșiei va fi moștenită pînă în secolul XX de urmașii lui Eremia Băisan. Din izvodul de împărțeală între fiii vornicului Băisan, din 1670 mai 27 [438], reiese că pol sat (de fapt un sfert) era al Antonicăi și pol sat al Angheliței. Antonica, măritată cu Dumitru vătavul, va fi bunica și străbunica unor răzeși Fărîmă și Iurașcu,

[433] *Ib.*, Hărți și panuri, nr. 537, din 1883, nr. 656, din 1885, nr. 567, din 1917 [= 1914] ; Al. I. Gâlcă, *Carte de hotărnicie a moșiei Gura Văii sau Perieni*, 1914 ; planul din 1827 (v. nota 394).

[434] C. Chiriță, *op. cit.*, p. 183.

[435] N. Iorga, *op. cit.*, p. 141—142 și M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, 1932, p. 534.

[436] *DIR*, XVII, 4, p. 149, doc. din 1617 aprilie 20—1618 martie 20. Ispisoacele de la Ieremia voievod sînt menționate în izvod de ispisoace, Arh. St. București, Doc. istorice, 161/33.

[437] DIR, XVII, 3, p. 42, doc. din 1611 dec. 19—1615 noiembrie sau 1621 sept. — 1623 aug. Altă mențiune a satului, în 1613, *ib. p.* 146.

[438] Acte C. Cihodaru, nr. 46.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

din secolul XVIII, iar Anghelina, soţia lui Gheorghe Jora, va lăsa partea ei lui Toderaşcu Jora şi Tudoscăi, fiii ei. De aceea, moşia Crăciuneştilor va merge, în secolele XVIII—XIX, pe patru bătrîni. Documentele permit urmărirea evoluţiei proprietăţii asupra acestor bătrîni în spiţa răzeşilor Fărîmă, Iuraşcu şi în familiile boiereşti Jora, Cuza, Gheuca.

Informaţiile relative la jumătatea de jos a moşiei, în sec. XVII, sînt mai puţine. În 1619 iulie 4,[439] un Ştefan Badea dăruieşte partea sa din Crăciuneşti soţilor Ionaşco şi Agafia din Rohoteşti. Răzeşii Fărîmă, care aveau ocine în ambele părţi ale moşiei, vor fi scoşi din jumătatea de sus în 1657[440] de Toderaşco Jora, dar vor intra în spiţa lui Eremia Băisan cînd un Vasile Fărîmă se căsătoreşte, pe la 1700, cu o nepoată a Antonicăi Băisan, Alexandra.[441] O soră a acesteia aduce, tot prin căsătorie, pe răzeşii Iuraşcu în acelaşi bătrîn (Antonica), astfel încît, în secolele XVIII—XIX, Fărîmă şi Iuraşcu sînt principalele familii de răzeşi la Crăciuneşti. În prima jumătate a secolului XVIII moşia se împărţea astfel : în jumătatea de jos erau răzeşi Fărîmă şi Iuraşcu, un sfert era Gheuca şi un sfert Cuza.

Numeroase acte[442] consemnează nesfîrşite pîre şi judecăţi între răzeşi şi proprietarii Cuzeşti, care îşi măresc proprietatea prin danii şi cumpărături, în 1764, 1768, 1789, 1792, 1799, 1809. Răzeşii înşişi se ceartă pentru ocinele lor. La sfîrşitul secolului XVIII apar răzeşii Barbu, intraţi prin căsătorie în neamul Fărîmă. Ei vînd, în 1802—1804, 273 de stînjeni din Crăciuneşti medelniceresei Nastasia Buzdugăneasa, moşteniţi de ginerele acesteia, Grigore Anghelichi, şi apoi de nepotul Neculai Anghelichi[443].

În prima jumătate a secolului XIX răzeşii de Crăciuneşti sînt mazili, postelnici, sulgeri. Ei se judecă, între 1805—1817[444], cu Anghir Cuza şi, între 1837—1861[445], cu Iordache Cuza şi clironomii săi pentru împresurări. Hotarnice din 1796, 1806, actele judecăţilor, îndeosebi practicau Divanului Domnesc din 1844, planuri din 1827 şi 1885 facilitează studiul detaliat al evoluţiei proprietăţii la Crăciuneşti[446].

1. 1. Gheuca este un bătrîn din partea de sus a Crăciuneştilor, în secolele XVIII—XIX.

---

[439] *DIR*, XVII, 4, p. 380—381.

[440] N. Iorga, *op. cit.*, p. 142.

[441] Pentru moştenitorii lui Băisan, v. şi N. Iorga, *op. cit.*, p. 154 ; Gh Ghibănescu, *op. cit.*, VII, p. 265—266, 267—268, 270, *ib.*, XXII, p. 23—24.

[442] N. Iorga, *op. cit.*, p. 161—163, 167—174 ; Arh. St. Iaşi, Doc., 66/57 ; Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 54/82, 87, 89, 90, 158 ; *ib.*, A. N., XXXVIII/35, hotarnică din 1766.

[443] Arh. St. Iaşi, Doc., 66/42, 688/10, 805/1, 10, 12, 13, 35, 38, 913/10 ; *ib.*, Tr. 1785, op. I 2035, dos. 1021, 1035 ; Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 1643/26, 54/189, 194 a, 209, 214, 223, 228, 234 ; „Revista istorică", vol. XXXI, 1945, p. 176—194.

[444] Arh. St. Iaşi, Doc., 66/7—9, 416/74, 432/212 ; Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 54/90, 91, 158, 104/144, 175/84, 183.

[445] Arh. St. Iaşi, Doc., 62/1, 48, 66/61, 103, 118 sqq, 432/212, 348, 913/11—13, 15, 17, 18, 20, 27.

[446] *Ib.*, 913/10 ; Arh. St. Vaslui, Prefectura jud. Vaslui, dos. 2/1864, f. 58v, 59v, pentru împroprietărirea din 1864 ; Biblioteca Centrală de Stat, Col. Saint-Georges, XXV/7, XCIX/4 ş.a., dosare din fondul Pangrati.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Un bătrîn, al lui Toderaşcu Jora, moştenit de fiii săi Irimia şi Lupaşcu, a fost vîndut de aceştia, în timpul lui Constantin Cantemir, lui Frangole vameşul, şi întărit lui Pandele, fiul lui Frangole, în 1708 iulie 7 [447]. Pandele vinde în 1727 martie 23 [448] această parte din Crăciuneşti lui Ştefan Hermeziu, care, la rîndul său, o vinde lui Toader [Gheuca] ot visterie, la 20 iulie 1727 [449]. Acesta este bătrînul care se va numi *Gheuca*. La 13 mai 1762 [450], se alege bătrînul lui Ioniţă Gheuca spătarul, fiul lui Toader Gheuca. O nouă hotarnică, cu stîlpire, se face în 1766 [451]. În 1772 [452], Ioniţă Cuza primeşte moşia Ilincăi Gheculeasca, văduva spătarului, pentru o datorie. Partea aceasta este moştenită de Arghir Cuza, de Iordache Cuza, de fiica acestuia Eufrosina [453], căsătorită cu Gavril Pangrati, şi apoi de Ermil Pangrati. În 1814 [454], 1817 [455], 1844 [456], *Gheuca*, este numit un bătrîn întreg, din patru bătrîni ai moşiei Crăciuneşti, reprezentat în plan din 1827 şi din 1934 [457] (fără nume). Astăzi, toponimul este necunoscut.

Crăciuneştii este satul (1598) unui Crăciun, neidentificat, din secolele XV—XVI. Aşezarea nu are discontinuităţi.

MICLĂUŞENII sau GRAURII

1. Satul unui Miclăuş, persoană neidentificată, din secolele XV—XVI, se va numi din a doua jumătate a veacului XVI *Grauri*. Prima atestare se găseşte într-un ispisoc de la Petru voievod [Şchiopul], din 1587 aprilie 11 [458], prin care se întărea a cincea parte din a patra parte din sat din Grăureşti, cumpărată de Nicoară şi de fiul său Pîntea de la un Lupan, cu 220 de zloţi. Cu zapis din anul 7105 [459] <1596 septembrie 1 — 1597 august 31>, Eremia Băisan cumpără a cincea parte din a patra parte de sat din „Miclăuşeni, care se numeşte acum Grauri", de la Zaharia, fiul Marincii, nepotul popei Danciul, strănepotul lui Fetion Muntean. Satul este vechi, fiindcă Fetion Muntean avusese drese de cumpărătură şi întăritură pentru sat de la Ştefan voievod şi de la Alexandru voievod [460]. Satul se va fi numit *Miclăuşeni* pînă pe la mijlocul secolului XVI, cînd, stăpînit de un Graur, va primi un nume nou. Moşia se împarte în Graurii de Sus şi Graurii de Jos, probabil între frate şi soră, Ion şi Marinca. Fiii acestora încep să-şi vîndă ocinele lor.

---

[447] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, VII, p. 265—266.
[448] *Ib.*, p. 167—268.
[449] N. Iorga, *op. cit.*, p. 154.
[450] *Ib.*, p. 161.
[451] Arh. St. Iaşi, Doc., 688/10 şi 913/10 (menţiune: partea Gheuculeului).
[452] N. Iorga, *op. cit.*, p. 164.
[453] V. nota 454.
[454] Arh. St. Iaşi, Doc., 805/1.
[455] *Ib.*, 688/10.
[456] *Ib.*, 913/10.
[457] *Ib.*, Hărţi şi planuri, nr. 1109.
[458] *DIR*, XVI, 3, p. 349.
[459] *Ib.*, XVI, 4, p. 147—148. Uricul de întărire din 1598 ianuarie 27, în N. Iorga, *op. cit.*, p. 141—142.
[460] Întăritura de la Alexandru voievod, desigur Lăpuşneanul, va fi fost acordată nu lui Fetion Muntean, ci popei Danciul.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Băiseanul uricar cumpără în 1602 mai 17 [461] încă 12 ogoare [pămînturi] din a treia parte din partea de jos din satul „Miclăuşeni, care acum se numeşte Graurii" de la Salomia, fiica lui Ion Graur, nepoata Anii, cu 20 galbeni ungureşti. Un izvod [462] de zapise şi ispisoace ale Băisanului, din secolul XVII, menţionează alte trei cumpărături din Grauri cu zapise din timpul lui Eremia voievod [Movilă]... La începutul secolului XVII [462bis], între răzeşii de Grauri (Grăureşti), înrudiţi cu acei din Vilneştii de pe Telejna, sînt atestaţi un Mănăilă pîrcălab, Dumitraşcu Bantăş. Unele părţi din cele două sate fusese zălogite lui Gîrbescul, mare vătav de Cîrligătura, şi erau disputate de urmaşii acestuia. Satul Grauri exista în prima jumătate a secolului XVII. În 1619 [463], trei răzeşi din Grauri erau martori la o vînzare în Crăciuneşti.

Timp de două secole moşia este disputată între răzeşi, care locuiau în Crăciuneşti, şi urmaşii lui Eremia Băisan. La 27 mai 1670 [464], pol sat Grauri era al lui Simion Băisan, dar apoi este al urmaşilor Anghelinei : Toderaşco Jora, Safta Jora, Toader Cuza. În 1721 februarie 15 [465], cînd fiii şi ginerii lui Toderaşco Jora îşi împart ocinele moştenite, a patra parte din Griori [sic !] revine lui Solomon Botezu. În 1742 [466], Ioniţă Cuza stăpînea pămînturile moştenite de la unchiul său Toader Cuza şi de la Băisan. O parte din Grauri era acum a unui Fărîmă, „om neticnit", care voia să-şi aleagă ocina sa. Ioniţă Cuza solicită cercetare şi se face hotarnică la 26 mai 1743 [467]. În 1754 [468] Ioniţă Cuza se judeca la Divan cu Anghelache Băisan pentru 12 pămînturi din Grauri. Cîştigă cel dintîi care îşi măreşte proprietatea prin danie şi cumpărături în 1764 şi 1768 [469]. În 1780 iulie 13 [470], Ştefan Caracaş măsoară părţile din Crăciuneşti şi din Grauri ale lui Ioniţă şi Andronic Fărîmă, Tudose aprod şi Ioniţă Cuza (acum mort). Răzeşii Tudoseşti fac schimb, între 1802—1804 [471], dînd părţile lor din Grauri (184 de stînjeni) Nastasiei Buzdugăneasa, moştenite de Grigore Anghelichi, care mai cumpără alte pămînturi de la Fărîmeşti şi Iurăşceşti. În 1814 [472], fraţii Arghir şi Gheorghe Cuza vînd la mezat părţile lor din Grauri, care devin trup al moşiei Crăciuneştii de Sus a paharnicului Grigore Anghelichi. Moşia Grauri este adesea menţionată în prima jumătate a sec. XIX cu prilejul judecăţiilor răzeşilor din Crăciuneşti cu proprietarii Cuzeşti [473].

[461] *DIR*, XVII, 1, p. 45 ; menţiune şi în uric de la Radu vodă, 20 aprilie 1617 — 20 martie 1618, *ib.*, XVII, 4, p. 151.

[462] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 161/33.

[462bis] *DIR*, XVII, 2, p. 5 (1606), 4, p. 93 (1617), p. 298 (1618) ; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XVI, p. 30 (1620).

[463] *DIR*, XVII, 4, p. 380.

[464] Acte C. Cihodaru, nr. 46 (suret din 1806 iunie 20).

[465] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, VII, p. 270.

[466] N. Iorga, *op. cit.*, p. 157—158.

[467] Arh. St. Iaşi, Doc., 688/10, 805/1 (menţiuni) ; *Condica lui Constantin Mavrocordat*, I, p. 238.

[468] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 274.

[469] *Ib.*, p. CLXXXVIII, CLXXXIX—CXC ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 162.

[470] Arh. St. Iaşi, Doc., 66/4.

[471] *Ib.*, 805/1, 13 ; 688/10.

[472] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. CCXV.

[473] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 54/173, 189 ; Arh. St. Iaşi, Doc., 66/118, 432/212, 348, 805/1, 13, 913/10, 13, 15, 18, 20.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

O altă parte din Graurii de Sus și Graurii de Jos devine trup al moșiei Glodeni, din 1819 [474] (v. *Năvîrnețul*). Partea lui Grigore Anghelichi era în 1885 [475] trup al moșiei Crăciunești, al Nataliei Tăutu. Expropriată, această moșie devine proprietatea Casei Rurale de pe care se vor face vînzări și împroprietăriri ale locuitorilor din Rateșul Cuzei, în 1920—1921 [476].

Un plan al moșei Graurii de Sus și Graurii de Jos, din 1827 [477], localizează vechea moșie în partea de nord a teritoriului satului Rateșul Cuzei. Toponimul *Dealul Graurului* [478], activ și astăzi, conservă oiconimul.

Satul Miclăușeni, numit *Grauri*, din 1587, mai exista în secolul XVII. Risipit prin vînzările răzeșilor care trăiesc în Crăciunești, satul nu mai este menționat două secole. Va fi dăinuit totuși un cătun, menționat în 1859—1860 [479], cînd se recenzează Graurii i Crăciuneștii, cu 232 locuitori, și în 1861 [480]. Cătunul a dispărut după 1864.

Talanca este un cătun format pe vechea moșie Grauri după 1921, atestat în 1932 și inclus în 1939 și 1941 [481] în Gura Văii, dar și în Crăciunești (!). Astăzi este înglobat în partea de N a satului Rateșul Cuzei.

1. 1. **Năvărnețul** este partea de apus a vechii moșii Miclăușeni, în secolele XVII—XIX.

Prima atestare datează din 24 iunie 1728 [482], cînd Velicico Cuza dă fratelui său Toader Cuza partea din Năvărniț cumpărată de spătarul Dumitrașco Cuza de la Ion Armașul. În 1694 [483] același Ioan biv armaș vînduse clucerului Dumitrașco Cuza partea sa din Crăciunești, „din partea popii Chirilă". Ioan biv armaș era fratele popei Ursul de la biserica „de la poartă" din Iași, în 1694 [484].

Toader Cuza vinde partea sa din Năvărniț lui Toader Gheuca de la visterie, cumnatul său, la 28 iunie 1728 [485]. Mai tîrziu, postelnicul Ioniță Cuza, nepotul lui Toader Cuza, a întors banii lui Toader Gheuca și „și-au luat moșie" [486]. Părți din Năvărneț, Graurii de Jos și Graurii de Sus, cumpărate prin mezat de Costandin Andronache (Glodeanu), devin trupuri ale moșiei Glodeni. În 1819, 1824, 1826, 1834, 1848, 1851—1852 [487], sînt cercetări și judecăți între Costandin Andro-

[474] Cumpărarea prin mezat a părților din Grauri și Năvîrneț de către Costandin Andronache este documentată, indirect, în 1819.

[475] Arh. St. St. Iași, Doc., 688/10 ; Hărți și planuri, nr. 656.

[476] Anchetă (1985).

[477] V. nota 394. Un plan al moșiei Grauri s-a ridicat în 1848 ; mențiune la Arh. St. Iași, Tr. 1785, op. I 2035, dos. 1035.

[478] Arh. St. Iași, Hărți și planuri, nr. 567 (1917).

[479] *Din lucrările statistice ale Moldovei*, p. 168.

[480] *LISTE* (1861), p. 1172.

[481] *DEC.* (1932), p. 6591 ; *DEC.* (1939), p. 2372 ; *Indicatorul localităților din România*, 1943, p. 687, 690.

[482] N. Iorga, *op. cit.*, p. 154 (nr. 51).

[483] *Ib.*, p. 147.

[484] *CDM*, IV, nr. 1672.

[485] N. Iorga, *op. cit.*, p. 154 (nr. 52).

[486] *Ib.*, text nedatat, pe verso doc. cit. *supra*.

[487] Arh. St. Iași, Anaforale, cond. 135, f. 116r—118r ; *FOS*, 1848, p. 29, *ib.*, 1851, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

nache şi, apoi, fiica lui Ruxandra Botez cu Arghir şi Iordache Cuza, cu Grigore Anghelichi şi alţi răzeşi din Crăciuneşti pentru hotarele acestor moşii. Trupul Năvărneţ este reprezentat în două planuri de la începutul secolului XIX [488]. În 1885 [489] era al clironomilor Profirei Dimitriu, moştenitorii din Glodeni ai Ruxandei Botez.

Năvîrneţul nu este atestat ca sat, dar menţiunea siliştei în secolul XIX indică o probabilă aşezare din secolul XVII.

Năvîrneţ (i), cu var. *Năvărneţ, Năvîrneţul, Năvărnăţ (i), Năvîrnieni* sînt numele unor sate şi moşii atestate în secolele XVI—XIX în ţin. Tecuci, Tutova, Fălciu şi Iaşi [490]. Există o certă legătură între răzeşii de la Năvîrneţ-Crăciuneşti şi aceia de la Năvărniţi, ţin. Tutovei, de lîngă Bîrlad, unde se aflau şi o prisacă a Gheucăi [491], o silişte a Fărîmeştilor la Movila Epii [492] şi moşia Perieni. Etimologia este obscură. Numele este, probabil, un derivat adjectival cu sufixul *-eţ* de la vb. *năvîrni*, învechit, rar şi regional, „a se încumeta, a îndrăzni, a se strădui, a se trudi", cu atestări din Transilvania ; cf. s. f. *năvîrneală* [493]. *Năvîrneţ* ar putea fi un supranume (neatestat) al unor proprietari, cu sensul „cerţăreţ", „îndrăzneţ", sau un adjectiv indicînd natura locului, „strîmt, dificil, greu de cultivat". Toponimul atestă circulaţia, şi în Moldova, a unui cuvînt rar. În zona investigată, astăzi toponimul este uitat.

GOLĂIEŞTII

În uric din 1488 ianurie 9 [494], se întăreşte lui Golăi de la Rebricea „un sat, pe Rebricea, anume Golăieştii", cumpărat cu 150 de zloţi tătărăşti de la pan Ivanco Turcul sulger şi de la fraţii săi Toader şi Mihul. Satul, cu hotare vechi, din veac, era dreaptă ocină a vînzătorilor, nepoţii lui Simeon Turcul, boier în sfat între 1436—1441 [495]. Timp de un secol Golăieştii se împart între urmaşii lui Golăi (Golăe,

---

[488] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 1033/239 şi planul din 1827 (v. nota 394).

[489] Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 656.

[490] *Năvîrniţi*, sat în ţinutul Tecuciului, 1593—1594, *DIR*, XVI, 4, p. 91 ; 1619, *ib.*, XVII, 4, p. 407 (aici şi *Năvîrniţi). Novăniţă*, probabil *Năvărniţi*, sat, 1594, *ib.* XVI, 4, p. 104. *Năvîrneţii*, 1775, *Documente privind relaţiile agrare*, II, p. 469, în sec. XIX împărţit în Năvîrneţul de Jos şi Năvîrneţul de Sus.

Năvîrneţi, sat pe Sohovăţul Sec sau Uscata, în ţinutul Iaşilor, azi în R. S. S. Moldova, 1616, *DIR*, XVII, 4, p. 64, 65 (aici şi formele *Năvîrneştii* şi *Năvîrneşi*, greşeli de scriere în copia unei traduceri a documentului) ; *Năvărniţi*, 1618, *ib.*, XVII, 4, p. 253, 254 ; seliştea *Năvărniţă* (formă greşită), 1620, *ib.*, XVII, 4, p. 445 ; *Năvîrneţi*, 1624, *ib.*, XVII, 5, p. 281 ; *Năvărneţul*, selişte a mănăstirii Nicoriţă, 1749, Arh. St. Iaşi, Doc., 173/27 ; slobozia *Năvărneţu*, 1803, Th. Codrescu, *Uricarul*, VIII, p. 339. *Năvîrniţi*, ţinutul Tutovei, 1688, Arh. St. Iaşi, Doc., 405/147 ; *Năvărnienii*, 1643, „Miron Costin", 1913, nr. 4, p. 50. *Ungurenii* sau *Năvîrneţu*, 1777—1778, numită în sec. XIX şi *Todireştii*, în hotar cu Pojorănii, ţinutul Fălciului, Arh. St. Iaşi, Doc., 409/103 ; Anaforale, cond. 115, f. 18r. Pentru identificări, localizări şi atestări din sec. XIX v. *Repertoriul istoric al unităţilor adminstrativ-teritoriale din Moldova (1772—1988)*, Iaşi (sub tipar).

[491] *CDM*, V, nr. 661, 758.

[492] Arh. St. Iaşi, Doc., 458/42 (1644 februarie 20).

[493] *Dicţionarul limbii române* (DLR), tom VII, partea 1, Litera N, 1971.

[494] *DRH*, III, p. 41.

[495] *DRH*, I, Indici de nume.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Golia) de la Rebricea, care vînd şi cumpără între ei părţi de moşie, o moară [496]. Un cumpărător al unei părţi este Neculai Tătar [497], probabil rudă cu neamul Golăeştilor, boieri însemnaţi în secolele XVI—XVII [498].

Satul este menţionat în veacul XVII în legătură cu martori la vînzări (Mogîldea şi Ihnat din Golăeşti [499]) sau în hotar cu satele vecine Băloşeşti, Vultureşti, Comăneşti [500]. Printre răzeşii acestui secol se consemnează Simion Mogîldea, fiii săi Neculai şi Gavril şi nepotul Postolache [501], un Lozonschi de la care Iordace Ruset primeşte o danie, în 1692—1693 [502], Andronic de la visterie, în 1697 [503]. În veacul următor, moşia Golăeşti merge pe trei bătrîni : Neculai şi Gavril Mogîldea şi Andronic, moşteniţi de răzeşi Mogîldeşti [504], răzeşi Golăe (Pălade, Angheluţă, Anuşca [505]), Ciolpan [506], Băisan, Mîţă, Burghelea [507], de Ilie Gîndul, ginerele lui Andronic, şi de fiica acestuia, Safta Gînduleasa, care, în 1778[508], stăpînea un bătrîn întreg din toată moşia. Spătarul Ioniţă Cuza cumpără cu mai multe zapise, între 1764—1774 [509], ocine răzeşeşti, moştenite de Arghir Cuza, care mai cumpără şi el alte părţi, între 1791—1817 [510], sau le dobîndeşte prin schimb, astfel încît va deveni proprietarul părţii de sus a moşiei Golăeşti. Partea de jos ajunge în stăpînirea Zoiţei Rosetti, strănepoata lui Iordache Ruset şi soţia vornicului Teodor Balş, prin moştenire, prin cumpărături sau schimburi, în anii 1812, 1815 şi 1817 [511]. Numeroase neînţelegeri se consemnează între cei doi vecini, prilej de cercetări şi mărturii între 1811—1824 [512]. În 1818, Zoiţa Balş avea o treime din moşia Golăeşti, Arghir Cuza două treimi iar răzeşii părţi în ambele proprietăţi.

Partea de jos a Golăeştilor va fi dăruită, ca trup al moşei Vultureşti, de Zoiţa Balş mănăstirii Văratic, în 1827[513], iar partea de sus, moş-

[496] *DIR*, XVI, 1, p. 420—421 (1546 martie 22); 3, p. 380 (1588 martie 8).
[497] *Ib.*, 3, p. 233 (1583 octombrie 26).
[498] Spiţa neamului lui Golăi de la Rebricea, de Sever Zotta, în „Ioan Neculce", fasc. 5, 1925, p. 39.
[499] *DIR*, XVII, 4, p. 380 (1619 iulie 4).
[500] N. Iorga, *op. cit.*, p. 145 (1692 iunie 11); *CDM*, V, nr. 875 (1709 iunie 30), 882 (1709 august 5); T. G. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec*, 1939, p. 39 (1709 oct. 10).
[501] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Văratec, VI/54 (spiţă din 1817), 55.
[502] Arh. St. Iaşi, Doc., 259/2, f. 11v.
[503] N. Iorga, *op. cit.*, p. 147.
[504] *Ib.*, p. 174, 178.
[505] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace...*, V, 1, p. 157.
[506] N. Iorga, *op. cit.*, p. 158—159.
[507] Gh. Ghibănescu, *Surete...*, VII, p. 274.
[508] Arh. St. Bucureşti, fond cit., VI/5, 7, 8, 11, 31, 33, 35, 38; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace...*, V, 1, p. 158; *Condica lui Constantin Mavrocordat*, II, p. 269, 284.
[509] Arh. St. Bucureşti, fond cit., VI/29, 55; N. Iorga, *op. cit.*, p. 163, 164—165.
[510] N. Iorga, *op. cit.*, p. 168, 172, 178; Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 259/35.
[511] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Văratec, VI/48, 53, 58.
[512] *Ib.*, VI/37, 40, 43, 48—53, 56—61; N. Iorga, *op. cit.*, p. 174—179. Litigii între răzeşi, pe de o parte, între răzeşi şi Arghir Cuza, pe de altă parte, Arh. St. Bucureşti, fond cit., VI/16, 17, 19, 44; 13, 21, 23, 25, 27, 29, 41, 46, 56, 57; XI/9. Documente din acest fond sînt publicate de T. G. Bulat, *op. cit.*, passim.
[513] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 187. Arh. St. Bucureşti, Planuri, jud. Vaslui, nr. 19 (1844).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tenită de Iordache Cuza şi de clironomii săi, va fi înglobată în moşiile numite *Perieni, Tatomireşti,* apoi *Rateşu Cuzei* [514]. Această jumătate de moşie este reprezentată în planul din 1827. Astăzi, toponimul *Golăieşti* denumeşte o tarla de pe teritoriul satului Rateşul Cuzei.

Inventar arheologic din secolele XVI—XVII [515] documentează vatra satului Golăieşti în interfluviul pîraielor Rebricea şi Crăciunească (pîrîul Goliei), la vest de conacul Pangrati. Satul a dispărut la sfîrşitul secolului XVIII, cînd sînt menţionaţi ultimii răzeşi. Răzeşii din prima jumătate a secolului XIX locuiau în alte sate.

Rateşul Cuzei este un sat de împroprietărire, înfiinţat pe moşia Golăieşti a Cuzeştilor, a lui Ermil Pangrati, nepotul lui Iordache Cuza, de la sfîrşitul secolului XIX şi pînă în 1945 [516], şi a Casei Rurale, ante 1914 [517]. Un rateş făcut de Ioniţă Cuza, ante 1778, menţionat în 1811 [518], refăcut de Iordache Cuza între anii 1833—1836 [519], ruinat în 1889 [520], dă numele proprietăţii Casei Rurale din 1914, *Rateşul lui Cuza.* O mică aşezare, cu populaţia înglobată în 1912 în satul Gura Văii [521], se va extinde după 1920—1921. Oficial, Rateşul Cuzei este sat din 1924 [522], în com. Drăguşeni. Astăzi înglobează şi cătunul Talanca.

COMĂNEŞTII

La 15 martie 1497 [523], Urîta, fiica Malei, nepoata lui Iaţco Piatră, vinde a treia parte de sat „de unde a fost Comănial" lui Cîrstea şi fratelui său Stanciu. Satul are hotare bătrîne, din veac. Se atestă aşadar un jude sau vătăman din secolul XV, care motivează numele aşezării, stăpînită în prima jumătate a acelui veac de Iaţco Piatră. În următoarele două secole satul este foarte rar menţionat în documente. La 4 martie 1546 [524] se întăreşte jumătate din a treia parte din satul „unde a fost Comănel, pe Răbricea, ce acum se numeşte Cărbuneştii" fiilor lui Stanciu. Noul nume nu s-a impus. Fragmentată încă din secolul

---

[514] Înglobări care pot crea confuzii. În 1837, doi călători străini treceau pe la hanul Tatomireşti (!), de fapt rateşul lui Iordache Cuza de pe moşia Golăieşti: Alex. Lapedatu, *Doi misionari scoţieni în ţările române acum o sută de ani,* în „Academia Română, Mem. Secţ. Ist.", seria III, tom XV, 1934, p. 13.

[515] Ghenuţă Coman, *op cit.,* p. 221, punctul LV. 7, şi informaţii N. Gr. Ciubotaru.

[516] Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 1109 (1934). Un bogat fond de documente de la Ermil Pangrati (1864—1930) la Biblioteca Centrală de Stat, Colecţia Saint-Georges, îndeosebi XXV/7, XXXII/10, pentru arendarea moşiei Crăciuneşti-Golăeşti.

[517] Al. I. Gâlcă, *Carte de hotărnicie a moşiei Gura Văii sau Perieni,* 1915, şi Arh. St. Iaşi, fond cit., nr. 567 (1917).

[518] N. Iorga, *op. cit.,* p. 174.

[519] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 1022/33, 34, 36; 1026/160, 169, 211, 213, 218; 1027/24—26, 41, 42, 46, 64, 71, 72, 76, 77, 81, 103, 108, 131. Descriere de G. Sion, *Proză. Suvenire contimpurane,* 1956, p. 371.

[520] C. Chiriţă, *op. cit.,* p. 183—184.

[521] *Indicatorul localităţilor din România,* 1943, p. 690, 693.

[522] *Indicator alfabetic al tuturor localităţilor (oraşe, sate şi cătune) din România,* Bucureşti, [1924].

[523] *DRH,* III, p. 391—392.

[524] *DIR,* XVI, 1, p. 414.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

XV, proprietatea este răzeşească din veacul următor. La sfîrşitul sec. XVII obştea se descompune. În 1696 [525] se alegeau părţile unor răzeşi, iar Vasile şi Andronache Oţel încercau să vîndă o parte din Comăneşti fără ştirea rudelor. În 1700 şi 1703 [526] vornicul Iordache Ruset cumpără 100 de pămînturi din Comăneşti, măsurate în 1708 şi întărite la 10 octombrie 1709 [527]. Rămîneau nevîndute 11 pămînturi din partea de jos, ale lui Vasile Buhăescu şi ale altor răzeşi. Partea cumpărată de vornic va fi în secolul XVIII moşie boierească, a lui Ştefan Ruset în 1765 [527bis], a lui Vasile Roset, în 1766 [528], a Catincăi Ruset, în 1788 [529], cînd era lăsată prin diată fiicei sale Zoiţa, căsătorită cu Teodor Balş. Moşia era considerată trup al moşiei Vulturești, în 1826 şi 1827 [530] cînd era dăruită mănăstirii Neamţ şi apoi mănăstirii Văratic.

Cele 11 pămînturi nevîndute erau în 1711 [531] ale lui Vasile, ginerele lui Antiohie Ciujdea din Buhăieşti, ale lui Vasile Buhăescu paharnic, în 1759 [532], ale fraţilor Ştefan şi Ioniţă Caracaş, la sfîrşitul secolului XVIII [533], ca trup al moşei Buhăieşti. Comăneştii apar în planuri de la începutul secolului XIX [534].

Satul lui Comănel (1497), numit Comăneşti în 1631 [534bis], deşi era considerat silişte în 1700, nu pare a fi cu totul pustiit. Pe partea nevîndută răzeşii au mai locuit pînă spre sfîrşitul secolului XVIII. Tradiţia locală şi material arheologic din secolele XI—XIII, XV—XVI şi XVII—XVIII [535] indică aşezarea pe capul dealului de la S—V de staţia C.F.R. Buhăieşti, La Răşcanu.

Gara Buhăieşti este o mică aşezare formată după 1920, menţionată în 1931 [536] împreună cu *Cioara* (Gara Buhăeşti sau Cioara). Sinonimia este eronată. Astăzi cătunul este înglobat în satul Buhăieşti.

DZEMEŞEŞTII sau TUFEŞTII şi POPEŞTII

1. **Dzemeşeştii** sînt o veche moşie, menţionată abia în 1617 martie 8 [537], cînd se întăreşte lui Simion Dzeameş, Ion Tufeş şi altora, toţi ne-

---

[525] Acte C. Cihodaru ; Arh. St. Iaşi, Epitropia Sf. Spiridon, pachet 22/6.
[526] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 120—121, 124, 125, 126—127.
[527] *Ib.*, p. 133—134, 38—39. [527bis] *BCIR*, VIII, 1929, p. 87.
[528] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 144—146.
[529] *Ib.*, p. 153.
[530] *Ib.*, p. 186—190.
[531] N. Iorga, *op. cit.*, p. 150.
[532] Arh. St. Iaşi, Doc., 653/65, f. 7v.
[533] *Ib.*, 412/220.
[534] O hotarnică s-a făcut în 1781 august 2 (menţiune în doc. de la nota 532); cf. şi 412/227 (doc. nedatat). O hartă (plan) din 1791, menţionată de M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voevod*, p. 12. Partea de sus, în plan de la începutul sec. XIX, Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 1033/239; partea de jos, în plan din jurul anului 1816, Arh. St. Iaşi, Epitropia Sf. Spiridon, pachet 22/19. Ca parte a moşiei Buhăieşti, în 1880, *ib.*, *nr.* 121 ; în 1921, Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 1121.
[534bis] *CDM*, II, nr. 655.
[535] Nicolae Gr. Ciubotaru, lucr. cit., p. 354 ; idem, *Un stat dispărut : Comăneşti pe Rebricea*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 539—540.
[536] *TABLOU* (1931), p. 8185.
[537] *DIR*, XVII, 4, p. 106.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

poți Armancăi și strănepoți lui Dzameș cel Bătrîn[538], uricul ars pe „satul Dzemeșești și cu pricutul său Tufești, care este în hotarul Dzemeșeștilor, la obîrșia Răbricioarei". Satul exista încă din secolul XV ; moșia, cu hotare din veac, a fost stăpînită în secolul XVI de urmașii Armancăi, răzeși. Se menționează un privilegiu al Armancăi de la Petru vodă cel Bătrîn [Rareș] (uricul ars). În secolele XVII—XVIII, Dzemeșeștii sînt menționați totdeauna în același hotar cu Tufeștii și Popeștii. Satul dispărînd din secolul XVII, numele vechi s-a mai păstrat pînă la sfîrșitul veacului XVIII, desemnînd doar un bătrîn din întreaga moșie.

1. 1. Tufeștii sînt o parte din moșia Dzemeșești, a răzeșilor Tufă, din neamul lui Dzeamă, al căror urmaș este Ion Tufeș din 1617. Documentele Tufeștilor consemnează în detaliu evoluția proprietății în secolele XVII—XIX. În prima jumătate a secolului XVII o parte din Tufești a fost a lui Tomșa voievod și a lui Darie vel spătar, moșteniți de Ștefan Boul mare vornic. Nepoții acestuia aveau în 1749 [538bis] pol sat Tufești. Vînzările ocinelor răzășești încep la sfîrșitul secolului XVII [539]. În 1709 [540] se întăreau lui Iordache Ruset 35 de pămînturi din Tufești și Zămășăști, cumpărate. În 1715 [541], cînd se hotărăște moșia Tufești și Zemeșești, într-un hotar, erau răzeși aici familiile Dzeamă, Flondor, Ardarie, Lehaci, Fuioagă, Jalobă. Moșia mergea pe cinci bătrîni : Gînscă, Tăbuș, Handrabuș, Buduhal, Pavăl (400 de pămînturi). Din 1717 [542] încep cumpărăturile armașului Constandin. În 1761 [543], din cele 400 de pămînturi din Dzemeșești și Tufești răzeșii mai aveau doar 2 pămînturi și 14 pași, 48 de pămînturi erau ale lui Ștefan Ruset, iar restul era proprietatea postelnicului Castandache, fiul armașului, și a lui Ioniță credincer, ginerele armașului. Pricinile acestora sînt numeroase. În 1781 [544], Costandache, numit acum Costandin biv șetrar, împarte moșia, precum și cumpărăturile din Popești, celor cinci fii : Ilinca, Tudosia, Leon, Toader, Nastasia și nepoatei Măriuța, soția lui Ioniță Gîndu. Constandin șetrarul va da numele Tufescu (Tufăscu) familiei sale [545].

Prin cumpărături și schimburi aproape întreaga moșie va deveni proprietatea lui Toader Tufescu. Văduva acestuia, Safta, recăsătorită cu Gheorghe Iosupescu, va avea complicate litigii cu răzeșii și cumna-

[538] Un Dragoș Dzeamă, din vremea lui Alexandru cel Bun, își avea așezarea pe Zeletin, în ținutul Tecuciului, unde va fi în sec. XVII—XVIII satul Zămești, *CDM*, III, nr. 2331, 2501 ; V, nr. 528 ș.a. Printre fiii acestuia, menționați în 1491, este și o Armeanca, *DRH*, III, p. 203. Un sat Dzemești (Zămișești) și un pîriu Zemeșa, afluent al Tazlăului Sărat, din sec. XV, ar putea fi puse în relație cu același (?) Dzeamă (Zamă).

[538bis] „Miron Costin", 1914, nr. 3, p. 36.

[539] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace...*, III, 1, p. 234 (doc. de după 1659 iunie 8), satul *Tufășești ;* N. Iorga, *op. cit.*, p. 148 ; Arh. St. Iași, Doc., 425/128, 622/5, 50.

[540] *CDM*, V, nr. 841.

[541] Arh. St. Iași, Doc., 425/52, 53 ; 622/14, 52, 53, 65.

[542] *Ib.*, 425/53, 56, 59, 128 ; 622/8—13, 15, 22, 25, 54—62, 65.

[543] *Ib.*, 425/128 ; 148, 138 ; 418/31 ; 622/28, 29, 64, 65.

[544] *Ib.*, 622/68.

[545] Cf. informațiile lui Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, 1963, p. 159 despre sensul originii locale a numelui *Tufescu*. Evoluția reală a numelor este : *Tufă (Tufeș) > Tufășești (Tufești) > Tufescu (Tufăscu).*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ţii între 1814—1819 [546]. Fiul acesteia, Constandin Tufescu va fi şi el implicat încă două decenii în diverse procese de moştenire [547]. În 1817, prin judecată a Divanului se hotărăşte împărţirea moşiei între Safta, care va stăpîni Tufeştii de Sus, şi Nastasia căreia îi revine partea de jos pe care se va forma satul Tufeştii de Jos, în jurul anului 1823. În 1831 [548], Tufeştii de Sus erau ai lui Costandin Tufescu iar Tufeştii de Jos ai lui Tukidide Dormuz, fiul Nastasicăi. În 1838 cei doi veri fac schimb de moşii, iar în 1839 [549] Costandin Tufescu vinde partea sa fraţilor Hristodor şi Iancu Adamachi [550]. În 1857[551], Vasile Adamachi vinde moşia Tufeştii de Jos agăi Costache Balaeş. Tufeştii de Sus erau vînduţi, în 1854 [552], de Tuchididi Dormuz spătarului Grigori Mardari.

1. 2. **Popeştii** sînt menţionaţi începînd din 1639 decembrie 8 [553], cînd Alexandra, nepoata Armancăi, face danie nepoatei Măricuţa, fata popei Ursul din Scînteia, ocina ei, jumătate din jumătatea de sus din Popeşti, din partea moaşei ei Armanca. Moşia Popeşti, cu partea de sus şi partea de jos în secolul XVII, este probabil un sfert din vechea moşie Dzemeşeşti. Satul Popeşti exista în a doua jumătate a secolului XVII, cînd un Chiriac de aici era martor la o pricină din Albeşti [554]. Spre sfîrşitul veacului şi după 1700, vînzările şi daniile, din 1680, 1681, 1715 [555], descompun obştea. Între 1718 şi 1723 [556], Costandin armaşul cumpără mai multe ocine din Popeştii de Sus şi Popeştii de Jos. Răzeşii rămaşi sînt preotul Goian şi rudele lui, popa Neculai din Scînteia. Acum Popeştii de Jos se împărţeau în doi bătrîni, ai Mirceştilor şi Răşcanilor [557]. După 1743 continuă să cumpere ocine Costandache postelnicul [558]. În 1774 [559] se face hotarnica Popeştilor, care măsurau cîte 70 de pămînturi în cele două părţi. Toader Tufescu şi soţia lui Safta vor mai cumpăra ultimele ocine de la răzeşii Flondor, Ugle, Roiul în primele

---

[546] Pentru situaţia de după partajul din 1781, pricini cu răzeşii şi neînţelegeri între fraţi, Arh. St. Iaşi, Doc., 425/165—167, 171—174, 178, 186, 191, 212, 217; 622/33—36, 39, 40, 70—79. Pentru anii 1814 şi urm., *ib.*, 425/231, 237, 244, 246—248, 254—257, 268—271; 622/80, 84—90.

[547] *Ib.*, 425/294; Anaforale, cond. 6, partea II, f. 36—43.

[548] *Ib.*, Tr. 885, op. 1011, nr. 144, f. 71v—72r, 73v—74v.

[549] *Ib.*, Doc., 425/301—303, 308, 309; Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 475/139.

[550] Arh. St. Bucureşti, fond cit., 464/100, doc. din 1844 aprilie 25, prin care Tufeştii de Jos, într-un hotar cu Draxenii, reveneau lui Hristodor Adamache, în urma unei înţelegeri între fraţi.

[551] *Ib.*, 464/104.

[552] *Ib.*, 475/141.

[553] Arh. St. Iaşi, Doc., 425/16. V. şi 425/20, din 1646 sept. 28.

[554] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace...*, III, 1, p. 234.

[555] Arh. St. Iaşi, Doc., 425/128; 622/4, 6, 50.

[556] *Ib.*, 425/57, 60; 622/15—18, 26.

[557] *Ib.*, 425/73, 78; 622/19, 21, 22, 24, 63. Răzeşi Goian vor mai stăpîni a patra parte din Popeştii de Jos la sfîrşitul sec. XVIII (răscumpărată de la Arghir Cuza, în 1795), Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 106/166.

[558] Arh. St. Iaşi, Doc., 622/23, 27, 127.

[559] *Ib.*, 622/30, 31, 66; 425/143, 146. Alte hotarnice şi măsurători în 1793, 1794, *ib.*, 425/165, 166, 171—174; 622/36, 71, 72.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

decenii ale secolului XIX [560], cînd Popeştii devin trup al moşiei Tufeştii de Jos.

Dzemeşeştii au existat ca sat pînă la începutul secolului XVIII, cînd este siliştit prin cumpărăturile lui Costandin armaşul. În 1718 era silişte [561]. Într-un plan din jurul anului 1823 [562] se indică seliştea Tufeştilor, care este, de fapt, vatra satului Dzemeşeşti. Tot acolo era, probabil, ţintirimul vechi, menţionat în 1782 [563]. Oiconimul a fost uitat încă din secolul XIX.

Tufeştii de Sus sînt Tufeştii din 1617, pricut al Dzemeşeştilor.

Popeştii (1639) dispar spre sfîrşitul secolului XVIII, cînd răzeşii vînzători locuiau în sate vecine. În 1748 [564], Popeştii de Sus erau încă sat, aşezat, probabil, pe promontoriul dintre valea Tolocăneasa şi valea Pîrcioaei, la aproximativ 800 m N—V de Tufeştii de Jos [565]. Oiconimul este astăzi necunoscut în zonă.

Tufeştii de Jos s-au constituit ca aşezare după împărţirea moşiei Tufeşti (care includea trupurile Dzemeşeşti şi Popeşti) din 1817. În 1820 [566], la Tufeşti [de Sus] erau recenzaţi laolaltă locuitorii Nastasicăi şi ai lui Gheorghe Iosăpescu. În planul detaliat al Tufeştilor (probabil din 1823) satul nu apare încă, dar în 1831 [567] deja la Tufeştii de Gios (prima menţiune) erau 49 de locuitori, cei mai mulţi strămutaţi din Tufeştii de Sus, poate în vechea vatră a Popeştilor de Jos, oricum pe această moşie.

Pîrlita este considerat în 1865 [568] numele vechi al cătunului Tufeştii de Jos. Şi în 1930 [569] se menţinea aceeaşi falsă sinonimie. În recensămîntul din 1941 [570] cătunul Pîrlita era închis în Tufeştii de Jos. Un cătun, la N de Tufeştii de Jos, va fi apărut pe la începutul secolului XIX într-o arsură a pădurii. Prin devierea sensului primar, cătunul este numit astăzi (şi) *Pîrliţi*, ca poreclă peiorativă.

DRAXENII

Într-un document falsificat în secolul XVI, datat 1400 februarie 11 [571], se menţionează „rîpa lui Dragosin" în hotarul satelor vecine întărite lui Dan vameşul. Se poate admite că falsul nu afectează autenticitatea acestui toponim, astfel încît Dragosin poate fi considerat un jude care va fi dat numele satului Draxini, atestat în vecinătatea sa-

[560] *Ib.*, 425/163, 180, 181, 237, 238, 244, 245, 247, 248, 268, 270, 271; 622/33, 34, 37, 40, 42—46, 73, 74, 76, 78, 79, 81—87.

[561] *Ib.*, 622/11.

[562] *Ib.*, 425/153.

[563] *Ib.*, 425/152.

[564] *Ib.*, 622/26.

[565] Ghenuţă Coman, *op cit.*, p. 221.

[566] Arh. St. Iaşi, Tr. 166, op. 184, nr. 13, f. 187r—188v.

[567] *Ib.*, Tr. 885, op 1011, nr. 144, f. 73v—74r.

[568] *Indicele comunelor României*, 1865, p. 96.

[569] Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 1127 şi nr. 1187 (f. a.).

[570] *Indicatorul localităţilor din România*, 1943, p. 695.

[571] *DRH*, I, doc. III, p. 419.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tului Stoineşti, în 1607 octombrie 30 [572]. La 18 iulie 1645 [573], Oprea călugărul (Costandin), fiul Băisanului, dăruia fratelui său Simion Băisan şi nepotului de soră Toderaşco Jora jumătate din moşiile Buhăeşti şi Dracsin. Este probabil că această jumătate de sat aparţinea lui Eremia Băisan, ca ocină moştenită, înainte de 1617— 1618, fiindcă nu este menţionată nici în uricul de la Radu vodă [574] nici în izvodul de documente din a doua jumătate a secolului XVII [575], prin care se atestă cumpărăturile vornicului. După moartea acestuia [756], regăsim această parte în stăpînirea Tudoscăi, fiica nedreptăţită la moştenire, apoi, în 1715 [577], a Aniţei Joroaia.

Jumătatea de sus era răzăşească în secolele XVII—XVIII. În 1690 [578] este atestat un Ionaşco Dracsin. Neamurile Băntăşeştilor, Cosînceştilor şi Pîslăreştilor stpăpîneau în 1764 [579]. Matei Bantăş, mazil şi cupeţ din Iaşi, avea în 1768 [580] un bătrîn întreg din moşia Draxăni şi alte părţi în Stoeneşti, Costance, Crăciuneştii de pe Rebricioara, Hilimoneşti, Răşcani, Perieni şi Cîrleşti. Succesiunea fiilor lui Matei Bantăş, Costandin Iordache şi Zoiţa, nu este prea clară, jumătatea de sus ajungînd în 1797 [581] la Ion Adamache, ginerele Zoiţei. Costandin Bantăş făcea un schimb cu Catrina, fiica lui Gheorghe Evloghie dascălul, în 1798 [582], dînd o parte din Răşcani şi primind o ocină din Draxeni. O învoială a lui Ion Adamache cu răzeşii, din 1787, se strică în 1817 [583], cînd primului i se aleg şi se stîlpesc trei bătrîni, iar Tînjăleştilor un bătrîn (în partea numită *Crăciuneşti).*

Nu ştim cum a evoluat după 1721 proprietatea în Draxenii de Jos, dar după 1818 îl găsim pe Hristodor Adamachi stăpîn peste ambele părţi ale satului [584]. Acesta se judeca în 1835 [585] cu Giuncul Grigori pentru 500 de stînjeni din moşia Dracsăni şi, între 1834—1838 [586], cu Gheorghe Boul şi Anastasă Stavrat care reclamau o moştenire din bătrînul Bantăş. După o împărţire a averii părinteşti, din 1837, cînd fraţii Hristodor şi Iancu Adamache aveau Dracsănii cu siliştile şi părţile care o întrupau, părţi din Pojorăşti şi Dăneşti, urmează un alt partaj, în 1844 [587], cînd lui Hristodor îi revin moşia Dracsănii cu siliştile ei şi cu Tufeştii de Jos, atunci într-un hotar cu Dracsănii, şi parte din Pojorăşti. Vasile Adamache moşteneşte pe Hristodor Adamache.

---

572 *DIR*, XVII, 2, p. 130.
573 Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 105/79.
574 *DIR*, XVII, 4, p. 148—151.
575 Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 161/33.
576 Acte C. Cihodaru, nr. 46 ; Arh. St. Iaşi, Doc., 418/156, 600/5.
577 Gh. Ghibănescu, *Surete...*, VII, p. 270.
578 N. Iorga, *op. cit.*, p. 145.
579 *Colecţia „Dr. Constantin I. Istrati". Inventar arhivistic*, 1987, nr. 274 (mss.)
580 Arh. St. Iaşi, Doc., 418/38.
581 *Ib.*, 418/33.
582 *Ib.*, 418/63.
583 *Ib.*, 66/22.
584 *Ib.*, Tr. 166, op. 184, nr. 13, f. 185v—186v (catagrafie, 1820) Tr. 885, op. 1011, nr. 143, f. 69v—71r (catagrafie, 1831).
585 *BFO*, 1835, p. 329.
586 *Ib.*, p. 559 şi Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 19, f. 99—100.
587 Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 464/100.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Crăciuneştii sînt, probabil, o parte din moşia Perieni, nevîndută în 1628, a răzeşilor din Crăciuneşti (Fărîmă şi alţii). În 1670 mai 16 [588] şi 1670 iunie 23 [589], răzeşi din Popeşti vînd lui Gheorghe pivnicerul părţile lor de moşie din Crăciuneşti, pe Rebricea cea Mică (Rebricioara), cu pămînturi în ţarină, cu fîneţe şi pădure. Gheorghe pivnicerul este Gheorghe Hadîmbul, care cumpărase şi părţi din Popi (v. *infra).* Prin moştenire sau cumpărare, un bătrîn şi jumătate „din sat din Crăciuneşti din tot locul de pe apa Răbricioarei" şi un loc de prisacă ajung în stăpînirea lui Matei Bantăş, în 1768 (v. *Draxenii),* cînd se menţionează un ispisoc de la Costandin Duca voievod. Ca trup al moşiei Draxenii, Crăciuneştii, ai urmaşilor lui Matei Bantăş, mai sînt menţionaţi în 1817, cînd răzeşii se jeluiau că sînt împresuraţi de Ioan Adamache. Crăciuneştii erau în Draxenii de Sus, unde se alege hliza Tînjăleştilor, vecină cu Popeştii de Jos, la V de pîrîul Rebricioara.

Un cătun al Crăciuneştilor va fi existat în secolul XVII (1670).

Satul *Draxeni (1607)* exista, probabil, încă din secolul XV. De la sfîrşitul veacului XVIII satul se împarte în Draxenii de Sus şi Draxenii de Jos, părţi menţionate astfel în 1820 şi 1831 (catagrafii). Forma actuală şi oficială a numelui, *Draxeni,* are variante fonetice regionale *Dracsini, Dracsăni, Dracsîni* şi variante grafice Drăcsănii, Drăcşenii [590], Dracşenii [591], care nu reflectă, desigur, pronunţia oiconimelor.

STOIENEŞTII

În 1607 octombrie 30 [592], Eremia Băisan stăpînea a patra parte din „satul Stoineşti, care este pe Rebricea Mică, mai jos de Draxini", cumpărată de la Pătraşco stolnicel şi de la fratele său Ion, fiii Varvarei, nepoţii lui Lazor Cercel. Cumpărătura va fi întărită prin uricul lui Radu vodă în care satul este numit *Stoileşti.* Partea de moşie, cu sat, va fi moştenită de Constantin Băisan (Opera călugărul), apoi de fiica acestuia Alexandra, care, în 1665 iunie 17 [593], dăruieşte părţile ei din Stoeneşti şi din alte sate, foste ale bunicului, vărului ei primar Toderaşco Jora. De la acesta moştenirea va ajunge la Aniţa Joroaia, în 1721 [594]. Succesiunea ulterioară nu mai poate fi urmărită.

In 1768, Matei Bantăş stăpînea şi „satul Stoeneşti şi Costance pe drese şi hotarnică ce-s stîlpite tot într-un hotar". Nu putem preciza dacă această proprietate este sfertul de moşie mai sus cunoscut sau restul de moşie a cărui situaţie mai veche documentele n-o consemnează. Consancea pare a fi un bătrîn din Draxeni (?). Toponimul *Costancea,* desemnînd astăzi un deal, la cca 1 km sud de satul Draxeni, localizează relativ şi vechea moşie Stoeneşti, înglobată din sec. XVII în Draxeni.

---

588 *CDM,* III, p. 412 (nr. 1949).
589 *Ib.,* p. 415 (nr. 1964).
590 *Din lucrările statistice ale Moldovei,* p. 168.
591 C. Chiriţă, *op. cit.,* p. 72.
592 *DIR,* XVII, 2, p. 130.
593 Acte C. Cihodaru, nr. 46 ; Arh. St. Bucureşti, fond cit., 105/84.
594 Gh. Ghibănescu, *Surete...,* VII, p. 270.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Vatra satului Stoeneşti nu poate fi, acum, localizată. Stoeneştii sînt răzeşi din secolul XVI, cel tîrziu, urmaşi ai unui Stoian care nu poate fi identificat cu juzii omonimi din veacul XV (v. *infra*).

Buneştii sînt un trup de moşie atestat în cartea de întăritură pentru Matei Bantăş, din 1768 : „giumătate de bătrîn din bătrînul Simii din Buneşti, tot pe apa Răbricioarei". Mai tîrziu, Bureştii (sic !) apar ca trup al Draxenilor, ca şi Stoineştii, Cîrleştii şi Perienii, al lui Hristodor Adamachi, în 1848 [595], al lui Iancu Adamachi, în 1856 şi 1858 [596]. Situaţi probabil între Stoineşti şi Cîrleşti, alături de moşia Boţoaia, Buneştii par a fi un bătrîn al vechii moşii Stoeneşti, într-o relaţie genealogică probată cu Buneştii de pe Crasna.

CÎRLEŞTII

Prima atestare datează din 1576 mai 10 [597], cînd se întăreşte uricul Muşei şi surorilor ei Drăguşa şi Tudora, fiicele lui Şandru, jumătate din satul Cîrleşti, pe Rebricioara Sacă, şi Dumitrei, fata lui Drăguşin, nepoata lui Negrilă, cealaltă jumătate de sat. Vechiul uric de la Ştefan cel Tînăr [1517—1527] se stricase de tătari în zilele lui Ioan voievod [1574] şi la uricul nou se legă pecetea păstrată. Satul, probabil din secolul XV, devenise răzeşesc prin succesiunea proprietăţii. Menţiunile ulterioare sînt rare [598]. În 1768, avea părţi în Cîrleşti Matei Bantăş. În secolul XVII, un bătrîn era Gavril Mogîldea. La sfîrşitul secolului XVIII şi după 1800, urmaşi ai acestuia şi răzeşi din neamul Perşu (Perju) vînd ocine lui Arghir Cuza, alese în 1808 [599]. Mai rămîn în secolul XIX răzeşi Ciureanu, Tăbuşcă, Coce, Spuză, Moşuleţ. Moşia era scurtă, din Rebricioara pînă în zarea dealului, la hotarul Boţoaiei şi Glodenilor, şi era considerată în 1835—1836 [600] silişte pe moşia Bolaţii Răzăşeşti iar în 1861 [601] silişte a Draxenilor, a Mariei Chiriac.

Satul a fost foarte mic în secolele XVIII—XX [602] şi a dispărut în urma unei alunecări de teren în 1973. Locuitorii s-au mutat în Bolaţi.

Antroponimul, puţin frecvent, *Cîrlea* este atestat în ţin. Neamţ în 1574 [603]. Cf. şi satul Cîrleşti din jud. Argeş şi „locuinţă izolată", desigur fost sat, în 1871 [604], în jud. Mehedinţi.

---

[595] *FOS*, 1848, p. 29.

[596] *BFO*, 1856, p. 58 : 1858, 70/190 ad.

[597] *CDM*, I, p. 162 (nr. 619).

[598] N. Iorga, *op. cit*, p. 94 (anul 1688) ; Gh. Ghibănescu, *Surete...*, X, p. 100, 101 (anul 1752).

[599] Arh. St. Iaşi, Doc., 130/8. O altă cumpărătură din 1809, la Arh. St. Bucureşti, fond cit., 107/118.

[600] *BFO*, 1835, p. 430 (parte a polcovnicului Grigori Bogdănescu), p. 328 ; 1836, p. 99, 272.

[601] *MOM*, 1861, p. 628.

[602] În 1772—1774, erau 6 birnici, 3 scutiţi şi 3 mazili, *Moldova în epoca feudală*, VII, 1, p. 178, 226 ; în 1820, erau 12 liude şi 6 mazili şi ruptaşi, Arh. St, Iaşi, T. 166, op. 184, nr. 13, f. 217r, 272r-v, 288r ; în 1846, erau 8 locuitori, Th. Codrescu, *Uricarul*, XV, p. 396 ; în 1889, 12 familii, C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 39 ; în 1912, 10 gospodării, *Dicţionarul statistic al României*, II, 1915, p. 982.

[603] *DIR*, XVII, 3, p. 33.

[604] D. Frunzescu, *op. cit.*, p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

CRĂIEȘTII sau POPII și BOLAȚII

În 1435 noiembrie 25 [605], Ilie voievod întărește popei Micu două sate cumpărate printre care și satul „unde este casa lui, pe Rebricea Mică". Satul avea hotare din veac. În 1443 august 24 [606], „satul popii Micu" era al panilor Moica și Tador pentru vislujenie. În 1491 martie 9 [607], Iliana, fata lui Moisăi [sic !], nepoata popii Micu vinde dreapta sa ocină și moșie, satul Crăeștii pe Rebricea, preotesei popii Petre. Numele *Crăești* a apărut probabil în a doua jumătate a secolului XV. Satul nu mai este menționat cu acest nume [608], dar a existat în secolele XVI—XVII ca sat răzășesc al urmașilor popii Petre, fapt ce motivează, cu probabilitate, schimbarea numelui în *Popi*. În 1669 iulie 28 [609], mai mulți răzeși vînd lui Gheorghe Hadîmbul a patra parte din satul Popi pe Răbricioara, de pe moașa lor Grecea. Ispisocul de întărire de la Duca Vodă, din 1670 martie 3 [610], consemnează alte două vînzări de zapise. În 1676 mai 6 [611], Antonie Ruset voievod confirmă stăpînirea postelnicului Iani Hadîmbul și a mănăstirii Dealul Mare (ctitoria sa) pe satul Popi de pe Răbricioara.

Bolații sînt atestați în 1635 martie 11 [612]. În 1669 martie 13 [613], se întărește mănăstirii Dealul Mare stăpînirea peste jumătate din satul Bolați, dăruită de Ionașco Corpaci și Andronache Pană. Curînd, la 28 iulie 1669, alți răzeși vînd lui Gheorghe Hadîmbul jumătate de bătrîn din siliștea Bolați (v. *Popii*). La 22 martie 1676 [614], jumătate din satul Bolați era confirmat lui Iane Hadîmbul și mănăstirii lui. Este evident că Bolații și Popii sînt trupuri ale unei moșii mai vechi, probabil Crăieștii.

Lipsesc documentele pentru a urmări evoluția proprietății asupra moșiei Bolați (cu Popii) a mănăstirii Dealul Mare. De la acessta, moșia va fi ajuns în stăpînirea mănăsirii Bîrnova, care păstrează actele mai sus menționate, și apoi a mănăstirii Popăuți, atestată în 1842 [615].

Cealaltă jumătate a satului Bolați rămîne în proprietatea unor răzeși care dăruiesc și vînd pămînturi în 1693 [616], 1747 [617]. Alese și stîlpite, în partea din mijloc a moșiei, lui Toma, fiul Perjului, acestea vor fi numite în 1777 „moșia Boloțăi [sic !] a Perjului" [618], în hotar cu Hilimonești. Altă parte a fost cumpărată de vameșul Frangole, aleasă în

---

[605] *DRH*, I, p. 200.
[606] *Ib.*, p. 341.
[607] *Ib.*, III, p. 185.
[608] Cf. răzeșii Crăești care își vînd ocinele din moșia Șurinești (azi, Emil Racoviță), în sec. XVII : Gh. Ghibănescu, *Surete...*, VIII, p. 105 sqq. ; *ib.*, XX, p. 122 ; Arh. St. Iași, Doc., 94/1, 174/4, 90.
[609] *CDM*, III, p. 392 (nr. 1848).
[610] *Ib.*, p. 407 (nr. 1922).
[611] *Ib.*, IV, p. 33 (nr. 37).
[612] *Ib.*, II, p. 224 (nr. 1068).
[613] *Ib.*, III, p. 373 (nr. 1747).
[614] *Ib.*, IV, p. 29 (nr. 26).
[615] *FOS*, 1842, p. 336.
[616] *CDM*, IV, p. 344 (nr. 1543).
[617] Gh. Ghibănescu, *Surete...*, X, p. 164—165 ; Arh. St. Iași, Doc., 66/2, 246/76.
[618] N. Iorga, *op. cit.*, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

partea de sus [est] şi alipită la moşia Negrileşti, în 1752 iunie 20 [619], cînd erau întărite Patriarhiei de la Antiohia mai multe moşii vecine (Boţoaia, Glodenii, Negrileştii), danie de la Frangole, nepotul vameşului.

În prima jumătate a secolului XIX [620] mai sînt la Bolaţi răzeşi din familia Ciureanu şi alţii, care locuiesc la Cîrleşti (v. *supra*). În 1864 [621], la Bolaţi erau împroprietăriţi doar 3 locuitori, pe moşia lui Gheorghe Stîrcea. În 1868 [622], mai avea o mică proprietate aici şi Vasile Cuza.

Satul Crăieşti din secolul XV, numit, probabil, *Popi*, în secolul XVII, a dispărut prin vînzările de pe la 1670. Nu poate fi identificată acum vatra acestui sat şi nu poate fi dovedită o continuitate cu aşezarea Bolaţilor, care ei înşişi erau siliţe în 1669. Bolaţii sînt din nou atestaţi ca sat abia în 1859—1860 [623].

Oiconimul *Crăieşti* este derivat din numele de persoană (neidentificată) *Crai*, atestat în secolul XV [624].

Bolaţii este un plural direct cu funcţie toponimică al numelui *Bolat*, atestat în secolul XIX [625] şi astăzi la Vutcani şi Corni-Albeşti, jud. Vaslui. Accentul pe prima silabă *(Bólat)*, ca şi în numele *Róhat*, dovedeşte originea maghiară a antroponimului şi, implicit, provenienţa ardeleană sau maramureşeană a familiei, din secolul XVI, cel mai tîrziu. Pentru formarea pluralului şi mutarea accentului la numele nemotivate semantic, v. şi *Rohat* > *Rohaţi*. Pentru forma *Bulaţi* [626], grafie rară, care ar putea să ateste şi o pronunţie, cf. *Bulat*, *Bulata*, *Bulaţi*, nume tot persoane şi de familii [627], de origine probabil turcică. Alternanţa vocalică este consemnată şi în numele de pîrîu şi de sat dispărut din raionul Soroca, Republica Moldova, în 1570 *(Bulata)* şi în 1607 *(Bolata)* [627bis].

Popii ar putea avea aceeaşi origine antroponimică *(Popa)* ca şi satul *Popeşti* (v. *supra*), în secolul XVI, deşi din documentele citate nu rezultă o înrudire imediată a răzeşilor din cele două sate, în secolul XVII. Modul de formare a oiconimelor, cu sufixul *-eşti* şi, respectiv, din pluralul nume de grup *popi* reflectă nevoia diferenţierii onomastice a unor localităţi foarte apropiate.

---

[619] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 101 ; T.G. Bulat, *op. cit.*, p. 47, 48 ; Arh. St. Iaşi, Doc., 460/39 ; Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 247/134 (4 zapise din anii 1691—1697, ale lui Frangole vameşul, în izvod din 1752 iunie 8).

[620] Arh. St. Iaşi, Doc., 594/41 ; *FOS*, 1842, 228/56 ad.

[621] Arh. St. Vaslui, Prefectura jud. Vaslui, dos. 2/1864, f. 315v—316r. Un plan al moşiei Bolaţi, din 1883, la Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr 537.

[622] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Văratec, dos. 195/1868.

[623] *Din lucrările statistice ale Moldovei*, p. 167.

[624] *DRH*, I, Indice de nume.

[625] Arh. St. Iaşi, Tr. 885, op. 1011, nr. 152, f. 66v, 67v (catagrafia din 1831, la Cornii-Albeşti) ; *ib.*, Doc., 422/104, din 1814, la Vutcani. Pentru atestări mai vechi ale numelui, din sec. XVII, *CDM*, S, 1, nr. 931 şi N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 221.

[626] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 247/134 (izvod de zapise, din 1752 iunie 8) ; T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 47 ; Gh. Ghibănescu, *Surete...*, X, p. 100 (cartea din 1752 iunie 20).

[627] N. A. Constantinescu, *loco cit.*

[627bis] *DIR*, XVI, 2, p. 219 şi XVII, 2, p. 111, 112.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

HILIMONEȘTII

0.1. Stoian și Giurgiu Blidaru erau o judecie gemelară din prima jumătate a secolului XV, întărită în 1435 noiembrie 25 [628] popii Micu. Satul avea hotare din veacul veacului. În 1443 august 24 [629] satul „unde au fost juzi Stoian și Giurgiu Blidaru" este întărit panilor Moica și Tador. Ștefan cel Mare confirmă stăpînirea lui Ivașco Goenescul, în 1460 ianuarie 13 [630], asupra seliștei lui Giurgiu Blidaru, cumpărată de la Bîlea și de la Malea, fiica lui Ion. În 1529 martie 19 [631] seliștea lui Jurj Blidar era a lui Matei și a rudelor lui, cu toții nepoți lui Ivașco Goenescul.

0.2. Stoian Folea este siliștea unui jude, întărită în 1443 august 24 panilor Moica și Tador. Mențione unică.

0.3. Marco — aceeași atestare.

0.4. Nicoară a fost o silișce cumpărată de Ivașco Goenescul și atestată în 1460 ianuarie 13. Pentru situația ulterioară, v. *Stoian și Giurgiu Blidaru*. În 1602 iunie 30 [632], Eremia Băisan cumpără „săliștea pe Răbricea cea Mică, anume Nicorina, ce să numește acu Hilimonești" de la nepoții Nastei, una dintre fiicele lui Sima, menționată și în 1529. Radu voievod întărește cumpărătura. [633].

0.5. Conu [Cone ?] a fost o silișce cu hotare din veac, întărită în 1460 lui Ivașco Goenescul, cumpărată de la un Băloș. În 1529 se indica siliștea lui Conul pe Rebrice, peste munte [=deal] de siliștile lui Nicoară și Jurj Blidar.

Hilimonești sînt o moșie din secolele XVI—XIX, care înglobează vechile silișți ale lui Stoian și Giurgiu Blidaru, Nicoară și Conu, cumpărate de Ivașco Goenescul. Este probabil că și siliștile lui Stoian Folea și Marco au fost tot aici înglobate. Între urmașii lui Ivașco Goenescul, un Filimon (Hilimon), neatestat, va fi dat numele unui sat, „anume Nicorina, ce să numește acu Hilimonești" (în 1602 iunie 30), din care Eremia Băisan cumpără a patra parte, moștenită de Antonica [634], de Anița Joroaia [635] și de răzeșii Fărîmă din Crăciunești. Celelalte trei părți din Hilimonești, nevîndute, au rămas ale răzeșilor în secolele XVII—XVIII. În 1777 și 1778 [636], cînd se fac două hotarnice la Filimonești „care s-au numit mai nainte Nicorinul, Giurgea Blidariului și Cononovul", sînt menționați răzeșii Scrămbițești, care se trag din Scrămbiță și din Ivașco Goenescul. Aceștia cîștigă un proces de împreunare cu Ioniță Cuza și vînd apoi părțile lor din două hotare, Giurgiul Blidarul și Cononovul, lui Arghir Cuza, în 1779 [637].

---

[628] *DRH*, I, p. 200.
[629] *Ib.*, p. 341.
[630] *Ib.*, II, p. 129.
[631] *DIR*, XVI, 1, p. 310.
[632] *Ib.*, XVII, 1, p. 52.
[633] *Ib.*, XVII, 4, p. 151.
[634] Acte C. Cihodaru, nr. 46.
[635] Gh. Ghibănescu, *Surete...*, V, p. 270.
[636] Arh. St. București, Doc. istorice, 104/88, N. Iorga, *op. cit.*, p. 165 (nr. 90 și 92).
[637] *Ib.*, p. 165—166 (nr. 94).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Actele Hilimoneştilor din secolele XVIII—XIX atestă vînzări şi danii [638] din partea a patra, a Fărîmeştilor şi Iurăşceştilor, şi nesfîrşite jalbe, pricini şi judecăţi [639] pentru încălcări de hotare între Cuzeşti şi răzeşii din Crăciuneşti sau între Scrămbiţeşti şi coborîtorii din Eremia Băisan. Prin cumpărăturile Cuzeştilor o parte din Hilimoneşti a fost înglobată în Perieni [640] şi în moşia numită *Rateşul Cuzei* [641].

Locul vechilor silişti din secolul XV nu poate fi astăzi precizat, dar ceramica medievală risipită pe dealul din partea de Vest a satului Bolaţi [642] ar putea indica vatra siliştii lui Nicoară, continuată de satul Hilimoneşti [643] în secolele XVI—XVIII.

Documentele nu au conservat numele siliştilor, indicate prin numele unor cnezi sau juzi, procedeu frecvent în secolul XV. *Nicorina* este forma românească a genitivului slavon *Nicoarino* din documentele din 1460, 1529, în traducerea din 1817 aprilie 3 a uricului din 1602 iunie 30. Gh. Ghibănescu a transcris eronat : *Nicoriţă* [644].

Genitivul slavon *Conovo* „a lui Conu", din uricul din 1460 ianuarie 13 [645], a devenit, din eroare, prin reduplicarea unei silabe, *Cononovo,* în doc. din 1529 martie 19, formă românizată în hotarnicele din 1777, 1778 şi în 1779 [646] : *Cononovul* (în 1777, şi *Nicorinul). Conu* este un diminutiv sau hipocoristic al sîrb. *Conea* [647]. Antroponimul, rar în Moldova, este atestat la Răşcani, în 1699, 1714 [648], 1752 [649].

---

[638] *Ib.*, p. 157 (nr. 55), 159 (nr. 64), 161—162 (nr. 73), 163 (nr. 82), 164 (nr. 83, 84), 160—161 (nr. 68, 69) ; Arh. St. Iaşi, Doc., 418/38.

[639] N. Iorga, *op. cit.*, p. 168 (nr. 107); Arh. St. Iaşi, Doc., 66/8, 9, 118, 174, 181, 198, 208 ş.a. ; 416/74 ; 432/212, 348 ; 913/10, 12, 13, 15, 17, 18, 20, 27 (îndeosebi între anii 1804—1817, 1837—1854, 1858—1861).

[640] În 1777, vecinii Hilimoneştilor erau moşia Albota a Sinai (parte din moşia Negrileşti, a răzeşilor Albotă, ajunsă în proprietatea mănăstirii Sf. Nicolae din Botoşani, închinată muntelui Sinai), Perienii lui Bantăş, Bolaţii Perjului şi Cotîrleştii. O hartă „închipuită" de Arghir Cuza, în 1811, pentru Golăeşti, Cotîrleşti, Cononov şi altă săliştе, nu s-a păstrat printre documentele Cuzeştilor (cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 174 (nr. 136). Vezi şi planurile din 1827 (nota nr. 394) şi din 1885 (nota nr. 489).

[641] Arh. St. Iaşi, Harţi şi planuri, nr. 537 (din 1883) şi 567 (din 1917).

[642] Informaţii N. Gr. Ciubotaru.

[643] Martori din Hilimoneşti atestă existenţa satului în anii 1660—1670: Gh. Ghibănescu, *Ispisoace...*, III, 1, p. 156 ; III, 2, p. 51 ; *CDM*, III, p. 392, 407. Un martor Hilie, menţionat mai întîi în 1637, în Hilimoneşti, Arh. St. Iaşi, Epitropia Sf. Spiridon, pachet 22/1, explică numele moşiei *Hilia*, în 1681 iulie 8 (atestare unică), în N. Iorga, *op. cit.*, p. 145.

[644] Gh. Ghibănescu, *Surete...*, V, p. 123, 128.

[645] În *DRH*, II, p. 128, editorii au introdus în paranteză dreaptă silaba reduplicată, considerînd, probabil, că forma corectă a numelui este aceea din doc. din 1529 martie 19 (nota 4, p. 130). Acest ultim act a fost, desigur, în posesia traducătorului din 1777.

[646] N. Iorga, *op. cit.*, p. 165—166 (nr. 94).

[647] Al. Graur, *Numele de persoane*, p. 68. Se infirmă etimologia toponimului *Conul*, prin scurtarea [sic!] numelui *Coconul*, presupusă de N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 245.

[648] Arh. St. Iaşi, Doc., 418/18, 19 (Cone, Coni).

[649] Gh. Ghibănescu, *Surete...*, X, p. 97 (Cone).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ROMAN și HODCO sau COTÎRLEȘTII

În 1490 ianuarie 17 [650], se întărește popii Sima și fratelui său Gavril și surorii lor Marta „un sat la gura Rebricioarei, anume unde au fost Roman și Hodco", cumpărat de la Urîta, fiica Malei, nepoata lui Giurgiu Piatră. Satul era ocină dreaptă, cu uric, pierdut, al lui Giurgiu Piatră de la Iliaș și Ștefan voievozi. După această vînzare satul, răzeșesc, nu mai este menționat timp de două secole, pînă în 1681 iulie 8 [651], cînd Irina, preoteasa popei Dumitraș, fata lui Cotărlă, face danie preotului Mihail din Iași o moșie „lîngă Hilia [= Hilimonești], din gios, ce să chiiamă satul Cotărlești". Moșia „la Cotrulești", în gura Răbeğoarei", este întărită în 1689 [652] preotesei lui Mihăilă și fratelui ei Simion Moga. Satul a umblat în secolele XVI—XVIII pe trei bătrîni (frați), Sima, Gavril și Marta, cumpărătorii din 1490. Cotîrleștii sînt în minoritate față de ceilalți răzeși și, deși au dat numele așezării din secolul XVII, au o poziție incertă în spița de neam [653].

La sfîrșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII vînzările din Cotîrlești sînt frecvente [654]. Cel mai activ cumpărător este Iordache Ruset, care va dobîndi 30 de pămînturi [655], moștenite în familia sa și ajunse în 1780—1803 [656] în stăpînirea Saftei Racoviță (înglobate în moșia Măcrești). Din 1766 pătrunde în obștea răzeșilor Ioniță Cuza, care cumpără ocine de la Furcoiești [657], moștenite de Arghir Cuza. La sfîrșitul secolului XVIII, moșia răzeșească a Cotîrleștilor era împărțită între pitarul Gheorghe (Iordache) Giurge, Andrei Docipală și Arghir Cuza, după hotarnica din 1783. Pricinile de împresurare între Arghir Cuza și ceilalți proprietari, între 1780—1805 [658], în jumătatea de nord a moșiei, între același Cuza cu răzeșii Malcoci, care locuiau la Onceşti [659], cu Zoița Balș și locuitorii din Vultureşti pentru hotarele cu Golăeștii și alte abuzuri [660], în primele decenii ale secolului XIX, documentează bogat istoricul Cotîrleștilor. O treime din moșie, a lui Toader Balș la începutul veacului, va fi considerată trup al Vultureștilor (în stăpînirea mănăstirii Văratec), partea lui Arghir Cuza va fi moștenită de Iordache Cuza [661] și apoi de fiul acestuia, Vasile Cuza, care, în 1865 [662], garanta cu moșia Cotîrlești împrumutul pentru arendarea altei moșii.

[650] *DRH*, III, p. 117.
[651] N. Iorga, *op. cit.*, p. 144—145 (nr. 17).
[652] *Ib.*, p. 145 (nr. 18).
[653] *Ib.*, p. 146 (nr. 22) și p. 148 (nr. 32).
[654] *Ib.*, p. 145—148 (nr. 19, 23, 24, 26, 28, 31), 150 (nr. 39), 151—152 (nr. 41).
[655] Arh. St. București, Mănăstirea Văratec, XII/2, 3.
[656] *Ib.*, XII/8, 13.
[657] *Ib.*, XII/4 și N. Iorga, *op. cit.*, p. 158 (nr. 61), 162—163 (nr. 76, 78).
[658] N. Iorga, *op. cit.*, p. 164 (nr. 86), 167 (nr. 104), 172 (nr. 124) și Arh. St. București, fond cit., XII/5, 6, 10, 11, 14, 15, 16; Arh. St. Iași, Litera K/325, f. 149v—151r, 215r-v, 216r.
[659] *Moldova în epoca feudalismului*, VII, 1, p. 228.
[660] Arh. St. București, Mănăstirea Văratec, XI/24, 26—32, 34 (doc. grecești), XII/22, 26, 27; N. Iorga, *op. cit.*, p. 173, 177.
[661] Arh. St. București, fond cit., XI/13; Arh. St. Iași, Tr. 1785, op. 2035, dos. 519; Anaforale, cond. 154, f. 73r—80v; Arh. St. București, Planuri, jud Vaslui, nr. 19 (din 1844); *ib.*, Mănăstirea Văratec, dos. 23/1860.
[662] Arh. St. Iași, Doc. 647/39, 50, 59, 60; Arh. St. București, Mănăstirea Văratec, dos. 45, 195/1868 (pentru hotare).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Din 1690 Cotîrleştii sînt menţionaţi ca silişte [663]. În 1809 se arată aşezarea veche, unde se mai aflau pomi şi groapa unui puţ [664]. Inventar arheologic din secolele IV, V—VI, VII—VIII, VIII—IX, X—XI [665] localizează vatra vechiului sat al lui Roman şi Hodca de la gura Rebricioarei. Astăzi toponimul *Cotîrleşti* desemnează o mică parte din fosta moşie. Numele *Cotrăleşti* [666] interesează doar pentru metateza grafică, iar *Cotîrgaşi* este o greşeală de copiere sau de lectură [667].

MĂCREŞTII

Prima atestare datează din 1648 martie 30 [668], cînd se întăreşte lui Crîstea vameşul o parte din satul Măcreşti, pe Rebricea, cumpărată de la Cristea Zăpodie şi de la nepoţii săi. Satul este mult mai vechi, fiindcă deja obştea răzăşească era în disoluţie la mijlocul secolului XVII. Cărstea vameşul a mai cumpărat şi alte părţi din Măcreşti, făcute danie de nepoţii săi, în 1690 [669], lui Iordache Roset. Un alt cumpărător a fost cunoscutul Gheorghe Ursachi ale cărui proprietăţi de aici, din 1668 [670], ajung tot în stăpînirea vornicului Iordache Ruset. În 1709 [671] i se întărea acestuia aproape toată moşia Măcreşti (220 de pămînturi, la care se alipesc şi pămînturile din Cotîrleşti), moştenită de logofătul Andrieş Roset, în 1765 [672], cumpărată de Iordache Panainte, ante 1776 [673], stăpînită de Iordache Giurge, de la sfîrşitul secolului XVIII [674]. În 1831 [675], satul Măcreşti era al răposatului Stepan Sămionovici, apoi al Efrosinei, fiica lui Iordache Giurge, recăsătorită (?) cu Grigore Crupenschi [676]. În 1864 [677], împroprietărirea se realizează pe moşia lui Şerban Cananău.

Satul Măcreşti din 1648 era silişte în 1709. Satul s-a reînfiinţat în secolul XVIII [678], în marginea moşiei, lîngă Onceşti. În 1820 [679] Mă-

[663] N. Iorga, *op. cit.*, p. 145.

[664] *Ib.*, p. 173.

[665] Ghenuţă Coman, *op. cit.*, p. 221, punctul LV. 9.

[666] *CDM*, V, nr. 342.

[667] *Ib.*, nr. 844.

[668] *Ib.*, II, nr. 2008.

[669] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 110—112, 130—131.

[670] R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, I, 1907, p. 246.

[671] Arh. St. Iaşi, Epitropia Sf. Spiridon, pachet 22/7.

[672] *BCIR*, VIII, 1929, p. 86.

[673] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 195/147 (din 1776) şi 162/50 (din 1780), unde se menţionează moşia *Panaitoae*; Mănăstirea Văratec, XII/8; Arh. St. Iaşi, Anaforale, cond. 154, f. 74v—75r.

[674] Arh. St. Iaşi, Epitropia Sf. Spiridon, pachet 22/19 (plan din jurul anului 1816) şi 22/43 (plan, nedatat, din 1780, probabil).

[675] Arh. St. Iaşi, Tr. 644, op. 708, tom IV, nr. 267, f. 71r-v.

[676] *BFO*, 1844, p. 175; *FOS*, 1845, p. 80; Arh. St. Iaşi, Tr. 1785, op. 2035, dos. 519, 2346 (moşiile Măcreşti, Onceşti şi Cotîrleşti erau într-un hotar); Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Văratec, dos. 10/1844, 20/1855.

[677] Arh. St. Vaslui, Prefectura jud. Vaslui, dos. 2/1864, f. 188v—189r.

[678] În planul din 1780 apare satul de pe moşia lui Panaite, fără nume, de fapt un cătun al Onceştilor, pe moşia Măcreşti. Şi în 1806 se arăta că o parte a satul Onceşti era pe moşia Măcreşti: Arh. St. Iaşi, Litera K/326, f. 405—406.

[679] Arh. St. Iaşi, Tr. 166, op. 184, nr. 13, f. 190—194.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

creştii erau cătun al Onceştilor. O biserică, menţionată din 1833 [680], a fost ctitorită aici de Eufrosina şi Ştefan Crupenschi.

În unele surse cartografice [681] Măcreştii sînt numiţi *Suseni*, iar Onceştii *Joseni*, fiindcă satul Măcreşti a fost considerat ca parte de sus (pe moşia Măcreşti) a satului Onceşti (partea de jos).

Nu poate fi identificat, între persoanele atestate în secolele XV—XVI [682], un vechi Macrea, la originea patronimului *Măcreşti*, dar în 1709 era menţionat un Stratul săn Macrinii din Onceşti.

ONCEŞTII

1. Onceştii sînt atestaţi prin martori de aici în 1604 aprilie 16 [683]. În prima jumătate a secolului XVII satul era răzeşesc. În 1631 [684], se întăreau lui Constandin din Tărăceni ocine cumpărate de la răzeşi Ciocan. În 1660 [685] erau proprietari aici Vasilache Porceşanul, Ionaşco Buhăescu, Ionaşco Ciure şi nepoţii lui Costandin Tărăceanul. La începutul secolului XVIII [686] intră în obşte Iordache Ruset, care cumpără 333 (sau 233) de pămînturi din siliştea Onceşti. Pe partea nevîndută sînt răzeşi Malcoci, Căldare, Molan, Buruiană, Furcoi, preotul Goian [687]. Spre sfîrşitul veacului paharnicul Panaite moştenea pe Iordache Ruset. În 1798 [688], Anica Nistor dăruieşte mănăstirii Sf. Spiridon partea ei de zestre, urmată de cumnaţii ei, care fac danie ocine cumpărate de clucerul Costandin Burchi. În primele decenii ale secolului XIX, moşia se împarte între mănăstirea Sf. Spiridon, care mai primeşte danii în 1818 şi 1819 [689], căminarul Iordache Giurge şi răzeşi din neamul Porceşanul. Iordache Giurge este moştenit de Efrosina, soţia lui Grigore Crupenschi. Procese între proprietari se consemnează între 1834—1860 [690]. Partea Epitropiei Sf. Spiridon era arendată între 1837—1866 [691]. În 1864 [692] s-a făcut împroprietărirea pe partea Epitropiei.

---

[680] N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 549.

[681] Arh. St. Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 2616 (hartă militară, 1890), nr. 2402 (plan, 1917), nr. 2403 (plan, 1944).

[682] *DRH*, I, p. 142; *DIR*, XVI, 1, p. 280—281. Satul atestat în 1528 martie 22 era Măcreştii din ţin. Covurluiului.

[683] *DIR*, XVI, 1, p. 139.

[684] *CDM*, II, p. 145 (nr. 653).

[685] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace...*, III, 1, p. 153—157.

[686] *CDM*, V, p. 88 (nr. 342), 225 (nr. 844). Cifre diferite în copii ale originalului, în funcţie de interesele proprietarilor.

[687] Arh. St. Iaşi, Doc., 622/67; *ib.*, Epitropia Sf. Spiridon, pachet 22/14, 26.

[688] *Ib.*, Epitropia..., pachet 22/72, 73, 81—83.

[689] *Ib.* 22/19, 43 b şi 89 (spiţe), 86—88, 90, 92, 94, 96—100, 102, 105, 109—111; Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 164/151, 152 190, 198.

[690] Arh. St. Iaşi, Tr. 1785, op. 2035, dos. 2346, 3094, 3096. Procese cu vecinii (Vultureşti, Comăneşti), în 1844, 1855, *ib.*, Anaforale, cond. 154, f. 73, cond. 170, f. 190r—197v, 238r—250r (pricini între Efrosina Crupenschi şi răzeşi), Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Văratec, dos. 96/1844, 29/1855 (inventare).

[691] Arh. St. Iaşi, Isprăvnicia ţinutului Iaşi, dos. 2666, 3552; *ib.*, Doc., 814/20, 1008/74; Epitropia..., dos. 418, 468.

[692] *Ib.*, Epitropia.., dos. 473; pachet 22/117, 118; Arh. St. Vaslui, Prefectura jud. Vaslui, dos. 2/1864, f. 192v—194r.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

1.1. Turceştii sînt o parte a vechii moşii Onceşti, atestată din secolul XVII. Prima menţiune datează din 1606 martie 30,[692 bis] cînd se întăresc bisericii din Iaşi cu hramul Înălţarea Domnului, închinată mănăstirii Vatoped, sate ale familiei Golia, printre care jumătate din Golăeştii de pe Botna şi a treia parte din satul Turceşti, cu loc de moară pe Bîrlad. Nu avem informaţii despre evoluţia proprietăţii asupra acestei părţi a moşiei Turceşti. În 1637 noiembrie 3[693] se întăresc lui Toader diacul din Portari ocine cumpărate din Turceşti, zălogite în anul următor lui Costandin din Tărăceni, care mai avea părţi cumpărate aici[694]. În 1660[695] se face hotarnica Turceştilor pentru a curma pricina dintre răzeşii Oţel şi nepoţii lui Tărăceanul. Acum se arată că „moşiia aceasta să nume tot Onţăştii" şi se menţionează hotarul satului de sus şi hotarul satului de jos. Aşadar Turceştii sînt partea de jos a moşiei Onceşti. Răzeşii Oţel aveau ocine în ambele părţi. În secolul XVIII proprietarii sînt urmaşii lui Andronache Oţel şi Constantin Tărăceanul; moşia mergea pe trei bătrîni.

Ca pretutindeni, se consemnează vînzări, răscumpărări, danii, judecăţi, hotarnice[696]. Postelnicul Vasilache Lupan cumpără în 1776[697] şi 1780[698] de la răzeşi Căldare şi de la fiicele lui Ion Lăpuşneanul o mare parte din moşia Turceşti. Se ajunge la judecată cu alţi răzeşi, se face din nou o hotarnică şi un plan al moşiei, în 1780.[699]. În 1784[700], Maria şi Ileana, fiicele lui Lăpuşneanul, vînd din nou întreg satul (moşia) Turceşti lui Vasile Nistor, fapt ce duce la complicate judecăţi cu alţi răzeşi în următoarele trei decenii[701]. O neînţelegere din 1660 stă la originea unor litigii ale răzeşilor de aproape două secole. La sfîrşitul veacului XVIII are unele ocine în Turceşti şi Arghir Cuza[702]. Din 1796[703] cea mai mare parte a moşiei este a clucerului Constantin Burchi, ginerele Sandei Nistoroae. În 1798 Anica clucereasa dăruieşte mănăstirii Sf. Spiridon moşia Turceşti, ca trup al Onceştilor (v. *supra*). Astăzi, *Turceşti, Turceasca* sînt numele unui deal şi al unei văi, la S—V de satul Unceşti.

1.1.1. Tărăcenii sînt o parte răzăşească a vechii moşii Onceşti-Turceşti, probabil din secolul XVI. În 1618 martie 6[704] este menţionat Ionaşco, fiul lui Moise din Tărăciani. Martori din Tăriceni sînt consem-

---

[692bis] Th. Codrescu, *op. cit.*, IX, p. 140.

[693] Arh. St. Iaşi, Epitropia..., pachet 22/2.

[694] *Ib.*, pachet 22/3. Documente din acest pachet au fost publicate de Gh. Ghibănescu în *Ispisoace...*, III, 1, passim.

[695] *Ib.*, pachet 22/4 şi 5 (cartea de întăritură, suspectată de Gh. Ghibănescu ca neautentică, *loco cit.*, p. 158).

[696] Arh. St. Iaşi, fond cit., pachet 22/, 8, 10—12, 14—16, 20, 21.

[697] Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 195/147.

[698] *Ib.*, 162/50.

[699] Arh. St. Iaşi, fond cit., pachet 22/22—26, 43.

[700] *Ib.*, 22/35, 38.

[701] *Ib.*, 22/28, 39, 40, 42, 43 a, b, c (spiţe), 48—52, 55, 56; Arh. St. Bucureşti, fond cit., 135/29, 118, 136/66.

[702] Arh. St. Bucureşti, fond cit., 106/166, 172.

[703] Arh. St. Iaşi, fond cit., pachet 22/60, 61, 63, 65, 74, 75, 78; *ib.*, *Doc.*, 412/220; Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice, 162/212.

[704] *DIR*, XVII, 4, p. 235.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

nați în 1636 [705]. Costandin spătărelul, fiul lui Crăciun din Tăriceni [706], este strămoșul unor răzeși de Onceşti, Turceşti și Tărăceni, în secolele XVII—XVIII. Bătrînii Andronache Oțel și Gavril Chiper din hotarnica Turceștilor de la 1660 sînt moșteniți la Tărăceni, în 1780—1782 [707], de fiicele lui Ion Lăpușneanul, de răzeșii Furcoi, Broatic, Molan, Malcoci. Mai aveau răzeșii aici Toderașco Porceșanul, în prima jumătate a secolului XVIII [708], Vasile Codreanul, în 1783 [709], neamul Benchea ș.a. În 1784 [710], Vasile Nistor cumpără 72 de pămînturi, trecute apoi în proprietatea lui Costandin Burchi, în 1796 [711], și dăruite de soția acestuia, în 1798, mănăstirii Sf. Spiridon, o dată cu Onceștii și Turceștii. Mai rămîn părți nevîndute din Tărăceni, în primele două decenii ale secolului XIX [712], în proprietatea răzeșilor Benchea, Broatic, Coca și Porceșanul. În 1818 [713], răzeși Benche și Ștefan Buhuș, din neamul Porceșanul, vînd mănăstirii Sf. Spiridon alte părți din Tărăceni, astfel încît aproape întreaga moșie devine proprietatea Epitropiei, înglobată în moșia Onceşti. În 1844—1845 [714] mai sînt menționați doar răzeșii Broticești de moșia Tărăceni. Numele moșiei, s-a păstrat pînă astăzi *(Tărăceanca, Tăriceanca)* [715].

1.1.2. Făunoaia este o hliză a moșiei Turcești în secolele XVI—XIX. În hotarnica Turceștilor din 1660 este menționată Ioana, fata lui Faur, strămoașa lui Ionașco Oțel, de la care acesta din urmă avea o ocină, pe lîngă 15 pămînturi cumpărate de la Costantin Copăceanul din același hotar, care se va numi al *Făunoaei*, atestat în 1709 ianuarie 31 [716], în 1780 [717]. Hliza Făunoaea este moștenită de răzeșii Oțel din Onceşti pînă în 1784 [718], cînd nepoatele lui Andronache Oțel vînd lui Vasile Nistor jumătate de bătrîn, care va ajunge în proprietatea mănăstirii Sf. Spiridon ca trup al moșiei Onceşti (v. *supra*), ca și Turceștii și Tărăcenii. Se face hotarnică pentru clucerul Burchi în 1796 [719]. Cealaltă jumătate de bătrîn din Făunoaia era, în secolele XVIII—XIX, a răzeșilor Benchea. Aceștia aveau, între 1815—1827 [720], pricini de împresurare cu Gheorghe Cuza, proprietarul Dobroslăveștilor și Mărmurenilor. Făunoaia este reprezentată în planurile moșiilor Onceşti, Turceşti și Tărăceni.

---

[705] *CDM*, II, p. 244 (nr. 1160).

[706] *Ib.*, p. 145—146 (nr. 653, 655); Arh. St. București, fond cit., 142/141 (doc. din 1644 iunie 25); *DRH*, XXI, p. 539; Arh. St. Iași, Epitropia..., pachet 22/3, 4.

[707] Arh. St. Iași, fond cit., pachet 22/25, 27, 29.

[708] Arh. St. București, fond cit., 195/147 (doc. din 1776 martie 20, în care o parte din Turcești se hotărăște spre răsărit cu *Porceștii.)*

[709] Arh. St. Iași, fond cit., 22/32.

[710] *Ib.*, 35—38, 51—52.

[711] *Ib.*, 63, 65, 66.

[712] *Ib.*, 70, 84, 85, 87, 88, 90—97.

[713] *Ib.*, 98, 101, 102, 105, 106, 109.

[714] *FOS, 1845*, (ad. nr. 15 și 16), p. 80.

[715] C. Chiriță, *op. cit.*, p. 195 (valea Fundătura sau Tăriceanca); anchetă.

[716] Th. Codrescu, *Uricarul*, XXII, p. 240.

[717] Arh. St. București, fond cit., 162/50; Arh. St. Iași, fond cit., pachet 22/25—27.

[718] *Ib.*, 35.

[719] *Ib.*, 65, 69.

[720] Gh. Ghibănescu, *Surete...*. VII, p. 280—282; *ib.*, X, p. 143—144.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Onceştii, sat în secolul XVII, există continuu şi în secolul XVIII, deşi este numit silişte în 1709. În 1742 avea biserică [721] şi preot care trăia aici [722]. În secolul XVIII satul avea patru cotune [723], dintre care una pe moşia Turceşti, una pe moşia Măcreşti (satul Măcreşti din 1820), una la poştă (v. *infra)* şi Onceştii propriu-zişi.

La originea oiconimului este numele *Oancea, Oncea* al unei persoane neidentificate. Satul se numeşte *Onceşti* pînă la începutul secolului XIX. *Onţăştii*, din 1660, este o variantă întîlnită şi în secolul trecut. Din 1809 se înregistrează forma *Unceşti*, care alternează în prima jumătate a secolului XIX cu *Onceşti*, predominantă. Din 1857 se atestă numai forma *Unceşti* [724]. Sate *Onceşti* sînt astăzi în jud. Alba, Bacău, Dîmboviţa, Maramureş, Olt, Neamţ, Suceava şi Vaslui, dar numai în Moldova s-a produs închiderea vocalică *o>u* (în numele satelor din ultimele trei judeţe) [725].

Turceştii (1606) au dăinuit ca un cătun al satului Onceşti pînă în secolul XIX. Prin înglobarea moşiei cătunul îşi pierde identitatea şi numele, devenind parte a satului Unceşti. Oiconimul derivă din *Turcu*, nume (poreclă, supranume) atestat în secolul XV la Golăieşti. În 1660 se dădea o etimologie populară. Răzeşii susţineau că din pricina uciderii unui turc într-o poiană „s-au numit moşia aceasta Turceşti şi Poiana Turcului". Explicaţia este valabilă doar pentru numele poienii [726].

Tărăcenii, atestaţi ca aşezare din 1618, au fost un cătun pînă în primele decenii ale secolului XIX, cînd ultimii răzeşi îşi vînd ocinele. Între variantele numelui, *Tărîceni, Tăriceni*, forma dominantă este *Tărăceni*. Originea oiconimului este antroponimică : *Tarac (neatestat)*, cf. *Tărăcinul, Tărăcilă* [727].

Făunoaia nu este documentată ca sat, dar menţiunea siliştei Făunoae, în 1796 [728], face probabilă existenţa unui cătun în secolele XVII—XVIII. Toponimul, format prin derivare cu sufixul *-oaia (Faur > Făunoaia)*, atestă un interesat fenomen de „derotacizare", produs probabil din secolul XVI, cînd se consemnează şi rotacismul numelui *Cărbureşti* (v. *Comăneştii)*.

Poşta Onceşti a fost aşezată pe moşia Turceşti. Este atestată din 1772 [729], cu 45 de oameni din Oncesti şi Munteneşti. Alte menţiuni ale unor călători [730] sînt în 1793, 1820, 1822. G. Sion evocă primirea aici de

---

[721] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 195. Biserică a lui Toderaşco [Porceşanul].

[722] Arh. St. Bucureşti, fond. cit., 162/90.

[723] Arh. St. Iaşi, fond cit., pachet 22/43 (plan nedatat).

[724] Pentru numele din sec. XIX—XX v. *Repertoriul istoric al unităţilor administrativ-teritoriale din Moldova (1772—1988)* (sub tipar).

[725] I. Iordan, P. Gâştescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităţilor din România*, 1974.

[726] Arh. St. Iaşi, fond cit., pachet 22/19 (plan ; aici Poiana Turcului) O altă duşegubină în 1714, *ib.*, 22/10 şi N. Iorga, *op. cit.*, V, 1, p. 63.

[727] N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 385.

[728] Arh. St. Iaşi, fond cit., pachet 22/62.

[729] *Moldova în epoca feudalismului*, VII, 1, p. 178. În 1774, se recenzau la Oncesti 61 de poştaşi, de fapt toţi locuitorii, *ib.*, p. 227—228.

[730] Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, 1975, p. 82 ; G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, 1947, p. 208 ; M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, 1874, p. 436.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

către boieri a lui Mihail Sturza, în 1834 [731]. Poşta era numită menzil [732], cu aceleaşi subvenţii ca şi poştele din Scînteia şi Vaslui, în timpul domniei lui Scarlat Callimachi. În 1820 [733], erau 10 surugii şi căruceri, în 1831 [734], 13 poştaşi. Poşta este localizată în planurile moşiei Turceşti [735]. În 1864 [736] locuitorii din cotunul de la poştă sînt strămutaţi în cotuna de la deal (în Unceşti). Toponimul *La Poştă* este şi astăzi activ.

Cioara este un cătun format pe moşia Onceşti (trupul Turceşti) din 1864 (primii doi locuitori) ; în 1904, 1913, după 1920 şi 1945 se stabilesc aici alţi împropretăriţi [737]. Aşezarea este un cătun menţionat în 1931 [738], la com. Buhăieşti, împreună cu Gara Buhăieşti. În 1941 [739] cătunul Cioara era recenzat la satul Buhăieşti. Din 1964 [740] numele oficial este *Podeni,* fără justificare istorică sau de altă natură. În 1973, o alunecare de teren afectează aşezarea din care mai rămîn doar 4 locuinţe.

CONCLUZII

1. În secolul XV pe Valea Rebricei nu sînt locuri „pustii". Întreg teritoriul este luat în stăpînire, populaţia este relativ densă, comparativ cu alte zone din Moldova. În medie, fiecare din cele 35 de aşezări existente în secolele XV—XVI stăpîneşte o moşie de 4,43 km^2.

2. Moşiile din secolul XV sînt matrice. Este puţin probabil ca ele să fi fost altfel conturate în veacurile anterioare. Menţiunea hotarelor bătrîne, pe unde au umblat din veac, din veacul veacului (1435), documentează o situaţie mai veche, pe care memoria colectivă n-o poate data. Formula nu este o stereotipie de cancelarie, ci reflectă o realitate. Nici unei moşii nu i se descriu hotarele (cunoscute şi necontestate de localnici).

3. Deşi momentul şi procesul teritorializării obştii săteşti nu sînt suficient precizate, anume observaţii, posibile numai după cartografiere, conduc spre concluzia că stabilirea hotarelor vechilor moşii nu a fost întîmplătoare, ci presupune norme cutumiare şi operaţii agrimensurale care implică, la rîndul lor, existenţa unei autorităţi prestatale. Astfel, se constată : o mărime medie a moşiilor, cu excepţia Sîrbilor, prea mare, poate formată din două moşii mai vechi (cele două părţi, de sus şi de jos), şi a Ostăşeştilor, prea mică, probabil parte dintr-o moşie mai mare ; o remarcabilă simetrie a moşiilor Leuntineşti, Tatomireşti şi Crăciuneşti, toate pe afluenţi ai Rebricei, „retezate" înainte de a ajunge pînă la

---

[731] G. Sion, *op. cit.*, p. 357—358.

[732] N. Iorga, *op. cit.*, XIX, p. 104, 113 ; P. Asachi. Harta Principatului Moldovei, 1833.

[733] Arh. St. Iaşi, Tr. 166, op. 184, nr. 13, f. 191^v.

[734] *Ib.*, Tr. 885, op. 1011, nr. 144, f. 61^v —62^r.

[735] *Ib.*, Epitropia..., pachet 22/19, 43.

[736] *Ib.*, dos. 468, f. 9, 10.

[737] Informator Al. Picincu, Podeni (1980).

[738] *TABLOU* (1931), p. 8185.

[739] *Indicatorul localităţilor din România*, 1943, p. 686.

[740] *DECRET*, II (1964), p. 221.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pîrîul principal, unde se configurează alte forme de moşii, „de confluenţă" : Filozofii cu Ostăşeştii, Pojereştii, Cuhneştii, Miclăuşenii şi Golăieştii, ultimele două în evidentă continuare, peste Rebricea, cu moşiile vechilor juzi din sec. XV, Conu, Roman, Hodco şi alţii. Moşiile de pe Rebricioara au lungul din creasta unui deal pînă în cealaltă culme, peste pîrîul care devine o axă a bazinului. Terenul a impus forme şi mărimi mai deosebite moşiei lui Mîndrea şi a lui Oană Sinescul. Mărimea medie a satelor de 20 de case, în secolul XV, nu este fără legătură cu acest mod „echitabil" de hotărnicie străveche. Concluzii cu un mai mare grad de probabilitate privind acest mod de abordare a problemei se vor putea formula atunci cînd studiul se va extinde asupra unei zone mai mari, în întregul bazin superior al Bîrladului, de pildă.

4. Metoda cartografică şi studiul exhaustiv al documentelor medievale ar putea conduce spre delimitarea unor formaţiuni politice prestatale în vechile ţinuturi ale Moldovei. Este probabilă pe valea Rebricei o uniune de obşti sau un cnezat de vale. Este frapantă aici consfinţirea prin uric a stăpînirii unor ocine drepte de către feudali localnici, unii cu funcţii în sfatul domnesc în prima jumătate a secolului XV. Noii stăpîni sînt moştenitorii unor privilegii mai vechi, cneziale. Astfel, familiile lui Piatră şi Duma Negru, probabil înrudite, controlează aproape întreaga vale. Au fost ale lui Duma Negru satele unde erau juzi Oană Sinescul, Boris şi Mîndrea, Ţibăneştii, Munceii, Drăgăneştii, Grecii, Sîrbii şi Filosofii, adică jumătatea de nord a bazinului hidrografic. Familia Piatră a avut Petrileştii (Petreştii), Ostăşeştii, Perienii, satele lui Comănel, Roman şi Hodco şi, mai la sud, Dobrosloveştii. Situaţia oferă, deocamdată, doar o sugestie.

5. Existenţa unor judecii gemelare (H. H. Stahl) este confirmată aici de o veche dihotomie a satelor lui Stoian şi Giurgiu Blidaru, Roman şi Hodco, a Tatomireştilor, Sîrbilor şi Cuhneştilor, care au partea de sus şi de jos în secolul XV. În secolele XVI—XIX se perpetuează o astfel de împărţire la Crăciuneşti, Onceşti, Golăieşti, Tufeşti, Popeşti, Draxeni, Scînteia, Grauri şi Căuieşti.

6. Vechi colonizări de sud-dunăreni explică numele *Sîrbi* şi *Greci*.

7. Infiltrări în zonă a unor feudali descendenţi din însoţitorii descălecătorilor maramureşeni sau a unor colonişti ardeleni, cu nume de origine maghiară, românizate, sînt dovedite de oiconimele *Dămăcuşeni, Miclăuşeni, Rohoteşti (Rohaţi), Bolaţi.*

8. La sfîrşitul secolului XV toate satele sînt aservite. Nu mai există obşti libere. În veacul următor proprietatea este încă stabilă şi de aceea menţiunile documentare sînt relativ puţine. Stăpînii sînt cete boiereşti, descendenţi de cîteva generaţii din posesorii primelor urice. Spre sfîrşitul secolului XVI începe roirea satelor prin fragmentarea moşiilor matrice. Apar răzeşii prin decădere genealogică. Se separă Moiceştii de Pojereşti, Tufeştii şi Popeştii de Dzemeşeşti, Turceştii de Onceşti. În secolul XVIII proprietatea răzeşească este forma cea mai răspîndită. Prin disoluţia obştei răzeşeşti, se extinde proprietatea mănăstirească şi boierească. Marii proprietari vor fi, în secolele XVII—XVIII, mănăstirile Bîrnova şi Golia, familiile lui Băisan uricarul (cu descendenţi Jora şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ANEXA 1

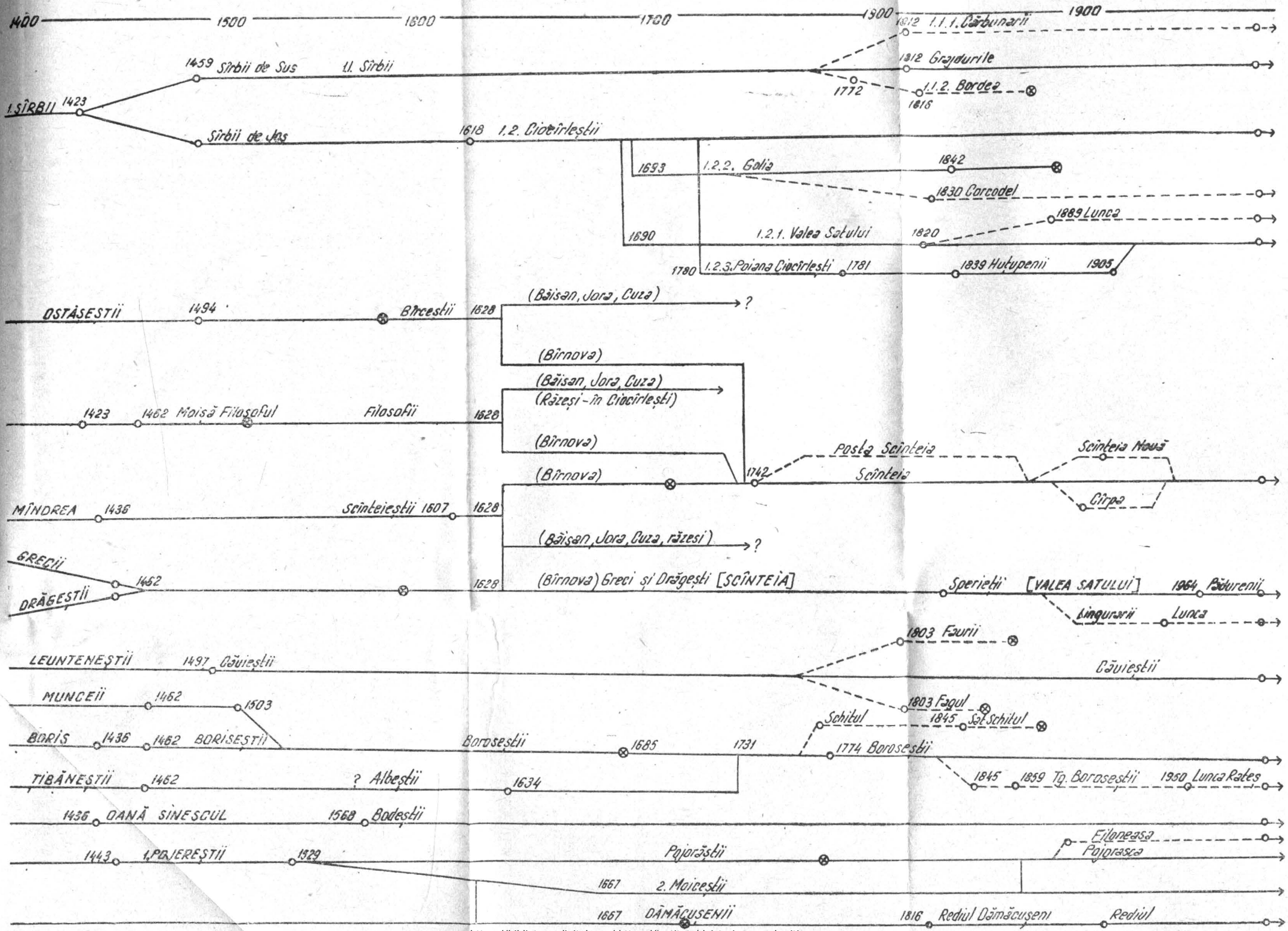

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ANEXA 2

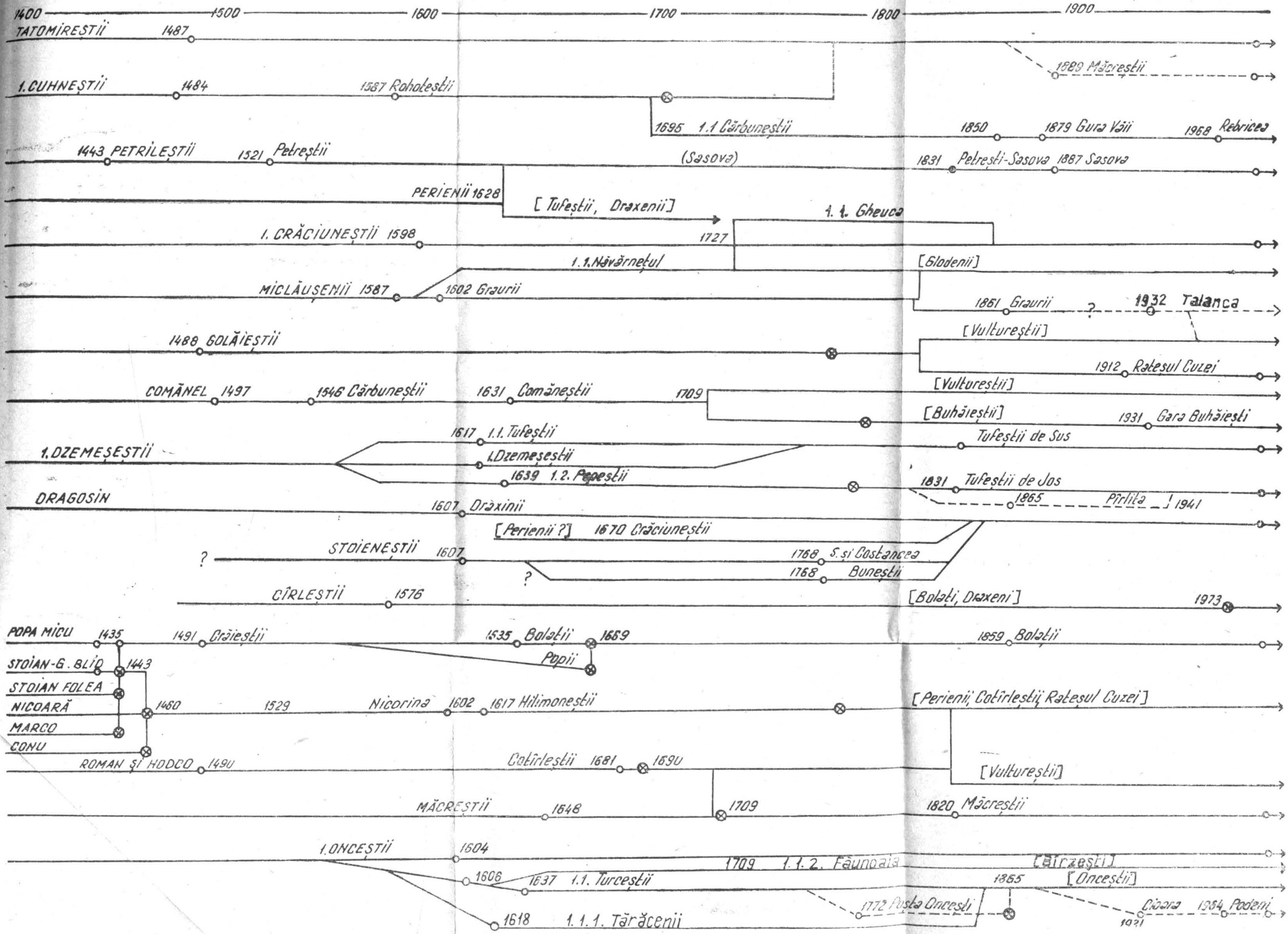

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

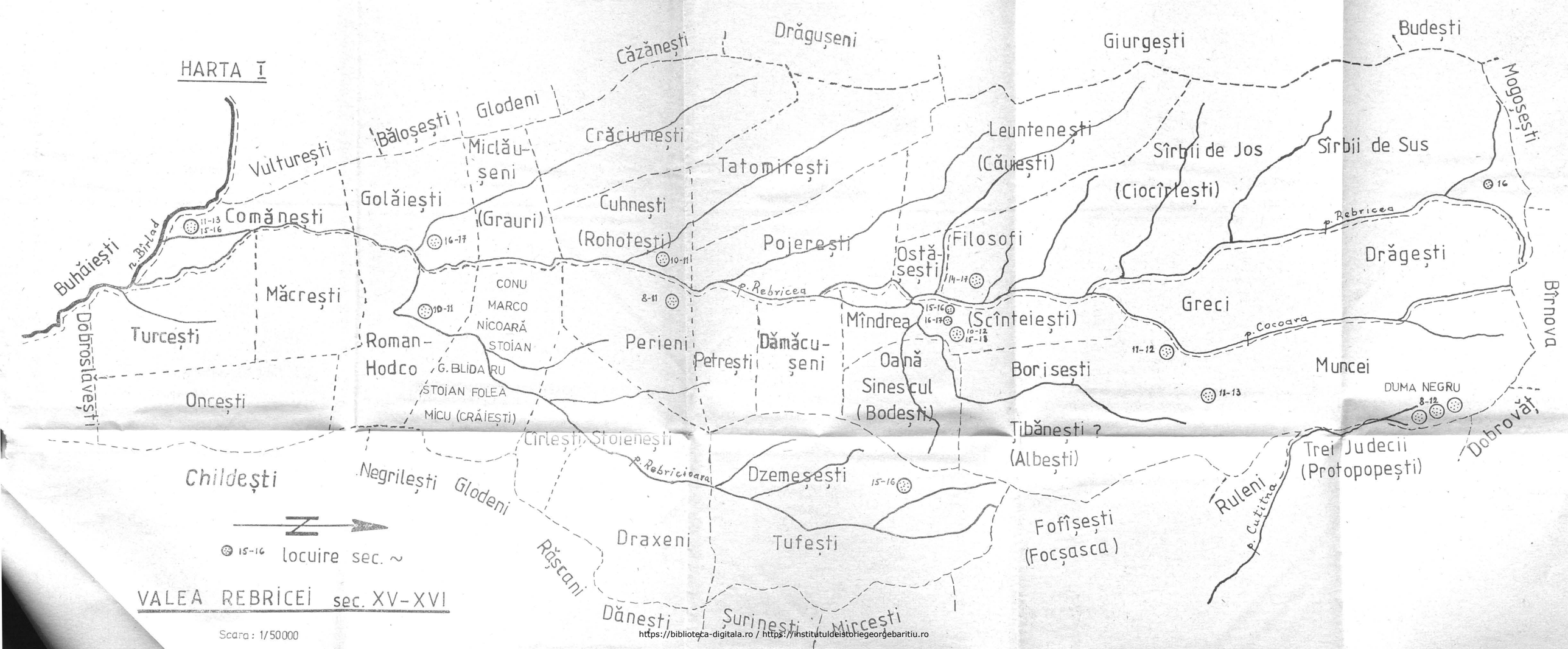

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

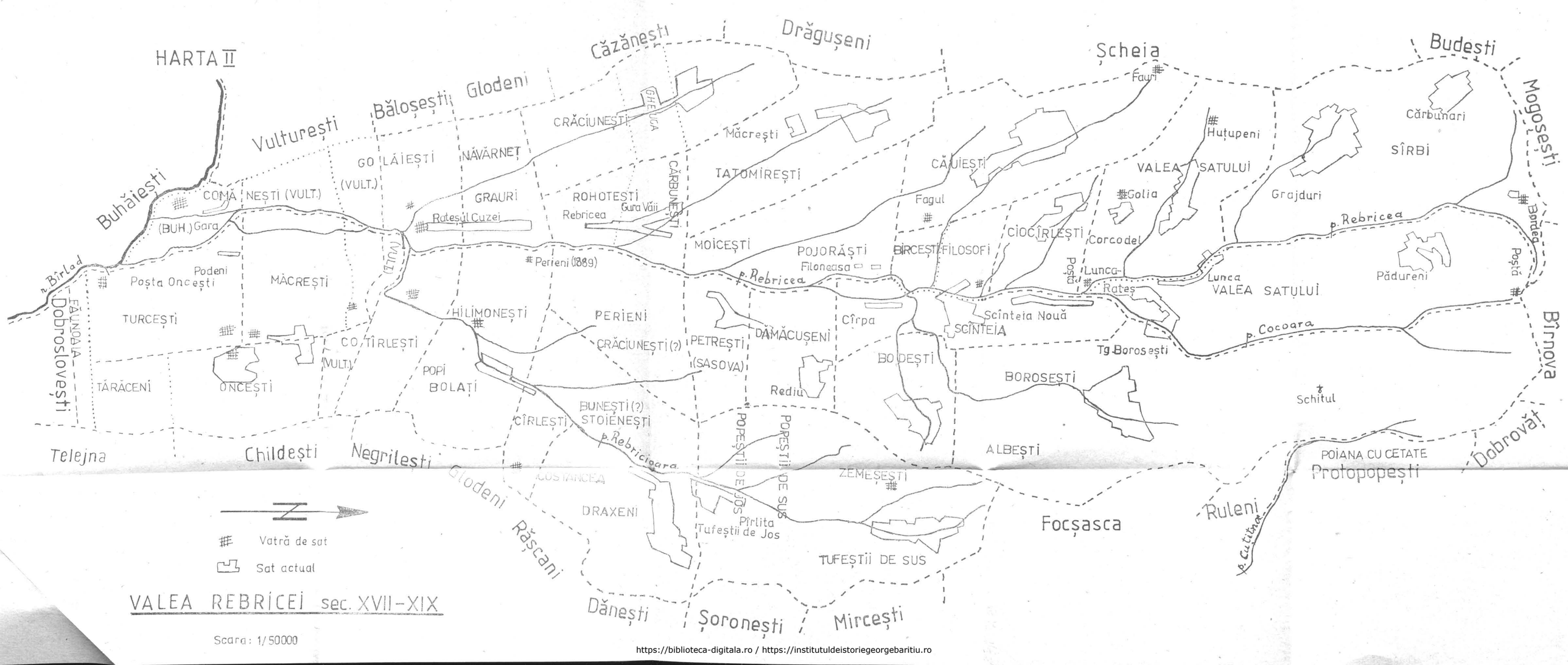

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Cuza), Iordache Ruset ; Gheorghe Ursache și Cîrstea vameșul (în secolul XVII). Se mai disting familia Tufescu și răzeșii Fărîmă din Crăciunești.

9. Inventarul onomastic (82 de oiconime, nume de așezări, moșii și trupuri de moșie) nu permite distingerea unor particularități ale sistemului denominativ în zona cercetată. Perspectiva diacronică favorizează însă cîteva constatări.

În perioada veche (secolele XV—XVI), sistemul denominativ al așezărilor este determinat de caracterul *genealogic* al proprietății. Cu excepția unui entopic toponimizat *(Muncei)* și a două etnonime (Sîrbi și Greci), *toate oiconimele au origine antroponimică.* Abia din secolul XVIII se înmulțesc, prin apariția unor cătune, oiconimele provenite din entopice sau apelative (Fagul, Făgețelul, Rediul, Grajdurile, Valea Satului etc.).

Din cele 40 de oiconime cu radical antroponimic, 28 sînt derivate cu sufixul *-ești* și numai două cu sufixul (cu valoare patronimică) *-eni (Draxeni și Miclăușeni),* constatare care infirmă aserțiunea lui Iorgu Iordan despre frecvența celor două sufixe în Moldova (v. *Toponimia românească,* p. 160—161).

Satele și siliștile din secolul XV, dintre care unele vor fi avut un nume propriu, indicate însă prin numele judelui sau cneazului (Mîndrea, Oană Sinescul etc.), sînt surprinse în momentul aservirii feudale a unei obști libere.

(1988)

ADDENDA ET CORRIGENDA

Se va adăuga, în partea I a studiului, la p. 319, ultimul rînd, textul : În 1497 se menționează, probabil, doar jumătate din moșia Leunteneștilor, ajunsă în stăpînirea fraților Căuia. Cealaltă „jumătate din satul Leonteștii, unde a fost casa lui Leonte", fusese, cu uric de la Ștefan cel Mare, a lui Ivașco Goenescul și va fi întărită nepoților acestuia în 1529 martie 19 (*DIR,* XVI, 1, p. 309—310).

Se va rectifica, în partea I a studiului, data primei atestări a satului Albești. Este mult mai probabil că Sanson din Albești, din 1634 iulie 7, același care în 1620 mai 3 („Documente răzășești", I, nr. 7, 1932, p. 97) era martor la o pricină în Tăcmănești, împreună cu alții din Delești, Fierești, Buhăești și Răduești, locuia în satul Albeștii de pe Stebnic. Așadar, Albeștii de lîngă Boroșești sînt menționați din 1648 iulie 20 (Arh. St. Iași, Epitropia Sf. Spiridon, pachet 39/21).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

că „ruperea relațiunilor noastre cu Poarta și *independența absolută a României a primit consacrarea lor oficială*". Două zile mai tîrziu, adică pe 13 mai 1877, cînd „neatîrnarea deplină a României" devenise o realitate, poetul reamintea că „România n-a fost niciodată vasală Turciei", însă pe 8/20 octombrie 1877, cînd oștirea română își făcea intrarea triumfală în Capitala țării, el nu putea să se bucure fără a se întreba : „Și cînd voim a ne făli și a ascunde cu vălul gloriei mizeria acestei generații fără razim moral și intelectual, atunci cu ce ne vom făli, decît cu vitejia personală a aceluiași țăran ?". În a doua secțiune au fost incluse opt texte, transcrise din „Curierul de Iași", „Timpul", „Românul" și „Convorbiri literare" și precedate, ca *motto*, de o admirabilă frază prelucrată din celebra scrisoare adresată lui Dimitrie Brătianu, la 15 august 1871, de către Eminescu și Pamfil Dan : „Este ascuns în fiecare secol din viața unui popor complesul de cugetări cari formează idealul lui, cum în sîmburele de ghindă e cuprinsă ideea stejarului întreg. Și oare oamenii cei mari ai României nu-i vedem urmărind cu toții, cu mai multă ori mai puțină claritate, un vis al lor de aur, în esință același la toți și în toții timpii ? Crepusculul unui trecut apus aruncă prin întunericul secolelor razele lui cele mai frumoase, și noi, aginții unei lumi viitoare, nu sîntem decît reflesul său". Înnegurat de tarele epocii lui și de lipsa vreunei perspective încurajatoare, el apela la exemplele trecutului — readucîndu-i în actualitate pe Ștefan cel Mare, Matei Basarab, Grigore Ghica — și demonstra atemporalitatea Imperiului austro-ungar, atrăgînd atenția asupra primejdiei imanente ce o reprezenta pentru români vecinătatea celor trei mari imperii. Următoarea secțiune, cea mai întinsă, a fost concepută prin gruparea a 21 de texte publicate în „Timpul", între 11 decembrie 1877 și 30 iulie 1882. Ca și în celelalte cazuri, articolele rînduite în acest compartiment nu au fost ordonate cronologic, ci tematic. Iar temele lor sînt, fără nici o excepție, reprezentative pentru acea parte a operei eminesciene care i-a conferit statutul de cel mai mare ziarist român al tuturor timpurilor. Cu o exemplară obiectivitate și o surprinzătoare intuiție, poetul s-a pronunțat asupra rolului statului în evoluția generală a României, asupra importanței factorilor economici și a unei legislații croite pe măsura necesităților naționale, reclamate de epocă, asupra primatului muncii în devenirea oricărei societăți, dar mai ales a uneia moderne, asupra realităților social-politice ale vremii etc. aportîndu-se la principiile dialecticii, fără de care nu pot fi înțelese procesele istorice, Eminescu observa că „nu este în lumea aceasta nici o stare de lucruri și nici un adevăr social veșnic. Precum viața consistă din mișcare, așa și adevărul social, oglinda realității, este de-a pururea în mișcare. Ceea ce azi e adevărat, mîine e îndoielnic, și pe roata acestei lumi nu suie și coboară numai sorțile omenești, ci și ideile". Tot el, însă, învedera că nu „în principii ori în abatere de la ele consistă răul. [...] Orice principii am pretexta că avem și unii și alții, mizeria și lipsa de cultură vor fi umbra pseudocivilizației noastre". Așadar, propășirea țării presupunea organizare, muncă, libertate, drepturi și îndatoriri precise pentru fiece membru al societății și mai presus de toate *iubirea de patrie*. Ultima secțiune, în care vom redescoperi nouă texte publicistice eminesciene, începe și se sfîrșește cu două titluri semnificative pentru ziaristica poetului nepereche : *[Avînd a da seamă...]* și *Columna lui Traian*. Toate au apărut în „Curierul de Iași" și în „Timpul", între 1 octombrie 1876 și 1 mai 1882. Referindu-se la discuțiile purtate în Senat pe marginea unei noi legi, Eminescu conchidea că „un semn caracteristic al vremii este că în Senat se vorbește românește". Și pentru a-și explica remarca, *al cărui* tîlc mergea foarte departe, el adăuga, ca pentru sine : „Cine știe însă ce însemnătate mare are limba asupra spiritului, cum ea-l acopere și îl pătrunde, cum limba noastră veche trezește în suflet patimele vechi și energia veche, acela va înțelege de ce ne pare bine de lucrul acesta". Acordînd o atenție deosebită școlii, de care depinde într-o măsură hotărîtoare viitorul unui neam, Eminescu se arăta la fel de interesat de literatura națională, semnalînd că unii scriitori sînt intraductibili și de neînțeles deci pentru un necunoscutor al limbii române. Dar, adăuga el, „Göthe zicea că partea cea mai bună a unei literaturi e cea intraductibilă, și avea cuvînt. Cel mai ori-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ginal dintre ei pîn-acum e povestitorul Ion Creangă, ale cărui basme, traducîndu-se, ar pierde tot farmecul și mai cu seamă tot hazul lor". În sfîrșit, entuziasmat de unele reușite ale activității științifice românești, acela pentru care studiul a reprezentat toată viața o obsesie se adresa contemporanilor săi, dar și viitorimii, cu un îndemn la perseverență, îndemn care începea cu parafrazarea celebrului blestem biblic: „«În sudoarea frunții tale te vei cunoaște pe tine însuți» zicem cercetătorilor pe terenul istoriei și a linguisticei".

Publicistica, pentru Eminescu, s-a construit, ca pentru nimeni altul, într-un mod de a fi. Uitarea de sine, amintită întotdeauna atunci cînd îl glorificăm pe ziaristul exemplar și incomparabil, este pilda care ar trebui să ne călăuzească zilele fiecăruia dintre noi. Acceptînd ipostaza de ziarist, poetul care ne înnobilează ființa dintotdeauna s-a dorit a fi întru totul un om al vremii lui, căruia nimic nu-i era străin și indiferent. Publicistica sa adună gîndurile unui român rostite într-un prezumat sobor al înțelepților, gînduri care reprezintă pentru noi o inestimabilă carte de învățătură. Opera ziaristică a marelui patriot, remarcă nu întîmplător D. Vatamaniuc, „fie că tratează probleme de interes general, fie că se implică în dezbaterile cotidiene, este orientată spre viitor".

Gheorghe I. Florescu

JESUS PARDO, *Conversaciones con Transilvania (Viaje a través de quince siglos)*, Madrid, Edit. Taurus, 1988, 377 p.

Lucrarea este dedicată lui Ramón de Basterra (publicist și diplomat spaniol, acreditat o vreme și la București, participant și la adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, autor al cărții *La obra de Trajano*, apărută în Spania în 1921) pe care autorul îl consideră ca predecesor al său în investigarea „inexplicabilului popor român", așa cum se exprimă el, și se deschide cu un citat din *Istoria Românilor* a lui Nicolae Iorga, referitor la continuitatea românilor, la capacitatea lor de rezistență în fața tuturor vicisitudinilor istoriei.

Ea este formată din trei părți, inegale ca întindere, care fac o trecere în revistă a întregii istorii a românilor, pînă în 1965, cu atenție specială acordată problemelor Transilvaniei, un epilog, un apendice, o bogată listă bibliografică și un indice general de nume proprii și locuri geografice.

Prima parte a lucrării (pp. 13—231) se referă la maniera în care ea a fost elaborată și la istoria veche a României pînă la întemeierea statelor feudale. Jesús Pardo este romancier și s-a oprit asupra „problemei Transilvaniei" considerînd-o ca un prim pas pe calea realizării unei lucrări mai vaste despre împăratul Traian. El afirmă că nu a dorit să dea cărții nici un fel de intenție politică, ci numai să aducă la cunoștința cititorului spaniol această problemă și propriile sale puncte de vedere. Arată, de asemenea, că pentru elaborarea lucrării a călătorit în România și Ungaria de mai multe ori, în ambele țări purtînd discuții cu unii dintre cei mai importanți istorici. Este cunoscător al limbii române și a putut să consulte aproape întreaga bibliografie românească dedicată acestei problematici.

J. Pardo subliniază de la început credința românilor că au trăit totdeauna pe pămîntul pe care-l locuiesc și astăzi, credință cu care este întru totul de acord, punctul de vedere maghiar, imigrationist, fiind, după părerea sa, lipsit de „logică elementară" (p. 15). El afirmă cu toată tăria latinitatea românilor dar, în ciuda acestei opinii, consideră că nu există dovezi concrete, absolute, ale continuității lor în Transilvania. După părerea sa această teorie are însă patru puncte de sprijin foarte importante: probabilitatea, aparența, bunul simț și lipsa aproape absolută a dovezilor care să o contrazică (pp. 20—21). Romanitatea a avut continuitate în Dacia, dar a existat un permanent flux de populație romanizată între nordul și sudul Dunării (p. 26). Este indiscutabil însă că nucleul național românesc s-a format la nord de Dunăre și a asimilat pe migratori, în special pe slavi care erau cei mai numeroși. J. Pardo afirmă că frontierele lingvistice ale României sînt dintre cele mai de necontestat din întreaga Europă iar negarea continuității dacice, daco-romane și române este o atitudine negativă și lipsită de baze cu adevărat solide. El consideră că, de fapt, caracteristica

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

principală a istoriei românilor este spațiul și nu timpul. Trecerea în revistă a istoriei vechi a României, autorul referindu-se la dovezile arheologice, lingvistice, numismatice, toponimice, hidronimice, paleocreștine și altele, este făcută tocmai cu scopul de a se arăta că un teritoriu atît de bogat și de important ca așezare geografică nu putea rămîne nelocuit. Dar, deși J. Pardo este convins de dreptatea istoricilor români, consideră totuși că toate cercetările lor pornesc tocmai de la ideea pe care caută să o demonstreze, ceea ce este riscant pentru privirile atente ale unui „observator imparțial" (p. 21). Consideră, de asemenea, că atît istoricii maghiari cît și cei români manifestă aceeași tendință de a scrie nu pentru a cerceta un adevăr, ci pentru a demonstra o teză, transformînd lipsa de dovezi favorabile în dovezi evidente împotriva celeilalte părți, transformînd simple supoziții în argumente (p. 23).

Pentru noi apare paradoxal faptul că, deși este de acord cu teoria continuității și deși vorbește de toate dovezile care vin să o confirme, autorul se îndoiește însă că ea poate fi demonstrată clar, la fel cum se întîmplă și cu teoria contrară. Consideră răspunsurile istoriografiei române la afirmațiile maghiare lipsite de sens, ca fiind aprioristice și chiar apologetice, ca și cum s-ar disculpa de faptul că poporul român trăiește de 2 000 de ani pe același teritoriu (p. 139). Totuși, acest paradox poate avea, credem noi și două explicații destul de plauzibile. Pe de o parte faptul că autorul este romancier și nu istoric și, în consecință, caută paradoxurile chiar și atunci cînd ele nu există, iar pe de altă parte faptul, nu mai puțin adevărat, că anumite lucrări românești ale unor pseudoistorici, mai ales din ultimii ani, fac ele însele afirmații contradictorii, derutante, o apologie fără sens și contraproductivă.

În partea a doua a lucrării (pp. 235—265), J. Pardo tratează istoria medievală și cîteva aspecte din istoria modernă a României, dominantă rămînînd însă tot chestiunea Transilvaniei. Este o tratare succintă, de informare minimă a cititorului spaniol asupra personalităților și evenimentelor ce dau relief acestor epoci. Importante ni se par aprecierile cu privire la dualismul austro-ungar din 1867. Autorul arată că acesta a provocat o intensificare a politicii de maghiarizare din Transilvania, dar nu a avut nici un rezultat. Aici situația era ireversibilă. Spiritul de independență al românilor putea fi oprimat sau reprimat, dar nicidecum suprimat (pp. 254—255). Este subliniat rolul ortodoxiei în păstrarea naționalității române și faptul că transhumanța a fost un factor de coeziune al românilor de pe ambele versante ale Carpaților. J. Pardo apreciază că dominația Ungariei asupra Tansilvaniei a fost de tip colonial și consideră ca neadevărate acele teorii care, începînd cu sfîrșitul secolului XVIII și persistînd pînă astăzi, încearcă să-i deposedeze pe români de drepturile lor ancestrale asupra acestui teritoriu.

Partea a treia și ultima a lucrării (pp. 269—338) reprezintă o sumară trecere în revistă a istoriei moderne și contemporane a României, pînă în 1965. Sînt menționate marile evenimente din 1859, 1877, 1918 și semnificația lor. Despre România interbelică se spune că era o țară capitalistă, dar cu structuri predominant agrare, este amintită criza economică din 1929—1933, refacerea economiei pînă în 1938, dictatura regală a lui Carol II, sînt enumerate crimele legionare și este analizat regimul dictaturii antonesciene. În legătură cu participarea României la cel de-al doilea război mondial, autorul arată că participarea pe frontul de est nu a fost entuziastă, subliniază importanța strategică deosebită a actului de la 23 august 1944 și aportul țării noastre la înfrîngerea Germaniei naziste. Perioada postbelică, pînă în 1965, care încheie întreaga analiză făcută de autor asupra istoriei românești, este descrisă ca fiind dominată de dogmele și șabloanele impuse din afară, care au culminat cu „planul Valev" de transformare într-o țară agrară, plan respins cu hotărîre (pp. 335—338). În legătură cu ultimele două decenii și mai bine din istoria noastră, J. Pardo afirmă că a preferat să nu se ocupe de această perioadă deoarece, după părerea sa, obiectivitatea este foarte dificilă în lipsa unei perspective mai îndelungate în timp și recurgerea la stilul ziaristic devine o tentație greu de învins, dar care trebuie evitată. Avînd în vedere anul de apariție al cărții trebuie să recunoaștem că J. Pardo, în ciuda formației sale de romancier, dă dovadă de multă diplomație, evitînd să se anga-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

jeze deschis în problematica dureroasă și complicată cu care era confruntată România în ultimii ani ai dictaturii lui Ceaușescu.

Autorul acestei cărți este romancier și nu istoric, deci nu om de știință, lucrarea pe care o scrie neavînd pretenția să aducă o contribuție științifică proprie, originală, la problematica abordată. El cunoaște bine bibliografia problemei, dar de multe ori este tentat să confere mărturiei literare aceeași importanță ca și izvorului istoric. În ansamblu însă, cartea lui Jesús Pardo este o pledoarie pentru continuitatea românească în Transilvania, teoriile contrare fiind considerate ca lipsite de sens.

Eugen Denize

ALEXANDRU I. GONȚA, *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV—XVII (1384—1625). Indicele numelor de locuri*, ediție îngrijită și prefațată de I. CAPROȘU, Ed. Academiei, București, 1990, 301 p.

Cunoscut și utilizat de cercetători în copii dactilografiate, *Indicele numelor de locuri*, realizat încă din 1961 de harnicul și productivul istoric Alexandru I. Gonța (1918—1977), este pus în largă circulație, pentru toți cei interesați de istoria medievală a Moldovei, de I. Caproșu, printr-un efort editorial demn de toată atenția. Lipsite de indici de nume de locuri și de persoane, cele 11 volume ale colecției *DIR* nu puteau fi consultate decît parcurgîndu-le integral și riscînd, totuși, pierderea de informație. Noua colecție *DRH* nu rezolvă problema decît pentru perioada 1384—1504, rămînînd ca nouă volume să fie cercetate fără instrumentul eficace al indicilor. De aceea publicarea *Indicelui numelor de locuri* este un act de mare utilitate, dar și de reparație morală pentru o muncă migăloasă și ingrată.

Rămîn însă în discuție, pentru o perioadă deocamdată indeterminată, problemele identificării și localizării corecte a așezărilor menționate în vechile documente. Autorii colecției DRH, printre care este și I. Caproșu, au operat deja numeroase corecturi și precizări față de indicele lui Alexandru I. Gonța. Cercetători ai toponimiei din anumite zone ale Moldovei au adus alte informații care conduc spre o mai justă aproximare sau chiar spre clarificarea definitivă a unor situații istorice incerte. Menționate de editor în *Prefață*, p. 8—9, aceste contribuții ar fi trebuit, *după opinia noastră*, să corecteze informațiile inexacte din indicele alcătuit de Alexandru I. Gonța, care repune acum în circulație erori deja corijate. Un sistem simplu de sigle și trimiteri ar fi făcut posibilă corectura fără încărcarea excesivă a textului cu adnotări și comentarii. Editorul însă a rezervat cititorului sarcina de a clarifica prin confruntarea informațiilor numeroase incertitudini.

Trebuie subliniat efortul editorului de situare a așezărilor în funcție de împărțirea administrativă de astăzi. Dificultățile acestei operațiuni, îndeosebi acelea referitoare la localitățile din Republica Moldova și din Republica Ucraina, implică, pentru I. Caproșu, merite de coautor.

Dacă valoarea și utilitatea lucrării sînt indiscutabile, nu mai puțin trebuie să avertizăm asupra unor erori și neglijențe, altele decît acelea deja corijate în *DRH*, I—III, și de noi, în *AIIAI*, tom XVIII (1981), p. 677—682 și tom XXIII/1 (1986), p. 453—461.

Alexa trimite la *Alexești*, sat (jud. Vaslui), dar la acest sat localizarea, corectă, indică jud. Iași.

Andrieștii nu pot fi identificați în mod cert cu Dumeștii Vechi (cf. și DRH, II, indice). Satul pe Bîrlad, va fi fost în zona satelor actuale Băcești—Dumești, jud. Vaslui.

Berceștii, ce s-a numit Ostășești, sînt localizați lîngă satul Buhăiești, jud. Vaslui, dar Ostășeștii sînt situați lîngă Scînteia, jud. Iași. Satul, dispărut, a fost la V de stația C.F.R. Scînteia.

Berești, sat mai jos de Soholeți, nu este menționat în XVII—II 107, unde se atestă un sat omonim, pe pîrîul Sărata, lîngă Onești (r. Ungheni, Republica Moldova). V. *Onești*.

Bontești de Jos și *Două Fîntîni* nu au nici o legătură documentară cu *Marcovicenii*. Un Marco de la Bontesti este considerat de Gh. Ghibănescu, *Ispisoace...*, IV, 2, p. 87—88, și apoi de M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 104, drept strămoșul Marcovicenilor. Relația este ipotetică.

Boteștii din XVII—II 95 nu este satul Botești, azi Parpanița, jud. Vaslui, ci un sat Botești, din țin. Cîrligătura (v. și *Erata*, p. 297).

Crăeștii, sat pe Bîrlăzel, ce s-a numit Drăgușani, este în com. Bozieni,

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

jud. Neamț, nu în jud. Iași. V. și *Drăgușani*.

Drăgești, sat pe Rebricea, care, împreună cu Grecii, trebuie localizat la N de Scînteia, nu este menționat în XVI—IV 60, unde se află prima mențiune a satului Drăgești din com. Todirești, jud. Vaslui.

Fîntîna de la Holm, loc de sat, inclus în Drăgușeni, com. Șcheia, este în jud. Iași, nu în jud. Vaslui.

Glodenii sînt un oiconim care provoacă mai multe confuzii. Documentele trebuie redistribuite, iar localizările vor fi rectificate astfel: Glodenii, sat lîngă Poiana Mănăstirii (Glodenii Gîndului, jud. Iași) sînt, de fapt, satul dispărut Glodeni, de la S—E de satul Jigoreni, menționat în XIV—XV —I 121 (eliminat din DRH, I, p. 525). XVII—V 360, 375, IV 517, XVI—I 312, II 76—77. Glodenii, sat pe Stavnic, care s-a numit Tulova, jud. Vaslui, sînt satul Glodeni, or. Negrești, menționat în XIV—XV—I 195, XVII—I 52, IV 150, III 226. *Tulova*, sat pe pîrîul Stavnic, nu pe Tulova (sic!), „cē se numește Glodeni", este consemnat în XVII—I 52, IV 150. Se vor elimina celelalte documente, care se referă la satul Glodeni, de la obîrșia pîrîului Telejna.

Grauri, sat care s-a numit și Miclăușeni, trebuie localizat la N de satul Rateșul Cuzei, com. Rebricea, jud. Vaslui, V. și *Miclăușeni*.

Hodcești (unde a fost Roman și Hodco), sat pe Bîrlad, la gura Rebricioarei (astăzi Sasoya, jud. Vaslui). Aici sînt cumulate mai multe erori: satul nu apare cu numele Hodcești, nu poate fi pe Bîrlad și nu este Sasova. În *DRH*, III, indice, *sub verbis Roman și Hodco* identificarea și localizarea sînt corecte: Cotîrlești.

Hodoreni, sat (probabil în loc de Todireni, com. Stănița, jud. Neamț), din XVII—V 1, este satul Hodoreni sau Ringoaia, înglobat în satul Schinetea, com. Dumești, jud. Vaslui.

Leontina, sat ce se cheamă Borăștii (azi Cuza Vodă, com. Ipatele, jud. Iași), din XVI—II 107, este dificil de localizat. În 1746, o cercetare nu putea stabili nici o legătură între uricul din 1558 aprilie 6 și stăpînirea răzeșilor de la Borăști, azi Cuza Vodă (Arh. St. Iași, Documente, pachet 425/86).

Liești, sat pe Stavnic (probabil lîngă Horlești, jud. Iași), din XVII—I 43, este, de fapt, satul Lenești din XVI—IV 83 și XVII—I 100, localizat de noi la N—V de or. Negrești, jud. Vaslui, în AIIAI, tom XX (1983), p. 326.

Locul lui Piatră, de pe Bîrlad, lîngă satul Banca, jud. Vaslui, nu are nici o legătură cu documentul din XIV—XV—I 153, unde se face o referire la viitorul sat Petrești de pe Vilna. Nici trimiterea la *Piatră* nu este justificată de vreo anume relație de proprietate.

Măcrești, sat (Măcrești, jud. Vaslui), din XVI—I 281, este un sat de lîngă Tîrgul Bujor, jud. Galați, împărțit în sec. XVIII în Măcrești de Sus și Măcrești de Jos (Arh. St. Iași, Documente, pachet 404/483; *Documente privind relațiile agrare în secolul XVIII*, vol. II, p. 482). Nici relația cu *Seliștea lui Marco* nu este corectă.

Meleșcani, sat pe Berheci, nu este atestat în XVII—IV 517, unde se menționează satul omonim, dispărut în moșia satului Dumești, jud. Vaslui.

Mireștii au fost un sat lîngă Meleșcanii de pe Bîrlad, nu de pe Berheci. V. *supra*.

Oncești, sat menționat în XVII—I 139, nu este satul Uncești din jud. Neamț, ci satul omonim din com. Zăpodeni, jud. Vaslui.

Poiana Mănăstirii, sat (probabil lîngă Meleșcani, jud. Vrancea), din XVII —IV 517, este o așezare inexistentă. Locul de prisacă menționat în document putea fi la Poiana Mănăstirii de pe Șacovăț, dar mai curînd în poiana mănăstirii Glodeni, de lîngă Meleșcani, a lui Andronic cămărașul. Documentul, cu cifra zecilor modificată, trebuie datat 1678 aprilie 2 și nu 1616 aprilie 2. Persoanele menționate au trăit în a doua jumătate a sec. XVII.

Răcești au fost un sat inclus în partea de V a satului Todirești și nu în Balica (corect, Baliga), azi Viișoara, com. Todirești, jud. Vaslui.

Stavnic (*Stamnic*) nu este numele unui sat, ci doar al unui pîrîu. Sintagma „Dragoș de la Stamnic" nu indică pe stăpînul unui sat (Drăgușenii), ci al unei văi.

Șofrănești, sat al fiicelor lui Luca Arbore, în XVI—III 55, nu poate fi satul Sofronești de pe Șacovăț, din XVI—III 463 și XVII—IV 149, care era în sec. XVI al familiei Huhulea.

Voinești, sat (com. Vulturești, jud. Vaslui) nu poate fi atestat în XVII—IV 270, întrucît acest nume, al unei părți din moșia Băloșești, apare abia în sec. XIX, iar ca oiconim numai din 1887. Trebuie identificat și localizat un sat Voinești, probabil pe valea Crasnei, în jud. Vaslui.

Într-o *Erată* (p. 289—299) la întreaga colecție DIR, Alexandru I. Gonța

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

propune, fără comentarii, diverse lecțiuni ale unor nume comune, nume de persoane și toponime. În lipsa textului original sau a fotocopiilor cititorul nu-și poate da seama, totdeauna, dacă se corijează greșeli de tipar, greșeli de scriere ale diecilor, erori de traducere din slavonă în română sau se divulgă încercări de slavizare a unor nume românești în documentele de cancelarie slavonă.

Într-adevăr, unele nume sînt evident scrise greșit. Apare *Eleşti* în loc de *Licşti* (p. 290), greșeală de tipar, ca și *Fintîna de la Hotin*, în loc de *Fintîna de la Holm* (p. 291). *Dragosini* trebuie citit *Dragsini* (p. 291), lecțiune adoptată și de autorii DRH, II, p. 70; *Băgești* se va citi *Băcești* (p. 296); *Onceni* se va citi *Oniceni* (p. 297); *Ispisoacele Gârleștilor* se va corecta: *Ispisoacele Gîrbeștilor*, nu *Ispisoacele Gîrbeștenilor* (sic!) p. 297) etc. Erata dovedește o frecventare remarcabilă a documentelor, grija pentru acuratețea textelor.

Nu poate fi însă admisă lecțiunea *Țibănești* în loc de *Țigănești* (p. 299), fiindcă în documentul XVII—V 1 se menționează satul dispărut Țigănești, de lîngă Dumești, și nu Țibănești (Buhlei). O evidentă forțare a lecturii este *la Huba* în loc de *la Hubalna* (p. 290), desigur pentru a se atesta un toponim *Huba*, invocat tendențios în anume demonstrație (v. Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, 1986, p. 156). Tendința de slavizare a numelor românești, dovedită în unele cazuri (v. Alexandru I. Gonța, *Rolul cancelariei domnești în slavizarea numelor de locuri*, în *AIIAI*, tom XIV (1977), p. 261—275), nu poate fi însă ilustrată cu hidronimul *Crasna*, de origine slavă veche, pe care autorul crede că ar trebui să-l citim *Roșia* (p. 291), și nici cu oiconimul *Berești* care nu poate fi traducerea numelui românesc *Ulmi* (p. 31, 291), ci este pluralul numelui de persoană *Bere(a)* cu funcție toponimică absolută. Este ciudat că Alexandru I. Gonța nu a văzut etimonul slav *berest* „ulm" mai curînd în tema oiconimului și hidronimului *Berestia* (p. 31). De altfel, nici autorii colecției *DRH* nu au admis lecțiunile propuse în aceste cazuri.

Instrument de lucru indispensabil, *Indicele numelor de locuri* trebuie folosit cu discernămînt.

Mircea Ciubotaru

IOAN CAPROȘU, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza", 1989, 215 p.

Prin Ioan Caproșu, școala istorică ieșeană — mult timp interesată precumpănitor de studiul instituțiilor, al vieții politice și de istoria culturii — reintegrează sferei preocupărilor sale un domeniu ilustrat acum mai bine de o jumătate de veac de cercetările de pionierat ale lui George Zane: penetrația elementelor capitaliste în structurile economice și sociale medievale românești. Cercetările îndelungate ale autorului, valorificate pînă acum prin cîteva studii parțiale[1], au fost concretizate prin elaborarea și susținerea unei teze de doctorat intitulate *Camăta în Moldova pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea* (Iași, 1979), teză care, cu unele minime adăugiri și modificări, a văzut acum lumina tiparului. Această întîrziere, care din păcate nu este singulară în peisajul istoriografic contemporan, îl deservește atît pe autor, cît și pe toți cei care ar fi putut beneficia mai timpuriu de rodul eforturilor sale. Aceasta cu atît mai mult cu cît completarea permanentă cu achizițiile cognitive de ultimă oră a unei lucrări deja încheiate este totdeauna o operație ingrată, și care a reușit numai în parte autorului.

Constatînd că cunoștințele noastre despre creditul medieval prezintă numeroase lacune, rezultat al numărului redus de studii speciale, Ioan Caproșu și-a propus pe de o parte investigarea tuturor informațiilor documentare existente (sarcină uriașă, exhaustivitatea fiind un ideal imposibil de atins practic, dar de care autorul reușește în mare măsură să se apropie), iar pe de altă parte analizarea formelor creditu-

[1] *Rolul capitalului cămătăresc în aservirea micii proprietăți din Moldova (pînă la începutul regimului fanariot)* în *AIIAI*, VII, 1970, p. 107—137; *Camătă și cămătărie în Moldova în epoca fanariotă*, în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 27—59; *Creditul moldovenesc în timpul lui Petru Șchiopu*, în *Stat—Societate—Națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 107—117; *Din istoria relațiilor de credit ale Țării Moldovei în secolul al XIV-lea și al XV-lea* în *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iași, 1983, p. 25—38.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

lui și a impactului său asupra diferitelor categorii sociale.

Primul capitol (p. 11—46) urmărește relațiile de credit în primele două secole de existență ale statului moldovean. Atestate de timpuriu pe toate cele trei mari direcții ale negoțului moldovenesc din acea vreme (Polonia, Transilvania și zona Mării Negre dominată de negustorii italieni), împrumuturile externe predomină în raport cu operațiunile interne. Majoritatea covîrșitoare a împrumuturilor angajează pe negustori, celelalte categorii sociale fiind mult mai slab reprezentate, ceea ce atestă slaba difuziune a relațiilor lor de credit în adîncimea societății românești, ele rămînînd cantonate, de regulă, numai în sfera activității comerciale (p. 46). Analiza autorului confirmă, astfel, opiniile exprimate în istoriografie cu privire la hipertrofierea comerțului la mare distanță, față de cel local, la începuturile statului moldovean. Investigarea documentelor permite, totodată, reliefarea activității și legăturilor întinse ale unor mari negustori de origini diverse, precum Dimitrie Volata din Cetatea Albă sau Cocșa din Suceava, ceea ce constituie o pledoarie indirectă pentru interesul unor studii aprofundate despre patriciatul din orașele medievale moldovenești.

Tipologic, se regăsesc încă din această perioadă toate formele simple de credit. Împrumutul în mărfuri sau mixt (mărfuri și bani) predomină net în raport cu cel pur bănesc, fapt firesc în condițiile în care majoritatea operațiunilor sînt, de fapt, vînzări pe credit ; cea mai mare parte a rambursărilor sînt efectuate, însă, în monedă. *Împrumuturile cu și fără zălog coexistă* de-a lungul întregii perioade, fără a se putea vorbi de preponderența vreuneia dintre aceste forme.

Demersul autorului este purtat și pe plan filologic, fiind vizate originea, perioada și filiera adoptării, sensul de epocă și derivații termenilor *camătă, dobîndă, aslam* și *baș* (p. 44—46).

După cum remarcă autorul, mijlocul secolului XVI a constituit un moment de cotitură în istoria Moldovei. Mutațiile provocate de instaurarea dominației otomane și de agravarea presiunii financiare a Porții s-au manifestat și în domeniul creditului. Nevoia acută de bani este resimțită mai întîi la nivelul domniei, angajată la plata tributului și a marilor sume necesare asigurării tronului, dar apoi este rapid transferată, prin diversele forme ale fiscalității, asupra tuturor claselor și categoriilor sociale, ducînd la generalizarea cametei. Precumpănirea legăturilor financiare cu Poarta a conferit cămătarilor proveniți din lumea otomană certe avantaje în Moldova. După ce, timp de cîteva decenii, activitatea lor „se interferează, în limitele unui anumit echilibru cantitativ, cu cea desfășurată de negustorii de pînă acum, această activitate devine dominantă în ultimul sfert al secolului al XVI-lea, impunînd rapid schimbări calitative ce vor da o nouă fizionomie creditului pentru o foarte lungă perioadă" (p. 44).

Capitolul II (p. 47—113) evidențiază rolul nodal al domniei în generalizarea cametei. Mai întîi, autorul încearcă reconstituirea împrumuturilor contractate de domni de la mijlocul secolului XVI pînă la jumătatea secolului XVIII. Masa imensă a informațiilor strînse și analizate de autor constituie unul dintre cîștigurile reale ale cărții, permițînd istoricilor relațiilor politice cunoașterea mai bună a unui aspect crucial al luptei pentru putere : procurarea mijloacelor financiare. Începînd cu a doua domnie a lui Petru Rareș, aproape că nu a fost domn care să nu recurgă la credit pentru a cumpăra tronul, pentru a-l apăra sau pentru a face față altor cheltuieli presante, legate îndeosebi de obligațiile către Poartă. În aceste condiții, majoritatea covîrșitoare a împrumuturilor au fost contractate pe piața Constantinopolului. Autorul este perfect conștient de faptul că, pentru perioada dominației otomane, istoria creditului moldovenesc „nu poate fi socotită pe deplin cunoscută atîta timp cît ne lipsește analiza completă a raporturilor dintre competitorii de la Constantinopol ai tronului moldovenesc și numeroșii cămătari din capitala otomană sau dintre anumite acțiuni ale acestora din urmă și obligațiile contractate de cîștigătorii competiției constantinopolitane" (p. 5). Din păcate, tocmai în acest domeniu cunoștințele noastre prezintă lacunele cele mai mari. Această situație nu este specifică numai istoriografiei române ; în general, se poate aprecia că izvoarele otomane, narative și documentare, au fost cercetate într-o măsură mult mai mică decît ar fi recomandat-o însemnătatea lor pentru o arie geografică extrem de largă. Chiar dacă nivelul ne-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

satisfăcător al cunoștințelor noastre în acest domeniu are, deci, cauze esențialmente obiective, totuși consultarea atentă a documentelor otomane puse recent în circuitul științific de către istoricii români ar fi fost de un real folos și pentru subiectul acestei cărți [2]. Sursele otomane confirmă afirmațiile autorului cu privire la caracterul devastator, efectiv intolerabil, al exploatării otomane spre sfîrșitul secolului XVI, dar le conferă, totodată, și un plus de precizie : în 1593, Aron Tiranul avea datorii în valoare de 110 milioane de aspri (ceea ce era, însă, foarte puțin față de cele 700 milioane de aspri ale lui Mihai Viteazul) [3]. Documentele otomane permit, de asemenea, completarea cunoștințelor noastre cu privire la primele decenii ale secolului XVII, mai slab reprezentate în lucrarea lui Ioan Caprosu ; astfel, ele relevă activitatea marelui negustor Scarlat Grama care acordă domnitorilor Constantin Movilă și Radu Mihnea credite ce urmau să fie achitate în oi [4], la fel cum procedaseră cămătarii constantinopolitani și înainte de ridicarea la luptă a lui Mihai Viteazul. Se cuvine relevat și un firman datat probabil din 1617 prin care sultanul confirmă faptul că Radu Mihnea nu era obligat să achite datoriile contractate de predecesorul său Ștefan Tomșa [5]. Acest exemplu, care nu este singular, nuanțează afirmația cu privire la preluarea automată de către noul domn a datoriilor predecesorilor săi. În această problemă, ca și în multe alte aspecte ale relațiilor româno-otomane, nu funcționa, s-ar părea, o regulă fixă, ci soluția depindea de circumstanțele concrete, în speță de măsura în care banii mai puteau fi recuperați de la fostul domn, de raportul de forțe intern și internațional și de jocul intereselor la Poartă.

Recursul masiv și frecvent la împrumuturi oneroase, obținute mai ales pe piața Istanbulului, nu înseamnă că domnii români nu au încercat să capteze și sursele interne de bani. Aici, ei se loveau, însă, de rigiditățile care împiedicau adaptarea rapidă la nevoi a veniturilor fiscale, și de aceea au trebuit să apeleze la vîrfurile clerului și la marii boieri, singurii mari posesori interni de bani (marii negustori, care și ei dispuneau de capitaluri însemnate, erau mai puțin legați de pămîntul Moldovei și astfel s-au putut sustrage cu relativă ușurință atunci cînd prelevările domnești tindeau să devină excesive). Într-o primă etapă, vîrfurile clasei dominante au avansat diverse sume de bani în schimbul unor proprietăți funciare domnești. Înstrăinarea domeniului domnesc, începută sub Petru Șchiopul și încheiată în esență în prima treime a secolului XVII, a marcat slăbirea bazei politice a puterii centrale, care a ajuns să depindă financiar de marea boierime (p. 106—107). Nemaiavînd ce oferi în schimbul creditelor, domnia a reacționat în a doua jumătate a secolului XVII prin generalizarea *împrumutelor*. După cum remarcă autorul, acestea erau de două feluri : unele regulate, prin care suma totală necesară era repartizată pe breslele fiscale (de fapt, o formă deghizată de impunere fiscală a privilegiaților), iar altele silnice, aplicate de domn oponenților săi politici cu ajutorul forței brute. *Împrumutele* au creat mari dificultăți boierimii, spre 1700 — e drept, într-un context economic dificil — ajungîndu-se la situația ca pînă și marii dregători să nu le mai poată face față decît prin apelul la cămătari.

Capitolul III, intitulat *Consecințele economice și sociale ale cametei* (p. 114—163), încearcă să surprindă difuziunea practicilor cămătărești în adîncimea societății. Este evidențiată — cu apel permanent la izvoare — activitatea unui număr impresionant de cămătari străini, armeni, evrei, greci și mai ales turci. Referitor la aceștia din urmă, autorul confirmă, pe baza unei documentații sporite, observația mai veche a lui Nicolae Iorga : „spre mij-

[2] Pentru perioada studiată de autor informații despre credit se pot găsi la Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984, doc. 8, 40, 69, 70, 80, 124, 214, și 222 și la Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711—1812). Documente turcești*, București, 1984, doc. 2, 20, 141 și 143.

[3] Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* în *RdI*, 32, 1979, nr. 9, p. 1742.

[4] Tahsin Gemil, *op. cit.*, doc. 40 și 70 ; despre Scarlat Grama vezi și Ștefan Andreescu, *Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei și Țării Românești* (II) în *RdI*, 39, 1986, nr. 2, p. 119—121.

[5] Tahsin Gemil, *op. cit.*, doc. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

locul secolului al XVII-lea au început să se stabilească sistematic în orașe, întîi în cele mai importante, apoi și în celelalte, așa încît, în epoca fanariotă s-a ajuns ca fiecare tîrg să-și aibă cămătarul său turc" (p. 117—118). După cum subliniază autorul, alungarea lazilor nu a afectat și pe turcii „șezători" în Moldova, a căror prezență nu a fost lichidată decît în urma tratatului de pace de la Kuciuk Kainargi. În acest punct, credem că reliefarea măsurilor variate prin care societatea românească a limitat și înainte de 1774 marja de acțiune a cămătarilor turci ar fi avut de profitat prin consultarea studiilor speciale despre regimul turcilor în Țările Române.[6] Restricțiile referitoare la proprietatea funciară a străinilor, într-o perioadă cînd pămîntul constituia încă principala bogăție, au contribuit la crearea condițiilor pentru ca autohtonii să poată lua parte și ei la activitatea cămătărească. Autorul surprinde specificul operațiilor la care participau marii boieri, micii dregători, slujitorii, orășenii și clerul. Informațiile documentare permit pe de o parte validarea afirmației autorului cu privire la generalizarea practicilor cămătărești, și pe de altă parte evidențierea extensiunii relațiilor de credit dincolo de granițele politice: astfel, nu numai negustorii străini depindeau de marii cămătari de la Istanbul, ci și unii dintre marii creditori interni, precum mănăstirea Sf. Sava din Iași (p. 134). Aceste legături evidențiază rolul creditorului în accentuarea dependenței economice a Țărilor Române față de Imperiul otoman, în special față de Istanbul. Dacă pînă la mijlocul secolului XVI relațiile cu exteriorul fuseseră relativ echilibrate, moldovenii apărînd atît în calitate de debitori cît și de creditori, o dată cu agravarea dominației otomane această situație se schimbă. Plățile continue către Poartă au generat fenomene de raritate monetară iar nevoia acută de bani a dus la scumpirea creditului. Dobînzile mari s-au adăugat datoriilor vechi, moldovenii fiind acum veșnici debitori. Pînă la urmă, această situație, nu putea să nu împieteze și asupra pămîntului, principala formă de bogăție a societății medievale. Deși tradiția și interesele debitorilor ridicau piedici în calea transferurilor de proprietăți funciare, acumularea datoriilor crea deseori situații în care acestea deveneau inevitabile. În felul acesta, cămăta contribuia la destabilizarea proprietății funciare mari și mai ales a celei mici, care era grevată și de apăsătoare obligații fiscale; creditul oferea, totodată, și unele dintre formele mai ocolite prin care se realizau înstrăinările de pămînt. Deoarece, de regulă, cămătarii străini nu puteau lua în stăpînire legală proprietățile debitorilor insolvabili, acestea sfîrșeau prin a intra în componența marilor domenii boierești sau mănăstirești, ai căror proprietari erau singurii care aveau capacitatea de a achita total sau parțial datoriile respective. În felul ceșta, deși era la rîndul ei, mult mai puțin trainică decît în trecut, marea proprietate se extinde, aspirînd o parte din cea mică, iar cămăta contribuie indirect la aservirea treptată a țărănimii.

Lucrarea lui Ioan Caprosu mai cuprinde succinte concluzii (p. 164), un amplu rezumat în limba engleză (p. 165—179), o bibliografie selectivă dar consistentă (p. 181—188) și un util indice general (p. 189—214).

Stilul academic în sensul bun al cuvîntului, predominînd fraza amplă, dar perfect echilibrată, permite exprimarea clară a ideilor autorului. Unele afirmații ar fi necesitat, totuși, nuanțări: astfel, este poate excesiv spus că în secolul XVI, evreii monopolizează „întregul comerț otoman, inclusiv cel cu bani" (p. 126). De asemenea, haraciul Moldovei nu a rămas staționar la 35000 de galbeni timp de două decenii pînă la domnia lui Alexandru cel Rău (p. 49, nota 10; p. 63—64)[7]. Alexandru Lăpușneanu nu mai putea urmări în 1569 datoriile unui armean liovean ajuns falit (p. 34), întrucît murise în 1568: „Magnificus Palatinus Valachiae", pomenit

[6] Pentru Moldova, vezi îndeosebi Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Sur le regime des ressortissants ottomans en Moldavie (1711—1829)* în *SAO*, V—VI, 1967, p. 143—182 și Mustafa A. Mehmed, *Despre dreptul de proprietate al supușilor otomani în Moldova și Țara Românească în sec. XV—XVIII* în *CI*, III, 1972, p. 65—81.

[7] Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane. Fasc. I. Izvoare documentare și juridice (sec. XV—XX)*, București, 1974, doc. 9 și 11; vezi și tabelul recapitulativ, idem, *Regimul economic*, p. 1764.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în acel document[8], este neîndoielnic fiul și urmașul său, Bogdan Lăpușneanu. A doua domnie moldoveanu a lui Grigore II Ghica (1735—1741) nu a durat opt ani (p. 95), ci doar șase. În fine, la rezumatul englez, folosirea termenilor „king" (p. 165 și 174) și „kingship" (p. 179) pentru domn și domnie nu este cea mai potrivită.

Dincolo de aceste imperfecțiuni mărunte, și deci lesne de corectat, ținem să zăbovim asupra unui element care ține de arhitectura lucrării. Alegerea ca limită cronologică inferioară a mijlocului secolului XVIII este de natură să stîrnească nedumeriri, cu atît mai mult cu cît în studiul său din 1971 autorul tratase întreaga epocă fanariotă. După cum arată în introducere (p. 9), noua sa opțiune se întemeiază pe opiniile potrivit cărora în a doua jumătate a secolului XVIII începe epoca modernă în istoria românească. Nu socotim util să intrăm în meandrele discuțiilor referitoare la periodizare. Trebuie, totuși, amintit că în istoriografie nu s-a ajuns încă la un consens cu privire la începutul istoriei noastre moderne. În același timp, este unanim acceptat faptul că periodizarea generală nu corespunde în mod automat cu periodizarea diverselor aspecte particulare ale vieții sociale. Or, din punctul de vedere strict al relațiilor de credit, mijlocul secolului XVIII, nu reprezintă un moment de cotitură. Din acest punct de vedere, ar fi fost mai firesc ca lucrarea să se fi oprit fie la momentul 1774 — cînd limitarea drastică a prezenței cămătarilor musulmani creează oportunități sporite celorlalte categorii de creditori, care acționează independent sau în calitate de intermediari — fie la restabilirea domniilor pămîntene, cînd încetarea licitației constantinopolitane pentru tronurile românești a eliminat una dintre sursele majore de noi datorii.

Aceste observații nu diminuează cu nimic meritele științifice ale lucrării lui Ioan Caprosu. Dominînd și punînd în lumină o mare masă de informații disparate, autorul a reușit să evidențieze conexiunile esențiale prin care creditul s-a articulat în ansamblul economico-social. Din acest punct de vedere, achizițiile cognitive și concluziile la care a ajuns sînt solide, iar multe dintre ele pot lumina — dacă se ține cont cu prudența cuvenită și de specificitățile regionale — și realitățile din celelalte teritorii românești, îndeosebi din Țara Românească. În felul acesta, cartea lui Ioan Caprosu devine o *lucrare obligatorie de referință* și încheie practic o etapă a cercetării. Cu speranța legitimă că reușita autorului va stîrni emulație, credem că cercetările viitoare trebuie să pună accentul în primul rînd pe aspectele strict economice ale istoriei creditului. Aceasta cu atît mai mult cu cît — paradoxal — prin cartea lui Ioan Caprosu istoria creditului a oferit mai mult domeniilor învecinate (istoria structurilor sociale, istoria politică etc.) decît sieși. Autorul recunoaște, de altfel, că nu a intrat în analiza mecanismelor esențialmente economice care guvernează creditul și, în absența multor instrumente de lucru indispensabile (ediții de documente, repertorii ale variațiilor producției agricole pe baza evenimentelor naturale, repertorii ale transferurilor de proprietăți funciare și ale cursurilor monetare, liste de prețuri etc.), aceasta nici nu ar fi fost cu putință pentru o perioadă atît de lungă de timp. În aceste condiții, singura cale este efectuarea unor sondaje analitice aprofundate asupra acelor momente pentru care dispunem de eșantioane reprezentative de documente. Multiplicarea acestor sondaje și evaluarea atentă a semnificației lor vor permite să măsurăm mai precis rolul creditului în societate și să-i surprindem variațiile în timp și spațiu. Numai în felul acesta cercetările viitoare vor putea să sporească semnificativ *cunoștințele noastre* și să depășească stacheta stabilită de Ioan Caprosu prin această carte, la un nivel științific ridicat.

Bogdan Murgescu

[8] N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, București, 1913, doc. CLXXII.

Documente din arhive ieșene, III, ediție îngrijită de D. Ivănescu, București, Ed. „Minerva", 1988, 330 p.

Continuînd o serie ce s-a bucurat de fiecare dată de o bună primire în rîndul specialiștilor, Dumitru Ivănescu oferă acum un al treilea volum de *Documente din arhive ieșene*, București, „Ed. „Minerva", 1988, axat îndeosebi pe mărturii relative la per

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

sonalități culturale ce au activat în orașul moldav.

Era de așteptat, și necesar, ca editorul să dea la iveală un tom de acest fel, cu atît mai mult cu cît D. Ivănescu este și autorul unui excelent inventar arhivistic al fondului Universității „Al. I. Cuza" din Iași (Rectoratul, 1860—1944), apărut nu cu mult în urmă (1985, sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului, în colaborare cu Rodica Eugenia Anghel). Și cu regret mărturisim constatarea că la vremea respectivă *AIIAI* nu a înregistrat apariția mai sus menționată și care ar fi contribuit la popularizarea unui instrument ce semnalează existența unor informații documentare de maxim interes privind nu numai evoluția învățămîntului românesc în genere, ci și activitatea unor cărturari reprezentativi pentru spiritualitatea noastră.

Revenind la volumul de față, remarcăm o sumă de documente arhivistice (346) referitoare la B. P. Hasdeu, I. Creangă, T. Maiorescu, M. Eminescu, Al. Macedonski, Al. Philippide, G. Ibrăileanu, N. Iorga, D. D. Pătrășcanu, I. Bărbulescu, N. I. Apostolescu, D. Gusti, V. Pârvan, I. Petrovici și Mihai Ralea. Este dificil acum de a insista asupra valorii fiecărui document, menit a întregi sau retușa ceva din biografia autorului, rămînînd la latitudinea celor interesați de a aprecia cum se cuvine aceste informații. Ne vom opri doar la cîteva personalități prinse în acest volum, care, direct sau indirect, au făcut obiectul propriilor noastre investigații.

Constatăm așadar un consistent capitol dedicat lui N. Iorga, conținînd mărturii referitoare îndeosebi la legăturile istoricului cu Universitatea ieșeană. Este acoperită astfel o latură mai puțin cunoscută a activității lui Iorga, privind conferințele ținute aici după numirea sa la Facultatea de litere din București. Se detașează în primul rînd documentele ce vizează suplinirea gratuită a catedrei lui A. D. Xenopol, care din 1915 intrase în concediu nelimitat de boală; apoi prelegerile ocazionale, diferitele acțiuni ale Ligii Culturale, ale Comisiei Monumentelor Istorice etc. Mai adăugăm aici cererea președintelui Ateneului Popular Tătăraș, G. N. Ifrim, din 30 ianuarie 1922: „Domnule Rector/Delegat de dl prof. N. Iorga, am onoare a vă ruga să binevoiți a aproba să i se pună la dispoziție aula Universității pentru sara zilei de 5 februar (duminică), orele 8—10, pentru ca d-sa să ție o conferință gratuită cu subiectul «Nevoile culturale de azi». Primiți vă rog, domnule rector, asigurarea înaltei mele sime. G. N. Ifrim, președintele Ateneului Popular Tătărași/Iași, 30 ianuar 1992" (Se aprobă) *(Arh. St. Iași, Rectorat*, 1/1992, f. 141); o cerere asemănătoare a fost adresată de Societatea studenților în litere și filosofie, N. Iorga conferențiind la 7 aprilie 1935 despre „Viitorul Moldovei în istoria românilor", într-un ciclu în care au mai vorbit Cezar Petrescu și Liviu Rebreanu *(Ibidem*, 1/1935, f. 205).

O altă personalitate a culturii românești ce reține atenția este Ilie Bărbulescu, slavist de un larg orizont științific, care din păcate a fost o vreme marginalizat în panteonul spiritualității noastre, poate și datorită caracterului său impulsiv care în epocă i-a atras numeroși detractori. Dincolo de patimile vremii rămîn însă realizările lui în slavistică și filologie, deloc neglijabile. Licențiat în istorie la Universitatea din București, Bărbulescu și-a continuat studiile la Zagreb, Praga, Leipzig, Berlin și Viena susținîndu-și doctoratul în filologia slavă la Universitatea croată din Agram cu teza: *Fonetica Ćirilske azbuke u pisanju rumunjskoga jezika XVI i XVII vijeka, u svezi sa srpsko-slavenskim, bulgarsko-slavenskim i rumenjsko-slavenskim spomenicima*, Zagreb, 1899. Deși, în majoritate, lucrarea a fost apreciată pozitiv (vezi P. Skok, în *Slavia*, Praga, VIII, 1930, nr. 4, p. 776, care o considera o „capodoperă"), la noi a fost aspru criticată de N. Iorga, Ov. Densușianu și N. Drăgan, întrucît răsturna ideile lor despre fonetismul limbii române vechi. De aici o întreagă polemică, întinsă pe mai bine de trei decenii, care l-a pus în fața unor puternice dispute cu filologii clujeni și bucovineni. Cu toate acestea autorul a fost ferm în opiniile sale, dînd la iveală o serie de alte lucrări care, chiar dacă au avut și puncte fragile — inerente la atari întreprinderi —, au contribuit la definirea culturii române vizavi de celelalte culturi slave. Este și motivul pentru care Bărbulescu a devenit membru corespondent al Academiei Române încă din 1908, iar mai tîrziu, în 1914, al Academiei Regale de Științe din Belgrad.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Meritul volumului de față constă în faptul că include pentru prima oară mărturii documentare referitoare direct la activitatea slavistului ieșean, începînd cu recomandarea lui ca profesor la catedra de limbi slave (ar fi fost necesară reproducerea raportului semnat de Al. Philippide, *Rectorat*, 3/1904—1905, f. 20—28 ; vezi și p. 98, doc. 11), numirea în acest post, activitatea desfășurată în cadrul seminarului (tot în fondul *Rectoratului*, 2/1920, f. 28, se află și cererea de transfer la catedra similară din București), diverse cereri, referate și recomandări ale lui Bărbulescu, eforturile pentru constituirea unui Institut de limbi și literaturi slave (vezi și *Arhiva*, XLII, 1935, 1—2, p. 133) etc. Totul vine să argumenteze o prezență activă în învățămîntul superior românesc, care a făcut „școală" în virtutea unui principiu enunțat chiar de la începuturile activității sale : „eu înțeleg știința ce se face în Universități, chiar și la litere, în sensul lui «Savoir afin de prévoir et de pourvoir», de aceea nu vom mărgini numai la cercetări teoretice rostul catedrei acesteia de slavistică, ci, în urma acelora, îi vom da și un caracter realmente *practic* de scormonitoare a nevoilor noastre *prezente în raporturi cu slavii înconjurători :* bulgarii, sîrbii și rușii" *(Problemele capitale ale slavisticii la români*, Iași, 1906).

La fel de interesantă este și partea consacrată lui D. Gusti care cuprinde, în afara unor documente ce-l privesc direct, și *Referatul* asupra tezei de doctorat a lui Petre Andrei, *Filosofia valorii*, precum și scrisoarea din 22 martie 1920 (p. 266) prin care ia apărarea unui alt mare neîndreptățit al Universității ieșene, Orest Tafrali. Am mai adăuga aici, în finalul capitolului despre D. Gusti, cererea lui de transfer la București, care a fost aprobată începînd cu 1 noiembrie 1920 (cf. *Arh. St. Iași, Rectorat*, 1/1920, f. 128) :

Domnule Ministru,

Potrivit dispozițiunilor articolului 82 al Legei învățămîntului secundar și superior, vă rog să binevoiți a dispune împlinirea formalităților necesare pentru transferarea mea de la catedra de sociologie, etică și istoria filosofiei grecești, de pe lîngă facultatea de litere și filosofie a Universității din Iași, la catedra similară de sociologie, etică și estetică, vacantă la facultatea de litere și filosofie din București.

Primiți, vă rog domnule ministru, asigurarea înaltei mele considerațiuni

Dimitrie Gusti

Iași, 8 IV 1920
10 Lascăr Catargiu

(Copie după petiția înregistrată la nr. 34834/920 ; în stînga sus : „20 IV 1920. Se va comunica cererea ambelor universități. Aslan")

Arh. St. Iași, Rectorat, 1/1920, f. 65.

Oprindu-ne, în sfîrșit, la Al. Philippide, constatăm prezența unor documente de mare interes : ordine ale ministerului, cereri și referate, recomandări semnate de filologul român, toate menite să reliefeze pregnant personalitatea sa. Poate că aici s-ar impune un amendament : la p. 104, doc. 19, privind recomandarea lui O. Tafrali ca profesor titular la catedra de arheologie, semnatarul nu este Al. Philippide. Documentul, aflat și în fondul *Rectoratului*, 1/1913, f. 337, cu mențiunea în dreapta sus : „Se convoacă senatul unit cu consiliul facultății pe ziua de 1 iunie 1913. 31/V, 1913. C. Stere", poartă semnătura lui P. Răscanu. Și pentru a întregi imaginea cărturarului ieșean, reproducem mai jos alte cinci mărturii din aceleași fonduri arhivistice :

1

Iași, 1 iulie 1919

Domnule Decan,

Subsemnatii am cercetat lucrarea d-lui I. Iordan, "Diftongarea lui *é* accentuat și a lui *ó* accentuat în limba română", prezentată ca teză de doctorat în litere (filologie modernă), și am constatat că prezintă calitățile trebuitoare pentru ca pe baza ei candidatul să fie supus examenului de doctorat. Rămîne să se numească comisiunea de examinare și să se fixeze ziua examenului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Binevoiți, d-le Decan, a primi încredințarea înaltei noastre considerații.

Al. Philippide,
Traian Bratu

Arh. St. Iași, Fac. litere — dos. studenți, 30/1908, nepaginat (scris de Al. Philippide).

2

Domnule Decan,

Am onoarea a vă aduce la cunoștință că nu pot primi însărcinarea de director al Institutului de filologie română, pe care mi-a dat-o Consiliul facultății în ședința de la 25 mai a.c.

Primiți, vă rog, domnule Decan, asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

Al. Philippide

Iași, 1 iunie 1932

Arh. St. Iași, Fac. litere — corespondență, 3/1932, f. 231

3

Domnule Decan,

Am onoarea a vă aduce la cunoștință că sînt bolnav și nu pot ține examenele parțiale și de licență din sesiunea aceasta. De aceea însărcinez cu ținerea lor pe d-nii profesori G. Pascu și Iorgu Iordan.

Primiți, vă rog, domnule Decan, asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

Iași, 9 iunie 1932

Al. Philippide

Ibidem, f. 252.

4

Iași, 26 april 1933

Domnule Decan,

Am aflat cu părere de rău că cu toate stăruințele mele conferința de filologie română de la facultatea de litere a Universității din Iași a fost cea mai puțin luată în considerație de autoritatea școlară, măcar că, cum v-am mai spus și cum repet, ea este cea mai importantă dintre toate conferințele facultății de litere, pentru că completează catedra de filologie română, al cărui material este enorm, așa că nu poate fi cuprins de un singur curs, oricît de multe ceasuri ar avea acesta. Vă rog, deci, domnule decan, să binevoiți a stărui pe lîngă autoritatea competentă să repare această nedreptate.

Binevoiți, domnule Decan, a primi încrederea înaltei mele considerații.

Al. Philippide

Ibidem, 3/1993, f. 2

5

Bran 15 august 19[illegible]

Domnule Decan,

Vă rog să primiți expresia celor mai adînc simțite condoleanțe pentru marea pierdere îndurată de Facultatea de litere și filosofie din Iași. În Alexandru Philippide pierdem cu toții unul din stîlpii științei românești, muncitor neobosit, cercetător cu rîvnă nepotolită, animator entuziast de pe catedră.

Primiți vă rog, domnule Decan, expresia celei mai înalte stime și colegiale salutări

Sextil Pușcariu

Ibidem, 4/1933, f. 89

Încheind considerațiile pe marginea volumului îngrijit de Dumitru Ivănescu nu putem decît să omagiem efortul editorului de a însoți documentele cu note consistente și la obiect, strîns legate de conjunctura în care au fost elaborate. Confruntînd textele de aici cu cît mai multe originale am constatat o excelentă reproducere a lor, autorul dînd dovadă de maximă acribie. Este de așteptat acum și apariția altor volume cu mărturii asemănătoare, D. Ivănescu dovedindu-se — ca și în tomurile anterioare — un editor competent și perspicace în depistarea documentelor noastre istorico-literare.

Lucian Nastasă

CAROL IANCU, *L'émancipation des Juifs de Roumanie (1913—1919). De l'inégalité civique aux droits de mino-*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

rité. L'originalité d'un combat à partir des guerres balkaniques et jusqu'à la Conférence de paix de Paris, préface de Charles-Olivier Carbonell, Collection Sem, Centre de recherches et d'études juives et hébraiques, Université "Paul Valéry", Montpellier, 1992, 350 p. (308 p. text+anexe).

Profesor la Universitatea „Paul Valéry" din Montpellier și director al „Centrului de cercetări și de studii evreiești și ebraice", al cărui creator este, Carol Iancu se numără, astăzi, fără îndoială, printre cei mai reputați specialiști ai istoriei evreilor care au trăit în spațiul românesc. Lucrarea pe marginea căreia ne formulăm observațiile, se înscrie într-un întreg șir de apariții cu obiectivul de a dezvălui, succesiv, lupta evreilor din România pentru emancipare politică. După sinteza *Les Juifs en Roumanie (1866—1919). De l'exclusion à l'émancipation*, apărută la Aix en Provence, în 1978, prefațată de Pierre Guiral, ilustru profesor al Universității provensale, și a numeroase articole inserate în culegeri sau în reviste de profil, cercetătorul a valorificat metodic bogatul material documentar care i-a servit la elaborarea tezei de doctorat de stat asupra *Evoluției statutului juridic și politic al evreilor în România (1913—1918)*, susținută în iulie 1991.

Prima lucrare din ciclul consacrat luptei pentru emanciparea evreilor din România a apărut în 1987, reprezentînd o serioasă bază de pornire (cf. *Bleichröder et Crémieux. Le combat pour l'émancipation des Juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite 1878—1880*)[1].

Volumul pe care-l semnalăm acum va fi urmat, curînd, credem, de altele două: *Les Juifs en Roumanie (1919—1938). De l'émancipation à la marginalisation*, care va cuprinde și o bibliografie exhaustivă, precum și *Documents et témignages sur l'histoire des Juifs en Roumanie (1878—1938)*. În felul acesta, autorul va realiza, ceea ce și-a dorit, de altfel, o privire de ansamblu asupra „evoluției generale a iudaismului românesc", pînă la cel de al doilea război mondial; ceea ce, să recunoaștem nu este puțin. Este un efort exemplar, care-l cinstește pe autor, rezultatele înscriindu-se în rîndul realizărilor de seamă, care trebuie integrate, în măsură egală, istoriografiei noastre.

Cele două părți ale lucrării sînt structurate în 9 capitole (4+5): I *Condiția evreilor în România (1913—1918)* — 1) Dimensiunile internaționale ale problemei evreilor români înainte de 1912, 2) Războaiele balcanice și apelurile lui Luigi Luzzatti și George Clemenceau, 3) România în marele război și condiția populației civile evreiești, 4) Participarea evreilor români la marele război. II *Emanciparea evreilor români*: 5) Lupta pentru emancipare a evreilor români în timpul marelui război, 6) Emancipare sau naturalizare? Legea Marghiloman și primul decret-lege Brătianu, 7) Problema evreilor români în fața Conferinței de pace de la Paris, 8) România în fața Conferinței de pace și al doilea decret-lege Brătianu, 9) Tratatul minorităților cu România și emanciparea evreilor români. Concluzii.

Expunerea, sistematică și concisă, se sprijină pe o bogată bibliografie. Materialul-extras din arhivele Aliației Israelite universale, din Arhivele Ministerului Afacerilor străine al Franței și din Arhivele sioniste centrale din Ierusalim — completează și explică fapte, înlesnește și justifică comentarii, luminează rațiunile unor măsuri sau acte. Utilizate cu înțelegere și spiritul critic ce trebuie să călăuzească cercetarea istorică, aceste materiale, introduse în circuitul științific, lărgesc aria tematică și posibilitățile de interpretare.

Profesorul Carol Iancu este un bun cunoscător al istoriei românești. Născut în aceste locuri, de care, firesc, se simte legat, odată cu înțelegerea spiritului acestei istorii, manifestă și o nedisimulată simpatie pentru poporul român și pentru istoria sa. Lucrările consacrate istoriei evreilor — în rîndul cărora se situează și cea pe marginea căreia stăruim — nu au un caracter polemic. Autorul nu acuză; constată și explică. Prin forța lucrurilor, însă, — așa cum o probează și prefața semnată de Charles-Oliver Carbonell (director al Centrului de studii și cercetări de istorie și istoriografie al Universității din Montpellier III) — cartea readuce în memorie și pune în discuție o întreagă problematică contemporană, legată de

[1] A se vedea și recenzia noastră în „Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol", Iași, an XXVI (1989), nr. 1, p. 658—620.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

suferințele evreilor. În condițiile în care, potrivit expresiei profesorului Carbonell, *le présent, notre présent, est plein, de façon dramatique, des affaires roumaines et de résurgences antisémites* (p. 7), cînd imaginea României în lume este cea cunoscută, semnificația unei asemenea cărți este deosebită. Indiferent dacă autorul a dorit-o sau nu, cartea, prin conținutul său, realizează, mai bine, poate, aserțiunea lui B. Croce, în conformitate cu care „întreaga istorie este istorie contemporană" și se înscrie în șirul pledoariilor în favoarea instaurării, la noi și pretutindeni, a unei democrații capabile să apere drepturile elementare hărăzite ființei umane.

Firește, repetăm, semnificația sugerată de timpul în care a apărut lucrarea nu coincide, întru totul, cu intențiile autorului, existente în momentul în care a elaborat-o. Scriind-o, profesorul Carol Iancu nu a putut să fie neutru; și-a închinat cercetarea memoriei milioanelor de victime ale holocaustului. Adeziunea la suferințele etniei din care face parte — care-l onorează — nu a întunecat, însă, judecata istoricului; dimpotrivă, i-au sporit luciditatea.

Așa cum se desprinde și din conținutul sumar prezentat mai sus, analizînd condiția evreilor în România perioadei anterioare punctului liminar cu care-și începe cercetarea (1913), autorul constată că, deși, prin articolul 46, Convenția de la Paris (1858) afirma egalitatea drepturilor civile, ea a consacrat, în fond, diferența de religie ca un criteriu al acordării drepturilor politice. Aplicînd principiul într-un spirit liberal, Al. I. Cuza a adoptat o serie de măsuri care au ameliorat condiția evreilor (p. 20—21). Constituția din 1866, prin articolul 7, a proclamat teoria *statului creștin*, îngăduind legislatorului să-i marginalizeze oficial pe evreii indigeni, considerați drept *străini*, într-o vreme în care, în Europa occidentală, emanciparea evreilor fusese, de multă vreme, cucerită sau pe cale de a se realiza (p. 301).

„Noul regim, constată în continuare autorul, a deschis o eră de discriminare legală a unei puternice comunități de 165.000 oameni, care juca rolul economic al clasei de mijloc, fiind alcătuită din meșteri și negustori, în cea mai mare parte". Pînă la războiul de independență, „viața țării a fost constant agitată de o politică de persecuții metodice din partea autorităților sub forma legilor și (a) circularelor restrictive și printr-o întreagă serie de agitații antievreiești, rezultat al acestor măsuri" (p. 22). Ca urmare a intervenției puterilor, Congresul de la Berlin, în condițiile cunoscute, a dispus modificarea articolului 7 din Constituția României și acordarea de drepturi civile și politice evreilor.

În locul unei emancipări colective, însă, solicitată de articolul 44 din Tratatul de la Berlin, noul articol 7 din Constituția României a enunțat principiul *naturalizării individuale*. Din punct de vedere juridic, statutul evreilor s-a înrăutățit, aceștia fiind considerați *străini nesupuși nici unei puteri străine*" (s.n.). Prin această formulă, evreii români au devenit *„fără patrie", „expuși rigorilor unei legislații coercitive, în cuprinsul unui regim politic care a profesat un antisemitism de stat sistematic"* (p. 302).

În această primă parte a studiului său, urmărind geneza problemei evreești înainte de 1913 și stabilind poziția diplomației europene, rezultatul intervenției occidentale în favoarea evreilor, autorul urmărește maniera în care a evoluat situația evreilor în anii primului război mondial, consemnînd și participarea acestora la conflictul în urma căruia s-a constituit România mare.

În cea de a doua parte este urmărită lupta evreilor români și a organizațiilor evreești occidentale pentru obținerea de drepturi civile. Prezentînd evoluția luptei pentru emancipare în această etapă, din capul locului, autorul formulează întrebarea: a fost emanciparea rezultatul voinței și acțiunii guvernelor românești, considerată drept o chestiune de politică internă sau (ea) a fost impusă de marile puteri, sub presiunea organizațiilor evreești internaționale"? (p. 12). Problematica evreiască este prezentată în contextul relațiilor internaționale, marcate de trei evenimente importante, tot atîtea consecințe ale războaielor balcanice și ale primului război mondial. Este vorba de cele trei conferințe de pace: de la București (1913), de la București—Buftea (1918) și de la Paris (1919), p. 12). În urma analizei, autorul desprinde concluzia potrivit căreia *emanciparea evreilor nu a fost opera guvernelor românești; a fost impusă prin voința*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

puterilor, a Franței, mai cu seamă. S-a datorat, în mare parte, solidarității iudaismului occidental emancipat cu coreligionarii români, ale căror interese au fost apărate într-o manieră eficace de conducătorii lor de elită, atît în România, cît și în străinătate" (p. 308 (s.n.).

Conferința de pace de la Paris a impus un nou concept juridic — cel al *dreptului minorităților*. Acest concept, subliniază autorul, *„a fost consecința politicii evreiești, a Comitetului delegațiilor evreiești sub influența conducătorilor sioniști"*. În alți termeni, își afirmă profesorul Carol Iancu teza de bază a lucrării sale, *tratatele minorităților*, care apărau drepturile minorităților, au fost o *invenție evreiască*. (p. 13) (s.n.).

Spre deosebire de Congresul de pace de la Berlin, Congresul care a urmat Marelui război a condiționat recunoașterea României mari nu numai de acordarea dreptului întreg și deplin de cetățenie în favoarea locuitorilor evrei ; le-a asigurat acestora *drepturile de minoritate*.

Statutul juridic al evreilor și-a găsit expresia în constituția din 28 martie 1923. Dramatica luptă pentru atingerea acestui obiectiv, în cele trei momente esențiale notate mai sus, este urmărită în detaliile sale, fiind înfățișată obiectiv, în lumina documentelor, într-o expunere cumpănită, pe care autorul a dorit-o lipsită de prejudecăți sau de spirit partizan. Lucrarea îl definește și-l onorează.

Pentru cititorul român, pentru istoricul român, mai cu seamă, cartea profesorului Carol Iancu nu poate fi o *simplă monografie a unei secțiuni* de istorie națională. Ea pune probleme, solicită răspunsuri, invită la regîndirea unor relații istorice, a căror interpretare s-a menținut, mereu, la suprafața faptelor, subiectul fiind evitat, din considerente politice sau, pur și simplu, din comoditate. Chiar dacă am admite (nu credem aceasta, însă) că există în istoriografia noastră contemporană un *curent* care-și pune drept obiectiv să ascundă sau să nege trecutul evreilor români (p. 41, nota 24), o asemenea încercare nu poate avea sorți de reușită în *fața istoriei*.

Fără a avea pretenția să formulăm răspuns la toate întrebările, să sugerăm toate subiectele de reflecție pe care le oferă cartea în discuție, ne îngăduim să facem cîteva observații, cu convingerea că lucrarea profesorului Carol Iancu, prin problematică, prin orizont și prin maniera de tratare, aparține atît istoriei românești, cît și celei universale.

Cadrul în care autorul își fixează cercetarea este *cel internațional*. Punctul de pornire îl formează însă realitățile românești, în care a fost trasat regimul juridic al evreilor. Nu se stăruie asupra motivației antievreiești a faptelor (practic, ar fi fost foarte greu de realizat). Firesc, situația evreilor apare pe primul plan. Cealaltă parte, politica statului român este numai consemnată, constatată. Cititorul trebuie să se mulțumească cu explicația în conformitate cu care „creșterea rolului economic al evreilor coincizînd cu dezvoltarea naționalismului român, concomitența acestor două fenomene a creat climatul propice nașterii unei adevărate probleme evreiești" (p. 18). Exactă în generalitatea ei, aserțiunea este insuficientă pentru a explica *antisemitismul de stat*, practicat într-o manieră apreciată drept *sistematică*, într-o țară care, totuși, a manifestat toleranță, îngăduind unor mase mari de evrei să se stabilească și să trăiască pe teritoriul său. Important de știut este de ce aceeași societate care i-a primit pe evrei, s-a situat, nu peste multă vreme (așa cum se apreciază) printre țările de avangardă, care profesau antisemitismul de stat (p. 32).

Măsurile discriminatorii au izvorît din rațiuni sociale și economice, limpede expuse de oamenii politici români, în condițiile în care a fost discutată modificarea articolului 7 din constituția din 1866. Fără cunoașterea adîncă a realităților societății românești nu vom putea ajunge la înțelesul măsurilor discriminatorii, la explicarea lor. În cazul acesta, nu este suficientă doar constatarea faptelor ; măsurarea lor trebuie efectuată nu cu aceleași unități valabile pentru societățile occidentului european. „Politica de persecuții metodice" de după 1866, constatată, trebuie neapărat explicată prin înfățișarea raportului exact din cuprinsul societății, existent între populația autohtonă și evrei. Important de știut este dacă rațiunile particulare și cele ale ocîrmuirii, în privința colonizării evreilor, au coincis sau au fost diferite. Oricum, ar trebui cunoscută, poate, măsura în care obser-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

vaţiile formulate de Immanuel Wallerstein cu privire la preferinţa manifestată de proprietarii de pămînt pentru evrei, şi raţiunile acesteia, pot fi valabile şi pentru spaţiul românesc (cf. *Sistemul mondial modern. Agricultura capitalistă şi originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea*, I, Bucureşti, Edit. Meridiane, 1992, p. 218—219).

Problema evreiască, apreciem noi, poate fi studiată nu prin detaşare din contextul în care s-a dezvoltat; nu trebuie opusă realităţilor româneşti cu care se confruntă; trebuie analizată în cadrul acestor realităţi, ca parte componentă a lor. Aflată în plin proces de dezvoltare, de mişcare, cu desincronizări şi contradicţii atît de adînci, societatea românească a vremii nu putea realiza, atunci, un regim, care să poată fi considerat (în condiţiile timpului) ca fiind de excepţie pentru populaţia evreiască, în favoarea căreia s-au ridicat atîtea voci şi forţe atît de mari. Ne întrebăm dacă, acum, la atît de puţin timp după constituirea statului naţional, se poate vorbi de o politică deliberat îndreptată împotriva evreilor, în limitele unui regim politic în cuprinsul căruia, de drepturile proclamate în constituţia din 1866 beneficiau un număr atît de redus de cetăţeni? Ce-au însemnat drepturile civile şi politice pentru ţăranii români? Au fost ele o pavăză împotriva sărăciei şi a umilinţei?

Raportată la aceste realităţi, *problema evreiască* apare în dimensiunile ei reale, impuse de stadiul de dezvoltare a societăţii româneşti şi nu de realităţile occidentale, la care este raportată, de obicei. Drepturile civile şi politice ale evreilor trebuiau acordate în cadrul unei societăţi ai cărei membri, ei înşişi, nu le cîştigaseră pe deplin, în cuprinsul căreia totul se afla în mişcare, în dezvoltare. Şi, apoi, în această societate, asupra căreia se exercitau presiuni externe atît de puternice, problema evreiască provocînd continuu pretexte de imixtiune (nu întotdeauna efectuate în folosul populaţiei evreieşti), soluţionările solicitate nu puneau doar probleme de orgoliu naţional. Aveau implicaţii cu mult mai adînci. Rezistenţa guvernamentală românească era determinată de factori mult mai complecşi, de natură internă. A o aprecia, întotdeauna, simplu, drept antisemită, fără a da explicaţiile de rigoare, înseamnă a simplifica faptele. Fără o analiză nuanţată a realităţilor economice, sociale, politice şi mentale ale timpului, fără reliefarea rolului şi a locului populaţiei evreieşti în cadrul societăţii româneşti, fără sublinierea punctelor de contact, a contradicţiilor, a capacităţii de asimilare etc., fenomenul nu poate fi descifrat în componentele care-l alcătuiesc.

Evident este faptul că şi evreii şi românii, pornind de la aceleaşi raţiuni ale secolului, luptau pentru identitate naţională. Din nefericire, eforturile nu au putut să fie conjugate: s-au desfăşurat separat, ciocnindu-se, uneori, aşa cum a fost în anii în care românii şi-au cucerit independenţa. Considerăm, că, cel puţin pînă la începutul secolului al XX-lea, *problema evreiască* se cuvine să fie cercetată în această perspectivă. Atunci, ca urmare a mutaţiilor economice şi sociale, a transformării mentalităţilor, a lărgirii spectrului politic, societatea românească se angajează, deschis, în lupta pentru democratizarea structurilor sale. Aşezările economice şi sociale, drepturile şi libertăţile înscrise în constituţia din 1866 se dovedesc a fi prea strîmte pentru noul cadru economic şi social, apreciabil lărgit. *Problema evreiască*, legată organic cu societatea în care s-a născut, devine la fel de importantă ca toate celelalte probleme, de rezolvarea cărora depinde modernizarea societăţii româneşti, ca cea agrară, de pildă. Oamenii politici lucizi (autorul citează pe cîţiva dintr-înşii) au afirmat-o deschis. România mare nu se putea realiza decît printr-o soluţionare egală a tuturor problemelor interne importante, esenţiale. *Problema evreiască* se situa în rîndul acestora. Emanciparea evreilor, era apreciată drept *a treia reformă*, impusă de realităţile timpului (p. 132). Ea a intrat acum în *linie dreaptă*, pe calea soluţionării sale.

Privită şi din această perspectivă a realităţilor interne, repetăm, *problema evreiască* prezintă alte dimensiuni. În analiza sa, firesc, autorul ajunge la o concluzie care contravine celei a „istoriei tradiţionale", potrivit căreia emanciparea evreilor nu a fost opera factorilor de guvernămînt români, *ci a fost impusă prin voinţa puterilor*, în afirmarea ei politică în tratat.

Concluzia este corectă, doar în parte. Rezolvarea unei asemenea probleme nu poate fi apreciată doar în funcţie de un

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

personaj politic, fie el și I.I.C. Brătianu; eforturile acestuia se situau pe platforma interesului național românesc. Nu ar trebui să se înțeleagă că opoziția sa a fost generată de orgoliu personal. Analiza situației interne a României la începutul secolului al XX-lea, nevoia de democratizare a societății românești, noul stadiu în care intrase problema agrară, impunea nu doar modificarea concluziilor cu privire la *maniera* în care a fost rezolvată problema evreiască prin tratatul internațional. Această analiză poate oferi explicațiile de natură să completeze aceste concluzii cu nuanțele atît de necesare perceperii corecte a ansamblului.

Notațiile de mai sus nu sînt reproșuri aduse autorului, metodologiei utilizate de el. Intenția domniei sale a fost limpede și a realizat-o ireproșabil. Analiza a fost făcută mai cu seamă *din afară*. Pentru a putea fi cunoscută în toate articulațiile sale, *problema evreiască* trebuie apreciată și tratată ca o problemă internă a societății românești. Numai în felul acesta, actele și faptele pot să apară cu implicațiile și responsabilitățile lor. Argumentele aduse în discuție de M. Kogălniceanu și de I. C. Brătianu în 1877—1878 și cele invocate de I. I. C. Brătianu în 1913 (p. 67—68) nu pot fi nesocotite fără riscul de a ocoli adevărul.

Așa cum se poate constata, am încercat să convingem asupra necesității de a situa *problema evreiască* în contextul diferențiat al evoluției istoriei noastre moderne, pentru a-i surprinde și a-i lumina toate aspectele. Aceasta, însă, este o sarcină de viitor a istoriografiei noastre, care are obligația să o considere nu ca pe o problemă marginală, ci ca făcînd parte integrantă din societatea românească și putînd fi înțeleasă numai în cadrul acesteia. Cartea profesorului Carol Iancu obligă la serioase reflecții în acest sens.

Pornind de la considerentele enunțate mai sus, ne este greu să fim de acord cu afirmația potrivit căreia „guvernele românești au violat constant litera și spiritul Tratatului de la Berlin". Problema, credem, trebuie situată și analizată în perspectiva sugerată de noi. Unul dintre exegeți, jurist de profesie, cunoscător al problemei, constată în urma analizei, că „modificarea (articolului 7 din constituția din 1866), reprezintă una din paginile fundamentale ale istoriei independenței și suveranității României și totodată o frumoasă pagină de drept". Momentul, continuă acesta, „fără să rezolve integral problemele naționale și sociale în discuție, punea o temelie sănătoasă pentru rezolvarea lor în timp" (Barbu B. Berceanu, *Modificarea, din 1879, a articolului 7 din Constituție*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. VI, București, Edit. Academiei, 1979, p. 89). Analiza, mai nuanțată, asociază, firesc și explicațiile generate de condițiile interne, specifice societății românești a timpului.

În primele decenii ale secolului al XX-lea, în condițiile asupra cărora am stăruit, nevoia rezolvării în sens democratic a *problemei evreiești* apare ca fiind organic legată de destinul viitor al României. O subliniază oamenii politici români. De la tribuna Adunării constituante, la 10/23 iunie 1917, T. Ionescu afirmă că evreilor din Regat trebuie să li se recunoască aceleași drepturi cu cei din teritoriile care vor fi alipite României. De aceea, — notează omul politic — „al patrulea punct asupra căruia trebuie să hotărîm (cu prilejul dezbaterilor în jurul problemei agrare) este de a rezolva problema izraelită... hotărîre largă, completă, fără restricții, fără rezerve, într-un spirit onest, care trebuie s-o facă o țară care și-a dat cuvîntul și care trebuie să și-l respecte" (p. 138). I. I. C. Brătianu se pronunță în același sens. Regele însuși făcuse o declarație solemnă în legătură cu aceasta (p. 137—138).

În această perspectivă largă apreciază problema și evreii. Apelul UEP (Uniunea Evreilor Pămînteni) din 5/18 iunie 1914, este semnificativ în acest sens. „Este în interesul superior al țării, în interesul său moral, în interesul prestigiului său în străinătate a se pune capăt acestei nedreptăți, desăvîrșind eliberarea economică și politică a claselor țărănești, prin reforma emancipării populației evreiești indigene" (p. 134). În același sens, președintele UEP, Adolph Stern, la Conferința anuală a UEP, din 25—26 decembrie 1914, constata cu convingere: „avem dreptul să credem că în România Mare problema israelită nu va mai exista: Ne trebuie o soluție integrală. Trebuie să dispară sistemul imoral și corupt al indigenatului" (p. 136).

Firește, în legătură cu emanciparea deplină a evreilor, au existat și manifestări potrivnice deschise, opoziții

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

și rezerve, izvorîte din prejudecăți sau din ignoranță. S. Labin, fruntaș evreu al timpului, în cuprinsul unui articol, din 18 ianuarie 1915, inserat în ziarul „Înfrățirea", consemna în această privință : „Cel mai mare rău în chestiunea evreiască este ignoranța. Secolele au acumulat atîtea prejudecăți, pe care lumea a avut atît de puțină grijă de a le revizui, încît mulți oameni inteligenți și cultivați, care judecă sănătos în toate problemele și nu se pronunță niciodată cu ușurință, cad în erezii formidabile de fiecare dată cînd ating problema evreiască" (p. 136).

Capitolele celei de a doua părți reliefează, în detalii, situația internă și eforturile desfășurate pe plan internațional, în perioada războiului, pentru rezolvarea *problemei evreiești* în sensul democratic cerut de noua ordine deschisă de Tratatul de la Versailles. Expunerea este cumpănită ; chiar dacă argumentele menite să explice atitudini și acte oficiale nu sînt, întotdeauna, convingătoare (autorul nu are răgazul să stăruie atît cît ar fi vrut sau cît ar fi trebuit) ele îndeamnă la reflecție, stîrnesc îndoieli asupra judecăților formulate pînă acum, impun regîndirea faptelor și eliminarea prejudecăților sau a ignoranței voite.

Sînt înfățișate, pe larg, contactele factorilor responsabili ai românilor cu cercurile politice evreiești, împrejurările în care Tratatul a inclus, în conținutul său, *problema minorităților*. Este apreciabil lărgit cadrul cunoscut al tratativelor, care au dus, în cele din urmă, la semnarea actului final. Este, fără îndoială, o contribuție care conturează mai exact liniile unei importante pagini de istorie românească, de istorie diplomatică și politică. Presiunea cercurilor politice evreiești din interior și din afară *a marcat* evoluția evenimentelor și deciziilor finale. Ea s-a desfășurat în condiții deosebite în raport cu anii 1877—1878 și în momente diferite, urmărind, însă, același obiectiv : emanciparea evreilor. Intervențiile și presiunile au avut implicațiile lor în diversele etape ale perioadei (în timpul tratativelor pentru intrarea României în război, în cursul războiului și a păcii de la București, în desfășurarea lucrărilor pentru încheierea tratatului de pace). Demersurile sînt reliefate în acord cu împrejurările politice și militare, subliniindu-se progresele realizate spre obiectivul urmărit. Astfel, de pildă, analizînd *tratatul de la București*, autorul notează că, în acest act, pentru prima dată, sînt prezentate și *mijloacele de aplicare* a egalității civile și politice. Sistemul *naturalizării în bloc* înlocuiește naturalizările individuale, *naturalizările de drept* sînt substituite *naturalizărilor speciale*. Dispozițiile articolului 28 sînt analizate în consecințele lor pozitive, dar, mai cu seamă, se insistă asupra clauzelor restrictive.

Reliefînd demersurile politice și diplomatice în legătură cu *problema evreiască, punînd*, firesc este, accentul asupra presiunii din afară, pe care o opune *rezistenței interne*, din România, autorul servește subiectul a cărui evoluție o urmărește. Se subliniază ideea potrivit căreia cercurile politice românești au fost silite, mereu, să cedeze, ca urmare a acestei presiuni, exercitate, indirect, de cercurile evreiești. Această imagine, care acreditează ideea constrîngerii, nu explică, întrutotul, realitățile noastre istorice. Analiza acestor realități, mărturiile oamenilor noștri politici nu confirmă ideea, în totalitatea ei. Rezolvarea democratică a *problemei evreiești* era nu numai o năzuință a cercurilor înaintate din România ; intrase în programul de guvernămînt care urma să fie aplicat în cuprinsul României mari, a societății postbelice ; era generată de acțiunea *forțelor profunde* care acționau în societatea românească. Ocolirea sau ignorarea acestei realități istorice nu poate servi istoriei adevărate. Libertatea evreilor, este limpede, nu s-a realizat împotriva voinței societății românești, ci în concordanță cu aspirațiile acesteia. (De altfel, referindu-se la discuția dintre Filderman și I. I. C. Brătianu, autorul reproduce declarația premierului român potrivit căreia, acesta, după 1907, mai ales, s-a gîndit că „o dată cu preconizata problemă de împărțire a pămîntului, trebuie să fie rezolvată și problema evreiască" (p. 186). T. Ionescu — și el nu este singurul — se pronunța în același sens).

Așa cum se poate constata, notele noastre de lectură sînt mai puțin reproșuri adresate profesorului Carol Iancu, cît, mai mult, sugestii și reflecții cu privire la necesitatea de a trata și de a înțelege *problema evreiască* în evoluția ei, în contextul istoric în care s-a dezvoltat, cu implicațiile pe care le-a produs, cu impulsurile pe care le-a dat, cu reacțiile care le-a suscitat. Ea a devenit o problemă a societății românești, organic ancorată în această societate ; rezolvarea ei nu se putea face

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

decît în cuprinsul organismului național, ținîndu-se cont de toate implicațiile și reacțiile posibile. Problema atinge nu numai mentalitățile timpului. Avea repercusiuni, influența, angaja toate sectoarele vieții. De aceea, istoria *problemei evreiești* trebuie privită și analizată în întreaga complexitate pe care o comportă. Cartea profesorului Carol Iancu, pe marginea căreia am formulat notele noastre, se înscrie pe calea acestei cunoașteri depline, o deschide, luminînd-o puternic. Este scrisă în respectul adevărului și al demnității, de un specialist de aleasă ținută, care are dreptul la prețuirea și respectul nostru pentru contribuția sa valoroasă, pentru probitatea cu care respectă valorile istoriei.

Gh. Platon

EPIFANIE NOROCEL, *Ctitorii voievodale în eparhia Buzăului*, Buzău, 1988, 506 p. + 13 planșe.

Autorul, ani de-a rîndul, a investigat probleme de interes istoric, elaborînd numeroase lucrări, printre care și *Istoria veche a creștinismului la români*, 1986, iar acum împlinește o îndatorire față de ctitoriile voievodale din eparhia Buzăului, cea mai întinsă din Mitropolia Ungrovlahiei, cuprinzînd Vrancea, Buzău, Brăila, adică muntele, dealul, cîmpia. În această vastă întindere, călcată deseori în trecut de năvălitori, s-au întemeiat ctitorii voievodale care au perpetuat ideea de binefacere ca și cea de cultură arhitectonică și artistică.

Lucrarea se deschide cu studiul despre *Rolul bisericilor și mănăstirilor în trecutul neamului nostru*, prin care ni s-a transmis adevărul că sfintele lăcașuri au adăpostit și ocrotit pe apărătorii pămîntului, că în ele au ostenit ctitori de limbă, de cultură și de simțire românească. Se arată măsurile luate, îndeosebi după cutremurele din 1977 și 1986 din eparhia Buzăului, pentru restaurarea monumentelor istorice și de artă.

În continuare, se descriu și se documentează 17 ctitorii voievodale din Buzău, Brăila și Vrancea. Cea dintîi ctitorie voievodală întemeiată de Radu cel Mare este episcopia Buzăului, alături de care este prezentată și reședința episcopală, zidită de Constantin Brâncoveanu, restaurată între anii 1981—1986 de episcopii Antonie Plămădeală și Epifanie Norocel. Urmează ctitoria lui Ștefan cel Mare de la Rîmnicul Sărat, care însă în cursul veacurilor a ajuns a fi demolată. Tot în Rîmnicul Sărat este o biserică ctitorită de Constantin Brâncoveanu, a cărei pictură aparține lui Pîrvu Mutu. M-rea Cîrnu, ctitoria Doamnei Chiajna, este ridicată între 1559—1568 și de-a lungul anilor aici s-a desfășurat o viață înaltă duhovnicească, manifestată și prin cărțile rare păstrate, ca Evanghelia româno-greacă din 1682. Alte ctitorii : mănăstirile lui Vintilă Vodă pe moșia sa Menedic, schitul Sfîntul Gheorghe, a lui Mihai Viteazul, cu biserică de lemn din 1596, sînt astăzi în ruine. La Mănăstirea Pinu din secolul XVII, mănăstirea Aninoasa din veacul XVI, ctitorii ale lui Matei Basarab și a Doamnei Neaga, se arată istoria lor și starea de ruină la care au ajuns. De un pronunțat lirism evocator, însoțită cu 8 fotografii, este descrierea mănăstirii Maxineni, ctitoria lui Matei Basarab, una din mănăstirile-cetăți, așezată în fața raialei Brăila, a cărei misiune a fost „de a apăra glia, de a cultiva virtuțile creștine, de a ține trează conștiința națională, prin bărbăție".

La Focșani sînt descrise și studiate trei biserici voievodale : Sf. Ioan Botezătorul, zidită de Grigorie Ghica la 1661, m-rea Profetul Samuil, a cărei biserică de lemn a fost construită de către Constantin Racoviță Cehan (1749—1753) și m-rea Vizantea, așezată între munți, ctitorită de Petru Șchiopul Soarta acestei mănăstiri de la care se păstrează pomelnicul scris la 1613 a fost crudă, fiind distrusă în timpul războiului din 1916.

Mănăstirea Soveja, construită ca semn al împăcării dintre voievozii Vasile Lupu și Matei Basarab, a ajuns în stare de ruină în a doua jumătate a secolului XIX. Episcopul Melchisedec, care a văzut-o, scrie că această mănăstire a ajuns în stare de ruină din cauză că a fost închinată Locurilor Sfinte din Orient. Autorul făgăduiește că la o viitoare restaurare să se pună în adevărata lui valoare și acest important monument.

Epifanie Norocel închină 26 pagini, însoțite de 14 fotografii color, mănăstirii Mera, care în zilele noastre se restaurează, ctitoria lui Constantin Vodă Cantemir. Ultima ctitorie voievodală este biserica Adormirii din satul Domnești—Vrancea, construită de Eustatie Dabija și continuată de Gheorghe Duca;

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

a fost restaurată în perioada 1983—1984.

Istoricul ctitoriilor voievodale este prezentat sub forma unor mici monografii, care urmăresc evoluția, descrierea arhitectonică, starea actuală și măsurile luate pentru conservarea lor. Redactarea este atrăgătoare, însuflețită cu citări din Cronici și ziceri ale marilor învățați și cercetători. Monografiile cuprind între 3—5 capitole și numai ctitoriile de la Cîrnu, Aninoasa, Maxineni și din Rîmnicul Sărat au cîte 6 capitole. Adevărate documente sînt cele 93 fotografii și 13 planșe actuale ale mănăstirilor Vintilă Vodă, Sf. Gheorghe, Pinul cel Mare, Maxineni, Vizantea. Autorul a folosit o vastă bibliografie din domeniul istoriei, literaturii, arhitecturii și artei, la care a adaos propriile sentimente. O carte utilă prin materialul ce-l grupează și-l comentează Epifanie Norocel, fiind pilduitoare strădania cărturarului român de a studia monumentele istorice ortodoxe.

Paul Mihail

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ISTORIA UNIVERSALĂ

MARIJA GIMBUTAS, *The Language of the Goddess*, San Francisco, Harper & Row, 1989.

Dacă, în unele puncte, recenzia de față va tinde spre o *laudatio*, devierea va fi, credem, justificată. Cine nu ar fi de acord că Marija Gimbutas ne este o Mare Doamnă (nu doar în arheologie, ci și în domeniul istoriei civilizației) este sau prost informat, sau rău intenționat.

The Language of the Goddess poate fi privită ca o continuare a mult discutatei *The Goddesses and Gods of Old Europe* (ed. I — 1974, ed. II — 1982). Ambele lucrări oglindesc una din cele două preocupări majore ale arheologei americane, anume preistoria pre-indoeuropeană a Europei (cea de-a doua preocupare a ei fiind pătrunderea populației proto-IE din spațiul stepic nord-pontic). O bună introducere în aspectele avute în vedere de această recenzie ar putea fi interviul cu M. Gimbutas, pe care l-am publicat în *Cronica* (1985). Interviul a fost luat cu ocazia sesiunii științifice „La civilisation de Cucuteni en context européen" (Iași — Piatra Neamț, 1984). La acea sesiune M. Gimbutas a prezentat comunicarea (bogat ilustrată) „Old European Deities — With an Emphasis on Images from the Cucuteni Culture", în care analiza materiale ce aveau să apară, în condiții grafice excepționale, și în lucrarea publicată la San Francisco în 1989.

Opera Marijei Gimbutas a ajuns destul de bine cunoscută la noi pentru a reprezenta, printre altele, subiectul unei recente ședințe a cercului de arheologie de la Universitatea ieșeană. Trebuie de asemenea amintit că trei consistente paragrafe ale gramaticii indoeuropene Simenschy/Ivănescu prezintă și completează critic teoriile Marijei Gimbutas și ale școlii sale cu privire la geneza IE. Și alți savanți români au evaluat opera cunoscutei arheologe. Poziția cea mai critică pare să fi fost cea a lui V. Dumitrescu, în recenzii (*SCIVA*, 30/2, 1979 și *Dacia*, 1—2, 1986) referitoare la cele două ediții ale lucrării *The Goddesses and Gods of Old Europe*. Deși unele din criticile lui V. Dumitrescu erau îndreptățite (și M. Gimbutas a ținut cont de unele din ele — a se vedea, de exemplu, includerea Hamangiei în Harta 4), ironia, deseori, tăioasă, din recenziile amintite, precum și formulări ca „fără nici o bază reală", „construcție artificială", „doar opinie personală", „o imaginație remarcabilă", „grave confuzii" ni s-au părut prea dure. O critică într-adevăr constructivă putem găsi (pe lîngă cea a lui G. Ivănescu, deja amintită) în prefața și notele lui R. Florescu la volumul de studii de M. Gimbutas (1989) în traducerea lui S. Paliga. R. Florescu subliniază marile merite ale sintezelor efectuate de M. Gimbutas, în același timp exprimînd și unele îndoieli și (ceea ce este cu adevărat important) făcînd semnificative adăugiri, bazate pe concluzii și descoperiri recente. Este o atitudine justă, echilibrată, ce merită urmată ca model.

The Language of the Goddess (388 pagini) conține un extrem de bogat material ilustrativ (desene și fotografii alb-negru și color), care preced (planșele color 1—24), sau însoțesc textul. Cuvîntul înainte este semnat de regretatul Joseph Campbell, cel pe care M. Gimbutas (în interviul amin-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tit) îl numea *big friend*, deoarece a susținut-o în încercările ei interdisciplinare, în timp ce mulți colegi îi atacau „ieșirile" din cadrul strict arheologic. În prefață, J. Campbell consideră că reconstrucțiile Marijei Gimbutas din *Limbajul Zeiței* implică „o gamă mult mai largă de semnificație istorică decît cea aparținînd Vechii Europe" (p. XIII). Este subliniat de asemenea caracterul de *mesaj* al operei Marijei Gimbutas: „Mesajul de aici este al unei adevărate epoci de armonie și pace în acord cu energiile creatoare ale naturii" (p. XIV).

În „Introducere", M. Gimbutas își enunță intenția de a prezenta „scrierea" (compusă din semne simboluri și imagini) ce pare să fi însoțit religia Marii Zeițe în Vechea Europă. Atitudinea de abordare este în primul rînd optimistă: „Spre deosebire de mulți arheologi ai acestei generații, eu nu cred că nu vom ști niciodată înțelesul artei și religiei preistorice" (p. XV). De asemenea, M. Gimbutas subliniază necesitatea unei abordări interdisciplinare, în cadrul căreia tot mai bogatele descoperiri și concluzii arheologice să fie sprijinite de mitologie comparată, surse istorice timpurii, lingvistică, folclor și etnografie istorică. De toate acestea autoarea face uz (cu remarcabilă competență) pe tot parcursul lucrării. Din introducere reiese și intenția Marijei Gimbutas de a-și extinde aria geografic-arheologică (față de lucrarea din 1974/1982): sînt luate în considerație descoperiri anatoliene, balcanice, mediterane, iberice, atlantice, scandinave. Extensiuni sînt operate nu doar spațial ci și temporal, autoarea izbutind să demonstreze rădăcinile paleolitice ale multor fenomene neolitice, care, la rîndul lor, s-au prelungit în aspecte etnografic-folclorice actuale.

Cu toate că sinteza Marijei Gimbutas este forțată să opereze nivelări și simplificări (care de exemplu, estompează noutățile fundamentale, credem, pe care factorii Vinča le aduc în neoliticul balcanic), autoarea nu neglijează unele importante decalaje cronologice: „Cele mai multe ilustrații reproduse aici datează din 6500—3500 î.e.n. în Europa sud-estică și din 4500—2500 i.e.n. în Europa vestică (neoliticul începînd considerabil mai tîrziu în vest)" (p. XVII) — este și acesta un aspect al istoricității dinamice, mereu prezentă în lucrările Marijei Gimbutas Autoarea a avut în vedere și faptul că, în zone izolate, mai ales în insulele egeo-mediterane, elemente ale Vechii Europe neolitice au putut să persiste mai îndelung și cu mai multă pregnanță. Conservatismul periferal este vizibil și în vestul extrem (zonele bască, bretonă, celtică, britanică), ca și în aria balto-scandinavă (p. XVII). În paginile XVIII—XIX, M. Gimbutas abordează critic teoria lui Dumézil privitoare la mitologie. Arătînd că în acea teorie prezența unor mari zeițe părea a fi „spinul din cadrul sistemului" (p. XVIII) savanta americană afirmă că viziunea tripartită a lui Dumézil lua în considerație cu precădere structuri indoeuropene (eminamente patriarhale) și neglija poziția centrală a unei zeități feminine în Europa pre-IE. M. Gimbutas face o distincție clară între rolul dominant al acelei Mari Zeițe în civilizația Vechii Europe (a neoliticului și calcoliticului) și rolul ei secundar în Europa indoeuropeană unde zeițele devin doar „mirese ale zeilor cerului" (p. XX).

Este de remarcat că autoarea a renunțat la eticheta „matriarhal" (încă folosită în lucrări mai timpurii privitoare la Vechea Europă), preferînd termenul recent de „gylanic", lansat de Riana Eisler (în 1987) și compus din prescurtările *gy-* (de la grec. *gyne* 'femeie') și *an-* (de la grec. *andros* bărbat) unite printr-un *l* care ar reprezenta „legarea celor două jumătăți ale umanității"; „gylanic" se referă deci la o societate în care „cele două sexe erau egale" (p. XX). Marija Gimbutas își încheie introducerea arătînd (ca și în alte lucrări ale sale) că acea societate gylanică și matrilineală a fost distrusă tocmai de pătrunderile în Vechea Europă a populației proto-IE, androcratică și patrilineală, aproximativ între 4300 și 2800 î.e.n. (p. XX). Partea finală a introducerii scoate și ea în evidență caracterul de mesaj al lucrării: „Încă trăim sub impulsul acelei agresive invazii masculine și abia începem să ne descoperim lunga înstrăinare de autentica noastră Moștenire Europeană — o cultură gylanică, non-violentă, pămînteană. Această carte prezintă, pentru prima dată, dovezile concrete ale acestei îndelungate culturi și limbajul ei simbolic ale cărui vestigii rămîn prinse în propriul nostru sistem de simboluri" (p. XXI).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

După „Introducere" urmează o scurtă prezentare a principalelor „Categorii de simboluri" (p. XXII—XXIII), care de fapt au dictat împărțirea pe capitole : I — „Dătătoarea de viață" (*chevron*, V, zeiță-pasăre, zig-zag, M, meandre, ochi, berbec, plasă, căprioară, urs, șarpe, etc. — p. 3—137) ; II — „Pămîntul reînnoitor și etern" (Zeița-Pămînt, puterea dublului, zei masculini și daimoni — p. 141—183) ; III — „Moarte și regenerare" (simboluri ale morții, ou, columnă, vulvă, corabie, broască, arici, pește, bucraniu, albină, fluture — p. 187—275) ; IV — „Energie și dezvoltare" (spirală, cerc lunar, serpentină, cîrlig, secure, palme și tălpi, cercuri de pietre — p. 279—313). Bogăția materialului a pus desigur mari probleme de structurare. Credem totuși că, în cadrul capitolelor, se putea face un aranjament pe baza gradelor de abstractizare (chiar fără a se susține o succesiune cronologică a acestor grade), de la figurativ la geometric pur, de la pictografie la semn abstract. În privința unui semn-simbol ca cel reprezentat de foarte frecventul *chevron*, este adevărat că, în marea majoritate a cazurilor (paleolitice și neolitice), el pare să fi evocat „triunghiul pubrian" (p. 3), dar uneori putea fi și o stilizare a coarnelor de caprine, după cum ne sugerează chiar denumirea (fr. *chevron* 'căprior' (fr. *chèvre* 'capră' (lat. *capra*). În această afirmație avem în vedere remarcabila frecvență a reprezentărilor de caprine nu doar în binecunoscutele culturi mesopotamiene și egeo-mediterane, ci și în cele irano-caucaziene. De asemenea, avem în vedere o evoluție similară de la figurativ la abstract, observată și de M. Gimbutas, anume cea din reprezentările berbecului. Sîntem de părere că și ciudatele „ancore" ce apar în inventarul decorativ-simbolic al culturilor neolitice și calcolitice sînt tot stilizări ale coarnelor de berbec. Exemplele de mai sus arată că, în cadrul creat de M. Gimbutas, fiecare școală de arheologie sau cercetător individual poate adăuga material specific, făcînd necesare precizări. Se pot, de pildă, face interesante comparații nu numai cu elemente de civilizație irano-caucaziană, ci și cu unele aparținînd artei stepice animaliere, sau preistoriei (prelungite pînă în vremurile noastre) din Extremul Orient : în cadrul culturilor de pe Amur descoperim aspecte tulburătoare în asemănarea lor cu unele central-asiatice și europene (imaginile sacre ale unor păsări acvatice, ceramica pictată cu spirale și meandre etc. O combinare a viziunii anatolian-europene a Marijei Gimbutas cu cea a unor reprezentanți ai școlii românești care au întrevăzut posibilitățile unor legături genetice între neoliticul oriental și cel sud-est european, ar putea reprezenta o îmbogățire a perspectivei.

Sugeram mai sus că impresionantă la M. Gimbutas este aplicarea consecventă și foarte constructivă a posibilităților de colaborare între mai multe discipline. Există antecedente în această privință, dar destul de puține asemenea încercări s-au dovedit funcționale De exemplu, în *Origini indeuropee* a lui Devoto, lingvistul invocă într-adevăr o masă de material arheologic (bine ilustrat), dar aceasta rămîne oarecum „paralelă", nu semnificativ îmbinată cu dovezile lingvistice. M. Gimbutas, în schimb, nu doar „apelează" la diverse domenii, ci se arată în măsură să ofere noutăți majore în fiecare din acestea. De pildă, susținută de probe arheologice și etnografice indubitabile, autoarea demonstrează (p. 116), deși nu o spune direct, că mai vechea părere a indoeuropeniștilor potrivit căreia numele germanic al ursului (germ. *Bär*, engl. *bear)* ar proveni de la IE **bher-* 'brun, cafeniu' este mult mai puțin justificată decît provenința dintr-un **bher-*[2] 'a purta, a naște'.

Așa cum au făcut înaintea ei Carl Jung și Mircea Eliade, M. Gimbutas urmărește consecvent perpetuarea (uneori din paleolitic pînă azi) a unor simboluri și semnificații. Ea s-a apropiat cu mult interes nu numai de folclorul baltic (bine știut din tinerețe), ci și de cel balcanic. Analiza întreprinsă de ea asupra semnificațiilor reprezentărilor de cervidee (p. 113—115) poate fi foarte utilă în interpretările unor datini românești precum *capra* și *cerbul* (M. Gimbutas a avut bunăvoința să reproducă și un fragment dintr-o colindă „a cerbului", pe care i-am trimis-o în 1985 — vezi p. 115). Aceeași aplicabilitate la folclo-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

rul balcanic și românesc se poate observa în paragrafele dedicate arheomitologiei ariciului, șarpelui, sau albinei.

Capitolele monumentalei lucrări pe care o prezentăm sînt urmate de un set de „Concluzii" (p. 316—321), dominate și ele de ideea de persistență și continuitate, prezența Marii Zeițe (a vieții și morții) pârînd a se prelungi de la planturoasele Mume paleolitice și neolitice pînă la Frau Holla (un fel de Sfîntă Vineri) din basmele Fraților Grimm.

După concluzii urmează elemente de aparat critic, incluzînd: „Glosar de simboluri", „Tipuri de zeițe și zei", „Sumar de funcții și imagini ale Marii Zeițe neolitice", „Funcții și imagini ale zeităților masculine", „Cronologii" (care au în vedere datările radiocarbon calibrate) și un grupaj de 13 hărți ce indică ariile culturilor neolitice și punctele arheologice menționate în lucrare. Lista bibliografică oglindește folosirea consistentă a literaturii noastre arheologice (peste 30 autori, printre care D. Berciu, E. Comșa, M. Dinu, V. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița). Un strîns contact cu arheologia românească reiese și din lista surselor ilustrațiilor. Ultimele pagini sînt ocupate de un bogat indice de probleme, denumiri de simboluri și culturi, zeități, șantiere arheologice, autori.

Prin *The Language of the Goddess*, Marija Gimbutas a reușit să ne ofere un exemplu de sinteză interdisciplinară fascinantă atît pentru specialist cît și pentru cititorul de rînd. Cartea va provoca, fără îndoială, atît admirație cît și critică (sperăm constructivă). Dar puțini vor fi aceia ce vor refuza să fie de acord cu Eva C. Keuls (un comentariu reprodus pe supracoperta cărții): „Gimbutas este destinată să intre în istorie ca un savant ce a afectat profund modul în care gîndim ce sîntem și de unde venim".

Adrian Poruciuc

JOHN BOARDMAN, *Grecii de peste mări. Colonizarea greacă și comerțul timpuriu*, traducere de MARIA ALEXANDRESCU VIANU și PETRE ALEXANDRESCU. Introducere, note, Dosar pentru Marea Neagră și glosar de PETRE ALEXANDRESCU, Ed. „Meridiane", București, 1988, 448 p. + 317 il.+h.

Puține rămîn totuși subiectele față de care se pot mărturisi perpetua atracție și dorință de reluare. Este cazul apariției recente în Editura „Meridiane" a cărții savantului arheolog englez John Boardman consacrată stăpînilor civilizatori ai mărilor, grecilor și timpuriei lor colonizări. Cu studii la Cambridge, conducător al săpăturilor de la Chios (1966), din antica Taucheria-Tocra în Cyrenaica (1966, 1973), împreună cu John Hayes, azi profesor la Oxford, membru al Academiei Britanice (Royal Institute), al Academiei de Inscripții, al Institutului Arheologic German, autorul, specialist în ceramica Greciei arhaice, oferă o nouă perspectivă asupra unuia din fenomenele caracteristice și spectaculoase ale acestei lumi: roirea grecilor. Un imens puzzle se desfășoară sub ochii cititorului, fiecare piesă căutîndu-și locul după un minuțios studiu. „Mai mult decît majoritatea istoriilor «arheologice» ale civilizațiilor vechi — avertizează din prefață autorul —, această carte trebuie citită ca un adaos la ceea ce se știe din alte categorii de surse, chiar dacă uneori documentarea noastră le va completa sau le va corecta", spre a adăuga mai departe: „aici pentru echilibrarea balanței, accentul este pus pe latura arheologică a subiectului". Arheolog practicant, John Boardman îndeamnă ades cititorul la o meditație asupra promisiunilor și limitelor științei sale (p. 318, 320, 333, 336). La remarca sa despre diferența calitativă între cunoștințele despre colonizarea din Italia și Sicilia (p. 308), față de acelea, inferioare, privind țărmurile pontice, răspunsul se află în bogatele note bibliografice și lămuririle finale ale editorului român. Reține însă cu precădere atenția declarația peremptorie a autorului potrivit căreia neamurile din vestul Mării Negre sînt arheologic indistincte, fiind deopotrivă acoperite de cultura Hallstattiană europeană (p. 318)[1].

[1] Trimiterea editorului român la *Dosarul pentru Marea Neagră* (p. 423), nu contracarează eficace declarația lui John Boardman; dar pentru autorul britanic ceea ce provoacă aprehensiuni în atribuirea unor morminte de la Tomis tracilor este, de fapt, numai prezența în preajma cetății a sciților (p. 323).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Delimitarea în timp, secolele VIII—VI a. Chr., propusă de autor, nu este rigidă, incursiunea prelungindu-se uneori pînă la anul 480 — al victoriilor asupra cartaginezilor în vest și a Persiei în Orient —, alteori, acolo unde informația arheologică o îngăduie, legătura făcîndu-se cu epoca miceniană. În spațiu, John Boardman ne conduce de pe țărmurile Syriei, Feniciei, Palestinei spre Italia și Sicilia, încă mai departe spre Franța și nordul Spaniei, apoi de pe valea Nilului și Cyrenaica spre coastele macedoneană și tracă, de unde, în căutarea „trecerii de nord-est", se ajunge în bazinul pontic.

În demersul autorului, ceea ce precumpănește este studiul relațiilor dintre grecii colonizatori și barbari, influența primilor asupra celor din urmă cît și reversul contactului, ceea ce noii veniți și-au însușit, au preluat și prelucrat, potrivit geniului lor, cu precădere pe plan cultural și tehnologic de la civilizațiile „barbare"..

Impresionantul repertoriu de colonii, Al Mina în nordul Syriei, Parsus din Cilicia, Phaselis din Anatolia, Massalia de la est de gurile Rhonului, Emporion, azi Ampurias în Spania nordică, spre a cita cîteva extreme, lămurește variatele legături ale grecilor cu regatele Frigiei și Lydiei, cu Persia, infiltrarea iscusiților navigatori pe drumurile navale și terestre ale cositorului britanic.

Somitate în studiul ceramicii, autorul urmărește evoluția formelor și decorației, preluarea de localnici a motivelor grecești și intruziunea stilului „stepelor" în arta coloniștilor. Și, alături de indicatorul arheologic constituit de ceramică, se etalează civilizațiile Mediteranei colonizării, cu admirabila, de pildă, introducere în sudul Franței a culturii viței de vie și măslinului.

Sub alte orizonturi, dar în același mare bazin pontic, grecii descoperă Marea Neagră „aducînd-o în focarul istoriei ca unitate geo-politică și supunînd-o cursului istoriei generale a lumii vechi". Pentru cititorul român, capitolul „Nordul și Marea Neagră" (p. 292—407) prezintă un firesc interes deosebit, relevîndu-se angrenarea Dobrogei și Moldovei pontice în marele curent al istoriei universale. Ca și pentru celelalte capitole, absența unor hărți detaliate este păgubitoare înțelegerii spațiale.

Din punctul de vedere al modelelor locaționale ale colonizării grecești nordice, și în Pont avem de a face cu o mare varietate de situații : Spina, colonia greacă și parțial etruscă din delta Padului, arăta cu probabilitate ca o Veneție antică, vechea topografie fiind ulterior afectată doar de surplusul de aluviuni ; insula pe care era așezat Cyzicul este însă astăzi legată de țărmul Propontidei printr-o limbă de nisip ; Appolonia milesiană ocupa o peninsulă punctată de o insulă numită mai tîrziu Sf. Chiriac ; Tyrasul se înalță pe un promontoriu pe malul occidental al limanului Nistrului ; Olbia — cu unele cartiere scufundate — pe al Bugului ; Theodosia în partea cea mai adăpostită a largului golf omonim ; Panticapeum pe țărmul crimeean al Bosforului cimmerian ; Tanais nu departe de vărsarea Donului în golful Taganrog, golf în care cercetările submarine au descoperit ceramică grecească de la sfîrșitul secolului VII a. Chr.

Ele suscită — într-o lectură paralelă a cărții lui John Boardman cu aceea clasică a lui Wilhelm Heyd consacrată colonizării italiene medievale[2] sau cu sinteza pontică a lui G.I. Brătianu[3] pe nedrept ignorată — chestiunea încadrării acestor modele locaționale, fie în timpul scurt, fie în lunga durată, după limbajul braudelian. Or, ceea ce se constată este surprinzătoarea stabilitate a modelelor locaționale pe țărmul nordic al Mării Negre între Tyras și Kuban, a celui sudic, spre deosebire de coasta occidentală și cu precădere față de jumătatea septentrională a acesteia. Altminteri spus, absența coloniilor medievale italiene pe locul celor grecești de dincolo

[2] Guglielmo Heyd, *Le colonie commerciali degli Italiani in Oriente nel Medio Evo*, vol. II, Venezia, 1868, p. 1—165 ; idem, *Histoire du commerce du Levant au moyen âge*, vol. II, Leipzig, 1885.

[3] Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră*, ed. V. Spinei, vol. I. București, 1988 (autorul adaugă coloniile grecești de pe țărmul caucazian Gorgippia din golful Anapa).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

de Varna și pînă la gurile Dunării [4], denotă o transformare catastrofală a habitatului antic. Cauzele rămîn încă să fie căutate atît într-o evoluție geoclimatică [5], cît și într-una etno-politică, eventual o cercetare comparativă pentru ținutul dobrogean și cel caucazian.

Revenind la cartea profesorului Boardman, se impun a fi remarcate multiplele motivații economice ale colonizării grecești în Tracia și Marea Neagră, pentru întemeierea unor așezări sau numai „factorerii" : „captarea" debușeelor importantelor artere comerciale terestre (mesopotamiano-pontică, Sinope, p. 336 ; pontoegeic, Aenos, p. 299) sau a celor navale, precum Dunărea („de fapt aceasta din urmă trebuie să fi fost atracția cea mai mare", p. 322), apropierea prin escalele cabotajului de „trecerea de nord-est" [6], spre acel colț sud-oriental al Mării Negre unde soseau bronzurile din Urartu-Armenia (p. 310), comercializarea bogățiilor specifice ale ținutului (cereale, cu prioritate, pentru aprovizionarea populației urbane, lemn și cai, de pildă din peninsula Chalcidică, p. 299—300).

Ca și în restul cărții, sursele narative sînt atent confruntate cu rezultatele săpăturilor arheologice. Analiza ceramicii, a sculpturii, artelor aplicate îngăduie stabilirea căilor importurilor și transmiterea influențelor, o adevărată geografie stilistică. Ea reflectă mai mult decît numai reluarea unor mode, contacte spirituale mai adînci între elenism și lumile traco-getică sau scită. Comparațiile autorului sînt notabile, precum aceea între un profil arhitectonic complicat de la Olbia (secolul VI a. Chr.) și cel similar figurat pe monedele chiote (p. 328), sau între kraterul de bronz descoperit la 300 km depărtare de Olbia în amonte pe Nipru și cel de la Vix-Franța (p. 344). O analiză subtilă a stilurilor grecesc provincial, animalier greco-scitic și oriental, furnizează elementele necesare înțelegerii genezei și contribuției fiecăruia, relevă rolul Mării Negre în difuziunea și amalgamarea influențelor artistice. Semnificative sînt în mormintele descoperite la Kelermes (Kuban) decorarea în stil animalier scitic a mînerelor și tecilor din aur ale săbiilor, asociată cu figuri asiriene, alături de o oglindă aurită lucrată în manieră greacă de o puritate aproape desăvîrșită (p. 341, 344, 345). Forme din artele aplicate scitice și greco-scitice anunță — așa cum intuia G. I. Brătianu — evul de mijloc european (p. 341) ; același lucru în ceea ce privește acoperirea vestmintelor cu plăci metalice, ca și coaserea pe cămășile de luptă a unor solzi de fier (p. 341—343, 347).

Din recolta arheologică, spre care statornic se îndreaptă atenția autorului, cîte ceva ilustrează și turnurile spiritului grec. Precum inscripția unui opaiț din secolul VI a. Chr. descoperit în insula Berezan (estuarul Niprului) : „Sînt lampa lui... și strălucesc pentru zei și pentru oameni deopotrivă" (p. 327). Sau preschimbarea din emblema monedei thasiene, de la nimfa ce rezistă satyrului răpitor în emisiunile timpurii, la abandonul ei nepăsător în cele de mai apoi (p. 300), semn poate și al evoluției raporturilor între coloniști și localnici.

Nu poate fi încheiată prezentarea cărții lui John Boardman fără a remarca traducerea aleasă și ilustrația întregitoare textului — deși nu totdeauna în condiții grafice onorabile —, și fără a spune un cuvînt despre introducere (p. 5—37) și sinteticul *Dosar pentru Marea Neagră* (p. 409—428) ambele datorate lui Petre Alexandrescu. Introducerea dă cheia înțelegerii și de profani a textului savantului britanic, alături de o concepție originală despre colonizarea greacă, din care concepție nu lipsesc respingerea protocronismului și, dimpotrivă, spiritul baudelian aplicat antichității.

[4] Victor Eskenasy, *Izvoare cartografice medievale despre teritoriul românesc. Observații pe marginea unei lucrări recente* în *RdI*, 33,4 (1980). p. 760 atrăgea atenția asupra semnificației adesea doar hidrografică și nu neapărat urbană a unora dintre însemnele și inscripțiile hărților nautice medievale italiene referitoare la Pont.

[5] Citeva sugestii la S. Iosipescu, *Dans la mer Noire pendant l'antiquité et le moyen âge : en louvoyant à la recherche de l'ancienne bouche sud du Danube*, în *RRH*, XXI, 2 (1982), p. 283—302 și idem, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, București, 1985, p. 33—35.

[6] Demonstrarea funcționării medievale a acestei legături la G. I. Brătianu, *La mer Noire plaque tournante du trafic international à la fin du moyen âge*, în *RHSEE*, XXI, 1944, p. 36—69.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Dosarul pentru Marea Neagră ca și unele note infrapaginale la textul lui John Boardman fac bilanțul cercetărilor de după apariția ediției engleze (1980), mai cu seamă a celor românești — unde Petre Alexandrescu și-a cîștigat un merit aparte — și a celor mai vechi sau recente în limba rusă. Și aici demersul este înnoitor, autorul român ocupîndu-se de oscilațiile de nivel ale Mării Negre, de condițiile navigației antice aici, rezumînd contribuțiile săpăturilor și prelucrării ceramicii de la Histria — inclusiv prin spectroscopia de fluorescență X și cu ordinatorul (Philippe Dupont, Universitatea din Lyon) — pentru problemele de ansamblu ale colonizării pontice grecești.

Superba sinteză ce se înfățișează astfel cititorului român este în fapt un punct de plecare spre noi cercetări.

Raluca Verussi,
Sergiu Iosipescu

FERNAND BRAUDEL. *Grammaire des civilisations*, Paris, Arthaud-Flammarion, 1988, 607 p.

Tradusă pe toate meridianele globului, intens discutată și analizată, larg receptată în variate medii intelectuale de către oameni cu formații științifice din cele mai diverse, monumentala operă a lui Fernand Braudel își așteaptă, totuși, exegetul propriu și evaluarea deplină. Fără îndoială că, atunci cînd anii se vor mai fi adunat și timpul va fi decantat mai bine lucrurile, bilanțul ei complet va fi în măsură să-i precizeze mai îndeaproape articulațiile fundamentale, impactul general și uriașa contribuție — deja evidentă — la extensiunea fără precedent înregistrată astăzi în domeniul cercetărilor istorice. Ceea ce se poate spune încă de pe acum e că, în stadiul actual, ea e încă departe de a-și fi epuizat valențele, iar personalitatea autorului de a fi încetat să ofere privirii curioase laturi inedite și fermecătoare, totodată. Căci, iată, în paginile acestei „gramatici" a civilizațiilor, descoperim un nou Braudel, pînă acum mai puțin cunoscut, preocupat nu numai de marile sale proiecte și de grave reflecții epistemologice, ci și de modul în care istoricul, mereu prezent în „arena" lumii din care face parte și înfrățit cu semenii săi, poate transmite celorlalți ceea ce știe, introducîndu-i în tainele trecutului și ale meseriei sale. *Savantul* deschizător al atîtor direcții fertile în cercetarea istorică se confundă aici, într-o admirabilă sinteză, cu *profesorul* care își predă disciplina, întregindu-și armonios personalitatea cu o nouă și importantă dimensiune.

Cartea aceasta — ultima tipărită, dar nu și ultima scrisă — este, de fapt, un manual sau, cum ne avertizează în introducere Maurice Aymard, mai curînd partea centrală a unui manual publicat pentru prima dată în 1963. Un manual conceput și scris pentru clasele terminale ale liceelor franceze, dar care nu trebuie citit ca atare, cu prejudecățile și rezervele pe care le suscită orice întreprindere de acest gen. Ceea ce istoricul ne-a dat aici nu este un text neutru și convențional. Este, cum observă și prezentatorul său, un manual de F. Braudel „în sensul cel mai puternic al cuvîntului", asupra căruia autorul și-a pus, ca de atîtea ori pînă atunci și după aceea amprenta inconfundabilă, „livrîndu-se" elevilor săi așa cum era, cu convingerea că istoria — noua istorie — putea fi învățată, dacă celor doritori de a o face li se arăta drumul. Fiindcă, spre deosebire de tot ce făcuse pînă atunci, istoricul francez nu a scris această carte pentru confrații săi de breaslă și nici chiar pentru marele public de care, în acea perioadă, era prea puțin cunoscut. A făcut-o, în schimb, pentru un auditoriu bine definit, de tineri între 16 și 18 ani — „de adulți", cum spune el — nu numai pentru a-i familiariza cu această disciplină ca atare și cu achizițiile ei epistemologice de ultimă oră, ci și pentru a-i ajuta să-și înțeleagă, prin amplul ocol făcut prin trecut, propria epocă, în conformitate cu un principiu pe care el însuși l-a respectat toată viața. „Il me semble nécessaire — nota el într-un articol din „Corriere della Sera" din 1983, retipărit în prefața prezentului volum — qu'à dix-huit ans, à la veillle de se préparer à un métier quel qu'il soit, nos jeunes gens soient initiés aux problèmes actuels de l'économie et de la société, aux grands conflits culturels du monde, à la pluralité des civilisations. Être capables pour prendre une image claire, de lire un grand quotidien d'infor-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

tion en comprenant ce qu'ils y lisent" (p. 22).

Nu este cazul, cred, să înfățișez în amănunt structura relativ simplă a cărții (un capitol introductiv, cu caracter teoretic, în care sînt analizate evoluția și sensurile noțiunii de civilizație și elementele care o definesc, urmat de două secțiuni mai ample consacrate civilizațiilor non-europene și europene) — o carte care, în treacăt fie spus, nu a ajuns niciodată, datorită anumitor împrejurări, să fie instrumentul de lucru visat de autor. Mai importantă este, cu siguranță, detalierea principiilor didactice care o subîntind, așa cum se desprind ele din paginile de față, neschimbate în raport cu ceea ce afirmase autorul încă din 1936, în cadrul unei conferințe la Institutul de Educație din Sao Paolo.

Pentru ca istoria să fie înțeleasă, nu există, în opinia sa, alt secret decît simplitatea care merge la esențial. Nu însă aceea care mutilează adevărul, enunță în vid și constituie numele de împrumut al mediocrității, ci simplitatea care este claritate, lumină a inteligenței. Cel ce o folosește trebuie să renunțe la abstracțiuni. Pentru a se face ascultat, el are a lăsa istoriei întregul ei potențial dramatic și a face în așa fel, încît aceasta să fie mereu interesantă. A învăța istoria nu înseamnă, oare, a ști mai întîi să o povestești ? De aceea, consideră Braudel, „de la activitatea istorică la activitatea didactică există o trecere ca de la un curs de apă la altul". Diferența reclamă, prin urmare, stăruitor, ca sarcina pedagogică să nu fie orientată de preferințele științifice ale celui ce o îndeplinește". Istoriografia (citățm în continuare din introducerea volumului) a traversat încet mai multe faze diferite. Ea a fost, pe rînd, cronică a principiilor, istorie a bătăliilor sau oglindă a evenimentelor politice ; astăzi, grație eforturilor îndrăznețe de pionierat, ea se adîncește în realitățile economice și sociale ale trecutului. Aceste etape sînt ca treptele unei scări ce conduce la adevăr. În compania celor ce învață, nici una — conchide istoricul — nu trebuie sacrificată". Cine ar putea spune că aceste rînduri au devenit, la aproape trei decenii de la enunțarea lor, inactuale ?

Se observă aici o remarcabilă continuitate a gîndirii, care face din *Grammaire des civilisations* o secvență unitar atașată marilor sinteze braudeliene. Ideile sale fundamentale se inseră organic în ampla viziune a istoricului despre trecut, cristalizînd și, totodată, prefigurînd multe din structurile ei de susținere. Din punct de vedere cronologic volumul ocupă o poziție intermediară între prima ediție a *Mediteranei* (1949) și, pe de altă parte, a doua ei ediție (1966) și primul tom al *Civilizației materiale* (1967). În același timp, el se sprijină pe celelalte mari texte ale perioadei, în rîndul cărora cel mai important rămîne, desigur, *Histoire et sciences sociales. La longue durée* (reluat în *Ecrits sur l'histoire*, 1969). În acest context, el i-a oferit lui Braudel ocazia de a dezvolta și încheia provizoriu reflecția asupra noțiunii de civilizație, întîlnită mai întîi în spațiul mediteranean, „ca prima și cea mai complexă dintre toate permanențele". Definită acolo (în *Mediterana)* în raport cu spațiul, economia, societatea și mentalul colectiv, noțiunea se identifică pentru istoricul care scria în 1963, cu durata lungă, anunțînd considerațiile teoretice care aveau să întemeieze trilogia consacrată *Civilizației materiale, economiei și capitalismului.*

În felul acesta, *Grammaire des civilisations* se înscrie într-o serie neîntreruptă de meditații istorice, ceea ce face din această lucrare aparent minoră piatra de hotar a unei opere monumentale și, deopotrivă, principalul ei element de echilibru.

Alexandru-Florin Platon

GEORGES DUBY, *Mâle Moyen Âge. De l'amour et autres essais*, Paris, Flammarion, 1988, 270 p.

Ce se știe, la drept vorbind, despre dragostea în Evul Mediu ? Pusă cu numai cîteva decenii în urmă, întrebarea risca nu numai să rămînă fără răspuns, dar să pară și nelalocul ei sau pur și simplu necuviincioasă în raport cu un program de cercetare animat de altè preocupări și de cu totul alte interese. Între timp, însă, lucrurile s-au mai schimbat, precum se știe. Angajîndu-se ferm pe direcțiile deschise de școala „Analelor" și în acord cu repetatele sugestii formulate de Lucien Febvre, ancheta istorică și-a lărgit necontenit domeniul de referin-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ță, și-a îmbogățit sursele și inventarul problemelor (făcînd în această privință, cum spune o expresie franceză, „flèche de tout bois"), a perfecționat și multiplicat instrumentarul metodologic, aducînd în actualitate subiecte odinioară de neconceput, necum de abordat cu paradigma epistemologică și metodele tradiționale.

Alături de „frică" (J. Delumeau), „maladii" (J.-N. Biraben), „obsesii", „simboluri" și „visuri" (J. Le Goff) etc., adică de aproape tot ceea ce ține de in-și subconștientul societăților, de mentalul lor colectiv, *dragostea* s-a impus astfel, și ea, printre temele recurente ale cercetării istorice din ultimii ani, întregind tabloul temerarelor eforturi de resurecție integrală a trecutului. Investigată în relație cu metodele și mijloacele contraceptive sau cu problema sexualității (cum au făcut-o J.-L. Flandrin și Evelyne Patlagean în cîteva studii exemplare) ori în raport cu structurile familiale, căsătoria și viața conjugală (cum au procedat, bunăoară, Robert Fossier, Francis Lebrun și Robert Muchembled), ea a pus în lumină aspecte mai profunde ale vechilor societăți — îndeosebi medievale — noi articulații și solidarități, la care studiile globale de istorie socială, cu metodele lor specifice, nu reușiseră să ajungă.

Celor interesați stăruitor de problemă, li s-a adăugat de curînd un nume nou : cel al lui Georges Duby. Prezența sa printre exegeții fenomenului are, la prima vedere cel puțin, toate motivele să surprindă, de vreme ce numele istoricului francez rămîne, pentru cei ce-i cunosc lucrările, legat în primul rînd de studiile de economie agrară a Occidentului medieval, care, de altfel, l-au și consacrat. Totuși, acest provizoriu punct terminus al operei sale nu reprezintă o abatere de la traiectorie, din moment ce cartea de față rămîne fidelă aceluiași domeniu larg, căruia autorul i-a arătat o preferință constantă : cel social. De la *L'Economie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval* (2 vol.) pînă la *Mâle Moyen Âge*, trecînd prin *Le Temps des cathédrales* și *Hommes et structures du Moyen Âge* (2 vol.) — pentru a nu aminti decît ceea ce este mai reprezentativ din cărțile sale — se observă, de fapt, o continuitate evidentă, chiar dacă nu directă, de program și metodă. Plecînd de la structurile și manifestările clare ale vieții economice și sociale a societăților europene medievale, interesul istoricului s-a deplasat treptat spre zonele lor de adîncime, mai greu explorabile, rămînînd însă credincios direcției inițiale, pe care a știut a o exploata și dezvolta în consens cu succesivele inovații epistemologice ale disciplinei istorice și, totodată, cu lărgirea propriei viziuni.

Această remarcabilă și totuși naturală consecvență reiese și din faptul că eseurile care compun cartea de față schițează, cum însuși autorul ne-o mărturisește, „o operă în progres și, în același imp, „bilanțul unui parcurs". Scrise între 1967 și 1986, în diverse circumstanțe ← unele de plăcere, altele cu ocazia diferitelor întîlniri și colocvii internaționale — ele arată cum se desfășoară, „ezitantă și fecundă" exploatarea unui teritoriu încă imperfect cunoscut. Un teritoriu, altminteri, dominat cu autoritate de bărbat căci, Evul Mediu este, cu hotărîre, masculin. Femeia nu apare decît arareori, ca obiect și nu ca subiect al discursului oficial, al normelor, prescripțiilor și formelor generale care guvernează viața socială. Ea este, de cele mai multe ori, doar o prezență, un simplu contur în spatele ecranului cu grijă întreținut de formulele tradiționale. Chiar promoția ei în secolul XII nu e decît o aparență. Trebuie oare să vedem — se întreabă autorul — în actele juridice (titluri de donații și vînzări) din această perioadă, în care femeia este tot mai frecvent menționată alături de soț, semnul relaxării autorității acestuia în cadrul menajului și al progresivei egalități a cuplului pe care, de altfel, biserica se străduiește tocmai să o impună sau, mai curînd, simptomul unor reînnoite și mai riguroase prerogative masculine ? Ascensiunea socială a femeii nu e, deci, numai o impresie ? Pentru a răspunde, autorul încearcă să depășească bariera mărturiilor convenționale, deformate de pasiuni, prejudecăți și de respectul sacrosanct pentru regulile obișnuite ale jocului. Bărbații sînt cei ce au vorbit mereu despre ei înșiși, despre feminitate. Este cazul, crede G. Duby, ca și femeii să i se dea măcar o șansă ! Ce anume reprezenta ea în îndepărtatele timpuri medievale și prin ce se caracteriza discursul feminin atunci, urmărește să ne înfățișeze autorul în studiile de față, grupate în trei secțiuni

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

(De l'amour et du mariage ; Structures de parenté ; Cultures, valeurs et société), care precedă un capitol separat dedicat *Orientărilor și cercetărilor istorice în Franța (1950—1980)*. Chiar dacă nu toate concluziile sale luminează cu adevărat problema în discuție, cartea se citește cu plăcere și, pînă la urmă, cu un real folos.

Alexandru-Florin Platon

Bürgertum und Bürgerliche Entwicklung in Mittel-und Osteuropa. Herausgegeben von VERA BÁCSKAI, vol. I—II, Budapest, 1986, 920 p. (vol. I + vol. II).

Se pare că studiile de istorie socială — îndeosebi cele consacrate în ultima vreme burgheziilor europene — nu mai pot fi întreprinse altcumva decît pe baze comparatiste și prin concentrarea interdisciplinară a eforturilor. O demonstrează și volumele de față, care conțin primele rezultate ale investigațiilor întreprinse în cadrul Centrului de cercetări a istoriei Europei centrale și de răsărit de către un grup de istorici din Ungaria și Polonia. Deși editorul cărții, Vera Bácskai, afirmă, din exces de modestie sau, pur și simplu ținînd cont de o anumită realitate că, atît în Ungaria, cît și în țările înevecinate, cercetările comparatiste și de istorie socială sînt încă prea puțin mature pentru a permite deocamdată elaborarea unor studii mai ample pe această temă, perspectivele deschise de contribuțiile incluse în volum sînt, totuși, pe deplin satisfăcătoare pentru cel ce dorește să-și facă o idee despre diversele realități sociale și evoluția lor din această parte a continentului.

Date fiind complexitatea și vastitatea problemei supuse anchetei și, pe de altă parte din cauza duratei relativ scurte a activității lor (3 ani), membrii grupului amintit nu au putut face mai mult decît să stabilească perimetrul în care urmau să-și desfășoare cercetarea și să fixeze cîteva puncte de vedere și metode succeptibile să o orienteze. Este probabil și motivul pentru care caracterul ei comparatist nu este expresia unei strategii atent elaborate și deliberat asumate ci, mai curînd, urmarea simplei alăturări a unor studii cu tematică asemănătoare. Cu toate acestea, începutul e, cum spuneam, făcut în mod convenabil, avînd toate șansele să fie dezvoltat cum se cuvine.

Problema centrală a lucrării — aceea a burgheziei și a dezvoltării burgheze — este, indiscutabil, de mare interes pentru înțelegerea ansamblului realităților sociale din această regiune. Mai mult chiar, ea este capitală pentru surprinderea specificului unei evoluții, a cărei caracterizare ridică încă pentru această parte a continentului numeroase semne de întrebare. De aceea, sensul conceptelor în jurul cărora sînt organizate toate studiile cărții e foarte larg, întrucît autorii nu au avut în vedere numai originea, structura, mentalitatea și, în general, formarea burgheziei moderne, precum și situația și ideologia păturilor ei dominante ci, deopotrivă, destinul istoric al așa-numitei „burghezii feudale" (termen, de altfel, impropriu, care desemnează ansamblul categoriilor urbane apărute în ultimele secole ale Evului Mediu), în condițiile dezvoltării relațiilor capitaliste, din primele decenii ale veacului trecut. De altfel, majoritatea studiilor se referă la această perioadă de tranziție a secolului XIX, ceea ce, ca să citām cuvintele însești ale editorului, „lămurește probabil din ce cauză autorii lor au fost preocupați să schițeze nu atît un tablou static al fenomenului, cît dinamica sa" (p. 3).

Prima contribuție a volumului, aparținînd Martei Bur, urmărește să stabilească cît de întinsă era aria de activitate a negustorilor balcanici în viața economică a țărilor din Europa centrală și de răsărit în secolele XVII —XVIII. Considerațiile sale în această privință converg spre cele ale Verei Bácskai, referitoare la transformările sociale din orașele din Europa centrală și orientală în epoca dezvoltării relațiilor capitaliste. În continuare, istoricii polonezi Jan Kosim și Ryszard Kolodziejczyk discută situația burgheziei varșoviene în veacul XIX primul dintre autori făcînd acest lucru din punctul de vedere al implicațiilor comerțului cu materiale de război.

Două studii de caz, realizate de Halmos Károly și Koncz E. Katalin, completează constatările lor. Primul compară istoria a două mari familii de întreprinzători din secolul trecut *(Vergleich der Geschichte von zwei Unternehmerfamilien aus dem 19. Jahrhundert)*, în timp ce al doilea alătură

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

strategiile economice proprii, care uraltor familii importante (Haggenmacher și Hatvany-Deutsch). Contribuțiile care urmează se ocupă de structura, importanța socială și evoluția diferitelor categorii ale burgheziilor central-europene în a doua jumătate a secolului trecut și la începutul secolului nostru. Benedek Gábor, bunăoară, analizează ponderea numerică și rolul jucat de funcționarii ministeriali în epoca Dualismului; Lengyel György urmărește evoluția generațiilor succesive ale elitei economice ungare, Hegedüs. B. András evaluează numărul inginerilor maghiari și compoziția lor socială în epoca modernă și contemporană (de la sfîrșitul secolului XVIII pînă la cel de al doilea război mondial), iar Szabo Agneza se oprește asupra problemelor și metodelor de cercetare a structurii sociale a membrilor și funcționarilor aparținînd principalelor instituții economice, politice și culturale croate între 1860 și 1873.

Volumele nu conțin, însă, numai studii de strictă istorie socială. Există și contribuții de altă natură, circumscrise domeniului la fel de interesant al istoriei ideilor. Iván Bába, de exemplu, investighează configurația ideii burgheze de națiune și a conștiinței naționale la cehi în perioada constituirii statului național cehoslovac, în lumina articolelor din ziarul „Nové Cechy", apărute între 1918—1924. La rîndul său, Miskolczy Ambrus analizează controversa din societatea românească a deceniului 3 al secolului nostru, în legătură cu rolul istoric al burgheziei române *(Über die historische Rolle des rumänischen Bürgertums (Der Entwicklungsstreit der 1920-er Jahre und dessen Nachleben in Rümänien).* Analiza întreprinsă este întrutotul corectă, menținîndu-se la nivelul unei prezentări generale.

Două studii — unul al lui Elmer Joseph, despre structura clasei muncitoare și geneza mișcării muncitorești din Viena, între 1867—1873, iar celălalt, aparținînd lui Tóth Zoltan, în legătură cu situația și profesiunile oglindite de statisticile austriece și maghiare — completează volumul, întregindu-i contribuția de ansamblu la clarificarea unuia din cele mai importante aspecte ale procesului de modernizare a societății din această parte a Europei.

Alexandru-Florin Platon

Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich. Herausgegeben von JÜRGEN KOCKA, vol. I—III, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988, 470 p (vol. I), 450 p. (vol. II), 495 p. (vol. III).

Cele aproape 1500 pagini ale volumelor (de format mic) înfățișează rezultatele cercetărilor întreprinse de un grup interdisciplinar de studiu a cărui activitate a fost găzduită timp de aproape un an (octombrie 1986 — august 1987) de Centrul de Cercetare Interdisciplinară al Universității din Bielefeld. Reunind peste 40 specialiști din diverse domenii (istorie, drept, literatură, etnologie, politologie, sociologie, psihologie, istoria artelor, economie, etc) și din peste 10 țări (inclusiv S.U.A. și Israel), grupul și-a concentrat activitatea pe o problemă în mod deliberat formulată în termeni foarte generali *(Bürgertum, Bürgerlichkeit* und *bürgerliche Gesellschaft. Das 19. Jahrhundert im europäiscen Vergleich),* pentru a lăsa participanților libertate de investigație cît mai mare.

Pregătită de lucrările unui simpozion cu aceeași temă, desfășurat în decembrie 1986 tot în cadrul Centrului de Cercetare Interdisciplinară (comunicările prezentate acolo fiind publicate în volumul prezentat de noi mai sus), întrunirea de acum — care a inclus, pe lîngă munca independentă a participanților și întîlniri periodice de lucru, conferințe ale unor invitați din afară, sesiuni de referate etc., adică tot ceea ce putea servi unei mai eficace coordonări a întregii activități — și-a propus trei obiective importante: să cerceteze mai îndeaproape burghezia ca formațiune socială dominantă a secolului trecut; să clarifice într-o manieră mai convenabilă conceptul de „societate burgheză", concomitent cu analiza „încărcăturii" burgheze a diferitelor fenomene sociale, culturale, politice și economice; în sfîrșit, să urmărească specificul dezvoltării germane în context internațional, pentru a lămuri o dată pentru totdeauna controversata chestiune a așa-zisului ei „drum special" *(Sonderweg)* în secolul al XIX-lea.

În intenția animatorului și principalului organizator al grupului (Jürgen

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Kocka) se asigura, în felul acesta, o necesară continuitate cu strădanii mai vechi (unele databile încă din 1974), dar care, din lipsă de coordonate, nu dăduseră rezultatele scontate şi, totodată, se definitiva un program coerent de lucru, comparatist şi interdisciplinar, în măsură a fi promovat de acum încolo fără întrerupere.

Mult mai amplă şi variată ca în volumul precedent (cf. *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, Göttingen, 1987), tematica volumelor de faţă extinde şi adînceşte multe din chestiunile care nu fuseseră prezentate acolo decît în stadiu de eboşă.

Prima secţiune a volumului I *(Europäische Vielfelt)* — precedată de studioul introductiv al editorului *(Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert. Europäische Entwicklung und deutsche Eigenarten)* — grupează o serie de studii de context, referitoare la situaţia diferitelor burghezii europene, la structura şi evoluţia lor în comparaţie cu Germania. E.J. Hobsbawn analizează locul şi rolul acestei clase în Anglia în perioada 1780—1920. H. Kaelble şi Marco Meriggi se ocupă din aceeasi perspectivă de Franţa, şi, respectiv, Italia, iar ceilalţi autori (E. Bruckmüller H. Stekl, A. Tanner, Bo Strath, G. Ránki şi W. Dlugoborski) de Austria Elveţia, Suedia, Ungaria şi, în fine, Polonia.

Secţiunea a II-a *(Bürgerliche Gesellschaft und bürgerliche Recht)* include mai multe contribuţii preocupate de raportul dreptului burghez cu diferitele sectoare ale societăţilor europene din secolul trecut (subscrise de J. Keane, D. Grimm, R. Ogorek) şi, în egală măsură, de statutul legal al femeii în societatea burgheză (cf. studiile semnate de U. Vogel şi U. Gerhard).

Secţiunea a III-a, cu care se deschide volumul II (numerotarea părţilor este făcută de editor în continuare), oferă cititorului o imagine generală a poziţiei sociale, evoluţiei şi relaţiilor dintre burghezia economică *Wirtschaftsbürger*, şi cea intelectuală *(Bildungsbürger)* în acelaşi context general european şi din aceeaşi perspectivă comparatistă, pentru ca secţiunea următoare *(Verbürgerlichung-Entbürgerlichung. Das Verhalten zu anderen sozialen Klassen und Schichten)*, înaintînd şi mai mult spre fondul problemei, să analizeze fenomenul mobilităţii sociale în cadrul acestei clase, precum şi raporturile ei cu celelalte categorii (clase muncitoare, ţărănimea, nobilimea).

Ultima parte a volumului *(Die jüdische Minderheit in der bürgerlichen Gesellschaft)* conţine patru studii compacte despre diferitele aspecte ale situaţiei comunităţilor iudaice în societatea burgheză a secolului al XIX-lea.

Culturii şi mentalităţii burgheze îi sînt consacrate, la începutul volumului III, ample consideraţii (subscrise, în ordine, de W. Kaschuba, M. Kraul, K. Rutschy, U. Frevert, G. Motzkin), completate în secţiunea următoare (a VII-a) cu referiri la scrisul istoric burghez (G. C. Iggers), la rolul literaturii istorice în făurirea identităţii naţionale germane (P. U. Hohendahl), la romanul istoric european în epoca Restauraţiei, 1815—1830 (P. M. Lützeler) şi, în fine, la arhitectura teatrală şi receptarea engleză a „Bildungsroman"-ului german (M. Steinhauser şi, respectiv, W. Vosskamp).

O secţiune cu tema : *Rolul burgheziei în viaţa politică (Das Bürgertum in der Politik)* — reunind o serie de studii interesante despre locul burgheziei în mişcarea naţională. (M. Hroch), burghezie şi liberalism (D. Langewiesche), oraş, elite urbane şi burghezie (H. van Dijik, E. Kaczynska) etc. — definitivează vasta imagine a „claselor mijlocii" europene, pe care ne-o propun cele trei volume.

Iniţiativa publicării lor se cuvine acum salutată, cu atît mai mult cu cît, în felul acesta, editorul şi autorii au pus la dispoziţia celor preocupaţi de problemă nu numai un model de cercetare generală, ci şi un preţios îndreptar metodologic, inexistent pînă acum. Graţie eforturilor lor, istoria burgheziilor europene nu mai reprezintă un domeniu încă neatins de ambiţiile şi curiozitate exegezei. De aceea, experienţa lor, originală şi fertilă în atît de multe privinţe, trebuie urmărită în continuare.

Alexandru-Florin Platon

Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert, Herausgegeben von JÜRGEN KOCKA, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1987, 317 p.

Mai puţin cunoscut cititorilor şi specialiştilor din ţara noastră, numele

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

lui Jürgen Kocka (născut în 1941, profesor de istorie socială la Universitatea din Bielefeld și director al Centrului de Cercetare Interdisciplinară de aici) se leagă de amplul program de cercetare pe care, de aproape un deceniu, istoriografia vest-germană îl consacră istoriei propriei burghezii în secolul XIX.

Studiile sale, referitoare îndeosebi la formarea acestei clase și la diferitele sale pături constitutive, cum ar fi burghezia intelectuală, funcționarii etc. (cf. *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert. Teil I Bildungssystem und Professionalisierung im internationalen Vergleich*, Stuttgart, 1985; *Die Angestellter in der deutschen Geschichte 1850—1980. Vom Privatbeamten zum angestellten Arbeitnehmer*, Göttingen, 1981) sau la raporturile ei cu clasa muncitoare (*Arbeiter und Bürger im 19. Jahrhundert. Varianten ihre Verhältnisses im europäischen Vergleich*, München, 1986 — în colaborare cu H.-U. Wehler), alături de contribuțiile altor cercetători ca, bunăoară, Rudolf Vierhaus, Mario Rainer Lepsius, Ute Frevert, Mario König, Christiane Eisenberg și mulți alții, au reușit să contureze într-un timp record principalele date ale problemei, precizînd, totodată, direcțiile în care au a se angaja investigațiile ulterioare. În condițiile ariei de cuprindere și dificultăților inerente unei cercetări de asemenea proporții, ritmul alert în care a fost ea promovată pînă acum are toate motivele să surprindă. El trădează un interes neobișnuit față de problemă, al cărui echivalent nu poate fi observat în nici o altă istoriografie — nici chiar în cea franceză, cunoscută totuși prin preocupările sale consecvente pentru istoria „claselor mijlocii", mai ales după 1955, cînd E. Labrousse a și elaborat primul ei „program de cercetare sistematică.

Motivele unui atare interes în spațiul german nu țin numai de importanța strict științifică a chestiunii. Problematica burgheziei a reprezentat aici — și mai reprezintă încă — un punct nevralgic, analizat și reluat aproape obsesiv în ultimii ani nu numai de istorici, ci și de politologi, sociologi, economiști, istorici ai literaturii etc., practic de toți cei preocupați dintr-o perspectivă sau alta de problema dezvoltării moderne a țării lor în ultimele două secole. Pornind de la o serie de trăsături considerate, în raport cu celelalte realități europene și cu evoluția S.U.A., specifice cazului german, cum ar fi: eșecul revoluției burgheze, formarea tîrzie a statului național, vigoarea deosebită a etatismului, slăbiciunea congenitală a instituțiilor parlamentar-democratice, caracterul antiliberal și aspectele antipluraliste ale culturii politice și ideilor dominante, supraviețuirea tenace a mentalităților, formelor de viață și structurilor preindustriale și preburgheze etc., majoritatea opiniilor exprimate în această privință au tins, prin consens, să acrediteze teza unui așa-zis „drum special" *(Sonderweg)* al dezvoltării, caracterizat în Germania printr-un „deficit major de burghezie", apreciat ca responsabil pentru toate excesele din istoria acestei țări din ultimul secol, inclusiv pentru tragicul „experiment" nazist.

O situație oarecum asemănătoare se poate observa și dincolo de frontierele germane. Chiar dacă discuțiile în legătură cu problema burgheziei nu au atins aici aceleași note acute, ele nu au fost mai puțin intense, iar controversele suscitate de ele, mai puțin serioase. Tema lor centrală, la a cărei analiză nu au participat numai specialiștii, ci, frecvent, și opinia publică, a fost, în linii generale, aceeași: ce loc ocupă și ce rol a jucat burghezia în modernizarea structurilor europene? Ce anume au reprezentat și cît de actuale sînt astăzi ideile și valorile pe care ea le întruchipează? Cum se poate explica atitudinea critică a contemporanilor față de o clasă ale cărei aspirații și interese s-au identificat la început cu sensul progresului istoric? Și, pornind de aici, și-a încheiat, oare, burghezia, astăzi, misiunea?

Sînt cîteva interogații fundamentale la care încearcă să răspundă și autorii prezentului volum. Textele lor, expuse inițial în cadrul unui simpozion desfășurat în decembrie 1986, sub egida Centrului de Cercetare Interdisciplinară al Universității din Bielefeld, urmăreau să stabilească importanța, semnificația și valoarea conceptului de burghezie pentru o cercetare interdisciplinară a secolului XIX, trebuind, totodată, să pregătească lucrările unui grup interdisciplinar mai amplu — reunind istorici, sociologi, istorici ai literaturii, esteticieni etc. — axat pe tema „Burghezi, burghezie și societate burgheză. Secolul XIX în context european".

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Ancheta întreprinsă de istoricii germani — care se regăsește în paginile de față — pleacă de la o premisă întrutotul adevărată, care indică în același timp, și o posibilitate : de vreme ce noțiunea de „burghezie", prin faptul că reprezintă o categorie centrală a majorității științelor, transgresează, practic, granițele tuturor „disciplinelor particulare" nu poate fi extinsă, în așa fel, încît să servească drept element de legătură între diferitele discipline ? Poate fi-ea înțeleasă ca noțiune-cheie *(Schlüsselbegriff)* a cercetării interdisciplinare a secolului XIX ? Pot noțiunile de „burghez" și „burghezie" să devină atît de precise, încît să îngăduie specialiștilor din diferite domenii să adreseze temelor lor de studiu întrebări asemănătoare sau echivalente, ale căror răspunsuri să se înscrie într-o succesiune logică ? Pe scurt — se întreabă editorul, din al cărui cuvînt înainte am citat — sînt capabile proiecte particulare atît de diferite să se împletească cu ajutorul acestui concept fundamental ?".

Firește că realizarea unui asemenea obiectiv ambițios — susceptibil în opinia autorilor să conducă, în final, la o definiție transdisciplinară *(fächerübergreifenden Definition)* a noțiunilor în discuție și, de ce nu ?, la o „teorie a burgheziei" care să includă toate înțelesurile particulare ale conceptului — nu se putea dispensa de o necesară și prealabilă clarificare terminologică. Ea este făcută în primul text al volumului *(Bürgertum und Bürgerlichkeit als Probleme der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert)*, care schițează și liniile directoare ale istoriei moderne a burgheziei germane, formulează cîteva întrebări importante și, totodată, analizează critic o parte din bibliografia problemei (autor : J. Kocka). În continuare, Rudolf Vierhaus reconstituie ascensiunea burgheziei, îndeosebi a celei intelectuale din Prusia, începînd cu epoca Luminilor pînă la Revoluția din 1848 *(Der Aufstieg des Bürgertums von späten 18. Jahrhundert bis 1848/49)*, introducînd astfel considerațiile lui Mario Rainer Lepsius, relative la contextul care a favorizat apropierea acesteia de burghezia economică în ascensiune și constituirea a ceea ce el numește „formațiunea socială burgheză" *(Zur Soziologie des Bürgertums und der Bürgerlichkeit)*.

Dietrich Rüschemeyer investighează apoi posibilitatea elaborării unor modele tipice ideale (în sens weberian) pentru cercetarea comparată a burgheziei și a societății burgheze *(Bourgeoisie, Staat, und Bildungsbürgertum. Idealtypische Modelle für die vergleichende Erforschung von Bürgertum und Bürgerlichkeit)*, iar Hermann Bausinger, Dieter Grimm, Eberhardt Lämmert și Martin Warnke analizează succesiv categoriile istorice discutate (burghezie/societate burgheză) ca noțiuni ale culturii, dreptului, istoriei literare, «esteticii politice». Hans-Ulrich Wehler se ocupă de problema intens dezbătută a caracterului burghez al Imperiului în secolul XIX *(Wie bürgerlich war das Deutsche Kaiserreich?)*, pentru ca ultimul autor, Hans Mommsen, să contureze în final o imagine de ansamblu a crizei burgheziei și a ideologiei burgheze în primul sfert al secolului XX, aducînd, astfel, chestiunea analizată pînă în actualitate.

Cîteva comentarii la textele prezentate (aparținînd lui Thomas Nipperdey, Paul Michael Lützeler, Wolf Jobst Siegler, Peter Landau și David Blackbourn) întregesc volumul, la ale cărui sugestii metodologice și de cercetare trebuie să reflecteze stăruitor toți cei preocupați de investigarea istoriei burgheziei în epoca modernă.

Alexandru-Florin Platon

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

PROFEȘORUL NEAGU DJUVARA LA 75 DE ANI

Cînd trebuie să scrii despre un om ca Neagu Djuvara, e greu — și nu mă sfiesc să o mărturisesc — să începi în chipul obișnuit. Verva strălucitoare, întinsele cunoștințe, vioiciunea de spirit, uriașa experiență de viață, bonomia, francheţea dublată de delicateţe — toate acestea îl arată pe Neagu Djuvara ca un exemplar tipic pentru acea categorie de „âmes bien nées" pentru care vîrsta nu este, nu poate fi, în nici un sens, un obstacol în calea afirmării valorii. Pentru că viața sa, presărată cu întîmplări uimitoare, oferă acest exemplu al împlinirii, al realizării, al activității debordante tocmai la acea vîrstă care, pentru cei mai mulți dintre semenii noștri, marchează parcurgerea unei bune etape a statutului de pensionar!

S-a născut la București, la 18/31 august 1916, ca urmaș al unei familii vestite de aromâni, cu o ramură în Muntenia[1] și una în Moldova[2]; biografia sa înregistrează primul amănunt spectaculos foarte de timpuriu: a părăsit Petrogradul în chiar dimineața zilei care avea să aducă lovitura bolșevică (25 octombrie / 7 noiembrie 1917)! Al doilea moment, la fel de spectaculos, îl va trăi după 27 de ani, cînd îi va fi dat să părăsească Bucureștii, în calitate de curier diplomatic, în chiar dimineața zilei de 23 august 1944! Între aceste două date: copilăria, școala primară (București și Sinaia), studiile liceale (Sinaia, Nice și Paris) și cele universitare (Paris), încheiate cu o *licență în istorie* (1937) și un *doctorat în drept* (1940), cu teza *Le droit roumain en matière de nationalité* (Paris, 1940). Pasiunea pentru filologie s-a concretizat, în acei ani, prin urmarea concomitentă a unor studii de filologie romanică. Proaspăt ofițer de infanterie (în rezervă), face o primă parte a campaniei din 1941, e rănit în împrejurimile Odesei, revine în țară pentru a activa ca instructor de recruți în Regimentul 6 Dorobanți de gardă „Mihai Viteazul". În mai 1943, intră în Ministerul de Externe. Din 1944 pînă în 1947, a fost secretar de legație la Stockholm, funcție pe care — fiind implicat în procesele politice declanșate în țară în

[1] Cf. Neagu Djuvara, *Despre cîteva familii de origină aromână*, în *Noul album macedo-român*, II, Freiburg, 1965, p. 13—14 (extras).

[2] Elena Diaconu, *Genealogie și istorie sud-est europeană*, în *Românii în istoria universală*, III, 1, Iași, 1988, p. 891—896.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

toamna anului 1947 — a trebuit s-o părăsească, refugiindu-se la Paris (noiembrie 1947).

Decembrie 1989 este borna care mărginește a doua etapă a vieții lui Neagu Djuvara. Sînt 42 de ani de exil, răstimp în care, pe de o parte, și-a continuat studiile care-l pasionaseră din adolescență iar pe de altă parte, s-a angajat în chipul cel mai energic în activitatea exilului. În această din urmă calitate, a fost membru-fondator și apoi secretar general al Comitetului de ajutorare a românilor (CAROMAN) și funcționar internațional la *International Refugee Organization* (I.R.O.), a activat la Radio *Europa Liberă* și, în anii 1958—1961, a asigurat funcția de secretar general al *Fundației Regele Carol I* de la Paris. Timp de 23 de ani (1961—1984) a fost consilier diplomatic și juridic la Ministerul Afacerilor Străine al Republicii Niger. Revenit în Franța, a preluat sarcina de secretar general al *Casei Române* din Paris.

În tot acest răstimp, printre atîtea ocupații consumatoare de energie, Neagu Djuvara a găsit vreme pentru a urma, la Sorbona, studii de filosofie (1948—1952), pregătind, apoi, un doctorat de Stat cu celebrul Raymond Aron. O parte din teza care, în 1972, i-a adus titlul de *doctor în litere* s-a publicat în 1975 sub titlul *Civilisations et lois historiques. Essai d'étude comparée des civilisations,* premiată în anul următor de Academia Franceză. Propunînd o viziune nouă asupra evoluției / succesiunii civilizațiilor, fiecare cu „incrementa atque decrementa", Neagu Djuvara a pus în lumină unul din mecanismele dezagregării civilizațiilor sub imperiul unei „oboseli psihologice" care se manifestă prin acapararea pîrghiilor puterii de către elemente de proveniență periferică.

Anul 1989 a însemnat, pentru Neagu Djuvara, apariția unei noi cărți — *Le pays roumain entre Orient et Occident. Les Principautés danubiennes dans la première moitié du XIX-e siècle*, a cărei versiune românească este așteptată cu cel mai viu interes — dar și, ca urmare a revoluției, *întoarcerea*. A fost printre cei dintîi care, încă în ianuarie 1990, a purces la organizarea ajutoarelor pentru români; spre sfîrșitul lui februarie, s-a întors în țară — și unul din primele drumuri a fost spre Iași. În primăvara acelui an și în cel următor, a ținut o serie de prelegeri la Universitatea „Al. I. Cuza" — încîntătoarele prelegeri despre Tocqueville și despre propria-i filosofie a istoriei. La 25 februarie 1991, a fost proclamat membru de onoare al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", alături de colegii de breaslă din capitala Franței (profesorii Turdeanu, Beldiceanu, Năsturel). Din toamna aceluiași an, se numără și printre profesorii-asociați ai Universității din București.

Bucurîndu-ne de a-l avea alături în și pentru proiectele noastre de viitor, aici, pe *pămîntul românesc dintre Orient și Occident,* urăm colegului nostru onorific Neagu Djuvara toate împlinirile și toate bucuriile, mulți ani de acum încolo.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Arhiva Genealogică

IV 1992 1—2

CUPRINSUL : Al III-lea Simpozion „Genealogie şi Istorie" ; *Paul Păltănea,* Precizări în legătură cu originea familiei lui Miron Costin ; *Ştefan S. Gorovei,* Urecheştii — model de ascensiune socială ; Recuperări, restituiri : *G. Bezviconi,* Cercetări genealogice româneşti (I) ; *Radu Creţeanu,* Genealogii ţărăneşti ; *I. C. Miclescu-Prăjescu,* Contribuţii la biografia poetului Matei Millo (1756—1801) ; *Alexandru Perietzianu-Buzău,* Consideraţii asupra valorii genealogice a „Arhondologiei Moldovei" de C. Sion ; *Ştefan S. Gorovei;* Un plan de lucru : „Corpus Genealogiarum".

AL III-LEA SIMPOZION „GENEALOGIE ŞI ISTORIE"

Sesiunea ştiinţifică anuală a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", din 25—26 iunie 1992, a găzduit, tot ca o secţiune distinctă, lucrările celui de-al III-lea Simpozion „Genealogie şi Istorie". Invitaţia adresată specialiştilor şi pasionaţilor de cercetări genealogice a primit nu mai puţin de 18 răspunsuri, ceea ce a făcut ca respectiva secţiune să fie cea mai bogată din întreaga sesiune şi, pe de altă parte, a permis gruparea comunicărilor în şase subdiviziuni tematice. Iată-le, în ordinea prevăzută de program şi care a fost cu stricteţe respectată.

I. **Genealogia — cercetare interdisciplinară :** Genealogie, istorie şi psihanaliză *(Neagu Djuvara)* ; Onomastică. genealogie şi tradiţie familială *(Mircea Ciubotaru)* ; Importanţa tabelelor de ascendenţi în genealogiile cu caracter istoric *(Paul Cernovodeanu).*

II. **Izvoare genealogice :** Un vechi arbore genealogic al familiei Tăutu *(Ioan Murariu)* ; Vechi însemnări genealogice ale familiei Abaza *(Ştefan S. Gorovei)* ; O genealogie a lui Petru vodă Cercel *(Andrei Pippidi)* ; Marginalii la o genealogie a familiei Linche *(Dan Râpă).*

III. **Verigi pierdute — verigi regăsite :** De la Cantacuzinii Bizanţului la Cantacuzinii turcocraţiei şi ai Ţărilor Române *(Petre Ş. Năsturel)* ; Mihail de la Dorohoi şi descendenţa sa *(Petronel Zahariuc).*

IV. **Neamuri şi ctitorii :** Genealogii de boieri — genealogii de monumente : Ţara Românească, secolul XVI *(Daniel Barbu)* ; Neamul lui Mera Marmure uricarul şi ctitoria lui *(Sergiu Iosipescu).*

V. **Personaje şi familii :** Cu privire la familia marelui logofăt Luca Stroici *(Gheorghe Pungă)* ; Familia Beldiman. Schiţă genealogică şi istorică *(Radu Beldiman* şi *Mihai-Sorin Rădulescu)* ; Note despre neamul mamei lui Costache Negri *(Paul Păltănea).*

VI. **Politică de familie şi ascensiune socială :** Boieri hicleni şi înrudirile lor *(Maria Magdalena Székely);* Înrudire şi strategii familiale în

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Moldova, în epoca lui Vasile Lupu *(Nistor Ciocan)*; „Istoria prin cei mici". Genealogii ale unor familii de botezați (sfîrșitul secolului XVIII — începutul secolului XIX) *(Mihai-Răzvan Ungureanu)*; Strategii matrimoniale în lumea universitară românească la finele secolului XIX și începutul secolului XX. Cazul N. Iorga *(Lucian Nastasă)*.

Dintre autorii comunicărilor, trei au fost studenți (Maria Magdalena Székely, Mihai-Răzvan Ungureanu și Petronel Zahariuc) iar doi aparțin fostului exil : Petre Ș. Năsturel (prezent doar prin textul trimis în timp util) și Neagu Djuvara, în care simpozionul genealogic a găsit un adevărat *moderator*, erudit și plin de vervă.

Discuțiile — întotdeauna vii, chiar dacă o dată au fost marcate de o înțelegere strîmbă și o judecată pătimașă — au dus și la cîteva concluzii pentru viitor ; astfel, s-a propus ca aceste *symposia genealogica* să se organizeze anual, fiind cea mai profitabilă formă de valorificare a rezultatelor cercetării genealogice (înainte de publicare); s-a mai propus desprinderea lor de sesiunile științifice anuale ale Institutului, pentru a înlesni participarea tuturor celor interesați și a evita suprapunerile ; în fine, s-au formulat teme pentru simpozioanele viitoare (onomastică, patronimie, demografie, societăți secrete etc.).

Reușita simpozioanelor organizate pînă acum, ca și susținerea, în continuare, a rubricii *Arhiva Genealogică* în paginile *Anuarului Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"* — cu speranța mărturisită că nu peste multă vreme va fi posibilă apariția ei ca revistă de-sine-stătătoare — justifică memoriul pe care l-am adresat Direcției Institutului, la 20 august 1992 ; arătînd că „intenționez să organizez, în cadrul sectorului de istorie medievală, nucleul unui colectiv de cercetări genealogice, sub numele — împrumutat aceleiași reviste a lui Sever Zotta — *Arhiva Genealogică* (după modelul *Arhivei de Folclor* de la Cluj)", am ținut să menționez și faptul că, „în timp, acestui nucleu i se pot atașa, pentru proiecte speciale, și cercetători din alte sectoare ale Institutului, dar și din alte institute din Iași ori din alte centre academice din țară, precum și cercetători străini". În felul acesta, programul pe care l-am schițat în numărul anterior — și care, prin una din componentele sale, e de dată *mult mai vechi, cum se va vedea din textul recuperat la sfîrșitul* prezentei fascicule — începe să capete conturul acelui cadru instituțional necesar înfăptuirii sale.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

PAUL PALTANEA

PRECIZĂRI IN LEGĂTURĂ CU ORIGINEA FAMILIEI LUI MIRON COSTIN

Publicînd, în 1973, o carte despre Miron Costin [1], Dumitru Velciu, a emis o nouă ipoteză asupra originii familiei cronicarului, afirmînd, pe baza documentului din 2 aprilie 1627, că „este evident că tatăl cronicarului venea în Moldova din Muntenia şi nu invers" [2]. Cum faţă de această opinie s-au manifestat unele rezerve, D. Velciu a redeschis discuţia, fără a aduce, în noua sa argumentaţie [3], alte documente care să confirme presupusa origine munteană a Costineştilor.

Intervenim în această problemă cu aceleaşi convingeri pe care le avea şi D. Velciu în 1978, cînd recenza opiniile lui C. A. Stoide şi I. Lăzărescu : „biografia Costineştilor [...] să fie scutită de la bun început de alte inexactităţi" [4]. Precizările pe care le comunicăm pornesc de la faptul că argumentaţia d-sale nu numai că este lipsită de dovada existenţei unui „ascendent a lui Costin postelnicul pe teritoriul Munteniei" [5], dar nu este nici convingătoare, unele din premizele ipotezei bazîndu-se doar pe deducţii sau pe documente care nu o pot sprijini. De pildă, este fără temei afirmaţia că Dumitru postelnicul, fratele lui Iancu Costin, a venit în Moldova din Muntenia. Prezenţa lui în această provincie în 1635 şi în răstimpul 1640—1643 [6] nu poate constitui un argument pentru o origine munteană, cînd însuşi D. Velciu admite că în anii 1628—1630 stăpînea în Tălăbeşti părţile dăruite de Stanca, văduva lui Murgoci Toflea. În afară de acestea, Dumitru postelnicul a mai avut ocine în satul vecin Gîrleşti (a fost pe teritoriul com. Nămoloasa, jud. Galaţi). Fiii lui, Gheorghiţă stolnic şi Ioniţă Tălăbescu, le vînd, la 22 decembrie 1666, hatmanului Nicolae Raco-

[1] Dumitru Velciu, *Miron Costin*, Bucureşti, 1973.

[2] Idem, *O ipoteză nouă cu privire la originea familiei cronicarului Miron Costin*, în *LL*, 1973, 1, p. 60; Idem, *Miron Costin*, p. 52.

[3] D. Velciu, *Din nou despre originea munteană a familiei cronicarului Miron Costin*, în *LL*, 1988, 3, p. 393—405.

[4] Idem, *Cu privire la cei mai vechi Costineşti*, în *RdI*, 31, 1978, 8, p. 1461.

[5] Idem, *Din nou despre originea munteană*, p. 398.

[6] *Ibidem*, p. 395, 402.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

viță[7]. Trăind la marginea Țării Moldovei, putea avea lesne diferite interese în țara vecină. Nu am întîlnit, pînă acum, nici un document în care să se vorbească, fie și aluziv, despre trecerea lui Dumitru postelnicul din Muntenia în Moldova înainte de 1628. De asemenea, nici faptul că Velica — fiica lui Iancu din prima căsătorie cu Zlata[8], fata lui Drăgușul Bogdan vornic și a Cacicăi, care nici cu probabilitate nu poate fi considerată „munteancă"[9], — s-a măritat cu un boier muntean și a fost înzestrată cu sate din Țara Românească nu poate constitui un argument pentru originea munteană a tatălui.

Este adevărat că domnitorul Radu Mihnea i-a dăruit lui Costin postelnic moșia Plăviceni în prima domnie. Expresia „în primul rînd" din documentul emis la 2 aprilie 1627 se referă, într-adevăr, la prima domnie[10] și nu are sensul de „în rîndul întîi" pentru care a pledat C. A. Stoide"[11], dar D. Velciu, folosind datele lui N. Stoicescu, nu a sesizat sau nu a vrut să comenteze faptul că postelnicul Costin se afla încă la Tîrgoviște după înscăunarea lui Alexandru Coconul[12], deci nu l-a însoțit pe Radu Mihnea în Moldova, cu toate că era din „casa domnitorului". Această constatare, ca și observația că atît moșia Plăviceni (jud. Olt), cît și documentele din 7 iunie 1621 și 8 ianuarie 1622 limitează zona intereselor și preocupărilor lui Costin postelnic la partea de apus a Țării Românești, mult prea depărtată de cea a Siretului, unde știm sigur că Iancu Costin a avut proprietăți, îndreptățesc presupunerea că cel dintîi nu are nici o legătură cu părintele cronicarului Miron Costin.

D. Velciu mai afirmă : „sînt indicii că, înainte de trecerea în Moldova, tatăl cronicarului fusese căsătorit în Țara Românească"[13]. O asemenea dovadă nu există, lucrurile lămurindu-se printr-un document din 28 martie 1658, păstrat într-o tălmăcire a lui Evloghie dascălul făcută la 17 septembrie 1759, prin care domnitorul Gheorghe Ghica întărește lui Eustratie Dabija, mare vornic de Țara de Sus, ocini în mai multe sate din ținutul Putna cumpărate de la „Alexandru Costin șetrarul, feciorul Zlatei, nepotul Drăgușului"[14]. Deci, cum am mai amintit, prima

[7] *CDM*, III, nr. 1415 ; D. Velciu, *Cu privire la cei mai vechi Costinești*, p. 1452—1453.

[8] ASB, *Doc. ist.*, CLXXII/49.

[9] D. Velciu, *O ipoteză*, p. 62 ; Idem, *Din nou despre originea munteană*, p. 395.

[10] Vezi documentul din 15 aprilie 1626 (*DRH*, B, XXI, p. 83, nr. 47).

[11] Recenzie la D. Velciu, *Miron Costin*, București, 1973, în *AIIAI*, XI, 1974, p. 313.

[12] *DIR*, XVII, B, IV, p. 329—330 nr. 338. În acest volum nu există un document cu data de 23 septembrie 1623 indicat de N. Stoicescu, ca ultimă apariție a lui Costin postelnicul în documentele Țării Românești (*Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 185).

[13] D. Velciu, *O ipoteză*, p. 62 ; Idem, *Din nou despre originea munteană*, p. 395.

[14] ASB, *Doc. ist.*, CLXXII/49. Redăm și un fragment din document : „l-am miluit pre dînsul [Eustratie Dabija vornic — *n.n.*] i-am dat și i-am întărit pe ale sale drepte moșii și cumpărături din satul Stoeștii și cu vii și din Sîrbi și din Petrești și Lăzărești și Epurești și Țigănești și Rugineșți și Cîmpuri și Negrești,

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

soție a lui Iancu Costin a fost Zlata, fiica lui Drăguțul Bogdan și a Cacicăi, fata lui Dumbravă vornicul. Din această căsătorie s-au născut, la date pe care nu le cunoaștem, doi copii : Alexandru și Velica. Într-un document din 10 iulie 1657, Alexandru Costin mărturisește că are, împreună cu sora lui Velica, a patra parte din satul Țigănești, ținutul Tecuci [15], care „mi-au fost mie dreaptă moșie de la moșul meu Bogdan Drăguțul vornicul" [16]. Alexandru Costin a mai moștenit de la bunicul lui și părți din satul Sîrbi, ținutul Putna, amintite și în documentul din 20 martie 1658. Domnitorul Eustratie Dabija menționează în „diata" lui și „niște părți din Sîrbii de Gios ce am avut de moșie împreună cu Drăguțul, moșul lui Alexandru Costin, și lîngă acelea au fost mai cumpărat niște părți și Costin, tatăl lui Costin, care mi le-au vîndut mie Alexandru Costin" [17].

Nu știm dacă toate părțile de moșie pe care le-a avut Drăguțul Bogdan în satele trecute în documentul din 28 martie 1658 au fost date zestre Zlatei la căsătoria cu Iancu Costin. Unele dintre ele, cum au fost, de pildă, cele din Sîrbi sau Țigănești, ținutul Tecuci, au făcut parte, cu siguranță, din dotă. Mai adăugînd la acestea și faptul că Drăguțul Bogdan era moldovean din ținutul Putnei [18], avem toate motivele să credem că nunta a avut loc în această zonă.

Tot în documentul din 10 iulie 1657, Alexandru Costin mai precizează : „așijderea mi s-au mai venit un sat Voietin în Țara Muntenească, la ținutul Rîmnicului și alte moșii cîte vor fi acolo într-aceia țară". Din acest text se poate deduce că și Voietinul, împreună cu alte moșii, au fost „drepte" ale lui Drăguțul Bogdan și, poate, dăruite Zlatei ca zestre. Așa s-ar explica interesul lui Iancu Costin pentru moșiile unor sate muntene, Urechești (astăzi în jud. Vrancea), de exemplu.

---

ce-i ținutul Putnei, cît și-a alege partea Drăguțului, feciorul lui Bogdan și a surorilor lui, Drăgaia și Vasca, din tot locul, cu tot venitul, care aceli părți de ocină de mai sus scrisă el însuși [Eustratie Dabija — *n.n.*] le-au cumpărat de la Alexandru Costin șetrariul, feciorul Zlatei, nepotul Drăguțului, de vreme ce alți frați ai lui și rudenii ale sale, anume Bărlădeanul și Stanca și cu alte rudenii ai lor, ei au vîndut alte părți de la Soveja și din alte locuri ce au avut ei împreună cu fratele lor, Alexandru Costin șetrariul". Vezi și izvodul de moșiile și sate ce-au cumpărat răposatul Dabija Vodă și împreună cu răpăosata Doamnă Dafina leat 7203 [1659 — *n.n.*] mart[ie] 29" publicat de N. Iorga în *Studii și documente*, VII, p. 318.

[15] Exista și în ținutul Putna un sat Țigănești, pe rîul Putna.

[16] ASB, *Doc. ist.*, CCLXXX/2. În legătură cu stăpînirea lui Drăguțul Bogdan în Țigănești cunoaștem două documente : unul din 1 noiembrie 1916 în care se precizează că satul Țigănești „umblă" pe opt „bătrîni", din care cinci erau ai Cacicăi, fata lui Dumbravă vornicul (Idem, *Doc. ist.*, CCLXXX/291) și al doilea din 10 februarie 1617 prin care domnitorul Radu Mihnea întărește lui Drăguțul Bogdan și soției lui Cacica, părțile cumpărate în acest sat (*DIR*, XVII, A, IV, p. 97—98 nr. 135).

[17] Iulian Marinescu, *Documente relative la Maria Ruset, fata lui Eustratie Dabija voevod*, în *Arh. Gen*, II, 1913, p. 60—61. Drăguțul Bogdan avea, la 10 octombrie 1616, o vie la Sîrbi, „supt malul Putnii" (*DIR*, XVII, A, IV, p. 54—55, nr. 80). La 9 martie 1661 Alexandru Costin a mai vîndut lui Theona, fost egumen al mănăstirii Galata, părți de moșii (Miron Costin, *Opere complete*, Ediție V. A. Urechia, I. București. 1886. p. 87 ; CDM, III, nr. 658).

[18] Într-un document din 18 octombrie 1676 se arată că era originar din satul Cîmpuri, ținutul Putna (Aurel V. Sava, *Documente putnene*, I, 1929, p. 26).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Părerea lui D. Velciu că toate moşiile muntene Iancu Costin, probabil, de-a „lăsat la plecarea în Moldova, fratelui mai mic [Dumitru postelnicul — *n.n.*] din acest judeţ [Rîmnicu Sărat — *n.n.*], de unde le-a trecut apoi în zestrea fiicei măritată acolo“ [19] nu este confirmată de documente. Nu există publicată nici o mărturie din care să se poată deduce că Dumitru postelnicul ar fi trăit o vreme în ţinutul Rîmnicu Sărat şi ar fi stăpînit moşiile fratelui său.

Afirmaţia că Velica s-a născut în Ţara Românească [20] nu este nici ea confirmată de documente. De asemenea, nici cumpărătura pe care o face Iancu Costin în Urecheşti de la aga Neagu, pe care îl identifică cu Neagu din Strîmba, nu poate constitui, după cum am mai subliniat, un argument pentru ipoteza lui D. Velciu. Concluzia pe care o trage din textul documentului emis la 7 noiembrie 1655 — „cumpărătura socrului [a lui Iancu Costin — *n.n.*] trebuie situată destul de devreme, poate chiar înainte de trecerea lui în Moldova, deoarece Neagul devine agă în 1623, iar în septembrie 1623 fuge în Moldova, uneltind împotriva lui Matei Basarab“ [21] — nu este întemeiată. Vînzătorul nu este Neagu din Strîmba, ci un alt Neagu, ajuns şi el agă, şi care a fost ginerele lui Sava armaşul, stăpîn cîndva al satului Urecheşti. La 5 iunie 1619 acest Neagu, cu rangul de cămăraş (Neagu de la Strîmba era la această dată comis al doilea [22]), stăpînea părţi din satul Stanomireşti, ţinutul Rîmnicu Sărat [23].

Nici datele despre Dumitru postelnicul nu sînt, după cum am văzut, întotdeauna exacte. Astfel, nu există nici un document publicat care să susţină afirmaţia că Dumitru postelnicul provenea din ţinutul Rîmnicu Sărat, de unde „a pătruns în Moldova anterior fratelui său hatmanul, se va fi însurat în Focşanii Moldovei sau în orice caz în părţile Putnei, cu vreo rudă a familiei Toflea, ceea ce ar constitui o explicaţie pentru înfierea lui de către Stanca“ [24]. Toate acestea sînt simple supoziţii. Alexandra, soţia lui Dumitru postelnicul, este menţionată doar într-un singur document publicat, cel din 13 martie 1653 [25] din care nu reiese că ar fi fost rudă cu Murgoci Toflea sau cu Stanca, cum pretinde D. Velciu [26]. Părţile din satele Tălăbeşti şi Spineni sau Bo-

[19] D. Velciu, *O ipoteză*, p. 63.

[20] *Ibidem*, p. 62.

[21] Idem, *Din nou despre originea munteană*, p. 400—401.

[22] N. Stoicescu, *Dicţionar*, p. 216.

[23] *DIR*, XVII, B, III, p. 375, nr. 338.

[24] D. Velciu, *O ipoteză*, p. 57, 63—64. Afirmaţii greşite despre Dumitru postelnicul a făcut şi C. A. Stoide, pretinzînd că este cunoscut „sub numele de Dumitru Drăguţescu“, pe care şi l-a luat de la Drăguţul Bogdan. Este citat actul din 13 martie 1653 (*AIIAI*, XI, p. 313. Opinie reluată în introducerea la Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 şi de la 1705 la 1711*, Iaşi, 1976, p. XX). În documentul amintit, Dumitru postelnicul este menţionat în două rînduri prin următoarele formulări: „Alexandra, giupîneasa lui Dumitru“ şi „Dumitru, fratele lui Costin“. Vezi şi D. Velciu, *Cu privire la cei mai vechi Costineşti*, p. 1454.

[25] Documentul nu este inedit, cum pretinde D. Velciu (*O ipoteză*, p. 63). A fost publicat în *Uricariul*, XVII, 1891, p. 139—140.

[26] D. Velciu, *Din nou despre originea munteană*, p. 401. Mai aproape de adevăr a fost în 1978, cînd admitea că „din actele cunoscute de noi pînă în prezent“ nu se poate şti din ce familie era Alexandra (Idem, *Cu privire la cei mai vechi Costineşti*, p. 1452).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

roseşti dăruite de Stanca lui Dumitru postelnicul au fost zestrea ei, la care Murgoci a adăugat, printr-un hrisov din 10 iunie 1602, cumpărături de la Ursul, mare pitar, Creţul, staroste de Tecuci, şi alţi răzeşi [27]. Stanca era moldoveancă din neamul lui Oană hatmanul [28] şi dacă aplicăm regula lui D. Velciu, că înfierea era determinată de rudenie, ajungem la o concluzie contrară ipotezei susţinută de d-sa. În legătură cu relaţiile dintre Dumitru postelnicul şi Stanca sînt şi cîteva documente în care se arată că aceasta i-a vîndut unele părţi de moşie. De exemplu, în zapisul din 11 iunie 1665, prin care Coceală, ginerele lui Dumitru postelnicul, vinde părţi din Boroseşti şi Ochişeşti, se spune că moşia o avea de la socrul lui, cumpărătură de la Stanca [29]. Aceeaşi indicaţie o găsim şi în adeverirea pe care o dau marii boieri la 19 iunie 1665 [30].

D. Velciu a mai pretins că, la plecarea lui Iancu Costin în Polonia, Dumitru postelnicul s-ar fi retras în Ţara Românească de teama represaliilor lui Vasile Lupu [31]. Explica astfel prezenţa lui Dumitru postelnicul în Muntenia în anii 1642—1643 şi implicit presupusa origine munteană. Nu numai că nu există nici un document care să confirme prigonirea lui Dumitru postelnicul, dar ea nu s-a exercitat nici asupra lui Alexandru Costin, care l-a însoţit pe tatăl său în Polonia, primind indigenatul la 1 mai 1638 [32]. S-a întors în Moldova înainte de 11 ianuarie 1646, cînd îi vinde domnitorului Matei Basarab părţi din satul Soveja [33]. Va fi agreat de domnitorul Vasile Lupu, căci în 1649 lucra „în cămară, la domn" [34]. Ca să-şi creeze argumente pentru originea munteană a familiei Costin, D. Velciu a mai afirmat, tot fără a aduce dovezi, că Dumitru postelnicul „a murit, probabil, în Ţara Românească înainte de 13 martie 1653 [35].

Întîlnind într-un document muntean din 1614 pe un Toflea, în vecinătatea judeţului Brăila, D. Velciu a conchis că putea fi rudă cu Murgoci Toflea, „imigrat anterior cu părinţii în Putna" [36]. Ca să întărească această ipoteză a prezenţei lui Toflea în Muntenia, nedovedită de nici un document, autorul mai afirmă că Murgoci a fost staroste de

---

[27] N. Iorga, *Documente tecucene şi bîrlădene din colecţia Djomnului Jurjea-Negrileşti*, în *BCIR*, IV, 1925, p. 163.

[28] I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, III, Bîrlad, 1915, p. 33—34; Sever Zotta, *Dumitru postelnicul, fratele lui Costin hatmanul, şi descendenţii lui*, în *RI*, XI, 1925, p. 260. Satul Spineni sau Boroseşti nu a fost „proprietate veche a familiei" lui Dumitru postelnicul, cum susţine D. Velciu *(Din nou despre originea munteană*, p. 402).

[29] ASB, *Doc. ist.*, CDLXXVI/15, regest într-o anafora din 6 septembrie 1786. Nu ne-a fost accesibil originalul grec, Ibidem, CCLXXX/5.

[30] Miron Costin, *Opere complete*, I, p. 97.

[31] D. Velciu, *Din nou despre originea munteană*, p. 402.

[32] Ilie Corfus, *Noutăţi despre tatăl lui Miron Costin*, în *RdJ*, 32, 1979, 4, p. 726.

[33] *CDM*, II, nr. 1842.

[34] I. Corfus, *op. cit.*, p. 728.

[35] D. Velciu, *Din nou despre originea munteană*, p. 402. În text este folosită data de 13 mai 1653.

[36] D. Velciu, *op. cit.*, p. 401.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Putna, „cu sediul în Focşani“ [37]. Este adevărat că în două documente emise la 10 iunie 1602 şi 16 ianuarie 1610 se spune despre Toflea că a fost staroste [38], fără a se indica ţinutul în care şi-a exercitat dregătoria. Neverificînd documentele, D. Velciu a crezut că numai dregătorii ţinutului Putna se numeau staroste, în celelalte ţinuturi avînd titlul de pîrcălabi. O eroare, căci cei doi termeni desemnau aceeaşi funcţie, titlul de staroste fiind uzitat şi în alte ţinuturi. La 18 aprilie 1578 ţinutul Tecuci era condus de Gîlţi staroste [39], iar la 16 martie 1602 funcţiona Creţul staroste [40], de la care Toflea va cumpăra, la 10 iulie 1602, părţi din satele Spineşti sau Boroseşti, din ţinutul Tecuci. Cum şi celălalt sat, Tălăbeşti, în care a stăpînit Murgoci Toflea era tot în acest ţinut, presupunem că şi el a fost staroste la Tecuci.

În sprijinul „muntenizării“ lui Costin, a lui Murgoci Toflea şi în ultimă instanţă a Moldovei, D. Velciu a invocat şi cuvîntul lui N. Iorga în contextul ipotezei pe care o susţine. A uitat însă, cu bună ştiinţă, de numeroasele documente care atestă şi trecerea moldovenilor în Muntenia, amintite, de altfel, într-o amplă cercetare din 1973 [41]. În ce priveşte numele Toflea, derivat din Tofan [42], deci un onomastic comun, nu este singular în Moldova, cum crede D. Velciu [43]. Într-un document emis în răstimpul 1 septembrie 1619 — 31 august 1620 Stanca aminteşte de un înaintaş al soţului ei, Toflea cel bătrîn, care ctitorise şi o mănăstire [44]. A trăit în prima jumătate a secolului XVI. Fiul lui, Ursul Toflea a avut trei copii : Murgoci, Dina şi Anghelina. La 5 septembrie 1581, fetele stăpîneau părţi din satul Bucureşti, ţinutul Tecuci [45]. Prin 1641 trăia la schitul Dumbrăviţa (a fost pe teritoriul com. Suraia, jud. Vrancea) ieromonahul Zosim Toflea [46]. Simon Toflea şi alţi răzeşi se judecă, la 7 august 1646, pentru o jumătate din satul Troieneşti [47]. La 19 mai 1675, Todosia, fiica lui Iosip din Tomceşti, îşi vinde partea ei din satul Crăngeni, „dintre Sireturi“. La tocmeală este martor şi Toflea răzeş. Într-un alt document privind tot o vînzare din

[37] Idem, *O ipoteză*, p. 63.

[38] N. Iorga, *Documente tecucene şi bîrlădene*, p, 163 ; *DIR*, XVII, A, II, p. 273—274, nr. 359.

[39] *DIR*, XVI, A, III, p. 96, nr. 122.

[40] *Ibidem*, XVII, A, I, p. 34—35 nr. 52. Vezi şi *Ibidem*, XVII, A, II, p. 119 nr. 147 : Batin, staroste de Tecuci, 8 iulie 1607. Pentru starostele de Covurlui, vezi P. Păltănea, *Organizarea administrativă a oraşului Galaţi pînă la Regulamentul organic*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 305.

[41] Matei D. Vlad. *Colonizarea rurală în Ţara Românească şi Moldova secolele XV—XVIII*, Bucureşti, 1973, p. 67, 70—72.

[42] N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963, p. 159.

[43] D. Velciu, *Din nou despre originea munteană*, p. 401.

[44] *DIR*, XVI, A, IV, p. 395, nr. 508.

[45] C. Solomon, C. A. Stoide, *Documente tecucene*, III, Bîrlad, 1941, p. 119. Satul Bucureşti a dispărut. A fost pe pîrîul Tecuci, la sud de satul Nicoreşti (Theodor Ciuntu, *Dicţionar geografic, statistic şi istoric al judeţului Tecuci*, Bucureşti, 1897, p. 35).

[46] *CDM*, II, nr. 1546.

[47] ASB, *Doc. ist.*, XVI/89, 90. Satul Troieneşti a dispărut. A fost pe Valea Gerului, spre limita nord-estică a teritoriului com. Cudalbi.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Crăngeni, făcută la 19 noiembrie 1676, semnează : Toflea Ghe[o]rghi ot Crăngeani [48].

În încheierea acestor precizări, ne îngăduim să afirmăm că atîta vreme cît nu este cercetat în întregime bogatul fond arhivistic inedit privitor la familia cronicarului Miron Costin, existent în arhivele publice, este prematur să se formuleze ipoteze referitoare la originea acestei familii.

[48] ASB, *Doc ist.*, XCIX/178 ; CII/50 ; C. Solomon, C. A. Stoide, *op. cit.*, I, 1938, p. 30—31.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ȘTEFAN S. GOROVEI

URECHEȘTII — MODEL DE ASCENSIUNE SOCIALĂ *

Cu cercetarea ale cărei rezultate le înfățișez acum, mă întorc la un subiect care m-a pasionat în vremea studenției și căruia i-am consacrat, atunci, mult timp și multă muncă pînă să fi ajuns la încheierile cuprinse în studiul din 1973, despre înrudirile lui Grigore Ureche [1]. Pe de altă parte, continui, într-un fel, și cercetarea clanului Movileștilor (sau, pentru a fi mai precis, *al Movileștilor și Prăjeștilor),* de care m-am ocupat într-o comunicare de acum cîțiva ani și pe care va trebui s-o reiau, cu completările impuse de noile observații și adăugiri documentare. N-am pierdut din vedere nici faptul că anul trecut, cînd (în cadrul simpozionului „Genealogie și Istorie") am încercat a fundamenta, oarecum, din punct de vedere metodologic, cercetarea marilor grupări de oameni pe baza înrudirilor dintre ei, termenul „clan" a suscitat discuții. E drept, însă, că acele discuții nu au privit inadecvarea *termenului* la *realitatea* definită prin el, ci absența lui din vechiul fond al limbii române. Trec peste această chestiune — nu putem culpabiliza vechea limbă română pentru absența acestui cuvînt ; el există, însă, în limba română modernă, nu e un barbarism, nu e introdus pe aripile vîntului ori pe creasta cine știe cărui val și are calitatea de a exprima foarte concis (într-o singură silabă !) o realitate care a existat, oricum, în societatea românească a veacurilor XIV—XVIII. Sper că (și) prin analiza cazului de față se va vedea limpede cum se producea nașterea unui asemenea clan prin aglomerarea, în jurul unui personaj central, a unor personaje de însemnătăți diferite, dar care-și găsesc, în însăși această alipire, temeiul pentru ascensiunea lor, mergînd apoi împreună, *per fas et per nefas.*

Pînă la Nestor Ureche, neamul acesta nu pare să fi avut o importanță deosebită în boierimea moldovenească. Străbunul, Danciul, trăitor spre sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare și apoi în timpul urma-

* Comunicare prezentată la Simpozionul *Nestor și Grigore Ureche* (Iași, 22 mai 1992).

[1] Ștefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în *ALIL*, XXIV, 1973, p. 109—126.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

şilor acestuia, pînă sub Petru vodă Rareş, a fost boier fără dregătorie ; nici fiul său, Maxim, nu pare să fi avut vreo demnitate în ierarhia boierească din Moldova. Era, deci, o familie din linia a doua sau chiar a treia — e imposibil de precizat mai mult din lipsa documentelor. Unele conjecturi genealogice [2], menite să lege pe Danciul Ureche — bunicul lui Nestor — de Urecheştii din veacul XV (*Petru Ureacle* de la 1407—1414, *Oană Ureche* de la 1435—1447, *Ilea Ureache* şi fiica acestuia *Măgdălina,* atestată în 1475 în Cîmpul lui Dragoş), par să conducă la ideea unei înrudiri cu familia Huru : succesiunea generaţiilor reprezentate de *Ilea Huru* (atestat între 1471 şi 1507), *Oană Huru* medelnicerul de la 1518 şi *Danciul Huru,* pîrcălabul Răreşeştilor între 1527 şi 1552, la Roman, Neamţ şi Hotin, *repetă prenumele Urecheştilor :* Oană, Ilea şi Danciul. Ba chiar şi prenumele *Măgdălina* (fiica lui Ilea Ureche la 1475) se regăseşte la o nepoată a lui Danciul Huru. *Patru coincidenţe transformă coincidenţa în ipoteză probabilă.* De aceea, cred a nu greşi afirmînd că *Urecheştii au fost boieri vechi în ţara Moldovei,* trăitori la moşiile lor, stăpînite din veac, de unde numai vreo întîmplare a putut răzleţi pe unul. Acest *unul* a fost *Maxim Ureche.* Documentele moldoveneşti cunoscute pînă azi tac în privinţa lui, dar singurul fapt cunoscut cu certitudine — prezenţa numelui său în pomelnicul mănăstirii Argeşului — sugerează ideea că era un om de oarecare însemnătate ; indiferent ce-l va fi purtat în Muntenia (vremelnică şedere, o solie ori o afacere), numai aceasta poate fi concluzia. Lipsa lui din documentele moldoveneşti interne n-ar putea fi o dovadă contrară ; mai cunoaştem un caz cînd un boier a primit o însărcinare foarte importantă şi faptul îl ştim, numai din cronică, în timp ce documentele contemporane nici măcar nu-i menţionează numele şi doar după vreo şase-şapte decenii apare într-un act, ca bunic al nepoţilor săi. E vorba de Trifan Ciolpan, solul trimis de boieri, în septembrie 1538, în tabăra lui Soliman Magnificul. Trebuie să admitem că nu era un oarecare, dacă i se încredinţase această misiune. Cam aşa cred că trebuie văzută şi situaţia lui Maxim Ureche. Şi soţia sa era dintr-un neam vechi de boieri, urmaşa panului Fundea, descălecătorul satului Fundeni de la ţinutul Romanului, a cărui stăpînire Alexandru cel Bun i-o confirma în 1428.

Aşadar, boieri vechi ai Ţării Moldovei, dar boieri de ţară, ducîndu-şi viaţa fără zgomot în vreun sat, preocupaţi de îngrijirea averilor şi a copiilor şi căutîndu-şi înrudirile, alianţele matrimoniale, în cercul egalilor.

Cel care a spart această tradiţie a fost Nestor Ureche. Şcolit — în împrejurări care ne rămîn necunoscute — dar trecut şi prin şcoala vieţii, el pare să-şi fi început activitatea la curtea munteană [3] ; un act emis de Ioan vodă cel Cumplit în Suceava, la 1572, îl are ca diac. În 1587, împlineşte două misiuni peste hotare, una în Transilvania, la Sigismund Báthory (în februarie) şi alta la Istanbul, ca purtător al tributului (în mai, cînd era clucer). Vornic de gloată în 1588—1589, logofăt

[2] Idem, recenzia la Dumitru Velciu, *Grigore Ureche* (Bucureşti, 1979), în *AIIAI,* XVII, 1980, p. 738.

[3] În această problemă, concluziile lui Dumitru Velciu sînt sceptice *(op. cit.,* p. 32—33).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

(al doilea, desigur) în 1591, el devine, în mai 1592, *numărul 1* al boierimii moldovene : mare logofăt și „paznic al scaunului domnesc" (regent ; mai tîrziu, se va numi și *caimacam*). Timp de 15 ani, din 1596 pînă la 1611, va fi mare vornic al Țării de Jos, rămînînd și după aceea un personaj respectat și ascultat.

Mi se pare neîndoielnic faptul că în această ascensiune socială un rol însemnat a jucat căsătoria sa. *Mitrofana Jora*, mama viitorului cronicar, aparținea unei familii la fel de vechi, avea strămoși tot pînă în veacul întemeierii principatului, dar se situa într-un cerc mai înalt ; ascendenții, frații și cumnații ei aveau dregătorii și numele unora sînt cunoscute documentelor sau chiar și cronicilor : Hrană, Dracsin, Berheci, Veveriță, Mogâldea [4]. Căsătoria aceasta a trebuit să se facă în jurul anului 1580, Nestor Ureche aparținînd unei generații ale cărei limite s-ar cuprinde între anii *1555/1560* (pentru naștere) și *1615/1620* (pentru moarte). Stabilirea acestor jaloane cronologice e deosebit de importantă pentru demonstrarea unor realități de natură genealogică.

Saltul uriaș în ceea ce privește poziția Urecheștilor se vede, însă, în generația copiilor lui Nestor Ureche și ai Mitrofanei. Acești copii — patru la număr, doi băieți și două fete — aparțin generației cuprinse între *1585/1590* (pentru naștere) și *1645/1650* (pentru moarte).

Băieții s-au numit *Vasile* și *Grigore* (ceea ce sugerează un eventual triptic, după numele celor Trei Ierarhi : va mai fi fost un prunc, mort mic, și care se va fi numit *Ioan*. Nu e o fantezie : în vechime existau asemenea obiceiuri ; să observăm, de pildă, că pruncii lui Simion vodă Movilă au fost botezați cu nume perechi, poate din cauza nașterii lor ca gemeni : Mihail și Gavril, Petru și Pavel). Fetele lui Nestor și ale Mitrofanei s-au numit *Nastasia* și *Maria*. Aceasta din urmă a fost căsătorită cu Constantin Batiște Vevelli, cunoscutul boier grec ucis de ieșenii de la 1633, cu topoarele în uliță ; era, se pare, un diplomat iscusit [5], dar românii nu-i iubeau pe atunci pe greci, chiar de erau culți și destoinici. Maria Ureche pare să-i fi fost soață doar puțină vreme, pentru că la 1633, cînd a murit, Batiște era căsătorit a doua oară și avea un băiat (Lucachi) și cu cea de-a doua nevastă. Cu fata lui Ureche, avusese tot un băiat, botezat după bunic, *Nestor*, om cu știință de carte latinească, însurat cu o fată de boier de la ținutul Neamțului și apoi călugărit sub numele *Nicodim*. De la el știm că Maria (Măricuța) Ureche a fost înmormîntată în biserica mănăstirii Secu. Ea a murit, deci, destul de tînără, pe la 35—40 de ani. Căsătorirea ei cu grecul Constantin Batiște nu sugerează nici un fel de strategie matrimonială.

În schimb, însoțirile celorlalți trei copii ai lui Nestor Ureche arată clar strategia urmată de familie. Nastasia a fost măritată cu Isac Balica hatmanul, Vasile Ureche a fost însurat cu Magda, fata lui Andrei hatmanul iar Grigore Ureche — cu Lupa Vorontar Prăjescu. Ginerele și cele două nurori aparțineau clanului Movileștilor (sau, repet, mai corect : al Movileștilor și Prăjeștilor). Iată cum.

---

[4] Ștefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, cit., p. 115—124.

[5] Aurel H. Golimas, *Diplomatul Constantin Batiște Vevelli Rettimiotul și revoluția Moldovei din primăvara anului 1633*, în *SCI*, XVIII, 1943, p. 403—419.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Isac Balica era fiul hatmanului Melentie Balica [6] şi al Anei-Şcheauca, sora fraţilor Ieremia şi Simion Movilă.

Magda, soţia lui Vasile Ureche, era fata lui Andrei hatmanul şi a Tudoscăi Hâra, sora Doamnei Marghita a lui Simion vodă Movilă ; Tudosca şi Marghita erau fetele lui Gavrilaş Hâra treti logofăt şi ale Marincăi Stroici, sora celebrului logofăt Luca Stroici [7].

Astfel, prin ginerele său, Nestor Ureche şi-a legat familia de întregul neam al Movileştilor ; prin una din nurorile sale, s-a ataşat ramurii lui Simion vodă Movilă.

Prin cealaltă noră a sa, *Lupa Vorontar Prăjescu,* Nestor Ureche şi-a legat familia de neamul foarte bogat, foarte numeros şi foarte puternic al Prăjeştilor, rudele cele mai apropiate ale Movileştilor [8]. Reamintesc, foarte în scurt, că această înrudire, deşi a făcut obiectul unor cercetări minuţioase, nu a putut fi încă lămurită deplin. Toţi cei care, în diverse documente din răstimpul 1633—1650, apar ca împărţindu-şi uriaşa avere a lui Isac Balica, numindu-se şi fiind numiţi „nepoţii Balicăi", dar, uneori, şi „semineţenia Movileştilor", sînt urmaşii lui Ion Prăjescu cel Bătrîn, vameşul de la Suceava, trăitor spre mijlocul veacului XVI. Băieţii săi au devenit toţi mari dregători (Arpentie, Nicoară, Ştefan, Vorontar şi Savin) iar fetele i-au fost măritate cu mari boieri ai vremii : *Agafia* cu Toader Boul mare vistier (e mama Doamnei Safta a lui Gheorghe vodă Ştefan), *Irina* cu Costea Bucioc mare vornic (e mama Doamnei Tudosca a lui Vasile vodă Lupu) iar *Nastasia* cu Cristea Buhuş şi apoi cu Ioan Caraiman (e bunica Doamnei Anastasia a lui Gheorghe vodă Duca).

Analiza foarte strînsă a tuturor menţiunilor documentare despre urmaşii acestor fraţi în raport cu averea lui Isac Balica a condus la concluzia că înrudirea lor cu Movileştii nu putea fi altfel decît prin femei : soţia lui Ion Prăjescu cel Bătrîn trebuie să fi fost o soră a Mariei, soţia lui Ion Movilă logofătul. Am arătat alteori motivele pentru care cred că aceste două surori au fost fiicele lui Petru vodă Rareş [9]. (Se vede, de altminteri, că între urmaşii lor se află mai mulţi domni ai Moldovei, de la sfîrşitul veacului XVI pînă la sfîrşitul celui următor : şase Movileşti, Vasile Lupu şi fiul său Ştefan, Gheorghe Ştefan, Gheorghe şi Constantin Duca. E ca şi cum, odată stins *osul domnesc* — adică dreptul venit pe linie bărbătească — s-a trecut la *sîngele domnesc,* transmisibil şi prin femei). Moşiile lui Isac Balica au fost stăpînite de aceşti nepoţi ai săi pînă cînd, revenind în Moldova, Miron Costin s-a căsătorit cu Ileana Movilă (nepoata de fiu a lui Simion vodă) ; atunci,

---

[6] N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII),* Bucureşti, 1971, p. 291—292 şi 340—341 (cu confuzii).

[7] Ştefan S. Gorovei, *Gavrilaş Hâra logofăt şi Gavrilaş Mateiaş,* în *AIIAI,* XIX, 1982, p. 671—672. V. şi Bibl. Acad., ms. rom 5304, f. 17, 22 ; v. şi T. Codrescu, *Uricariul,* XIV, p. 157.

[8] I. C. Miclescu-Prăjescu, *Obîrşia unei familii din Moldova* în *RIR,* X, 1940.

[9] Comunicarea menţionată (voi reveni asupra subiectului) ; I. C. Miclescu-Prăjescu, *New Data Regarding the Installation of Movilă Princes,* în *SEER,* vol. XLIX, 1971, p. 214—234 ; Ştefan S. Gorovei, *Pe marginea unei filiaţii incerte ; Maria Movilă — fiica lui Petru Rareş,* în *CI* (s.n.), XI, 1980, p. 825—830.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

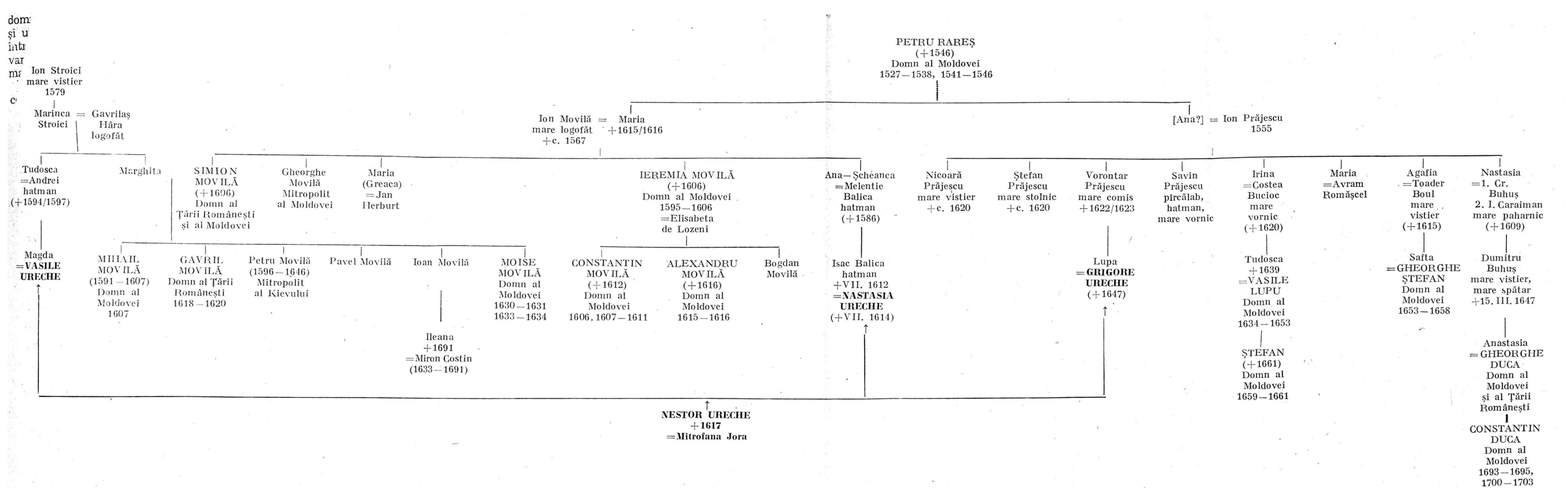

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

el a devenit ruda cea mai apropiată a lui Isac Balica iar urmașii lui Ion Prăjescu cel Bătrîn i-au predat toate moșiile.

Aceasta era, deci, soția lui Grigore Ureche : vară primară a două doamne ale Moldovei și mătușă a unei a treia ; nepoată de văr a doi domni ai Moldovei și vară de gradul doi cu patru domni ai Moldovei și unul al Munteniei, precum și cu ilustrul mitropolit al Kievului și al întregii Rusii, Petru Movilă. Lupa Vorontar Prăjescu era, în același timp, vară de gradul al doilea și cu cel a cărui cumnată avea să devină, hatmanul Isac Balica.

Odată stabilite aceste detalii genealogice, nu e greu de observat ceea ce am enunțat deja : alianțele matrimoniale ale celor trei — trei din patru — copii ai lui Nestor Ureche exprimă clar o strategie și înțelegem acum mai bine de ce într-o vreme *„toate divanurile era pre Nistor Uréche"*, cum zice Miron Costin. A fost, desigur, o vreme cînd Nestor Ureche era cel mai puternic, cel mai respectat, cel mai cu autoritate dintre boierii mari ai Țării Moldovei. Strategia sa în materie de alianțe matrimoniale vădește perfecta cunoaștere a realităților țării — și ar fi fost de mirare să fie altfel ! — și exprimă, într-un alt plan, programul său politic. Gruparea familiilor mari și puternice și legarea lor prin înrudiri multiple — cum am constatat altă dată în cazul lui Constantin vodă Brâncoveanu și al odraslelor sale [10] — și unirea în jurul lor, în cercuri concentrice, a unor familii mai puțin însemnate, dar legate tot prin înrudiri, putea să ducă la o solidarizare a clasei boierești, altminteri atît de puternic minată de disensiuni de tot felul.

Îmi mai rămîne să examinez un aspect — foarte important pentru a accepta că cele trei alianțe matrimoniale ale copiilor lui Nestor Ureche au fost opera acestuia din urmă. Cu alte cuvinte. trebuie să se răspundă la întrebarea : cînd s-au căsătorit cei trei ? Dacă vreuna din aceste căsătorii s-a făcut după moartea lui Nestor Ureche, adică după luna mai 1617, atunci ea nu mai poate fi socotită o expresie a năzuințelor marelui vornic ; pe de altă parte, e important să știm dacă aceste căsătorii s-au făcut pînă la dezastrul de la Cornul lui Sas (iulie 1612), cînd „dòmniia vecinică" a casei Movileștilor a primit cea mai brutală lovitură.

Să vedem, deci, cele trei cazuri.

Despre Nastasia, știm cu certitudine că s-a măritat cu Isac Balica înainte de iulie 1612. întrucît ea rămîne văduvă tocmai prin moartea soțului ei în lupta de la Cornul lui Sas. Văduvia ei nu a durat prea mult : doi ani mai tîrziu, în iulie 1614, Nastasia a murit, în pribegia chinuită din Polonia [11]. Isac Balica trebuie să se fi născut pe la 1580 — oricum, înainte de primăvara lui 1586, cînd tatăl său moare ; Melentie venise în Moldova pe la 1575, așa încît căsătoria lui cu Ana-Șcheauca Movilă în anii următori și nașterea fiului pînă spre 1580 apar ca deplin plauzibile. Admițînd că, între copiii lui Nestor Ureche, Nastasia era

[10] Cf. Ștefan S. Gorovei, Mihai Sorin Rădulescu, *Constantin Basarab, Brâncoveanu. Strămoșii, înrudirile și calea spre tron*, în *AIIX*, XXVII, 1990, p. 223—237 (*ArhGenAIIX*, II, 1990, 1—2).

[11] Eugeniu de Barwiński, *Știri nouă asupra familiei Ureche*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor 70 de ani*, București 1903, p. 208.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cea mai mare, fiind născută pe la 1585, vedem că ea a murit, oricum, tînără — probabil pînă în 30 de ani. Cred că nu greşim plasînd căsătoria Nastasiei Ureche cu Isac Balica în jurul anului 1605 sau, oricum, în primii ani ai veacului XVII.

Soţia lui Vasile Ureche, *Magda,* fata lui Andrei hatmanul şi a Tudoscăi Hâra, era şi ea născută pe la 1591—1591 : tatăl ei moare între 1594 şi 1597 ; căsătoria a trebuit să aibă loc tot prin primii ani ai veacului. E locul să amintesc că de soarta copiilor lui Andrei hatmanul — ucis, se pare, din porunca lui Mihai Viteazul — s-a îngrijit unchiul mamei lor, marele logofăt Luca Stroici [12], iar acesta moare în 1610. Îi putem uşor imagina pe cei doi mari boieri punînd la cale nunta odraslelor.

În fine, ajungem la soţia lui Grigore Ureche, Lupa Prăjescu, cea mai interesantă „achiziţie" a Urecheştilor din punct de vedere genealogic. S-a făcut această căsătorie înainte de 1612, după 1617, în intervalul dintre aceste două date ?

Dumitru Velciu, autorul monografiei despre Grigore Ureche, afirmă că acesta din urmă a trebuit să vină pe lume abia pe la 1595—1598 ; dacă presupunerea corespunde adevărului, înseamnă că Grigore s-a însurat pe la 14—17 ani — de va fi fost înainte de Cornul lui Sas, ori pe la 19—22 de ani, de va fi fost după Cornul lui Sas, respectiv, după moartea bătrînului Nestor.

Cred, însă, că data propusă de Dumitru Velciu nu se poate susţine. Am arătat, deja, că doi dintre copiii lui Nestor Ureche s-au născut pe 1585—1590 ; nu văd nici un motiv pentru a presupune că Grigore s-a născut după o pauză de opt pînă la 13 ani. Pe de altă parte, trebuie să ţinem seama de faptul că Vorontar, ca fiu al lui Ion Prăjescu cel Bătrîn, trebuie să se fi născut pe la 1555/1560, deci copilele sale au trebuit să se nască pe la 1585/1590. Au fost longevive, cel puţin două dintre ele, căci Anita lui Toma Cantacuzino va muri abia la 1663 iar Antemia va supravieţui soţului, Lupu Bucium, căzut în lupta de la Finta (1653). Despre Lupa, asemenea ştiri lipsesc.

În lumina acestor precizări, pare plauzibil că şi căsătoria lui Grigore Ureche s-a făcut — sau, cel puţin, s-a proiectat — înainte de 1612.

Înaintea concluziei, mai atrag atenţia asupra cîtorva aspecte. E emoţionant să-l vedem pe Grigore Ureche înrudit aşa de aproape cu domnul ţării — doamna era vară primară a soţiei sale — dar neprofitînd în nici un chip de această înrudire. Vasile vodă l-a boierit, e drept, mare spătar, în primăvara anului 1634, ca pe unul ce era, oricum, „din casa domniei", dar dincolo de această dregătorie nu va trece decît în 1643, peste nouă ani deci, cînd acea înrudire nu mai era „funcţională" : Doamna Tudosca murise din 1639. Nu ştiu cum va fi fost reflectată în realitatea vremii înrudirea dintre Grigore Ureche şi Petru Movilă, mitropolitul Kievului — erau aproximativ de aceeaşi vîrstă, cel din urmă fiind născut în 1596 (de altfel, în paranteză fie spus, datele de naştere, cîte sînt cunoscute, ale copiilor lui Ieremia şi Simion Movilă cad în aceeaşi perioadă : şirul pruncilor lui Ieremia se deschide la 1588 iar al

[12] Ştefan S. Gorovei, *Gavrilaş Hâra logofăt şi Gavrilaş Mateiaş,* cit., p. 671, n. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

pruncilor lui Simion — la 1591). Cu Petru Movilă, înrudirea era triplă, pentru că — repet — fratele lui Grigore Ureche, Vasile, era căsătorit cu o vară primară a mitropolitului iar un alt văr primar al acestuia, hatmanul Isac Balica, fusese soțul Nastasiei, sora fraților Ureche.

Altă observație, care poate să spună ceva despre mediul din casa Urecheștilor : o fată a lui Nestor și o fată a lui Grigore s-au îngrijit să-și facă testamente. Nastasia Balica, la 1614, lasă toată averea ei tatălui, cu grija să fie îngropată „cît mai cu cinste" *(quam honestissime)* [13] iar Alexandra, la 1670, face un testament reciproc cu soțul ei [14]. Adaug, la această constatare, că Alexandra e sora celebrei Antimița Ureche, cea „în cărți foarte învățată" [15].

E momentul de a încheia acest periplu. Concluzia e ușor de detectat, după expozeul întreg. Neamul Urecheștilor constituie un model de *ascensiune socială întemeiată pe o strategie a alianțelor matrimoniale.* „Ideologul" și artizanul acestei strategii a fost Nestor Ureche. *Omul care gîndea asupra statutului clasei sale și asupra organizării țării sale nu putea, firește, să nu se îngrijească și de statutul, organizarea și viitorul propriei sale familii.*

[13] Eugeniu de Barwiński, *loc. cit.*,
[14] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, VI, 2, p. 162—163.
[15] Elena Eftimiu, *Antimiia fata vornicului Grigorie Ureche. Contribuție documentară*, în *RA*, *I*, 1—3, 1924—1926, p. 372.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

RECUPERĂRI, RESTITUIRI...

Tipărind, în numărul precedent al *Arhivei Genealogice*, manuscrisul descoperit de Mihai Sorin Rădulescu între hîrtiile rămase de la N. Docan [1], am început o acțiune de recuperare a unor rezultate mai vechi ale cercetării genealogice românești și, nu mai puțin, de restituire a unor priorități. Este o întreprindere a cărei continuare mi se pare obligatorie — o rubrică *Opera posthuma* am inițiat-o, anterior, și în economia *Anuarului* Institutului nostru — atît pentru a integra în circuitul valorilor științifice lucrări solide, cu concluzii corecte și interesante, dar netipărite la vremea lor, cît și pentru a restitui priorități. Ambele aspecte mi se par importante și delicate.

Nu puțini au fost aceia care au păşit pragul acestei vieți fără să fi reușit a valorifica rezultatele muncii lor — muncă desfășurată, cel mai adesea, cu o pasiune și o modestie de admirat în egală măsură ; de pe urma unora, au rămas, în manuscris, multe volume, multe studii. Bine făcute, lucrările de genealogie sînt mai puțin atinse de uzura morală ; în măsura în care aduc în discuție și material documentar inedit, ele sînt cvasi-perene. Acest lucru este verificabil în raport cu paginile tipărite de I. Tanoviceanu (1858—1917) și Sever Zotta (1874—1943) și s-a putut verifica prin chiar editarea, *cu o întîrziere de aproape șapte decenii*, a studiului menționat al lui N. Docan (1874—1933). În aceste condiții, a valorifica munca înaintașilor și a recunoaște întîietatea unor constatări ori descoperiri rămîne, fără îndoială, o datorie.

Pe de altă parte, chiar între hîrtiile noastre, ale celor care activăm încă, se „rătăcesc" deseori, dintr-o regretabilă lipsă de atenție și de grijă pentru munca proprie, pagini care închid în ele observații, constatări, lămuriri, proiecte. Nici acestea nu merită să fie uitate. Am în vedere în special comunicările prezentate, vreme de două decenii, în cadrul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie. Acolo, în acele ședințe care se țineau de obicei în sala de Consiliu a Institutului de Istorie „N. Iorga" din București și la care, în anii 1971—1977, am luat parte cu regularitate, învățînd și combătînd, s-au citit multe studii serioase de genealogie [2], din care doar prea puține au văzut lumina tiparului [3].

---

[1] N. Docan, *„Cubăia" — soția lui Constantin vodă Cantemir*, în *AIIX*, XXVIII, 1991, p. 353—376 (*ArhGenAIIX*, III, 1991, 1—2).

[2] Autori : Dan Pleșia, Al. Perietzianu-Buzău, Paul Cernovodeanu, Dan Berindei (cf. *RdI*, 29, 1976, nr. 5, p. 761—762).

[3] Prin grija autorilor sau în cele două fascicule de *Recueil d'études généalogiques et héraldiques roumaines* (1982, 1988) și în *Documente noi descoperite și informații arheologice*, 1980, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Cu aceste gînduri am înmănunchiat, în paginile prezentei fascicule a *Arhivei Genealogice*, textele care urmează. Editîndu-le, sînt dator cîteva explicaţii.

De la *Gheorghe Bezviconi* (1910—1966) au rămas mai multe lucrări în manuscris ; sfîrşitul său neaşteptat a pus capăt proiectelor pe care, la vîrsta sa, în plinătatea forţei creatoare, era îndreptăţit să le făurească. Volumele sale sînt înţesate de fişe şi adnotări, în vederea unor ediţii noi (dintre care unele au şi fost pregătite cu toată minuţiozitatea). Între manuscrisele care n-au văzut niciodată lumina tiparului se află şi acela intitulat *Cercetări genealogice române*, cu o variantă mai veche şi una mai nouă, definitivată în răstimpul 1963—1966. Cîteva fragmente din acest studiu întins am reprodus în *Almanahul „Convorbiri literare"* din 1990. Publicarea lui integrală — cu o uşoară îndreptare a titlului — o încep acum, sperînd că cititorii de azi nu vor lua în nume de rău unele aprecieri sau caracterizări ironice, mai puţin binevoitoare sau chiar... acre.

Membru-fondator al Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie, *Radu Creţeanu* (1906—1985) a fost un om de rară delicateţe şi distincţie sufletească ; sînt calităţi ce se regăsesc în scrisul său. Textul despre genealogiile ţărăneşti, prezentat la 17 mai 1973 într-o şedinţă a Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie, poartă următoarea dedicaţie : „Domnului Prof. Eugen Neculau, cu sentimente de mare preţuire, R. Creţeanu. Bucureşti, 22 mai 1973". Îl public aici pentru că, pe de o parte, e deosebit de acela dat de autor în 1980—1982 în broşuri multiplicate care, şi acestea, nu sînt la îndemîna oricui [4] şi, pe de altă parte, pentru a omagia şi personalitatea profesorului Eugen D. Neculau (1900—1974), întemeietorul Universităţii Populare de la Ungureni, iniţiator, şi el, al cercetării genealogiilor ţărăneşti.

În fine, micul studiu al lui *I. C. Miclescu-Prăjescu* (1892—1973) aşteaptă de trei decenii şi jumătate să vadă lumina tiparului (a fost încheiat în 1957, manuscrisul purtînd data de 9 ianuarie 1958). Autorul era un experimentat cercetător într-ale genealogiei — cum o dovedesc studiile sale din „Revista Istorică Română", VII (1937), VIII (1938) şi X (1940) — şi a lăsat, în manuscris, mai multe studii care sper să poată vedea lumina tiparului adunate între coperţile unui volum. Am ales pentru a publica, *acum*, paginile despre poetul Matei Millo din dorinţa de a-i restitui o prioritate şi de a confirma, în chiar acest fel, îndreptările propuse, două decenii mai tîrziu, de un foarte harnic cercetător al biografiilor de cărturari [5].

Ultimele două texte nu au nevoie de lămuriri suplimentare ; publicarea lor nu înseamnă altceva decît — cum am prevenit de la început — recuperarea unor constatări, lămuriri şi proiecte.

Ştefan S. Gorovei

---

[4] În *Documente noi descoperite...*, 1980 şi în *Recueil ...*, 1982.

[5] Gh. Sibechi, *Contribuţii documentare : Enachi Gane, Nicolae Dimachi, Matei Milo*, în *ALIL*, XXVII, 1979—1980, p. 169—170.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

G. BEZVICONI

CERCETĂRI GENEALOGICE ROMÂNEȘTI (I)

Genealogia este o disciplină auxiliară a istoriei. Fără cercetări genealogice, nu se poate concepe mai ales istoria epocii feudale, legăturile matrimoniale fundamentînd relațiile politice, juridice și cele de proprietate, iar înregistrarea lor prezentînd o valoare considerabilă pentru studiul istoriei politice și al relațiilor sociale. Astfel, cercetările genealogice rămîn mereu actuale, deși genealogia propriu-zisă, uneori, capătă valoarea problemelor de șah metodic rezolvate. Unii — atrași de dragoste față de trecutul țării, alții — călăuziți de asemenea de o lăudabilă dorință de a-și cunoaște obîrșia, aduc servicii științei, colecționînd documente și stabilind adevăruri istorice.

La noi, din cele mai vechi vremuri, genealogia avea rostul de auxiliar nu numai al istoriei, dar și al vieții de toate zilele. Cei dintîi genealogiști au fost răzeșii, care, vrînd-nevrînd, la moștenirea sau înstrăinarea pămîntului, înșirau în documente tot felul de înrudiri. Cu toate acestea, trebuie să recunoaștem că, urmînd tradiției altor țări, și la noi, cîteodată, preocupările genealogice și-au croit drumul în spiritul alcătuirii unor spițe de neam, care să satisfacă orgolii deplasate. De aceea, înlăturarea elementului legendar din istorie, lămurirea contrazicerilor care se ivesc pe măsura descifrării documentelor, valorificarea realizărilor oamenilor prin încadrarea genealogiei în domeniul social-cultural și prin studierea eredității, iar nu searbăda trasare prin liniuțe a legăturilor matrimoniale, iată motive care mai determină adîncirea acestor cercetări. În vederea revizuirii materialului, adunat de predecesori, se cere o trecere în revistă, oricît de sumară, a lucrărilor care au contribuit la dezvoltarea studiilor genealogice.

*

Relațiile cu țările vecine, unde titlurile de noblețe acordau anumite drepturi feudale, au determinat pe înaintașii noștri să-și cerceteze obîrșia. Prezintă interes, în această privință, operele genealogice ungare, pentru români oglindite mai ales în lucrarea lui Ioan Pușcariu (1824—1911), *Familiile nobile române*, tipărită la Sibiu în anii 1892—1895. Sextil Pușcariu (1877—1947), a lăsat și el, la Cluj, manuscrisul familiei Pușcariu

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ş. a. Important este volumul de *Diplome maramureşene din secolele XIV şi XV*, publicat la Sighet în 1900, de Ioan Mihályi din Apşa (m. 1914). Trecutul familiilor maramureşene l-a preocupat pe Alexandru Filipaşcu. S-a mai scris, de asemenea, despre alte familii de dincolo de Carpaţi, ca Vlad de Selişte, Bejan din Mohor, Tempea, Nicolaescu din Braşov ş.a., fără să vorbim despre numeroasele neamuri ungare de obîrşie română. T. Botiş a întocmit monografia familiei Mocioni (1939).

Alt izvor de ştiri constituie operele genealogice polone. A. Petruşevici (1821—1913), cunoscător al trecutului Galiţiei, vorbind în 1881 despre corespondenţa lui Alexandru Lăpuşneanu, voievodul Moldovei, cu cetăţenii ruşi din Liov, afirmă că sute de familii din acea regiune, cu nume provenite de la localităţi, sînt de străveche origine moldovenească. De la sfîrşitul secolului XVI, bejenari moldoveni obţin titlul de noblеţe polon, încît, din acel „veac de aur" al genealogiei, familiile lor încep să fie cunoscute cercetătorilor poloni.

De asemenea, cărturarii ruşi pomenesc familiile „volohe", adică moldovene, care emigrează la Moscova încă de pe vremea domnului Ştefan cel Mare şi sînt înşirate în *Cartea de catifea* (Moscova, 1787), întocmită în domnia ţarului Feodor (1676—1682) şi mai tîrziu. Capitolul despre roirea familiilor emigrate în Răsărit l-am dezvoltat în revistele „Din trecutul nostru" (nr. 31—34, 1936, p. p. 149—167) şi „Cetatea Moldovei" (Iaşi, 1941, anul II, volum. III, nr. 14, februarie 1941 şi extras, 28 pagini ; a se vedea, de asemenea, volumul nostru *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse*, Bucureşti, 1962).

Legăturile cu străinătatea lămuresc împopoţonarea genealogiilor unor domni-aventurieri, ca Despot vodă şi Gaspar Gratiani. Iacob Basilic Heraclid, zis Despot vodă (1561—1563), senior de Samos şi marchiz de Paros, conte al Imperiului şi urmaş al lui Hercule, cu un arbore genealogic legalizat în Germania, îşi tipăreşte în Biblioteca Perugia *Vita Despothi Principis Moldaviae*. În documente interne, el se intitulează „nepot bătrînului Ştefan voievod". Rămîne de cercetat scrierea *Les imposteurs* de Jean Baptiste de Rocoles (Amsterdam, 1683), precum şi lucrarea *Relaţiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides zis Despot Vodă*, de Hans Petri („Academia Română, Secţia istorică", seria III, tom. VIII, nr. I, Bucureşti. 1927). O diplomă de felul acesta, dar mai tîrzie — din 1701 — am cercetat-o în colecţia M. şi C. Karadja din Bucureşti, aparţinînd lui Ioannes Antonius Flavius Angelus Comnenus Lascaris Paleologus, printre altele numit principe al Moldovei şi Valahiei, şi care o conferă contelui Ludovico de Bellevaux.

Fără a fi aventurieri, domnii Movileşti, urmaşi ai puternicului neam moldovenesc Hudici, trec în Polonia drept scoborîtori ai lui Mucius Scaevola. Învăţaţii moldoveni scriu şi ei genealogii străine, ca renumitul spătar Nicolae Milescu (1636—1708), autor al *Genealogiei ţarilor ruşi* (1674), pierdută.

Deşi influenţaţi de spiritul de castă al istoricilor poloni, cronicarii moldoveni nu sînt genealogişti ; abia ajuns în Rusia, unde reformele împăratului Petru cel Mare întemeiau conducerea statului pe clasa nobilimii, eruditul cărturar, principele Dimitrie Cantemir (1673—1723) s-a interesat de obîrşia unor familii moldovene, mai cu seamă a celor pribegite împreună cu el în Rusia. Cu anumite neprecizii, în *Descrierea*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Moldovei, redactată în anii 1715—1716, Cantemir amintește peste 70 de familii de frunte din Moldova. Opera lui Cantemir întîrzie să fie tipărită (în Moldova, ediții abia în 1825 și mai tîrziu); semnalăm că unul din editorii ei, T. Boldur-Lățescu, adnotează, în anii 1865—1868, tocmai acest pomelnic de familii boierești al lui Cantemir.

Dimitrie Cantemir — care a și reprodus, în *Descrierea Moldovei*, un hrisov fals al lui Ștefan cel Mare adresat strămoșului său Teodor Cantemir — precum și urmașii săi pretindeau că neamul Cantemir — în realitate descendent din moldovenii Silișteanu — se trage din tătari (Han Temir, Tamerlan) [1]. Pe temeiul materialului adunat de Dimitrie Cantemir, profesorul universitar rus Teofil Bayer (1694—1738) a alcătuit *Istoria vieții și a faptelor domnului și principelui Moldovei Constantin Cantemir*. Cartea a fost tradusă de o rudă a lui Cantemir, harnicul arheograf N. N. Bantîș-Kamenski (1737—1814), care a și publicat-o la Moscova în 1783, completînd lucrarea cu genealogia Cantemireștilor (p. 263 și urm.) și cu (p. 373 și urm.) știri inedite despre boierii și ofițerii moldoveni emigrați în 1711 în Rusia, împreună cu D. Cantemir [2].

*

Secolul XVIII lărgind cadrul preocupărilor cărturărești, aceeași dorință de a se impune în sînul aristocrației străine a îndemnat pe unii fruntași ai noștri să-și scruteze trecutul.

Nicolae Mavrocordat, cărturar grec și domn al Țării Românești, simțind nevoia să-și dovedească descendența din vechii voievozi moldoveni, puse să i se scrie cronici și genealogii. Pentru el au trudit vistierul Constantin Văcărescu și logofătul Nicolae Rossăt. Prima scriere despre viața domnului i-a fost închinată în 1725 [3].

De la Charles Ducange (1610—1688) încoace, bizantiniștii s-au interesat de genealogiile unor familii din Răsărit, ca Mavrocordat, care prezintă însemnările pentru noi. În anii 1886—1900, la Paris, elenistul Emile Legrand a publicat genealogia Mavrocordaților, despre al căror rol în Europa orientală (1660—1830) a scris și Alexandru A. C. Sturdza (1913). Despre această familie au mai apărut articole în revista ieșeană „Arhiva", iscălite de Alexandru G. Mavrocordat (1844—1907) și profesorul G. Dem. Teodorescu (1849—1900).

Reprezentanți ai familiei domnitoare Cantacuzino s-au ocupat de originea neamului lor; printre aceștia, amintim pe ilustrul stolnic Constantin Cantacuzino, cel sugrumat în 1716 la Constantinopol, și mai pe urmă pe banul Mihail Cantacuzino (1723—1790), emigrat după 1774 în Rusia. Vorbind despre stolnicul Constantin, ne referim, între altele, la

[1] Vezi *Istoria Imperiului Otoman*, scrisă în anii 1714—1716. Greșeală repetată chiar în 1895 de A. D. Xenopol (revista „Arhiva", p. 354), care socotea, fără temei, de aceeași origine tătară familiile Aslan, Cehan, Macsut, poate și Kogălniceanu. Altă familie moldovenească, greșit considerată de obîrșie turcă, Abaza, scoboară din nepotul de frate al domnului Vasile Lupu, Andrei, poreclit Abaza în cinstea pașalei de Rusciuc.

[2] Tîrziu de tot, la București, în tipografia lui I. Rasidiescu, a apărut o spiță a scoborîtorilor din Cantemirești și Cîmpineni.

[3] Vezi *Viața domnescului neam al măriei sale Io Nicolae Alexandru Voievod, domnul Țării Românești*, în românește și grecește, la Biblioteca Academiei, ms. rom. nr. 1299, p. 3—17 și 267, precum și ms. rom. nr. 1354, 74 p.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cele comunicate de dînsul cărturarului italian L. F. Marsigli (1658—1730), care, venind de la Constantinopol, s-a oploşit prin ţara noastră.

În ceea ce priveşte bogata în amănunte contemporane scriere a banului Mihail Cantacuzino, fantast în redarea începuturilor neamului său, lucrarea a fost publicată la noi de Cezar Bolliac în „Buciumul" din 1864[4] şi de N. Iorga, în 1902, la Bucureşti[5]. Materialul istoric a fost folosit, însă, mai de mult de Cantacuzini la departamentul nobilimii ruse, precum şi de genealogiştii ruşi, printre care V. Rummel şi V. Golubţov în 1886, P. Ermerin în 1892 ş.a. În legătură cu demersurile Cantacuzinilor, întreprinse în Rusia pentru confirmarea titlului lor princiar, obţinută abia în 1865, scrierea bainului Mihail urma să fie mereu completată ; astfel a continuat-o nepotul de frate al banului, spatarul Ioan R. Cantacuzino (1757—1828), apoi pînă la 1856 făcînd adnotări generalul rus Rodion N. Cantacuzino (m. 1880), nepotul de frate al spătarului. Parte din arhiva cantacuzinească s-a înapoiat în Moldova, la urmaşii altui frate al banului Mihail ; astfel, adnotările le-a continuat inginerul Ioan V. Cantacuzino (1852—1929)[6]. Biografia amintitului spătar Ioan Cantacuzino, scrisă de Nicolae Bălcescu (1819—1852), s-a tipărit în revista „Magazin istoric pentru Dacia" (Bucureşti, 1845, p. 187—205). Acest Ioan Cantacuzino, ajuns după 1791 polcovnic în Rusia, a fost un cărturar fin, poet şi traducător de literatură străină, iscălind uneori *K Ioan K*, adică *Kneaz Ioan Kantakuzin*[7]. Bălcescu a arătat că izvoarele de care dînsul s-a călăuzit la alcătuirea biografiei menţionate au fost : *Genealogia familiei Cantacuzino,* scrisă în 1787 de banul Mihail Cantacuzino, şi memoriile lui Ioan Cantacuzino însuşi, „manuscrise în rusește ce ni s-au împărtăşit de nepoţii şi moştenitorii săi, ce locuiesc acum în Rusia".

Banul Mihail Cantacuzino aminteşte, în scrierea sa, pe lîngă neamul Cantacuzino, familiile Văcărescu, Kreţulescu, Vatazzi, Mavrocordat, Ghica, Brâncoveanu şi Cantemir. Scrierea era intitulată *Genealogia Cantacuzinilor, a căror izvorîre se trage din neamul de Valois, din perii de Franţiia, începîndu-se de la anul 800 pogoară pînă la anul 1787* (cam acelaşi titlu poartă o publicaţie pariziană în "Archives Historiques" din 1851). Arătarea originei Cantacuzinilor din dinastia regală a Franţei era cu atît mai ciudată, cu cît vechii Cantacuzini apar în istorie în secolul XI, iar Valois abia în secolul XIII ! Versiunea acestei ascendenţe aparţine lui Teodor Spandugino-Cantacuzino din Constantinopol, care, refugiindu-se la curtea franceză, a închinat în 1547 lui Henri de Valois o scriere despre originea principilor turci. Francesco Sansovino (Veneţia, 1585), Le Beau (Paris, 1775) şi alţi cărturari susţineau aceeaşi origine

[4] Vezi şi *Genealogia familiei Cantacuzino*, apărută în „Trompeta Carpaţilor" din martie 1865.

[5] Vezi şi *Albumul familiei Cantacuzino,* cuprinzînd o alegere de portrete şi documente din colecţia G. Gr. Cantacuzino. Bucureşti, 1902. XVIII planşe.

[6] „Arhiva genealogică", 1912, p. 99. Ioan V. Cantacuzino, credem, este autorul extraselor din condica familiei Cantacuzino din Moldova, publicate în revista „Arhiva" (an. XIII, p. 182).

[7] Identificarea aparţine lui Al. Alexianu, care cunoaşte versurile lui Cantacuzino tipărite în 1795 la Dubăsari şi şase traduceri din literatura străină. Astfel, se respinge ideea descoperirii unui scriitor basarabean necunoscut (revista „Viaţa Basarabiei", 1943, p. 341—350 şi 468—469).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

a Cantacuzinilor din Valois, popularizată la noi de serdarul Gheorghe Saul (1743—1785)[8], medic al domnului Constantin Mavrocordat. Saul a alcătuit spița neamului Cantacuzino în 1765. El a fost unul din informatorii banului Mihail Cantacuzino, care a folosit de asemenea spița familială alcătuită de contesa O'Donnell, fiica aventurierului beizade Radu Ștefan Cantacuzino, creatorul blazonului cantacuzinesc ; elementul impostiirii la această contesă, fiică destoinică a tatălui ei, se observă în arătarea strămunului ei, postelnicul Constantin, cel ucis în 1663, cu numele de *Moghilă-Basarab-Cantacuzino*. Pentru trecutul îndepărtat (generațiile mai sus de Mihail Șaitanoglu din secolul XVI, a căror legătură cu urmașii lui Șaitanoglu nu este temeinic documentar definitivată), banul Mihail Cantacuzino se inspiră din Ducange, cercetătorul istoricilor bizantini[9]. Un Cantacuzino pribeag din Moldova, Șerban medelnicerul, călugărit silit în 1740 din poruncă domnească[10], a înaintat, în același an, un scurt memoriu genealogic, dar — de această dată — autorităților austriace din Maramureș.

Știri istorice asupra unor familii din Sud-Estul Europei le găsim în însemnările călătorilor occidentali, suprasaturate de insinuări și critici arogante, precum și în cronicile grecești. Date genealogice cuprind *Efemeridele* paharnicului C. Daponte (1714—1784), secretarul domnului Constantin Mavrocordat.

Partenie Metaxopulos, arhimandritul mănăstirii Sumela, care s-a pripășit în Țara Românească sub domnia lui Alexandru Ipsilanti, a născocit înrudirea familiei Ipsilanti-Moruzi cu împărații Comneni, difuzînd știrea printr-o istorie a orașului Trapezunt, tipărită la Lipsca în 1775, ca supliment la viața unor sfinți[11] : autorii greci contemporani au repetat această mistificare, cronicarul Atanasie Ipsilanti (m. 1789) însușindu-și chiar numele de *Comnen-Ipsilanti*, deși pînă atunci nu pomenea de înrudirile sale împărătești[12].

În 1782, în Franța, regele Ludovic XVI a recunoscut unui căpitan, Demetrius C. Stefanopoli-Comnen, descendența din Comneni ; căpitanul a murit însă fără copii. Sora acestui Stefanopoli, faimoasa M-me Pérmon, a lăsat și ea două fete : Laura ducesă d'Abrantès (care pomenea în scandaloasele sale memorii pe bejenarii din Italia Calomeros-Bonaparte) și Cecilia, măritată cu Pierre de Geoffre, al cărui fiu, Adolphe-Constant, și nepot, Pierre (mort în 1835 la Atena), pretindeau a fi ultimii bizantini[13]. Nici ei nu aveau nimic comun cu vechii Comneni, probabil ca și contemporanul lor, Hristofor Comneno (1744—1815), pri-

[8] A. Veress, *Istoricul marele serdar Gheorghe Saul*, în „Analele Academiei", „Memoriile Secției Literare", seria III, tom. V, nr. 4, București 1931.

[9] Despre Cantacuzini pînă la domnia lui Șerban Cantacuzino, tratează lucrarea de compilație *Neamul Cantacuzineștilor*, teza de licență a lui Ioan C. Mihalcea tipărită la București în 1889. Scriu, despre Cantacuzini, Ioan Tanoviceanu și Al. Gălășescu, doctorul Eforiei spitalelor civile, care a mai cercetat documentele Ghiculeștilor și a alcătuit o genealogie a familiei Gălășescu.

[10] D. Stănescu, *Monahul Serghie Cantacuzino*, București, 1919, p. 12.

[11] Altă versiune a obîrșiei familiei Ipsilanti, după o carte a lui Bartolomeu de Cutlumuz despre insula Kalki, o coboară din Constantin Xifilin, zis Ipsilanti, mare domestic al Imperiului de Trapezunt pe la 1390.

[12] Hurmuzaki, *Documente*, XIII, 1909 p. 139.

[13] Date completate de Em. Hagi-Moscu.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

beag grec ajuns general în Rusia și vice-președinte de divan în Țara Românească (1811).

J. L. Carra (1743—1793), secretarul suspect al domnului Grigore Al. Ghica, a scos în 1777 cartea intitulată *Histoire de la Moldavie et de la Valachie,* tipărită desigur la Paris, iar nu la Iași, după cum se arată (ediția rusească la Petersburg în 1791). Carra vorbește despre principii Cantemir, Ghica, Petriceicu, Duca, Cantacuzino, Mavrocordat și Brâncoveanu. Din aceste familii, Ghiculeștii întrunesc o literatură bogată, în parte datorată polemicii privitoare la originea Ghiculeștilor moldoveni dintr-o soră a domnului Grigore Al. Ghica, omorît în 1777 de turci, Catinca, măritată cu un Dimitrie Gheorghiade, fiu de sluger, de unde provine numele de Sulgearoglu. Afirmația banului Mihail Cantacuzino, repetată de paharnicul C. Sion, cu privire la originea Ghiculeștilor moldoveni din Sulgearoglu [14], a sprijinit-o publicistul istoric Radu Rosetti (revista „Convorbiri literare", 1902, p. 792 și *Amintiri*, vol. I, p. 238 și urm.), nepot de fiică al ultimului domn moldovean Grigore Al. Ghica. L-a combătut în aceeași revistă (1902, p. 1122) colonelul Mihail G. Ghica (1859—1902); polemica înverșunată au continuat-o I. C. Filitti, Teodor Rîșcanu, Em. Hagi-Moscu, C. Gane și alți publiciști, care s-au pronunțat pentru originea Ghiculeștilor moldoveni din Sulgearoglu, punctul de vedere contrar fiind susținut de O. C. Lecca, Ioan G. Ghica (1863—1935), autorul unei scurte monografii familiale rămasă în manuscris, Vladimir I. Ghica, Radu E. Ghica ș.a. [15] [1].

Despre Ghiculești au scris : în 1855 profesorul J. A. Vaillant (1804—1886) și în 1859 diplomatul francez E. Poujade (1815—1885), soțul unei Ghiculese, ca și alți autori de acest gen, urmărind diverse scopuri. Scriitoarea Dora d'Istria (1828—1888), care era în realitate *Elena Ghica*, măritată cu generalul rus prinț Al. Kolțov-Massalski, a evocat în chip romantic pe strămoșii ei în *Gli Albanesi in Rumenia* (ed. II, Florența, 1873). Profesorul Gaspar Jacova-Merturi, publicînd genealogiile principilor albanezi, greșite în domeniul preocupărilor noastre, pomenește pe Sulgearoglu drept strămoș direct al Ghiculeștilor din Moldova (Roma, 1904, p. 15). Date genealogice fanteziste găsim în prefața cărții *Albania și problema Orientului* (Paris, 1908), ticluită de Albert Ghica (1868—1925), pretendent moldovean la domnia Albaniei. O spiță mai veche a Ghiculeștilor din Țara Românească, alcătuită de Alexandru Ioan Ghica în 1894, a apărut în volumul *Șapte biserici cu averi proprii* (București, 1904).

Publicînd în 1889, la Paris, notițe istorice și genealogice despre Brâncoveni, contele Amédée de Foras, ca și G. G. Bibescu (1834—1902), stăruia asupra Bibeștilor, descendenți prin adopție ai domnului Constantin Brâncoveanu. Despre Bibești scrie și Boulet de l'Orme.

În 1892, Eugen Rizo-Rangabé (n. 1850), fost ofițer grec, a tipărit la Atena *Cartea de aur* a principalelor familii fanariote, adăugînd în

[14] *Arhondologia Moldovei*, Iași, 1892, p. 61.

[15] De pildă, Ferdinand Bartsch crede că nu se poate preciza cine au fost părinții celor dintîi Ghiculești din Moldova, precum și părinții banului Dimitrie Ghica, pomenit de banul Mihail Cantacuzino drept frate al domnului Grigore Al. Ghica ucis de turci în 1777.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ediția a II-a, din 1904, spițele familiilor domnitoare din Moldova și Țara Românească. Fără să discutăm basmele expuse de Rizo-Rangabé pentru trecutul mai îndepărtat, constatăm că el cunoaște relativ bine generațiile contemporane [16]. Valoroase sînt și cele trei volume ale lucrării sale consacrate nobilimii ioniene : Corfu, Chefalonia și Zante, apărute la Atena în anii 1925, 1926 și 1927.

În cîteva ediții apărute la Paris între anii 1891 și 1909, T. Blancard scoate în relief biografiile reprezentanților familiei Mavrogheni, care nu au nimic comun cu venețienii Morosini (origine pretinsă de domnul Nicolae Mavrogheni).

Preocupări de impostură genealogică înregistrăm la „prințul" Dimitrie Rodokanakis (Londra, 1870).

Un fel de „almanah Gotha", ajuns la români, a fost „Calendariul" de la Buda, tipărit în 1817 cu genealogiile împăraților și crailor din Europa și ale voievozilor Moldovei și Munteniei. În ce privește faimosul „almanah Gotha", în această colecție nu au apărut decît puține știri genealogice despre familiile românești : despre Ghiculești, cu portretul domnului din acea vreme — Alexandru D. Ghica (1842), apoi despre Ipsilanti, Kreţulescu (note de Radu Em. Kreţulescu), Brâncoveanu și — cîtva timp — Bibescu, amîndouă prin stăruința începătorului noilor Brâncoveni, Grigore G. Bibescu (1926—1866), zis pompos : Bibescu-Basaraba-Brâncoveanu.

*

Spre sfîrșitul secolului XVIII, numărul boierilor a crescut, cadrele lor înmulțindu-se pentru mărirea veniturilor vistieriei, precum și a profitului personal al domnilor [17]. Deși, de pildă în comparație cu Franța, numărul celor privilegiați pare relativ mic [18], totuși înmulțirea clasei stăpînitoare, care avea cît pe ce să se constituie oficial în urma refor-

[16] Rizo-Rangabé a trimis un chestionar, cu o listă de abonare, diverșilor reprezentanți ai unor familii, care i-au și comunicat ceea ce au găsit de cuviință. Despre Cantacuzini, i-au scris G. Gr. Cantacuzino din România și generalul Mihail Cantacuzino din Rusia. Despre Cantacuzino-Pașcanu a cerut lămuriri cărturarului Alexandru (Zizine) Cantacuzino (*1829—1899*) (A. R., doc. MCDLVII/111).

[17] Sub domnia lui Ioan Sturza, în Moldova s-a trecut peste restrîngerea privilegiilor și numărul celor căftăniți a crescut simțitor (G. Ghibănescu în „Arhiva Genealogică", 1912, p. 74 ș.a., și *Surete și izvoade*, vol. X, 1915, p. 263—283 ; I. Corfus, în „Revista Istorică Română", XVI, 1946, p. 360—363). De la 1829, a se vedea în ziare pagini întregi de conferiri de boierie sub domniile lui Mihail Sturdza și Grigore Al. Ghica și în timpul căimăcămiilor. Vezi *Lista rangurilor de boieri de obștie în stare de acum (1835) după cercetare făcută de Gheneralnica adunare*, publicată la Iași în 1835 și care conține 853 persoane : beizadele 1—5, logofeți, hatmani, vornici, vistiernici și postelnici 6—72, agale 73—124. spătari 125—203, bani 204—237, comisi 238—307, căminari 308—407, paharnici 408—525, serdari 526—642, stolnici 643—717, medelniceri 718—773, cluceri 774—801, slugeri 802—831, pitari 832—839, jitniceri 840—843, șătrari 844—853. Lista boierilor tipărită în adaosul la „Buletinul Moldovei" (12 august și 23 septembrie 1851, nr. 13 și 25) conține : 17 logofeți, 59 vornici, 3 hatmani, 1 vistiernic, 47 postelnici, 102 agale, 130 spatari, 45 bani, 152 comisi, 174 căminari, 134 paharnici, 325 serdari, 179 stolnici, 153 medelniceri, 168 cluceri, 334 slugeri, 315 pitari, 19 jitniceri, 235 șătrari, total 2592 persoane, publicîndu-se în continuare liste de completare a celor omiși și numeroase liste a celor conferiți mai tîrziu de domn și caimacami.

[18] I. C. Filiti, în „Revista Arhivelor", 1927, p. 49 și 1928—1929, p. 357—358.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

melor Regulamentului Organic, a împovărat situaţia oamenilor neprivilegiaţi.

În ce priveşte spiţele de neam răzeşeşti, ele continuă să fie folosite în Moldova. La Biblioteca Academiei găsim zeci de asemenea scrieri. Spiţa de neam a răzeşilor din Moineşti-Bacău datează din 1786. Spiţa de neam a răzeşilor care se trag din Toader Trudescu este alcătuită în 1802 de Iordache Lozonski ot vistierie, după scrisorile şi dovezile ce au răzeşii de pe moşia Trudeşti. Spiţa neamului ce scoboară din clucerul Vasiliuţă Ciornei este alcătuită în 1806 de Grigore Dascălul. De la 1810 datează spiţa neamului Kogălniceanu, întocmită „pe cît a putut înţelege din scrisori" de Ilie Kogălniceanu, apoi spiţa neamului lui Antohi Duca, ce se trage din postelnicul Ilie Vrabie, precum şi spiţa neamului Hîncu şi Busuioc ce se trage din fata lui Ioan Abaza. Spiţa neamului ce scoboară din Avram Misihănescu, bătrînul moşiei Jorăştii ş.a., este alcătuită în 1811 de Toader Vîrgolici vornic de poartă. Din acelaşi an datează spiţa de neam a răzeşilor ce se trag din bătrînul Todică din Ghermăneştii Orheiului, precum şi spiţa lui Gaspar, alcătuită de Dumitraşcu Meleghi vornic de poartă. Spiţa de neam a clucerului Sandu Albotă este adeverită în 1820 de vornicul Andronache Donici. Spiţa de neam a lui Ghedeon Vîrgolici monahul a fost întocmită în 1828 înaintea vornicului Costache Konaki, ş.a.m.d. Sînt şi numeroase spiţe ale ţiganilor robi.

Cercetînd istoricul mănăstirii şi al moşiei Japca, a trebuit să publicăm patru spiţe ale neamurilor răzăşeşti : Furdui, Budeci şi Malai-rău, cea din urmă înfăţişînd în 1812 şase generaţii ; la 1 ianuarie 1827, ţăranii din Japca îşi arătau înrudirea nu dintr-o înfumurare aristocratică, ci din nevoia de a-şi vinde răzeşia :

„Stînjenii aceşti ce i-am dat danie şi vînzare sînt din bătrînul Grigoraş Budeci, care bătrîn este talpa acii moşii Japca, şi noi tragim la creanga Ilincăi, din Ilinca Sofronia, din Sofronia Anton sîn Ştefan Iurăşco, care au ţinut pe această Sofronie, şi Anton este nouă tată vînzătorilor, şi, după alegerea stînjenilor din spiţa acii moşii, am vîndut stînjănii arătaţi" [19].

Cu atît mai mult boierii băştinaşi, încă înainte de înstrăinarea unor părţi ale Moldovei, erau preocupaţi de întocmirea spiţelor de neam şi căutau să-şi stabilească obîrşia nobilă nu numai pe linia bărbătească, dar şi pe cea femeiască (documentul divanului Moldovei eliberat la 25 august 1773 fraţilor Criste, viitori baroni bucovineni, şi publicat de noi după o traducere rusească) [20]. Înregistrăm chiar, acum o sută şi ceva de ani, încercarea de a-şi preciza pe cei 16 ascendenţi — *les seize quartiers* — a fraţilor Balş. Comisul Iancu Balş (1784—1839), al cărui rang boieresc nu corespundea celui de şambelan, dar care a adus multe servicii Rusiei, probabil ca să obţină demnitatea de şambelan, în ajunul primirii distincţiei a căutat să-şi precizeze ascendenţa ; mai nebuloasă apărea originea mamei sale, Pulheria Ianculeu. Astfel s-a scris *Însemnare arătătoare de 16 neamuri ale boierilor Alexandru şi Ioan Baluş şi a*

[19] G. Bezviconi, *Mănăstirea Japca*, Bucureşti, 1942, p. 224.

[20] G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, vol. I, Bucureşti, 1940, p. 205.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

surorii sale Ecaterina Toranu[21] *di pi tată și di pi mamă*, găsită de Ioan Tanoviceanu[22] în arhiva Olgăi Catargi din Cobîlnea.

La Arhivele Statului din Chișinău (dosarul nr. 60, din 1844) și la biblioteca Academiei[23] am descoperit arborele genealogic al neamului Balș, întărit în anii 1813—1814 de domnul Scarlat Kallimaki [2] și care scoboară pe Bălșești din domnitorii muntenegreni Balșici, ceea ce este discutabil, în timp ce zelul genealogiștilor noștri a mers mai departe în a arăta ascendența Bălșeștilor în familia *del Balzo* din Neapole, care s-ar trage din conții *Baux* din Provence și chiar din craii veniți să se închine lui Cristos la Betleem... Problema descendenței Bălșeștilor din Balșici rămîne nelămurită, cu atît mai mult cu cît Balșicii din secolele XIV—XV — poate — nici nu întrec ca vechime pe Bălșeștii moldoveni și nici nu lasă urmași pe linie bărbătească[24]. Probabil, pentru a sluji cauza lui Milan Obrenovici, domnitorul Serbiei, fiu al unei Catargi, învățatul nostru B. Hasdeu spunea[25] că din Balșicii muntenegreni scoboară familia Catargi.

Cu privire la originea altui neam moldovenesc, Sturza sau Sturdza, știm că izvorul comun al genealogiei sale, reprodusă și de cercetătorul rus A. Lobanov-Rostovski (ed. 1875 a revistei „Russkaia starina" și ed. 1895 semnată de autor), se află în lucrările unei Comisii anume instituite în 1840 de domnul Mihail Sturdza. Materialul genealogic cules de Comisie (din care făceau parte logofătul D. Sturdza, vornicii C. Sturdza și I. Neculce, nepot al Sturdzeștilor, vistiernicul A. Sturdza și aga Gheorghe Asaki, arhivarul Statului) trebuia să justifice năzuințele mai vechi ale domnului[26] de a se încuscri cu aristocrația străină, precum și să sprijine ideea înființării, în anii 1841—1848, în Rusia, a fideicomisului prinților Gagarin-Sturdza, urmași ai diplomatului rus A. S. Sturdza, vărul domnului. *Genealogia familiei Sturdza sau Turzo*, întocmită de Asachi[27], s-a și tipărit la Iași în 1842 ; un frumos manuscris și stema neamului de la 1 mai 1842 se păstrează la Biblioteca Academiei. Radu Rosetti povestește că, pe temeiul unei diplome falsificate de niște frați Boer, obîrșia Sturdzeștilor (care pînă atunci poartă numele de Sturza) se arăta din Ioan Vlad Turzo sau Turdzo, voievod inexistent al Moldovei[28], iar pe de altă parte a Carpaților — duce de Amlaș și Făgăraș (fals reprodus — după Vaillant — în lucrările lui E. Rizo-Rangabé, în timp ce O. G. Lecca scoboară pe Sturdzești din italienii Struzza din secolul XII). Am cercetat scriptele lui Nicolae Turzo din Bihor, de la 1846, care susținea înrudirea familiei Turzo din Ungaria cu Sturdzeștii (Biblioteca Academiei, manuscrisele românești nr. 3380, p. 5 și

---

[21] Baroana Riouf de Torenc.

[22] „Arhiva genealogică", 1913, p. 98—99.

[23] Doc. CCXI/30.

[24] D. Cantemir spune că sînt *două* neamuri Balș, ceea ce e greu de crezut. Totuși, comp. M. Romanescu, *Intre Balsici și Balș*, „Arhiva Genealogică Română", 1944, p. 79. A mai circulat documentul fals din 1477, despre cnejii Balș veniți în Țara Românească...

[25] *Etymologicum magnum Romaniae*, apendicele la familia Balș.

[26] Radu Rosetti, *Amintiri*, vol I, p. 231.

[27] *Uricariul*, XVI, p. 413.

[28] Alt domn inexistent al Moldovei este Gheorghe Mavros, din 1685, pretins ascendent al familiei contale Mavros.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

urm., şi nr. 3395, p. 3 şi urm.). În *Gherbovnicul* rusesc (volumul X, 4) se vorbeşte despre familia prinţilor Gagarin-Sturdza, cu vechime din secolul XIV, diploma de indigenat fiindu-i conferită la 29 februarie 1679 în Transilvania de principele Mihail Apaffi. Alexandru A. C. Sturdza (1867—1916), popularizator al istoriei noastre în străinătate, a reprodus întregul material genealogic în volumul închinat domniei lui Mihail Sturdza (Paris, 1907) [29]; lucrînd ca de obicei din însărcinarea familiilor colecţionare de documente, acelaşi autor a scris despre Mavrocordaţi şi a mai scos în 1915 un volum de documente asupra relaţiilor româno-ruse, care trebuia să constituie un al treilea volum al lucrării consacrate domniei lui Constantin Brâncoveanu.

O dată cu spiţa neamului Sturdzesc, în 1842 în „Gazeta de Transilvania" şi în „Foaia pentru minte" a apărut spiţa neamului mitropolitului Veniamin Kostachi, întocmită de căminarul Iordache Mălinescu [30], fostul secretar al Arhivelor Statului din Iaşi, care — probabil fără nici un temei documentar — scobora pe Kostăcheşti din Boldur, vornicul lui Ştefan cel Mare. Un urmaş al familiei Kostaki, hatmanul Iordache (1798—1837), folosindu-se de aceeaşi tradiţie din acea vreme, s-a şi numit puţin înainte : Boldur-Lăţescu.

Bătrîni sfătoşi, cum era şătrarul Ioan Bălăceanu (m. 1807), se îndeletniceau cu trecutul familiei lor, spiţa neamului Bălăceanu (în posesia lui Em. Hagi-Moscu) fiind scrisă, după spusele şătrarului, de Gherasim Rătescu (m. 1844). episcopul Buzăului (1819—1824), a cărui mamă era o Bălăceancă. În unele cazuri de litigiu, aflăm acte sprijinite pe spiţe de rudenii, unele adevărate, altele ticluite, trebuincioase totuşi instanţelor judecătoreşti. Aşa, în procesul pentru moştenirea ultimului Cîndescu, paharnicul Dimitrie Lehliu a prezentat o spiţă a neamului Lechliu. Procese pentru moşteniri — Vartic [31], Matasaru [32] — crează o întreagă literatură genealogică.

Povestirile de odinioară despre „fost-au-fost" al strămbunilor îmbogăţesc şi ele cunoştinţele genealogice. În Moldova, însemnările lui Ioan I. Gafencu din Dolheni datează de prin anii 1763—1790. Grigore I. Paladi şi-a scris în 1803 genealogia grecească a neamului. Spiţa paharnicului Petrache Cîrjă (1785—1831) din Fălciu e alcătuită în 1815. Spiţe şi însemnări lasă postelnicul Ştefan Ghindă, stolnicul Mihalache Mavrodin, stolnicul Alecu Avram, văr de-al doilea al poetului V. Alecsandri, Teodor Vîrnav (n. 1801), autor al *Istoriei vieţei mele*, şi Ghedeon Vîrnav din Folticeni [33], care a transcris o spiţă **din 1631** a neamului său, Dimitrie I. Ghiţescu (1814—1889) din Drăgăneşti-Ghiţeşti, Manolache V. Morţun (1821—1893) din Folticeni ş a.m.d.

---

[29] Spiţa genealogică a Sturdzeştilor a fost tipărită la Paris în 1904.

[30] În arhivele familiei Bogdan din Oneşti-Bacău, se păstra o spiţă a familiei Rosetti, întocmită, în acelaşi deceniu, de Iordache Mălinescu.

[31] „Din trecutul nostru", nr. 28—30, 1936, p. 38—43.

[32] Lucrarea lui I. A. Narli a apărut la Iaşi în 1901.

[33] A. Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 142.

[1] Controversa a fost definitiv solutionată, dovedindu-se valabilitatea tezei Sulgearoglu : Ştefan S. Gorovei. *Observaţii noi într-o controversă veche (familia Ghica din Moldova)*, în *AIIAI*, XV, 1978, p. 315—324.

[2] A fost editat între timp : Maria Dogaru, *Un armorial românesc din 1813. Spiţa de neam a familiei Balş dotată cu steme*, Bucureşti, 1981.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

RADU CREȚEANU

GENEALOGII ȚĂRĂNEȘTI *

Titlul prezentei comunicări va fi surprins, poate, pe unii dintre auditori. Într-adevăr, necesitatea alcătuirii unor genealogii s-a făcut simțită la noi, pînă în prezent, mai mult în cercetarea așa-zisei epoci feudale și în legătură cu clasele dominante din această epocă : familiile domnitoare și boierimea. De aceea, cînd se pronunță cuvîntul *genealogie*, se subînțelege *genealogii boierești*. Faptul este ușor de înțeles, avînd în vedere rolul de frunte jucat de boierime în viața politică și culturală de altădată. Totuși, acest rol nu ar justifica numaidecît cercetarea genealogică a boierimii — și nici nu ar fi fost posibilă dealtminteri — dacă aceasta nu ar fi constituit, totodată, o clasă bine închegată, care s-a constituit și s-a conservat pe baza transmisiunii ereditare a unor valori, atît materiale cît și ideale · un patrimoniu, un nume, uneori un titlu sau o stemă. *Notorietate* și *continuitate* apar, prin urmare, ca cele două elemente esențiale ce justifică studiul genealogic al familiilor domnitoare, al unei nobilimi și, s-ar putea spune, al oricărei elite, numai că în cazul unei elite nu sociale, ci intelectuale sau culturale, cum ar fi unele dinastii de artiști sau de meseriași, elementul de *continuitate* este reprezentat prin unele însușiri, concepții artistice sau metode de lucru transmise de la o generație la alta.

S-ar părea că observațiile de mai sus exclud rostul genealogiilor țărănești. Într-adevăr, dacă țărănimea, ca pătură socială, este strîns legată de pămînt și de transmisiunea lui ereditară, ea este totodată, prin excelență, și clasa celor mulți și obscuri. De aceea, se poate pune problema utilității genealogiilor țărănești și efectiv, cu ocazia lucrărilor noastre pe teren în acest domeniu, am fost deseori întrebat ce rost, ce interes au ele. Scopul prezentei comunicări este tocmai de a schița un răspuns la această întrebare.

Un prim fapt care trebuie relevat este că nici în trecut, iar astăzi și mai puțin, avînd în vedere nivelarea claselor sociale și democratizarea învățămîntului, contrastul indicat mai sus între o elită socială și

* Comunicare citită în cadrul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", la 17 mai 1973.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

intelectuală, pe de o parte, și o țărănime obscură, pe de altă parte, nu corespunde — sau nu mai corespunde — realității. Dovada acestui fapt stă în numărul mare de intelectuali proveniți din mediul sătesc. Procentul lor poate fi calculat prin metodele statistice obișnuite. Recurgînd, însă, și la cercetarea genealogică, se pot obține interesante rezultate, prin evidențierea unor adevărate neamuri de intelectuali. În sensul acesta, menționăm lucrarea a doi învățători doljeni, Policarp Voinea și Oprea Chiriță, *Istoricul școlii din Drănic-Dolj* (Craiova, Centrul de Științe Sociale al Academiei, 1970), la sfîrșitul căreia se află arborele genealogic al neamului lui Biță Chiriță. Descendența pe trei generații a acestui țăran analfabet însumează astăzi 121 de persoane, din care 69 de intelectuali (29 cu studii universitare) față de numai 52 de țărani. Iată o dovadă grăitoare a ceea ce însumează țărănimea noastră pentru formarea și împrospătarea intelectualității românești. În aceeași ordine de idei, cu prilejul ultimei campanii antropologice în colectiv la care am luat parte, anume în satul Rîul Alb (com. Bărbulețu, jud. Dîmbovița), în vara anului 1972, am aflat un arbore genealogic prin care învățătorul pensionar Marin Popescu a reconstituit, pe bază de documente, genealogia întregului său neam, pînă la un popă Barbu, atestat în prima jumătate a veacului XVII. După o succesiune de șase generații de preoți, seria se întrerupe în prima jumătate a veacului XIX prin ivirea unui Marin, om înstărit, ce ia numele de Muscalu, iar descendenții lui — care se numesc unii *Ionescu* (după un fiu prenumit Ioniță), alții *Popescu* (în amintirea preoților din primele generații), dar sînt îndeobște desemnați de localnici sub numele de *Muscălești* — au dat pe departe cel mai mare procentaj de intelectuali din sat, majoritatea însă plecați astăzi la București, Tîrgoviște sau în centrele industriale din zona Sinaiei și Brașovului. Dacă s-ar căuta cu atenție, s-ar releva acest fenomen în foarte multe sate. De altfel, multe monografii sătești, printre care se numără lucrări valoroase, cuprind și genealogiile principalelor neamuri.

Dar promovarea intelectuală nu este singurul aspect ce justifică cercetarea genealogică a țărănimii. Această cercetare poate da interesante roade și în domeniul istoriei sociale, în sensul unei mai precise conturări a claselor sociale de altădată. Se știe, de pildă, cît de apropiate sînt, în satele de moșneni din regiunea deluroasă a Olteniei, noțiunile de *boier, boiernaș, mazil, boier de neam, moșnean.* Credem că studiul genealogic al populației unor asemenea sate ar putea aduce o contribuție la cunoașterea stratificării claselor sociale din trecut. În această direcție, nu putem să nu menționăm amplele cercetări efectuate de prof. Eugen D. Neculau în colțul opus al țării, în satul său natal Ungureni (jud. Botoșani), unde a și înființat o foarte activă Universitate populară. Este vorba de un vechi sat de ungureni, care s-au statornicit pe aceste meleaguri acum cîteva sute de ani, căsătorindu-se cu fiice de răzeși din neamul nobil al lui Boris Braevici, boier în sfatul lui Alexandru cel Bun. Acest sat, împreună cu cele 12 sate din jurul lui, ce constituie microregiunea Ungureni, au făcut obiectul unor ample monografii cu caracter istorico-social, ce cuprind și genealogiile tuturor neamurilor de răzeși și de boieri care au stăpînit aceste locuri, genealogii întocmite de

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

prof. Neculau cu concursul unor reprezentanți ai acestor neamuri, pe care a știut să-i mobilizeze și să-i pasioneze pentru acest fel de lucrări. Întrucît toate aceste lucrări sînt inedite și nădăjduind că ele vor face obiectul unei osebite prezentări în cadrul Comisiei chiar de către prof. Eugen D. Neculau, ne vom mulțumi cu această semnalare.

Atît promovarea intelectuală a țărănimii cît și interpătrunderea claselor sociale de altădată constituie, așadar, aspecte interesante ale problemei țărănimii, ce pot fi lămurite într-o mare măsură prin cercetarea genealogică. Totuși, în ambele cazuri, este vorba de fenomene de suprastructură. Ceea ce este esențial, și nu poate fi dezvăluit plenar decît cu ajutorul studiului genealogic, este însăși ființa biologică a țărănimii și însăși structura ei socială.

Spre deosebire de oraș, de orice porțiune de oraș (cartier, stradă, imobil de locuință etc.). precum și de orice comunitate cu caracter profesional (instituție, întreprindere, breaslă), satul este o grupare socială structurată temeinic pe familii și neamuri, care, prin continuitatea de viață pe aceleași locuri și prin multiple legături de rudenie la nivelul generațiilor succesive, posedă un caracter mai mult sau mai puțin marcat de omogenitate socială și biologică. Spre deosebire de marile orașe, a căror populație tinde spre pulverizare, spre destrămarea familiei și spre promovarea ca unitate socială a individului, sau, în cel mai frecvent caz, a familiei reduse la cei doi soți cu copiii necăsătoriți, în lumea rurală mai este încă valabil, în linii mari, principiul enunțat de Auguste Comte : "La société se compose de familles et non d'individus". De aceea, orice cercetare în mediul rural, în orice direcție ar fi făcută ea, este sortită să rămînă incompletă cît timp, alături de metodele statistice pe care se bazează cu precădere sociologia modernă, nu se va întreprinde și studiul familiilor pe baza metodei genealogice.

Acest adevăr a fost înțeles de școala sociologică românească din trecut, fiind subliniat în numeroase rînduri de exponenții ei, ca D. Gusti, H. H. Stahl și alții. Astfel, în lucrarea *Monografia sociologică, rostul, metoda și problema ei,* apărută la București în 1930, Traian Herseni recomandă să se studieze, „după genealogii, familiile originare și cele provenite din alte părți [...], pentru determinarea unității biologice a satului, a gradului de omogenitate sau diferențiere". De asemeni, H. H. Stahl s-a folosit foarte mult de spițele de neam, aflate la oameni sau stabilite de dînsul, pentru cercetarea modului de stăpînire și de transmisiune a pămîntului în satele noastre devălmașe, a privilegiului masculinității, a memoriei sociale și a altor probleme sociologice. În lucrările sale de metodologie — *Tehnica monografiei sociologice* (București, 1934) și *Monografia unui sat, cum se alcătuiește* (București, 1939) — H. H. Stahl subliniază necesitatea studiului genealogic al familiilor și neamurilor. Trebuie menționată și excelenta teză de doctorat a cercetătoarei Xenia Costaforu, *Cercetarea monografică a familiei, contribuție metodologică* (București, 1945), în care un capitol de opt pagini este consacrat necesității și tehnicii alcătuirii spițelor de neam. Mai multe monografii sociologice din perioada anilor 1930—1945 cuprind efectiv tabele genealogice, dar de cele mai multe ori lipsite de indicația anului de naștere a indivizilor, a familiilor în care au intrat fetele prin căsătorie, a locului de

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

naștere a elementelor imigrate, date fără de care dinamica populației, gradul de endogamie sau de exogamie, consangvinitatea și alte aspecte importante nu pot fi urmărite.

După cel de-al doilea război mondial, sociologia în general și sociologia rurală îndeosebi, discreditată oarecum de importanța excesivă acordată de unii cercetători factorului biologic față de cel social — lucru de care s-au folosit teoreticienii rasismului — a cunoscut o pronunțată eclipsă. Această situație s-a prelungit pînă în ultimii ani, cînd a luat ființă, pe temeiuri noi și cu o nouă orientare, școala sociologică românească modernă de sub conducerea prof. Miron Constantinescu, care folosește curent genealogiile în cercetările cu caracter social și demografic pe care le întreprinde în mediul rural.

Disciplina în care, după cel de-al doilea război mondial, genealogiile au căpătat cea mai amplă folosire a fost însă *antropologia,* cum este și firesc dacă ne gîndim la importanța factorilor de ereditate și de consangvinitate în determinarea caracterelor somatice. Prima cercetare antropologică de mare anvergură, întreprinsă de Centrul de Antropologie al Academiei sub conducerea prof. dr. Horia Dumitrescu (fost colaborator al lui D. Gusti și al celebrului prof. Fr. Rainer), a avut ca obiectiv satul Clopotiva (jud. Hunedoara) și s-a concretizat într-o monografie masivă, intitulată *Cercetări antropologice în Țara Hațegului-Clopotiva,* apărută sub îndrumarea acad. Ștefan Milcu și a prof. Horia Dumitrescu (București, 1958). Iată ce scrie, în problema care ne interesează, Traian Herseni, autorul, în cadrul acestui volum, al unui important studiu genealogic : „În antropologie, ramura care a recurs în chip necesar la studiul genealogic al populației a fost antropologia genetică. Pentru aceasta, genealogiile constituie treapta primară a cercetărilor, cu privire la transmiterea caracterelor umane prin ereditate. În acest cadru, genealogiile sînt menite să stabilească gradul exact de rudenie al unui grup uman, coeficientul de consangvinitate. Pe acest temei, celelalte metode și tehnici ale antropologiei (ca antropometria, hematologia, dactiloscopia, examenul clinic etc.), pot stabili valoarea reală a eredității în comparație cu determinările directe ale mediului, cu efectele migrațiilor etc.". În continuare, autorul arată că genealogiile nu sînt utile numai *antropologiei genetice. Ele pot fi de folos într-o măsură foarte mare* și studiilor de antropologie etnică, adică a acelei ramuri a antropologiei care, pornind de la datele antropologiei generale, caută să determine compoziția antropologică a unei populații, sub influența complexă a eredității, a mediului fizic și social, a migrațiilor, a factorilor demografici (natalitatea, mortalitatea, nupțialitatea) și sociali (instituțiile matrimoniale, privilegiul masculinității, moravurile sexuale). Depistarea și cercetarea acestor factori se pot face cu precădere în cadrul studiului antropologic al familiei, deci cu ajutorul genealogiilor.

În aplicarea acestor principii, Traian Herseni a întocmit un studiu genealogic al populației satului Clopotiva, care, după părerea noastră, constituie un model al genului, studiu în care un loc important a fost acordat factorilor demografici și sociali mai sus menționați. Baza studiului o constituie cele 54 de tabele genealogice ale principalelor grupuri de familii din Clopotiva, publicate în anexă. Fiecare tabel este împărțit

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în sectoare, pentru înlesnirea trimiterilor. Tabelele genealogice cuprind şi descendenţa în linie femeiască, ceea ce constituie un avantaj din punctul de vedere al studiului consangvinităţii şi al includerii familiilor mai puţin importante, fără genealogii proprii, însă prezintă dezavantajul de a încărca prea mult tabelele, care devin greu de urmărit şi chiar de manipulat.

Tot în cadrul cercetărilor antropologice în judeţul Hunedoara, şi de către acelaşi colectiv al Academiei, au fost studiate în anii următori satele Bătrîna, Nucşoara şi Cîmpu lui Neag, acţiuni care s-au concretizat în două volume : *Cercetări antropologice în ţinutul Pădurenilor — satul Bătrîna* (Bucureşti, 1961) şi *Structura antropologică, privită comparativ, a satelor Nucşoara şi Cîmpu lui Neag* (Bucureşti, 1966). Primul volum cuprinde spiţele genealogice ale întregii populaţii a satului, inclusiv, la fiecare individ, fotografia antropologică şi schema caracterelor somatice. Această interesantă inovaţie a fost reluată şi în cel de-al doilea volum, însă la un număr restrîns de familii şi cu trimiterea la fişa antropologică pentru caracterele somatice.

Cercetărilor antropologice din judeţul Hunedoara le-au urmat cele efectuate în nouă sate din Oltenia, alese ca reprezentative pentru diferitele zone geografice : Cloşani, Peştişani şi Bărbuleşti pentru zona de munte, Şovarna şi Văgiuleşti pentru zona deluroasă, Castranova şi Rogova pentru cîmpie, Negoiu şi Grojdibodu pentru lunca Dunării. În campaniile respective, s-au întocmit tabele genealogice, fie ale întregii populaţii a satului, cînd acesta a fost mai mic (de exemplu la Cloşani), fie numai ale principalelor familii. În şase din cele nouă sate, cercetarea genealogică a fost făcută de noi. Rezultatele cercetărilor antropologice din Oltenia au fost publicate în volumul *Atlas antropologic al Olteniei,* apărut, ca şi cele precedente, sub îngrijirea acad. Ştefan Milcu şi prof. Horia Dumitrescu, în anul 1968. Avînd în vedere că cercetarea a cuprins de data aceasta nouă sate şi prin urmare un număr mult mai mare de persoane, nu a fost posibilă publicarea tabelelor genealogice, care au constituit, însă, un element de seamă în formarea concluziilor privind structura antropologică a populaţiei din Oltenia.

A urmat o acţiune de mare anvergură, desfăşurată în decurs de şapte ani, în cadrul cercetărilor complexe întreprinse în zona Porţilor de Fier, paralel cu edificarea marelui sistem hidroelectric de la Gura Văii. Cercetările antropologice, inclusiv studiile genealogice, efectuate în 20 de sate, sînt concretizate în linii mari în capitolul şi graficele cuprinse în masivul *Atlas complex al Porţilor de Fier,* publicat de Grupul de cercetări complexe „Porţile de Fier" al Academiei, iar în mod mai amănunţit, în monografia antropologică aflată sub tipar.

Personal, noi am lucrat la Porţile de Fier într-un singur sat, Bigăr, sat de munte locuit de cehi imigraţi din ţara lor în prima jumătate a veacului trecut şi care şi-a păstrat într-un mod cu totul remarcabil etnicitatea. Numărul relativ redus al populaţiei ne-a permis să facem un studiu demografic şi genealogic complet, din care reiese gradul de endogamie ridicat al satului. Într-adevăr, din numărul total al populaţiei în viaţă, care în anul 1970 era de 487 de locuitori, 434 (89%) s-au născut în Bigăr şi amîndoi părinţii la fel, 44 (9%) s-au născut în Bigăr, iar

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

unul din părinți în alte localități și numai 9 (2%) s-au născut în alte sate. Persoanele imigrate sînt aproape toate originare din alte sate de cehi din această parte a țării, în special din Sf. Elena (19 cazuri) și din Eibenthal (10 cazuri). Imigrările de elemente alogene se rezumă — în decurs de 150 de ani — la două cazuri : un român din satul învecinat Berzeasca, din care s-a născut un copil, și o româncă din Berevoești-Argeș, din care au rezultat cinci familii. Așa cum se întîmplă de obicei la grupurile biologice foarte stabile, populația este structurată pe un număr redus de neamuri numeroase, spre deosebire de populațiile mobile, care tind spre o pulverizare de tipul opus. Pentru a exemplifica acest fapt, precum și tehnica de lucru folosită, ne permitem să vă înfățișăm tabelul genealogic al neamului cel mai important din satul Bigăr, neamul Mleziva. El pornește chiar din strămoșul întemeietor al neamului, Mleziva Johann, care a sosit din Kladsko (Cehoslovacia), cu primul lot de coloniști, în anul 1827. Tabelul, care a fost prezentat de prof. Horia Dumitrescu la Congresul internațional de antropologie de la Praga din anul 1971, însumează, stratificați pe șapte generații, 247 de indivizi, din care 168 în viață (29% din populația totală a satului), grupați în 47 de familii.

Și acum, cîteva indicații despre tehnica studiului genealogic. Prima operație — aridă, dar absolut necesară, fiindcă oferă un punct de plecare și o schemă a populației satului — este copierea registrului de evidența populației sau a registrului agricol.

Urmează culegerea datelor necesare pentru întocmirea tabelelor genealogice. Ele se pot împărți în trei categorii : 1) *date documentare*, pe care le pot furniza actele de stare civilă, mitricele bisericești, foile de zestre, pomelnicele și alte acte ; aceste documente sînt în general puține la număr, greu de găsit și greu de consultat ; căutarea și descifrarea lor consumă mult timp, care ar putea fi întrebuințat mai cu folos ; 2) *ancheta individuală*, om cu om, sau mai precis familie cu familie : Este metoda de bază, insuficientă însă și ea, fiindcă, în majoritatea cazurilor, oamenii nu-și cunosc înaintașii, mai departe decît părinții și bunicii lor ; o dificultate suplimentară o constituie faptul că — mai ales vara, cînd au loc în general campaniile de cercetare — oamenii sînt plecați la lucru și se pierde mult timp în căutarea lor ; 3) de aceea, ancheta trebuie completată prin *datele suplimentare* furnizate de unele persoane, mai întotdeauna oameni în vîrstă și în special femei, care cunosc bine înrudirile la nivelul generațiilor mai vechi, ceea ce permite legarea spițelor fragmentare obținute de la ceilalți locuitori. Cu doi-trei informatori buni, aproape că se poate întocmi întreaga genealogie a satului.

Odată strînse datele primare, sub formă de fișe și crîmpeie de genealogii pentru fiecare familie în parte, împreună cu legăturile stabilite prin informatori, se întocmesc tabelele genealogice pe grupuri de familii sau neamuri. La întocmirea tabelelor, am menținut modelul stabilit de Traian Herseni pentru monografia Clopotivei, cu singura deosebire că am renunțat la includerea descendenței feminine, procedînd — conform metodei folosite obișuit în genealogie — prin trimiteri la neamul în care femeile au intrat prin căsătorie. Nu am adoptat unele notații

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

convenționale folosite de genealogiști străini, socotindu-le greu de urmărit de către nespecialiști, cum ar fi înșiși membrii colectivului de cercetare pentru care tabelele sînt întocmite.

Se întîmplă, însă, uneori, chiar la începutul campaniei, ca să se ceară de către medicii colectivului date despre ascendența, descendența și consangvinitatea unor persoane la care s-au detectat boli sau tare ereditare ; aceasta obligă pe genealogist să întocmească, în cel mai scurt timp, cele 16 cartiere, sau în cel mai rău caz cele opt cartiere ale suspecților, ceea ce nu este întotdeauna așa de ușor.

Acestea ar fi cîteva indicații privind genealogiile țărănești în cadrul cercetărilor antropologice. Nu voi abuza de răbdarea Dv., abordînd și alte discipline la care studiul genealogic al populației rurale s-a dovedit necesar., Ne vom mărgini a menționa că, în cadrul cercetărilor complexe din zona Porților de Fier, un voluminos material genealogic s-a strîns și de către colectivele de etnografie și de lingvistică, la care noi însă nu am participat. Acest fapt nu face decît să confirme ceea ce spuneam la începutul prezentei comunicări : anume, că nici o cercetare privind țărănimea, indiferent de domeniul ei, nu va putea fi completă dacă, alături de metodele statistice obișnuite, nu se va întreprinde și studiul genealogic al populației.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

I. C. MICLESCU-PRAJESCU

CONTRIBUȚII LA BIOGRAFIA POETULUI MATEI MILLO (1756—1801) *

În biserica de la Spătărești, la vreo 3 km de Fălticeni, își doarme somnul de veci un poet moldovean din veacul XVIII.

O piatră de mormînt, cu slovele aproape șterse de mărama ușoară, dar necruțătoare, a Vremii ; un caiet cu cîteva file îngălbenite, păstrat în Muzeul orașului Fălticeni ; cîteva însemnări în puținele cărți rămase dintr-o bibliotecă odinioară vastă — iată singurele mărturii ale vieții scurte, dar pline de farmecul unei firi neastîmpărate, unei culturi deosebite, unui spirit fin și caustic, dar mai ales a năzuinței către frumos, care au caracterizat pe spătarul Matei Millo.

Aceste însușiri le regăsim peste două generații, pesemne datorită acelor salturi stranii, dar totuși proprii naturii, în firea nepotului său de fiu, artistul dramatic cu același nume, actorul Matei Millo. Poate că în geniul acestuia găsim moștenirea cea mai de preț lăsată neamului nostru de Matei Millo poetul.

Controversa Tanoviceanu — Gorovei.

Defunctul profesor I. Tanoviceanu, oltean îndrăgostit de trecutul Moldovei, are tot meritul de a fi scos din negura uitării și așezat la loc de cinste, în scrinul tradiției noastre, atît memoria, cît și operele poetului de la Spătărești. Acestea formează subiectul comunicării făcute în ședința Academiei Române din 13 martie 1898 [1].

Căutînd să afle autorul unei traduceri în versuri române a piesei lui Régnard, *Les Ménechmes,* Tanoviceanu descoperă că un Millo, în veacul XVIII, scrisese poezii și că acestea s-ar afla în păstrarea familiei lui, la Fălticeni. El găsește acolo caietul cuprinzînd poeziile lui Matei Millo, tatăl lui Vasile Millo și bunul marelui artist dramatic Matei Millo. Pe caiet, se află o însemnare scurtă, scrisă mai recent cu creionul : „Poesii făcute de Matei Millo, bunul artistului Matei Millo și Alecu Millo. Mort

* Manuscrisul poartă data *9.I.1958.*

[1] I. Tanoviceanu, *Un poet moldovean din veacul XVIII, Matei Millo,* în *ARMSL,* s. II, t. XX, 1898.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

în 1796, în vîrstă de 45 ani. N-a fost niciodată funcţionar. A locuit totdeauna la Spătăreşti, ţinutul Sucevei ; a făcut studii în Rusia ; a rămas după dînsul o bibliotecă, care a fost arsă de turci. S-a ocupat şi cu matematicile, compunînd o aritmetică la 1795" [2].

Informaţia este destul de laconică. „Din fericire — spune Tanoviceanu — diferite alte însemnări şi documente ne dau mijlocul, nu numai să adăugăm ceva la această însemnare, dar chiar să o îndreptăm acolo unde este greşită şi să întărim cele ce cu adevăr s-au spus într-însa". Tanoviceanu continuă : «*Matei Millo şi-a făcut studiile în Rusia şi anume la St. Petersburg,* de unde s-a întors în 1775 ianuarie, împreună cu Dumitraşcu Ghica, fiul cel mai mare al lui Grigore Ghica vodă, cel decapitat de turci în 1777. Aceasta se vede din următoarea însemnare scrisă cu mîna sa pe un calendar rusesc ce se află în biblioteca de la Stolniceni [...] : „1775 ghenarie 6, am purces de la Petersburgu la Moldova, împreună cu beizade Dumitraşcu a răposatului Grigorie Alexandru Ghica voevod"».

Tanoviceanu continuă : «Şi această însemnare este întărită de o alta, făcută în ianuarie 1775 în seama vistieriei pe 1776, din care se vede că 1.150 lei şi 110 bani s-au dat „cheltuiala făcută de Theodor dascal aducînd pe Măria Sa Beizade de la Petropoli". Ceea ce ne face să credem că poetul Matei Millo a fost la Petersburg pentru învăţătură, iar nu pentru petrecere sau în călătorie, este faptul că pe acea vreme călătoriile erau foarte anevoioase şi, dacă cineva ar fi voit să călătorească la Petersburg pentru plăcere, nu s-ar fi dus iarna, ci, fără de îndoială, ar fi ales un alt timp, mai priincios. Afară de aceasta, în biblioteca de la Stolniceni, rămasă de la poetul Matei Millo (care, de va fi fost cumva arsă de turci, n-a fost arsă în întregime), se găsesc foarte multe cărţi ruseşti şi vădit lucru este că, dacă Millo ar fi fost numai călător la Petersburg, nu s-ar fi întors încărcat cu atîtea cărţi scrise într-o limbă pe care nu o cunoştea. Se pare, de altmintrelea, că Millo nu numai vorbea, dar şi scria ruseşte, fiindcă se găsesc unele însemnări, foarte rare, ce e drept, scrise în limba rusească pe cărţile din biblioteca lui din Stolniceni» [3].

Părerea lui Tanoviceanu nu este împărtăşită de defunctul Artur Gorovei, fost şi el membru al Academiei Române. În comunicarea din 16 mai 1932, intitulată *Artistul Matei Millo (însemnări biografice),* după ce vorbeşte de ascendenţii şi fraţii lui Matei Millo spătarul, dînd unele date genealogice asupra cărora vom reveni, Gorovei spune: «Tanoviceanu crede că Matei Millo a făcut studii la Petersburg. Presupunerea şi-o întemeiază pe faptul că într-un Calendar rusesc, ce se află în biblioteca de la Stolniceni-Prăjescu, din judeţul Suceava (astăzi judeţul Baia), este o însemnare, scrisă de mîna lui Matei, în care spune: „1775 ghenarie 6, am purces de la Peterburgu la Moldova, împreună cu beizade Dumitraşcu a răposatului Grigorie Alexandru Ghica voevod."

[2] Artur Gorovei, *Artistul Matei Millo (însemnări biografice),* în *ARMSL,* s. III, t. VI, m. 3, 1932, p. 10.

[3] I. Tanoviceanu *op. cit.,* p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Presupunerea aceasta este cu neputință de admis. Dacă Matei Millo s-a născut la 1725, ar urma că în 1775, la vîrsta de 50 de ani, el să fi făcut studii. Cu neputință.

Rămîne o singură ipoteză de admis : el a fost trimis, de curtea domnească, să aducă pe beizade Dumitrașcu de la Petersburg, și a fost ales, spre această însărcinare, din două motive : el trăia în Basarabia, în ținutul Orheiului, și trebuie să fi avut oarecare cunoștințe printre rușii de la graniță, care puteau să-i înlesnească, întrucîtva, călătoria, și apoi, se pare că avea și o fire aventuroasă, care se îmbina cu misiunea ce i se încredința" [4].

Iată cele două păreri ce stau față în față de atîta vreme. Astăzi, unele însemnări găsite pe înseși cărțile de școală ale spătarului Matei Millo ne permit să afirmăm că, într-adevăr, *el și-a făcut studiile la Petersburg,* și anume la Școala de Paji, în același timp cu Beizadeaua Dumitrașcu, fiul lui Grigore Alexandru Ghica Voievod și anume, probabil cu începere din 1769 și pînă în 1775.

Într-adevăr, iată ce găsim însemnat de mîna lui Matei Millo în unele manuale rusești, folosite de el la Școala de Paji din Petersburg [5] ;

1) În *Noul Lexicon al Călătorului în 4 limbi (franceza, germana, latina, rusa),* de Serghie Volcicov, publicat de Academia de Științe din St. Petersburg în 1764, vol. I, pe foaia *en tête* interioară, cu litere rusești : „A.K.K. Dimitrie Prozorovschi" (urmează semnătura) ; apoi dedesubt, tot în limba rusă : „Am scris cu adevărat cu mîna mea, în corpul de cadeți de uscat, fiind cadet" (semnat : *Matei Millo).* Apoi, pe verso paginii a doua, tot pe rusește : „Acest Lexicon aparține cadetului Matvei Millo, din corpul de uscat. Anul 1772" [6].

2) În vol. II al aceleiași lucrări, pe pagina *en tête,* găsim, tot în limba rusă : „Acest Lexicon aparține cadetului M. Millo ; e dăruit de Prințul (Cneaz) Prozorovschi" [7]. Iar pe ultima pagină, cu litere chirilice, "Mathieu de Mille".

Pe ambele volume mai găsim și pecetea lui Millo, cu literele M.M. și cu coroana de comite, iar dedesubt data 1780. Această pecete, pusă după întoarcerea lui în țară, se găsește pe mai toate cărțile care au făcut parte din biblioteca de la Spătărești și dintre care o mică parte a fost adusă la Stolniceni-Prăjescu, probabil salvate din incendiul curții de la Spătărești [8].

Inscripțiile de mai sus ne dovedesc că Tanoviceanu a avut dreptate : *Matei Millo și-a făcut educația la Petersburg ;* iar noi adăugăm : *la Școala de Paji.*

Și totuși, însemnarea din Calendarul rusesc găsit de Tanoviceanu în biblioteca de la Stolniceni [9] prezintă un anacronism, nerelevat nici de

---

[4] Artur Gorovei. *op. cit.,* p. 8.

[5] Muzeul Româno-Rus din București.

[6] Писал истинною своею рукою в кадетком сухопутном корпусе бруччи кадетом ; Сей лексикон принадлежит кадету Матвею Милле. сухопутного кор. 1772 году

[7] Сей лексикон принадлежит кадету М. Миле, подарен у князя Д. Прозоровского.

[8] I. Tanoviceanu, *op. cit.* p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Tanoviceanu, nici de Gorovei, şi care rămîne a fi explicat, şi anume cuvîntul *„răposatului"* (Grigore Alexandru Ghica voievod).

Într-adevăr, ştim că Grigore Alexandru Ghica a fost decapitat, în curtea Beilicului de la Iaşi, abia la 12 octombrie 1777. Cum se explică, în acest caz, cuvîntul „răposatului" din înscripţia în dreptul zilei de 6 ianuarie în calendarul pe 1775 ?

De la început, trebuie înlăturată orice ipoteză a unei confuzii în ce priveşte identitatea Beizadelei cu care s-a întors Millo în 1775 de la Petersburg. S-ar putea crede că nu e vorba, aici, de Dumitraşcu, fiul lui Grigore Al. Ghica, ci de Dumitraşcu fratele domnitorului, ambii fiind fiii dragomanului Alexandru Matei Ghica, ucis şi acesta de turci, în 1741 şi deci cu adevărat răposat în 1775. Relaţiile lui Millo cu Ghiculeştii, astfel cum le vom arăta ulterior, exclud, însă, o asemenea confuzie. De altfel, Dumitraşcu, fratele domnitorului, ar fi fost prea bătrîn în 1775 ca să poată fi cadet la Şcoala de Paji.

Dar există şi alte dovezi pozitive : ştim că, în 1769, Grigore Alexandru Ghica, părăsind tronul Munteniei, este dus, „cu toate onorurile", de ruşi la Petersburg, unde „împărăteasa îi dăruieşte o tabatieră împodobită cu briliante *şi primeşte pe fiul său în corpul cadeţilor"* [10].

Însemnarea lui Millo este, deci, precisă în ce priveşte persoana cu care a plecat din Petersburg spre Moldova. Ea este, însă, tot atît de precisă şi în ce priveşte data : întoarcerea în ţară a Beizadelei în ianuarie 1775 ne este confirmată de nota găsită de Tanoviceanu, făcută în ianuarie 1775 sama vistieriei pe 1776, pentru 1.150 lei şi 110 bani „cheltuială făcută [...] aducînd pe Măria Sa Beizade de la Petropoli" [11].

Este, deci, neîndoios că Matei Millo a purces cu Beizadea Dumitraşcu, fiul lui Grigore Alexandru Ghica vodă, de la Petersburg, în 1775 [12].

Cum rămîne, însă, cu anacronismul cuvîntului „răposatului" ? Singura explicaţie este că însemnarea nu a fost făcută contemporan cu plecarea, ci comemorativ, *mult mai tîrziu,* după decapitarea lui Grigore Ghica.

Această părere se confirmă şi prin împrejurarea că mai găsim, pe ultima pagină a calendarului rusesc, următoarele însemnări, singurele de care putem fi siguri că sînt de mîna lui Matei Millo :

„1782 oct. 26, m-am însurat".

„1783 august 21, s-au născut fiica me Catinca".

„1775 ghenar 6, am purces de la Petersburgu la Moldova".

„1780 noembrie 11, m-au făcut vătav de aprozi Măria Sa Constandin vodă Moruz".

„1783 iulie 21, m-au făcut vel sulger Alexandru vodă Mavrocordat".

„1784 iulie 14, m-au făcut vel stolnic acelaş domn".

„1788 ghenar 12, m-au făcut vel ban Măria Sa Alexandru vodă Ipsilant".

---

[9] *Ibidem.*

[10] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană,* IX, p. 124.

[11] I. Tanoviceanu, *op. cit.,* p. 2.

[12] G.Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse,* Bucureşti, 1962, p. 179—180.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Judecînd după scris, cerneală, lipsă de ordine cronologică și după faptul că toate însemnările, în afară de una, sînt posterioare anului 1775, este evident că aceste însemnări au fost trecute pe ultima pagină a calendarului *dintr-odată, din memorie sau după note din alte cărți,* în tot cazul posterior decapitării lui Grigore Ghica. În acest fel se poate explica adăugirea cuvîntului „răposatului" și în însemnarea de pe fila *ianuarie,* în dreptul zilei de *6.* Notăm că acest cuvînt lipsește în însemnarea referitoare la același eveniment, de pe ultima pagină. S-ar mai putea ca însemnarea din interiorul calendrului, în dreptul zilei de 6, să nu mai fie de mîna lui Matei Millo, după cum nu sînt nici celelalte, presărate pe diversele file ale calendarului și tratînd despre evenimente familiale petrecute după 1800. Acestea din urmă sînt, toate, de mîna fiului lui, Vasile ; aflăm acestea din însăși nota scrisă și semnată de Vasile Millo pe foaia *en tête* interioară a calendarului, în care spune : „Acestu calindariu rusesc l-o adus tată-mio de la Petersburg și io, fiul d-sale, l-am înoit spre pomeniri și după, cine l-o găsi să-l de iarăși la al lui urmași. Vasile Millo comis. La Stănceni, la 27 noembrie 1821. Ținutul Hotin".

Rămîne,acum, să deslușim obiecțiunea vîrstei, ridicată de Gorovei cînd spune : „Dacă Matei Millo s-a născut la 1725, ar urma că în 1775, la vîrsta de 50 de ani, el să fi făcut studii. Cu neputință".

Vom arăta că raționamentul lui pleacă de la o premisă falsă : Matei Millo nu se naște la 1725. Eroarea lui Gorovei provine din interpretarea eronată a unor însemnări găsite de el în biserica de la Spătărești, și anume : „În altar, într-o cutie cu geam, aninată pe părețele din dreapta, sunt păstrate cîteva relicve și un *Novum Testamentum,* tipărit în 1763, pe foile căruia sunt următoarele însemnări :

1795 april 16, la 2 ceasuri de noapte, s-au născut fiul meu Vasile, și l-au botezat Arhimandritul Kirilă, egumenul Slatinei.

1725 ghenar 21, s-au născut tată-meu.

1738 august 5, s-au născut maica mea.

1756 fevruar 8, s-au însurat.

1813 septembrie 22, m-am însurat eu, fiul dumisale, Vasile, și am luat pe Zamfirița.

1799 fevruar 13, s-au măritat fiică mea, Catinca, după stolnicul Constantin Cantacuzino.

La 1834 iunie 2, au răposat milostiva și iubita mea maică, la 5 ceasuri de noapte.

La sfîrșitul acestor însemnări este iscălit Vasile Millo, deși *unele dintre însemnări sunt ale tatălui său, Matei*" [13].

De această observație, foarte justă, nu ține însă seama Gorovei cînd atribuie însemnarea a doua („1725 ghenar 21, s-au născut tată-meu") lui Vasile Millo. Această însemnare este tocmai una *dintre acele „ale tatălui său, Matei".*

Într-adevăr, un examen mai atent al datelor, chiar fără să avem posibilitatea să controlăm scrisurile, ne arată că ea a fost făcută de Matei. Numai el putea însemna pe rînd : „...1795... s-au născut fiul meu Va-

[13] Artur Gorovei, *op. cit.,* p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

sile ;" „1725... s-au născut tată-meu" ; „1738... s-au născut maica mea" ; „1756... s-au însurat".

Este clar că de abia însemnările 5—7 sînt ale lui Vasile, după cum se vede din chiar textul celei de a cincea : „1813... m-am însurat *eu, fiul dumisale, Vasile...*".

Este, deci, incontestabil că la 21 ghenar 1725 nu s-a născut Matei Millo, ci *tatăl acestuia, Enacachi ;* la fel, la 5 august 1738 nu s-a născut Soltana, mama lui Vasile (cum pretinde Gorovei [14]), ci Safta, mama lui Matei.

Odată acestea stabilite, cade şi anomalia relevată de Gorovei şi anume că „Sultana, născută la 5 august 1738 [...] s-a despărţit de banul Başotă, şi la 25 octombrie 1782 s-a căsătorit, la vîrsta de 46 de ani, cu Matei Millo, care era şi el în vîrstă de 57 de ani" [15]. Căsătoriţi la vîrste atît de înaintate nu se prea întîlnesc în acele vremuri, cînd, dimpotrivă, fetele se măritau de foarte tinere.

Datele de mai sus redevin verosimile de îndată ce admitem că la 21 ghenar 1725 se naşte Enacachi, la 5 august 1738 Safta, soţia lui : la 1756 februarie 8 ei se căsătoresc ; iar prin octombrie—noiembrie 1756 se naşte primul lor copil. Că acesta este Matei, o vedem din testamentul lui Enacachi, redat de Gorovei [16].

În acest caz, Matei, la căsătoria sa, în 1782, octombrie 25, avea 26 de ani şi nu 57 ; iar Soltana, care, după fişierul defunctului Ştefan Cernovodeanu, s-a născut în 1758, avea 24 de ani, şi nu 46.

Pe de altă parte, după însemnarea din *Novum Testamentum* făcută de Vasile Millo, aflăm că „milostiva şi iubita lui maică" a răposat la 1834 iunie 2. Soltana avea deci, la acea dată, 76 ani, şi nu 96 cum crede Gorovei.

În acest fel, toate reintră în normal. Cu aceasta, cade şi obiecţiunea vîrstei, ridicată de Gorovei în ceea ce priveşte studiile lui Matei Millo la St. Petersburg. Într-adevăr, născîndu-se în 1756 (octombrie-decembrie), el are în 1775, cînd se întoarce cu beizadeaua de la St. Petersburg, nu 50 de ani, ci 18 ani — adică tocmai vîrsta la care se termină, în mod obişnuit, studiile secundare.

Şirul datelor astfel interpretate corespunde şi cu însemnarea de pe caietul conţinînd poeziile lui Matei Millo, de la Muzeul din Fălticeni. Pe aceasta, este scris de Alecu Millo, nepotul lui şi frate cu actorul Matei Millo, că bunicul lor ar fi murit la vîrsta de 45 de ani. Or, dacă Alecu Millo greşeşte în ce priveşte data morţii, pe care o situează în 1796, el are dreptate în ce priveşte vîrsta la care a murit bunul său ; căci, dacă considerăm că acesta s-a născut în 1756, el avea într-adevăr 45 ani în 1801 cînd a murit în realitate. De altfel, se poate uşor presupune că nepotul ştia despre moartea timpurie a bunicului, fără să cunoască exact data morţii.

O altă confirmare a acestor concluzii o găsim în inscripţia ce se mai poate descifra parţial pe piatra de mormînt de care s-a vorbit mai

[14] *Ibidem*, p. 9.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*, p. 2—5.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

sus și care se află așezată în partea dreaptă a bisericii de la Spătărești. Ea ne spune :

„Supt această piatră odihnește trupu[l] robu[lui] lu[i] Dumnezeu MATEI MILLO... răposat... și lui... Ianakaki.„ la„ la anu[l] 1801 oc[tombrie] 5", iar dedesubt :

„Și la anu[l] 1834 iunie s-au săvîrșit din viață și roaba lui Dumnezeu SOLTANA MILLO spătăreasa, soția răposatului boer" [17].

*

Considerentele care au dus la educarea lui Millo la Petersburg, împrejurările care au dus la primirea lui în corpul de paji, — cînd știut este că pe acele vremuri nu se primeau în acest corp decît odraslele înaltei aristocrații ruse și aceasta numai cu învoirea expresă a împărătesei — toate acestea sînt explicabile, pe de o parte prin relațiile politice ale Ghiculeștilor cu Rusia, în special ale lui Grigore Alexandru Ghica cu împărăteasa Ecaterina II ; pe de altă parte, prin legăturile strînse dintre familiile Millo și Ghica.

Vom reveni asupra acestor aspecte ale problemei într-un studiu viitor.

Pentru moment, vom reține că Matei Millo, spătarul-poet, la fel ca și beizadeaua Dumitrașcu, fiul lui Grigore Alexandru Ghica, au învățat carte la Petersburg, și anume în corpul de cadeți, de la 1769 și pînă în 1775, cînd ambii s-au întors în Moldova.

Judecînd după manualele de școală ce ni s-au păstrat, educația lor a avut o bază pronunțat umanistică. Astfel, limbile moderne se învățau în baza limbei latine.

Că nici științele pozitive nu erau neglijate, ne dovedește compunerea de către Matei Millo a unei aritmetici, în anul 1795.

Datele la care au fost editate diversele volume rusești, care au făcut parte din biblioteca de la Spătărești, ne dovedesc că Matei Millo a menținut relațiile sale culturale cu Rusia și după întoarcerea sa în țară.

Așa de pildă :

1) *Cartea limbii tradusă din franceză*, de Serghie Volcicov, publicată de Academia Imperială de Științe din St. Petersburg în *1781* [18].

2) *Gînduri fericite*, de Harwood, editată de tipografia Universității din Moscova Noviceva în *1783* [19].

3) *Descrierea Universului* pentru convorbiri în 4 limbi (latina, franceza, germana și rusa) editată de Academia de Științe din St. Petersburg *după 1800* [20]. Cît și altele.

Continuitatea legăturilor culturale cu Rusia se poate constata, în cazul familiei Millo, și după moartea spătarului, din înseși manualele de școală ce-au aparținut fostului cadet. Găsim presărate, pe filele lor, însemnările făcute de fii și nepoții lui Matei Millo spătarul. Din acestea se poate vedea că ei s-au servit de aceste manuale didactice încă mulți ani după întoarcerea bunului lor de la Petersburg.

---

[17] *Ibidem*, p. 6.
[18] Muzeul Româno-Rus din București.
[19] *Ibidem*.
[20] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Aşa, de pildă, următoarea însemnare în limba greacă ce se află pe dosul paginei a doua a *Noului lexicon al călătorului în 4 limbi,* de Serghie Volcicov, vol. I, menţionat mai sus :

„1823 ghenar 19. A venit aci dascălul Tesco (?) şi am început să învăţ franţuzeşte şi nemţeşte, iar el a descins în sat într-o casă a lui Ion Botezatu împreună cu madama lui" [21].

Această din urmă însemnare ar putea să fie chiar a actorului Matei Millo, care fiind născut la 25 noiembrie 1814, avea la acea dată vîrsta de 9 ani.

Cu toate că ni se vorbeşte aci de învăţarea limbilor franceză şi germană, folosirea în acest scop a unui dicţionar rus presupune fie cunoaşterea limbei ruse, fie că aceasta era învăţată concomitent cu celelalte. De altfel, găsim adnotări de-ale urmaşilor fostului cadet şi în alte cărţi ruseşti ce i-au aparţinut.

Însemnarea de mai sus ne mai arată tradiţia unei culturi alese, caracteristică familiei Millo. Ei se datoreşte, desigur, în mare parte, formarea personalităţii marelui actor.

[21] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ALEXANDRU PERIETZIANU-BUZAU

CONSIDERAŢII ASUPRA VALORII GENEALOGICE A „ARHONDOLOGIEI MOLDOVEI" DE C. SION *

Născut la 1795 şi mort la 1862 [1], paharnicul Costandin Sion şi-a alcătuit faimoasa lui *Arhondologie* între anii 1840 şi 1857 [2]. Fără o valoare artistică deosebită, această scriere are, totuşi — exceptînd unele pasaje mai indecente — o oarecare savoare literară de pamflet, amintindu-ne, în anumită măsură, de lucrările memorialistice ale francezilor Brantôme şi Saint Simon sau chiar ale latinului Suetonius.

Dezamăgit de trecut, nemulţumit de prezent, considerîndu-se nedreptăţit în slujbe faţă de rangul şi vechimea neamului său, neînţelegător al marilor transformări social-politice pe care le trăia, a fost bine caracterizat de Gh. Ghibănescu, drept un „pidosnic", cum ar zice moldoveanul Creangă sau un „ciufut", cum ar zice valahul Caragiale. Iată un exemplu (din „fişa" familiei Tiron) : „la sfîrşitul domniei Ghicăi [Grigore Alexandru Ghica voievod, caracterizat anterior drept „hagiul Grigore vodă Ghica nebunul" — *n.n.*], cînd, pe lîngă alte nebunii, îi mai venisă în cap să unească pe moldoveni cu munteni, să facă crăiie şi capitală nouî". Celelalte „nebunii" ale lui Grigore vodă Ghica erau, probabil, emanciparea ţăranilor şi eliberarea robilor !

Valoarea, pentru genealogişti, a *Arhondologiei Moldovei* este destul de inegală. Cred că putem distinge, în informaţiile sale, trei categorii :

1. În primul rînd, o categorie de *informaţii exacte*, destul de numeroase, care au valoare documentară şi pot fi utilizate cu deplină încredere la întocmirea genealogiilor moldoveneşti. În general, sînt acele

---

* Comunicare prezentată la 22 iunie 1983 în Comisia de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie „N. Iorga", din Bucureşti.

[1] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Miscellanea genealogica*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 496 (*Glosse arhondologice*).

[2] Idem, *Postfaţa* la Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri şi note contimporane. Boierii moldoveni* (Text ales şi stabilit de Rodica Rotaru. Prefaţă de Mircea Anghelescu, Postfaţă, note şi comentarii de Ştefan S. Gorovei), Bucureşti, 1973, p. 342. Gh. Ghibănescu, primul editor al *Arhondologiei*, fixase intervalul 1844—1856 (*Prefaţa* la ediţia citată, Iaşi, 1892, p. V). În prezentul studiu, toate citatele sînt preluate din ediţia 1973.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ştiri care indică deslușit nume de botez și de familie, filiații, alianțe și rangurile boierești ale respectivelor persoane. Dau două exemple ; unul privește familia Dăscălescu : vtori vistierul Ștefanache Dăscălescu din Focșani „s-au însurat cu Elenca, fata unui paharnic Matache Neculescu de la Rîmnic". *Informația este exactă.* Celălalt exemplu privește familia Apostoleanu : „doi frați, moldoveni, fiii lui Apostol Stan, bogasier din Focșani, pe care domnul Mihai Sturza l-a făcut boier sluger. Băieții au învățat la Academie. Vasile, cel mai mare, au întrat în slujbă la vornicia bisericească, iar cel mai mic, Ghiță, este trimis de ocîrmuire la universitățile din Germania, de unde viind, hagi Ghica vodă l-au făcut cilen la criminal și boier spătar". Iarăși informație exactă, poate cu anumită rezervă despre trimiterea la studii „de ocîrmuire", întrucît Apostol Stan apare ca om bogat și cu vii la Odobești.

2. În al doilea rînd, o categorie de informații care trebuie luate sub *beneficiu de inventar,* numai ca date orientative, urmînd a fi controlate și coroborate cu documentele. Este vorba, în special, de informațiile ce se referă la originea și vechimea familiilor pe care nu prea avea de unde să le cunoască autorul, care nu era un cititor de documente ; asemenea știri reflectă afirmațiile de multe ori tendențioase ale familiilor sau ale unor răuvoitori, sau chiar propriile sale impresii și păreri. De exemplu, la familia Suțu menționează, cu multe înfloriturl, comerțul de lactate, care stătea la originea averii familiei, însă plasează aceasta în secolul XVIII, în loc de secolul XVII și confundă pe Constantin Suțu cu tatăl său, Diamantaki Draco. Aceeași valoare o au, la familia Movilă, considerațiunile despre descendența familiilor Adam, Luca, Șerban și Stamatin din vechea familie Movilă, descendență asupra căreia părerile genealogiștilor sînt încă împărțite. Să nu uităm, însă, că soția paharnicului aparținea familiei Stamatin.

3. În al treilea rînd, este o categorie de informații care trebuie *eliminate total.* Ele se datorează subiectivității autorului, care proslăvește pe rudele sale sau familiile prietene și înjosește familiile cu care nu era în bune relații, sau chiar pe rudele sale cu care nu era în raporturi amicale. Acestea privesc, în general, tot originea și vechimea familiilor, dar reproduc părerea sa personală asupra unor aspecte morale sau sentimentale. *Nu mai reamintesc aici, în detaliu, falsul său izvod al* lui Clănău, cu descendența familiei Sion din Demir han și hatmanul Șendrea, cumnatul lui Ștefan cel Mare, cît și din familia Veveriță, înrudirea cu Cantemireștii. Dabija și Mircea Ciobanul voievod etc., etc ! Dar iată, de exemplu, ce spune despre familia Mavrichi : „Greci, veniți aice mai aproape de 170 ani. Sînt neam de împărat a Țarigradului, dar prè săraci, și mai s-au stîns acest neam". Un bătrîn domn Mavrichi, pe care l-am cunoscut acum aproape 30 ani la regretatul nostru coleg Ferdinand Bartsch, făcea haz de această afirmație, precizînd însă, că știa de la tatăl său că erau rudă cu Sioneștii. Sau apologia pe care o face familiei Tăutu, referindu-se tot la falsul manuscris al lui Petrea Clănău spătarul. Dar bunica maternă a autorului făcea parte din neamul Tăutulesc !

*

I. Pentru mai deplină lămurire, voi înfățișa mai detaliat familia moldovenească *Lipan,* pe care am studiat-o în amănunțime. Iată ce se

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

narează în *Arhondologie* : „Moldoveni, răzăşi din Vrancea, un Neculai Lipan, însurîndu-se cu o fată a unui răzăş de la Clipiceşti, Ţifeşti, Pădureni şi Copăceşti, au avut trei feciori : Ioniţă, Iordachi şi Gheorghe. Din aceştia, Ioniţă, intrînd slugă la vistiernicul Sandulachi Sturza, de casa căruia era stolnicul Şarban Perieţanu, cumnat de vară primară maicei mele, om cu mare avere şi numai o fată avè, dar să vede că era şi prost, sau varvar, că în silă s-a măritat fata cu acel Ioniţă Lipan, şi a făcut pe postelnicul Costachi Lipan ; numai că biata fimeie, simţitori fiind, au şi murit. Pe băiet l-au crescut bunică-sa, stolniceasa ; după ce au murit bătrîna, l-au luat maică-mea. Acesta, la domnul Calimah s-au făcut serdar, la Ioan vodă Sturza, spatar, iar la Mihai vodă, postelnic. Şi fiul său Iorgu, fiind prezident la Putna şi ispravnic de Iaşi, în 1848 l-au făcut postelnic. Pe Gheorghe, moşul postelnicului Costachi, prin mijlocirea nepotu-său, domnul Ioan Sturza l-au făcut căminar. Pe Neculai, fiul căpitanului Iordachi, văr primar cu postelnicul Costachi, tot Mihai vodă l-au făcut comis, şi Enachi, frate vitreg postelnicului Costachi, la Ioan vodă s-a făcut căminar : şi, iată, o familie boierească nouă şi răpede ridicată la înalte ranguri au sporit în ţară. Pentru fericirea ei sau pentru a ei împilare".

Am moştenit un arbore genealogic şi mai multe documente Lipăneşti de la Ion P. Brăescu, născut în 1845, a cărui mamă era fata postelnicului Costachi Lipan. Copii lui Brăescu sînt veri de gradul IV cu mine prin Lipani şi mama mea, şi veri de gradul VI prin Perieţeni şi tatăl meu. Încă o dovadă a acelor rudenii universale de care se vorbeşte atît de mult, în prezent, în întreaga lume.

Iată, acuma, ceea ce, din afirmaţiile făcute de paharnicul Sion în *Arhondologia Moldovei,* nu corespunde cu documentele.

1. Lipanii nu sînt originari din Vrancea, ci din ţinutul Roman, unde apare primul membru al familiei, Ştefan, pîrcălabul de Roman de la 1645. Fiul acestuia, Niculae I Lipan, are trei fii, din care Ioniţă I Lipan, vornic de Păuleşti şi vameş în 1730, mazil de Roman 1750, mazil de Bacău în 1752 şi Ionichie monah în 1765 (vezi mai jos, documentele nr. 1—5).

2. Nu Niculaie II Lipan, ci tatăl său Ioniţă I Lipan, vameşul, a fost căsătorit cu o fată din Vrancea, şi anume cu Maria, fata lui Ursache Lepădatu, fiul lui Andrieş Lepădatu, vornic de Vrancea în 1717 şi al Saftei Andrieşanu, primind zestre moşia Sascut din ţinutul Putnei. Niculae II Lipan, zis „de la Scurta", fiul lui Ioniţă I Lipan vameş, a fost căsătorit tot cu o Maria, fata slugerului Constantin Alcazi şi a Catincăi, ce era fiica clucerului Mihai Bontaş, cu care a avut un singur fiu, pe Ioniţă II Lipan, vornic de Vrancea şi căpitan în 1799, ce se va căsători în 1789 cu Varvara, fata stolnicului Şerban Perieţeanu şi a Paraschivei Simion Tăutu. Ioniţă II Lipan şi soţia sa Varvara vor avea un singur fiu, pe viitorul vel postelnic Costache Lipan. Ioniţă II Lipan va deceda în 1804, iar Varvara, soţia sa, în 1792. Atît Niculae II Lipan, de la Scurta, cît şi fiul său, Ioniţă II Lipan vor avea şi cîte o a doua căsătorie : tatăl — cu Ilinca (rudă cu familia Andrieş), cu care va mai avea doi băieţi şi două fete ; fiul — cu o Safta, grecoaică, rudă cu familia Pofieto, cu care va mai avea trei băieţi (vezi mai jos, documentele nr. 6—9).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

3. Stolnicul Şerban Perieţeanu nu a avut numai o fată, ci două fete : pe Varvara Ioniţă Lipan şi pe Caterina Gheorghe Dimitriu. Cît era stolnicul de bogat, putem şti aproximativ, dar cît era de prost sau „varvar" nu ne dăm seamă, însă Ion P. Brăescu scrie că Varvara ar fi murit la a doua naştere, dimpreună cu pruncul, deci nu de supărare pentru căsătoria ce făcuse, „simţitoare fiind" (vezi mai jos, documentele nr. 10—12).

4. Două din fetele lui Simion Tăutu şi ale Catrinei Aramă au fost căsătorite, una, *Paraschiva*, cu Şerban stolnicul Perieţeanu, părinţii Varvarei Ioniţă II Lipan, ce va fi mama vel postelnicului Costache Lipan, şi o alta, *Maria*, cu Toader Danu, fiind părinţii Caterinei Iordache Sion, mama paharnicului Costandin Sion, autorul *Arhondologiei*. Deci, după cum o arată însuşi paharnicul Sion, el este văr de-al doilea cu vel postelnicul Lipan. Cum se explică, atunci, această înverşunare a paharnicului contra familiei vărului său ? ! Bănuiesc că sînt două motive :

1. *invidia*, deoarece Costache Lipan s-a ridicat la o boierie de clasa I-a (vel postelnic), pe cînd Sion nu a putut obţine decît o boierie de clasa a III-a (paharnic) ;

2. *certurile şi judecăţile* ce au avut loc între moştenitorii vornicului Simion Tăutu şi ai soţiei sale Catrina Aramă (care au avut patru băieţi şi cinci fete, cu urmaşi în numeroase familii moldoveneşti — Tăutu, Danu, Sion, Perieţeanu, Lipan, Dimitriu, Ursache, Morţun şi altele), certuri începute în anul 1801 şi terminate după 1848, cum relatează Ion I. Brăescu (vezi mai jos, documentul nr. 13).

Celelalte informaţii, marea majoritate privind evenimente contemporane cu paharnicul, sînt corecte.

II. Mai dau un exemplu, mai pe scurt, despre o familie „Ghica", ce nu este tratată aparte, ca familie, ci doar citată în „vocile" consacrate altor familii. Este vorba de (ceea ce mai tîrziu s-a numit) familia *Ghica-Dumbrăveni*, care, după cît se pare, nu are vreo legătură cu familia domnitoare descendentă din Gheorghe vodă Ghica şi din fiul său, Grigore vodă Ghica, din secolul XVII. Iată ce spune paharnicul Sion în *Arhondologia* sa :

— la familia *Ambelicopolu*: „un grec, *Antonache Ambelicopolu* [...], tocmit tălmaci, de citea hîrtiile rusăşti ; însurat, femeie avè frumoasă, îmi plăcè şi mie, dar era foarte sărac, că la ruşi nu i se trecea plăcintele care îi era meseria. Mai în urmă, îngurluindu-se cu femeia lui şi vornicul Tudorache Gheca Hagimiş, ce s-au poreclit Ghica, au mijlocit la Mihai vodă Sturza şi l-au făcut boier, căminar, şi s-au statornicit în Galaţi, au făcut şi stare" ;

— la familia Bonciu : „Sîrb. Un Vasile Bonciu, fiind vătav şi logofăt a vornicului Tudorache Hagi-Maşu, ce s-au poreclit Gheca, în vremea Domnului Mihai Sturza l-au făcut paharnic" ;

— la familia Dăscălescu : „La 1821, urmînd revoluţia grecească, murind şi capichihaiaua Ţării Româneşti [la paşa de la Silistra — *n.n.*], au rămas în locul aceluia Tudorache sin Gheca hagi Maş, bulgar din olatul Silistrei, ce era dragoman a lui capichihaie ; acesta, ca să îndatoreze pe Mehmet, paşa Silistrei, spre a-l statornici în capichihailîc, i-au prezintat pe amîndoi băieţii Dăscăleşti, dintre care, găsind mai de plă-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

cere pe cel mai mare, să vede că cel mai mic era mai hrentuit, că suferise mai multă clacă turcească, nu l-au întrebuințat multă vreme, ce îndată ce s-au hotărît trimiterea hatmanului Ştefanache Vogoride caimacam la Moldova, l-au dat caimacamului, ca să-l chivernisească, şi l-au făcut vtori vistiernic".

Acestea sînt singurele trei menţiuni ce găsim în *Arhondologie,* despre Tudorache fiul lui Hagi Maşu, şi despre care se spune cînd că îl chema *Gheca* şi se poreclea *Ghica,* cînd că îl chema *Ghica* şi se poreclea *Gheca !*

Trebuie să menţionez că *Ghica* este un nume tipic albanez, diminutiv de la Gheorghe. Cînd, în deceniul al şaselea al secolului nostru, a venit echipa de fotbal a Albaniei la Bucureşti, avea doi jucători numiţi Ghica.

Iată, însă, ce spun documentele : Zamfira, fiica lui Oprea pîrcălabul din Albeşti, Andrăşeşti şi Pereţi, decedat în 1726, se căsătoreşte cu paharnicul Zaharia, care ia numele de Perieţeanu, luat apoi, în 1746, şi de cumnatul său, Oprişan, căpitan. Zaharia paharnicul şi Zamfira Perieţeanu au o fată, Maria Perieteanu, ce se va căsători cu clucerul Gheorghe Ghica, zis Hagi Maşu, din Perieţi, jud. Ialomiţa, cu care are doi băieţi, din care unul, *Teodorache,* născut în 1791 în Perieţi, jud. Ialomiţa, va fi capuchihaie al lui Grigore IV Ghica, domn al Valahiei, pe lîngă paşa de la Silistra, va ave moşii în jud. Brăila, va purta în 1831 numele de *Perieţeanu,* apoi cel de *Ghica,* se va căsători şi va locui în Galaţi, fiind făcut vornic, în ultimii ani ai domniei lui Mihai vodă Sturza al Moldovei. Din el va descinde familia Ghica-Dumbrăveni, din Moldova.

În documente, Tudorache apare numai cu numele de *Ghica,* nici o urmă de *Gheca ;* faptul că familia sa era de lîngă Dunăre este, pentru Sion, o prezumpţie solidă că nu puteau fi decît bulgari, pe cînd numele este tipic albanez, dacă nu vor fi chiar valahi, get-beget, Gheorghe avînd şi în româneşte ca diminutiv pe Gică, Ghică etc. (vezi mai jos, documentele nr. 14—25).

Iată, aşadar, cum trebuie apreciate şi analizate informaţiile paharnicului Sion : *cu maximă prudenţă şi discernămînt, mai ales atunci cînd vorbeşte de originile şi vechimea familiilor, de evenimente ce nu i-au fost contemporane ori de întîmplări la care nu a participat.*

ANEXE

1. Documente „Lipan"

1. *1645 octombrie 8 :* Gîrbea camaraş vinde lui Ştefan, pîrcălab de Roman, două locuri de prisăci, pe malul Siretului (Academia Română, pachet LXI, document 57).

2. *1750 aprilie 28 :* Cartea lui Constantin vodă Racoviţă, în pricina lui Ioniţă Lipan, mazil din Roman, pentru două locuri de prisăci de pe malul Siretului, cumpărate de moşul său, Ştefan pîrcălabul, de la Gîrbea cămăraşul (Academie, LXIII-64).

3. *1750 septembrie 12 :* învoiala nepoţilor lui Grigore Gîrbea cu Ioniţă Lipan, vameşul de Roman, care le împresoară un loc pe malul Si-

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

retului lîngă tîrgul Roman, sub motiv că a fost cumpărat de moşul său, Ştefan pîrcălabul, de la Grigore Gîrbea (Academie, LXIII-65 şi 66).

4. *1752 februarie 25 :* Ioniţă Lipan, vameş, vinde două locuri de prisacă, de pe malul Siretului (ţinutul Roman), cumpărate de moşul său, Ştefan pîrcălabul, de la cămăraşul Gîrbea (Academie, LXIII-68).

5. *1752 aprilie 5* : Ioniţă Lipan, vameş, feciorul lui Niculae Lipan, nepotul lui Ştefan pîrcălab, vinde ocina sa, din sus de tîrgul Romanului, cumpărată de moşul său, Ştefan pîrcălab (Academie, LXIII-69).

6. *1739 iunie 17 :* Ioniţă Lipan cu cumnatul său, Miron Ursachi Lepădat, schimbă partea lor din Sascut, ce o au de la moşul lor, Alexandru Andrieşanu, cu medelnicerul Constantin Balş, primind 130 stînjeni din Copăceşti-Iţeşti (Academie, CXXXV-164).

7. *1743 august* 1 : Necula Radu vinde 100 stînjeni din Borzeştii de Jos vameşului Ioniţă Lipan şi soţiei sale Maria (Academie, XXXV-165 ; vezi şi CCCLII-20 şi 102).

8. *1756 mai 29 :* Ioniţă Lipan vameş, cu fii săi Antohi, Neculai, Matei şi Alexandru, vînd lui Ştefan Ruset biv vel jitnicer patru pogoane de vie lucrată, casele şi trei livezi din Pătraşcani (Academie, CCCLII-37).

9. *1765 iulie 4 :* împărţeala dintre Niculae Lipan şi cumnatul său, Iordache Alcazi, prin care iau fiecare 13 1/2 suflete de ţigani. *1781 iulie 29 :* învoiala dintre Niculaie Lipan şi cumnatul său, Iordache Alcazi, prin care se împacă pentru moştenirea ce are a lua Niculaie Lipan după soţia sa Maria, sora lui Iordache Alcazi. *1794 martie 4 :* Ioniţă Lipan tăgăduieşte că are şi moşia Borzeşti : judecata hotărăşte că Ioniţă Lipan să urmeze învoiala tatălui său Niculae Lipan (Academie, IX-16 : judecată din 1794 martie 4).

10—12. *1780—1810 :* pentru familia lui Simion Tăutul, căsătorit cu Catrina Aramă, şi urmaşii lor, vezi T. Bălan *Documente Bucovinene,* V, p. 128, după Arh. St. Cernăuţi, Liber Hereditatum XII-259 şi XXIII-170). Deasemenea : doc. *1789 decembrie 12* (Academie, IV-15) ; doc. *1799 octombrie 31* (Academie, XIV-128).

13. *1801 ianuarie 24 :* stolnicul Şerban Perieţeanu jeluieşte Domnului împotriva cumnaţilor săi, sluger Ion Tăutu şi Costache Tăutu, fii lui Simion Tăutu, deoarece cînd a luat în căsătorie pe Paraschiva, fiica lui Simion Tăutul, i s-au dat zestre o parte din moşia Bălileşti, ţinutul Suceava, şi un loc de dughene în tîrgul Sucevei, dar nu le-a luat în stăpînire, stăpînindu-le, pînă acum, cumnatul său, slugerul Ion Tăutu (Academie, DCCCXV-41).

II. Documente „Ghica"

14—15. Două documente, din *1807 noiembrie 25* şi *1808 iulie 19,* cu multă poliloghie, şi din care rezultă că : Maria, căsătorită cu Ghica clucerul, moşteneşte moşia Cătunul, jud. Ialomiţa, de la tatăl ei Zaharia, fratele lui Socol, şi că are mamă pe Zamfira şi doi copii nevîrstnici în 1808. (Arh. St. Bucureşti, Condicele Domneşti, nr. 54, fila 312/145 şi nr. 55, fila 64).

16. *1752 august 5 :* Paisie monah dă scrisoare lui Zaharia paharnic, nepotul popii Socol din Albeşti, că, avînd pricină pentru moşia Tătărăii de Jos, s-au învoit să nu recurgă la jurămînt, ci s-au înţeles de bună

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

voie. Martori : Oprea căpitan (Perieţeanu), Mirea vel sluger (Perieţeanu), Constantin Perieţeanu clucer, Fota căpitan, Neagu Buescu, Hagi Ioan (Perieţeanu). (I. C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, p. 14, doc. 79, conf. nr. 59 condica Tătărăi).

17. *1752 august 13* : Socol logofăt, nepot popii Socol, către naşul Constantin Perieţeanu clucer şi naşul Mirea sluger (Perieţeanu), cum că le vinde moşie în Tătărăi (I. C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, p. 14, doc. 80, conf. nr. 60 condica Tătărăi.

18. *1831 noiembrie 24* : în lista alegătorilor din judeţul Brăila figurează „Teodorache Perieţeanu, 40 ani, fecior de boer, al clucerului Gheorghe Ghica din Ialomiţa, are o moşie, venit 6000 lei". (*Analele parlamentare ale României*, vol. II, 1831, p. 138 ; I. C. Filitti, *Catagrafia boerilor din 1829*, p. 23, jud. Brăila).

19. *1844 septembrie 12* : Înaltul Divan în pricina dintre Teodor, fiul clucerului Ghica de la Perieţi, judeţul Ialomiţa, cu moştenitorii răposatului al doilea logofăt Marinache Orăşanu pentru moşia Cătunu : confirmă hotărîrea din 1832 a Divanului Civil ca moştenitorii lui Marinache Orăşanu să stăpînească acea parte de moşie, după hotărîrea Departamentului de Stat din 1831 (*Înaltul Divan 1831—1847*, publicat de Arhivele Statului Bucureşti, 1958, p. 325, doc. 1172).

Notă : Marinache Orăşanu este soţul Mariei, fiica polcovnicului Nica, fiul căpitanului Oprişan Perieţeanu (vezi lucrarea mea *Neamurile Perieţeanu*, Capitolul A, Familia Perieţeanu din Ialomiţa, p. 34/71, 62/99, 122/159 nota 35, depusă la Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga" din Bucureşti, cota III 1749 L).

20. *1842 octombrie 27* : Dobre Perieţeanu vinde unchiului său, Teodorache Ghica, pentru 24.000 lei, 150 stînjeni în Tătărăii de Jos, ce-i are de la răposatul tatăl său Ioniţă Perieţeanu (Academie, CDXLVIII-72).

21—22. *1844 iulie 1* şi *1845 noiembrie 15* : hotărnicia moşiei Andrăşeşti, jud. Ialomiţa, a prinţului Miloş Teodor Obrenovici. Vecini cu moşia Tătărăi — boierii Perieţeni, anume : pitar Ghiţă Brătescu, Iamandache Chiriacescu, Teodorache Ghica şi Scarlat Perieţeanu (Academie, CDXLVIII-74 la 77, orig.+copii).

Notă : Ghiţă Brătescu ţine pe Maria, fiica pitarului Niculae Gărdescu şi a Luxandrei, fata postelnicului Teodorache Perieţeanu ; Iamandache Chiriacescu (Chiriac) ţine pe Anica, fiica vtori vistierului Constantin Perieţeanu (vezi lucrarea mea indicată mai sus, la doc. 19, p. 58/95, 61/98, 122/159 nota 34, 79/116, 77/114, 123/160 nota 46, 53/90, 72/109).

23. *1844 septembrie 27* : Teodoraşcu Ghica vinde pitarului Alexandru şi lui Iamandache, fraţi Chiriaceşti, 150 stînjeni din Tătărăi, ce-i are cumpăraţi de la nepotul său Dobre Perieţeanu, cu zapisul din 1842 octombrie 27 (Academie, CDXLVIII-85).

24. *Informaţie 1982* de la Vladimir Ghica-Dumbrăveni : ştie că pe străbunicul său îl chema Teodor, era căsătorit, locuia în Galaţi şi avea un rang boieresc ; mai multe nu ştie şi nici n-a putut afla în familie.

25. Vezi şi *Secretariatul de stat al Moldovei 1832—1862*, publicat de Arhivele Statului Bucureşti, 1966, index, p. 391 (19 documente).

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ŞTEFAN S. GOROVEI

UN PLAN DE LUCRU: „CORPUS GENEALOGIARUM" *

Cu peste doi ani în urmă, semnalam în coloanele „Contemporanului" (21.I.1972) absenţa unora dintre cele mai însemnate instrumente de lucru ale istoriografiei româneşti. Printre acestea, enumeram lucrările teoretice şi practice consacrate acelor ştiinţe auxiliare ale istoriei mai puţin studiate în ultimele decenii — genealogia, heraldica şi sigilografia. Între timp, editurile noastre au înscris în proiectele lor de plan cîteva asemenea lucrări deschizătoare de drumuri; astfel, Editura Enciclopedică are în plan o mare lucrare intitulată *Ştiinţa şi arta heraldică în România* — studiu introductiv, album şi bibliografie heraldică (autor: Dan Cernovodeanu), iar Editura Ştiinţifică promite apariţia, în cursul anului 1974, a volumelor *Heraldica* (autor: M. Sturdza-Săuceşti) şi *Sigiliile — mărturii ale trecutului istoric* (autoare: Maria Dogaru).

Informaţiile acestea arată că începutul a fost făcut în cîteva domenii; rămîne de „acoperit" ştiinţa genealogică, atît printr-o lucrare teoretică, în care să se expună principiile şi regulile ştiinţifice ale cercetării genealogice, cît şi printr-un mare album genealogic românesc, un *Corpus genealogiarum Daco-Romaniae*. Asupra căii şi modalităţilor de realizare a acestei lucrări voi stărui în cele ce urmează.

În ciuda faptului că preocupările genealogice sînt destul de vechi în ţara noastră (D. Cantemir), totuşi, de genealogie ştiinţifică nu se poate vorbi decît din ultimul deceniu al veacului trecut, cînd marele jurist Ioan Tanoviceanu, întemeiat pe documentele familiei Prăjescu de la Stolniceni, a publicat în revista „Arhiva" de la Iaşi cele dintîi lucrări de genealogie medievală moldovenească. Se poate spune că Tanoviceanu a făcut şcoală, trăgînd o brazdă adîncă în ogorul cercetărilor istorice româneşti. Succesorul său spiritual — şi, mai apoi, academic — Sever Zotta, a continuat aceste cercetări, editînd şi prima revistă de specialitate, „Arhiva Genealogică" (1912—1913). Paralel, la Bucureşti începuse editarea operei lui Ştefan D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boiereşti*, a cărei publicare a fost, însă, întreruptă de iz-

* Acest „plan de lucru" a fost prezentat Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie „N. Iorga" în şedinţa din 27 martie 1974.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

bucnirea primului război mondial. În deceniul al patrulea, G Bezviconi a lansat ideea înființării unui *Institut de Genealogie,* idee la care au aderat numeroși pasionați ai spițelor de neam ; s-a scris mult cu acel prilej, iar G. D. Florescu — azi respectatul decan de vîrstă al genealogiștilor români — a arătat, într-un articol bine argumentat, tipărit în 1938 în „Revista Istorică" a lui N. Iorga, cum ar trebui să funcționeze un asemenea institut. Potrivnicia vremurilor n-a îngăduit, atunci, punerea în aplicare a acestei idei ; în 1943, s-a constituit în București *Cercul Genealogic Român,* care în anul următor a editat primul — și ultimul — număr din „Arhiva Genealogică Română".

Succesoarea tuturor acestor eforturi anterioare anului 1944, ca și a celor posterioare — și asupra cărora îmi voi îngădui să depun o mică informare pentru arhivă — este Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie. Prin urmare, *acestei instituții îi revine azi misiunea de a coordona munca acelor persoane — sau acelor colective — care își vor asuma sarcina elaborării Corpusului genealogic românesc.* Ca model de realizare, cred că poate fi avut în vedere — fie și numai orientativ — impozantul album editat la Varșovia în 1959, de către Wl. Dworzaczek și intitulat *Genealogia ;* această lucrare este alcătuită din două părți : prima cuprinde un număr de 183 planșe genealogice și bibliografia aferentă, iar partea a doua este un volum de teorie genealogică (izvoare, metode de cercetare și expunere, istoria genealogiei etc.).

Trebuie să ținem seama, însă, de un amănunt : dacă acest album vine după nenumărate opere genealogice, realizate încă din secolele XVI—XVIII — B. Paprocki (1560—1614), S. Okolski, K. Niesecki (1681—1744) — și mai noi (A. Boniecki), o lucrare similară românească, pe lîngă faptul că ar fi prima încercare de sinteză în acest domeniu, va trebui realizată și pe un teren pe care, cum am arătat, nu se lucrează științific nici măcar de un secol. Cele două lucrări tipărite de O. G. Lecca, în 1899 și 1911, au fost privite cu multă rezervă chiar de la apariția lor și ele au încetat de mult să mai fie lucrări serioase de referință. O lăudabilă tentativă de completare a acestor lucrări, în 1939, aparținînd lui Ion Cîrlova, nu știu să fi avut urmări practice. Curînd după *albumul genealogic al lui Lecca,* s-au publicat *Genealogiile documentate* ale lui Grecianu, dar care cuprind mai ales material genealogic brut (fișe documentare) și referitor aproape numai la familiile muntene. Pentru Transilvania — inclusiv Banatul, Crișana și Maramureșul — există vechea lucrare a cavalerului Pușcariu, *Date istorice despre familiile nobile române* (2 volume, 1892—1895), care poate constitui o destul de bună bază de plecare pentru o nouă lucrare.

Din aceste motive, după părerea mea, *corpus genealogiarum* nu ar putea fi decît rezultatul unei munci colective, întreprinsă în secții ale comisiei noastre, organizate pe lîngă Institutele de Istorie din București, Iași și Cluj.

În primul rînd, va trebui alcătuită o listă a familiilor ale căror genealogii vor fi cuprinse în corpus ; în acest scop, vor trebui stabilite, criteriile de alegere a familiilor respective și limitele cronologice de expunere a materialului. Întrucît despre unele familii și despre rolul lor în epoca medievală și modernă există unele lucrări, de proporții mai mari sau mai mici (monografii, studii, articole, note), spițe tipărite sau

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

doar capitole în diverse alte lucrări, următoarea etapă ar fi adunarea unei *bibliografii genealogice*, pentru familiile cuprinse în acea listă. Pe baza acestor două lucrări pregătitoare, se poate trece la elaborarea unui *Dicționar genealogic românesc*, care să cuprindă, în dreptul fiecărui nume de familie, un scurt istoric al neamului respectiv, ramificațiile, membrii cei mai însemnați, proprietățile, ctitoriile — eventual și blazonul — și o bibliografie mai întinsă, într-un mod asemănător notelor pe care le-am dat recentei ediții a *Arhondologiei Moldovei*. Se pot avea în vedere, la realizarea dicționarelor genealogice, și unele lucrări clasice din literatura de specialitate polonă (K. Niesecki, *Herbarz Polski*, 10 volume, 1839—1846, Emilian von Zernicki-Szeliga, *Der Polnische Adel*, 2 volume, Hamburg, 1900) și maghiară (Ivan Nagy, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 13 volume, Pesta, 1857—1868, și cele trei volume ale lui J. Karácsonyi, care se opresc, însă, la veacul XIV), păstrîndu-se, desigur, specificul impus de materialul existent și de stadiul general al cercetărilor de acest gen din țara noastră.

Cele expuse pînă aici ar constitui prima etapă de realizare a Corpusului genealogic românesc. A doua etapă — desfășurată, de altfel, paralel cu prima — ar avea, la capătul drumului, Corpusul însuși.

Știu că această acțiune va prezenta un grad sporit de dificultate, solicitînd o largă colaborare, cu arhiviștii și colectivele care se ocupă de editarea documentelor medievale ; vor trebui despuiate registrele parohiale (mitricile) și cele de stare civilă ; vor trebui culese date din cimitire și informații de la reprezentanții de azi ai unor neamuri. Dar, pe de altă parte, știu că există numeroși cercetători ai istoriei noastre, pasionați și pentru spițele genealogice ; știu că există numeroase persoane interesate de cunoașterea propriei ascendențe, genealogi și istorici ai propriilor familii ; știu că există arhivele unor genealogiști care au trecut pragul vieții înainte de a-și fi valorificat munca, uneori de decenii. Prin alăturarea tuturor acestor eforturi și pregătiri, inegale și cantitativ și calitativ, va rezulta — sînt sigur de acest lucru — o întreagă serie de valoroase instrumente de lucru, pînă la monumentalul corpus genealogic, care trebuie să fie, — cum îl văzuse Tanoviceanu încă din 1893 — un veritabil „d'Hozier" românesc. Schițînd acest plan de lucru practic în urma celui teoretic (cf. „Revista Arhivelor", nr. 2/1973), sînt convins că inițiativa prezentă va găsi înțelegerea și sprijinul cuvenite, atît în rîndurile diverselor categorii de cercetători, cît și la instituțiile specializate.

*

Ce anume, din proiectele expuse pînă aici, s-ar putea realiza într-un timp scurt, cu „forțele" existente și în condițiile pe care le cunoaștem ?

Întrucît pentru Transilvania există o lucrare românească (Pușcariu) și două maghiare (Nagy și Karácsonyi), în care familiile românești își au locul cuvenit, iar pentru Țara Românească există o mare colecție de spițe documentate, care așteaptă de mult tipărirea — colecția Filitti-Florescu — mă voi referi doar la Moldova. Cred că, în cazul de față, se poate trece direct la alcătuirea unui *Dicționar genealogic moldovenesc*. Ca limită cronologică, aș propune ca alegerea familiilor să se oprească

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

fie la mijlocul veacului XVIII, cînd, prin reformele lui Constantin Mavrocordat, în viața boierimii noastre au intervenit modificări care au schimbat oarecum caracterul și compoziția acestei clase sociale, fie — ca și colecția Filitti-Florescu — la Regulamentul Organic, ceea ce ar da un caracter unitar viitoarei lucrări încă din perioada elaborării ei. Cu aceste criterii cronologice, se poate alcătui o listă de cîteva sute de familii, care să formeze dicționarul.

Aș dori ca aceste cîteva propuneri să fie discutate acum în linii mari, pentru ca apoi să se poată trece — cît mai curînd posibil — la detalierea planului de lucru, împreună cu cei care, alăturîndu-mi-se, vor forma colectivul care își va lua sarcina elaborării dicționarului.

În ceea ce mă privește, țin să precizez că în acest colectiv, și în întreaga întreprindere, voi aduce nu numai tot materialul genealogic și istoric de care dispun, prin munca mea ori prin moștenire, ci și toate relațiile mele personale în vederea editării lucrării finite.

E de prisos să spun că, atunci, nu mi s-a alăturat nimeni; a trebuit să treacă 18 ani, pentru ca *Dicționarul genealogic* să figureze în planul unui institut de cercetări istorice, și atunci cu un singur titular de contract...

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
AB	= Arhivele Basarabiei
AES	= Analele economice și statistice
ArhGen	= Arhiva Genealogică
AHR	= The American Historical Review
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" Iași
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de lingvistică și istorie literară (Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN	Acta Musei Napocensis
Anale	= Analele Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Anale de istorie)
AnM	= Analele Moldovei
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească (ambele serii)
ARBSH	= Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique
ARMSI	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice
ARMSL	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Literare
ARMSȘ	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Științifice
ASNSP	= Anali della Scuola Normale Superiore di Pisa
AȘRS	= Arhiva pentru știință și reformă socială
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza" Iași
AUB	= Analele Universității București
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BAGIR	= Buletinul Asociației Generale a Inginerilor din România
BCI	= BCIR
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIER	= Buletinul Institutului Economic Român
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide"
BIRE	= Buletinul Institutului Român de Energie
BIROM	= Buletinul Institutului Românesc de Organizare Științifică a Muncii
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BRV	= Bibliografia Românească Veche
BS	= Balkan Studies (Thesaloniki)
BSH. BSHAR	= ARBSH
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
BSOAS	= Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BSP	= Buletinul Societății Politehnice
BUGIR	= Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
BZ	= Byzantinische Zeitschrift
CDM	= Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat, București, vol. I—V,
CDM, S. 1	= idem Supliment 1

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

CL = Cercetări literare
CMRS = Cahiers du monde russe et soviétique
CvL = Convorbiri literare (ambele serii)
DAD = Dezbaterile Adunării Deputaților
DIR = Documente privind istoria României
DOP = Dumbarton Oaks Papers
DR = Dacoromania
DRH = Documenta Romaniae Historica
FHDR = Fontes Historiae Dacoromanae
GB = Glasul Bisericii
IN = „Ion Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iași
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
KS = Kratkie soobșcenia o dokladah i polevih issledovaniah Institut istorii materialnoi kulturî (Moscova)
LL = Limbă și literatură
LR = Limba română
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MC = „Miron Costin". Revistă de mărturii istorice (Bîrlad)
MCA = Materiale și cercetări arheologice
MemAnt = Memoria Antiquitatis (Piatra Neamț)
MMS = Mitropolia Moldovei și Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
NE = Numizmatika i epigrafika (Moscova)
NEH = Nouvelles études d'histoire
ÖO = Österreichische Osthefte
RA = Revista Arhivelor (ambele serii)
REB = Revue des études byzantines
REI = Revue des études islamiques
RER = Revue des études roumaines
RES = Revue des études slaves
RESEE = Revue des études sud-est européennes
RFR = Revista Fundațiilor Regale
RGI = Revista generală a învățămîntului
RH = Revue Historique
RHLF = Revue d'histoire littéraire de la France
RHMC = Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE = Revue historique du Sud-Est européen
RdI = Revista de istorie
RI = Revista istorică (ambele serii)
RIAF = Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIR = Revista istorică română
RITL = Revista de istorie și teorie literară
RM = Revista muzeelor
RMM = Revista muzeelor și monumentelor
RREI = Revue roumaine d'études internationales
RRH = Revue roumaine d'histoire
RRSI = Revista română de studii internaționale
RsI = Romanoslavica
RSMP = Revue des sciences morales et politiques
SAI = Studii și articole de istorie
SAMNB = Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu"
SAO = Studia et Acta Orientalia
SCB = Studii și cercetări de bibliologie
SCIA = Studii și cercetări de istoria artei
SCI = Studii și cercetări istorice (ultimele din *CI*, seria veche)
SCIM = Studii și cercetări de istorie medie
SCIV = Studii și cercetări de istorie veche
SCIVA = Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCN = Studii și cercetări de numismatică
SCȘI = Studii și cercetări științifice, Iași
SEER = The Slavonic and East European Review
SlavAnt = Slavia Antiqua (Varșovia-Poznan)

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

SMIC	= Studii și materiale de istorie contemporană
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie
SMIMd	= Studii și materiale de istorie modernă
SMMIM	= Studii și materiale de muzeografie și istorie militară
SOF	= Südost-Forschungen (München)
StCl	= Studii clasice
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai
TC	= „Theodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
Ukb, UKB	= Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen
VR	= Viața Românească
ZfRPh	= Zeitschrift für romanische Philologie
ASB	= Arhivele Statului București
ASG	= Arhivele Statului Galați
ASI	= Arhivele Statului Iași
BAR	= Biblioteca Academiei Române

Autorii sînt rugați să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalînd titlurile necuprinse în prezenta listă.

ÎN ATENȚIA COLABORATORILOR

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" acceptă pentru publicare *studii* (circa 40 p.), *articole și note* (pînă la 25 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1—2 p.) și dări de seamă privind viața științifică internă și internațională.

Toate materialele vor fi prezentate redacției în două exemplare, dactilografiate la două rînduri, cu notele numerotate în continuare, așezate la sfîrșitul textului. *Studiile* vor fi în mod obligatoriu însoțite de un rezumat în limba română sau tradus într-o limbă de largă circulație. Fotografiile și desenele vor fi numerotate și însoțite de explicații, indicîndu-se în manuscris pagina unde trebuie așezată imaginea respectivă.

Colaboratorii din țară sînt rugați să prezinte materialele în *formă finită*, ținînd seama de faptul că nu întotdeauna li se va putea asigura trimiterea unei corecturi ; într-un asemenea caz, corectura se va efectua în redacție, urmărindu-se respectarea manuscrisului.

Colaboratorii au obligația de a anunța redacția în cazul cînd au predat același text unei alte publicații (în versiunea originară sau în traducere), cînd textul respectiv face parte dintr-un volum predat deja unei edituri (sau aflat într-un stadiu avansat de definitivare), precum și în cazul cînd unele afirmații sau citări din note necesită anumite actualizări (studii proprii citate în *manuscris* și apărute între timp, noi studii în aceeași problemă și care trebuie menționate etc.).

Alcătuirea rubricilor de informare bibliografică — *Recenzii, Note bibliografice, Revista revistelor* — fiind coordonată de redacție, colaboratorii externi care doresc să prezinte cărți, studii și reviste sînt rugați să se informeze la redacție, înainte de a trimite prezentările respective.

Acceptarea materialelor spre publicare se face pe baza unor referate elaborate de specialiști. Redacția își rezervă dreptul de a planifica apariția materialelor acceptate în funcție de necesități și de a nu le reține pe acelea care, dintr-un motiv sau altul, nu se circumscriu acestora.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Tiparul executat sub cd. 141
la S.C. „Dosoftei" S.A.,
str. Sf. Lazăr nr. 49

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

„Anuarul" editat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" — care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei românilor (veche, medievală, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

În stocul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri :

XVI/1979, 672 p., 40 lei
XVII/1980, 896 p., 40 lei
XVIII/1981, 872 p., o0 lei
XIX/1982, 928 p., 76,50 lei
XX/1983, 696 p. (cu tabla de materii pentru ultimii zece ani), 80 lei
XXI/1984, 728 p., 78 lei
XXII/1985, 1—2, 1 016 p., 115 lei
XXIII/1986, 1—2, 1 160 p., 120 lei
XXIV/1987, 1—2, 1 420 p., 155 lei
XXV/1988, 1—2, 1 338 p., 185 lei
XXVI/1989, 736 p., 100 lei
XXVII/1990, 272 p., 285 lei
XXVIII/1991, 416 p., 285 lei.

Supliment I (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816)*, 154 p., 15 lei.
Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale)*, 214 p., 18 lei.
Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România O bibliografie)*, 214 p., 21 lei.
Supliment IV *(Anglo-Romanian Relations after 1821*, vol. îngrijit de Gh. Buzatu), 301 p. + ilustrații, 42 lei.
Supliment V (Anton Nițu, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni — Tripolie)*, 133 p. + ilustrații, 30 lei.
Supliment VI *(Culture and Society*, vol. îngrijit de Al. Zub), 222 p., 25 lei.
Supliment VII (Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova, 1781—1862)*, 173 p., 40 lei.
Supliment VIII (Valeriu Florin Dobrinescu, *Relații româno-engleze, 1914—1933)*, 186 p., 25 lei.
Supliment IX (Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă)*, 224 p., 30 lei.
Supliment X (Adrian Macovei, *Moldova și Țara Românească, de la unificarea economică la unirea politică din 1859)*, 138 p., 25 lei.
Supliment XI *(Temps et changement dans l'espace roumain*, vol. îngrijit de Al. Zub), 262 p., 150 lei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol"
tom. XXIX, p. 1—552, Iaşi, 1992

ISSN 0074—039X

Lei 150 pentru persoane fizice
Lei 300 pentru persoane juridice

https://biblioteca-digitala.ro / https://institutuldeistoriegeorgebaritiu.ro